

Nevzat Onaran

Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi

(1920-1930)

Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II

inceleme - araştırma

EVRENSEL BASIM YAYIN

EVRENSEL
BASIM YAYIN

Nevzat Onaran

CUMHURİYET'TE ERMENİ VE RUM MALLARININ TÜRKLEŞTİRİLMESİ

(1920 - 1930)

Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II

İnceleme - Araştırma

DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın **545**
Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920 - 1930)
Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II: Nevzat Onaran

Kapak Tasarım: **Savaş Çekiç**
Kapak Uygulama: **Devrim Koçlan**

ISBN 978-605-4834-43-3
TK 978-605-4834-41-9
© Evrensel Basım Yayın **2013** - Sertifika No **11015**

Birinci Basım **Ekim 2013** • İstanbul

Baskı: Ezgi Matbaacılık Tekstil Pors. İnş. San. Tic. Ltd. Şti.
Sanayi Cd. Altay Sok. No: 14 Yenibosna / İstanbul • Sertifika No: 12142
T: 0212 452 23 02 - www.ezgimatbaa.net

CUMHURİYET'TE ERMENİ VE RUM MALLARININ TÜRKLEŞTİRİLMESİ

(1920 - 1930)

Emvâl-i Metrûkenin Tasfiyesi-II

1. Baskı: Belge Uluslararası Yayıncılık, Mayıs 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 15
KISALTMALAR 17
GİRİŞ 19
Cumhuriyet'te ekonomiyi ve tapuyu Türkleştirme 19

BİRİNCİ DÖNEM
İstanbul'dan Ankara'ya Geçiş (1920-1923) 23

1. BÖLÜM
Yeni merkez Ankara'dır 27
1.1- İttihatçılar oldu Müdafaa-i Hukukçu 30
1.1.1- Mahkûm çetesine af 33
1.1.2- Mustafa Kemal, 'Teşkilât-ı' sordu 35
1.1.3- 'Türkler, Rumlara saldırıyor' gerekçesi 38
1.2- Amerika'ya 'bizi koru' başvurusu 42
1.3- Ermeni ve Kürt sorunu protokolde 47
1.4- Seçimde Hıristiyanlar saf dışı 50
1.5- 'İstanbul Hükümeti'ni yok sayma 54
1.6- En az 1,5 milyonu Hıristiyandı 57
1.6.1- 1920'lerde Ermeni ve Rum sürgünü 60
1.6.2- Karadeniz Pontoslulardan 'temizlendi' 62
1.7- Malta'da 'İngiliz oyunu' 92
1.7.1- 30 İngiliz tutuklandı 94
1.7.2- İngiltere'nin derdi Bolşevik Rusya'ydı 96
1.7.3- Churchill: Türklerle anlaşalım 101
1.7.4- Temas ve sonuç 103
1.8- İzmir yangını ve vurgunu 106
1.8.1- 'Yangının savaşla ilgisi yok' 108
1.8.2- 'Zarar 300 milyon altın lira' 113
1.8.3- İzmir Harp Ganimet Komisyonu, ne yaptı? 119
1.8.4- 'İzmir'i Belkahve'den seyrettim' 120
1.8.5- 9 Eylül 1922 sonucu 123
1.9- Fransa ve İtalya'dan yardım 123

2. BÖLÜM
Ekonomiye 'metrûk' ayar 127
2.1- Kapsam genişletildi 128
2.1.1- 'Metrûkatı paylaşalım' 131
2.1.2- 1922'de dönen malını aldı (mı?) 135
2.1.3- İstanbul'daki Rum ve Ermeni emvâli 139
2.1.4- 'Metrûk fabrikayı bize verin' 141
2.1.5- Borçluya bir yıllık ek vade 142
2.2- İttihatçı sisteme son verildi 144
2.2.1- Hazine emvâli iade edecek 146
2.2.2- Ödemeler peşin olacak 149
2.2.3- BMM, kararnameyi refetti 152
2.3- Ankara 1915'e döndü 155
2.3.1- Komisyonlar eşrafa emanet 156
2.3.2- BMM'de tasfiye hazırlığı 158
2.3.3- 'Hıristiyana iade edilmesin' 161
2.3.4- İttihatçı Ankara sistemi 164
2.3.4.1- 'Her şey' Hazine'nin 168
2.3.4.2- Tasfiye Komisyonu işbaşında 172
2.3.4.3- Sürgün defteri kaydına 'ekleme' 180
2.4- Ordu el koydu, ama 'ödenmedi' 182
2.4.1- Rum ve Ermeni'ye 'gizli celse' formülü 186
2.4.2- Devletin vatandaşına asırlık borcu 193

SONUÇ
1920'den 1923'e Türkleştirme planı 197

İKİNCİ DÖNEM
Cumhuriyet'te İttihatçı Rota (1924-1930) 201

1. BÖLÜM
Türk ve 'öteki' makası 205
1.1- 'Türkiye Türklerindir' 209
1.1.1- Vatandaşın Türk'ü ve gayri Türk'ü 215
1.1.2- 'Tek dil' operasyonu 217
1.1.2.1- Anadilini de adını da 'değiştir' 220
1.1.2.2- Hronika'ya psikolojik savaş 223
1.1.2.3- Vagon Li'ye protesto 224
1.1.2.4- 'Değiştir' kampanyası 225
1.1.2.5- 'Türkçe arınacak' Kurultayı 226
1.1.2.6- 'Dilini unut, Türkçe konuş' 228
1.1.2.7- [Bazı] Yahudilerden 'evet' kampanyası 230
1.1.2.8- İZTO: Türkçe konuş, Türkçe yaz 232

1.1.3- Anadolu'nun dili ve dini ... 232
1.1.3.1- Gayrimüslimin silinmesi ... 234
1.1.3.2- 'Yüzde 99,9 Müslüman'= 'Öteki'ni imha ... 235
1.1.3.3- Hanefi devlet ve Aleviler ... 238
1.1.4- Trakya'da Yahudi sürgünü ... 248
1.2- 1,5 milyon 'Lozan sürgünü' ... 255
1.2.1- İsmet ve Venizelos anlaştı ... 259
1.2.2- 'Irkdaşlarımızı getireceğiz' ... 265
1.2.3- Ermeniler ve emvâlin tasfiyesi ... 267
1.2.4- İstanbul da Rumlardan temizlendi ... 272
1.3- Tehcir'den Takrir-i Sükûn'a ... 275
1.3.1- Kürdistan'a özerklik talimatı ... 289
1.3.2- 1925 asimilasyon programı ... 295
1.3.3- 'Memleketin ırkı birliği' için iskân ... 303
1.3.4- İskânla 'medenileştirme' ... 313
1.3.5- Dersim, Tunç Eli'yle vuruldu ... 326
1.3.6- Cumhuriyet'te 19'uncusu ... 341

2. BÖLÜM
'Tasfiye'nin ekonomi politiği ... 343
2.1- Millî mücadelenin 'Türk iktisadı' ... 346
2.2- 3 milyon Rum ve Ermeni'nin emvâli ... 349
2.3- İstihdamın Türkleştirilmesi ... 353

3. BÖLÜM ... 362
Emvâl-i metrûke piyasası ... 362
3.1- Hükümet önce dağıttı, sonra sattı ... 364
3.2- Türk sermayedara metrûk emvâl ... 369
3.3- 1915 kıymetinden satış ... 372
3.4- 1914'e dönük kamulaştırma ve tapuya kayıt ... 383
3.5- Ermeni malı 'kan bedeli' olarak dağıtıldı ... 385
3.6- Mübadil Rum emvâli de hükümetin ... 391
3.7- Lozandan sonra da 'el koyma' ... 393
3.8- 73 yıl yürürlükte kaldı ... 399

4. BÖLÜM ... 402
Mülkün ve nakdin transferi ... 402
4.1- Müslümanlara ... 404
4.2- Muhacirlere ... 405
4.3- İttihatçı ailelere ... 406
4.5- Bürokrasiye ... 412
4.6- Devletin kurumlarına ... 412
4.7- Türk Ocağı ve diğer kurumlara ... 415

4.8- Bulgar ve İtalyan elçiliğine 417
4.9- 1928 bütçesine 300 bin lira 'sürgün parası' 417
4.10- Metrûk gayrimenkulün satışı 425
4.11- İskândan, emvâle yolsuzluk 435

5. BÖLÜM
Transfer hikâyeleri 438
5.1- Kasapyan Çiftliği'nden Çankaya Köşkü'ne 440
5.2- Şişli'deki müze binası da Kasapyanlar'ın 441
5.3- Elen Ticaret Akademisi'nden Deniz Kuvvetleri'ne 443
5.4- Sanasaryan Hanı'nın asırlık davası 447
5.5- Surp Agop Ermeni Mezarlığı 'kararla' belediyenin 453
5.5.1- Vakıflar'dan 'bana verin' itirazı 458
5.5.2- Vehbi Koç: Mezarlığı 250 bine aldım 459
5.6- Agit Ağa işgalindeki Ahtamar'ın Hazine'ye tescili 459

6. BÖLÜM
Tapulandırma ve evrakı imha 464
6.1- 'Mülkün yüzde 70-80'i kayıtsız' 466
6.2- Tapular fotoğraflı olacak 471
6.3- Ermeni ve Rum emvâline 'tapu' 473
6.4- 'Kayıtlı' gayrimenkulün zilyede tapulanması 482
6.5 – Tapunun Türkleştirilmesi 488
6.6- Tapu Kanunu'yla yağma ve tapulama 493
6.7- Devletin evrak imha operasyonu 501

7. BÖLÜM
Atatürk'ün bağışladığı serveti 513
7.1- Cumhurreisi Kamâl Atatürk 513
7.2- Mustafa Kemal, Maliye'ye borç verdi 517
7.3- İş Bankası'na 457.400 lira 519
7.4- Nakit ve senetler 3 milyon 522
7.5- 'Hazine'ye bağışlıyorum' 525
7.5.1- Atatürk'ün serveti 526
7.5.2- İnönü: Şahsi tasarrufu 529
7.5.3- 'Milyonlar kıymetinde' 530
7.5.4- 'Yapılan bir vazifedir' 532
7.5.5- Servetin kaynağı? 533
7.6- İnönü'yü Başvekillikten eden tartışma 537

8. BÖLÜM
Millî tasfiye politikası 541
8.1- Vergiyle imha 542

8.2- İstanbullu Maryam kaçmasa da 'firari' 545
8.3- T.C. vatandaşı resmen 'yabancı' 549
8.4- 1410 vakıf mülküne 'el koyma' 551
8.5- Sahibi 'gaip' mülkün devlete intikali 560
8. 6- Emanet hesabındaki para 565
8.7- Tasfiyenin bugünü 573

SONUÇ
1924'ten 1930'a 'yeni' tapu 582

GENEL SONUÇ
1915'ten 1930'lara ve bugüne: 'Türkiye Türklerindir'in ekonomi politiği 589

BELGELER
Belge 1- Kurtarılan Bölgedeki Mallar Hükümetin 600
Belge 2- Tasfiye Kanunu Yürürlükten Kaldırıldı 601
Belge 3- İttihatçı Tasfiye Kanunu Yeniden Yürürlüktedir 609
Belge 4- Tasfiye Kanunu Talimatnamesi 617
Belge 5- Hükümet 1924'te Dağıttı, 1925'te Sattı 623
Belge 6- Satış Fiyatı 1915 Kıymetine Göre Belirlenecek 625
Belge 7- İttihatçı Ailelere Ermeni Malı 626
Belge 8- Dağıtılan ve Satılan Mallara Tapu Senedi 627
Belge 9- Kamâl Atatürk'ün Bağışladığı Servetin Tezkeresi TBMM'de 631
Belge 10- İttihatçı Tasfiye Kanunu 1961 Anayasası'na Aykırı Değildir 633
Belge 11- 12 Eylül hükümetinin 2001'de Tekrar Yayımlanan Genelgesi 645
Belge 12- Emvâl-i Metrûke Mevzuatı 647

EKLER
Ek - 1: TBMM Gizli Celsede 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin yürürlükten kaldırılması kararıyla ilgili görüşme 652
Ek - 2: TBMM'de Osmanlı 13 Eylül 1331 tarihli Tasfiye Kanununun değiştirilerek yeniden kabul edilmesinin görüşülmesi 659
Ek - 3: TBMM'de emvâl-i metrûke satış fiyatının 1915'teki değerinden belirlenmesiyle ilgili kanun tasarısının görüşülmesi 684

KAYNAKÇA 693
DİZİN 709

"Toprağım Hrant'a ve
Demirci Gavuroğlu Süleyman'a"

ÖNSÖZ

Mayıs 2010'da Belge Yayınları'ndan çıkan 'Emvâl-i Metrûke Olayı, Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi' çalışmamı yeniden gözden geçirdim ve iki cilt haline getirdim.

Türk milliyetçiliğinin ekonomi politiğinin 1914-1919 Osmanlı dönemini birinci cilt, 1920-1930 arasını ikinci cilt olarak inceledim.

1920-1930 arasını kendi içinde Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönem, ilanı sonrası yıllar olarak iki döneme ayırdım.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün İstanbul'daki Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'na gitmem incelememin derinleşmesini sağladı.

İstanbul'daki Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Katalog taramasından bazı belgeleri aldım, matbu olanları heceleyerek okuyabilsem de, mutlaka ikinci kez teyit ettirdim.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün kataloğundaki bilgiyi doğrudan kullandığımda 'Katalog, BOA' şeklinde yazdım.

Metinde bir kelimenin anlamını (...) ve yaptığım eki [...] şeklinde gösterdim.

Dönemin Türkçesi gereği bazı kelimeler bugünkü gibi kullanılmadığı için alıntı halinde hiç değiştirmeden kullandım.

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul Beyazıt Kütüphanesi, İstanbul Barosu Kütüphanesi, *Cumhuriyet* Gazetesi Arşivi ve *Agos* Gazetesi Arşivi çalışanlarına teşekkür ederim.

Çalışmamı bu hale getirmemde emek veren Mustafa Çolak'a, Züleyha Yördem'e, Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu'ya, Avukat Sebu Aslangil'e, Levent Cinemre'ye, Eyüp Urucu'ya ve Sadık Uygun'a ve TBMM Kütüphanesi'nden bazı belgelere ulaşmamı sağlayan Ankara'dan gazeteci arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Hayat yoldaşımın sabrına ve desteğine teşekkür ederim.

Çalışmam, Türk milliyetçiliğinin ekonomi politiği hakkındaki sorulara yanıt vermekten çok yeni soruların doğmasına neden olması halinde, amacına ulaşmış olacaktır.

İstanbul/Avcılar
Şubat 2013

KISALTMALAR

BOA	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi
BCA	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi
BEO	Başbakanlık Babıâli Evrak Odası Belgeleri
MMZC	Osmanlı Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi
MAZC	Osmanlı Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi
MV	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
ŞD	Şûra-yı Devlet Belgeleri
DH	Dâhiliye Nezareti Belgeleri
DH.ŞFR	Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri
DH.HMŞ	Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri
DH.UMVM	Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Belgeleri
DH.EUM	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri
DH.EUM.2.Şb.	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube
DH.EUM.3.Şb.	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube
DH.EUM.7.Şb.	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7. Şube
DH.SYS	Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri
HR	Hariciye Nezareti Belgeleri
HR.HU	Hariciye Nezareti Harb-i Umumi
HR.SYS	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Belgeleri
AMMU	Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi
İAMM	İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti

BAŞBAKANLIK MUAMELÂT

GENEL MÜDÜRLÜĞÜ Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı 1920-1951 yıllarına ait (Fonun adı: 030..10.0.0)

BAKANLAR KURULU

KARARLARI-1928 ÖNCESİ Bakanlar Kurulunun 1920-1928 döneminde aldığı kararlar (Fonun adı: 030..18.1.1)

BAKANLAR KURULU

KARARLARI-1928 SONRASI Bakanlar Kurulunun 1928 ve sonrasında aldığı kararlar (Fonun adı: 030..18.1.2)

BMM	Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ	Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TPT	Türk Parlamento Tarihi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
ATASE	Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Atatürk KDTYK	Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
age	adı geçen eser
BDH	Birinci Dünya Harbi
E.D	Eski dosya no
Y.D	Yeni dosya no
F.	Fihrist no
Kls.	klasör
Kr.	karton
nr.	numara
sf.	sayfa

GİRİŞ

Cumhuriyet'te ekonomiyi ve tapuyu Türkleştirme

Cumhuriyet, Osmanlı enkazında kuruldu. Fakat millî mesele ve köylü ile işçiler açısından esasta Abdülhamid'in ve İttihatçıların sistemi aşılamadı.

1920'ler başında Osmanlı'da sosyal ve ekonomik krizi derinleştiren İttihatçıların 'Türkçü ve merkeziyetçi' politikalarından kurtulmak mümkündü, ama böyle bir dönüşüm yaşanmadı.

Dünün İttihatçıları, 1920'lerin Müdafaa-i Hukukçusu olunca, 'Nerede kalmıştık?' sorusuna cevap aranır bir yapılanmaya gidildi.

1908 sonrasında İttihat ve Terakki'nin meşrutiyet ortamında demokrasiyi derinleştirememesi gibi, 1920'ler başında Müdafaa-i Hukukçuların yeni 'meşrutiyeti' de demokrasiyi teğet geçmişti.

Bir kez daha Anadolu halklarına, köylüsüne ve işçisine, Osmanlı'yı yıkıma götüren 'aynı model' elbise giydirildi.

* * *

İttihat ve Terakki'nin Osmanlı tabiiyetindeki Rum ve Ermenilere yönelik ayrımcılığın, daha sonra da sürdüğü bizzat Büyük Millet Meclisi kürsüsünde ifade edildi.

Tarih: 3 Nisan 1340 (1924)

Yer: Büyük Millet Meclisi ve 28'inci inikat, 2'nci hafi celse.

Kürsüdeki nutuk sahibi: Eski Maliye Vekili ve Encümen Reisi Hasan Fehmi [Ataç, Gümüşane].[1]

Aynen aktarıyorum:

> "Maddeden maksat tehcir ve tegayyüp (sürülen ve kaybolan) Rumların ve Ermenilerin Tekâlif-i Milliye ve Tekâlif-i Harbiye mazbatalarını mahsup etmemektir.
>
> Çünkü gerek harbi umumiye, gerek istiklâl harbine yine Şarki Anadolu'nun harbisine nasıl Ermeniler sebebiyet verdi ise Garbi Anadolu'nun harabisine ve istiklâl

1 *Türk Parlamento Tarihi, TBMM I. Dönem (1919-1923)*, cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, sf. 451-452, ve bundan sonra, *TPT*/dönem-cilt.

harabisine bu kadar çetin ve bu kadar memleketi yıkıcı bir hal almasına da Rumlar sebebiyet verdi.

Binaenaleyh bu kanunla biz o muhaberelerin bıraktığı tesiri maliyi kastediyoruz.

Binaenaleyh Rumları, Ermenileri bu Tekâlif-i Milliye mazbatalarının bedellerinden müstefit etmemek (faydalanmaması) için bir çare düşünüldü.

Fakat bunu açık olarak Rum ve Ermeni diyemezdik.

Muhtelif şekiller ve formüller yazıldı.

Muhtelif şekiller üzerinde tetkikat yapıldı.

Nihayet en az mahzurlu veyahut mahzursuz bu şekli bulduk...

Size sorarım arkadaşlar; bahusus Musa Kâzım Efendiye sorarım.

Tek bir Müslüman emvâlini hangi hükümet, hangi memur tasfiye etti.

Maksat, siyasi zümre altında bu iki unsuru saklamaktır...

Onların emlâki tasfiyeye tabi idi."[1]

Tasarı, gizli celsedeki bilgilendirmeye uygun olarak aleni celsede de görüşüldü ve kanunlaştı.

1924 yılı itibariyle T.C. vatandaşı Rum ve Ermeni'nin elindeki Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi devletin mazbatasının ödenmemesini öngören 3 Nisan 1340 (1924) tarih ve 459 no'lu kısaca bilinen adıyla Mahsûb-i Umûmi Kanun, 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kaldı.

Aslında mazbatanın ödenmemesi nedeniyle T.C., Rum ve Ermeni vatandaşına karşı halen hukuken ve fiilen borçludur.

* * *

Erzurum ve Sivas kongreleri sonrasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti heyeti ile İstanbul'dan gelen Osmanlı hükümeti heyetinin Amasya'da buluşup hazırladıkları protokolde 'tehcir suçlarını işleyenlerin yargılanmasına' ve 'Kürt sorununu çözmeye yönelik' maddelerin yeşerttiği umut, 1920 yılının ilk yarısında İstanbul'un fiilen işgali ve diğer gelişmelerle son buldu.

Mustafa Kemal'in de Erzurum mebusu seçildiği Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılmasından dört gün önce Osmanlı hükümetinin yayımladığı 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle, İttihatçı hükümetin icra ettiği Ermenilerin ve Rumların ve diğer sürülenlerin taşınır ve taşınmaz mallarını tasfiye etmenin sistemi ilga edilmişti.

İzmir'in Yunanistan işgalinden kurtarılmasından ve bu kararname gizli celsede kaldırıldıktan sonra, 15 Nisan 1923'te İttihatçı hükümetin tasfiye sistemine dönüşünü sağlayan kanuni değişiklik yapıldı. '14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher (başka) Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval (malları), Düyun (borçları) ve Matlubatı (alacağı) Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat' yani bildik adıyla Tasfiye Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirildi.

1 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt: 4, 3 Nisan 1340 (1924) tarihli oturum, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 429, ve bundan sonra, *TBMM GCZ*, cilt-tarih.

Böylece 'öteki'nin mülkiyetini tasfiye etmeyi hedefleyen İttihatçı sistem yeniden yürürlüğe kondu; bu temel üzerinde Cumhuriyet ilan edildi.

* * *

15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunla 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle, 1915'te İttihatçıların temellendirdiği mülkiyetin Türkleştirilmesi sürecine devam edildi...

1930'lu yıllara kadar resmî tanımlamaya göre 'sürgün edilenin, kaçanın veya kaybolanın' mülkünün hem transferini hem de tapulandırmasını sağlayan kanuni düzenlemeler bir bir yürürlüğe kondu...

* * *

Aradan yıllar geçtikten sonra bu sefer de gayrimüslim vakıfların mallarına Hazine adına el koyma süreci yaşandı...

1970'lerde Rum, Ermeni ve diğer cemaat vakıflarının gayrimenkul edinmelerine imkân veren mevcut kanunların yeniden yorumlanmasıyla 1936 Beyannamesi sonrasında vakıfların edindiği mülkler elinden alındı...

Hukuki ve kanuni bulunup vakıflar adına tescil edilen 1410 vakıf malına, yine aynı mevzuata göre bir başka yorumla 'el kondu'...

AB uyum sürecinde bu mağduriyeti gidermeye yönelik tüm düzenlemelere rağmen 'el konulan' gayrimenkullerin ancak yüzde 10'u cemaat vakıflarına iade edilebildi.

Bir yandan da 'el koymaya' devam edildi.

Mor Gabriel Vakfı'nın dava dosyasında var olan iki evrakı yok sayılarak, 1936 Beyannamesinde var olan 274 dönüm tapulu arazisi Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 13.6.2012 tarihli kararıyla Hazine adına tescil edildi...

1974'te Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun kararında, T.C. vatandaşı Rumlar, 'Türk olmayan' yabancı olarak değerlendirilmişti...

Yıllar sonrasında 2006'da Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu ve AKP hükümetinin vakıflardan sorumlu bakanı Mehmet Ali Şahin de, T.C. vatandaşı gayrimüslimlerin vakıflarını, 'yabancı tüzel kişiler' olarak nitelendirdi.[1]

Bu, ikili hukuk sistemi değilse ne?

* * *

Her milliyetçiliğin ekonomi politiği, bir yönüyle de esasında 'öteki'nin mülkiyetinin tasfiyesi olduğu için, aslında sorun tapu meselesidir...

Millî Güvenlik Kurulu Seferberlik ve Savaş Hazırlıkları Planlama Daire Başkanlığı, geçmiş tapularla ilgili bilgilenme konusunda Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nü uyardı, her isteyene bilgi verilmemesini istedi.[2]

Tapular da millî güvenlik sorunu...

Peki kimin tapusu kimden gizleniyor?..

---

1 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, sayı: 2006/1, tarih: 6.2.2006; *Hürriyet*, 15 Mayıs 2006.

2 MGK Seferberlik ve Savaş Hazırlıkları Planlama Daire Başkanı Tuğgeneral Tayyar Elmas, 26 Ağustos 2005 tarihli yazısı, *Hürriyet*, 19 Eylül 2006, sf. 1, 24.

BİRİNCİ DÖNEM

İstanbul'dan Ankara'ya Geçiş (1920-1923)

İttihat ve Terakki yönetimindeki Osmanlı, müttefiki Almanya ile birlikte girdiği Birinci Paylaşım Savaşı'nda yenildi ve pek çok bölgesi işgal edildi. İşgalin onayı anlamına gelen Mondros Mütarekesi imzalandı.

İttihatçıların Osmanlı'ya ve halklara yaptığının soruşturulması ve harbin iç ve dış boyutu hakkında birçok soru önergesi Meclis-i Mebusan'da gündeme getirildi. Harp dönemi İttihatçı kabine üyelerine yönelik soruşturma başlatıldı. İttihatçılara yönelik politik araştırma ve soruşturmalar eksik kaldı; çünkü Mebusan 21 Aralık 1918'de kapatıldı.

Almanya'nın komutasında paylaşım harbine girmeye 'evet' diyen ve bundan dolayı milyonlarca insanın ölmesine ve zulüm görmesine neden olan İttihatçı hükümete yönelik soruşturma girişimi bitirilemedi. Buna rağmen, savaş dönemi kabine üyelerine ve devlet görevlilerine yönelik yargılamada, hükümetin Ermenileri tehcir icraatı katliam olarak nitelendirildi ve Talât, Enver, Teşkilât-ı Mahsusa Reisi Bahaeddin Şakir gibi İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerine, gıyabında idam cezası verildi.

Maliyesi iflas etmiş çokuluslu Osmanlı'da Makedonya'dan Osmanlı Arnavutluğu'na ve Osmanlı Ermenistanı'na güçlenen yerellik talebi karşısında, 'mevcudu muhafaza etmek' amacıyla 'merkeziyetçi' Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık gibi politik akımlar çare olarak tartışıldı. Kimliğin iki önemli unsurunu oluşturan dinsel ve etnik temelde 'ben' merkezli bakışın güçlenmesine paralel, 'öteki'ne yönelik merkezi politikaların netleştirildiği bir süreç yaşandı. 'Ben'de, önce önemli bir paya sahip olan Müslümanlığın yerini, özellikle 1908 ve sonrasında Türklük etnik kimliği aldı. Bu sürecin politik aktörü İttihat ve Terakki'dir.

Osmanlı'da 1908'den 1912 yılı Temmuz ayına kadar hükümet ortağı İttihat ve Terakki, 1913-1918 döneminin tek ve hâkim partisi olarak, 'ben, Türk' merkezinde, 'öteki'ne karşı merkeziyetçi tasfiye politikasını fiilen uyguladı. İttihatçı hükümet, 'evet' dediği Almanya komutasında ve cephesinde katıldığı paylaşım savaşında dış düşmanın yanı sıra Osmanlı tabiiyetindeki bir kısım insanı iç düşman olarak gördü. Bu dâhili politikanın sonucunda, genelinde gayri Türk ve Hıristiyan nüfusun her unsuru tasfiye politikasının kurbanı oldu ve Ermeniler özelinde yaşananansa soykırımdı.

1919'un ilk yarısından itibaren Müdafaa-i Hukuk Hareketi, İttihat ve Terakki'nin politik zihniyeti ve yerel teşkilatı temelinde güçlendi. Zamanla Türk kurtuluş mücadelesi de yerellikten bölgeselliğe ve tüm Anadolu'ya yayıldı.

Anadolu'yu birleştirmenin ilk adımı, Erzurum'da bir Ermeni mektebinde atıldı.

Resmî olarak, Rum köylerine Türklerin saldırısını önlemek amacıyla Osmanlı hükümetinin Samsun'a gönderdiği Mustafa Kemal ile daha sonra buluştuğu Hüseyin Rauf'un, çalışması önce başladığı için iki delegenin istifa ettirilmesiyle katılımının sağlandığı Erzurum Kongresi, emvâl-i metrûkelerden Ermeni Sanasaryan Mektebi'nde[1] toplandı ve ardından da Sivas Kongresi hazırlığına başlandı.

Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve İstanbul heyetlerinin Ekim 1919'da Amasya'da buluşmasıyla imzaladığı protokol sayesinde tekrar seçim yapılması kararı alındı. Daha öncesinde Mebusan'da temsil edilen Rum, Ermeni gibi Hıristiyanların aday olamadığı seçim, 1919'un Ekim-Aralık döneminde[2] yapıldı.

Erzurum Mebusu seçilen Mustafa Kemal'in çalışmasına bizzat katılamadığı 4'üncü dönem Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı İstanbul'da 12 Ocak 1920'de 168 milletvekilinden 72'sinin katılımıyla toplandı[3] ve çalışmalarına başladı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kararı gereği Mebusan'ın hiçbir oturumuna katılmayan Mustafa Kemal, Ankara'da kaldı ve Mebusan'da bulunan Hüseyin Rauf'la sürekli ilişki halinde oldu. Altı [yedi] maddelik Ahd-ı Millî (Misakı Millî) Mebusan'ın 17 Şubat 1920'deki ikinci oturumunda okundu ve kabul edildi. Ahd-ı Millî'nin tarihiyse 28 Kanunusani 1336'dır, yani 28 Ocak 1920'dir. Ek 11 Mart 1920'de zapta geçirilen Misakı Millî'nin 7'nci maddesinin kabul tarihiyse 29 Kanunusani 1336 yani 29 Ocak 1920'dir. Bu 7'nci madde, Osmanlı'yı harbe sokan kabinenin ve sorumlu yöneticilerin yargılanması hakkındadır.[4]

---

1 Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi Birinci Kitap Erzurum Kongresi*, sf. 77; Dr. Haluk Selvi, *Millî Mücadelede Erzurum, 1918-1923*, Atatürk KDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara-2000, sf. 109.

2 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, AKDTYK-Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, sf. 294, 317.

3 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, cilt: 2, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1994, sf. 321, ve bundan sonra, Zeki Sarıhan-cilt.

4 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, 4. devre, içtimai sene: 1, cilt: 1, Ankara-1992, sf. 143-146, 435, ve bundan sonra, *MMZC*, 1336/cilt-inikat, tarih.

Meclis-i Mebusan zabıtlarında 28 ve 29 Kanunusani 1336 (28 ve 29 Ocak 1920) tarihinde ne aleni ne hafi toplantı yapıldığı hakkında herhangi bilgi bulunmamaktadır. Zaten Mebusan 27 ve 31 Kanunusani 1336 (1920) tarihlerinde toplanmış ve bunlarla ilgili zabıt da vardır, ama 28 ve 29 Kanunusani 1336 (1920) tarihiyle ilgili zabıt bulunmamaktadır.

Bu halde Ahd-ı Millî'nin Mebusa'da kabul tarihinin nasıl 28 Kanunusani 1336 (1920) olduğu sorusu tam olarak aydınlatılabilmiş değildir.

Böylece Amasya protokolüyle imzalanan tehcir suçlularının yargılanmasıyla ilgili görüş yeni açılan Mebusan'da kabul görmüş ve Misakı Millî'de yer almıştır. Ama bu 7'nci madde, hiçbir resmî yayınlarda yer almadı, görmezden gelindi, fiilen sansürlendi.

Meclis-i Mebusan, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmî işgali ardından en son toplantısını 18 Mart 1920'de yaptı. Hemen devamında mevcut mebuslarla birlikte yapılan seçimlerin ardından 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi (BMM) açıldı. Büyük Millet Meclisi mebuslarının tamamı Müslümandı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye namına çalışmaları sürdüren Mustafa Kemal [Atatürk], artık Ankara mebusudur ve 24 Nisan 1920'de yapılan seçimle BMM'nin de reisidir.[1]

BMM'nin 1920-1923 dönemi, hem bir kurtuluş hem de bir Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bir geçiş dönemi olup, çalışmaları da bu konumdadır.[2]

BMM döneminde, emvâl-i metrûkeyle ilgili uzun süre herhangi bir çalışma yapılmazken, meclisin kapanmasından birkaç gün önce 15 Nisan 1923'te, 26 Eylül 1915 tarihli İttihatçı Tasfiye Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koyan kanun kabul edildi.[3]

Oysa BMM öncesinde, 4'üncü devre Meclis-i Mebusanı İstanbul'da açılmadan dört gün önce dönemin hükümetinin yürürlüğe koyduğu 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnameyle, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nu yürürlükten kaldırıp devletin 'el koyduğu' malların sahiplerine iade edilmesi imkânı sağlamıştı.

Büyük Millet Meclisi, Osmanlı hükümetinin 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyi iptal ederek, mülkiyetin Türkleştirilmesini öngören İttihatçı tasfiye sistemine geri döndü, bu temelde daha başka kanuni düzenleme yapmaya devam etti.

---

1 *TBMM ZC*, devre: I, içtimai sene: 1, cilt: 1, 24 Nisan 1336 (1920), Ankara-1959, sf. 38, ve bundan sonra, *TBMM ZC*, devre/cilt-tarih; *TPT*/I-3, sf. 82-97.

2 1920-1923 BMM dönemi için bakınız: Rıdvan Akın, *TBMM Devleti, 1920-1923, Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul-2001.

3 *TBMM ZC*, I/29-15 Nisan 1339, sf. 159-176.

1. BÖLÜM

Yeni merkez Ankara'dır

Emperyalistlerin saflaşıp savaştığı Birinci Paylaşım Savaşı'nda, İttihatçıların iktidarda olduğu Osmanlı, Almanya safında savaştı ve yenildi. Bu durumu tescil eden Mondros Mütarekesi'nin hemen ertesinde, Osmanlı'ya bunları yaşatan hükümetin partisi İttihat ve Terakki'nin Talât, Enver ve Cemil'in oluşturduğu üçlü çekirdek kliği ve çevresindeki zevat İstanbul'dan kaçtı ve soluğu Almanya'da aldı.

Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat gibi bir grup İttihatçı subay irtibatlı halde, belli bir arayış içindedir. "Canik'te Türklerin Rumlara yaptığı baskıya son vermek" gibi resmî bir gerekçeyle görevlendirilen Mustafa Kemal'in Canik'e (Samsun) gitmek üzere hazırlık yaptığı sırada, Yunanistan İzmir'i işgal etti.

Samsun'dan sonra Erzurum ve Sivas kongreleriyle Anadolu'da oluşan arayış gayreti, Ankara ve Erzurum'daki kolordu komutanlarının da fiili katılımıyla İstanbul'daki Osmanlı hükümetine rağmen güçlendi ve oluşan bu Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin Mustafa Kemal dâhil önde gelenlerin hepsi 1919 güzü yapılan seçimde mebus seçildi. 12 Ocak 1920'de İngiliz kontrolündeki İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'a Mustafa Kemal hariç, diğer Müdafaa-i Hukukçu mebuslar katıldı.

İstanbul'a gitmeden önce Sivas'ta yapılan toplantıda, İstanbul'da meclisin çalışmaması halinde yeni adres Ankara olarak belirlendi. Öyle de oldu.

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmî işgaline[1] kadar çalışmasına devam eden Mebusan, en son 18 Mart 1920'de toplandı. Bolu Mebusu Hilmi ve arkadaşlarının 'güvenli ortam sağlanıncaya kadar' çalışmaya ara verilmesiyle ilgili önergesi kabul edildi ve böylece Mebusan çalışmasını tehir etti.[2]

---

1 Zeki Sarıhan-2, sf. 428.

2 *MMZC*, devre: IV, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 24. İnikat, 18 Mart 1336, TBMM Basımevi, Ankara-1992, sf. 496-497, ve bundan sonra, *MMZC*, 1336/cilt-inikat, tarih.

16 Mart 1920'de İngilizler tarafından resmen işgal edilen İstanbul'da Mebusan çalışmasını 18 Mart 1920'de tehir edince, Müdafaa-i Hukukçular yeni meclisi Ankara'da toplamak üzere hemen çalışmaya başladı. Bunun sonucunda Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da açıldı.

Yeni meclisiyle Ankara, artık Osmanlı merkezi İstanbul'a karşı resmen öne geçti. Ankara'nın resmiyet kazanan bu durumunun geçmişi 1919 yılı sonuna kadar geriye gidiyor.

27 Kanunusani 1335 yani 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye namına yaptığı konuşmada, "Şimdilik Heyet-i Temsiliye merkezi Ankara'dadır" demiş[1] ve bununla Ankara'ya kazandırılan kısmen resmiyet, meclisle birlikte tamamlanmış oluyordu.

Böylece Anadolu'daki Müdafaa-i Hukukçular ile İstanbul Hükümeti arasındaki ikilem, Ankara-İstanbul olarak netleşti ve birkaç ay sonra da meclisin konumuyla öne geçen Ankara, Anadolu'da kurtuluş arayışının merkezi konumuna geldi.

Birinci Paylaşım Savaşı sırasında Türk ve Müslüman 'ben' merkezli, Hıristiyan ve gayri Türk 'öteki'ne karşı temellendirilen siyasi oluşum, Erzurum Kongresi'yle başlayan Türk Kurtuluş Savaşı sürecinde Lozan'da ifade edildiği gibi 'Türk ve Kürt birlikteliği' olarak şekillendi.

Bu 'birlikte kurtuluş' temelinde 20 Ocak 1337 (1921) tarihinde kabul edilen Anayasa, merkeziyetçiliğe karşı yerelliği ve çoğulculuğu içeren vilayetler düzeyinde federatif bir sistemi[2] öngördü.

Anadolu'da demokrasinin temellendirilmesi için çok önemli bir zemin oluşturan bu 1921 Anayasası'nın kabulünden 8 gün sonra 28 Ocak 1921'de Türkiye Komünist Fırkası (TKF) heyetinden Mustafa Suphi ve yoldaşları Karadeniz'de katledildi.

Bir buçuk ay sonrasında, 1921 baharında Merkez Ordu Komutanı Sakallı Nurettin komutasında askerî birlikler ve Topal Osman çeteleri Koçgiri'de Kürt katliamını yaptı.[3]

1937-1938'de Dersim kırımını gerçekleştiren askerî birliklerin komutanı ve 4. Umûmi Müfettişi Korgeneral Abdullah Alpdoğan da Koçgiri katliamını[4] gerçekleştiren komutanlardandır.

---

1 Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, cilt: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1986, sf. 444-445, ve bundan sonra tüm *Nutuk* kitapları için, Nutuk/baskı yılı-cilt. Resmî ideolojinin temel belgesi *Nutuk*'un analizi için bakınız: Taha Parla, *Atatürk'ün Nutuk'u, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul-1994.

2 Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 21; Taha Parla, *Bir Platform Ne kadar Genişleyebilir?* Radikal-2, 21 Ocak 2007, sf. 1.

3 Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Peri Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2002, sf. 300-308; Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, Gürer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2009.

4 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993, sf. 313, ve bundan sonra, İsmet Görgülü-1993.

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin, yardımcısı Hüseyin Hüsnü Abdullah [Alpdoğan] ve Topal Osman, Koçgiri'den sonra Karadeniz'de[1] Pontoslu'ların imhasında da beraberdir.

Koçgiri ile başlayan Kürtlere yönelik imha harekâtı 1938 Dersim kırımına kadar devam etti.

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının Karadeniz'de öldürülmesi ve hemen ardından Koçgiri katliamı, hem 1921 Anayasası'nın reddi hem de Takrir-i Sükûn düzenine giden yolda ilk ve ciddi kırılmaydı. Suphi ve yoldaşlarının katli, ileriki yıllarda sistemin karakteristik bir özelliğinin ve 'komünistleri imha' çizgisinin de temelini oluşturacaktır. Ayrıca Koçgiri katliamı da, Kürtlere karşı asimilasyon politikasının ilk ciddi sinyalidir.

Suphi liderliğindeki TKF'nin hedefi, Birinci Paylaşım Savaşı sonrası konjonktüründe dışarıda kurulmuş olma haline son vermek ve Anadolu toprağında mücadele etmekti. Böyle bir arayışta olan TKF'den Suphi liderliğindeki heyet, Mustafa Kemal'le yapılan karşılıklı yazışmaların ardından, Mustafa Kemal'in daveti üzerine Ankara'ya gelmek üzere yola çıktı. Bu sırada Mustafa Kemal, Lenin liderliğindeki Rusya'nın Anadolu'ya maddi yardım yaptığı bir dönemde anti-komünist görünmeme çizgisini titizlikle uyguladı ve 18 Ekim 1920'de resmî TKF'yi bile kurdurması boşuna değildi. Çünkü Rusya'dan silah ve cephane yardımı Eylül 1920'de başlamıştı.[2]

BMM Reisi Mustafa Kemal, Suphi liderliğindeki heyete karşı bir plan içinde olduğunu da itiraf etti.

Mustafa Kemal, planın detayını 22 Ocak 1921 tarihli Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda açıkladı. 28 Ocak 1921'de Suphi ve yoldaşları, onları Kars'ta resmen karşılayan Şark Cephesi Ordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in planı ve Mustafa Kemal'in onayıyla[3] katledildi.

Mustafa Suphi ve yoldaşlarının imhasıyla temeli atılan 'komünistleri imha' çizgisi, sonraki yıllarda daha da netleşen, 'merkeziyetçi ve Türkçü' sistemin önemli bir karakteri haline geldi. Devletin komünistleri imhası süreklilik gösteren bir icraatı olmuştur. Bu icraat, Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve Amerikan Yeşil Kuşak Teorisinin bölgesel ikliminde bir yandan Komünizmle Mücadele Derneği diğer yandan sokağa salınan faşistlerle resmî bir faaliyet olarak sürdürülegelmiştir.

Türk egemenlerin böylesi bir uygulamasıyla netleşen anti-komünist çizgi[4] sistemin Türk-[Sünni] İslam ideolojik sentezinin temel unsuru olmuştur.

---

1 İsmet Görgülü-1993, sf. 314.

2 Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk KDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1990, sf. 542-543, 546, ve bundan sonra, Alptekin Müderrisoğlu-1990; Kâzım Özalp, *Millî Mücadele, 1919-1922*, cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1998, sf. 219, ve bundan sonra, Kâzım Özalp-1; Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul-1965.

3 *TBMM GCZ*, 1-22.1.1337 (1921), sf. 325-343; Nevzat Onaran, *Suphi'nin fermanı BMM'de açıklandı*, *Evrensel*, 29 Mayıs-3 Haziran 2012.

4 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, BDS Yayınları, İstanbul-2000; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul-1992.

Ankara, Suphi ve yoldaşlarının imhasından bir buçuk ay sonra, o zamanki Rusya ile ticari ve siyasi ilişkilerin temelini atan antlaşma 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalandı. Benzer antlaşmalara Fransa ve İtalya ile de imza atıldı. Lenin önderliğindeki Rusya'nın Suphiler'in imhasında sessiz kalmasında ve ardından ticaret anlaşması imzalamasında, Mustafa Kemal önderliğindeki Ankara'nın konumunu abartılı değerlendirmesi etkili olmuştur.

Ege'de Yunanlılara karşı verilen askerî mücadeleyle İzmir'in işgalden kurtarılmasıyla Ankara, uluslararası konjonktürde konumunu sağlamlaştırdı ve böylece Lozan'a katılmaya hak kazandı.

Osmanlıcılığın çoğulcu yapısına giydirilen İttihatçı gömleğin neler yaşattığının ardından 1921 Anayasası'nın federatif sistemi (madde 11), İttihatçıların 'tekçi' merkeziyetçi politik hatasına düşmemeyi içermekle kaldı. 1921 Anayasası'nın bu federatif sistemi öngören demokratik içeriği, 29 Ekim 1923 Cumhuriyet ilanını sağlayan anayasa değişikliğiyle ilga edildi.

Böylece Ankara'nın rotası, 1920'lerin ilk yarısında, yeni fonksiyonunu gerileten bildik İttihatçı merkeziyetçi sistemi aşamadı.

1.1- İttihatçılar oldu Müdafaa-i Hukukçu

Osmanlı'nın dünya harbinde yenilmesi ve işgali sonrasında Anadolu'da Türk kurtuluş hareketini oluşturan teşkilatlanmayı yapan asker ve sivil kadronun İttihatçı olduğu konusunda bir fikir birliği vardır.

Mondros Mütarekesi sonrasında özellikle Yunanistan'ın İzmir'i işgaliyle başlayan süreçte İttihatçılar, Anadolu'da mevcut teşkilat ve kadrosuyla belirleyici bir rol üstlendi.

Kasım 1918'den Haziran 1919'a kadar Anadolu'da yaygınlaşan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (MHC) arkasında İttihatçılar vardı. İttihat ve Terakki, İstanbul'da ve taşrada millî direnişi örgütlemeye yönelik adımlar attı ve gizli açık örgütlenmesini sürdürdü. Anadolu'da hareket, İttihatçı örgütlere dayanılarak oluşturuldu ve hareketin liderliği mücadelesinde en tehlikeli rakipler eski İttihatçılardı.[1]

Tarık Zafer Tunaya'ya göre, hiç şüphesiz kurtuluş hareketini oluşturan Müdafaa-i Hukukçular Anadolu ve Trakya'da İttihat ve Terakki'nin açmış olduğu şubelere dayandı. İttihatçıların, Büyük Millet Meclisi içinde ve dışında 'Millî Mücadele'ye katıldığını belirten Tunaya, Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin dönüştüğü [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin aslında İttihatçı olduğunu da öne sürdü.[2]

---

1 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul-2002, sf. 215-216; Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılar*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 249-255.

2 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003, 2. Baskı, sf. 171, 176; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul-2000, sf. 676, ve bundan sonra, Tunaya-cilt.

Benzer bir değerlendirmede bulunan Mete Tunçay, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin geniş ölçüde, İttihat ve Terakki'nin yerel örgütleriyle özdeşlik gösterdiğini vurgulayarak, millî mücadele kadrolarının çoğunlukla İttihatçılardan oluştuğunu kaydetti.[1]

Sina Akşin de, Sivas sonrasında teşekkül eden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile İttihat ve Terakki arasında önemli yakınlığın bulunduğunu ve bu iki teşkilatın aynı ideolojiye sahip olduğunu kaydetti. Sina Akşin, ayrıca Müdafaa-i Hukukçu önderlerin birçoğunun İttihatçı olmasına karşın, savaşın yenilgisinin, yolsuzluğun ve sefaletinin vebalini taşıdığı için İttihatçılığı ret ve inkâr etmeye özen gösterdiklerini de belirtti. Sina Akşin de, Tarık Zafer Tunaya gibi İttihat ve Terakki'nin zaman içinde Halk Partisi'ne dönüştüğü tespitini yaptı.[2]

İttihatçı Hüseyin Cahit Yalçın, İttihat ve Terakki'nin hiçbir mensubunun Anadolu'nun millî mücadelesine muhalefet etmediğini ve hepsinin vatanın kurtuluşu için çalıştığını belirtirken, bir diğer İttihatçı Muhittin Birgen de, İttihat ve Terakki'nin ektiği tohumların mahsul verdiğine, İttihatçıların Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'na geçtiğine ve Mustafa Kemal'in etrafında toplandığına dikkat çekti.[3]

İttihat ve Terakki'nin oligarşik yönetimini oluşturanlardan ve eski Sadrazam Talât Paşa'nın ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın elemanlarından Eşref Kuşçubaşı'nın anılarını kaleme alan Cemal Kutay, daha ileriye gitti ve mevcut teşkilat hakkında bilgi verdi. Kutay'ın belirlemesine göre, millî mücadeleyi başlatan ve başaran Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 179 şubesinin 164 tanesi aynı İttihatçı kadro ile kurulmuş, tabelalarını değiştirmiş ve İttihat ve Terakki'yi Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'na dönüştürmüştür.[4]

Bizzat Ege'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmalarına katılan İttihatçı Celâl Bayar anılarında, İttihatçıların katılımıyla Kuva-yı Milliyecilerin elde silah mücadele ettiklerini hatta İngilizlerin Kuva-yı Milliye'yi bir 'Jön Türk-İttihatçı' hareket olarak tanımladığını yazdı.[5]

Bir İngiliz istihbaratçının yorumu da Celâl Bayar'ın yazdığını doğrular içeriktedir. İngiliz istihbaratçısına göre, Anadolu'daki millî hareketin temelinde İttihat ve Terakki vardır ve rastladığı liderlerin dörtte üçe yakını eski İttihat ve Terakki üyesidir.[6]

---

1 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-1999, sf. 26, 169, ve bundan sonra, Mete Tunçay-1999.

2 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele-II, Son Meşrutiyet, 1919-1920*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-2010, sf. 29; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, Ankara-2001, sf. 464, ve bundan sonra, Sina Akşin-2001.

3 Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa*, Yedigün Neşriyatı, 1943, sf. 6; Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, cilt: 2, Hazırlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul-2006, sf. 687, 696-697, 705, ve bundan sonra, Muhittin Birgen-cilt.

4 Cemal Kutay, *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları*, İstanbul 1983, cilt: 1, sf. 7'den aktaran, Doç. Dr. Ahmet Eyicil, *Doktor Nâzım Bey*, Gün Yayıncılık, 1. basım, Ankara-2004, sf. 259.

5 Celâl Bayar, *Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş*, cilt: 7, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997, sf. 78, 80, ve bundan sonra, Celâl Bayar-cilt.

6 Bilâl Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara-1973, sf. 239, aktaran, Emel Akal, *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, TÜSTAV Yayını, 1. Baskı, İstanbul-2002, sf. 24.

Dünün İttihatçılarının oluşturduğu Müdafaa-i Hukukçuların programının ne olacağını ise [9. ve sonra] 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal,[1] Harbiye Nezareti'nin İstanbul'a gelmesi yönündeki telgrafı sonrası 8-9 Temmuz 1919'da görevine son verilmesi üzerine kendisinin istifa ettiğini bildiren telgrafında açıkladı:

> "Mübârek vatan ve milletti parçalamak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni âmâline (isteklerine) av etmemek için açılan mücahede-i milliye (millî savaş) uğrunda milletle beraber serbest sûretde çalışmağa sıfat-ı resmiye ve askeriyem (resmî askerî sıfatım) artık mâni' (engel) olmağa başladı. Bu gâye-i mukaddese (kutsal amaç) için milletle beraber nihâyete kadar çalışmağa mukaddesâtım nâmına söz vermiş olduğum cihetle âşığı olduğum silk-i celîl-i askerîye (yüce askerlik mesleğine) bugün vedâ ve isti'fâ etdim. Bundan sanra gâye-i mukaddese-i (kutsal) milliyemiz için her türlü fedâkârlıkla çalışmak üzere sîne-i milletde bir ferd sıfatıyla bulunmakda olduğumu ta'mîm ve arz u i'lân ederim.
>
> Mustafa Kemal"[2]

O tarihte Mustafa Kemal'le beraber olan Bahriye Nâzır-ı Esbakı Rauf [Orbay] da Mustafa Kemal'le birlikte olacağını açıklamıştır.[3]

Mustafa Kemal'in istifa metninde İzmir'i işgal eden 'Yunanistan' ifadesi kullanılmayıp, 'Yunan' denmesi ve o günkü Osmanlı devleti vatandaşı Ermeni ile birlikte kullanılması kastın 'Rum ve Ermeni' olduğudur.

Bu halde 8-9 Temmuz 1919 tarihi itibariyle askerlikten istifa eden Mustafa Kemal, 'Rum ve Ermeni istekleri'nin vatan ve milleti parçalayacak tehlike olarak değerlendirip, buna karşı mücadele edeceğini beyan etmesiyle, komuta edeceği Türk Kurtuluş Savaşı'nın niteliğini ortaya koymuş olmaktadır.

Bu, bir yönüyle de İttihatçı projenin devam ettirileceğinin beyanıdır.

Nitekim 1920'lerde Ankara'da Mustafa Kemal'i yakından izleyen ve notlarını kitap haline getiren gazetecilerden Falih Rıfkı [Atay], İttihatçıların Müdafaa-i Hukukçu olması ötesinde farklı bir yorum yaptı. Kuva-yı Milliye hareketiyle Ermeni soykırımı arasında doğrudan bir ilişkiyi tespit etti.

Sürülen Ermenilerin Suriye çöllerindeki 4. Ordu bölgesinde Kumandan ve Bahriye Nazırı Cemal'in Özel Kâtibi olan Falih Rıfkı, Ermenilerin yaşadığını bir 'facia' olarak nitelendirdi ve "Ne acıklı şeydir ki, bu facia olmasaydı, Kuva-yı Milliye hareketi tutunamazdı" iddiasında bulundu.[4]

Siyasi olarak bu yurtseverlik değil milliyetçiliktir; 'öteki'nin varlığını ve birlikte yaşamayı reddetmenin vardığı sonuç, 'öteki'nin kanıyla beslenmektir.

Falih Rıfkı da böyle bir tespitte bulundu.

---

1 İsmet Görgülü-1993, sf. 199-200.

2 Nutuk/1934-1, sf. 34; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara-2003, sf. 50.

3 Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, sf. 50; *TPT*/I-3, sf. 879-892.

4 *TPT*/II-3, sf. 143-144; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul-1998, sf, 450.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin doğduğu 1919'dan dört yılın sonunda 14 Nisan 1923'te yaptığı değerlendirmede, "birçoğumuz İttihat ve Terakki azasıydık" diyen Mustafa Kemal, bugün itibariyle İttihatçıların tamamının Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katıldığını ve programını kabul ettiğini vurguladı.[1]

1920'leri yakından inceleyenlerin ortak tespitine göre çok değil beş-altı yıl öncesinde hükümetiyle Osmanlı'yı çöküşe götüren ve Anadolu halklarına zulüm eden İttihatçılar, 1919 yazından itibaren kongrelerle şekillenen Türk Kurtuluş Savaşı'nın hem zihniyetini hem de kadrosunu oluşturdu.

1.1.1- Mahkûm çetesine af

Ankara'nın kadro ve zihniyetinin bütünlüğünün önemli bir başka göstergesi de, Birinci Paylaşım Savaşı'nda ve Ermeni soykırımı özelinde fiilen kullanılan mahkûm ve sanıkların affedilmesiyle ilgili teklifin Büyük Millet Meclisi gündemine gelmesidir.

14 Temmuz 1921'de kabul edilen kanunla, İttihatçı hükümetin cepheye gönderdiği mahkûm ve sanıkların affedilmesi sağlandı.

Konu daha önce de meclis gündemine gelmiştir.

23 Nisan 1920'de açılan BMM'de oluşturulan hükümetin gündemine ilk aldığı konulardan biri de tehcirde suç işleyenlerin durumudur; bununla ilgili kararname hazırlandı.

8 Mayıs 1336 (1920) tarih ve 5 no'lu 'Harb Esnasında Yapılan Tehcir Dolayısiyle Tahtı Tevkife Alınan Erbabı Ceraim Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname'de[2] tehcir sırasında bazı insanların 'hissiyatı milliyelerine veya siyasilerine' kapılarak kişisel maksatlarına uygun bir davranış gösterdiklerini ve bunların bu gayrimeşru davranışlarından dolayı cezalandırılmalarının gereğine işaret edilerek, fakat 'tehcir dolayısile vukuka iddia olunan ceraimden' bugün tutuklu bulunun bir takım insanların mağdur olmalarını önlemek amacıyla tahliye edilmelerine ve bu halde mahkemelerinin devam etmesine karar verildi.

Bu karardan sonra konu bir kanuni düzenlemeyle tekrar ele alındı.

Teklif hakkında bilgi veren Adliye Vekili Refik Şevket (Saruhan), umumi harpten dönenlerin cezasının infazı için tekrar hapishaneye konulduğunu ve bunun önlenmesi için gerekli düzenlemenin yapılmasını istedi. TBMM Reisi Mustafa Kemal'in imzasının bulunduğu 22.1.1337 (1921) tarihli teklifi Heyeti Vekile (hükümet) 19.1.1337'deki (1921) toplantısında kabul etti. Adliye Vekâleti Celâleddin Arif'in kaleme aldığı teklifinin esbabı mucibesinde (gerekçesinde), 13 Şubat 1330 (doğrusu, 19 Şubat 1330 yani 4 Mart 1915) tarihli kanunun 6'ncı maddesinde belirtildiği gibi, mahkûmların affedileceğine ve sanıkların takibatının yapılmayacağına yönelik

1 Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, cilt. III, Atatürk KDTYK, Ankara-1989, sf. 85-86.

2 8 Mayıs 1336 tarih ve 5 no'lu kararname, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 1, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 8.

hükmün uygulanmasının [Mondros] mütarekesiyle engellendiği için ek kanuna ihtiyaç duyulduğu belirtildi. 19.1.1337 tarihli 'Darülharbe Gidecek Eşhas Haklarındaki Takibat ve Mücazatın (cezanın) Teciline (ertelenmesine) Dair 17 Rebiülâhir 1333 (17 Şubat 1330) Tarihli Kanuna Zeyledilen (ek kanuna) Maddei Müzeyyele (eklenen madde)' üç madde olup, kanun tarihi 19 Şubat 1330 (4 Mart 1915) olarak birinci maddede doğru yazılmıştır. Birinci maddede, 19 Şubat 1330 tarihli kanunun 6'ncı maddesinde belirtildiği gibi mahkûmların affedilmesi ve sanıkların takibatının yapılmaması yönündeki hükmün uygulanacağına ve affedileceğine dikkat çekildi. Diğer iki madde yürürlük ve icra edecek vekillikle ilgilidir ve 22.3.1337 (1921) tarihli Adliye Encümeni mazbatasında layihanın (tasarının) esbabı mucibesinde, umumi harpte yararlılık gösteren mahkûm ve sanıkların affedilmesi önerildi.[1]

Mahkûmları cepheye sürmeyi sağlayan kanunun geçmişi, İttihatçı hükümet dönemine 4 Mart 1915'e gidiyor. '19 Şubat 1330 (4 Mart 1915) tarihli Maznun ve Mahkûm Olup Darülharbe Sevk ve Nizamları Talep Edilenler Hakkında Talimatı Kanuniye İcrasının Hükümlerinin İnfazının Teciline Dair Kanunu Muvakkat', ancak uygulamaya konulduktan 8 ay sonra 7 Kanunuevvel 1331 (20 Aralık 1915) tarihinde Mebusan'da görüşüldü. Böylece dokuz maddelik layihayla (tasarıyla), cepheye giden mahkûmun affedileceği ve sanıklarla ilgili takibat yapılmayacağı kabul edilmiş oldu.[2]

İttihatçı hükümetin bu kanununa rağmen, altı yıl sonra BMM Reisi Mustafa Kemal imzasıyla teklif, Büyük Millet Meclisi'nde görüşüldü ve kabul edildi.

Teklif hakkında ilk söz alan Karesi (Balıkesir) mebusu Vehbi, bu kişilerin affının doğru olacağını söyledi ve oturumda bulunan mebuslar da 'doğru' sedalarıyla bu ifadeyi onayladı. Abdülkadir Kemali'nin (Kastamonu), yüzde 20'sinin cepheden dönemediğini söylemesine Nafiz (Canik) itiraz etti ve yüzde 80'inin döndüğünü belirterek, çapulculuk yaptıklarını anlattı. Yeniden söz alan Abdülkadir Kemali, yüzde 80'inin şehit olduğunu ve bunlara çapulcu demenin ruhlarını inciteceğini söyledi. Gazianteb Mebusu Yasin de, 'hareketi milliyede' bazı yerlerde hapishanelerden bırakılanlar olduğunu, bunların gavurlara kurşun attığını ve pek çoğunun da öldüğünü belirtmesi üzerine Kırşehir Mebusu Rıza, hem umumi harpte ve hem de daha sonrasında millî harp sırasında hapishaneden çıkarılanlarla ilgili birlikte düzenleme yapılmasını istedi. Hasan Basri (Karesi), Abdülkadir Kemali'nin söylediğine itiraz ederek, bunların cephede hizmetlerini bilmediğini belirtti ve affa karşı çıktı.[3]

Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Şevket'in mahkûmların affedilmesi hakkındaki konuşmasına, Nafiz (Canik) yine karşı çıktı. Görüşmelerin sonunda layiha (tasarı) 135 no'lu 'Darülharbde Hüsnühizmet ve Yararlılık İbraz Eden

1 *TBMM ZC*, I/11-14.7.1337, sf. 261-264.

2 *MMZC*, devre: III, içtimai senesi: 2, cilt: 1, 7 Kanunuevvel 1331, inikat: 10, TBMM Basımevi, Ankara-1991, sf. 185-186, ve bundan sonra, *MMZC*, 1331-1332/cilt-inikat, tarih.

3 *TBMM ZC*, I/11-14.7.1337, sf. 264-267.

Mahkûminin Müddeti Mahkûmelerinin Affına Dair Kanun' olarak kabul edildi. Mahkûmlara af getiren kanunun 1'inci maddesi aynen şöyledir:

> "Madde 1- Cinayetle maznun (sanık) ve mahkûm ve cunhadan (cinayetten hafif suç) dolayı maznunen mevkuf (tutuklu) ve mahkûm olup da Mükellefiyeti Askeriye Kanunu'na ve darülharbe gidecek eşrafın tecili takibat ve muhakematına dair olan 19 Şubat 1330 (4 Mart 1915) tarihli kanuna tevfikan seferberliğin ilanından mütarekenin akdi tarihine [30 Ekim 1918'e] kadar askere alınan ve o tarihe kadar askerde bulunmaları dolayısıyle her ne suretle olursa olsun mukaddema işledikleri cürümden dolayı haklarında takibat icrası tecil olunan eşhas hukuku şahsiyeye halel gelmemek şartiyle affolunmuşlardır."[1]

Maddeyle, seferberliğin ilan tarihi 2 Ağustos 1914'ten Mondros Mütarekesinin imzalandığı 30 Ekim 1918'e kadar cepheye giden ve askerde bulunan sanık ve mahkûmlar, özel hukuku ihlal etmemek şartıyla affedildi. Umumi harp döneminde olduğu gibi millî hareket sırasında mahkûmların bırakılması pek tartışılmadığı gibi, kanuni düzenleme de, seferberlikten Mondros Mütarekesi'ne kadarki dönem için geçerli kılındı.

1.1.2- Mustafa Kemal, 'Teşkilât-ı' sordu

Eski Dâhiliye Nazırı Talât'la birlikte Almanya'ya kaçmadan evvel eski Harbiye Nazırı Enver, Teşkilât-ı Mahsusa Reisi olarak atadığı Hüsamettin Ertürk, Mustafa Kemal'in Pera Palas'a kendisini çağırdığını ve şunları söylediğini aktarıyor:

> "Hüsamettin Bey, seninle Umumi Harp senelerinde birkaç defa görüştüğümüzü, hatta harbin sonuna doğru birkaç gece Beşiktaş Akaretler'de annemin evinde baş başa verip konuştuklarımızı çok iyi hatırlıyorum. O zaman benim taşkın fikirlerimi dinlemiş, fakat arzularımı senin en büyük dostun Enver Paşa'ya söylememiştin. Zira söyleseydin, ondan bana herhalde zarar gelebilirdi. Bu hizmetine teşekkür ederim. Yalnız öğrenmek istediğim şudur: Teşkilât-ı Mahsusa elemanlarımızdan memleketin kurtarılması ve düşmanların topraklarımızdan çıkarılması hususunda ciddi bir hizmet beklenebilir mi?"[2]

Görüşmede "Teşkilât-ı Mahsusa elemanlarımız" diye soran Mustafa Kemal'e, Hüsamettin Ertürk, "Onlar [Teşkilât-ı Mahsusa elemanları] her şeyden evvel vatanseverdirler. İcabederse bu memleket uğruna hayatlarını da feda ederler" diye yanıt verdi. Hüsamettin Ertürk'ün daha sonraki süreçle ilgili teşkilatın faaliyeti hakkındaki anlatımını özetliyorum:

Ben [İstanbul'daki Osmanlı] hükümeti [ni] dinlemedim ve elimdeki silahla, cephaneyi teslim etmedim, Anadolu'ya kaçırılmasını sağladım. Farkı teşkilatın adı

1 *TBMM ZC*, I/11-14.7.1337, sf. 268-273.

2 Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Anlatan: Emekli Suvari Albayı Hüsamettin Ertürk, Ararat Yayınevi, 3. baskı, İstanbul-1969, sf. 336, ve bundan sonra, Hüsamettin Ertürk-1969.

Teşkilât-ı Mahsusa olmayıp, Mustafa Kemal ve Fevzi Çakmak'ın emir ve müsaadeleriyle kurulmuş olan 'Millî Müsellâh Kuvvetler Grubu' idi. Bu grubu kuran bizler ve arkadaşlarımızdır. Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmış, denenmiş, kendilerine güvenilir arkadaşlar elimizde idi. İstanbul'da mevcut ambarlarımızda silah ve cephane vardı. Teşkilata gümrük memurları, deniz kolcuları ve polisleri sokmak suretiyle başladık.[1]

Tasvir-i Efkâr gazetesi sahibi Ebuzziya Velid'in Yönetim Kurulu Üyesi olduğu bu teşkilatın yedek üyesi İbrahim Paşa'nın oğlu Hüseyin, üç yıl sonra 8 Eylül 1339'da (1923) Dersaadet (İstanbul) Ticaret ve Sanayi Odası Birinci reisi seçilecektir. Teşkilatın Beyazıt Şubesi kurucusu da Yüzbaşı Mustafa [Muğlalı] idi.[2]

Enver'in emriyle Teşkilât-ı Mahsusa'nın reisi olarak atanan Hüsamettin Ertürk, daha sonra İstanbul'da oluşturulan ve Ankara'nın Türk Kurtuluş Mücadelesini destekleyen Millî Müsellah'ın da reisi olacaktır.[3]

İttihat ve Terakki'nin Anadolu'daki teşkilatı Müdafaa-i Hukuk'u oluştururken, Dersaadet'teki (İstanbul) Teşkilât-ı Mahsusa elemanları da bizzat Mustafa Kemal'le yakın ilişki halinde cephane sevkiyatı dâhil gerekli çalışmayı yaptı.

Zaten Mustafa Kemal, teşkilata uzak birisi değildir.

İttihat ve Terakki'nin fedai zabitan teşkilatının bilinen üyelerinden birisidir Mustafa Kemal.[4]

İttihat ve Terakki'de askerî çekirdeği oluşturan subayların seçkin bir üyesi olan Mustafa Kemal, muhtemelen 1913'ten sonra İttihat ve Terakki'de Enver'in kliğinin güçlenmesiyle gücünü kaybeden Cemal Paşa'nın kliğine mensup olarak siyasal mücadelesini de sürdürdüğü[5] iddia edilmiştir.

'İttihatçılar iltihak etti'

4-12 Eylül 1919'da yapılan Sivas Kongresi'nin hemen sonrasında Damat Ferit Paşa hükümetiyle kesilen ilişki, 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa hükümetiyle[6] yeniden kuruldu.

Hükümet, kabinedeki Kuva-yı Milliye delegesi Harbiye Nazırı Cemal aracılığıyla 9 Ekim 1919'da Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi'ne gönderdiği yazıda dört maddenin önemli olduğunu bildirdi.[7]

---

1 Hüsamettin Ertürk-1969, sf. 123-125, 206, 233, 336. MM'nin Müdafaayi Milliye olduğu da yazılmıştır. (İsmet Görgülü-1993, sf. 204-206.)

2 İsmet Görgülü-1993, sf. 204; Hakkı Nezihi, Oda Tetkikat Şubesi Müdürü, *50 Yıllık Oda Hayatı*, 1882-1932, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul-1932, sf. 221, ve bundan sonra, İTSO-50 yıl.

3 Hüsamettin Ertürk-1969, sf. 493.

4 Philip H. Stoddard, *Teşkilât-ı Mahsusa*, çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003, sf. 163, ve bundan sonra, Philip H. Stoddard-2003.

5 Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 107.

6 Nutuk/1986-1, sf. 261.

7 Nutuk/1986-1, sf. 269, 285, 287-291, 301, 489.

Bildirilen maddelerle, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hem siyasi kimliğinin hem de geçmişle ilgili ne düşündüğünün öğrenilmesi hedeflendi. Bunlar, 1- 'İttihatçılarla ilişki bulunmadığı', 2- Osmanlı'yı savaşa sokanların soruşturulacağı, 3- Harpte her türlü suç işleyenlerin cezalandırılacağı ve 4- Mebus seçiminin serbest yapılacağı konularıdır.

Mustafa Kemal imzasıyla hükümete Harbiye Nazırı Cemal aracılığıyla 10 Ekim 1919'da gönderilen şifrede, seçim yapılması ve harpte her türlü suç işleyenin cezalandırılması konusunda kısa yapılan değerlendirme, 1'inci ve 2'nci maddelerde uzun tutuldu.[1]

İttihatçılık konusunda yapılan açıklamayı özetleyerek aktarıyorum:

Rum ve Ermenilerle, İngilizler başta olmak üzere İtilaf Devletlerinin siyasetine âlet olan sakıt (düşük) Damat Ferit Paşa hükümeti, "vahdet-i milliye ve saadet-i vatana" (millî birlik ve vatanın mutluluğuna) yönelik her türlü girişimi İttihatçılık olarak nitelendirdi. "Teşkilât-ı milliyemizin İttihatçılıkla bir ilgisi yoktur" ve Sivas Kongresi'nin birinci günü delegeler İttihat ve Terakki'yi diriltmeyeceklerine ant içti. Gayrimüslimlerle ve [Hürriyet ve] İtilaf hükümetlerinin siyasal bir amaç güttükleri ve rastgele İttihatçı düşmanlığını doğru bulmuyoruz. Ülkede kötülükler yapan İttihatçı küçük bir gruptur ve bizim gözümüzde onlar suçludur. İttihat ve Terakki'ye bağlı namuslu insanların da kötü olarak suçlanması doğru değildir, bunu, memleketin geleceği açısından tehlikeli sayıyoruz. Hükümet bu maddeden ne anladığını açıklamalı.

Osmanlı'yı savaşa sokanların kovuşturulması hakkında da Mustafa Kemal'in gönderdiği metinde kısaca, "Umumi harbe katılmamak istenirdi, ama memleketin coğrafi yeri İstanbul'un askerî durumu, tarafsızlık için paramız, sanayimiz ve aracımız yoktu. Savaşa girmeyi 4-5 kişinin faaliyeti saymak yararımıza değildir. Divan-ı Âlinin (Yüce Divanın) soruşturmasından geçmeden herkesin suçlanması doğru değildir" değerlendirmesi yapıldı.

Mustafa Kemal şahsında Anadolu'da oluşan hareketin 10 Ekim 1919'da İttihatçılar hakkındaki bu bakışı, sonraki yıllarda daha da derinleştirilerek politik yapılanmanın önemli bir unsuru haline getirilmiştir.

İttihatçılarla kadrosal ilişkisi bizzat Mustafa Kemal tarafından da ifade edilmiştir. Büyük Millet Meclisi (BMM) Reisi Mustafa Kemal, BMM'nin birinci devresinin son oturumdan iki gün öncesinde (14 Nisan 1923), İstanbul gazetelerinin İttihat ve Terakki ile ilgili haberi nedeniyle Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, bir anlamda Cumhuriyet'in ilk kadrosunu oluşturanların İttihat ve Terakki kimliğine şöyle dikkat çekti:

> "İttihad (metinde, İttihad) ve Terakki Fırkası namına teşrik-i mesai için hiçbir teklif almadım. Esasen bugün kimse İttihad ve Terakki Cemiyeti ve fırkası namına hareket etmek salâhiyetine haiz değildir ki böyle ve bu nama müracaat vaki olabilsin. Çünkü herkesçe malûm olduğu üzere, mezkûr (adı geçen) cemiyet mütarekenin ferdasında (ertesinde) o vakit ki İttihad ve Terakki Merkez-i Umumisinin

1 Nutuk/1989-3, sf. 1539-1541, belge 142.

dâvetiyle merhum Talât Paşa'nın riyaseti altında aktedilen kongresi kararıyle Teceddüt Fırkası'na inkılâp etmiş ve bütün hukuk ve emvâlini mezkûr fırkaya devrederek İttihad ve Terakki namının tarihe tevdi edildiğini ilan etmişti. Vaktiyle zaten birçoğumuz o [İttihat ve Terakki] cemiyetin müessis ve âzasından bulunuyorduk. Son kongresi kararıyle tarihe intikal eden mezkûr cemiyetin müntesipleriyle (ilgisi olanlardan) bilâhare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısm-ı küllisi (tamamı) büyük milletimizin azm-ı küllisi büyük milletimizin azm-ı bülendinden (yüce kararından) doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne iştirak ve iltihak etmiş (ortak olmuş ve katılmıştır) ve bu [Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk] cemiyetin programını kabul etmiştir."[1]

Cumhuriyet'in kadrosundaki İttihatçı kimlikle ilgili bu değerlendirmeyi yaptıktan üç yıl sonrasında, İttihat ve Terakki'nin teşkilat yapısını sürdürmeye yönelik girişimlerin mahkûm edildiği 1926 Haziran-Ağustos İzmir yargılaması ve idamları öncesinde Falih Rıfkı, Reisicumhur Mustafa Kemal'le yaptığı röportaj, *Hakimiyet-i Milliye*'de ilki 13 Mart 1926'da olmak üzere 32 parça halinde yayımlandı. 1919'da Samsun'a çıkmadan evvel İstanbul'da birisiyle yaptığı görüşmeyi hatırlayan Mustafa Kemal, görüştüğü kişinin İttihat ve Terakki hakkındaki ifadeleri üzerine, konuşmasını şöyle sürdürdüğünü aktardı:

"Evet, İttihat ve Terakki'nin temsilcisi değilim, fakat müsadenizle söylemeliyim ki, İttihat ve Terakki vatansever bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum.

Cemiyet hiçbir vakit sizin bu aşağılamanızı hak edecek bir mahiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir. Ama vatanseverliği münakaşaların üzerindedir... Beni Talât Paşa'nın, Enver Paşa'nın ve genellikle İttihat ve Terakki erkânının muhalifi sayıyorlardı..."[2]

Mustafa Kemal, İttihatçı hareketin kadrosu olarak rolünü bu kadar net ifade etti. Bu katılımı sadece kişi olarak algılamak yanıltıcı olur, elbette İttihatçılar ideolojik ve politik bir zihniyet olarak Anadolu'da oluşan hareketin de hâkimidir.

1.1.3- 'Türkler, Rumlara saldırıyor' gerekçesi

Mustafa Kemal'in Canik'e (Samsun) gitmesi konusu 1919 yılı Mayıs ayı başında gündeme geldi. Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçmeden önce 6 Mayıs 1919'da Harbiye Nazırı Şakir Paşa ile yaptığı görüşmeyi şöyle anlattı:

"Şakir Paşa bir dosya uzattı bana, (sonra): 'Bunu okur musunuz?' dedi. Dosyayı baştan nihayete kadar gözden geçirdim. Özeti şuydu:

'Samsun ve bölgesinde birçok Rum köyleri Türkler tarafından her gün tecavüze uğramaktadır. Osmanlı hükümeti bu vahşi saldırıların önüne geçememektedir. Bu

1 Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, cilt. III, Atatürk KDTYK, Ankara-1989, sf. 85-86.

2 Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahideddin*, Pozitif Yayınları, İstanbul-2005, saf 104, 110.

bölgenin güvenle huzurunu sağlamak insanlık adına borcumuzdur.' [İşgal Kuvvetleri subayı] Raporlar[ı] İstanbul Hükümetine verilirken bir de protesto ilave edilmişti: Bu tecavüzleri engellemek lazımdır. Eğer siz aciz iseniz görevi üstümüze alacağız."[1]

Bu görüşmede Mustafa Kemal, nazıra, tetkik etmek üzere memnuniyetle gidebileceğini söyledi. Mustafa Kemal'in 9. Ordu (12 Haziran 1919'dan başlayarak bu unvan 3. Ordu olarak değiştirilmiştir) Müfettişliğine atanmasıyla ilgili yönetmelik Meclis-i Vükelâ tarafından 6 Mayıs 1919'da onaylandı. Bu yönetmelik 18 Mayıs'ta ikinci kez onaylandı, Meclis-i Vükelâ tarafından. Talimatnameye göre Mustafa Kemal askerî yönden bir 'başkomutan' ve mülki idare yönden 'genel vali' yetkisindedir.[2]

Samsun'da Rum köylerine Türklerin yaptığı saldırının önlenmesi ve asayişin sağlanması talebi, Mustafa Kemal'in müfettiş olarak tayin edilmesinin resmî gerekçesidir.[3]

Mustafa Kemal, bu resmî görevlendirmeyle ilgili 1926'da Falih Rıfkı'ya (Atay) daha açık konuşurken, 1927'de *Nutuk*'ta ise daha diplomatik bir dille kaleme almayı tercih etmiştir.[4]

Mustafa Kemal, Samsun'a gitmesiyle ilgili görevlendirme sırasında, Padişah Vahidettin'in övücü cümleler kullandığını da açıkladı.

Mustafa Kemal, Vahidettin'in kendisine, "Paşa paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir" dediğini ve devamında da, "Bunları unutun! Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa devleti kurtarabilirsin!" şeklinde konuştuğunu aktardı. O dönem Mustafa Kemal'in birlikte olduğu Ali Fuat Cebesoy ise, Vahidettin'in böyle konuştuğuna inanmamaktadır.[5]

Görevlendirmenin arka planı

Mustafa Kemal, 3. Kolordu ve 15. Kolordu dâhil pek çok vilayetle birlikte mıntıkadan sorumlu müfettiş olarak atanmasının esas nedenini, kendisini İstanbul'dan

1 Sadi Borak, *Atatürk*, Başak Yayınevi, 1973, sf. 221-224'ten aktaran, Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1998, sf. 249-250.

2 Sadi Borak, age, sf. 250, 253-254.

3 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, cilt: 1, Emre Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2000, sf. 230, ve bundan sonra, Rauf Orbay-cilt; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul-1998, sf.171; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, 2000, sf. 80; Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003, sf. 173.

4 Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yayınları, İstanbul-2005, sf. 114-119; Nutuk/1934-1, sf. sf. 6-7.

5 Falih Rıfkı Atay, age, sf. 128-129; Ali Fuat Cebesoy, *Bilinmeyen Hatıralar*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2001, sf. 353-354.

uzaklaştırmak olduğunu öne sürdü ve gerekçenin "Samsun ve yöresindeki güvensizliği yerinde görüp önlemek için Samsun'a değin gitmek" olarak belirtildiğini yazdı *Nutuk*'ta. Mustafa Kemal, Harbiye Nazırı olan Şâkir Paşa'nın 1919 Mayıs ayındaki konumunu da, "O günlerde Erkânı Harbiye-i Umumiye'de (Genelkurmay) bulunan benim amacımı bir dereceye kadar sezinleyen kişilerle görüştüm. Müfettişlik görevini buldular ve yetkiyle ilgili talimatı da ben kendim yazdırdım. Dahası, Harbiye Nazırı olan Şâkir Paşa bu talimatı okuduktan sonra imzalamaktan çekinmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir biçimde mühürünü basmıştır" şeklinde kaleme aldı.[1]

Nutuk'ta yer almayan ve sadece değinilen görevlendirme talimatnamesi de hayli kapsamlıdır.

Harbiye Nazırı Şâkir Paşa'nın 6 Mayıs 1919 tarihli '9. Ordu Kıta'atı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gönderdiği talimatnamede' görevlendirmenin yalnız askerî olmayıp, aynı zamanda mülki olduğu belirtildi. Görev alanı Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbekir, Bitlis, Mamuretülaziz (Elazığ), Ankara ve Kastamonu vilayetleriyle Erzincan ve Canik (Samsun) livası olarak sıralandı. Ayrıca 'asayişsizliği tespit etmesi' istenen talimatta verilen görevlerden biri de, muhtelif yerlerde şûraların (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kastediliyor) mevcut olduğu ve bunların asker topladığı, ordunun da bunları himaye ettiğinin iddia edildiği belirtilerek, asker toplayan ve silah dağıtan bu şûraların lağvedilmesidir (dağıtılması ve son verilmesidir).[2]

Mustafa Kemal, görevlendirmesiyle ilgili yukarıda aktardığım 'Rum köylerine yönelik Türklerin saldırısını önlemesi' gerekçesini doğrudan ifade etmemiş olsa da, aslında yalanlamamıştır. Samsun'daki 'güvensizliği' yerinde görmek üzere gittiğini belirten Mustafa Kemal'e, Canik (Samsun), Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbekir, Bitlis, Mamuretülaziz (Elazığ), Kastamonu, Erzincan ve Ankara'da görevli kılan talimata göre, asayişsizliği tespit etmesi ve 'şûralar' denilerek doğrudan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin silah ve asker toplamasını engellemesi ve dağıtması olarak belirtildi. Anlaşılan o ki Mustafa Kemal, şark dâhil Anadolu'nun yarısının müfettişi olarak atanmıştır.

Mustafa Kemal böylesi resmî bir görevlendirme öncesinde darbe dâhil her türlü arayış içindedir. "Bir gün Fethi Bey ve dört müşterek arkadaşla birlikte, hayâli (hayli, olmalı) münâkaşadan sonra, ihtilâlci bir komite kurmaya karar verdik ve ihtilâlci tedbirler düşünmeye başladık: Padişahı değiştirmek, kabineyi düşürmek, yeni bir hükümet teşkil ederek daha azimli hareketlere başvurmak gibi" karar aldıklarını belirten Mustafa Kemal, bu dörtlü komiteden birinin çekilmesi nedeniy-

1 Nutuk/1986-1, sf. 13-15; Nutuk/1934-1, sf. 6-7.

2 BOA, DH.İUM, 19-6/1-70_7, aktaran, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2003, sf. 8-9, belge 7.

le, cemiyetin hemen fesh edildiğini anlattı 1926'da. Mustafa Kemal'in açıklamasına göre, o dönemki sırdaşlarından biri de İsmet'tir.[1]

O dönemde Mustafa Kemal'le yakın ilişki içinde olan Ali Fuat da, doğrudan darbe planından bahsetmeden 'millî direnişi' örgütlemek hakkında önemli detaylara değinmiştir.[2]

Mustafa Kemal'in darbeyi o günkü İttihatçı arkadaşları dışında bir başkasıyla planlamasının pek mümkün olamayacağı gerçeği, İttihatçı konumu daha da netleştirmiş olmaktadır.

'Mustafa Kemal 35 kişiye vize aldı'

İstanbul'da 1919'da İngiliz karargâhında istihbarat subayı Yüzbaşı Bennett, Mustafa Kemal ve ekibinin İstanbul'dan ayrılıp Samsun'a gitmesi için vizeyi veren kişi.

Yüzbaşı Bennett, vizeyi nasıl, kaç kişiye verdiğinin hikâyesini şöyle anlattı:

> "Mustafa Kemal'le 1 Mayıs 1919'da tanıştım... Samsun'a 35 kişinin gideceğini görünce şüphelendim... Evet, bunun için benim mesuliyetimin fevkinde (üstünde) gördüm bunların hepsine vize vermek, çünkü bana 3-4 kişi gidecek vize vereceksiniz, yani talimat, emir verildi. 35 kişi ve bunların hepsi büyük adamlar, yani levazım filan değildir. Bütün evrakı aldım ve Şişli'deki İngiliz Kumandanlığı'na gittim. 3-4 kişi yerine 35 kişi vize ister, vizeyi verebilir miyim? Onlar telefon ettiler ve cevap geldi ki: Padişah buna itimat eder, siz veriniz. Biz evvela İngiliz Baş Komiserliğine, o zaman Rumbolt Komiserdi, sefir yoktu. Onlar bize cevap verdiler: Mustafa Kemal gitsin ve ne ki lazımsa yapsın. Ben derhal gittim, vizeyi verdim. Vizeleri imza ettim ve teslim ettim. Ben anladım ki, orada bir heyecan var, anladım ki yani bir şey var, fakat ben hiçbir şey söylemedim... Biliyorsunuz Yunanlılar daha işgal etmemişlerdi değil mi?.. Yunanlıların işgal ettiği haberi gelince bunlar derhal karar verdiler, çünkü benim gördüğüm hal, oradaki Harbiye Nezaretinde, hazırlık tamam değildi. Belki bunun için biz 35 [kişiye] vize verdiğimiz halde yalnız 19 kişi gitti. Hepsi hazır değildi. Gazete 19 [kişi] der, fakat ben hatırımda çok iyi kalıyor ki, 35 [kişiye] vize verildi. Fakat bu İzmir işgali sebebiyle acele gitmişler ve kim ki hazır değildi sonra gelsin denildi, ben öyle anladım. Bence İsmet Paşa isteseydi giderdi, Evrakı hazırdı, mani yoktu. Vizesi, her şeyi vardı, tabii o biraz geç kaldı. Birkaç hafta sonra gitti değil mi? Ben o zaman irtibat zabitiydim, istihbarata eylülde, üç ay sonra atandım... Bu nisan, mayıs, haziran, temmuzda ben hep, şey, ben hep Harbiye Nezareti'ndeydim."[3]

Mustafa Kemal vize aldıktan sonra, Bandırma vapuruyla Samsun'a gitti; yolculuğa katılan ekibin sayısı ve katılımcıları hakkında tartışma vardır.

---

1 Falih Rıfkı Atay, age, sf. 99-100.

2 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul-2000, sf. 52-53.

3 Nezih Uzel, *Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, 1. baskı, Selis Kitaplar, İstanbul-2008, sf. 126-131.

Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmek üzere Bandırma vapurunda olanların sayısını Sadi Borak 22 kişi ve Kâzım Karabekir 23 kişi olarak yazıyor. Liste isim farklılığı var; Karabekir'de Refet Bele, Kazım Dirik yok.[1]

Yüzbaşı Bennett'in hikâyesini anlattığı vizenin mühürlü fotoğrafı Kâzım Karabekir'in *Paşaların Hesaplaşması* kitabında aynen yer aldı.[2]

Sadi Borak listeyi araştırıp oluşturduğunu belirtirken, Karabekir bizzat listenin Osmanlıca belgesine yer verir kitabında.

Hatta Mustafa Kemal, Bandırma vapuruyla boğazdan çıkıp Karadeniz'e çıktığında İngilizler tarafından batırılacağı, ordu müfettişine ve kurmay başkanlığına ihbar edildi. Bilgiyi veren İstanbul Osmanlı Bankası Genel Müdürü Osmanlı tabiiyetinden Ermeni Berc Keresteciyan'dır; sonradan 'Türker' soyadını alacak ve Afyonkarahisar'dan mebus seçilecektir; 1935 sonrasında 5'inci, 6'ncı ve 7'nci dönem mebus olacaktır.[3]

1.2- Amerika'ya 'bizi koru' başvurusu

Türk Kurtuluş Savaşı'nı fiilen Anadolu'da başlatan ve Erzurum ile Sivas kongreleriyle şekillenen teşkilatın niteliğini ortaya koymak bakımından üç önemli vakaya kısaca değinmek gerekiyor.

Mustafa Kemal'in Samsun'dan Ankara'ya uzanan süreçte Erzurum'un özel bir yeri vardır. Çünkü Erzurum'da kongre hazırlığı Mustafa Kemal'in inisiyatifi dışında yapılan bir teşkilatlanmadır. Bunun için Mustafa Kemal ile Hüseyin Rauf'un 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında çalışmasını sürdüren Erzurum Kongresi'ne katılması, ancak iki delegenin istifasıyla sağlanabilmiştir. Bu durum *Nutuk*'ta şöyle aktarıldı:

> "... bizim Erzurum Kongresine girmemizi teshil (kolaylaştırmak) için, kongreye Erzurum mümessili (delegesi) olarak intihap edilmiş (seçilmiş) olan mütekait (emekli) binbaşı Kâzım ve Tursun Beyzade (Dursunbeyoğlu) Cevat beyler mümessillikten (delegelikten) istifa ettiler."[4]

Nutuk'ta 'istifa ettiler' diye aktarılan durum, kongre çalışması sırasında Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir tarafından tamamen farklı kaleme alındı:

> "3 Temmuz'da Erzurum'a geldiler... Erzurum Kongresi murahhasları (delegeleri) toplanmıştı. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyi Erzurum'dan murahhas (delege)

1 Sadi Borak, age, sf. 270-271; Kâzım Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması*, Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, 5. baskı, Emre Yayınları, İstanbul-2000, sf. 280, ve bundan sonra, Karabekir, Paşaların Hesaplaşması.

2 Karabekir, Paşaların Hesaplaşması, sf. 279, 283.

3 Sadi Borak, age, sf. 269-270; *TBMM Albümü, 23 Nisan 1920-20 Ekim 1991*, TBMM Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara-1994, sf. 97.

4 Nutuk/1934-1, sf. 46.

yapmak istedik. Fakat Erzurum murahhasları Müdafaayı Hukuk Reisi Hoca ile azadan Necati Bey geldiler ve Erzurum murahhaslarının tayin olunduğunu, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin kabul olunmamasına müttefikan karar verdiklerini bana söylediler... Israrımla iki Erzurum murahhası istifa ettirildi. Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey tayin olundu. İşte bu suretle 23 Temmuz 1919'da himayemde açılan Erzurum Kongresi'ne iştirakları ve reislikleri temin edilmiş oldu."[1]

1950'li yıllarda üç dönem mebus seçilen Mahmut Goloğlu da, Erzurum Merkez'e ait üç delegeden ikisinin değiştirilmesinin Kâzım Karabekir'in 'olaya el koymasıyla' sağlandığını yazdı.[2]

Mustafa Kemal'in kongreye katılması ve oluşturulan Heyet-i Temsiliye'ye Hüseyin Rauf'la birlikte seçilmesi, Sivas'a ve Ankara'ya giden uzun yolun en önemli virajının dönülmesini sağlamış; hareketin meşruiyetini pekiştirmiştir.

Bunlar, resmî ideolojinin kalemşorlarının ya hiç değinmediği ya da çok da önemli bulmadığı gibi değerlendirmesiyle geçiştirdiği konulardır. Bir başka konu Sivas'ta Amerikan Meclisi'ne yapılan başvuru ve diğeri de Ermeni ve Kürt sorunuyla ilgili Amasya'da imza atılan protokollerdir.

Erzurum Kongresi sonrası ve Sivas Kongresi öncesinde Amerikan mandası meselesi gündemde olup, birçok komutanla Mustafa Kemal arasında tartışılan bir konudur.

1 Ağustos 1919'da 5. Tümen Komutanı Arif ile 10 Ağustos 1919'da Halide Edip'in [Adıvar] Mustafa Kemal'e ve 13 Ağustos 1919'da 12. Kolordu Kumandanı Salâhattin'le 17 Ağustos 1919'da 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat'ın 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgraf ve yazıların ortak konusu Amerikan mandaterliği meselesidir. Mustafa Kemal yazdığı cevaplarda, Amerikan mandaterliği meselesine 'hayır' dememiştir. Mustafa Kemal, 19 Ağustos 1919'da 20. Kolordu Komutanlığı'na gönderdiği dört maddelik telin 1'inci maddesinde, "Bahsedilen Amerikan manda muzaheretinin (güdüm ve yardımının) gayet dikkatli olarak tahlili (incelenmesi) ve gaye-i milliyemiz ile mukayese olunması pek mühimdir" uyarısında bile bulundu.[3]

Bu günlerdeki tartışmayı, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir de, Ali Fuat'a gönderilen bir şifreyi alıntılayarak yazdı. Gerçi bahsedilen ifade 19 Ağustos 1919 tarihindeki telin 1'inci maddesindekine benzerdir.

Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'nin toparlanması (4 Eylül 1919) öncesinde 3 ya da 23 Ağustos 1335 (1919) tarihinde 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat'a gönderdiği şifrede, "Amerika müzaharatı (koruması) hakkında Sivas'ta icabında (gerekti-

1 Karabekir, Paşaların Hesaplaşması, sf. 53-57; Kâzım Karabekir, *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, cilt: 1, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul-1977, sf. 178-194. 3'üncü ciltten 12'nci cilde kadar hepsi dahil basım yılı 1997 olduğuna göre, 1'inci cilt tarihi 1997 olmalı.

2 Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi Birinci Kitap Erzurum Kongresi*, sf. 65.

3 Nutuk/1986-1, sf. 123-141; Nutuk/1934-1, sf. 65-74.

ğinde) tevessül olunacaktır (girişimde bulunulacaktır), efendim" ifade edilmiş ve ABD Temsilciler Meclisi'ne bir başvuru da yapılmıştır.[1]

Bunun sonucunda Sivas Kongresi'nin 8 Eylül 1919'daki toplantısında Amerikan Mandası meselesi görüşüldü[2] ve hemen ertesi gün de Amerika'ya başvuru metni gönderildi.

'Manda' kelimesinden çok 'mandaterlik' ya da 'müzaharat veya müzeheret' tercih edilmiştir.

'Müzaheret'in anlamı 'arkalama, yardım etme, koruma'[3] olup, burada geçtiği şekliyle 'Amerika müzahereti' yani 'Amerikan koruması' ya da 'Amerikan arkalaması, arka çıkması' anlamına gelmektedir. Buna göre müzaheretin birkaç adım sonrası da, bir ülkeyi yönetme vekilliğine sahip olma hali 'manda'dır.

Nitekim Kâzım Karabekir, 3 ya da 23 Ağustos 1335 (1919) tarihli şifrenin *Nutuk*'ta özellikle yer almadığının üzerinde durarak, bunu bir manda girişimi olarak nitelendirirse[4] de, açıktan karşı çıkan bir konumda olmayıp, o günleri kaleme alırken eleştiren bir tavırdadır.

ABD'ye gönderilen başvuruda imzası olanlardan Hüseyin Rauf (Orbay) da anılarında, Sivas'ta karar sürecinin nasıl belirlendiğinin detaylarını aktarır ve o sıra Mustafa Kemal'in Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgraf, kongre heyeti olarak niye imzaladığının gerekçesini açıklamaya yöneliktir. "Yalnız Amerikan Senatosuna yazılan ve malûmunuz olan bir mektubu, Kongre kararıyla beş kişi imzalamıştır ki, bu arada bendenizin de imzası vardı..." diyen Rauf, Mustafa Kemal imzasının bulunduğunu kaydetti ve başvurunun yapıldığını da yazdı.[5]

İfade etmek gerekir ki, zaten başvuru metninde Rauf [Orbay] imzası var ve bu tartışmada Kâzım Karabekir de açıktan 'Hayır' diyen bir konumda değildir.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta Sivas'taki bu manda tartışmasında öneriyle ilgili tarafların değerlendirmelerini aktararak, çok da büyütülecek bir konumda olmadığını belirtti ve ABD'ye yapılan başvuruyla ilgili şu ifadeyi kullandı:

> "Efendiler, pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraftarlarını iskat edecek (susturacak) mütavassıt (ortalama) bir çare ile hitam (son) buldu. Hem de bu çareyi teklif eden yine Rauf Bey oldu: 'Amerika'da senelerden beri aleyhimizde yapılmakta olan menfi propagandaların tevlit ettiği (oluşturduğu) cereyanı efkârı tashih (düşünce akımını düzeltmek) için her şeyden evvel Amerika Kongresinden memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görecek bir heyeti davet etmek.' Bu teklif ittifakı ara ile (oybirliğiyle) kabul olundu. Kongre divanı riyasetinin imzalarıyla bu yolda bir mektup tesvit olunduğunu (müsveddesi hazırlandığını) ha-

1 Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması*, sf. 55-57; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul-1995, sf. 103, 119. Telin tarihi, *Paşaların Hesaplaşması*'nda 23 Ağustos, *İstiklâl Harbimizin Esasları*'nda 3 Ağustos.

2 Nutuk/1986-1, sf. 120-121.

3 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 23. Baskı, sf. 790.

4 Karabekir, Paşaların Hesaplaşması, sf. 57-65.

5 Rauf Orbay-1, sf. 244-245, 258-259.

tırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Esasen bu mektuba sureti mahsusada ehemmiyet (özel bir önem) atfetmiş (vermiş) değildim."[1]

1927'de *Nutuk*'u kaleme alırken Amerika'ya mektubun gönderildiğini pekiyi hatırlamadığını belirten Mustafa Kemal, ileriki sayfalarda 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e 19 Eylül 1919'da gönderdiği telden aktardığı "...Kongre Heyeti (Kurulu) veya Heyet-i Temsiliye sözleri imza yerine geçmiştir. Yalnız Amerikan Senatosuna yazılan ve sizin de bildiğiniz bir mektuba Kongre kararıyla beş kişi imza koymuştur ki bu arada benim de imzam vardır"[2] alıntısıyla bir anlamda hatırlamış ve hatırlatmış olmaktadır.

Mustafa Kemal, 1926'da Hâkimiyet-i Milliye'de yayımlanan ve bu başvurunun arka planı olarak yaptığı değerlendirmedeyse, Erzurum ve Sivas kongreleri sırasında Wilson prensiplerinin insanın maksadını dikkate aldığını açıklamıştır.[3]

Sadece Hüseyin Rauf değil, dönemin 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat da başvurunun yapıldığını yazdı. Ali Fuat, Mustafa Kemal'le arasında geçen yazışmalara değindikten sonra, Kâzım Karabekir'in bulamadığı başvuru metninin aslına anılarında yer verdi, aynen aktarıyorum:

"Birleşmiş Amerika Devletleri
Âyan Meclisi Reisliği'ne,

Rumeli ve Anadolu'nun bütün Müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Rumeli'deki bütün vilâyetlerinin temsilcilerinden mürekkep olan Sivas Millî Kongresi 4 Eylül 1919'da bir araya gelmiştir. Gayeleri şunlardır: Memleket halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azlıkları himaye altında bulundurmak, bütün vatandaşlara can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

Sivas Millî Kongresi Osmanlı İmparatorluğu halkı içindeki ekseriyetin arzularını ifade eden bir karar suretini 9 Eylül 1919'da rey birliği ile kabul etmiştir. Bu kararın hâvi bulunduğu prensipleri Sivas Kongresi'nin kongre dağılmazdan evvel âzası arasında seçeceği merkez komitesinin ve imparatorluk hudutları içindeki diğer bütün tâli teşkilâtın istikbaldeki hareketlerine rehber olacaktır.

Takip edilecek siyasetle alâkalı olan bu karar mucibince Sivas Millî Kongresi, Birleşik Amerika Devletleri Âyan Meclisi'ne şu ricada bulunmayı bugün, yine ittifakla kararlaştırmıştır:

Azanızdan mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususi menfaat ve alâkaları olmayanlar ve bir millete hâs olan berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiili surette hüküm süren hal ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik; Osmanlı İmparatorluğu'na

1 Nutuk/1986-1, sf. 154-155; Nutuk/1934-1, sf. 82.

2 Nutuk/1986-1, sf. 207; Nutuk/1934-1, sf. 110.

3 Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yayınları, İstanbul-2005, sf. 63.

ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir sulh muahedesi mucibince keyfi kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan evvel yapılmalıdır.

Sivas Millî Kongresi adına
Reis: Mustafa Kemal Paşa
Reis Vekili: Hüseyin Rauf Bey
İkinci Reis Vekili: Emekli General İsmail Fazıl Paşa
Kâtip: İsmail Hami (Danişmend)
Kâtip: M. Şükrü"[1]

İngiltere ve Fransa'nın yendiği Almanya'nın müttefiki Osmanlı'nın belli bölgelerini işgal ettiği bir ortamda, bu iki ülke dışındaki ve Osmanlı'nın savaşmadığı ABD, Anadolu'daki hareketin destek alacağı bir güç olarak değerlendirilip bir heyetin gelmesi talebiyle ABD'ye başvuruldu.

Başvuru metnindeki tarih 9 Eylül 1919'dur.[2]

Başvuru metnindeki tarih, Sivas Kongresi çalışmasının 6'ncı günüdür ve kongre 12 Eylül dâhil çalışmasını sürdürdü.

Başvuru metni ve ABD mandası kabul edildiği yönündeki tartışma, Erzurum ve Sivas kongre metinlerinin 7'nci maddesi üzerinde yoğunlaştı. Sivas'ta maddede kelime itibariyle bazı değişiklikler olmuştur. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta Sivas Beyannamesindeki 7'nci maddeyi aktardıktan sonra, bu maddede "manda ve mandaterin Amerika olacağı" fikri yoktur derse de, maddedeki "herhangi devletin fenni, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız" ifadesinden manda fikrine kapılanların olabileceğini, ama bunun da manda olmadığını[3] iddia etti.

Diğer bir deyişle 7'nci maddede, bir anlamda 'manda'nın varlığı bu şekilde açıklanmış oldu!

Bu sırada Sivas'ta bulunan General Harbord Başkanlığındaki Amerikan Heyeti raporunda, Mustafa Kemal'le yapılan görüşme şöyle kaleme alındı:

> "Hülâsa olarak maksat: Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü, tarafsız bir büyük devlet ve hepsine tercihan Amerika devletinin müzahereti (koruması) altında muhafaza etmek olduğunu söyledi. Topladıkları kongrede verdikleri karar, Cumhurreisimize telgrafla bildirilmiş ve senato tarafından buraya bir tahkik heyeti gönderilmesi rica edilmiş. Lâkin onların manda hakkındaki fikirleri bizimki gibi değil, onlar yalnız bir büyük kardeşin nasihatı veya dış yardımı gibi düşünüyorlar."[4]

ABD özelinde odaklanan ilişki, 1919 Eylül-Ekim konjonktürü sonrasında ABD mandasını hedefleyen bir doğrultuda gelişmemiş, sadece başvuruyla sınırlı kalmıştır.

---

1 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul-2000, sf. 207-208.

2 Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması*, sf. 59-60; Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi İkinci Kitap Sivas Kongresi*, sf. 97.

3 Nutuk/1934-1, sf. 80.

4 Rauf Orbay- 1, sf. 275-276.

1.3- Ermeni ve Kürt sorunu protokolde

Erzurum Kongresi sırasında ve Sivas Kongresi öncesinde Mustafa Kemal, yöredeki Kürt aşiretlerin ileri gelenleriyle yakın ilişki içinde olmak istedi ve Mutki Aşireti Reisine özel bir önem verdi.

Erzurum Kongresi'nde oluşturulan Heyet-i Temsiliye'nin Mustafa Kemal dâhil dokuz kişiden biri Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa'dır. Mustafa Kemal'in 'Mutki'den Aşiret Reisi Hacı Musa Bey'e' hitabıyla kaleme aldığı 10 Ağustos 1919 tarihli mektupta, Hacı Musa'yı çalışmalara katılmaya davet etti, güçlerin birleştirilmesi amacıyla yapılacak çalışmaya değindi ve Erzurum'da görüşebileceklerini yazdı. Ayrıca 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelen Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına 2 Ocak 1920 tarihli bildiriyi, cemiyet merkez kurullarına ve Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin'in yanı sıra yine Mutki Aşireti Reisi Musa'ya da gönderdi.[1]

Mustafa Kemal, sadece Mutki Aşireti Reisi'ne değil 10 ve 13 Ağustos 1919 tarihlerinde, 'Bitlis Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretlerine, Şırnaklı Abdurrahman Ağa Hazretlerine, Dirşulu Ömer Ağa Hazretlerine, Muşarlı Resul Ağa Hazretlerine, Eski Milletvekili Sadullah Efendi Hazretlerine, Şeyh Mahmud Efendi Hazretlerine, Nurşinli Büyük Şeyhlerden Şeyh Ziyaettin Efendi Hazretlerine, Garzan'da Rüesadan Cemil Çeto Beye' de birer mektup yolladı.[2]

Kürt aşiretleriyle böylesine yakın ilişki kurma gayretinde olan Mustafa Kemal daha öncesinde de, Kürt Teali Cemiyeti üyeleriyle ilişki kurulması hakkında Diyarbekir vilayetini uyarmıştı.

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Erzurum'a gitmeden evvel 15 Haziran 1919'da Diyarbekir vali vekiline gönderdiği şifrede, Yunanlıların İzmir'i işgali sonrasında her Türk ve her Müslümanın iştirakiyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerin kurulduğunu belirterek, Diyarbekir'de de böyle bir cemiyetin kurulmasına aracılık etmesini tavsiye etmişti. Mustafa Kemal ilgili telgrafta, bu cemiyet için Kürt Teali Cemiyeti üyeleriyle görüşerek uzlaşmasının uygun olduğunu bildirmişti.[3]

Sivas Kongresi öncesinde bu düzeyde olan ilişki Amasya protokolü ile yazılı hale getirildi.

Osmanlı'nın Almanya güdümünde girdiği Birinci Paylaşım Savaşı'ndan mağlup çıkması sonucu işgal sonrası sistem arayışında, Anadolu'da henüz şekillenmekte olan hareketle Osmanlı hükümeti arasında yazışma dışında ilk önemli ilişki Ekim 1919'da Amasya'da sağlandı. İlişkinin canlandırılması, Amasya'daki görüşmeyle en üst düzeye ulaştı.

Sivas'ta Umumi Kongre Heyeti (Genel Kongre Kurulu) imzasıyla 11/12 Eylül 1919'da gönderilen telde, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya, mevcut politikasının yan-

1 Nutuk/1986-1, sf. 90-91, 444-445; Nutuk/1989-3, sf. 1272-1277.

2 Nutuk/1986-3, sf. 1272-1287; belge 47-53.

3 Nutuk/1989-3, sf. 1211-1213, belge 9.

lışlığı üzerinde durularak, kabinenin yasa dışı davranışının ağır sonuçlarının olacağına dikkat çekilerek, bunun son uyarı olduğu ifade edildi. Durum hemen 20. Kolordu ve 15. Kolordu ve 13. Kolordu ve 3. Kolordu komutanlarına gönderilen telde aktarıldı ve 'haince' davranışın sürmesi halinde haberleşmenin kesileceği bildirildi.[1]

Sivas Kongresi'nin hemen sonrasında İstanbul'daki Osmanlı hükümetiyle kesilen ilişki Amasya'daki buluşmayla yeniden kuruldu.

Amasya'daki buluşmanın ana gayesi, mevcut durumda birlikte 'çıkar yol' bulma arayışı olarak netlik kazandı. Protokol metninde belirtildiğine göre, gündemde 1918 sonunda Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın kapanmış olması nedeniyle hazırlıkları süren seçim, Ermenilerin yerinden yurdundan sürgün edilmesinde suç işleyenlerin cezalandırılması ve Anadolu'da birlikteliği sağlamak açısından ayrıca üzerinde durulan Kürt sorunu vardır.

20-22 Ekim 1919'da Amasya'da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ile Bekir Sami ve Osmanlı hükümetinden Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın katılımıyla görüşmeler yapıldı. Heyetler o günkü koşullarla ilgili değerlendirme ve tespitlerinin yer aldığı beş protokol hazırladı ve bunun ilk üç tanesi imzalandı.[2]

İmza sahipleriyle birlikte mevcut protokoller şunlardır:

1. Protokol- Bahriye Nazırı Salih Paşa imzalı 1. Protokol, 9 maddeden oluşuyor; seçimlerden, askerin siyasetle uğraşmamasına kadar bir dizi kararı kapsıyor. 9 maddeden birisi de, 'Ermeni tehciri' sırasında suç işlemiş olanların cezalandırılmasıdır.

2. Protokol- ARMHC Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami imzalı 2. Protokol, 5 maddeden ibaret olup, 1'inci maddede Kürt sorunu çözümü hakkında Kürtlerle ilgili öneriye yer verildi.

3. Protokol- Bahriye Nazırı Salih Paşa imzalı 3. Protokol'le, seçim ele alındı, 'tehcir ve taktil' meseleleriyle ve başka kötülüklerle lekelenmiş olanların seçime katılmaması, mevcut siyasi partilerin ve Hıristiyanların seçimle temsilinin sağlanması amaçlandı; ama seçime sadece Müslümanlar katıldı.

Ayrıca tarafların imzalamadan sakladığı gizli 11 maddelik 4. Protokol ile Sulh Konferansı'na gidecek heyette yer alacak kurum ve kişilerin isimlerinin sıralandığı 5. Protokol daha vardır.

"Askerin siyasetle meşgul olduğu fikrine imkân verilmemeli hatta asker siyasetle meşgul olmamalı" ifadesiyle başlayan ve 21 Ekim 1919 tarihli 1. Protokolün 4'üncü maddesi şöyledir:

> "4- Tehcir dolayısıyla suç işleyenlerin kanunen cezalandırılması adlen (hukuken) ve siyaseten elzemdir (gereklidir)."[3]

---

1 Nutuk/1986-1, sf. 188-191.

2 Nutuk/1986-1, sf. 325-335; Nevzat Onaran, *Amasya Protokolü'nde Ermeni ve Kürt Sorunu, almanak 2004 ANALİZLERİ*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul-2005, sf. 313-337.

3 Nutuk/1934-3, sf. 339.

Protokolde, kırım ve kıtal gibi ifadeler kullanılmıyor, ama tehcirde işlenen suça dikkat çekilerek, 'suçluların cezalandırılmasından, hukuken ve siyaseten vazgeçilemez' dendi.

Suçluların cezalandırılması hükmünde Sivas ile İstanbul heyetleri irade birliği yaptı, ama Osmanlı hükümeti İttihatçıları yargılama faaliyetini sürdürürse de, Ankara'da toplanan meclisin oluşturduğu hükümetin tavrıysa tam tersi yönde oldu. Öncelikle tehcirde işledikleri suçlar nedeniyle tutuklu olanların tahliye edilmesi, ilgili mahkeme kararlarının uygulanmaması, affedilmesi, tutuklu olanların serbest bırakılması ve 1926'da bazı İttihatçı ailelere maaş bağlanması ve mülk verilmesi yönünde oldu.

Ankara'da meclis açıldıktan ve hükümet oluşturulduktan iki hafta sonrasında yürürlüğe konan ilk kararnamelerden biri de Ermeni sürgününde suç işleyenlerin bir anlamda affıyla ilgilidir.

8 Mayıs 1336 (1920) tarih ve 5 no'lu 'Harb Esnasında Yapılan Tehcir Dolayısiyle Tahtı Tevkife Alınan Erbabı Ceraim Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname'[1] ile tehcirden dolayı tutuklu bulunanların serbest bırakılmasıyla, daha baştan Ankara'nın tavrı Ermeni kırımında suçluların yargılanması ve cezalandırılması yönünde olmamıştır.

Nitekim 14 Temmuz 1337 (1921) tarih ve 135 no'lu 'Darülharbde Hüsnühizmet ve Yararlılık İbraz Eden Mahkûminin Müddeti Mahkûmelerinin Affına Dair Kanun'la da, harpte kullanılan mahkûmlara af getirildi.[2]

Böylece Ankara'nın tavrı, imza attığı Amasya Protokolü'nün 'Ermeni tehcirinde suç işleyenin cezalandırılması' maddesini işlevsiz kılmıştır. Sonuç olarak Kürtlerle ilgili madde hükmü de aynı şekilde sadece protokolde kalacaktır.

Nutuk'ta sansürlü madde

Amasya Protokolü'nde ele alınan bir diğer önemli konu Kürt sorunu, 2. Protokol'de yer aldı.

22 Ekim 1919'da imzalanan Amasya 2. Protokolü'nün, *Nutuk*'taki, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ndeki (cilt 4) ve *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*'teki metin, madde madde karşılaştırıldığında, esas olarak çakışıyor; yalnız, bir tanesi hariç.

O da, protokolün Kürt sorunuyla ilgili 1'inci maddesidir.

Uzun görüşmeler sonunda imzalandığına ve özet olarak aktarıldığına dikkat çekilen *Nutuk*'ta yer alan protokolün 1'inci maddesi aynen şöyledir:

> "1- Beyannamenin birinci maddesinde, tasavvur ve kabul olunan hududun en asgari bir talep olmak üzere temini istihsali lüzumu müştereken kabul edildi. Kürtlerin istiklâli (bağımsızlığı) maksadı zahirisi (açık amacı) altında yapıl-

1 8 Mayıs 1336 tarih ve 5 no'lu kararname, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 1, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 8.

2 *TBMM ZC*, I/11-14.7.1337, sf. 268-273.

makta olan tezviratın (yalanların) önüne geçmek hususu tensip edildi (uygun bulundu)..."[1]

Yabancılar tarafından kışkırtıldığı ve kandırıldığı tespiti yapılmış olacak ki, 'Kürtlerin bağımsızlığı' maksadıyla yapılmakta olan propagandanın önüne geçmek, Ankara ve İstanbul heyeti tarafından ortak tavır olarak belirlendi; bu kadar.

Oysa söz konusu protokolün 1'inci maddesi *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde aynen şöyle yer aldı:

"1- Beyannamenin birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin tasavvur (düşünülen) ve kabul edilen sınırı Türk ve Kürtlerle meskûn olan araziyi ihtiva eylediği ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra bu sınırın en asgari bir talep olmak üzere elde edilmesinin temini lüzumu ortaklaşa kabul edildi. Bununla beraber Kürtlerin serbestçe gelişmelerini temin edecek vech (tarz) ve surette geleneksel ve toplumsal hukukumuzca müsaadelere mazhar (uygunluğa kavuşmuş) olmaları dahi desteklemek ve yabancılar tarafından Kürtlerin bağımsızlığı zahiri maksadı (açık amacı) altında yapılmakta olan tezviratın (yalanların) önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olması hususu münasip görüldü..."[2]

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk'te protokolün 1'inci maddesi Osmanlıca ağırlıklı olarak aynen yer aldı.[3]

Protokolün *Nutuk*'taki ile *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ndeki ve *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk*'teki metin arasındaki farklılık gayet net olarak görülebiliyor.

Nutuk'ta 2. Protokol'ün 1'inci maddesinin birinci cümlesi aktarılırken, devamındaki Türk ve Kürt birliği ifadesi görmezden gelindi. Diğer bir deyişle 2. Protokol *Nutuk*'ta sansürlendi.

Sadece bu madde açısından değil, sonrasında aslında tüm protokol hükümleri 'yok' sayıldı.

Bu 'yok' hükmüyle, 'Kürt'ün demokratik vatandaşlık talebi' resmen görmezden gelindi!

1.4- Seçimde Hıristiyanlar saf dışı

İstanbul'un işgalinden üç gün ve Meclis-i Mebusan'ın çalışmasını ertelemesi kararından bir gün sonra 19 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal, 'Vilayetlere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına' hitaben bir tebliğ gönderdi. Tebliğde seçimin koşulları; 'her sancağın bir seçim bölgesi olduğu,

1 Nutuk/1934-1, sf. 174.

2 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt: 4, Kaynak Yayınları, İstanbul, sf. 341.

3 *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2003, sf. 99.

seçimde herkesin aday olabileceği, her sancaktan 5 üyenin seçileceği, seçimin 15 günde bitirileceği, gizli oy ve salt çoğunlukla seçimin yapılacağı, seçime her yerin en büyük mülki amirinin başkanlık edeceği' şeklinde sıraladı.[1]

Bu tebliğe göre meclisin adı, 'Olağanüstü Yetkili Bir Meclis'tir.

Seçime Hıristiyanların katılmasının yani aday olmasının engellenmesi, aleyhte propaganda yapılmaması amacıyla tebliğe konulmamış[2] olup bunun sonucunda iki dereceli (500 birinci derece seçmenin 1 ikinci seçmen seçmesi) seçimde sadece vergi mükellefi olan erkeklerin seçme (25 yaş) ve seçilme (30 yaş) hakkı vardır.[3]

İstanbul'un resmî işgal sonrasında Mart-Nisan 1920'de yapılan yeni seçimde, aday olanlar sadece Müslümanlardı.[4]

Vatandaş Hıristiyan ise sadece seçmendi.

Böyle bir ayrım, seçim öncesindeki politik tercihin bir sonucudur.

Nitekim 4-12 Eylül 1919'da yapılan Sivas'taki kongrede, seçimdeki bu anlayışa temel teşkil eden bir 'ayrımcılık' kabul edilmiş, o günkü fiili duruma bir resmiyet kazandırılmış ve sonrasında da kalıcı bir politik kimliğe kavuşturulmuştur.

Sivas Umumi Kongresi'nin beyannamesinin 9'uncu maddesinde ayrıma gidilmiş, "Bütün Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin aza-yi tabiyesindendirler (doğal üyesidirler)"[5] denilmiş, gayrimüslimlerin 'doğal üyeliği' kabul edilmemiştir.

Zaten son Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimlerinde de sadece Müslümanlar seçilme hakkını kullandı[6] ve Hıristiyanlar yine sadece seçmendi.

Yahudilerse bir aday ile 1920 baharında yapılan seçime katıldı.

Yedi Gün dergisinde martta yayımlanan bir yazıdan Journal d'Orient'in aktardığı habere göre, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın çalışmasına ara vermesinden sonra yapılan seçime Yahudiler katıldı ve aday, Haim Nahum'un mutlaka seçilmesi istendi.[7]

1919 güzünde yapılan Osmanlı Meclis-i Mebusan seçimine isimden anlaşıldığı kadarıyla, Yahudiler de katılmıştır. 12 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın 164 mebusundan sadece bir tanesi gayrimüslimdir; o da İstanbul mebusu Mişon Ventura'dır.[8]

---

1 Nutuk/1986-1. Sf. 563-565; Nutuk/1938, sf. 301-302.

2 Zeki Sarıhan-2, sf. 437.

3 *TPT*/I-1, sf. 38.

4 Zeki Sarıhan-2, sf. 437.

5 Nutuk/1989-3, sf. 1511, belge 130.

6 Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, AKDTYK-Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, sf. 294, 317.

7 Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1998, sf. 165, ve bundan sonra, Levi-Yahudiler.

8 *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II Meşrutiyet*, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, sf. 68, ve bundan sonra, *TPT/Meşrutiyet*-cilt.

Büyük Millet Meclisi'nde, İngiliz işgalindeki Batum'un mebusları çalışmalarına devam etti ve Batum, 16 Mart 1921'deki anlaşmayla[1] Rusya'ya bırakıldı, ama Lozan'da yoğun görüşme konusu ve Misakı Millî'nin bir parçası olarak nitelendirilen Musul, gerek son Mebusan'da gerekse Büyük Millet Meclisi'nde mebusla temsil edilmemiştir.

Son Meclis-i Mebusan'ın tek gayrimüslim mebusu Yahudi Mişon Ventura'dır. Ankara'daki meclis için aday olduğu belirtilen Haim Nahum da seçilemediği için, Büyük Millet Meclisi mebuslarının tamamı Müslümandır.

Önce cami, sonra meclis

Meclis, 23 Nisan 1336 yani 23 Nisan 1920 tarihinde cuma günü Hacı Bayramı Velî Camisinde Kuran okuyup namaz kılındıktan[2] sonra, öğlen saat 1.45'te açıldı. Meclis öğlen saat 2.30'da yarın yeniden toplanmak üzere çalışmaya ara verdi.[3]

İlk günkü çalışmaya 115 ya da 120 mebusun katıldığı belirtildi.[4]

Ankara Mebusu Mustafa Kemal 24 Nisan 1920'de BMM Reisi ve 25 Nisan 1920'de dönemin hükümeti olarak görev yapan Muvakkat İcra Encümeni Reisi seçildi.[5]

Meclisin iki günlük faaliyetinde reis konumuna seçilmesiyle Mustafa Kemal'in önderlik konumu güçlü bir şekilde kabul edilmiş olmaktadır.

BMM'nin birinci dönemi toplam mebus sayısı hakkında 337 ile 442 arasında değişik rakamlar verilmiştir. Mustafa Kemal, 1 Mart 1921 itibariyle toplam mebus sayısını 350 olarak açıkladı.[6]

Resmî olarak, 348'i yeni seçilen mebus olmak üzere, 88'i son Osmanlı Meclis-i Mebusan'dan katılan ve 1'i seçildiği halde Mebusan'a ve BMM'ye katılmayan üye de dikkate alındığında, toplam 437 mebusun adı BMM üye defterine kaydedilmiştir. 437 milletvekilinin 34 tanesi seçildikleri halde meclise katılmadan istifa ettiği ya da istifa etmiş sayıldığı için, bu halde mecliste bulunması gereken milletvekili sayısı 403'tür.[7]

---

1 *TPT*/I-3, sf. 19.

2 Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi Üçüncü Kitap Üçüncü Meşrutiyet 1920*, Ankara-1970, sf. 157; Nutuk/1986-1, sf. 576-579.

3 *TBMM ZC*, I/1-23 Nisan 1336, sf. 1-3.

4 Zeki Sarıhan-3, sf. 1-5; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt 2, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1988, sf. 570; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, 1919-1922, cilt 2, Remzi Kitapevi, İstanbul-1977, sf. 262-264, 283; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayınları: 13, Ankara-1973, sf. 168-169.

5 *TBMM ZC*, I/1-24 Nisan ve 25 Nisan 1336, sf. 38 ve 58-63; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Dünden Bugüne Başbakanlık, 1920-2004*, Ankara-2004, sf. 213.

6 *TBMM ZC*, I/9-1 Mart 1921, sf. 6.

7 *TPT*/I-3, sf. 13-14, 983.

Mecliste and içme töreni, açılıştan iki buçuk ay sonra yapıldı. 10 Temmuz 1920'de adı okunun 309 mebustan ancak 145 tanesi and içti ve metin hayli yalındır:

> "Makamı hilâfet ve saltanatın ve vatan ve milletin istihlâs (kurtarma) ve istiklâlinden başka bir gaye takib etmeyeceğime vallahi."[1]

Mebusların yemin etmesine 15 Temmuz 1336 (1920) tarihinde de devam edildi. İsmi okunan mebuslardan 36 tanesi yemin etti, 4 tanesinin de evvelce yemin ettiği belirtildi.[2]

Bu halde mecliste 10 Temmuz ve 15 Temmuz tarihlerinde yapılan yemin töreninde toplam 181 mebus yemin etmiş olmaktadır. Oysa bu rakamın 185 olduğu[3] da iddia edilmiştir.

Yemin metni hayli kısa olup halen saltanat mevcut olduğu için aynen yer almıştır.

BMM, kimi maddelerinde değişiklik yapılsa da Meclis-i Mebusan'ın Dâhili Nizamnamesi yani iç tüzüğü ile çalışmasını sürdürmüştür. Ancak tüzüğün tümden değiştirilmesi 19 Kasım 1924'te kararlaştırılmışsa da, iki buçuk yıl sonra, 2 Mayıs 1927'de meclisteki oturumda yapılmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu tüzük 1 Eylül 1973'e kadar yürürlükte kalmış ve uygulanmıştır.[4]

İttihatçı mebuslar

Mecliste ne kadar İttihatçı mebus olduğu konusu dönemin raporlarına da konu olmuştur. 13. Fırka Kumandanı ve Trabzon Mutasarrıf-Vali vekili Miralay Sami Sabit'in, Ardahan Mebusu Hilmi'nin Trabzon'daki Kasım 1921'deki faaliyetleri hakkında gerek Şark Cephesi Kumandanlığı'na gerekse Ankara'ya gönderdiği telgrafta, Hilmi'nin Meclis'te 40 tane İttihatçı mebusun bulunduğunu söylediğini rapor etti.[5]

Miralay Sami Sabit, 17 Kasım 1921'de Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgrafta Hilmi'nin anlatımını şöyle aktardı:

> "Mecliste pek dayanışmacı 40 İttihatçı mebus bulunduğunu, Kemal Paşa'yı devirmek pek mümkünse de buna şu anki vaziyetin uygun olmadığını anlattı..."[6]

---

1 *TBMM ZC*, I/2-10 Temmuz 1336, sf.233-236.

2 *TBMM ZC*, I/2- 15 Temmuz 1336, sf. 338-339.

3 *TPT*/I-1, sf. 135-136.

4 *TPT*/I-1, sf. 103-107; *TPT*/II-2, sf. 120-134.

5 General Sami Sabit Karaman, *İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yayınları, İstanbul-2002, sf. 35, 42, 56.

6 General Sami Sabit Karaman, age, sf. 35; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa*, Emre Yayınları, İstanbul, cilt: 1, sf. 319'da aynı telgraf tarihi ise 18 Kasım 1921'dir.

Ardahan Mebusu Hilmi, meclisin birinci devresinde İttihatçı mebus sayısının 40 olduğunu belirtirken, Cemal Kutay da 80'i aştığını iddia etmiştir.[1]

BMM'nin birinci döneminde İttihatçı mebusların sayısı azımsanmayacak miktardadır. Bunların bir kısmı Enver Paşa'nın Anadolu'ya gelmesinin bekleyişi içindedir. Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında bir kısım İttihatçılar, Mustafa Kemal ekibiyle çalışmak istemedi ve Terakkiperver Fırkası'nda kendi yerini aradı. İzmir Suikastı davasıyla da eylemci İttihatçılar tarihe karıştı. Mütareke döneminden başlayarak tüm İttihatçıların Mustafa Kemal'e ve Cumhuriyet yönetimine karşı oldukları ileri sürülemez. Tersine, İttihatçıların bir bölümü bu yönetimle kaynaşmışlardır.[2]

BMM'de 40 veya 80 olarak belirtilen İttihatçı mebus sayısıyla, o an itibariyle eski teşkilat kaydına göre birbiriyle ilişki içinde olanlar ifade edilmiştir. Yoksa Müdafaa-i Hukukçuların zihniyet, kadro ve teşkilat olarak İttihatçı olduğu dikkate alınacak olursa, belki de mebusların hepsi İttihatçıdır.

Böyle bir siyasal yapılanmanın sonucu olarak, Türkiye'nin siyasal hayatının temelini atan Cumhuriyet Halk Partisi de aslında İttihatçı[3] bir partiydi.

1.5- 'İstanbul Hükümeti'ni yok sayma

Ankara'da toplanan meclisin açılması sonrasında gündeme gelen konulardan biri de, Osmanlı hükümetinin idari faaliyetleridir. Ülke adı her ne kadar Osmanlı ise de, meclisin Ankara'da toplanmasından ve İstanbul'un işgal altında bulunmasından dolayı, bir dönem sonra siyasi olarak Osmanlı'nın hükümeti İstanbul Hükümeti olarak tanımlanmıştır. Zaten 7 no'lu ve 7 Haziran 1336 (1920) tarihli kanunun adında da geçen 'İstanbul Hükümeti'dir.

Ankara'da faaliyet gösteren meclis, etkinlik alanını belirlemek ve tek söz sahibi olmak amacıyla, İstanbul Hükümeti'nin belli döneme ait icraatlarını geçersiz sayan düzenleme yaptı. Böylece Ankara ve hükümeti, Anadolu'daki davanın tek sahibi olduğunu beyan etmiştir.

Mecliste yapılan görüşme sonunda, Mebusan'ın işgal edildiği ve çalışmasına ara verdiği 18 Mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti tarafından yapılan bağlayıcı olan tüm sözleşmelerin geçersiz olduğunu hükme bağlayan kanun kabul edildi.

Ayrıca kanunun 2'nci maddesinde, ilgili sözleşmeler nedeniyle doğan zararın da, mesul olandan tazmin edileceğine dikkat çekildi.

---

1 Cemal Kutay, *Tarih Konuşuyor*, sayı: 20, Eylül 1965, sf. 1540, aktaran, Tunaya-3, sf. 701, 23 no'lu dipnot.

2 Tunaya-3, sf. 30.

3 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003, 2. Baskı, sf. 176; Sina Akşin-2001, sf. 464.

Görüşmelerde ve Hariciye Encümeni Mazbatası'nda Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918'den) itibaren tüm idari faaliyetlere yönelik düzenleme yapılmak istendi. Ama belli bir sınırlamaya gidildi. 1'inci maddeyle, 30 Ekim 1918'den sonra ecnebilere verilen imtiyazın geçersiz olduğu kabul edildi.

Bununla ilgili önergeler ilk kez, meclis açıldıktan 6 gün sonra 29 Nisan 1920'de gündeme geldi. İstanbul Mebusu Adnan ve Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'nin, İstanbul'daki hükümetin idari faaliyetleriyle ilgili takriri (önergesi), 29 Nisan'da meclis gündemine alındı.[1]

Her iki önerge de ikişer madde olup, "İstanbul'un ecnebi kuvvetleri tarafından işgal olan 16 Mart 1336 (1920)" tarihinden itibaren İstanbul Hükümeti'nin idari tasarrufunun geçersiz olması istendi.

Hüseyin Avni'nin önergesinde İstanbul Hükümeti'nin yanı sıra, "Zati Hazreti Padişahın idari faaliyetinin de geçersiz sayılması" önerildi. Her iki önergeyle ve Hariciye Encümeni'nin mazbatasıyla ilgili görüşme 4 Mayıs'ta yapıldı. Hariciye Encümeni, mazbatasına, 30 Ekim 1918'den itibaren tüm idari faaliyetin Büyük Millet Meclisi tarafından 'tasdiki şartiyle muteber olabilir' hükmünü ekledi.[2]

Önergelerin görüşülmesinin ertelendiği bu dönemde hükümetin ele alıp değerlendirdiği ve kararını bir kararnameyle açıkladığı bir diğer konu da, Ermenilerin tehciri, yani sürgün edilmesi nedeniyle görevlilerin yargılamasıyla ilgilidir.

13 Mayıs'ta Adliye Encümeni'nin Mazbatasıyla ilgili ertelenen görüşme, 17 Mayıs'taki oturumda yapıldı.[3]

Adliye ve Hariciye encümenleriyle ilgili yapılan görüşme sonunda 7 Haziran 1336 (1920) tarih ve 7 no'lu '16 Mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükümetince Aktedilen Bilcümle Mukavelât, Uhudat ve Sairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun' kabul edildi.[4]

Kanunun 1'inci maddesi şöyle düzenlenmiştir.

> "Madde 1- İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1336'dan (1920'den) itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi (onayı) haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilûmum muahedat (imzalanmış veya imzalanacak bütün antlaşmalar) ve mukavelâk (sözleşme) ve ukudat (akitler) ve mukareratı resmiye ve verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalâtı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş bilcümle muahedatı hafiye (gizli antlaşmalar) ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecnaibe (yabancıya) verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalâtı ile ruhsatnameleri keenlemyekündür (geçersizdir)."

2'nci madde, imtiyaz verenlerin mesul olacağı ve bundan doğacak zararın da tazmin edileceği hükmünü içerir.

---

1 *TBMM ZC*, I/1-29.4.1336, sf. 145.

2 *TBMM ZC*, I/1-4.5.1336, sf. 203-210.

3 *TBMM ZC*, I/1-13 Mayıs ve 17 Mayıs 1336, sf. 288, 327-329.

4 *TBMM ZC*, I/2-7.6.1336, sf. 139-145; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 1, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 13.

Bu tarih itibariyle BMM, 16 Mart 1920'den önceki İstanbul Hükümeti icraatını bir anlamda kabul ettiğini bu yasayla ortaya koymuştur.

İstanbul Hükümeti'ni yok saymaya yönelik bu tür bir tavrın yanı sıra, hükümetle yazışmalar sürdürülmüş ve belli konuları görüşmek üzere 5 Aralık 1920'de Bilecik'te buluşmaya karar verilmiştir.

İstanbul'dan Bilecik'e gelen kurul, Tevfik Paşa kabinesinin Bahriye Nazırı İzzet ve Dâhiliye Nazırı Salih paşalarla, elçilerden Cevat, Ziraat Nazırı Hüseyin Kâzım, Hukuk Danışmanı Münir beylerle, Hoca Fatin Efendiden oluşmuştur. Buluşmada kendisini BMM ve hükümet reisi olarak tanıtan Mustafa Kemal, İstanbul'daki hükümetin varlığını tanımadığını ve eğer İstanbul'daki hükümetin nazırı olarak görüşmek istemeleri halinde görüşmeyeceğini söylediğini ifade etmesinden sonra görüşüldüğünü kaydetti. Mustafa Kemal, heyete İstanbul'a dönmelerine izin vermeyeceğini açıklamasının ardından Ankara'ya döndüklerini belirtti.[1]

İstanbul heyeti, 5 Aralık 1920'de Bilecik'te alıkonduktan sonra, ancak 1921 yılı Mart ayı başında İstanbul'a dönebildi.[2]

Böylesi bir fiili alıkoymayla siyasi konumunu pekiştiren Ankara hükümeti, iktidar durumunu netleştirmeye yönelik girişimlerini sonraki dönemde de sürdürdü; sultanlığı ilga etti.

30 Ekim 1922'de 'Sinop Mebusu Rıza Nur ve 78 arkadaşının verdiği Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığı ve yeni Türkiye Hükümeti'nin O'nun mirasçısı olduğu ve Hilafet Makamının tutsaklıktan kurtulacağına dair takriri' hakkında Erzurum mebusu Hüseyin Avni ve 25 arkadaşı değişiklik teklifi verdi.[3]

Mustafa Kemal, takrir ve teklif hakkında uzun bir konuşma yaptı ve Türk milletinin dini üzerinde konuşurken, "Bu mikyasa göre Türk milletinin cerri âlâsı olan Türk namındaki insan, ikinci eblülbeşen Nuh Aleyhüsselâmın oğlu Yasef'in oğlu olan zattır" diye konuştu. Dört halife dönemiyle ilgili geniş değerlendirmelerde bulunan Mustafa Kemal, şöyle devam etti:

> "Maatttessüf bu milletin hükümdar diye, Sultan diye, Padişah diye, Halife diye başında bulundurduğu Vahideddin... (Allah kahretsin sadaları)... Vahideddin, bu hareketiyle kendini öldürdü ve temsil eylediği şekli idarenin indirasını (dağılmasını) zaruri kıldı... Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Ve bu makamı hâkimiyetin hükümetine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir makamı saltanat, bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz... Türk ve İslam Türkiye Devleti..."[4]

1 Nutuk/1987-2, sf. 683, 703-705.

2 Nutuk/1987-2, sf. 805.

3 *TBMM ZC*, I/24-30.10 1338 ve 1.11. 1338, sf. 292-305.

4 *TBMM ZC*, I/24- 1.11. 1338, sf. 305-311.

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra pek söz alan olmadı ve teklifler, Şer'iye, Kanunu Esasi ve Adliye encümenlerine havale edildi. Teklif, encümeninde iki madde halinde meclise sunuldu.[1]

Encümenin iki maddelik önergesi 308 no'lu BMM kararı olarak kabul edildi. Bununla daha öncesinde 16 Mart 1920'den 7 Haziran 1920'ye kadar Osmanlı'nın İstanbul Hükümeti kararlarının geçersiz olduğuyla ilgili kabul edilen kanundan sonra, saltanat da kaldırıldı.[2]

Kararın 1'inci maddesinde, Türkiye halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka hükümeti tanımadığı ve "İstanbul'daki şekli hükümet 16 Mart 1336'dan (1920) itibaren ve ebediyen tarihe müntakil olmuştur (ölmüştür)" ifadesiyle saltanatın kaldırıldığı belirtildi.

2'nci maddede de, "Türkiye devleti makamı Hilafetin istinatgâhıdır (dayanağıdır)" diye kaydedildi.

Böylece, İstanbul Hükümeti uygulamasını önce sınırlı düzeyde yok sayma durumu, daha sonra 1 Kasım 1922'deki BMM kararıyla hem 16 Mart 1920'den itibaren ebediyen yok saymaya dönüştü. Ayrıca Ankara'daki BMM hükümeti, Hilafetin dayandığı güç olarak gösterildi.

Almanya peşinde savaşta mağlup olan Osmanlı'nın son döneminde İstanbul Hükümeti'ni ve ardından saltanatı da yok saymakla ilgili gerekli hukuki düzenlemeyi yapan BMM, Osmanlı'ya ait mevcut sistemin bazı kurumlarını benimsemede ve İttihatçı iktidar ve daha öncesinde çıkarılan pek çok hukuki düzenlemeyi uygulamada bir sakınca görmedi.

Bu kararlardan biri de 2 Ağustos 1914'ten itibaren yürürlükte olan seferberliğin devam etmesi yönünde olmuştur. 8 Haziran 1336 (1920) tarihli ve 24 no'lu '21 Temmuz 1330 (1914) Tarihinde İlan Edilmiş Olan Umumi Seferberliğin Fiilen Devam Etmekte Olduğu Hakkında Kararname'yle 2 Ağustos 1914'ten beri yürürlükte olan seferberliğe son verilmiş görüşüyle bakılamayacağına dikkat çekildi.[3]

Sakınca görülmeyen Osmanlı mevzuatından birisi de, emvâl-i metrûkeyle ilgili kanun ve yönetmeliklerdir. Bu mevzuatla birlikte, İttihatçıların oluşturduğu Tasfiye Komisyonları da yeniden kuruldu ve İttihatçı 'öteki'nin mülkünü tasfiye etme sistemi yeniden yürürlüğe kondu.

1.6- En az 1,5 milyonu Hıristiyandı

İttihatçıların 'ben, Türk'e göre oluşturduğu merkeziyetçi politikalarla, 1910'larda Anadolu nüfusunun demografik yapısında yaratılan tahribat, sonraki yıllarda da sürdü.

1 *TBMM ZC*, I/24- 1.11. 1338, sf. 312.

2 *TBMM ZC*, I/24- 1.11. 1338, sf. 313-315.

3 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 1, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 17.

Osmanlı'nın bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde (Hatay hariç) kalan bölgenin nüfusu 1884'te 12 milyon 587 bindi; bu, 1897'de 14 milyona ve 1913'te de 16 milyona yaklaştı, ama 1923'te 13,1 milyona geriledi, ancak 1927'de biraz artışla 13,6 milyon olabildi.[1]

1913-1923 döneminde Anadolu'daki nüfus, savaşta Balkanlar ve Kafkaslar'dan Müslüman muhacir gelmesine rağmen milyonlarca insan öldüğü için 2,7 milyon azaldı. Anadolu'ya 'gelenlere' rağmen, hem ölen hem de 'sürülen veya giden' toplamı daha çoktu ki, nüfus azalmıştı.

Osmanlı'nın 1914'teki nüfus sayımında 18,5 milyon olan toplamında 15 milyonu (yüzde 81,2'si) Müslüman olup geri kalan yüzde 18,8'inin 1,8 milyonu Rum Ortodoks ve Katolik, 1,2 milyonu Ermeni, 187 bini Yahudi, 54 bini Süryani, Protestan, Latin, Keldani, Ezidi, Çingene vs. olarak dağılıyordu.[2]

Osmanlı'nın bu nüfus verilerine kıyasla, Ermeni ve Rum patrikliğinin kendi cemaati nüfusu daha fazladır.

Osmanlı'da Ermeni nüfusu, Ermeni Patrikhanesi'ne göre 1,9 milyon ve bir başka çalışmadaysa 1,8 milyondu. Rum nüfusu ise Fener Rum Patrikliği'ne göre 2 milyon ve diğer bir çalışmaysa 2,2 milyondu.[3]

1914'te Osmanlı nüfusunda yüzde 18,8 olan Hıristiyan ve Musevi nüfus payı, Anadolu'da yaşanılan kırım ve savaş sonrasında azaldı.

İttihatçıların demografik mühendislik projeleriyle nüfus yapısının değiştirildiğinin en çarpıcı örneği İstanbul'da yaşandı.

1856'da İstanbul'un 236 bini aşan nüfusunun dağılımında Müslümanların oranı yüzde 47,5 iken, bu oran 1914'e gelindiğinde 910 bini bulan nüfusta yüzde 62'ye yaklaştı.[4]

Daha sonraki yıllarda İstanbul nüfusunda Müslümanlar lehine artış devam etti. 1914'te İstanbul'da Müslüman olmayanların yüzde 38 olan payı, 1927 nüfus sayımında yüzde 35'e geriledi. 1930'lardan bugüne gelindiğinde İstanbul'da Hıristiyan ve Musevi nüfus payının yüzde 1 bile olmaması, İttihatçıların 'ben, Türk'e göre belirlediği merkeziyetçi politikanın ne denli etkin uygulandığını ortaya koymaktadır.

---

1 Prof. Dr. Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, DİE, Tarihi İstatistikler Dizisi: 2, Ankara-1996, sf. 65.

2 Prof. Dr. Cem Behar, age, sf. 46; *Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, İstanbul-1919, aktaran, Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu, 1830-1914*, çeviri: Bahar Tırnakcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2003, sf. 226-227.

3 Kevorkian-Paboudjian.. ., aktaran, Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği*, İletişim Yayınları, İstanbul-2008, sf. 448-449, ve bundan sonra, Fuat Dündar-2008; Kevork Aslan, *Ermenistan ve Ermeniler*, İstanbul-1914, sf. 119, aktaran, Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul-1976, sf. 137.

4 Kemal H. Karpat, age, sf. 140-144; Prof. Dr. Cem Behar, age, sf. 71, 74.

1913-1923 döneminde Osmanlı'nın bugünkü T.C. sınırları içindeki kara parçasında (Hatay hariç) savaş ve kırım politikaları nedeniyle nüfusun 2,7 milyon azalmasına rağmen, yine de dinsel ve etnik köken itibariyle çok kültürlülüğü, her şeye rağmen bugünle mukayese edilemeyecek düzeyde belli bir derecede var olabilmiştir.

Sonrasında İttihatçı Türk milliyetçiliği politikasının organik ve kültürel olarak devam ettirilmesiyle, homojenleştirme politikası sürdürüldüğü için artık 'nüfusun yüzde 99,9'u Müslüman bir ülkede' söylemi günlük şovun resmî bir malzemesi olmuştur.

1923'te nüfusun 13 milyon 69 bin olduğu dikkate alınacak olursa, 13 milyonu bile bulmadığı 1921 başında 700-800 bin Hıristiyanın varlığını bizzat resmen söyleyen, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'dır. Canik Mebusu Nafiz'in ve Erzurum Mebusu Salih'in gayrimüslimlerin askerlik durumuyla ilgili önergesi üzerine Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa mecliste 22 Ocak 1921'de yaptığı cevabi konuşmasında, Hıristiyan nüfus hakkında şu bilgiyi verdi:

> "Malûmu âliniz Hıristiyanlar elyevm (bugün) tahtı idaremizde bulunan memalikin muhtelif şehirlerinde serpilmiş bir vaziyette ve Karadeniz sahilindeki livalarda ve buralara mücavir livalarda en ziyade kesif (sık) bulunuyorlar, ki 300-400 bin kadar nüfusa baliğ bulunuyor. Ondan sonra Anadolu'nun ortasında Niğde, Kayseri, Akdağmadeni vesairede 100-150 bin kişi kadar bulunuyor. Mütebakisi (geride kalan) şehirlerdedir. Elyevm 700-800 bin kadar Hıristiyan mevcuttur."[1]

Bunun, BMM'nin yönetimindeki ve etkin olduğu illeri kapsayan bir tahmin olduğunu sanıyoruz.

Yoğunluklu olarak Karadeniz ve İç Anadolu'da Hıristiyan nüfusla ilgili olarak, 1922 ve sonrasında mübadelede tüm Anadolu'dan giden 1,1 milyonu aşkın Rum'un varlığı ve yeni kararname gereği dört buçuk ay gibi kısa zamanda Deyr-i Zor ve Suriye çölünden Anadolu'ya resmî kayıtlara göre 300 bin Ermeni'nin geldiği[2] dikkate alındığında, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın verdiği rakam hayli eksiktir.

Nitekim 1921'de dönenlerle birlikte sadece Ermeni nüfusu toplamının 645 bin olduğu belirtilmiştir. 645 bin Ermeni'nin 20 bininin Müslüman Ermeni ve evlerine dönemeyen dağlarda saklanan Ermeniler olduğu tahmin edilmiştir.[3]

Bu halde, 1923'teki mübadele antlaşmasıyla Yunanistan'a giden 1,1 milyon mübadil Rum'un varlığı ve avdet eden Ermeniler nüfusu dikkate alındığında, 1920'lerin başında esas olarak Hıristiyan nüfus tahminen en az 1,5 milyondur.

---

1 *TBMM GCZ*, 1-22 Ocak 1337, sf. 320-325.

2 BOA, HR. MÜ, 5/326, aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1915-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, Ankara-1995, sf. 246-248, ve bundan sonra, Osmanlı Belgeleri-1995.

3 Birçok kaynaktan aktaran, Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2004, sf. 120-123, ve bundan sonra, Hikmet Özdemir ve 4 yazar.

1.6.1- 1920'lerde Ermeni ve Rum sürgünü

İttihatçı hükümetin 1910'ların ikinci yarısındaki sürgün politikasına 1920'lerde de devam edildi. 23 Nisan 1920 ile Ankara'da başlayan Büyük Millet Meclisi hükümeti döneminde, vatandaşı Rum ve Ermeniler halen 'öteki'dir. Bakanlar Kurulu'nun değişik tarihlerde aldığı kararlarla Rum ve Ermeniler yine belli yerlerden, bir başka yere sürüldü. Sürgün coğrafyası, Yunanistan'ın işgal ettiği sadece Ege değil, Anadolu'nun diğer vilayetlerini de kapsadı. Sürgün politikası, 1915'lerde Ermeniler, 1920'ler başında Rumlar üzerinde yoğunlaştı. Sürgünle ilgili Bakanlar Kurulu'nun bazı kararları aşağıdadır:

– 13 Eylül 1336 (1920) tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Batı Anadolu'da ikamet eden Rum ve Ermenilerin belli yerlere sürgün edilmesine onay verildi.[1]

– 27 Kanunusani 1337 (27 Ocak 1921) tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, "askerî mecburiyetler sebebiyle harp bölgesi gerisine nakledilen 400 Rum ve Ermeni muhacir erin nakil ücretinin Muhacirin Tahsisatından ödenmesi" emredildi.[2]

– 7 Şubat 1337 (1921) tarihli Bakanlar Kurulu kararı, Düzce-Kuşhakkı bölgesindeki Rum ve Ermenilerin Kırşehir'e sevk edilmesi hakkındadır.[3]

– 11 Mayıs 1337'de (1921) Bakanlar Kurulu kararıyla, Garp ve Cenup cepheleri civarında bulunan Rum ve Ermenlerden eli silah tutan erkeklerin Sivas ve Elaziz'e nakilleri için Muhacirin Tahsisatından 10.000 liranın Konya iline havale edilmesi bildirildi.[4]

– 29 Mayıs 1337 (1921) tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Şerefiye bucağı dâhilindeki 15 Rum köyü halkının Giresun'un Kırık nahiyesine sürgünü onaylandı.[5]

– 2 Temmuz 1337 (1921) tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Samsun, Amasya, Tokat ve Yozgat dolaylarındaki Rumların askerî nedenlerle başka yerlere sürgün edilmesinde ve uzaklaştırılmasında bölgesel Ordu Kumandanlığı yetkili kılındı.[6]

İlgili Bakanlar Kurulu kararı gereği 1919-1922 dönemi sürgünü tanıklarının anlatımını özetleyerek aktarıyorum:

– Akşehir'den Kimonas Trifonidis: İzmir Yunan kenti olmuştu. Yunan ordusu Afyonkarahisar'ı da almıştı. Bu olanlar Türkleri korkutmuştu ve Rumları Anadolu'nun derinliklerine doğru sürgün etmeye başladılar. Çıkarılan emre göre 15-75 yaş arasındaki tüm erkekler hazır olmalıydı. Geride sadece kadınlar kaldı.

---

1 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 215, dosya: 95-1, yer no: 1.11..17. Burada 'Katalog' kelimesi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü katalog taramasında bulduğum belgenin asıl vesikasını incelemeden, yer alan özet bilgiyi aynen değerlendiğimi göstermektedir. N.O.

2 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 619, dosya: 95-5, yer no: 2.33..5.

3 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 632, dosya: 95-6, yer no: 2.33..18.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 839, dosya no: ----, yer no: 3.19..7.

5 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 924, dosya: 95-9, yer no: 3.23..15.

6 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 1012, dosya: 95-15, yer no: 3.28..3.

1921 yazında Akşehir'de bizi trene bindirdiler. Trenle Ereğli'ye kadar gittik ve sonra Kayseri'den Sivas'a yayan gittik. Sivas'a Samsun'dan hatta Denizli'den sürgünler geliyordu. Sivas'tan Arapkir'e, Gümüşane'ye, oradan Harput'a ve Osmaniye'ye gittik. Oradan da Bitlis'e gittik. 108 gün yol yürümüştük. Bitlis'te sürgün edilen hemşerilerimizle karşılaştık. Parası olmayanlar Kürtlerin evlerine hizmetçiliğe gidiyordu. Bitlis'ten 1922 Eylül ayında ayrıldık, Halep'e getirdiler. Orada Fransızlar bizi yol yapımında çalıştırdı. Beyrut'a ve oradan Pire'ye geldik.[1]

– Karaman'dan Mihail Yavruoğlu: Önceleri 18-52 yaş arasındaki erkekleri sürgüne yolladılar. Bize Türkçe 'Yedinci Grup Sürgünler' diyorlardı. Konya ve Karaman'dan 671 kişiydik, sürgün 1921'de oldu. Emre göre üç günde terk edilecekti. Ereğli'ye, oradan Kayseri'ye, Sivas'a, Malatya'ya gittik. Oradan Harput'a götürüldük. 1923'te Diyarbakır'a, Urfa'ya, Birecik'e götürüldük. Fransız işgali vardı ve Amerikalılar gelip bizi aldı. Halep'te Yunan Komisyonu karşıladı. Yunanistan'a geldik.[2]

– Kütahya'dan Papaz Stavros Efremidis: 1920'de 16 yaşından büyük tüm erkekleri sürgüne yolladılar. Tüm papazları da sürdüler. Bir sürü insan sefalet içinde öldü. Trenle Eskişehir'e götürüldük. Oradan Haymana'ya, Sivas'a ve Malatya'ya kadar gittik. Sivas ve Malatya'da Amerikan Heyeti bize yardımcı oldu. Malatya'da bizi çeşitli köylere dağıttılar. Palo'da [Palu] kaldık babamla. Orada rahattık, 1921'e kadar orada kaldık. Mustafa Kemal ordusuna gençleri askerlik için topluyorlardı. Evinde kaldığımız Kürt beni ve babamı sakladı. Bizimkiler Mamuretülaziz'e yani Harput'a gitmişlerdi. Hemşerilerimizi bulmak için Kürt aileye kaçmak istediğimizi söyledim. O da yardımcı oldu. Yolda iki kadından biri Müslüman olmuş Ermeni olduğunu itiraf etti. Hayatım boyunca Palo'daki [Palu] Kürt aileyi unutmayacağım. Harput'ta birçok yerden gelen Rumlar vardı. Yunan ordusunun içinde bulunduğu durumu Harput'ta gazetelerden öğrendik. Türklerin İzmir'e girdiğini de öğrendik, bu haberlerin en kötüsüydü. Bir ay içinde hazırlanıp gitmemizi söylediler. Suriye'ye 7 günde gittik, Urfa'dan geçtik. 1922 sonunda Yunanistan'a gittik.[3]

– Eğridir gölündeki Nis adasından Anania Zahariadis: 1914'te bedellerini daha önceden ödediğimiz halde 21-45 yaş arasındaki erkekleri askere aldılar. Yüzde 95'i Amele Taburlarında çalıştılar. Köyümüzdeki Türkler bize zarar vermedi. Yunanlılar İzmir'e çıkınca 14 yaşından büyük tüm erkekler sürüldü. Bölük bölük Kayseri'ye, Silvan'a, Bitlis'e, Diyarbakır'a kadar gönderildiler. Sürgün üç yıl sürdü. Bu süre içinde yaşı tutanlar askere alındı. Diyarbakır'da olanlar Halep, askerde olanlarsa Samsun üzerinden Yunanistan'a geldiler.[4]

---

1 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, *Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, Derleyen: Herkül Milas, Çeviren: Damla Demirözü, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2001, sf. 221-223.

2 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, age, sf. 226-229.

3 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, age, sf. 243-246.

4 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, age, sf. 262-264.

– Kumluca-Finika'dan (Finike) Savas Manturoğlu: Amele Taburlarından 1918'de döndük. Bütün tutuklular köylerine döndü. 1919 Mayısında Yunanistan'ın İzmir'e çıktığını duydum. Ateşkesin üzerinden iki yıl geçmişti ki, 14-75 yaş arasındaki tüm erkeklerin sürgün edilmesi emri çıktı. Bizleri kafilelere ayırarak yolladılar, Kafkaslara kadar gittik. Mübadaleyle evrakımız hazırlandı, gidebildik. Erzincan'da bulunan diğer Rumlarla birlikte Trabzon'a gittik, orada dört ay kaldık, gemiyle yola çıktık. Gemi Pontoslularla doluydu. Memleketimiz Yunanistan'a geldik, ama yabancı gibiydik.[1]

1920'li yılların başında Ermeni ve Rumların yanı sıra Trakya Yahudileri de toprağından sürüldü, hatta bu yıllarda dahi Filistin'e göçtüler.

1923 sonunda Trakya'da Yahudilere yönelik fiziki saldırılar yaşandı. Çatalca'da polis, Yahudilerin bütün evlerine el koydu. Bunun nedeni, Çatalca'nın Balkan muhacirlerine ayrılmış olması. Yahudiler buradan kafileler halinde Filistin'e göç etti.[2]

Tüm bunların ortaya koyduğu şudur ki, Anadolu'da 'ben' Türk ve Müslümana göre belirlenen 1915'lerde başlayan 'öteki'nin sürgünle milliyetçi tasfiye politikasına 1920'lerde de devam edilmiştir.

1.6.2- Karadeniz Pontoslulardan 'temizlendi'

Pontoslular, Anadolu'nun kadim halklarından Rum'un Karadeniz'de yaşayanıdır.[3] Birinci Paylaşım Savaşı'nda güvenlik gerekçesiyle kıyılardan dâhile sürülen Pontoslular, Yunanistan'ın Ege'yi işgal ettiği 1920'li yıllar başında mübadele öncesinde varlıkları yok edilecek boyutta toprağından kopartıldı; kalanlar da Müslüman oldu.[4]

Nar tanesi gibi yeryüzüne dağılan aile fertlerinin birbirini bulması kucaklaşması bir ömür mücadeleydi!

Yunanistan'ın Seres'den Sava Burtildis, Pontoslu annesinin "Mutlaka Türkiye'ye git ve teyzen Anastasia Arapoğlu'nu bul" vasiyeti üzerine 40 yıl aradı. 70 yaşındaki

1 Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, age, sf. 282-283.

2 El Tyempo, 7 Aralık 1923, aktaran Levi-Yahudiler, sf. 37.

3 Pontoslular ve kültürü için bakınız: Ömer Asan, *Pontos Kültürü*, Belge Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul-2000. Bu kitaptaki Pontos tanımlamasını esas aldım, ama Ankara hükümetinin resmî ifadesiyse Pontus, meclis zabıtlarında Pontüs de yazılmıştır.

4 Müslüman Pontoslular hakkında, sadece üç haber. Doğan Haber Ajansı'nın 5.2.2011 tarihli haberi; Ankara OSTİM Sanayi Sitesinde meydana gelen patlamada ölen Necdet Tanışma, Trabzon-Çaykara'da toprağa verildi. Babaannesi Gülsü Tanışma, torununun ardından "Bizi bırakıp nereye gittin" diye Rumca ağıtlar yaktı. evrensel.net'ten 1.10.2011 tarihli haber; Trabzon-Tonya'dan Apolas Lermi ailesi yıllarca "Ben Rum'um" diyemeyen sayısız Karadenizli Rum kökenli aileden biri. İlk albümü 'Kalandar'ı çıkaran Lermi, "Köyümün Rumca türkülerini köyümde söyleyemiyorum" dedi. Sabah Gazetesi sitesinin 29.10.2011 tarihli haberi; 2011 yılında Van'daki depremde yaralı kurtulan Trabzonlu 13 yaşındaki Berat Ay, "Babam Rumca, komşularımız Kürtçe ağıt yakıyordu" dedi. (Haberlerin internet adresleri sırasıyla: http://www.dha.com.tr/babaanneden-toruna-rumca-agit_140266.html ve http://www.evrensel.net/news.php?id=14695 ve http://www.sabah.com.tr/Yasam/2011/10/29/deprem-dehsetini-anlatti)

Burtildis aradığı Anastasia Arapoğlu adlı teyzesini Emine Çakır olarak Bafra'da buldu.[1]

Espiyeli Pontoslu ailenin kızı Tamama[2] özelinde yaşanılanı, dönemin Dâhiliye Vekili Ali Fethi resmen 'tahir etmek (temizlemek)' ve Edirne Mebusu Şerif, 'taktil ve tehcir' (öldürmek ve sürmek) olarak tanımladı.[3]

Bu, aynı zamanda Pontosluların toprağından Karadeniz'den kopartılmasının resmî ifadesiydi.

Rumların Karadeniz'de önemli bir nüfusu ve tarihi vardı. 1914 Osmanlı nüfus sayımına göre, Ordu, Giresun ve Torul dâhil Trabzon vilayetinde 921 bin 128 Müslüman ve 161 bin 574 Rum, Canik (Samsun) livasında 265 bin 950 Müslüman ve 98 bin 739 Rum, Amasya'da 178 bin 639 Müslüman ve 24 bin 950 Rum, Tokat'ta 258 bin 851 Müslüman ve 17 bin 699 Rum vardı. Bu halde Trabzon vilayeti ile Canik livasının toplam nüfusunun 1 milyon 187 bin 78'i Müslüman ve 260 bin 313'ü Rum'du.[4]

Diğer bir deyişle 1,2 milyon Müslümanın Türk, Laz, Çerkez ve diğer milletlerden oluşan Müslüman ve 260 bini de Hıristiyan Ortodoks Rum'du.

Ankara hükümeti Karadeniz'de Pontosluların varlığını, kimi yerlerde Müslüman-Pontos çatışması ve Yunanistan'ın işgalini İzmir'in ardından Ege'de yaygınlaştırması koşullarında, 'risk' olarak görüp, kitlesel olarak sürülmesine karar verdi. Sürgün, hakkında takibat yapılan ya da yapılacak olan belli aile fertleri ya da köylerle sınırlı kalmadı, bölgesel olarak tüm vilayet veya livayı yani Karadeniz'i kapsadı.

Ankara hükümeti, 9 Aralık 1920'de Sıvas'taki 3. Kolordu'yu kaldırıp askerî birliğini yeni kurulan Merkez Ordusu'na devretti ve komutan olarak da Nurettin Paşa'yı atadı. Nurettin Paşa komutasında Merkez Ordusu, Karadeniz'den önce 1921 baharında Koçgiri'de görevlendirildi.[5]

Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin'in (*Pontus Meselesi* kitabında, 1920'lerdeki ifadeyle Nureddin diye kullanılmış, ama dil birliği açısından Nurettin olarak dikkate aldım.) Kurmay Başkanı da, 1936'da Tunceli'ye [Tunçeli] 4. Umûmi Mü-

1 *Sabah* Gazetesi, 16 Nisan 2002.

2 Karadeniz'de insanların toprağından sürülmesinin, öldürülmesinin, çocukların ailesinden koparılmasının, Müslüman olmasının, Yunanistan'a gitmesinin, aile fertlerinin nar tanesi gibi dağıtılmasının ve birbirini bulmasının, savaşın vahşetine rağmen yüreğinde sevgiyi yaşatmasının gerçek hikâyesi, Tamama. (Yorgo Andreadis, *Tamama Pontus'un Yitik Kızı*, Türkçesi: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1997.)

3 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 369; *TBMM GCZ*, 3-26.8.1338, sf. 724.

4 *Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, İstanbul-1919, aktaran, Kemal H. Karpat, age, sf. 216-217, 226-227.

5 Nutuk/1987-2, sf. 841; İsmet Görgülü-1993, sf. 313-314; Bestami S. Bilgiç, *Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2011, sf. 104.

fettiş olarak atanan[1] Hüseyin Hüsnü[2] yani [Korgeneral] Hüseyin Hüsnü Abdullah Alpdoğan'dır.

Dersim'deki kırımın bizzat komutanı Tunçeli Müfettişi Korgeneral Abdullah Alpdoğan, sadece Pontos imhasında değil, Koçgiri imhasında da Nurettin'in emrindedir. Nurettin'in bir diğer komutanı 42. Piyade Alay Komutanı Topal Osman, hem Pontos hem de Koçgiri imhasında birlikte olduğu bir çete reisiydi.[3]

Kadın ve çocuk da sürüldü

Merkez Ordu Kumandanı Nurettin'in ilk emri, Karadeniz'de sürgüne hazırlıktır.

Kumandan Nurettin, ilgili birimlere gönderdiği 12 Ocak 1921 tarih ve 2082 no'lu genelgesinde, Samsun, Ordu, Amasya, Tokat ve Şarkikarahisar'da 16 yaşından 50 yaşına kadar olan Hıristiyanlardan eli silah tutan erkeklerin sürgün edileceğini ve 1901 doğumluların da askerliğe alınıp amele taburlarına gönderileceğini bildirdi.[4]

Nurettin'in bu emri, adı belirtilmeyen Trabzon tarafında Rum varlığının esasta tasfiye edildiğini de ortaya koymaktadır.

Dönemin önemli bir propaganda aracı olarak Ankara hükümeti Matbuat Müdiriyet-i Umumisi tarafından hazırlanan *'Pontus Meselesi'* kitabı, 1922 ve 1923 yıllarında iki kez basıldı.

Kitap, mecliste de gündeme geldi. Dâhiliye Vekili Ali Fethi, 10 Haziran 1922'de Pontos Meselesi'nin tartışıldığı meclis gizli celse toplantısında kitabın yazıldığını ve Fransızcaya da tercüme edileceğini anlattı.[5]

Böylece İcra Vekilleri Heyeti yani hükümet dahi karar almadan Pontoslular sürülmeye başlandı.

Canik (Samsun) Mutasarrıfı Sezai ve 10. Fırka Kumandanı İsmail imzasıyla Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderilen 2 Haziran 1921 tarihli yazıda, Samsun'dan Kavak'a sevk edilen 766 kişilik Rum kafilesinin Ceniş dağlarında eşkıyanın saldırısına uğradığı ve birçok Rum'un öldüğü ve yaralandığı, askerlerden bazılarının şehit olduğu ve ayrıca soruşturma sonucunun da yazılacağı vurgulandı.[6]

---

1 25 Aralık 1935 tarih ve 2884 no'lu kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, Ankara-1936, sf. 165-170; *Resmî Gazete*, 2 Kanunusani 1936, sayı: 3195; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, sf. 235-236 ve 10.1.1936 tarih ve 2/3847 tarihli kararname, aktaran, Cemil Koçak, *Umûmi Müfettişler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 230-232.

2 İsmet Görgülü-1993, sf. 314.

3 İsmet Görgülü-1993, sf. 313-314.

4 *Pontus Meselesi*, TBMM Hükümeti Matbuat Müdiriyeti-1922, Yayına hazırlayan: Dr. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 68, TBMM Basımevi, Ankara-1995, sf. 398-399, ve bundan sonra, Pontus Meselesi; kitapta Hristiyan olarak yazıyor.

5 *TBMMGCZ*, 3-10.6.1338, sf. 409.

6 Pontus Meselesi, sf. 401-403, 405.

Bir gün sonra 3 Haziran 1921'de Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi [Çakmak] de, Merkez Ordusu Kumandanlığı'na Karadeniz sahilindeki eli silah tutan Hıristiyanların [Pontosluların] iç kısma sevkinin İcra Vekilleri Heyetinin (hükümetin) kararlaştırdığını bildirdi.[1]

Vekil Fevzi, 3 Haziran'da sürgün kararının alındığını bildirse de, İcra Vekillleri Heyetinin 12 Haziran 1921 tarihli ilgili kararnamesi ancak 13 gün sonra Müdafaa-i Milliye Vekili namına Kâzım tarafından Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderildi.[2]

12 Haziran 1337 (1921) tarihinde İcra Vekilleri Heyeti (hükümeti), Yunanlıların Samsun'a çıkarma yapma ihtimali sebebiyle buradaki Rumların dâhile sürgün edilmesine karar verdi.[3]

Oysa bu sürgün kararnamesi tarihi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 941 no'lu kararnamesine göre 16 Haziran 1921'dir.[4]

Kararının tarihinde böylesi bir karışıklık olsa da, kararnameden önce Pontosluların sürgün edilmesine başlanmış ve sürgüne devam edilmiştir.

Hükümetin bu kararı üzerine Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin, bölgesindeki birimlere gönderdiği genelgesinde, sahilden iç kısımlara sevk edilecek eli silah tutan erkek Rumların Erganimadeni, Malatya, Maraş sancaklarında, Sivas'tan Gürün ve Darende kazalarında iskân edileceğini, bunlardan hiçbirinin nakil yerini terk edemeyeceğini ve Hıristiyan kadınların can ve namuslarının korunacağını yazdı.[5]

Her ne kadar eli silah tutan Pontoslu erkeklerin sürüleceği ifade edilmiş olsa da, aslında sürgün edilenler çoluk çocuk ve kadın dâhil her yaştan ve her cinsten Pontosludur!

Sürgünün nasıl yapılacağı ayrıca belirlendi. Genelgenin altında imza olmasa da hitaptan anlaşılan o ki Merkez Ordu Kumandanı Nurettin, Sivas ve Mamuretülaziz (Elazığ) vilayetine, Samsun, Ordu, Giresun, Amasya, Tokat, Çorum, Şarkikarahisar, Yozgat, Erzincan mutasarrıflıklarına ve askerî birliklere gönderdiği 12 Temmuz 1921 tarih ve 2751 no'lu yazıda, sürgün hakkında yapılacakları bildirdi. "Samsun ve Ordu sancaklarındaki Rumların yerlerinde bırakılmalarında askerî sakınca görüldüğünden, Samsun ve Ordu sancaklarındaki şehirler ve kasabalar ve köylerde oturan Rumların istisnasız aileleriyle birlikte iç kısımlara" taşınacağı, ailelerin canla mallarının korunması için emniyetin tam sağlanacağı, taşınır ve taşınmaz malları hakkında yerel memurlarca usul gereği adaletli davranılacağı vurgulandı.[6]

---

1 Pontus Meselesi, sf. 408; *TPT*/I-3, sf. sf. 686-689.

2 Müdafaa-i Milliye Vekili namına Kâzım'ın 16.6.1921 tarih ve 4046-112 no'lu yazısı, aktaran, Pontus Meselesi, sf. 405.

3 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 941, dosya: 95-12, yer no: 3.24..12.

4 Pontus Meselesi, sf. 407-408.

5 Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin'in 19.6.1921 tarih ve 2245 no'lu ile 27.6.1921 tarih ve 2498 no'lu genelgeleri, aktaran, Pontus Meselesi, sf. 396-397.

6 Pontus Meselesi, sf. 400-401.

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal de, İtilaf Devletleri temsilcilerine verdiği 15 Eylül 1921 tarihli notada belirtilen ifadeyle, "Rum çetelerine yataklık ederek içerisinde silah ve cephane bulunan köyler halkı Anadolu içerisine" gönderildiğini yazdı.[1]

Amasya Mutasarrıfı Osman da, Merkez Ordusu Kumandanlığı'na yolladığı 12 Ekim 1921 tarih ve 714 no'lu yazıda, Rum ailelerin sevkine izin verilmesini talep etti.[2]

Bunlar, yalnızca Pontoslu erkeklerin sürüldüğü iddiasını geçersiz kılan resmî Ankara dokümanlarıdır.

Her yaştan ve her cinsten Pontoslu tüm aile fertlerinin birlikte sürüldüğü, 29 Ekim 1921'de mecliste yapılan gizli celse görüşmesinde Dâhiliye Vekili Ali Fethi [Okyar], Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Lazistan Mebusu Osman ve diğer konuşmacılar tarafından da ifade edilmiştir. Bu durum, bir diğer konuşmacı Başkumandan Mustafa Kemal tarafından yalanlanmamıştır. Hatta Hafız Mehmet, Pontosluların sürgününü 1915 Ermeni sürgününe benzetmiştir.[3]

İngilizler niye çekildi?

Zaten silahlı Pontoslular bölgede etkili olsa, bu mutlaka Mondros Mütarekesi sonrasında İngilizlerin Samsun'a askeriyle çıkartma yaptığı ortamda bir biçimde kendisini gösterirdi.

Hatta Ekim 1919'da Sivas ve Osmanlı hükümeti heyetlerinin Amasya buluşmasının gündemde olduğu sırada, Sivas'taki oluşumun bir biçimde İngilizlerle sağladığı temas sonucunda Merzifon'da bulunan İngiliz askerî kuvvetlerinin önce Samsun'a oradan da İstanbul'a götürülmesi[4] bir gerekçeyle yapılmazdı.

Nitekim silah dağıttığı iddia edilen İngilizler açısından 'bölgeden ayrılmaması' daha uygun olurdu.

Ankara hükümetinin hazırlattığı '*Pontus Meselesi*' kitabında, Samsun'a çıkan İngilizlerin yalnız Samsun'da Rumlara 10 bin silah dağıttığı da iddia edildi.[5]

Silah dağıtan İngilizler niye çekildi?

Zaten Mustafa Kemal'in 1927'de kaleme aldığı *Nutuk*'ta Mondros Mütarekesi sonrasında Rumlar Karadeniz'de "bağımsız bir Pontus hükümeti" kurmak istediler[6] iddiası geçerli olsaydı, hem İngiliz askeri çekilmez hem de 20-22 Ekim 1919'da Sivas Kongresi'nde belirlenen Mustafa Kemal'in de dâhil olduğu heyetle,

1 Pontus Meselesi, sf. 417.

2 Pontus Meselesi, sf. 403.

3 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 403-409; *TPT*/I-3, sf. 504-504

4 Nutuk/1986-1, sf. 226-229; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul-2000, sf. 216-217, 240-250, 254-257, 271.

5 Pontus Meselesi, sf. 387.

6 Nutuk/1987-2, sf. 837.

İstanbul'dan gelen Osmanlı hükümeti heyetinin Amasya'da buluşması gerçekleşemezdi; bunun için belki de Amasya tercih edilmezdi, ama öyle olmadı, güvenli bulunduğu için tercih edildi.

1919 ve 1920'li yıllarda pek silahlı Pontoslulardan bahsedilmez, ne zaman ki Nurettin komutasındaki Merkez Ordusu Koçgiri imhasından sonra Karadeniz'e kaydırılır, o zaman silahlı Pontosluların 'etkin' konumuna dikkat çekildi.

Pontosluların sürgünü belli bir aşamaya gelmiş olmalı ki, artık sırada Pontosluları saklayan ve koruduğu düşünülen Müslüman aileler vardır.

Bu ailelerin yargılanacağı makam olarak da Ağustos 1921'de kurulan Samsun Bölgesi İstiklâl Mahkemesi gösterildi.[1]

Nitekim 10. Fırka Kumandanı İsmail'in Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderdiği yazıda (tarih ve no'su yok), sevke tabi olan Rumu saklayan 31 [Müslüman] kadının İstiklâl Mahkemesine sevk edildiği bildirildi.[2]

Pontosluları sürgün kararı o kadar etkin uygulandı ki, yardımcı olan Müslüman komşuların bile resmen düşmanla işbirliği yapmakla suçlanacağı ve yargılanacağı ilân edildi.

Nurettin'in imha harekâtı

Nurettin komutasındaki Merkez Ordusu'nun Karadeniz faaliyeti sadece silahlı Pontosluları tasfiye etmekle sınırlı kalmadı, bizzat Pontos sürgününü de organize etti ve uyguladı.

Merkez Ordusu'nun Pontoslularla ilgili 17 Kasım 1921 tarihine kadar 10,5 aylık faaliyet dönemiyle ilgili aktarılan döküm şöyledir:

– 1921 yılı Ocak-17 Kasım döneminde 326 olay yaşandı. Ocak'ta 2 ve Şubat'ta 1 olan olay sayısı, Haziran'da 24'e, Ağustos'ta 50'ye ve Ekim'de 71'e yükseldi, Kasım'da 33'e indi.

– 'Rum eşkıyasından' 3.342 kişi öldü. Ocak-17 Kasım döneminde en çok ölüm 1.360 rakamıyla Temmuz ayında yaşandı.

– [Pontoslulardan] 78 kişi yaralı olmak üzere 457 kişi yakalandı.

– 'Eşkıya baskınıyla' 70'i asker, 22'si emniyet görevlisi ve 356'sı halktan olmak üzere 448 kişi öldü ve 197 kişi de yaralandı.

– 'Rum eşkıyası' 409 Müslüman evi, 11 mahalleyi, 1 okulu, 2 camiyi, 3 değirmeni ve 5 samanlığı yaktı.

---

1 Pontus Meselesi, sf. 390; imzası olmayan, ama genelgedeki ifadeye göre yine Merkez Ordu Kumandanı Nurettin'in Karadeniz'de askerî birimlere ve Canik Mutasarrıfı Sezai'nin Merkez Ordusu Kumandanlığı'na gönderdiği 5.10.1921 tarih ve 4665 no'lu ile 4.10.1921 tarih ve 1028 no'lu yazı. (Pontus Meselesi, sf. 401-402.)

2 Pontus Meselesi, sf. 402.

– Eşkıya sığınağı 18 köy, 9 mahalle, 21 ev ile 62 baraka yakıldı.[1]

Ayrıca İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılama sonunda 485 kişi idam edildi.[2]

BMM gizli celsede Canik (Samsun) Mebusu Emin'in ifadesiyle, Rum hafiyelerin hükümete verdiği bilgiye göre geçmişte Samsun bölgesinde 4.000 Rum eşkıyası varmış.[3] Buna göre, Merkez Ordusunun 10,5 aylık faaliyeti sonunda silahlı Pontoslular neredeyse tamamen imha edilmiştir.

Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar), Merkez Ordusu Kumandanlığı ve kendi vekillik dönemini mukayese ederken, yukarıdaki dökümle ilgili çelişikli bilgi veriyorsa da, kendi döneminde eşkıyaya büyük darbe vurulduğunu kaydetti. Vekil Ali Fethi, 29 Ocak 1922'den 15 Mayıs 1922'ye kadar olan dönemde Rumlardan 3 bin 388 kişinin teslim olduğunu, 5 bin 51 kişinin öldürüldüğünü, bin 592 kişinin canlı ve 3 bin 144 kişinin de yaralı yakalandığını ifade etti.[4]

19 Ocak 1922'de kabul edilen 183 no'lu 'Tecili Takibat Hakkında Kanun'la teslim olan çetelerin suçlarının affedildiği[5] hatırlanırsa ve kanun gerekçesinde de belirtildiği gibi, vekil Ali Fethi tarafından bu çetelerin Pontos meselesinde etkin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Anlaşılan o ki, Merkez Ordusu'nun 10,5 aylık faaliyet dökümünde ne kadar Pontoslu'nun sürüldüğü hakkında bilgi verilmemiştir; demek ki hiç Pontoslu sürülmedi!

O halde, Merkez Ordusu Komutanı Nurettin, Pontosluların sürülmesini niye önerdi ve Ankara hükümeti de Pontosluların sürülmesi kararını niye aldı?

Bu soruya gerçi meclisteki tartışmada tüm eksikliğine rağmen bir nebze yanıt bulmak mümkün.

Merzifon'dan Canik'e, Giresun'a, Gümüşhane'ye ve Trabzon'a kadar olan bir bölgede 'eşkıyaya' ait yakılan ev, mahalle ve köy sayısı Pontoslulara ait isyan denilen gerçeğin ne olduğunu yeterince ortaya koymaktadır.

Demek ki Merkez Ordusu faaliyeti döneminde 18 köyde 21 evdeki Pontoslular isyan etmişti!..

Türkiye hakkındaki çalışmalarıyla yakından bilinen Justin McCarthy bile, Ege'de işgalini genişleten Yunanistan'ın Karadeniz'e birlik çıkarma 'imkân ve kabiliyetinin' bulunmadığına dikkat çekerek, Ankara hükümetinin Pontosluları sürmesini bir hata olarak değerlendirmiştir.[6]

---

1 Pontus Meselesi, sf. 345, 349.

2 Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul-1997, sf. 160, ve bundan sonra, Ergün Aybars-1997.

3 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 397, 400.

4 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 372-373.

5 *TBMM ZC*, I/16-19.1.1338, Sf. 92.

6 Justin McCarthy.., aktaran, Bestami S. Bilgiç, age, sf. 133-134.

Anlaşılan o ki Justin McCarthy, hem 'Pontos İsyanı' iddiasının aslında bir efsane olduğu hem de Yunanistan'ın Karadeniz'de Pontosluları destekleyecek kapasitesinin olmadığı düşüncesindedir.

'1915 Tehcir Kanunu yürürlükte değildi'

Merkez Ordusu'nun Karadeniz'deki faaliyeti ve Pontosluların sürgünü TBMM'de gizli celsede 29.10.1921 tarihinde gündeme geldi ve tartışıldı.[1]

Lazistan Mebusu Osman'ın emniyet ve asayiş ile Lazistan Mebusu Ziya Hurşit'in Merkez Kumandanı Nurettin Paşa hakkında Dâhiliye Vekilinin istizah yani bilgi vermesi hakkındaki takrirleri 29 Ekim 1921'de meclis gizli celsesinde gündeme alındı.

Takriri hakkında söz alan Lazistan Mebusu Osman'ın anlatımını özetleyerek aktarıyorum:

Trabzon'da teslim olmayan Rumlar, ailesini bırakıp dağa kaçtı, oradan da Müslümanlara saldırdı. Samsun'da Merkez Ordusu Kumandanlığı bütün mıntıkalara çoluk çocuk ve kadınlar dâhil hepsinin tebid edilmesini (sürülmesini) emretti. Bu emri haber alan Samsunlular, [Samsun] Müdafaai Hukuk Heyeti, belediye [reisi], müfti ve hepsi dâhil olduğu halde dediler ki: Zaten bunların [Rumların] erkeklerinin tehcirinde suistimal olmuştur. Bunlar doğrudan doğruya hepsinin tehciri halinde Samsun'un baskına uğraması ihtimali fazladır diye 'Reisi Hükümet Paşa Hazretlerine' müracaat etti. Nurettin Paşa bu müracaatı yapan 56 kişiye şehribent (Samsun'u terk etmeme) cezası verdi. Bu tür uygulamaları yapan Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin görevden el çektirilmelidir.[2]

Bir diğer takrir sahibi Lazistan Mebusu Ziya Hurşit'in anlatımını kısaca özetliyorum (alıntılar tırnak içinde):

Samsun, Ordu ve o havalide 'Pontüs Cumhuriyeti' yapmak fikrinde Rumlar var, ama Nurettin Paşa'nın tehcir tatbikatı fena oldu ve Samsun'da 15'inden 50 yaşına kadar olan Rumlar sürüldü. İlk kafile Samsun'a altı saat uzaklıkta saldırıya uğradı. "Rum tehcirinde Amerikalıların ve ecnebilerin gözü önünde taktil yaptırdığı ve Amasya'ya geçen Rumların dahi aynı muameleye maruz bırakıldıkları ısrarla söylenmektedir." Nurettin Paşa, bu işi kendi kendine 'gayri mesul çetelerle' yaptırıyordu. Bunun üzerine Rumlar dağlara çıktı ve Müslüman köylere saldırmaya başladı. Şimdiye kadar 30 Müslüman köyü yandı. Nurettin Paşa hangi salahiyetle, Samsun'da tehcirde olanlara itiraz eden 56 kişiyi cezalandırdı? Meclisi Âli derhal bu adamı mevkiinden atmalıdır.[3]

1 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 403-409.

2 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 403-404.

3 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 405.

Söz alan bir diğer mebus yine Karadeniz'den Trabzon Mebusu Hafız Mehmet de Komutan Nurettin'i eleştirmeye devam etti. Rumların sahilden dâhile sürgün edilmesini onayladığını belirterek söze başlayan Hafız Mehmet, Samsun ve havalisinde biriken 5-6 bin Rum eşkıyasının üç ayda 60'dan fazla İslam köyünü yaktığını, daha 20 gün evvel 150 Müslümanın öldürüldüğünü söyledi. 50 yaşına kadar olan Rumların tehcir edildiğini bildiren Hafız Mehmet, şöyle devam etti:

> "Bilahara çoluk çocuğun dâhile sevk emri geldi. Bundan anlıyorum ki Ordu Kumandanı Nurettin Paşa Harbi Umumi esnasında yapılan merbut kararnamenin [27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu] meriyülahkâm (yürürlükte) olduğu kanaatinde idi. Münferiden veya müçtemian (tek başına ve toplu) efrat tebidi (sürme) emrinin baki olduğunu zannediyordu. Heyeti Vekilenin 2 Temmuz [1921] tarihli bir kararı vardır. Şosanın iki tarafında eşkıyanın tahassüngâhı (saklanması) mevcut olduğundan buradan mürur [ü] ubur (gelip geçmesi) menedilecek (yasaklanacak). Yani daha ziyade sevkiyatı işkal etmek (zorlaştırmak) ihtimaline binaen iki taraftaki köylerin ahalisi çıkarıldı. Buraya askerler dahi Erbaadan fecayi ile bilmem ne ile geldiler... Mutasarrıf istifa etmedi ve ilan edildiği veçhile üç gün sonra çoluk çocuk gidecek idi. Şimdi bu hali ahali duyunca hepsi o sırada bana geldiler ve içlerinden, zade Şükrü Efendi dedi ki, 'Beyefendi Samsun'un dört taraftan ateşe verecekler ve Samsun'u yakacaklar. Bizim evlerimiz de Hıristiyan mahallesindedir. Aman ora tabur kumandanına bunlar çıkmayacak diye telefon et', dediler. Bunlar çıkacak olursa bütün civar eşkıya ile doludur. Bizi hükümet muhafaza edemiyecek, burası yakılacaktır... biz de bu mecayii nazarı dikkate alarak yazdık. Sabahleyin yine yazdık. Yazanlar [56 kişi] şimdi şehirbent oldular. Sebebi de bizim müracaatımızı hükümetin nazarı dikkate almasıdır. Elbette efendiler Nurettin Paşa denilen adam budur. Bu adam orada durdukça bu devam edecektir. Samsun, ki bugün mahvolmuştur, mamur yeri yoktur."[1]

Hafız Mehmet, böylece beş-altı yıl önce yaşanan acı gerçeği hatırlattı. Hafız Mehmet, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin'in, Pontos sürgününü sanki 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu yürürlükteymiş gibi uyguladığına dikkat çekti. Kanuna yapılan bu atıfla, 4 Kasım 1918'de yürürlükten kaldırılan[2] Tehcir Kanunu'nun en fena uygulamasının Ermeni sürgününde yaşandığı da hatırlatılmış olmaktadır.

Nitekim Hafız Mehmet, 1918 sonbaharında İttihatçı hükümetin 1915 sonrası politikalarının tartışıldığı Mebusan'da, Ermenilerin yaşadığını bir 'vahşet' olarak değerlendirecek ve Ordu'da Ermenilerin kayığa doldurulup denize atıldığına şahitlik ettiğini anlatacaktır.[3]

Mecliste söz alan mebuslar, özde Karadeniz'de Rum sürgününe taraftar olduklarını açıkladıkları halde, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin'in bunu yapış tar-

1 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 406-407.

2 *MMZC*, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334, sf. 114-116.

3 *MMZC*, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334, sf. 114-115; *MMZC*, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 299-301.

zına karşı olduklarını belirttikten sonra hükümet adına Dâhiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) söz aldı. Samsun ve civarında eskiden beri teşekkül etmiş bir 'Pontüs teşkilatının' bulunduğuna dikkat çeken Ali Fethi'nin anlatımını alıntılar tırnak içinde olmak üzere özetliyorum:

Şekavetler başladığı için 15 yaşından 50 yaşına kadar olanların tehcirine karar verildi ve ifa edilmiştir. "Tehciri müteakip şekavet bir kat daha fazlalaşmıştır. Bunların müsellah (silahlı) olanlarına muadil (karşılık) gayri müsellah da eşkıya vardır. Bittabi Dâhiliyenin vesaiti ve elinde mevcut olan jandarma kuvveti o kadar eşkıyayı tenkile (uzaklaştırmaya) kâfi değildir." Evvelemirde ordunun Sakarya muharebesi sırasında [23 Ağustos-13 Eylül 1921] takviyesi lazımdı. Nurettin Paşa'nın ordu kumandanlığı dolayısıyla hem memurini mülkiyeye hem de idarei mülkiyeye müdahale vaki olmuştur. Ne suretle 56 kişinin hürriyetine de kayıt konmuştur. Nurettin Paşa'ya bu kararını refetmesi (kaldırması) emrini verdim, ama nazarı dikkate almadı. Nurettin Paşa'nın tebdilinden başka bir çare yoktur.[1]

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, Nurettin Paşa'nın tayin edildiği gibi, azledilmesini hatırlatması üzerine Ali Fethi, nazarını (düşüncesini) aktardığını söylemekle yetindi.[2]

Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin hakkında yapılan bu tartışmanın ardından Başkumandan Mustafa Kemal söz aldı. Bu konunun Heyeti Vekileyi ve Başkumandanlığı alakadar ettiğini hatırlatan Mustafa Kemal, konuşmasını kısaca şöyle sürdürdü:

Yapılan tahkikat için Dâhiliye Vekâletinde bulunan evrak tetkik olunuyor. Nurettin Paşa da diğer kumandanlar gibi bir ordu kumandanıdır. "Nurettin Paşa'nın gayri kanuni efal ve harekâtta bulunduğuna dair ihbaratta bulunuldu. Pek nazik zamanlara tesadüf eden bazı hadisattan dolayı ordu kumandanlarının tebdiline dair bende kanaat hâsıl olmamıştır. Aynı zamanda Erkanı Harbiyei Umumiye Reisinin de böyledir. Dâhiliye Vekili Nurettin Paşa'nın azlini teklif etti. Ben de bunları tetkike kıyam ettim (incelemeye giriştim). Buna mukabil bazı kanaatler de hâsıl ettim."[3]

Bu görüşmenin ardından Reis, Emin Bey'in takririni oyladı ve kabul edildi.[4]

Nurettin için mecliste 29 Ekim 1921'de aleni celsede oturum yapılmadı ve 31 Ekim 1921'deki oturumda da konu bir daha gündeme gelmedi.[5]

Meclisin bu kararı üzerine Nurettin, durumu kendi penceresinden değerlendirdiği 3.11.1337'de Başkumandanlığa ve 8.11.1337'de TBMM Riyasetine gönderdiği iki telgraf, 22 Kasım 1921'de gizli celsede okundu.

---

1 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 407-408.

2 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 408.

3 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 408-409.

4 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 409.

5 *TBMM ZC*, I/14-31.10.1337, sf. 1-7.

Nurettin, telgrafta kendisini eleştiren ya da hakkında hükümete telgraf çeken mebus ve kişileri, 'Pontüs Rum muhipleri' ve vatan, din ve millet düşmanı insanlar olarak tanımladı. Hafız Mehmet (Trabzon), Hüseyin Avni (Erzurum), Osman (Lazistan) vs. söz aldı ve Dâhiliye Vekili Ali Fethi de, Nurettin Paşa'nın Samsun'da 56 kişi hakkındaki gayri kanuni ahvali hakkındaki evrakın Müdafaa-i Milliye Vekâletine tevdi ettiğini (verdiğini) beyan etti.[1]

Böylece 29 Ekim 1921 tarihi itibariyle Nurettin, Merkez Ordusu Kumandanlığı'ndan alındığı gibi, yaptıkları nedeniyle de mahkemede sevk edilmiş oldu. Zaten Nurettin'in bu durumu, telgrafın okunduğu 22 Kasım 1921'de de ifade edildi.

Başkumandan: Karar ağırdır

Nurettin'in Merkez Ordusu Kumandanlığı'ndan alınması ve mahkemeye sevk edilmesi durumu, 16 Ocak 1922'de meclis gizli celsede bir kez daha görüşüldü. Başkumandan Mustafa Kemal, sabık Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa'nın bazı zevatın seyahatini takyit etmiş (kısıtlamış) olduğundan dolayı verilen takrir üzerine mecliste yapılan görüşmeden sonra Nurettin Paşa'nın işten el çektirildiğini ve mahkemeye verilmesi kararının alındığını hatırlatarak, "Heyeti celilenizce verilmiş olan bu karar biraz ağır bir karar olmuştur" diye konuştu.[2]

Bunun üzerine Erzincan Mebusu Emin, Nurettin Paşa'nın verdiği takriri üzerine görevden azledildiğini ve şimdi de mahkemede yargılanması meselesinin bulunduğunu belirterek, kararı ağır bulan Başkumandanlığın izahat vermesi istemiyle sözlerini tamamladı. Başkumandan Mustafa Kemal, Nurettin Paşa raporunu ve vesikaları tetkik ettiğini, efkara sorduğunu ve kararın ağır olduğunu söylediklerine dikkat çektikten sonra, "Bu karar ağırdır... Müsaade buyurursanız bir şey daha arzedeyim: Mevzubahis olan mesail, Pontüs meselesi vesairedir. Bu, âdeta bir tarihçe oluyor" diye konuştu.[3]

Pontos meselesini hatırlatan Mustafa Kemal'in bu tarz konuşması üzerine Hakkı Hâmi (Sinop), Nurettin Paşa raporlarının meclise verilmesini isterken, Hafız Mehmet (Trabzon) de, raporu encümenin okuyup buraya öyle gelmesi gerektiğini ifade etti.[4]

Nurettin hakkında görüşmeye gizli celsede 17 Ocak 1922'de de devam edildi.

Başkumandan Mustafa Kemal, mevzubahis olan measile işaret ettikten sonra, "Nurettin Paşa tahtı mahkemeye alınmak kararı verilmiştir. Tensip (uygun) buyurursanız bu kararı tadil buyurunuz (değiştiriniz) ve yine bu evrakı heyeti tahkiki-

1 *TBMM GCZ*, 2-22.11.1337, sf. 434-442.

2 *TBMM GCZ*, 2-16.1.1338, sf. 622.

3 *TBMM GCZ*, 2-16.1.1338, sf. 623.

4 *TBMM GCZ*, 2-16.1.1338, sf. 623.

yeye havale buyurun... Dâhiliye Vekilinin heyeti celilenizden talebi, onun işten el çektirilmesine matuftur (yöneliktir) ve bu yapılmıştır" diye konuştu.[1]

Mustafa Kemal, konuşmasını özellikle Nurettin'in mahkemeye verilmesi kararının değiştirilmesi üzerinde yoğunlaştırdı.

Mustafa Kemal'in bir anlamda Dâhiliye Vekili adına da konuşmasından sonra Ali Fethi, Dâhiliye Vekili olarak söz aldı. İki mebusun 56 kişinin tazyik altına alınmasının esbabı hakkında istizah ettiğini (bilgi istediğini) ve bunun üzerine müzakerenin yapıldığını belirten vekil Ali Fethi, "Nurettin Paşa'nın, Samsun'da 56 kişi hakkında yaptığı muamele keyfidir, gayri kanunidir... Münakaşa neticesinde Nurettin Paşa'nın azliyle beraber tahtı muhakemeye alınmasına dair karar verildi. Bunun üzerine Nurettin Paşa'nın yazdığı izahnameyi okuduk... Binaenaleyh meseleyi bir kez daha tetkik edelim" ifadesiyle sözünü bitirdi. Nurettin'in 56 kişi hakkındaki kararının keyfi olduğuna tekrar dikkat çeken Ali Fethi, Samsun'a mutasarrıf tayin edilen Faik hakkında Nurettin'in 'Rum muhibi (dostu)' isnadının yanlışlığını belirterek, Faik'in namuslu bir insan olduğunu vurguladı.[2]

Mustafa Kemal'in ısrarı üzerine vekil Ali Fethi, Nurettin'in mahkemeye sevkine dair meclis kararının tekrar gözden geçirilmesine 'evet' dedi.

Başkumandan Mustafa Kemal, arzu edilmesi halinde vesikaların tekrar tetkik edilmesi beyanının ardından reis, evrakın tetkikine kadar Nurettin'in mahkemeye sevkiyle ilgili kararın tadil edilmesiyle ilgili oylama yaptı ve kabul edildi.[3]

Böylece Mustafa Kemal'in siyasi ağırlığını hissettirmesiyle Nurettin'in mahkemeye sevk edilmesi kararının, evrakın incelenmesi sonucunda verilmesine kadar ertelenmiş oldu.

Mustafa Kemal, 29 Ekim 1921'deki Nurettin'i korumaya yönelik tavrını, altı yıl sonra *Nutuk*'ta Nurettin Paşa'yı kurtarma girişimi olarak tanımladıktan sonra, zaten pek de önemli bir komutan olmayan Nurettin Paşa'nın 1922 Büyük Taarruz'da da en az onur payı olan kişi olduğuna ve hatalarını gidermek zorunda kaldığına dikkat çekti.[4]

Ankara'nın havası böyledir; 1927'de değersiz bulunan Nurettin, 1921'de Pontos Meselesi nedeniyle kurtarılmıştı!

45-50 asker katili İlyas'a özel af

1921 sonunda Nurettin komutanlıktan alındıktan ve Merkez Ordusu tasfiye edildikten sonra Ankara hükümetinin gündeminde 'affedilecek' çeteden yararlanma vardır.

1 *TBMM GCZ*, 2-17.1.1338, sf. 627-628.

2 *TBMM GCZ*, 2-17.1.1338, sf. 628-630.

3 *TBMM GCZ*, 2-17.1.1338, sf. 630.

4 Nutuk/1987-2, sf. 993, 971-999.

Ankara hükümeti 1922 başında, 1915'lerde İttihatçıların yaptığına benzer bir uygulama içinde oldu, resmî askerî gücü yanı sıra çete güçlerini de Pontos harekâtında kullanmak için meclise bir yasa teklifi sundu. Teklifin yasalaşmasıyla hükümet resmen çete güçlerini kullandı.

Yozgat'ta ilki 15 Mayıs-27 Ağustos 1920 ve ikincisi 5 Eylül-30 Aralık 1920'de olmak üzere Ankara hükümetinin emrine uymamadan kaynaklanan asayiş sorunu, yani resmî ifadeyle 'isyan' yaşandı. 5 Eylül'de Yozgat, Ortaköy, Akdağmadeni ve Sorgun dolaylarında Capanoğullarından Celâl, Edip, Salih ve Halit adlı kişilerle, Ayracıoğulları Deli Hacıhasan, Küçük Ağa ve Postacı Nâzım'dan oluşan 500 kişilik mevcudun, hükümetin "cepheye gitmek ve hükümet emrinde çalışmak" emrine uymaması ve sonrasında yaşanılan olaylar, 'İkinci Yozgat Ayaklanması' olarak nitelendirildi. Ayaklanma 2'nci Kuvvei Seyyare güçlerince 30 Aralık 1920'de kontrol altına alındı, birincisi de Çerkez Ethem güçleri tarafından bastırılmıştı.[1]

Hükümet, artık seyyare birliklerine veya milislere gerek olmadığı gerekçesiyle Ocak 1921'de Çerkez Ethem'i tasfiye ettikten[2] tam bir yıl sonra, Çerkez Ethem gibi seyyare birliği bile olmayan doğrudan çeteleri affetmek ve 'değerlendirmek' amacıyla yasa tasarısı hazırladı.

4 Aralık 1921 tarihli lâyihanın gerekçesinde aynen şu değerlendirmeye yer verildi:

> "Hayli zamandan beri takibedildiği halde derdestine (yakalamaya) muvaffakıyet hâsıl (başarılı) olmıyan şaki merkum ile avanesinin (adı belirtilen eşkıya ile yardımcısının) emri tenkili için düşman karşısından [karşısında] kuvayı askeriye[ye] almayı ve bu suretle ordumuzun hedefi aslisinden uzak mahallerde istihdamını (teslim olması) mucibolocağı cihetle teklifleri veçhile istimanlarının kabulü ehven itibar olunmuştur... muhtac olduğumuz huzur ve sükûnun iadesi... mezkur çetenin hukuku şahsiye baki kalmak şartiyle kabulü istimanları muvafık görülmüştür."[3]

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Erkan-ı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi imzasıyla 4 Kanunuevvel 1337 (4 Aralık 1921) tarihli lâyiha, 12 Ocak 1922'de mecliste görüşüldü. Neşrinde yürürlükte (madde 2) ve icrasından Dâhiliye ile Adliye vekillerin sorumlu olacağı (madde 3) belirtilen 'Kaatil İlyas ve rüfekasının affına dair kanun layihası'nın 1'inci maddesi aynen şöyledir:

> "Madde 1- Şekavet erbabından iken arzı istiman eden katil İlyas ile rüfekasından (haydutken teslim olan Katil İlyas ile arkadaşlarından) olan Mecidiye'nin (Çiçekdağı kazası) Isıtma karyesinden Yahya Bey ve mahdumları (çocukları) Kâmil, Said ve Avanoğlu karyesinden Çakır Hüseyin ve Mecidiye'nin Ödemişli köyünden Molla Haso ve Boğazlıyan'dan kırk bıçaklı İsmail ve Hüseyinabat'ın, Cihanbey köyünden Hasan Hüseyin ve Selmanlı nahiyesinden Kavlak Ali ve Yozgad'dan Kurumlu Molla Hasan ve amcazadesi Halid ve Kalehisarlı Şükrü ve Sallı karyesinden Sefer'in İsmail ve Kalehisarlı Mahir, Süleyman köyünden Hacı Çavuş ve Yetim Ahmed Şükrü ve Bekir Avcı karyesinden Çakıcı ve Deli Sadık ve Timurşeyhli Tayyareci İsma-

1 Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi, cilt: VI, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1974, sf. 150-162.

2 Nutuk/1987-2, sf. 671-735.

3 *TBMM ZC*, I/16-12.1.1338, sf. 31.

il ve katil İlyas'ın yeğeni Mahmud ve Kırşehir'de mevkuf bulunanlardan (tutuklu olanlardan) Kadılı İlyas pederi Molla Salih ve dayısı Hasan ve Boğazlıyan'ın Arpalı karyesinden arabacı Hasan hukuku şahsiye baki kalmak (şahsi hukukları geçerli olmak) üzere affolunmuşlardır."[1]

Bu maddeyle, ismi geçen çete elemanlarının affedilmesi önerildi.

Gerekçesinde yazıldığı gibi, maddede tek tek adı sayılan kişilerin tüm çetesiyle birlikte affedilip, askeriyenin yardımcısı olarak kullanacağı belirtildi.

Geçmişte İttihatçı hükümet de benzer bir uygulama içinde olmuş, mahkûm ve tutukluları cepheye sürmüştü.

Birinci madde 1 Ocak 1922 tarihli Adliye Encümeni mazbatasına göre, kişi ismi belirtilmeden genel düzenleme yapıldı. Encümene göre 1'inci madde özet olarak şöyledir:

Şimdiye kadar sığınan ve bu kanundan neşrinden itibaren bir ayda sığınacak olan eşkıya erbabı hakkında takibat kararını tecil etmeye (ertelemeye) Heyeti Vekile yani hükümet yetkilidir.

İsim belirtmeme dışında hükümetin 'af' teklifi, encümende 'tecili takibat' yani takibatın, soruşturmanın ertelenmesi yani 'örtülü af' olarak değiştirildi.

Lâyiha hakkında söz alan Çorum Mebusu Dursun, İlyas'ın seferberlikten önce Çorum ve havalisinde eşkıyalıktan dolayı idama mahkûm edildiğini ve seferberlikte affedilip hapishaneden çıkarıldığını, ama firar ettiğini ve yine pek çok suç işlediğini hatırlatarak, "Yozgad vakası esnasında âsilerle beraber şekavete iştirak etmiştir. Sonra âsi Ethem çeteleriyle gûya istiman etmiş (teslim olmuş), buraya gelmiştir. Buraya geldiğinde bendeniz Dâhiliye Vekâletine müracaat ettim. Böyle bir şâki (eşkıya) buraya rüfekayı şekavetiyle (haydut arkadaşlarıyla) gelmiştir. Ve millete bir vazife yapmayacaklardır. Bunlar buraya gelmiş iken derdest ediniz (tutuklayınız) dedim. Ne ise, müsamaha edildi, yapılmadı. Çetelerin gideceği gece on beş refiki ile (arkadaşıyla) birlikte firar eylediler. Buradan Yahşıha'nın öte taraflarında Karabekir denilen köye vardılar. Orada iki mâsum köylüyü altlarından atlarını almak için şehit etmiştir. O zamandan beri icrayı şekavet eyliyor (eşkıyalık yapıyor)" diye konuştu.

Altı ayda 280 atlı bir güçle şekavetini sürdürdüğüne ve cephane sandıklarını dağıttığına, hatta 45-50 askeri şehit ettiğine dikkat çeken mebus Dursun, hükümetin Katil İlyas'ı takip için bir şey yapmadığını ve artık bir siyasi çete haline geldiğini belirterek, "Katil İlyas hükümetle mütareke yapıyor... Bu mütarekeyi kabul ederseniz emin olunuz cepheye gitse de kaçacak ve daha ziyade kuvvetlerle ahaliyi tâciz edecek. Köylerde takat kalmadı. Bunun takibine giden çeteler yüzünden yüz, iki yüz pare köy mahvoldu. Binaenaleyh ellerinizi vicdanınıza koyunuz. Eğer böyle bir şakiyi affetmek doğru ise affedersiniz" ifadesini kullandı.[2]

1 *TBMM ZC*, I/16-12.1.1338, sf. 31.

2 *TBMM ZC*, I/16-12.1.1338, sf. 32-33.

Karesi (Balıkesir) mebusu Hasan Basri, Katil İlyas ile avanesinin meclisin meşrutiyetine karşı 'kıyam ve isyan' etmiş en rezil bir şaki (haydut) olduğunu vurgulayarak, "Efendiler şimdiye kadar affettiğimiz bir şakiden hukuku şahsiyesini dava eden kimse çıkmış mıdır? Buna imkân yoktur. Şimdiye kadar aflar yüzünden fukaranın daima hakkı ihmal edilmiş olan bu memlekette rica ederim, aflara dair çok mütaassıp olalım. Kolay kolay karar vermiyelim. Af ilan etmeyelim" diye konuştu.[1]

Layihayı görüşmeye 19 Ocak 1922'de gizli celsede devam edildi.

Konya Mebusu Vehbi, lâyihanın esbabı mucibesini yani gerekçesini beğenmediğini belirterek, sözüne başladı ve jandarma idaresinin eşkıya takibi yapmadığını, köye gidip koyun ve keçi istediğini, ekmeğini de yediğini, ama görevini tam yapmadığını ve iki kere affedilmiş birisinin tekrar affedilmesinin doğru olmadığını söyledi. Karesi (Balıkesir) Mebusu Basri de, 40 asker öldüren kişinin affedilemeyeceğini, eşkıya affının fena bir şey olduğuna ve jandarmanın da etkin idare edilmesi gerektiğine işaret etti.[2]

1915'lerden beri affedilen İlyas'ın neler yaptığının anlatılmasının ardından, hükümet adına Dâhiliye Vekili Ali Fethi söz aldı, Katil İlyas'ın ve bunun gibi çetecilerin affedilmesinin gerekçesini anlattı.

Resmî gerekçe: Pontosluların imhasıdır.

Vekil Ali Fethi, İlyas çetesinin Sungurlu'da jandarma zabitanının bulunduğu haneye girdiğini, "Biz istiman etmek (teslim olmak) için geldik" dediğini, bunun üzerine Çorum Mutasarrıfının bilgilendirildiğini ve onun da vekâlete yazdığını ifade etti. Bunun üzerine lâyihanın hazırlandığını kaydeden vekil Ali Fethi, İlyas dışındakilerin de istiman (teslim olma) taraftarı olduğunu ve eşkıyanın tenkili için cepheden asker çekilebileceğini, ama bunun ne kadar süreceğinin bilinmediğini belirttikten sonra, "Eğer kanun kabul edilmezse bunlar ne yapacaklardır? Bunlar yine dağa çıkacak şekâvete başlayacaklardır. Arkalarından müfreze ve saire sevketmeye mecbur olacağız. Ondan başka diğer bir noktayı nazarı dikkatinize arzetmek isterim. O da bu civarlarda bulunan müfrezelerden mühim bir kısmını Pontüs eşkiyasını takip etmek üzere sevkediyoruz. Eğer şimdi bunları takip etmeye mecbur olursak tekrar Pontüs Rum eşkiyasının karşılarında kuvvet alacaklar. Bu da muvafık bir şey değildir" değerlendirmesini yaptı.[3]

Adliye Encümeni Azası ve Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, hükümetin mevcut durumunu düşündüklerini, ama ahalinin durumunu da dikkate aldıklarını söyledi. Birinci maddenin okunmasının ardından konuşan Sinop Mebusu Hakkı Hâmi, çetenin bugüne kadar ahaliye verdiği zararın göz ardı edilip affedilmesini eleştirdi ve bunca öldürülmüş insan, yakılmış ev ve mahvedilmiş servet olduğuna dikkat çekti ve lâyihanın reddedilmesini önerdi. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni de, hükümetin yine milletin karşısında olduğunu belirterek, "Eşkıya ile mütareke yapan eşkıya olur

1 *TBMM ZC*, I/16-12.1.1338, sf. 33.

2 *TBMM GCZ*, 2-19.1.1338, sf. 635-636.

3 *TBMM GCZ*, 2-19.1.1338, sf. 636-637.

efendiler. Bir devlet on beş eşkiya veyahut seksen eşkıya ile mütareke yapamaz... Ben zannediyorum ki veya düşünüyorum ki sevk edeceğimiz altı bin jandarmanın geçerken yapacağı tahribat bundan aşağı olmayacak, bir fırka askerin uğradığı köyde ot bitmez... Af etmek zavallı, biçare köylüyü yakıyor" diye konuştu.[1]

Çeteleri affetmeye yönelik böylesi ağır eleştiriden sonra tekrar söz alan Dâhiliye Vekili Ali Fethi, civardaki çetelerin birer birer istiman etmesinden (teslim olmasından) sonra, hükümetin de "onların aflarını veyahut takiplerinin tecilini Meclisi Âliye arzedeceğini vaat eylemiştir. Onlar da intizar halinde (merakla) bekliyorlar. Binaenaleyh vaziyet bundan ibarettir" dedi. İstanbul Mebusu Neşet'in "Eşkiyanın elinden silah alınmış mıdır?" sorusuna, "Hayır alınmamıştır" diye yanıtlayan vekil Ali Fethi, meselenin hükümet meselesi haline getirilmesinin yanlış olduğunu kaydetti. Eğer lâyihanın kabul edilmemesi halinde, hükümetin af vaadinin geri alınmış olacağını vurguladıktan sonra, Ali Fethi sözü yine Rumlara getirdi ve "Binaenaleyh orada şekavet takibi de müşkilata uğrayacaktır. Meseleyi sırf bu noktai nazardan nazarı itibara almanız ve ona göre karar vermeniz lazımdır. Mesele bundan ibarettir" ifadesiyle, bir anlamda mebusları tehdit etti.[2]

Lâyihayı Adliye Encümeni'nin kabul etmek istemediğini, çünkü eşkıyanın affını encümenin uygun bulmadığını belirten Erzurum Mebusu Celâlettin Arif, bunun için 'tecili takibat' için hükümete yetki verilmesini talep ettiğini, isim yazılmasının da uygun olmayacağının düşünüldüğünü belirterek, maddenin bu şekilde düzenlendiğini açıkladı. Celâlettin Arif, Katil İlyas isminin yazılmadığını, çünkü Lazistan taraflarında birçok çetenin bulunduğunu ve memlekette sükûneti temin için, kanunun neşrinden itibaren bir aylık süre verilmesin uygun bulunduğunu söyledi. Ardından üç maddelik lâyiha maddeleri okunup oylandı ve kabul edildi.[3]

Hafi olan ikinci celsenin ardından, aynı gün 19 Ocak 1922'de üçüncü celse aleni yapıldı ve gizli celsede belirlenen maddeler teker teker okundu ve oylandı, lâyiha 53'e karşı 72 oyla kabul edildi.

19 Ocak 1922 tarih ve 183 no'lu 'Tecili Takibat Hakkında Kanun'un birinci maddesi şöyledir:

> Madde 1- "Şekavet erbabından olup da şimdiye kadar istiman eden (teslim olan) veyahut işbu kanunun her kaza merkezinde tarihi ilanından itibaren bir mah (ay) zarfından istiman edecek kesan (teslim olacak kişiler) hakkında tecili takibat (soruşturmayı erteleme) kararı ittihazına (almaya) ve ledelicap (lede-l-hâce: ihtiyaç görüldüğü zaman) bu bapta bazı kuyut ve şurut vazına (kayıtlar ve şartlar belirlemeye) Heyeti Vekile mezundur (hükümet yetkilidir)."[4]

1 *TBMM GCZ*, 2-19.1.1338, sf. 638-639.

2 *TBMM GCZ*, 2-19.1.1338, sf. 639-640.

3 *TBMM GCZ*, 2-19.1.1338, sf. 640-642.

4 *TBMM ZC*, I/16-19.1.1338, Sf. 92.

Seyyare birliklerini denetime almak amacıyla Çerkez Ethem'in tasfiye edildiğinden bir yıl sonra 19 Ocak 1922'de, çetelerin silahlı güçlerinden yararlanmak amacıyla, kabul edilen 'tecili takibat' yani soruşturmayı erteleme kararıyla bir anlamda örtülü af getirildi. Kanun gerekçesinde de belirtildiği gibi öncelikle Pontoslular hedef alındı.

Çetelerin kullanımının Rumların imhasında ne denli etkili olduğu hakkında bilgi veren Dâhiliye Vekili Ali Fethi, bizzat bir çetenin sığınmasına da değindi. Vekil Ali Fethi, mecliste gizli celsede Pontos meselesinin görüşüldüğü 10 Haziran 1922'de Hasan Çavuş adında bir şakinin 38 kişi maiyetiyle beraber hükümete dehalet ettiğini (sığındığını) ve bunların jandarma emrinde istihdam ettiklerini ve Çarşamba yöresinde umum Rum çetelerinin rüesasını istiman ettirdiğini (reislerini hükümete teslim ettiğini) ve bunların iskân edileceğini anlattı. Ali Fethi, Samsun Mutasarrıfının Rumların tenkilinde Hasan Çavuş'un gayet etkin olduğunu da ifade ettiğini aktardı.[1]

Böylece, 1915 umumi harpte İttihatçıların tutuklu ve mahkûm affıyla yaptığını, 1922'de Ankara hükümeti çeteleri affıyla tekrar etmiş oldu. Affedilen çeteler, kanun gerekçesinde belirtildiği ve Hasan Çavuş örneğinde anlatıldığı gibi, Pontosluların imhasında kullanıldı.

45-50 askeri öldürdüğü halde affedilen İlyas'ın, Pontoslulara neler yaptığını düşünebiliyor musunuz?

Samsunlu 90-95 bin Rum'a ne oldu?

Pontos meselesi, Trabzon Mebusu Ali Şükrü'nün 11 maddelik takririyle yeniden meclis gündemindedir.[2]

Ali Şükrü'nün takriri 10 Haziran 1922'de meclisin gizli oturumunda görüşüldü. Ali Şükrü'nün kısa izahatından sonra Dâhiliye Vekili Ali Fethi, seferberliğin bidayetinden (başlangıcından) beri 'Pontüs eşkıyasının' İslamlara mezalim yaptığını ifade etti. Ali Fethi, "Binaenaleyh sekiz seneden beri memleketin başına hakikaten belâ olmuş olan bu Rumları bir an evvel tahir etmek (temizlemek), temizlemek için bendeniz zannediyorum ki şimdiye kadar yapılmış olan tedabirden en müessirlerini ben yaptım ve şimdi ispat edeceğim ki, bu hususta lehülhamd bir dereceye kadar muvaffak oldum" diye konuştu.[3]

Vekil Ali Fethi'nin ifade ettiği gibi, Karadeniz'de asayişi sağlamanın adı: Temizliktir.

Trabzon özelinde Rumların sürgün edilmesiyle ilgili yapılan tartışma, en ince ayrıntısına kadar neler yapıldığına bizzat şahitlik edilmekte olup, kalanların tek tek ismi dahi sıralanmıştır.

1 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 373-374.

2 *TBMM GCZ*, 3-18.5.1338, sf. 362-364.

3 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 369.

Bazı Hıristiyanların Trabzon'da alıkonmasının geçen sene Temmuz ayında ve kendisinin Ankara'ya gelmediği sırada yapıldığını hatırlatan vekil Ali Fethi, Trabzon'da Enfiyecioğlu Mardıros ve Bankı Osmanı Hukuk Müşaviri Akridid İnsitat gibi Rumların niye tehcir edilmediği hakkında açıklamada bulundu.[1]

15 Teşrinievvel 1337 (15 Ekim 1921) tarihine kadar Merkez Ordusu'nun faaliyeti hakkında bilgi veren vekil Ali Fethi amacını, "Bendeniz Pontüs şekavetinin sekiz seneden beri memlekette yer tutmuş olan bu Pontüs teşkilatının kal' (kökünden sökülmesi) ve imhası için gösterdiğim itinayı" devam ettirmek olarak açıkladı. İmha harekâtını denetlemek için 28 Kanunisani'de (28 Ocak) seyahat etmeye karar verdiğini belirten Ali Fethi'nin 15 Mayıs 1922 tarihine kadar Pontoslulara yönelik harekâtla ilgili yaptığı değerlendirmeyi özetliyorum:

29 Ocak 1922'den 15 Mayıs 1922'ye kadar 3 bin 388 kişi dehaleten (teslim olan), 5 bin 51 kişi meyyiten (ölü), bin 592 kişi hayyen (canlı) ve 3 bin 144 kişi de mecruhen (yaralı) olmak üzere ceman 13 bin 175 kişi tenkil edilmiştir. Bu, bendenizin zamanına ait rakam olup, aslında büyük bir meydan muharebesidir. Yaptığımız takibat esnasında bu suretle tenkil ettikten sonra erzak depolarını kâmilen tahrip ettik. Bu surette bunları aç bir halde bıraktık.[2]

Kendi ifadesiyle Rumları 'temizlemede' ne denli etkili olduğunu gösteren bu dökümü büyük bir gururla anlatan vekil Ali Fethi, Rumların tenkili hakkında da Samsun mutasarrıfının, o mıntıkada kalan Rumların İslam ahalisinin yüzde 5'ini geçmeyeceğini ve hatta bu nispette bile olamayacağını beyan ettiğine dikkat çekti. Mutasarrıftan aldığı son bilgiyi de aktaran Ali Fethi, "[Mutasarrıf] Şimdi [Rumların] ahali İslamiyenin nispetinin yüzde 5'ine indiğini yazıyor. Demek ki, vaki olan takibat müsmir (verimli) neticeler vermiştir" diye konuştu. Ali Fethi, Samsun, Bafra, Kastamonu ve Ilgaz'da eşkıyayı takip ve tenkil icrasına devam edildiğini anlattı.[3]

Yüzde 5, 1915'lerde İttihatçı 'öteki'ni asimile etme kriterdir; Kayseri'de ve Yozgat'ta sürülmeyen Ermeni nüfusu yüzde 5 kriterine göre Müslüman köylerine dağıtıldı.[4]

1914 nüfus sayımına göre Canik'te 265 bin 950 Müslüman ve 98 bin 739 Rum[5] vardı. Bu halde 10 Haziran 1922 tarihi itibariyle Samsun'da resmen tahminen 8-10 bin civarında Rum'un kaldığı belirtilmiş olmaktadır.

---

1 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 369-372.

2 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 372-373.

3 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 374-376.

4 BOA, DH.EUM. 2. Şb, 68/75, aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 260; *Vakit* ve *Yeni Gazete* gazeteleri, 11 Şubat 1335 (1919), aktaran, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006, sf. 122, 126.

5 *Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, İstanbul-1919, aktaran, Kemal H. Karpat, age, sf. 226-227.

Aslında yüzde 5'in bile daha büyük bir oran olduğu, bizzat Canik Mebusu Emin tarafından açıklandı. Mebus Emin, Samsun'da erkek, kadın, çoluk çocuk 5.000 Rum'un kaldığını ifade etti.[1]

Peki, 90-95 bin Pontoslu'ya ne oldu?

90-95 bin Rum'un hepsi eşkıyaydı da öldürüldü mü?

Böylesi devletin merkezi faaliyetine ne denir?

1915'le karşılaştırma

Dâhiliye Vekili Ali Fethi'den sonra takrir (önerge) sahibi Trabzon Mebusu Ali Şükrü söz aldı. "Pontüsçülük meselesinin umumi seferberlik zamanından' beri sürdüğünü belirten Ali Şükrü, Samsun ve Trabzon özelinde sürgünün nasıl yapıldığına değindi ve hükümeti gerekli tedbiri zamanında almamakla eleştirdi.[2]

Trabzon'da öyle zannedildiği gibi fazla Rum kalmadığı için tehcirin gayet kolay yapıldığını bildiren Ali Şükrü, Pontüscülerden asıl imha edileceklerin geride kaldığını söyledikten sonra, "Eğer heyeti muhtereme arzu buyurur ise [Rumların] isimleri[ni] birer birer okuyabilirim" dedi. 60-70 yaşındaki Koki'nin damadının hâlâ Trabzon'da olduğunu, daha doğrusu neden sürülmediğini soran Ali Şükrü, Enfiyecioğlu ve Akridid gibi isimler dâhil kendince Rum sürgündeki eksiklere değindi.[3]

"Pontüsteki takibat iki üç seneden beri devam ediyor" diyen Ali Şükrü, İstanbul'la sürekli muharebe halinde olan ve yine İstanbul'a giden Rumlar sayesinde Taymis [Times] gazetesinin 90 bin Rum'un kesildiğini yazdığına ve bunun esas sorumlusunun Rumların İstanbul'a gitmesine izin verenler olduğuna dikkat çekti.[4]

Ali Şükrü, "Pontüs teşkilatına mensup olan Rumlar esasen mevcut nüfuslarının on misli dahi olsa bittabi azmedilmiş olsa ve kati takibat yapılsa bunların bir tanesi kalmaz, gayet tabii bir keyfiyettir... Hulâsa bizim istediğimiz şey şu zamanın icabatına göre seri ve kati icraattır. Çünkü bunda hakkımız vardır, çünkü hükümet ne istemişse verilmiştir" şeklinde konuşmasını sürdürdü.[5]

Tokat Mebusu Rifat ve Canik Mebusu Süleyman, Amasya, Tokat ve Samsun özelinde Rumların saldırıları üzerinde durdu. Mebus Süleyman, geçmişte Rumlar ve Ermenilerle kendi ilişkisinin iyi olduğunu da hatırlattı.[6]

Bursa Mebusu Muhittin Baha, Dâhiliye Vekili Ali Fethi'ye yönelik eleştirinin aslında hasta Rum kadınların İstanbul'a gitmesine izin verdiği için eleştirilmesinin

1 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 400.

2 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 376-377.

3 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 378-382.

4 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 382-383.

5 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 384.

6 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 386-388.

haksızlığına dikkat çekerek, zaten 'Pontüscülük cereyanının' geçmişten beri var olduğunu hatırlattı ve vekil Ali Fethi Bey'in hareketinden dolayı memlekete zarar gelmediğini ifade etti.[1]

Bursa Mebusu Muhittin Baha'nın anlatımı, Türk milliyetçiliğin nasıl meclis zabıtlarına geçtiğinin en güzel örneklerinden biridir.

Bir diğer vekil Hasan Fehmi de söz aldı. Maliye Vekili ve Gümüşane Mebusu Hasan Fehmi, Osmanlı Bankası çalışanlarıyla ilgili Maliye'den alınan tezkerenin doğruluğunu onayladı ve Trabzon'da kalan birkaç Rum'un mevzubahis edildiğini, oysa İstanbul'a gerek mahalli hükümet gerekse vali izniyle gidenlerin oranın firar edenlere göre ancak binde 2 olduğunu beyan etti. Vekil Hasan Fehmi, Ermeni ve Pontosluların sürgününü karşılaştırdı:

> "Trabzon, Samsun ve Giresun'da var olan teşkilatın, zaten mevcut olan siyasi teşkilatın fiili kısmı silahlanarak dağlara, kırlara çıktığı hepimizin malumudur. Hatta bu meseleyi, bendeniz hafızamda aldanmıyorsam, tehcir ve bunların imhası için Meclisi Âlinin küşat eylediği (açıldığı) [1]336 (1920) senesinden itibaren zannederim, bu meseleyi hafi celselerde on defa mevzubahis ettik... Ermeni tehciri yapıldığı vakitte memleketin dört tarafı muazzam ordularla çevrilmiş ve tehcirin ne demek olduğunu, bir milletin kaldırıp bir memleketten diğer bir memlekete nakletmek ne demek olduğunu Ermeniler bilmediğinden ve daha doğrusu tecrübesini görmedikleri için derhal inkiyat ettiler (boyun eğdiler) ve birden tatbik edilmişti. Pontüs meselesini Heyeti Vekile karar verdiği vakitte ondan iki sene evvel Rumlar silahlanmış, dağlarda, kırlarda her türlü vesaiti ihzar etmiş (hazırlanmış), biz müdafaa vaziyetinde bulunuyorduk. Yani diğer tehcirler gibi ani ve birden yapılacak bir vaziyette değildik... Maamafih son zamandaki vaziyet altı ay evvelkine nisbeten her halde yüzde seksen tahaffüf etmiştir (hafiflemiştir). Fakat neden yüzde yirmisi kalsın? Bunu tamamen izale etmek için her ne lazımsa düşünmekliğimiz lazımdır."[2]

Hükümetin vekili Hasan Fehmi, Ermeni ve Pontos sürgününü bu şekilde karşılaştırmakla, bir anlamda hükümette ve mecliste meselenin nasıl tartışılmış olduğunu da resmen itiraf etmiş oldu.

'Rum hafiyelerimiz vardı'

Samsun özelinde yaşanılanlar hakkında bilgi veren Canik Mebusu Emin, "Samsun'da hali şekavette bulunan 4.000 Rum vardı. Yani bu malumat bizim o zaman orada bulunan metropolidin ve bizim de Rum hafiyelerimiz vardır. Onların ifadelerine nazaran mütareke zamanında 4.000 kadardı" diye konuştu.[3]

Mebus Emin'in devam eden anlatımını özetliyorum:

---

1 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 389.

2 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 393-394; *TPT*/I-3, sf. 451-452.

3 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 400.

Rumların dâhile nakline başlandı, idaresizlikten nakil sırasında bir kısmı da dağlara kaçtı. Hükümetin resmî kaydına göre, Giresun ve Ordu'da 45 bin Rum nakledildi. Samsun'da çoluk çocuk 5.000 Rum kaldı. Bafra'da Rum kalmadı. Samsun'da 93 bin Rum'un yarısı dâhile nakledildi. Geriye kalan dağlardadır. Dağlardan Nisan başına kadar iltica eden çoluk çocuk sayısı 15 bindir. Dağdakilerin yüzde 99'u silahsızdır. Dağdakilerin 300'ü silahlı ise geriye kalan silahsızdır. Dağdaki bu kadar Rum öldürülemez. Sekiz seneden beri devam eden şekavet, bilhassa son bir yılda had devresine vardı. Samsun'dan aileler gitmiş ve dedikodular başlamıştır. Bendeniz ahlakım müsait değildir ve isim okumayacağım. İsimler tamamen mevcuttur, Rumların Dersaadet'e gitmesi devam ediyor. 6-7 ailenin gitmesi için rüşvet alındığı iddia ediliyor. Samsun'dan Ankara'ya yazılmış vs ve bazı aileler böyle izin alıyormuş.[1]

Rüşvetin ima edilmesi üzerine zabıtlarda ismi yazmayan bir mebusun "mesela" sözüne karşılık mebus Emin, "... şimdiye kadar ben bir Rum[a] iyilik yapmış bir insan değilim ve buna yeminliyim" şeklinde[2] safını net olarak belirtmiştir.

Ali Şükrü ve diğer mebusların değindiği konular hakkında tekrar söz alan vekil Ali Fethi, "Hakikaten muzır insanları Trabzon'da tutmanın bir faidesi yoktur. Derhal dâhile sevketmek lazımdır" dedikten sonra, nakliyat Trabzon'dan Erzincan'a ve oradan da Erzurum'a yapıldığını, ama Erzurum'da birçok mebani (bina ve yapılar) yıkıldığı için sevkiyatın durdurulduğunu ve meselenin bundan ibaret olduğunu anlattı.

Merkez Ordusu refedildikten (kaldırıldıktan) sonra, isteyenin istediği yere gittiğini vurgulayan Ali Fethi, 75 yaşındaki bir kadının izin istediği hakkında kendisinde bir malumatın olmadığını, ama Samsun'a girmek isteyen asiler derken bu kişilerden bahsedildiğini ve bunların da bir veya iki kişi olabileceğini ifade etti. Ali Fethi, İstanbul'a Pontüscü ailelerin gitmesine az sayıda izin verme meselesinin takip edildiğine dikkat çekti.[3]

Mebusların tartışma düzeyi ve meclis tutanağı, Trabzon ve Samsun özelinde ne kadar silahlı ve silahsız Pontoslu olduğunu ve kimlerin sürülmediğinin tek tek bilindiğini ortaya koyuyor. Bu da yapılan imhanın ne denli merkezi devlet ve yerel güçler eliyle yapıldığının bir başka açıdan itirafıdır.

'Her gün astılar, ama bitmedi'

Jandarma Umum Kumandanlığı bütçesine tahsisat ilavesi yapılmasıyla ilgili kanun lâyihası 19 Ağustos 1922'de mecliste gizli celsede görüşülürken, yine tartışılan konu, Pontos meselesidir, daha doğrusu kalan Pontosluların nasıl imha edile-

1 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 400-403.

2 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 403.

3 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 405-407, 410.

ceğidir. Dâhiliye Vekili Atâ, Amasya, Tokat ve Samsun'da Rum eşkıyasının tenkili için hazırlanan lâyihanın kabul edilmesi halinde istihdam edilecek 3.000 jandarmanın bu üç livada eşkıya tenkili hususunda istimal edileceğini (kullanılacağını) ifade etti.[1]

Bütçenin vekili yani Maliye Vekili Hasan Fehmi, mebusların konuşmasında parasızlıktan 'Pontüs meselesi' için bir şey yapılamadığı gibi eleştirilerin yanlış olduğunu belirterek, Tokat, Amasya ve Samsun'da eşkıya takibi için Mart ayından 19 Ağustos 1922'ye kadar 398.719 lira harcandığını ve bunun da rüsumat, reji ve düyunu umumiye varidatından karşılandığını, 3.000 jandarma istihdamı nedeniyle 400-500 bin liranın lazım olacağı için lâyihayı imzalamadığını söyledi. Vekil Hasan Fehmi, başka yerlerden buraya jandarma nakledilmesini önerdi.[2]

Maliye Vekili Hasan Fehmi, Rifat (Tokat), Mehmet Şükrü (Karahisarı Sahip), Ziya Hurşit (Lazistan), Salâhattin (Mersin), Refik Şevket (Saruhan), Abdurahman Dursun (Çorum) ve Dâhiliye Vekili Atâ arasında karşılıklı tartışmaya devam edildi.[3]

İzmir Mebusu Refet [Bele] Paşa, kendisinin Dâhiliye Vekili iken de bu 'Pontüs meselesinin' olduğunu, meseleyi halletmeye hayatın müsait olmadığını ve vekillikten çekildiğini ifade etti. 3.000 jandarmanın nasıl istihdam edileceğini bilmediğini belirten Refet, "Hükümetin resmî tebliğlerinden takip ettim her gün astılar, her gün kestiler. Ne bitmez adam varmış ve bu adam parasız bir şey yapamaz, oraya gidecek adam para ister, para ister... Memleket baştan aşağı karışıklık içerisindedir ve mesele gittikçe artıyor arkadaşlar" diye konuştu. Cevaben Maliye Vekili Hasan Fehmi, beş ayda yapılan harcamayı bir kez daha hatırlattı.[4]

Trabzon Mebusu Ali Şükrü, açık konuştu, halkın silahlandırılması halinde sorunun bitirileceğine dikkat çekti. Karahisarı Şarki Mebusu Memduh da, bölgede bulunduğu tahmin edilen 300-500 firari çetenin kullanılmasını önerdi.[5]

Jandarma Umum Kumandanlığı bütçesine tahsisat ilavesi hakkında kanun layihası, encümene havale edildi. Ama Pontos meselesi hakkında görüşmeye devam edildi; Müfit (Kırşehir), Yasin (Ayıntap), Basri (Karesi), Refet (İzmir), Vehbi (Konya), İlyas Sami (Muş) değerlendirmelerde bulundu. Canik Mebusu Emin, kalan üç buçuk Rum'un halen tenkil edilemediğini söyledi. Heyeti Vekili Reisi Rauf, hükümetin sorunu bitirmek için 3.000 jandarmanın orada takviyesini öngördüğünü belirttikten sonra, on aydır maaş almadan çalışan memurların varlığıyla maliyenin ne halde olduğunu hatırlattı.[6]

Bu atmosferde Bursa Mebusu Operatör Emin, Pontüs meselesini bastıracağına inanıldığı için Nurettin Paşa'ya salahiyet verildiğini ve onun vaziyet ettiğini hatırlattıktan sonra, bazı arkadaşlarının yanlış yola sevketmesiyle Nurettin Paşa

1 *TBMM GCZ*, 3-19.8.1338, sf. 651-653.

2 *TBMM GCZ*, 3-19.8.1338, sf. 654-656, 668.

3 *TBMM GCZ*, 3-19.8.1338, sf. 656-664.

4 *TBMM GCZ*, 3-19.8.1338, sf. 665-668; *TPT*/I-3, sf. 519-521.

5 *TBMM GCZ*, 3-19.8.1338, sf. 669, 675.

6 *TBMM GCZ*, 3-21.8.1338, sf. 678-684, 691.

aleyhinde karar verildiğini hatırlattı. Operatör Emin, burada olmadığı için isim söylemeyeceğini, 100 bin lira vekâlet ücretiyle emvâli menkul ve gayrimenkul alındığının söylendiğini hatırlatarak, Nurettin Paşa dosyalarının iyi tetkik edilmesi gerektiğini ifade etti.[1]

Eski Dâhiliye Vekili Refet'in (Bele) 'her gün astılar, ama bitmedi' dediği merkezi faaliyeti uygulayan Ankara hükümeti, garpta Yunan ordusuna karşı taarruz hazırlığı yaptığı günlerde Karadeniz'de kentlerde ve genelinde yerleşim yerlerinde varlığı sürgünle yok edilen Rumların dağda kalanlarına karşı jandarmayı yine ek bütçeyle takviye etmek arayışındadır.

'Rum köyü kalmadı'

Büyük Taarruz'un başladığı gün 26 Ağustos 1922'de meclis gizli celsesinde yine Pontos meselesiyle ilgili görüşmeye devam edildi. Jandarmaya ek bütçe verilmesiyle ilgili lâyiha, 'Takibi Eşkıya Hakkında Kanun Lâyihası'yla ilgili encümen mazbatası 26 Ağustos'ta tartışıldı.[2]

Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Pontüscülerin 1330 (1914) yılından beri bir cumhuriyet kurmak için çalıştığını belirttiği beyanatını özetliyorum:

Bunlar o zamandan bu zamana kadar tenkil edilemedi. "Nihayet geçen sene bu Pontüs ocağını tamamen söndürmek için işe başlandı. Fakat bu Pontüs köylerinin yanmasına ve Pontüscülerin dağa çıkmasına rağmen yine bendeniz diyorum ki, Pontüs ocağını hükümet söndürememiştir. Bilakis bir başka yara açmıştır. Çünkü Amasya, Tokat mebusları bilirler ki Samsun ve havalisinde tehcir edilen Rumlar ve Rum aile yalnız Tokat ve Amasya arasında taarruza uğramışlardır... Bunlar 30 bin hanedir. Bunlar Divrik'te, Arapkir'de, Kebanmadeninde vesairede birleşmişlerdir." Para kazanıp ailelerine gönderiyorlar, harp bitince köylerine yine dönecekler. "Hükümet asıl Pontüs ocağını söndürmeğe muvafık olamamıştır. Hatası vardır ve işte bu giden heyeti tahkikiyeye bu iş havale edilebilir. Hükümet bu ocağı söndüremedikten maada orada bir yara açmıştır. Milyonlarca lira kıymetinde Türk ve Müslüman malı ve aynı zamanda birçok Türk kanı gitmiştir." Maliye vekili 349 [398] bin lira harcandığını söyledi. Bu para Pontüs ocağını söndürmek için sarfedildi. Giresun'da da tehcir yapıldı, ama kimse daha dağa çıkamadı; neden? "Hepsi oradan defolup gitmişlerdir. Orada hiçbir Müslüman burnu kanamadı. Samsun mıntıkasında aynı olmamıştır. Olmamasının sebebi, baştan kumanda edilmemesi gibi." Dâhiliye bir adam gönderir, Dâhiliyeden talimat alır, Erkanı Harbiye Umumiyeden bir zabit gider o da ondan talimat alır. Adam çıkar ben yetkiliyim der. Tenkil ve takip işinde hükümet vaziyeti tebdil etmelidir.[3]

1 *TBMM GCZ*, 3-21.8.1338, sf. 694.

2 *TBMM GCZ*, 3-21.8.1338 ve 26.8.1338, sf. 707,711-713.

3 *TBMM GCZ*, 3-26.8.1338, sf. 714-715.

Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Samsun, Tokat ve Amasya'da dağlarda silahlı Rumların varlığını, imhanın Giresun'daki gibi yapılamamasına bağlamış ve Topal Osman'ın çetesiyle yaptığına dikkat çekmiş olmaktadır.

Ermenilerin sürgünü yine hatırlandı. Saruhan Mebusu Refik Şevket, harbi umumide Türk milletine atfedilen kabahatlerin en büyüğünün 'nakil ve tehcir hadisesi' olduğuna dikkat çekti. Refik Şevket'in konuşmasını kısaca aktarıyorum:

1338 (1922) Ağustos ayındayız, olan teb'itten meclis sorumlu değildir. Tebid eden zevat ve vekiller mesuldur. "Efendiler hiçbir zaman salahiyeti fevkaladenin içerisinde ev yakmak, ev yıkmak, kasten adam öldürmek ve adam teb'it etmek (kovmak) salahiyeti yoktur. Dikkat etmek lazım gelirse efendiler, bütün salahiyeti fevkaladenin manası, memurin üzerinde hâkim olmakla kullanılır... Salahiyeti fevkalade demek, en çok memurin üzerinde azami nüfuzunu haiz olmak demektir." Onun için salahiyeti kanunun tevdi etmektense, kanunen o salahiyeti istimal eden (kullanan) zat tarafından temin edilmesi hem daha kanuni hem de muvaffakiyet daha çok olur.[1]

Nurettin Paşa meselesi mevzubahis olana kadar Pontüs meselesinden haberdar olmadığını açıklayan Kırşehir Mebusu Yahya Galip de, "Beyefendiler, benim tahkikatıma nazaran bu gün Rumların bir köyü kalmadığı gibi onlar da müteaddit (birçok) köyleri yakmıştır. Bugün Rumlara tamamiyle müsaadekâr vaziyet alan birtakım perişan olan köylerdir. Onlar da böyle yapmazlarsa köyleri yanmağa mahkûmdur. Kesilmeğe mahkûmdurlar. Şimdi ne yapacağız?.. Tehcirde mücrim (suçlu) olanları da, suçsuz olanları da mahkeme seçmelidir" diye konuştu. Sinop Mebusu Hakkı Hâmi de, tehcirin lekedar mesele olduğunu ve dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durdu.[2]

Sanki Pontoslular toprağından sürülmemiş gibi 26 Ağustos 1922'de 'aman tehcire dikkat' tarzında mebus konuşmaları aslında, mebusların da hangi âlemde olduğunun bir göstergesi olsa gerek.

Tehcirle ilgili bu tarz tartışmadan rahatsız olan Siirt Mebusu Mustafa Sabri, aynen "Öldüreceğiz ya. Tohumluk diye mi besleyeceğiz" ifadesini kullandı. Bunun üzerine Hakkı Hâmi de, İstiklâl Mahkemeleri'nin varlığını hatırlattı ve şahsın, ya mahkemeye verilmesini ye da nefyedilmesini (sürülmesini) önerdi. Kütahya Mebusu Ragıp, "Onlar yapmaya idi, sen bu kürsüde oturamazdın" şeklinde ne yapıldığını özetledi.[3]

'Öteki' öldüğü için kürsüdesin ifadesi, Türk milliyetçiliğinin mevcut politikasını özetlemiş olmaktadır.

1 *TBMM GCZ*, 3-26.8.1338, sf. 718-719.

2 *TBMM GCZ*, 3-26.8.1338, sf. 719-722.

3 *TBMM GCZ*, 3-26.8.1338, sf. 722.

'Taktil ve tehcir' itirafı

Hükümetin isyan edenin kafasını ezeceğini belirten Edirne Mebusu Şerif, ne yapıldığını bilerek, yarına yönelik bir hazırlık yapılmasını istedi. Şerif, "Binaenaleyh evvela bendenizin Meclisten ricam; Meclisi Âli ve gerek hükümet erkânı olan zevatı muhtereme; İcra vekilleri arkadaşlar bizi ileride meydanı hesaba ak yüzle çıkaracak tarzda bu irtikap edilen (kötü) vekayiin faili onlar olduğunu ve hükümeti milliyenin, durup dururken taktil ve tehcir yaptığını, evlerini ve köylerini yaktığını göstermeyecek surette vesaikini ve dosyasını ihzar etmelidir (hazırlamalıdır)... Cihan efkârı umumiyesine karşı bu mesailden dolayı biz hesap vereceğiz. Bu hesabı verirken elimizde vesaik bulunmalıdır. Bu hususu İcra Vekilleri arkadaşlardan çok çok rica ederim" diye konuştu.[1]

İttihat ve Terakki ve hükümeti Ermeni sürgünü nedeniyle 1919'da yargılanması sonucunda 'tehcir ve taktil' (sürmek ve öldürmek) ile suçlandı ve cezalandırıldı.[2]

Sözün bittiği nokta: Ermenilere neler yaşatıldığını hatırlayan Edirne Mebusu Şerif, vahametin farkında ve iz bırakmamak için Ankara hükümetinin gerekli evrak hazırlığını yapmasını önerdi.

Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü de, yangınların nasıl çıktığı hakkında dikkat çekici konuştu, özetliyorum:

Pontüs meselesini tenkil için giden adamlar, tenkili bir tarafa bırakıyor, kesesini dolduruyor ve sonra da yaptığı cürmün delilini mahvetmek için memlekette yangınlar çıkarıyor. Hükümet, bu adamları niçin mesul etmemiştir?[3]

Bu tartışmaların ardından söz alan Dâhiliye Vekili Atâ, Rumların öldürülmesi gibi konulara değinmeden, Rum eşkıyasının tenkili için 3.000 jandarma istihdamı sağlayacak bütçenin kabul edilmesini tekrar hatırlattı.[4]

Mersin Mebusu Salâhattin, Türk hükümetinin emri altında bulunanları ayırmadan hepsinin hükümeti olduğunu, sadece Müslümanların hükümeti olmadığını ifade ettikten sonra, "Biz niçin imha siyaseti ortaya koyuyoruz? Yani imha başka türlü olur, bunun şekilleri vardır. Bunların yolları vardır" şeklinde hükümete akıl verdi. Kayseri Mebusu Osman'ın, "Yağma siyasetidir, imha değil" uyarısı üzerine Salâhattin, "Evet efendiler yağma siyasetidir. İmha siyaseti değildir. İmha siyaseti böyle olmaz... Hükümeti adile ve muntazama kuracak bir millet mi olacağız, yoksa biz mıntıkamızda gayrimüslim olarak bir ferdi hariç bırakmayarak, gayrimüslim itibariyle hepsini mahvedecek bir insan kümesi miyiz" diye konuştu. Görüşmenin sonunda Reis, takrirlerin hükümete gönderilmesi üzerine yaptığı oylamada kabul edildi.[5]

---

1 *TBMM GCZ*, 3-26.8.1338, sf. 724.

2 Bu yargılama hakkında bakınız: Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, *'Tehcir ve Taktil', Divan-ı Harb-i Örfi, İttihad ve Terakki'nin Yargılanması, 1919-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008.

3 *TBMM GCZ*, 3-26.8.1338, sf. 727.

4 *TBMM GCZ*, 3-26.8.1338, sf. 729.

5 *TBMM GCZ*, 3-26.8.1338, sf. 731-732, 740.

Pontosluların yaşadığı bizzat mebuslar tarafından 'tehcir ve taktil' ve 'imha' ve 'yağma' olarak değerlendirilmesi, Ankara hükümetinin nasıl bir faaliyeti uyguladığını gayet net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Özel vaka: Samsun

1922 yılı itibariyle Pontosluların 'teşkilatlanması ve yaptığı saldırılar' *Pontus Meselesi* adıyla kitaplaştırıldı.

'Pontus' ismi tercih edilen kitapta 'Başlıca Teşkilât Merkezleri' ve 'Faaliyet ve Türklere Karşı Mezâlim; Haksızlıklar ve Yakıp Yıkmalar' başlığı altında Samsun'dan Giresun'a, Trabzon'a, Amasya'ya, Gümüşhacıköy'e, Erbaa'ya, Zara'ya kadar belli merkezler analiz edildi. Her iki başlık altında özel olarak incelenen Samsun hakkında yazılanları 'özel vaka' olarak özetliyorum:

– Samsun'da ve Merzifon'da 'Pontus İdman Kulübü' ve 'Pontus Spor Kulübü' gibi cemiyetler, "hemcinslerini Yunanlılığa has bir surette terbiye etmek" için kuruldu. Bunlar zamanla, Rum çetelerini de teşkilat altına almak istemiştir. Rumca haritaya göre 'Pontus Cumhuriyeti'nin merkezi Samsun'dur. Son 50 yılda Samsun'a 30 bin Hıristiyan yabancı geldi. Samsun'da 180 bin Müslümana karşılık 60 bin Rum vardı.[1]

– Kitapta Samsun için sunulan ilk vesika 12 Ocak 1909 tarihli, 'Samsun'da Mikail Efendi'ye' hitabıyla İrfanperver Klübü Reisi ve Pontus Cemiyeti Reisi imzasıyla gönderilen mektuptur. Mikal'in manevi olarak yardım etmesi istenilen mektupta, Kolej'in bağışlayacağı arsaya yapılacak binaya yardım toplanması hakkındadır. Ayrıca Mikail'den 'adı geçen mektupların' Yunan Konsoloshanesi'nin özel mührüyle mühürlenmesine yardımcı olunması istenmektedir.[2]

– Ne zaman kurulduğu belirtilmeyen Samsun'da Müdafaa-i Meşruta (Şart Olunmuş Savunma) Derneğinin 15 maddelik tüzüğüne yer verildi. 1'inci maddesinde, Adana vilayetinde ve başka yerlerde ortaya çıkan öldürme olayları nedeniyle Samsun'da Müdafaa-i Meşruta (Şart Olunmuş Savunma) adında bir dernek kurulmasına karar verildiği belirtildi. Adı 'Savunma Derneği' olarak yazılan 2'nci maddede, derneğin amacı şöyle kaleme alınmış: Birincisi, "hürriyeti istibdata karşı savunmak" ve ikincisi de, "zorbaların soydaş Ortodoks halkına karşı ortaya çıkması muhtemel saldırısından, milletdaşlarımızın hayat, namus ve servetini korumaktır." 3'üncü maddesinde 'Rum halkından' bahsedilen tüzükte, genel kurulda seçilecek onbaşının (madde 7) dairesinde güveneceği 10 genç seçeceği (madde 8) ve bunların da verilen emri yerine getireceğine (madde 9) hükümleri sıralandı.[3]

Derneğin neler yaptığıyla ilgili herhangi bir değerlendirme yoktur.

---

1 Pontus Meselesi, sf. 125.

2 Pontus Meselesi, sf. 125-126.

3 Pontus Meselesi, 126-128.

Adında da belirtildiği gibi savunmaya yönelik amacı gerçekleştirmek üzere böyle bir teşkilatlanmanın, 1'inci madde de ifade edildiği gibi '1909 Adana Ermeni İmhası' sonrasında yapıldığı anlaşılmaktadır.

– Samsun Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti'nin tarihsiz beyannamesinde, kötü durumda olan Rumluğun intikamının alınacağı ve gerektiğinde cezanın en şiddetlisi ölüm'ün uygulanacağı ifade edildi.[1]

– Samsun Göçmenler Derneği'nin 1919-1920 yıllarına ait vesikaları, ismi yazılan kişilerin toplantiya daveti hakkındadır.[2]

– 1918, 1919 ve 1920 yılında İstanbul Pontus Genel Merkezi'nden Osmanlı Bankası aracılığıyla gönderilen yardım parası toplamı 16.365 liradır. Samsun Rum Metropolithane kasasından değişik tarihlerde Rum göçmenlerine yapılan yardımın kuruş kuruş dökümüne de yer verildi.[3]

'Faaliyet ve Türklere Karşı Mezâlim; Haksızlıklar ve Yakıp Yıkmalar' başlığı altında Samsun'la ilgili yapılan değerlendirmede, Rum çeteyi oluşturanların tek tek ismiyle birlikte yaptıkları şöyle sıralandı:

– Kitapta ilginç bir tespit yapılıyor: 'Pontus Rumluğu ve bu Rumluğun' meydana getirdiği çeteler için beyin olan Samsun'dan idare edilen çeteler bizzat Samsun çevresinde eşkıyalık yapmamışlardır.[4]

– 22.7.1919 ve 31.12.1920 tarihleri arasında ismiyle 6 çetenin saldırısı, suç türü ve zarar görenlerin dökümü: 5 öldürme ve 1 yaralama.[5]

– Samsun'a bağlı Güney ve Bilarca köylerinde saldırıda 24 kişi öldürüldü.[6]

– 7.10.1921'de Samsun'un Duâyeri'nde saldırıda 20 kişi öldürüldü, 14 kişi yaralandı.[7]

– Samsun'da 25 köyde 500 ev yakıldı ve yıkıldı.[8]

– Çarşamba'da 355 ev, 2 cami, 25 samanlık yakıldı.[9]

– Terme'de 1920 yılında işlenen 6 suçta 2 kişi öldürüldü ve mala el kondu, hırsızlık yapıldı.[10]

– Çarşamba ve Terme dışında, değişik yerlerde 4'ü 1920 yılında olmak üzere 15 suç işlendi; ev yakıldı, hırsızlık yapıldı ve mallar gasp edildi.[11]

---

1 Pontus Meselesi, 128-129.
2 Pontus Meselesi, 129-130.
3 Pontus Meselesi, 130-140.
4 Pontus Meselesi, 246.
5 Pontus Meselesi, 250.
6 Pontus Meselesi, 251-252.
7 Pontus Meselesi, 253-254.
8 Pontus Meselesi, 254.
9 Pontus Meselesi, 260.
10 Pontus Meselesi, 261.
11 Pontus Meselesi, 258-259.

– Ladik Bölge Kumandanı Fahri'nin 28 Ekim 1921 ve Ladik Kaymakamı Ahmet Nizayi'nin, Komiser Yardımcısı Mehmet Kamil'le Jandarma Kumandanı Hilmi'nin 27 Şubat 1921tarihli evrakına göre, 18'i 1918-1919'da, 4'ü 1920'de ve 21 tanesi 23 Mayıs-25 Ekim 1921'de olmak üzere 43 suç işlendi: İnsanlar öldürüldü, mallar gasp edildi, evler yakıldı ve yıkıldı.[1]

– 500 İslam evi yakılan Nebyan'da 503 kişi ve Bafra'da 31 kişi öldürüldü. Nebyan'da Ekim 1914-1920 arasında 110 olay ve Bafra'da 1918-1920 arasında 31 olay oldu.[2]

Samsun'daki Rumların, Haziran 1922 tarihi itibariyle sadece siyasi faaliyetler veya ne kadar nüfusun kaldığı hakkında değil, emvâliyle ilgili neler yaptığı da yakından takip edilmiştir.

Maliye Vekili Hasan Fehmi, "Bendeniz de diyorum kafileden kaçarak, firar ederek, denize giren ve yüzerek ecnebi vapuruna giden ve bu suretle İstanbul'a kaçan ve oradan vekâletname gönderip Emvâl-i Metrûke Kanunu'nun meclisçe kabulünden mukaddem, Samsun'daki beş yüz bin liralık emlâkini ve emvâlini Amerikalılara bilhassa sattıran Rumlar mevcuttur. Bunlar kimin vesikası ile gitti, rica ederim" diye konuştu.[3]

Hükümetin bu denli yakından izlediği Samsun özelinde Rumların teşkilatlanması esas olarak göçmenlere yardım konusunda yoğunlaşmıştır. Samsun ve çevresinde Rum saldırıları yoğunlukla Nebyan'da yaşanmıştır. Sonunda 90-95 bin Samsunlu Rum toprağından kopartıldı[4] ve böylece zamanın Dâhiliye Vekili Ali Fethi'nin ifadesiyle Samsun da Rum'dan 'temizlendi.'

Sonuç: Kırım

Pontos meselesi özelinde incelediğim bilgi kaynağının tamamı, meclis tutanağı veya BMM hükümetinin hazırladığı kitap olmak üzere Ankara'nın resmî dokümanıdır.

Buna göre;

1- 1921 ve sonrasında Karadeniz'de Rumlardan sadece erkekler değil, kadın ve çocuklar da sürüldü.[5]

Karadeniz Rumları benzer uygulamayı önce de yaşamıştı. Rumlar, 1915'ten itibaren Ege ve Marmara'dan sonra Karadeniz'den de dâhile sürülmüştü.[6]

---

1 Pontus Meselesi, 293-302.

2 Pontus Meselesi, 190-241.

3 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 395.

4 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 374-376, 400.

5 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 403-409; Pontus Meselesi, sf. 400-403.

6 Fuat Dündar-2008, sf. 230-240; Taner Akçam, *'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'*, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2008, sf. 122-124, ve bundan sonra, Taner Akçam-2008.

2- Canik Mebusu Emine göre, 93 bin Samsunlu Rum'un yarısı sürüldü ve kalan diğer yarısı dağa kaçtı ve geride çoluk çocuk 5.000 Rum kaldı. Samsun Mutasarrıfına göre ise, Rum nüfusu ancak Müslüman nüfusunun yüzde 5'i kadar. Rum nüfusu, 1914 Osmanlı nüfus sayımına göre yaklaşık 99 bindi.[1]

3- Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin'in Ankara hükümeti emri gereği Samsunlu Rumları çoluk çocuğuyla birlikte sürmesi Samsunlu Müslümanları kaygılandırdı. Samsunlular, can ve mal güvenliği riske atıldığı için Ankara hükümetine başvurdu. Samsunlu Müslümanların korktuğu başına geldi ve silahlı Rumların saldırıları arttı.[2]

Rumların sürgün sonrasında saldırısının arttığının en önemli şahidi Dâhiliye Vekili Ali Fethi, "Tehciri müteakip şekavet (sürgünün ardından haydutluk) bir kat daha fazlalaşmıştır" dedi.[3]

4- Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin'in Pontos sürgününü, 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu yürürlükteymiş gibi yaptığına dikkat çekti. Hafız Mehmet, 1918 sonunda Tehcir Kanunu ile Ermenilerin yaşadığını bir vahşet olarak değerlendirmişti.[4]

5- 1920 sonundan 1921 Kasım ortasına kadar Merkez Ordusu ve 1922 yazına kadar jandarma ile affedilen çetelerle Pontoslulara yönelik operasyonlar sürdürüldü.[5]

6- Gerekçesinde affedilen çetelerin 'Pontos eşkıyası tenkili' için kullanılacağı belirtilen tasarının 19 Ocak 1922'de kanunlaşmasıyla, Merkez Ordusu'nun tasfiyesi sonrasında doğan boşluk çetelerle dolduruldu ve 45-50 asker öldüren İlyas bile affedildi. Dâhiliye Vekili Ali Fethi, affedilen Hasan Çavuş'un çetesiyle çok yararlı olduğunu bizzat anlattı.[6]

7- Ankara hükümetinin Karadeniz politikasını, Eski Dâhiliye Vekili ve İzmir Mebusu Refet, "Hükümetin resmî tebliğlerinden takip ettim her gün astılar, her gün kestiler. Ne bitmez adam varmış..." şeklinde özetledi.[7]

8- Meclis kayıtlarına göre, 1922 yazı itibariyle pek de sürülecek Rum kalmamıştı; dağa kaçanların bir kısmı da silahlıydı. Bunun için 1922 yazında mecliste

---

1 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 374-376, 400-403; *Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, İstanbul-1919, aktaran, Kemal H. Karpat, age, sf. 226-227.

2 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 403-409; *TBMM GCZ*, 2-22.11.1337, sf. 434-442; *TBMM GCZ*, 2-17.1.1338, sf. 628-630; *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 400-403; *TBMM GCZ*, 3-19.8.1338, sf. 651-707; *TBMM GCZ*, 3-26.8.1338, sf. 711-740.

3 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 408.

4 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 406-407; *MMZC*, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334, sf. 114-115; *MMZC*, 1334/1-24, 11 Kanunuevvel 1334, sf. 299-301.

5 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 372-373; Pontus Meselesi, sf. 345, 349.

6 *TBMM ZC*, I/16-12.1.1338, sf. 31-33; *TBMM GCZ*, 2-19.1.1338, sf. 635-642; *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 373-374.

7 *TBMM GCZ*, 3-19.8.1338, sf. 665-668.

Giresun, Trabzon ve Rize pek gündeme gelmezken, tartışılan Samsun, Amasya ve Tokat'ta silahlı Pontosluların tenkili meselesidir.[1]

9- 1922 yazında Karadeniz'de Anadolu'nun kadim halklarından Rum rengi solduruldu.

10- Pontos'un kayıp kızı Tamama gibi, Karadeniz'de kalan Rumlar da Müslüman oldu.

Özet olarak;

Evet, yüz binlerce Pontoslu'dan bazısı o günkü atmosferde kimliğinin mücadelesini verdi ve silahlı eylemde bulundu. Bunlardan bir kısmı yakalandı ve İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı idam edildi, bir kısmı da çatışmada öldürüldü.

Bu halde, Ankara hükümetinin 'suçlu' Pontoslu'ya yönelik bir faaliyetten ziyade tüm Pontosluların sürülmesini esas alması, gerçek niyeti yeterince ortaya koymaktadır.

1920-1922 dönemi faaliyetine bakınca, anlaşılan o ki, hükümetin niyeti, "bölgenin Pontoslulardan temizlenmesi"dir ve öyle de olmuştur.

Zaten bu 'temizleme' fiili, bizzat Dâhiliye Vekili Ali Fethi tarafından resmen ifade edilmiştir. Edirne Mebusu Şerif de, olanları, Ermenilerin neler yaşadığını hatırlamış olmalı ki, 'taktil ve tehcir' olarak tanımlamıştır.

Canik Mebusu Emin ise, Samsun ve Ordu-Giresun'da tüm Pontoslu nüfusun sürüldüğünü ve Karadeniz'in Pontoslulardan 'temizlendiğini' söylememek için, Haziran 1922 tarihi itibariyle Pontosluların bölgede niye bulunmadığına, dağa kaçtıklarıyla açıklık getirmiş olması, Pontosluların toprağında niye olmadığının değişik açıdan itirafıdır.

1922 yılı Haziran ve Ağustos ayında meclis gizli celsede yapılan tartışma, 1914 sayımına göre Trabzon vilayeti ve Canik livasında toplam 260 bini aşan Rum nüfusunun tasfiye edildiğinin zapttır.

Meclis gizli celsede mebuslar Merkez Kumandanı Nurettin'in Pontosluları sürdüğünü ve zulüm yaptığını ifade etmesi üzerine, Dâhiliye Vekili Fethi de, Pontos teşkilatına karşı hükümetin sürgün kararı verdiğini ifade etti. Esas olarak Karadeniz mebuslarının, uygulamalarından dolayı Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin'in görevden alınması yönündeki talebi, Başkumandan Mustafa Kemal tarafından yerinde bulunmazsa da, Nurettin görevden alındı. Fakat Nurettin'in mahkemede yargılanması yönündeki meclis kararı, Başkumandan'ın girişimiyle daha sonra bir biçimde ilga edildi.

9 Eylül 1922'de İzmir'in Yunanistan işgalinden kurtarılmasının ardından Ocak 1923'te Türkiye ve Yunanistan devletlerinin imzaladığı mübadele antlaşması, Ankara hükümetinin emirlerini icra eden Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin'in komutasında Karadeniz'de Pontosluları sürme, daha doğrusu 'temizleme' operas-

1 *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 368-412; *TBMM GCZ*, 3-19 ve 21 ve 26 Ağustos 1338, sf. 651-744.

yonuyla ve hükümetin affettiği çetelerle, gerçekte ne yapıldığının anlaşılmasını ve tartışılmasını engelledi.

Fakat sonuç netti, Karadeniz'in Rum rengi soldurulmuştu!

1.7- Malta'da 'İngiliz oyunu'

İngiltere, Birinci Paylaşım Savaşı'nın galibi olarak Mondros Mütarekesi sonrasında fiilen İstanbul'la birlikte Anadolu'nun birçok bölgesini ve Irak'la birlikte Ortadoğu'yu da işgal etti. Ardından savaşta yenilen Osmanlı yöneticileriyle ilgili tutuklama ve yargılama süreci başlatıldı.

Oysa yenilen Almanya'nın yöneticileriyle ilgili böyle bir girişim olduğu Lozan'da gündeme getirilmediği gibi, Malta'yla ilgili yapılan araştırmalarda da bahsedilmedi. Fakat İkinci Paylaşım Savaşı sonunda Hitler Almanyası ile Japonya'nın bazı yöneticileri yargılandı ve cezalandırıldı.

İngiltere, 5 Şubat 1919'da belirlediği yedi suç türüne göre Osmanlı hükümetine talimat verilmesini bildirdi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a gönderdiği 5 Şubat 1919 tarihli talimat şöyledir:

> "O halde, aşağıdaki nedenlerden dolayı, sizce ya da ilgili komutanlarca teslim alınmaları gerekli görülecek Türk subayları ile görevlilerinin size ya da en yakın müttefik komutanına teslim edilmeleri için hemen harekete geçmesi yönünde Türk hükümetine talimat vermelisiniz:
>
> 1- Mütareke hükümlerine uymakta kusur etmek,
>
> 2- Mütareke hükümlerinin uygulanmasına engel olmak,
>
> 3- İngiliz komutanlarına, subaylarına hakaret etmek,
>
> 4- Tutsaklara kötü davranmak,
>
> 5- Gerek Türkiye'de gerek Kafkasya'da Ermenilere ya da öteki ırklara karşı zorbalık etmek,
>
> 6- Malların yağmasına, yok edilmesine katılmak,
>
> 7- Savaş yasalarıyla törelerini çiğnemek..."[1]

İngilizlerin belirlediği bu 7 suç türüne göre tutuklamalar başladı ve bu kişiler bir süre sonra Malta'ya gönderildi. Bu arada İstanbul'da İttihatçılara yönelik yargılama süreci de başladı ve ayrıca Yozgat, Bayburt gibi yerel tehcir davalarında verilen idam cezaları infaz edildi.

İngilizler, 23 Ocak-20 Nisan 1919 tarihleri arasında Osmanlı hükümetinden toplam 223 kişinin tutuklanmasını resmen istedi. Bunlar arasında 61 kişi 'Ermeni kırımından' (ifade aynen böyledir) dolayı suçlanmaktadır. Tutuklamalar

1 F.O. 371/4172, Londra, 5.2.1919, No. 233, aktaran Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1976, sf. 42-43, ve bundan sonra, Bilâl N. Şimşir-1976.

Şubat 1919'da başladı ve ilk 78 kişilik tutuklu kafilesi 28 Mayıs 1919'da Malta'ya gönderildi. 78 kişinin 11 tanesi Kars Şûrası üyesidir. Bunlar Kars Şûrası üyesi Rumlar Pavlo Jamusev, Vafiades Stefani (Şûra Sosyal Yardım Bakanı) ve diğeri de Rus Raşinski Matroi'dir. Kasım 1920'de Malta'ya gönderilen tutuklu toplamı 144 kişiyi buldu.[1]

24 Kasım 1920'de İngiliz Yüksek Komiserliği'nde bir komite kuruldu ve 121 Malta tutuklusu 6 grupta sınıflandırıldı. Gruplardan birincisi Malta'da kalacak ve yargılanacak olan 58 kişidir. Ayrıca İngiliz Yüksek Komiserliği, 121 kişiden 18 kişinin serbest bırakılıp Türkiye'ye dönebilecekleri sonucuna vardı.[2]

Kimlerin yargılanacağıyla ilgili zaman zaman değişik listeler gündeme getirilse de sonunda Malta'da yargılanan kimse olmadı.

Suç türü 7'den 1'e indi

Tutuklamanın üstünden bir yılı aşkın süre geçtiği halde, yargılamayla ilgili bir gelişme sağlanmamış, ne olacağına yönelik tartışma da sürmektedir.

İngiltere hükümeti bakanlarından Churchill, 29 Mayıs 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yaptığı başvurusunda düşüncesini, "Türklerin eline düşen adamlarımız rehin olarak tutulacaklar ve ancak Malta tutukluları serbest bırakılınca kurtulabileceklerdir" şeklinde aktardı. Konuyu 19 Temmuz 1920 tarihinde hükümet gündemine getiren Churchill, sürgünler listesini sundu, listenin Başsavcılık tarafından gözden geçirilerek, yargılanacak olanların ayrılmasını ve yargılanmayacak olanların da İngiliz rehineleriyle değiştirilmesini istedi.[3]

İki hafta sonra Churchill, 4 Ağustos 1920'de Malta tutuklularının durumunu yine hükümet gündemine getirdi. Tutuklular üç gruba ayrıldı:

1- Siyasi suçlular.

2- Sürgün, yağma ve kırım politikasından suçlular.

3- İngiliz tutsaklarına kötü davrandıkları için suçlu olanlar. Başsavcılık, yalnız İngiltere tutsaklarına kötü davranmaktan dolayı sanıkların soruşturulabileceğini söyledi ve İstanbul Yüksek Komiserliği'nin görüşünün alınmasını önerdi. İngiltere hükümeti de bu görüşe katıldı.[4]

1920'nin Ağustos ayında İngiltere hükümeti, öncesinde belirlediği 7 suçtan sadece 4'üncü maddesinde "Tutsaklara kötü davranmak" fiilini dikkate aldı, diğerlerini yok saydı. Bu halde, Malta'da tutuklu bulunanlardan sadece 4'üncü maddedeki fiili işlediği iddia edilenlerin yargılanacağı bir sonuç çıkmaktadır.

---

1 İngiliz belgelerinden aktaran, Bilâl N. Şimşir-1976. sf. 66, 78-79, 81-83, 98, 120, 126-127, 226.

2 İngiliz belgelerinden aktaran, Bilâl N. Şimşir-1976. sf. 386-388.

3 Bilâl N. Şimşir-1976. sf. 371-372.

4 İngiliz belgelerinden aktaran, Bilâl N. Şimşir-1976. sf. 373-374.

Böylece İngilizlerin Malta oyunu Ağustos 1920 itibariyle bitmiş, perde inmiştir, gerisi teferruattır.

Zaten bundan sonraki süreç, Ankara'nın elindeki İngiltere tutsaklarını kurtarmak üzerinde yoğunlaşacaktır. Artık İngiltere'nin derdi Ankara'nın elinde bulunan 30 İngiliz tutsaktır.

7 suçtan 5'incisi olan "Gerek Türkiye'de, gerek Kafkasya'da Ermenilere ya da öteki ırklara karşı zorbalık etmek"le ilgili İngilizler herhangi bir girişimde bulunmadı.

Oysa Malta davası dosyasında Ermeni kırımının failleri hakkında hayli belge vardır.[1]

Belgeler toplandı ve dosyalarda öyle kaldı.

1.7.1- 30 İngiliz tutuklandı

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki faaliyeti dikkate alınıp buna göre bir karşı atak geliştirildi. O sıra Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmasına başlandı.

İtilaf Devletlerinin İstanbul'da nazır ya da mebuslardan bazılarını tutuklamaya başlayabileceği düşünülerek, 'Anadolu'da bulunan ecnebi zabitlerin tevkif edilmesine (yabancı subayların tutuklanmasına)' karar verildi. Mustafa Kemal, bu kararı 22.1.1920'de Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki kolordu kumandanlarına şifreyle bildirdi.[2]

15. Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen şifrede, Erzurum'da bulunan Rawlinson'un kaçırılmaması ve gerekli önlem alınması istendi.[3] Mustafa Kemal, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edildiği haberini alınca 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgrafta, "İstanbul Hükümeti'ne İngilizlerin el koymaları kuşkusuzdur. Rawlinson hakkında eski kararı hatırlatırım" dedi. Harekete geçildi. İngiltere, Anadolu'da 30 İngiliz'in tutuklandığını öğrendi.[4]

Erzurum'da tutuklu bulunan Albay A. Rawlinson'un ağabeyi Lord Rawlinson, 16 Ağustos 1920'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a kardeşinin durumuyla ilgili olarak başvurdu.[5]

Albay Rawlinson'un ağabeyi, İngiliz tutuklular sorununu hükümet düzeyinde sürekli tartışma konusu yaptı.

---

1 Varteks Yeghiayan, *Malta Belgeleri*, Türkçesi: Julide Değirmenciler, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2007.

2 Nutuk/1986-1, sf. 498-499.

3 Nutuk/1989-3, sf. 1748-1749, belge 226 (b).

4 Bilâl N. Şimşir-1976. sf. 201-202, 204.

5 F.O.371/5090/E.11697, aktaran, Bilâl N. Şimşir-1976. sf. 374.

'Mebusan'ın basılacağı' hesabı

İstanbul'da Mebus çalışmalarına katılan Hüseyin Rauf'un tutuklanmasına karşılık olarak Erzurum'da bulunan Albay Rawlinson'un tutuklanmasıyla yazışma öncesinde, Sivas'ta önemli bir tartışma yaşanmıştır.

Seçimleri 1919 sonunda yapılan Mebusan, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da çalışmaya başladı. Sivas Mebusu Hüseyin Rauf, Mebusan çalışmalarına katılırken, Erzurum mebusu Mustafa Kemal Ankara'da kaldı.

Mebusan'ın açılması öncesinde tavır belirlemek üzere 16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas'ta komutanlarla birlikte bir toplantı yapıldı.

Gündemde üç madde vardır:

1- Mebusların toplanacağı ve Mebusanın açılacağı yer.

2- Bundan sonra Heyet-i Temsiliye'nin alacağı biçim.

3- Paris Konferansı.

Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta görüşme gündemiyle ilgili bilgi verip alınan ve imza edilen kararı olduğu gibi aktardı.[1]

Ali Fuat'ın yazdıkları da benzer içeriktedir.[2]

Hüseyin Rauf, Mustafa Kemal ve Ali Fuat'ın toplantıya katıldığı halde değinmediği, kendisiyle Kâzım Karabekir arasında geçen bir görüşmeyi aktarır anılarında, özetliyorum:

28 Kasım 1919 günkü toplantıda, ilk sözü Kâzım Karabekir aldı ve Mebusan'ın İstanbul'da toplanması gerektiği üzerinde durdu. Ertesi gün Kâzım Karabekir, düşüncesini daha da detaylandırdı ve İstanbul'da toplanan mebusları, İngilizlerin ilk fırsatta yakalayıp süreceğini söyledi ve "İşte o gün, millî hükümet kurulabilecek gündür" diye konuştu. Hüseyin Rauf, Kâzım Karabekir'e hitaben, "Meclisi İngilizler basınca, millî hükümeti kurmak kolaylıkla mı başarılmış olacak" diye sorduğunu ve Karabekir'in de "evet" dediğini ve bunun üzerine kendisinin de, "İngilizlerin bunu yapması için... Meclisin ortasında bomba patlatarak kendimi feda edeceğim" diye cevap verdiğini aktardı. Hüseyin Rauf, işte bu toplantıda Mebusan'ın İstanbul'da açılmasına ve Mustafa Kemal'in de İstanbul'a gitmemesine karar verildiğini yazdı.[3]

O dönemin Erzurum 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir de, özet olarak Sivas toplantısını Hüseyin Rauf'u doğrular yönde kaleme aldı.[4]

Öyle de oldu; İngilizler Mebusan'ı bastı, Sivas Mebusu Hüseyin Rauf'u da tutukladı ve Malta'ya götürdü.

---

1 Mustafa Kemal, *Nutuk*, Devlet Basımevi, İstanbul-1938, sf. 194-198.

2 Ali Fuat Cebesoy, *Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 283-286.

3 Rauf Orbay-1, sf. 285-290.

4 Karabekir, Paşaların Hesaplaşması, sf. 91-92.

Öngörü gerçekleşti ve ardından Ankara'da Meclis yeniden açıldı ve hükümet kurulup çalışmasına başladı.

1.7.2- İngiltere'nin derdi Bolşevik Rusya'ydı

İstanbul'da bu tür tutuklama faaliyetinde olan İngiltere'nin gündeminde o dönemde Bolşevik Rusya'dan işgal ettiği Irak'a ve Ortadoğu'ya, Hindistan'a ve kanayan yarası İrlanda sorununa kadar pek çok konu vardır. Bolşevik Rusya'da karşı devrimcileri bizzat askeriyle ve teçhizatı ve mühimmatıyla destekleyen İngiltere'nin Savaş Bakanı Churchill Malta'daki yargılamayla pek de ilgilenmez.

1 Ekim 1900'de mebus ve 24 Ekim 1911 tarihinde ve Birinci Paylaşım Savaşı süresince de İngiltere Deniz Kuvvetleri Bakanı olan Winston Churchill'in[1] hayatının kaleme alındığı eser, bir nevi İngiltere'nin 20'nci yüzyıl ilk yarısının resmî tarihi niteliğindedir. Bu dönem boyunca Avam Kamarası üyesi olan Churchill, partisinin kurduğu hükümetin önemli bir bakanı olarak görev yapmıştır.

1919-1921 yıllarını kapsayan dönemde Churchill'in de Savaş Bakanı olduğu Bakanlar Kurulu'nun gündeminde Osmanlı ve Türkiye'den ziyade Bolşevik Rusya, Hindistan, İrlanda sorunu ve Ortadoğu'da Arapların konumu vardır. Böyle bir politik atmosferde Malta soruşturması pek tercih edilen bir konu olmamıştır.

İkinci Paylaşım Savaşı'nın hemen ardından komünizme karşı soğuk savaşın mimarı Churchill, 1919 ve 1920'ler ve sonrasında da komünizme karşı sürekli bir mücadele içindedir. Churchill, 9 Ocak 1919'da Savaş Bakanı[2] olduktan sonra Savaş Konseyi'ne getirdiği ilk konu Bolşevikler'e karşı bir savaş planı hazırlanmasıdır.

16 Şubat 1919'da Churchill, Başbakan Lloyd George'a çektiği telgrafta, Bolşevizme karşı bir planın hazırlanmasını istedi. Başbakan ise Rusya'ya savaş halinde İngiltere'nin iflas edeceğine ve adanın da Bolşevizme kayacağına dikkat çekti. Lloyd George, ayrıca Churchill'e Rusya'ya yeni birlik gönderilmeyeceğini ve Sibirya ile ülkenin güneyindeki Bolşevik karşıtı güçlere yardımın süreceğini, ama çok masraflı olmaması gerektiğini söyledi.[3]

Bolşevizme karşı Haçlı seferinin lideri statüsünde olan Churchill, Almanların esir aldığı ve müttefiklerin elinde bulunan 500.000 Rus askerinin 1919 yılının Şubat ayında Rusya'ya gönderilecek olmasına sinirlendi. Çünkü ona göre, böylece General Denikin ve Kolçak'a yardım edecek bir ordu yaratabilecekken Lenin ve Troçki'ye 500.000 eğitimli Rus askeri gönderiliyordu.[4]

---

1 Martin Gilbert, *Churchill Bir Yaşam*, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2011, sf. 160-161, 281, ve bundan sonra, Churchill.

2 Churchill, sf. 480.

3 Churchill, sf. 485-486.

4 Churchill, sf. 487.

14.000 İngiliz askeri ve 3.500 gönüllü

Churchill, bu duruma tepki gösterse de, 1919 baharında Rusya'dan sevindiren haberler aldı ve yeni bir teklifte bulundu.

1919 yılının Nisan ayında Rusya'nın kuzeyindeki ve Sibirya'daki Bolşevik karşıtı güçlerin ilerlemesi sonrasında birleşmesi olasılığı belirdi. Bu durumda Savaş Bakanı Churchill, Rusya'daki 14.000 İngiliz askeri ve 3.500 gönüllünün, Bolşevik karşıtı güçlerin Sibirya'da Kolçak ordusuna ulaşmasına yardım etmesini önerdi. Plana göre güçler Kotlas'ta birleşecekti. Sibirya'da Kolçak'ın kuvvetleri 'İngiliz mühimmatı ve tüfekleriyle' savaşıyordu. Churchill'in Bolşevik karşıtı güçlere her türlü destek verilmesi teklifi, Bakanlar Kurulu'nun 6 Haziran 1919'daki toplantısında reddedildi.[1]

Churchill istediğini alma gayretindeydi ve ardından yeni bir plan daha sundu, ama sonuç yine başarısızdı.

Başbakan Lloyd George, Bolşeviklerin morali bozuk olduğu için 'güçlü bir darbe yapılması' planına itiraz etmedi ve 11 Haziran 1919'da Savaş Konseyi onayladı. Fakat Dvina Nehri'nun su seviyesi, Kraliyet Donanma Filosunun operasyonu sürdürecek seviyenin altına inmesi üzerine filo geri çekildi ve böylece Kotlas'ta birleşme planı gerçekleşemedi. 9 Temmuz 1919'daki Savaş Konseyi'nde Başbakan Lloyd George, planın başarısız olduğunu açıkladı.[2]

Plan başarısız olsa da Churchill, karşı devrimcilerin desteklenmesini hep gündeme getirdi.

29 Temmuz 1919'da Churchill, Bakanlar Kurulu'nda Denikin'e 6 ay daha yiyecek ve mühimmat ve 2000 gönüllüyle Denikin'in havacılarına eğitim verecek uzmanların gönderilmesini talep etti. Bakanlar Kurulu sadece Denikin'e bir paket malzeme daha gönderilmesini kabul etti. 18 Ağustos 1919'da Almanya'da olan Churchill, Bolşevik karşıtı güçlerin tekrar ilerlediği haberini aldı. Denikin, Karadeniz'de birkaç kenti aldıktan sonra Odessa'ya girmek üzeriydi. Karşı devrimciler Karadeniz'e hâkim olmuştu. Londra'ya dönen Churchill, Denikine gerekli malzemenin gönderilmesini önerdi. Başbakan Lloyd George, 'hayır' dedi. Karşı devrimcilerin generali Denikin Ukrayna'nın başkenti Kiev'e girdi. Churchill önerdiği barış planına göre, Bolşeviklerden başkenti Kiev olan Bolşevik karşıtı bir Güney Rusya'yı ve Denikin'den de başkenti Moskova olan Bolşevik yönetiminin tanınması istenecekti. Denikin ve Bolşevikler arasında ateşkes sağlandıktan sonra İngiltere, Denikin'le Lenin arasında görüşmelere kefil olacaktı.[3]

Churchill, 20 Eylül 1919'da Denikin kuvvetlerindeki en üst rütbeli İngiliz subayı General Holman'a çektiği telgrafta, "Bu durumda İngiliz havacılarının Moskova'yı bombalamasında kullanılması pek uygun değildir" dedi. Denikin birliklerinin Moskova'nın 450 kilometre güneyindeki Kursk'a girdiği haberini alan

1 Churchill, sf. 488.

2 Churchill, sf. 489.

3 Churchill, sf. 491.

Churchill, Başbakan Lloyd George'a İngiltere'nin her türlü güçle Denikin'i desteklemesi gerektiğini ve Baltık Almanlarının da Petrograd'a yönelik Yudeniç'in saldırısına katılmasının teşvik edilmesini yazdı. Sonunda Lloyd George, 22 Eylül 1919'da Churchill'den en azından 48 saat Rusya'yı kendi halinde bırakıp enerjisini Savaş Bakanlığı bütçesine harcamasını istedi.[1]

14,5 milyon sterlin mühimmat

İngiltere, 1919 güzünde Bolşevik Rusya'yı kuşatma ve imha politikasına devam etti ve Baltık'ta farklı bir arayışa girdi. Bunun ilk adımı olarak İngiltere, 24 Eylül 1919'da Litvanya'nın bağımsızlığını[2] tanıdı.

Bu sırada karşı devrimcilerin Rusya'da iki önemli kent merkezine, Moksova'ya ve Petrograd'a doğru ilerlediği haberleri yine gelmeye başladı.

4 Ekim 1919'da Denikin orduları Moskova'ya doğru ilerlerken, Yudeniç güçlerinin de Petrograd'a varmasına 80 kilometre kaldı. Churchill, İngiltere'yi elindeki bütün olanaklarıyla bu güçlere destek olmak için her şeyi yapmaya zorladı. 8 Ekim 1919'da toplanan Savaş Konseyi, Denikine gönderilecek mühimmat miktarını 14,5 milyon sterlin olarak belirledi. O gün İngiliz askerleri Murmansk'tan ayrıldı ve Sibirya'da kalan 550 İngiliz askerine kasım ortasında ayrılma emri verildi. Baltık'taki 144 İngiliz askeri yıl sonuna kadar ayrılacaktı. 13 Ekim 1919'da Denikin güçleri Moskova'ya doğru ilerlerken, Yudeniç de Petrograd'a yaklaştı.[3]

17 Ekim 1919'da Churchill, Petrograd'a ilerleyen Yudeniç'e Savaş Bakanlığı'nın ona tanklar, uçaklar ve 20.000 askere yetecek tüfek ve teçhizat göndereceğini bildirdi. İngiltere'de eğitilen 400 Rus subayı gemiyle yola çıktı. Fakat 23 Ekim 1919'da Troçki komutasındaki Kızıl Ordu, Yudeniç'i Petrograd'a yaklaştığı sırada püskürttü. Bolşevik karşıtlarının canlanan talihi aynı hızla söndü.[4]

İngiliz generale dön emri

Churchill şahsında İngiltere Savaş Konseyi ve Bakanlar Kurulu yine yanıldı. Bolşevikler'in Kızıl Ordusu tüm beklentileri altüst etti. Bolşevik karşıtı güçlerin yarattığı umutsuzluk ortamında Churchill, bir gerçeği de itiraf etti; İngiltere'nin yakın temasta olduğu ve beslediği Rus karşı devrimci güçleri, aslında İngilizler için savaşıyordu.

3 Kasım 1919'da Yudeniç Petrograd'ı almaktan vazgeçip Estonya'ya geri döndü. Denikin güçleri Moskova'ya ilerlemekten vazgeçerken, Churchill yeniden ik-

1 Churchill, sf. 492.

2 Churchill, sf. 492.

3 Churchill, sf. 493.

4 Churchill, sf. 494.

mal yapılmasını önerdi. Sibirya'da Kolçak ordusu da çöktü. Kasım sonunda Denikin, Rusya'nın güneyini Bolşeviklere bıraktı. Churchill, 15 Aralık 1919'da Savaş Konseyi'ne, bir yıl boyunca İngilizlerin Bolşevik karşıtı Ruslar için savaştığının yanılgı olup, aslında onların İngilizler için savaştığını yazdı.[1]

Bolşeviklerin Kızıl Ordusu, 15 Aralık 1919'da Kiev'e girdi ve 24 Aralık'ta Kolçak'ın kaçtığı Sibirya'daki bölgeyi ele geçirdi. 26 Aralık'ta Denikin kuvvetlerindeki en üst rütbeli İngiliz subayı General Holman, Denikin'e yardım için gönderilen 2.000 İngiliz'den 800'ünün tahliyesi için yardım istedi. 31 Aralık 1919'da Batum'daki İngiliz güçlerinin tahliyesini emreden Churchill, Bolşevik karşıtlarının verdiği savaşı yitirmişti.[2]

Kızıl Ordu, karşı devrimcileri püskürttü; ama Churchill, karşı devrimcilerin yine bir bölgede etkin olmasına yönelik arayışını hep gündeminde tuttu.

3 Şubat 1920'de karşı devrimcilerin lideri Denikin'i savaşmaktan vazgeçmeye ve sığınacakları bir bölge için Bolşevikler'le müzakere etmeye teşvik eden Churchill, bir ay sonrasında 5 Mart 1920'de Rusya'daki İngiliz General Helman'ı Denikin'i bırakması ve Rusya'yı tümüyle terk etmesi emrini verdi.[3]

Kızıl Ordu'nun ilerlemesi karşısında İngiliz generale 'geri dön' diyen İngiltere, kendisini kurtarma gayretindedir.

27 Mart 1920'de Denikin'in ikmal üssü olan Novorossisk'e giren Bolşevikler, İngiltere'ye ait bol miktarda malzeme buldu. 29 Mart 1920'de General Holman ekibiyle güvenli tahliyesi tamamlandı. Böylece Bolşevik karşıtı savaş bitti. İki gün sonra toplanan Savaş Konseyi, general Denikin'i Bolşevik karşıtı mücadeleyi bırakmaya davet etme kararı aldı.[4]

Böylece 1918 sonu ve 1919 başında İngiltere'nin Rusya'da desteklediği karşı devrimci güçler 1920 yılı baharında tasfiye edildi. Artık 1920 yazında Rusya'da ilerleyen Kızıl Ordu'dur.

4 Ağustos 1920'de Kızıl Ordu, Varşova'ya 160 kilometre yaklaşması üzerine Churchill, hemen Başbakan Lloyd George'un yanına gitti. Başbakan, ticaret antlaşmasını görüşmek üzere Moskova'dan Bolşevik lider Lenin tarafından gönderilen iki temsilci Leonid Krassin ve Lev Kamenev'le birlikte Bakanlar Kurulu salonundaydı. Churchill, salondan çıkarken başbakan ona gönderdiği notta, iki temsilciye Kızıl Ordu ilerlemesini durdurmazsa üç günde Baltık Denizi'ne doğru İngiliz donanmasının yola çıkacağını söylediğini yazdı. Yarım saat sonra toplanan Bakanlar Kurulu Lloyd George'un yaptığı bu teklifi onayladı. Ama yardım için Polonya'ya asker gönderilmeyecekti. Kızıl Ordu Varşova'ya ilerleyişini sürdürdü. 6 Ağustos'ta Varşova'daki İngiliz temsilcisi yardım gönderilmesi teklifinde bulun-

1 Churchill, sf. 495.

2 Churchill, sf. 492, 496.

3 Churchill, sf. 497.

4 Churchill, sf. 498-499.

du. 13 Ağustos'ta Kızıl Ordu Varşova'ya 20 kilometre yaklaştı ve İngiliz hükümeti Polonya'yı destekleme niyetinden vazgeçti.[1]

Irak ve İrlanda

Rusya'da karşı devrimcileri desteklemesi hüsranla biten İngiltere'nin Birinci Paylaşım Savaşı'nda işgal ettiği Irak'ta durum karışmaya başlamıştır.

Kızıl Ordu'nun Varşova'ya doğru ilerlediği 13 Ağustos 1920'de Irak'ta 5 İngiliz yetkili öldürüldü. İki hafta Bakanlar Kurulu ne yapılacağını tartıştı. 26 Ağustos 1920'de Başbakan Lloyd George, sonuç almak için her türlü çabanın gösterilmesini istedi ve arkadaşı Irak Başkumandanı Haldane'nin Irak'ta ayaklanmayı üç ayda bastıracağından emindi. Irak'taki iki hava filosuna birisinin daha katılmasını sağlayan Churchill, 29 Ağustos'ta bu uçakların gerektiğinde hardal gazı bombasıyla halkı bombalamasını önerdi. 31 Ağustos 1920'de Churchill, Başbakan Lloyd George'a gönderdiği mesajda, "Tam da İrlanda belası kapımızın önündeyken çıkan bu Mezopotamya karışıklığında bana çok uğursuz gelen bir şeyler var. Savaşın bütün o mücadelelerinden sonra tam da, kıt askerî olanaklarımızı ve mali durumumuzu yeniden toparlamak; orada burada çıkacak tehlikeler için elimizde bir şeyler bulundurmak isterken, ordularımızı ve hazinemizi bu nankör çöllere dökmeye devam etmek zorunda kalmamız bana çok anlamsız geliyor" diye yazdı.[2]

Irak'ta bir çıkış arayışında olan İngiliz hükümetin Kasım 1920'de gündemi yine komünizme karşı mücadeledir. Silahlı mücadelede yenilen İngiltere, bu sefer ticaret antlaşması karşılığında Rusya'yı sıkıştırma gayretindedir.

1920 yılının Kasım ayında Churchill, Moskova'daki Sovyet Dışişleri Bakanlığı'ndan Londra'daki Bolşevik müzakerecilere gönderilirken ele geçirilmiş onlarca telgrafı gördü. Telgraflarda öncelikli talimat, İngiltere'nin sanayi tesislerinde huzursuzluğu 'kışkırtmak için para harcanmasıydı'. Churchill, Bolşevikler bu talimatı iptal etmedikçe hiçbir ticaret antlaşmasının imzalanmamasında diretmeye karar verdi. Başbakan Lloyd George, antlaşma maddelerinden birinin de bu 'kışkırtmaların' bitirilmesi olduğunu söyledi. 17 Kasım 1920'de Churchill, hükümetten 'kışkırtmalar' bitinceye kadar Bolşevikler'le görüşmelerin kesilmesini önerdi ve bu kararın alınmaması halinde istifa edeceğini açıkladı. Churchill hükümette kalıp komünizme karşı mücadelesine devam etti.[3]

Bu dönemin bir diğer konusu da, İngiltere'nin kanayan iç yarısı İrlanda'dır.

1 Churchill, sf. 502.

2 Churchill, sf. 502-503.

3 Churchill, sf. 504-505.

29 Aralık 1920'de İngiltere Başbakanı Lloyd George, İrlanda sorunuyla ilgili bir veya iki aylık ateşkes önerdi. Churchill, başbakanı destekledi ve İrlanda ile Irak'ta bulaştığı askerî sorunlar nedeniyle artan parasal yükün farkındaydı.[1]

İngiltere'nin, 1920'lerde Rusya'da Bolşevik devrim, işgal ettiği Irak ve Ortadoğu'da yeni düzeni kurma uğraşı, Hindistan ve kanayan iç yarası İrlanda sorunu karşısında, Alman safında yenilen Osmanlı yöneticilerinden Malta'ya götürdüğü kişilerin yargılanması çok da öncelik verdiği bir konu olmadı. Bunun için yargılama girişimi, bazı kişilerin tutuklamasının ve Malta'ya götürülmesinin ötesine geçmedi.

1.7.3- Churchill: Türklerle anlaşalım

Churchill'in hayatının kaleme alındığı eserde Ermeni soykırımı yok sayıldı, ama Türkiye'nin Ankara özelinde gelişen yeni süreç de dikkate alındı. Bolşevik Rusya'ya karşı mücadelenin seyrine göre Churchill, hükümetine önerilerde bulundu; bunlardan biri de, Türklerle antlaşma yapılmasıdır.

4 Aralık 1920'de Savaş Bakanı Churchill, Başbakan Lloyd George'u Türkiye (ifade böyle Türkiye) ile anlaşmaya teşvik etti. Churchill, Başbakan'a Musul'u, daha doğrusu Mezopotamya'yı elde tutma arzusunun doğrudan doğruya Türklere karşı kan davasından ötürü olduğunu ve Türk karşıtı siyasetin Ortadoğu'da masrafı artırdığını ve ucuz çözümleri olanaksız kıldığını yazdı. 13 Aralık 1920'deki Bakanlar Kurulu toplantısında Churchill, İngiltere'nin Kuzey ve Orta Irak'ı tümüyle boşaltıp, İran petrol alanlarını çevreleyen bir hatta çekilmesini, Musul ve Bağdat'ın denetiminin Türklere verilmesini önerdi; ama Bakanlar Kurulu bu öneriyi reddetti.[2]

29 Aralık 1920'de hükümet toplantısında Savaş Bakanı Churchill, İngiltere'nin Türk ulusal lideri Mustafa Kemal'le yüzleşmesi gerektiğini belirterek, Türkiye ile iyi bir barış yapılmasını önerdi. Böylece Türkiye, Rusya ile İngiltere arasında bariyer olacaktı.[3]

Yeni yılda Churchill'in bakanlık koltuğu değişti. 8 Ocak 1921'den itibaren Churchill, Sömürgeler Bakanı[4] oldu.

Churchill, Mart 1921 başında Başbakan Lloyd George'u yine Türkiye'yle barış yapmaya teşvik etti ve böylece Irak'ın kuzey sınırını düşmanca saldırılara karşı güvenceye almış olacaktı. Ama Lloyd George'un desteği Anadolu'da ilerleyen Yunanlılara kaymıştı. Bölgesel sorunları görüşmek üzere Kahire'de Churchill'in katıldığı konferans 12 Mart 1921'de başladı.[5]

1 Churchill, sf. 506.

2 Churchill, sf. 507.

3 Churchill, sf. 480, 506-507.

4 Churchill, sf. 509.

5 Churchill, sf. 512.

Churchill, Kahire'den Kudüs'e gitti, bölgedeki faaliyeti Yahudi devletinin kurulması yönündeydi.[1]

Temmuz 1921'de Churchill, yine Lloyd George'u Türkiye'yle barış yapmaya ikna etmeye çalıştı, ama Yunanlıların ilerlemesi Lloyd George'un düşman Türkiye'nin yaratacağı tehlikeyi görmesini engellemişti. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta İngiltere'ye karşı bir isyana verdiği destek bile Başbakan Lloyd George'u etkilemedi.[2]

Sömürgeler Bakanı Churchill, 1921'in tümü ve 1922'nin ilk sekiz ayı boyunca Başbakan Lloyd George'u Türkiye'yle barış yapmaya teşvik etti. Hatta bir ara İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemesine devam etmesi halinde istifa etmeyi bile düşündü Churchill.[3]

Bu dönemde Churchill'in Türkiye'yle antlaşma yapmada gayreti sonuçsuz kalmış gibi görünse de, İngiltere'nin tavrı, Lozan'da Türk Heyeti Reisi İsmet (İnönü) tarafından, "İstiklal mücadelesinin başarısı da esasında İngilizlerin barışa karar vermesi ve diğer müttefiklerini bunu kabule mecbur etmesiyle mümkün olmuştur" şeklinde değerlendirilmiştir.[4]

TBMM'nin Cenubi Kürdistan planı

Aktarılan yazılı kayıtlara göre Savaş Bakanı Churchill'in karşı çıkmasına rağmen Anadolu'yu işgal eden Yunanlıları destekleyen İngiltere Başbakanı Lloyd George'u etkilemeyen Türkiye'nin Kuzey Irak'ta yani Cenubi Kürdistan'da İngiltere'ye karşı bir isyana verdiği destek[5] dönemin komutanlarından Ali Fuat Cebesoy anılarında da yer aldı.

1921-1922 senelerinde Süleymaniye Emiri Şeyh Mahmud'un riyaseti altında bir heyet teşkil edilmiş ve Cenubi Kürdistan'ın millî harekâtını idareye de Şeyh Mahmud memur edilmişti. Hariciye ve harbiye doğrudan TBMM hükümetine ait olmak üzere muhtar Cenubi Kürdistan idaresi teşkil edilmişti. Hududu şimalen (kuzeyde) Şemdinana kadar, cenuben (güneyde) Cebelihamrin, şarken (doğuda) İran ve garben (batıda) Dicle nehri olmak üzere tahdidedilmişti (sınırlandırılmıştı). Bu muhtar idareyi TBMM hükümeti Revandiz'deki müfrezesi vasıtasıyla silahlandırmakla beraber icabeden yardımı yine oradan yapacaktı. Bunların mümessilleri Ankara'ya kadar gelmişler, tamamiyle anlaşmışlar ve sonuna kadar sadık kalmışlardır. Lozan Konferansı devam ederken İngilizlerin hüsnüniyetine inanmış olan Başmurahhasımız [İsmet (İnönü)] bu teşkilatın dağılmasını istemişti. Erkan-ı

1 Churchill, sf. 515-517.

2 Churchill, sf. 518.

3 Churchill, sf. 531.

4 *Milliyet*, 29 Ekim 1973.

5 Churchill, sf. 518.

Harbiye Umumiye Riyaseti tarafından idare edilen bu teşkilata, Başmurahhasımızın telkinatıyla sonraları eskisi kadar ehemmiyet verilmemiştir.[1]

Ali Fuat, Lozan'da Türk Heyeti Reisi İsmet'in gayretiyle Ankara hükümetinin Güney Kürdistan'daki girişimine son verildiğine dikkat çekti. Bu da, Lozan'da Musul ve Kerkük'ü alma faaliyetini ne denli boşa çıkaran gayrettir. Öyle de oldu, Musul ve Kerkük İngiliz işgalinde kaldı.

1.7.4- Temas ve sonuç

Anadolu'da İngilizlerle ilk temas Sivas Kongresi sonrasında kuruldu. Eskişehir özelinde kurulan ilişki ardından Merzifon'daki İngiliz kuvvetlerinin çekilmesi, temas boyutu hakkında hayli bilgilendiricidir.

4-12 Eylül 1919'da yapılan Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye'ye seçilen Mustafa Kemal, heyet adına yayımladığı bildiriyle durumu değerlendirdi.[2]

Ayrıca Sivas Kongresi Genel Kurulu imzasıyla, 11-12 Eylül 1919 tarihli olarak Sadrazam Ferit ile 20. Kolordu, 15. Kolordu, 13. Kolordu ve 3. Kolordu komutanlıklarına birer telgraf gönderildi.[3]

Böylece Heyet-i Temsiliye, İstanbul'da bulunan Osmanlı hükümetine karşı inisiyatif geliştirmek gayretindedir.

Mustafa Kemal, gelişmeleri *Nutuk*'ta şöyle aktardı:

Bu süreçte 15'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'le yoğun bir yazışmanın ardından Sivas Kongresi adına bazı kararlar alındığını hatırlattı. Buna göre Ali Fuat'a kongre kararıyla Garbi Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı sanı verildikten sonra Eskişehir ve Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) havalisinde yeniden yapılanmaya gidildi.[4]

İşte bu arada İngilizler, Eskişehir Bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanı Atıf'ı tutuklayıp İstanbul'a gönderdi. O sırada Eskişehir'de İngiliz birlikleri vardı. Garbi Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı Ali Fuat, Eskişehir'e yakın Cemşit denilen yere gitti ve Eskişehir'i uzaktan sardı. Eskişehir'de bulunan İtilaf Kuvvetleri Komutanı General Soli Flud'un Ali Fuat'a gönderdiği mektuptaki dil üzerine İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri siyasal temsilcisinin dikkati çekildi. 25 Eylül 1919'da General Flud, Ali Fuat'ın yanına gönderdiği bir kurmay binbaşı ve İngiliz kontrol subayından oluşan kurul aracılığıyla, "İngilizlerin ahval-i dâhiliyemize (içişlerimize) ve harekaât-ı milliyemize (millî hareketimize) kat'iyyen müdahale etmeyecekleri-

1 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar, Lozan'dan Cumhuriyet'e*, cilt: 2, hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 132-133; *TPT*/I-3, sf. 323-331.

2 Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi İkinci Kitap Sıvas Kongresi*, sf. 115-116.

3 Nutuk/1986-1, sf. 189-191.

4 Nutuk/1986-1, sf. 225-227.

ne dair (hiç karışmayacaklarına)" söz verdi. Zaten bu sırada İngilizler Merzifon'da bulunan kuvvetlerinin geriye alınmasına memnun olup olmayacağımızı sormuşlardı. Elbette memnun olacağımızı bildirmiştik. Gerçekten oradaki birliklerini önce Samsun'a, sonra da İstanbul'a götürdüler.[1]

Dönemin Garbi Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı Ali Fuat, Eskişehir'de olanları doğrular değerlendirmede bulunduktan sonra, İngilizlerle sağlanan teması, "Bu hâdise bize gösteriyordu ki, İngilizlerle aramızda yeni bir harbin çıkması ihtimali yoktu. Türkiye'de mevcut ve muhtelif milletlere mensup bulunan işgal kuvvetleri arasında ne işbirliği ve ne de İngilizler gibi dâhili işlerimize bu derecede müdahale arzusu kalmamıştı" şeklinde değerlendirdi.[2]

Sivas Kongresi sonrasında İngilizlerle Eskişehir özelinde kurulan yakın ilişkide, Anadolu'da teşekkül eden yeni hareket kabul görmüş, hatta İngilizlerin 'millî harekete hiç karışmama' sözü vermiş olmaları sonraki süreç açısından hayli önemlidir.

Malta teması

Malta'daki tutuklular ve Anadolu'da İngiliz subayların esir alınması sonrasında İngilizlerin, Ankara ile ilk temas kurma girişimi 25 Haziran 1920'de oldu. İstanbul'daki İngiltere Genel Karargâhı, BMM Reisi Mustafa Kemal'e mektup gönderdi. İkinci girişim Ağustos 1920'de yapıldı; Mustafa Kemal sert karşılık verdi, İngiliz tutsakların derhal idam edilmesinin düşünüldüğünü bildirdi.[3]

5 Aralık 1920'de Bilecik'te Mustafa Kemal ile İstanbul'dan İzzet Paşa heyeti buluştu ve heyet Ankara'ya götürüldü, yarı tutsak konumda. Ancak heyet 6-11 Ocak 1921'deki 1. İnönü zaferi sonrası İstanbul'a döndü.[4]

7 Mart 1921'de Londra'da Ankara Hariciye Vekili Bekir Sami ile İngilizler buluştu. 16 Mart 1921'de Bekir Sami bir antlaşma imzaladı. Ankara'nın kabul etmediği antlaşmada 54 kişinin Malta'da yargılanmak üzere kalması koşulu da vardır.[5]

Mustafa Sagir idamı ve kaçış

Malta sürgünleriyle ilgili Ankara ile Londra arasında karşılıklı temasların sürdüğü sırada Ankara'da Mustafa Sagir adlı bir İngiliz ajanı tutuklandı.

---

1 Nutuk/1986-1, sf. 227-229.

2 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul-2000, sf. 216-217, 240-250, 254-257, 271.

3 Bilâl N. Şimşir-1976, sf. 376-380.

4 Bilâl N. Şimşir-1976, sf. 384-385.

5 İngiliz belgelerinden aktaran, Bilâl N. Şimşir-1976, sf. 397, 399-405.

Hint Müslümanlarının parasal yardımı konusunda kendisini özel elçi olarak tanıtan Mustafa Sagir, İngilizlerin görevlendirdiği ajandı.[1]

Ankara'da casusluktan tutuklanan Hintli Mustafa Sagir'in 1 Mayıs 1921'de yargılanmasına başlandı. İngiltere, Sagir'in de İngiltere vatandaşı olduğu için serbest bırakılmasını istedi. Yargılamada Sagir'e idam cezası verildi ve infaz edildi. İngiltere Yüksek Komiseri Vekili, 29 Mayıs 1921'de Mustafa Sagir'in üç gün önce idam edildiğini Londra'ya bildirdi.[2]

Bu arada tutukluluk halleri yılları bulan Malta sürgünleri de kaçmaya başladı. Malta'da 6 Aralık 1920'de 2, 6 Eylül 1921'de 16 olmak üzere toplam 18 Malta tutuklusu kaçtı. 16 kişi arasındaki 15 kişi, Malta'da kalıp yargılanacaklar arasında ismi geçenlerdendi. 16 kişinin kaçışını örgütleyen İttihatçılardır. Rauf ve Kara Vasıf, namus sözü verdiklerini öne sürerek kaçmadı.[3]

Serbest bırakmalar ve son

Malta sürgünlerinden serbest bırakma, Mustafa Sagir'in idamının hemen arkasından gerçekleşti; Ankara da benzer bir tavır gösterdi.

30 Mayıs 1921'de 40 Malta sürgünü serbest bırakıldı ve geriye 78 kişi kaldı Malta'da. Bir ay sonra Ankara da 10 İngiliz tutsağını 1 Temmuz 1921'de Antalya'da teslim etti. Albay Rawlinson gibi subaylar serbest bırakılmamıştır. 4 Temmuz'da da 2 İngiliz daha serbest bırakıldı. 1 Kasım 1921 itibariyle de İngilizler ve Ankara arasında değiş-tokuş yapıldı.[4]

Malta sürgünleriyle ilgili 1919 başında başlayan süreç, Kasım 1921'de son buldu. 1920 yazına gelindiğinde Malta yargılamalarıyla ilgili bir yıl önce açıklanan 7 suç türünden Ermeni soykırımı fiilini de kapsayan 6 tanesini yok sayıp, sadece 'İngiliz tutsaklarına karşı kötü davranmayı' dikkate almasıyla İngilizler, aslında Malta'da sahnelediği oyunu böyle bitireceğini o tarihte ilan etmişti.

Savaş suçlularını yargıla(ma)ma

Birinci Paylaşım Savaşı'nın galip ülkelerinden İngiltere, 1919 ve 1920'li yıllarda dünyayı dizaynda en çok uğraştığı sorunların başında Bolşevik Rusya geliyordu. İngiltere, Birinci Paylaşım Savaşı'nda müttefiki Rusya'da Bolşevik devrimi bastırmak için general Denikin ve Kolçak gibi karşı devrimci güçleri bir fiil askerî ve mühimmat ve teçhizat açısından destekledi. İngiltere'nin bu desteğine rağmen karşı devrimciler, Bolşevik Rusya'da kaybetti ve Kızıl Ordu galip geldi.

1 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 557-558.

2 Bilâl N. Şimşir-1976, sf. 426-427.

3 İngiliz belgelerinden aktaran, Bilâl N. Şimşir-1976, sf. 390, 402-403, 436-438.

4 İngiliz belgelerinden aktaran, Bilâl N. Şimşir-1976, sf. 420-423, 435, 460.

Birinci Paylaşım Savaşı Almanya, Avusturya ve Osmanlı ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yaşandı. Savaşın sürdüğü sırada Rusya'da 1917 Şubat ve Ekim devrimleri, emperyalist paylaşım planını bozdu.

Hatta İkinci Paylaşım Savaşı'nda yenilen Almanya ve Japonya'nın bazı yöneticilerinin yargılamasının benzeri Birinci Paylaşım Savaşı'nın ardından yapılmadı.

Hatta Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu'yu işgal eden ülkelerden Fransa'nın geri çekilmesi ve Ankara ile kurduğu ilişki, İtalya'nın Antalya'dan çekilmesinin ardından İngiltere, Anadolu özelindeki işgalci güçlerin planının uygulanmasında yalnız kaldı. Böylesi bir politik atmosferde, genelinde Osmanlı'nın harp dönemi yöneticilerine ve Ermeniler özelinde kırımı yapanlara yönelik yargılama girişimi kadük kaldı.

Hatta İngiltere hükümetinin Savaş Bakanı Churchill, komünizme karşı mücadelenin bayraktarlığını yaptığı bu dönemde, Ankara ile antlaşma planını ilk gündeme getirmişti. Çünkü İngiltere'nin o dönem gündeminde Bolşevik Rusya, Hindistan, Irak ve Ortadoğu ile İrlanda sorunu vardır. Bu ortamda ittifakın lideri Almanya haricinde Osmanlı yöneticilerinin savaş suçlusu olarak yargılanması sadece gündeme gelmekle kalmıştır.

1.8- İzmir yangını ve vurgunu

Yunanistan işgalinden İzmir'in kurtuluşu sürecinde bölgelerdeki metrûk emvâl konusu meclis gündeminde ele alındı. Konunun görüşülmesi sırasında özellikle İzmir'de yaşanılan yağma, mecliste hayli sert tartışmaya neden oldu.

Mübadele öncesinde 1922'de İzmir'in Yunanistan işgalinden kurtarılması sırasında yaşanılan yangın, vurgun ve talanın kimlerce nasıl yapıldığı Kasım 1922'de BMM'de tartışıldı.[1]

Kasım ayı öncesinde mecliste İzmir gündeme gelirse de, yangın üzerinde pek durulmadı.

25 Kasım 1922'de 'Memaliki müstahlasada metruk mallar üzerinde yapılan suistimal hakkında...' takrir, yani kurtarılan bölgelerde terk edilmiş mallar üzerinde yapılan yağma önergesi dolayısıyla mecliste yapılan görüşmede mebuslar, İcra Vekilleri Heyetinin (hükümetin) gerekli tedbiri vaktinde almadığı için hem taşınır hem de taşınmaz malların talan edildiğini öne sürdü. Maliye ve Dâhiliye vekilleri de bu tür malları korumaya yönelik önlemleri aldıklarını ifade etti.[2]

Meclisteki oturumda Kütahya Mebusu Ragıb, kendisine birçok mektup geldiğini ve bunlardan bir tanesini okumakla yetineceğini belirtti. Ragıb'ın kürsüde okuduğu mektubu özetliyorum:

1 Nevzat Onaran, *İzmir yangını ve vurgunu*, *AGOS*, 24 Kasım 2006, sf. 9.

2 *TBMM ZC*, I/25-25.11.1338, sf. 66-82.

Emvâl-i metrûke konusunda size uzun mektup yazacaktım, ama kısaca yazacağım. Yağma edilen mallar, yağmacıların 300'er, 500'er lirayı Emvâl-i Metrûke Komisyonu Reis ve heyetlerine vererek, yedlerindeki (ellerindeki) malları serbest olarak çıkarmaktadır. İçinde 45-50 bin lira mal bulunan mağazanın 3-4 bin lira veren ve hiç sanattan anlamayan kimseler, mağaza içindeki bu malları satmaktadır. İhbar olması halinde mallar mağazadan çıkartıldıktan sonra içerisinde kalan çürük çarık birkaç parça üzerine hükümet tekrar mühür basıyor. Elinde birkaç yüz liralık malı olanlar muamelede serbesttir. Bunlar şimdi komisyonun malumatı tahtında 100 binlerce liralık mala vesika veriyorlar. Her gün mağazalar boşalıyor, Akşehir, Burdur, Isparta, Uşak hatta Ankara'ya kadar gidiyor. Belki bu mallardan orada mebuslar bile satın alıyor. Emvâl-i metrûkeye tayin edilen namuslu insanlar kâmilen istifa ederek çekildiler. Müzayededen üzüm almak için Urla'ya gittim. Urla'da 5000 İslam ve 30.000 Hıristiyan varmış. Hıristiyanlar kâmilen defolup gitmişler. Koca hükümet burada 200 bin kıyye (okka, 400 dirhem veya 1 kilo 282 gram) üzüm ele geçirmiş. Fakat bir tüccar 60 bin kıyye üzüm toplamış. Üzüm kalmadığı halde hükümet güya üzümler bağlardaymış gibi göstererek ilanatta bulunmuş ve sahte vesika tanzim ederek nısfı (yarısı) işletme ücreti, nısfı (yarısı) Hazine'nin diye ilan etmiş, bu vesikalardan birçoğu Ankaralı Bulgurluoğulları'nda mevcuttur. Mesela şimdi Bulgurluoğulları'nın ve sair tüccarların üzerine bir tahkikat yapılsa iş meydana çıkar. Bu halleri bendeniz Aydın Mebusu Esad Efendi, Denizli Mebusu Yusuf Bey, Antalya Mebusu Tahsin Bey, Siird Mebusu Hacı Mustafa Sabri Efendiye anlattım. İzmir'de Maliye Vekile not gösterdim. Maliye Müfettişi Burdur Mutasarrıfı Safa Beye hulasa alakadar zevata anlattım. Bu mesele için İstiklal Mahkemesi tayin ve sevk olunmadıkça namussuz ellerde menfaati umumiye heder olacak.[1]

Mebus Ragıb'ın okuduğu ve yangından bahis etmeden yağmanın kimler tarafından, nasıl yapıldığının anlatıldığı mektupta ifade edildiğine göre, eğer isim karışıklığı değilse Tasfiye Komisyonu'ndan ayrı olarak 10 Haziran 1915 tarihli talimatnamesine göre oluşturulan Emvâl-i Metrûke Komisyonu, 1922 Eylül ayında İzmir'de halen görev yapmaktadır.

Acaba o dönemde bu komisyonlardan kaç tanesi görev başındaydı?

Maliye Vekili Hasan Fehmi, hafi celsede meselenin genişçe tartışılacağını ifade edince, Erzurum Mebusu Salih itiraz etti ve aleni celsede görüşülmesini istedi. Vekil, Reis ve mebuslar arasında karşılıklı tartışma yaşandı.

Antalya Mebusu Rasih, kendisinin de İzmir'de bulunduğu sırada gördükleriyle ilgili şifreli telgraf gönderdiğini, ama Heyeti Celile'de ele alınmadığını belirterek, 10 kişinin veya 100 kişinin milyoner ya da milyarder olmasının kabul edilemeyeceğini ve hükümetin yükü meclisin üzerine attığını ifade etti. Mebus Rasih, polis ve tüccar ismi vererek yaşanılanları anlatabileceğini ve bu gidişle İslam serveti namıyla bir şeyin kalmayacağını da anlattı.

1 *TBMM ZC*, I/25-25.11.1338, sf. 66-67.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü, Kırşehir Mebusu Yahya Galip, Kütahya Mebusu Besim Atalay yağma edilen mallar üzerinde durdu. Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya, yangının tahribatına dikkat çekerek, Yahya Galib ve Besim Atalay'ın anlattıklarına itiraz etti ve binalarda oturanların kirasını vereceğini kaydetti.

Uzun tartışmaların sonunda Dâhiliye Vekili Ali Fethi (İstanbul), İcra Vekilleri Heyeti'nin görevini yaptığını, encümenden geçen İstiklâl Mahkemesi tasarısının mecliste kanunlaşamadığını hatırlatarak, suçun çok büyük olduğunu ve bunun önüne geçmenin gayrikabil olduğunu söyledi.

Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali de, bir tarafta büyük bir zafer ve diğer tarafta büyük bir felaketin yaşandığını belirterek, mevcut durum hakkında bilgi verdi ve "Jandarma teşkilatı asayişi ihlâl eden yegâne kuvvet jandarmadır (pek doğru sesleri)" dedi. Hatta Abdülkadir Kemali, jandarmanın kaldırılması halinde asayişin sağlanacağını iddia etti.[1]

1.8.1- 'Yangının savaşla ilgisi yok'

Lozan Konferansı görüşmelerinde Türkiye ve Yunanistan heyetleri arasında önemli bir tartışma konusu da, İzmir'de çıkan yangındır. Her iki heyetin sözlü ve yazılı beyanlarındaki ortak nokta, İzmir'in Yunan birliklerinden kurtarıldıktan sonra yangının çıkmış olmasıdır. Devamında yangını çıkaranla ilgili iddialarda taraflar birbirini suçladı.

20 Ocak 1923'te Türkiye Heyeti'nin Lozan'da verdiği memorandum (muhtıraya) göre İzmir, Bursa, Afyon, Ankara'nın Haymana ilçesine kadar pek çok yerleşim yeri Yunanlı işgal kuvvetlerince yakıldı ve yıkıldı. 135.000 kilometrekarelik bu bölgede, 1914 yılı itibariyle 3.207.000 Müslüman, 532.000 Rum, 179.000 Ermeni ve 51.000 Musevi yaşıyordu. Anadolu'nun 15 milyonluk nüfusunun 3.970.100'ü bu bölgedeydi. Üç tablo halinde belirlenen zararın toplamı 1,3 milyar lirayı aştı. Memorandumda İzmir'i Yunanlıların yaktığı şöyle ifade edildi:

> "Öteki 26 kent dışında, İzmir, Türk ordusunun girişinden sonra yakılmıştır. Bu da Yunanlıların tasarladıkları yakıp-yıkmaları yapmak için önlerinde yeterli zaman bulunduğunu sandıkları sırada, bizim birliklerimizce beklenmez bir biçimde alınması yüzündendir. Bununla birlikte, bu amaçla hazırlanmış örgüt, Türk işgalinin ertesi günü harekete geçmiş ve kentin en varlıklı parçasını yakıp-yıkmağı başarmıştır."[2]

Ankara Heyeti memorandumda, İzmir'deki yangını Yunan işgal güçlerinin yaptığına dikkat çekerek, ekonomik zarar üzerinde durdu. Daha sonra gündeme gelen yangın konusunda Türkiye İktisat Vekilliğinin beyannamesine de dikkat çekildi ve yangınla ilgili Ankara'nın iddiasının tamamen asılsız olduğu öne sürüldü.

---

1 *TBMM ZC*, I/25-25.11.1338, sf. 67-70.

2 *Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler*, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 4, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001, sf. 151-157, ve bunsan sonra, Lozan-cilt.

22 Haziran 1923 tarihli oturumda M. Montanga (İtalya), İzmir yangını ve sigorta şirketleriyle ilgili Türkiye İktisat Bakanlığı'nın İzmir'de yayımladığı 30 Nisan 1923 tarihli bildiriyi tarafların bilgisine sundu ve okudu:

> "İzmir yangınının, savaşın bir sonucu olmadığı ispatlanmış bulunduğuna göre, bu yangının yol açtığı zararların karşılığını ödemekten kaçınan sigorta ortaklıkları, bu konuya ilişkin kanunun 20'nci maddesine aykırı davranmış bulunmaktadırlar. Kanuna uygun davranmayan ortaklıklara hükümetçe verilmiş olan beyannameler yok ve geçersiz sayılacak, bağlı ortaklıkların çizelgesi yayınlanacak ve bunların acenteleri ve şubeleri kaldırılacaktır. Yanmış bulunan sigortalı taşınmaz mallar sahiplerinin ilgili sigorta ortaklıklarına başvurmaları, istemleri dikkate alınmazsa 18'inci madde uyarınca yetkili mahkemelere gitmeleri ve mahkemelerin verecekleri kararları uygulatmaları gerekecektir."[1]

Bildirinin devamında Montagna, Türkiye İktisat Bakanlığı'nın "İzmir yangınının savaşın bir sonucu olmadığının ispatlanmış bulunduğu" yönündeki tespitini hatırlatarak, Türkiye Heyeti'nin 20 Ocak 1923 tarihli memorandumundaki (notadaki) "İzmir'in, Türk işgalinin ertesi günü harekete geçmiş ve kentin en varlıklı parçasını yakıp yok ettiğini" açıklaması[2] arasında göze çarpan bir çelişkinin olduğuna dikkat çekti. Montagna, Türkiye hükümetinin sigorta şirketlerini böyle zorlamasından dolayı İtalyan, İngiliz, Fransız heyetlerinin üzüldüğünü ve durumu protesto ettiklerini belirtti.[3]

Türkiye Heyeti Başkanı İsmet, hemen söz aldı ve incelenmekte olan sorunla ilişkisi olmayan bir konu gündeme getirilmesine şaştığını ifade etmekle yetindi.[4]

Türkiye İktisat Vekilliği bildirisinde, sigorta şirketlerinin İzmir'deki yangının savaş nedeniyle çıkmadığı için doğan zararı ödemesi gerektiği uyarıldı.

Oysa Lozan'da Türkiye heyetinin iddiası, İzmir'de yangını Yunanlılar çıkardı.

Bu çelişki, Lozan'da tartışma konusudur.

Lozan'da Türkiye heyetinin İzmir yangını konusundaki iddiası, yine Türkiye İktisat Vekilliğinin 30 Nisan 1923 tarihli bildirisiyle açığa çıkarıldığının tartışması bu şekilde yaşandı.

4 gün sonra, 13 Eylül'de

25 Ocak 1923 tarihli memorandumunda Türkiye Heyeti'nin iddialarına cevap veren Yunanistan Heyeti, Türkiye'nin zararla ilgili iddialarının abartılı olduğunu belirterek, yangınla ilgili şu iddiayı öne sürdü:

---

1 Lozan-7, sf. 95-96.

2 Lozan-4, sf. 155'teki dipnot.

3 Lozan-7, sf. 95-96.

4 Lozan-7, sf. 96.

"Türk Temsilci Heyetinin, İzmir'i düzenli ordusu işgal ettikten dört gün sonra ortaya çıkan ve pek anlamlı bir isabetle tam Rum ve Ermeni mahallelerini yakan bir yangının sorumluluğunu Yunanistan'a yüklemeğe çalışması, hiç değilse biraz garip görünmektedir."

Devamında taşınır ve taşınmaz malı yananların Rum ve Ermeniler olduğu, bunların kaçtığı ülkelerde ihtiyaçlarının giderilmeye çalışıldığı ve konutlar için belirlenen ortalama 7000 liranın da abartılı olduğunu öne sürdü.[1]

Türk heyetinin 20 Ocak 1923'te ve Yunan heyetinin 25 Ocak 1923'te konferansa sunduğu yazılı metinlerin ortak noktası, İzmir'de yangın 'İzmir kurtarıldıktan' ya da 'Yunanistan birlikleri çıkarıldıktan' sonra çıkmıştır.[2]

27 Ocak 1923 tarihli oturumda Venizelos ile İsmet arasında tartışma İzmir yangının ne zaman çıktığı noktasında yoğunlaştı. Venizelos, yangının Yunanlıların İzmir'den çıktıktan dört gün sonra başladığını, yangında Türk mahallerine hiç dokunulmadığını ve Rum ile Ermenilerin oturduğu mahallelerin yandığını belirtirken, İsmet de Türklerin İzmir'e girdikten sonra yine Yunan örgütleri tarafından çıkarıldığını ve dört gün sürdüğünü ifade etti.[3]

İsmet, Lozan'a Türk Heyeti Reisi olarak gitmeden önce Batı Cephesi Komutanıdır. İsmet, Lozan'da konuşmadan evvel İzmir'in işgalden kurtuluşu sırasında gördüklerini günlüğüne de yazdı.

Batı Cephesi Komutanı İsmet, İzmir'in işgalden kurtarıldığı 9 Eylül 1922 tarihli günlüğüne, "Turgutlu yanmış. Nurettin Paşa ile görüştük Nif [Kemal Paşa]. ve Nif'ten Belkahve'ye gittik. Kadifekale'de Türk bayrağı. İzmir yolu" diye yazdı.[4]

Yangından bahis yok. Komutan İsmet, ancak 13 Eylül 1922 tarihli günlüğüne şunları yazdı:

"Sabahleyin İngiliz Konsolosunun ortalığa verdiği telaş. İngilizler, Fransızlar kaçıyorlarmış. İngiltere bize ilan-ı harb etmiş... Akşam yangın. Amiral Brock'un geçe yarısı isnadatı. Tahkik ve tekzip. (Asker tarafından petrol dökülüyormuş.). Gece dolaştım."[5]

14 Eylül'de sabaha ve akşama kadar yangın diye yazan İsmet, 15 Eylül'de yangının hafiflediği, ama devam ettiği notunu düştü.[6]

---

1 Lozan-4, sf. 159-161.

2 Lozan-4, sf. 151-157, 159-161.

3 Lozan-4, sf. 94, 97.

4 İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Demirel, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001, sf. 40, ve bundan sonra, İnönü Defterleri-cilt; Tahir Seren, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2006, sf. 393.

5 İnönü Defterleri-1, sf. 40.

6 İnönü Defterleri-1, sf. 40-41.

İsmet'in hatıralarında yazdıklarının günlüklerinden farkı, Belkahvesi detayı üzerinde durmasıdır. İzmir'e 9 Eylül'de girdiklerini ve Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile beraber Belkahvesi'nden İzmir'e baktıklarını, Mustafa Kemal'in bu gece buluşup şarkı söyleyelim dediğini yazan İsmet'in yangınla ilgili ifadesi şöyledir:

> "İzmir'e geldiğimiz ilk günlerde ansızın büyük bir yangın çıktı... birkaç gün devam etti..."[1]

'Marifetli Nurettin Paşa'

Dönemin Müdafaa-i Vekili Kâzım [Özalp], İzmir yangınıyla ilgili Batı Cephesi Komutanı İsmet'ten daha fazla detay vermez. Bursa'dan Balıkesir'e ve oradan da İzmir'e gittiğini belirten Vekil Kâzım, İzmir'in en iyi imar edilmiş yerlerinin de düşmanların çıkardıkları yangınlardan mahvolduğunu ve İzmir'de bulunduğu sırada halkın ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştığını yazar anılarında.[2]

Gazeteci Falih Rıfkı (Atay) ise, yangın fiiliyle ilgili fail verir ve "Gavur İzmir karanlıkta alev alev, gündüz tüte tüte yanıp bitti. Yangından sorumlu olanlar, o zaman bize söylendiğine göre, sadece Ermeni kundakçıları mı idi? Bu işte Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'nın hayli marifetli olduğunu da söyleyenler çoktu" diye yazdı.[3]

Nurettin Paşa, o dönemde İzmir'in valisidir.

1. Kolordu [1. Ordu[4]] Komutanı Nurettin Paşa, 9 Eylül 1922'de İzmir valisi olarak atandı. Sıkıyönetim komutanı da Nurettin Paşa'dır ve ilk emri Rumların tutuklanmasıdır. 10 Eylül 1922'de valilik koltuğuna oturduğunda Nurettin Paşa'nın ilk yaptığı işlerden biri de, valilik makamına çağırttığı İzmir Rum Ortodoks Metropoliti Hrisostomos'la görüşmenin ardından cellat Ali Ağa'ya teslim etmesi ve sokak arasında giderken linç edilmesidir. Yunanlıların işgal günlerinde destek faaliyetinde bulunmuştu Hrisostomos.[5]

Nitekim Ege'yi işgalden kurtaran Başkomutanlık Meydan Muharebesinde Başkomutan Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) ve Batı Cephesi Komutanı İsmet'ten (İnönü) sonra gelen 1. Ordu Komutanı Nurettin'dir.[6]

Böylesine önemli bir komuta kademesiyle İzmir'de bulunan Nurettin Paşa, dava önceki Merkez Ordusu Komutanı olarak Karadeniz'de Pontoslulara ve

---

1 *İsmet İnönü Hatıraları*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara-2006, sf. 285-286, ve bundan sonra, İnönü Hatıraları.

2 Kâzım Özalp-1, sf. 237.

3 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul-1998, sf. 324.

4 İsmet Görgülü-1993, sf. 290, 295.

5 Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, 1. baskı, Ankara-1974, sf. 285, 308-309.

6 İsmet Görgülü-1993, sf. 295.

Koçgiri'de Kürtlere yaptıkları zulümle mecliste tartışılan birisidir; tartışılsa da, Ankara'dan aldığı destekle istediğini yapmaktan geri kalmadı.

İZTO: Kayıtlar yandı

1885'ten beri kurumsal varlığını sürdüren İzmir Ticaret Odası'nın hizmet binası, 1922 büyük yangınıyla birlikte önemli birikimi de yandı.

Odanın 25 Kasım 1923 tarihli toplantı tutanağına göre, İzmir Ticaret Hâkimliği'nin 1918 senesine ilişkin olarak istediği bilgi, 'oda kayıtlarının yanmış olduğu' için gönderilemez. Ancak oda faaliyetini 1 Kasım 1922'den sonraki kayıt ve belgelerinden izlemek mümkün olabilmektedir.[1]

İzmir Ticaret Odası Meclisi, Yangın Sigorta Şirketinin istediği belgeyi vermek için, 21 Ocak 1923'teki 12'nci oturumunda, yangınla ilgili polis ve valilikten bilgi istenmesi kararını aldı.

13'üncü oda meclis toplantısı 30 Ocak 1923'te yapıldı ve polisten gelen belgeye göre cevap yazılması kabul edildi.[2]

'Yangın Haynots'da başladı'

Osmanlı ordusunda askerî doktorluk görevi sonrasında üç yıl İzmir'de Ermeni Millî Hastanesi'nde doktorluk yapan Garabet Haçeryan, Eylül 1922 notlarında yangınla ilgili gün gün neler olduğunu yazdı.[3]

7 Eylül 1922 tarihli günlüğüne, İzmir'den herkesin kaçtığı ve kendisininse terk etmeyeceği notunu düşen Doktor Garabet Haçeryan, 13 Eylül tarihli günlüğüne Ermeni mahallesi Haynots'da yangının nasıl yayıldığını ve daha sonra Rum mahallesini de kapsadığını yazdı. Bir gün sonrası 14 Eylül'de ise, Hıristiyanların yangın, kurşun ve Türk süngüsü arasında sıkıştığı notunu düştü.[4]

Doktor Garabet, 15 Eylül'de yangının her tarafı harap ettiğini ve böylece 'gavur İzmir'in Türk İzmir' olduğunu belirterek, yangını Ermenilerin başlattığı iddiasını, Ermeniler niye kendi mahallesinden başlatsın ki eleştirisiyle cevapladı.[5]

Sonraki notları ise ailesini ve kendi canını kurtarmak için İzmir'den kaçış hikâyesiyle ilgilidir.

---

1 *İzmir Ticaret Odası, Meclis Karar Defteri I-II, 1922-1930*, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-5, İzmir-2008, sf. 14-15, ve bundan sonra, İZTO, Karar-cilt.

2 İZTO, Karar-1, sf. 68.

3 Dora Sakayan, *Bir Ermeni Doktorun Yaşadıkları Garabet Haçeryan'ın İzmir Güncesi*, Çeviren: Atilla Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005, sf. 13-18.

4 Dora Sakayan, age, sf. 44-45, 54-60.

5 Dora Sakayan, age, sf. 61-67.

Sigorta raporu da, Garabet Haçeryan gibi Ermeni mahallesindeki yangına işaret etti.

Yangınla ilgili İzmir Sigortaları İtfaiyesi Komutanı Greskoviç'in raporu:

> "... 12 Eylül'e kadar geçen üç gün zarfında Ermeni Mahallesinden Tepecik Mahallesine kadar çıkan yangınların adedi ve bu yangınlarda müşahede ettiğim haller, itfaiyenin 30 senelik istatistik cetvelinde görülmemiş bir mahiyet arzediyordu. 11-12 Eylül gecesi yarısından bir saat sonra Ermeni Mahallesinde yangın çıktığını haber verdiler... 13 Eylül saat 10.30'da Ermeni Mahallesinde ateş görüldüğünü haber verdiler. İtfaiye ile birlikte giderken, Ermeni Kilisesinden 50 metre mesafede bir Ermeni evinin yandığını gördüm... Kilisenin binalarında ateş yoktu. Yalnız küçük bir bina civarında bahçede 200 kadar yağlı eşya balyası ile paçavralar bir yere toplanmış, üzerine de 200 tüfek ve çokça cephane konmuş idi. Ateş de bunlar arasından çıkıyordu. Aynı zamanda ateş içerisinde devamlı patlamalar oluyordu. Söndürmeğe çalıştık... Biz kilisede iken Ermeni Mahallesinde, Basmane karşısında yangın olduğunu haber verdiler... Ermeni Mahallesinin her yerinden ateş çıktığını ve her halde en az 25 yerde yangın olduğunu gördüm. Biz ateş içerisinde kaldık. Aynı zamanda her taraftan bana kurşun sıktılar... Bu esnada yangının daha gerilerden çıktığını ve bütün Ermeni Mahallesinin yandığını haber verdiler. Aynı zamanda ateş içerisinde devamlı patlamalar oluyordu. O zaman bu ateşleri su ile söndürmenin imkânsız olduğunu anladım."[1]

'Yahudi mahallesi zarar görmedi'

O günleri yaşamış olan İzmirli Yahudilerin hepsi İzmir'deki yangını Rumların çıkardığını iddia etti.[2]

Yangından Yahudi Mahallesi zarar görmedi ve o dönemin tanıkları Yahudiler de, Rumların kendilerini sürekli tehdit ettiğini, ama Türklerin kurtardığını anlattı. Hahambaşılık İdare Heyeti Genel Sekreteri Ş. Altabef'in 13 Kasım 1922 tarihli çağrısında da, İzmir'e sığınan 15.000 Yahudi'nin zor durumda olduğunu belirterek, yaşadıkları sıkıntıya dikkat çekti.[3]

Demek ki yangının uğramadığı mahallelerden biri de Yahudilerin yaşadığı mahalleydi. Buna rağmen, Yahudilere göre yangını, mahallesi tamamen yanan Rumlar çıkarmıştı.

1.8.2- 'Zarar 300 milyon altın lira'

İzmir seyahatinden dönen Maliye Vekili Hasan Fehmi, 27 Kasım 1922 tarihli oturumda meclise bilgi verdi. Vekil Hasan Fehmi'nin konuşmasını, alıntılar tırnak içinde olmak kaydıyla, özetliyorum:

---

1 Bilge Umar, age, sf. 324-326.

2 Levi-Yahudiler, sf. 15-16, 2.dipnot.

3 *El Tyempo* gazetesi, 22 Eylül ve 14 Kasım 1922, aktaran, Levi-Yahudiler, sf. 166-170.

İzmir'in mühim kısmı Rum ve Ermeniler tarafından yakılmıştır. 20 bin ev yandı, bir kısmı İslam emlâki, diğeri de Hıristiyan ve ecnebilere ait. Gayrimüslimlere aid olan emval ve eşyadan pek mahdut bir kısmı kalmıştır. İzmir'de Hıristiyanlara ait mahalleler tamamen ve çarşılar kâmilen yanmış olduğuna göre, gayrimüslimlere ait emvâl-i metrûke pek az miktardan ibarettir. "İzmir yangınında memleketin serveti umumiyesine iras edilen (sebep olan) zarar bilamübalağa en asgari hesap ile altın para olmak üzere 300 milyon altını mütecavizdir (fazladır). Bu yalnız İzmir şehrinin zararıdır. Manisa, Salihli, Ödemiş, Uşak, Eskişehir, Bandırma ve diğer köyler ve kaza merkezleri daha henüz tesbit edilmiş bir mahiyette değildir." İzmir'de arz ettiğimiz gibi Hıristiyanlara aid olan mahalleler tamamen ve çarşıları kâmilen yanmış olduğuna göre, gayrimüslimlere ait emvâl-i metrûke pek az miktardan ibarettir. İzmir'deki fabrikalar bilâmüzayede verilmiştir. Ayrıca Urla kaymakamının azlini Dâhiliye Vekilinden rica ettim, görevden alındı. Aydın'da incirlerin yüzde 60'ı emvâl-i metrûke ambarlarına yani hükümete ve geriye kalan yüzde 40'ı da kendilerine olmak üzere toplattırılmıştır. Bazı kişilerin satılacak malı almak istediğini ve bu konuda Sivas'a, Konya'ya, Ankara'ya, Eskişehir'e, Afyon'a, Mersin'e, Antalya'ya, İnebolu'ya yazdım ve satılacak emvâlin bulunduğunu belirttim.[1]

Yangınla İzmir'in sırf ekonomik servetinin gördüğü zarar 300 milyon altın liradır. Altın lirayla, lira farkının olup olmadığını bilemiyorum, ama 1923 yılında bütçe harcamaları 106 milyon lira ve gayri safi millî hasıla da 953 milyon lira[2] olup buna göre İzmir'in zarar gören ekonomik serveti, BMM hükümetinin 1923 bütçesinin yaklaşık 3 katı ve millî gelirin de üçte biri kadarıdır.

Mebusun çiftliğine bile el kondu

Ege'de malların yağmalanması ve el konulması sadece İzmir'in kurtarılması sonrasının bir olgusu olmadığına ve öncesinde de yaşandığına dikkat çekildi. Malları yağmalama ya da el koyma öyle bir düzeydedir ki, Aydın mebusu Dr. Mazhar'ın çiftliğine bile el kondu ve konu Meclis'e taşındı. Bir anlamda Dr. Mazhar, kendi başına geleni anlatırken, İzmir'de ve Manisa'da olacaklara da dikkat çekti.

Meclisin 11 Eylül 1922'deki oturumunda, Burdur Mebusu İsmail Subhi ve arkadaşlarının verdiği önergede, işgalden kurtarılan bölgelerde alınacak tedbirler sıralandı. Bunlardan biri de, emvâl-i metrûkeye Hazine adına el konmasıdır. Görüşme sırasında Aydın Mebusu Dr. Mazhar, 'kendisinin tagayyüp (kayıp) olduğuna' karar verilerek, zeytinliğine hükümet adına el konup satıldığına dikkat çekti. Milyonlarca liralık Rumların ve Yunanlıların bıraktığı malların da bu zihniyette olan memurlar tarafından halledileceğine işaret eden Dr. Mazhar, gerekli tedbirin alınmasını istedi. Dr. Mazhar, "Yapılan şeylerin hepsi nakıstır. Efendiler, 'her şey

1 *TBMM ZC*, I/25-27.11.1338, sf. 97-105.

2 Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Göstergeler, 1923-2002*, yayın no: 2.790, sf. 538, 585.

hazırlanmıştır ve yapılmaktadır' dedikleri gibi, olmamaktadır. Maksadım hükümetin büyük müşkülata maruz kaldığını söylemektir. Burnumuzun dibinde olan Kütahya, bilmem ne livalarının işlerini daha temin etmemişlerdir. Memurlarını gönderemediler. Gözümüzün önündekiler böyle olursa İzmir'e, Manisa'ya gelinceye kadar aylar geçecek" diye devam etti.[1]

'20 bin hane yandı...'

Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin açıklaması sonrasında tartışma sürdü ve görüşme hafi (gizli) celsede devam etti. Buna göre 20.000 hane yanarken, 5000 hane de işgal edildi.

27 Kasım 1922 tarihli hafi üçüncü celse kısa sürdü ve tartışılmadı, görüşme iki gün sonrasına kaldı.[2]

29 Kasım 1922 tarihinde BMM'de ikinci oturum gizli yapıldı ve İzmir'de yaşananlar tartışılmaya devam edildi.

Maliye Vekili ve Gümüşane Mebusu Hasan Fehmi, İzmir'de 20 bin haneyle birlikte bankaların (Osmanlı Bankası, Kredi Liyone ve Yunanlılara ait üç banka: Yunan Resmî Bankası, Atina Bankası, Anadolu Bankası) da yandığını söyledi. Vekil Hasan Fehmi, bankaların kasa dairesinin durduğunu, bunların bir kısmının İzmir İslam tüccarlarına ait olduğunu belirterek, İzmir'de oluşturulan teşkilat hakkında bilgi verdi.[3]

Mersin Mebusu Salâhattin, hafi celseye ait bir izahat yapılmadığı itirazında bulundu ve Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü de, hafi celselik pek bilgi verilmediğini ifade etti.[4]

Erzurum Mebusu Salih, hafi celselik anlatımın olmadığında ısrar ederek, "Hafi celsede bize bir şey getirmiş isen onu tespit edeceksin diye dinliyoruz. Eğer bana hisse varsa o zaman, 300 milyon lira çalınmıştır. Bunu çalan kim, alan kim? Bana bir hisse varsa dinleyeyim, yoksa gideyim? Efendim, bu kadar parayı kim çaldı? Dört tane muhacir mi? Bu kadar şey yağma edildi, bunları yapan kimdir" diye konuştu.[5]

Maliye Vekili Hasan Fehmi ile Erzurum Mebusu Salih arasında karşılıklı kim çaldı, çalmadı tartışması sürdü ve Vekil Hasan Fehmi'nin Erzurum'un da kimlerin yağma ettiğini sorması üzerine Salih, "Efendim, Erzurum'a Ruslar girdiği gün 10 para yağma edilmedi. Ordusu muntazam girdi. Kimsenin malı yağma edilmedi. Mamafih tehcir muamelesinde iyi bilirim" şeklinde yanıt verdi.[6]

---

1 *TBMM ZC*, I/22-11 Eylül 1338, sf. 609, 617-618.

2 *TBMM GCZ*, 3-27.11.1338, sf. 1126-1127.

3 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1131-1133.

4 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1133.

5 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1134.

6 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1134.

Mardin Mebusu İbrahim, suallerine cevap alamadığını söylemesinin ardından Maliye Vekili Hasan Fehmi, yangın anında her sınıf halkın birer eve girdiğini ve oturduğunu ve böylece 5000 evin işgal edildiğini ifade etti.[1]

'Nurettin Paşa makbuz karşılığı aldı'

Koçgiri'deki ve Karadeniz'deki icraatında olduğu gibi İzmir valisi Nurettin Paşa, yine gündemdedir.

29 Kasım 1922'deki gizli oturumda tartışma İzmir'deki yağma üzerinde yoğunlaştı ve Mardin Mebusu İbrahim, mebustan kumandana herkesin yağmaladığını duyduğunu belirterek, "İşitiyoruz ki, İzmir'in yağmasına birçok zabitan, ordu kumandanları iştirak etmiştir. Bu vaki midir? Sonra 1. Ordu Kumandanı bütün nükut (nakid paralar) ve eşyayı almış, birçoklarını da tevzi etmiştir (dağıtmıştır). Bu sahih (gerçek) midir? O paralar ne miktardadır? Sonra bir mebus arkadaşlarımız mobilyesiyle beraber evlere girmiş ve şimdiye kadar o evlere tasarruf ediyorlar, bu da doğru mudur? Bunları soruyorum" diye konuştu.[2]

Maliye Vekili Hasan Fehmi, bu sorulara karşılık olarak, İzmir'e girildiğinde mağazaları yağma edenlerin tespit edilmesinin mümkün olmadığını belirterek, "Yalnız yağmaya iştirak eden her sunuf vardır. Bunu arz ettim. Her türlü halk vardır (hangi halk, üç türlü halk vardır sadaları)" değerlendirmesinde bulundu.

Erzurum Mebusu Salih, üç türlü halkı ahali, memur ve zabit şeklinde sıralaması üzerine, Maliye Vekili Hasan Fehmi, aynen şöyle konuştu:

> "Efendim sorduğunuz bir sual, 1. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa bütün nukuda (peşin paraya) vaziyet etmiş. Bu şundan galat (yanlış) olsa gerekir. İleri harekât esnasında, düyunu umumiye mal sandıklarında, düşman idaresinde kalan yerlerde, her hangi bir yerde kasabayı istirdat ederken müessesatında mevcut bulunan parayı ordunun ihtiyacı için almış makbuzunu vermiştir. Bunu almak için muvafık değildi, çünkü paraya ihtiyacı yoktu. Fakat kendi ihtiyacını, bunun muamelei mahsubiyeti yapılmıştır."[3]

Karahisarı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü, Nurettin Paşa'nın kasaları bomba ile açtırdığını ve ne kadar aldığının da bilinmediğini ifade etti.

Maliye Vekili Hasan Fehmi de, "Bendeniz Nurettin Paşa'nın kasaya bomba attırdığını bilmiyorum. Yalnız müessesattan alınan para vardır ki, makbuz mukabilinde alınmıştır. Sonra biz bunun hesabını topladık, orduya verilecek tahsisattan mahsubunu icra ettik. Ben bir bomba ile kasa açıldığını bilmiyorum" diye konuştu. Mehmet Şükrü'nün makbuzda yazılı miktarı sorması üzerine de, Maliye Vekili 118 bin lira cevabını verdi.[4]

1 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1134.

2 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1134.

3 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1134.

4 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1134.

'100 bin kişi yağmalasa bitiremezdi'

BMM'de 29 Kasım 1922'de yapılan gizli celsede, yangının İzmir'i bitirdiğini belirten Kütahya Mebusu Ragıb, "Bir kısmı da ordunun girdiği günden bir gün sonra başlayarak dört beş gün devam eden ve İzmir hamamlarından [hamallarından] başlayarak en zengin Yahudilere varıncaya kadar iştirak edilen bir yağma kafilesi tarafından bitirilmiştir. Buna rağmen emvâl-i metrûkeden pek büyük bir yekûn İzmir'in mağazalarında, depolarında kalmıştır. Hatırımda kaldığına nazaran 5'inci veya 6'ncı günü ordunun vazettiği şedit usul ve aldığı vaziyet dolayısiyle yağma tamamen hitam bulmuş ve şekil almıştır" dedi. Mebus Ragıb, İzmir'de polis merkezinden Emvâl-i Metrûke Komisyonu'na hepsinin görevini iyi yapamadığını belirterek, konuşmasını şöyle sürdürdü:

> "Efendiler isim mi istiyorsunuz? 10 bin kişidir. İsimleri meclisin içine sığmaz. Siz tespit ediniz 10 bin kişidir, gidin siz tespit edin... (Gördüklerinizi söyleyin sesleri) Efendim, İzmir Valisi, İzmir Defterdarı, müfettiş, komisyon azaları, komisyon kâtipleri, hepsi, bütün bunlar... 100 bin kişilik bir kafile bir ay İzmir'i yağma etseydi tüketemezdi. Fakat 8-10 memurun sui istimalâtı bunu çok az bir zamanda heba etti... Elyevm yağma edilen malların yüzde 99'u halkça malumdur ve öğrenilmesi çok kolaydır. Sizi temin ederim bütün istirdat edilen yerler, gayet nüfuzlu, kuvvetli bir heyetin vürüduna intizar ediyor... kimse saklayamayacaktır ve Yahudilerin ellerinden tamamen alınacaktır. Çünki efendiler hükümet yetişemedi."[1]

Maliye Vekili Hasan Fehmi, Kırşehir Mebusu Yahya Galip'in ordunun süngüsü ile bir gedik açtığını ve buradan da ahalinin ve memurun arkasından yürüdüğünü söylediğini hatırlatarak, bu durumda "Ne yapacaktı Maliye Vekili?" diye sordu ve şu tespitte bulundu:

> "Efendiler bundan evvel bir tehcir yapıldı. Bütün Anadolu'ya mahsus olmak üzere idare makineleri de yerli yerinde idi. Tehcir neticesinde mal sandıklarına irat kaydedilen miktar ile kaybedilen paranın miktarı nedir? 100 misli, 10 bin mislidir. Bu gayritabilik karşısında şimdi sizin Heyeti Vekileniz varidatı devlet diye hükümetinizi temin ederse bundan fazla ne istersiniz? Emvâl-i metrûkeden bundan fazla ne istersiniz. Santimi santimine bunu idare etmek ihtimali yoktur. Efendiler Meclis Âlide dahi bunu yapacak kuvvet bendeniz zannedemem. Seyirci vaziyetinde kalacaktır."[2]

Saruhan Mebusu Reşat, suistimalin devam ettiğini belirterek, hırsızlığın aleni yapıldığını anlattı. Bunun üzerine tartışma başladı.

Reşat'ın Maliye Vekili'ne ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım [Özalp] Paşa'nın yaverine ev tahsis edildiğini belirtmesi ve "Bu hükümet, nasıl hükümettir, ne idaresizliktir?" diye sorması üzerine vekil Kâzım, "Efendim, muhterem arkadaşımız Reşat Beyin beyanatı arasında benim yaverimin de İzmir'de bir ev işgal ettiğini beyan buyurdular. Ben bu meseleye muttali oldum. O vakit yaverim mezunen

1 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1137-1139.

2 *TBMM GÇZ*, 3-29.11.1338, sf. 1140.

(izinli) İzmir'de bulunuyordu. Maliye Vekili beyefendinin mukaddema Kordon'da işgal ettikleri binaya hakikaten validesini koymuş ve demiş ki, bu evi ben işgal edeceğim... Yani kendisi kimsenin haberi olmaksızın orayı işgal etmiş, fakat yine hükümet ve oranın kumandanı benden aldığı emir üzerine benim yaverimi içeriye sokmamıştır" diye konuştu. Maliye Vekili Hasan Fehmi de, İzmir valisinin misafirhane olarak ayırdığı ev hakkında bilgi vermekle yetindi.[1]

'Ve nüfuzlu zevat..'

7 Aralık 1922'de Meclis'te Saruhan Mebusu Avni, Mustafa Necati ve Canik Mebusu Nâfiz'in, memaliki mustahlâsadaki (kurtarılmış bölgelerde) emvâl-i metrûke işlerine ismi karışan mebusların haysiyetlerinin vikayesi (koruması) için ya ispatı müddea (iddianın ispat) edilmesine veya haklarında takibat yapılmasına dair takrirleri görüşüldü.[2]

Kütahya Mebusu Ragıb, Aydın Mebusu Esad ile karşılıklı tartışması sonrasında, kendisinin de İzmir'e gittiğini ve 15 gün kaldığını belirterek, yaşadıkları ve gördükleriyle ilgili varakayı İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi edeceğini açıkladı. Canik Mebusu Nafiz, takrirlerin hasıraltı edildiğini ifade etti.

Meclis Reisi, bu ifadeye itiraz etti ve Siird Mebusu Hacı Mustafa Sabri, Lazistan Mebusu Dr. Abidin, Kütahya Mebusu Ragıb karşılıklı tartıştı ve daha sonra Reis uzun açıklamada bulundu.

Saruhan Mebusu Avni, Gazianteb Mebusu Yasin, Karahisarı Şarki Mebusu Mustafa, Cebelibereket Mebusu İhsan, Lazistan Mebusu Osman müzakere açılması yönünde konuştu.

Reis görüşmeye cumartesi günü (9 Aralık'ta) devam edilmesini önerdi ve kabul edildi, ama bu tarihte görüşme olmadığı gibi, 1922 yılı bitimine kadar görüşme yapılmadı.

İzmir emvâlinin durumu, 1926 yılında da gündeme geldi.

'Mübadeleye gayritabi eşhastan metruk olup hakkı iskânı haiz olanlara ve verilecek emvâl-i gayrimenkûle hakkında kanun layihasının' (tasarısının) görüşülmesi sırasında söz alan Kastamonu Mebusu Halit, İmar Vekili'nin mübadele meselesi görüşüldüğü sıra İzmir'de İmar İskân Kanunu'nun tatbik edilemediğini, çünkü birçok zinüfuz (nüfuz sahibi) zevatın orada mübadillere ait emlâki işgal ettiğini ve bunları çıkarmakta müşkülat çekildiğini anlattığını hatırlattı. Halit, devamında kendilerinin birçok yerin zinüfuz zevat tarafından işgal edildiğini duyduğunu ifade etti. Dâhiliye Vekili Cemil de, İzmir'de böyle bir durumun olmadığını ifade etti.[3]

1 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1142-1143.

2 *TBMM ZC*, I/25-7.12.1338, sf. 240-242.

3 *TBMM ZC*, II/23-6 Mart 1926, sf. 77-78.

İzmir'in işgalden kurtarılmasının üzerinden dört yıl geçse de, o günlerle ilgili değişmez gündem maddesi yağmadır.

1.8.3- İzmir Harp Ganimet Komisyonu, ne yaptı?

Meclis zabıtlarına göre, Yunan işgaline son verilen İzmir'de validen defterdara, Emvâl-i Metrûke Komisyonu'na ve mebuslara ve diğer zevata kadar neredeyse isim isim yağmayla ilgili tartışma olsa da, zabıtlarda olmayan bir teşkilat adını İzmir Ticaret Odası kayıtlarında buldum. Aslında bu teşkilatın adı bile yağmanın niye olup olmadığını izah etmek açısından yeterlidir.

İşgalden kurtarılan İzmir'de 'Harp Ganimetleri Komisyonu' kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. Komisyon, 9 Eylül 1922'de işgalden kurtarılan İzmir'de 1923 yılı başında dahi halen faaliyettedir.

İzmir Ticaret Odası Meclisi'nin 30 Kanunusani 1339 (30 Ocak 1923) tarihinde yapılan 13'üncü oturumda oybirliğiyle aldığı karar aynen şöyledir:

> "Ganâim-i Harbiye Komisyonu (Harp Ganimetleri Komisyonu) tarafından mevrûd (gelen) tezkere mucibince taleb olunan eşhâs hakkında tahkikat icrâsına."[1]

Bu kararın özet olarak aktarımı da şöyledir: "Savaş Ganimetleri Komisyonundan gelen tezkerede ismi geçenlerin araştırılması" kararı.[2]

Ganimetin anlamı, savaşta düşmandan zorla ele geçen mallar olduğuna göre, böylece komisyonun faaliyet alanı da netleşiyor. İzmir'de Yunan ordusunun geride bıraktığı pek de mal kalamayacağına göre, komisyon esas olarak, 9 Eylül 1922 sonrası Ege'yi terk eden ya da etmek zorunda kalan Rumların ve diğer 'öteki'lerin mallarıyla ilgili faaliyet göstermiş olmalıdır.

Zaten meclisteki tartışmada da yağmayı yapanın ve yaptıranın kimler olduğu hakkında birçok bilgi ortaya konmuştur.

Böyle bir görevlendirilmeden dolayı Harp Ganimetleri Komisyonu, İzmir Ticaret Odası'na gönderdiği evrakta ismini yazdığı kişilerin ekonomik durumu hakkında araştırma yapılmasını istedi. Yağmanın yaşandığı böylesi bir dönemde, odanın yapacağı araştırmanın konusu da, doğrudan metrûk emvâlle ilgili olmak zorundadır.

Mübadele antlaşmasının 1923 Ocak sonunda imzalandığı ve İzmir'in işgalden kurtarıldığı 9 Eylül 1922'den itibaren yüz binlerce Rum'un çekip gittiği hatırlanacak olursa, bu komisyon özelinde anlaşılan o ki, Ege'de yağmanın merkezi bir faaliyet olarak sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır.

İzmir'den başka diğer şehirlerde bu tür komisyon kuruldu mu?

---

1 İzmir Ticaret Odası, *Meclis Karar Defteri I-II, 1922-1930*, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-5, İzmir-2008, sf. 68.

2 İzmir Ticaret Odası, age, sf. 28.

Kütahya Mebusu Ragıb'ın okuduğu mektup, komisyon faaliyetinin aktarımı mıydı?

Benzer sorulara yanıt bulmak yağma hakkında yeterince bilgilendirici olacaktır.

1.8.4- 'İzmir'i Belkahve'den seyrettim'

İzmir'in kurtuluşu gündeme geldiğinde iki konu öne çıkarılır. Birisi nasıl ve kimlerce yakıldığı ve diğeri de ilk kurşunun kim tarafından atıldığıdır?

Kasım 1922'de Meclis'te esas olarak yağma tartışılırken, yangın birkaç mebus dışında bir de Maliye Vekili tarafından öylesine değinilen bir konu oldu.

Hatta garba ek bütçe gönderilmesiyle ilgili BMM'de 25 Eylül 1922'de yani İzmir'in kurtarılmasından iki hafta sonra yapılan görüşmelerde dahi İzmir'deki yangına değinen olmadı.[1]

Meclisin 4 Ekim 1922'deki oturumunda Başkumandan Mustafa Kemal, son harbin tafsilâtı (ayrıntısı) hakkında geniş beyanatta bulundu ve harbin 26 Ağustos ve 9 Eylül 1922 dönemini özetledi ve İzmir'e girişi şöyle anlattı:

> "Nihayet; ordularımız 9 Eylûl'de İzmir'e takarrubetti (yaklaştı) ve o gün öğleden evvel saat onda süvari ve piyadelerimiz aynı zamanda İzmir'e girdi. Biz bu manzarayı İzmir'in şarkında bir Belkahve vardır –belki içinizde bilenleriniz bulunur– oradan, İzmir Körfezi'nin sathına inikâs eden (yansıyan) bir irtisam (resmini) seyrediyor idik.
>
> Ertesi gün doğrudan doğruya İzmir'in içine girdik ve Hükümet konağına yerleştik (Elhamdülillah sadaları, alkışlar)... Harekâtın teferruat ve tafsilâtından sarfınazar ettim, fakat bir şeyi tekrar etmek lâzımgelir. O da şudur: Bu düşman çekilirken, uğradığı her yeri yakmış, yıkmış ve âciz, müdafaasız ahaliyi, kadınları ve çocuklarımızı öldürmüş ve ihrak eylemiştir (Kahrolsun sadaları)."[2]

Mustafa Kemal, devamında İzmir'de İngiliz amiral ile Fransız Mösyö Franklen Buyyon ile görüşmesi hakkında bilgi verdi. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni de, konuşmasında yangına değindi[3] o kadar.

4 Ekim'deki beyanatında Mustafa Kemal, 9 Eylül'de Belkahve'den İzmir'i seyrederken, yanan İzmir'den ve ilk kurşunu atanın kim olduğundan bahsetmedi.

Mustafa Kemal'in beyanatından 17 gün sonra 21 Ekim 1922'de Kütahya Mebusu Ragıb, bir buçuk ay önce Eskişehir ve İzmir'e yaptığı gezi ve incelemeler hakkında Meclis'e bilgi verdi. Beş kişilik bir encümen oluşturarak, gelişmelerin incelenmesini isteyen mebus Ragıb, yangından da öylesine genel olarak söz etti.[4]

---

1 *TBMM ZC*, I/23-25.9.1338, sf. 171-180.

2 *TBMM ZC*, I/23-4.10.1338, sf. 264-278, 273-274.

3 *TBMM ZC*, I/23-4.10.1338, sf. 276-278.

4 *TBMM ZC*, I/24-21 Teşrinievvel 1338, sf. 68-74.

Daha sonra Ragıb'ın önerisi ve 'Kurtarılan Yerlerde Fevkalâde Heyetler İzamı' tasarısı gündeme gelirse de yangın gündeme gelmedi.[1]

25 Kasım 1922'deki oturumda Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya, İzmir'de yanmış mallardan bahsederken[2], Maliye Vekili Hasan Fehmi de 20 bin binanın yandığını ve Rum ile Ermenilerin yaktığını, yanan yerlerin Hıristiyan ve ecnebi mahalleleri olduğunu açıkladı.[3]

Vekil Hasan Fehmi, Meclis gizli celsede de "İzmir yandı" şeklinde ifadeyle yangına değindi.[4]

Bunun dışında 11 Eylül ile Aralık başına kadar gizli celsede 25 oturum yapıldı ve sadece 29 Kasım 1922'deki Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin açıklaması kapsamında İzmir yangını gündeme geldi, o kadar; yangın özelinde pek durulmadı.

İlk kurşunu kim attı?

Gündeme getirilen 'İlk kurşunu kim attı?' konusuyla ilgili de, meclis tutanaklarında Hasan Tahsin ismi hiç anılmazken, şehit olarak Miralay Süleyman Fethi adından bahsedildi.

İzmir'e Yunanistan askerî güçlerinin çıktığı anda Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığı iddiası aslında hayli tartışmalıdır.

Büyük Millet Meclisi, İzmir'in Yunan işgalinden 9 Eylül 1922'de kurtarılmasının ertesinde 11 Eylül 1922'deki oturumunda, Türk Kurtuluş Mücadelesi gündeme gelirse de, İzmir'de yangının çıktığıyla ilgili tek kelime edilmedi. Eskişehir'in yandığı, Yunanlıların kaçarken kasabaları yaktığı ifade edildi, ama özel olarak İzmir üzerinde durulmadı.[5]

1922 yılı sonuna kadar mecliste gizli celseler de dâhil, zaman zaman bazı mebusların beyanlarında İzmir yer alsa da ilk kurşunu kim attı veya yangın nasıl çıktığıyla ilgili değerlendirmeye yer verilmedi.

Meclis zabıtlarına göre İzmir'de ilk şehit edilen, bizim bugün bildiğimiz gazeteci Hasan Tahsin değildir. Zabıtlarda Hasan Tahsin adı hiç geçmez.

İzmir'in kurtuluşu ertesinde 13 Eylül 1922'de, Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir işgalinde şehit ettiği Miralay Süleyman Fethi'nin ailesine bir taziyet telgrafı çekilmesi önergesi mecliste kabul edildi. Ardından 25 Eylül 1922'de ise Süleyman Fethi'nin bir abidesinin dikilmesi önergesi de Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekâletine gönderildi.[6]

1 *TBMM ZC*, I/24-23, 24 Teşrinievvel ve 30 Teşrinievvel ile 15 Teşrinisani 1338, sf. 109,118, 260, 514.

2 *TBMM ZC*, I/25-25.11.1338, sf. 76.

3 *TBMM ZC*, I/25-27.11.1338, sf. 97-104.

4 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1137.

5 *TBMM ZC*, I/22-11.9.1338, sf. 609-619.

6 *TBMM ZC*, I/23-13 Eylül ve 25 Eylül 1338, sf. 12-13, 168-170.

Tutanak dışında, İzmir'de Yunanistan'ın askerî birliğine ilk kurşunu kimin attığı ayrı tartışma konusudur.

1963'te yayımlanan Genelkurmay'ın kitabında, 15 Mayıs 1919'da saat 08.40'ta Evzon taburu çıktığında isim verilmeden bir silah sesi duyulduğu ve Yunan askerlerinin de etrafı taradığı belirtildi.[1]

Ancak Ödemiş'teki çatışma 'İlk kurşun muharebesi ve Ödemiş işgali' başlığı altında değerlendirildi ve Yunan askerinin 22 Mayıs 1919'da Bayındır'ı ve 30 Mayıs 1919'da Tire'yi işgal ettiği belirtildikten sonra, "Bu tarihe kadar geçen işgal hareketinde, Yunan kıtaları herhangi bir mukavemete rastlamamıştır" ifadesi kullanıldı.[2]

Ödemiş'te millî kuvvetler, sivil ve asker bütün memurlar bir araya gelerek direniş örgütlemesine başladı ve 1 Haziran 1919'da sabah 07.30'da millî kuvvetler Ödemiş'te çatışmaya başladı, akşama doğru Ödemiş işgal edildi ve millî kuvvetler de çekilmek zorunda kaldı.[3]

İzmir'in Yunan işgalinden kurtarıldığı dönemde Müdafaa-i Milliye Vekili olan Kâzım [Özalp] da anılarında, ilk kurşun tartışması yapmadan, Yunanistan'ın İzmir'de çıkartma yaptığında yağmacılığından bahsederek, aralarında Hasan Tahsin Recep ve Kolordu Ahzı Asker Reisi Miralay Süleyman Fethi ve sair tanınmış kimselerin de bulunduğu pek çok insanın şehit edildiğini yazdı.[4]

Bir başka çalışmaya göre, İzmir Askerlik Şubesi Başkanı Albay Süleyman Fethi ile Yüzbaşı Şükrü Yunanlılar tarafından süngülenerek öldürüldü.[5]

İzmir işgalinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içinde çalışanlardan İttihatçı Celâl (Bayar) de anılarında, ilk kurşun atanın kendisinin de tanıdığı Aziz Efendi olduğunu iddia etti. Bayar'ın, Kolordu ve Jandarma Kumandanlığı raporları ile '*İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*' kitabından alıntılar yaparak işgal sürecini analiz ettiği anılarında Hasan Tahsin ismi geçmedi.[6]

İlk kurşunla ilgili bu tartışmaya rağmen, Yunan işgalinin Türkler üzerinde millî bir uyanış yönünde güçlü etki yaptığı değerlendirmesinde fikir birliği vardır.

Yunanistan'ın İzmir işgali ve Ege'deki yayılmacılığı, Alman komutasında yenilen Osmanlı'da Türkler açısından bir dönüm noktası oldu. Bu ortamda İttihat ve

---

1 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, cilt: 2, kısım: 1, Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1963, sf. 54-57, ve bundan sonra, Batı Cephesi-2.

2 Batı Cephesi-2, sf. 93.

3 Batı Cephesi-2, sf. 93-94.

4 Kâzım Özalp-1, sf. 11.

5 İsmet Görgülü-1993, sf. 243.

6 Celâl Bayar-6, sf. 47-51.

Terakki'ye yönelik yargılama girişimi de, Türkiye'ye karşı bir iftira olarak değerlendirip reddedildi ve Türklerin canlanmasına hizmet etti.[1]

1.8.5- 9 Eylül 1922 sonucu

İzmir yangını ve vurgunu tartışmasını şöyle özetlemek mümkündür:

1- İzmir, Yunan işgalinden 9 Eylül 1922'de kurtarıldı.

2- Başkumandan Mustafa Kemal, 4 Ekim 1922'de Meclis'teki beyanatında, 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdiklerini ve Belkahve'den İzmir'i seyrettiğini ve ertesi gün de İzmir'in içine girerek hükümet konağına yerleştiklerini anlattı. Başkumandan, yangına genel değinmenin dışında özel olarak İzmir'in yandığı yönünde değerlendirmede bulunmadı. Başkumandan dışında diğer mebus ve vekiller de, mecliste İzmir'de yangına genel olarak değindi.

3- Batı Cephesi Komutanı İsmet [İnönü] günlüklerinde İzmir'de yangının 13 Eylül 1922'de çıktığını yazdı.

4- Lozan görüşmeleri sırasında İtalyan delege, Türkiye İktisat Vekilinin İzmir yangınının savaşla ilgisinin olmadığını açıklayan beyannamesini okudu.

5- İzmir'in kurtuluş ertesinde resmî ve gayriresmî zevat tarafından yağma ve talan edildiğini Dâhiliye ve Maliye vekilleri reddedemez.

6- İzmir'de Harp Ganimetleri Komisyonu kuruldu ve faaliyet gösterdi. Böyle bir komisyon hangi gerekçeyle kuruldu?

Diğer vilayetlerde de böyle bir komisyon kuruldu mu?

7- Maliye Vekilinin değerlendirmesine göre İzmir'deki zarar 300 milyon altın liradır.

8- Meclis tutanağına göre İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgali sırasında anılan ilk şehidi Miralay Süleyman Fethi'dir.

Meclis tutanaklarına göre İzmir'deki yangın ve vurgun gerçeği budur.

1.9- Fransa ve İtalya'dan yardım

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinin işgal edildiği ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın sürdürüldüğü sırada Sovyetler'in Ankara'ya gerek parasal gerekse cephane desteğinde bulunduğu genel olarak bilinir. Bu boyutta olmasa da Fransa ve İtalya da, gerek hibe ederek gerekse mühimmat satarak Ankara ile ilişkide bulundu.

İstanbul'un işgal altında olduğu ve Yunanistan birliklerinin Batı Anadolu'da ilerlediği bir dönemde Fransa, Ankara ile yakın ilişki içindedir. Fransa, güney-

1 Dr. Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi*, Çeviren: İbram Onsunoğlu, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003, sf. 70, 148; Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller*, Toplu Makaleler, Kitap-1, çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2004, sf. 241, ve bundan sonra, Dadrian-1.

de çekilirken cephanesini bıraktığı gibi, İstanbul'da silah sevkiyatında da gemi ve adamlarıyla İngilizlere karşı Ankara'ya destek oldu. Sadece Fransa değil İtalya da, Ankara'ya silah hibe ve satışında bulundu.

Fransa'dan hibe silahlar

Fransa, Yunanistan'ın Ege işgali ve İngiliz nüfuzunun artan konumunu dikkate alarak çok öncesinde Ankara hükümetiyle temas kurmuştur.

Fransa ile temasın geçmişi Ekim 1920'lere kadar geriye gidiyor. Yunanistan'da kralın başa geçmesi ve Venizelos'un ülkeyi terk etmesi üzerine Fransa'nın Akdeniz'in şarkında İngiliz nüfuzunu parçalamak için Ankara hükümetiyle anlaşmak için yardım etme politikasını takip etmeye başlamış ve silah tedarik etmişler, hatta Suriye ve Kilikya'da tarafsız kalacaklarını bildirmişlerdir.[1]

Ankara ve Fransa ilişkisine 20 Ekim 1921'deki Ankara Antlaşmasıyla resmiyet kazandırıldı. Böylece hem güneydeki işgal bölgelerin kurtarılması hem de Fransa ile düşmanlığın dostluğa dönüşmesi sağlanmıştır. Fransızlar, Anadolu'yu terk ederken bir miktar silah, cephane ve uçak hediye etmişler, bazı malzemeyi de parası ileride ödenmek üzere vermeyi kabul etmişlerdi.[2]

Ayrıca Fransa teçhizat satışı da yaptı. 10.089 tüfek ve 1505 sandık fişek, 10 adet uçak verirken, 3 telsiz istasyonu, 10 hangar ve 4 adet yedek uçak motoru sattı Ankara'ya. Hatta bu sırada Fransa'dan alınan 130 ton benzin ve motor yağı, Fransız vapurlarıyla gizlice Mersin'e getirildi. Ayrıca Standart Oil'den de benzin alındı ve ancak uzun uğraşların ardından Batı Cephesine ulaştırılabildi.[3]

Fransa'ya silah almak için gönderilen Satın Alma Komisyonu üyeleri Cemal ve Sıtkı beyler, Osmanlı ve Rus altınıyla Fransa'dan önemli miktarda teçhizatı satın almaya imza attı.[4]

Fransızlar, İstanbul'un işgal anında da Ankara'ya desteğini sürdürdü. Kâzım [Özalp] Müdafaa-i Millîye Vekili olduğu dönemde İstanbul-Maçka'daki kışladan günde beş kamyonluk cephanenin Fransızların yardımıyla köprüye kadar getirilip oradan motorlarla taşındığını anılarında yazdı.[5]

İngilizlerin İstanbul'daki sevkiyattan haberinin olup olmadığı net değilse de, İngiliz karargâhındaki istihbarat subayı yüzbaşı Bennett, güneyde Fransızların çekilirken 20.000 kadar silah bıraktığından haberdar.[6]

---

1 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyet'e*, cilt: 2, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 19-20.

2 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 508.

3 Kâzım Özalp-1, sf. 221; Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 508, 510, 555; Fikret Ünal, Muzaffer Tıraş, Zafer Kükrer, *1920-1929 Bütçe Kanunları*, Başbakanlık Basımevi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1978/190, Ankara-1979, sf. 19.

4 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 508; Kâzım Özalp-1, sf. 220.

5 Kâzım Özalp-1, sf. 227.

6 Nezih Uzel, *Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, Selis Kitaplar, 1. baskı, İstanbul-2008, sf. 138.

İstanbul'da Ankara'ya cephane ve istihbarat dâhil her türlü destek faaliyetini sürdüren Teşkilât-ı Mahsusa elemanlarının oluşturduğu Millî Müsellâh (MM) Başkanı Hüsamettin Ertürk, Fransızların sadece İstanbul'da değil, Tekirdağ, Zonguldak ve Mersin'de de cephane sevkiyatında gemileri ve adamlarıyla destek verdiğini vurguladı. İstanbul'da kısa sürede 50 şubeyi teşkilatlandıran MM, İstanbul Divanı Harbi Örfi'ye göre 50.000 kişiyi silahlandırdı. La Fransız Nakliyat şirketinin Ararat, Adana, Ladil, Lanfie ve Lalet isimli gemileri ve çalışanları sayesinde İstanbul'dan 26 sefer cephane naklinin yapıldığı belirtildi. Hatta Fransız Konsolosluğundaki çalışan müfettiş Ermeni Karabet Hugasyan'ın resmî Fransız elbisesi giyerek ve beline tabanca takarak vapur dâhilinde dolaşarak İngilizlerin kontrolüne mani olduğuna ve ayrıca İtalyanların da desteğine dikkat çekildi.[1]

Oysa Fransa'dan önce İngiltere Başbakanının demeç düzeyinde önemli bir atağı oldu, ama sonuç alınamadı. Silah satmak amacıyla Fransa'dan önce hareket eden İngiltere'nin yaklaşımı Ankara tarafından olumsuz karşılandı. İngiltere Başbakanı Loyld George 10 Ağustos 1921'de, "Sevr Antlaşması [10 Ağustos 1920] yırtılmış olduğundan, silah ticareti serbesttir. Özel şirketler savaş halinde bulunan ülkelere silah ticareti yapabilirler" değerlendirmesini yaptı, fakat Ankara başka ülkelerden silah almayı uygun buldu.[2]

İtalya 20 uçak sattı

İtalya, Birinci Dünya Savaşı sonunda kendisine vaat olunan İzmir'in Yunanlılara verilmesinden ötürü müttefiklerine kızmış, ulusal çıkarlarından ötürü Anadolu'da yürütülen kurtuluş hareketini desteklemiştir. İtalyanlar, İkinci İnönü Zaferi'nden [23 Mart-1 Nisan 1921] sonra, herhangi bir antlaşmaya gerek görmeden Anadolu'da işgal ettikleri topraklardan çekildikten sonra, İtalya'daki silah fabrikalarından silah ve cephane alınması için girişimlerde bulunmuştur. İtalya'ya giden Satın Alma Komisyonu, Sakarya zaferinden [23 Ağustos-13 Eylül 1921] sonra Rus altını karşılığında 4.310.000 adet tüfek fişeği ve 97 ton barut aldı.[3]

Ayrıca İtalya'dan alınan 20 adet uçakla (Spot XIII tipi) Cephe Uçak Bölüğü güçlendirilmiştir. Öte yandan İtalyanlar, her ay Anadolu limanlarına 50.000 tüfek teslim etmek suretiyle çok sayıda tüfek vermeyi teklif etmişlerse de, sadece 20.000 tane tüfek satın alınabilmiştir. İngiltere ve Yunanistan'ın girişimine karşı, satın alınan cephanenin Almanya üzerinden getirilmesi işlemi gerçekleştirilemedi.[4]

Hatta o sıra Almanya'ya silah ve cephane almaya giden Saffet ve Nuri beyler de ellerindeki parayı borsada oynadı ve dolandırıldılar.[5]

---

1 Hüsamettin Ertürk-1969, sf. 7, 123-125, 206, 233, 374, 493, 517.

2 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 511.

3 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 508-509; Kâzım Özalp-1, sf. 220.

4 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 509.

5 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, cilt: 1, sf. 132'de dipnot, aktaran, Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 511.

Sovyetler'den silah ve para

O yıllardaki ülkenin adı Rusya olup, Sovyetler Birliği olmasa da, genelinde kullanılan ifade Sovyetler veya Sovyet Rusya'dır.

Lenin önderliğindeki Rusya, Mustafa Kemal önderliğindeki Ankara'nın gücünü abartılı değerlendirmesinin sonucu olarak hem Mustafa Suphi yoldaşlarının 28 Ocak 1921'de katlinde sessiz kaldı hem de ardından 16 Mart 1921'de ticaret anlaşmasını imzaladı.

Sivas Kongresi'nden sonra yardım olanaklarını araştırmak üzere Rusya'ya giden Halil Paşa, Temmuz 1920'de 100.000 lira değerinde altınla Rusya'dan ayrıldı. Ayrıca Ankara'da Sovyet elçisi de, Yunanistan'ın tahribatının tamiratında kullanılmak üzere 9 Nisan 1921'de Mustafa Kemal'e 30.000 altın ruble verdi. Nakit yardım bununla sınırlı kalmadı, 10 milyon altın Ruble'ye ulaştı. Sovyetler'den ilk silah ve cephane yardımı 1920 Eylül ayında yapıldı: 3387 tüfek, 3623 sandık cephane ve 3000 dolayında süngü.[1]

O dönemin Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım da, 1 Eylül 1920-1 Haziran 1922 tarihleri arasında Sovyetler'in 37.812 tüfek, 44.587 sandık mermi, 324 ağır ve hafif makineli tüfek, 66 top ve bunlara ait mermi ile kama hediye ettiğini yazdı.[2]

Sovyet resmî belgelerine göre cephane yardımı şöyledir: 39.275 tüfek, 327 makineli tüfek, 54 top, 62.986.000 tüfek mermisi, 147.079 top mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 adet el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç, 20.000 gaz maskesi.[3]

Sovyetler'in verdiği 10 milyon altın rublenin para piyasasına etkisi BMM'de gündem oldu. Mecliste 8 Ekim 1921'deki oturumda Sovyetler'den gelen altının bir kısmının iç finansmanda kullanılması sırasında kur işleminden doğan zararın 760.000 lira olduğu iddiası üzerine Maliye Vekili Hasan, Sovyetler'in yardımı karşılıksız yaptığını ve gerçek piyasanın işgal altındaki İstanbul'da olduğunu, ama kendilerinin araştırmaları sonucunda 615 kuruş üzerinden tedavüle çıkardıklarını, ama 15-20 günde 720 kuruşa yükseldiğini ve halen kaçakçılığın mevcut olduğunu anlattı.[4]

İngiltere hariç Fransa ve İtalya Ankara'daki Türk Kurtuluş Hareketi ile yakın ilişkide olmanın ötesinde silah ve cephane satmış, hatta bir miktar da cephane ve mühimmatı parasız hibe etmiştir.

---

1 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 542-543, 546.

2 Kâzım Özalp-1, sf. 219.

3 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 550.

4 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 544-546.

2. BÖLÜM

Ekonomiye 'metrûk' ayar

İstanbul'a karşı Müdafaa-i Hukukçuların Ankarası, artık Anadolu'da Osmanlı sonrası oluşan yeni kurtuluş hareketinin merkezidir. İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ı İngilizlerin basmasıyla yeni seçimin ardından Ankara'da oluşturulan Büyük Millet Meclis'i ve hükümeti, İttihat ve Terakki'nin Türkçü ekonomi politiğinin en önemli unsuru, sistemin merkezi yapısına göre belirlenen 'öteki'lerin mallarının Türkleştirilmesi ekonomi politiğini benimsedi ve uyguladı.

Mülkün Türkleştirilmesinin temel kanunu 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu, Osmanlı hükümetinin 8 Ocak 1920 tarihli kararnamesiyle, ilga edildi ve o tarihe kadar uygulamasının sonuçlarının tazmin edilmesini de öngören bir sistem icra edildi.

Ankara'daki BMM hükümeti, Amasya Protokolü gereği 'tehcir suçlularının yargılanması' maddesinin tersi uygulaması içerisinde olmasıyla birlikte, önce Tasfiye Kanunu'nu kaldıran Osmanlı hükümetinin kararnamesini ilga etti ve ardından İttihatçı bu kanunu yeni duruma göre değiştirdi ve yürürlüğe koydu.

Bununla emvâl-i metrûkenin kaynağını oluşturan 'mertûk'un kapsamı genişletildi ve böylece 'öteki' olarak tespit edilenin bir biçimde malının tasfiye edilmesine devam edildi. Bu temelde, Cumhuriyet ilanıyla birlikte tasfiye etme süreci hızlandırıldı ve tapunun Türkleştirilmesiyle, mülkiyetinin transferine nokta kondu.

Hatta öylesine bir ekonomi politik temeli oluşturuldu ki, Yunanistan'a karşı verilen ve İzmir'in kurtuluşunu sağlayan Türk Kurtuluş Savaşı'nda ve daha öncesinde malına el konulan Türkiye vatandaşı Ermeni ve Rumların mazbatalarının ödenmemesi yöntemi de BMM'nin gizli oturumunda belirlendi.

2.1- Kapsam genişletildi

Osmanlı sonrasında ve Cumhuriyet öncesinde Büyük Millet Meclisi döneminde, işgal bölgelerinin kurtarılmasıyla sahibi çeşitli nedenlerle kaybolan veya kanunen öyle değerlendirilen emvâl-i metrûke konusu meclis gündemine ilk kez Mart 1337'de (1921) geldi. 'Düşman İstilasından Kurtulan Mahallerde Eshabının Firarına Mebni Sahipsiz Kalan Emvâl-i Menkûle ve Mezruat Hakkında Kanun Layihasının' geçmişi 4 Eylül 1336 (1920) tarihine kadar geriye gitmektedir.[1]

Düşman işgalinden kurtarılan bölgelerdeki emvâl-i metrûkeyle ilgili neler yapılmasına yönelik düzenlemeyi içeren tasarının meclise geldiği dönemde, bu gibi emvâllerle ilgili yolsuzluklar da gündeme gelmeye başlamıştır.

BMM Reisisanisi (İkinci Başkanı), Adliye Vekili ve Erzurum Mebusu Celâlettin Arif, BMM Reisi Mustafa Kemal'e gönderdiği 22 Eylül 1920 tarihli telgrafta Erzurum'daki silah, cephane ve emvâl-i metrûkeyle ilgili yolsuzluk yapıldığını yazdı.[2]

Tasarının gerekçesinde bu tür menkul ve gayrimenkullerin 'şunun bunun tarafından' tasarruf edildiği, hatta 'bazı mahallerde Kuva-yı Milliye kumandanlarınca vaziyet olunarak' hâsılat ve varidat Kuva-yı Milliye'nin iaşesine karşılık ittihaz edildiği (kullanıldığı) anlaşıldığı ve dönenlere iadesi de uygun bulunduğu belirtildi.

BMM Reisi Mustafa Kemal imzalı ve ilgili Heyet-i Vekilenin de imzasının olduğu layiha toplamı beş maddedir. Kurtarılan bölgelerdeki emvâlin durumunu düzenlemeye yönelik layiha 14 Mart 1921 tarihinde meclis gündemindedir:

> "Madde 1- Düşman istilasından kurtulan mahallerde eshabının (sahibinin) firar veya gaybubetine mebni (kaçmasından veya kaybolmasından dolayı) sahipsiz kalmış emvâl-i menkûle hükümeti mahalliyece (yerel yöneticiler) usulü dairesinde bilmüzayede furuht (açık artırmayla satışı) ve emvâl-i gayrimenkûle ile mezruat (ekinler) idare edilerek hâsılatı vâkıa mal sandıklarına tevdi olunacaktır (verilecektir)."[3]

Bu maddeyle, Osmanlı döneminde çıkarılan kanun veya kararnamede, ifade edildiği biçimiyle 'âher mahallere nakledilen' yani başka mahallere sürgün edilen kişilerin geride bıraktığı taşınmaz mallar olarak tanımlanan emvâl-i metrûkenin sahipliğiyle yeni bir tanımlama yapılmış olmaktadır.

Birinci madde de belirtildiği gibi artık BMM döneminde, düşman işgalinden kurtarılan bölgelerde emvâl-i metrûkenin sahipliği konumu, bu tarihe kadar ifade edildiği biçimiyle kişinin 'sürülmesi' dışında 'firar veya gaybubet' yani 'kaçan veya kaybolan' şeklinde tanımlandı. Buna göre 'kaçan veya kaybolan' kişinin geride kalan emvâlle gayrimenkulleri ve ekinleri de emvâl-i metrûkeydi. Böylece 'sürülen' dışında resmen 'kaçan veya kaybolan' olarak tanımlanan kişinin malları da, emvâl-i metrûke olarak nitelendirildi.

---

1 *TBMM ZC*, I/9-14.3.1337, sf. 121.

2 Nutuk/1987-2, sf. 640-644; Nutuk/1989-3, sf. 1826-1827.

3 *TBMM ZC*, I/9-14.3.1337 (1921), sf. 122.

Meclis 23 Nisan 1920'de açıldıktan dört ay sonra 4 Eylül 1920'de, hükümet işgalden kurtarılacak bölgelerde 'firar veya gaybubet'ten hareketle emvâl-i metrûke tanımını temel alan mülkiyet düzenlemesini amaçlamakla, aynı zamanda İttihatçı tasfiye sistemine dönüşün ilk adımını da atmış olmaktadır. Bununla ilgili gerekli yasal düzenleme 15 Nisan 1923'te yapılacaktır.

Gerçi kurtarılan kimi bölgelerdeki emvâl-i metrûke, bu vilayetlerden daha önce insanların 'âher mahallere nakledilmiş' olabileceği için 'sürgün edilen veya kaçan yahut kaybolan' insanların geride bıraktığı taşınmaz mallar olmasından dolayı bir iç içe geçmişlik yaşanmış olabilir. Bu anlamda kurtarılan bölgelerdeki emvâl-i metrûkeyi, salt 'kaçan veya kaybolan' kişilerin terk ettiği taşınır ve taşınmaz mallar olarak tanımlamak eksik olacaktır.

Zamanla mübadele sonrasında da, 'âher mahallere nakledilen veya firar veya gaybubet eden' eşhas gibi tanım kullanılmadan doğrudan 'mübadil ve gayrimübadil' eşhas tercih edildi.

Döneme göre, emvâl-i metrûke olarak nitelendirilen taşınır ve taşınmaz malları terk eden sahipleriyle ilgili böyle farklılık oldu.

Tasarının diğer maddeleri şöyledir:

– Sahibinin dönmesi (yani dönmemesi durumu hariç) halinde, Hazine masrafı tahsil edilerek geriye kalanın Mal Sandıklarından sahiplerine iade edilmesi (madde 2);

– Bu tür gayrimenkullere füzuli müdahale edenlerin cezalandırılması (madde 3);

– Kanunun her yerde geçerli kılınması (madde 4);

– Kanunun icrasına Maliye, Dâhiliye ve Adliye vekilleri yetkili olması (madde 5) şeklinde sıralandı.[1]

Emvâlle ilgili paranın sadece avdet edecek sahibine verilmesi (madde 2) öngörüldü, ama emvâlin verilmesine yer verilmedi layihada. Bu da, bir biçimde 1921 koşullarının bir nevi tasfiye düzenidir; çünkü sahibiyle, emvâli ilişki doğrudan hedeflenmekte, kopartılmaktadır.

Konya Mebusu Vehbi tasarıya karşı çıkarken, Karesi Mebusu Hasan Basri gerekli olduğunu, böylece onların mallarının zarara uğramasının önleneceğini ifade etti. Maliye Vekili ve İstanbul Mebusu Ferit, Heyet-i Vekilenin taşınabilir malların satılabileceği önerisine komisyonun harap hanelerin tamir edilip satılabileceğini de eklediğini ve gayrimenkullerin idare edilmesinin öngörüldüğünü beyan etti.[2]

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, Maliye'nin muhafaza edeceğine inanmadığını, bu malların varislerinin olmadığı halinde ise beytülmalın (Hazine'nin) bulunduğunu ve bu yönde mevzuatın da olduğunu, yeni düzenlemeye gerek olmadığını vurguladı. Bir diğer Erzurum Mebusu Nusrat, Malta'da tutuklu bulunan 3. Ordu Kumandanının da Erzurum'da çarşıları tahrip ettiğini belirterek, 1332 (1916) se-

1 *TBMM ZC*, I/9-14.3.1337 (1921), sf. 122.

2 *TBMM ZC*, I/9-14.3.1337, sf. 122-123.

nesi öncesinde Ermenilerin Erzurum'da yapmadık fecayi bırakmadığını ve "firar ve gaybubat eden, yani Ermeniler... bizimle harb ediyorlardı... firar ettiler... İsyan etti, çekildi gitti. Bırakmış oldukları hâneler, dükkânlar velhasıl her ne kalmış ise beytülmale aittir... Heyet-i Vekile'nin teklifi düşman istilâsından kurtulan mahallerde firar dolayısıyla sahipsiz kalmış olanlar hakkındadır. Bunların sahibi ise beytülmali Müslimdir" değerlendirmesini yaptı. Nusrat, emvâlin Müslümanlara verilmesini önerdi ve 2'nci maddeyle ilgili olarak Ermenistan'a giden Ermenilerin yurtlarına dönemeyeceğini de sözlerine ekledi.[1]

Bursa Mebusu Operatör Emin, Rumeli'de Yunanlıların, Sırpların ve Bulgarların hicret edenlerin malını ve mülkünü gasp ettiğini hatırlatarak, tasarıya Müslümanların zararının bu mallardan telâfi edilmesi önerisinde bulundu. Kırşehir Mebusu ve Kavaninin Maliye Encümeni Reisi namına encümen tasarısına imza atan Yahya Galip, Erzurum mebusu Nusrat'ın beyanatının doğru olduğunu belirterek, Müslümanların mallarının gasp edildiğini ve emvâl-i menkûle ile gayrimenkullerin hükümet adına idare edildiğini ifade etti.[2]

Karesi Mebusu Hasan Basri, Erzurum Mebusu Nusrat'ın anlatımlarının ve bahsettiği kumandanın fenalığının da doğru olabileceğini anlatarak, bu tür menkul ve gayrimenkul emvâlin Hazine'ye ait olması gerektiğine ve yine de bu kanunun yapılmasının zorunluluğuna işaret etti. Yunanlıların işgalinde Müslümanların ne tür muameleye tabi olduklarını Erdek kazasında Yunanlıların yaptığı zulmü hatırlatan Hasan Basri, kanunun her şeye rağmen kabul edilmesini istedi. Görüşmelerin sonunda tasarı, reisin oylaması üzerine Adliye ve Şeriye Encümenine geri gönderilmesi önerisi kabul edildi.[3]

Tasarıyla ilgili mebusların söylemindeki ortak ifade, genelinde Hıristiyanların ve özelinde 'Ermeni ve Rumların yani 'öteki'lerin kalan malları bir biçimde Müslümanlarındır.

Hatta tasarıyla ilgili tartışma öncesinde, emvâl-i metrûkenin Müslümanlar arasında dağıtılmasıyla ilgili önerge de meclis gündemine geldi.

Tokat Mebusu Rifat'ın önergesi hakkında bilgi verense İcra Veklileri Heyeti Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi'dir. Fevzi'nin BMM Riyaseti'ne gönderdiği yazıda, "Tokad merkez kazasına tâbi Yeskencik ve Kirkorus nam Ermeni kariyeleriyle emvâl-i metruk emlâk arazinin hiç arazisi olmıyan erbabı ihtiyaca tevzii (dağıtma) lûzumuna dair Tokad Mebusu Rifat Bey tarafında ita kılınan (verilen) tezkere ile Layiha Encümeninin Mazbata suretleri İcra Vekilleri Heyetinde 18.1.1337'de (1921) ele alındı" denildi. Devamında, Maliye Vekilinden bilgi istendiği ve konunun Maliyece idare ve takip edildiği ve bugün itibariyle yapılacak başka bir muamelenin bulunmadığına dikkat çekildi.[4]

1 *TBMM ZC*, I/9-14.3.1337, sf. 123-124.

2 *TBMM ZC*, I/9-14.3.1337, sf. 124-125.

3 *TBMM ZC*, I/9-14.3.1337, sf. 125-126.

4 *TBMM ZC*, I/9-14.3.1337, s. 97-98.

Bu arada ordunun acil ihtiyacını karşılamak amacıyla kaynak sağlamaya yönelik ayrı bir düzenlemeye gidildi; Başkumandan Mustafa Kemal Tekâlif-i Milliye'nin 10 emrini yayımladı.[1]

İşgalden kurtarılan bölgelerdeki emvâl-i metrûkeyle ilgili tasarının tartışılması sonrasında yasalaşması sürecine devam edildi.

2.1.1- 'Metrûkatı paylaşalım'

14 Mart 1921 tarihinde ilgili encümenlere havale edilen 'Düşman İstilasından Kurtulan Mahallerde Eshabının Firarına Mebni Sahipsiz Kalan Emvâl-i Menkûle ve Mezruat Hakkında Kanun Layihası' yeniden meclis gündemindedir.

Layihayla ilgili Adliye Encümeni mazbatası 17 Eylül 1921'de okundu ve görüşüldü. Encümen layihayı altı madde haline getirdi. Buna göre, düşman istilasından kurtulan bölgelerde 'firar veya gaybubet' edenlerin emvâlinin hükümetin bilmüzayede (açık artırmayla) satması, parasının Mal Sandığı'na verilmesi, sahibinin avdeti halinde paradan masrafın düşülmesi sonrasında iade edilmesi gibi düzenlemelerin aynen yer almasının yanı sıra, iki yeni hüküm daha maddeleştirildi.

2'nci maddeyle 'kanunun tarihi meriyetinden mukaddem (önce) tanzim kılınan vekâletnameye' göre yapılan işlerin geçersiz olması ve 4'üncü maddeyle de, kanunun 'harbiye ve siyasiye ilcasiyle' yani savaş ve siyasi koşulların zorlamasıyla 'dahi' firar veya gaybubet edenlerin emvâline de bu sistemin uygulanması önerildi.[2]

Maliye Vekili Hasan, kanunun emvâl-i metrûkenin hükümete verilmesi esasına dayandığını ve zaten birçok bölgede emvâl-i metrûkenin hükümet idaresinde bulunduğunu belirterek, emvâlin satıldıktan sonra paranın avdet eden ayrımı kaldırılarak sahibine iade edilmesi veya sahibi adına idare edilmesi şeklinde 1'inci maddenin tadilini (değiştirilmesini) önerdi. Konya Mebusu Vehbi, masraf çıktıktan sonra paranın kalıp kalamayacağını bilmediğini, metrûk arazinin ahaliye verilmesini teklif etti. Maliye Vekili Hasan, "Bilfiil sahipsiz kalmış. Fakat birinin namına mukayyettir, tapu kaydına göre" dedi.[3]

Maliye Vekili, emvâlin hem birileri adına tapu kaydının bulunduğunu hem de hükümet idaresine geçtiğini söyledi. Bir anlamda vekil, gerçek durumu ifade etmiş olmaktaydı.

Hasan Basri (Karesi), Haşim (Çorum), Musa Kâzım (Konya) ve Durak (Erzurum) emvâli, hükümete vermeden dindaşlara dağıtılması ya da emvâlin sahipsiz ve vekilsiz kaldığı için idaresinin hükümete ait olması ve sonra satılması yönün-

1 Fikret Ünal, Muzaffer Tıraş, Zafer Kükrer, *1920-1929 Bütçe Kanunları*, Başbakanlık Basımevi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1978/190, Ankara-1979, sf. 11-13; Nutuk/1987-2, sf. 822-825; Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 378-380.

2 *TBMM ZC*, I/12-17.9.1337 (1921), sf. 225-226.

3 *TBMM ZC*, I/12-17.9.1337, sf. 227.

de değerlendirmelerde bulundu. Süleyman Sırrı (Yozgad) ise, emvâl-i metrûkeyle ilgili gerçeği, öteden beri emvâl-i menkûle ve emvâl-i metrûkeyle Hıristiyanlara ait bir tabir olduğuna dikkat çekerek, firar veya gaybubette Hıristiyan ya da İslam ayrımı yapılmadığını belirterek, tasarının encümene iadesini teklif etti. Maliye Vekili, değerlendirmelere yönelik açıklamada bulunduktan sonra reis, layihanın diğer kanun layihasıyla birleştirilmesini önerdi. Bu öneri oylandı ve kabul edildi.[1]

Layiha 14 Nisan 1922'de yine meclistedir. Benzer içerikte iki layihanın birleştirilmesiyle ilgili encümen mazbataları da gündemdedir.

Düşman istilasından kurtarılan bölgelerle ilgili layiha ile Aydın Mebusu Mazhar'ın 'Tahtı İşgalde Bulunan Memalikten Hicret Eden Müslümanların Emvâl-i Metrûkeden Meccanen (parasız) İstifade Ettirilmesi Hakkında Kanun Teklifi'[2] hakkında 10 Teşrinisani 1337 (10 Kasım 1921) tarihli Muvazenei Maliye ve Kavanini Maliye ve Adliye encümenleri mazbatası okunup tartışılmaya başlandı.[3]

Tartışma emvâl ve idaresinde yoğunlaştı.

İlk söz alan Kars Mebusu Fahreddin, memleket düşman elinden kurtulduktan sonra alınanın alındığını, bir kısmının satıldığını belirterek, binaların kaldığını ve hükümetin de bunları kiraya verdiğini kaydederek, "Emvâl-i gayrimenkûlenin de bizde 250 pâre karye (köy) var. Bunlarda Ruslar, Ermeniler, Rumlar sâkin idi (ikamet ederdi). Rumlar zaten hicret etmişler, gitmişler, Tesalya kıtasına. Ermeniler de komşularını katletmişler ve gitmişler, Revandaki kuvvetlerine iltihak etmişlerdi... Bizim elviyei selâsede bulunan arazi mülk değil, bunlar Hazine'nin malıdır" dedi. 300 pâre köyün hicret ettiğini hatırlatan Fahreddin, geniş izahatının sonunda bu kanunun elviyevi selâse halkına teşmil edilmemesini önerdi.[4]

Erzurum Mebusu Nusrat ise, tasarının 7-8 ay önce gündeme geldiğini hatırlattı ve "Gerek emlâk, gerek arazi yani Ermenilere aid olan kısım kâmilen Hazine'nindir. Yani ondan efradın hakkı kalmamıştır" diye konuştu. 23 Teşrinievvel'de Kars'ta yapılan anlaşma[5] mucibince Ermenilere altı ay mühlet verildiğini, altı ay sonra artık bunların mallarına sahip olamayacaklarının belirtildiğini kaydederek, Ermenilerin Ermenistan'a iltihak ettiğini açıkladı. Süleyman Sırrı (Yozgad), bir an önce yasal düzenlemenin yapılmasına dikkat çekerek, emvâl-i metrûkeden hükümetin istifade edemediğini, bir takım müstecirin (kiracının) istifade ettiğini, Emir Paşa (Sivas) da, hükümetin istifade edemediği tespitine katılarak, aslında Müslüman ahalinin de yararlanamadığını öne sürdü.[6]

---

1 *TBMM ZC*, I/12-17.9.1337 , sf. 228-231.

2 *TBMM ZC*, I/11-18.7.1337, sf. 311.

3 *TBMM ZC*, I/19-16.4.1338 (1922), sf. 215.

4 *TBMM ZC*, I/19-16.4.1338, sf. 216-217.

5 13 Teşrinievvel 1337-13 Ekim 1921 tarihli Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması, Kars'ta imzalandı. Antlaşma metni için, İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2000, sf. 41-47.

6 *TBMM ZC*, I/19-16.4.1338, sf. 217-218.

Bazı mebuslar hükümetin emvâl-i metrûkeden yeterince istifa edemediğini belirttiği gibi, bazıları da mazbataları yetersiz bularak tasarının Şeriye ve Hariciye encümenlerine gönderilmesini önerdi.

Kars Mebusu Cavid, Edirne'deki evinin emvâl-i metrûke olarak idare edildiğini, ama kendisine 10 para verilmediğini belirterek, emvâl-i menkûlenin satılabileceğini, emvâl-i gayrimenkûlenin muhafaza edilebileceğini ve eshabı (sahibi) gelince iade edilebileceğini vurguladı ve Dersim Mebusu Abdülhak Tevfik de, Cavid'in mütalâsına iştirak etti.[1]

Kars Mebusu Cavid'in Edirne'deki evinin emvâl-i metrûke olarak idare edilmesinin yakınmasından dört ay sonra 11 Eylül 1922'de kürsüde Aydın Mebusu Dr. Mazhar, 'tagayyüp (kayıp) olduğuma' karar verilerek, zeytinliğine hükümet adına el konup satıldığına dikkat çekti.[2]

Koşullar o kadar ağır ki, mebusların bile malına sahip çıkamadığı bir dönem yaşanmaktadır.

Fiilen kullananlara kaldı

Sivas Mebusu Mustafa Taki, Türkiye'de ikamet eden Rum ve Ermenilerin itaatten huruç (isyan) ettiklerine dikkat çekerek, bunlar hakkında ecnebi muamelesi mi yapılacağını sordu.

Ekalliyetler hukukunu hatırlatarak, uluslararası sulha kadar, bu malların muhafazasını öneren mebus Taki, devamında, "Yani bütün bunlar Hazine'ye maledilemez. Çünkü ne olacağı belli değildir. Bunların vaziyeti siyasileri malûm değildir. Nasıl olacak? Bunlar hakkında ne yapılacak? İşte ancak bunlar mahzur olabilir. Eski 'zimmi' (İslam devleti tebaasından olan haraç veren Hıristiyanlar ve Yahudiler) gibi muamele olunacağını zannetmiyorum" diye konuştu.

Tartışmaların ardından söz alan Maliye Vekili ve Trabzon Mebusu Hasan, encümenlerin mazbataları ve tasarının bugüne gelmesi hakkında bilgi vererek, emvâlin bir kısmında zilyedlerin (fiilen kullananların) olduğunu hatırlatarak, emvâl ve emlâkinin geliri için vekâlet verdiklerini ve mahkemeye müracaat ettiklerini, mahkemenin de vekâleti kabul ettiğini söyledi. Maliye Vekili, vaktiyle emvâl-i metrûke için var olan kanunun kararnameyle [8 Kanunsani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararname] yürürlükten kaldırıldığını ve böylece boşluk doğduğunu ifade ederek, uyardı:

> "Mahkemelere müracaat ediyoruz. Mahkeme, 'biz bu hususta hükümetin vekâleti âmmesini tanımıyoruz' diyorlar ve bize mahkemeler 'nasıl gasp ve füzuli oturuyorsun, sen necisin?' diyorlar. Mahkemeler bizim kanunlarımızla hüküm vermek mecburiyetinde olan mahkemelerdir. Bunların emvâli şunun bunun elinde kalıyor. Buna karşın mesuliyet hükümette teveccüh eder. Yani beytülmale teveccüh eder

1 *TBMM ZC*, I/19-16.4.1338, sf. 219.

2 *TBMM ZC*, I/22-11.9.1338, sf. 617.

(Hazine'ye geçer)... emvâl hakkında vekâlet ve salahiyeti kanuniyesi olanlara karşı hükümet kendisinde kanunen muamele yapma imkânını bulamıyor. İdareten dahi muamele yapmak istemediği içindir ki, böyle bir layihayı kanuniye tanzim ettik."[1]

Nusrat (Erzurum) ve Mustafa Sabri (Siird), layihaya eleştirel yaklaşırken, Ali Şükrü (Trabzon) ise Yunanlıların işgal ettiği bölgelerde bu kanunu bahane ederek zulmü artırmasından korktuğunu hatırlatarak, Manisa'daki çiftliğinden icar alan tanıdığının bulunduğunu, ama bu kanundan sonra alamayacağının kaygısını taşıdığını vurgulayarak, taraftar olduğu halde bir süre tehir edilmesini istedi.[2]

Erzurum'da ahaliye taksimi

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, kanunun mahiyetinin yanlış olduğunu, devletin bünyesini sarsacak ihanette bulunmayanların emlâkinin verilebileceğini belirterek, "Memleketimize hıyanet etmiş olan bir kimsenin buradaki emvâlinin böyle gayrimeşru vekiller (hükümet) tarafından idare edilmesi katiyen kabul edilemez" ifadesini kullandı. Eğer hükümet emvâle vaziyed etmesinin 'kanuni mi, şeri mi?' diye tereddüte düşüyorsa, meclisin hükümete müsaade edeceğini bunun için kanun yerine fetva verilmesini öneren Hüseyin Avni, "Bizim memleketimizden ayrılıp da bilâhare gelecek olan kimselerin bu memlekette ne emvâli ve ne de vatandaşlık hakkı olmadığından bu emvâl üzerinden ne hakkı tasarrufu olabilir? Kanun bu mahiyette doğru değildir. Azim fark vardır, adaletsizlik olur efendiler" diye konuştu.[3]

Erzurum Mebusu Salih, Erzurum'un üçte ikisinin Ermeniler tarafında işgal edildiği sırada hükümetin, Müslümanı katleden Ermeni'nin emvâlini ahaliye taksimi emrini verdiğini hatırlatarak, daha sonra tekrar İstanbul'un ve Meclisi Âli'nin vermiş olduğu bir kararla bu tarla ve evin geri alındığını, oysa tarla ve eve masraf eden insanın da mağdur olduğunu anlattı. Erzurum böyle olmakla beraber bütün Osmanlı tarihinin ve Rus tarihinin şahadeti veçhile Van vilayetinde tamamen Ermenilerin Müslüman mahallelerini yaktığını belirten Salih, "Hükümet bu gaiplerin hukukunu muhafazaten bu emvâlin muhafazasını talebediyor" diye konuştu.[4]

Maliye Vekâleti değil, Müsteşar Zekâi söz aldı ve mevcut hukuki durumda mahkemeye gidildiğinde, Maliye Vekâletinin yetkili bulunmadığı gerekçesiyle kabul edilmediğini ifade etti. Layiha hakkında tartışma sürdü ve sonunda tekliflerin de görüşülmesinin ardından birinci maddenin Şer'iye Encümenine gönderilmesi kabul edildi. Malatya Mebusu Lütfi'nin hükümetin emvâl-i metrûkeyle ilgili bugüne kadar ne yaptığını anlatması istemi karşılanmadı.[5]

1 *TBMM ZC*, I/19-16.4.1338, sf. 220-221.

2 *TBMM ZC*, I/19-16.4.1338, sf. 221-222.

3 *TBMM ZC*, I/19-16.4.1338, sf. 222-223.

4 *TBMM ZC*, I/19-16.4.1338, sf. 223-224.

5 *TBMM ZC*, I/19-16.4.1338, sf. 226-227.

Mebusların tartışmasında İttihatçı hükümetin yaptıklarına yönelik eleştirilerin ötesinde vicdanlı dahi bakılmamış olması, mevcut politik atmosferi hissettirmesi bakımından önemlidir. Mebuslara göre mesele 'öteki'nin malına el konulmaması değil, mevcut el konulmuş malların nasıl paylaşılacağı ya da paylaşılmasıdır.

2.1.2- 1922'de dönen malını aldı (mı?)

Dört gün sonra 20 Nisan 1922'de tasarıyla ilgili Şer'iye Encümeni Mazbatası Meclis'te okundu ve 1'inci maddesi tartışıldı. Ömer Vehbi (Konya), maddeyle emvâl-i metrûkeyle ilgili vekilliğin kabul edilmediğini ve bunun da hukuka uygun olmadığını belirterek, aleyhte oy vereceğini beyan etti. Osman Fevzi (Erzincan) ve İsmail Şükrü'den (Karahisarı Sahib) sonra Musa Kâzım (Konya), emvâlle sahiplik ilişkisi üzerinde durdu:

> "Maddede düşman istilasında kurtulan mahallerde ashabının (sahiplerinin) firar veya gaybubiyetine mebni (kaçtığından veya kaybolduğundan dolayı) sahipsiz kalan emvâl' diyor. Veresesi (mirasçıları) mevcut ise yine bu malı sahipsiz mi addedeceğiz? Kanunun şekli tanzimine nazaran bunları sahipsiz addediyoruz. Bu doğru mu efendiler? (Hiç doğru değil sesleri). Varisi veya vekili kanunusi mevcutsa ki diğer madde vekâleti de iptal ediyor, vekilin vekâleten azli, müvekkillerin (vekillerin) azletmesiyle olur veya müvekkillerden birinin vefatiyle olur. Vefatı malum değil, âzli malûma değil, hukuki vekâleti nasıl iptal edersiniz? Hassaten vârisi mevcud olanın gaibin emvâlini bir kanunla nasıl alırız? Bu kanun kabul edilemez... Gaibolan için madde tanzim etmek doğru değildir."[1]

Firar veya gaybubet edenin emvâliyle ilgili mirasçıların varlığı dikkate alınmadan, taşınır malların satılabileceği ve taşınmaz malların hükümet idaresinde olacağı yönünde düşünceler beyan edildi. Hatta tartışma vekâletin danışıklı olabileceği ve bunun da yaratacağı sorunlara dikkat çekilerek, oylamaya geçildi. Birinci madde, Adliye Encümeni'nden geldiği biçimiyle kabul edildi.

> "Madde 1- Düşman istilasından kurtulan mahallerde eshabının (sahiplerinin) firar ve gaybubetine mebni (kaçmasından ve kaybolmasından dolayı) sahipsiz kalmış olan emvâl-i menkûle Hükümetçe usulü dairesinde bilmüzayede furuht (açık artırmayla satılır) ve emvâl-i gayrimenkûle ile mezruat (ekinler) keza hükümetçe idare edilerek, esman (tutarı) ve bedeli icar (kiraya verme) ve hasılatı sairesi mesarifi vakıa badettenzil (indirimden sonra) emanet hesabına kaydedilmek üzere Mal Sandıklarına tevdi olunur (verilir).
>
> Ancak bunlardan avdet edenlerin (dönenlerin) emvâl-i gayrimenkulleriyle emaneten Mal Sandığına teslim edilmiş olan mebaliğ kendilerine iade olunur."[2]

1 *TBMM ZC*, I/19-20.4.1338, sf. 303-307.

2 *TBMM ZC*, I/19-16 Nisan ve 20 Nisan 1338, sf. 216, 303, 309.

26 Eylül 1915 tarihli geçici Tasfiye Kanunu'yla sürgün edilenin malının tasfiye edilmesini öngören sistemin 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle kaldırılmasının ardından BMM'de, ilk önce bu maddeyle ifade edildiği gibi taşınır ve taşınmaz emvâlle ilgili ikili bir sistem benimsenmiş gibi görünse de, aslında 'firar veya gaybubet' ettiği öne sürülen kişinin malına hükümet adına el konulmuştur.

Görünürdeki iki sistem şöyledir:

Birincisi, hükümet idaresindeki metrûk gayrimenkulle ilgili kiralamadan hâsılatını toplamaya kadar bütün işleri yapacak.

İkincisi, dönen mal sahibine gayrimenkul ve emanet hesabındaki para geri verilecek.

Firar veya gaybubetin hükümetin idari bir tasarrufu olarak belirleneceğini dikkate alarak, bu ikili görevle ilgili olarak hükümetin yapacağını beş madde halinde sıralamak mümkündür:

1- Taşınır mallar usulüne göre satılacak.

2- Taşınmaz mallar idare edilecek ve bunlar kiraya verilecek ve ekin gibi hâsılatı toplanacak.

3- Kira ve diğer gelirler toplamından masraflar çıkarıldıktan sonra kalan emanet hesabına kayıt edilmek üzere Mal Sandıklarına yatırılacak.

4- Avdet edenlere yani dönenlere gayrimenkulüyle, emaneten Mal Sandıklarına teslim edilen para kendilerine verilecek.

5- Doğrudan 'kendilerine verileceği' dendiği için mirasçısı veya vekili alamayacak.

Böylece, metrûk menkul emvâlin satılmasıyla ve gayrimenkul emvâlin idare edilmesiyle ve iadenin sadece sahibine yapılacak olmasıyla hükümet yetkili kılınmıştır.

Ama bunu, hükümetin hangi teşkilat yapısıyla yerine getireceği sorusu cevapsız kalmıştır.

'Firar ve gaybubet' edenin gayrimenkulüyle ilgili getirilen bu sistemle, 1915 sonrası sürülenlerin malını tasfiye etmeden farklı bir uygulama getirilmiş gibi olsa da, aslında iadenin sadece ve sadece 'sahibine' yapılacak olmasıyla, o günün koşullarında bir nevi 'örtülü tasfiye sistemi' kabul edilmiş olmaktadır.

Zaten bir yıl sonra İttihatçı Tasfiye Kanununu günün koşullarına göre yeniden düzenleyen 15 Nisan 1339 (1923) tarih ve 333 no'lu kanununla ilgili görüşmeler sırasında, 'dönenlere malını ve emanetteki parayı geri vermekle' ilgili hükmün ve kabul edilen vekâletlerle yapılan işlemlerin yarattığı sıkıntılar, bizzat Maliye Vekili Hasan Fehmi tarafından gündeme getirildi.[1]

Ardından 20 Nisan 1922 tarihli yasa yürürlükten kaldırılarak doğrudan İttihatçı tasfiye sistemi yürürlüğe kondu.

1 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 161.

1920-1921 yıllarında Rum ve Ermenilerin birçok Anadolu kentinden[1] ve Karadeniz'den Pontosluların[2] sürülmesi, 'firar ve gaybubet' edenler hakkında bakışı yeterince anlaşılır kılmaktadır.

2'nci maddede, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nda 15 gün gibi akit ve sözleşme yapmada belli bir süreyle getirilen sınırlama yer almayıp, kanunun yürürlüğe girmesinden önceki vekâletnamelerle usul ve mevcut örf ile âdete göre yapılan akitlerin geçerli olduğu belirtilirse de, malların idaresinin tamamen hükümete geçtiği net olarak ifade edildi.

Konya Mebusu Ömer Vehbi, kaybolan kişinin bıraktığı malın yine kendilerine ait olduğunun 1'inci maddede kabul edildiğini hatırlatarak, şahsi hürriyetlere tecavüz edilmemesine ve çıkacak kanunun şeriata uygun olması gerektiğine dikkat çekti. Tartışmanın ardından 2'nci madde de kabul edildi.

> "Madde 2- İşbu kanunun tarihi mer'iyetinden (yürürlüğe girme tarihinden) mukaddem (önce) tanzim kılınan (verilen) vekâletnamelere istinaden usul ve taammülü dairesinde vâkı olan ukud (akitler, şartlar) muteber olup kanunun tarihi mer'iyetiden itibaren ukudu mezkûreden mütevellit hukuk ile bu ukuda istinat eden veazifi vekâlet hükümete intikal etmiştir."[3]

Layihanın 3'üncü maddesine geçildi.

Maddeyle, sahipsiz emvâle fuzuli olarak müdahale edilenlerin yasaklanması ve aksine tavır gösterenler hakkında kanuni takibat yapılacağı öngörüldü. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, "Bugüne kadar emvâli işgal edenlerin fuzuli olarak işgal ettikleri öne sürülerek, bunlar hakkında hukuki işlem mi olacaktır?" diye sorarak, ne yapılmak istendiği üzerinde durdu. Maliye Vekili Hasan, maksadın sarih olduğunu, kanunun neşrinden itibaren hukuku ve salâhiyetin hükümette olduğunu, buna karşı çıkanlar hakkında işlem yapılacağını ifade etti. Mazbata Muharriri Hamid (Biga), Hüseyin Avni (Erzurum), Ömer Vehbi (Konya) arasında tartışma sürdü.

Hüseyin Avni, suistimale açık bir düzenlemenin yapıldığını, emvâle sahip kişinin kanunun neşrinden sonra teslim etmeyince cezaya çarptırılmasının öngörüldüğünü belirterek, hükümetle encümen arasındaki ihtilafa dikkat çekerek, bir hafta içinde Maliye'ye teslim etmeyenler hakkında kanuni tatbikat yapılacağını öngören düzenlemede değişikliğin yapılmasını önerdi. Fahreddin (Kars), bu sürenin bir ay olmasını teklif etti. Sonunda süre bir hafta olarak kaldı ve böylece

---

1 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 215, dosya: 95-1, yer no: 1.11..17. ve sayı: 619, dosya: 95-5, yer no: 2.33..5. ve sayı: 632, dosya: 95-6, yer no: 2.33..18. ve sayı: 839, dosya no: ----, yer no: 3.19..7. ve sayı: 924, dosya: 95-9, yer no: 3.23..15. ve sayı: 924, dosya: 95-9, yer no: 3.23..15. ve sayı: 938, dosya: 239-2, yer no: 3.24..12. ve sayı: 1012, dosya: 95-15, yer no: 3.28..3. ve Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, *Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, Derleyen: Herkül Milas, Çeviren: Damla Demirözü, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2001, sf. 221-223, 226-229, 243-246, 262-264, 282-283.

2 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 403-409; *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 374-376, 400-403; Pontus Meselesi, sf. 125-140, 190-260, 387-397, 400-408.

3 *TBMM ZC*, I/19-20 Nisan 1338, sf. 309.

3'üncü madde de kabul edildi. Tasarının 3'üncü maddesi Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'nin teklifiyle değiştirildi ve 'sahipsiz emvâl ve metrukât ve mezruata fuzulî müdahale' edenlerin kanunun neşrinden itibaren bir hafta içinde hükümete teslim etmeyenlerin cezalandırılması öngörüldü.[1]

Layihanın 4'üncü maddesiyle de, kanunun 'harbiye ve siyasiye ilcasiyle' yani savaş ve siyasi zorlamasıyla firar veya gaybubet edenlerin de emvâline getirilen sistemin uygulanması önerildi.[2]

Bu hüküm, yeni düzenlemede 5'inci maddeye kaydırılırken, encümen mazbatasında değişen 4'üncü maddeyle ilgili Saruhan Mebusu Reşad'ın teklifini gündeme aldı ve maddede, emvâl-i metrûkeyi hükümete bildirmeyenleri ihbar edene, meydana çıkan malın yüzde 10'unun verilmesi öngörüldü. Bu teklif tartışmasız kabul edildi.[3]

5'inci maddenin görüşülmesine geçildi. Hüseyin Avni (Erzurum), maddedeki belirsizliğe dikkat çekerek, "Saniyen firar veya gaybubet meselesi de idareten değil, hükmen sabit olmalıdır. Böyle sair mahallere firar ve gaybubetleri hükmen sabit olanlara tatbik olunmalıdır. Aksi takdirde suistimale bir kapı açarsak herkes istifade eder; bu yanlıştır" diye konuştu. Hüseyin Avni, adamın Kastamonu'ya, Trabzon'a ya da Sivas'a gidenin de gaip sayılmış olacağına dikkat çekerek, firar veya gaybubetin idareten tespit edilmesinin suistimale açık olduğunu ifade etti.

Erzurum Mebusu Salih, iktisadi hayatta Ermenilerin konumu üzerinde durarak, yüzde 2 faizle para verdiklerini, toplam 220 bin lira tüccara ve sermayedara borçlarının bulunduğuna işaret etti. Cibril Efendi'den 2 bin altın alacağının olduğunu, ama adamın firar ettiğini belirten Salih, bunun gibi pek çok kişinin de firarda olduğunu ve böyle pek çok alacak sahibinin varlığını hatırlattı. Maliye Vekili Hasan, Salih Efendinin haklı olduğunu ve hükümetin idare ettiği emvalden borçları ödemek mecburiyetinde olduğunu belirtti. Abdullah Azmi (Eskişehir), hükümetin emvâlden mütevellit davada ödemeye mecbur olacağını, diğerlerinde olamayacağını açıkladı. 5'inci maddeyle ilgili değişiklik önergesi okundu ve tartışmaların sonunda 5'inci madde encümene gitti ve 'firar veya gaybubet' ettiklerin 'hükmen sabit olan eşhasın' şeklinde değişikle kabul edildi.[4]

'Kaçma veya kaybolma' halinin sabit olması şartıyla, bu kişilerin mallarıyla ilgili yasal işlem yapılabilecektir.

15 Nisan 1923'te İttihatçı sisteme dönüşü sağlayan layihanın görüşülmesi sırasında Maliye Vekili Hasan Fehmi, 224 no'lu bu kanunun 5'inci maddesindeki bu hükmün kanunun uygulamasında sorun yarattığını belirterek, emvâl-i metrûkeye tamamıyla el koymayı engellediği gerekçesiyle 224 no'lu kanunu 'çıban' kanun olarak değerlendirdi. Vekil Hasan Fehmi, yeni layihanın kılı kırk yararak hazırlandığına dikkat çekti.[5]

1 *TBMM ZC*, I/19-20 Nisan 1338 (1922), sf. 309-313.

2 *TBMM ZC*, I/12-17.9.1337, sf. 225-226; *TBMM ZC*, I/19-16.4.1338, sf. 216.

3 *TBMM ZC*, I/19-20 Nisan 1338, sf. 313-314.

4 *TBMM ZC*, I/19-20.4.1338, sf. 315-318.

5 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339 (1923), sf. 161.

Maliye Vekili, 'firar ve gaybubet' eden lehine olan hükmün yarattığı soruna dikkat çekmekle, aynı zamanda bu hükmün gereğinin yapılmadığını da ifade etmiş olmaktadır.

6'ncı madde neşrinden itibaren yürürlükte olduğu, 7'nci madde de Maliye, Dâhiliye ve Adliye vekillerinin icra edeceği hükmündedir.

Görüşmenin sonunda 20 Nisan 1338 (1922) tarih ve 224 no'lu 'Memaliki Müstahlasadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emvâl-i Menkûle ve Gayrimenkullerinin İdaresi Hakkında Kanun' (Bakınız, *Belge 1- Kurtarılan Bölgedeki Mallar Hükümetin.*), 178 mebusun katıldığı oylamada, 115 kabul, 37 red ve 26 çekimser oyla kabul edildi.[1]

20 Nisan 1922 tarih ve 224 no'lu kanun, Ege ve İzmir işgaldeyken ve kurtarılan bölgelerin sınırlı olduğu sırada yürürlüğe kondu. Kanun düşman işgalinden kurtarılan bölgelerde sahibinin kaçtığının veya kaybolduğunun tespiti halinde bunların taşınır mallarını satmak ve taşınmaz mallarla ilgili tüm işlemleri hükümetin yapacağı, geri dönen sahiplerine gayrimenkulünün ve emanetteki parasının verileceği ve 20 Nisan 1922 tarihi öncesinde vekâletnameler aracılığıyla yapılan işlemin geçerli olduğu gibi hükümleri içerdi.

Sonraki dönemde 20 Nisan 1922 tarih ve 224 no'lu kanun, Emvâl-i Metrûke Kanunu olarak adlandırılacaktır.

Kanunun uygulamasında kaç kişi dönüp malını ve emanet hesabındaki parasını geri alabildi ya da niye alamadı?

Zaten alabilmesine fırsat kalmış olabilir mi?

Çünkü 14 Eylül 1922'de 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin ilga edilmesiyle Tasfiye Kanunu bir anlamda yeniden yürürlüğe kondu ve 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunun 7'nci maddesi gereği, 20 Nisan 1922 tarih ve 224 no'lu kanun ilga edildi. Bu halde 224 no'lu kanun beş ay sonra kısmen ve bir yıl sonra da tamamen yürürlükten kaldırıldı.

2.1.3- İstanbul'daki Rum ve Ermeni emvâli

20 Nisan 1922 tarih ve 224 no'lu kanunla işgalden kurtarılan bölgelerde 'firar veya gaybubet' edenlerin emvâlini satmaktan kiraya vermeye ve gerekli masrafı yapmaya kadar işleri ifa etmekle hükümet yetkili kılındı. Bu kanunla Anadolu çapında yetkilendirilen hükümetin gündeminde İstanbul vardır.

Hükümet, İstanbul'daki Ermeni ve Rumların sahibi bulunduğu emvâliyle ilgili tasarrufunun engellenmesi yönünde meclise başvurdu. Anlaşılan o ki İstanbul'daki Ermeni ve Rum emvâlinin satılması gündemde olup kabinede konuşulmuştur, ama Rum emvâlinin satılmasına Maliye Vekili taraftar ve Sıhhiye Vekiliyse karşı çıkmaktadır.

1 *TBMM ZC*, I/19-20.4.1338, sf. 321, 335-336; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 34-35.

Tartışma konusu bir kişinin malını satma yetkisinin sınırlandırılması, özünde mülkiyet hakkının sınırlandırılmasıdır.

İstanbul'daki emvâl-i metrûkenin satılmasıyla ilgili İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Hüseyin Rauf'un meclise gönderdiği tezkerede, yetkili kılınması istenmektedir:

> "TBMM Riyaseti Celilesine,
>
> Memlekette kalmak veya memleketi terk etmek isteyen anasırı gayrimüslimden Rum ve Ermenilerin uhdelerinde bulunan emvâl-i gayrimenkûleleri dûn (düşük) bir fiyatla devir ve ferağ ederek ellerinden tamamen çıkarmaları mübadele ve zarar ve ziyan mesailinin tatbiki hususunu müteassir (zor) bir şekle ifrağ edeceği kaviyyen (tamamen sokacağı) melhuz bulunduğuna (düşünüldüğüne) dair Maliye Vekâletinin 10 Kanunevvel 1338 (10 Aralık 1922) tarihli tezkeresi İcra Vekilleri Heyetinin 10.12.1338 tarihli içtimaında (toplantısında) ledettezekkür (konuşuldu), İstanbul'daki Rumların emvâli gayrimenkullerini satmaları Maliye Vekili ve sair mahallerdeki Rumların emvâli gayrimenkullerini satmamaları hususunda da Sıhhiye Vekili muhalif kaldığından halledilmek üzere bu iki cihetin Meclisi Âliye arzı takarrür etmekle (karar vermekle) ifayı muktazasiyle (gerekeni yapmanın) neticesinin işarına (bildirilmesine) müsaade buyurulmasını istirham eylerim efendim."[1]

Antalya Mebusu Rasih, *Öğüd* gazetesinde benzer bir haberin varlığına işaret ederek, Maliye Vekilinin herhangi bir araştırma yapıp yapmadığını sordu. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, hükümetin böyle bir görevinin bulunmadığını belirterek, "Heyeti Vekile'nin yaptığı bu tecavüzü salâhiyet, hukuku tasarrufiyeye tecavüzdür. Bunlar salâhiyetleri haricindedir. Nasıl müzakere ederler?" değerlendirmesiyle, İcra Vekilleri Heyeti'nin (hükümetin) meclise ait olan bir konuyu gündemine almasını bu şekilde eleştirdi.

Hüseyin Avni, İstanbul'daki Hıristiyan mallarıyla ilgili düzenlemede yetkili olanın İcra Vekilleri Heyeti yani hükümet olmayıp, meclis olduğuna dikkat çekti.

Maliye Vekili Hasan Fehmi (Gümüşane), meselenin Hüseyin Avni'nin anlattığı gibi olmadığını belirterek, "Mesele emlâkini satar satamaz şeklinde değildir. Teklif edilen lâyihai kanuniyenin neticesine kadar muamele idareten tehir edilebilir mi edilemez mi? Heyeti Vekilenin Kararının mevzuu budur" açıklamasını yaptı.

Maliye Vekiline karşı Hüseyin Avni, meclise müracaat edilmesini önerince Maliye Vekili Hasan Fehmi de, "Asıl kanun lâyihası meclise gelmiştir" diyerek, meclisin gündemi yoğun olduğu için hemen tasarının mecliste görüşülmediği için böyle bir uygulamaya gitmek durumunda kalındığını ifade etti. Sulh müzakeresi devam ederken ve buradan giden Rumların mallarını satarak gittiklerini, buna bir şey denemeyeceğini, ama mübadele esas olduğuna göre bu durumda Maliye Vekâleti veya Heyet-i Vekilenin bu durumda bir şey yapması gayrikanuni demenin ne derece doğru olduğunu belirten Maliye Vekili, "Efendiler muharebeyi müteakkip Afyon'dan

1 *TBMM ZC*, I/25-20.12.1338, sf. 472.

taarruz başladığı tarihten itibaren –ondan evvel de zaten cari idi– Yunanistan bir karar ittihaz (kabul) etmişti. Yunanistan dâhilindeki İslamların emvâli menkûle ve gayrimenkûleleri üzerindeki hakkı tasarruflarını menetmiştir. Hatta gıdalarından dahi menetmişlerdir. Sulh müzakeresi devam ederken mübadele, Meclisi Âlinizin esas itibariyle kabul ettiği bir esas iken buradan giden Rumlar, ellerindeki emvâli menkullerini satıyorlar, satarlar buna karşı bir şey diyemeyiz" diye konuştu.

Maliye Vekili, Rumların emvâlini satması hakkı olduğunu, ama emvâli gayrimenkullerin ferağı üzerinden (devir ederek) bırakmasının yani bir başkasının üstüne geçirmesinin gayrikanuni olduğunu beyan etti. Vekilinin açıklamalarına karşın, Hüseyin Avni bu tezkereyle hükümetin meclisin yetkisine tecavüz ettiği yönündeki görüşünde ısrar etti.[1]

Sert geçen bu tartışmanın ardından Adliye Encümeni'ne havale edilen bu tezkere, daha sonra 14 Nisan 1339 (1923) tarihli oturumda başka tekliflerle birlikte gündeme alındı[2] ve bunun sonucunda 333 no'lu kanun yürürlüğe kondu.

224 no'lu kanunla emvâl-i metrûkede tek yetkilinin hükümet olmasının ve avdet edenlere malıyla, parasının verilmesinin ve Tasfiye Komisyonu'nun yapısının değiştirilmesinin ardından, Aralık 1922'de İstanbul'daki Rum ve Ermenilerin mallarıyla ilgili hükümette irade birliği sağlanamadığı için özel olarak ele alındı ve tartışma bitmedi.

Hükümet Anadolu ve İstanbul ayrımının ötesinde köklü girişimde bulundu ve emvâl-i metrûke mevzuatında İttihatçı sisteme dönüşü 15 Nisan 1923 tarihli ve 333 no'lu kanunla sağladı.

2.1.4- 'Metrûk fabrikayı bize verin'

Emvâl-i metrûke, İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde de gündeme geldi.

İzmir İktisat Kongresine katılan gruplardan Sanayi Grubu, emvâl-i gayrimenkûlenin öncelikle sanayicilere verilmesini talep etti ve bunu her fırsatta gündeme getirdi. Sonunda sanayiciler, bununla ilgili karar aldırmayı da başardı.

1 Mart 1923'te kongre çalışmasında grupların talepleri değerlendirildi. Amele Grubunun kongreye verdiği proje üzerine hasta, hamile olana yardım edilmesi, haftalık bir gün izin verilmesi, 1 Mayıs'ın işçiler için bayram ilan edilmesi gibi birçok madde kabul edildi. Ayrıca Ziraat Grubunun talepleri de sıralandı. Sanayi Grubuyla ilgili kararlar gümrük vergisiyle sanayinin korunması, Teşviki Sanayi Kanunu'nun değiştirilmesi, sergi açılması, sanayi bankası kurulması, esnaf cemiyetleri ve sanayi odalarının tesis edilmesi şeklinde sayıldı.[3]

1 *TBMM ZC*, I/25-20.12.1338, sf. 472-473.

2 *TBMM ZC*, I/29-14.4.1339, sf. 143-144.

3 *Vakit* gazetesi, 2 Mart 1339 (1923), aktaran, A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir*, AÜSBF Yayınları, 2. basılış, Ankara-1971, sf. 313-314.

Bu kararlardan biri de, "emvâl-i metrûkeden müessesat-ı sınaiyenin Türk san'atkârlarına verilip işletilmesi" yani emvâl-i metrûkeden sınai kuruluşlarının Türk-Müslüman sanatkârına verilip işletilmesidir. Böylece emvâl-i metrûkeden tesislerin Türk-Müslüman sanayicisine verilmesi istenmiştir.

Kongrede kabul edilen esaslar, her grup için ayrı ayrı belirlendi. Sanayi Grubunun İktisadi Esasları, "gümrüklerde himaye usûlü, Teşvik-i Sanayi Kanunu hakkında, yollar ve vesait-i nakliyede hususî tarife, sanayi bankaları, tedrisat-ı sınaiye ve sanayi odaları" olarak sıralandı. Sanayi grubunun, odalarla ilgili alınan 6 karardan 5'incisi, "Emvâl-i metrûkeye kalan müessesat-ı sınaiyenin (emvâl-i metrûkeden kalan sınai kuruluşlarının) bilhassa sanat erbabına verilmesi ve sanayî muhitlerinin inhilâlden (parçalanmadan, bölünmeden) vikâyesi (korunması)" olarak belirlendi. Sanayicilerin bu talebi oylandı ve Amele Gurubu 'red' kararı vermiş olsa da, diğer grupların da desteğiyle ekseriyetle kabul edildi.[1]

Kongre çalışmalarını izleyen *Vakit* gazetesi muhabirinin izlenimi özetliyorum:

Benim anladığıma göre bu suretle herkesi meşgul eden mesele hâlâ kat'i bir şekilde tanzim edilemeyen emvâl-i metrûke işleri olsa gerekir. Hane, fabrika, bağ, incirlik, tarla, muhtelif san'at evleri, antrepolar ve emvâl-i menkûle şeklinde olmak üzere İzmir'de bulunan emvâl-i metrûke etrafında ahali başlıca ikiye ayrılmıştır. Bu iki takım insanlar emvâl-i metrûkeden müstefid olanlar (faydalananlar) ile olmayanlardan (faydalanmayanlardan) ibarettir. Emvâl-i metrûke yüzünden halk arasında mevcut olan dedikodu şehrin hayat-ı umumiyesini doldurmaktadır. Zannediyorum ki, emvâl-i metrûkeden mütevellit (meydana gelmiş) münazaaların (çekişmenin) esasından halli neye mütevakkıf (bir şeye bağlı) olduğunu müzakere etmek (görüşmek) üzere ayrıca bir iktisat kongresi teşkil edilmiş olsa yine bu işi bir neticeye raptetmek kabil olmayacaktır.[2]

Sanayi Grubu, iktisadi Türkçülüğün ekonomi politiği gereği olarak sermaye birikimi açısından emvâl-i metrûkeyi bir kaynak olarak gördüğü için Ermeni'nin ve Rum'un geride bıraktığı fabrikaya ya da benzer üretim birimlerine taliptir. Sonraki dönemde bu üretim birimlerinin sanayiciye verilmesi veya satılması için gerekli yasal düzenlemeler 22 Şubat 1926'da[3] 748 no'lu kanunla[4] yapılacaktır.

2.1.5- Borçluya bir yıllık ek vade

BMM'nin birinci dönemde çıkarılan son kanundan bir önceki kanun da işgalden kurtarılan bölgelerdeki Ziraat Bankası ile Evkaf ve Eytam idarelerinin alacakları istisna ve borçlarla ilgili düzenleme olup, özünde 'özel kişi borçları'

1 Gündüz Ökçün, age, sf. 426-429.

2 *Vakit* gazetesi, 17 Mart 1339 (1923), aktaran, Gündüz Ökçün, age, sf. 291-294.

3 *TBMM ZC*, II/22- 22 Şubat 1926, sf. 265-267; *DÜSTUR*, 3.Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 420-421; *Resmi Ceride*, 7 Mart 1926, no: 315.

4 Konuyu, bu ciltte 2. dönemde '3.2- Türk sermayedara metrûk emvâl' başlığı altında inceledim. N.O.

olarak emlâkin rehin bırakılması ve sonrası uygulamasıyla ilgilidir. İşgalden kurtarılan bölgelerde Müslümanların borçlarına yönelik düzenleme Nisan 1923'te yapıldı.

Burdur Mebusu İsmail Subhi, vilâyatı müstahlaza (kurtarılmış vilayetlerde) ve İstanbul'da emvâl-i menkûle muamelatına münhasır olmak üzere tecili düyun yapılmasına (borcun ertelenmesine) dair teklifi ile Layiha Encümeni Mazbatası ve Kavanini Maliye ve Adliye encümenlerine havale edildi.[1]

Vadesinden itibaren borçların bir yıl süreyle ertelenmesi öngörülen 1'inci madde tartışıldı.

İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf (Sivas), vadesi geldiği için 1000 liralık servetin 50 liraya satıldığını belirterek, düzenlemenin gerekliliği üzerinde durdu. Tartışma, hem malların düşük fiyatla elden çıkarıldığı hem de bu malların Hıristiyanların eline geçtiği üzerinde yoğunlaştı. Maddeler tek tek okundu ve kabul edildi.

> "Madde 1- İstanbul ve memaliki müstahlasada vefaen bey' ve ferağ (danışıklı satma ve vazgeçme) veya teminat suretiyle emvâl-i gayrimenkûleleri merhun olup (rehin bırakma) hitam (son) bulmuş ve bulacak olan müddeti muayenesinde (gözden geçirilmesinde) tediyei deyn edemeyen (borcunu ödeyemeyen) medyunların (borçluların) emvâli merhunelerinin (rehin edilmiş malların) müzayede (açık artırma) ve füruhtu hulûlu (satışı işlemi) ecelden (borç vadesi) itibaren bir sene müddetle tecil olunmuştur (ertelenmiştir)."

Kanunun diğer maddelerinde, bu ertelemeden dolayı borçlunun faizi düzenli ödemeye mecbur olduğu (madde 2) ve bu kanun hükmünden Ziraat Bankası ile Evkaf ve Eytam idarelerinin istisna edildiği (madde 3) hükümlerine yer verildi.

Diğer iki (4 ve 5) maddeyse yürürlük ve icrasından Adliye ve Maliye vekillerinin sorumlu olduğu hakkındadır.

Encümen görüşmelerinin sonunda beş maddelik layiha 16 Nisan 1923 tarihle ve 337 no'lu 'Vefaen Bey'ü Ferağ veya Teminat Suretiyle Emvâli Gayrimenkulleri Merhun Olup Tediyei Deyn Edemiyen Medyunların Emlâk ve Düyunu Hakkında Kanun' adıyla kabul edildi.[2]

Bu kanun, meclisin birinci dönemdeki son günkü oturumunda kabul edilen iki kanundan biridir. Böylece gayrimenkulü bir biçimde rehin kalanlara, özel bir vade imkânı sağlandı.

Meclis son iki günkü çalışmasında emvâl-i metrûkeyle ilgili sistemi tümden değiştirecek sürgün edilenlerin mallarının tasfiyesini öngören kanunu yeniden kabul etti.

---

1 *TBMM ZC*, I/27-5 Şubat ve 17 Şubat1339 (1923), sf. 166, 360.

2 *TBMM ZC*, I/29-16.4.1339, sf. 211-219; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 71-72.

2.2- İttihatçı sisteme son verildi

13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu, Ocak 1920'ye kadar yürürlükte kaldı. 21 Aralık 1918'de fesh edilen Meclis-i Mebusan, 1919 güzünde yeni seçimlerin yapılmasıyla ancak 12 Kanunusani 1336'da (12 Ocak 1920'de) açıldı. Mebusan çalışmalarına başlamadan önce Osmanlı hükümeti, bir kararnameyle 1915 Eylül ayından beri uygulamada olan genelinde tüm sürülenlerin ve özelinde Ermenilerin mülklerini tasfiye etmeyi amaçlayan Tasfiye Kanunu ilga edildi.

Ali Rıza Paşa Kabinesi (Ekim 1919-Mart 1920) tarafından çıkarılan 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle, İttihatçı iktidarın sürgün ettiği insanların mülklerini tasfiye etme sistemi yürürlükten kaldırıldı.[1]

8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli 'Âher Mahallere Nakledilmiş Olan Eşhasın 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) Tarihli Kararname Mucibince Tasfiyeye Tabi Tutulan Emvâli Hakkında Kararname' ile Tasfiye Kanunu'nun yürürlüğüne son verildi. Bu kararname, son Meclis-i Mebusan'ın 12 Ocak 1920'de toplanmasından dört gün önce emvâl-i metrûkeyle ilgili Osmanlı hükümetinin bilindiği kadarıyla yaptığı son düzenlemedir.

Adında ilgili kanun gereği 'tasfiyeye tabi tutulan' mallarla ilgili yapılacakları sıralayan kararname (Bakınız, *Belge 2- Tasfiye Kanunu Yürürlükten Kaldırıldı.*) beş maddelik temelli bir düzenleme yaptı:

1- 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu yürürlükten kaldırıldı. Gerek bu kanun, gerekse bu kanuna göre yapılan hukuki düzenlemelerin geçersiz olduğuna hükmedildi.

2- Malın sahibi kişiler, doğrudan 'âher mahallere nakledilen' yani sürgün edilen kişiler olarak tanımlandı (madde 1, 5-7, 9, 15-19, 21, 23, 26 ve 30) ve kanunla yapılan tasfiye işlemi iptal edildi.

Kararnamede sürgün edilenlerle ilgili Ermeni ve Rum gibi kimlik tanımlaması yapılmadı.

Ayrıca bu kararname sürgün edilenler hakkında fiilen bir sınırlandırma getirmiştir.

Ocak 1920 Osmanlısı'nda, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'ne göre sürgün bölgesi Suriye ve Musul'un işgal edildiği ve Osmanlı sınırı dışında kaldığı için, sürgün edilenlerden döneceklerin toprak parçası da sınırlandırılmış olduğu dikkate alınmalıdır.

Kararname bu yönüyle önemli bir mağduriyete neden olmuştur.

3- Mülga edilen Tasfiye Kanunu ile yapılanlar dikkate alınarak, uygulamadan kaynaklanan sorunları çözmek için nelerin yapılacağı tek tek sıralandı.

---

1 *Takvim-i Vekayi*, 19 Rebi ul Âhır 1338-12 Kânun-u Sani 1336 (12 Ocak 1920), no: 3747'den aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 11, İstanbul-1928, sf. 553-561.

Resmî ideolojik söylemin aksine, 1920'ye kadar olan dönemde sürgün edilenin mallarının tasfiyesinin amaçlandığı, geçici kanundan yaklaşık dört buçuk yıl sonra çıkarılan kararnamede, net olarak resmen ilan edildi.

4- Kanunun mülga edilmesi nedeniyle sürgün edilenlere, malının iadesi için nelerin yapılacağı tek tek belirlendi.

5- Kararnamede Hazine'nin el koydu gayrimenkullerden bir kısmının tapu kaydının değiştirildiğine (madde 1, 4, 5, 6, 10 ve 26) dikkat çekildi.

Tapunun yeni kullanıcı üzerine değiştirilmesinden dolayı bu mülkler hakkında ne yapılacağının hükümlerine yer verildi.

15 Nisan 1923'te BMM'de İttihatçı tasfiye sistemine dönüşü sağlayacak layihanın görüşülmesi sırasında Maliye Vekili Hasan Fehmi, 8 Ocak 1920 tarihli bu kararname ve uygulamasını bir saçmalık olarak yorumladı.[1]

Maliye Vekili'nin bu bakışını, dönemin hükümetinin görüşü olarak değerlendirmek mümkündür.

Toplam 33 madde olan kararnamenin amacı 30'uncu maddesinde şöyle ifade edildi:

> "Madde 30- Âhar mahallere nakledilmiş olan eşhasın (sürülmüş kişinin) emvâl ve düyun ve matlûbat-ı metrukesi (terk ettiği malı, borcu ve alacağı) hakkında 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanun-u muvakkat ile (geçici kanunla) bu kanunun suret-i icraiyesi hakkındaki 30 Zilhicce 1333 ve 26 Teşrin-i Evvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli nizamname mülgadır."

Böylece, hem İttihatçı iktidarın geçici kanunu yani Tasfiye Kanunu yürürlükten kaldırıldı, hem de Eylül 1915-Ocak 1920 döneminde bu kanuna göre yapılan işlemler belli sınırlamalar dışında tümden iptal edildi.

Kararnameyle malların Hazine tarafından gerçek sahiplerine iade edilmesinde, yapılacak ödemelerin peşin olmasına kadar bir dizi hüküm getirildi. İttihatçı tasfiye sistemini ortadan kaldıran bu hükümler elbette önemli, ama bunun kadar önemli olan da 1920 koşullarında bu düzenlemenin ne kadar uygulandığı konusudur.

Sürgün edilmiş ve Hazine tarafından malına el konmuş kaç kişiye malı iade edildi veya neden edilemedi?

Sürgün edilen kaç kişiye parasal ödeme yapıldı yahut niye yapılamadı?

Gerek iade edilen taşınmaz malın parasal değeri gerekse ödemeler toplamı ne kadardır?

Bu sorulara verilebilecek cevap, kararnamenin uygulandığının ya da uygulanmadığının göstergesi olacaktır.

---

1 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339 (1923), sf. 163.

2.2.1- Hazine emvâli iade edecek

Kararnamede hukuki olarak yürürlükten kaldırdığı mevzuatla o tarihe kadar yapılanlara değinildi ve bunlarla ilgili yapılacaklar da belirlendi.

Ocak 1920'de sürgün bölgesi Suriye ve Musul'un Osmanlı'nın sınırı dışında kaldığı gerçeği dikkate alındığında, öncelikle 'vazıyed' edilen yani idareten gasp edilen malların sahibine geri verilmesi benimsenmiş olsa dahi büyük bir mağduriyet daha baştan yaratılmış olmaktadır. Osmanlı'nın yeni sınırı içinde olan ve dönenlere, 8 Ocak 1920 tarihine kadar Osmanlı Hazinesi adına kaydı yapılan malların da sahiplerine iade edilmesi öngörüldü.

27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu ile sürülenlerin malı, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu gereği tasfiye işlemine tabi tutuldu. İşte bu kararname, Tasfiye Kanunu'na göre yapılan tasfiye işlemini ilga etti.

Bu kararnamenin amacı birinci maddede net olarak ifade edildi:

> "Madde 1- Âher mahallere nakledilen eşhasın (sürülen kişinin) emvâl ve düyun ve matlûbat-ı metrukesi (terk ettiği malı ve borcu ve alacağı) hakkındaki 17 Zilkade1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanun-u muvakkat bunun suret-i icraiyesi hakkındaki 30 Zilhicce 1333 ve 26 Teşrin-i Evvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli nizamname ahkâmına tevfikan (uygun olarak) Maliye ve Evkaf hazineleri namlarına kayıtları icra kılınıp da elyevm hazineteyn (Maliye ve Vakıflar hazinesi) uhdesinde (sorumluluğunda) bulunan emvâl-i gayrimenkûle malik veya mutasarrıf-ı evvelleri (önceki kullanıcıları) ber-hayat (hayatta) bulundukları halde hazineteyn tarafından malları kendilerine idareten hemen teslim ve ba'dehu (daha sonra) onların namlarına kayıtları tashih olunur (düzeltilir), mezkûr hazineler namlarına henüz kayıtları icra edilmemiş bulunanlar malik ve mutasarrıf-ı evvelleri ber-hayat (hayatta) oldukları halde onların uhdesinde ibka (sorumluğunda kalanlar) ve hazineteyn tarafından malları kendilerine teslim olunur. Sahib-i evvellerinden vefat etmiş olanların emvâl-i gayrimenkûlelerinin hazineteyn namlarına kayıtları icra edilmiş olsun olmasın verese veya eshab-ı intikallerine (intikal eden sahiplerine) hazineteyn tarafından hemen teslim ve bâ'dehu onların namlarına muamele-i intikalleri icra olunur (intikalleri yapılır)."

Birinci madde malları sahibine iadeyi düzenledi:

1- 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu'na ve 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli nizamnameye göre, sürgün edilen kişilerin Hazine ve Vakıflar adına kaydı yapılan ve yapılmamış malları, gerçek mal sahiplerine idareten hemen teslim edilecektir.

2- Mallar önceki sahipleri adına kayıtları düzenlenecektir.

3- Kayıtları yapılamayanın malı da vefat eden mirasçılarına verilecektir.

26'ncı ve 31'inci maddelerde de, sürgün edilenlerin mallarının hazinenin iki unsuru Maliye ve Vakıflar adına kaydedildiği belirtilerek, kararnamenin bu malları kapsadığına dikkat çekildi.

Kararnamenin getirdiği en önemli hüküm, malların 'gerçek sahibine' iade edilmesidir.

Hükümetin 'vaz-i yed ettiği' satılmamış taşınır malların sahiplerine aynen iade edilmesi öngörüldü. (madde 15)

Hazine adına vaziyet edilen tüm malların gerçek sahiplerine teslim edileceği ifadesiyle, sürgün edilen her bir insanın mallarına el konduğu hukuken bir kez daha ifade edilmiş olmaktadır.

Sürgün edilen kişiye, Hazine'nin elinde yani malın devletin mülkiyetinde bulunduğu dönemle ilgili elde edilen gelirden, kanunda belirtilen vergi gibi ve diğer gider kalemleri mahsup edildikten sonra kalan iade edilecek ve malların tahribatıyla ilgili tazminat da devlet tarafından ödenecektir. (madde 8 ve 9)

Sürülen kişinin Hazine'nin el koyduğu ve Hazine adına kaydı yapılan ile yapılmayan ve satılmayan tüm mallar, gerçek sahibine iade edilecektir.

Osmanlı'da tapu delindi

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu[1] gereği gerçek ve tüzel kişilerin malına Hazine adına el kondu ve öngörülen tasfiye işleminin (madde 2, 3, 5) gerçekleştirilmesinin ardından Hazine namına kaydedilen bu mallar, ya dağıtıldı ya da satıldı.

Kanun ve ilgili nizamname icra edildikten üç ve dört yılın sonunda ortaya çıktı ki, Hazine namına kayıt işlemi gerçekleştirilmesi anlamında el koymayla fiilen tapunun delinmesi resmiyet kazanmıştır.

18 Aralık 1918 tarihli 'Sevk Edilen Ermeni ve Rumların Geri Dönüşlerinde Mal ve Emlâkinin İadesi Kanunnamesi'nin 10'uncu maddesinde Ermenilerin durumu, "Birinci kısım: Tapu kuyûdu tashîh (kaydı düzeltilmesi) ve Maliye veya Evkaf namına intikal muamelesi (geçirilmesi işlemi) icra edilmemiş (yapılmamış) olanlardır... İkinci kısım: Tapu kaydı tashih ve Hazineteyn uhdesine (üzerine) intikal muamelesi icra edilmiş olanlardır..." şeklinde belirlendi.[2]

Buna göre Ermenilerin 'el konulan' malının bir kısmının tapu kaydı Hazine veya başka kullanıcı üzerine yapıldı, bir kısmının da yapılmadı. Kaydın yapılması ve yapılmaması halinde malın iadesi işlemi hükmü de ona göre farklılık gösterdi.

Hazine adına kaydın yapılması, önceki sahibinin kayıt işleminin ilga edilmesi demektir ki, bu da tapunun delinmesidir. Sürülenlerden istisnalar dışında kanunnamede yer aldığına göre, kitlesel olarak tapu kaydı ilga edilenler Ermenilerdir.

Ayrıca yine bu kanunnameden bir yıl sonra 8 Ocak 1920 tarihli kararnamede mallarla ilgili yapılan düzenlemede doğrudan Ermeni veya Rum gibi kimlik

1 *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740.

2 BOE, 341055, 18 Kanunuevvel 1334, aktaran, *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 412-417, 1027-1030.

belirtilmeden, doğrudan 'nakledilen eşhas', yani sürülen kişiler (madde 1, 5-7 , 9, 15-19, 21, 23, 26 ve 30) olarak tanımlandı.

Kararnamede sürülen kişilerin el konulan mallarının tapu kaydının değiştiği şu maddelerde yer aldı:

1- Sürülen kişinin Hazine namına kaydı icra edilmiş mallar sahibine idareten teslim edilecek ve kayıtları düzeltilecektir. Ayrıca Hazine namına kaydı yapılmayan mallar da teslim edilecektir. (madde 1)

2- Satışı ve devir işlemi yapılmış malların sahipleri, istemeleri halinde bu mallar kendilerine idareten teslim edilecek ve kayıtları düzeltilecektir. (madde 4)

3- Teminat olarak bırakılmış veya borcundan dolayı satışı gerçekleştirilmiş ve mülkiyet devri ve kaydı yapılmış işlemler geçerli olacaktır. Sadece kaydı yapılmamış olan gayrimenkulün kalan işlemi, işbu kararnamenin yürürlüğe girmesinden itibaren altı ay içinde sonlandırılacaktır. (madde 5)

4- Hisseli malların durumu 6'ncı maddede ele alındı. Bu hisseli malın mülkiyet devrinin yapılmış olması halinde neler yapılacağının detayına yer verildi maddede.

5- Başkalarına satılan veya mülkiyeti devredilen ve üzerinde bina yapılan, ağaç dikilen ve benzeri şeyler bulunan gayrimenkuller belirtilen hükümlerin yerine getirilmesi halinde iadesi yapılacaktır. (madde 10)

6- Hazine'ye ait gayrimenkulden kasıt, Maliye ve Vakıflar hazinesi adına kaydı icra edilmiş olsun veya olmasın sürülen kişiye ait bütün taşınmaz mallardır. (madde 26)

Bunlar, sürülen kişinin geride kalan mallarının sadece tasarruf hakkının kullanılmadığının, aynı zamanda yeni sahibi adına kaydın yapıldığının da hükümleridir.

Malların tapu kaydının değiştirilmiş olduğu belirtilen kararnamede, yine de malla önceki sahibi arasındaki ilişki de tümden yok sayılmadı.

18 Aralık 1918 tarihli kanunnameye (madde 10/2) göre mülkünün tapu kaydı değişen Ermeniler iken, 8 Ocak 1920 tarihli kararnameye (madde 1, 5-7 , 9, 15-19, 21, 23, 26 ve 30) göre İttihatçı hükümetin 1914-1920 döneminde sürdüğü kişilerdir.

8 Ocak 1920 tarihli kararnameye göre Hazinen'nin el koyduğu ve tapu kaydının değiştirildiği mülkiyetin sahibi, sürülen bir Ermeni, bir Rum veya sürülen bir başkası da olabilir.

Esasında sürülenin geride kalan malının Hazine veya satılan bir başkası adına mülkiyet devrinin yapılması, önceki sahibinin kayıt işleminin ilga edilmesi demektir ki, bu da bildik tapunun delinmesi işlemidir.

Sürgün defterleri ve paralar

İttihatçı hükümetin sürdüğü Ermeniler ve Rumların mallarını tasfiye etmenin teşkilatı Tasfiye Komisyonu adı kararnamenin 17'nci maddesinde yer aldı. Karar-

namede, sürgün edilen kişilerin mallarının tasfiyesi amacıyla İttihatçı iktidar tarafından oluşturulan Tasfiye Komisyonlarının tahsil ettiği paranın, faizle birlikte ödenmesi öngörüldü. Bu 17'nci maddeyi, "Sürülen kişi namına Tasfiye Komisyonlarınca tahsil edilen para kendilerine verilir. Ödeme faizli yapılır" şeklinde özetlemek mümkündür.

Tasfiye Komisyonu mazbatasında ismi geçene satılan malın parası sahibine ödenecektir, ama bu paradan davalı bir durum nedeniyle alacaklı olan varsa ona da ödeme yapılacaktır. (madde 20)

Devamında da, yine Tasfiye Komisyonu'na atıf yapıldı ve geçmişte görülen davalarda sürülen kişi aleyhinde yargılamalar yapıldığı için, bu kişinin dönmesiyle yargılanmanın yenilenmesi teklif edilmesi öngörüldü. (madde 23)

Kararname gereği yardım ve tazminat ödemekle ilgili usulleri devlet adına Maliye Nezareti belirleyecektir. (madde 28)

Kararnamenin pek çok maddesinde sürgün edilenlerin mallarına devlet tarafından el konduğu, satışından işletmeye verilmesine kadar belli bazı işlemleri Tasfiye Komisyonu'nun yaptığı ifade edildi.

Bu da Tasfiye Komisyonu'nun sürgün edilenin tüm kayıtlarını tuttuğu defterleri, hem ödemenin yapılması ve malın iade edilmesi hem de kimler adına, ne gibi işlemlerin yapıldığının ortaya çıkarılması açısından çok önemli kılıyor. Çünkü kararname gereği bu sürgün defterlerine göre emvâlin iadesi ve emanetteki paranın ödenmesi gibi işlemler yapılacaktır. Bu anlamda sürgün defterleri, neler yapıldığını öğrenmenin doğrudan belgesidir. Ne tesadüftür ki, bugüne kadar tek sayfası dahi ortaya konmuş değildir.

2.2.2- Ödemeler peşin olacak

8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnamenin 12'nci maddesine göre, 16'ncı madde gereğince, açık artırmayla yapılan satış bedelinden ilgili masraflar düştükten sonra sahibine ödeme peşin olarak yapılacaktır. Gereken zaman dilimi içinde yapılan ödemelerin, mevcut nizami faizli olması öngörülmüştür.

Malın iade edilmesinden ayrı olarak, malın açık artırmayla ilgili satış hükmü 16'ncı maddede yer aldı. Açık artırmayla satılmış olan taşınır malların satış bedelinden, masraflar düştükten sonra kalan miktar;

1- Malın gerçek sahibine,

2- Sahibi belli olmayan halde, köy veya mahalle halkından hak sahiplerine dağıtılmak üzere ihtiyar heyetlerine,

3- Mirasçısı olmayan malların bedeli de kimsesiz ve muhtaç olanlara dağıtılmak üzere ruhani liderlere verilecektir.

Ayrıca malların satışında ve mallarda olabilecek zararın tanzim edilmesi de 16'ncı maddede yer aldı. Hatta zararı verenin ödeme gücünün olmaması halinde, tazminatı ödeme sorumluluğu devletin olacaktır.

Maliye ve Vakıfların el koyduğu malların iade edilmesi ya da kişinin malını geri alması konusunda düzenleme 4'üncü maddede yer aldı ve bununla ilgili süre de iki yıl olarak sınırlandırıldı:

> "Madde 4- Birinci maddede beyan olunan emvâl-i gayri menkûleden Hazine-i Maliye veya Hazine-i Evkaf uhdesine geçenler hakkında işbu hazinelerce bey' veya ferağ (satışı veya mülkiyet devri) suretiyle vuku bulan tasarrufatı (meydana gelen işlemleri) mezkûr emvâl-i gayrimenkûlenin (adı geçen taşınmaz malın) sahib-i evvelleri (önceki sahipleri) kabul etmedikleri halde mallarını istirdat edebilirler (geri alabilirler). İşbu kararnamenin neşrinden mukaddem mal sahipleri tarafından alınmış bedel var ise ret ve iade edilir. Eşhas-ı mezkûre (adı geçen kişi) kabul edip etmediklerini işbu kararnamenin tarih-i mer'iyetin itibaren iki sene zarfında alelusul (usulüyle) ispat-ı hüviyet ederek kâtib-i âdil (noterler) maarifetiyle Defter-i Hakani (Tapu Sicil) İdarelerine ve Defter-i Hakani İdareleri dahi son malik ve mutasarrıflarına (kullanıcılara) tebliğ ederler."

4'üncü maddeye göre, malın gerçek sahibi kişi, Maliye ve Vakıfların el koyduğu malları satması veya mülkiyet devri yapmasından dolayı meydana gelen işlemleri kabul etmeyip malını geri alabilecek ve kararname öncesi aldığı bedeli iade edecektir. Malına el konulan kişi, kararnamenin yürürlüğe girmesinden itibaren iki yıl içinde, kararnamenin öngördüğü bu ilgili hükümleri kabul edip etmediği hakkında noter kanalıyla başvuruda bulunacaktır.

4'üncü maddenin yukarıya aktarmadığım devamındaki hükme göre, eğer bu kişi gerekli tebligatı Tapu Siciline yapmaması halinde, mevcut yapılan tasarrufu kabul ettiği yönünde değerlendirilecektir. Eğer kişi kabul etmesi halinde gerekli bedeller, önceden yapılan ödemeler varsa mahsup edilerek, ödenecek ve kabul edilmemesi halinde de, mallar kişiye idareten teslim edilecek ve daha sonra da kayıtlar adına düzenlenecek, aldığı bedel malın iadesine kadar teminat olarak kabul edilecektir.

Mirasçının hakkı

Sürgün edilen kişinin borcu karşılığında rehin edilmiş veya mülkiyet devri yapılmış ya da teminat olarak gösterilmiş olan taşınmaz mallarla ilgili, bu kararname öncesinde borç nedeniyle satışı yahut mülkiyet devriyle ilgili yapılmış tüm işlemler geçerli olacaktır. (madde 5)

Ayrıca sürgün edilen kişinin Hazine adına kaydı yapılmış hisseli mallardan dolayı mülkiyet davalarında ilgili kanun gereği taksimi veya açık artırmayla satışı işlemi geçerli olup, buna itiraz olması halinde gerekli düzeltmeler yapılacaktır. (madde 6)

Sürgün edilen kişinin ölmüş olanların mirasçıları veya kimsesi bulunmayan mallar hakkında 'mirasçısız ölüm' hükümleriyle ilgili düzenlemelere 7'nci maddede yer verildi. Buna göre kanunun öngördüğü kadar cemaatin hayır kurumlarına mali yardımda bulunulacaktır.

Sürgün sonrasında Maliye veya Vakıf hazineleri tarafından el konulmuş taşınmaz mallar üzerinde yatırım yapılması halinde, ne işlem yapılacağıyla ilgili düzenleme 10'uncu maddede yer aldı. Maddeyle, gayrimenkulde yapılmış binalar ve dikilmiş ağaçların kıymetinin, gayrimenkulün kıymetiyle mukayese edilerek sonucuna göre, mevcut elinde bulunduranla, evvelki sahibi arasında düzenlemenin yapılması ve gerekli ödemenin de üç yıl taksitlendirilmeye göre olması öngörüldü.

11'inci maddede ise, mülkiyetin fazlalığını evvelki sahibi veya mülkiyeti devredilenler ya da hükümet, söz konusu gayrimenkulü almaması halinde ilgili kanun gereği açık artırmayla satılacak ve bedeli de taraflar arasında hisse oranında paylaştırılacaktır hükmüne yer verildi.

Hazine'nin el koyduğu gayrimenkul üzerinde yapılan ve sökülmesi mümkün olmayan fazlalıklar için gerekli ödemenin bir yıl içinde yapılması hükmedildi. (madde 13)

Mevcut kiralanmış gayrimenkullerle ilgili düzenler de yapıldı.

Hazine'nin el koyması sonrasında taşınmaz malın kiralanması hakkındaki sözleşmeler, önceki kullanıcılar tarafından kabul olunmadığı takdirde, sahibinin hükümete müracaatı tarihinden itibaren kiracılara 10 gün süre verilerek idareden tahliyesi ve en fazla üç yıl olacak kira sözleşmelerinin sahibine devrolunması öngörüldü. (madde 14)

Ayrıca sürgün edilenden alacağı olanlar, genel hükümler gereği talep edip etmemekte serbest olacaktır. (madde 18)

19'uncu maddeyle, sürgün edilen kişilerin menkul ve gayrimenkul malları hakkındaki istihkak davaların sonuçlanmamış olanlarının iki sene içinde bitirilmesi ve bu sürenin sonunda, hakkının ihlal edildiğini iddia eden malik veya önceki kullanıcıların, kararnamenin yürürlük tarihinden itibaren altı ay içinde mevcut mevzuat kuralları çerçevesinde davayı sürdürmesi hükmü getirildi.

Harçsız dava açılabilecek

22'nci maddeye göre, 4'üncü ve 6'ncı maddede malın veya hissenin geri almakla ve 19'uncu maddede, sürülen kişi hakkında açılan alacak davalarla ilgili, kararnamenin yürürlüğe girmesinden itibaren iki yıllık sürenin bitiminden önce gayrimenkulün sahibi veya önceki kullanıcıları, diğer tarafa noterden göndereceği ihtarnameyle diğer maddelerin sağladığı hakları kullanmaya davet edilebilecek. Eğer ihtarnamenin tebliğinden itibaren 90 gün içinde hakların kullanılmaması halinde, belirtilen süre sona ermiş kabul edilecek ve ilgili hükümler uygulanacaktır.

Ayrıca kararnameyle, seferberlik sırasında ilgili kanun gereği el konulan gayrimenkuller hakkında ilgili kanun hükümleri geçerli olacağı (madde 3), öngörülen davaların Sulh Hâkimleri Kanunu'yla belirlenmiş hükümlere göre yapılacağı (madde 24) belirtildi.

Kararnamenin öngördüğü icraata karşı davanın açılabileceği (madde 25), bu kararnameyle ilgili davalarda tapu, noter ve Hicaz demiryolu harcı ve resmi alınmayacağı (madde 27) hükümleri getirildi.

Sahibi ve önceki kullanıcılarla ilgili hükümler, Hazine dışında gayrimenkulle ilgili taraflar, malik, önceki kullanıcıların vekili, velisi ve malikle önceki kullanıcıları ölmüşse mirasçıların vekil veya vasisi olarak sıralandı. (madde 29)

Mustafa Kemal'in Erzurum mebusu seçildiği halde çalışmasına katılmadığı son Meclis-i Mebusan'ın açılmasından dört gün önce yayımlanan 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle, İttihatçı iktidarın 1915'ten itibaren sürgün ettiği kişilere ait Hazine'nin el koyduğu malın sahibine geri verilmesinden, tazminat ödemesine kadar bir dizi hüküm getirildi.

1920 yılı başında sürgün bölgesi Suriye ve Musul'un Osmanlı'nın sınırı dışında kaldığı ve bunun yarattığı büyük mağduriyeti unutmadan, 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle, mülkiyetin Türkleştirilmesine yönelik uygulamaya resmen son verildi; ama bu hükümlerin 1920'deki siyasi atmosferde fiiliyatta uygulandığını düşünmek iyimserlik olacaktır. Zaten bir süre sonra Büyük Millet Meclisi tarafından kararnameyi işlevsiz kılmaya yönelik düzenlemeler bir bir uygulamaya konulacaktır.

2.2.3- BMM, kararnameyi refetti

Osmanlı hükümetinin 8 Ocak 1920 tarihli Kararnamesi'yle ilgili ne gibi işlemlerin yapıldığı, Hazine adına kaydedilen malların ne kadarının geri sahiplerine verildiği, davalık durumların ne kadarının sahipleri lehine ya da aleyhine sonuçlandırıldığı, o zamanki kayıtların ne olduğu soruları 1920'den beri cevap bekliyor.

Fakat Maliye Vekili konunun Büyük Millet Meclisin'de (BMM) görüşülmesi sırasında önemli bilgi verdi.

Maliye Vekili, hatta Tasfiye Kanunu'yla ilgili tasarının Nisan 1923'te BMM'deki tartışmalarında bu mahkemelik durumla ilgili de bazı değerlendirmede bulundu.

8 Ocak 1920 tarihli Kararname'nin kaldırılması ve İttihatçı iktidarın kanunu yeniden yürürlüğe koyması konusu ilk kez 14 Eylül 1338 (14 Eylül 1922) tarihinde BMM gündemine geldi.

Tarih çok önemli...

İzmir'in 9 Eylül 1922'de kurtarılmasından beş gün sonra böyle bir konunun gündeme alınması ya da bugüne kadar alınmamış olması, Ankara'nın ne denli planlı davrandığının bir ifadesi olsa gerek.

BMM'nin 14 Eylül 1338 tarihinde, hafi (gizli) 102'nci inikatının (toplantının) 2'nci celsesinde (oturumunda) üç maddelik '8 Kanunusani 1336 tarihli kararnamenin ref'i hakkında layihai kanuniye' gündeme alındı ve görüşüldü.[1]

Maliye Vekili Hasan Fehmi, 13 Eylül 1915 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu'nun kaldırılmasıyla emvâl-i metrûkeyle ilgili neler yaşandığı hakkında bilgi verdi ve bu düzenlemenin gerekliliği üzerinde durdu.

Maliye Vekili Hasan Fehmi, gezli celsede net konuştu, muhtelif devletlerin baskısıyla İstanbul Hükümeti'nin 8 Kanunasani 1336 (8 Ocak 1920) tarihinde bir kararname neşrettiğini ve artık bunun kaldırılmasının zamanının geldiğini belirterek, hatta Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün 23 Nisan 1920'de reddedilmemiş olmasını büyük bir eksiklik olarak değerlendirdi. Hasan Fehmi şöyle devam etti konuşmasına:

> "Akalliyetler meselesi mevzuubahis olduğu zaman; bu mesele hakkında kabul ettiğiniz ve bugüne kadar tatbik ettiğiniz ahkâmı yine tatbik edin, başka bir şey istemiyoruz derlerse, buna karşı zannederim ki vereceğimiz hiç bir cevap kalmaz. Çünkü bu, bütün kavanin ve ahkâmı esasiyemizi çiğneyerek, tehcir edilen eşhasa yeni bir takım hukuk bahşediyor. Meselâ her hangi bir suretle Müslümanların uhdesine geçmiş olan emval ve emlâki derhal, bilâmuhakeme sahip olana veriyor ve bu kanun mucibince bundan tevellüt edecek maddi ve manevi bütün mesuliyeti maliyeyi de hazine ödemek mecburiyetinde kalıyor. Bunun ahkâmı kısmen tatbik edildi, kısmen de tatbik edilmedi. Fakat kanunun hükmü bakidir. Yine bu kanun mucibince mahlulat esası dahi kabul olunmayarak tehcir edilenlerden nesli münkati olanların (mirasçısı olmayanların) emval ve emlâki, cemaata veriliyor...
>
> Fakat hiç olmazsa hakkımızda sulh ciddiyetiyle mevzuubahis olmazdan evvel bu kanunu özümüzden atalım ve müdafaatı kanuniyemiz meyanından çıkaralım. Ondan sonra tasfiye kanunu üzerinde ne yapacağımızı düşünürüz... Yani ufak bir lâyihai kanuniye ile bu uzun kararnameyi mevkii meriyetten refetmek lazımdır. Bunu bendeniz çok mübrem ve müstacel bir husus olarak görüyorum. Hattâ bu kararnamenin şimdiye kadar mevkii meriyette kalmasına da kendi hesabıma müteessir ve müteessifim. Bu, zaten bir kararname olmakla, mevkii meriyetten kaldırılması için bir maddei kanuniye kabul etmekle mesele bitiyor...
>
> Eğer arzu buyurursanız izahat vereyim. Şunu da arz edeyim ki bu kararnamenin tatbikatı, kanunda mevcut olan ahkâmın onda biridir. Yani birçok mevaddı tatbik olunmamıştır. Fakat bu kararname kanun olarak mevcut oldukça, halle tabii de bulundukça, tabii ahkâmını' bize tatbik ettirirler. Onun için ahkâmının bir an evvel reddi icap eder."[2]

Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle ilgili değerlendirmesini özetliyorum:

1- 8 Ocak 1920 tarihli kararname çeşitli devletlerin baskısıyla yürürlüğe kondu. Aslında BMM açıldığında 23 Nisan 1920'de kaldırılmalıydı.

1 *TBMM GCZ*, 3-14 Eylül 1338, sf. 768-781.

2 *TBMM GCZ*, 3-14 Eylül 1338, sf. 768-769.

2- Bu kararnameye göre bugüne kadar sürdürülen ekaliyetler (azınlıklar) meselesi değiştirilmelidir; çünkü tehcir edilene yeni birtakım hukuk bahşediliyor.

3- Kararnameyle Müslümanların kullanımına geçmiş olan emvâl ve emlâk, mahkeme vasıtasıyla sahibine veriliyor. Bundan doğan bütün maddi ve manevi zararı Hazine ödemek zorunda kalıyor.

4- Kararname hükümleri kısmen tatbik edildi, kısmen tatbik edilmedi. "Şunu da arz edeyim ki bu kararnamenin tatbikatı, kanunda mevcut olan ahkâmın onda biridir."

5- Sulh görüşmeleri olmadan evvel bu kararname kaldırılmalıdır. Ondan sonra Tasfiye Kanunu hakkında ne yapılacağı düşünülmelidir. Bu kararnamenin bugüne kadar kalmasından müteessirim.

Bu kararnamenin bugüne kadar yürürlükte kalmasından üzgün olduğunu belirten Maliye Vekili Hasan Fehmi, 8 Ocak 1920-14 Eylül 1922 tarihleri arasında bu kararname hükümlerinin ancak 10'da 1'inin uygulandığını ve geriye kalan hükümlerinin uygulanmadığını itiraf etti ve sulh görüşmeleri olmadan hemen kaldırılması gerektiğine dikkat çekti.

Maliye Vekili, yakın geleceğe yönelik öngörüsüyle Lozan başlamadan evvel kararnameden bir an önce kurtulmak gerektiğini ifade etti.

Maliye Vekilinden sonra görüşmeye devam edildi. Adliye Encümeninin tasarıyla ilgili değerlendirmede bulunması üzerine, Maraş Mebusu Hasip, böyle bir kanunun teklif edilemeyeceğini ve meclisin aleni ruznamesine alınmasını istedi.

İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920 sonrası kararlarının geçersiz sayılacağı yönündeki BMM kararının da hatırlatılması sonrasında, bu düzenlemenin bir kanunla yapılabileceği belirtilince, gerek Maliye Vekili gerekse önerge sahibi Gaziayıntap Mebusu Ali Cenani'nin, değişikliğin zorunluluğu üzerinde durmasının ardından İlyas Sami (Muş), meclisin kabul etmesini önerdi. (Bakınız, *Ek 1- TBMM Gizli Celsede 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin yürürlükten kaldırılması kararıyla ilgili görüşme.*)

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, hükümetin yanlışlığı üzerinde durarak, kanun yapılmasının gereğine işaret etti. Adana Mebusu Zekai, "Elyevm (bugün) tehcir kabul edilmiş olan ve bundan sonra edilirse ve edilecek olanlar ve ahvali harbiye ve siyasiye ile me'valarını (meskeni ve yerini) terketmiş olanların emvâllerinin sureti müzayedesine veyahut sureti idaresine dair evvelce mevcut olan Tasfiye Kanunu yerine kaim olur. Bu Tasfiye Kanunu ise o gibi emvâlin sahipleri yedinden bilâ bedel (bedelsiz) alınarak sahibi aslilerine iadesi hakkındadır ki bunun tabii refi (kaldırılması) lazımdır" diye konuştu.

Görüşmenin ardından teklif oylandı ve kabul edildi. Ayrıca aleni celsede bir mebusun vereceği teklifle sorunun çözümleneceğini ve karar olarak kabul edilebileceği belirtildi.

Layiha üç madde olup, birinci maddesinde kararnamenin kaldırıldığı belirtildi:

"Madde 1- Ahar mahallere nakledilmiş eşhasın (sürülmüş kişinin) tasfiye[ye] tabi tutulan emvâli hakkında 16 Rebiyülahir 1338 ve 8 Kânunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararname mevkii meriyetten ref olunmuştur (kaldırılmıştır)."[1]

Diğer iki maddenin biri neşrinde yürürlükte olacağı ve öteki de, Heyet-i Vekilenin icra edeceği yönünde hükümleri içeriyor.

Aynı günkü gizli celseden sonra, 3'üncü celse aleni yapıldı.

Gaziayıntap Mebusu Ali Cenani'nin 'Âhar mahallere nakledilmiş eşhasın tasfiyeye tâbi tutulan emvâli hakkındaki 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli Kararnamenin reddine dair takriri' hakkında Maliye Vekili Hasan, kararnamenin 'İstanbul Hükümeti' tarafından yayımlandığını belirterek, uygulamada birçok sorunun yaşandığını ve hemen kaldırılması gerektiğini anlattı. Önerge sahibi Ali Cenani söz alıp bir cümle dahi söz etmedi.[2]

Başka söz alan olmadı ve takrir okunduktan sonra '14 Eylül 1338 (14 Eylül 1922) tarih ve 284 no'lu 'Âhar Mahallere Nakledilmiş Eşhasın Tasfiyeye Tâbi Emvâli Hakkında Mevcut Kararnamenin Reddine Dair Heyeti Umumiye Kararı'[3] kabul edildi.

Bununla 8 Ocak 1920-14 Eylül 1922 döneminde yürürlükteki 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin kaldırılmasıyla, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nu kaldıran kararname de ilga edilmiş oldu.

BMM kararıyla, 'Tasfiye Kanunu'nun tasfiye işlemi' kaldırıldı.

Bir anlamda mülkiyetin Türkleştirilmesinin modelini oluşturan Tasfiye Kanunu resmî olarak yeniden yürürlüğe kondu.

8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin kaldırılmasıyla, eski sisteme 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu modeline geri dönüldü, ama gerekli düzenleme, ancak altı ay sonra 15 Nisan 1923'te yapılacaktır.

2.3- Ankara 1915'e döndü

İttihatçı hükümet 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu'yla, 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'yla sürülen genelinde Hıristiyanların ve özelinde Ermeni'nin ve Rum'un ve diğer 'öteki'nin malını tasfiye etme sistemini oluşturdu. Sürgün edilenlerin geri dönmesiyle ilgili kararın 1918 Ekim ayında alınmasından sonra, Osmanlı hükümetinin 8 Ocak 1920 tarihli kararnamesiyle, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanunun yarattığı bu tasfiye sistemi yürürlükten

1 *TBMM GCZ*, 3-14.9.1338, sf. 781.

2 *TBMM ZC*, I/23-14.9.1338, sf. 49.

3 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 82.

kaldırıldı ve uygulanmasının yarattığı sorunları çözmek için tazmin edecek bir model öngörüldü. İstanbul'un işgali ve Mebusan'ın baskını sonrasında Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi, İzmir kurtarıldıktan beş gün sonra, 14 Eylül 1922 tarihli kararıyla da, 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyi ilga etti.

14 Eylül 1922 tarihi itibariyle BMM ve hükümet, İttihat ve Terakki'nin altyapısını oluşturduğu tasfiye sistemini yeniden yürürlüğe koydu. Ama Tasfiye Kanunu'nun yeniden ele alındığı 15 Nisan 1923'e kadar ara bir dönem yaşandı. BMM, 15 Nisan 1923'te çıkardığı 333 no'lu kanunla İttihatçı sistemin uygulama alanını daha da genişletti.

Buna göre, malına el konulan kişi, 26 Eylül 1915 tarihli kanunda sürgün edilenle sınırlı iken, 15 Nisan 1923'ten itibaren (333 no'lu kanunun 6'ncı maddesiyle) malının başında değilsen, malın elinden gidere kadar yaygınlaştırıldı.

2.3.1- Komisyonlar eşrafa emanet

Osmanlı hükümetinin İttihatçı tasfiye sistemini ilga eden 8 Ocak 1920 tarihli kararnamesi, 14 Eylül 1922'de BMM kararıyla refedilmesinin ardından, bir buçuk ay sonra 31 Ekim 1922'de esas görevi 'öteki'nin mülkünün tasfiyesi işlemi olan Tasfiye Komisyonu yapısında yapısal değişikliğe gidildi. Zaten 'işgalden kurtarılan bölgelerde' emvâlin hükümet idaresine geçmesini öngören 20 Nisan 1922 tarih ve 224 no'lu kanun da altı aydır yürürlüktedir.

31 Ekim 1922 tarihli kararnameyle, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici kanun ve 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli nizamname gereği oluşturulan Tasfiye Komisyonlarının yapısında temelli bir değişiklik yapıldı. Bu yeni düzenlemeyle bakanlık düzeyindeki görevlendirmenin yerini, eşraf kişiler aldı. Böylece emvâl-i metrûkenin tasfiye sistemine eşraf kişilerin aktif katılımıyla, yerelde tasfiyesinin hızlandırılması amaçlanmış olmalı.

224 no'lu kanunla malları idare etme yetkisinin hükümette olması hükmüne, '31 Teşrinievvel 1338 (31 Ekim 1922) tarih ve 1954 no'lu 'Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Terkedilmiş Malları Hakkında 13 Eylül 1331 tarihli Kanunun Uygulama Biçimine Dair 26 Teşrinievvel 1331 tarihli Tüzüğün Bazı Maddelerini Değiştiren Kararname' ile açıklık getirildi. Kararname toplam dört madde olup, birinci maddeyle, 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli nizamnamenin 5'inci maddesi aşağıdaki gibi değiştirilmiştir:

> "Madde 5- 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli [Tasfiye] kanunun uygulanması lazım gelen mahallerde, işbu kanunda belirlenen görevleri yapmak üzere, mahallinin en büyük mülkiye memuru tarafından tayin olunacak mal memurunun başkanlığı altında idare meclisi ve belediye meclisi ve varsa ticaret odası üyelerinden birer kişiden oluşan bir komisyon teşkil edilecek ve bu komisyonlarda mahalli savcı murakıp (denetçi) sıfatıyla bulunacak ve komisyonlarca alınacak kararlara, gerektiğinde

mahalli idare meclisi nezdinde itiraza yetkili olacaktır."[1]

Sürgün edilenlerin mallarını tasfiye etmek amacıyla oluşturulan Tasfiye Komisyonu'nun kurulmasıyla ilgili, 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli tüzüğün 5'inci maddesinde, "Her komisyon, Dâhiliye Vekilinin tayin edeceği bir başkan ile Adalet ve Maliye vekilleri tarafından seçilmiş birer üyeden oluşur" hükmü, 31 Ekim 1922 tarihli kararnameyle yeniden düzenlendi. Hüküm, "Mahallinin en büyük mülkiye memuru tarafından tayin olunacak mal memurunun başkanlığı altında idare meclisi ve belediye meclisi ve varsa ticaret odası üyelerinden birer kişiden oluşan bir komisyon teşkil edilecek" olarak değiştirildi.

Bu, bakanlık düzeyinde yetkilendirmeden yerel oluşuma imkân veren yapısal bir değişimdir. Artık Tasfiye Komisyonu, 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli tüzüğünde olduğu gibi doğrudan vekillerin atamasından oluşmayacaktır. 31 Ekim 1922 tarihli değişiklikle Tasfiye Komisyonu'nun, mahallin en büyük mülki amirin tayin edeceği mal memuru başkanlığında, idare meclisi ve belediye meclisi ve varsa ticaret odası üyelerinden birer kişiden oluşması ve savcının da denetleyici olması öngörüldü.

Böylece yedi yılın sonunda Tasfiye Komisyonu'nun yapısı tamamen değiştirildi ve vekillik yani bakanlık düzeyindeki görevlendirmenin yerini mahalli düzeydeki eşraf kişiler aldı.

Batı Anadolu'da Yunan işgaline son verilmesinin ardından emvâl-i metrûkenin tasfiyesini sağlayacak komisyonun bu yapısındaki değişiklikle yerel düzeydeki kişiler görevlendirildi.

Gerçi Tasfiye Komisyonu'nun yapısı, bu hükmün altı ay yürürlükte kalmasından sonra Nisan 1923'te yeniden düzenlendi.

Tüzükteki bu değişikliğin yanı sıra, eklenen 'Emvâl-i Metrûke Tasfiye Komisyonlarının esas defteri'nde kayıt düzeni yeniden belirlendi. Esas defterde 14 tane özel hesabın tutulması istendi.[2]

Kararnameyle 26 Teşrinievvel 1331 tarihli nizamnamenin 7'nci maddesi de kaldırıldı (madde 2) ve 8'inci maddesindeki, Tasfiye Komisyonu reis ve azaların çalışma koşullarıyla, özlük hakları yeniden (madde 3) düzenlendi.

Dönmeyenin mülküne el koyma

Ayrıca nizamnameye bir de madde eklendi:

"Madde 4- Harbi umumiden (Birinci Paylaşım Savaşı'ndan) evvel veya sonra her

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 100-101; sadeleştiren Salâhaddin Kardeş, 11 Haziran 2007'deki Tehcir ve Uygulamaları konulu sunumu, www.maliye.gov.tr/Mayem/new/sx/Etkinlikler/konferans/tehcir/Slaytlar.pps -

2 Kayıt sistemini birinci ciltte, '4.3.3- Milyonların sürgün defteri nerede?' başlığı altında inceledim. N.O.

ne suretle olursa olsun berayı seyahat (seyahat amacıyla) memaliki ecnebiye veya meşguleye (yabancı veya işgale uğramış ülkelere) gidip henüz avdet etmemiş (dönmemiş) olan eşhasın (kişinin) avdetine (dönmesine) kadar emvâli menkûle ve gayrimenkûlesi (taşınır ve taşınmaz malları) hükümetçe idare olunur."

Böylece nizamnameye eklenen bu maddeyle, işgalden kurtarılmış bölgelerdeki 'kaçan veya kaybolan' kişilerin geride bıraktığı taşınır ve taşınmaz mallarla, âher mahallere nakledilen yani sürgün edilenlerin mallarını birlikte ele alma imkânı yaratıldı. Çünkü 20 Nisan 1922 tarih ve 224 no'lu kanunla kurtarılan bölgelerde emvâlin idaresi hükümete veriliyordu. Nizamname değişikliği ve bu ek maddeyle, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'yla ilgili düzenlemeye gitmeden, Birinci Paylaşım Savaşı öncesi ve sonrasında, her ne sebeple olursa olsun malının başında bulunmayan kişilerin emvâlinin idaresi hükümete verilmiş olmaktadır.

Gerçi o mülkün, sahibi dönene kadar hükümete verildiği istisnası getirilmiş olsa da, mülk hükümet sorumluluğundadır. Böylece hem kurtarılan bölgelerde hem de mevcut idarenin bulunduğu yerdeki emvâl-i metrûkenin yönetimi resmen hükümetin insiyatifine geçmiş olmaktadır.

Diğer bir deyişle, sürgün edilenin malını tasfiye etmek amacıyla uygulanan 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu ile bu yeni çıkarılan 20 Nisan 1338 (1922) tarih ve 224 no'lu kanun hükümlerinin uygulama birliği sağlanmıştır. Böylece 'nakledilen veya firar veya gaybubet' yani 'sürülen veya kaçan veya kaybolan' kişinin malına el konulmaktadır.

224 no'lu yasa ve tüzük değişikliği malların mülkiyet yapısında, dönenlere geri verilmesi dışında özde bir değişiklik yapılmadı. Sonuç olarak mallar Hazine ve Vakıflar adına kaydı yapıldığı yani el konduğu için, bu malların idaresinin hükümette olacağı hükmüne netlik getirildi.

2.3.2- BMM'de tasfiye hazırlığı

BMM hükümetinin Eylül sonrası gündeminde uluslararası düzeyde ilişkileri yoğunlaştırmaya yönelik görüşmeler vardır. Kasım 1922'de Lozan Konferansı görüşmeleri başladı ve 30 Ocak 1923'te Yunanistan'la mübadeleyi öngören ilk antlaşma imzalandı.

Lozan Konferansı 4 Şubat 1923'te kesintiye uğradı ve bu arada, 17 Şubat-4 Mart 1923 İzmir İktisat Kongresi toplandı. 1 Mart 1923'te BMM yeni çalışma dönemine başladı ve bir ay sonrasında da 1 Nisan 1923'te yeniden seçim yapılması kararı alındı ve 8 Nisan 1923'te BMM Reisi Mustafa Kemal 9 umdeyi açıkladı.

Gündemin böylesi yoğun olduğu dönemde emvâl-i metrûkeyle ilgili 5 layiha (tasarı) ve 1 tezkere birlikte ele alındı ve meclisin son iki gününde kanunlaştı. 16 Nisan 1923'te de BMM'nin birinci devresinin son oturumu yapıldı.

14 Nisan 1923'te, 20.4.1338 tarihli kanunun 1'inci maddesine bir fıkra eklenmesi ve 5'inci maddenin tadiline (değiştirilmesine) ve 20.4.1338 tarihli kanunun ilgasına dair mazbata ve tasarıların hepsi gündemdedir. Maliye Vekili tarafından aşağıda tek tek sıralanan layihalar ve tezkere bir teklif haline getirildi.[1]

1'inci layiha: 25 Temmuz 1338 (1922) tarihli İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf imzalı olup, âher mahallere nakledilmiş olan eşhasın tasfiyeye tabi tutulan emvâli hakkındaki 17 Zilkâde 1334 (1333, olmalı) tarihli Tasfiye Kanunu'nun ilgası hakkında 8 Kanunusani 1336 tarihli (8 Ocak 1920) kararnameyi yürürlükten kaldıran teklif üç maddedir.

Büyük Millet Meclisi'nin 14 Eylül 1922 tarihli önce gizli 2'nci ve ardından açık 3'üncü oturumda yapılan görüşme sonunda 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyi refi eden (yürürlükten kaldıran) BMM kararı alındığı[2] halde, yeniden gündeme alınması dikkat çekicidir.[3]

2'nci layiha: 26 Ağustos 1338 (1922) tarihli İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf imzalı layiha, 20 Nisan 1338 (1922) tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu'nun 1'inci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkındadır. Tamir edilemeyecek ve korunamayacak durumda olan emlâkin satışını öngören layiha, toplam üç maddedir.[4]

3'üncü layiha: Gerekçesini Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin yazdığı 22 Teşrinisani 1338 (Kasım 1922) tarihli ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf imzasıyla 24 Kanunuevvel 1338 (Aralık 1922) tarihinde meclise gönderilen teklif, 20 Nisan 1338 (1922) tarih ve 224 no'lu Emvâl-i Metrûke Kanunu'na madde eklenmesi hakkındadır.

Maliye Vekili tasarının gerekçesinde, mütarekeden yani 30 Ekim 1918'den sonra neşredilen 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnameyle, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu'nun ilga edildiğini ve 8 Kanunusani 1336 tarihli kararnamenin yürürlükte bulunduğu sırada 20 Nisan 1338 tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu'nun kabul edildiğini belirtilerek, uygulamadan Hazine'nin zarar göreceği yönünde değerlendirmede bulundu. Tasarı iki madde olup, mütarekeden sonra sürülen veya kaçan ya da kaybolan aleyhinde süren emvâl davasında Hazine'nin ne yapacağıyla ilgilidir.[5]

4'üncü layiha: 1 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf imzalı olup, 26 Teşrinisani 1338 (26 Kasım 1922) tarihli gerekçeyi yazan Maliye Vekili Hasan Fehmi'dir. Layihayla 20 Nisan 1338 (1922) tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu'nun 5'inci maddesinin değiştirilmesi önerildi. Kanunun, sürülen veya kaçan ya da kaybolan kişilerin bu hallerinden 20 gün önceki ve sonradan

1 *TBMM ZC*, I/29-14.4.1339, sf. 138-146.

2 *TBMM GCZ*, 3-14.9.1338, sf. 768-781; *TBMM ZC*, I/23-14.9.1338, sf. 49.

3 *TBMM ZC*, I/29-14.4.1339, sf. 139.

4 *TBMM ZC*, I/29-14.4.1339, sf. 139-140.

5 *TBMM ZC*, I/29-14.4.1339, sf. 140-141.

takip eden günlerde, ekinleri ve malları almak için yaptığı tüm girişimler geçersiz sayılması hakkındadır.[1]

5'inci layiha: Teklif 11 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) İcra Vekilleri Heyetinin değerlendirmesi sonucunda hazırlandı ve 13 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf imzalı olup toplam 4 maddedir. 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu hükümlerinin geçerli olması (madde 1), Tasfiye Kanunu gereği her mahallede birer komisyon kurulması (madde 2) ve 3'üncü maddeyle de 20 Nisan 1338 (1922) tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması teklif edildi.

Layihanın esbabı mucibesinde, Emvâl-i Metrûke Kanunu'nun neşrinden ve Tasfiye Kanunu'nun iadei meriyetinden önce ve sonrasında kaçan veya kaybolanların terk eyledikleri emvâl-i menkûle ve gayrimenkûleden gayrimeşru istifade emelinde bulunanların olduğuna dikkat çekildi. Bunun sonucunda davaların yüzde 95'inin bu yönde olduğu ve bunu önleyecek bir düzenlemenin yapılmaması halinde, emvâl-i metrukenin eyadii (ellerine) gayrimuhikkaya (hak sahibi olmayanların) geçeceğini iddiasında bulunularak, bu duruma düşmemek için ilgili layihanın kanunlaşması önerildi.[2]

Ve tezkere: 11 Kanunuevvel 1338 (Aralık 1922) tarihli İcra Vekilleri Reisi Hüseyin Rauf imzalı tezkerede, Rum ve Ermenilerin gayrimenkullerinin dûn (az) bir fiyatla ellerinden çıkarılmasının mübadeleye (dikkat: ortada mübadele antlaşması yok, gerekçe gösterilmekten geri kalınmadı) zarar verdiğini ifade eden Maliye Vekaletinin 10 Kanunuevvel 1338 (Aralık 1922) tarihli tezkeresiyle birlikte, İstanbul Rumlarının emvâli gayrimenkullerini satmalarına Sıhhiye Vekilinin muhalif olduğunu belirtti.[3]

Ki bu tezkere, 20.12.1338 tarihli oturumda da gündeme geldi ve sert geçen tartışma sonrasında Adliye Encümeni'ne havale edildi.[4]

5 layiha (tasarı) ile 1 tezkere, 'Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl ve Düyun ve Matlûbatı Metrûkesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) Tarihli Kanunu Muvakkatin Bâzı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 (1922) Tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu'nun Muadil Kanun Layihası' 9 madde olarak hazırlandı.

Tasarının 1'inci maddesinde 26 Eylül 1915 tarihli kanunun 2'nci maddesinin değiştirilmesi ve 7'nci maddesinde 20 Nisan 1922 tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu'nun kaldırılması öngörüldü.

Layihanın ilk beş maddesinde İttihatçı döneme ait Tasfiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi önerildi.

---

1 *TBMM ZC*, I/29-14.4.1339, sf. 141-142.

2 *TBMM ZC*, I/29-14.4.1339, sf. 142-143.

3 *TBMM ZC*, I/29-14.4.1339, sf. 143-144.

4 *TBMM ZC*, I/25-20.12.1338, sf. 472-473.

8'inci ve 9'uncu maddelerse, yürürlük ve kanun icrasını yapacak vekillerle ilgilidir.[1]

Meclis, bu layihayla artacak davaların sonucunda gayrimenkullerin Hazine'nin elinden alınabileceği gibi bir kuşkudan hareketle, buna karşı böylesi bir 'tedbiri' gündemine aldı. Teklifin kabul edilmesiyle de İttihatçı tasfiye sistemine geri dönüldü.

2.3.3- 'Hıristiyana iade edilmesin'

Eylül 1922'den Nisan 1923'e kadarki gelişmelerin de etkisiyle birleştirilen beş teklif ve bir tezkerenin görüşülmesine 15 Nisan 1923'te devam edildi. 'Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyun Matlubatı Metrûkesi 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) Tarihli Kanunu Muvakkatin Bazı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu'nu Muaddil Kanun Layihası'yla ilgili genel görüşme yapıldı. (Bakınız, *Ek 2- TBMM'de Osmanlı 13 Eylül 1331 tarihli Tasfiye Kanunu'nun değiştirilerek yeniden kabul edilmesinin görüşülmesi.*)

Oturumda ilk söz alan Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı, komisyonların sorun yaratan bir kurum olduğunu belirterek, bu taşınır ve taşınmaz malların satılmasını ve böylece Hazine'ye menfaat temin edilmesini önerdi ve tasarıyla ilgili tartışmada pek çok mebus bu yönde değerlendirmede bulundu.[2]

Canik Mebusu Nazif, 5-6 senelik harp nedeniyle insanların evini barkını bırakıp gittiğini ve malların da hükümet tarafından iyi idare edilemediği için tahrip olduğunu, bunun örneğinin de Ankara'da yaşandığını ve burada evlerin harap olduğunu, taşrada aynı durumun yaşandığını ifade etti. "Bu emvâlin 10'da 1'i kalmamıştır. Memleketin umranı (bayındırlığı) için büyük bir darbedir" diyen mebus Nazif, İzmir ve Bursa gibi bazı vilayetlerde emvâl-i metrûkenin satılmasını önerdi ve hükümetin gerekli teşkilatı olmadığı için koruyamadığını ifade etti.[3]

Maliye Vekili ve Gümüşane Mebusu Hasan Fehmi, Emvâl-i Metrûke Kanunu'nun (20 Nisan 1338 tarih ve 224 no'lu kanun) 5'inci maddesinde 'tagayyübü (kaybolması) hükmen sabit' ifadesinin bulunduğunu ve bunun da hükümetin elini kolunu bağladığını ve idarenin de Hazine'ye bırakıldığını ifade etti. Maliye Vekili, eğer evkafla yani vakıfla ilgili olan Vakıflara, diğerleri Maliye'ye yani Hazine'ye bırakılmış olsaydı, bunları hem satarak hem de muhacire tahsis edilebileceğini, ama [224 no'lu] kanunun ilgili hükümden dolayı yapılamadığını anlattı. Kanunun tasarruf ve mülkiyet hakkını Hazine'ye bırakmadığını belirten Vekil Hasan Fehmi, tasarıyla ilgili titiz bir çalışma yapıldığına dikkat çekti:

> "Sonra bu Emvâli Metrûke Kanunu'nun noksanlığı neticesi yemine talikan alınan hükümler zaten emvâl-i gayrimenkûlede bir şey bırakmamıştır. Bu da Emvâl-i

1 *TBMM ZC*, I/29-14.4.1339 (1923), sf. 145-146.

2 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 160.

3 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 160.

> Metrûke Kanunu'nun nakıs ve ihtiyaca kâfi olmadığından ve yine tekrar ediyorum, hukuk nazariyatı içerisinde kılı kırk yararak tagayyübeden eşhasın hukukunu temin yolunda, mütalâatı hukukiye neticesi çıban bu kanun, emvâl-i metrûkeyi bugün bu hale getirmiştir... biz burada iki, üç senedir Emvâl-i Metrûke Kanunu'nu esasatı hukukiyemizin en ince ve rakik (ince) noktalarını dahi nazarı dikkate almak üzere çıkardık. Şimdi o kanun mucibince bütün memleketteki emvâli metrûke elbette idare edilemez. Bu kanun kabul edilirse bütün teşevvüsat (karışıklıklar) kalkacak, bunlar Maliyeye geçecek ve bunları Hazine pek tabiî olarak satacak, mübadele edecek ve bu suretle vâki olan tahribata nihayet verecektir."[1]

Meskeni, yurdu olmayanların da bundan yararlanacağını belirten Vekil Hasan Fehmi, Emvâl-i Metrûke Kanunu ile Tasfiye Kanunu'nun birlikte uygulanmasında sorun yaşandığına, bütün memleketteki emvâl-i metrûkenin idare edilemediğine dikkat çeken Maliye Vekili, layihanın kabul edilmesi halinde emvâl-i metrûkeyi satarak, Hazine'ye intikal ettireceklerini beyan etti.[2]

Elâziz Mebusu Rasim, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun uygulanmasında bedeli alınarak İslam'ın eline geçen emvâl-i metrûke hakkında ne yapılacağını sorması üzerine Maliye Vekili Hasan Fehmi, mevzuatın ne denli keyfi uygulandığına dikkat çekerek, mevcut durum hakkında bilgi verdi:

> "Tasfiye Kanunu Mondros Mütarekesi'ni müteakip mevkii meriyetten kaldırıldı. Onun yerine kaim olmak (yerine geçecek) üzere lisana alınmayacak hezeyanname (saçmalık) yapıldı. Meclis Âliniz onu reddettiniz. Tasfiye Kanunun[un] meriyetini kabul ettiniz. Tasfiye Kanunun[un] meriyeti 11 Eylül 1338 (1922) senesinde iade edildi. İade tarihine kadar yapılan muamelat Tasfiye Kanunu mevkii meriyette olmadığından pek tabiî muteberdir ve makbuldür, hiçbir şey yapılamaz."[3]

Maliye Vekili Hasan Fehmi, 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle Tasfiye Kanunu'nun ilga edilmesini bir saçmalık olarak nitelendirdi.

Ayrıca vekilin konuşmasında söylediği gibi Tasfiye Kanunu'nu ilga eden 8 Ocak 1920 tarihli Osmanlı hükümeti kararnamesi 11 Eylül'de değil, 14 Eylül 1922 tarihli BMM'nin kararıyla[4] ilga edilmiştir.

Sürgün emvâline tasfiye

Elâziz Mebusu Rasim, Mamuretülaziz'den 'çıkmış olan Hıristiyanların komisyonlardan emvâli gayrimenkullerini aldıklarını, İslamlara da resmen 'muamele feragıyesi' yani mülkü devretme işleminin yapıldığını hatırlattı. Mevcut durum hak-

1 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 161.

2 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 161-162.

3 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339 (1923), sf. 163.

4 *TBMM GCZ*, 3-14 Eylül 1338, sf. 768-781; *TBMM ZC*, I/23-14.9.1338, sf. 49.

kında bilgi veren Maliye Vekili Hasan Fehmi, Tasfiye Kanunu ve Emvâl-i Metrûke Kanunu hakkında net konuştu:

> "Elde iki hüküm vardır. Biri Tasfiye Kanunu ki, tehcir edilen eşhasa aittir. Biri de Emvâl-i Metrûke Kanunu ki, firar ve tagayyübeden eşhasa aittir. Bunlardan her ikisi de yekdiğeriyle tearuz teşkil ettiği (birbiriyle çeliştiği) gibi bunlar memlekette eşhasa göre, eşhasın vaziyetine göre hüküm veriyor. İşte bu kanun onların ikisini tevhidederek (birleştirerek) Tasfiye Kanununun meriyetini temadi ettiriyor (uzatıyor), Emvâl-i Metrûke Kanunu kaldırıyor."[1]

Devamında Maliye Vekili, 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin ilga edildiği 14 Eylül 1922 tarihinden sonra Tasfiye Kanunu yürürlükte olduğu için bu sürede emvâle sahip olma işleminin kesin geçerli olduğunu da ifade etti.

Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin konuşmasında emvâlle ilgili sistemi analiz etti:

1- Emvâlle ilgili iki kanun var; bunlar 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ve 20 Nisan 1922 tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu.

2- Tehcir edilen eşhasın yani sürülen kişinin emvâli Tasfiye Kanunu'na tabidir.

3- Firar veya tagayyüb eden eşhas, yani kaçan veya kaybolan kişinin emvâli Emvâl-i Metrûke Kanunu'na tabidir.

4- Kişinin durumuna göre hüküm verildiği için Tasfiye Kanunu ve Emvâl-i Metrûke Kanunu birbiriyle çelişiyor.

5- Zaten Mondros Mütarekesi sonrası 8 Ocak 1920'de ilga edilen Tasfiye Kanunu, 14 Eylül 1922'de yeniden yürürlüğe kondu.

6- Bu yeni layihayla Tasfiye Kanunu ve Emvâl-i Metrûke Kanunu birleştirildi. Böylece Emvâl-i Metrûke Kanunu yürürlükten kaldırılırken, Tasfiye Kanunu değişiklikle kabul edildi.

Maliye Vekili Hasan Fehmi yaptığı analizde net olarak şunu söylüyor ki, sürgün edilen her kişinin emvâli Tasfiye Kanunu'na tabi tutulmuştur. Bununla, sürüldüğü halde bazı insanların emvâlinin tasfiye edilmediği iddiası da geçersiz kılınmış olmaktadır.

Siird Mebusu Kadri, bu tür emvâlin satışı ve mülkiyet devri halinde ne yapılacağını sorması üzerine Maliye Vekili Hasan Fehmi, icrayı tesir edemez yönünde konuşursa da, Kayseri Mebusu Osman, Trabzon Mebusu Hafız Mehmed benzer içerikte sorular sordu. Maliye Vekili Hasan Fehmi, "Anadolu'daki gayrimüslimlere ait emvâli gayrimenkûlenin ferağ muamelesinin tehiri hakkındaki Heyeti Vekile kararı Meclisi Âlinize takdim edilmiştir" dedikten sonra, Tasfiye Kanunun yürürlükte olduğunu bir kez daha söyledi.[2]

Ali Süruri (Karahisarı Şarki), Dr. Mazhar (Aydın), Hafız Mehmed (Trabzon) emvâl-i metrûkeyle ilgili konuşmasını Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Ha-

1 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 163.

2 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339 (1923), sf. 164.

mid (Biga) yanıtladı ve eldeki mevcut layihayla emvâlle ilgili gerekli sorunların çözüme kavuşturulacağını söyledi.[1]

Konuşmalarda fikir birliği edilen ortak nokta, 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle Tasfiye Kanunu'nun ilga edildiği ve böylece emvâlin sahibine iadesi öngörüldüğü için emvâl-i metrûkenin Hıristiyanlara veriliyor olması halidir.

Mebuslara cevaben Maliye Vekili Hasan Fehmi de, 14 Eylül 1922'de 8 Ocak 1920 tarihli kararname kaldırıldığı için Tasfiye Kanunu'nun meriyette olduğunu belirterek, mevcut layihayla metrûk emvâlin transferiyle ilgili yaşanılan sorunların çözümleneceğini ifade etti.[2]

Meclisteki irade birliği, yapılacak kanuni düzenlemenin emvâlin Hıristiyana iade edilmemesinin ve İslama verilmesinin amaçlamasıdır.

2.3.4- İttihatçı Ankara sistemi

Tasarıyla ilgili genel görüşmenin ardından maddelere geçildi.[3]

Böylece Maliye Vekili'nin İttihatçı iktidara ait 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli '14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher (başka) Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval (malları), Düyun (borçları) ve Matlubatı (alacağı) Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat'a yani bildik adıyla Tasfiye Kanunu'na dönüldüğü yönündeki açıklaması, kabul edilen yasal düzenlemeyle kanuni bir nitelik kazandı.

Toplam 9 maddelik layiha 333 no'lu kanun olarak kabul edildi ve 6'ncı maddesinde, İttihatçı iktidarın çıkardığı ve yürürlüğe koyduğu 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli muvakkat kanun ismi verilerek yeniden yürürlükte olduğu hükmüne yer verildi.

Bununla, Osmanlı hükümetinin 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle yürürlükten kaldırdığı 26 Eylül 1915 tarihli geçici kanununun öngördüğü sürgün edilenlerin mallarını tasfiye etme sistemine yeniden dönüldü.

Layihanın 1'inci maddesiyle, 13 Eylül 1331 tarihli geçici Tasfiye Kanunu'nun 2'nci maddesinin değiştirilmesi önerildi.[4]

Görüşmeler sırasında 2'nci maddenin yeniden düzenlenmesine yönelik pek çok teklif yapıldı. İlk söz alan Çorum Mebusu Haşim, maddede vakıflara ait icâreteynli müsakkafat vakfiyenin (peşin satılıp, düşük düzeyde kira geliri olan vakıf taşınmazı) ve müstagallât-ı vakfiyenin (gelir getiren bağ, bahçe, han, hamam gibi vakıf mallarının) Hazine-i Evkaf'a yani Vakıflar idaresine verilmesini eleştirdi. Bu tür vakıf mallarının miktarının hayli çok olduğunu belirten mebus Haşim,

1 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 164-166.

2 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 160-166.

3 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 167-175.

4 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 167.

"Hazine kendi menfaatini alıyor da bugün, mübalağa değil, icareteynli olan müsakkafatı (binalar) vakfiye 300 milyon lira tutar beyefendiler. O kadar apartmanlar vardır. O kadar tüccar mağazaları vardır. Heyeti umumiyesinin kıymeti hakikiyesi 250-300 milyon hatta utanıyorum 500 milyon diyeceğim. Rica ederim, bunu Hazine doğrudan doğruya Evkaf İdaresine (Vakıflara) temlik ediyor. Halbuki temlik edemez (veremez)" diye konuştu.

Sürgün edilenlerin vakıf malının gerçek değerinin hatta 500 milyon lira olduğunu belirten mebus Haşim, maddeyle ilgili tekrar söz aldı ve bu meselenin cami ve medrese zihniyetiyle görülemeyeceğini, ibadethanelerin mekteplerin olduğunu, kiliseleri söylemek istemediğini hatırlatarak, bunların ne olacağını sordu ve layihanın Şer'iye Encümenine gönderilmesini istedi.[1]

Tartışmalar üzerine Reis, tapu senedi değişiklik önergesiyle gerekli düzenlemenin yapılmasından sonra birinci maddeyi oyladı ve kabul edildi. Böylece, layihanın 1'inci maddesiyle 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici kanunun 2'nci maddesi değiştirildi. Maddeyle vakıflara ait gayrimenkulün Hazinei Evkaf'a ve diğer emvâli gayrimenkûlenin de Hazinei Maliye'ye kaydı yapılacak ve tasfiye edildikten sonra bedelleri 'ashabı namına' emaneten irat kaydedilecek ve gereksiz olarak işgal edilen gayrimenkulün komisyon kararıyla 15 günde tahliye edileceği yönünde düzenlemeye gidildi.[2]

Layihanın 2'nci maddesine geçildi; bununla, geçici Tasfiye Kanunu'nun 4'üncü maddesinin değiştirilmesi önerildi. Buna göre, memaliki ecnebiyede yani yabancı bir ülkede bulunanın 6 ay ve memlekette olanların da 4 ay zarfında asaleten veya vekâleten alacaklarını kayıt ve kabul ettirmesinin ve komisyonların bir yıl müddetle görev yapacak olmasının yanı sıra, davalık durumla ilgili düzenlemeye de yer verildi.

Maddeyle ilgili tartışmada Erzurum Mebusu Nusrat'ın sorusunu, Biga Mebusu ve Adliye Encümeni Mazbata Muhariri Hamid yanıtladı ve mahkemede durumu ispat edemeyen hiçbir kimseye hak verilmeyeceğini, encümenin yaptığı mevcut düzenlemenin Şer'iyeye uygun olduğunu belirtti ve yeminden nükül (vazgeçmenin) durumu da tartışıldı.[3]

Saruhan Mebusu Refik Şevket, Ankara'da çıkan bir gazetede hükmün tebliği imkânının bulunmadığını belirterek, bu durumdaki yargılamanın adil olamayacağı yönünde değerlendirmede bulundu. 3'üncü, 4'üncü ve 5'inci ve diğer maddeler okundu, oylandı ve söz alma olmadan kabul edildi.[4]

Layihanın kabul edilen maddelerinde, kanunu mezkûrun (belirtilen kanunun) yani 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu Muvakkatın 7'nci maddesinin değişikliğine yönelik düzenlemede emvâl-i metrûkenin davalık, icralık durumunda davayı

1 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 169-170.

2 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 167, 170.

3 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 171.

4 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 171-175.

Hazine'nin takip etmesi öngörüldü (madde 3) ve kanunun 8'inci maddesini değiştiren teklifte komisyonların çalışmasına yönelik hükme (madde 4) yer verildi.

Ayrıca kanunda, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 9'uncu maddesi mülga edildi (madde 5), 20 Nisan 1338 (1922) tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu kaldırıldı (madde 7), neşriyle muteber (madde 8) ve Şeriye'ye Evkaf, Adliye, Dâhiliye, Maliye icrasına memur olduğu (madde 9) hükümleri yer aldı.

Her emvâl 'sahipsiz'dir

Layihanın 6'ncı maddesinde, malına el konulacak kişiye yönelik belirleme yapıldı; bununla, yazılmamış olsa da 'Türk ve Müslüman istisna olmak' kaydıyla sahibinin başında olmadığı her bir emvâle el koyma imkânı yaratılmış oldu.

Bu kadar da olmaz diyerek ses çıkaran Süleyman Sırrı (Yozgat) oldu. 6'ncı maddenin bu haline göre, İstanbul'a gitmiş olanlara bile Tasfiye Kanunu hükümlerinin uygulanacağını belirten Süleyman Sırrı, bir adamın İstanbul'a hangi gerekçeyle niye gittiğinin bilinemeyeceğini ve bu halde resmen kaybolduğu muamelesinin yapılamayacağını ifade etti. Yanıt hemen Biga Mebusu ve Adliye Encümeni Mazbata Muhariri Hamid'den geldi ve "Emvâl-i metrûkeyi bir kaidei umumiye altına koymak için bu madde konulmuştur. Bugün hükümetin müsadesiyle memleket haricine gidiyor, İstanbul'a gidiyor. Fakat bunların maksadı azimetleri siyasidir. Avdet niyetiyle değildir" diye konuştu.[1]

Hamid, maddenin esbabı mucibesini gayet net ifade etti: İzin alıp gitseler bile amacı siyasi olduğu için malına el konulması gerekmektedir.

> "Madde 6- Her ne suretle olursa olsun tagayyüp (kaybolan) ve müfarekat (ayrılan) veyahut memaliki ecnebiye ve meşguleye veya İstanbul ve mülhakatına (çevresine) firar edenlerin (kaçanların) emvâl-i menkûle ve gayrimenkûle ve düyun (borcu) ve matlubatı (alacağı) hakkında dahi mezkûr 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanunu muvakkat ile tadilat ahkâmı (değişiklik hükümleri) tatbik olunur (uygulanır)."

Böylece emvâl-i metrûkenin sahiplik konumuyla ilgili olarak, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli sürgün edilenler ve 20 Nisan 1338 (1922) tarih ve 224 no'lu kanunla 'firar veya gaybubet (kaçan ve kaybolan)' eşhas ifadeleri birleştirildi. Böylece son layihayla da her ne sebeple olursa olsun 'tagayyüp ve müfarekat eşhas' yani 'kaybolan ve uzaklaşan kişi' ortak tanımı yapıldı.

Bunun gereği olarak daha sonraki süreçte yapılan yasal düzenlemelerde, 'âher mahallere nakledilen' yani sürülen eşhas ifadesine yer verilmedi. Maddeyle bir kişinin İstanbul'a gitmesi de, kaybolduğu ya da ayrıldığı tanımı içinde değerlendirildi.

---

1 *TBMM ZC*, I/29-15.4.1339, sf. 173.

9 maddelik '15 Nisan 1339 (1923) tarih ve 333 no'lu Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyun Matlubatı Metrûkesi Hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatın Bazı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 Tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu'nu Muaddil (eş değer) Kanun' olarak ekseriyetle kabul edildi.[1]

Sicili Kavani'de ise bu kanunun adı, '14 Mayıs 1331 Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval, Düyun ve Matlûbat-ı Metrûkesi Hakkındaki 13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatın Bazı Mevadını Muaddel (eş değer) ve 20 Nisan 1338 Tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu Nasih (kaldıran) Kanun' şeklinde[2] olup, doğru olanı da budur. Çünkü 13 Eylül 1331 tarihli kanununa muadil (eş değer) bir kanun yapılırken, 20 Nisan 1338 tarihli kanun ilga edilmiştir.

İttihat ve Terakki hükümetinin 27 Eylül 1915'te yürürlüğe koyduğu geçici Tasfiye Kanunu'nun tam adı:

17 Zilkâde 1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) Tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher (başka) Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl (malı), Düyun (borcu) ve Matlubatı (alacağı) Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat.

15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunun adı:

14 Mayıs 1331 tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlubatı Metrûkesi Hakkında 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu Muvakkatın' Bazı Mevadını Muaddel (eş değer) ve 20 Nisan 1338 tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu Nasih (iptal eden) Kanun.

Her iki kanun adında da ortak atıf yapılan kanun, 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli Tehcir Kanunu'dur.

Fakat 4 Kasım 1918'de geçici Tehcir Kanunu yürürlükten kaldırıldığı[3] halde, 15 Nisan 1339 (1923) tarihinde sanki halen yürürlükteymiş gibi dikkate alınmıştır.

Emvâl-i metrûkenin tasfiyesini sağlayan İttihatçı iktidarın geçici kanunu, BMM'nin bu değişikliğiyle geçicisi gitti ve mecliste görüşülüp kabul edilen tam bir kanun niteliğine kavuştu. Bu 333 no'lu kanunla BMM, hukuki olarak İttihatçı iktidarın belirlediği sistemi esasında yaptığı bazı değişiklikle tam kabul etti.

Böylece İttihatçı geçici kanun BMM'de hem bir kanun olarak yeniden düzenlendi hem de 2'nci, 4'üncü, 7'nci ve 8'inci maddeleri değiştirildi, 9'uncu maddesi kaldırıldı ve yeni bir madde de eklendi.

---

1 *TBMM ZC*, I/29-15 Nisan ve 16 Nisan 1339 (1923), sf. 159-175 ve 199; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 65-67.

2 *T.C. Sicill-i Kavanini*, Kısm-ı Evvel, cilt: 1, Osmanlıca Türkçesi ile kanun, hazırlayan Karakoç Sarkis, İstanbul-1926, sf. 174-176.

3 *MMZC*, devre: III, içtimai senesi: 5, cilt: 1, 4 Teşrinisani 1334 (Kasım 1918), 11. İnikat, TBMM Basımevi, Ankara-1992, sf. 116, 118, ve bundan sonra, *MMZC*, 1334/cilt-inikat, tarih.

14 Eylül 1922'de 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu'nu ilga eden 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin kaldırılmasıyla bir anlamda 'mağduriyeti' gidermeye yönelik düzenleme, İttihatçı dönemin kanunu 1923'ün koşullarına göre yeniden yürürlüğe konmasıyla ortadan kaldırıldı. (Bakınız, *Belge 3- İttihatçı Tasfiye Kanunu Yeniden Yürürlüktedir.*)

Kanunla, işgalden kurtarılan bölgelerdeki kaçan ve kaybolanların durumu, sürgün edilenlerin konumuyla birlikte değerlendirildi ve bunların malının tümünün tasfiyesi hedeflendi.

14 Eylül 1922'de İttihatçı Tasfiye Kanunu ve uygulamasını ilga eden 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin kaldırılması için gizli oturumda Maliye Vekili Hasan Fehmi, 23 Nisan 1920'de Meclis açıldığında bu kararnamenin kaldırılması gerektiğini, ama iki yılı aşkın süre yürürlükte kaldığını söylemişti. Hasan Fehmi devam etmişti ve 8 Ocak 1920 tarihli kararname hükümlerinin ancak onda birinin uygulanabildiğine de dikkat çekmişti.[1]

Hasan Fehmi'nin kararname hükümlerinin yüzde 90'ı uygulanmadı analizine göre, bu sonucun esas sorumlusu da Ankara'daki meclis ve hükümetidir.

Kararnamenin ilgasının ardından 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunla, Hasan Fehmi'nin isteği gerçekleşti ve İttihatçı hükümetin 1915'teki imha sistemine dönüldü. Bu, 1915'lerde genelinde sürülen her insanın ve özelinde sürülen Ermeni ile Rum mülkünü Türkleştirmenin sistemiydi.[2]

Oysa Maliye Vekili Hasan Fehmi, bu dönüşümün 23 Nisan 1920'de yapılması gerektiğine dikkat çekmiş olmakla, Ankara'nın ekonomi politiğini de yeterince anlatmış oluyordu. Zaten yürürlüğe konulan mülkiyetin Türkleştirilmesi sistemi o kadar temel bir yapılanmaydı ki, bundan sonra Cumhuriyet ilan edildi.

2.3.4.1- 'Her şey' Hazine'nin

13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu ile bu kanunda değişiklik yapan 15 Nisan 1339 (1923) tarihli 333 no'lu kanunun birlikte getirdiği sistem, emvâl-i metrûke olarak tanımlanan her malın tasfiyesini amaçlamıştır. Böylece mülkiyetin Türkleştirilmesinin ekonomi politiğinin gereğinin yapılmasına devam edilmiştir. Gerekçesi ister devletin sürgün etmesi, isterse kişinin 'gönüllü veya zoraki' kendi kararı olsun, 'Türk ve Müslümanın istisna olması' kaydıyla sahibi başında olmayan her emvâli bir 'emvâl-i metrûke' yani 'terk edilmiş mal' olarak tanımlamakla, kapsam hayli genişletilmiştir.

27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu (2'nci maddesi) gereği, bir komutanın bir köy ya da kasaba halkını casusluk yapacağını veya hıyanet edeceğini hissetmesi halinde sürebileceği ve bunların geride bıraktığı mallarının tasfiye edilmesi de, 26 Eylül 1915 ile 15 Nisan 1923 tarihli kanunda düzenlenmiş olup, birinci öncelikli

1 *TBMM GCZ*, 3-14 Eylül 1338, sf. 768-769.

2 1915 tasfiye sistemini, birinci ciltte, '4.2.1.2- İttihatçı gasp modeli' başlığı altında inceledim. N.O.

amacı da tasfiyedir. Bu amaç da 1'inci maddede düzenlenmiştir. Maddeyi sadeleştirerek aktarıyorum:

> "Madde 1- 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli geçici [Tehcir] kanuna tabi olarak sürgün edilen gerçek ve tüzel kişilerin terk etmiş oldukları malları ve alacağı ve borcu, bununla ilgili oluşturulacak [Tasfiye] komisyonların her kişi ayrı ayrı düzenleyeceği tutanağa göre mahkemelerce tasfiye edilir."

Hem 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu '14 Mayıs 1331 tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlubatı Metrûkesi Hakkında 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu Muvakkatın Bazı Mevadını Muaddel (eş değer) ve 20 Nisan 1338 tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu Nasih (iptal eden) Kanun' adında olduğu ve hem de bu 1'inci maddede belirtildiği gibi, 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli Tehcir Kanunu yürürlükteymiş gibi dikkate alındı. Oysa 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli muvakkat Tehcir Kanunu, 4 Kasım 1918 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştı.[1]

Diğer bir deyişle öyle bir hukuk ki, yıl 1923 ve Tasfiye Kanunu'nda değişiklik yapılıyor, ama o sıra yürürlükte olmayan bir kanuna atıf yapmakta bir beis görülmüyor.

Yürürlükten kaldırılan bir kanun daha sonra hazırlanan bir başka kanunla tekrar yürürlükteymiş gibi dikkate alınması, kanunen olabilir, ama hukuken doğru mudur?

Oysa Tehcir Kanunu'nun kaldırıldığı dikkate alınmış olsaydı, 26 Eylül 1915 tarihli geçici kanununun maddelerinde buna göre düzenlemeler yapılması gerekirdi, ama öyle olmadı.

Ayrıca bunun hukuken değerlendirilmesi gerekmektedir.

1'inci maddeyle sürülen her bir insanın malının ve mülkünün [Tasfiye] Komisyonların hazırladığı mazbataya göre tasfiye edilmesi sistemi, 333 no'lu kanunun 6'ncı maddesinde belirtildiği gibi, 'o an' sahibinin başında olmadığı her mal ve mülk için de geçerli hale getirildi.

Hatta 15 Nisan 1923 tarihli 333 no'lu kanununla Tasfiye Kanunu'nun 2'nci maddesini değiştirirken de, bu 1'inci maddeye atıf yapmakta sakınca görülmemiştir.

Kırımın ekonomi politiğinde, kişinin ve malının tasfiye edilmesi, onun bir daha geri dönmesini engellemek öncelikli amaç olarak belirlenmiştir. Böylece kişinin mülkiyle bağını koparark doğrudan varlığı hedeflenmiştir.

Sürgün edilen 'öteki'nin tümden hedef olduğu dikkate alındığında, kanunda yazılmayan ve mecliste tartışmalarda ifade edildiği gibi, emvâl sahibi olmanın tek istisnası vardı, memleketin asli unsuru olarak görülen 'Türk ve Müslüman' olmaktı.

1 *MMZC*, 1334/1-11, 4 Teşrinisani 1334 (Kasım 1918), sf. 116, 118.

Nitekim Hasan Fehmi, iki yıl sonrasında Muvazenei Maliye Encümen Reisi olarak 3 Nisan 1924'te BMM'de gizli celsede yaptığı konuşmada, hiçbir Müslümanın malının tasfiye edilmediğine dikkat çekmiştir.[1]

Malları tasfiye etmek amacıyla 1923 Nisan ayında 1915'teki Osmanlı döneminde İttihatçı iktidarın oluşturduğu gibi bilinen adıyla Tasfiye Komisyonları kuruldu.

Böylece Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin 27 Kasım 1922'de olmadığından yakındığı[2] Tasfiye Komisyonları faaliyete başladı.

Emvâle el koyma

Tasfiye etmek amacına uygun olarak 'mallara devlet adına el konması' yani bir anlamda günümüzün iktisadi tanımıyla devletleştirilmesi de, 15 Nisan 1339 (1923) tarihli 333 no'lu kanunun 1'inci maddesinde Tasfiye Kanunu'nun değiştirilen 2'nci maddesinde yer aldı. Maddeyi sadeleştirerek aktarıyorum:

> "Madde 2- Birinci maddede belirtilen kişinin, sürüldüğü zaman kullandıkları icareteynli ve müstagallat (satılan ama yine kira geliri bulunan binalarla, bağ, bahçe, han, hamam gibi) vakıf malları Hazine-i Evkaf (bugünkü, Vakıflar Genel Müdürlüğü) ve diğer gayrimenkuller Hazine-i Maliye (Devlet Hazinesi) adına kaydedilir. Ve her iki kesimdeki taşınmaz mallar takdir olunacak bedellerden tasfiye edildikten sonra kalan miktar Hazine tarafından şahıs adına emaneten gelir kaydolunur.
>
> Hazine, bu gayrimenkullerle ilgili bütün davada hasım olur; tasarrufun ispatında danışıklı hazırlanmış senetler dışındaki belgeler geçerlidir.
>
> Şahsın memleketinden sürgün edilmeden önce 30 gün evvelki malın kullanım hakkından vazgeçme ya da bir yıl evvelki satışında danışıklı işlemler ve fahiş fiyatlı alışverişler mahkeme kararıyla sabitleştiğinde, geçersiz kılınır ve iptal edilir. Evrak olmaksızın işgal edilen gayrimenkuller, komisyon kararıyla 15 günde tahliye ettirilir."

Kanunun 2'nci maddesinin 1915'teki hali ve 1923'te yapılan değişiklik karşılaştırıldığında çıkan sonuç şunlardır:

1- Mala el koyma: Sürgün edilene ait kiralanan ve gelir getiren vakıf malları Hazine-i Evkaf yani Vakıflar ve diğer mallar da Hazine-i Maliye yani devlet Hazinesi adına kayıt edilecek.

Böylece 'el konduğu' anda, mülkiyetin gerçek sahibinin tasfiyesinin birinci ve temel adımı atılmış olmaktadır.

Mülkiyet hakkı bu kadar kolay tasfiye edilir ve bunun için kanunun bir maddesi yeterlidir.

---

1 *TBMM GCZ*, 4-3 Nisan 1340 (1924), sf. 429.

2 *TBMM ZC*, I/25-27.11.1338, sf. 103.

Bu anlamda 1915'teki gibi İttihatçı hükümet döneminde olduğu gibi emvâle el koyma, 1923'te de aynen sürecektir. Bununla emvâl-i metrûke olarak nitelendirilen tüm mallar vaziyed edilmeye yani gasp etmeye ve ekonomik tanımıyla devlet adına el koymaya devam edilecektir.

2- Parayı emanete bırakma: Malın mülkiyet sahipliğinin değiştirilmesinde takdir edilen bedel tasfiye edildikten sonra kalan miktar, 1915'te 'malın sahibine verilir' hükmü, 1923'te Hazine tarafından 'malın sahibi adına emaneten gelir kaydedilir' şeklinde değiştirildi.

Bu yöntemle, malın sürülen ve kaçak sayılan sahibinin gelip parasını istemeyeceği düşüncesiyle bir hüküm eklenmiş olmalı.

Parayı doğrudan malın sahibine vermek yerine, emaneten gelir olarak yazılacak hükmünün yanı sıra, paranın 'sahibine ve vekiline' verileceği ifadesine yer verilmedi.

3- Fiyatlandırma: 1915'teki 'Hazine'nin vereceği bedelleri' tarzındaki fiyatlandırma, 1923 yılında 'takdir olunacak' bedele dönüştürüldü.

Fakat birkaç yıl sonra bu fiyatlandırma konusu daha da netleştirildi. 13 Mart 1926 tarih ve 781 no'lu kanunun birinci maddesi, 15 Nisan 1341 tarih ve 622 no'lu kanunun 2'nci maddesi, 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 7'nci maddesi ve bu maddeyle ilgili 2 Haziran 1929 tarih ve 146 no'lu tefsir, fiyatlandırmanın 1915'teki kayıtlı kıymetinden yapılacağının hükümleridir.

4- Davada tarafgirlik: Bütün davalarda 1915'te Defter-i Hâkanî'nin (Tapu Sicil) yerine 1923'te Hazine'nin hasım olacağı hükmü getirildi.

Artık Defter-i Hâkanî'ye göre daha etkin olan Hazine, mahkemelerde devlet adına taraf olacaktır.

5- Sürülen kişiye işlem yasağı: Mal sahibinin sürgün edilmeden 15 gün önce malıyla ilgili işlemlerine getirilen sınırlama süresi tümden değiştirildi.

1923'te, sürgün edilmeden 30 gün önceki mülkünü devretme ve bir yıl evvelki malın satışına yönelik danışıklı işlemler ve fahiş fiyatlı alışverişler, mahkeme kararıyla kesinleştiği anda fesh ve iptal edilir hükmü getirildi.

Diğer bir deyişle danışıklı ve fahiş fiyatlı alışveriş değilse işlemler geçerli olacak, aksi halde iptal edilecektir.

Sürenin bu denli uzatılmasıyla, mal sahibinin malıyla ilgili işlem yapma yetkisi neredeyse yok edilmekte ve gerçek anlamda tasarruf hakkı kısıtlanmış olmaktadır.

6- Emvâlden tahliye: 1915'te olmayan bir yeni fıkra eklendi. Buna göre, belgesiz işgal edilen gayrimenkuller, komisyon kararıyla 15 günde boşaltılacaktır; belgeliyse bir şey yapılmayacak demektir.

7- İskânda verilecek araziye iptal: 22 Eylül 1332 (5 Ekim 1916) değişikliği ile 2'nci maddenin 1'inci fıkrasına eklenen, sürgün edilen kişiye iskân edildikleri yerde Hazine'ye intikal eden araziden bedelsiz olarak verilmesi hükmü de, 15 Nisan 1923 tarihli düzenlemeyle kaldırılmıştır.

Emvâl nakde dönüştürülecek

Devamında Tasfiye Kanunu 3'üncü maddesinde sürgün edilenin alacağının tahsili ve malının satılmasına yönelik işlemlere yer verildi:

> "Madde 3- Sürgün edilen şahısların nakit parası, taşınır ve taşınmaz malları, mevduatı ve alacağı, birinci maddede belirtilen komisyon reisi ve vekili tarafından toplanır, geri alınır, tahsilâtı yapılır ve terk edilmiş mallardan davalı olmayanların satışından elde edilen meblağ, sahipleri namına Mal Sandıklarına yatırılır."

1'inci maddedeki tasfiye işlemini gerçekleştirmek amacıyla kurulan Tasfiye Komisyonu'nun görevi, 3'üncü maddede sıralandığı gibi, sürgün edilenin alacağının tahsilâtı ve geride kalan mallarının satışı gibi işlemleri yaparak, oluşan meblağı Mal Sandıklarına vermesi olarak belirlendi. Bununla, sürgün edilenin hem emvâli dâhil tüm varlığını nakde dönüştürme hem de emvâli dışında tüm nakdi işlemlerini takip etme görevi komisyona verilmiş olmaktadır.

Kanunun 2'nci maddesiyle kişinin malıyla sahiplik ilişkisi kopartılıp, tasfiye işlemi esas alındı; diğer yandan da 'sahibi adına' emanete ve 3'üncü maddedeki Mal Sandığı'na bırakılan parayla da, sahiplik bağı varmış gibi kabul edildi.

Bunun, kanunen ve hukuken iyi tartışılması gerekmektedir.

2.3.4.2- Tasfiye Komisyonu işbaşında

Tasfiye sistemini uygulayacak teşkilatın adı Tasfiye Komisyonu'dur ve bu, 1923'te aynen yürürlükte olması kabul edilen 26 Eylül 1915 tarihli geçici kanunun 6'ncı maddesinde böyle ifade edilmiştir. Yasanın değiştirilen 4'üncü maddesine göre, 1923'te komisyonlar azami bir yıl olarak görevlendirilirken, 1915'te ise böyle bir sınırlama yoktu. Kanunun 1'den 7'ye kadar tüm maddelerinde adı sadece 'komisyon' olarak geçmiştir.

15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanun gereği '13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) Tarihli Kanunu Muvakkat ile İşbu Kanunun Bazı Mevaddını Muaddil 15 Nisan 1339 Tarihli Kanunun Suveri Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatname'[1] ile kanunun tatbikine yönelik hükümlere yer verildi. (Bakınız, *Belge 4- Tasfiye Kanunu Talimatnamesi.*)

Kanunlar gereği yürürlüğe konulan 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli nizamnamede[2] ve 1923'teki talimatnamede de, Tasfiye Komisyonu olarak tanımlanmış, kuruluşu ve görevine ait hükümler sıralanmıştır.

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 77-82.

2 *Takvim-i Vekayi*, 28 Teşrinievvel 1331 (10 Kasım 1915), sayı: 2343 ve tashih sayı: 2345'ten aktaran, hazırlayan Karakoç Sarkis, *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Cihan Kitaphanesi-1936, sayfa 687-691.

Talimatname ve nizamnamenin amacı aynıdır; emvâl-i metrûke kapsamına giren taşınır ve taşınmaz malların tasfiye işlemini yapmaktır.

Talimatname de nizamname gibi toplam 25 maddedir.

Yasanın uygulanması ve komisyonların kurulmasıyla ilgili düzenlemenin nizamnameyle (tüzükle) yapılacağı yönündeki 26 Eylül 1915 tarihli kanunun 8'inci maddesindeki hüküm, 15 Nisan 1923 tarihli kanuni (madde 4) değişiklikle talimatname (yönetmelik) olarak değiştirildi.

Nizamname veya tüzük, kanunun uygulanmasını göstermek, kanunun emrettiği hususları tespit etmek ve kanunlara aykırı hükümler olmamak üzere hükümet tarafından hazırlanan, Danıştay incelemesinden geçirilen ve Cumhurbaşkanı onayıyla düzenlenen kaidelerdir.

Oysa talimatname veya yönetmelikse, bir bakanlık veya birden fazla bakanlıkça müştereken veya Bakanlar Kurulunca yahut diğer kamu kurum ve kurumlarca düzenlenen ve yürürlüğe konulan kurallardır.

Bu anlamda 1923'teki 8'inci madde değişikliğiyle, tüzük altında bir hukuki düzenlemeyle yönetmelikle yapılması öngörülmüş olmaktadır.

Kanunun 8'inci maddesi gereği, 29 Nisan 1339 (1923) tarihli ve 2455 no'lu kararnameyle kabul edilen talimatnamenin yani yönetmeliğin 6'ncı maddesine göre Tasfiye Komisyonu, Maliye Vekâleti'nin tayin edeceği reis ile aza ve Adliye Vekâleti'nden seçilmiş bir azadan oluşacak ve gerekirse Maliye Vekâleti'nden tekrar bir aza daha tayin edilecektir.

Komisyon, 1915 yılında da nezaretin yani vekâletin (bakanlığın) atamasıyla kurulurdu. 26 Ekim 1331 (8 Kasım 1915) tarihli tüzüğe göre, Tasfiye Komisyonu, Dâhiliye Nezaretinin tayin edeceği bir reis ile Adalet ve Maliye nezaretleri tarafından seçilmiş birer azadan oluşurdu. (Nizamname, madde 5)

Oysa komisyon yapısında 31 Ekim 1922'de tamamen değişikliğe gidildi. 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli nizamnamede değişiklik yapan 31 Teşrinievvel 1338 (31 Ekim 1922) tarihli ve 1954 no'lu kararnameyle[1] mahallin en büyük mülki amirinin tayin edeceği mal memuru başkanlığında, idare meclisi, belediye meclisi ile varsa ticaret odası üyelerinden birer kişiden oluşması ve savcının da denetleyici olması şeklinde değiştirildi. Böylece komisyon, nezaretten atama yerine eşraf kişilerin aktif katılımıyla oluşturulması öngörüldü.

5'inci maddede tasfiye sistemi

31 Ekim 1922'den 29 Nisan 1923'e kadar geçen dönemdeki uygulamanın sonucunda, 1915'teki İttihatçı Tasfiye Kanunu'nun hükmü tekrar yürürlüğe konmasıyla komisyonun vekâlet yani bakanlığın atamasıyla oluşturulması sistemine yeniden dönüldü.

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 100-101.

Komisyona kâtip gibi gerekli kadronun sağlanması ve çalışanlarına belli bir ücret ödenmesi (Talimatname, madde 7 ve 9) de öngörüldü. Komisyon kurulmayan yerlere yakın yerdeki komisyonlar bakacak ve mazbatası mahkemelerce tescil edilecek (Talimatname, madde 8) ve komisyon reisine, istediği belge mecburen verilecektir (Talimatname, madde 17).

Komisyonun asıl görevi olan 'sürülen, kaçan veya kaybolan' kişilerin emvâl dâhil tüm varlığını tasfiye etmekte neler yapacağı 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunla da geçerliliği kabul edilen 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanunun 5'inci maddesinde belirlendi. Komisyonlar, sürgün edilen her bir kişinin alacağı, borcu ve malının durumuyla ilgili birer tutanak hazırlayacak ve bunun suretini ilgili makama ve aslını da savcılığa gönderecektir. 5'inci maddeyi özetliyorum:

Tasfiye Komisyonları her nevi alacağın ve borcun delillerini araştırıp ortaya çıkardıktan sonra her bir şahısla ilgili mazbatalar tanzim edecek.

Bu mazbatalar ilgili mahallerde asılarak ilan edildikten ve ilgililere bildirdikten sonra savcıya ulaştırılacak.

Savcı bu mazbatayı, sürgün edilen kişinin ikamet ettiği bölgedeki bidayet mahkemesine gönderecek.

Alacağı olanlar, mazbatalara karşı, ilanından 15 gün zarfında itiraz etmek üzere mahkemeye başvurabilecekler. Belirtilen sürenin bitiminden sonra, savcı gerekli incelemeyi yaptıktan ve itiraz varsa, gerekli işlemi tamamladıktan sonra Tasfiye Komisyonu'na gönderecek.

Belirtilen sürenin dışında başvurular dikkate alınmayacaktır.

Tasfiye Komisyonu'nun verdiği karara itiraz edilemeyecektir. (Tasfiye Kanunu, madde 5)

Tasfiye sisteminin maddede öngörüldüğü şekilde gerçekleşmesi Tasfiye Komisyonu'nun mazbatasına göre yapılacaktır; bu, komisyonun sistemin işleyişinde temel bir görevi yerine getirdiğinin ifadesi olmaktadır.

Bütün yetki komisyonda

Talimatnamede, nizamname gibi hem Heyet hem de Tasfiye Komisyonu kurulması öngörüldü.

'Sürgün edilen ya da kaybolan veya oturduğu yerden ayrılan' kişinin taşınmaz malıyla ilgili olarak talimatnamenin tebliğinin ertesinde o mahallin en büyük mal memurunun başkanlığında, vergi, tapu ve nüfus daireleri ile mahalli zabıtadan ve varsa vakıflar idaresinden birer memurun katılımıyla bir heyet kurulacaktır. (Talimatname, madde 1)

Heyetler tuttuğu bütün evrakı, Tasfiye Komisyonu'na devir edecektir. (Talimatname, madde 13)

Bu hükümden anlaşılan o ki, yerel düzeyde teşkilatlanmada bir farklılaşmaya gidilmiştir. 1915'te yasa ile nizamnamede yer alan 'Emvâl-i Metrûke İdare Komisyonu veya Emvâl-i Metrûke Komisyonu' 1923'teki yönetmelikte 'Heyet' olarak değiştirildi.

Yeredeki 'komisyon ya da heyet' şeklinde olan teşkilat üzerinde bir ilde veya birkaç ili kapsayacak şekilde komisyonlar oluşturulmuş olmalıdır.

1915'te belirlenmiş olan tasfiye yöntemine 1923'te devam edilmesi öngörüldü. Bütün işlemin Tasfiye Komisyonu'nun hazırladığı mazbata üzerinden yapılması şartı değiştirilmedi.

Ayrıca Tasfiye Komisyonu'nun yasada belirlenen asıl işlerinin yanı sıra ek görevleri, talimatnamede şöyle belirlenmiştir:

1- Evrakı tek tek inceleyerek danışıklı ve hileli alışveriş tespit edilmesi halinde feshi için mahkemeye müracaat etmek. (Talimatname 15/A fıkrası)

2- Fuzulen işgal edilen gayrimenkulün tahliye edilmesini sağlamak ve bu kişilerden hem ücret tahsil etmek hem de bunlar hakkında kanuni takibat yapmak. (Talimatname 15/B, E ve F fıkrası)

3- Müfarekat eden (uzaklaşan) kişiye ait hükümetin muhafazasına alınmış nakit paraya ve bütün eşya ile malına el koymak. (Talimatname 15/C fıkrası)

4- İnfikak eden (yerinden ayrılan) kişiye ait bankadaki ve rehin bırakılan nakit parayı geri almak. (Talimatname 15/D fıkrası)

5- Müfarekat eden (uzaklaşan) kişinin emvâline ihtiyati haciz, yasa gereği hükümsüz olduğu için bu emvâli vaziyed etmek. (Talimatname 15/G fıkrası)

6- Senet ve defterleri inceleyerek, bu kişilerin varsa alacağı hakkında dava açmak ve takip etmek. (Talimatname 15/H fıkrası)

7- Eşhası mezkûrenin (belirtilen kişinin) nakit ve emvâl menkûlesi ve mevduatını toplamak ve varsa alacağı hakkında dava açmak ve takip etmek. (Talimatname madde 11)

8- Taşınır malların açık artırmayla en iyi fiyata satılmasını sağlamak. (Talimatname, madde 21)

9- Müfarekat eden (uzaklaşan) kişiden alacağı olduğunu iddia eden kişinin başvurusuna göre işlemi takip etmek ve sonuçlandırmak. (Talimatname, madde 14 ve 18)

1915'teki nizamnameye göre 1923'teki talimatnamede Tasfiye Komisyonlarının görev alanı daha da detaylandırılmıştır.

Bir yıl görev yapacak

Sürgün edilen kişiden alacağı olduğunu iddia edenlerin başvurma ve Tasfiye Komisyonların görev süresi gibi konular 4'üncü maddede düzenlendi. Bu madde

15 Nisan 1923'teki 333 no'lu kanunun 2'nci maddesiyle değiştirildi; sadeleştirerek özetliyorum:

> "Madde 4- Terk edilmiş mallarda hakkı ve yerinden uzaklaşan kişiden alacağı olduğunu iddia edenlerden Türkiye'de yaşayanlar, bu kanun yürürlüğe girdiğinden itibaren 4 ayda ve yabancı ülkede yaşayanlar 6 ayda asaleten ve vekâleten alacağıyla ilgili Tasfiye Komisyonu'na, müracaat edenler, komisyonu bölgesinde adres göstermeğe mecburdurlar. Bu sürenin geçmesinden sonra mevcut hukuki hükümler geçerlidir ve Tasfiye Komisyonları da azami bir yıl görev yapmak üzere kurulurlar."

Kanunun 4'üncü maddesinin 1915 ve 1923'teki hükmü karşılaştırıldığında, çıkan sonuçlar şunlardır:

1- 1923'teki yeni düzenlemeye göre, kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren alacağı olduğunu iddia edenlerin, Türkiye'de bulunuyorsa 4 ay ve yabancı ülkedeyse 6 ayda Tasfiye Komisyonu'na, komisyonun görev bölgesine ait ikametgâhını göstererek başvurması öngörüldü.

1915'teki yasada bu süre 2 ay ve 4 aydır. Bu anlamda, alacağıyla ilgili başvuruda öngörülen sürenin uzatılmasına yönelik bir değişiklik yapılmıştır.

2- Tasfiye Komisyonu görev süresi bir yılla sınırlandırılmıştır; 1915'teki yasada böyle bir sınırlama yoktu.

3- 1915'teki 'nakledilen' yani 'sürülen' ifadesi, 1923'te 'infikak eden' yani 'yerinden ayrılan ya da yok olan' olarak geniş tanımlamaya müsait bir içerikte değiştirilmiştir.

4- 1915'te kanunun gereği tasfiye işlemi gerçekleştirilmiş emvâl-i metrûke için hak talebinde bulunulamayacağı yönündeki hüküm, 1923'teki değişiklikte yer almamaktadır.

Değişiklikle hakkında alacak iddia edilecek kişiyle ilgili tanımlamada 'nakledilen' yerine getirilen 'infikak' eden ifadesiyle, içerik hayli genişletilmiştir. Bu halde bir kişinin, malının başında olmayan ya da memleketinde bulunmayan bir kişi hakkında, hem malın üzerinde hakkının olduğu hem de kişiden alacağının bulunduğu iddiasıyla Tasfiye Komisyonu'na başvurması mümkün hale getirilmiştir.

'Nakledilen'den 'infikak' edene

Komisyon, hacizli emvâlle ilgili işlemlerde de görevlendirilmiştir. Bu düzenleme değiştirilen Tasfiye Kanunu'nun 7'nci maddesiyle yapılmıştır ve bu değişiklik 333 no'lu kanunun 3 maddesinde yer almıştır.

Kanunun 7'nci maddesinin 1915'teki eski ve 1923'teki yeni halini karşılaştırdığımızda, yapılan değişikliği şöyle özetlemek mümkündür:

1- Şahsın konumunda değişikliğe gidilmiştir. 1915'te 'nakledilen' yani sürgün edilen ifadesi, 1923'te 'infikak' yani yerinden ayrılan olarak değiştirilmiştir. Bu-

nunla sürgün edilmek gibi bir devletin eylemi yerine, 'emvâlinin başında olmayan ayrılan' tanımıyla, içerik daha da genişletilmiştir.

Diğer maddelerde de benzer değişiklik yapılmıştır. 1915'teki kanunda (madde 2 ve 4) 'nakledilen', 1923'teki değişiklikte (madde 2 ve 4) 'infikak eden' olmuştur.

15 Nisan 1923 değişikliğiyle, malı tasfiye edilecek kişi hem sürülen (değiştirilmemiş olan madde 1 ve 5), hem de yerinden ayrılan kişi olarak tanımlanmış olmaktadır.

2- Sürgün edilen şahısla ilgili olarak, hem ihtiyati hem icrai haczin geçersiz sayılması işlemi, yeni yasada sadece ihtiyati haciz olarak belirlendi.

3- Yeni düzenlemede, eski yasadaki haciz işlemlerine ek olarak süren davanın da işbu kanun kapsamında olduğu vurgulandı.

4- 1915'teki 7'nci maddesinin 2'nci fıkrasında yer alan, Tasfiye Komisyonu'na zamanında müracaat etmeyenlere 4'üncü maddenin son fıkrasındaki, genel hükümlerin geçerli olacağı ve tasfiye edilmiş emvâl-i metrûkeye başvurulamayacağı hükmü, 1923'teki düzenlemede yer almadı.

5- Yine 7'nci maddenin son cümlesindeki, 1915'teki sürülen kişi lehine davayı komisyon başkan veya vekilinin genel hükümlere göre sonuçlandıracağı hükmü, 1923'te bu tür davaların Hazine tarafından yerine getirileceği şeklinde değiştirilmiştir.

1923'te 'infikak' eden, 'nakledilen'e kıyasla öne geçmiştir.

Kanunun 1915'te malı ve mülkü tasfiye edilecek kişiyle ilgili 'nakledilen' (madde 1, 2, 4, 5 ve 7) tanımlaması, 1923'teki değişiklikle 'infikak' yani yerinden ayrılan olarak (madde 2, 4 ve 7) değiştirilmiştir. 1915'in değiştirilmeyen ve aynen benimsenen maddelerinde de (değiştirilmeyen madde 1 ve 5) 'nakledilen' yani sürgün edilen de aynen kalmıştır.

'Öteki'ne en geniş tanımlama

26 Eylül 1915 tarihli kanunun 9'uncu maddesindeki "Bu kanunla Hazine ve Maliye namına kayıtları yapılan kira ve geliri bulunan vakıf mallarıyla, diğer gayrimenkul muhacirlerle ilgili nizamname gereği parasız olarak dağıtılır ve bölüştürülür" hükmü kaldırıldı. Fakat emvâl-i metrûkenin muhacire dağıtılmasına yönelik düzenlemeye başka yasalarla devam edildi.

15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu yasanın 6'ncı maddesi, her iki kanunun bir arada sunumuna göre 9'uncu maddedir:

> "Madde 9- Her ne nedenle olursa olsun kaybolan veya bir yerden ayrılan veyahut yabancı ve işgal edilmiş ülkelere veya İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların terk edilmiş menkul ve gayrimenkulü, borç ve alacağı hakkında 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici kanunla ve bu değişiklik hükümleri uygulanır."

Çünkü bu maddeyle, malı ve mülkü tasfiye edilecek kişilerle ilgili en geniş anlamda tanımlama yapılmıştır. 'Her ne nedenle olursa olsun' kaybolan veya bir yerden ayrılan veyahut yabancı ve işgal edilmiş ülkelere veya İstanbul ve bağlı yerlerine kaçanların taşınır ve taşınmaz malı hakkında İttihatçı iktidarın 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu gereği 'tasfiye edileceği' hükmü getirilmiş olmaktadır.

Tasfiye Kanunu gereği, 1915'lerde 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'na göre sürülenin emvâli tasfiye edilirken, 15 Nisan 1923'teki bu değişiklikle artık sahibinin başında olmadığı her emvâl tasfiye edilecek bir konuma getirilmiş olmaktadır.

Buna göre yeni kanuni düzenlemelerde resmen daha önceki yasalarda ve kararnamelerde kullanılan 'nakledilen' yani 'sürgün edilen' ifadesinin pek de tercih edilmeyeceği, bu şekilde açıklanmıştır.

1923'te emvâl-i metrûkenin sahibi konumunda kişiyle ilgili hem 'sürgün edilen' hem de 'yerinden ayrılan' kişi tanımlaması bir arada kullanılmakta bir sakınca görülmemiştir. Bu anlamda, sürgün edilen kişiler tanımıyla 1915'lerden itibaren sürülmüş olan genelinde Hıristiyanların ve özelinde Ermeni mallarıyla da tasfiye işlemine devam edileceği kabul edilmiş olmaktadır.

Rumların durumu, 1923 Ocak ayı sonunda imzalanan mübadele antlaşması gereği, mübadele kapsamına alındığı için artık buna göre değerlendirilmektedir. Rum mallarının Türkleştirilmesi, mübadele hükümlerine göre uygulamaya devam edildi.

Bu halde kanunun yeni halinde kişiyle ilgili tanımlama, hem sürgün edilen hem de yerinden ayrılanın yanı sıra, bu 9'uncu maddedeki 'kaybolan, yabancı ülkeye ve İstanbul'a kaçanlar'la birlikte en geniş anlamda yapılmış olmaktadır. Tasfiye Kanunu'nun bu haliyle, başında sahibi bulunmayan her türlü emvâle el konulacağı ve bu anlamda tasfiye edileceği anlayışını benimsenmiştir. Böylece 'öteki'nin kapsamı olabildiğince genişletilmiştir. Kanun maddesinde yazılmasa da bu geniş tanımlamada kastedilenler, 'Türk ve Müslüman istisna' olması şartıyla diğer, yani 'öteki' kişilerdir.

Bir yıl önce yürürlüğe konulan kurtarılmış bölgelerdeki emvâlle ilgili 20 Nisan 1922 tarih ve 224 no'lu kanunun ilga edilmesi, 333 no'lu kanunun 7'nci maddesi olarak düzenlenmiş ve Tasfiye Kanunu'nun bütünlüğünde bu da, 10'uncu maddedir. 224 no'lu 'Memaliki Müstahlasadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emvâl-i Menkûle ve Gayrimenkullerinin İdaresi Hakkında Kanun' sorunlar yarattığı öne sürülerek yürürlükten kaldırılması önerilmiş ve kabul edilmiştir.

Tasarının görüşülmesi sırasında 224 no'lu kanunun 5'inci maddesindeki 'kaçtığının ve kaybolduğunun hükmen sabit olması halinde' bunların taşınmaz mallarıyla ilgili işlem yapılabileceği hükmünün sorun yarattığı bizzat Maliye Vekili tarafından gündeme getirilmiş ve uygulamada yaşanılan sorunlara dikkat çekilmişti.

Son iki maddesinden birisi kanunun neşrinde yürürlükte olacağı ve diğeri de icrasından sorumlu vekillerle ilgilidir.

Kanunun yürütmesiyle ilgili olarak 26 Eylül 1915'teki yasanın 10'uncu maddesinde sayılan 'Evkaf, Adliye, Dâhiliye ve Maliye'ye ek olarak Şer'iye Vekili de yetkili kılınmıştır.

İzmir Tasfiye Komisyonu

Talimatname sonrasında kurulan ve faaliyet gösteren komisyonlardan birisi İzmir'dedir. İzmir Ticaret Odası'nın kararlarından anlıyoruz ki, İzmir'de Tasfiye Komisyonu faaliyet göstermiştir.

Ayrıca, Osmanlı Hariciye Nezareti'nin belgeleri arasında da İzmir Tasfiye Komisyonu'nun faaliyetinden bahsedilir.[1]

İzmir Ticaret Odası Meclisi'nin 11 Eylül 1339 (1923) tarihli kararı aynen şöyledir:

> "Vilayetden muhavvel (gönderilmiş) Tasfiye Komisyonu'nun muhacirine tevzi' edilmiş (dağıtılmış) bağlardan alınacak icar bedelatının tahsiline medar (kiranın tahsiline yardımcı) olmak üzere kuru ve yaş üzüm fiâtının iş'arına (fiyatının bildirilmesine) dair olan tezkeresinin tahkik edilib (soruşturulup) cevap verilmek üzere kaleme havalesine" talebine ittifak-ı ara ile karar verildi.[2]

İzmir Ticaret Odası Meclisi'nin aldığı karar, İzmir Tasfiye Komisyonu'nun muhacirlere dağıttığı bağlardan kira bedeli tahsiline yardımcı olmak üzere, kuru ve yaş üzüm fiyatının belirlenmesi hakkında valilikten havale edilen tezkerenin incelenip cevap verilmek üzere kaleme göndermesidir.

Yine İzmir Ticaret Odası Meclisi, 30 Eylül 1923'te de, "Tasfiye Komisyonu'nun tezkeresi üzerine bu seneki üzümlerin fiyat, tür ve cinsleri hakkında üyelerden Bohor Benedava Efendi'den bilgi istenmesi" kararını aldı.[3]

1910'lu yılların ikinci yarısında Osmanlı döneminde Anadolu özelinde 42 Tasfiye Komisyonu faaliyet gösterdi. 1920'lerin birinci yarısında ne kadar komisyonun faaliyet gösterdiği sorusu yanıtlanabilmiş değildir.

İzmir Ticaret Odası kaydında, İzmir'deki komisyon hakkında bu kadar bilgiye yer verildi.

8 Kasım 1988'de kaldırıldı

Bu değişikle Tasfiye Kanunu, tam 73 yıl yürürlükte kaldı, 27 Ekim 1988 tarih ve 3488 no'lu kanunla yürürlükten kaldırıldı.[4]

---

1 Katalog, BOA, HR. İM, 87/59, 31 Teşrinievvel 1339 (31 Ekim 1923).

2 İZTO, Karar-1, sf. 90.

3 İZTO, Karar-1, sf. 92.

4 *Resmî Gazete*, no: 19983, 8 Kasım 1988.

Kanunda tanımlandığı biçimiyle, 'sürgün edilen, yerinden ayrılan, kaybolan, yabancı ülkeye ve İstanbul'a kaçanlar'ın malları bu yasaya göre tasfiye edildi.

73 yıl, 1876 Kanuni Esasi, 1921 ve 1924 Teşkilatı Esasi ile 1961 ve 1982 Anayasaları dönemini kapsıyor. Buna göre Tasfiye Kanunu, 1876'dan bugüne yürürlükte olan beş Anayasa döneminde faaliyet gösteren nadir bir kanundur.

Uygulamadaki bu birlik, Anayasalar kapsamında vatandaşa nasıl 'ayrımcı' bakıldığının da bir göstergesidir.

2.3.4.3- Sürgün defteri kaydına 'ekleme'

8 Kasım 1915 tarihli nizamnameye[1] göre, bu dönemde Erzurum'dan Edirne'ye, İstanbul'a, Ankara'ya, Antakya'ya, Adana'ya, Samsun'a tüm Anadolu'da belirleyebildiğim kadarıyla toplam 42 komisyon görev yaptı.

29 Nisan 1923 tarihli talimatnameye[2] göre, 1923'te kaç tane komisyon kurulduğu halen bilinmiyor.

Tasfiye Komisyonlarının esas görevi, adı üzerinde resmî olarak yapılan tanımlamayla emvâl-i metrûkenin tasfiyesini gerçekleştirmektir.

Talimatname de, malları tasfiye edilecek kişinin tanımına bir tercihte bulundu. Arapça olan ve kanunda geçen 'infikak' yerine yine Arapça olan 'müfarekat'ı tercih etti. İkisi de 'bir yerden ayrılma ve uzaklaşma' anlamındadır.

Bu tarihe kadar emvâl-i metrûkenin sahibi eşhasla ilgili 'nakledilen ya da firar veya tagayyüp veyahut infikak'a bir de 'müfarekat (uzaklaşan)' eklenmiştir.

Böylece her ne sebeple olursa olsun, sahibi başında bulunmayan her menkul ve gayrimenkul Hazine tarafından vaziyed edilecektir, yani el konulacaktır.

Yönetmelikte de, tüzükte olduğu gibi kayıt düzenine özel bir önem verildi ve 1915'teki gibi komisyon faaliyeti açısından esas ve cari defterin tutulması zorunlu kılındı. Komisyonun bütün çalışmalarının kayda alınması ve belgelenmesi 10'uncu maddeye göre yapıldı.

Kayıtlar detaylı olmak üzere gerçek kişi, vakıf ve sair mallarla ilgili ikişer nüsha defter tutulacak ve bu görevi yerine getirmeyen cezalandırılacak; defterlerin tanziminde vergi esas defterindeki sıra dikkate alınacaktır. (madde 2)

Talimatnameye göre, Tasfiye Komisyonu biri esas ve diğeri de cari olmak üzere iki defter tutacak ve defterdeki eksiklikten ve suistimalden komisyon reisi sorumlu olacaktır. (madde 23)

Bu şekilde esas ve cari defter tutulması zorunluluğu 1915'te de öngörülmüştür. (Nizamname, madde 19)

---

1 *Takvim-i Vekayi*, 28 Teşrinievvel 1331, sayı: 2343 ve tashih sayı: 2345, aktaran, hazırlayan Karakoç Sarkis, *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Cihan Kitaphanesi-1936, sayfa 687-691.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 77-82.

Büyük olasılıkla 1923'teki yönetmelikte defter kayıtlarının detayına 1915'teki kadar inilmemesinde, 1915 düzeninden yararlanmanın öngörülmüş olması vardır.[1]

1923 Nisan sonrasında ne kadar Tasfiye Komisyonu kurulduğu sorusu yanıtlanmadığı gibi, bunların faaliyetinin kaydının yer aldığı defterler hakkında da tek satır bilinmiyor.

Talimatnamenin diğer hükümleri şunlardır:

1- 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunun 6'ncı maddesinde belirtilen, 'kaçan ya da kaybolan yahut yerinden ayrılanın' metrûk emvâli Evkaf ve Hazine'nin sorumluluğuna ve tasarrufuna geçmiştir. (madde 3)

2- Binaların değeri, Müsakkafat (binalar) Kanunu tatbik olunan yerlerde tahrir kayıtlarına ve bu kanunun uygulanmadığı yerlerde 1330 senesindeki (1914 yılındaki) vergi kıymetine ve 1330'dan sonra inşa edilenler de ahvali âdiyeye göre yazılacaktır. (madde 4)

3- Metrûk emvâl Evkaf ve Hazine adına doğrudan doğruya veya hükmen icra edilecek kayıtlarından harç ve resim alınmayacaktır. (madde 5)

4- Mübadeleye tabi eşhastan metrûk emvâl hariç diğer gayrimenkuller Hazine'ye devrolunacak, gelir getirmeyen ve muhafazasında sorun olan gayrimenkuller Hazine'den izin alınarak satılacaktır. (madde 12)

5- Kişisel, ama sahibi belli olmayan mallar köy adına ve kişisel olmadığı anlaşılan mallar da Mal Sandıklarına irat kaydedilecektir. (madde 20)

6- Sürülen kişiyle, 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunun 6'ncı maddesinde belirtilen, 'kaçan ya da kaybolan yahut yerinden ayrılanın' veya kaybolması gibi fiili durumun gerçekleştiği tarihten önceki 30 gün içinde asaleten ve vekâleten yaptığı anlaşmalar geçerli olacaktır. (madde 16)

7- Kiliselerde mevcut eşyalar ve kitaplar muhafaza edilecek ve mektepler maarif idarelerine devredilecek ve buna ait gelirle, arazi Hazine'ye ait olacaktır. (madde 19)

Talimatname 'öteki'nin varlığını tasfiye sisteminde yapılacakları bu şekilde sıraladı.

1915'te sürgün edilenin beşeri ve ekonomik tüm kaydını kapsayan defterlere, 1923'te sürgün edilmiş olana 'ne gerekçeyle olursa olsun' emvâli başında bulunmayanlar da eklenmiştir. Diğer bir deyişle 1915'teki sürgün defterleri kaydına, resmî tanımla 'firar veya tagayyüp veyahut infikak ya da müfarekat' eden kişinin bilgisi de eklenmiş olmaktadır. Böylece kayıt kapsamı genişletilmiştir.

Mülkiyetin transferinin ekonomi politiğin unsurları önce 333 no'lu kanunla ve ardından bununla ilgili talimatnameyle oluşturuldu. Bu, sistemin temel mevzuatı olarak uygulanageldi.

---

1 1915 kayıt düzenini, birinci ciltte '4.3.3- Milyonların sürgün defteri nerede?' başlığı altında inceledim. N.O.

Bütçeye gelir

5000 lirayı aşan malın satışıyla ilgili Hazine'den izin alınacak ve bedelinin sahibi adına kaydı yapıldıktan sonra gerekli işlemin yapılması üzerine Maliye'ye devir edilecek ve metrûk emvâlin kira geliri, hâsılatı ve bedeli doğrudan bütçeye gelir kaydedilecektir. (Talimatname, madde 22)

Bu şekilde emvâl-i metrûkeden bütçeye kaynak aktarma, 24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 no'lu 'Emvâl-i Metrûke Hesabı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydedildiğine Dair' kanunla[1] yapılmıştır. Bu kanunun 2'nci maddesine göre, emvâl-i metrûkeyle ilgili hesaptan 300.000 liranın bütçeye aktarılması öngörülmüştür.

13 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli yasalarda 'bütçeye gelir kaydı' şeklinde bir ifade yok. Ama 29 Nisan 1339 tarihli talimatnameyle, yasa üzerinde bir hüküm getirilmiş olmaktadır. Demek ki unutulan ya da sonradan hatırlanılan 'bir hüküm' talimatnameyle telafi edilmiştir. Yeni yasa yapma imkânı da yok, BMM son oturumu 16 Nisan 1923'te yaptı ve çalışmasına 21 Mayıs 1923'te devam etmek üzere ara verdi, ama 21 Mayıs'ta da çoğunluk sağlanamadı ve meclis toplanamadı.

Meclisin bir yasa çalışması yapamadığı bu dönemde 'bütçeye irat kaydetme' hükmü 29 Nisan 1923 tarihli talimatnameyle yani yönetmelikle yasal bir hükme kavuşturulmuş oldu.

Ayrıca terk edilmiş veya terk edilmek zorunda kalınan taşınmaz mallarla ilgili düzenlemeye Cumhuriyet ilanı sonrasında da devam edildi ve Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihi, bu tür mallarla ilgili bir dönüm noktası olarak resmen yazıldı.

Sadece yazıldı; çünkü yazılana rağmen tersinin icrası yani 'el koymaya' devam etmek bir devlet geleneği olarak uygulanageldi.

2.4- Ordu el koydu, ama 'ödenmedi'

Kütahya ve Eskişehir savaşının kaybedildiği, Sakarya ırmağı gerisine çekildiği ve Yunan askerî güçlerinin Ankara'yı tehdit ettiği bir dönemde ordunun lojistik ihtiyacını karşılamak amacıyla BMM Reisi ve Başkomutan Mustafa Kemal'in emriyle yararlanılması hedeflenen iktisadi kaynaklardan biri de emvâl-i metrûkedir.

Mustafa Kemal'in Başkumandan atanmasını öngören ve kanun kuvvetinde kararname çıkarma yetkisini tanıyan 5 Ağustos 1921 tarihli ve 144 no'lu Başkomutanlık Kanunu'nun 2'nci maddesindeki "Başkomutan, Meclis yetkilerini Meclis adına kullanabilecektir"[2] hükmü gereği, Başkumandan Mustafa Kemal'in 7-8 Ağustos 1921 tarihinde Tekâlif-i Milliye Emri (Millî Vergi Buyruğu) adı altında

1 *TBMM ZC*, III/4-24.5.1928, s.353, 386; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, ciltte kanun sıra no'su 228'dir; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1928, no: 902.

2 *TBMM ZC*, I/12-5.8.1337 (1921), sf. 18-19.

yayımladığı 10 emriyle[1] ordunun insan ve araç-gereç gücünün arttırılması, yiyecek ve giyeceğinin sağlanması amaçlandı.

Tekâlif-i Milliye'nin 10 emri şunlardır:

1'inci emir: Her ilçede kaymakam başkanlığında mal müdürü ve ilçenin en büyük askerî amiri ile idare meclisi, belediye ve ticaret odalarının seçtiği ikişer üyeden oluşan Tekâlif-i Milliye Komisyonu kurulacaktır.

2'nci emir: Her ev bir kat çamaşır, bir çift çorap, bir çift çarık hazırlayarak teslim edecektir.

3'üncü emir: Halkın ve tüccarın elinde bulunan giyim ve koşum eşyaları imâline yarar malların yüzde 40'ına el konulmuştur.

4'üncü emir: Mevcut tahıl, kuru sebze, kasaplık hayvan, şeker, yağ ve benzeri iaşe malları stoklarının yüzde 40'ına el konulmuştur.

5'inci emir: Halkın elindeki her çeşit taşıt aracı, ayda bir kere ve 100 kilometreyi geçmemek şartıyla orduya ait malzemeyi parasız taşıyacaktır.

6'ncı emir: Ülkeyi terk etmiş olanların ordu ihtiyacına yarayacak mallarına el konulmuştur.

7'nci emir: Halkın elinde bulunan silah ve cephaneye el konulmuştur.

8'inci emir: Otomobil, kamyon ve telefonla ilgili malzemelerin yüzde 40'ına el konulmuştur.

9'uncu emir: Savaş araç ve gereçleri imal ve tamirinde yararlanabilecek esnaf ve zanaatkârlar çalışmak zorundadır.

10'uncu emir: Halka bırakılmış olan taşıt araçlarının yüzde 20'sine el konulmuştur.[2]

Bunun gereği her kasabada bir Tekâlif-i Milliye Komisyonu (Millî Vergi Komisyonu) kurulması, bütün mallardan ve yiyecek maddelerinden yüzde 40 vergi alınması ve bütün ulaşım araçlarının yüzde 20'sinin ordu için toplanması gibi emirlerle ordunun önemli oranda ihtiyacı karşılandı.[3]

Her yerde olduğu gibi Ankara'da da oluşturulan komisyon faaliyeti hakkında bilgilendirmeyi gazete ilanıyla yaptı.

Ankara Tekâlif-i Milliye Komisyonu Başkanı İhsan'ın, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin 9 Ağustos 1921 tarihli sayısında bir açıklaması yer aldı. 'Hamiyetli Halkımıza' başlıklı verilen ilanda, "Ordumuzun iaşe ve giyimi için kurulan Ankara Tekâlif-i Milliye Komisyonu" kararına yer verildikten sonra "yukarıda belirtilen malların miktarlarını beyanname ile bildirmeyenlerin mallarına el

1 Kanun kuvvetinde kararname niteliğindedir, ama mevzuat sıralamasında yer almıyor. N.O.

2 Fikret Ünal, Muzaffer Tıraş, Zafer Kükrer, *1920-1929 Bütçe Kanunları*, Başbakanlık Basımevi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1978/190, Ankara-1979, sf. 11-13; *Nutuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1987, cilt: 2, 2. baskı, sf. 822-825; Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 378-380.

3 Kâzım Özalp-1, sf. 190-191.

konulacağı ve kendilerinin vatana ihanet suçu işleyenler gibi cezalandırılacağı bildirilir" denmiştir.[1]

Bizzat komisyon, ilanla Tekâlif-i Milliye'ye aykırı davrananların 'vatana ihanet' suçundan cezalandırılacağını beyan etti.

Nitekim Kastamonu İstiklâl Mahkemesi de, açıktan Tekâlif-i Milliye emrinin gereğini yapmayanların cezalandırılacağını belirten bir beyanname yayımlamıştır.[2]

BMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal, 10 emrinin 6'ncı emriyle, ordunun beslenmesine, giyinmesine yarayan tüm emvâl-i metrûkeye ordu adına el koymuştur. Buna göre, her işlemin kayıt altına alınması ve mazbata düzenlemesi zorunluluğu getirilmiştir:

> "1- İki, üç, dört numaralı Tekâlif-i Milliye emirlerinde tedariki bildirilen eşya ve erzak cinsinden muhtelif mahallerde mevcut emvâl-i metrûkeye Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca vazi'yet edilecek, miktarı tesbit ve fiyatı takdir olunarak kuruşlu bir mazbata mahalli mal sandığına verilecektir.
>
> 2- Emvâl-i metrûkeden bu suretle alınanlar için Tekâlif-i Milliye Komisyonları evvelki emirlerde bildirildiği veçhile üçer kıta muntazam defter tutacaklar, bunun bir suretini Levazımat-ı Umumiye'ye göndereceklerdir.
>
> 3- Alınan emvâl-i metrûke cins ve miktarları 10 Eylül 1337 (1921) tarihine kadar Müdafaa-i Milliye Levazımat-ı Umumiye Dairesi'ne Tekâlif-i Milliye Komisyonları tarafından telgrafla bildirilecektir.
>
> 4- Emvâl-i metrûkenin derç (yazılmasında) ve idhanında tekâsül (ilgisizliği) ve suiistimali görülenler ve Tekâlif-i kendi malı imiş gibi tesahup etmeğe (sahip çıkmaya) kalkanlar hıyanet-i vataniye cürmüyle itham edileceklerdir.
>
> 5- 6 numaralı olunan bu Tekâlif-i Milliye emri hemen komisyonlara tebliğ edilmek üzere bilumum vilayet ve livalara ve istiklâl mahkemelerine yazılmış berayı malûmat (bilgi vermek maksadıyla) vekâletlere ve cephe kumandanlığına yazılmıştır.
>
> 7 Ağustos [13]37 (7 Ağustos 1921)
>
> Büyük Millet Meclisi Reisi
> Başkumandan Mustafa Kemal"[3]

Bu maddeler gereği, 1921 Ağustos itibariyle Tasfiye Kanunu hükümlerince, 1915'den beri sürülen Ermenilerden, Rumlardan ve diğer 'öteki'lerin geride kalan emvâlinden Hazine'ye geçmiş olanlardan ordu ihtiyacına yarayacaklara el konulmuştur.

Böyle dönemlerde ordunun el koyduğu emvâlle ilgili verdiği mazbatalar daha sonrasında ödendi.

---

1 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 381-382.

2 *Açıksöz*, 10 Teşrinievvel 1337 (10 Ekim 1921), sf. 2, aktaran, Ergün Aybars-1997, sf. 114.

3 *Açıksöz*, 10 Ağustos 1337'den aktaran Prof. Dr. Mehmet Akif Tural, *Tekalif-i Milliye, Halka Borcu Kalmayan Devlet*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı: 32, cilt: XI, Temmuz 1995, site adresi: http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=801

Peki, bu emvâl-i metrûkeyle ilgili mazbatalar da ödendi mi?

10 emirden 6'ncısında belirtilen emvâl-i metrûke dışında diğer emirler gereği, o gün Rum, Ermeni ve diğer Türk ve Müslüman olmayanların gayrisi dâhil herkesin emvâline belirtilen oranlarda el konmuş ve bunun için de mazbata verilmiştir.

Mahsubi Umumi Kanunu layihasının mecliste gizli celsede görüşülmesi sırasında, Ermeni ve Rum mazbatalarının ödenmemesi için özel bir yöntem belirlenecektir. Diğer bir deyişle Türk Kurtuluş Savaşı'nın tedariki için emvâline el konulan Rum ve Ermenilerin mazbataları ödenmeyerek, resmî ayrımcılık yapılmıştır. Bu mazbataların ödenmediği bir ortamda, emvâl-i metrûke mazbataları ödenir mi?

10 emir gereği kullanılan araç-gereçle ilgili ödeme ve iadesi, 2 Haziran 1921'de çıkarılan Bakanlar Kurulu'nun 928 sayılı 'Ordu Mevadı İaşesinin Sureti Tedariki Hakkında Talimatname'ye göre oldu.[1]

Zaten mazbataların ödenmesiyle ilgili gerekli kanuni düzenleme daha sonra yapıldı.

Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin açıklamasına göre Tekâlif-i Milliye mazbatası bedelleri toplamı yaklaşık 6,4 milyon lira olup[2], bunun 6 milyon lirası 1923-1929 döneminde ödenmiştir.[3]

Tekâlif-i Harbiye'de vurgun

Her ne kadar kayıt düzeni oluşturulsa da bazı suistimallerin yaşandığı daha sonrasında gazetelerdeki haberlerden anlaşıldı.

Detaylı bilgi vermeden uygulamadan doğan cezalandırmaların bir iki olayla sınırlı kaldığı[4] belirtilmiştir.

Zaten Tekâlif-i Milliye emirlerine aykırı hareket edenlerin 'vatana ihanet' suçuyla İstiklâl Mahkemesi'ne verilecek olmasına rağmen, yargılamalar olduysa da ayrıca belirtilmemiş ve genelinde görevi kötüye kullanma ile soygun gibi ekonomik suçlara[5] değinilmiştir.

Tekâlif-i Milliye'de mevcut bilgi böyle olsa da, Birinci Paylaşım Savaşı'nda 1915'lerde alınan Tekâlif-i Harbiye ile ilgili yapılan yolsuzluk hakkında yargılama ancak 1930'larda yapılmıştır. Tekâlif-i Harbiye mazbatalarında Tekâlif-i Harbiye Komisyonu kâtiplerinden dört kişinin 5 milyon liralık sahtekârlık yaptığıyla il-

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 2, sf. 52-53'ten aktaran Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 387, 358-389.

2 *TBMM ZC*, I/28-22.3.1339, sf. 125.

3 C. Duru, K. Turan, A. Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası: 1. Kitap; Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik sorunlar*, Ankara-1982, TISA Matbaacılık, aktaran Ercüment Vardar, *Türkiye'de İç Borçlanmanın Gelişimi, Uzmanlık Yeterlilik Tezi*, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara-2007, sf. 33.

4 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 383.

5 Ergün Aybars-1997, sf. 159-161.

gili dava 5 Ağustos 1933'te, yine mazbatalarda tahrifat yapıldığı davası 14 Ekim 1934'te ve sahte mazbata düzenleme davası da 24 Nisan 1936'da görülmüştür.[1]

2.4.1- Rum ve Ermeni'ye 'gizli celse' formülü

Meclisin birinci dönemi sonunda çıkardığı kanunlardan birisi de, hükümetin savaş nedeniyle yaptığı iç borçları ödemesiyle ilgilidir. Lozan Antlaşması'nın imzalanmadığı ortamda, hükümetin borçların ödenmesine yönelik böylesi bir hazırlık içinde olması çok önemlidir.

Mahsup işleminde başlangıç tarihi olarak, harbin başlangıç yılı 1914 değil de, nedense İkinci Meşrutiyetin ilan edildiği Temmuz 1908 seçildi. Bir devletin vatandaşıyla Birinci Paylaşım Savaşı'ndaki Tekâlif-i Harbiye dâhil bazı istisnalar olsa da, tüm borcu ve alacağında böylesi bir takas ve mahsup işlemine gitmesi kamu düzeni açısından olumlu bir uygulamadır. Fakat gizli celsede bizzat ifade edildiği biçimiyle fiilen ayrımcılık yapılacak olması da olumsuz bir durumdur.

Harbin finansmanına katkıda bulunanlara ellerindeki mazbataya göre ödeme, 12 Nisan 1339 (1923) tarih 328 no'lu 'Düyunatı Sabıkanın Sureti Tediyesine Dair Kanun'a göre yapıldı. Fakat bir yıl sonra çıkarılan 3 Nisan 1340 (1924) tarihli ve 459 no'lu 'Mahsubi Umumi Kanun'la da, devletle vatandaş arasında alacağa ve borca göre mahsuplaşma sağlandı.[2]

Kanun tasarısının görüşülmesi sırasında, geçmiş 1337 ve 1338 yılı bütçesi ile hazırlığı yapılan 1339 bütçesi hakkında değerlendirmeler yapıldı ve bir ödeme planı üzerinde duruldu.

Maliye Vekili ve Gümüşane Mebusu Hasan Fehmi, 'Düyunatı Sabıkanın Sureti Tediyesine Dair Kanun Layihasının' görüşülmesi sırasında yaptığı değerlendirmede, Başkomutan Mustafa Kemal'in yayımladığı Tekâlif-i Milliye mazbata bedellerinin 6 milyon 361 bin 634 lira olduğunu ve bunun henüz yüzde 75'inin ödenmediğini belirtti. Vekil Hasan Fehmi, ayrıca 2 milyon 456 bin 584 liralık âşar vergisinin de millî Tekâlif-i Milliye'nin haricinde bulunduğunu söyledi.[3]

Hasan Fehmi, Maliye Vekili iken Tekâlif-i Milliye hakkında verdiği bu bilgiyi, bir yıl sonra Muvazenei Maliye Encümeni Reisi olduğunda tekrar edememesi hayli ilginçtir. Çünkü Hasan Fehmi, durumu öğrenmeye imkân verecek defter ve kaydın olmadığına dikkat çekti.[4]

Türk Kurtuluş Savaşı'nın finansmanıyla ilgili yapılan borçlanmanın ödeme konusu, bir yıl sonrasında bütçe görüşmelerinde yeniden gündeme geldi. Konu-

1 *Cumhuriyet* gazetesi, 6 Ağustos 1933, sf. 3 ve 15 Ekim 1934, sf. 2 ve 25 Nisan 1936, sf. 6.

2 *TBMM ZC*, I/28-22 Mart 1339 (1923), sf. 125-137; *TBMM ZC*, I/29-12 Nisan 1339, sf. 68-69; *TBMM ZC*, II/8 ve 8/1-3 Nisan 1340 (1924), sf. 248-265; *TBMM GCZ*, 4-3 Nisan 1340, sf. 428-431.

3 *TBMM ZC*, I/28-22.3.1339, sf. 125-126.

4 *TBMM ZC*, II/8 ve 8/1-3 Nisan 1340, sf. 248-265, 252.

nun önemi gereği, gizli celsede hükümetin borcunu kimlere ödeyeceği ve kimlere ödemeyeceği görüşmeden öte bir bilgilendirme tarzında ele alındı.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın ihtiyacının karşılanması amacıyla Başkomutan Mustafa Kemal'in kanun niteliğindeki 10 emri gereği, o gün itibariyle Büyük Millet Meclisi hükümeti idaresinde Rum, Ermeni dâhil herkesin mallarına belirtilen oranlarda el kondu ve bunun karşılığında da mazbata verildi. Diğer bir deyişle emir gereği belirtilen oranda malına el konulan bir Rum'a, bir Ermeni'ye ve bir Türk'e aynı mazbata verildi.

Yasa kişilerin ellerindeki mazbataya göre ödeme yapılacak şeklinde kabul edilmesine rağmen, uygulanmasında ayrımcılık yapıldı; Rum ve Ermenilerin ellerindeki mazbataya ödeme yapılmaması formülü gizli celsede tartışıldı ve belirlendi. Hatta Türk Kurtuluş Savaşı öncesinde, 1915-1918 yıllarındaki dünya savaşı dönemine ait mazbataların ödenmemesi de dâhil edildi.

Bilinen adıyla 'Mahsubi Umumi Kanun' Layihası 3 Nisan 1340 (1924) tarihinde meclis gündeminde görüşüldü. Birinci celsede, layihanın belli maddeleri tartışıldı ve 2'nci, 4'üncü maddeler hafi (gizli) yapılan ikinci celsede ele alınırken, ancak 3'üncü celsenin sonunda layiha kabul edildi.

Tasarının görüşülmesi sırasında Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik'den ziyade Muvazenei Maliye Encümeni Reisi Hasan Fehmi, fikir beyan etti. Layihanın görüşülmesine sanki 1'inci maddesi unutulmuş gibi, 6'ncı ve 7'nci maddelerden başlandı ve bunlar üzerinde yoğunlaşıldı. Hatta en sonunda 1'inci madde görüşüldü. Eldeki mazbatanın veya vesikanın 1341 (1925) mali yılı sonuna kadar yani 1 Haziran 1926 tarihine[1] kadar mahallin en büyük mal memuruna ibraz etmesi şartına (kanun, madde 6) göre, ödemenin yapılabileceği üzerinde duruldu.

Devamında, Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye ve vesaiti nakliye mazbatalarını zayi eylediklerini iddia edenler, harbi umumi ve İstiklâl Harbi'nde hicret ve ikamet ettikleri mal sandıklarından belge verileceği ve mükerrer alanların cezalandırılacağı yönündeki 7'nci madde, layihanın en çok tartışılan maddesi oldu. Muvazenei Maliye Encümeni Reisi Hasan Fehmi, 7'nci maddedeki 'Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye ve vesaiti nakliye'ye 'iaşe'nin eklenmesini önerdi ve bu teklif kabul gördü. Çorum Mebusu Mustafa, Tekâlif-i Milliye mazbatalarının bir kısmının ödendiğini, bir kısmının ödenmediğini belirtmesi üzerine, Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik, ödemenin Hazine'den verilecek emir üzerine yapılması ifadesinin 7'nci maddeye eklenmesiyle mükerrer ödemenin engellenebileceğini söyledi.[2]

Muvazenei Maliye Encümeni Reisi Hasan Fehmi'nin mazbataların geçmişi hakkında verdiği bilgiyi özetliyorum: Harbi umumide 1000 liralık Tekâlif-i Har-

1 24 Mayıs 1926 tarih ve 848 no'lu '1926 Senesi Muvazenei Umumiye Kanunu'nun 20'nci maddesi. *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 937-941.

2 *TBMM ZC*, II/8 ve 8/1-3 Nisan 1340 (1924), sf. 248-251.

biye mazbatasının 100 lirası ödendi, kalan için makbuz verildi. Tekâlif-i Milliye mazbatalarının onda dokuzu ödendi ve mazbatalar ellerinden alındı. Hazine'den alacağı olanlar vesika ibraz etmek zorundadır. Bazıları ya mazbata almamış, bazıları da mazbatayı almış, ama kaybetmiştir. Bu halde encümen fazla bir şey düşünemiyor, mazbata yok, defter yok, kayıt yok. O halde mahkemeye müracaat edecekler. Şahit varsa, onu da mahkeme dinler. Havadan tediye yapılamaz, mazbata gösteremeyenler basit usulle alsınlar denirse bunun önüne geçilemez. Havadan para istenemez, mutlaka senet ibraz edilmelidir. Behemahal her müracaat edene ödeme yapılamaz ki.[1]

En çok tartışma 6'ncı ile 7'nci maddelerde oldu ve 18 maddelik layihanın (tasarının) diğer maddeleri üzerinde fazla durulmadı, birkaç maddesi hariç.

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik, Muvazenei Maliye Encümeni'nin hazırladığı iki maddenin olduğunu ve bunların da hafi celsede görüşüleceğini beyan etti.[2]

2'nci ve 4'üncü maddelerin görüşülmesi 3 Nisan 1924'te TBMM hafi celsede yapıldı.[3]

Bir yıl öncesinin Maliye Vekili ve dönemin Encümen Reisi Hasan Fehmi, gizli celsede Rum ve Ermenilere ait mazbatalara rağmen ödemenin yapılmayacağının planını açıkladı.

> "Madde 2- Türkiye'den ayrılan mahaller ahalisinden Türk tebaası olmıyanlarla eczayı vatanın (vatan parçasından) bir kısmını tefrike (ayırmaya) sai olmuş (çalışmış) olan siyasi zümre ve teşkilatlara mensup eşhasın Hazinedeki matlupları işbu kanundan müstefit olamaz (faydalanamaz).
>
> Madde 4- Bu kanun mucibince yapılacak mahsup muamelesinde deyin (borç) ile matlubun (alacağın) aynı şahsa aidiyeti aranmaz. Yalnız Hazineye karşı deyin (borç) ve medyuna (borçlu) vaziyetinde bulunanların hududu millî dâhilinde mütemekkin olmaları (oturmaları) şarttır."[4]

Maddelerde ifadeler gayet net; 2'nci maddeye göre, kanunun öngördüğü mahsuplaşma işleminden faydalanamayacak olanlar şöyle belirlendi:

1- Türkiye'den ayrılan mahaller ahalisinden ve bugün itibariyle 'Türk tebaasından' olmayanlar,

2- Vatanın bir parçasını ayırmaya çalışan siyasi teşkilat ve zümreden olanlar elindeki mazbataya rağmen Hazine'de olan alacağı için bu kanundan yararlanamaz.

Hadi Osmanlı'nın dağılmasının arkasından Türkiye vatandaşı olmama hali, bir dereceye kadar anlaşılır gibi, ama kanunun tarihi itibariyle Türkiye vatandaşı olduğu halde 'o zümreden' sayılarak kapsam dışında tutulması tam bir ayrımcılıktır.

---

1 *TBMM ZC*, II/8 ve 8/1-3 Nisan 1340 (1924), sf. 252.

2 *TBMM ZC*, II/8 ve 8/1-3 Nisan 1340, sf. 262.

3 *TBMM GCZ*, 4-3 Nisan 1340, 428-431.

4 *TBMM GCZ*, 4-3 Nisan 1340, 428, 431; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 382.

4'üncü maddeyle de garip bir işleme imza atıldı. Borç ve alacağın aynı şahısta olmaması halinde, mahsup işleminin nasıl yapılacağı kocaman bir sorudur. Ama bir emvâl-i metrûkeye sonradan sahibi olma haline göre, böyle bir düzenleme yapılmış olabilir.

Ayrıca peş peşe savaşın yaşandığı coğrafyada Türkiye vatandaşı olana bir de oturma şartı getirilmesi, ayrımcılığın bir başka pratiğidir.

İkili hukuk: Öz ve öteki

Zaten, ayrımcılığı resmen ifade eden gerekçe de, gizli celsede eski Maliye Vekili ve yeni Muvazenei Maliye Encümen Reisi Hasan Fehmi tarafından açıklanmıştır. Türkiye vatandaşları arasında ayrımcılık yapmak için encümenin hazırladığı bu iki maddenin dahi yetersiz kalacağını düşünen Maliye Vekâleti'nin ayrımcılık için son formülü, defterdarları özel tebligatla uyarmak ve Ermeni ile Rumlara 'bugün git, yarın gel' demek olacaktır.

Maliye Vekâleti'nin hazırlayacağı özel talimatnameyle Ermeni ve Rumları yıldırmak için 'bugün git, yarın gel' deneceği ve böylece kanunda öngörülen sürenin geçirileceği bizzat ifade edildi.

Bu iki madde aynen bu şekliyle kanunlaştı. Zaten görüşme esas olarak 2'nci maddede yoğunlaştı. Maddenin muğlak ifadeler içerdiği ve bundan dolayı Müslümanların mağdur olacağı endişesiyle teklif veren Konya Mebusu Musa Kâzım, Türkiye'den ayrılan mahallerde Türk tebaasından olmayanların ve vatanın parçalanmasına çalışanların alacaklarının ödenmemesi gerektiği yönündeki değerlendirmesinin ardından, eski Maliye Vekili ve yeni Encümen Reisi Hasan Fehmi, böyle bir madde hazırlamanın gerekçesi hakkında oturum gizli yapıldığı için çok net konuştu:

> "Maddeden maksat tehcir ve tegayyüp (sürülen ve kaybolan) Rumların ve Ermenilerin tekâlif-i milliye ve harbiye mazbatalarını mahsup etmemektir. Çünkü gerek harbi umumiye, gerek İstiklâl Harbi'ne yine Şarki Anadolu'nun harabisine nasıl Ermeniler sebebiyet verdi ise Garbi Anadolu'nun harabisine (yıkıntısına) ve İstiklâl Harbi'nin bu kadar çetin ve bu kadar memleketi yıkıcı bir hal almasına da Rumlar sebebiyet verdi. Binaenaleyh bu kanunla biz o muhaberelerin bıraktığı tesiri maliyi kastediyoruz. Binaenaleyh Rumları, Ermenileri bu Tekâlif-i Milliye mazbatalarının bedellerinden müstefit etmemek (faydalanmaması) için bir çare düşünüldü. Fakat bunu açık olarak Rum ve Ermeni diyemezdik. Muhtelif şekiller ve formüller yazıldı. Muhtelif şekiller üzerinde tetkikat yapıldı.
>
> Nihayet en az mahzurlu veyahut mahzursuz bu şekli bulduk. Derhatır buyurursunuz vaktiyle bir Emvâli Metrûke Kanunu [20 Nisan 1338 tarih ve 224 no'lu kanun] yapıldı. Firar edenlerin emvâlini hükümet tasfiye eder deniliyordu. Size sorarım arkadaşlar; bahusus Musa Kâzım Efendiye sorarım. Tek bir Müslüman emvâlini hangi hükümet, hangi memur tasfiye etti. Maksat, siyasi zümre altında bu iki unsuru saklamaktır. Bittabi yine firar ve tagayyüp eden eşhasdan maksat ne ise onların emvâl-i metrûkeleri denildi. Onların emlâki tasfiyeye tabi idi."[1]

1 *TBMM GCZ*, 4-3 Nisan 1340, sf. 429.

Devamında ekonomik ve ticari hayatla ilgili bazı tespitlerde bulunan Encümen Reisi Hasan Fehmi, Birinci Paylaşım Savaşı öncesinde sınırlı sayıda İslam mağazasının varlığını hatırlatarak, esas olarak İslamların ticarete atılmış olmadığını belirtti. 'Tekâlif-i Harbiyenin' yani gerek duyulan kaynağın büyük kısmının Rum ve Ermenilerden alındığına ve ellerinde mazbatalarının bulunduğuna dikkat çeken Hasan Fehmi şöyle devam etti:

> "Şimdi biz burada doğrudan doğruya Rumları müstefit ettirmek (yararlandırmak) istersek gayet azim (büyük) milyonlarla karşılaşacağız. Halbuki Rumların İstanbul'da kalanların bir kısmı mübadeleye tabidir, bir kısmı mübadeleye gayritabi, Ermenilerden memleket dâhilinde bulunanlar vardır. Yalnız Ankara'nın içerisinde, bugün bendenizin tahminine göre, gayrimüslimlerin elinde herhalde 400-500 bin liradan aşağı değildir. Bunların bugüne kadar ne bir tanesi verilmiştir ve ne de mahsup edilmiştir... Maliye Vekili Bey Defterdarlara emir verir ve der ki, maddeden maksat budur. Yalnız Rum ve Ermenilere aittir. Diyeceksiniz ki, tetkikat yapıyoruz, tahkikat yapıyoruz. İlla müddeti kanuniyeyi geçiştirmiş olacaksınız... Heyeti Celilenize arz ettiğim noktayı Maliye Vekili Bey ile de görüştük. Mahrem tebligat yapacağını vaat ettikten sonra bu maddeyi kabul ettik."[1]

Bugüne kadar Rum ve Ermenilere ellerindeki belgeye göre ödeme yapılmadığını ve bundan sonra yapılmaması için maddenin de bu şekilde düzenlendiğini ifade eden Hasan Fehmi'nin gizli celsede açıkladığı formüle göre yapılacak olan şudur:

1- Maliye Vekâleti, defterdarlara mahrem bir tebligatla emir verecek.

2- Bu emir sadece Rum ve Ermenilerle ilgili olacak.

3- Elinde mazbata olan T.C. vatandaşı Rum ve Ermeni başvurduğunda, ilgili memur "tetkikat yapıyoruz, tahkikat yapıyoruz" diyecek.

4- Bu tarzla kanunun öngördüğü süre aşılacak.

5- Böylece hem 1915'lerdeki Tekâlif-i Harbiye hem de 1921'lerdeki Tekâlif-i Milliye mazbataları geçersiz hale getirilecek.

Bu, T.C. vatandaşı Rum ve Ermenilerin Birinci Paylaşım Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı dönemine ait elindeki mazbatalarına rağmen ödeme yapılmayacağının resmî ilanıdır.

T.C. vatandaşı arasında ayrımcılık zabıtlarda aynen böyle yer aldı.

Buna göre T.C.'nin ikili hukuku vardır; biri 'öz' vatandaşı, diğeri de 'öteki' vatandaşı hukukudur.

Yahudiler hariç

Ayrıca bir diğer azınlık durumunda olan Yahudilerin durumu da bu tasarının görüşülmesi sırasında BMM'de gündeme geldi. Gümüşane'nin diğer mebusu

1 *TBMM GCZ*, 4-3 Nisan 1340, sf. 429-430.

Zeki'nin "Yahudiler ne olacak? Memleketi sülük gibi emen Yahudilerdir" şeklindeki konuşmasının ardından, Konya Mebusu Eyüp Sabri, maddenin yalnız Rum ve Ermenileri kapsadığını, buna Araplar ve Yahudilerin de dâhil olup olmadığını sordu.

Arapların arazisinin ayrıldığını ve kanunun esas amacının Rum ve Ermeniler olduğunu belirten Muvazenei Maliye Encümeni Reisi Hasan Fehmi, "Harbi umumide Anadolu'nun sebebi felaketi nasıl Ermeniler oldu ise, istiklâl muharebesinde de sebebi nikbeti Rumlar olmuştur" diye konuştu. Hasan Fehmi, bunlara Maliye'den ödeme yapılmamasının bir hak olarak görüldüğünü ve Yahudilerin durumunu da hükümetin değerlendirebileceğini açıkladı.

Konya Mebusu Musa Kâzım, açıklamalardan ikna olmuş olacak ki, teklifini geri çekti ve Giresun Mebusu Hacim Muhiddin, Yahudilerin İzmir'in işgali sırasında Yunanlılarla beraber olduğunu ve bugün gerek İzmir gerekse İstanbul'un iktisadi damarlarını emdiklerini belirterek, Maliye Vekili'nin bu durumu tespit etmek anlamında kürsüde söz vermesini istedi.[1]

Gümüşane Mebusu Zeki, Yahudilerin ve Kozan Mebusu Ali Saip de İstanbul'a gelen Ermenilerin kapsamda olup olmadığını sorması üzerine, Maliye Vekili ve Kângırı (Çankırı) Mebusu Mustafa Abdülhalik de, 'öteki'ni resmen hedef gösterdi:

> "Efendim bu madde Emvâli Metrûke Kanununun kimlere tatbik ediliyorsa onlara tatbik edilecektir... Heyeti Celileniz takdir eder... Malları hakkında emvâl-i metrûkeden midir, değil midir diye tefsiri kanuni vardır. Onu tetkik buyurursunuz. Biz emvâl-i metrûkeden sayıyoruz. Bize mensup olmayanlara mümkün olduğu kadar müşkilat göstereceğiz."[2]

1915'in Bitlis Valisi ve 1924'ün Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik, net konuştu ve "Bize mensup olmayanlara mümkün olduğu kadar müşkilat göstereceğiz" dedi.

Eğer Türk değilsen hedefsin, bu kadar net ifade edildi. Kanunda ayrımcılığın nasıl yapılacağı gizli celsede bu şekilde tartışıldı. Önce 2'nci ve ardından da 4'üncü madde kabul edildi ve aleni celseye geçildi.

3'üncü celse aleni yapıldı. Gizli oturumda görüşülen bu iki maddeyi reis okutup oyladı ve aynen geldiği biçimiyle tartışılmadan kabul edildi.[3]

Reis, en sonunda layihanın birinci maddesini okuttu ve oyladı.

Maddeye olumlu oy verildi:

> "Madde 1- Hududu millî dâhilinde kalan mahallerde Hazine'nin 1324 senesi temmuzu iptidasından (1 Temmuz 1908'den) 1339 senesi hitamına [31 Aralık 1923'e] kadar sabit ve mütahakkık (tahakkuk eden) her nevi düyunu (borcu) 1339 senesi maliyesi hitamına [1 Mart 1924'e] kadar güzeran olan (geçen) müddetler zarfında emvâl-i metrûke ve milliye satış muamelâtından başka muvazenei umumiye dâhil

1 *TBMM GCZ*, 4-3 Nisan 1340 (1924), sf. 430.

2 *TBMM GCZ*, 4-3 Nisan 1340, sf. 430-431.

3 *TBMM ZC*, II/8 ve 8/1-3 Nisan 1340, sf. 262.

rüsum ve tekâlif (vergiler ve teklifler) ile ücurattan (ücretlerden) ve alelûmum (genel olarak) ukuttan (şartlardan) eşhası ferdiye ve hükmiye zimmetinden (sahipliğinden) tahakkuk etmiş olan matlubatı (alacağı) Hazinenin kâffesi (bütünü) ile takas ve mahsup olunur.

1336 senesi iptidasından 1339 senesi nihayetine kadar hükümeti milliye bütçeleri dâhilinde tahakkuk eden düyun ile işbu müddete ait eşhas zimemi (şahıs borçları) ve avanslar hakkında bu madde ahkâmı cari olmaz."[1]

Kanunun amacı birinci maddede bu şekilde ifade edildi. Buna göre, mahsup edilecek Hazine borç ve alacağı şöyle belirlendi:

1- Hazine borcu: İkinci meşrutiyetin ilan edildiği ayın başından itibaren 1 Temmuz 1908 ile 31 Aralık 1923 arasındaki Hazine'nin bütün borçlarıdır.

2- Hazine alacağı: 1 Temmuz 1908 ile 1339 mali yılı sonuna (1 Mart 1924'e) kadarki dönemde, emvâl-i metrûke ve milliye satışı istisna olmak üzere, harp vergisi dâhil tüm vergi ve harçlarıyla diğer işlemlerden doğan bütün alacağıdır.

Daha sonra yapılan kanuni düzenlemeyle bu istisna hükmü kaldırıldı ve böylece Hazine'nin tüm alacağı ve borcunun mahsuplaşması kabul edildi.

Hasan Fehmi, iki yıl sonra bu emvâl-i metrûke satışının mahsup kapsamı dışında istisna tutulmasının yanlışlığına dikkat çekti.[2]

Bu istisna işlemi bile, "eğer yaşıyorsa" denilerek, emvâl-i metrûke sahibi varsa, mahsup işleminden yararlanmasını engelleyen bir uygulama olmaktadır. Böylece gayrimenkulünden doğan alacağı yok sayılmaktadır.

18 maddelik tasarı, 3 Nisan 1340 (1924) tarih ve 459 no'lu '1324 (1908) Temmuzundan 1339 (1923) Senesi Gayesine Kadar Bilcümle Matlubat ve Düyunu Hazinenin Sureti Mahsubuna Dair Kanun' olarak kabul edildi.[3] Kanunun 11'inci maddesiyle de bakiye kalan borçlara yüzde 2 faiz uygulanması şartı getirildi.

Osmanlı'nın taraf olduğu Birinci Paylaşım Savaşı'nın ve ardından Türk Kurtuluş Savaşı'nın finansmanına katkıda bulunanlara ellerindeki mazbataya göre, Müslüman ve meclisteki tartışmalardan öyle anlaşılıyor ki Yahudi ise ödeme yapılacakken, Rum ve Ermenilere yani Hıristiyanlara ödeme yapılmayacağının formülü gizli celsede belirlendi ve öyle uygulamaya kondu.

Bu mahsuplaşma işlemine göre, Cumhuriyet'in ilanından sonra ve 24 Anayasası'nın kabulünden hemen önce BMM hükümeti idaresi altında yaşayanlardan Müslüman ve [ek olarak] Yahudi isen 'öz' vatandaş, Hıristiyan (özellikle Rum ve Ermeni) isen 'gayri' vatandaş tanımı, bir kanunda bu şekilde resmileştirilmiş ve 'iki hukuk' sistemi tanımlanmış oldu. Bu kadar açık ifade edildiği halde, hâlâ seviyesiz bir şekilde 'Türk'ün kültürel tanımıyla ilgili laf yarışı yapılabiliyor.

1 *TBMM ZC*, II/8 ve 8/1-3 Nisan 1340, sf. 263-264.

2 *TBMM ZC*, II/21-16.1.1926, sf. 184-185.

3 *TBMM ZC*, II/8 ve 8/1-3 Nisan 1340 (1924), sf. 248-265; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 382-384.

1924 itibariyle T.C. vatandaşı arasında böyle bir ayrım yapılarak, Birinci Paylaşım Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı dönemiyle ilgili özellikle Ermeni ve Rumlara ait mazbatanın ödenmeyeceğine göre, Tekâlif-i milliye ve harbiye gereği ordunun el koyduğu Hazine'nin idaresindeki emvâl-i metrûkeye ait mazbataların ödeneceğini düşünmek saflık olacaktır.

Vatandaşı Ermeni ve Rum'un mazbatasını ödemeyeceğini ilan eden devlet, vatandaşı Müslüman-Türk'ün mazbatasınıysa ödedi. Vatandaşın 'asıl'ı ve 'gayri'si ayrımı, aslında ırki bir ayrımcılıktır, gayrisi laftır.

2.4.2- Devletin vatandaşına asırlık borcu

1 Temmuz 1908-1 Mart 1924 dönemiyle ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti devleti, Osmanlı dönemi de dâhil Osmanlı'dan Türkiye sınırları içinde kalan bölgedeki vatandaşı ile Hazine arasındaki borç ve alacağı mahsuplaştırması işlemi, yukarıda belirttiğim gibi bir kanunla düzenlendi.

Kısaca 'Mahsubi Umumi Kanunu' olarak tanımlanan 3 Nisan 1340 (1924) tarih ve 459 no'lu kanunun 1'inci maddesiyle ilgili üç tefsirin ardından, kanun yeniden ele alındı. Burada esas olarak tasarının görüşülmesi sırasında mecliste Türk Kurtuluş Savaşı'nın finansmanı ve devletin iç borçlanmasıyla ilgili önemli açıklamalar yapıldı.

459 no'lu kanunun 1'inci maddesindeki avansla[1], emvâl-i milliye ve emvâl-i metruke satış işleminden alacakla[2] ve 1341 (1925) senesi sonuna kadar mahsup işleminin yapılacağı[3] tefsirleriyle maddeye açıklık getirildi.

65 no'lu tefsirle, emvâl-i milliye ile mübadeleye gayritabi eşhasa ait emvâl-i metrûkenin kira gelirinin, alacak olarak mahsup kapsamında olduğu ifade edildi. Fakat bütçeye dâhil olmayan ve mübadeleye tabi eşhasın emvâl-i metrûkesinin kira geliri alacağıysa istisna tutuldu. Yani emvâl-i metrûke olan gayrimenkulünün kira geliri, Ermeni'ye aitse mahsup kapsamında, mübadil Rum'a aitse mahsup kapsamında değil.

459 no'lu kanun yürürlüğe konduktan iki yıl sonra 27 Kanunusani 1926 (27 Ocak 1926) tarih ve 726 no'lu '3 Nisan 1340 tarih ve 459 numaralı Mahsup Kanununa Müzeyyel Kanun'la, bazı maddeleri değiştirildi.[4]

Tasarıyla ilgili eski Maliye Vekili ve Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi, ilk söz aldı. "İstikrazı dâhili tahvilleri (iç borç tahvilleri) malûmuâlinizdir ki, 17,5 milyon liradan ibarettir" diyen Hasan Fehmi, bugün itibariyle piyasada kalan borcun 10-

1 11 Kasım 1924 tarih ve 27 no'lu tefsir, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 5.

2 7 Kasım 1925 tarih ve 65 no'lu tefsir, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 4.

3 14 Aralık 1925 tarih ve 79 no'lu tefsir, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 136.

4 *TBMM ZC*, II/21-16 Ocak ve 25 Ocak ve 27 Ocak 1926, sf. 183-200 ve 260-261 ve 280-281; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 200-201; *Resmî Ceride*, 27 Şubat 1926, sayı: 291.

12 milyon lira olduğunu, ayrıca mahsubu icra edilmeyen 3,2 milyon lira borcun bulunduğunu ve kanuna uygun olarak devlete verilecek icar (kiralama) bedellerinin de 5-6 milyon liraya ulaştığını belirterek, emlâki metrûke ve emlâki milliye satışının mahsup işleminden istisna tutulmasının yanlışlığına dikkat çekti. Hasan Fehmi, 1923'e kadar emvâl-i milliye satışının önemli miktarda olmadığını, ama emvâl-i menkûlenin satıldığını ve kurtarılmış bölgelere giden memura üç aylık maaşının karşılığı olarak ev eşyası verildiğini ifade etti. Emvâl-i metrûkeyle ilgili istisna yapılmasını gerektirecek bir durumun bulunmadığını belirten Hasan Fehmi, mahsup işleminin 1924 yılına kadar tüm alacak ve borcu kapsaması gerektiğini söyledi.[1]

726 no'lu kanunla 1'inci maddede yapılan değişiklikle, Hasan Fehmi'nin değindiği gibi 'emvâl-i milliye ve emvâl-i metrûke satışının istisna olması' hükmü kaldırıldı ve Hazine'nin tüm işlemine yönelik bir düzenlemeye gidildi. Hazine'nin 1 Temmuz 1908-1923 mali yılı sonuna [1 Mart 1924'e] kadar bütçe ve nakdi işlemlerden gerçekleşecek bütün borcu, '1924 senei maliyesi gayesine (sonuna)' yani 1 Mart 1925'e kadar Hazinenin kişi ve şirketlerden bütün alacağı mahsup edilecek. Ayrıca 1920 mali yılından itibaren harp kazancı ve bina ve arazi ve temettü vergisiyle, bütçe ve nakdi işlemlerinden doğan hükümet borcu da mahsuba tabi olacağı hükmü kabul edildi.[2]

Böylece Hazine'nin emvâl-i metrûke satış işlemi de kapsama alınmış olması hükmüyle, 1926 yılı başında resmî mevzuata göre emvâl-i metrûkenin gerçek veya tüzel kişi sahibinin varlığı da dikkate alınmış olmaktadır.

Harbin yaşandığı bölgede bina ve yapılarla deniz araçların hasarının Hazine'den tazmin edilemeyeceğini öngören 2'nci maddeyle birlikte tartışmanın, Anadolu'daki kurtuluş mücadelesi nedeniyle 1336 (1920) yılından itibaren hep 'sahai harp' yani bütün memleket darülharptir denildiğinin gündeme getirilmesi ve bu nedenle Maliye'nin de gerekli ödemeyi yapmadığı şeklinde yoğunlaşması üzerine Maliye Vekili ve Trabzon Mebusu Hasan, sahai harbin ateş hattı olduğunu ve tüm milletin hasarının tazmininin de mümkün olmadığını ve 12-13 milyon lira olarak belirtilen iç borcunsa ne kadar olduğunu tam bilemediğini ifade etti.[3]

Devletin elindeki 15 milyon liralık emlâktan senede 300 bin lira gelir elde ettiğini kaydeden Maliye Vekili, harp vergisiyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yaptı:

> "Malum ya eski devirdeki Tekâlif-i Milliye ve harbiye nakden ve başa baş vacibüttediyedir (ödenmesi zorunludur). 1336'dan evvel hükümeti sakıta zamanına ait Tekâlif-i Harbiyeden bahse gelince; malumualiniz kanunu mahsub mucibince Tekâlif-i Harbiye mazbataları malın yüzde 10'una taalluk eder. Alınan malın yüzde 10'udur, bazen yüzde 20'sidir... yüzde 10'u, yüzde 20'si alınan bir malın bakiyesinin kıymeti Tekâlif-i Harbiye vazedilmeden evvelki kıymeti gibidir... Tekâlif-i Harbiye –Tekâlif-i Milliye demeyeyim. Çünkü Tekâlif-i Milliye nakittir– hükümeti sabıka-

1 *TBMM ZC*, II/21-16 Ocak 1926, sf. 183-185.

2 *TBMM ZC*, II/21-16 Ocak 1926, sf. 185-187.

3 *TBMM ZC*, II/21-16 Ocak 1926, sf. 188, 191-192.

ya ait olan Tekâlif-i Harbiye mazbataları onlardan mütevellit olan düyun (borç), Meclisi Âlinin kabul ettiği Mahsubu Umumi Kanunu mucibince değil, devletin her hangi şahıs zimmetinde vacibüttediye olan matlubatı ile başa baş kabili mahsuptur... Tekâlif-i Harbiye için yapılacak muamele tamamen Hazine'nin aleyhine ve yalnız sahipleri lehinedir... Ve nihayet bu Tekâlif-i Harbiye mazbataları şahsı düyun olduğu halde toplama suretiyle biliyorsunuz ki, birçok kırıcılığa da sebep olmaktadır."[1]

3 Nisan 1924'teki BMM'de yapılan gizli celsede Ermeni ve Rumların ellerindeki tekâlif-i milliye ve harbiye mazbatalarının ödenmemesiyle ilgili yapılan tartışmanın ardından, yaklaşık iki yıl sonrasında benzer söylem bir kez daha tekrar edilmiştir.

Ermeni ve Rumların elindeki mazbataların ödenmemesinin formülü olarak belirlenen ve ayrımcılığı öngören 3 Nisan 1924 tarih ve 459 no'lu kanunun 2'nci ve 4'üncü maddeleri aynen kaldı, değişiklik yapılmadı. Çünkü bu 726 no'lu kanunun 7'nci maddesinde, 459 no'lu kanunun değiştirilmeyen veya fesh edilmeyen maddelerinin aynen geçerli olduğuna dikkat çekildi. Böylece Rum ve Ermenilere ait mazbataların ödenmemesi ve mahsup işleminden yararlanmamasıyla ilgili uygulamanın devam edeceği de bir kez daha ifade edildi.

Tekâlif-i Harbiye ve hükümetin satacağı gayrimenkulle ilgili düzenlemeyi içeren 3'üncü maddeyle ilgili devam eden tartışma üzerine Muvazenei Maliye Encümeni Mazbata Muharriri ve Çatalca Mebusu Şakir, şu değerlendirmeyi yaptı:

"Elyevm (bugün) mahsup edilmemiş 3 milyon 279 bin liralık deyinden (borçtan) bahsedilmektedir. Halbuki şimdi kabul buyurduğumuz, seferberlikte işgal ve tahrip edilmiş olan mebani (binalar) mazbataları olmak üzere takriben 10 milyon liralık bir deyin vardır... Ayrıca tasfiyei hesabatın tahakkuk ettirmiş olduğu 2 milyon 470 bin liralık bir deyin ilmühaberi vardır..."[2]

Ayrıca 726 no'lu kanunun 6'ncı maddesiyle, değiştirilen 459 no'lu kanunun 9'uncu maddesine göre, 1 Haziran 1926'ya kadar yapılacak olan mahsuplaşma işlemi süresi, 1 Haziran 1929'a kadar uzatıldı.

Tasarı maddeleri, kimi önergelerin dikkate alınmasıyla yapılan tadilat sonrasında oylandı ve 111 mebustan 103'ünün oyuyla kabul edildi.[3]

726 no'lu kanun, ayrıca, emlâki milliye ve metrûkenin satışında yüzde 6 iskonto yapılması (madde 4), mahsup müddetinin 1928 senei maliyesi nihayetine (1.6.1929'a) kadar uzatılması (madde 6) gibi hükümler de içerdi.[4]

1 *TBMM ZC*, II/21-16 Ocak 1926, sf. 192-193.

2 *TBMM ZC*, II/21-16 Ocak 1926, sf. 198.

3 *TBMM ZC*, II/21-25 Ocak 1926, sf. 260-261, 269-270.

4 *TBMM ZC*, II/21-25.1.1926, sf. 261.

3 Şubat 1926 tarih ve 731 no'lu kanunla da, 459 no'lu Mahsup Kanun'un 4'üncü maddesine bir fıkra eklendi ve 6'ncı madde değiştirildi. 459 no'lu kanunun 2'nci maddesi saklı kalmak kaydıyla, yabancı tebaalıların oturması şartının olmadığı hükmü 4'üncü maddeye eklenirken, 6'ncı madde değişikliğiyle mahsup işlemi süresi 1 Ocak 1930'a kadar uzatıldı.[1]

Öyle ki *Resmî Gazete*'de yayım tarihi itibariyle, garip bir durum yaşandı; 459 no'lu Mahsup Kanunu'nda değişiklik yapan 726 no'lu kanun 27 Şubat 1926'da, 731 no'lu kanun 11 Şubat 1926'da yürürlüğe girdi.

Müracaat süresi yeterli bulunamamış olacak ki, 23 Haziran 1927 tarih ve 1138 no'lu kanunla, 726 no'lu kanundaki 1 Ocak 1927 olan süre, 15 Ekim 1927'ye kadar uzatıldı.[2]

Gerek müracaat gerekse mahsup işlemini yapma süresi sonrasında birkaç kez daha uzatıldı ve ayrıca avansla ilgili de bir düzenleme yapıldı. Böylece mahsup işlem süresi 1 Haziran 1931'e kadar uzatılmış oldu.[3]

Temmuz 1908-1 Mart 1924 döneminde Hazine'nin tüm gerçek ve tüzel kişilerden kanunda belirtilen borcu ve alacağında mahsup işleminin yapılmasıyla ilgili müracaat süresi 1 Haziran 1931'e kadar uzatılmış olsa da, gizli celsede tartışıldığı ve beyan edildiği gibi 3 Nisan 1924 tarihli kanunla T.C. vatandaşı Rum ve Ermenilerin mahsup işlemlerinin yapılmaması yönündeki sınırlama daha sonra çıkarılan kanunlarla değiştirilmedi ve aynen yürürlükte kaldı.

1920'li yıllarda mahsup işlemini yapmak üzere yürürlüğe konulan 3 Nisan 1340 tarih ve 459 no'lu, 27 Ocak 1926 tarih ve 726 no'lu, 3 Şubat 1926 tarih ve 731 no'lu, 23 Haziran 1927 tarih ve 1138 no'lu, 17 Mayıs 1928 tarih ve 1274 no'lu ile 31 Mayıs 1930 tarih ve 1661 no'lu kanunlar 8 Kasım 1988 tarihine kadar yürürlükte kaldı.[4]

Anlaşılan o ki, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasında 1924'te başlayan Rum ve Ermeniler aleyhine olan uygulama yani 'mazbatanın ödenmemesi' sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Diğer bir deyişle T.C., elinde mazbatası olan Ermeni ve Rum vatandaşına olan borcunu ödememiştir. Borcun geçmişi Tekâlif-i Harbiye de dikkate alındığında 1915'e kadar geriye gidiyor.

Devlet, bu mazbatalara göre halen vatandaşına karşı borçlu olduğu için, kanunen ve hukuken borcunu ödemesi gerekmez mi?

---

1 *TBMM ZC*, II/22-3.2.1926, sf. 34-35; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 218; *Resmî Ceride*, 11 Şubat 1926, sayı: 295.

2 *TBMM ZC*, II/33-23.6.1927, sf. 627-630; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 8, 2. basılış, Ankara-1946, sf. 955; *Resmî Ceride*, 11 Temmuz 1927, sayı: 630.

3 17 Mayıs 1928 tarih ve 1274 no'lu kanun için, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2.basılış, sf. 556-557; 31 Mayıs 1930 tarih ve 1661 no'lu kanun için *DÜSTUR*, 3. Tertip, 11'inci cildin devamı, Ankara-1930, sf. 1297; 26 Mart 1931 tarih ve 1801 no'lu kanun için, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 476.

4 27 Ekim 1988 tarihli ve 3488 no'lu kanun, *Resmî Gazete*, 8 Kasım 1988, no: 19983.

SONUÇ

1920'den 1923'e Türkleştirme planı

Anadolu'da Erzurum ve Sivas kongreleriyle yönünü belirleyen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mebusan'ın resmen İngiliz işgalinden sonra 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) Ankara'da açılmasını sağladı.

Hem BMM hem de son Meclis-i Mebusan milletvekili seçimlerinde Yahudi dışında vatandaş Hıristiyanlar seçilmek için aday olma hakkını kullanamadı. 1919 sonunda ve 1920 başında yeni sistemin temsil hakkını kullananlar sadece Müslümanlardı.

Büyük Millet Meclisi, İstanbul ve Ankara şeklindeki ikili iktidar yapısına son vermek için ilk adımı 7 Haziran 1920'de attı. Devamında Ankara, İstanbul önüne geçmeyi merkezi gücü oluşturmayı ve ikili yapıya son vermeyi başardı.

Ege'de Yunanistan işgalini sonlandıran Türk Kurtuluş Savaşı'nın ardından Kasım 1922 tarihi itibariyle saltanatı kaldıran Büyük Millet Meclisi ve hükümeti, temsiliyetin kendisinde olduğunu resmen ilan etti.

BMM, çoğulculuğa dayanan sistemi benimseyen 1921 Anayasası'nı kabul etti ve bununla vilayetler düzeyinde federatif bir yapının oluşması benimsendi.

1921 Anayasası'nın bu demokratik yönü Cumhuriyet için yapılan değişiklikle ilga edildi. Böylece Cumhuriyet kabul edilirken, çoğulculuğa dayanan ve işlerlik kazandırılamayan demokrasi hükümleri de anayasadan çıkarıldı.

İleriki dönemde daha net ortaya çıkacak sistemin karakteristik bir özelliği olacak anti-komünist yani 'komünistleri imha' çizgisinin temeli de, demokratik içerikli 1921 Anayasası'nın kabulünden 8 gün sonra 28 Ocak 1921'de bizzat Mustafa Kemal'in 22 Ocak 1921'de BMM'de açıkladığı planla Türkiye Komünist Fırkası'ndan Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katliyle atıldı.

BMM, Osmanlı [veya İstanbul] Hükümeti'ni yetkisiz kıldı, ama hem Osmanlı'ya ait mevcut idare yapısını benimsemede hem de İttihatçı iktidar sırasında ve daha öncesinde çıkarılan Osmanlı dönemine ait pek çok kanunu uygulamada bir sakınca görmedi.

Bu anlamda ciddi bir devamlılık vardır; bunlardan biri de, özü mülkiyetin Türkleştirilmesini amaçlayan 'öteki'nin mülküyle ilgili İttihatçı mevzuattır.

Ege'de ve İzmir'de işgalin sürdüğü sıra düşmandan kurtarılan bölgelerde resmî ifadeyle 'firar veya tegayyüp edenin' emvâl-i metrûke olarak tanımlanan mülkleriyle ilgili tasarı ilk kez Mart 1921'de BMM gündemine geldi.

Tasarının geçmişinin Eylül 1920'ye kadar geriye gitmesi de, Ankara hükümetinin bu konudaki ilgisini göstermektedir.

Tasarı bir yıl sonra 20 Nisan 1922'de 224 no'lu kanun olarak kabul edildi. Kanunla işgalden kurtarılan bölgede 'kaçan ve kaybolanın' geride kalan emvâlinin idaresi doğrudan hükümete verildi.

İşgalden kurtarılan bölgelerle ilgili tasarı kanunlaşmadan önce, Başkumandan ve BMM Reisi Mustafa Kemal'in ordunun araç-gereç gücünün arttırılması, yiyecek ve giyeceğinin karşılanması amacıyla 7-8 Ağustos 1921 tarihinde Tekâlif-i Milliye Emri (Millî Vergi Buyruğu) adı altında '10 emir'i yayımladı. Bunlardan 6'ncısı, doğrudan emvâl-i metrûkeyle ilgili olup, bu emirle Hazine'nin idaresindeki emvâl-i metrûkeden yararlanılması hedeflendi.

Fakat Tekâlif-i Milliye ve Tekâlif-i Harbiye nedeniyle malına el konduğu için elinde mazbatası bulunan Rum ve Ermeni vatandaşlara, Türkiye Cumhuriyeti'nin ödeme yapmayacağıyla ilgili resmî düzenleme, kısaca Mahsubi Umumi Kanunu denilen 3 Nisan 1340 (1924) tarih ve 459 no'lu kanunla yapıldı. Kanunun bu formülü gizli celsede belirlendi. Bizzat Maliye Vekili ve encümen reisi tarafından BMM kürsüsünden ifade edildi. Yapılan, T.C. vatandaşını 'öz' ve 'gayri' olana göre ırki olarak bölmek ve ayırmaktır!

Devlet, ödemediği bu mazbatalar nedeniyle Ermeni ve Rum vatandaşına karşı halen borçludur.

* * *

Ankara, İttihatçı hükümetin ekonomi politiğine temelden dönüşün adımını, İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasından beş gün sonra, 14 Eylül 1922'de attı.

Önce gizli ve ardından aleni celsede yapılan oturum sonunda kabul edilen bir kararla, Osmanlı hükümetinin 8 Ocak 1920 tarihli kararnamesi yürürlükten kaldırıldı.

Oysa bu kararnameyle, İttihatçı hükümetin sürülen Ermeni ve Rumlar ile diğer 'öteki'lerin mülkünü tasfiye etmek amacıyla yürürlüğe koyduğu 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu ilga edilmişti.

Böylece 1914 ve 1915'lerden beri sürülen kişilerin Hazine tarafından el konulan mülkünün iadesi öngörülmüştü. Gerçi görüşme sırasında Maliye Vekili Hasan Fehmi de açıkladı ki, kararname hükümlerinin yüzde 90'ı uygulanmamıştı.

Bu 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle (madde 1, 4, 5, 6, 10 ve 26) bir gerçek de ortaya çıkmıştı ki, sürülenin el konulan birçok malıyla ve mülkünün tapu kaydı da değiştirilmiş ve mülkiyet devri yapılmıştır, yani Osmanlı tapusu delinmiştir!

Gerçi 1920 başında, Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı'nın sürgün bölgesi Suriye ile Musul'un yeni sınırın dışında kalmasının yarattığı büyük mağduriyet de unutulmamalıdır.

İşte 14 Eylül 1922 tarihli BMM kararıyla, 8 Ocak 1920 tarihli kararname ilga edilirken, belirtilmemiş olsa da, fiilen İttihatçı Tasfiye Kanunu yeniden yürürlüğe konulmuştu.

Bununla ilgili gerekli kanuni düzenleme 15 Nisan 1923'te yapıldı; 5 tasarı ve 1 tezkere, tek tasarı olarak BMM gündemine geldi ve görüşme sonunda 9 maddelik tasarı, 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanun olarak kabul edildi.

Bu kanunla, Anadolu'nun işgalden kurtarıldığı, saltanatın kaldırıldığı, Lozan'da görüşmelerin sürdüğü ve İzmir İktisat Kongresi'nin yapıldığı siyasi ve iktisadi ortamda Nisan 1923'te, Osmanlı dönemi İttihatçı hükümetin mülkiyeti Türkleştirme mevzuatı kabul edildi ve yeniden yürürlüğe kondu.

Özünde mülkiyetin Türkleştirilmesini amaçlayan İttihatçı ekonomi politiğinin uygulanmasına yönelik adımlar atılmazdan evvel, daha birkaç yıl öncesinde 1920'lerde Anadolu'nun pek çok yerinden Rum ve Ermeniler yine sürüldü.

1921'de Ankara hükümetinin sürgün kararıyla Karadeniz Pontoslulardan 'temizlendi'...

İttihatçı Tasfiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle, 'sürülen veya kaçan ya da kaybolan veyahut yerinden ayrılan veya İstanbul'a gitmiş olan' her bir kişinin malını tasfiye etmek amacıyla, Hazine adına el konulabildi. Bu yeni düzenlemeyle öyle bir sistem oluşturuldu ki, 'sahibi' başında olmayan her emvâl, metrûk olarak tanımlamaya imkân yaratıldı. Tabii ki bunun ayrımcı bir kıstası vardı, 'emvâl, Türk ve Müslümanın olmayacaktı.

Ayrıca 26 Eylül 1915 tarihli geçici kanunun uygulanmasında olduğu gibi, BMM hükümetinin 333 no'lu kanunun 8'inci maddesi gereği hazırlanan 29 Nisan 1923 tarihli talimatnameyle emvâl-i metrûkesinin tasfiyesiyle ilgili yapılacaklar tek tek sıralandı. Talimatname, 7,5 yıl önce İttihatçıların yürürlüğe koyduğu 8 Kasım 1915 tarihli nizamnameyle birçok yönden aynı hükümleri içeriyordu.

Emvâl-i metrûkenin tasfiyesiyle görevli Tasfiye Komisyonlarının yapısı, önce Ekim 1922'de ve sonra Nisan 1923'te yeniden düzenlendi. Komisyonların bakanlık atamasıyla oluşturulması benimsendi. Böylece emvâl-i metrûkeyle ilgili mevzuatın yanı sıra, Osmanlı dönemi teşkilat yapısına da dönülmüştü.

Osmanlı döneminde Erzurum'da, Edirne'de, Mudanya'da, İstanbul'da, Ankara'da, Antakya'da, Adana'da, Samsun'da ve daha pek çok vilayette 42 Tasfiye Komisyonu oluşturuldu; ama 1923 Nisanı sonrasında kaç tane Tasfiye Komisyonu kurulduğu ise bilinmiyor.

Komisyonlar hakkında bilgilenmek mümkün olmayınca, her bir komisyonun tutacağı 'esas ve cari' sürgün defterlerinin akıbeti de meçhul olmaktadır.

Bundan dolayı, vilayetlerde ne kadar ve kaç kişiye ait gayrimenkulün kayda alındığını veyahut tasfiye edilen gayrimenkullerin kimler adına kayıt edildiğini bilmek de mümkün olmamaktadır.

Bunun için Tasfiye Komisyonlarının ne yaptığıyla ilgili araştırma sadece 1915'lerle sınırlı kalmayıp, 1920'leri de kapsaması, amacı aynı olan faaliyetin bütünlüğü açısından bir zorunluluktur.

BMM'nin birinci devresinde emvâl-i metrûkeyle ilgili İttihatçı iktidarın 'mülkiyetin Türkleştirilmesi' sistemine geri dönüldükten, yani böylesine ekonomik bir temel atıldıktan sonra Cumhuriyet ilan edildi.

Böylece emvâl-i metrûkenin tasfiye ve bir diğer ifadeyle de mülkiyetin transfer edilmesine yönelik uygulamaya İttihatçıların bıraktığı yerden devam edildi.

İKİNCİ DÖNEM

Cumhuriyet'te İttihatçı Rota (1924-1930)

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş demokrasiyi getirmedi. Yeniden yapılanmada çoğulculuk yerine İttihatçı 'Türkçü ve merkeziyetçi' program esas alındı.

Cumhuriyet ilan edilmeden, Lozan Antlaşması imzalanmadan ve sistemin kurumsallaşması için temel adımlar atılmadan evvel, Büyük Millet Meclisi (BMM) seçimle yenilendi. 23 Nisan 1920'de açılan BMM'nin birinci devresindeki tartışmaya taraf olanlar seçilemedi, hatta mevcut sistemden dolayı meclisin ikinci döneminde aday olmaya imkân bulamadı.

Büyük Millet Meclisi'nin birinci devre çalışmaları 1923 Nisan ayının üçüncü haftasına kadar devam etti; artık gündemde seçim vardır. Seçimi öngören teklif 3 Nisan 1923'te yasalaşmıştı.

Seçim kararından hemen sonra 8 Nisan 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, BMM'de İkinci Gruba karşı mücadelesinde Halk Fırkası'nın programatik temelini oluşturan ve yeniden yapılanmayı içeren 9 umdeyi açıkladı. Seçimlerde sadece muhalefetteki İkinci Grup üyeleri değil, eski İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin varlık gösteremeleri sağlanmış, güdümlü seçimle 9 umdenin etrafında toplanan adaylar kazanmıştır.[1]

Seçimlerden sonra BMM'de ikinci devrenin ilk oturumunun 2 Ağustos 1923'te yapılacağı açıklandı. Fakat oturuma 70 mebusun katılması üzerine açılış

1 Mete Tunçay-1999, sf. 44-45, 49.

4 Ağustos'a ertelendi ve bu tarihte de gerekli çoğunluk sağlanamayınca açılış 11 Ağustos'a kaldı.[1]

BMM'nin ikinci devresinin ilk toplantısı 11 Ağustos 1923 tarihinde yapıldı. Zabıtlarda azayı muhteremenin adeti 270[2] olarak belirtilen ikinci dönem toplam mebus sayısının 286[3] ve 287[4] olduğu da iddia edilmiştir.

Mustafa Kemal, hem İzmir hem de Ankara olmak üzere iki vilayetten birden mebus seçildi. İzmir Mebusu Tevfik Rüştü (Aras) verdiği teklifte, Mustafa Kemal'in İzmir ve Ankara mebusu olarak birlikte devam etmesini önerdi.[5]

Mustafa Kemal, 13 Ağustos 1923'te BMM reisliğine İzmir Mebusu kimliğiyle 196 oyla seçildi[6] ve reisicumhur seçilinceye kadar iki ay boyunca yalnız Ankara mebusu olarak[7] çalışmasını sürdürdü. Ancak Ankara Mebusu Mustafa Kemal'in Reisicumhur seçilmesinin ertesinde 30 Ekim 1923'te Mustafa Kemal'den boşalan İzmir Mebusluğu mazbatasını Ahmet Hamdi (Aksoy)[8] aldı.

Lozan Antlaşması mecliste 22-23 Ağustos 1923 tarihinde görüşüldü ve kabul edildi. Kanun teklifi dört madde halinde olup, oylamada her madde için 200'ün üzerinde kabul ve 13-14 ret oyu verilmiştir.[9]

Lozan'da Türk Heyeti Reisi İsmet İnönü, 29 Ekim 1973'te Lozan'da imza antlaşmanın arka planını, "İstiklal mücadelesi aslında İngilizlere ve İngiliz tertiplerine karşı yapılmıştır. İstiklal mücadelesinin başarısı da esasında İngilizlerin barışa karar vermesi ve diğer müttefiklerini bunu kabule mecbur etmesiyle mümkün olmuştur. Harbi onlarla yaptık ve sulhü (barışı) onlar karar verdikten sonra sağladık" şeklinde açıkladı.[10]

Cumhuriyet ilanı öncesinde resmen 11 Eylül 1923'te Halk Fırkası'nın kurulması sonrasında fırka grubu, meclis öncesi çalışmasını yoğunlaştırdı, bir nevi gayriresmî meclis kimliğindeydi. Nitekim Cumhuriyet ilanını sağlayan tüm yasal değişikliği öngören düzenleme, Halk Fırkası Grubu'nda kabul edilmesinden sonra saat 18'den itibaren mecliste görüşülmüş ve kabul edilmiştir.

---

1 *Anadolu'da Yeni Gün* 2 Ağustos 1339 ile *Vakit* ve *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Ağustos 1339 ile *Anadolu Ajansı*, 4 Ağustos 1339, aktaran, Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu, 1923-1924,* 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-1998, sf. 31.

2 *TBMM ZC*, II/1-11 Ağustos 1339, sf. 2.

3 *TPT*/II-3, sf. 5.

4 Faruk Alpkaya, age, sayfa 395-399; Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi Beşinci Kitap Türkiye Cumhuriyeti 1923*, Ankara-1971, sf. 318-326.

5 *TBMM ZC*, II/1-12 Ağustos 1339, sf. 28.

6 *TBMM ZC*, II/1-13 Ağustos 1339, sf. 36-42.

7 Mahmut Goloğlu, age, sf. 322.

8 *TPT*/II-3, sf. 431.

9 *TBMM ZC*, II/1-22 Ağustos ve 23 Ağustos 1339, sf. 245-284.

10 *Milliyet*, 29 Ekim 1973; Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası*, Özgür Üniversite Kitaplığı, 8. Baskı, Ankara-2002, sf. 43.

Böylece Halk Fırkası, 1950'ye kadar uzanan tek parti iktidarının temelini Cumhuriyet ilanıyla birlikte attı.

29 Teşrinievvel 1339 (29 Ekim 1923) tarihinde meclis saat 18.00'de BMM İkinci Reisvekili İsmet'in başkanlığında çalışmalarına başladı. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda (Anayasa) değişiklik yapılmasını öngören teklifle ilgili Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası okundu ve görüşüldü.[1]

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yani 1921 Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi istenen mazbatadaki tarih de 29 Ekim 1923'tür; aynı günkü tarih.

"Türkiye devletinin şekli hükümet, Cumhuriyet'tir" (madde 1) ve "Türkiye devletinin dini, dini İslâm ve resmî lisanı Türkçedir" (madde 2) gibi hükümler içeren altı maddelik tasarı, 29 Teşrinievvel 1339 (29 Ekim 1923) tarih ve 364 no'lu 'Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevadının Tavzihan Tadiline Dair Kanun' olarak kabul edildi.[2]

Böylece Cumhuriyet ilanını sağlayan kanunla devlet, hem bir resmî dine hem de resmî bir dile kavuşmuştur.

1921 Anayasasının vilayetler düzeyinde federatif yapıyı[3] öngördüğü 11'inci madde, "Türkiye reisicumhuru, devletin reisidir. Bu sıfatla lûzum gördükçe Meclis'e ve Heyeti Vekiliye riyaset eder" şeklinde değiştirildi.

Cumhuriyet, 1921 Anayasası'nın öngördüğü ve uygulanmayan federal sistemi temel alan 'çoğulculuk' ve demokrasi temelinde şekillenmeyince, bastırılan demokratik talepler bugüne dek gelmiş ve bu demokrasi sorunlarının çözümlenememesinin yakıcılığı yaşanmaya devam etmiştir.

'Devleti resmî dine ve resmî dile kavuşturan Cumhuriyeti' kabul eden değişiklik sonrasında Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa, 158 mebus oyuyla Cumhuriyet Riyasetine seçildi.[4]

Böylece saat 18.00'de başlayan meclis çalışması üç saatte bitirildi. Cumhuriyet'in ilanını sağlayan değişiklikle, 1921 Anayasası'nın demokrasinin taban bulmasını ve kurumsallaşmasını sağlayacak vilayetler düzeyinde öngördüğü federalizm de anayasadan çıkarıldı.

Cumhuriyet ilanı sonrasında 3 Mart 1924 tarihi itibariyle 431 no'lu kanunla hem Halifelik kaldırıldı hem de 429 no'lu kanunla İcra Vekiller Heyeti yeniden yapılandırıldı. Halifeliğin kaldırılması teklifi görüşülürken Adliye Vekili Seyid, Türklerin ve bir anlamda T.C.'nin Hanefi olduğunu resmen ilan etti.[5]

---

1 *TBMM ZC*, II/3-29 Teşrinievvel 1339 (29 Ekim 1923), sf. 89-100.

2 *TBMM ZC*, II/3-29.10.1339, sf. 80, 89-99; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 158.

3 Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 21; Taha Parla, *Bir Platform Ne kadar Genişleyebilir?* Radikal-2, 21 Ocak 2007, sf. 1.

4 *TBMM ZC*, II/3-29 Teşrinievvel 1339, sf. 99-100.

5 *TBMM ZC*, II/7-3 Mart 1340 (1924), sf. 34-69.

BMM 23 Nisan 1920'de açıldıktan sonra oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti'nin vekillerinden Şeriye ve Evkaf Vekili ile Erkan-ı Harbiyei Umumiye Vekili 429 no'lu kanunla ilga edildi. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı da kuruldu. Ardından 20 Nisan 1924'te yeni anayasa kabul edildi.

1924 Anayasası'ndaki "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir" (madde 88) hükmündeki tanımlamayla, vatandaşlık bağı hukuki olmaktan öte 'etnik ve tek kimlikli' tanımlamaya dönüştürüldü. Nitekim 'ulusal kimlik' Türk'ün 'ırk ve ırka bağlı dil' olgularıyla açıklandı[1] ve 1920'lerin ikinci yarısından itibaren bunun düşünsel temeli ve resmî ideoloji haline getirmenin faaliyeti devlet kontrolünde sürdürüldü.

Bu dönemde ayrıca ticaretten Medeni Kanun'a bir dizi hukuki değişikliği öngören kanunlar daha yürürlüğe kondu ve böylece sistemin kurumsallaşmasına yönelik temel adımlar Takrir-i Sükûn Kanunu'nun devlet şiddetini yoğunlaştırdığı koşullarda atıldı.

Cumhuriyet ilanı sonrası kurumsallaşma harekâtının bir parçası da, Şeyh Said Hareketini bastırma girişimiyle gündeme gelen ve kalıcı uygulamaya neden olan 4 Mart 1925 tarih ve 578 no'lu Takrir-i Sükûn Kanunu'dur. 10 yıl öncesinin Tehcir Kanunu gibi, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun gerekçesi 'huzuru sağlamak' için 'öteki'ni imha ve tasfiyedir.

Birkaç yıl öncesinde 1920'ler başındaki Kürtlerin demokratik vatandaşlık talebini anlamaya ve çözmeye yönelik zihniyet, Takrir-i Sükûn'la yok edildi. Böylece Dersim kırımı ve 'Türkçe konuş' kampanyasına varan 'merkeziyetçi ve Türkçü' politik anlayış resmî kimlik haline getirildi. Bu kimliğin önemli bir unsuru da, Abdülhamid'in temellendirdiği ve İttihatçıların güçlendirdiği Hıristiyana karşı [Sünni] İslamcı damardır.

Rotasını Türk ve Sünni İslama göre belirleyen Cumhuriyet'in ekonomi politiğin sosyal ve ekonomik maliyeti, Kürt sorununu şiddetle bastırmak, Rumların, Ermenilerin, Süryanilerin, Yahudilerin ve tüm gayri Türklerin önemli bir kısmını 'terki vatan' ettirmek ve Alevileri Sünnileştirmek olarak yaşandı. Bu politiğin ekonomi cephesinde, mülkiyetin Türkleştirilmesinin öznesi emvâl-i metrûkenin tasfiyesi ve oluşturulan 'fiili' durumun kalıcı hukuki kimliğe kavuşması Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşti.

Emvâl-i metrûkeyle ilgili olarak Osmanlı döneminin fiili örgütsel ve hukuki temeli üzerinde bir faaliyet sürdürüldü. Emvâl-i metrûkenin dağıtılmasından satılmasına yönelik gerekli kanuni hazırlığın ardından, bu malların yeni sahiplerine tapulandırılmasıyla İttihatçıların 1910'larda başlattığı süreç, 'Cumhuriyet hukukuyla' tamamlandı.

1 Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih, Türkiye'de 'Resmî Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 187.

1. BÖLÜM

Türk ve 'öteki' makası

Birinci Paylaşım Savaşı'nda yenilen Osmanlı'nın işgali ve parçalanması sonrasında Anadolu'da oluşan Türk Kurtuluş Hareketi'nin, toplumsal sorunları çözüp, krizi daha da derinleştiren politikaları izlememesi mümkündü. Fakat öyle olmadı. Özellikle Sivas ve İstanbul heyetlerinin Amasya'da buluşup imzaladığı protokollerin yarattığı umut kısa sürede berhava edildi.

Harekete niteliğini veren İttihatçıların temellendirdiği 'Türkçü ve merkeziyetçi' politika, toplumsal sorunlardaki yaranın daha da kangrenleşmesine neden oldu. Ben 'Türk ve [Sünni] Müslümana göre 'öteki' makası kapanmadı, zamanla daha da açıldı. Çünkü devletin kadro istihdamından, kültürel hayata bütün alanlarda 'ben' merkezli faaliyetinin sonucunda oluşturulan resmî ideoloji, halkların yaşam alanını 'yok' edecek kadar sınırlandırdı.

23 Nisan 1920'de açılan meclis, birkaç ay sonra gündemine anayasa konusunu aldı. BMM Reisi Mustafa Kemal imzasıyla 31 maddelik 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu teklifi 18 Eylül 1920'de meclis başkanlığına sunuldu.[1]

Kasım ayından itibaren meclisin birçok oturumunda görüşülen ve birinci maddesinde 'Hakimiyet bilâ kaydü şart milletindir' yani 'Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir' hükmünün yer aldığı tasarı, 20 Ocak 1921'de 23 maddelik Teşkilât-ı Esasiye Kanunu olarak kabul edildi.[2]

1921 Anayasası'nın bugüne kadar yürürlüğe konulan diğer dört anayasadan daha demokratik olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır.

---

1 *TBMM ZC*, I/4-18 Eylül 1336, sf. 201-203.

2 *TBMM ZC*, I/7-20 Ocak1337, sf. 321-339; Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, sf. 101-108; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 1, Milliyet Matbaası, İstanbul-1929, sf. 196-199.

9 Eylül 1922'de İzmir'in Yunanistan işgalinden kurtarılmasından ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Ankara, siyasal rengini daha da netleştirmeye yönelik faaliyet içindedir. Cumhuriyet ilanı öncesinde 11 Eylül 1923'te resmen kurulan ve liderinin Mustafa Kemal olduğu meclisin tek fırkası Halk Fırkası'nın (ki sonradan adına 'Cumhuriyet' de eklenecektir) grubu, önceden kanun teklifini tartışması ve içeriğini belirlemesi anlamında bir nevi gayriresmî meclis konumundadır. Nitekim Cumhuriyet ilanını sağlayan tüm yasal değişikliği öngören düzenleme, Halk Fırkası Grubu'nda kabul edilmesinden sonra meclis gündemine gelmiştir. Bir yönüyle böyle olması anlaşılır bir şey; çünkü meclisin tek ve güçlü grubudur.

Meclisin ikinci döneminin çalışmalara başladığı 11 Ağustos 1923'ten Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923'e kadarki geçen sürede meclis çalışmalarında bu teklifi hangi mebusların ne zaman verdiğiyle ilgili meclis tutanaklarında herhangi kayıt bulunmamaktadır.

Yalnız Halk Fırkası Grubu'nda Anayasa'da değişiklik yapmak üzere sürdürülen çalışmaların geçmişi 2 Ekim 1923'e kadar geriye gitmektedir. 4 Ekim'de toplanan Halk Fırkası Divanı devletin adının 'Türkiye Cumhuriyeti' olmasını kararlaştırmış olup, bu yöndeki çalışmalarını sürdüren fırkanın Mütehassıslar Encümeni, 14-15 Ekim Reisicumhur'un yetkilerini görüşmüş ve 29 Ekim'e kadar çalışmalarına devam etmiştir.[1]

24 Ekim'de Ali Fuat'ın (Cebesoy) BMM'nin İkinci Reisliğinden ve Ali Fethi'nin (Okyar) önce Dâhiliye Vekilliğinden ardından 27 Ekim'de İcra Vekilleri Reisliğinden (Başbakanlık) çeşitli gerekçelerle istifa etmesiyle siyasi bir kriz yaşandı. İstifaların 18 Ekim'de eski Başbakan Hüseyin Rauf'un İstanbul'da Halife Abdülmecit'le görüşmesinin ardından olması tartışmayı daha da alevlendirdi.

Ekim ayında çalışmalarını anayasada değişiklik üzerinde yoğunlaştıran fırka grubu toplantısı sonrasında BMM'de, 29 Ekim 1923'te saat 18.00'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılmasıyla ilgili doğrudan Kanunu Esasi Encümeni teklifi gündeme alındı ve görüşüldü.[2]

Oturumda Kanunu Esasi Encümeni Reisi Yunus Nadi, mazbata hakkında bilgi verdi ve maddelerin görüşülmesi sırasında Vasıf (Saruhan), Eyüp Sabri (Konya), Rasih (Antalya), Şeyh Saffet (Urfa), Emin (Eskişehir), Yahya Galib (Kırşehir), Avni (Bozok), Celâl Nuri (Gelibolu), Süleyman Sırrı (Bozok) ve Dr. Fikret (Ertuğrul) söz aldı. Karahisarışarki Mebusu Mehmet Emin (Yurdakul) ise konuşmasında, "14 asır sonradır ki, ey arkadaşlar!.. 14 asır evvel Peygamber Muhammed'in Mekke duvarlarında kurduğu hükümeti, bugün de Türk milleti Ankara'ya kurmuştur... Yaşasın Cumhuriyet" şeklinde cumhuriyete vurgu yaptı.[3]

---

1 *Vatan, Anadolu'da Yeni Gün, Tevhid-i Efkâr, Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinden aktaran Faruk Alkaya, age, sf. 54-73, 87-89.

2 *TBMM ZC*, II/3-29 Teşrinievvel 1339 (29 Ekim 1923), sf. 89-98.

3 *TBMM ZC*, II/3-29 Teşrinievvel 1339 (29 Ekim 1923), sf. 89-96.

29 Teşrinievvel 1339 (29 Ekim 1923) tarihinde 364 no'lu 'Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun'la, "...Türkiye devletinin şekli hükümeti, Cumhuriyet'tir" (madde 1), "Türkiye devletinin dini, dini İslâm ve resmî lisanı Türkçedir" (madde 2), "Türkiye devleti TBMM tarafından idare olunur..." (madde 4), 'Türkiye Reisicumhurunu' TBMM seçer (madde 10), "Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir..." (madde 11) ve "Başvekil Reisicumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihab olunur..." (madde 12) gibi değişiklik altı maddesi oybirliğiyle kabul edildi.[1]

Böylece 1921 Anayasası'nın 11'inci maddesinin "Vilayet mahalli umurda (işlerde) manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dâhili siyaset, şer'i, adlî ve askerî umur, beynelmilel iktisadî münasebat ve hükûmetin umumi tekâlifi ile menafii birden ziyade vilâyata şâmil hususat müstesna olmak üzere Büyük Millet Meclisince vaz edilecek, kavanin mucibince Evkaf (vakıflar), Medaris (medreseler), Maarif (eğitim), Sıhhiye (sağlık), İktisat, Ziraat, Nafıa (bayındırlık) ve Muâveneti (yardımlar) içtimaiye işlerinin tanzim ve idaresi vilâyet şûralarının salâhiyeti (yetkisi) dâhilindedir" hükmü, "Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder" şeklinde değiştirildi.

29 Ekim 1923'te 'Devletin dini ve dilini öngören cumhuriyeti' kabul eden değişiklik sonrasında Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret'in tarihsiz teklifi üzerine Reisicumhur'un seçimine geçildi. Bir başka mebusun aday olmadığı seçimde oylama sonucunu İkinci Reisvekili İsmet, "Türkiye Cumhuriyeti için yapılan intihapta reye iştirakden âzanın adedi 158'dir. 158 âza müttefikan Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini Cumhuriyet Riyasetine intihab etmişlerdir (sürekli alkışlar ve yaşasın sadaları)" şeklinde açıkladı.[2]

Toplam mebus sayısı 270 veya 287 olduğu belirtilen BMM'de oturuma 158 üye katıldı ve bunların oybirliği ile Cumhuriyet Riyasetine seçilen Ankara Mebusu Mustafa Kemal, kürsüye geldi ve teşekkür nutkunda, "Türkiye Cumhuriyeti cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu âsariyle ispat edecektir... Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır..." diye konuştu.[3]

Böylece saat 18.00'da çalışmaya başlayan meclis oturumu 21.00'de bitti ve meclisin kabul ettiği kanunla dünya siyasi coğrafyasında artık Türkiye Cumhuriyeti var oldu.

Genel olarak kanunlarla ilgili oylamaya katılan ve katılmayan, kimin ne oy verdiğiyle ilgili meclis zaptı sonunda yer alan liste, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Değişiklik Yapan Kanun ve Mustafa Kemal'in Cumhurreisi oylamalarıyla ilgili doküman zapta eklenmemiştir. Bunun için kimin ne oy verdiğini ya da vermediğini öğrenmek mümkün olmuyor.

---

1 *TBMM ZC*, II/3-29 Teşrinievvel 1339 (29 Ekim 1923), sf. 96-99; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 158.

2 *TBMM ZC*, II/3-29 Teşrinievvel 1339, sf. 99.

3 *TBMM ZC*, II/3-29 Teşrinievvel 1339, sf. 99-100.

Böylece yapılan bu değişikliksle, vilayetler düzeyinde yerinden yönetimi bir nevi "federalist bir yaklaşımla ele alınan" 1921 Anayasası'nın 11'inci maddesi[1] uygulanmadan yürürlükten kaldırıldı.

Nitekim Mustafa Kemal, Cumhuriyet ilanıyla ilgili Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikten dokuz ay öncesinde, 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te *Vakit* Başmuharriri Ahmet Emin'in sorusuna verdiği yanıtta, yerel özerkliğe dikkat çekmişti:

> "Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizim Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir."[2]

Böylece Anayasa tadilatıyla Cumhuriyet, demokrasiye tercih edildi.

29 Ekim 1923 tarihi itibariyle, aynı zamanda Cumhuriyet ilanıyla devlet, hem bir 'resmî dine' hem de bir 'resmî dile' kavuştu.

'Öteki'ne seyahat yasağı

Sistemsel sorunlar daha 1920'lerde yoğunlaştı. Çalışma hakkından, siyasi hakka hatta seyahat ve mülkiyet hakkına kadar Türk ve 'öteki' ayrımı azaltılmadı daha da derinleştirildi.

1924 Anayasası'nda "...vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' denir" (madde 88) diye ayrım yapılmıyor ve herkese 'eşit' bakıldığı gibi ifade edilse de, aslında 'Beşinci Fasıl: Türklerin Hukuk-u Ammesi' başlığı altında (madde 68-88) esas olarak yapılan tanımlama, 'vatandaş=Türk' olduğudur.

Nitekim kişi dokunulmazlığı, vicdan ve düşünme, söz yayma, mülk edinme, malını kullanma, toplanma, seyahat özgürlüğü 'Türklerin tabi haklarındandır' (madde 70) şeklinde sıralandığı halde ayrıma gidildi. T.C. vatandaşı Hıristiyanlar ve gayri Türkler ve Aleviler, 'öteki' olarak resmîleştirildiği için, kimi vatandaşlık hakkından fiilen mahrum bırakıldı.

Seyahat yasağı da bunlardan biridir.

1 Temmuz 1924 'Seyr ü Sefer Talimatnamesi' sadece yurtdışından girişleri yasaklamakla kalmadı, T.C. vatandaşı Hıristiyanların ve Musevilerin Türkiye sınırları içinde seyahatini engellemek için de kullanıldı. Ayrıca Bakanlar Kurulu seyahat yasağıyla ilgili 27 Mayıs 1925'te yeniden bir düzenleme yaptı. Bununla da serbestlik sağlanmadığı gibi 29 Ağustos 1927'den itibaren Ermeni ve Rumlar

1 Taha Parla, age, sf. 21; Taha Parla, *Bir Platform Ne kadar Genişleyebilir?* Radikal-2, 21 Ocak 2007, sf. 1.

2 *Mustafa Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999, sf. 104-105.

dışında Yahudilerin de serbest dolaşımına sınırlama getirildi. Fakat Yahudi cemaatinin girişimiyle Mart 1928'de kaldırıldı.[1]

26 Şubat 1925'te Dâhiliye Vekâleti, gayrimüslimlerin yaz aylarında tatil yapacağı dolaşabileceği bölgeyi Gebze-Çatalca arası olarak resmen belirledi. Dâhiliye Vekâletinden alınan bir tamim gereğince İstanbul Valiliği Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin ve oturma izni olan yabancı uyrukluların yaz aylarını Kilyos, Polonezköy ve Yakacık'ta geçirmelerine izin verdi. 18 Şubat 1932 tarihli 'Seyrisefer Talimatnamesi'yle bu sınır daha sonra Bursa, Yalova, Yakacık ve İzmit yakınlarına kadar genişletildi.[2]

Yahudilerin serbest dolaşımını engellemenin ekonomik arka planı, Anadolu'da Rum ve Ermeni tüccar ve esnaftan boşalan yeri Yahudi tüccarın almasını önlemek ve böylece ticaret sahasını Türk tüccarlara bırakmak olarak açıklandı.[3]

Ermeni sürgününde Suriye çölünde doğan Sarkis Çerkezyan da, çölden döndükten sonra, bu 1920'li yıllardaki seyahat yasağına değinerek, babasının isteği üzerine Karaman'dan Ereğli'ye bir vesikayla gidebildiklerini anlattı anılarında.[4]

Oysa hukuken 'herkes eşit ve herkes Türk'tü!' Ama resmî ifadeye göre 'bazı' Türklerin seyahat etmesi yasaktı!

1.1- 'Türkiye Türklerindir'

Bugünkü *Hürriyet* gazetesi logosunun yanındaki bayrağın altındaki 'Türkiye Türklerindir' sloganının mucidi gazetenin patronu Sedat Simavi değildir. 'Türkiye Türklerindir' sadece bir slogan olmayıp, dönemin İttihatçı Türk milliyetçi politikasının özlü tanımı olarak, resmî ideolojinin temel tezidir.

Ege ve Trakya'da Rum sürgünü yaşandığı bir dönemde İttihatçı hükümetin Dâhiliye Nazırı Talât ile görüştüğünü belirten ABD'nin Osmanlı'daki elçisi Morgenthau, notlarını anılarında yazdı. Talât'ın Ermenilerle ilgili sürgün edilmesinin kaçınılmazlığı üzerinde durduğunu ve kafasında Türk olmayan yabancı insanlardan (yani gayri Türk'ten) kurtulmak gerektiği şeklinde bir düşüncenin bulunduğunu ve bunu da, "Türkiye, Türkler içindir" şeklinde tanımladığını aktardı.[5]

ABD'nin elçisi, sloganı Talât'ın ifadesi olarak yazdı, ama faşist Mussolini'nin Ankara'daki elçisi bizzat kullandı. İtalya'nın Ankara elçisi Baron Aloizi, merke-

1 Taner Akçam-Ümit Kurt, *Emvâl-i Metrûke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İletişim Yayınları, İstanbul-2012, sf. 209-212, ve bundan sonra, T. Akçam-Ü. Kurt.

2 Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 45, 125-127.

3 PRO, 21 Eylül 1927 tarih FO371/12318 54625, E4102/173/44, aktaran, Rıfat N. Bali, age, 125-126.

4 Sarkis Çerkezyan, *Dünya Hepimize Yeter*, Hazırlayan: Yasemin Gedik, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003, sf. 60.

5 Henry Morgenthau, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, Çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005, sf. 49, ve bundan sonra, ABD Elçisi Morgenthau.

zi Paris'te olan ve azası olduğu Diplomatik Akademi'de Türkiye hakkında verdiği konferansı, yazıldığı biçimiyle "Türkiye Türk'lerindir!"[1] sloganıyla bitirdi.

İtalyan elçi, 1930'lu yıllarda Ankara'daki Türkçü ve faşizan havayı bizzat soluduğu için böyle bir sloganı atmakta hiçbir beis görmedi.

İtalyan elçinin duyarlılığı, kimi yazarlarda da görüldü. Ercümend Ekrem Talu, 'Türkiye Türklerindir' başlığıyla kaleme aldığı yazısından bir paragraf:

> "Türkiye Türklerindir. Burada onlar iş bulamadıkça, yabancılar iş alamaz. Türkün karnı doymadıkça yabancı kursaklar düşünülemez. Bunu iyice bellemek gerektir... Sonra, belediye namına yapıları kontrol eden mühendisler de bu cihetle bakabilirler. Türk işçi yerine yabancı kullanan müteahhidlerin yolsuz edilmeleri mümkündür. Zira devletin buna dair elde bir yazısı vardır... Türk işçisinin Türkiye'de çalışmak hakkıdır. Yarın, obür gün yurdu müdafaaya koşacak odur."[2]

Dönemin İktisat Vekili [ve iki yıl sonrasında Dersim kırımının Başvekili] Celâl Bayar, 'Türkiye Türklerindir'in ekonomi politiğini, 'Tasarruf ve Türk malı haftası' nedeniyle radyodaki nutkunda, millî tasarruf siyaseti ve yerli malı üzerinde durarak, şöyle konuştu:

> "Türkiye Türklerindir, demek millî varlıklara sahib olmak demektir... Tasarruf telâkkisi ve medeni olgunluk seviyesi arasında münasebet vardır. Millî şuur, millî sanayi, millî tasarruf arasında kat'i münasebet vardır. Bankalar ve tasarruf arasında münasebet vardır. Arkadaşlar: Türkiye Türklerindir; Türklere aid kalacaktır, diyoruz... memleketin bir koloni gibi şunun bunun hesabına şunun bunun tarafından değil, kendi hesabımıza, kendi evimiz olarak imarı, kalkınması Kamâlist [CHP'nin 1935 Mayıs kongresinde kabul edilen tanımlama] davanın temelidir..."[3]

Celâl Bayar'ın vekil arkadaşı [ki Dersim kırımı sırasında da vekildir, ayrıca Ermeni soykırımı sırasında da İskân-ı Aşair ve Muhacirin Müdürü] Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, TBMM'nin 5 Şubat 1937'deki toplantısında Teşkilât-ı Esasiye'deki değişiklik hakkında konuştu:

> "Sayın arkadaşlar... Tarihin seyrini değiştirdik ve Türk'e atfedilen menhus tarih bir defa daha yenildi (alkışlar)... Eğer biz Atatürk Türkleri, kurtarılmış olmak itibarile Türklere yüksek medeni vasıflarını tekrar iade etmiş olmak itibarile Atatürk'e karşı şükran hissediyorsak, bunun ifadesini kurduğu prensipleri sadakatile, feragatle ve samimiyetle takibde aramakicab eder... Hiç bir din kendisini müdafaa için Türkler kadar azimkâr, Türkler kadar fedakâr bir millet bulamamıştır. Eğer dünyada İslamiyet yaşıyorsa, 12 asırdan beri kendisini müdafaa eden Türklerin kanına ve kafasına medyundur (bravo sesleri, alkışlar)."[4]

---

1 *Cumhuriyet*, 27.5.1931, sf. 1, 6.

2 *Cumhuriyet*, 3.5.1935, sf. 3.

3 *Cumhuriyet*, 19.12.1936, sf. 1, 8; *CHP Programı*, Ulus Basımevi, Ankara, sf. 2.

4 *Cumhuriyet*, 6.2.1937, sf. 1, 6.

Tarihi Türklerle başlatan Şükrü Kaya, birkaç yıl öncesinde de yine Dâhiliye Vekili olarak Elâziz Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada, "Türkçülük bizim için hem bir mesnet hem de bir gayedir... Damarlarında dolaşan kan temiz Türk kanı olduğu halde ihmal yüzünden dilleri yabancı dillere karışan çetrefilleşen Türklere kendi dillerini öğretmek Elâziz Türk Ocağı'nın en büyük ve en şerefli vazifesidir. Bu vazifenin ifasına Elâziz Ocakları merkezi, hükümeti her zaman kendisine zahir (destekleyen) ve muavin bulacaktır" diye konuştu.[1]

"Türkiye Türklerindir" ve "Tarih Türklerle başladı" ve "Türkçülük... gayemiz... Türk kanı" söylemi, gayri Türk'e nasıl bakıldığının en resmî ağızdan ifadesidir.

'Tabiiyet Şubesini kurduk'

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın her konuşmasının değişmez konusu Türk ırkıdır. 1915'lerin ünlü İttihatçı bürokratı ve 1930'ların CHF'li vekili Şükrü Kaya, 1930 bütçesi hakkında konuşurken, Türkçülük üzerine güncellediği mesajını özetliyorum:

1- Birincisi, Lozan Muahedesi (Antlaşması) mucibince memleketimize getirilen ırkdaşlarımızın Yunanistan'da bıraktığı mallara mukabil verilecek mallarla ilgili dosyaların adeti yedi yılda 33.000'i buldu. Dosyaların ancak 3.000'i tamamlanabilmişti. Buradaki emlâkin harabeye uğraması veya işgal edilmiş olması dikkate alınırsa işin çözümü zordur. 30.000 dosya için geçen Mayıstan bu Mayısa kadar çalıştık ve tamamladık. Elde bir kısım dosyalar daha vardır. Mübadeleyle gelenlerle birlikte ve evvelce gelmiş olan ve "500.000'i geçen kan kardeşlerimiz" az çok malları almış oldu.

2- Memleketimizde bulunan göçebelerin iskânı da önemlidir. Garpta Türk ırkından ve Türkçe konuşan 200.000 Yörük göçebe vardır. Göçebeler medeniyetle temas edememektedirler. Bunların yerleştirilmesi çok faydalı olacaktır.

3- Bir diğer önemli mesele de topraksız köylüyü topraklandırmaktır. 40.300 köyden 1.500 köy halkı topraksızdır. Topraksız olanların nüfusu 300.000'i bulur. Türkiye'de topraksız aile kalmayacaktır.[2]

Vekil Kaya, mübadeleyle ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi verirken, bir de itirafta bulundu:

> "Vatan haricinde kalan Türk ırklarının, onların tebayii nazarı itibare alarak memleketin iklimi ile münasip yerlere yerleştirmek vazifesi de iskân dairesindedir... Mübadele bitmiş olsa iskânın bu cihetleri devam edecektir. İskânı nüfusla beraber birleştirerek nüfus, iskân ve tabiiyet meselesini bir Müdüriyeti Umumiye altında cem ettik (topladık). Bunun için her üç şubenin [yani nüfus, iskân ve tabiiyet şubeleri] hedefini ve sahai iştigalini tevhit ederek (birleştirerek) vilayetlerdeki teşkilatı da bugün meşgul olacağı işlerle mütenasip (uygun) bir dereceye indirdik... ırkdaşların

1 *Cumhuriyet*, 2.8.1929, sf. 3.

2 Şükrü Kaya, *Sözleri-Yazıları, 1927-1937*, Birinci Kitap, Toplayan: Ekrem Ergüven, Dâhiliye Hukuk Müşaviri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1937, sf. 64-65.

ana vatana getirilmesi ve ekseriyeti azimesinin müstahsil mevkie konulması... hasıl olan millî ve içtimai faide milyonlarla ölçülemiyecek kadar büyüktür."[1]

Vekil Şükrü Kaya'nın 1930'da Dâhiliye Vekâletinin nüfus ve iskân şubesinin yanı sıra 'Tabiiyet Şubesi' kurduğu beyanı, vatandaşların ırkına göre kaydının tutulduğunun itirafıdır. Bu, sadece bir demeç düzeyinde mi ifade edildi yoksa fiiliyatta böyle bir teşkilat oluşturuldu mu yoksa oluşturulmadı mı? Araştırmak gerek. 1927'de nüfus sayımı ve 1930'da ırka göre yapılan kaydın ardından devlet terörünün şiddetlendiği bir dönemin yaşanması hiç de tesadüf olmasa gerek.

Mimar Sinan'a Türkçü analiz

'Türk ve kan' söyleminin bu denli resmî düzeyde ifade edildiği ortamda, Mimar Sinan'ın Türklüğü de gündeme getirildi. Mezarı açıldı ve kafatasında ölçüm yapıldı ve Türklüğü ilan edildikten sonra kafatası dahi mezara geri konmadı.

Devletin Mimar Sinan'ı 1929'da anmayla yoğunlaşan ilgisi, 1935'te kafatasını ölçmekle devam etti.

'Türk mimarı Koca Sinan'ın 341'inci ölüm yıldönümünde Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Lüleburgaz'da mitingler yapılacağı ve bazı caddelerin adının da 'Sinan Caddesi' olarak değiştirileceği haberi verildi.[2]

Daha sonra "Büyük dâhi Türk mimarının biyolojik ve morfolojik şahsiyeti de incelemek ve bu dâhi adamın büyük hususiyetleri iskeletinde de" arama yapmak üzere Türk Tarihi Araştırma Kurumu'nun verdiği bu karar üzerine Mimar Sinan'ın mezarı 1 Ağustos 1935'te açıldı.[3]

Mimar Sinan'ın kafatasında araştırma yapmak amacıyla, mezardan kafatası alındı ve mezara koymak yerine Antropoloji Müzesinde korunmasına karar verildi. Kafatasına göre ırksal olarak Türk olduğu belirtilen Mimar Sinan'la ilgili Cumhuriyet haberi aynen şöyle:

> "Süleymaniye'de büyük Türk mimarı Mimar Sinan[ın] mezarında araştırmalar yapılmış, Mimar Sinan'ın kafatası çıkarılmıştır. Koca mimarın kafatası sağlam ve bozulmamış olarak bulunmuştur. Koca dâhinin kafatası üzerinde yapılan tetkikat, büyük mimarın yalnız kültür itibarile değil, ırk noktasından da Türk olduğunu göstermiştir. Türkler ırk itibarile brakisefal, yani yassı yuvarlak kafalıktır. Mimar Sinanın kafasının muayenesinde bu büyük başın da brakisefal olduğu meydana çıkmıştır. Mimar Sinanın kafatası Antropoloji Müzesinde muhafaza edilecektir."[4]

1 Şükrü Kaya, age, sf. 66.

2 *Cumhuriyet*, 31.3.1929, sf. 1.

3 *Cumhuriyet*, 6.8.1935, sf. 1, 7.

4 *Cumhuriyet*, 5.8.1935, sf. 2.

Acaba 1935'ten 2012'ye halen Antropoloji Müzesinde Mimar Sinan'ın kafatası muhafaza ediliyor mu?

Hatta bu politik ve kültürel ortamda, üzerinde çalışmaların yapılacağı ve kurallarının belirleneceği konulardan biri de 'millî müzik'tir.

1934 sonunda millî müziğin oluşturulması için eski müziğin yasaklanacağına ve yakında bir kongrenin toplanacağına dikkat çekildi.[1]

Cumhuriyet ilanı sonrasında devletin kurumsallaşmasını artırdığı 1930'larda Türk milliyetçiliği öyle bir ideolojik ve siyasal ortam yarattı ki, her şeyin tek kriteri vardı, 'Türk ve gayri Türk' diye. Bunun içindir ki, 500 yıl önce ölen Mimar Sinan'ın kafatasına göre Türk olduğu 'icadı' yapıldı!

1922 Ankara tezi: Anadolu Türk'tür

1930'larda böyle bir bakışın egemen olacağı 1920'ler başında bir biçimde ifade edilmişti. 1922'de BMM hükümeti, İttihatçıların 1910'lardaki gayri Türklere yönelik politikasını onaylar biçimde, İttihatçıları bile geride bırakacak bir tez öne sürdü:

Anadolu'da Hititler ve Mezopotamya'da Sümerler Türk'tür ve Ermeniler ile Rumlar da Anadolu'ya sonradan gelmiştir.

TBMM hükümeti Matbuat Müdiriyet-i Umumisi'nin 1922 yılında hazırladığı *Pontus Meselesi* kitabında Karadeniz özelinde Pontosluların niye sürgün edildiğinin gerekçesi kaleme alındı. 1995'te Dr. Yılmaz Kurt'un günümüz Türkçesine çevirdiği *Pontus Meselesi* kitabında Anadolu geçmişi hakkında yapılan değerlendirme aynen şöyledir:

> "Herşeyden önce, dünya kamuoyu bilmelidir ki Anadolu toprağı baştan sona kadar Türk'tür. Binlerce yıldan beri Türk'ün öz vatanı, Türk'ün öz yurdudur... En eski ve bilinmeyen zamanlardan beri Anadolu'da Türk ırkı vardır. Anadolu'nun ilk sakinleri tarihin ortaya koyduğu bilgilere göre Turanîlerdir.
>
> ...Milattan 3000-2000 yıl önce Irak; 2000-1000 yıl önce de Anadolu'da görkemli bir devlet kurmuş ve saltanat sürmüş oldukları bilinen 'Sümer' ve 'Hitit' adı altındaki kavimlerin ise geniş anlamıyla 'Moğol-Türk' veya 'Turanî' oldukları kanıtlanmıştır."[2]
>
> "Özet olarak Anadolu, tarihin ilk devirlerinden beri Türk'tür...
>
> Şu hale göre Anadolu'da en eski zamanlardan beri Turanlı bir millet vardır...
>
> Rum ve Ermeniler ise Anadolu'ya sonradan gelmişlerdir ve sahillerde bulunan Rumlar gibi, Van ve Bitlis bölgelerinde de bir miktar Ermeni vardır. Rumca ve Ermenice bilmeyen, anadilleri olan Türkçeyi konuşan Hıristiyanlar ise Türk'tür ve bu kabileden olanlar diğerlerine nisbeten pek büyük bir çoğunluk oluşturmaktadır."[3]
>
> "Türk idaresi altında, bütün Hristiyanlar böylece her türlü himayeye kavuşurken

1 *Cumhuriyet*, 8.11.1934, sf. 1, 6 ve 12.11.1934, sf. 1, 6 ve 24.11.1934, sf. 1 ve 23.1.1935, sf. 1.

2 Pontus Meselesi, sf. 3.

3 Pontus Meselesi, sf. 12.

gayrimüslim unsurlar Türkün bu yüceliğini, cömertliğini hakkıyla takdir ederek kendisinden ayrılmak fikrini taşımamıştır...

Türkiye'de yaşayan Rumların bu ihaneti doğuda Türklerin zararına büyük yararlar bekleyen Avrupalılar için önemli bir araçtı."[1]

"Mora ayaklanması, Türkiye'de yaşayan Rumların düşmanlığını, Avrupa'nın iki yüzlü siyasetini tam olarak ortaya koydu."[2]

"Türkiye idaresinde yaşayan diğer gayrimüslim unsurlar da yavaş yavaş ve kademe kademe Rumları taklit ettiler. Bulgarlar, Ermeniler, Suriye Hristiyanları biri diğerini izleyerek aynı yolu aldılar."[3]

1922'de Ankara hükümeti tarafından kaleme alınan kitabın ana tezini şöyle özetlemek mümkündür:

1- Anadolu, tarihin ilk devirlerinden beri Türk'tür.

2- M.Ö. 3000-2000 yılında Irak'taki Sümer ve M.Ö. 2000-1000 yılında Anadolu'daki Hitit kavimleri de Türk'tür.

3- Ermeni ve Rumlar Anadolu'ya sonradan gelmiştir.

Ayrıca kitapta Filistin ve Anadolu üzerinde analiz yapılırken hiçbir şekilde Kürtlerden bahis edilmedi.[4]

Hititlerle ilgili analiz bir yıl öncesinde 1921 yılında bile meclis kürsüsünden zabıtlara yazdırıldı.

Şehir adlarının değiştirilmesi yani Türkleştirilmesi amacıyla Kütahya Mebusu Besim Atalay'ın önergesi 9 Mayıs 1921'de mecliste görüşüldü. Besim Atalay, öyle bir sunum yaptı ki, 3.000 yıl öncesine giderek, "Biz de üzerinde yaşadığımız şu toprağın –ki tâ üç bin sene evvel bizden olan Hititlerin vârisiyiz– bu toprağın ismi Türkçe ve İslamcaya çevirmek mecburiyeti katiyesindeyiz" diye konuştu.[5]

Burada kısaca değinilen Anadolu'nun Türk olduğu tezi 1932 ve 1937 yıllarında yapılan Türk Tarih Kongresi'nde pek çok bildiriyle daha da teorileştirildi.

Anadolu'nun geçmişte yaşayan tüm insanları Etilerin ve Mezopotamya'daki Sümerlerin Türk olduğu ilan edildi.[6]

Hatta İkinci Türk Tarih Kongresi'nde Hazreti Muhammed'in Türk olduğu iddia edildi.[7]

---

1 Pontus Meselesi, sf. 17.

2 Pontus Meselesi, sf. 18.

3 Pontus Meselesi, sf. 19.

4 Pontus Meselesi, sf. 7-10.

5 *TBMM ZC*, I/10-9.5.1337 (1921), sf. 269.

6 *Birinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 2-11 Temmuz 1932, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010, sf. 99-161.

7 *İkinci Türk Tarih Kongresi*, İstanbul: 20-25 Eylül 1937, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010, sf. 280-289.

1922'de Anadolu'nun Hititler'in, Sümerlerin Türk olduğu iddiası, aslında İttihatçı Türkçü milliyetçi ideolojinin bir adım öteye götürülerek, 1920'lerden itibaren Kürtlere ve diğer gayri Türklere nasıl bakılacağının da bir teziydi.

1.1.1- Vatandaşın Türk'ü ve gayri Türk'ü

"Her Türk hür doğar ve hür yaşar..." (madde 68) ve "Türkler kanun karşısında eşittirler..." (madde 69) ve "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' denir..." (madde 88) ve "Siyasi hakları olan her Türkün, yeterliğine ve hakedişine göre, devlet memuru olmak hakkıdır" (madde 92) hükümlerini içeren 1924 Anayasası'nın kabulünden yaklaşık iki ay öncesinde, Türkiye'nin vatandaşı gayri Türklerin çalışma hayatından tasfiyesi amaçlandı. Resmen ifade edildiği gibi etnik kökeni Türk ve dinen Müslüman olmayanlar Türk dışında gayri Türk olarak tanımlandı. İstanbul Mebusu Ali Rıza'nın, Cumhuriyet ilanı öncesinde şirketlerde Türk memur istihdamı hakkındaki 13 Ekim 1923 tarihli soru önergesini Nafıa Vekili, yaklaşık dört ay sonra yanıtladı.[1]

Nafıa Vekili Süleyman Sırrı (İstanbul), itilâfname (uyuşma) ile kayıt konduğunu ve şirketlerdeki müstahdemin (ücretli çalışan, amele dışındaki memurlar) Türk olacağı zorunluluğu getirildiğini belirterek, ilgili şirketler hakkında tek tek bilgi verdi. Vekil tanımı Türk ve gayri Türk ayrımına göre yaptı:

Tramvay Şirketi: 1923'te 1.140 Türk varken bu sayı, 1 Kanunisani (Ocak) 1924'te 1.480'e çıktı ve bu dönemde de 495 olan gayri Türk sayısı 139'a inmiştir, ecnebi sayısı da 31'den 16'ya gerilemiş ve işten çıkarılan gayri Türk sayısı 356 olup, 340 Türk işe alınmıştır.

Tünel Şirketi: 1923'te 39 olan Türk çalışan sayısı, 1 Kanunisani (Ocak) 1924'te 59'a yükselmiş ve 29 gayri Türk sayısı da 4'e inmiştir.

Şark Demiryolu: İşleten şirkette 1 Temmuz 1923-1 Şubat 1924 döneminde, 869 Türk memur adedi 1.309'a yükselirken, 130 Yahudi memur adedi 84'e, 120 Ermeni memur adedi 18'e, 24 Katolik memur adedi 10'a, 14 Alman memur adedi 10'a gerilemiştir.

Elektrik Şirketi: Bugün Türklerin adedi 432 olup, burada ecnebi olarak 10 Musevi, 64 Katolik, 57 ecnebi, 25 Rum ve Ermeni kalmıştır.

Su Şirketi: Bu şirkette de kalan ecnebi sayısı ise sadece 3'tür.

Terkos Su Şirketi: Bu şirkette 178 Türk, 17 ecnebi, 103 Rum ve Ermeni var ve 109'u da vazifeyi bırakmaya telkin edilmiştir.

Nafıa Vekili Süleyman Sırrı açıklamasını "Ve altı ay nihayetinde de hükümetin yapmış olduğu itilâfnameyi tamamiyle tatbik edeceğiz" şeklinde bitirdi.

1 *TBMMZC*, II/5-6 Şubat 1340 (1924), sf. 612-614.

Vekilin anlattığı, Türkiye vatandaşı gayri Türklerin tasfiye edildiğinin ve istihdamın Türkleştirildiğinin resmî itirafıdır.

Soru önergesini veren Ali Rıza, 1923'ün Mayıs ve Haziran aylarında imtiyazlı şirketlerin Ankara'ya çağrıldığını ve yeni itilâfname yapıldığını ve bütün memurların Türk ve Müslüman olmasının kabul edildiğini, ama altı ayda yapılacakken 7-8 ay geçmesine rağmen memurun ekserisinin gayri Türk olduğunu belirterek, "Ve hattâ amele bile Türkleşmemiştir. Halen gayri Türk olan anasır o şirketlerden ekmek yiyor. Öbür tarafta İstanbul'da birçok halk sefalet içinde inliyor" diye konuştu.

Sadece memur kadrosunun değil, amelenin de Türkleştirilmesine ve gayri Türklerin tasfiye edilmesine dikkat çeken İstanbul Mebusu Ali Rıza, yaklaşık bir yıl sonra da konuyu yeniden gündeme getirdi. İstanbul Tramvay Şirketi'nde müstahdem amele hukukunun temini ve gayri Türk amelenin ihracı ve buna mütedair mütalânamenin nazarı dikkate alınmasını temenniyatına dair takriri (önergesi), mecliste başvekâlete gönderildi.[1]

'Irkı ve kan' birliği bakışı esas alındığı için vatandaşların Türkler ve gayri Türkler olarak ayrıma tabi tutulması, istihdamın T.C. vatandaşı Türkler lehine ve gayri Türkler aleyhine yapılandırılması öncelikli resmî amaçtır.

Kamuda gayri Türklerin tasfiyesine ve Türklerin istihdamına yönelik resmî faaliyet, bizzat kanunla kalıcı hale getirildi. Bunun için 788 no'lu 'Memurin Kanunu'nun[2], 4'üncü maddesinde, "Memur olabilmenin 1'inci şartı Türk olmak" ve 5'inci maddesinde, "Müstahdem olmanın 1'inci şartı Türk olmak"[3] olarak belirlendi.

Memur olmakta öne sürülen bu 'Türk olmak' koşulu, hatta gümrük komisyoncusu ve gözlükçü olmanın da öncelikli şartıdır.[4]

Her bir iş türü için özel belirlenen bu 'Türk olmak' koşulu sektör bazında zorunlu kılındı.

Nüfusun dağılımı da 'Türk olmak'a göre yapıldı. Bunun için 'dil, kültür ve kan birliğini' temin etmek için 'Türk ırkından olan ve olmayan' ya da 'anadili Türkçe olan ve olmayan' ayrımına göre demografik dağılımı sağlayacak 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 no'lu İskân Kanunu (3'üncü, 7'nci, 11'inci ve 12'nci maddeleri) yürürlüğe kondu.[5]

Böylece vatandaş olmak kamuda çalışmaya yetmez şartı, özel vurgulamayla yaşam hakkı bulamadı. Bunun için bugün kamuda Rum, Ermeni, Yahudi, Süryani

1 *TBMM ZC*, II/12-17.1.1341 (1925), sf. 129.

2 *TBMM, ZC*, II/23-18.3.1926, sf. 251-262.

3 *TBMM ZC*, II/23-15.3.1926, s.179-180.

4 19.6.1927 tarih ve 1093 no'lu Gümrük Komisyoncularına Ait Kanun'un 4'üncü maddesi, *TBMM ZC*, II/23-19.6.1927, sf. 242; 30.12.1940 tarih ve 3958 no'lu Gözlükçülük Hakkında Kanunu 1'inci maddesi, aktaran, http://www.hukuki.net/kanun/3958.13.text.asp

5 *TBMM ZC*, IV/23-14.6.1934, sf. 140-166; *Resmî Gazete*, 21 Haziran 1934, no: 2733, sf. 4003-4009.

bir memur olmadığı gibi, Alevi memurun da hiyerarşide belli bir kademenin üstüne yükselmesi[1] engellenmiştir.

Vatandaşlardan Türk ve gayri Türk ayrımı o kadar derin ki, her resmî söylemde devletin temel antlaşması denilen Lozan'ın getirdiği haklar bile Ankara resmî süzgecinden geçirildi. Diğer bir deyişle devlet, bu uygulamasıyla Lozan'ı deldi.

Lozan Antlaşması'na (madde 37-45) göre, 'Müslüman olmayanlar' ya da 'gayrimüslimler' (yani Hıristiyanlar, Musevi vs) olarak yapılan tanımlama Ankara'nın resmî söyleminde, 'Ermeni, Rum ve Yahudi' olarak belirlenince, Türkiye vatandaşı olan Süryaniler, Keldaniler, Ezidiler ve diğerleri yok sayılmıştır.

Her Newroz'da, W'ye 29 harf arasında olmadığı için yapılan resmî itirazın, X'den esirgendiği anlaşılıyor. 29 harf arasında olmayan bildik X harfi resmî kurum tarafından hem de iki tane birden kullanıldı. Nüfus cüzdanında din hanesinde 'XX' yan yana yazıldı[2] ve haberden anlıyoruz ki, nüfus memuru, Türkiye vatandaşı Ezidilerin kimlik adını yazmamak için 2004 yılında böyle bir keyfiyette bulunmuştur.

Türkiye vatandaşları kimliğiyle kabul edilmeyip, yok sayıldığı için benzer ihlaller artık sıradanlaşmıştır.

1.1.2- 'Tek dil' operasyonu

Dil, milleti oluşturan kimliğin ana unsurlarındandır. Bunun için tarihsel olarak asimilasyon politikasının öncelikli hedefi 'ötekinin dilini' yasaklamak ve konuşanı cezalandırmak olmuştur. 'Merkeziyetçi ve Türkçü' rotanın dildeki hedefi, dilinin, özel isminin, oturduğun sokağından dağına ve köyüne kadar her şeyin adını değiştirmek; dününü yok etmektir. Bunun için merkezi bir operasyon icra edilmiştir.

Oysa 1927 nüfus sayımına göre T.C. vatandaşlarının konuştuğu 31 anadil vardı. Bunlardan bir tanesinin yani Türkçenin diğerlerine karşı hâkim olması devlet politikası resmen uygulandı.

Türk milliyetçiliğinin 'Türkleştirme politikasının' 1920'lerde temellendirildiği ve 1930'larda uyguladığı politikalarıyla, Türkçe dışında diğer anadillerin sokakta, işinde ve gücünde hatta evde kullanılması fiilen ve resmen yasaklandı. Hatta isimlerin dahi 'öz Türkçe olması da gündeme getirildi. Böylece resmî dil Türkçenin, hayatın her alanına hâkim kılınarak, gayri Türklerin anadillerinin tamamen hayattan silinmesi hedeflendi.

Bunun için gayri Türklerin anadilini 'unutma ve unutturma' operasyonu devletin merkezi bir devlet faaliyeti olarak programlandı. Bunun böyle olduğu en yet-

1 Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri Başkanı ve de Alevi ve Bektaşi Federasyonu Yönetim Kurulu Üyesi Kazım Genç, *Radikal*, 10 Ekim 2005. sf. 6.

2 *Ülkede Özgür Gündem* ve *Radikal*, 15 Kasım 2004 tarihli.

kili ağızlardan bile ifade edildi. Devletin sokaktaki kampanyasının adı, 'Vatandaş Türkçe konuş'tur.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 1931 yılı bütçesi hakkında bilgi verirken, gündeme Türkleştirmeyi getirdi ve "Memleketin halkı, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu mucibince Türk'tür ve hepsinin Türk olması ve Türkçe konuşmaları, kendi menfaatleri iktizasındandır (yararının gereğidir)... Müteferrik (ayrı) olarak yerleştirilenler çoktan yabancı [ana] lisanlarını atarak asıl Türk lisanını kullanmaktadırlar... Zaten bugün memleketimizde Türkçe konuşmayan ayrı bir ırk yoktur. Türkçeden gayri lehçe konuşan bazı Türkler de vardır. Bunlar lisanlarına [Türkçeye] çok yakın zamanda döneceklerdir" diye konuştu.[1]

Türkçeden başka konuşulan anadillere karşı resmî olarak Türkçeyi hâkim kılmak amacıyla 'dil savaşı' yaşandı. Sokakta Türkçenin konuşulması amacıyla kampanya düzenlenirken, yabancı sermayeli firma çalışanları da dillerinin farklı olmasından dolayı hedeftedir. Hatta sonu beraatla sonuçlanan psikolojik bir savaş tatbikatı *Hronika* gazetesi özelinde yaşandı. Sebebi, Yunanca bir kelimenin 'Türklüğü aşağıladığı' gerekçesiyle kullanıldığı iddiasıdır. Bugün de benzer davalar yaşanıyor olması, uygulama birliğindeki iradeyi netleştirmektedir.

'Harf inkılâbı' köksüzlüğü

Bu dönemin bir diğer önemli dil faaliyeti de yazım harfinin değiştirilmesidir.

1920'ler sonunda Türkçe alfabesi olarak Arap harfleri yerine Latin harflerinin kabul edilmesinin, hem okuma ve yazmayı kolaylaştırması, hem de kültürel hayatın sürekliliğinin kesilmesi gibi ikili bir fonksiyonu oldu.

Harf değişimiyle ilgili kanun layihası (tasarısı) meclis gündemine gelmeden önce Reisicumhur Mustafa Kemal, 1 Teşrinisani (Kasım) 1928'de TBMM'nin açılış konuşmasında değerlendirdiği konulardan biri de kendi ifadesiyle 'Latin esasından alınan Türk Alfabesidir.' Türk harfi tanımı yapan Mustafa Kemal konuşmasında, bu alfabenin Türk diline uygun olduğuna ve kabulü halinde Türkçeye yeni bir canlılık kazandırılacağına dikkat çekti.[2]

Mustafa Kemal'in konuşmasının ardından meclis aynı gün hemen çalışmasını sürdürdü ve 'Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkındaki Kanun Layihası'nı görüştü. 31.10.1928 tarihli Başvekil İsmet imzalı layihanın esbabı mucibesinde, bugüne kadar Türkçenin yazılmasında yapısına uygun olmayan Arap harflerinin kullanıldığı ve bunun da hem Türkçeyi yazmayı hem de okumayı zorlaştırdığı ifade edildi.[3]

1 Şükrü Kaya, age, sf. 82-83.

2 *TBMM ZC*, III/5-1.11.1928, sf. 4.

3 *TBMM ZC*, III/5-1.11.1928, sf. 7, zaptın sonundaki 1 no'lu mazbata.

Harflerin tespiti için geçen yıl Maarif Vekâletinde teşkil edilen dil heyetinin Lâtin harflerinin Türkçeyi en iyi yazmayı mümkün kıldığı ve okumanın, yazmanın halk kitlelerine kolaylıkla yayılmasını temin edecek bu değişimin harf inkılâbı olduğu belirtildi. Layihanın mecliste görüşülmesinde ilk söz alan Başvekil İsmet layiha hakkında genel bilgi verdi. Reisicumhur Hazretlerinin işaret buyurdukları gibi Türk harfleriyle büyük Türk milletinin yeni bir nur âlemine gireceğini belirten Başvekil İsmet, teşebbüsün esasının milleti cehaletten kurtarmak olduğunu ve bu layihayla Türk milletinin fikri hayatında yeni bir devir açılacağını ifade etti. Ardından Konya Mebusu Refik [Koraltan], layihayı 'Yeni Türk harfleri' inkılâbı olarak tanımlarken, Şarkikarahisar Mebusu Mehmet Emin [Yurdakul] ise, "Aziz arkadaşlar, Türk milleti, millî ruhu kendi kalp ve vicdanında duyduğu zaman Türk olmayan, yabancı bulunan şeylerin hepsini atmak kararını vermiş bulunuyor... bu yeni Türk harfleriyle on dört milyon Türk fikren harekete geçecek" diye konuştu.[1]

Layihanın maddelerine geçildi ve toplam 11 maddelik layiha, 1353 no'lu 'Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun' olarak kabul edildi. Böylece yazılı hayatın Türk harfleri denilen Latin harflerin kullanımı zorunlu hale getirildi. Ayrıca kanunla devlet dairelerinde, resmî ve hususi zabıtlarda, bazı kıymetli evrakta Arap harflerinin kullanımına müsaade edildi.[2]

'Türk harfleri' tanımının yapıldığı kanunun 1'inci maddesinde değişiklik şöyle tarif edildi:

> "Madde 1- Şimdiye kadar Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve merbut (ekteki) cetvelde şekilleri gösterilen harfler (Türk harfleri) unvan ve hukuku ile kabul edilmiştir"

Kanunla artık Türkçe yazmak ve okumak için Latin harflerinden oluşan 29 harfin kullanımı mecbur kılındı. (madde 2)

Yazı dilinde harf değişimini sağlayan '1 Teşrinisani (Kasım) 1928 tarih ve 1353 no'lu Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun' 1982 Anayasası'nda korunması öngörülen 8 'inkılâp kanunlarından' (1982 Anayasası, madde 174) birisidir.

Arap harflerin kullanılmaması için gerekli uyarılar da yapıldı. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, vilayetlere gönderdiği tamimde, "Bazı vilayetlerden gelen evrak arasında Türk harflerinin kabul ve tatbikine muhalif Arap harfleriyle yazılmış müsvedde ve notlar görülmektedir... memurinin yazacakları yazıları yeni harflerle yazmaları icabında müsveddeleri yeni harflerle de tutmıya alıştırmaları lazımdır" denildi ve valilerin de gerekli denetimi yapması istendi.[3]

Tamamı sessiz harflerden oluştuğu için Arap harfleriyle Türkçe yazmak ve okumak hayli zordu. Bu halde harf değişimi bir kolaylık sağlayacağı kabul edilse

1 *TBMM ZC*, III/5-1.11.1928, sf. 7-9.

2 *TBMM ZC*, III/5-1.11.1928, sf. 9-11; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 10, sf. 3 ve *Resmî Gazete*, 3.11.1928, no: 1030, aktaran, http://www.yargitay.gov.tr/bilgi/kanun_liste/PC11353.HM3.text.html

3 *Cumhuriyet*, 29.1.1930, sf. 3.

de, bu tarihten yani 1 Kasım 1928 itibariyle Türkçe okuma ve yazma öğrenenin, bir devlet operasyonuyla o güne kadarki tüm yazılı hayattan kopartılması faaliyetine dönüşmesi bir köksüzlük yarattı.

Eğitimin Latin Harflerle verilmesinin yanı sıra, orta eğitimde Arap Harfleriyle Türkçe okuyacak ve yazacak eğitimin verilmemesi kültürel hayatın sürekliliği açısından önemli bir kesintiye neden olmuş ve köksüzlük yaratmıştır.

Böylece harf değişimi, devletin 'merkeziyetçi ve Türkçü' yapılandırılmasının önemli bir faaliyeti haline getirildi. Nitekim bununla da sınırlı kalınmadı ve bu, Türkçenin yabancı kelimelerden arındırılması faaliyetiyle birleştirildi. Ardından teorileştirme aşamasına geçildi; bütün dillerin Türkçeden çıktığını öne süren Güneş-Dil Teorisi'nin[1] detayları oluşturulmaya başlandı.

Ayrıca neredeyse dünyada uygarlığı var edenin Türkler olduğuna dayanan Türk Tarih Tezi de 1930'ların bir diğer fantezisidir.

1.1.2.1- Anadilini de adını da 'değiştir'

Devletin dil operasyonu, önce 'anadilini unut Türkçe konuşla' başladı ve ardından ismini, sokağın ve apartmanın adını değiştire kadar gitti. Aslında yapılan kimliğin bastırılması ve zamanla silinmesini kapsayan bütünlüklü bir operasyondur.

O kadar ki 1930'lu yıllarda çarşı pazarı satılan ürünler ve fiyat açısından denetleyen zabıtaya, vatandaşın sokakta Türkçe konuşmasını denetlemesi ve konuşmayana para cezası kesmesi görevi de verildi.

1930'larda dil operasyonuyla ilgili *Cumhuriyet* gazetesinin haberleri aşağıda. O yıllara ait haber dilini değiştirmedim.

Türkçe tabelaya az vergi

İstanbul Belediyesi, gayrı Türkçe lisanla yazılı tabela ve levhalardan, Türkçe bir tabela ve levha için alınan vergiden 4 misli daha fazla alınması kararını 10 misline çıkardı.[2]

Hamala Türkçe sınav

İstanbul Belediye İktisat Müdiriyeti, Anadolu'dan iş bulmak amacıyla İstanbul'a gelen birçok kimsenin hamallık yapmak istediğini, ama bunlardan ço-

1 Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, 4. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara-1997, sf. 275-277; Büşra Ersanlı, age, sf. 207.

2 *Cumhuriyet*, 19.5.1929, sf. 2.

ğunun Türkçe bilmediğini ve bu durumda olanların yani Türkçe bilmeyenlerin hamallık yapmasının men edileceğini bildirdi.[1]

'Zerzavatçı Türkçe bağır'

'Türkçe konuş' kampanyası 'Türkçe bağıra' dönüştü. İstanbul Belediyesi, yaşadığı mahallelerde kendi anadiliyle bağırarak satış yapanlar hakkında zabıtaya gönderdiği tebligatta, Türkçe yerine Rumca bağırmanın şiddetle yasaklanmasını istedi.[2]

İzmir Belediyesi, birkaç yıl geriden gelerek İstanbul'a baktı.

İzmir Belediyesi, satıcıların Türkçeden başka lisanla bağırmamaları konusunda görevlilere verdiği emirde, aksine hareket edenlerin cezalandırılacağına dikkat çekti. İstanbul Belediyesi, satıcıların Türkçe bağırmasıyla ilgili kararı daha önce aldığı için başka tedbir almayı gerekli görmedi.[3]

'Adını Türkçe yap'

Dil operasyonu sadece 'Türkçe konuşla' sınırlı kalmadı, buna 'Adını Türkçe Yap' kampanyası da eklendi.

Galata'da Kırk Beşinci İlk Mektebin 3'üncü sınıfında okuyan 44 Türk ve Musevi talebe, Gazi Hazretlerinin Adana'da mebus Zamir Bey'in adını Damar'a çevirmesinden ilham alarak, isimlerini öz Türkçeye çevirmeye karar verdi ve bu konuda Gazi Hazretlerine bir mektupla eski ve yeni isimlerini liste olarak gönderdi. Listeye göre Sultan, Ayten; Estera, Yıldız; Mahmud, Atilâ ve Donna, Gündüz olmuştur.[4]

İsim değiştirme furyasına bazı belediye memurları da katıldı ve adlarını kampanya gereği Türkçeleştirdi: Hüsnü, Duran; Süreyya, Oral ve Hüsniye, Eren olarak değiştirildi.[5]

'Adını Türkçe Yap' kampanyasıyla ilgili haberin başlığı şu: 'Musevi ve Hıristiyanlar Türk ismi alacaklar'. Habere göre, İstanbul polisleri isimlerini tamamı ile Türkçeye tebdil edecekler ve ayrıca Museviler arasında da Türkçe isim lehinde bir cereyan vardır.[6]

İzmir ve çevresinde Yahudi cemaatinde Türkçe konuşma kampanyası 1931 yılının Şubat ve Mart aylarında yeniden yoğunluk kazandı. Hatta oluşturulan komisyon, işi o kadar ileriye götürdü ki, İzmirli Yahudilerin Türkçe konuşmasıyla

1 *Cumhuriyet*, 16.1.1932, sf. 4.

2 *Cumhuriyet*, 19.5.1929, sf. 2.

3 *Cumhuriyet*, 8.3.1933, sf. 6.

4 *Cumhuriyet*, 27.3.1933, sf. 2.

5 *Cumhuriyet*, 28.3.1933, sf. 2.

6 *Cumhuriyet*, 30.3.1933, sf. 2.

ilgili her bir İzmirli Yahudiye 'Taahhütname' bile imzalattırıldı. İzmir Yahudileri arasında Yahudi adları yerine Türk adlarının alınması yaygınlaştı.[1]

Savur'da bile

Ad değiştirme operasyonu Başvekil İsmet İnönü'nün günlüklerinde de yer aldı. 4 Temmuz 1935 tarihli günlüğünde Basbirin'de notlarına devam eden İnönü, Savur'la ilgili şunları kaleme aldı:

"Savur'da bir çay. Memurların türlü adları. Hepsi memuriyetlerini yeni adlarla söylüyorlar."[2] (Günlükleri yayına hazırlayanın notu: O günkü öz Türkçe uygulaması doğrultusunda çeşitli memurlara öz Türkçe karşılıklar bulunmuştur.)

Bizzat hükümetinin yani kendisinin uyguladığı operasyonun sonucu Başvekil İsmet tarafından 'türlü adlar' almışlar şeklinde, biraz da garipser tonda not edildi.

'Sokağı Türkçeleştir'

Dil operasyonu kampanyası peş peşe sürdürüldü.

Bazı sokak adları "inkilabımızla mütenasip (uygun) olmadığı ve bazılarının da lüzumsuz ecnebi isimlerile tevsim edilmiş (adlandırılmış)" olmaları şikâyetlerini dikkate alan Dâhiliye Vekâleti ve belediye, önce gerekli tetkiki yapmış olup, bazı sokak isimlerini de değiştirmiştir. Bununla ilgili bir yetkili yapılanlar hakkında, "Beyoğlu'nda Lorande Sokağının ismi hakkındaki şikâyetler belediyece de kabul edildi... Piyer Loti ve Klod Farer gibi caddelerin isimleri de pek tabii olarak ipka edilmiştir (devamına karar verilmiştir)" bilgisini verdi.[3]

Üç yıl sonra kampanya yine gündemdedir. Dâhiliye Vekilinin sokak, mahalle ve diğer mahallelerin eski isimlerinin öz Türkçe olarak değiştirilmesi hakkındaki emrinin tatbiki için çalışmalara devam edildi ve Şehir Meclis azaları da bununla ilgili bir takrir hazırlığı yaptı.[4]

Apartmana da Türkçe ad

Sırada isimleri Türkçe olmayan mektep adlarının değiştirilmesi vardır.

Mekteplerin isimlerinin yer aldığı liste Kültür Bakanlığı'na gönderildi ve bu liste üzerinde çalışan bakanlık, hazırladığı öz Türkçe isimler listesini Kültür Müdürlüklerine gönderecektir.[5]

---

1 Rıfat N. Bali, age, sf. 157-159, 161.

2 İnönü Defterleri-1, sf. 167.

3 *Cumhuriyet*, 12.2.1931, sf. 2.

4 *Cumhuriyet*, 4.12.1934, sf. 2.

5 *Cumhuriyet*, 9.12.1934, sf. 2.

Birkaç gün sonra İstanbul Belediyesi, şubelere gönderdiği bir tamimde, han, apartman gibi bina adlarının da Türkçe olarak değiştirilmesini emretti. Ayrıca şehirde, bu kabil köy, cadde, sokak, mahalle adlarının Türkçeye dönüştürülmesi için tetkikine devam edildi.[1]

1.1.2.2- Hronika'ya psikolojik savaş

Bir kelimeden hareketle psikolojik savaş operasyonuna maruz kalan *Hronika* gazetesine Türklüğü aşağıladığı iddia edildi. Gazete kapatıldı; müdürü ve sahibi yargılandı ve 1929 yılının Mart ayından, Kasıma uzanan dava sürecinin sonunda beraat etti.

Süreci özetliyorum:

Yunanca yayımlanan *Hronika* gazetesi, Türk vatanında Türklüğü tahkir ettiği (aşağıladığı) iddiasıyla protesto edildi ve gazete hakkında soruşturma başlatıldı.[2]

Hronika gazetesi seddedildi (kapatıldı) ve gazetenin sahibi ile müdürü ve muharriri de tevkif edildi ve ceza kanununun 160'ıncı maddesinden yargılanacakları belirtildi. Zaten gazetenin sahibi, Fener Patrikhanesi'nin sabık müşaviri Stamat Haçapolu, İstiklal Mahkemesi'nde de yargılanmış bir sabıkalıdır.[3]

Hronika'nın Türkler için vahşi dediği iddia edildi. Neşriyatında Türklüğü tahkir etmekle maznun (sanık) *Hronika* gazetesi muhakemesine 11 Mart 1929'da 1. Cezada devam edildi. Duruşmada müderris Fazıl Nazmi, *Hronika*'nın 27 Şubat 1929 tarihli nüshasını tetkik etti ve Rumca 'ağriyotera' kelimesinin tefrikada 'vahşi' manasına istimal edildiğini (kullanıldığını) beyan etti. *Hronika*'nın sahibi Madam Eleni, tercüman aracılığıyla verdi ifadesinde, "Türkçe bilmiyorum, bilseydim bu dokunaklı kelimeyi neşretmezdik. Agriyos'u fena manada kullanmıyoruz" dedi.[4]

Sanık Eleni, avukat bulamadığını ve Fazıl Nazmi'nin mütalaasını kâfi bulmadığını belirterek bunun için ehli vukuf teşkilini istedi.[5]

Türklüğe hakaretten 1. Ceza Mahkemesi'nde görülen *Hronika* hakkındaki dava, ağır ceza mahkemesine gönderildi.[6]

Hronika gazetesi aleyhindeki dava ağır cezada görüldü ve mesul müdür [daha önce sahibi denmişti] Eleni hakkında dava karara kaldı. Müddei umumi Eleni'nin cezalandırılmasını talep etti.[7]

1 *Cumhuriyet*, 14.12.1934, sf. 2.

2 *Cumhuriyet*, 4.3.1929, sf. 1 ve 4.

3 *Cumhuriyet*, 5.3.1929, sf. 1 ve 3.

4 *Cumhuriyet*, 12.3.1929, sf. 1 ve 2.

5 *Cumhuriyet*, 21.3.1929, sf. 1.

6 *Cumhuriyet*, 26.3.1929, sf. 1.

7 *Cumhuriyet*, 13.6.1929, sf. 1 ve 2.

Türklüğü aşağıladığı iddiasıyla suçlanan *Hronika* Mesul Müdürü Eleni, üç sene ağır hapis cezasına çarptırıldı.[1]

2 Kasım günü ağır cezada Eleni'nin davasına devam edildi. Darülfunun'a Yunanca dilini bilen üç ismin bildirilmesi için yazı yazılmasına karar verildi.[2]

Hronika mesul müdürü Madam Eleni 17 Kasım'daki duruşmada beraat etti. Oysa daha önceki duruşmada üç yıl ceza verilmiştir. Ağriyotera kelimesinin Türklüğe hakaret etmediği anlaşıldı, müddeiumumi (savcı) Cemil, kelimenin manası anlamında bilgi verdi ve sonunda mahkemenin kararı beraattır.[3]

1.1.2.3- Vagon Li'ye protesto

Habere göre, Vagon Li'de Fransız müdür, Türkçe konuşan Türkiyeli bir firma çalışanına önce hakaret etti ve sonra da işten çıkarttı. Gençler Vagon Li'yi protesto etti ve ofisi bastı. Haberde savcının soruşturmaya başladığı bilgisi dışında müdürle, ofisi basanlarla ve yargının faaliyeti hakkında tek bir bilgi yok.

Devamında Vagon Li'yle ilgili başkaca haber de yoktu. Ne garip tesadüf ki, tüm bunlar Türkçe kampanyasının yoğunlaştığı bir dönemde yaşandı.

Yüksek Mühendislik Mektebi talebelerinin Ekim 1933'te "Türkiye'de Türk dili hâkimdir" sloganıyla kampanyaya öncülük etmesinden birkaç ay öncesinde Beyoğlu'nda yine Türkçe konuşmadı diye yabancı şirket protesto edildi.

İki gün evvel (yani 21 Şubat) Yataklı Vagonlar Şirketi Vagon-Li Şirketinin Beyoğlu Acentasında çalışan Naci, Galata Acentasını telefonla arayıp Türkçe konuşması üzerine, Müdür M. Jannone Fransızca, "Bu memur böylece nece anırıp, duruyor, Türkçe mi?" diyerek, Naci'ye hitaben, "Burada resmî lisanın Fransızca olduğunu bilmiyor musunuz? Size kaç defa söylemeli? Size sopa ile mi hareket etmeli" diye konuşur. Naci de, "Ben Türküm! Memleketimizde resmî lisan Türkçedir. Hatta siz bile Türkçe öğrenmelisiniz!" cevabını verir. Bunun üzerine Müdürün, Naci'yi işten kovduğunu açıklaması üzerine, Naci çıkar gider. Çalışma arkadaşlarının, Naci'nin işe geri alınması girişimlerine Müdür, "Ya ben giderim yahut o!.." der.[4]

Vakıa ertesi gün *Cumhuriyet* manşetindedir:

---

1 *Cumhuriyet*, 11.7.1929, sf. 1.

2 *Cumhuriyet*, 3.11.1929, sf. 2.

3 *Cumhuriyet*, 18.11.1929, sf. 1 ve 2.
1929'dan 2007'ye... Ermenice ve Türkçe yayım yapan *AGOS* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink, benzer psikolojik savaşın sonunda 19 Ocak 2007'de gazetesinin önünde arkasından kurşunlanarak öldürülmüştür. 1929'da yargılanan *Hronika* Gazetesi yöneticileri birkaç aylık sürecin sonunda beraat etti. 2007 yılında mucidi AKP hükümeti olan Türk Ceza Kanunu'nun 301'inci maddesi özelinde Hrant Dink hedef haline getirildikten sonra yine AKP hükümeti döneminde öldürülmüştür. Hrant'ı öldürenlerin yargılandığı davada, piyonların arkasındaki gücün ortaya çıkması da, yine 'devletin görünen parmağı' sayesinde engellenmiştir. N.O.

4 *Cumhuriyet*, 24.2.1933, sf. 2.

'Gençliğin galeyanı!'

"Fakülte ve yüksek mekteplere mensup yüzlerce genç dün (25 Şubat) Vagon-Li şirketi önünde büyük tezahürat yaptılar, kafile halinde şehri ve gazeteleri dolaştılar" ve "Gençler şirketin camlarını kırdılar ve oraya yakıştıramadıkları Gazi resmini alarak Halkevine götürdüler" spotuyla, neredeyse birinci sayfanın tek haberidir. Talebelerin gösterisi "Türkiye'de Türk dili hâkimdir" sesleriyle sokakları dolaştı şeklinde aktarıldı ve Yunus Nadi, başyazısında konuyu işledi. Müddeiumumiliğin (savcılığın) de gerekli tahkikata başladığı belirtildi haberde.[1]

Bir gün sonrasında da *Cumhuriyet*'in birinci sayfasında ikinci önemli haber konumundadır Vagon-Li haberi. 'Nümayiş hadisesine dair tahkikat devam ediyor' başlığıyla verilen haberin spotunda, 'Vagon-Li müdürü bir başka Türk'ü de tahkir etmiş ve mahkemeye verilmiştir' bilgisine yer verildi. Nümayiş nedeniyle tevkif edilen gencin olmadığı ve 12 kişinin ifade verdiği belirtilen haberin fotoğrafında Vagon-Li'ye ait ofis görüntüsü, camları kırık, içerisi darmadağınık bir vaziyettedir. Bu arada gençlerin 'Dil Mücadele Cemiyeti' teşkili için çalışmaya başladığı da aktarıldı. Şirket çalışanlarının 8'i yabancı menşeili ve 3'ü de Türktür.[2]

Vangon-Li özelinde bir dil kampanyası pratiği böyle yaşandı.

1.1.2.4- 'Değiştir' kampanyası

Dilin, adın 'her şey Türkçe olacak' merkezi kampanyanın yoğunlaştırıldığı 1933 yılında, bir grup üniversite öğrencisi Beyoğlu'nda firmalara bildiri dağıttı. Haberde mektup deniyor, ama aslında anlaşılan bildiridir; firma adlarının, Cumhuriyet Bayramına kadar yani dört gün içinde Türkçe olarak değiştirilmesi istendi. İki firmanın şikâyeti üzerine gençler yakalandı. Poliste ve savcılıkta sorgulanan gençler, serbest bırakıldı. Firma adını 'Türkçe yap' bildirisini hazırlayan ve dağıtanların 'Türk Genci' imzasını kısaltarak G.T. yazacak kadar Türkçeyi iyi bildikleri anlaşılıyor.

'Gençliğin bir teşebbüsü' başlığıyla verilen haberde firmalara gönderilen bildiriyi aynen aktarıyorum:

> "Yurttaş,
>
> Cumhuriyet Bayramına kadar:
>
> 1- Enstitü dö bote, Bazar dö levan, Rejana La jönes gibi türkçe olmıyan levhaların türkçeye çevrileceğini;
>
> 2- Otel Balkan, Otel Turan gibi Türk gramerine uymıyan atların [adların] Turan oteli, Balkan oteli biçimine konulacağını;
>
> 3- Türk topraklarında yaşıyan her adamın Türkçe bilmesi icap ettiğine göre, Türkçe yazıların yanına yabancı dilden olan tercümelerinin konulmasında faide olmıyacağı cihetle bunların da atılacağını kuvvetle umarız.
>
> G.T."

1 *Cumhuriyet*, 26.2.1933, sf. 1 ve 6.

2 *Cumhuriyet*, 27.2.1933, sf. 1 ve 6.

Mektubun imzasını teşkil eden G.T. harfleri güya 'Türk Genci' kelimelerinin ilk harfleridir. Mektubun tevziatına (dağıtılmasına) dün (24 Ekim 1933) de devam edilmiştir. Mektup alanlar arasında şekerci Rönesans ve Minyon ticarethaneleri derhal zabıtaya müracaat etmişler ve bunun üzerine Galatasaray polisi meseleye vaziyet etmiş ve Mühendis Mektebinden yedi genci merkeze celbetmiştir. Zabıtanın sorguladığı gençler Hasan Tahsin, Cavit, Muhittin, Necip, Nihat, Rüştü, Abdülkadir ve Nüzhet beylerdir. Bu gençler iki saatin sonunda müddeiumumiliğe (savcılığa) gönderilmişlerdir. İstanbul Başmüddeiumumisi Kenan Bey, isticvap ettikten (soruşturduktan) sonra gençleri serbest bırakmıştır. Gençler, eylemlerini, "Her hangi bir tehdit kat'iyyen mevzuu bahis değildir. Bütün gençlik gibi Mühendis Mektebi talebesi de hâlâ memleketimizde ecnebi isimli veya yanlış Türkçe ile yazılmış kozmopolit ticarethane levhaları bulundurulmasından müteessiriz.." şeklinde özetlemişlerdir.[1]

Artık devletin 'değiştir' kampanyası sokaktadır.

1.1.2.5- 'Türkçe arınacak' Kurultayı

Vagon-Li'yi protestonun (21-26 Şubat 1933) bir hafta sonrasında Ankara'da resmî kampanyanın sinyali verildi. Türkçenin hâkim kılınması faaliyetinin bir parçası olarak Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılığının bulunup kullanılması planlandı. Bununla ilgili bir sözlük çalışması yapıldı. Anadili Türkçe olan ve olmayan resmî bir kampanya fırtınasına yakalandı. Tabii ki böylesi bir kampanyada anadili Türkçe olan ve olmayanın yaşadığı arasında nitelik farkı olduğu unutulmamalıdır.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Umumi Merkez Heyeti, 7-8 Mart 1933'te Gazi Hazretleri riyasetinde yaptığı içtimada, kullanılan Arapça ve Farisice (böyle yazıyor) kelimelerin karşılıklarını bulmak için halk arasında bir anket yapmaya karar verdi.[2]

Dil kurultayıyla ilgili çalışmalara devam edildi. 26 Eylül'de kurultayın toplanacak olmasının önemine değinildi.[3]

Kurultayın toplanması Türk dilinin arınma savaşında ilk bayram olarak sunuldu. Kurultay Dolmabahçe'de toplanacaktır.[4]

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Umumi Kâtipliği de kurultaydan dolayı matbuata teşekkür etti.[5]

1 *Cumhuriyet*, 25.10.1933, sf. 2.

2 *Cumhuriyet*, 9.3.1933, sf. 1.

3 *Cumhuriyet*, 5 Eylül ve 26 Eylül 1933, sf. 1 ve sf. 1.

4 *Cumhuriyet*, 27.9.1934, sf. 1, 5 ve 6.

5 *Cumhuriyet*, 7.10.1934, sf. 3.

Öz Türkçe nutuk

Kurultay sonrasında öz Türkçe kelime kullanmaya yönelik faaliyete önem verildi. Bunun ilk önemli adımı, 4 Ekim 1934'te Cumhurreisi Mustafa Kemal'in İsveç Veliahtını Çankayada kabul ettiğinde okuduğu mesajda atıldı. *Cumhuriyet* gazetesi haberinde hem nutku hem de kullanılan kelimelerle ilgili sözlük verdi. Konuşmadan bir paragrafı aynen aktarıyorum:

> "Altes Ruvayâl,
>
> ...Avrupa'nın iki bitim ucunda yerlerini berkiten (tespit eden) uluslarımız, ataç (ceddani) özlüklerinin (haysiyetlerinin) tüm ıssıları (sahip) olarak baysak (huzur), önürme (terakki), uygunluk (ahenk) kıldacıları (amil) olmuş bulunuyorlar. Onlar, bugün, en güzel utkuyu (zafer) kazanmıya anıklanıyorlar: Baysal (sulh) utkusu.."[1]

Öz Türkçe kampanyası, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nı da etkiler ve odanın mecmuasında iktisadi kelimelerin öz Türkçe olanlarına yer verilir.[2]

Özdil savaşı

Cumhuriyet gazetesi, öz Türkçe faaliyetini desteklediğini özel bir yorum haberle gösterdi. Logo altında 'Özdil yolunda' başlığı altında, şu ifadelere yer verildi. Aynen aktarıyorum:

> "Yüce Önder, özdilimizde yazılacak yazıların bundan böyle göz atelerde, bölünmeden ve atlamadan birinci yüze konulmasını buyuruyorlar. Bu buyruğun anlamı açıktır, Türk ulusu, kendi temiz diline kavuşmak için ivgenlik ediyor...
>
> Ulu Önder, işte buyuruyor. Her işimizde olduğu gibi bunda da Onun göz kamaştırıcı ışığından aydınlık alarak bir daha yola çıkıyoruz. Yürüyeceğiz bu yol, gene bir kurtuluşa ulaştırıyor. Varlığımıza nasıl, Onun kılağuzluğulan vardıksa, özdilimize de onun ışığile kavuşacağız...
>
> Başbuğun buyruğunu seve seve yerine getiren gazetelerin...
>
> Yol açıldı. Bunda da, geriye bakmadan, yılmadan yorulmadan yürüyeceğiz. Her sarıldığı işi tertemiz başarmaya alışan Türk ulusu, dil savaşında da üstün gelecek, kendiliğinden çizdiği amaca tezelden varacaktır."[3]

Herkesin Türkçe konuşması ve yazması veya Türkçe isim alması kampanyası yetmez, bir de bunun 'öz Türkçe olmasının kampanyasına start verildi.

---

1 *Cumhuriyet*, 5.10.1934, sf. 1.

2 *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 1934-Ağustos, sayı: 8, sf. 823-826; 1934-Teşrinisani, sayı: 11, sf. 440.

3 *Cumhuriyet*, 19.11.1934, sf. 1.

Nitekim böyle bir politik sürecin gereği olarak Atatürk adındaki Arapça Kemal'i Türkçe kale anlamına gelen Kamâl olarak değiştirdi; bunun sonucu olarak Türkiye'nin Cumhurreisi Kamâl Atatürk'tür.[1]

'Resmî dairede öz Türkçe

'Dil savaşı'nı her alanda sürdürme gayretinde olan Dâhiliye Vekilliği de görev başındadır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, öz Türkçe kelimelerin resmî dairelerde kullanılması için vilayetlere tamim yolladı.[2]

Dille ilgili bu denli resmî kampanyanın sürdürüldüğü bir sırada sözlük de hazırlandı. 5000 kelimenin Türkçe karşılığı bulunduğu haberi örnekleriyle birlikte verildi.[3]

Kimliğin önemli bir unsuru dilin konuşmadan eğitime, sokağa ve işyerine Türkçeyi hâkim kılmak, devletin resmî operasyonu olarak uygulandı. Devletin resmî dairede Türkçe bir de öz Türkçeyi kullanmayı zorunlu kılması, aslında Lozan'ın (madde 39) delinmesidir. Bu, resmî ideolojiye uygunsa yani Ankara'nın işine geliyorsa Lozan delinebilir, aksine Ankara'nın işine gelmiyorsa Lozan delinemezin göstergelerinden biridir.

1.1.2.6- 'Dilini unut, Türkçe konuş'

Sistemin tek ve hâkim partisi Cumhuriyet Halk Partisi, 'Türkçe konuş' kampanyasını merkezi düzeyde idare etmek için bir yapılanmaya gitti. Böyle bir yapılanmayı parti sekreteri olan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya açıkladı.

Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Adana Halkevinde konuştu. 'Türkçeden başka dil konuşan vatandaşlar' başlığıyla verilen Şükrü Kaya'nın konuşmasıyla ilgili haberin girişi aynen şöyle:

> "Anadili Türkçeden başka dil konuşan Türklerin harsî ve içtimaî sahada diğer Türk kardeşlerinin mevkiine gelmeleri için esaslı bir program altında çalışılması takarrür etmiştir. Bu mühim memleket işinin de mahalli ve mevzii tedbirler yerine alakalı her sahada çalışılarak kısa zamanda başarılacağı muhakkak addediliyor. Bu mevzuu üzerindeki çalışmaları Ankara'da Parti [CHP] Umumi Merkezinde teşkil edecek bir komite idare edecektir."

Vekil Şükrü Kaya Adana Halkevinde yaptığı konuşmada, komiteye Seyhan mebuslarının da dâhil olacağını açıkladı.[4]

---

1 *Cumhuriyet*, 5.2.1935, sf. 1 ve 5.

2 *Cumhuriyet*, 20.11.1934, sf. 1 ve 5.

3 *Cumhuriyet*, 25.2.1935, sf. 2.

4 *Cumhuriyet*, 11.3.1937, sf. 1.

Bir buçuk ay sonra yine *Cumhuriyet* gazetesinin 'Yurdda anadili hâkim kılmak için faaliyet' başlığıyla verdiği haberine göre, Seyhan'ın yedi mebusu komite üyesidir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya riyasetinde oluşturulan Merkez Hars Komitesi'nin üyeleri şunlardır:

Seyhan mebusları Hilmi Uran, Esma Nayman, Ali Münib Damar, General Naci, İbrahim Mete, Ömer Biçer, Tevfik Tarman ve Balıkesir Mebusu Örgerveren[1], İçel mebusları Emin, Ferid Celal, Fikri Mutlu, Hakkı Saydam ve Hamdi. Komitenin Başkanı Hilmi Uran ve sekreterse Örgeevren'dir. Bu komitenin görev sahası Seyhan, İçel ve havalisidir.[2]

CHP karar veriyor gerekli teşkilatı kuruyor ve bunu devletin faaliyeti olarak uyguluyor; durum bu kadar nettir.

20 yıl öncesinde hükümetin ve meclisin tek ve hâkim partisi İttihat ve Terakki de böyle yapardı. Nitekim böyle bir hükümet icra ettiği İttihat ve Terakki'nin yargılandığı mahkeme kararıyla da sabittir.[3]

Bu sadece merkezi hükümet düzeyinde değil, vilayet ve sancaklarda da İttihat ve Terakki'nin partidaşları Ermeni soykırımına giden sürgünde olduğu gibi, en yüksek mülki amiri hep yönlendiren pozisyonda olmuştur. Bunun için İttihat ve Terakki, eşittir devlettir; ki bu idare sistemi, 1930'ların İtalyası'nda, Almanyası'nda faşist partilerin belirleyici yönetim tarzı olacaktır.

CHP de aynı konumda, meclisin ve hükümetin tek partisi, ama yine de önce parti teşkilatında alınan bir karara göre icra yapılacağını bizzat açıklayan da CHP Genel Sekreteri ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'dır.

Yapılacak olan da, 'Anadilini unut, Türkçe konuş' kampanyasının mebusların oluşturduğu bir komiteyle CHP'den idare edilecek olmasıdır. Zaten il parti sekreterinin tüzük gereği vali ve belediye başkanı olduğu da hatırlanacak olursa, bu idarenin adı, CHP, eşittir devlettir.

Şükrü Kaya dâhil CHP'deki pek çok partilinin de geçmiş İttihatçı olduğu hatırlanırsa, her şey daha iyi netleşmektedir. 20 yıl önce de 20 yıl sonra da aynı kural geçerlidir, parti eşittir devlettir. Burada değişen İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet Halk Partisi'ne ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'edir; değişmeyense aynı icra tarzıdır.

---

1 Bu mebusun ismi: Ahmet Süreyya (Örgeevren). Mebus Örgeevren, 1925 Şeyh Said'in yargılandığı İstiklal Mahkemesi'nde savcısıydı. (Ahmet Süreyya Örgeevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002; TPT/II-3, sf. 465-466.)

2 *Cumhuriyet*, 28.4.1937, sf. 1 ve 9.

3 *Takvim-i Vekayi*, no: 3604, sf. 217-220, aktaran, Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, *'Tehcir ve Taktil', Divan-ı Harb-i Örfi, İttihad ve Terakki'nin Yargılanması, 1919-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008, sf. 589-594, ve bundan sonra, Tehcir ve Taktil.

1.1.2.7- [Bazı] Yahudilerden 'evet' kampanyası

Türkleştirmenin önde gelen politikası 'Türkçe konuş' kampanyasıdır ve [bazı] Yahudiler de buna 'gönüllü' ayak uydurmak gayretinde oldu. Benzer konularda genelleştirici bir dil kullanılıyor; Museviler ya da Yahudiler gibi. Oysa burada ifade edilmek istenilen bir teşkilat adına yapılsa da, sonunda 'bazı' Yahudiler adına yapılan bir faaliyettir. Bu anlamda Yahudiler için ifade edilen her türlü faaliyet, 'bazı'ları için geçerlidir.

Türkçe konuşmak olarak başlayan kimliği biçimlendirme faaliyeti, zamanla resmî dili konuşmanın ötesinde kültürünü değiştirmeye kadar vardırıldı.

Yahudi cemaati Yahudiler arasında Türkçeyi yaygınlaştırmak için elinden gelen çabayı gösterdi. 1927 yılı güzünde Haydarpaşa-Kadıköy Yahudi Cemaati Başkanı Yeşua Elnekave, Yahudiler arasında Türkçeyi yaygınlaştırma amacını güden 'Türk Dilini Yaygınlaştırma Komisyonu'nu kurdu ve başkanlığını üstlendi. Musevi Lisesi Müdürü David Markus da, basına yaptığı açıklamada, Türkçeyi överek, kendisinin de Türkçe dersi almaya başladığını söyledi.[1]

1928 Ocak ayında başlayan 'Vatandaş Türkçe konuş' kampanyasının hızı Nisan ayında yavaşladı, vapurlarda Türkçe dışında başka dilde konuşmaktan kaçınıldı. Türk Ocakları azınlıklar için Türkçe kampanyaları düzenledi. Daha sonra bu kampanya başladığı gibi aniden bitti.[2]

1928 yılında Avram Galanti, 'Türkler ve Yahudiler ve Moiz Kohen yani Tekin Alp de 'Türkleştirme' kitaplarını kaleme aldı. Tekin Alp, kitabında Musa'nın On Emri'nden esinlenerek, Evâmir-i Aşere (On Emir) olarak, "1- İsimlerini Türkleştir. 2- Türkçe konuş. 3- Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku. 4- Mekteplerini Türkleştir. 5- Çocuklarını memleket mekteplerine gönder. 6- Memleket işlerine karış. 7- Türklerle düşüp kalk. 8- Cemaat ruhunu kökünden sök. 9- Millî iktisad sahasında vazife-i mahsusanı yap. 10- Hakkını bil" maddelerini sıraladı.[3]

Yahudi cemaatinden, Moiz Kohen'in kitabına eleştiriler geldi. Moiz Kohen [Tekin Alp], bu yönde gayretini yoğunlaştırmasına rağmen, sonunda 1955'li yıllarda oğlunun yaşadığı Fransa'ya gitmek zorunda kaldı.[4]

Böylece İttihat ve Terakki döneminden beri sürekli Türkleştirme kampanyalarına bizzat kalemiyle katılan ve 1930'lu yıllarda *Kemalizm*[5] kitabına imza atan Moiz Kohen [Tekin Alp], bu gayretini 1910'lardan 1955'e kadar sürdürürse de ne yazık ki, sonunda Türkiye'yi terk etmek zorunda kalacaktır.

1930'lu yıllarda yine resmî Türkçü kampanyalar gündemdedir.

---

1 Rıfat N. Bali, age, sf. 133.

2 Rıfat N. Bali, age, sf. 147.

3 Rıfat N. Bali, age, sf. 149-150.

4 Rıfat N. Bali, age, sf. 153, 553.

5 Tekin Alp, *Kemalizm*, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul-1936.

İzmir ve çevresinde Yahudi cemaatinde Türkçe konuşma kampanyası 1931 baharında yeniden yoğunluk kazandı. Oluşturulan komisyon İzmirli Yahudilerin Türkçe konuşmasıyla ilgili her İzmirli her bir Yahudiye 'Taahhütname' imzalattırdı. Hatta İzmir Yahudileri arasında Yahudi isimlerinin yerine Türk isimlerinin alınması yaygınlaştırıldı.[1]

Devamında İzmirli Yahudiler 1934 Nisan ayında sinagoglarında dualarını İbranice yerine Türkçe okumaya karar verdi. Ardından Türkçe konuşma kampanyası Mayıs 1934'te İzmir'de yeniden hız kazandı. Gençler üstlerinde "Yurttaş, Türk'sen Türkçe konuş" ve "Türk'ü seven onu sayar. Türkçe konuşunuz" gibi yazılı kartları Türkçe konuşmayan kişilere dağıtarak, onları Türkçe konuşmaya davet etti. Bu faaliyet sonucunda Temmuz 1934'te 70-80 yaşındaki Yahudiler bile Türkçe konuşmaya başladı.[2]

Türkçeyi kabullenme faaliyeti, zamanla Türk kültürünü de kapsama aldı.

[Bazı] Yahudiler, Türkçe dilinin ötesinde Türk kültürünü benimsemeye yönelik teşkilat da kurdu. Bu amaçla Ankara'da [bazı] Yahudiler 'Türk Kültür Cemiyeti'ni ve Edirne'de [bazı] Yahudiler de 'Türk Kültür Birliği'ni kurdu. Ankara'da kurulan cemiyet, Yahudi cemaatine yönelik yayımladığı beyannamede herkesi çalışmaya davet etti.[3]

Cemaatin gençleri de aktiftir. Beyoğlu'nda Beneberit Musevi Lisesi talebesi, kendi arasında 'Türkçe Konuşma Cemiyeti' kurdu ve bütün sınıflara 'Türkçe konuş ve konuştur!' levhalarını asmak üzere bastırdı.[4]

Zamanla 1930'lu yılların sonunda İzmirli Yahudiler, tüm Yahudileri Türkçe konuşmaya davetin ötesinde, konuşmayanın cezalandırılması talebinde bulunarak, "Devletin dili Türkçedir. Milliyetçiliğin ilk şartlarından biri de Türkçe konuşmaktır" açıklamasını yaptı. Esnaf Ve Ahali Bankası eski müdürü Naom, Musevi Mektebi Müdürü Hasan Gomel gibi tanınmış münevverler de Türkçe konuşmanın şart olduğuna dikkat çekti. Yine İzmirli Yahudiler sinagoglarda yaptıkları toplantılarda Türkçe konuşmak için propaganda yapmaya karar verdiler.[5]

'Türkçe konuş' kampanyalarıyla ilgili [bazı] Yahudiler faaliyeti üstlenmiş olsa da, anlaşılan o ki genelinde Yahudiler, devletin resmî söylemine uyma gayretinde olmuştur. Yahudilerin bu denli uyum gösterme faaliyetine rağmen, birkaç yıl sonra Trakya Yahudileri 1934 yazında merkezi bir operasyonun hedefi haline gelmiş ve sürgün edilmiştir.

---

1 Rıfat N. Bali, age, sf. 157-159, 161.

2 Rıfat N. Bali, age, sf. 244-245, 255.

3 *Cumhuriyet*, 21.7.1933, sf. 2 ve 8.12.1933, sf. 2.

4 *Cumhuriyet*, 3.12.1933, sf. 2.

5 *Cumhuriyet*, 17.3.1937, sf. 7 ve 29.3.1937, sf. 1.

1.1.2.8- İZTO: Türkçe konuş, Türkçe yaz

Genelinde 1930'larda yoğunlaşan Türkçe kampanyası, 1920'lerin ikinci yarısında da gündemdedir. Merkezi bu yöndeki kampanya mevcut kurumları da kapsama aldı. İzmir Ticaret Odası, ticari hayatta Türkçeyi hâkim kılmak için yetkili organlarında görüştü ve belli sonuçlara vardı.

İzmir Ticaret Odası Meclisi 28 Mayıs 1925'te istidaların (dilekçelerin) Türkçe yazılmasını ve 17 Ağustos 1925'te de borsada Türkçe konuşulmasını kararlaştırdı.[1]

İzmir Ticaret Odası Meclisi, 6 Kanunusani (Ocak) 1926 tarihinde yaptığı 114. toplantısında, defterlerin Türkçe tutulması talebini değerlendirdi. Oda görüşmenin sonunda, "Tüccarın kanuni defâtir-i ticariyi usûlü dairesinde Türkçe tutmaları, tüccarın dairelere ve odalara verdikleri istid'a vesâire evrak üzerine odalardaki kayıd ve tescil numerolarının vaz'ı, Oda'da mukayyed ve sicill-i ticaretde tescil edilmiş müesseselerin Oda'ya isteyeceği her dürlü malûmatın itâsına mecbûriyetleri hakkındaki nizamnâme maddelerinin alakadârlara hem gazeteler ve hem de tamim mektubuyla tebliğine" kararını aldı.[2]

Meclis kararından altı gün sonra 12 Kanunusani (Ocak) 1926'da Meclis toplantısında konu tartışıldı ve zapta geçen konulardan birisi de, 'Tüccar Defterlerinin tasdiki Meselesi'dir. Defterlerin Türkçe tutulması için tüccarlara üç aylık bir mühletin verilmesi kabul edildi.[3]

Beş ay sonra 5 Mayıs 1926'da İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti de, tüccarlara Türkçe ders verilmesi konusunda ne yapılacağıyla ilgili Ticaret Müdiriyeti'ne cevap yazılması kararını aldı.[4]

Odanın bu faaliyeti, bir yönüyle resmî kampanya sırasında kurumların nasıl yönlendirildiğinin, diğer bir yönüyle de odanın Türk milliyetçiliği rüzgârına ne denli katılmış olduğunun da göstergesidir.

1.1.3- Anadolu'nun dili ve dini

Osmanlı'da Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünkü sınırları içinde (Hatay hariç) kalan nüfus, 19'uncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren önce arttı ve daha sonra azaldı.

1927-1965 dönemi nüfus sayımı istatistiklerinde, gerçekte anadili Ermenice, Rumca hatta Kürtçe olduğu halde Müslüman kimliğinden dolayı 'anadilim Türkçe diye cevap verilmiş olabileceği gibi, anası ve babası Ermeni ya da Rum olduğu halde anadili Rumca ve Ermeniceyi bilmediği için yine Müslüman kimliğinden

1 İZTO, Karar-2, sf. 326, 326.

2 İZTO, Karar-2, sf. 434.

3 İZTO, Zabıt-1, sf. 30-32.

4 İZTO, İdare-1, sf. 56.

dolayı 'anadilim Türkçe demiş olacakların varlığı dikkate alınmalıdır. Bu sapmayla ilgili tahminde bulunmak zor, fakat önemsizdir denemez.

Hatay hariç T.C.'nin sınırları içinde 1884'te 12 milyon 587 bin olan toplam nüfus, 1913'e kadar artarak 15 milyon 821 bine yükseldi. İttihatçı hükümet döneminde, 1914'te başlayan Birinci Paylaşım Savaşı, Ermeni soykırımı ve genel sürgün politikası sonucunda toplam nüfusta ciddi gerileme yaşandı. Yunanistan ve Türkiye arasındaki mübadeleyle birlikte 1923'te toplam nüfus 13 milyon 93 bine kadar geriledi ve böylece 1913-1923 döneminde Balkanlar'dan gelen muhacir göçüne rağmen toplam nüfus 2,7 milyon azaldı. Savaş, kırım ve mübadele ile 10 yıllık sürekli gerileme dönemi sonrasında toplam nüfus ancak 1925 sonrasında artış kaydederek, 1927'de 13 milyon 648 bine yükseldi.[1]

1914 yılı hükümetin yaptırdığı sayıma göre Osmanlı'nın toplam nüfusu 18,5 milyondur. Bunun 15 milyon 44 bin 846'sı Müslüman iken, geri kalan 3 milyon 475 bin 170'i de etnik kökeniyle birlikte anılmakla birlikte esas olarak Hıristiyan ve Musevi'dir. Buna göre, 1914'te Osmanlı'da nüfusun yüzde 81,23'ü Müslüman ve geri kalan yüzde 18,77'si ise Hıristiyan ve Musevidir. Rum Katolik ve Rum Ortodoks nüfusları toplamı, 1 milyon 792 bin ve Ermeni Gregoryen ve Ermeni Katolik toplamı ise 1 milyon 230 bindir. Bu halde etnik köken itibariyle 1914'te Osmanlı nüfusunun yüzde 9,34'ü Rum ve yüzde 6,64'ü Ermeni'dir. Yüzde 81'i aşan Müslüman nüfus, Türkler, Kürtler, Araplar, Çerkezler ve diğer Müslüman milliyetlerden oluşmaktadır.[2]

Osmanlı'nın kendi sayımına göre Ermeni ve Rum nüfusu bu kadar belirtilmiş olsa da, karşı veriler de öne sürülmekte olup, önemli bir sapmanın varlığı görülmektedir.

Osmanlı'da 1912 yılına ait olmak üzere Ermeni Patrikliği'ne göre Ermeni nüfusu toplamı 1 milyon 915 bin, Fener Rum Patrikliği'ne göre Rum nüfusu 2 milyon 20 bindir.[3]

1914 yılıyla ilgili bir başka çalışmada da Osmanlı nüfusu 20 milyon olup, bunun 5,1 milyonu Hıristiyandır ve Hıristiyan nüfusun 1,8 milyonu Ermeni ve 2,2 milyonu Rum'dur.[4]

Nüfus rakamlarındaki bu sapmayla ilgili tartışmanın saklı kalması kaydıyla, mevcut resmî olarak sunulan nüfus verileri dikkate alındığında, Birinci Paylaşım Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı 10 yılın sonunda 1927'ye gelindiğinde Müslümanların yüzde 97'yi aşan payı, 1960'lı yıllarda iki puanlık artışla yüzde

1 Prof. Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, Tarihi İstatistikler Dizisi, cilt: 2, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara-1996, sf. 65.

2 *Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, İstanbul-1919, aktaran, Kemal H. Karpat, age, sf. 226-227; Prof. Cem Behar, age, sf. 46.

3 Kevorkian-Paboudjian ile Alexandirs, aktaran, Fuat Dündar-2008, sf. 448-449.

4 Kevork Aslan, *Ermenistan ve Ermeniler*, İstanbul-1914, sf. 119, aktaran, Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul-1976, sf. 137.

99'a zıpladı. 'Anadilim Türkçe diyenlerin payı da, 4 puanlık artışla yüzde 90'ı aştı. Bunlar, İttihatçıların 'tek'leştirme, daha açık ifadesiyle Türkleştirme politikasının ne denli uygulandığının sonucudur. Nüfusun dile ve dine göre dağılımıyla ilgili sonuçlar en son 1965 nüfus sayımında açıklandı, ondan sonra bununla ilgili sonuçların açıklanması yasaklandı.[1]

1.1.3.1- Gayrimüslimin silinmesi

Osmanlı'da idari ve kültürel merkezileşmeyi birlikte uygulamanın sonucu olarak merkezi yönetimin 'Müslümanlaştırma' ve 'Türkleştirme' politikasıyla, 19'uncu yüzyıl yarısından itibaren Anadolu'da genel olarak Müslüman nüfus artarken, Hıristiyan ve Musevi nüfus azaldı. Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında aynı politikaya kaldığı yerden devam edildi. Bunun sonucunda 20'nci yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'nun gayrimüslim rengi tamamen solduruldu. Anadolu kentlerinin sosyal kimliği de yüzde 100 değişti.

Tarihinde kültürel kimliğiyle her zaman dikkat çekmiş bir kent olan İstanbul, bu rengini ciddi oranda kaybetti. Sadece İstanbul'un değil, İzmir'den Trabzon'a, Edirne'ye kadar pek çok kentin kimliği imha edildi.

İstanbul'da 19'uncu yüzyıl sonunda nüfusunda gayrimüslimlerin yüzde 55,9 ve Müslümanların yüzde 44,1 olan payı hemen hemen bir çeyrek asır sonrasında tamamen tersine döndü.

Yunanistan'la yapılan Rum ve Müslüman mübadelesinin ardından Osmanlı sonrası Türkiye'sinde ilk nüfus sayımı 1927'de yapıldı ve buna göre nüfusun toplamı 13 milyon 648 bin 270'dir.[2]

İstanbul'da nüfusun dinsel dağılımında 20'nci yüzyıl başında yüzde 55,9 olan gayrimüslim payı, 1927'de yüzde 31,1'e inerken, Müslüman payı yüzde 68,9'a yükseldi. Yani çeyrek asırlık sürede, İstanbul'da yaşayan her 100 kişide gayrimüslimlerin payı 56 kişiden 31 kişiye gerilerken, Müslümanların payı 44 kişiden 69 kişiye çıktı. İzmir'de de benzer süreç yaşandı ve her 100 kişide gayrimüslimlerin 61 kişi olan payı 5 kişiye düştü. Anadolu'nun pek çok ilinde aynı süreç yaşanmıştır. Dini dağılımı itibariyle her 100 kişide gayrimüslimlerin payı, Trabzon'da 43 kişiden 1 kişiye, Edirne'de 44 kişiden 18 kişiye, Bursa'da 24 kişiden 3 kişiye, Diyarbekir'de 32 kişiden 12 kişiye, Erzurum'da 31 kişiden sıfıra, Adana'da 18 kişiden 9 kişiye, Sivas'ta 33 kişiden 5 kişiye, Ankara'da 33 kişiden 5 kişiye geriledi.[3]

1927'de Hıristiyan, Musevi ve diğer dinlerden oluşan yüzde 2,77'lik gayrimüslim nüfus payı, 2010'larda toplam nüfusun 75 milyon olduğu dikkate alındığında

1 Nevzat Onaran, *Anadolu'nun dili ve dini*, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, *Almanak 2003*, 1. baskı, İstanbul-2004, sf. 354-365.

2 İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri*, Fasikül: 1, Ankara, 1929, sf. XVII.

3 Prof. Cem Behar, age, sf. 64, 74; İstatistik Umum Müdürlüğü, a.g.e., sf. IX, X, LIVX.

yaklaşık 2 milyon 77 bin kişinin gayrimüslim olması gerekiyordu, ama 2012'de tüm gayrimüslimlerin toplamıysa tahminen 100 bini bile bulmuyor.

Tahminen diyoruz; çünkü 1970 yılı ve sonrası sayımlarda anadile ve dine göre bilgiler toparlandığı halde sonuçların açıklanması resmen yasaklandı.

Peki, ne oldu da, 90 yılda olması gereken nüfusa göre yaklaşık 2 milyon insan yani gayrimüslim yok oldu?

Bugünkü 100 bin gayrimüslimin 75 milyondaki payı da binde 1,33'tür.

1927'de yüzde 2,77 olan gayrimüslim nüfusun payı tam 90 yıl sonra binde 1,33'e düşmüştür; diğer bir deyişle Türkiye'de 1927'de her 1000 kişiden 27,7'si gayrimüslim iken, bu sayı 2010'larda ancak 1,3 kişiye gerilemiştir.

Anadolu özelinde 1910'larda İttihatçı iktidarla 'ben Türk' merkezli 'öteki'ne karşı Türk milliyetçiliğiyle yoğunlaştırılan tekleştirme, diğer bir deyişle 'tasfiye' politikası, sonraki yıllarda da resmen sürdürülmesinin sonucu olarak, 'öteki' nüfus hep azaldı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1920'den 1927'ye devam eden 'öteki'lerin azalması, sonraki yıllarda da siyasi ve ekonomik gerekçelerle devam etti.

Resmî zevatın söylediği şekliyle 'kardeşlik politikası'nın sonucu olarak mı azaldı?

Peki, bu nasıl bir 'kardeşlik politikası' ve hoşgörüdür ki, 'öteki' azaldı, hatta yok edildi!

Acaba 'kardeşlik politikası' izlenmeseydi ne olurdu?

1.1.3.2- 'Yüzde 99,9 Müslüman'= 'Öteki'ni imha

Osmanlı'nın son çeyreğinde olduğu gibi Cumhuriyet dönemi resmî Türk milliyetçiliği politikalarıyla toplam nüfusta Müslüman nüfusu payı sürekli artarken, Hıristiyan ve Musevi nüfusu payı hızla azaldı.

Osmanlı toplam nüfusunda 1885'te yüzde 72,4 olan Müslümanların payı, 1897'de yüzde 74,1'e, 1906'da yüzde 74,2'ye ve 1914'te yüzde 81,2'ye yükseldi.[1] Yani 1885-1914 döneminde Osmanlı nüfusunda gayrimüslim payı 8,8 puanlık gerilemeyle yüzde 27,6'dan yüzde 18,8'e indi. Bu erime, Cumhuriyet'in ilk 10 yılında mübadelenin de etkisiyle hızlandı. 1927'ye gelindiğinde Müslümanların yüzde 97'yi aşan payı, 1960'larda yüzde 99'a zıpladı[2] ve bugün de ifade edilen yüzde 99,9'dur.

Bu, resmen yok etmenin rakamıdır. Bunun sonucundadır ki, Türk-Sünni İslamcıların ifadesiyle ve resmî olarak da beyan edildiği üzere 'yüzde 99,9'u Müslüman olan ülke' sonucuna gelindi.

---

1 Prof. Cem Behar, age, sf. 46.

2 İstatistik Umum Müdürlüğü ve Devlet İstatistik Enstitüsü, 1927, 1935, 1945,1950, 1955, 1960 ve 1965 nüfus sayım sonuçları.

'Yüzde 99,9 Müslüman' olmakla övünmek, hem gayrimüslimleri imha ettiğinin hem de resmî zevatın dilinden düşürmediği hoşgörüden ne anlaşıldığının itirafıdır.

Nüfus sayımında 'Sünni ve Alevi-Kızılbaş' ayrımı sorulmadığı için herkes Müslüman yani Sünni potasına atıldı. Hıristiyanlar tasfiye edilirken Alevi-Kızılbaşlara karşı da asimilasyon politikasına ağırlık verildi. Bunun için resmîleştirilen Türk-Sünni İslam sentezi teorisi yandaşları da, "Nüfusun yüzde 99,9'u Müslüman..." söylemini çok sevdi.

Nüfusun yüzde 99,9'u Müslüman ya da İslam dendiğinde, Alevi yok sayılarak tanımlama yapılıyor; bu da yanlıştır. Bütünlüklü bir gösterim için olsa gerek, nüfus sayım forumları da, farklı yazımını yasaklayan bir bilgi notuyla hazırlanmıştır.

Yakın dönemde 2 Temmuz 1993'te Sivas, 12 Mart 1995'te İstanbul-Gazi ve daha öncesinde Maraş, Malatya ve Çorum Alevi-Kızılbaş kıyımları, mevcut sistemde ne yaşandığının acı pratiğidir.[1]

31 anadil

Nüfusun anadile göre dağılımı dikkate alındığında, kişinin kendisinin ifade ettiğine göre 1927'deki sayımda yüzde 86,43 olan anadili Türkçe olanların nüfus toplamındaki payı, sonraki nüfus sayımlarında sürekli artarak 1965'te yüzde 90'ı aştı.

Resmî 'Vatandaş, Türkçe konuş' kampanyası ve diğer 'Türkleştirme' politikaların da etkisiyle, bazı belediye sınırları içinde Türkçeden başka dil kullanımının yasaklanmasıyla, resmî dil Türkçenin kullanımı yaygınlaştırılmış, sadece kullanma değil, zamanla tanımlama da ona göre yapılır olmuştur.

1927 nüfus sayımında, nüfusun anadile göre dağılımında 'Diğer, sair diller' dışında, ismi tek tek belirlenen 31 anadil vardır. 1927'de nüfusun dağılımında 11 milyon 778 bininin anadili Türkçe, 1 milyon 184 bininin anadili Kürtçe, 134 bininin anadili Arapça, 120 bininin anadili Rumca, 65 bininin anadili Ermenice ve 70 bininin anadili Yahudicedir. Toplamda Türkçenin yüzde 86,43 olan payı, Kürtçede yüzde 8,7'ye yaklaştı.

31 anadilden biri Türkçedir. İnsani olarak Türkçe kadar diğer 30 anadilin de yaşama hakkı vardır.

Anadili Türkçe olanlara Türk demek ne kadar doğruysa, diğer 30 anadilli insanların her birine 'Türk' demek de o kadar yanlıştır. İnsanların anadili neyse odur, ona şusun veya busun demenin bir anlamı yoktur.

---

1 H. Nedim Şahhüseyinoğlu, *Yakın Tarihimizde Kitlesel Katliamlar*, İtalik Kitapları, Ankara-1999; Derleyen Baki Öz, *Alevilik ile İlgili Osmanlı Belgeleri*, Can Yayınları, İstanbul-1997; Av. Remzi Kazmaz, *Gereği Düşünüldü Gazi Davası*, İstanbul-2003; Aziz Tunç, *Maraş Kıyımı*, Belge Yayınları, İstanbul-2011; Hüseyin Karababa, *Sivas Davası*, İlkim Bas. Yay. Dağıtım, Ankara-2008.

Resmî ideolojinin 'Herkes Türk'tür' söyleminin kökeni, İttihat ve Terakki'ye giden Türk'ten başkasının yaşam alanını daraltan ve hatta yok eden 'merkeziyetçi ve Türkçü' anlayışıdır ki bugünkü demokrasi sorununun kaynağında bu resmî kabullenme vardır.

1927'deki nüfusun anadile göre dağılım oranı dikkate alındığında, 2011'deki tahmini 75 milyonluk nüfusun dağılımının şöyle olması gerekiyordu:

64 milyon 822 bin Türkçe, 6 milyon 517 bin Kürtçe, 652 bin Rumca, 352 bin Ermenice, 735 bin Arapça, 375 bin Yahudice, 525 bin Çerkezce, 112 bin Bulgarca, 120 bin Arnavutça ve geri kalan diğer diller arasında paylaşılacaktı.

Yani 1927'deki nüfus sayımında ortaya çıkan anadilin dağılımı korunsaydı bugün 75 milyonun 1 milyonunun anadili Rumca ve Ermenice olacaktı, oysa bugün sadece birkaç bin ifade edilen Rum ile Ermeniler dâhil tüm Hıristiyan nüfusun toplamı 100.000 civarında olması, resmen imhanın yaşandığının ifadesidir.

1920'ler ve 2010'lar Türkiyesi ile komşuları Suriye, İran, Yunanistan, Bulgaristan ve Irak nüfus dağılımında 'öteki' payı dikkate alındığında, 'öteki'ne karşı yüzde 99 bilmem kaça ulaşan Türkiye'den başka bir ülke var mı?

Anadolu Ermenileri yine sürüldü

Mübadeleyle Rumlar Anadolu'dan tamamen 'temizlendikten' sonra, Anadolu Ermenileri yine devletin sürgün politikası hedefidir.

1920'lerin sonu ve 1930'larda Anadolu'nun bazı kasaba ve şehirlerinde yaşamını sürdüren T.C. vatandaşı gayrimüslimlerin İstanbul'a gitmesi yönünde devletin fiili girişimleri oldu. Yahudiler özelinde Trakya'da ve Ege'de yaşandı; bunda devletin belli organlarının aktif olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu, ABD elçisi kaleminden de raporlaştırıldı.

2 Mart 1934 tarihli ABD elçiliğinin, Washington'a gönderdiği raporda, Orta Anadolu'daki Ermenilerin İstanbul'a yollandığına dikkat çekildi. Bu, gayrimüslimin malının ve mülkünün alınmasının bir politikası olarak hayat buldu. ABD Elçisi Robert P. Skinner, raporunda, "Kısa bir süre önce Ermenilerin Anadolu'nun içlerinden İstanbul'a sürülmeleri ile ilgili olarak çeşitli kaynaklardan elçiliğimize ulaşmış olan bazı ayrıntılı bilgileri... Ermeniler altı hafta önce İstanbul'a gelmeye başladılar. Gelenler Ermeni Patrikhanesi ve onun yan kuruluşları olan kilise hayır kurumları vasıtasıyla Ortaköy ve Yeniköy civarındaki terk edilmiş evlere yerleştirildiler... Sürülenlerin çoğu, Anadolu'daki evlerinden koparılıp atılmalarının, hükümetin Anadolu'yu tamamen Türklerin yaşadığı bir bölge haline getirme programının parçası olduğunu düşünüyorlar. Türk polisinin, Ermenileri kaçırtmak üzere Ermenilerin toplu olarak yaşadığı şehir ve köylerdeki Müslümanları kışkırttıklarını söylüyorlar... (Ermeniler) sahip oldukları her şeyi çok düşük fiyatlara satıyorlar... Fakat bu koşullarda yapılan satış, pratikte malı terk etmek anla-

mına geliyor... Muhtemelen (Ermenilerin) yerlerinin değiştirilmesi Anadolu'nun tamamen Türkleştirilmesi konusundaki aleni hükümet politikasının sadece bir adımı olabilir" bilgisini aktardı.[1]

Bu kışkırtma ve kovma politikası sonraki yıllarda da resmen uygulanan resmî bir politika olarak sürdürüldü. 1950'li yıllarda Anadolu'nun birçok kentinde yaşanan bu politikanın sonucu olarak Zaralı Mıhitar Dede[2] ve Arapkirli Varsen Oruncakıcel[3] İstanbul'a gelenlerden sadece iki şahittir. İstanbul da geçici duraktır ve birçok insan buradan yurtdışına göç etmek zorunda kalacaktır. Böylece Anadolu'da Hıristiyanları tasfiye süreci İstanbul'da da yaşanmaya devam edecektir.

Türkçeyi egemen kılma ve Müslüman muhacirleri iskân politikasının yoğunlaştırıldığı 1930 ve 1940'lı yıllardan itibaren Anadolu'dan ve Trakya'dan İstanbul'a sürülen ve 'gitmek zorunda kalan' Hıristiyanlar, 1960'lardan sonra yurtdışına göç etti.

Rumlar, Ermeniler ve Süryaniler ve diğer 'öteki'ler asırlardır var olduğu toprağını 'terki vatan' etmek zorunda kaldı.

Bu tür merkezi devlet operasyonlarıyla Anadolu renkleri solduruldu!

1.1.3.3- Hanefi devlet ve Aleviler

Cumhuriyet ilanı sonrasında İcra Vekilleri Heyeti (hükümet) yapılandırıldı. BMM 23 Nisan 1920'de açıldıktan sonra 3 Mayıs 1920'de oluşturulan İcra Vekilleri Heyeti'nin (Bakanlar Kurulu'nun veya hükümetin) vekillerinden (bakanlarından) Şeriye ve Evkaf Vekili ile Erkanı Harbiyei Umumiye Vekili, 6 Mart 1924'e kadar görev yaptı.[4]

3 Mart 1340 (1924) tarih ve 429 no'lu 'Şer'iye ve Evkaf ve Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun'la[5], bu iki vekillik ilga edildi (madde 2 ve 8) ve Diyanet İşleri Reisliği (madde 1) ile Erkan-ı Harbiyei Umumiye Reisliği yani Genelkurmay Başkanlığı (madde 9) kuruldu.

Ayrıca kanunda Diyanet İşleri ve Erkan-ı Harbiyei Umumiye Reisleri Başvekilin teklifi ve Reisicumhur'un onayıyla tayin edilir (madde 3 ve 10), Diyanet İşleri Reisi Başvekil'e bağlıdır (madde 4), Diyanet İşleri Reisi, bütün cami ve mescitleri idare eder, imam, hatip ve vaizi tayin eder ve görevden alır (madde 5) ve Erkan-ı Harbiyei Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanlığı) görevi gereği her vekâletle görüşebilir (madde 11) gibi hükümler de yer aldı.

Yorumsuz: Kanun gereği T.C. Başbakanı, Sünni dini teşkilatın da başıdır.

---

1 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 93.

2 *AGOS*, 1 Temmuz 2011, sf. 12.

3 *Son Arapkirli Varsen Oruncakıcel*, Söyleşi: Mayda Saris, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2011.

4 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Dünden Bugüne Başbakanlık, 1920-2004*, Ankara-2004, sf. 214-219.

5 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. Basılış, Ankara-1948, sf. 320-321.

Şeriye ve Evkaf ile Erkan-ı Harbiyei Umumiye vekilliğinin kaldırılması ve birer başkanlık düzeyinde görevlendirme yapılması, sistemin sivilleşeceği ve çeşitli dinlere karşı daha mesafeli olacağı gibi sonucu akla getirirse de, yaşanan pratik öyle olmayacaktır. Asker, güvenlik aracı olmanın ötesinde sistemde kurumsallaşan bir fonksiyona sahip oldu.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın din hizmeti de, Osmanlı'nın, Şeyhülislamlık'ın bıraktığı yerden devam eden bir faaliyeti olarak, camisi ve yayınları ve teşkilatıyla 'tek'çi bir anlayışta yoğunlaştı; bu da Sünni İslamdı.

Yine 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı'nın oluşturacağı teşkilatın altyapısını güçlendirmek için bizzat devlet imkânlarıyla eğitim vermek için kanuni düzenleme yapıldı. 3 Mart 1340 (1924) tarih ve 430 no'lu 'Tevhidi Tedrisat Kanunu'yla 'mektep ve medreselerin ve ilmiye' kuruluşlarının tümü Maarif Vekâletine bağlanırken (madde 1 ve 2), ayrıca din görevlilerinin eğitiminin nasıl olacağı konusu 4'üncü maddede düzenlendi.

Bu maddede, din uzmanları yetiştirileceği Darülfünunda bir ilahiyat fakültesi kurulacağı ve din hizmeti verecek memurları yetiştirmek için ayrıca mektep açılacağı öngörüldü.[1]

Bu 4'üncü madde sayesinde imam hatip okulları açıldı. 1923-1924 eğitim yılında tam 29 tane İmam Hatip Mektebi eğitime başladı ve bu mektep sayısı 1926-1927 öğretim yılında 2'ye indi. Ardından laiklik tartışmasının yoğunlaştığı bu dönemde 1929-1930 öğretim yılında bu mektepler kapatıldı.[2]

Yine 3 Mart 1924'te bir diğer kanunla da Halifelik kaldırıldı. 3 Mart 1340 (1924) tarih ve 431 no'lu 'Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun'la, "Halifelik halledilmiştir" (madde 1). Devamında zaten hilafetin hükümet ve Cumhuriyet'in esasında var olduğu hükmüne de yer verildi.[3]

Böylece 3 Mart 1924'te çıkarılan 429 no'lu, 430 no'lu ve 431 no'lu kanunlarla Diyanet İşleri ile Genelkurmay başkanlığı kuruldu, İmam Hatip Mektepleri açıldı ve Halifelik kaldırıldı. Öyle ki kanun layihasının görüşülmesi sırasında BMM tutanağına Türklerin ve aslında T.C.'nin mezhebinin ne olduğuna kadar ifşaatta bulunuldu.

Halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili layihanın görüşülmesi sırasında İcra Vekilleri Heyeti adına Adliye Vekili Seyit (İzmir), uzun konuşmasında Hilafet'in kaldırılması gerektiği üzerinde dururken, bir o kadar Türklerin [ve T.C.'nin] mezhebinin Hanefilik olduğuna dikkat çekti.[4]

Türklerin ve T.C.'nin Hanefi olduğu meclis zabıtlarında resmen yer aldı.

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 322.

2 Ruşen Çakır, İrfan Bozan, Balkan Talu, *İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*, TESEV Yayınları, 2004.

3 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 323.

4 *TBMM ZC*, II/7-3.3.1340, sf. 40-65.

'Türklerin Hanefi' olduğu tezi, Cumhuriyet'in yapılanmasında temel ideolojik argüman olacaktır. Böylece Türk-İslam sentezinde İslamın Sünni Hanefi olduğu resmen ilan edilmiştir. Buna, mecliste hiçbir mebus da itiraz etmemiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı kurulması gibi değişikliklerin yapılmasından 15 gün sonra 18 Mart 1924 tarih ve 68 no'lu 'Köy Kanunu'nun 2'nci maddesinde köyün tanımı yapılırken, mektep, otlak ve yaylak gibi sayılan unsurlardan biri de ibadet yerinin cami olduğudur.[1]

Bu kadar net, kanun maddesinde 'ibadet yeri' denmiyor, doğrudan doğruya cami diye yazılmıştır. Diğer bir deyişle cami dışında herhangi bir ibadet yeri resmen kabul edilmemiştir. Aslında bu, diğer bir ifadeyle 'cami' dışındaki diğer ibadet yerlerini resmen yasaklamaktır.

Aslında bu yöndeki faaliyetin temeli Cumhuriyet'in ilanını sağlayan kanuni değişiklikle atılmıştı.

Cumhuriyet'in ilan edilmesini sağlayacak 1921 Anayasa değişikliğinde, devletin dinine yönelik bir belirleme yapılmış ve 2'nci maddeye, Türkiye devletinin dininin İslam ve resmî dilinin Türkçe olduğu yazılmıştı.[2]

Bu değişikle devletin, idare tarzının Cumhuriyet ve dininin [Sünni] İslam ve dilinin Türkçe olduğu ilan ediliyordu.

Laiklik Anayasa'ya girdi, amma

Devletin diniyle ve resmî diliyle ilgili bu madde, 20 Nisan 1924'te kabul edilen yeni 1924 Anayasası'nda da aynen yer aldı, ama "Başkent Ankara'dır da eklendi. Ancak bu maddenin dini ifadesi, 1928 Anayasa değişikliğiyle çıkarıldı. 9 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı kanunla 1924 Anayasası'nın dört maddesi değiştirildi ve bunlardan biri de, "Türkiye devletinin dini, dini İslam'dır" ibaresinin çıkarıldığı 2'nci maddedir. Değişikle 2'nci madde "Türkiye devletinin resmî dili, Türkçedir; makarrı (başkenti) Ankara şehridir" oldu.[3]

Böylece 29 Ekim 1923'te getirilen 'devletin dini İslam' ibaresi, 9 Nisan 1928'de kaldırıldı.

Dokuz yıl sonra 5 Şubat 1937 tarihli ve 3115 no'lu kanunla bu madde, "Madde 2- Türk Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve İnkılâpçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir" şeklinde değiştirildi.[4]

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, sf. 336; *Resmî Gazete*, 7.4.1924, no: 68; *TBMM ZC*, I/7-4 Mart, 11 Mart ve 18 Mart 1340, sf. 74-96, 303-323 ve 651-669.

2 *TBMM ZC*, II/3-29.10.1339, sf. 89-99; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. Basılış, Ankara-1948, sf. 158.

3 *TBMM ZC*, III/3-9 Nisan 1928, sf. 115-119; Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, sf. 111.

4 Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, age, sf. 111.

1937 değişikliğiyle anayasaya giren laiklik, sonraki bütün anayasalarda da yer aldı.

Laikliğin 'din ve devlet işlerinin ayrılması' tanımı açısından Türkiye pratiği hiç de öyle olmadı. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın koordinesinde, devletin diğer birimlerinin de resmîleştirdiği dini faaliyeti Sünni İslamdı; meclis zaptındaki ifadesiyle Hanefiydi de. Bu kıstas, devletin kadro seçimi ve terfisinde dahi dikkate alındı. Böylesi bir tercih sonucundadır ki, "81 ilde bir tane Alevi vali yok. Devletteki 400 genel müdürden biri Alevi değil"dir.[1]

Hem dini hem de etnik azınlık konumlarından dolayı Hıristiyanların yaşadığı ise tam bir dramdır! Onlar zaten üniversitede öğretim üyesi olmanın dışında hiç devlet memuru olamadıkları gibi, medyadan günlük söyleme hedef alınan bir dil egemenliğinde nefes almaya çalışıyorlar.

Türkçe ezan

1937'de laikliğin Anayasa'ya girmesinden beş yıl öncesinde iktidarın en radikal girişimi ezanın Türkçe okutulmasıdır. İslamın en kutsal metninin asıl dilinden tercüme edilmesi, iktidarın en tartışmalı uygulaması olarak yaşandı. Ezan'dan önce Kuran'ın Türkçe tercümesi 22 Ocak 1932'de ilk defa Hafız Yaşar tarafından Ayasofya'da Yerebatan Camisinde okunduğu haberi, 'Türkçe kur'an, dün ilk defa okundu' başlığıyla verildi.[2]

Ardından Sultanahmet Cami'sinde on binlerce halkın katılımıyla yine Türkçe Kuran okutuldu. Habere göre kadın, erkek ve çocuğun yanı sıra hatta gayrimüslim vatandaşlar da katılmıştır.[3]

İlk kez 30 Ocak 1932'de Fatih Camisinden ikindi ezan Türkçe okundu. 'İlk Türkçe ezan dün Fatih'te okundu' başlığıyla verilen haberde, "Ezanın Türkçe okunacağını haber alan kesif bir kalabalık vaktinden evvel Fatih meydanında toplanmış, Türkçe ezanı büyük bir alâka ile dinlemiştir. Ezan, Hafız Rifat Bey tarafından evvelâ Arapça, sonra da Türkçe okunmuştur" bilgisine yer verildi. Türkçe ezan metni de yer aldı haberde.[4]

Türkçe ezan, eski CHP'li Celâl Bayar ve Adnan Menderes'in Demokrat Parti'sinin iktidar olduğu 1950'ye kadar devam etti.

Tüm İslam coğrafyasında kutsal kabul edilen ezanın asırlardır söylendiği asıl dilinden Türkçeye çevrilmesi, elbette Sünni Müslümanları olumsuz yönde etkilemiş olabilir, hatta bunun derin izler bırakmış olması da mümkündür.

---

1 Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri Başkanı ve de Alevi ve Bektaşi Federasyonu Yönetim Kurulu Üyesi Kazım Genç, *Radikal*, 10 Ekim 2005, sf. 6.

2 *Cumhuriyet*, 23.1.1932, sf. 1, 4.

3 *Cumhuriyet*, 30.1.1932, sf. 1, 4.

4 *Cumhuriyet*, 31.1.1932, sf. 1, 4.

Âdem de, Hz. Muhammet de Türk'tü!

Bu dönemdeki formülasyonu Kemalizmin ve 1935'ten itibaren Kamâlizmin Türkçü politikaları öyle bir düzeydedir ki, dünyanın beşeriyet yani insanlık tarihi Türk ırkı temelinde yeniden yazılmaktadır.

Bunun tezleri Türk Tarih Kongresi'nde dillendirildi.

Tezler 1930'lu yıllarda daha bütünlüklü olarak sunulmadan önce temeli 1922'de atıldı.

TBMM Hükümeti Matbuat Müdiriyet-i Umumisi'nin hazırladığı 1922 yılında *Pontus Meselesi* kitabında Karadeniz özelinde Pontosluların niye sürgün edildiğinin gerekçesi kaleme alınırken, Anadolu'nun binlerce yıldır Türk toprağı olduğuna ve Sümerlerle Hititlilerin aslında Türk olduğuna ve Ermeniler ile Rumların da sonradan Anadolu'ya geldiğine dikkat çekildi.[1]

1922'de atılan bu tezler, 10-15 yıl sonra teorileştirildi.

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Umumi Kâtibi Dr. Reşit Galip, Birinci Türk Tarih Kongresi'nin 3 Temmuz 1932 tarihli oturumunda sunduğu tebliğinde, Âdem'in bile Türk ırkından olduğuna varan yorum yapmasının ardından, Anadolu'nun geçmişte yaşayan tüm insanları Etilerin ve Mezopotamyadaki Sümerlerin Türk olduğu ilan edildi.[2]

Kürtlerin adı dahi hiç anılmadı.

Birinci kongrede unutulan konular da ikinci kongrede gündeme getirildi.

İkinci Türk Tarih Kongresi'nde 23 Eylül 1937'de yapılan tebliğler sonrası tartışmada söz alan Prof. İsmail Hakkı İzmirli, Peygamber Hazreti Muhammed'in bir hareminin Türk olduğu, peygamberin Türkçe bir mektup yazdığı ve Kuran'da Türkçe kelimelerin analizini yaptıktan sonra, "Arap yarımadasında Türk kültürünün izleri görülüyor. Peygamber'in ırk itibariyle Türk'lüğü bile bahsolunabilir" tezini öne sürdü. Hatta 15 yıl öncesinde Mustafa Kemal de benzer içerikte ifadenin yanı sıra, Türk namındaki insanın "Nuh Aleyhüsselâmın oğlu Yafes'in oğlu olan zattır" demiştir.[3]

5 Şubat 1937'de laiklik Anayasa'da yer aldığı halde yedi ay sonra peygamberin bile Türk ırkından olduğu iddia edildi; bu noktaya kadar gelindi.

'Sünni laiklik'

Laiklik 1937'de kabul edildi, ama devletin resmî organizasyonunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın fonksiyonu gerilemedi arttı, hatta Anayasal bir kurum haline getirildi.

---

1 Pontus Meselesi, sf. 3-12.

2 *Birinci Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 2-11 Temmuz 1932, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010, sf. 99-161.

3 *İkinci Türk Tarih Kongresi*, İstanbul: 20-25 Eylül 1937, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010, sf. 280-289; *TBMM ZC*, I/24-1.11.1338 (1922), sf. 305.

Bugün askerî vesayet tartışmalarında 1961 Anayasası hakkında değerlendirmede bulunanlar esasında eksik değerlendirmede bulunmaktadır. 1961 Anayasası'nın askerî bürokrasinin etkin olduğu Millî Güvenlik Kurumunu Anayasal bir kurum haline getirmesi (madde 111) üzerinde durup askerî vesayet analizi yapanlar, nedense Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da aynı nitelikte (madde 154) olduğunu görmezden gelmektedirler. Bu kurumlarla ilgili benzer hükümler, faşist askerî darbe sonrası hazırlanan 1982 Anayasası (madde 118 ve 136) için de geçerlidir.

Böylece askerî bürokrasi Millî Güvenlik Kurumu ile Sünni dinci bürokrasi de özel olarak Diyanet İşleri Başkanlığı kanalıyla varlığını anayasal güvence altına almış oldu.

Hatta 1982 Anayasası'nın bir diğer hükmüyle de, Sünni Müslümanlığı temel alan eğitim ilk ve orta öğretim kurumlarında zorunlu hale getirildi. (madde 24)

Diyanet İşleri Başkanlığı, içerideki faaliyetle yetinmedi ve Millî Güvenlik Kurumu Genel Sekreterliği'ne bağlı (ve psikolojik harekâtı yapmakla görevli) Toplumsal İlişkiler Başkanlığı ile birlikte 1980'lerin sonunda Belçika, Hollanda ve Almanya'da faşist-dinci teşkilatlanmayı örgütledi.[1]

Tüm bunlar, İttihatçılardan beri Türk-Sünni İslam sentezinde ifadesini bulan resmî ideolojinin, müesses nizamı korumasında 'Sünni İslamın özel bir yerinin olduğunun net ifadesidir.

1924'lerden bugüne geçen sürenin sonunda ortaya çıkan şudur: Diyanet İşleri Başkanlığı resmî faaliyeti, Sünni İslamı egemen kılmak ve 'öteki'ni yani Alevi'yi ve Hıristiyanı Sünnileştirmek olmuştur.[2]

Asırlardır Osmanlı dönemi de dâhil Alevi-Bektaşilerin durumu esasta farklı değildir[3] hem Sünnileştirmenin hem de imhanın hedefi olmuşlardır.

---

1 Fatih Güllapoğlu, *Tanksız Topsuz Harekat*, Tekin Yayınevi, 1. Basım, İstanbul-1991.

2 Devletin Diyanet'i 84 bine yaklaşan camisiyle, resmî imamı ve diğer kadrosuyla ve yayınlarıyla yalnızca hizmet verdiği Sünnilerin, din ve vicdan özgürlüğü söylemiyle, resmen dini asimile hedef kitlesini oluşturan Alevi-Bektaşi ve Hıristiyan ile diğer 'öteki'den fazla sesinin çıkması, Sünnilerin egemen konumunu pekiştirme gayretinden öte bir anlamı yoktur.
Bir Alevi öğrenci velisinin 1982 Anayasasındaki (madde 24) 'zorunlu din dersi' konusunu yargıya taşıması üzerine AHİM, Türk-İslam sentezi gereği 1982 Anayasasının getirdiği zorunlu din dersini, din ve vicdan özgürlüğüne aykırı (*Hürriyet*, 4 Temmuz 2006) buldu.
Bu kararın üzerinden yıllar geçtiği halde zorunlu din dersi konusunda 'din ve vicdan özgürlüğüne aykırılığını gidermede ilgili kanun maddesinde tek kelime değiştirmeyen ve günü kurtarmak için önce 'Alevi Çalıştayı' yapıp sonra unutan AKP hükümeti, üniversite seçme sınavında 10 binlerce öğrencinin sıfır almasına neden olan mevcut eğitim sisteminin yapısal sorunlarını görmezden gelerek, buna çözüm bulmak yerine, öğretim yaşı ve müfredatıyla eğitimin tümden Sünni İslama göre öncekilerine kıyasla daha ileri boyutta planlanmasını temel alan 4+4+4 ya da 4x3 modelini 2012-2013 öğretim yılında yürürlüğe koydu.
Devletin temel eğitim kurumlarının, 'imam hatipleştirilmiş' olacağı yönünde genel bir fikir birliği oluşmaktadır. Böylece medreseler kapatıldıktan sonra Sünni din görevlisi yetiştirmek amacıyla kurulan imam hatip mektepleri, 1960'larda 'soğuk savaş' yıllarda Amerikan Yeşil Kuşak Teorisi gereği sivil faşistlerin sokağa salındığı dönemde artan fonksiyonuyla yetinilmedi ve 1980 askerî faşist darbesinin yeniden yapılandırılmasıyla, artık 2012 Türkiye'sinde 'milleti eğitmenin' kurumu haline getirildi. N.O.

3 Baki Öz, *Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri*, Can Yayınları, 3. Basım, İstanbul-1997.

2012'de evler yine işaretlendi

Alevilerin kırdan kente göçü 1970'lerde yoğunlaştı. Kent hayatında var olan Aleviler, Malatya, Sivas, Maraş, Çorum, İstanbul Gazi ve Ümraniye'de devletin resmî güçlerinin de dâhilinin olduğu saldırılarla kırıma tabi tutuldu ve Sivas'ta ise gündüz vakti yakıldı.

Dini ve inanç kimliğiyle kent hayatında bizzat yer almak isteyen Aleviler, 'ibadet yerim cemevi' talebiyle toplumsal mücadelede yerini aldı. 12 Eylül askerî faşist darbe sonrasında Alevi köylerine zorla cami yapılması[1] gibi, devlet resmen 'ibadet yerim cemevi' talebini görmezden gelemedi; devletin 'iyimser' mesajları, "Aleviler, camiye gelsin" cümlesiyle bitti.

Resmî olarak Alevinin dini ve inanç kimliği kabul edilmeyip, Sünni tanıma göre elbise biçilmek istenmektedir. Bu daveti yapanlar, kadın ve erkeğin birlikte katıldığı, Hazreti Ali veya Hazreti Hüseyin'in posterinin var olduğu ve saz veya keman eşliğinde deyişler söylendiği cemin, bir camide yapılabileceğini kabul ediyor mu?

Onların derdi Alevi kimliğinin caminin kapısında bırakıp girilmesidir; diğer bir deyişle Aleviliği bırakın Sünnileşin demektir, yani asimilasyondur, amaç da budur.

2012 Türkiyesi'nde Alevilerin demokratik vatandaşlık talebinin gereği yapılmamışken, can güvenliği öne çıkan bir talep olmuştur. Daha yakın geçmişte Sivas'ta gündüz 'devletin gözü' önünde sekiz-on saat boyunca insanların önce protesto edilmesi ve ardından yakılması, yargılamanın 'katil zanlılarını' korunma yönünde sürdürülmesi unutulmuş değildir.

Kürtlere yönelik imhanın yoğunlaştırıldığı, 4+4+4 eğitim modelinin tartışıldığı ve Suriye'ye savaşın fiilen ilan edildiği atmosferde, Adıyaman'da, Erzincan'da, İzmir'de, İstanbul Kartal ve Okmeydanı'nda Alevilerin evlerine işaretler kondu, Kartal Cemevi kundaklandı, Malatya'nın Doğanşehir kazasının Sürgü kasabasında Ramazan'da davul çalan kişiyle birlikte birçok insan, tarım işçisi Adıyamanlı Kürt Alevisinin evine saldırdı.[2]

Alevilerin bu yaşadığının AKP hükümeti nezdinde 'münferit' olaylar olarak değerlendirilmesi, 2012 yazında gelinen noktanın izahı açısından yeterlidir.

Evleri işaretlemek ilk değil ki, arkasından ne geldiğini insan olan biliyor; 24 Aralık 1978 Maraş kırımında da evler önceden işaretlenmişti!

---

1 Köyüm Malatya-Hasançelebi'ye cami yokken atanan imam bir süre kalıp gitmek zorunda kalması ardından, 12 Eylül 1980 askerî faşist darbesi sonrasında cami yapıldı. Asimilasyon faaliyetinin sonunda bir kaç yaşlı, düne kadar namaz kılmazken, bugün namaz kılmaya başladı. Başka yerlerde de böyle bir durumun yaşanmasını, Diyanet ve resmî zevat "Bakın Aleviler de namaz kılıyor" söyleminin gerekçesi yaptı.

2 Dönemin gazete ve televizyon haberleri.

TBMM'den ve Yargıtay'dan 'fetva'

2012 Türkiyesi'nde "ibadet yerimiz cemevi" diyen Alevi-Bektaşilere, "camiye gelin" düsturuna yasamanın bir ve tek organı meclis ve yargının en üst kurumu Yargıtay da katıldı. Böyle bir tanımlamayla devlet, Alevileri, Sünni İslam kalıbına sokmanın faaliyetini organize etmektedir.

Türkiye'nin yasama organı TBMM'nin Başkanı Cemil Çiçek, bir mebusun talebine karşı hukuktan değil, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan aldığı görüşe göre yanıt verdi. Daha sonra Çiçek'in bizzat kendisi itiraf etti ki, başkanlıktan da doğrudan sorularak görüş almamış, internet sitesine bakılmış ve oradaki bilgiye göre yanıt verilmiş Dersim mebusu Hüseyin Aygün'e.

Tunceli (Aslında kanunen verilen vilayet adı, Tunçeli'dir. İleride inceleyeceğim.) CHP Milletvekili İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Üyesi Hüseyin Aygün, 7 Mayıs 2012'de mecliste cemevi açılması talebiyle TBMM Başkanı Cemil Çiçek'e başvurdu:

> "Meclisimizde 550 milletvekili, binlerce danışman, sekreter ve çeşitli statülerde çalışan personel görev yapmaktadır. Başta milletvekilleri olmak üzere tüm insanların inanç hakkı ve özgürlüğünün tesisi açısından Alevi inancına sahip kişilerin ibadetini yapabilmesi için bir Cemevine ihtiyaç vardır. Meclis bünyesinde öncelikle bir yer tesisi ve ardından Cemevinin hizmete açılması için gerekli işlemlerin başlatılmasını saygılarımla arz ederim.
>
> Hüseyin Aygün
> Tunceli CHP Milletvekili"

Mebus Aygün'ün TBMM'de cemevi açılması talebine, TBMM Başkanı Cemil Çiçek, iki ay sonrasında 6 Temmuz 2012'de yanıt verdi.[1]

Meclis başkanlığının cevabi yazısı aynen şöyledir:

> "İlgi yazınızda, Alevi inancına sahip kişilerin ibadetlerini yapabilmesi amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesinde bir yer tahsis edilmesi ve bir Cemevinin hizmete açılması için gerekli işlemlerin başlatılması talep edilmektedir.
>
> Konu daha önce de gündeme gelmiş olup Anayasa'nın 136'ncı maddesine göre Diyanet İşleri Başkanlığı, "laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir." 22/6/1965 tarihli ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 1'inci maddesinde ise Başkanlık; 'İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek'le görevli kılınmaktadır.
>
> Diyanet İşleri Başkanlığı'na göre Alevilik ayrı bir din olmayıp "İslam içi bir oluşum,

1 BMM Başkanlığı Kanunlar ve Kararlar Daire Başkanlığı, 6 Temmuz 2012 tarih ve A.01.0.KKB.0.10.00.00-180/75647 no'lu yazısı.

İslamın tarihi süreçte ortaya çıkmış bir zenginliği"dir ve İslam dininin ibadet yerleri camilerdir.

Bilgilerinizi rica ederim.

Saygılarımla.

Cemil Çiçek

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı"

Türkiye'nin yasama organı TBMM'nin Başkanı Cemil Çiçek, mescidin bulunduğu mecliste cemevinin açılamayacağının yanıtını Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan aldığı bilgiye göre verdi. Aslında bu, mebus da olsan Alevinin asimilasyon programına tabi olduğunun yanıtıdır.

Sonradan yine Başkan Cemil Çiçek, yaptığı açıklamada[1] ortaya çıktı ki, Aygün'e verilen yanıttaki bilgi Diyanet'in internet sitesinden alınmış, Diyanet'e dahi sorulma gereği duyulmamış. Çiçek, "Diyanet İşleri Başkanlığı'na sormadık, sitesine baktık ve oradaki bilgiyi alıp, öyle yanıtladık" dedi. Siteden bakıp yanıt vermek için iki ay niye beklendi öyleyse.

Ayrıca Çiçek, mebus Aygün'ün cemevi açılması talebiyle ilgili başvurusunu, 'soru önergesi' olarak ifade etmiş olması, bir başka skandaldı. Nitekim aynı programda konuk olan mebus Hüseyin Aygün, Çiçek'e hemen itiraz etti ve soru önergesi vermediğini ifade etti.

Mebusun bile 'din ve vicdan özgürlüğü'nün Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çizdiği Sünni duvara toslaması, Cumhuriyet Türkiyesi'nin ne denli demokratik ve laik olduğunun özlü anlatımıdır. TBMM şahsında itiraf edilen de, Cumhuriyet Türkiyesi'nin resmî dininin Sünni İslam olduğudur. Bunun için halktan toplanan vergilerden gerekli kaynak aktarımıyla 83 bin 574 cami[2] yapılabilmekte ve her resmî kurumda veya konut sitelerinde ya da işyeri hanlarında birer mescit kolayca açılabilmektedir.

TBMM Başkanı Cemil Çiçek'in, mebus Hüseyin Aygün'e verdiği yanıttan 20 gün sonra, cemevi yargı kararıyla da hedef alındı. Yargıtay 7'nci Hukuk Dairesi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın fonksiyonuna dikkat çekerek verdiği "cemevi ibadethane değildir" kararını, cami ve mescit dışında bir yerin ibadethane olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığı şeklinde gerekçelendirdi.[3]

1 CNN Türk, Ahmet Hakan'ın sunduğu Tarafsız Bölge Programı, 11 Temmuz 2012; TBMM Başkanı Cemil Çiçek programa telefonla bağlandı.

2 MHP Hatay Mebusu Şefik Çirkin'in soru önergesini Başbakan Yardımcı Bekir Bozdağ yanıtladı. http://www.samanyoluhaber.com/gundem/Turkiyede-kisi-basina-dusen-cami-sayisi/740764/

3 http://www.sabah.com.tr/Gundem/2012/07/26/yargitay-cemevi-ibadethane-degildir

Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği hakkında açılan kapatma davasını Ankara 16. Asliye Hukuk Mahkemesi reddetti, ama Yargıtay 7'nci Hukuk Dairesi tam tersi yönde karar verdi.[1]

İttihatçılardan miras

1937'de Anayasa'ya giren laikliğe rağmen TBMM'nin ve Yargıtay'ın tavrı, laikliğin uluslararası sistemde kabul gören tanımına göre olmamıştır.

Laiklik, hem devletin vatandaşların dinine ve inançlarına eşit mesafede olması hem de kanun yapma iradesini halkın seçimle oluşturduğu meclisten alması olarak sürekli tarif edilmiş olsa da, devletin resmî dini kurumu Diyanet İşleri Başkanlığı ve dini eğitim mektebi imam hatiplerin faaliyeti, Sünni-Hanefi İslam esasına göre olmuştur. Bu anlamda devletin laikliği, 'öteki'ni Sünnileştirme icrasından ibarettir.

Böyle bir Diyanet İşleri Başkanlığı'nın etkin olduğu 'sözde laik' sistemde, Sünni Müslümanların da sıkıntıları olabilir; nitekim ifade de ediyorlar. Fakat din ve vicdan özgürlüğü açısından öyle bir egemen ideolojik ve politik bir bakış üretildi ki, dini asimilasyona tabi tutulanların özgünlüğü ile bazı 'sorun yaşayanlar' aynı konumdaymış gibi servis edildi. Bunun için demokratikleşmede 'din ve vicdan özgürlüğü' anlamında, asimile edilen Hıristiyan ve Aleviden çok, sorun yaşayan Sünni Müslümana vurgu yapılması bir tesadüf olmasa gerek. Bu atmosferde bir kesim sermayedar da, sermayenin iç çelişkisinden hareketle dini 'siyasal ve ekonomik rant' malzemesi haline getirdi ve kullandı, kullanmaya da devam ediyor.

1910'ların kadrosal ve siyasal mirası üzerinde 1920'lerde Mustafa Kemal önderliğinde şekillenen 'modernite' hareketi, 'etnik ve dini tekleştirmeye' yönelik programatik yaklaşımı ve bunun icraatı, politik ve ekonomik istikrarı sağlayamadığının sonucudur ki, sistemsel tartışma bitmiş değil.

Geçmişi İttihatçılara giden Türk-[Sünni] İslam sentezi, 'tekçidir; hem merkeziyetçi hem de Türkçü ve Sünni İslamcıdır. Bunun için Türk-İslam sentezi, Kürt'e karşı Türkçü, Aleviye karşı Sünni İslamcı ve Hıristiyana karşı hem Türkçü hem de Sünni İslamcı üretim yapabilmektedir. Böyle bir kültürel ambalajlı politik faaliyetin koordinesini yapansa Diyanet İşleri Başkanlığı'dır!

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Fırat'ın şarkında Sünni Kürtlere yönelik faaliyetini Türkleştirmede ve Dersim'de de hem Türkleştirme hem de Sünnileştirmede yoğunlaştırması da bunun içindir. Diğer bir deyişle Alevi-Bektaşiye karşı Sünni İslamcı olan devlet, Sünni Kürt için de Türkçü olabilmektedir.

Böyle bir faaliyetin resmî olarak organize edildiği sistem laik olabilir mi?

---

1 Ne tesadüf ki, birkaç hafta sonra AKP lideri ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da, 7 Ağustos 2012'de A Haber'de katıldığı programda, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanıyken yıktırdığı, ama sonradan yeniden yaptırılan Karacaahmet Cemevini ucube olarak nitelendirdi. (http://haber.gazetevatan.com/karacaahmet-cem-evi-bir-ucubedir/471052/9/Siyaset) Erdoğan, daha önce de Kars'taki insanlık anıtına ucube demiş ve yıktırmıştı.

1920'lerden bugün Cumhuriyet'te yaşanılan, laik olmadığının pratiğidir.

Bugün de, etnik ve dini 'tek'leştirmeyi amaçlayan Türk-Sünni İslam sentezi, şiddet ve mevcut kanunlara rağmen keyfi yönetim ile iktidara sahip olan oligarşinin ekonomi politiğinde, demokrasinin önemsenmemesi nedeniyle, özünde halkın dışlanmasında ifadesini bulan bireyin meşrutiyetini ve hukuki varlığını gözetmeyen anlayışın taşıdığı sistemsel sorunların 'sıcaklığı' her an yaşanmaktadır.

1.1.4- Trakya'da Yahudi sürgünü

1910'larda Ermeniler ve 1920'lerde Rumlar, Anadolu toprağından kopartıldı. Ermeni sürgünü ile Rum sürgünü ve mübadelesi, Ermeni ve Rumların toplumsal bütünlüğünü imha etti. 1930'lu yıllarda da Anadolu'da kalmış tek tük Hıristiyanları 'zorla' belli vilayetlerde toplama, diğer bir deyişle 'kaçırtma' politikası Yahudileri de vurdu.

Merkezi Türkleştirme politikasının yoğunlaştırıldığı bu dönemde Rum ve Ermenilerden farklı olarak zaman zaman Yahudilere karşı toleranslı politikalar da izlenmiştir.

1924'te Özel Seyahat Yasası kabul edildi. Yurtdışına çıkanların dönüşüne yönelik düzenlemeye de yer verildi. Yahudilere ayrıcalıklar getirildi. Türk pasaportu almadan yurtdışına çıkan Yahudiler, beyana dayanan işlemle yeniden Türkiye'ye dönebileceklerdir. Bu, Rum ve Ermenilere tanınmamıştır.[1]

1910 ve 1920'lerde yaşanılanların sonucunda Rum ve Ermeni nüfusu hızla eridi. Yahudiler, Rum ve Ermenilerin gitmeleriyle ticaretin orta kesiminde doğan boşluktan yararlandı. 1920 ve 1930'larda Türkiye'nin iktisadi hayatında [bazı] Yahudilerin payı arttı.[2]

Aslında bazı Yahudilerin iktisadi hayatta varlığı güçlenirken, genel olarak Yahudilerse politik kampanyaların kurbanı oldu.

Yahudiler 1923 yılı ve sonrasında Trakya ve Marmara'da fiziki saldırıların ve muhacirlerin bazılarının evlerine yerleştirmesi gibi uygulamaların yaşandığı 1922-1927 dönemi Yahudi düşmanlığı kampanyasının yoğunlaştığı dönem olarak yaşandı. Devamında ise kampanyanın gündemde olmadığı 1927-1933 yıllar sakin geçti.[3]

Ama 1934'te baskılar yeniden gündemdedir.

Oysa Yahudiler genelinde, devletin resmî söylemine uymakta hayli titizlik göstermişlerdi.

Devletin 1920'li yılların sonunda resmen gündeme getirdiği 'Vatandaş Türkçe konuş' kampanyasında Yahudiler, kendi arasında Türkçeyi yaygınlaştırmak için

1 Levi-Yahudiler, sf. 54.

2 Levi-Yahudiler, sf. 17.

3 Levi-Yahudiler, sf. 36-37, 41-42, 84-87.

elinden gelen gayreti gösterdi. Haydarpaşa-Kadıköy Yahudi Cemaati, Türkçeyi yaygınlaştırmak için bir komisyon kurdu. Bir süre sonra 1930'lu yılların başında İzmirli [bazı] Yahudiler arasında benzer kampanyalar yeniden yoğunlaştırıldı; isimleri bile değiştirmeye yönelik faaliyet izlendi. Hatta İzmirli Yahudiler İbranice yerine Türkçe dua okumaya karar verdi.[1]

Zamanla Türkçeyi konuşmayı benimsemenin ötesinde Türk kültürünü kabullenmeye yönelik faaliyet gösterildi; bunun için Yahudiler Ankara'da 'Türk Kültür Cemiyeti'ni, Edirne'de 'Türk Kültür Birliği'ni ve İstanbul, Beyoğlu'da Beneberit Musevi Lisesi talebesi de 'Türkçe Konuşma Cemiyeti' kurdu. 1930'lu yılların sonunda da benzer faaliyetler sürdürüldü.[2]

Genelinde devletin resmî söylemine uyma ve 'vatandaş Türkçe konuş' gibi kampanyaların gereğini yapma gayretinde olan Yahudilere, 1934 yazında Trakya'da saldırılar yaşanmıştır.

1934'te Trakya'da Yahudilerin yaşadığı saldırılar, Almanya'da bir yıldır gündemdedir.

Yahudiler, Almanya'da hedef

1930'lu yılların ilk yarısı, Avrupa'da Hitler Almanyası'nın Yahudilere soykırıma varan saldırılarının ve dünyayı kana bulayacak savaş hazırlığına başladığı yıllardı.

Almanya'da 5 Mart 1933'te yapılan seçimin galibi Hitler'in partisidir.[3]

Hitler'in faşist partisi Nazi, seçimle iktidara gelmesinin üzerinden bir ay dahi geçmeden Yahudilere yönelik saldırılara başladı.

Yahudilerin sokakta dövülmesi 'Berlin'de Yahudi avcılığı' başlığıyla haberleştirildi. Münih'te bir Yahudi'nin ayağı çıplak halde sokakta dolaştırıldığının fotoğrafı da var haberde.[4]

Yahudilere fiili saldırıların ardından Almanya'da, İttihatçıların Ege'de Rumlara yaptığı boykot taktiği gündemdedir.

Gazetenin 'Bütün Almanya Yahudilere Boykot Yapıyor' manşeti birinci sayfayı tamamen kaplıyor. Haberin spotu şöyle: "Nazi fırkası bir beyanname ile boykotajın cumartesi sabahı her yerde başlamasını istedi." Bir diğer spotsa, "Almanlar Yahudilerle alışveriş etmiyecek, Yahudilere iş yaptırmayacak" şeklindedir.[5]

---

1 Rıfat N. Bali, age, sf. 133, 147, 157-159, 161, 244-245, 255.

2 *Cumhuriyet*, 21.7.1933, sf. 2 ve 3.12.1933, sf. 2 ve 8.12.1933, sf. 2 ve 17.3.1937, sf. 7 ve 29.3.1937, sf. 1.

3 *Cumhuriyet*, 6.3.1933, sf. 1.

4 *Cumhuriyet*, 29.3.1933, sf. 1.

5 *Cumhuriyet*, 30.3.1933, sf. 1.

İki gün sonraki *Cumhuriyet*'in manşeti yine Almanya'dır. Yazıldığı biçimiyle 'Alman'larla Yahudiler Arasında Harp!' manşetiyle 'Almanya'da Yahudilere boykot bugün başlıyor' ikinci başlıkla verilen haberin spotu şöyle: "İstanbul'daki Museviler ve Hitlerci Almanlar da nümayiş yapmak isterlerse de zabıta bırakmadı!" Haberde Einstein'in fotoğrafı da kullanılmıştır. Hitlercilerin beyanatına göre, boykot bugün saat 10'dan itibaren başlayacakmış.[1]

Devamında faşist Hitler, komünistleri ve Yahudileri imha etme faaliyetini yoğunlaştırdı ve bildik emperyalistler arası İkinci Paylaşım Savaşı ve insanlık kıyımı yaşandı.

Trakya'da merkezi plan

Yahudiler, Trakya özelinde can güvenliği sorunu yaşadı.

1934 yılının Haziran ayı ortasından itibaren Trakya'da Yahudilere yönelik başlayan saldırılar, Temmuz ayının ilk haftasına kadar sürdü. Hatta Kırklareli'de biri polis komiseri, belediye başkanı ve ticaret odası reisi de tutuklandı. Saldırılar sonucunda Dâhiliye Vekili'nin raporuna göre bu kadar kısa sürede 13 bin Yahudi'den 3 bini İstanbul'a gitti.

Yahudilere yönelik saldırılarla ilgili mecliste konuşan Başvekil İsmet, "Trakya'da bazı Yahudi vatandaşların kendi şikâyetlerine göre mahalli tertipler yüzünden hicrete mecbur olduklarını ve bazılarının da İstanbul'a hicret ettiklerini haber almıştım... Antisemitizm Türkiye metaı ve zihniyeti değildir... Böyle cereyanlara kat'iyyen müsaade etmeyeceğiz" diye konuştu.[2]

Başvekil İsmet'in beyanatını verdiği gün Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Yalova'da Atatürk'le görüştükten sonra İstanbul'a geldi ve Yahudilerle ilgili incelemede bulunmak üzere Trakya'ya gitti. Vekil Şükrü Kaya, Trakya'ya gitmeden önce yaptığı açıklamada, "Türkiye'de yerli ve yabancı herkes Cumhuriyet kanunlarının himayesi altındadır. Türk kanunları bu memlekette her vatandaşın hakkını ve hürriyetini hiçbir fark gözetmeden korur. Kemalist Türkiye'nin en büyük vazifesi bu kanunları tatbik etmektir. Yabancı yerlerde görülen antisemitiklik cereyanları bazen bizde de makes buluyor (yansıyor)" diye konuştu.[3]

Dışarıda Yahudilere karşı neler yaşandığının farkında olan Vekil Kaya, bu halde bile vatandaşları 'yerli' ve 'yabancı' olarak ayırmaktan geri kalmazken, 'Kemalist Türkiye' tanımı yaptı.

Cumhuriyet gazetesi haberlerinden aktarıyorum:

1 *Cumhuriyet*, 1.4.1933, sf. 1.

2 *Cumhuriyet*, 6.7.1934, sf. 1 ve 6.

3 *Cumhuriyet*, 7.7.1934, sf. 1 ve 4.

– Trakya'dan İstanbul'a Yahudiler, Çanakkale ve Edirne'den, bir kısmı da Gelibolu, Uzunköprü ve Lüleburgaz'dan gelmişlerdir. "Bazı tazyikata maruz kaldıklarını" ve bunun üzerine İstanbul'a gelmeye mecbur olduklarını söylemişlerdir. Gelenler toplam 1.500'ü buldu.[1]

– İstanbul'a Trakya'dan gelen Yahudiler geri dönmeye başladı.[2]

Anlaşılan o ki, Yahudiler geri döndü deniyor, ama bir yandan da İstanbul'a geliş devam ediyor.

– Kırklareli'nde 3-4 Temmuz gecesi bazı kimseler Yahudilerin evlerine saldırdı ve zabıta saldırganları dağıttı ve bir Çingene'nin yaraladığı onbaşı vefat etti. Evvelki gün Kırklareli'nden 7 vagon Yahudi İstanbul'a geldi. Trakya'da incelemelerde bulunan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Edirne'den sonra Çanakkale'ye geçti.[3]

Cumhuriyet'in bir gün sonraki haberine göre, Kırklareli'nde Çingene'nin öldürdüğü iddia edilen onbaşı ölmemiştir.[4]

– *Cumhuriyet* gazetesinin Edirne muhabirinin 11 Temmuz'da gönderdiği haberi özetliyorum:

10-15 gün evvel Çanakkale, Gelibolu, Ayvalık, Keşan ve Uzunköprü Yahudileri kendi arzuları ile eşyalarını satarak İstanbul'a gitmiştir. Çanakkale ve Gelibolu'da hiç Yahudi kalmamıştır. Edirne Yahudileri de terk etmek için hazırlıklar yapıyorlar. Edirne'deki 6000 Yahudi'den 1000'i kenti terk etmiştir.[5]

– İcra Vekilleri Heyeti (hükümet), Atatürk riyasetinde (başkanlığında) yaptığı toplantıda Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Trakya gezisi raporunu tetkik etti. İcra Vekilleri Heyeti'nin açıkladığı tebliği özetliyorum:

Haziran ayı ortasından itibaren hükümetin Yahudileri Trakya'dan kaldırmak istediği, ama bunu açıktan açığa değil de hususi tertiplerle yapılmasını desteklediği haberi yayılmıştır.

24 Haziran'da Çanakkale'de ve 30 Haziran'da Trakya'nın diğer yerlerinde Yahudileri İstanbul'a nakletme hareketi başlamıştır.

3-4 Temmuz gecesi Kırklareli'nde hükümet, teşebbüsleri fark ederek gerekli tedbiri almıştır.

Vukuat özeti:

1- Trakya ve Çanakkale'de 13 bin Yahudi'den 3 bini İstanbul'a gittiği tahmin ediliyor.

2- Edirne ve kazalarda boykot teşebbüsü olmuş ve mektep çocukları da karıştırılmak istenmiştir.

---

1 *Cumhuriyet*, 8.7.1934, sf. 1 ve 5.

2 *Cumhuriyet*, 9.7.1934, sf. 1 ve 4.

3 *Cumhuriyet*, 11.7.1934, sf. 1 ve 6.

4 *Cumhuriyet*, 12.7.1934, sf. 3.

5 *Cumhuriyet*, 12.7.1934, sf. 3.

3- Kırklareli'nde 3-4 Temmuz gecesi çapulcular Yahudi evlerine saldırmış, 65 ev soyulmuştur.

4- Kırklareli'nde bir jandarma eri şehit olmuştur [aslında jandarma yaralıdır[1]].

Hükümetin aldığı tedbirler:

A- Her yerde memurlar vaziyete ciddiyetle hâkim olmuşlardır.

B- Kırklareli'nde çalınan eşyanın yüzde 75'i idari ve adli tedbirlerle ortaya çıkarılarak sahiplerine iade edilmiştir.

C- İsteyenin dönmesi için hiçbir mani bulunmamaktadır.

1- Hükümet boykot hareketine ve hicret tazyikine mani olacaktır.

2- Adliyenin el koyduğu suçlarla ilgili yargılama sonuçlandırılacaktır.

3- İsteyen Yahudiler geri dönebilecektir.

4- Hükümet için en mühim mesele vatandaşlar arasında emniyet havasını iade etmektir.

5- Hükümet, vatandaşlar arasında düşmanlık telkinlerine müsaade etmeyecektir.

6- Memurlar hükümetin tedbirlerini yerine getireceklerdir.[2]

– Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın yaptığı tetkikat neticesinde Kırklareli'nde Ticaret Odası Reisi, Kırklareli Belediye Reisi ve bir polis komiseri evinde bazı eşyalar bulunduğu için tevkif edilmişlerdir.[3]

Dâhiliye Vekili raporunda belirtildiği gibi Haziran ortasında yerel güçlerin baskıyla başlayan sürgünden hükümetin ancak üç hafta sonrasında haberdar olması hiç de inandırıcı değildir.

Trakya'da 20 yıl önce 1914 baharında Rumlara yapılan baskının benzeri Yahudilere yapıldı. Böylece Trakya'daki Yahudilerin İstanbul'a gitmesi merkezi bir operasyondur.

Trakya operasyonundan dört yıl sonrasında Türkiye'deki 80 bin Yahudi'nin 50 bini İstanbul'da geri kalanı da Edirne, Bursa ve İzmir'dedir.[4]

Nüfusun dağılımı, 1934 operasyonunun hedefine ulaştığını, Trakya Yahudilerinin İstanbul'da yoğunlaştırıldığını gösteriyor.

'Yahudilerden temizleme'

Trakya'da bu yaşananlar İngiliz elçiliği raporlarına da konu oldu.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki belge, hükümetin Trakya'yı Yahudilerden temizlemeyi kararlaştırıldığını gösteriyor. Belgeyi biraz kısaltarak aktarıyorum:

1 *Cumhuriyet*, 12.7.1934, sf. 3.

2 *Cumhuriyet*, 15.7.1934, sf. 1 ve 4.

3 *Cumhuriyet*, 15.7.1934, sf. 4.

4 *Cumhuriyet*, 17.1.1938, sf. 2.

"No.371/10/34 Gizlidir

İngiliz Elçiliği, İstanbul
22 Temmuz 1934

Sevgili Rendel,

Bu kurye ile Trakya'daki Yahudilerin terk-i diyar etmeye mecbur bırakılmaları hakkında bir yazı (No. 538) daha yolluyorum.

İsmet Paşa'nın ve İçişleri Bakanı'nın aksine (tüm) açıklamalarına rağmen, Ticaret Ataşemizin güvenilir bir kaynaktan öğrendiğine göre, Türk Hükümeti bir süre önce Trakya'yı Yahudi unsurlardan temizlemeğe karar vermiş. Bu işin çok yavaş bir biçimde uygulanmasına karar verilmiş, örneğin azar azar uygulanan boykot ve bazı ufak tefek olayların çıkarılması gibi.

Benim muhbirimin verdiği bilgiye göre, Türk hükümeti için ne yazık ki, bu konuda yerel yetkililere verilmiş olan sözlü talimatlar yerel yetkililer tarafından bazı gayrı resmî kuruluşlara sızdırılmış...

Bu olayları Kırklareli ve diğer yerlerden tahminen 5000 Yahudi'nin (topluca) kaçışı takip etmiş... fakat Tekirdağ ve Edirne'de rahatsızlık gözle görülüyor.

(Ticaret Ataşesi) Woods'un duyduğuna göre, Osmanlı Bankası'nın Kırklareli'ndeki müdürün[ün] kardeşi olan bir Yahudi, Spor Kulübüne üye olan bir arkadaşı tarafından (önceden) uyarılmış. (Ona) yakında şehirde hadise çıkacağı söylenerek, şehri terk etmesinin kendisi için daha iyi olacağı tavsiye edilmiş.

İngiliz Büyükelçisi
Percy Loraine"[1]

Belgeden, hükümetin Trakya'yı Yahudilerden temizlemeyi kararlaştırdığı ve bu amaç doğrultusunda da 'sözlü' talimatlar verildiğini ve yavaş yavaş uygulanan oyunun yerel yöneticilerin boşboğazlığı ve spor kulüpleri işgüzarlıkları sonucunda skandalla sonuçlandığı ortaya çıktı.[2]

Recep Peker tebliği hükümet kararının varlığını ortaya koyan içeriktedir.

Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Umumi Kâtibi Recep Peker'in, olayların meydana geldiği Trakya'daki vilâyetlerin fırka reislerine, Yahudilere yönelik saldırılar yaşandıktan sonra gönderdiği dört maddelik mahrem tebliğinde bir nevi harekâtın kontrolden çıktığını itiraf etti. Hatta Peker, "İdare heyetleri için; yer yer ve çeşit çeşit teşviklerle daha hadisenin ilk tohumları ekildiği sırada bu cereyanın mahiyeti ile muhtemel inkişafı hakkında merkeze acele malûmat vermek vazife idi... Nihayet meselenin telkin, hazırlık ve tatbik devirlerinde Fırka Kâtibi umumiliğine haber vermek vazifesi ne için yapılmadı?" diye hesap sordu.[3]

Operasyon hükümetiyle partisiyle böylesi bir merkezi organizasyonla yapıldı.

1 Elçiden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda G.W. Rendel'e: FO 371, dosyo no: 17969, belge no: E 916/4633/44, aktaran, Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 92.

2 Ayhan Aktar, age, sf. 82-83.

3 Rıfat N. Bali, age, sf. 249-251.

1914'ler taktiği boykot ve kaçırtma

Kürtleri yerleşim bölgelerinden çıkarmak amacı güden 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 no'lu İskân Kanunu'nun kabul edilmesinden yaklaşık iki hafta sonra Edirne, Çanakkale, Uzunköprü, Kırklareli, Babaeski gibi yerlerden Yahudi mahallerine karşı yağma ve kıyıma girişildi. Olaylarda Yahudilere ait evler ve mağazaların yağmalanması, kadınlara tecavüz edilmesi ve Yahudi tüccar ile esnafın dükkânlarının boykot edilmesi sonucunda Yahudiler evlerini ve eşyalarını geride bırakarak veya yok pahasına satarak İstanbul'a kaçtı.[1]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya bölgeyi denetledi, olaylara katılmış birtakım kişiler tutuklandıysa da, Yahudiler kendisini güvende hissedemediği için ancak kaçanların bir kısmı dönebildi. Edirne Yahudileri Sirkeci'de kendilerine bir sinagog kurdular ve geri dönmediler. Trakya'dan kaçanların bir kısmı da Filistin'e göç etti.[2]

Çanakkale'de halka 'Türk Gençler Birliği' imzalı ve üstünde "Türkoğlu, paranı bizim iktisadi düşmanlarımıza verdiğinde kalbin sızlamıyor mu?" yazılı bildiriler dağıtıldı. Ardından bazı olayların yaşandığı Çanakkale'de polisler, Yahudileri tehdit edenleri dövdüyse de, Yahudiler tedirgin oldular ve Çanakkale'yi terk etmeye başladılar. Benzer bir tavır Edirne'de de yaşandı ve Yahudiler bu kenti de terk ettiler.[3]

1914 bahar ve yazında İttihatçı hükümet, Trakya ile Ege sahilindeki Rumları Teşkilât-ı Mahsusa'yı fiilen görevlendirerek kaçırtma politikasıyla sürmüş ve bir yandan da boykot etmişti. Böylece 1914'teki 'temizlik' operasyonuyla Gavur İzmir, Türkleştirilmişti.[4]

Ne tesadüftür ki 20 yıl önce yine aynı coğrafyada Rumlara karşı yapılan boykot ve kaçırtma, iktidarın merkezi harekâtıyla Yahudiler için sahneye kondu.

'Resmen dışlandılar'

Yahudilerin etkin kişi ve kurumları Türkleştirme politikasının uygulanmasında 'gönüllü' tavır içinde olsalar da sonuç umulan gibi olmaz. Araştırmacı Rıfat N. Bali, bu politikaların Yahudi cemaate yansımasını şöyle özetledi:

> "Sonuçta Yahudiler Türkiye'nin siyasal ve kamusal alanlarından dışlandılar. Toplumsal tasarıdan dışlanma kendini en geniş anlamıyla belli etti. Azınlıklar ve tabii ki Yahudiler, kamu görevlerine atanmadılar. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde hizmet ettiklerinde kendilerine silahlı eğitim yaptırılmadı ve yedek subay olamadılar. Ce-

1 Rıfat N. Bali, age, sf 251-252.

2 Rıfat N. Bali, age, sf. 249.

3 Rıfat N. Bali, age, sf. 246-247.

4 *MMZC*, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 606-613; Bayur, II/3, sf. 254-255; Eşref Kuşçubaşı'dan aktaran, Celâl Bayar-5, sf. 103, 105-111, 116-124, 204; *Meclis-i Mebusan, Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Âzalarının Divân-ı Âliye Sevkleri Hakkında 5. Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat*, devre: III, sene: 1334, içtimai senesi: 5, cilt: 1, no: 503-523, TBMM Basımevi, Ankara, sf. 88, ve bundan sonra, Mebusan 5. Şube Tahkikatı.

maat başkanı Marsel Franko'nun Ahmet Emin Yalman'a cevabi mektubunda açıkça belirttiği gibi gençlik ve spor teşkilatlarına giremediler. Genç kızlar gayrimüslim oldukları için Kızılay'a girip hemşire olamadılar. Azınlıklardan milletvekili seçilenlerin simgesel bir figür olmanın ötesinde hiçbir etkileri yoktu ve CHP'nin karar organlarına dâhil edilmediler. Dönemin basını ve millî eğitim ideolojisi de halka özgüven verme maksadıyla Türk ırkını ve öz Türk'ü yücelten ve milliyetçiliğin halkına zihnine nüfuz etmesine imkân veren bir tavır aldı."[1]

Varlık Vergisi Kanunu'nun Gad Franko, Moiz Kohen [Tekin Alp] gibi Türkleşmenin ateşli savunucularına dahi acımasız bir şekilde uygulanmasından sonra, Yahudilerin Türkleşmeleri gerektiğini savunan dönemin Yahudi cemaatinin ileri gelenleri ve aydınları, Yahudi halkı nezdinde inandırıcılıklarını kaybettiler. Bu kanun sayesinde onlarca yıllık Türkleşmeye yönelik gayretler boşa gitmiş oldu.[2]

İçeride bu baskıları yaşayan Yahudiler, İzmir ve İstanbul gibi belli kentlere göç etmesinin yanı sıra Filistin'e de gitti. Bu politikaların sonucunda Yahudi nüfusu sürekli azaldı. Rum ve Ermenilerden sonra Trakya operasyonuyla Yahudiler de resmen toprağını terke zorlandı ve onlar da terk etmek zorunda kaldı.

1.2- 1,5 milyon 'Lozan sürgünü'

Mübadele, insanın kendi iradesi dışında iki ülke arasında alınan karara göre yapılan zorunlu sürgündür. Mübadeleyle Türkiye'den giden ve gelen toplamıyla ilgili hayli farklı rakamlar ifade edilse de, genel olarak 1,5 milyon civarında insan zorunlu olarak sürüldü.

Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki işgalinin sıklıkla gündeme getirildiği Lozan'daki görüşmelerde, Türkiye-Yunanistan ilişkisi kapsamında zaman zaman 1914'te Osmanlı'dan Rumların zorla sınır dışı edilmesi ve 1915'te Osmanlı'nın Bulgaristan'a Dimetoka'yı bırakması da konuşuldu.[3]

Türkiye ve Yunanistan heyetlerinin bu tarz tartışmasının ardından imza attıkları sonuç mübadeledir.

İttihatçı hükümet, 1914'te Yunanistan'la mübadeleyi görüşmezden evvel Bulgaristan'la anlaştı.

İttihatçı hükümet, Osmanlı'daki Bulgarlardan daha fazla Bulgaristan'da Türklerin olduğu gerçeğini hiç dikkate almadan sınır bölgesini kapsayan mübadeleye 'evet' demekle, gerçek niyetini ortaya koymuş olmaktadır. Bu da, 'tek' millettir.

1 Rıfat N. Bali, age, sf. 524-525.

2 Rıfat N. Bali, age, sf. 553.

3 Lozan-1, sf. 22, 87-88, 92, 210-211; Lozan-4, sf. 12, 37, 151-152; Lozan-5, sf. 9.

Bulgaristan ve Osmanlı delegeleri İstanbul'da buluştu ve 29 Eylül 1913'te mübadeleyi öngören antlaşma imzalandı. Buna göre 48.570 Müslüman ve 46.764 Bulgar'ın değişimi yapıldı.[1]

'Tek'leştirme politikasının bir gereği olarak mübadeleyle, asırlardır yerinde yurdunda yaşayan insanlar kendilerine sorulmadan toprağından koparıldı. 'Aynı toprak' üzerinde 'birlikte yaşamak' değil de, 'aynı kandan olanla yaşamak' tercih edilince insanlar toprağından savruldu.

Mübadelede yaşanan da budur.

Milliyetçi bakış, 'benden' öznesini esas alınca 'tek'leştirmeyi değişmez politik hedef olarak savundu.

Osmanlı iktidarının çözümleyemediği Makedonya sorununun Balkan Harbi'yle fiilen bitirilmesinin ardından Balkanlar'dan gelen muhacirlerin 1913 sonu ve 1914 baharında İttihatçı hükümet tarafından Trakya ve sahile iskân politikasının bir parçası olarak buralardaki Rumlar göçe zorlandı. Bu fiili durumun ardından Birinci Paylaşım Savaşı öncesinde Osmanlı ve Yunanistan mübadeleyi gündemine aldı, ama dünya savaşı nedeniyle antlaşmaya imza atamadı.

Nitekim Venizelos, Lozan görüşmeleri sırasında Rumlar sınır dışı edildiği için kabul ettiğini, ama antlaşmanın imzalanmadığını hatırlattı.[2]

Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da fiilen işgal ettiği İzmir, 9 Eylül 1922'de kurtarıldı. Üç yıllık işgalden Ege'nin kurtarılması ve İzmir'deki yangının ardından bölgedeki Rumlar özelinde tüm Hıristiyanların 'fiilen kaçtığı' dönem olarak yaşandı.

Yunan ve Türk milliyetçileri 'öteki'ni sürmeyi düşünmüş olsa da, Yunanistan'ın İzmir işgali ve sonrası yaşanılanlar, mübadeleye giden süreci hızlandıran en önemli etkendi. İzmir'in Yunanistan işgali olmasaydı, belki de mübadele yapılmayacak ya da bu kadar çaplı ve kolay olmayacak veya bu kadar insan yerini yurdunu bırakıp gitmek zorunda kalmayacaktı.

Zaten Fransa ve İtalya'nın Ankara ile anlaşması, İngiltere'nin özellikle Bolşevik Rusya'da, karşı devrimcileri fiilen desteklediği konjonktürde Yunanistan'a İngiltere desteği zayıfladı ve bunun sonucunda birkaç haftalık mücadelede işgalci Yunanistan Ege'den sökülüp atıldı.

Mübadele öncesinde Rumlar ve genelinde Hıristiyanların kaçışı Lozan'da da gündeme geldi. Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Nansen 850.000, Lord Curzon 600-900.000 ve Venizelos 905.000 Rum'un Yunanistan'a sığındığını ifade etti.[3]

Mübadelede Anadolu'dan 1,1 milyon civarında Rum'un gitmek zorunda kaldığı dikkate alındığında, aslında önemli bir kısmının, Lozan'da antlaşma imzalanmadan önce kaçtığı ortaya çıktı. Demek ki fiili kaçış, İttihatçıların 1914'te

1 Taner Akçam-2008, sf. 80; İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2008, sf. 156.

2 Lozan-4, sf. 16.

3 Lozan-1, sf. 52, 183; Lozan-4, 12.

gündeme getirdiği ve Venizelos'un da kabul ettiği ve imzalanmayan mübadelenin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmıştır; "Sen gitmek istiyor musun?" diye sorulmadan Niğde'deki veya Ankara'daki Rum ve Teselya ya da Makedonya'daki Müslüman zorla toprağından kopartılmıştır.

Ayrıca Lozan'da İngiliz işgalindeki Musul sınır dışında kalmasıyla, Kürdistan'ın coğrafi bütünlüğü de parçalanmıştır.

Lozan'dan bir ay öncesinde, Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Nansen, İstanbul ve Atina'da mübadele turuna çıktı.

13 Ekim 1922'de Yunanistan Başbakanı Danışmanı Venizelos, Dr. Nansen'e yazdığı mektupta, barış antlaşması öncesinde nüfus mübadelesi yapmakla ilgili girişimde bulunmasını istedi ve Yunanistan'da şu anda 350.000 Müslüman Türk nüfusunun bulunduğunu bildirdi. 15 Ekim 1922'de Dr. Nansen, İstanbul'da İtilaf devletlerinin dört yüksek komiseriyle toplantı yaptı ve Dr. Nansen'e mübadeleyle ilgili girişimde bulunulması yetkisi verildi. Dr. Nansen, girişimlerinin sonucunda Ankara hükümetinin Batı Trakya dışında mübadeleye 'evet' dediğini öğrendi ve Atina'ya gitti. Ama İstanbul'a gelen Makedonya, Teselya ve Batı Trakya Müslümanları temsilcileri ise, Dr. Nansen'le İstanbul'da görüştü ve mübadele edilmeye karşı çıktı.[1]

Sonunda Lozan'da dini kritere göre Türkiye'deki Hıristiyan Ortodoks Rum'la, Yunanistan'daki Müslümanın mübadele edilmesine imza atıldı.

İngiltere'nin 'vuruşturma' planı

Rumların binlerce yıldır yaşadığı Anadolu'yu terk etmesine onay veren imza öncesinde, Anadolu özelinde İngiltere'nin planladığı Yunanistan'ın gerçekleştirdiği İzmir işgaliyle büyük bir felaketin kapısı aralanmıştır.

1919 Mayıs ayında önce Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi ve birkaç gün sonra da Mustafa Kemal'in Samsun'a 9. Ordu Müfettişi olarak atanması hakkında Prof. Dr. Neoklis Sarris dikkat çekici bir değerlendirmede bulundu:

> "Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a ayak basmasının resmî sebebi bir hafta öncesi İzmir'e çıkan Yunan[istan] askerinin, çıkışının resmî sebebinin aynısıdır. Ve her iki resmî sebep 'müttefiklerce' onaylanmış ve teşvik edilmiştir. 'Müttefiklerin' adına 'resmen' hareket eden Yunan[istan] askerinin amacı, İttihat ve Terakki döneminde çile çekmiş ve çekmekte olan Anadolu'daki Rumları 'çetecilerden' koruması idi. Mustafa Kemal Atatürk'ün ise padişahtan ve 'müttefiklerden' aldığı talimata göre Karadeniz'de yine aynı mealde, Resmî görevi 'çetecilerden' eziyet çeken Karadenizli Rumları korumak ve asayişi sağlamak idi."[2]

---

1 Ayhan Aktar, *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2006, sf. 122-125, 137-138.

2 Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, cilt: 3, İstanbul-1974, sf. 1189 ve Falih Rıfkı Atay, *Çankaya-Atatürk Devri Hatıraları*, cilt: 1, Dünya Gazetesi Yay., İstanbul-1961, aktaran, Prof. Dr. Neoklis Sarris'in Önsöz'ü, Ömer Asan, *Pontos Kültürü*, Belge Yayınları, İstanbul-2000, İkinci Baskı, sf. XIX.

Prof. Dr. Neoklis Sarris'in değerlendirmesini üç madde halinde özetlemek mümkündür:

1- Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmesinin ve İzmir'i Yunanistan'ın işgal etmesinin 'resmî sebebi' aynıdır.

2- Bu resmî sebep, Rumların 'çetecilerden' korunmasıdır.

3- Bu resmî sebep, 'müttefikler' [İngiltere] tarafından onaylanmıştır.

'Müttefikler' olarak Almanya-Osmanlı'nın savaştığı İngiltere, Fransa ve İtalya yani İtilaf Devletleri kastedilmiş olsa da aslında yönlendirici olan ve o konjontürde etkin olan İngiltere'dir.

Nitekim Mustafa Kemal'i Samsun'a gitmesi için görevlendiren Osmanlı hükümeti olsa da, Karadeniz'de yola çıkmasına vize veren makam İngiliz karargâhında istihbarat subayı Yüzbaşı Bennett'tir.[1]

Prof. Dr. Neoklis Sarris'in yazdığı gibi Mustafa Kemal'i görevlendirmenin resmî gerekçesi, Karadeniz'de Müslümanların Rumlara saldırısıdır.[2]

Bu resmî görevlendirmeyle ilgili olarak Mustafa Kemal, 1926'da Falih Rıfkı Atay'a daha açık konuşurken, 1927'de *Nutuk*'ta daha diplomatik bir dille kaleme almayı tercih etmiştir.[3]

Mustafa Kemal, Trabzon ve Samsun dâhil şarkın askerî ve mülki idari amiri konumunda, bir nevi bölge müfettişi olarak görevlendirilmiştir.[4]

İngiltere'nin bu rolü 50 yıl sonra 29 Ekim 1973'te, Lozan'da bizzat Ankara Heyeti Reisi İsmet tarafından, İstiklal mücadelesi İngilizlere karşı verilmiş ve barış da İngiltere'nin karar vermesinden sonra sağlanmış şeklinde ifade edilmiştir.[5]

Prof. Dr. Neoklis Sarris'in değerlendirmesinde Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişi hariç, Yunanistan'la ilgili yaptığı tespit çok önemlidir. Çünkü Yunanistan'ın İzmir işgalini onaylayan ve teşvik eden 'müttefikler' yani İngiltere olduğu belirtilmiştir.

Anadolu'nun işgalinde ve paylaşımında İngiltere'nin öne çıkan konumu, zamanla İngiltere müttefiki Fransa ve İtalya tarafından farklı değerlendirmeye tabi tutularak Eylül 1921'den itibaren Ankara hükümetiyle yakın ilişki kurmanın ve hatta silah hibe etmenin gerekçesi olmuştur.

Birinci Paylaşım Savaşı sonunda yenilen Osmanlı, Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı bir sırada Yunanistan'ın İzmir'i işgali, 1912 Balkan ve 1914 dünya harbin-

---

1 Nezih Uzel, *Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, Selis Kitaplar, 1. baskı, İstanbul-2008, sf. 126-131.

2 Rauf Orbay-1, sf. 230; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul-1998, sf.171; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, 2000, sf. 80; Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003, sf. 173.

3 Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yayınları, İstanbul-2005, sf. 114-119; Nutuk/1986-1, sf. 13-15; Nutuk/1934-1, sf. 6-7.

4 BOA, DH.İUM, 19-6/1-70_7, aktaran, *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2003, sf. 8-9, belge 7.

5 *Milliyet*, 29 Ekim 1973.

den beri süren savaşın Anadolu özelinde Yunanistan-Türkiye arasında devamına neden olmuştur.

Mondros sonrasında Musul ve Kerkük petrolü üzerinde askerî kontrolünü sağlamlaştırma planını uygulayan ve İstanbul'u işgal eden İngiltere, bu sırada Anadolu'da Yunanistan-Türkiye savaş planının ilk adımı olarak İzmir'in işgalini teşvik ederek atmıştır. Sonraki süreç, 1919 Mayısındaki resmî gerekçenin öznesi olan Rumlar için tam bir felakettir.

En sonunda Lozan'da kabul edilen mübadele, hem Türkiye'de Rumlarla Pontosluların ve Yunanistan'da Müslümanlarla Türklerin neler yaşadığını hem de Yunanistan'ın İzmir'i ve Ege'yi işgaliyle neler yaptığını örtmek için atılan imzadır.

Anadolu'da savaşla on binlerce insanın hayatını kaybetmesinin ardından, mübadeleyle 1,5 milyonu Rum olmak üzere 2 milyon insan toprağından kopartılırken ve Lozan'daki imzanın sonucunda İngiltere de, Musul ve Kerkük petrolünün tam hâkimi olmuştur.

1.2.1- İsmet ve Venizelos anlaştı

Ekim ayında İstanbul ve Atina'da mübadele üzerine girişimlerde bulunan Dr. Nansen'in mübadeleyle ilgili raporu, Lozan'da 1 Aralık 1922'de tartışıldı.[1]

12 Aralık 1922 tarihli oturumda İsmet, Türk Heyeti'nin üç maddelik önerisini sıraladı ve bunlardan biri de Müslüman ve Rum halklarının mübadelesidir.[2]

Zaten Lozan'a giden Türk Heyeti'ne verilen 14 maddelik talimatın 9'uncu maddesi de "Azınlıklar: Esas mübadeledir."[3]

Ankara Heyeti, bu teklifle Anadolu'da kalan Ermeniler dâhil tüm azınlıkların mübadeleyle gönderilmesi önerisiyle Lozan'a gitmiştir.

Venizelos, Ekim'de Dr. Nansen'e mübadele için yazdığı mektubu unuttu ve Lord Curzon ile birlikte, cevaben "Mübadeleye hayır" dedi.[4]

Hatta bir gün sonra Venizelos, mübadele fikrini Dr. Nansen'in öne sürdüğünü iddia etti.[5]

10 Ocak 1923 tarihli oturumda, mübadeleye karar verildi, ilgili tasarı da 16 Ocak'ta ele alındı.[6]

---

1 Lozan-1, sf. 118-130.

2 Lozan-1, sf.199-200.

3 Dışişleri Bakanlığı Arşivi, aktaran, Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları (1922-1923)*, cilt: I, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1990, sf. XIV.

4 Lozan-1, sf. 201-202.

5 Lozan-1, sf. 213.

6 Lozan-1, sf. 323; Lozan-2, sf. 314-318.

27 Ocak 1923'te mübadelenin detayları netleşti, İstanbul'daki Rumların ve Batı Trakya'daki Müslümanların kapsam dışı tutulmasına karar verildi.[1]

30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan Mübadele Antlaşması, Ankara'da BMM'de 23 Ağustos 1923 tarih ve 340 no'lu kanunla onaylandı. Buna göre:

1- 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Müslümanlar mübadeleye tabidir. (Antlaşma, madde 1)

2- Dersaadet'deki (İstanbul) Rumlar ve Garbi Trakya'daki Müslümanlar mübadeleden istisnadır. (Antlaşma, madde 2)

3- 18 Ekim 1912'den itibaren gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar mübadele kapsamındadır. (Antlaşma, madde 3)

4- Mübadillerin malları tasfiye edilecektir. (Antlaşma, madde 8-10)

10 Haziran 1930 tarihli 'Mübadelei Ahaliye Mütedair Lozan Muahedenamesile Atine İtilâfnamesinin Tatbikatından Mütevellit Mesailin Sureti Kat'iyede Halli Hakkında Mukavelenameye' göre, Mübadil Müslümanların Yunanistan'da ve Mübadil Rumların Türkiye'de kalan malların mülkiyeti hükümetlere geçti. (madde 1 ve 2)

25 Ağustos 1923'te başlayan mübadele süreci, 10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalanan anlaşmayla bitirilmiştir.[2]

Ankara özelinde mübadele işini çözümleyecek yeni bir vekâlet yani bakanlık kuruldu ve yetkili kılındı.

Mübadele ve iskân sorunlarını çözmek ve harap mahalleleri imar etmek amacıyla, 13 Teşrinievvel 1339 (13 Ekim 1923) tarihli kanunla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kuruldu ve görevi 8 Teşrinisani 1339 (8 Kasım 1923) tarih ve 368 no'lu bir başka kanunla belirlendi.[3]

Mübadele vekâletinin çalışması yeterli bulunmaz ki, yeniden bir değişikliğe gidildi.

11 Aralık 1924 tarihli kanunla Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin lağvı ve Dâhiliye Vekâleti'ne devri öngörüldü. Dâhiliye Vekâleti'ne devri üzerine 29 Teşrinisani 1339 (29 Kasım 1923) tarihli talimatname yerine geçerli olmak üzere 20 Kanunusani 1341 (20 Ocak 1925) tarihinde yeni bir kararname yayımlandı.[4]

Böylece Dâhiliye Vekâleti, Osmanlı'daki gibi iskân politikasının kumandasını eline aldı. 1927'den 1939'a Dâhiliye Vekili'nin değişmez ismi Şükrü Kaya, iskân politikasının mimarıdır.

---

1 Lozan-2, sf. 1-31.

2 Lozan-2, s, 17-19; *İskân Tarihçesi*, Hamit Matbaası, İstanbul-1932, sf. 8-11, ve bundan sonra, İskân Tarihçesi; *Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler, Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları*, Türkçeye çeviren: Mehmed Esad Atuner, Damga Matbaası, 1937, sf. 25-32.

3 İskân Tarihçesi, sf. 13-14.

4 İskân Tarihçesi, sf. 52, 57.

Gayrimenkul dağıtımı ve iskân

Mübadillere gayrimenkul teffizi (dağıtılması) 16 Nisan 1924 tarih ve 488 no'lu kanuna göre yapılması öngörüldü. Buna göre;

1- Yunanistan'dan gelen mübadil veya evvelce [18 Ekim 1912'den beri] gelmiş olup mübadeleye tabi bulunan muhacirlere, Yunanistan'da gayrimenkul mal terk edenlere tasarruf senetlerindeki veya elindeki resmî evraktaki 'mukayyet kıymetlerin yüzde 20'si' oranında gayrimenkul dağıtılacak.

2- 50.000 liradan fazla emlâk sahibi olanlara, bu miktardan fazlası için mübadele işlemi bitene kadar hiçbir şey verilmeyecek.

3- Yanlış işlem yapılmasına neden olanlar cezalandırılacak ve gayrimenkulde izinsiz değişiklik ve tamirat yapılamayacak.

4- Gayrimenkul dağıtımından sonra, tapu idareleri tapu vesikası verecek.[1]

Mübadillere emlâk, arazi ve zeytin gibi ağaçların dağıtılmasına ilişkin 6 Temmuz 1924 tarihli talimatnameye göre, her vilayet ve kazada, vali ile kaymakam riyasetinde birer Tevzi Komisyonu kurulması öngörüldü. Komisyonlar arazileri üç grupta sınıflandırdı, her haneye belli bir miktar arazi belirledi ve yaptığı tüm işlemleri bir deftere kaydetti. Böylece iskân faaliyeti sürdürüldü. İskândan sonra mübadiller nüfusa kaydedildi ve vesika verildi. Mübadiller, bu vesikayı alıncaya kadar geçici vesikalarla seyahat edebildi.[2]

İskân edilecek mülteciler ve Lozan Antlaşması öncesinde ve sonrasında gelen muhacirler olarak sınıflandırıldı. Muhacirlerden iskân edilmiş olanların yerini değiştirmesi yasaklandı.[3]

Ayrıca mübadillere belli teşvikler de sağlandı. Mübadiller iskân tarihinden itibaren iki sene müddetle her türlü mali vergiden, hukuk işlemlerinden alınmakta olan ve belediye rüsumlarından muaf tutuldu.[4]

Mübadil kapsamında olmayan muhacirlere 'gayrimübadil' dendi ve bunlar da üç kısma ayrıldı:

1- Balkan Harbi'nden, umumi harbe kadar gelip iskân edilmeyenler. Bunlardan iskân edilmemiş olanlar civar mahallerde adi iskâna tabidir.

2- Umumi harbin ilanından 4 Kasım 1923'e kadar gelenler, muhtaç olanları adi iskâna tabi olacaktır.

3- 4 Kasım 1923'ten sonra gelenler, yalnız iskân mıntıkası gösterilip adi iskâna tabi tutulmayacaktır.

---

1 İskân Tarihçesi, sf. 39-42.

2 İskân Tarihçesi, sf. 29-31, 33-34.

3 İskân Tarihçesi, sf. 36.

4 Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2000, sf. 133.

Gayrimübadil muhacirler 'mütegayyibe emvâlinde yoksa Rum metrûkatında' iskân edilmeleri öngörüldü.[1]

Milliyetçi 'temizleme' projesi

Türkiye'ye gelenlerle ilgili mübadil ve muhacir ayrımı dikkate alınmadan yapılan analizlerde ne kadar mübadil geldiğinin rakamı tartışmalıdır.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 1923-1933 dönemiyle ilgili olarak 379.913 mübadilin geldiğini açıkladı. Bu rakam, 1932'de yapılan bir çalışmadaysa 395 bindir.[2]

1935 nüfus sayımı sonuçları da bir miktar sapmayla birlikte Vekil Şükrü Kaya'nın verdiği bilgiyi doğrular yöndedir; çünkü diğer veriler arasındaki sapma daha fazladır.

Nitekim mübadillerin Yunanistan doğumlu olacağı dikkate alınacak olursa, 1935 nüfus sayımına göre, nüfusun doğum yeri itibariyle dağılımı dikkate alındığında Yunanistan doğumlu olanlar toplamı 367.801'dir.[3]

Vekil Şükrü Kaya'nın konuşması ile nüfus sayımı arasındaki fark, geçen bu dönemde bazı Yunanistan doğumlu insanların ölmüş olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu halde mübadele antlaşmasının yapıldığı Yunanistan'dan gelenler toplamının 370-380 bin civarında olduğunu düşünmek mümkündür. Bu da, 450-500 bin sadece mübadil geldiği rakamının abartılı olduğunu göstermektedir.

Dâhiliye Vekili, yalnız mübadil olarak gelenler hakkında bilgi verdi, oysa buna diğer mülteciler eklendiğinde toplamın daha fazla olduğu İstatistik Yıllığı'nda da ortaya çıkmaktadır.

1921-1928 döneminde sekiz senede mübadiller dâhil Türkiye'ye 234.546 erkek ve 228.988 kadın ki ceman 463.534 muhacir geldi ve iskân edildi.[4]

Bir sonraki yıllık istatistik de bu bilgiyi doğrular yöndedir. 1921-1929 döneminde Türkiye'ye gelen mübadil, mülteciler dâhil muhacir toplamı 242.001'i kadın olmak üzere 477.958'dir. Muhacirlerin çoğunluğu Ege ve Marmara bölgesi olmak üzere tüm vilayetlere iskân edildi.[5]

Fakat bu toplam eksik kalmış olmalı ki, 1940 yılındaki düzeltilmiş veriler daha fazladır.

1940-1941 yıllarına ait İstatistik Yıllığı'na göre, 1923-1929 döneminde gelen mübadiller dâhil muhacir toplamı 564.667'dir.[6]

---

1 İskân Tarihçesi, sf. 54.

2 *TBMM ZC*, IV/25-12 Kasım 1934, sf. 15; İskân Tarihçesi, sf. 18.

3 *İstatistik Yıllığı, 1939-1940*, cilt: 11, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, sf. 75.

4 *Cumhuriyet*, 5.1.1929, sf. 1.

5 İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, 1930*, cilt: 3, Ankara-1930, sf. 99-101.

6 İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, 1940-1941*, cilt: 12, Ankara, sf. 88.

Komisyon raporunda da Türkiye gelen mübadil rakamı 400 bindir.

Dokuz yıldır çalışmasını sürdüren ve 1931 yılı Mayıs ayında dağılacak olan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Cemiyeti Akvam'a verdiği raporda, mübadele nedeniyle, Yunanistan'a 300.000 Rum'un gittiği ve Türkiye'ye 400.000 Müslümanın geldiği belirtildi.[1]

Anlaşılan rapor, komisyonun görevi sırasındaki doğrudan yapılan nüfus değişimi bilgilerini içeriyor.

Nitekim Lozan'da görüşmelerde gündeme geldi, mübadele yapılmadan önce 600-900 bin arasında ifade edilen önemli miktarda Hıristiyan Ortodoks Rum nüfus[2] Anadolu'yu terk etti.

Mübadillerle genel olarak 1,2 milyon veya 1,3 milyon Rum'un Yunanistan'a gittiği, 400-500 bin civarında Müslümanın da Türkiye'ye geldiği ifade edilmektedir.[3]

Yukarıda ayrıntısını verdiğim gibi Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya beyanatına ve *1939-1940 İstatistik Yıllığına* göre Türkiye'ye gelen mübadil toplamı 370-380 bin civarındadır.

Bu, 500 binle 380 bin arasındaki fark, mübadille, diğer muhacir ve mülteci olanların birbirine karıştırılmasından kaynaklanıyor olabilir.

Lozan mübadelesi sonucunda, Anadolu'dan giden ve gelenler toplamı dikkate alındığında, genel olarak toplam 1,5 milyon civarında Müslüman ve Rum ana yurdundan koparıldı. Bunların yerinden yurdundan edilmesi için Lozan'da imza atanlar, 1,5 milyon civarındaki insanın bir tekine bile sormadı. Rumlar ve Müslümanlar Lozan'da atılan imza nedeniyle, terki vatan etmek zorunda kaldı.

Gerçi rakamlarda bir sorun var. Belirtilen rakamların, antlaşma gereği mübadelenin başlangıç tarihi olarak kabul edilen 18 Ekim 1912'den 1922'ye kadar gidip-gelenleri kapsayıp kapsamadığı pek de net ifade edilmemektedir.

Zaten verilen rakamlar, 18 Ekim 1912'den beri gidip geleni kapsamış olsa mübadil nüfus toplamı daha fazla olması gereklidir. 1914 yılında Osmanlı'da yapılan nüfus sayımına göre Rum nüfusu 1 milyon 729 bini[4] aşmaktaydı. Oysa Fener Rum Patrikliğine göre 1912 yılında Rum nüfusu 2 milyon[5] civarındaydı.

1914 yılıyla ilgili bir başka çalışmadaysa 5,1 milyon Hıristiyan nüfusun 1,8 milyonu Ermeni ve 2,2 milyonu Rum'du.[6]

---

1 *Cumhuriyet*, 10.1.1931, sf. 2.

2 Lozan-1, sf. 52, 183; Lozan-4, 12.

3 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 17; Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003, sf. 92; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. baskı Ankara-1994, sf. 214.

4 Kemal H. Karpat, age, sf. 226.

5 Alexandirs makalesi, aktaran, Fuat Dündar-2008, sf. 449.

6 Kevork Aslan, *Ermenistan ve Ermeniler*, İstanbul-1914, sf. 119, aktaran, Esat Uras, age, sf. 137.

Osmanlı'daki Rum nüfusu hakkındaki bu tartışmalı durum ve Birinci Paylaşım Savaşı'ndaki ölümler dikkate alındığında, mübadelede Yunanistan'a 1,1 milyon civarında Rum'un gittiği ve İstanbul'da 150 bin civarında Rum'un kaldığı tahmin edilecek olursa, 1923 öncesi Yunanistan'a kovulan Rum nüfusunun mübadele rakamına dâhil edilmediği anlaşılmaktadır.

1923 öncesi kovulan Rum ve Yunanistan'dan gelen Müslüman nüfusla birlikte tahminen toplam mübadil nüfusun 2 milyonu bulması ve bunun 1,4-1,5 milyonunun Rum, 500-600 bininin Müslüman olması mümkündür.

Bu kadar insanın toprağından kopartılmış olması, mübadelenin ne denli insanlık dışı bir antlaşma olduğunu göstermeye yeterlidir.

Mübadeleyle olan şudur: İstanbul haricinde Anadolu, Hıristiyan Rumlardan ve Yunanistan, Batı Trakya haricinde Müslüman ve Türklerden temizlendi.

Mübadeleyle Karadeniz özelinde Pontosluların gerçekte ne yaşadığının anlaşılması perdelendi, maskelendi. Karadeniz'in Pontoslulardan 'temizlenmesinin' sosyal boyutu, mübadelenin yarattığı fiili durumla 'görmezden' gelindi, hatta bastırıldı.

Pontosluların durumu mecliste dahi gündeme gelmiş tartışılmış, hatta operasyonu sürdüren Merkez Ordusu Kumandanın görevden alınması bile önerilmiş, ama Mustafa Kemal'in karşı çıkmasıyla gerçekleşememişti.[1]

Sonuç olarak, Türk ve Yunan milliyetçiliğinin kesiştiği mübadele, milyonları toprağından koparttı.

Mübadillere 19 milyon lira

Mübadiller bütçesiyle ilgili veriler farklılık gösteriyor.

1930 yılı istatistiğine göre, 1921-1929 yılları arasında muhacir ve mülteciler için yapılan toplam harcama 9 milyon 479 bin liradır.[2]

Oysa 1940-1941 yıllarına ait İstatistik Yıllığı'nda ise 1923-1929 döneminde muhacirler için yapılan harcama tutarıy 19 milyon 20 bin liradır. 1930 yılına doğru harcama 175 bin liraya kadar inerken, sonrasında arttı ve bu artış 1935 sonrasında daha da hızlanarak 2.5 milyon liranın üzerine çıktı.[3]

Bir başka çalışmadaysa, 1923-1929 döneminde iskân edilenlere yapılan harcama toplamı 16 milyon 872 bin liradır. 1923 ve 1924'te yıllık 5 milyon liranın üzerinde olan harcama sonraki yıllarda azaldı.[4]

---

1 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 403-409; *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, s. 368-375, 400.

2 İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, 1930*, cilt: 3, Ankara-1930, sf. 102.

3 İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, 1940-1941*, cilt: 12, Ankara, sf. 88.

4 İskân Tarihçesi, sf. 135.

Bütçenin tüm kalemlerinden yapılan harcamanın belirlenmesi anlamında kesin hesaba göre 1940-1941 yıllığının verilerinin daha doğru olabileceğini düşünmek mümkündür. Bu halde mübadillere yapılan harcama toplamı 19 milyon lira civarındadır.

1.2.2- 'Irkdaşlarımızı getireceğiz'

Anadolu'yu 'tek'leştirme, 1910'lardan 1930'lara değişmez İttihatçı amaçtır. Bu politikanın bir ayağı Anadolu'nun 'öteki'den temizlenmesi ve diğer ayağı da yurtdışındaki Müslüman ve Türklerin Türkiye'ye gelmesinin teşvik edilmesidir.

1915'lerin İskân-ı Âşair ve Muhacirin Müdürü ve 1930'ların Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, hariçteki ırkdaşların getirilmesini nüfus siyasetinin esası olarak açıkladı. Ermeniler ve Rumların bir biçimde tasfiyesinin ardından Kürtlere yönelik şiddet politikasının yoğunlaştığı, Trakya'da Yahudileri kaçırtma siyasetinin izlendiği ve Dersim kırımının yaşandığı dönemin 1 Kasım 1927'den 11 Kasım 1938'e değişmez Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 1934 yılında yaptığı konuşmasında, muhacirler politikasını ırkdaşların Türkiye'ye getirilmesi olarak tanımladı:

> "Umumi nüfus siyasetimizin esaslarından biri dışarıdaki Türklerin buraya gelmeleridir... Türkiye'nin bugünkü mahzar olduğu terakkiyi, refahı gören hariçteki ırkdaşlarımız kendilerini bundan aşağı bir mevkide görmemek için gelmekti... 923'ten bugüne kadar 660.000 muhacir gelmiş bulunuyor. Bunun 400.000'i mübadele suretiyle gelmiştir. Diğer kısmı da kendi istek ve arzularile gelen ırkdaşlarımızdır... Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi... 929'a kadar devam etti ve ilga edildi. Nüfus Müdüriyeti Umumiyesi teşekkül etti, 929'dan 934'e kadar muhacir işleri bu suretle görüldü... Trakya'ya 500.000 nüfus yerleştireceğiz... Bugün gelecek muhacir için Trakya'da ve İstanbul'da yerler hazırlanmıştır."[1]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın beyanatında belirttiği 'ırkdaşlar'ın yani kan bağı olan insanların Türkiye'ye gelmesi teşvik edildi.

Şükrü Kaya'nın ifade ettiği 'ırkdaşların getirilmesi ve iskânı' İttihat ve Terakki'den miras politikadır.

Dr. Nâzım'ın ifadesiyle İttihat ve Terakki'nin azınlıklarla ilgili soruna karşı önerdiği politika, ülke dışındaki Müslümanların ve Türklerin Osmanlı'ya gelmesinin ve getirilmesinin teşvik edilmesi olacaktır. Muhacir iskânıyla nüfusun demografik yapısının değiştirilmesinin hedeflendiği de açıktan ifade edilmiştir.[2]

---

1 Şükrü Kaya, *Sözleri-Yazıları, 1927-1937*, Birinci Kitap, Toplayan: Ekrem Ergüven, Dâhiliye Hukuk Müşaviri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1937, sf. 173-178.

2 Bayur, II/1, sf.198-199; Dr. Nâzım ile avukat ve şair Mikail Argiropulas görüşmesi, İzmir'de *Genç İzmir* ile 8 Eylül 1908'de Atina'da *Atinadan* (sayı: 2126) gazetelerinde yayımlandı, aktaran, Mihail Rodas, *Almanya Türkiye'deki Rumları Nasıl Mahvetti*, Türkçesi: Evdokia Veriopulu, Belge Yayınları, 2011, sf. 70; Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1908-1918)*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 1. basım, İstanbul-2004, sf. 224-225, 302, ve bundan sonra, Süleyman Kâni İrtem-2004.

İttihat ve Terakki'nin iskân politikasını açıklayan Dr. Nâzım'ın yıllar önce söylediğini tekrar eden Şükrü Kaya, iskân politikasının yakından takipçisi olacaktır.

9 Kanunuevvel (Aralık) 1936'da Dâhiliye Vekili Riyaseti'nde yapılan toplantıya, Birinci Umumî Müfettişi Abidin Özmen, İkinci Umumî Müfettişi General Kâzım Dirik, Üçüncü Umumî Müfettişi Tahsin Uzer, Dördüncü Umumî Müfettişi Korgeneral Abdullah Alpdoğan, Jandarma Genel Komutanı Korgeneral Naci Tınaz, Gümrük Umum Muhafaza Komutanı Tümgeneral Seyfî Düzgören, Emniyet İşleri Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer ve İzmir ile Yozgat valileri de katıldı. Toplantıda bölgelerdeki siyasal gelişmelerin yanı sıra tapulandırma faaliyeti de gündeme geldi. Üçüncü Umumî Müfettişi Tahsin Uzer, Ağrı, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Rize, Trabzon, Çoruh'dan oluşan bölgesinde Ruslardan kalma arazi davasının halledildiğini ve 70.000 tapu dağıtıldığını anlattı. İkinci Umumî Müfettişi General Kâzım Dirik de, Başvekilin göçmenlerin mülkleriyle ilgili tapulandırma emri verdiğini belirterek, "İki milyon dekar arazi vardır. Nüfus başına 10 dönüm itibariyle aşağı yukarı 200.000 göçmen alınabilir" bilgisini verdi. Mülkiyetle ilgili değerlendirmeler üzerine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 1293'te (1877'de) Rus ve Balkan Harbi'nde gelenlere arazi dağıtımı konusuna değindi.[1]

Müfettişlerin değerlendirmesini yaptığı muhacir ve mülteci iskânı gelişmeleri, önceki yıllarda özellikle şark vilayetleri olmak üzere Diyarbekir'den Trakya'ya her vilayette merkezi hükümet politikası olarak uygulandı.

Diyarbekir'de 1505 no'lu kanun gereği metruk araziden 1931'de 25.620 dönüm, 1932'de 27.616 dönüm ve 1934'te 80.592 dönüm olmak üzere toplam 133 bin 828 dönüm arazi muhacir, mülteciye dağıtıldı. Ayrıca 1930'lu yıllarda Elâziz'de, Mardin'de, Van'da, Beyazıd'da, Muş'ta, Hakkâri'de, Kars'ta ve Trakya'da muhacirlerin iskânı sürdürüldü ve arazi dağıtımına devam edildi.[2]

1924'te 208.886 olan yıllık gelen mübadil ve mülteci toplamı, 1929'da 19 bine ve 1931'de 11 bine kadar gerilerken, sonraki yıllarda arttı ve Şükrü Kaya'nın bu konuşmayı yaptığı 1934'te 34 bine, 1935'te 51 bine kadar çıktı. Sonraki yıllarda savaşın da etkisiyle azaldı.

1923-1930 döneminde 578.631 kişi, 1931-1940 döneminde 255.861 kişi ve 1941-1950 döneminde 96.243 kişi olmak üzere 1923-1950 yılları arasında Türkiye'ye gelen muhacir ve mülteci toplamı 930.735 kişidir. Bunlar için yapılan harcamaysa yaklaşık 50 milyon liradır. 35 milyon 281 bin lirası 1923-1939 döneminde, geri kalan 14 milyon 740 bin lirası da 1940-1950 döneminde olmak üzere toplamı 49 milyon 751 bin liradır.[3]

---

1 *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara-2010, sf. 165-166, 174-175, ve bundan sonra, Umumi Müfettişler-1936.

2 *Geçen 4 Yılda Yapılan ve Gelecek 4 Yılda Yapılacak İşler, Dâhiliye Vekilliği Nüfus Umum Müdürlüğü*, Başvekalet Matbaası, Ankara-1935, aktaran, Şark Planı-1925, sf. 185-193.

3 İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, 1940-1941*, cilt: 12, Ankara, sf. 88; İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, 1953*, cilt: 21, Ankara, sf. 108.

Bütçe gelirinin sınırlı olduğu dikkate alındığında muhacir ve mülteciler için yapılan harcama önemli bir yekûn tutmaktadır.

1.2.3- Ermeniler ve emvâlin tasfiyesi

Memleketinden sürülen Ermeniler ve genelinde toprağından kopartılan insanların geride bıraktığı mallar, Lozan Konferansı gündeminde görüşme konusudur. Mağduriyeti giderici bir çözüm sağlanamaz.

Lozan Konferansı'nda 1922 Aralık ve 1923 yılının Ocak ayında yapılan beş oturumda 'ortadan kaybolmuş kişilerin aranması ve bunların mallarının geri verilmesi' ve vakıf malları ile kamulaştırmayla ilgili konular tartışıldı. 'Emvâl-i Metrûke Kanunu' uygulamasıyla birçok kimsenin malından mahrum kaldığı ve bunların iadesi tezini Ankara heyeti kabul etmedi.[1]

22 Aralık 1922'de yapılan görüşme notları tarafların tezlerinin ne olduğunun bilinmesi açısından önemlidir; çünkü sonraki oturumlardaki tartışma bu tezlere göre sürdürüldü. Bu oturumda görüşülen mallarla ilgili Türk Temsilci Heyeti ve Müttefik Temsilciler Heyeti'nin tezlerinin Alt Komisyonca değerlendirilmesi şöyledir:

1- Türkiye ve yeni devletler: Müttefik devletler, Osmanlı'nın dağılmasıyla oluşan devletlerin topraklarında Mondros öncesi olayların sorumluluğunun 'Türkiye'ye düşeceğini' düşünmektedir; Türk Temsilci Heyeti ise tamamen sorumluluğun bu yeni devletlere düşmesi kanısındadır.

2- 'Türk kalan topraklar': Müttefik devletleri, 'Türk kalan topraklarda' gerek savaş gerekse işgal dönemindeki her türlü sorumluluğu reddetmekte ve Yunan hükümetinin sorumluluğu saklı kalmak şartıyla, Türk hükümetinin müttefik devletlere ait malların ve hakların geri verilmesinden ya da değerinin ödenmesinden sorumlu olduğunu öne sürmektedir.

Türk Temsilci Heyeti, Mondros öncesi ve sonrasında mallara ve haklara verilen zarardan Müttefik Devletleri sorumlu tutmakta ve her türlü sorumluluğu reddetmektedir.

3- Kamulaştırma sorunu: Askerî hareketler ve işgaller sırasında, askerî veya sivil makamlarca uygulanan haciz ve zoralım gibi tedbirlerin İktisadi Sorunları Alt-Komisyonu yetkisine, Müttefik Devletleri girmediği, Türk Temsilci Heyeti ise girdiği görüşündedir.

4- Yabancı sermayeli şirketler: Osmanlı mevzuatına göre kurulan ve sermayesinin çoğunluğu müttefik uyruklarına ait şirketlerin çıkarlarına gelince, Müttefik Devletleri, antlaşma hükümlerinin, müttefik uyruklarına olduğu gibi bunlara da

1 Lozan-2, sf. 182-205, 340-343; Lozan-4, sf. 71-72, 384-385.

uygulanmasını istemekte, Türk Heyeti ise şirketler Türk mevzuatına göre faaliyet gösterdiği için Müttefik Devletleriyle tartışmayacağı görüşündedir.[1]

Sürülen Ermeniler

1915'te toprağından kopartılan Ermenilerle ilgili daha sonraki yıllarda Osmanlı hükümetinin dönüş kararnameleri yayımlamış ve yürürlüğe konulmuşsa da, Lozan'da görüşülen konulardan biri de Ermenilerin memleketlerine dönmesi meselesidir.

Yunanistan'la mübadele antlaşmasının imzalanması sonucunda bir anlamda Rumlar tasfiye edilmiş olduğu için, Anadolu'ya dönmesi tartışması Ermeniler üzerinde yoğunlaştı.

12 Aralık 1922 tarihli oturumda, son dört ayda 600-900.000 Hıristiyanın sınır dışı edildiğini belirten Lord Curzon, devamında İstanbul'da 130.000 Ermeni'nin yaşadığını açıkladı.[2]

Aralık 1922 tarihi itibariyle Türkiye'nin vatandaşı 130.000 Ermeni İstanbul'da yaşıyor, ama bu rakam sonraki beş yılda artmayıp azalmıştır.

Aralık 1922'den beş yıl sonrasında Ekim 1927'de yapılan nüfus sayımında 64.745 kişi 'anadilim Ermenice' demiştir.[3]

Bir kısım insan kimliğini gizlemiş olduğu dikkate alındığında bile, beş yılda Ermeni nüfusu bırak artmayı, 1922'deki sayı dahi korunamamıştır.

4 Haziran 1923 tarihli oturumda Müttefik Devletleri temsilcileri, 1922 yılı sonbaharında İstanbul'dan gidenler üzerinde de durarak, 150 kişilik liste dışındakilerin Ermeniler dâhil herkesin dönmesini istedi. Türk heyeti adına Rıza Nur, okuduğu bildiride "Türk hükümeti, her hükümet gibi, karışıklık çıkarıcı unsurlara, devrimcilere, suikastçılara ve genel olarak, kötü unsurlara karşı, güvenlik tedbirleri alma hakkını saklı tutmaktadır... ortalığı karıştırmayan kimseler, doğaldır ki, bu bildirinin kapsamı dışında kalmaktadır" görüşünü beyan etti.[4]

Ardından M. Ryan ve İsmet arasında yapılan tartışmayı özetliyorum:

M. Ryan (İngiltere): 150 kişi dışında hiçbir kimsenin Türkiye'ye girişi yasaklanmamalı. Türk hükümeti, bu kimselerin [yani Ermenilerin] dönüşünü yasaklamakla, bunları, son derece sert bir kanunun –Emvâl-i Metrûke Kanunu'nun– uygulamasıyla karşı karşıya koymaktadır. Uzmanlar, Türk Temsilci heyetinin dikkatini çok ciddi olarak bu soruna çekmeyi ödev bilmişlerdir. Özellikle Ermeniler göz önünde tutulmaktadır. Nüfus mübadelesiyle İstanbul Rumlarının dönüşüne

1 Lozan-4, sf. 385.

2 Lozan-1, sf. 183-184.

3 İstatistik Umum Müdürlüğü, *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül: 1, Ankara-1929, sf. LXXIV.

4 Lozan-6, sf. 156-157.

engel kalmıyor, İstanbul'da oturmayan Rumların çoğu çekip gitmiştir, ama bunların mallarının tasfiyesi güvence altına alınmıştır. Nüfus mübadelesi sözleşmesine en küçük bir halel getirilmesi (zarar verilmesi) söz konusu değildir, ama bu sözleşmenin ilgilenmediği kimselerin durumu söz konusudur.[1]

İsmet (Türkiye): Ortalığı karıştırmayan kimseler Türkiye'ye serbestçe dönebileceklerdir. Türk hükümetinin, ortalığı karıştırıcılara karşı kendisini savunma olanağından kendisi, kendi isteğiyle yoksun bırakılamaz.[2]

17 Temmuz 1923 tarihli oturumda Sir Horace Rumbold, General Pelle (Fransa) ve İsmet arasındaki tartışma konusu yine Ermenilerin dönmesi meselesidir.[3]

Sonunda sürülen Ermenilerin memleketine dönmesi konusunda bir noktada anlaşma sağlanamadı.

İki şahitle mallar tasfiye ediliyor

11 Temmuz 1923 tarihli oturumda Sir Horace Rumbold, Konferansa Çağıran Devlet Temsilcilerinin, İsmet Paşa'ya, emvâl-i metrûkeye ilişkin iki mektup göndermiş olduklarını ve bu mektuplara hiçbir cevap alamadıklarını belirtti. İsmet emvâl-i metrûke sorununun bir Türk kanunu konusu olduğunu söylemesinin ardından yapılan teklifleri sordu.[4]

General Pelle'nin (Fransız) beyanı, malların nasıl tasfiye edildiği süreciyle ilgili olup, konuşmasını şöyle sürdürdü:

> "Sir Horace Rumbold'un değindiği iki notanın gönderilmesinden bu yana, kendisine, aynı konuya ilişkin birçok yakınmalar bulunulmuştur. General Weygand, Kilikya'nın Türk makamlarına bırakılmasından sonra bu ili bırakıp gitmiş olan Osmanlı uyruklarına ilişkin bir dosya göndermiştir. General Weygand, dosyada bu kimselerden çoğunun mallarından yoksun bırakılmış olduğunu belirtmektedir. Türk makamları, bir alacağın iki tanık göstermekle ispatlanabileceğini kabul eden kanunun [Tasfiye Kanunu olsa gerek, 15 Nisan 1923 tarihli yeniden düzenlendi. N.O.] hükümlerinden yararlanmaktadırlar; tanıklar aranıp bulunmakta ve ortadan kaybolmuş kimselere ait mallara el konulması ve bu malların satılması yolunda kararlar elde etmek için, bu kimseler mahkemelere çağrılmaktadırlar. Mahkemeye çağrılar, yalnız yerel basında yayınlanmakta ve ilgililer, rastlantı olarak haber alırlarsa, mahkeme önüne çıkmalarına izin verilmemektedir. Kendi başlarına, bunların çağrıya gelmediklerine karar verilmekte ve bulunmadıkları ortamlarda, kendilerine karşı bir hüküm verilmektedir. Başka durumlarda, vaktiyle ödememiş oldukları vergilerin –örneğin savaş kazançları vergisinin– ödenmesi istenmekte ve mahkemede bulunmayanlar, yokluklarında hüküm giymektedirler. General Wey-

1 Lozan-6, sf. 157.

2 Lozan-6, sf. 158.

3 Lozan-6, sf. 188-192.

4 Lozan-7, sf. 199.

gand, mallarından böylece haksız olarak yoksun bırakılmış olanlara mallarının geri verilmesinin ve gelecek bakımından onlar için güvenceler elde edilmesinin gerekli olduğu sonucuna varmaktadır."[1]

İsmet, cevaben bu eylemlerin Kilikya'da geçmişte olduğunu ve orada kanunların düzenli bir biçimde işletildiğini belirterek, bu yüzden öne sürülmüş olaylara ilişkin bir şey söylenemeyeceğini ve bu sorunun konferansı ilgilendirmediğini söyledi.[2]

Görüşmelerde böylesi tartışmalar yaşansa da, Lozan hakkında yapılan incelemeye göre, Lozan Antlaşması'nın 'Mallar, Haklar ve Çıkarlar' başlığı altındaki 65-72'nci maddelerinde, Türk egemenliği altında olanların ve olmayanların emvâliyle ilgili yapılan düzenlemelerde Ermeniler lehine hükümlere yer verildi, fakat Türkiye ise bu hükümlerin gereğini yerine getirmedi.[3]

Türkiye Karaağaç'ı aldı

Lozan'da Türk Heyeti, Yunan askerinin Ege'de verdiği zararı sürekli gündeme getirdi, hatta bunun kalem kalem dökümünü de konferansa sundu. Ama sonunda Yunanistan'ın ödemeyi yapmasından vazgeçildi, Karaağaç karşılığında.

20 Ocak 1923 tarihli oturumda Türkiye, dökümünü yaptığı listeye göre Yunanistan'ın verdiği 1,3 milyar liralık zararı tazmin etmesini istedi.[4]

26 Mayıs 1923'teki İsmet, Venizelos ile yaptığı görüşmenin ardından zararın ödenmesi talebinden vazgeçtiğini açıkladı. 19 Mayıs'ta Venizelos'un tazminat karşılığı olarak, Karaağaç ile demiryolu ve bunlara bitişik toprak parçasını verme teklifi kabul edildi.[5]

12 bin dosya kapandı

7 Ekim 1923-19 Ekim 1934 tarihleri arasında görev yapan Türk-Yunan Muhtelit Heyetinin, elinde tamamlayamadığı 150 dosya kaldı. Türk-Yunan Muhtelit Mahkeme Heyeti, 1 Şubat 1934 günü akşamına kadar 11.900 dosyayı karara bağladı. Mahkeme reisi Danimarkalı M. Bökün, Türk hâkimi Mehmet Ali, Yunan hâkimi M. Hergül Kiryakopulos idi.[6]

---

1 Lozan-7, sf. 199-200.

2 Lozan-7, sf. 200.

3 T. Akçam-Ü. Kurt, sf. 131-140.

4 Lozan-4, sf. 154-157.

5 Lozan-6, sf. 278-284.

6 *Cumhuriyet*, 2.2.1934, sf. 2.

7 Teşrinievvel 1339 (7 Ekim 1923) tarihinde çalışmaya başlayan Türk-Yunan Muhtelit Mübadele Komisyonu, son toplantısını 19 Teşrinievvel 1934'te (19 Ekim 1934'te) yaptı.[1]

Lozan'ın delinmesi

Lozan Antlaşması maddelerinde isim verilerek bir azınlıktan bahsedilmedi. İfade edilen haklardan yararlanmak esas alındı. Azınlık haklarına yönelik düzenlemenin yapıldığı 37-45 arasındaki maddelerde yapılan tanımlama 'Müslüman olmayan' şeklindedir.

Nitekim mübadeleyi sağlayan 30 Ocak 1923 tarihli anlaşmaya göre, Osmanlı millet sistemine dayalı dini karaktere göre Müslüman ve Hıristiyan Ortodoks Rum ayrımı yapılmıştır. Buna göre Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tanımının karşılığı Kuzey Kıbrıs Müslüman Yönetimidir; aksine Kuzey Kıbrıs Türk Yönetimi denilince de Güney Kıbrıs Yunan Yönetimi demek gerekir. Ankara'nın resmî söylemi etnik Türk ve dini Rum tanımlamasıdır. Bu dahi, Lozan'a göre aykırı bir söylemdir.

Lozan Antlaşması'nın 37-45'inci maddelerinde yapılan resmî yorumla Lozan'da Ermeni, Rum ve Musevi'nin azınlık olarak belirtildiği iddiası, aslında yalandır; çünkü böyle bir belirleme yapılmamıştır. Bu resmî yalana halen de devam edilmektedir. Böylece Ermeni, Rum ve Musevi dışındaki diğer 'Müslüman olmayan' cemaatlerin Lozan'ın getirdiği azınlık haklarından yararlanma hakkı fiilen ihlal edilmektedir. İhlal bununla da sınırlı değildir. Lozan'da azınlık olarak resmen 'Ermeni, Rum ve Musevi' sayıldığı iddia edilmiş olsa da, bunların dahi Lozan'ın getirdiği haklardan yararlanması hakkı fiilen ve resmen ellerinden alınmıştır.

Musevi, Rum ve Ermeni cemaatleri, Müslüman olmayan azınlıkların tabi olacakları kişisel durumlarıyla ilgili haklarını düzenleyen 42'nci maddeden 'feragat ediyoruz' yani net ifadeyle 'bu madde hükmünden yararlanmak istemiyoruz' diye Adliye Vekâleti'ne hitaben birer metni hazırlayıp, imzalayıp verdiler. Cemaatler bu imzalarıyla, aile ve kişisel durumlarıyla ilgili sorunların çözümü için gerekli tedbirleri, eşit sayıda temsilcilerin katılımıyla oluşturulacak özel komisyonlarca düzenlenmesi hükmünü 'istemiyoruz' dediler.

Bu feragat metninin hazırlanmasının resmî gerekçesi de Medeni Kanun'la oluşturuldu.[2]

Medeni Kanun'la ilişkilendirme tuhaftır. Çünkü Medeni Kanun Tasarısı 24 Aralık 1925'te meclise sunuldu, 17 Şubat 1926'da görüşüldü, 4 Nisan 1926'da

1 *Cumhuriyet*, 20.10.1934, sf. 1 ve 4.

2 Dr. Kemaleddin Birsen, *Devletler Hususi Hukuku*, cilt: 1, İstanbul-1936, aktaran, Av. Yuda Reyna, Av. Ester Morena Zonana, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, 1. baskı, İstanbul-2003, sf. 61.

Resmî Gazete'de yayımlandı ve 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girdi. Medeni Kanun, meclise bile sunulmamışken ve yürürlüğe girmesinden bir yıl öncesinde feragat metni almanın nasıl gerekçesi olur; bu da bir Ankara mucizesidir.

Cemaatlere yönelik bir kampanya faaliyetinin sonucu olarak 15 Eylül 1925'te Musevi, 17 Ekim 1925'te Ermeni ve 27 Kasım 1925'te Rum cemaatleri Adliye Vekâletine hitaben metinlerin altına imza atıp verdiler.[1]

'Ben yaşama hakkımdan vazgeçiyorum' ya da 'Bana işkence yapın' diye yazıp imza atmak neyse, cemaatlerin bu imzası da odur.

Aslında bu, Lozan'ın delinmesidir.

Bu sadece 'delme' pratiği değil ki, farklılığı resmen yok etme ve 'tek'leştirme operasyonudur.

6 Ağustos 1924'te yürürlüğe giren Lozan Antlaşması'nın 39/5 fıkrasında, "Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır" denilmektedir.[2]

Resmî söylemde 'değişmezliği' ve 'delinmezliği' üzerine peş peşe nutuklar döktürülen Lozan yine Ankara'nın 'resmî eli' vasıtasıyla delinmektedir.

Resmî hedef 'tek'leştirme olduğu için, Lozan'ın dahi delinmesinden çekinilmez; nitekim öyle de yapılmaktadır.

1.2.4- İstanbul da Rumlardan temizlendi

Yunanistan'la Türkiye arasında Lozan'da karar verilen mübadeleden sonra sorunların çözümünü sağlayacak sözleşme ve antlaşmaya 1930'da imza atıldı. Önce bir sözleşme, ardından da Venizelos'un Ankara ziyareti sırasında üç antlaşma imzalandı.

Venizelos ziyareti öncesinde 10 Haziran 1930 tarihinde Ankara sözleşmesiyle Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesinden kaynaklanan siyasal ve ekonomik sorunlar çözümlendi. 10'uncu maddeyle, "İstanbul bölgesinde bugün hazır bulunan Türk uyruğundaki tüm Ortodoks Rumlara" ve 14'üncü maddeyle de, "Batı Trakya bölgesinde hazır bulunan Yunan uyruğundaki tüm Müslümanlara" yerleşik (etabili) sıfatı tanındı. Ayrıca mübadeleden kaynaklanan ekonomik sorunlara da çözüm getirildi. Buna göre, mübadillerin terk ettiği malların tam mülkiyeti terk edilen ülkenin hükümetine geçecekti ve bankadaki mevduat sahiplerine iade edilecekti. İstanbul ve Batı Trakya'daki yerleşiklerin taşınır ve taşınmaz

1 Av. Yuda Reyna, Av. Ester Morena Zonana, age, sf. 62-67; Rıfat N. Bali, age, sf. 95-102; Levi-Yahudiler, sf. 70-74.

2 2012 yılı Türkiyesi'nde, KCK davasında binlerce Kürt siyasetçiye anadilinde Kürtçe savunma yapmasına izin verilmemesi, Lozan 39/5'inci fıkrasının delinmesidir. Duruşmada sanıkların Kürtçe konuşması "Türkçe dışında bir dil" şeklinde zabıtlara geçirilmesi de yargıdaki milliyetçi bakışın bir ifadesidir. N.O.

malları üzerindeki mülkiyet hakkıysa aynen korundu, bu sözleşmeyle ortadan kaldırılmadı.[1]

Sözleşmeyi TBMM 17 Haziran 1930'da ve ardından da Yunan Meclisi tasdik etti. Başvekil İsmet, "Bizden Yunanistan'a gidenler 1 milyona yakındır. Yunanistan'dan bize gelen vatandaşlar bunun yarısı kadardır" dedi.[2]

Venizelos'un Ankara'ya gerçekleştirdiği 17-30 Ekim 1930 tarihleri arasındaki resmî ziyaret sonrasında 30 Ekim 1930'da siyasal, askerî ve ekonomik koşullarla ilgili üç antlaşma imzalandı:

1- Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşması,

2- İkamet, Ticaret ve Seyrisefâin Antlaşması ve

3- Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol idi.

Birinci anlaşmayla etabillerin mallarıyla ilgili sorunlarına çözüm getirildi. İkinci antlaşmayla da mübadeleyle Yunanistan'a gitmiş ve Türkiye Cumhuriyeti Türkiye uyruğunu kaybetmiş ve Yunanistan uyruğuna geçmiş olan Rumlara İstanbul'a geri dönme ve buraya yerleşme hakkı tanınmıştır. Böylece mübadelede ayrılan ailelere birleşme imkânı doğdu.[3]

İkamet, Ticaret ve Seyrisefâin Antlaşması, tümüyle ekonomik gerekçelerle imzalanmıştı. Buna göre, tarafların birbirinin uyruğuna 'en gözetilen ulus' kriterine göre bakma (madde 1), taraflardan birinin uyruklarına, diğer tarafın ülkesinde mülk edinme (madde 3), ticari faaliyette bulunma (madde 4), şirket ve fabrika kurma (madde 5) ithalat-ihracat yapma (madde 10-24), gemi taşımacılığı faaliyetinde bulunma (madde 25-32) ve miras bırakma hakkı (madde 33) tanınıyordu.[4]

Antlaşmanın uygulanmasında İstanbul Rumları geri dönmüşlerse de, aynı şey in Türk mübadiller için geçerli olduğu söylenemez. Çünkü mübadil Müslümanlar geçimini tarımdan sağlayan çiftçilerdir, ekip biçilecek toprak bulunca Yunanistan'a geri dönmelerine gerek kalmamıştır. Halbuki Rumlar, özellikle İstanbul Rumları, çoğunluğu ticaretle uğraşan ve şehirde oturan orta sınıftan insanlardır. Bir de İstanbul'un Rumlar açısından ayrı bir önemi vardır.[5]

Yunanistan Başbakanı Venizelos'un eşiyle birlikte İstanbul'a gelmesinden Ankara'ya gidişi ve Başvekil İsmet ve Reisicumhur Mustafa Kemal'le görüşmesi, meclise gitmesi ve antlaşmanın imzalanması her gün *Cumhuriyet* gazetesinin manşeti olarak haberleştirildi.[6]

---

1 Editör: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, cilt: 1, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 346-347; *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1930, sf. 1, 5.

2 *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1930, sf. 1 ve 5 ve 27 Haziran 1930, sf. 1.

3 Samim Akgönül, *Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağında Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, Çeviren: Ceylan Gürman, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-2007, sf. 87.

4 Editör: Baskın Oran, age, sf. 347-348.

5 Samim Akgönül, age, sf.87.

6 *Cumhuriyet*, 27-31.10.1930 ve 1.11.1930.

Venizelos, Ankara ziyaretiyle ilgili olarak Atina'da yaptığı açıklamada, "Türkiye merkezinde geçirdiğimiz günler, unutulmaz günlerdir" diye konuştu.[1]

Venizelos ziyareti iki ülke arasındaki ilişkiyi canlandırdı ve Başvekil İsmet de, bir yıl sonrasında Atina'yı ziyaret etti.[2]

30 Ekim 1930 tarihli İkamet, Ticaret ve Seyrisefâin Antlaşması imzalandıktan 30 yıl sonra, 1964'te Türkiye'ye gelmiş ve yerleşmiş, iş ve aile kurmuş bulunan 2990'ı Batı Trakyalı olmak üzere 12.724 Yunan vatandaşı yaşamaktaydı. Kıbrıs sorunu gerekçesiyle Türkiye, 16 Eylül 1964'te bu antlaşmayı tek yanlı olarak bir kararnameyle feshetti ve hemen de uygulamaya koydu. Böylece Türkiye'de ikamet eden Yunan pasaportu taşıyan Rumların vizeleri uzatılmadı ve Türkiye'yi mecburen terk etmeleri istendi. Bunlar burada Türkiye uyruğundaki Rumlarla evlendiği ve bir hayat kurduğu için ailevi nedenlerle ve fiilen baskıların sonucunda T.C. uyruğundaki Rumlar da gitmek zorunda kaldı. Ayrıca 2 Kasım 1964'te 6/8301 sayılı 'gizli' bir kararnameyle Yunan uyruğundaki bu kişilerin Türkiye'deki gayrimenkulleri üzerinde her türlü tasarrufları durduruldu ve bunlardan sağlanan gelirler de bloke edildi. Sadece İstanbul'da yaşayanların geçimini sağlayacak bir gelirin kullanılmasına müsaade edildi.[3]

30 Ekim 1930'da imzalanan antlaşmayla yaşamaya ve iş güç sahibi olmaya verilen imkâna 2 Kasım 1964'te son vermekle, hem Rumlar kovulmuş hem de malının ve mülkünün yağmalanmasının ortamı yaratılmıştır.

1930'da Ankara'da Yunanistan Başbakanı Venizelos'u karşılayan ve antlaşmanın imzalandığı dönemde Başvekil olan İsmet, 34 yıl sonra 1964'te antlaşma feshedilirken de yine başvekildir. Kıbrıs'ta sorunlu bir döneme girilmesiyle aranan bahane bulunmuş oldu ve antlaşmanın feshedilmesiyle 1930'da dostluğa açılan kapı 1964'te kapatıldı.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, "Yunanlılar bize ne verirlerse onu alırlar" diye konuştu ve daha sonra yaptığı bir açıklamada da Kıbrıs meselesi halledilmeden ikamet sorununun ele alınmayacağını açıkladı.[4]

Türkiye'de yaşayan 12.592 Yunanistan uyruklunun sınır dışı edilmesini, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan 30.000'in üzerindeki Rum'un toplu göçü izleyecektir. Ancak Yunanistan'dan ise adalardan 762 Türkiye uyruklu kişi sınır dışı edilmiştir.[5]

1964'teki bu Rum sürgününden sonra yeni hedef İmroz ve Bozcaada'dır.[6]

---

1 *Cumhuriyet*, 4.11.1930, sf. 1.

2 *Cumhuriyet*, 4-5.10.1931.

3 Editör: Baskın Oran, age, sf. 732-733; Samim Akgönül, age, sf. 88; Hülya Demir-Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Belge Yayınları, 4. baskı, İstanbul-1999, sf. 39-40.

4 *Milliyet*, 21 Mart 1964 ve *Tercüman*, 19 Eylül 1964, aktaran, Hülya Demir-Rıdvan Akar, age, sf. 60, 52.

5 The Greeks of Turkey, Helsinki Watch, 1992, sf. 9'dan ve *Son Havadis*, 6 Ağustos 1964, aktaran, Hülya Demir-Rıdvan Akar, age, sf. 91, 98.

6 Hülya Demir-Rıdvan Akar, age, sf. 148-153.

Çok sayıda Rumu mağdur eden uygulamaya 3 Şubat 1988'de son verildi. Başbakan Turgut Özal, Davos'ta Yunan Başbakanı ile buluştu ve ardından 3 Şubat 1988 tarihli 12.592 no'lu kararnameyle, 1964 Kararnamesi yürürlükten kaldırıldı. Böylece Rum mallarının sahiplerine iadesi kararlaştırıldı. Kararnameyle, alınan karar geçmişe de etki edecek ve malları bloke edilen mal sahiplerinin mirasçıları, mirasları üzerinde hak iddia edebileceklerdi.[1]

İttihatçıların 1910'larda başlattığı Türkleştirme politikasının 1964 versiyonu; bir başka ülke olan Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye, kendi vatandaşı Rumları hedef alan bir uygulama içinde oldu.

Yunanistan da kendi uyruğundaki Müslümanlara ve Türklere karşı benzer bir resmî devlet faaliyeti içinde olmuştur.

İki ülkenin kendi azınlığını hedef alan politikalarının sonucunda, bugün itibariyle Türkiye'de birkaç bin Hıristiyan Ortodoks Rum kalmışken, Yunanistan'da Türk ve Müslüman nüfustaki erime bu boyutta olmamıştır.

1914'lerde sürgünle, 1920'lerde mübadeleyle tüm Anadolu ve 1964'teki fesihle de İstanbul Rumlardan temizlendi. Böylece Rumlar, asırlardır yaşadığı ana yurdundan kopartıldı.

Bu yıllarda resmî ideolojinin bir diğer önemli faaliyeti, vilayet ve kazalar düzeyinde isim değiştirme yani 'dağ, taş adını Türkleştirme' kampanyası köyleri kapsayacak şekilde uygulandı.

İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yabancı Adları Değiştirme Komisyonu, Mayıs 1959-Mart 1968 döneminde 12 bin köyün adını değiştirdi.[2] 1960'da 35 bin 411 köyün[3] varlığı dikkate alındığında üçte birinin adı dokuz yılda değiştirilmiş oldu.

Rum sürgünü ve köy adını değiştirmeden oluşan Türkleştirmenin bu iki devlet faaliyeti dahi, 1961 Anayasası'nın karakterini ortaya koyması bakımından yeterlidir.

1.3- Tehcir'den Takrir-i Sükûn'a

1920'lerde Ankara'da yeni sistemin niteliğini oluşturan önemli bir uygulama da, muhalefetin tasfiyesi sürecinde İstiklâl Mahkemesi ve sıkıyönetim yargılamasıdır. Muhalefetin her türü bu mahkemeler vasıtasıyla cezalandırıldı ve tasfiye edildi. Bu icra, 1925'te Takrir-i Sükûn'la kalıcı bir kimliğe kavuşacaktır.

1923'e kadar 59.164 kişi İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılandı. Bunlardan 11.744 kişi beraat ederken, 1054 kişiye idam, 243 kişiye gıyaben idam, 2.827 kişiye müeccelen idam (idam cezası ertelendi) ve 43.464 kişiye değişik cezalar verildi.[4]

---

1 Samim Akgönül, age, sf. 337; Hülya Demir-Rıdvan Akar, age, sf. 164.

2 İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, Ankara-1968, Önsöz.

3 Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 2001*, Ankara-2002, sf. 46.

4 Ergün Aybars-1997, sf. 160; *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, derleyen: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-2005, sf. 373.

Asker kaçakları dikkate alındığında ertelenen idam cezaları 5.000 kişiyi aştığı, gıyaben verilen idam cezasının da 1500 civarında olduğu iddia edilmiştir.[1]

İstiklâl Mahkemesi yargılaması 1923 sonrasında da devam etti. Cumhuriyet ilanı sonrasında 1923-1927 döneminde İstiklâl Mahkemeleri İstanbul'da, Ankara'da ve şarkta görev yaptı.

1920'den 1923'e kadar olan sürede İstiklâl Mahkemeleri'nin yargılaması hakkında bütünlüklü bir döküm yapıldığı halde, 1923-1927 dönemiyle ilgili benzer bir toparlama yapılmamıştır.

'Şeyh Said Hareketi' ardından kurulan Şark İstiklâl Mahkemesi'nin 12 Nisan 1925-7 Mart 1927 döneminde yaptığı yargılamada, 2.779 kişi beraat ederken, 207'si vicahi ve 213'ü gıyabi olmak üzere 420 kişiye idam ve 1.911 kişiye de çeşitli cezalar verildi. Asker kaçaklarıyla birlikte 350 kişi idam edildi. Buna göre Şark İstiklâl Mahkemesi'nde 5.110 kişi yargılandı.[2]

Aralarında Atatürk'e İzmir suikastı sanıkları da olmak üzere Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde 2.436 kişi yargılandı. Bunlardan 1.343 kişi beraat ederken, 90'ı gıyabi olmak üzere 240 kişiye idam cezası verildi. Asker kaçaklarıyla ilgili sıkıyönetimin verdiği idam kararları, bu sayıya dâhil değildir.[3]

Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da oluşturduğu yeni rejimin 1920-1927 yılları arasında İstiklâl Mahkemesi yargılamasına ilişkin bu sayılar, özellikle 1925 Mart ayından itibaren yürürlüğe konulan Takrir-i Sükûn Kanunu uygulamasında devlet terörü hakkında yeterli fikir vermez. Çünkü sıkıyönetim mahkemelerinin kararları hakkında bilgi bulunmamaktadır.[4]

'Şeyh Said Hareketi' sonrasında Malatya Mebusu İsmet'in Başvekil olarak güvenoyu aldığı gün 4 Mart 1925'te, BMM'de kabul edilen üç maddelik 578 no'lu Takrir-i Sükûn Kanunu'nun[5] ilk icraatı önce İstanbul'da ardından diğer vilayetlerde gazeteyle dergilerin kapatılması ve gazetecilerin tutuklanması oldu. Zaten böyle olacağı 4 Mart 1925'te layihanın (tasarının) görüşülmesi sırasında Kütahya Mebusu ve Müdafaa-i Millî Vekili Recep (Peker) tarafından İstanbul matbuatını hedef alan konuşmasıyla ortaya konmuş ve İstanbul Mebusu Kâzım Karabekir, matbuatın hedef alınmamasını istemiştir. Hatta İzmir Mebusu Mahmut Celâl (Bayar) de, matbuatın her renge girdiğini iddia etmiştir.[6]

Adı üzerinde Takrir-i Sükûn (Huzuru Sağlamlaştırma) Kanunu'nun tüm hükmünü içeren 1'inci madde aynen şöyledir:

> "Madde 1- İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini (toplumsal düzenini) ve huzur ve sükûnunu (rahatını) ve emniyet ve asayişini ihlâle bais (güvenliğini

1 Ergün Aybars-1997, sf. 160.

2 Ergün Aybars-1997, sf. 295, 325, 348.

3 Ergün Aybars-1997, sf. 471.

4 Mete Tunçay-1999, sf. 173.

5 *TBMM ZC*, II/15-4 Mart 1341 (1925), sf.131-149.

6 *TBMM ZC*, II/15-4.3.1341 (1925), sf. 138-139, 145-146.

ve düzenini bozmaya sebep olan) bilûmum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet, reisicumhurun tasdikiyle, resen ve idareten mene mezundur (yasaklamaya yetkilidir).

İşbu efal erbabını hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir"[1]

Maddeyle hükümete, reisicumhurun onayıyla, memleketin düzenini, huzurunu ve güvenliğini ihlal eden bütün teşkilatı, bu yönde kışkırtma ve özendirme faaliyetinde bulunan yayını kendiliğinden ve idareten yasaklama ve bunların sorumlularını da İstiklâl Mahkemesine verme yetkisi verildi. Böylece hükümete 'huzuru sağlamlaştırma' gerekçesiyle en geniş anlamda muhalefet edeni bastırma ve faillerini de İstiklâl Mahkemesi'nde yargılatma fırsatı verilmiş olmaktadır.

Kanunun 2'nci maddesinde, kanunun iki yıl yürürlükte olacağı ve 3'üncü maddesinde de, uygulamasından İcra Vekilleri Heyetinin sorumlu olduğu hükümlerine yer verildi.

İki yılın ardından 2 Şubat 1927 tarihli kanunla Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlük tarihi iki yıl daha uzatıldı ve 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırıldı.

'4 yılda 100 yıllık iş yapıldı'

Başvekil İsmet, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kaldırılması nedeniyle mecliste yaptığı konuşmada, "Geçen dört yılda yüz yıla bile sığmayacak eserler yapıldı" dedi. [2]

Resmî olarak 'kaldırıldı' dense de Takrir-i Sükûn Kanunu'nun devlet şiddeti fiilen kalıcılaştırıldı ve Dersim kırımı böylesi bir icraatın sonucunda gerçekleştirildi.

İttihat ve Terakki hükümetinin 10 yıl önceki 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'nun gerekçesi, 'Osmanlı ülkesinin huzurunu sağlamak' idi. Bunun en önemli icraatı soykırıma varan Ermeni sürgünüdür. Bu Tehcir Kanunu'nun birinci maddesinin sadeleştirilmiş hali şöyledir:

"Madde 1- Savaş zamanında ordu, kolordu, tümen komutanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki komutanları, halk tarafından herhangi bir surette hükümet emirlerine ve ülke savunması ve asayişin korunmasına ilişkin uygulamalar ve düzenlemelere karşı muhalefet ve silâhlı tecavüz ve direniş görürlerse, derhâl askerî kuvvetler ile en şiddetli surette önlem almaya ve tecavüz ve direnişi tamamen yok etmeye yetkili ve mecburdurlar."[3]

---

1 *TBMM ZC*, II/15- 4.3.1341 (1925), sf. 145; Mete Tunçay-1999, sf. 146; Ergün Aybars-1997, sf. 281; *TPT*/ II-2, sf. 3.

2 *Cumhuriyet*, 5. Mart 1929, sf. 1; *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)*, Birinci Cilt (1920-1938), TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları, Ankara-1992, sf. 298-302.

3 Bayur, III/3, sf. 40; *Takvim-i Vekayi*, 19 Mayıs 1331 tarih ve no: 2189, aktaran, Doç. Dr. Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, 1. Baskı, Van-1990, sf. 111, 181.

Tehcir Kanunu'nun 1'inci maddesiyle komutan, savaş ortamında hükümet emrine ve ülke savunmasına karşı geleni ve direniş gösterini imha etmekle görevlendirilmiştir.

Kanun 2'nci maddesinde de komutana ne yapacağı yetkisi verilmektedir. Komutan gerek görmesi halinde, 'köy ve belde halkını toplu veya tek olarak sürgün etmekle' yetkili kılınmıştır.

10 yıl önce 'huzuru sağlamak' gerekçesiyle 1,6-1,7 milyonu aşkın insan sürüldü. 10 yıl sonra da aynı gerekçeyle, merkezi iktidara muhalefet edeni 'imha'da biçimsel farklılığın ötesinde özde pek değişiklik olmamıştır.

İttihatçı hükümetin Ermeni sürgününü icra ettiği 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu'yla komutana köy veya kasaba halkını ya da bir kısmını 'sürgün etmek' yani 'istediğini sürmek' yetkisi verilmişti. Tehcir Kanunu icrasından yaklaşık 10 yıl sonra Takrir-i Sükûn Kanunu'yla da hükümete, 'huzuru sağlamak veya sağlamlaştırmak' gerekçesiyle 'istediğini' yine kendisinin mecliste seçtirdiği Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan mebusların oluşturduğu İstiklâl Mahkemesi'ne verme ve cezalandırma yetkisi verilmiştir.

Bu anlamda Tehcir Kanunu ile Takrir-i Sükûn Kanunu'nun gerekçesi birdir, tektir; hükümetin huzur için 'istediğini tasfiye etmesidir' ve bunun yöntemi de ya sürmek ya da cezalandırmaktır. Gerek İttihatçı hükümetin gerekse Halk Fırkası hükümetinin bu yöndeki icraatını, 'ben' için huzur, 'öteki' hatta 'muhalefet eden' için imha şeklinde ifade etmek mümkündür.

Nitekim bu kanunun yarattığı politik atmosferde, kelimenin tam anlamıyla matbuatın sansürlenmesinin ve Şeyh Said Hareketi'nin bastırılmasının yanı sıra, mecliste oluşan muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da tasfiye edildi.

Böyle olacağı layihanın görüşülmesi sırasında dile getirildi.

Nitekim 4 Mart 1925'te Malatya Mebusu İsmet'in hükümeti güvenoyu aldıktan hemen sonra görüşülen Takrir-i Sükûn Kanunu Layihası'yla ilgili Dersim Mebusu Feridun Fikri, Teşkilât-ı Esasiye'nin 70'inci maddesine aykırı olduğunu iddia ederek, "Hükümetin hukuku muayyendir (bellidir). Hükümet, istediği zamanda müphem (belirsiz) birtakım tabirlerle herhangi bir mefhumu (kavramı), irtica ithal edemez mi? Herhangi bir mefhumu, isyan manasına ithal edemez mi? (soldan hayır edemez sesleri)... Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır" diye itiraz etti.[1]

İstanbul mebusları Kâzım Karabekir ve Hüseyin Rauf'un (Orbay) layihaya itirazı ve Millî Müdafaa-i Vekili Recep (Peker), Adliye Vekili Mahmut Esat'la (Bozkurt) diğer birçok mebusun savunması ve Başvekil İsmet'in İstiklâl Mahkemesi'yle ıslahat hakkındaki, "Yalnız, muhterem Kâzım Karabekir Paşa, ıslahatı İstiklâl Mahakimi'ne istinaden mi yapacaksınız diye soruyorlar (handeler). Islahatı emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, tarsin etmek (sağlamlaştırmak), daima tarsin

1 *TBMM ZC*, II/15- 4.3.1341, sf. 133.

etmek için bütün kanunlar gibi istiklal mahkemesi de bir vasıtadan ibarettir" ifadesi sonunda layiha kanunlaştı.[1]

Umumi Müfettişlik'ten Olağanüstü Hal'e

Layihanın mecliste görüşülmesinden iki gün sonra 6 Mart 1925'te başlayan gazeteyle dergilerin kapatılması, 15 Nisan 1925'te *Tanin* ve 12 Ağustos 1925'te *Vatan*'ın yayınına son vermekle sürmüştür. Şark İstiklâl Mahkemesi'nin bir ara kararıyla tutuklanan Ahmet Emin (Yalman), Abdülkadir Kemalî (Öğütçü) gibi gazeteciler Elazığ'da yargılandı.[2]

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hemen ertesinde İstiklâl Mahkemesi'ni yeniden kuran ve gazetelerle dergileri kapatan hükümet, Şeyh Said Hareketi sonrasında yeniden idari yapılanmaya gitti. 12 Eylül sonrasında 1987'den itibaren 2000'li yıllara kadar Diyarbakır ve çevre illerinde uygulanan Olağanüstü Hal Valiliğine benzer müfettişlikler kuruldu. 1927'de bir olan umumi müfettişlik sayısı daha sonra dörde çıktı.

Umumi müfettişler, Osmanlı idari ve siyasi zihniyetinin ve uygulamasının bir teşkilatıydı. 25 Haziran 1927 tarihli Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun'a göre hazırlanan talimatname gereği Elâziz (Elazığ), Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbekir, Siirt, Mardin ve Van illerini içeren bir Umumi Müfettişlik oluşturuldu. Sıkıyönetimin kapsadığı bütün iller, müfettişlik sahası olarak belirlendi ve müfettiş olarak İbrahim Tâli (Öngören) atandı. 1952 yılına kadar ayrıca 1934'te Trakya'da 2. Umumi Müfettişlik, 1935'te Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çorum, Erzincan, Ağrı'da 3. Umumi Müfettişlik, 1936'da Bingöl, Tunceli (Tunçeli), Elâziz, Erzincan'da 4. Umumi Müfettişlik oluşturuldu.[3]

25 Haziran 1927 tarih ve 1164 no'lu Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun, biri muvakkat madde olmak üzere toplam altı maddedir. Buna göre Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olarak görev yapan müfettişi hükümetin ataması öngörüldü.[4]

İbrahim Tâli'den sonra 1. Umumi Müfettişi olan Abidin Özmen'in 24 Ağustos 1937 tarihli raporunda, Kürtlük meselesi hakkında, Şark halkının [Kürtlerin] elebaşlarının sürülmesinden, bu sahalara Türk muhacirlerin yerleştirilmesine, idari tedbirlerle köylerden toplanan çocukların yatılı okullarda okutulmasına kadar pek çok politik öneriye yer verildi.[5]

---

1 *TBMM ZC*, II/15- 4.3.1341, sf. 134-149.

2 Ergün Aybars-1997, sf. 282-284; Mete Tunçay-1999, sf. 149; Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul-2003, sf. 146-154. Gazete ve dergilerin ne kadar süre kapalı kaldığı hakkında bilgi verilememektedir.

3 Cemil Koçak, *Umûmi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2003, sf. 54, 72, 81, 127, 155, 231, 293.

4 *TBMM ZC*, II/33-25.6.1927, sf. 682-687.

5 Cemil Koçak, age, sf. 100-101.

Diyarbakır'da Olağanüstü Hal Valisinin görev yaptığı 1990'larda 'düşük yoğunluklu savaş' ortamında 2-3 bin köy boşaltılmış, birkaç milyon Kürt kırdan kente ve batıya sürülmüştür. Bu anlamda devletin Kürtleri idaresinde 1920'lerden 1990'lara bir faaliyet bütünlüğü vardır.

'İngiliz parmağı bulamadık'

Musul'un İngiltere ile gündemde olduğu bir dönemde Şeyh Said Hareketi'nin varlığı bugün dahi İngiltere kışkırtması olarak değerlendirilir. Bu iddia dönemin başvekili ve savcısı tarafından yalanlandı, ama söylem değişmedi. İsmet'in (İnönü) başvekilliği Fethi'den (Okyar) almasına neden olan resmî ifadeyle 'Şeyh Said İsyanıyla' ilgili, bugün dahi iddia edilen Şeyh Said Hareketi ile İngilizlerin ilişkisi konusuna anılarında değindi:

> "Şeyh Said isyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır."[1]

Şeyh Said Hareketi'nden altı ay sonra Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik, şarka yaptığı geziyle ilgili hazırladığı ve Şark Islahat Planı'na temel teşkil eden 14 Eylül 1925 tarihli raporunda şu değerlendirmeyi yaptı:

> "1330 (1914) Bitlis İsyanı din perdesi altında millî bir isyan olduğu gibi, bu seferki isyan [Şeyh Said] da yine din ve irtica perdesi altında tamamen millî bir isyandır."[2]

Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Örgeevren de, Şeyh Said'in yargılanma sürecinde İstanbul'da ilişki kurduğu iddia edilen İngilizlerin kim olduğu konusunda şu bilgiyi verdi:

> "Şeyh Said... ihtilalin uzun zaman çeşitli vasıtalar ve her türlü vesilelerle hazırlığı görülmüş, hatta İstanbul'daki merkezlerinin, İngiltere siyasi memurlarıyla temas ederek (kitapta bulunan, dipnot 1: İngiliz siyasi memurları sanarak kendileriyle temas edilenler Türk sivil zabıta memurlarıydı) para, silah yardımı istemiş."[3]

Şeyh Said Hareketi'ni bastırma kararlarını alan ve uygulayan Başvekili İsmet (İnönü) ve Şeyh Said'in davasında idamını isteyen savcısı Ahmet Süreyya (Örgeevren) ile Ermeni soykırımı döneminde Bitlis ve Halep valisi olan BMM'nin

---

1 İnönü Hatıraları, sf. 465.

2 Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arşivi-3, *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*, Derleyen: Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011, sf. 3; Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009, sf. 93, ve bundan sonra, Şark Planı-1925.

3 Ahmet Süreyya Örgeevren, *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 36-37.

Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik (Renda), "Şeyh Said İsyanında... İngilizler vardı" diyenlere net olarak 'yok' yanıtını verdi.

Ama bugün dahi İngilizler şuydu-buydu iddiaları her fırsatta servis edilmekten geri kalınmıyor.

Terakkiperver Fırkası'na kilit ve paşaların 'affı'

Şeyh Said Hareketi gerekçesiyle daha yeni kurulmuş meclisteki muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da kapatıldı.

Mustafa Kemal ile Rauf (Orbay), Kâzım Karabekir ve Ali Fuat (Cebesoy) arasında bazı konularda zaman zaman yaşanan tartışma, BMM'nin ikinci dönemi açılışından itibaren Lozan Antlaşması'nın mecliste görüşülmesi ve Cumhuriyet'in ilanı için Anayasa değişikliği yapılması sırasında daha da derinleşti. Sistemin geleceğine yönelik fikri ayrılık, 3 Mart 1924'te Halifeliğin ilgası ve sonrasında da kapanmadığı gibi, Halk Fırkası'na karşı Rauf ve Kâzım Karabekir liderliğinde bir fırka kurmak noktasına vardı.

1924 sonbaharında Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta 'Paşalar Komplosu' olarak nitelendirdiği konu, aslında muhalefeti bastırma girişimi olup, zaten hemen devamında da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulacaktır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ve sonrasında süreç şöyle yaşanacaktır:

6 Ekim 1924'te muhalefet partisi kurulacağı haberleri basında yer aldı. Rauf (Orbay), bir gün sonra haberleri yalanladı. 9 Ekim 1924'te İngiltere, Musul sorunu konusunda Türkiye'ye bir nota verdi. 12 Ekim 1924'te Mustafa Kemal, mebusluk ve ordu mensupluğunun bir arada olamayacağına ilişkin yasa değişikliğini önerdi. 28 Ekim 1924'te Kâzım Karabekir Ankara'daki 1. Ordu Müfettişliği'nden ve 30 Ekim 1924'te Ali Fuat Konya'daki 2. Ordu Müfettişliği'nden istifa etti. Böylece Karabekir ve Ali Fuat, esas olarak mecliste çalışmak istiyordu. Mustafa Kemal, bu istifaları bir komplo olarak değerlendirdi. 1 Kasım'da açılan meclisteki oturuma Karabekir'in katılımı 5 Kasım'a kadar engellendi. Tartışmaların yoğunlaştığı bu dönemde 10 Kasım 1924'te Rauf ve diğer on mebus Halk Fırkası'ndan istifa etti ve 17 Kasım'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için Dâhiliye Vekâleti'ne başvurdu. 8 Aralık 1924'te Karabekir TCF reisi ve Ali Fuat, TCF Kâtib-i Umumisi olarak seçildi. İki ay sonra 9 Şubat 1925'te Ardahan Mebusu Halit meclis koridorunda öldürüldü ve 13 Şubat 1925'te Diyarbekir, Dersim ve Elazığ'da Şeyh Said İsyanı patlak verdi. İsyan hem Kürt milliyetçiliği hem de İslamcı tepki karakteri taşıyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), olanlardan dolayı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı suçladı; ama TCF, şarktaki şubelerinin dinsel propaganda yaptığı iddi-

asını reddetti. 5 Mayıs 1925'te Ankara İstiklâl Mahkemesi TCF'nin kapatılması önerisiyle hükümete başvurdu ve TCF, 3 Haziran 1925'te kapatıldı.[1]

Karabekir ve Ali Fuat'ın istifasını Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta bir komplo olarak yorumladı; değerlendirmesini özetleyerek aktarıyorum:

Başvekil İsmet ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım paşalarla bir araya gelip tutulacak yolu belirledik. Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi Paşa'yı aradım ve mebusluktan istifa etmesini rica ettim. 30.10.1924'te mebus olan komutanlara 3. Ordu Müfettişi Cevat, 1. Kolordu Komutanı İzzettin, 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili, 5. Kolordu Komutanı Fahrettin, 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar paşalara mebusluktan istifa etmelerinin yerinde olacağını bildirdim. İzzettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili ve Fahrettin paşalar hemen mebusluktan istifa etti. Cevat Paşa da, istifa sebebinin yazılmasını rica etti. Cafer Tayyar, seçim bölgesiyle görüşmeden karar veremeyeceğini bildirdi; ama bir gün sonra o da istifa etti.[2]

Mustafa Kemal'in değerlendirdiği gibi Kâzım Karabekir ve Ali Fuat, komplo tavrıyla darbe planlamış olsalardı, mantıken ordudan istifa etmek için başvurmamaları gerekirdi. Anlaşılan o ki, paşalar komplosu gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulması öncesinde meclis içindeki muhalefete karşı atağa geçilmiştir. Bu atak, fırkanın kapatılması ve devamında 1926 İzmir suikast davasıyla devam etmiştir. Sonunda Türk Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosunun bir kesimi tasfiye edilmiştir.

Anadolu'da Türk Kurtuluş Mücadelesi'ni başlatan kadro arasındaki Lozan'a Ankara heyetinin gidişi ve müzakere sürecinde netleşen fikri ayrılık, esas olarak Mustafa Kemal'in başında bulunduğu makamda idari yetkinin artması, yani 'iktidarın tekelleşmesi'[3] üzerinde yoğunlaştı. Fikri ayrılık geçmişte 1915'lerde harp döneminde İttihatçıların icraatının sonuçlarının telafisi ya da 1920'ler Anadolusunda çoğulcu yapının korunması ve demokrasi temelinde derinleşmedi. Bu anlamda fikri ayrılık ideolojik ve siyasi derinliği olmayan belli politik konular temelinde yapıldı.

Erik Jan Zürcher'e göre, 'Jön Türk-Milliyetçi hareketin' radikal kanadını Cumhuriyet Halk Fırkası ve muhafazakâr kanadını Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası oluşturuyordu ve "ideolojik açıdan, her iki kanat da temel olarak aynı orta sınıfın pozitivist, milliyetçi ve liberal hareketine bağlıydı. Hem Kemalistler hem de Terakkiperverler, gerici ya da aşırı tutucu İslami siyasal akımlardan kesinlikle çok uzaktılar."[4]

Mete Tunçay da, TCF beyannamesi ve programını, gerek siyasal gerekse ekonomik olarak liberal demokrasiyi savunan belgeler olarak değerlendirdi.[5]

---

1 Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 71-75, 86, 97, 115-119, 129-130, 207-210.

2 Nutuk/1987-2, sf. 1135-1145.

3 Erik Jan Zürcher, age, sf. 156.

4 Erik Jan Zürcher, age, sf. 153.

5 Mete Tunçay-1999, sf. 108.

Aslında muhalefet edenler belli politik ayrılmalar dışında aynı ideolojik temelde bulunmuş olsa da, Takrir-i Sükûn atmosferinde Türk Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosundan mecliste CHF karşısında TCF'yi kuranlar Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy) tasfiye edildi, hatta İzmir Suikastı yargılamasında tutuklanan Kâzım Karabekir ve Ali Fuat canını zor kurtarabildi.

Hepsi mebus olan Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat ve Refet paşalarla, Mersinli Cemal Paşa, Cumhurreisi Mustafa Kemal'in özel isteğiyle beraat ettirildi. Bunun hikâyesini 15 Temmuz 1926'da Kâzım Karabekir'le birlikte serbest bırakılan Ali Fuat yazdı.

Ali Fuat, Mustafa Kemal'in kendisini 18 Mart 1927 akşamı yemeğe çağırdığını ve masada Nafıa Vekili Behiç, Meclis Reisi Kâzım ve İstiklâl Mahkemesi Reisi [Kel Ali] ve bazı azasının bulunduğu sırada Mustafa Kemal'in, "Paşaları senin hatırın için affettirdim..." dediğini yazdı anılarında.[1]

Bu lehte müdahaleyi doğrulayan bir başka tanık da Fahrettin Altay'dır. Fahrettin Altay'ın anlattığına göre, 1926 Temmuz ayında Reisicumhur Mustafa Kemal, Başvekil İsmet'in yanında kendisine, "[İstiklâl Mahkemesi Reisi Kel] Ali Bey bizim paşaları asacak" demiş ve İsmet ile Fahrettin paşaların ricası üzerine ise "Pekâlâ bakalım Ali Bey'le bir daha görüşelim" diye paşaları kurtarmayı vaat etmiş.[2]

Mustafa Kemal, İstiklâl Mahkemesi'nin böylesi yargılama tarzının gerekliğini *Nutuk*'ta da kaleme aldı.[3]

'Kurtarılan' ve 'kurtarılmayan' sanıkları yargılayan İstiklâl Mahkemesi'dir!

1926 yılı itibariyle artık iktidarın resmen ve fiilen 'tek sahibi' Mustafa Kemal ve ekibidir!

Adalet, mebus katiline teslim

İstiklâl Mahkemesi'nde 'mahkeme heyeti' olarak hatta reis olarak yargılamaya imza atan mebus Ali [Çetinkaya], mahkeme reisi olmadan önce meclis koridorunda bir mebusu vurdu ve öldürdü.

Bu anlamda Takrir-i Sükûn, aynı zamanda mebus öldürmenin gerekçesi 'müdafaa-i nefsi' yani 'kendini savunma'dır.

9 Şubat 1925'te Büyük Millet Meclisi koridorunda Ardahan Mebusu Halit Paşa'yı vuran Karahisar-ı şarki (Afyonkarahisar) Mebusu bilinen lakabıyla Kel Ali hakkında herhangi bir işlem yapılmadığı gibi, 'adaletine' güvenilerek üç hafta sonra da Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne reis olarak seçildi ve ödüllendirildi.

---

1 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyete*, cilt: 2, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 230, 233-234.

2 Mete Tunçay-1999, sf. 168; ; Erik Jan Zürcher, age, sf. 113.

3 Nutuk/1987-2, sf. 1190-1195.

Hatta Mebus Halit'in mecliste tabancayla vurulup öldürülmesi, Mustafa Kemal tarafından *Nutuk*'ta dikkate alınacak bir konu olarak bile görülmedi.

9 Şubat 1925'te meclis koridorunda vurulan Ardahan Mebusu Halit, ertesi gün öldü.[1]

Kel Ali [Çetinkaya], Halit'in saldırısına uğradığını ve kendisini korumak için onu vurduğunu öne sürdü. Bazı kaynaklara göre Kel Ali, Halit'i arkasından vuran gerçek katil CHF Rize Mebusu Rauf'u korumak için söylemişti.[2]

Mebus Halit'in 9 Şubat'ta vurulması konusu, ancak öldüğü gün 10 Şubat'ta meclis gündemine alındı.

BMM Reisi Kâzım imzasıyla Heyet-i Umumiye'ye gönderilen yazıda, 9 Şubat 1341 (1925) tarihinde Ardahan Mebusu Halit Paşa'yı Karahisar-ı sahip (Afyonkarahisar) Mebusu Ali'nin yaraladığı ve vakanın savcılık tarafından araştırıldığı belirtildi. Mecliste söz alan mebuslar doğrudan vakadan bahsetmeden, 9 Şubat tarihli meclis zaptında vakadan bahsedilmemesini eleştiren Saruhan Mebusu Reşit'in 'silahla meclise girilemez' nizamname hükmünü hatırlatması üzerinde yoğunlaştı. Dört gün sonra 14 Şubat 1925 tarihinde ise Ardahan Mebusu Halit Paşa'nın vefat ettiğine dair meclis riyasetinin tebliği okundu.[3]

Mebus Halit'in vurulması ve ölmesi dönemin gazetelerinde de yer aldı.[4]

O sıra BMM'de Kavanin Müdürlüğü memurlarından Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu da, konuyu 64 yıl sonra kaleme aldı. Velidedeoğlu da 'TBMM'de İlk Cinayet' başlıklı makalesinde, o anki şahitliğiyle mebus Halit'i, mebus Ali'nin koridorda vurduğunu yazdı.[5]

Sonunda mebus Ali'nin kendisini koruduğuna karar verildi ve ardından da aynı meclis tarafından mahkeme başkanı seçildi.

Bu konuyla ilgili resmî soruşturmanın sonucunu özetliyorum:

Mecliste dört silah atıldı, üçü mebus Halit'in, diğeri mebus Ali'nin. Halit Paşa kendisini Rize Mebusu Rauf'un vurduğunu beyan etti, ama Halit Bey'in vücudundan çıkarılan mermi Ali Bey'in tabancasına aittir. Halit, cinayet fiilinin failidir, vefat ettiği için hukuku umumiyye davasının sukûtu (düştüğü) tabiidir. Ali Bey'in hareketi müdafaa-i nefisten (kendisini savunmaktan) başka bir mahiyette değildir. Bütün delâil (deliller), şahadât (şahitler) ve tabib raporları ve tahkikat evrakı Ali

1 Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü, *Türkiye Cumhuriyeti 80. Yıl Kronolojisi*, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara-2003, sf. 42.

2 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Birinci Kitap, Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)*, Turhan, Ankara-1972, sf. 99, aktaran, Erik Jan Zürcher, age, sf. 113.

3 *TBMM ZC*, II/13-1, tarih: 10 Şubat ve 14 Şubat 1341, sf. 271-273, 392.

4 Ebuzziyazade, *Tevhid-i Efkâr*, 11.2.1341 (1925) ve Yakup Kadri, *Hâkimiyet-i Milliye*, 15.2.1341 (1925), aktaran, *TPT*/II-2, sf. 415-417, 425-426.

5 *Cumhuriyet*, 16.4.1989, sf. 2, aktaran, *TPT*/II-2, sf. 411-412.

Bey'in fiilinin müdafaa-i nefse matûf olduğu (kendisini savunduğu) merkezindedir. Binnetice men-i muhakeme (mahkemede yargılanmaması) kararı verilmiştir.[1]

Müdde-i Umumiliğin (savcının) Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatında da, Ali Bey'in kendisini savunduğu öne sürüldü.[2]

Anlaşılan o ki, mebus Halit öldüğü için 'kurtuldu' yoksa belki de o günkü Takrir-i Sükûn'un getirdiği adalet sisteminde yargılamanın sonucunda idam cezasına çarptırılması da mümkündü.

Mebus Kel Ali, mebus Halit'i vurmasından üç hafta sonrasında 7 Mart 1925'te Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisliğine seçildi ve bu görevini iki yıl sürdürdü. Mahkeme, TCF'nin kapatılması, Şapka Kanunu'na tepkiler, İzmir suikastı ve İttihatçıların Ankara davası dâhil pek çok davaya baktı ve birçok insanı idam cezasına çarptırdı.[3]

Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisliği ve birçok davanın sanığı, mecliste mebus öldüren bir diğer mebus bilinen Kel Ali'ye teslim edildi. Bu, bir anlamda Takrir-i Sükûn adaletinin en özlü ifadesidir.

Hıyanet-i Vataniye'ye 1925 ayarı

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hemen öncesinde, 13 Şubat'taki Şeyh Said Hareketi'nden 12 gün sonra vatana ihanet suçunda değişiklik yapıldı.

23 Nisan 1920'de meclis açıldıktan sonra kabul ettiği ikinci kanun, vatana ihanet suçu işleyenlerin cezalandırılmasına yöneliktir. Özgün adıyla Hıyanet-i Vataniye Kanunu 14 madde olup, 29 Nisan 1920'de kabul edildi; daha sonra vatana ihanet suçunu düzenleyen 1'inci madde, 15 Nisan 1923 ve 25 Şubat 1925 tarihlerinde değiştirildi.[4]

Buna göre;

– 29 Nisan 1920 tarih ve 2 no'lu yasaya göre, sözlü veya yazılı veya eylemlerle BMM'nin meşrutiyetine karşı isyan eden ya da muhalefet edenler, vatan hainidir.

– 15 Nisan 1923 tarihli yasaya göre, BMM'nin meşrutiyetine ve saltanatı ilga eden ve meclisin egemenliğini ilân eden 1 Kasım 1922 tarihli kararına sözlü veya yazılı muhalefet eden ya da eleştirenler, vatan hainidir.

– 25 Şubat 1925 tarihli yasaya göre, dini amaçlı siyasi cemiyet kurulması yasak olup, bu kabil cemiyet kuranlar ve üye olanlarla, sözlü veya yazılı olarak ya da ey-

1 *Hâkimiyet-i Milliye*, 16.2.1341 (1925), aktaran, *TPT*/II-2, sf. 431-432.

2 *Hâkimiyet-i Milliye*, 17.2.1341 (1925), aktaran, *TPT*/II-2, sf. 430.

3 Ergün Aybars-1997, sf. 353-471; *TPT*/II-3, sf. 33-34.

4 Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Birinci Kitap, Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)*, Turhan, Ankara-1972, sf. 3, 176 ve Michael martin Finerock, Form..., sf. 192 ve *TBMM ZC*, cilt: 14, sf. 310, aktaran, Erik Jan Zürcher, age, sf. 173; *TPT*/I-1, sf. 119-123.

lemiyle dini siyasete âlet edip güvenliği bozanlar ve halkın arasına fesat sokanlar, vatan hainidir.

Bu 'vatana ihanet' suçunu işleyenlerin cezası idam olup, suçun teşebbüs halinde cezanın da, yasanın 45. ve 46. maddelerine göre olması öngörüldü. (madde 2)

Vatana ihanet suçunun belirlenmesinde 1920'de 'BMM'nin meşrutiyeti' kriterinin yerini, 1923'te 'BMM'nin saltanatı ilga kararı' ve 25 Şubat 1925'te 'dinin siyasete âlet edilmesi' aldı. Son değişiklik, 13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said Hareketi'nden 12 gün sonra yapıldı.

Buna göre, 'dinin siyasete âlet edilmesine' yönelik sözlü veya yazılı olarak ya da eylemle faaliyette bulunmak ve bu amaç için cemiyet kurmak, vatana ihanet suçu olarak tanımlandı.

Oysa 1924 Anayasasında "Türkiye devletinin dini, dini İslamdır..." (madde 2) hükmünün yer aldığı dikkate alınacak olursa, ne denli bir çelişkili durum olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu hüküm 1928'de Anayasa'dan çıkarıldı ve 1937'deki değişiklikle[1] bugünkü bildik 'Sünnileştirmeyi' esas alan 'sözde laik' bir düzenleme yapıldı.

Nutuk'ta övgü

Mustafa Kemal *Nutuk*'ta Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükteyken, bugün resmî ideolojinin 'devrim' diye tanımladığı değişikliklerin yapıldığına dikkat çekti. Olağanüstü, ama yasaya uygun Takrir-i Sükûn Kanunu ile İstiklâl Mahkemeleri'nin, ülkede dirlik ve düzeni sağlamak için kullanıldığını belirten Mustafa Kemal, şöyle devam etti:

> "Biz, o önlemleri, milletin uygarlaşmasına ve toplumsal gelişmesine yararlı kıldık...
>
> Baylar, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte ve İstiklâl Mahkemelerinin çalışmakta bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, meclisin ve milletin güvenliği ve inancının tam yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır. Ülkede yapılan büyük ayaklanma ve cana kıyma düzenleri ortadan kaldırılarak sağlanan dirlik ve düzenlik, elbette kamuyu sevindirmiştir.
>
> Baylar, milletimizin giymekte bulunduğu ve bilgisizliğin, aymazlığın, yenilik ve uygarlık düşmanlığının simgesi gibi görülen 'fes'i atarak, onun yerine bütün uygar dünyanın kullandığı şapkayı giymesi ve böylece, Türk milletinin uygar toplumlardan anlayış yönünden de hiçbir ayrılığı olmadığını göstermesi gerekiyordu. Bunu, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte bulunduğu sırada yaptık. Ama buna, kanunun yürürlükte oluşu da kolaylık sağladı denirse bu, çok doğrudur...
>
> Baylar, tekkeler ve zaviyelerle türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla, şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbe bekçiliği vb gibi bir takım sanların yasak edilmesi ve kaldırılması da Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükte iken yapılmış işlerdir...

1 Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, age, sf. 111.

İşte biz, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte oluşundan yararlandıksa, bu tarihsel yanılgıyı işlememek için; milletimizin alnını, olduğu gibi açık ve temiz göstermek için; milletimizin bağnaz ve ortaçağ anlayışlı olmadığını tanıtlamak için yararlandık."[1]

Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta Takrir-i Sükûn Kanunu'nun uygulamasıyla ilgili yaptığı değerlendirmeyi özetliyorum:

1- Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri, ülkede dirlik ve düzeni sağlamak için kullanıldı.

2- Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri, milletin uygarlaşmasına ve toplumsal gelişmesine yararlı kılındı.

3- Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri sayesinde, ülkede yapılan büyük ayaklanma ve cana kıyma ortadan kaldırıldı.

4- Milletimizin, fesin kaldırılması bütün uygar dünyanın kullandığı şapkayı giymesi, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte bulunduğu sırada yapıldı.

5- Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlükteyken, tekkeler, zaviyeler ve türbeler kapatıldı ve şeyhlik, dervişlik, müritlik gibi birtakım sanlar yasaklandı.

6- Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan milletin bağnaz ve ortaçağ anlayışlı olmadığını tanıtlamak için yararlanıldı.

Bugün 1982 Anayasası'nın (madde 174) inkılâp kanunları diye sıraladığı 8 kanundan 4 tanesi Takrir-i Sükûn Kanunu 4 Mart 1925-4 Mart 1929 tarihleri arasında yürürlükteyken çıkarıldı:

– 25.11.1341 (1925) tarih ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun.

– 30.11.1341 (1925) tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun.

– 17 Şubat 1926 tarih ve 743 sayılı Medeni Kanunu, 1.11.1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanunu.

– 1.11.1928 tarih ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun.

Ayrıca bu dönemde sistemin kurumsallaşmasına yönelik 14 Ocak 1926'da Borçlanma Kanunu, 17 Şubat 1926'da Türk Medeni Kanunu, 1 Mart 1926'da Türk Ceza Kanunu ve 22 Nisan 1926'da Borçlar Kanunu, 29 Mayıs 1926'da Türk Ticaret Kanunu, 23 Mayıs 1928'de Türk Vatandaşlığı Kanunu gibi kanunlar kabul edildi ve yürürlüğe kondu. Latin harflerinden önce 24 Mayıs 1928'de Latin sayıları kabul edildi.[2]

1 Nutuk/1987-2, sf. 1190-1195.

2 Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü, *Türkiye Cumhuriyeti 80. Yıl Kronolojisi*, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara-2003.

'İnkılâp' ya da 'devrim' olarak nitelendirilen kanunların Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri'nin icrasının ikliminde çıkarılmış olması, elbette yapılanı tartışmalı kılmaktadır.

Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri tatbikatı, demokrasinin olmadığı devlet şiddeti içeren uygulamasını yapısallaştırdı.

4 Mart 1929'a kadar uygulanan Takrir-i Sükûn Kanunu, iktidarın muhaliflerini devlet şiddetiyle tasfiye etme tarzının kalıcılaştırılması sonucunda Dersim kırımı yaşandı.

'Resmî'leştirilen Türkçülük

Resmî tarih yazımının ana hatlarının çizildiği *Nutuk*'ta övgüye değer bulunan Takrir-i Sükûn'un yarattığı 'huzur ortamında' meclisteki muhalefetin tasfiye edildiği, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatıldığı, 'ses' çıkaranın İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandığı ve birçok mebusun idam edildiği koşullarda, İttihatçıların temellendirdiği tek kimliğe yani Türkçülüğe dayalı ideoloji resmîleştirildi, devletin kalıcı kimliği haline getirildi.

Vatandaşlar arasında ayrım yapılmadığının ifadesi olarak, "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir" (madde 88) hükmü, 1924 Anayasası'nda (ve değişik şekilde daha sonraki anayasalarda da) her ne kadar yer alsa da, devletin fiilen bireylere bakışı 'etnik ve tek kimlik' yani 'Türk ve Türkçülük' temelinde oldu. Aslında vatandaşa ortak isim olarak 'Türk' denmesiyle belirginleştirilen ayrımcılığın ve ötekileştirmenin ideolojisi, Takrir-i Sükûn koşullarında bir devlet faaliyeti olarak sürdürüldü ve kalıcılaştırıldı.

CHF'nin tek parti yönetimini ve 1924-1932 yıllarına ait 'örnek tarih ders' kitaplarını analiz eden Büşra Ersanlı, "Siyasi atmosfer ve politikacı tarihçilerin çabaları siyasi bir muhalefet barındırmayan yeni bir ulusçuluk yaratmaktı. Bu anlayışla bütün kültürel güçleri tek bir hedef altında tekelleştirme ihtiyacı duyulmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yirmi yılında tarihin resmî ve tek-idealli bir çalışma alanı haline getirilişi düşünce düzeyinde muhalif bir potansiyelin de hoş görülmeyeceği anlamını taşıyordu" değerlendirmesini yaptı.[1]

1932'deki Birinci ve 1937'deki İkinci tarih kongrelerinde resmen siyasi olarak Türk milliyetçiliğine, Türk ırkına, Türk kültürüne, Türk diline ve tarihine göre sınırları çizilen Türk Tarih Teziyle, "ulusçuluk hem bir kavram hem de genç Cumhuriyet'in bir gerçekliği olarak sadece Türkler ve Türkiye bağlamında ele alınıyordu."[2]

Takrir-i Sükûn sisteminde böylesi ideolojik belirlemenin oluşturulduğu 1920'lerin ikinci yarısından itibaren memleketin 'ırkı birliği'ni ve 'temsîl ve

1 Büşra Ersanlı, age, sf. 114-136.

2 Büşra Ersanlı, age, sf. 143, 227.

temdin'i yani 'asimilasyonla medenileştirmeyi' esas alan iskân kanunu uygulandı, Dersim Askerî Harekâtı yapıldı ve devletin 'tek'leştirme faaliyeti yoğunlaştırıldı.

1.3.1- Kürdistan'a özerklik talimatı

1921 Anayasası'nın 11'inci maddesinde, vilayetler düzeyinde öngörülen federatif yapıyla Kürt'ün demokratik vatandaşlık talebine çözüm bulma zihniyeti, cumhuriyet ilanı için yapılan değişiklikle son buldu. Ardından kabul edilen 1924 Anayasası'yla da 'Türk' ve 'Türkçü' yani 'tekçi' bakış öne çıktı. Oysa daha birkaç yıl öncesinde Ankara'da 'bahar' havası vardı.

1920'li yılların ilk yarısında Ankara'nın ve BMM hükümetinin Kürt vatandaşlarıyla ilişkisi inişli ve çıkışlıdır. Şark Islahat Planı'ndan birkaç yıl öncesinde Kürt'ün demokratik vatandaşlık talebini karşılamak ve Kürt ile Türk'ün kader birliğini pekiştirmek doğrultusunda programa imza atan bizzat Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal'dir.

Programı bizzat Elcezire Komutanı'na bir talimat olarak gönderen de BMM Reisi Mustafa Kemal'dir. 1 Haziran 1920'de resmî ifadeyle 'Millî Aşiret İsyanı' sonrasında 26 Haziran 1920'de Diyarbekir merkezli Elcezire yani Mezopotamya Komutanlığı kuruldu. Elcezire Komutanı Nihad Paşa'ya hükümetin Kürdistan'da demokrasi açılım programı 27 Haziran 1920'de bizzat BMM Reisi Mustafa Kemal tarafından emredildi.

Talimat, BMM'de 22 Temmuz 1338 (1922) tarihli gizli oturumda, Elcezire Kumandanı Nihad Paşa'nın suistimali ve diğer uygulamalarıyla birlikte meclis gündemine geldi. Adliye Encümeni Mazbatasında, 'Millî Aşiret İsyanı' sonrasında Vekiller Heyeti'nin (hükümetin) komutanlığa gönderdiği talimatname tarihi 27 Haziran 1337 (1921) ve ileri sayfada 27 Haziran 1336 (1920) olarak yazılıdır.[1]

'Millî Aşiret İsyanı'nın 1 Haziran-8 Eylül 1336 tarihinde yaşandığı[2] ve Elcezire Komutanlığı'nın 26 Haziran 1336 (1920) tarihinde kurulduğu[3] dikkate alındığında talimatname 27 Haziran 1336 (1920) tarihlidir.

Kürdistan hakkındaki talimatname aynen şöyledir:

> "Kürdistan hakkında
>
> Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyetinin Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na talimatıdır:
>
> 1- Tedricen bütün memlekette ve vasi mikyasta doğrudan doğruya halk tabakatının alakadar ve müessir olduğu surette idarei mahalliyeler ihdası (idari mahalleler meydana getirilmesi) siyaseti dâhiliyemiz icabındandır. Kürtlerle meskûn menatık-

1 *TBMMGCZ*, 3-22.7.1338, sf. 550, 554, 557, 560.

2 *Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar, 1919-1921*, 7'nci cilt, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1974, sf. 179.

3 İsmet Görgülü-1993, sf. 241.

ta (belli bölgede) ise hem siyaseti dâhiliyemiz ve hem de siyaseti hariciyemiz noktai nazarından tedricen mahalli bir idare ihdasını (mahalli bir idare kurulmasını) iltizam etmekteyiz (gerekli görmekteyiz).

2- Milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre Kürtlerin bu zamana kadar idarei mahalliyeye ait teşkilatlarını ikmal etmiş (tamamlamış) ve rüesa (reisler) ve müteneffizanı (sözü geçen kimseler) bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini izhar ettikleri (gösterdikleri) zaman kendi mukadderatlarına zaten sahip olduklarını Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talib olduklarını ilan etmelidir. Kürdistan'daki bütün mesainin bu gayeye müstenit (dayanan) siyasete tevcihi (makamı) Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na aittir.

3- Kürdistanda Kürtlerin Fransızlar ve tahsisen Irak hududunda İngilizlere karşı husumetini müsellâh müsademe (düşmanlığını silahlı çatışma) ile gayri kabili tadil bir dereceye vardırmak ve ecnebilerle Kürtlerin itilafına mani olmak, tedricen mahalli idareler tesisi (mahalli idareler kurulması) esbabını ihzar etmek (nedenlerini hazırlamak) ve bu suretle kalben bize merbutiyetlerini (bağlılığını) temin etmek, Kürt rüesasının, mülki ve askerî makamatla tavzif ederek (görevlendirerek), bize merbutiyetlerini tarsin etmek (sağlamlaştırmak) gibi hututu umumiye (genel çizgileriyle) kabul olunmuştur.

4- Kürdistan siyaseti dâhiliyesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı tarafından tevhid ve idare edilecektir (birleştirilecek ve yönetilecektir). Cephe kumandanlığı bu bapta Büyük Millet Meclisi Riyaseti ile muharebe eder. Vilayetler tarafından takip olunacak hattı hareketi tanzim ve tevhid edeceğinden rüesayı memurini mülkiyenin bu hususta mercii de cephe kumandanlığıdır.

5- Elcezire Cephe Kumandanlığı, idare ve adli veya mali tadilat ve ıslahata lüzum gördükçe bunun tatbikini hükümete teklif eder.

Elcezire Cephesi Kumandanı Mirliva Nihad Paşa Hazretlerine,

Zata mahsustur,

Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından zatı devletlerine mahsus olmak üzere Kürdistan hakkında tanzim edilen talimat berveçhi bela tebliğ olunur.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal"[1]

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal'in Kürdistan hakkında BMM Vekiller Heyeti (hükümet) adına Elcezire Cephesi Kumandanı Mirliva Nihad Paşa'ya verdiği talimatı özetliyorum:

1- Kürtlerin belli bir bölgede yerel idari teşkilat kurması dâhili siyasetimizdir.

2- Milletlerin kendi kaderini tayin etmesi evrensel bir prensiptir ve biz de kabul ediyoruz. Kürtler BMM idaresinde yaşamağa talip olduklarını ilan etmeliler. Kürdistan'da Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğunun makamı Elcezire Komutanlığı'dır.

1 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt: 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 550-551.

3- Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlarla ve Irak'ta İngilizlerle anlaşmasını engellemek ve bize bağlılığını sağlamak genel çizgileriyle kabul edilmiştir.

4- Kürdistan dâhili siyasetimiz Elcezire Cephesi Kumandanlığı tarafından yönetilecektir.

5- Elcezire Cephe Kumandanlığı, idare ve hukuki veya mali düzenlemeyi hükümete teklif etmekle görevlidir.

O günkü koşullarda Nihad Paşa bir nevi hükümetin müfettişi ve bugünkü bildik ifadeyle 'Olağanüstü Hal Valisi' durumunda, sorunu yerel idare sistemiyle çözmekle görevlidir. Ama Nihad Paşa'nın böyle bir talimatın gereğini yapmakta ne kadar yetkin olduğu ayrı tartışma konusudur.

Erzurum Kongresi sırasında ve sonrasında Kürtlerle kurulan yakın ilişki[1] ve 19-22 Ekim 1919'da Amasya'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ile Bekir Sami ve İstanbul Hükümeti'nden Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın katılımıyla yapılan görüşmelerde hazırlanan 5 protokolden imzalanan 3 tanesinden 2'ncinin 1'inci maddesinde Kürt sorununa çözüm niyetini öneren ifadelere yer verildi.[2]

Kürtlerin demokratik vatandaşlık talebini Amasya'da protokolle çözüme yönelik girişimden on ay sonrası bu 27 Haziran 1920 tarihli talimatname bir adım daha ileridir. Fakat Elcezire Cephesi Kumandanı Mirliva Nihad Paşa'dan talimatname gereğinin yapılmamış olmasının hesabı sorulmaz. Hatta 22 Temmuz 1922'de meclisteki tartışmalı oturumda birçok konudan birisi olarak talimatnameyle ilgili ne yapıldığı bile gündeme getirilmedi. O dönemde Kürtlerin de talimatnameye sahip çıkacak örgütlü yapısı olmadığı için talimatname öyle resmî evrak arasında kaldı. Bu anlamda talimatname, Mustafa Kemal'in Kürtleri 'yoklama' belgesi olarak resmî dokümanlar arasında yerini aldı. Zaten talimatnamenin muhatabının da bir asker olması, ayrıca manidardır.

Ardından Ocak ayında BMM'nin yürürlüğe koyduğu 1921 Anayasası'nın vilayet düzeylerindeki federasyonu ön görmesi, Anadolu'nun çoğulcu yapısını korumaya yönelik önemli bir karardır.

Nitekim 1921 Anayasası yürürlüğe konduktan iki yıl ve İzmir kurtarıldıktan dört ay sonra BMM Reisi Mustafa Kemal, İstanbullu gazetecilerle 16-17 Ocak 1923'te İzmit'te yaptığı görüşmede demokratik özerkliğe dikkat çekti.

Bu dikkatten öteye geçilmedi.

İstanbul Mebusu Adnan, Halide Edip, *Vakit* Başmuharriri Ahmet Emin, *Tevhid-i Efkâr* Başmuharriri Velid, *İleri* Başmuharriri Suphi Nuri, *İkdam* Muharriri Yakup Kadri, *Tanin* Muharriri İsmail Müştak, *Akşam* Muharriri Falih Rıfkı, *İleri* Muharriri Kılınçzade Hakkı'nın bulunduğu heyetten Ahmet Emin, "Kürt sorunu-

1 Nutuk/1986-1, sf. 90-91, 444-445; Nutuk/1989-3, sf. 1272-1277.

2 *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, cilt: 4, sf. 341; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2003, sf. 99.

na temas buyurmuştunuz, Kürtlük sorunu nedir? Bir iç sorun olarak buyurursanız çok iyi olur" diye sordu.

Mustafa Kemal, Kürt nüfusunun sınır çizilecek kadar yoğun olduğu yerin az olduğunu, Türkler ve Kürtlerin birbiri içine girdiğini belirttikten sonra, "Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizim Teşkilât-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade etmek gerekir" diye konuştu.[1]

Mustafa Kemal'in bu yanıtı Tarih Kurumu'nun yayımladığı kitapta yer almadı, sansürlendi.[2]

Kürtlerin demokratik vatandaşlık talebiyle ilgili ve doğrudan Mustafa Kemal'in ya imza attığı ya da bizzat açıkladığı 19-22 Ekim 1919 tarihli protokol ve 27 Haziran 1920 talimatname ve 16-17 Ocak 1923 tarihli beyanatındaki çözüm önerileri icra edilmedi, öyle kaldı, hatta 1924 Anayasası'ndaki 'herkes Türk'tür' hükmüyle ilga edildi. Ardından 8 Eylül 1925 tarihli kararnameyle kurulan Encümenin[3] hazırladığı Şark Islahat Planı ile Kürtlerin demokratik vatandaşlık talebini karşılamaya yönelik girişimler tamamen terk edildi ve asimilasyon politikası tercih edildi.

Bugün içinde bulunduğumuz kaotik durumun sebebi, entegrasyon değil, asimilasyon politikasının neden olduğu sorunlardır.

Kürdistan tasarısı zabıtlarda sansürlendi (mi?)

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, 29 Mart 1922'de 'güvenilir bir kaynaktan' öğrenerek İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğine göre, Kürdistan'ın yönetimiyle ilgili özel bir yasa tasarısı BMM'de görüşüldü. Görüşme sırasında Salih (Erzurum), Yusuf İzzet (Bolu), Ragıp (Amasya), Hakkı Hami (Sinop) ve Selahattin (Mersin) karşı önerge sundu. Önerge çoğunlukla kabul edildi ve 20 Şubat'ta gizli bir oturum yapılması kararlaştırıldı. Gizli oturumda 64 mebus tasarıya karşı çıktı. Mecliste büyük tartışmanın ardından öneri kabul edildi. İngilizlere göre söz konusu yasa tasarısında Kürtlere özerk yönetim öneriliyordu. Buna göre Kürtler, kendi genel valisini, vali yardımcısını, Türk veya Kürt olabilecek bir müfettiş seçebileceklerdi. Bir Kürt Meclisi kurulacak ve görevi ekonomik olup, bölgesindeki illerin yönetimini denetleyecekti. Yine bölge için BMM onayıyla bir yargı teşkilatı kurulacak, BMM onayıyla vergi toplanabilecek, Kürt ve Türk subaylardan oluşacak bir jandarma gücü olacak, okullarda Kürtçe eğitim yapılacak, ama meclis ve idari hizmette Türkçe kullanılacaktı.[4]

1 *Mustafa Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999, sf. 104-105.

2 *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Hazırlayan: Arı İnan, 2. Baskı Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1996.

3 Şark Planı-1925, sf. 124-125.

4 Prof. Dr. Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara-1995, sf. 234.

Benzer bilgi Fransız istihbarat belgelerinde de yer almıştır; burada tarih 10 Şubat 1922'dir.[1]

BMM'nin aleni ve gizli celse zabıtlarına göre 20 Şubat 1922 tarihindeki oturum sırası şöyledir:

Meclis 1'inci, 2'nci ve 3'üncü celseyi aleni yaptı.[2]

Meclis 4'üncü celsede hafi toplandı.[3]

10 Şubat 1922'de TBMM, ne aleni ne de gizli celse toplantı yapmamıştır, zabıtlarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Zabıtlarda 20 Şubat 1922 tarihli oturum 162'nci içtima olarak yer aldı.

Eğer Osmanlıcadan Latin harfe çevrilmiş tutanaklarda sansürleme olmadıysa, İngiliz istihbaratının aktardığı 'Kürdistan'a özerklik tasarısı' meclisin 20 Şubat 1922 tarihi oturumunda yer almadı. Zabıtlara göre, sadece 20 Şubat 1922 tarihi itibariyle değil, Şubat ayında böyle bir tasarı görüşülmedi.

Lozan'da Kürt gerçeği

Özerk Kürdistan'a yönelik bu uygulanmayan planın ardından Kürt gerçeği, İzmir'in işgalden kurtulması sonrasında Lozan'da toplanan konferansın da önemli bir gündem maddesidir.

Lozan Antlaşması'yla coğrafi olarak Kürdistan'ın parçalanmasına imza atılmadan evvel, Kürdistan'ın Irak'ta kalan kısmının Türkiye sınırları dâhilinde olması gerektiği hep gündeme getirildi. Bunun gerekçesi de Lozan'da Ankara Heyeti Reisi İsmet tarafından, Türkiye'yi oluşturan Türkler ve Kürtler birliğinden hareketle, bu bölgenin de Türkiye'de kalması gerektiğine dikkat çekildi.

23 Ocak 1923'te Lozan'da yapılan 21'inci oturumda, Musul ve Kerkük tartışılmıştır. Musul ve Kerkük'ün Anadolu'daki Büyük Millet Meclisi (BMM) iktidarının egemenliğinde olmasını İsmet, "Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir... Kürt halkı ve yukarda belirtilen temsilcileri, Musul vilayetinde oturan kardeşlerinin anayurttan ayrılmalarına razı değillerdir; böyle bir ayrılmaya engel olmak için bütün fedakârlıklara katlanmaya hazırdır... Musul vilayeti nüfusunun çoğunluğunu meydana getiren Kürtlerle Türklerin, Türkiye'nin tamamlayıcı bir parçası olarak kalmasını sağlamak için, bütün güçleriyle mücadele etmekten bir an bile geri durmayacaklarına şüphe yoktur... Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilleri vardır, hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmaktadırlar" ifadesiyle savunmuştur.[4]

---

1 Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Kürdistan Dosyası, cilt: 13, sf. 12-14, aktaran, Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Doz Yayınları, 4. baskı, İstanbul-2005, sf. 259-260.

2 *TBMM ZC*, I/17-20.2.1338 (1922), sf. 47-79.

3 *TBMM GCZ*, 2-20.2.1338, sf. 826-838.

4 Lozan-1, sf. 349-350.

Lozan'da bu şekilde gayret gösteren İsmet'in gerçek niyetinin ne olduğunu, 1927'de Mustafa Kemal açıkladı.

Oysa 1927'de *Nutuk*'ta Lozan sürecini ve Kürt sorunu konusunu, Kürdistan başlığı altında ele alan Mustafa Kemal, Sevr'de Kürtlere 'özerk bir yönetimin' oluşturulduğunu, ama Lozan'da ise "Elbette söz konusu edilmemiştir" şeklinde yazdı.[1]

Bugün dahi nüfus toplamında Türkmen payının Kürt nüfusundan fazla olduğu iddiasıyla birer Türkmen vilayeti olarak gösterilmeye çalışılan Musul ve Kerkük, 1923 yılında Lozan Konferansı sırasında gerek İsmet gerekse İngiliz Heyet Başkanı Lord Curzon tarafından sunulan bilgilere göre birer Kürt şehriydi.

İsmet, sunduğu 'Türk istatistiklerine' göre Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarından oluşan Musul vilayetinde (daha doğrusu eyaleti) 503 bin kişinin yaşadığını ve bunlardan 263 bin 830'unun Kürt, 146 bin 960'ının Türk, 43 bin 210'unun Arap, 18 bininin Yezidi ve 31 bininin de Müslüman olmayan olduğunu açıkladı.[2]

Curzon'un verdiği 1921 yılı verilerine göre ise toplam nüfus 785 bin 468 olup, bunun 452 bin 720'si Kürt ve 65 bin 895'i Türk, 185 bin 763'ü Arap, 62,2 bini Hıristiyan, 16,9 bini de Yahudi idi.[3]

Görüşmeler sırasında İsmet'in sunduğu bilgilere göre nüfusun etnik yapısına göre dağılımı şöyledir:

Musul eyaletinde Kerkük'ün toplam nüfusu 184 bin olup, bunun 79 bini Türk, 97 bini Kürt ve 8 bini de Arap'tır. Musul'un 104 bini Kürt, 35 bini Türk, 28 bini Arap, 18 bini Yezidi ve 31 bini de Müslüman olmayan olmak üzere toplam nüfusu 216 bindir. Süleymaniye'nin 103 bin olan toplam nüfusunda 62 bin 830'u Kürt ve 32 bin 960'ı Türk, 7 bin 210'u da Arap'tır.

Konferansta Lord Curzon'a karşı Musul eyaletinin demografik yapısı hakkında verdiği bilgilerle, birer Kürt şehri olan Musul ve Kerkük'ün, Kürtlerin de varlığını sürdürdüğü Anadolu'nun bir parçası olduğuna dikkat çeken İsmet, Anadolu'daki 'Büyük Millet Meclisi Hükümeti' egemenliği sınırları içerisinde olmasını istemiştir.

Lozan'da Ankara Heyeti Reisi İsmet'in almak için gayret gösterdiği bu Kürdistan coğrafyasının güneyi üzerinde aslında Büyük Millet Meclis'i hükümetinin nüfuzu vardır. Buna rağmen, Lozan'da Musul ve Kerkük'ün hariçte kalması önlenememiştir.

Musul ve Kerkük'te Süleymaniye Emiri Şeyh Mahmud önderliğinde İngiltere'ye karşı sürdürülen isyan hareketinin sonucunda hariciye ve harbiyesi doğrudan doğruya TBMM hükümetine ait olmak üzere muhtar Cenubi (Güney) Kürdistan idaresi teşkil edilmişti. İngiltere'nin söylediklerine inanması sonucunda Lozan'da heyet reisi İsmet'in dağıtılmasını istediği bu teşkilata eskisi kadar önem verilmemiştir.[4]

---

1 Nutuk/1987-2, sf. 1007.

2 Lozan-1, sf. 345.

3 Lozan-1, sf. 345-346.

4 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar, Lozan'dan Cumhuriyet'e*, cilt: 2, hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002, sf. 132-133.

Güney Kürdistan'daki bu isyanın Türkiye tarafından desteklendiği İngiltere hükümeti[1] tarafından da bilinmektedir.

Musul, Lozan'da bu kadar istendiği halde BMM'de mebusu bulunmazken, Batum'u temsilen beş mebus BMM çalışmasında yer almıştır.[2]

Ankara'nın Cenubi Kürdistan'la bu denli ilişkisine rağmen Lozan'da istenen sağlanamamış ve Musul ile Kerkük, sınır haricinde İngiltere kontrolünde kalmıştır.

1.3.2- 1925 asimilasyon programı

İttihatçıların 'Türkçü ve merkeziyetçi' politikasının Ermeniler ve Rumlar özelinde uygulanmasının ardından, 1920'lerde hedefteyse Türk Kurtuluş Savaşı'nda ittifak yapılan Kürtler vardır.

1920'lerden itibaren Kürtlere uygulanan resmî asimilasyon politikası, saygın bilim insanı sosyolog İsmail Beşikçi'nin araştırma ve incelemesiyle deşifre edildi. Beşikçi'nin ilk çalışmalarından biri de Kürtlerin 'demokratik vatandaşlık' talebiyle 1967'de yaptığı 'Doğu Mitingleri'dir. Kürtler resmî ideolojiye karşı talebini 'Bölücü değil, eşitlik istiyoruz' ve 'Karakol değil, okul istiyoruz' sloganlarıyla ifade etmiştir.[3]

Asimilasyoncu politikanın ilk ve temel programı Şark Islahat Planı'dır. Adındaki, 'düzeltme veya iyileştirme' anlamına gelen 'ıslahat' aldatmasın, bu bir Osmanlı geleneğidir. Bu plan, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun icrasının atmosferinde hazırlandı. 1925'te detayları belirlenen ve devletin hep gizli kayıtlarında kalan bu plan, o tarihten bugüne tüm T.C. hükümetlerinin Kürtleri asimilasyon politikasının temel programıdır.

Türkiye vatandaşı Kürtler, planın özel hedefi olarak belirlendi ve detayları maddeleştirildi. Plan hedefini dört madde halinde özetlemek mümkündür:

1- Kürt nüfus yoğunluğunu parçalamak için Türk muhaciri ve 'yerli Türk' Laz ile Gürcüler'i iskân etmek.

2- Türkçeyi hâkim kılmak için Kürtçe konuşanı cezalandırmak.

3- Hükümet 'yandaşı' olmayan Kürtleri Sivas'ın ötesine garba sürmek.

---

1 Martin Gilbert, *Churchill Bir Yaşam*, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2011, sf. 518.

2 *TPT*/I-3, sf. 143-150.

3 16 Eylül-19 Kasım 1967 tarihleri arasında Diyarbakır, Silvan, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı ve Ankara'da yapılan mitinglerde taşınan pankartlardan bazısı: 'Doğulu kanuni hakların için çalış, didin. Hak istemekle birlik bozulmaz' ve 'Amacımız kardeşlik, eşitlik ve mutluluğu gerçekleştirmektir' ve 'Faşizm ve emperyalizme karşı savaşan bütün halklar ve yiğit savaşçılarla beraberiz' ve 'Jandarma değil, öğretmen istiyoruz' ve 'Batıya fabrika, yol, Doğuya komanda, karakol' ve 'Yasa hürriyeti, insanlık hürriyeti, okuma hürriyeti istiyoruz' ve 'Doğu sürgünlerin yatağı değildir.' (İsmail Beşikçi, *Doğu Mitingleri Analizi, 1967*, Yurt Kitap-Yayın, 1. Baskı, Ankara-1992, sf. 15; Sadun Tanju, *Ulus*, Doğu Mitingleri, 24 Ekim 1967, aktaran, İsmail Beşikçi, age, sf. 24.)

4- Sürülen Kürtlerin malını ve mülkünü tasfiye etmek.[1]

Ek raporlarda belirtilen bir diğer madde de halen bazı yerlerde kalan Hıristiyanları sürmek ve böylece silmektir. Zaten bir süre sonra Anadolu'daki Hıristiyanları sürme operasyonlarına başlanacaktır.

Şeyh Said Hareketi'nden iki ay sonrasında Dâhiliye Vekili Cemil, "Vilayat-ı Şarkiyede hükümet idaresinin daha esaslı bir şekle ifrağı temin edilecektir (dönüşümü sağlanacaktır). Bunun için hükümet bir şekil düşünmüştür. 15 vilayetten bazısını hafz ederek (kaldırılarak) büyük selahiyeti haiz bulunan valiliklere raptedeceğiz" ifadesiyle hedefin Kürtler olduğunu açıkladı.[2]

Devamında çeşitli raporların hazırlanmasıyla başlayan süreç, 24 Eylül 1925'te T.C.'nin Kürt politikasının temelini oluşturan Şark Islahat Planı'yla tamamlandı.

Gerek bu plan, gerekse plan öncesi hazırlanan çeşitli raporlar, Kürtlere yönelik devletin yaklaşımının ana kurallarını oluşturdu. 1925'ten bugüne Kürtlerin demokratik vatandaşlık talebine karşı devletin icraatı, bir kanun veya yönetmelik olarak hazırlanmamış olan bu planın tek tek maddelerinin uygulandığını ortaya koymaktadır.

Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik'in, Dâhiliye Vekili Cemil'in ve Genelkurmay Başkanlığı raporlarının ardından, 8 Eylül 1341 (1925) tarih ve 2536 sayılı kararnameyle Dâhiliye Vekili Cemil (Uybadin), Adliye Vekili Mahmut (Bozkurt), Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik (Renda) ve Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Kâzım'ın (Orbay) iştirakiyle oluşturulan Encümen, gizli Şark Islahat Planı'nı hazırladı.[3]

Şark Islahat Planı, Vilâyetler İdaresinin Birinci Şubesindeki dosyada 3 numaralı gömlekte mahfuzdur.[4]

Kanununu gizleyen T.C.

T.C. geleneğinde benzer gizli mevzuatlar vardır. Hatta bir talimatname veya tebliğ değil, doğrudan bir kanun bile gizli olarak hazırlanmış ve uygulanmıştır.

Bu, bir Ankara kriteridir!

2424 no'lu kanun 3 Mayıs 1934 ve 2426 no'lu kanun da 5 Mayıs 1934'te kabul edilmiş; bu halde 2425 no'lu *Resmî Gazete*'de yayımlanmayan gizli kanunun ya 3 Mayıs ya da 5 Mayıs 1934'te görüşülmüş olması lazımdır. TBMM Zabıt Ceridesi'nin, 4'üncü dönem 22'nci cildine bakınca, bununla ilgili verilen bilgi şöyle:

---

1 Şark Planı-1925, sf. 125-132; Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da 18.11.1931 tarihli raporunda şark planının uygulanmasına dikkat çekti. (BCA, Muamelat Genel Müdürlğü, kutu: 110, dosya gömleği: 740, sıra: 22)

2 *Vatan Gazetesi*, 13 Nisan 1925, aktaran, Şark Planı-1925, sf. 73-75.

3 *Birinci Umumi Müfettiş Avni Doğan'ın 1 Aralık 1943 tarihli Raporu*, aktaran, Şark Planı-1925, sf. 35, 123, 207-208.

4 Şark Planı-1925, sf. 132.

Kanunlar fihristinde, 2425 no'lu 'Millî Müdafaa Vekaletince 49,5 Milyon Liralık Taahhüdat İcrası Hakkında' diye yazıyor. Karşısında tarih olmayan sayfalarsa 6-9, 12, 21 ve 32-25'tir ve bu sayfalar, 3 Mayıs 1934 tarihli 46'ncı inikata ait olup, hem mündericatta (içindekiler) hem de tutanakta 2425 no'lu gizli kanundan tek satır bahsedilmiyor.

Devamı 5 Mayıs 1934 tarihli 47'nci ve 7 Mayıs 1934 tarihli 48'inci inikatlarda da böyle bir görüşme yapılmamıştır. Yani 2425 no'lu kanunun görüşme tutanağı olmadığı gibi, hafî (gizli) celsede görüşüldüğü bilgisi bulunmamaktadır.[1]

Sonuç olarak, kanunlar sıralamasında 2425 no'lu kanun karşısında sadece '*Resmî Gazete*'de yayımlanmamış' notu yeterli değil, aynı zamanda kanunla ilgili görüşme tutanağı da TBMM Zabıt Ceridesi sayfaları arasında yoktur.

Buna göre 2425 no'lu kanun, görüşme tutanağı zabıtlarda olmayan da bir kanundur. Görüşmenin hafî (gizli) celsede yapıldığı bilgisi de bulunmamaktadır.

Anlaşılan o ki, kanun mecliste görüşülmemiş.

Peki, bu kanuna kim, nasıl karar verdi?

10 Ağustos 1933'te kurulan ve bugünkü Millî Güvenlik Kurulu önceli olarak icraatta bulunan 'Yüksek Müdafaa Meclisi'nin[2] bir faaliyeti olarak bu kanun hazırlanmış olmalı.

Dokuz yıl önce Şark Islahat Planı da böyle bir yöntemle tamamen gizlenmiştir.

Ancak 2425 no'lu kanunun içeriği'ni 68 yıl sonra bir soru önergesiyle hem meclis hem de vergiyi veren halk öğrenebildi.

Ama bu şekilde Şark Islahat Planı üzerindeki örtü halen kaldırılmış değildir.

Fazilet Partisi'nin İstanbul Milletvekili Azmi Ateş'in 19 Mart 2002 tarihli soru önergesine TBMM Başkanı Ömer İzgi'nin[3] verdiği yanıtta, 2425 no'lu kanun üzerindeki gizlilik perdesi kaldırıldı. Bu, 3 Mayıs 1934 tarihli 7 maddelik 'Millî Müdafaa Vekâletince 49,5 Milyon Liralık Taahhüdat İcrası Hakkında Kanunla', sekiz senede, askerî yönden gerekli araç gerecin alınması ve emlâkin inşasıyla tamiri için toplam 49,5 milyon liralık bir harcama planlandı.

Şark Islahat Planı ya da 2425 no'lu kanun gibi gizlilik, aslında devletin süreklilik gösteren bir tür geleneğiydi.

7.11.1962 tarih ve 2B-4869 sayısı gizli bir genelgeyle kurulan 'Azınlıklar Tali Komisyonu' 5 Ocak 2004 tarihli yine gizli bir genelgeyle kaldırıldı ve onun yerine 'Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu' kuruldu. Kurulun, İçişleri Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bağlı olduğu

1 *TBMM ZC*, IV/22-3 Mayıs 1934, sf. 1-29 ve 5 Mayıs 1934, sf. 32-56 ve 7 Mayıs 1934, sf. 57-81.

2 Yüksek Müdafaa Meclisi hakkında bakınız; http://www.mgk.gov.tr/turkce/kurulus2.html ve http://www.mgk.gov.tr/turkce/kurulus1.html ve http://www.mgk.gov.tr/turkce/tarihce1.html

3 TBMM Başkanlığı, 19 Mart 2002 tarih ve A.01.0.GNS.0.10.00.02-7/6576-14266/33627 yazısı.

Devlet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı temsilcilerden oluşması öngörüldü.[1]

Genelgedeki bu değişikliği değerlendiren Avukat Fethiye Çetin, aslında yapılanın bir makyaj olduğunu belirterek, Azınlık Tali Komisyonu'nun ismi Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu olarak değiştirileceğini, faaliyetine aynen devam edeceğini öne sürdü. Komisyonun hangi kanunla kurulduğuna ve personel maaşlarının nasıl ödendiğiyle ilgili belgelere ulaşamadıklarını belirten Çetin, komisyonun ortaya çıkmasının hikâyesini de şöyle anlattı:

> "Üsküdar Asliye Hukuk Mahkemesi'ne açılan bir davada Hazine avukatlarının verdiği dilekçede 'Türkiye'nin güvenliğinden sorumlu Azınlık Tali Komisyonunun bir azınlık vakfıyla ilgili kararına gönderme yapılıyor' ve yargıdan da bu karara uyması bekleniyor."[2]

T.C. hükümetinin, vatandaşlarından bir kesimi için gizli bir genelgeyle gizli olarak özel izleme komisyonu kurması, ayrımcılık değilse nedir?

Gizlik T.C.'nin bir idare tarzıdır.

AKP hükümeti, ABD'nin İncirlik'le ilgili taleplerini meclise getirmeden 'gizli' 23 Haziran 2003 tarihli kararnameye dayandırarak karşıladı. Buna göre ABD'nin İncirlik'i lojistik merkez olarak kullanmasına izin verildi.[3]

AKP hükümetinin Adalet Bakanı Cemil Çiçek, geçici köy korucularıyla ilgili yönetmeliğin gizli olduğu için *Resmî Gazete*'de yayımlanmadığını açıkladı.[4]

Bir devlet, uygulayacağı bir kanunu veya bir talimatnameyi vatandaşlarından niye gizler? Bununla ilgili özel bir çalışma yapılsa, gizli kanun veya yönetmelik listesinin hayli uzaması mümkündür.

'İstediğin Kürt'ü sür'

Gizli Şark Islahat Planı 28 maddedir.

Şarktaki 'Ermeni arazileri' de 5'inci maddesiyle plan kapsamındadır. Çankırı'nın mebusuyken Antep, Urfa, Siverek, Diyarbekir, Siirt, Bitlis, Van, Muş, Genç, Elâziz, Dersim, Ergani, Mardin, Malatya ve Maraş vilayetlerini ve Dersim'in tüm kazalarını dolaşarak rapor hazırlayan Mustafa Abdülhalik, Ermeni soykırımı sırasındaki İttihatçı kadrolardandır.

Dolaştığı vilayetlerdeki 1,3 milyon bölge nüfusunun yaklaşık 1 milyonunun Kürt olduğu, Kürtçenin yerine Türkçenin hâkim kılınması gerektiği ve muhacirle-

1 Başbakanlık Güvenlik İşleri Başkanlığı, sayı: B.02.0.GİB/465-01/03530, aktaran, Şükrü Küçükşahin, *Hürriyet*, 23 Şubat 2004; *AGOS*, 27 Şubat 2004, sf. 1.

2 Burçin Belge, BİA Haber Merkezi, 23 Şubat 2004, http://www.bianet.org/2004/02/23/30088.htm

3 *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 2005.

4 *Zaman*, 25 Temmuz 2005.

rin iskân edileceği bölgelerin tek tek sıralandığı Mustafa Abdülhalik'in raporunda, asimilasyon Osmanlıca 'benzetme' ya da 'bir şeyin aynını yapma' anlamına gelen 'temsîl' olarak yer aldı.[1]

Plan, Mustafa Abdülhalik'in önerileri de dikkate alınarak hazırlandığı halde, sadece 'temsîl' kelime olarak yer almadı; fakat sıralanan maddeler, özünde 'temsîl'in[2] yani asimilasyon ve Türkleştirme politikasının detaylarıdır.

Dâhiliye Vekili Cemil'in şark gezisinin ardından hazırladığı raporda, Kürtlerin nüfusunun azaltılması Türklerin nüfusunun arttırılması, Kürtlerin sürülmesi dışında ayrıca Diyarbekir'de ve diğer vilayetlerde kalan Ermeni, Süryani, Geldani, Nasturi ve sair Hıristiyanların sürülmesi, gayrimüslimlerin iktisadi hayattan silinmesi ve garba sürülen Kürtlerin orada evlendirilmesi gibi imha maddeleri sıralandı.[3]

Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan raporda da, Kürtlerden başka şarkta kalan Ermeni, Süryani ve Keldanilerin de sürülmesi önerildi.[4]

1925'te imha edilmesine yönelik politika izlenen Kürtler ise daha iki yıl önce Lozan'da kader birliği edilen kardeş halktır. Lozan'da Musul meselesi 23 Ocak 1923 tarihli oturumda gündeme geldi ve Ankara Heyeti'nin değerlendirmeleri hakkında Ankara Heyeti Reisi İsmet bilgi verdi ve burada oturanların Türkiye'ye bağlanmak istediğini, gerek coğrafi gerek siyasal nedenlerle Musul'un Anadolu'nun bütünleyici bir parçası olduğunu anlattı.[5]

Görüşmelerin sonunda Musul, Lozan'da çizilen sınırla Irak'ta kaldı ve böylece Kürdistan'ın coğrafi bütünlüğü parçalandı.

Şark Islahat Planı, hükümete istediği Kürt'ü sorgusuz ve sualsiz garba 'sürme' yetkisi verdi. (madde 9)

1915'teki Tehcir Kanunu da aynen böyleydi.

Varlığı sorun olarak değerlendirilen aşiret yapısının 10 yılda tasfiye edileceği belirtildi. (madde 10)

Sürgün ve bu tasfiye etme hükmüyle, bugün 'düşük yoğunluklu savaş'ta korucular vasıtasıyla gerçekleştirildiği gibi, aşiretin devletten yana olan ve olmayan ayrımına göre muameleye tabi tutulacağının ilanıdır.

Nitekim daha sonrasında aşiretler, nüfusu, dili, mezhebi (Hanefi, Şafii, Caferi-Alevi, Alevi-Kızılbaş gibi), lideri, oturduğu veya konakladığı yer ve hak-

1 Şark Planı-1925, sf. 91, 94, 96-101; Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Silan Arşivi-3, *Kürt Sorunu ve Devlet Tedip ve Tenkil Politikaları*, 1925-1947, Derleyen: Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011, sf. 1-3, 7, 9, 10.

2 Temsîl (Arapça): 1- benzetme, 2- bir şeyin aynını yapma, 3- örnek söz; söz gelişi, 4- tiyatro oyunu. Fransızca, Assimilaton. (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Anskilopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, İstanbul-2006, sf. 1074.)

3 Şark Planı-1925, sf. 109-112, 118-119.

4 Şark Planı-1925, sf. 207.

5 Lozan-1, sf. 344-345, 354.

kındaki özel düşünceler gibi birçok açıdan bilgilerin yer aldığı 'çok gizli' rapor hazırlanmıştır.[1]

Planda Dersimlilerin durumu özel bir maddeyle ele alındı. Madde de bir garip, isteyen Dersimlinin müracaatı halinde Sivas'ın garbına sürüleceği belirtildi. (madde 16)

Sanki istemediğinde sürülmeyeceklermiş gibi!

Sürülenin emvâl ve arazisinin hemen hükümet tarafından nakden alınacağı veya sürüldüğü yerde karşılığında aynı kıymette emlâk ve arazi verileceği öngörüldü. (madde 9) Böylece mülkünün tasfiyesi de hedeflendi.[2]

Kürtçe konuşana ceza

Planın 14'üncü maddesi, 1930'lu yıllardaki gibi 'vatandaş Türkçe konuş' kampanyasından önce Kürtçe yasaklandı.

> "Madde 14: Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan aşağıdaki Malatya, Elâziz, Diyarıbekir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnımansur, Behisni, Arga [Akçadağ], Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilatta (kuruluşlarda), mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçeden maada (başka) lisan kullananlar, evamir-i hükümete ve belediyeye (hükümet ve belediye emirlerine) muhalif ve mukavemet cürmile (karşı gelmek ve direnç göstermekle suçlanıp) tecziye edilirler (cezalandırılacaklardır)."[3]

Ankara'nın bir emriyle, anadilin Kürtçe olsa da, çarşıda ve pazarda, hatta evde kullanılması resmen yasaklandı. Türkçeden başka dil kullanımı ifadesiyle, duruma göre boşluğu hükümetin veya yetkilinin istediği dille doldurması ve bunu da yasaklaması hedeflendi.

14'üncü maddede "Türkçeden maada (başka) lisanlar" şeklindeki ifade, 17'nci maddede "Kürtlerin Kürtçe konuşması" olarak belirtildi. Fırat'ın garbındaki "Kürtlerin Kürtçe" konuşmasının hemen yasaklanması ve kız mekteplerine önem verilerek kadınların "Türkçe konuşması"nın sağlanması istendi.[4]

Beş yıl sonrasında 1930 yılı başında Dâhiliye Vekâleti Şükrü Kaya tarafından valiliklere gönderilen 'çok gizli ve kişiye özel' bir genelgeyle, Türkçenin yaygınlaştırılması ve Kürtçenin de yasaklanması ve köy adlarının da Türkçeleştirilmesi emredildi.[5]

---

1 *Aşiretler Raporu*, Kaynak Yayınları, 1. Basım, İstanbul-1998.

2 Maddeler hakkında, Şark Planı-1925, sf. 37-38, 128, 130, 210-211.

3 Şark Planı-1925, sf. 38, 129-130, 211.

4 Şark Planı-1925, sf. 38, 130.

5 Şark Planı-1925, sf. 150-151.

Vilayet, köy ve dağ adına kadar her bir yerleşim yerinin, dağın, taşın adının değiştirilmesi bir devlet faaliyeti olarak icra edildi.

1920'lerden beri hep uygulanageldi.

Konu ilk kez 1921 Mayısında 'Ecnebi ismi taşıyan şehir adlarının' değiştirilmesiyle ilgili teklifle gündeme geldi. Kütahya Mebusu Besim Atalay'ın teklifiyle ilgili Lâyiha Encümeni mazbatası görüşüldü. 18 Nisan 1337 (1921) tarihli mazbatada, "İslamiyet ve Türklükle gayrikabili telif görülen bir takım köy, kasaba, şehir, liman isimlerinin millî ve tarihi unvana" değiştirilmesine dair teklifin önemli olduğuna dikkat çekildi. Görüşmede Besim Atalay, 3000 sene 'evvel bizden olan Hititlerin' mirasçısı olunduğu halde, "...bu toprağın ismini Türkçe ve İslamcaya çevirmek mecburiyeti katiyesindeyiz. Bunu seferberlik bidayetinde (başlangıcında) hükümet düşünmüş ve tamim etmişti ve bu yolda vilâyet merkezlerinde birtakım isim listeleri hazırlanmıştı. Onlar burada Dâhiliye Encümeninde mi olacaktır, nerede olacaktır? Bunlar getirilmeli ve birer millî isim verilmelidir" diye konuştu.[1]

Sivas Mebusu Mustafa Taki, Besim beye teşekkür etti ve genelinde isimlerin yabancı olduğuna ve bunların da değiştirilmesi gerektiğine dikkat çekti. Saruhan Mebusu Refik Şevket de konunun İdarei Vilâyat Kanunu'nda olduğu halde gündeme getirilmesine anlam veremediğini söyledi. Lazistan Mebusu Ziya Hurşit de, Rize sancağında Rize Meclisi İdaresi'nin isimleri değiştirip tebliğ ettiğini ve böylece gerekli düzenlemenin yapıldığını anlattı. Teklif hükümete tebliğ edilmesi kararıyla kabul edildi.[2]

Teklifle ilgili yapılan görüşmeden anlaşılan, 1921 yılından itibaren köy, kasaba, şehir isimlerinin değiştirilmesine başlanmış olduğudur.

Buna sonraki yıllarda da devam edilecektir.

İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yabancı Adları Değiştirme Komisyonu Mayıs 1959-Mart 1968 döneminde 12 bin köyün adını değiştirdi.[3]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, İskân Kanunu layihasının (tasarısının) görüşülmesi sırasında üzerinde durduğu konu Türkçeyi hâkim kılmak olup, "Muhterem efendiler, bu kanun memlekette büyük bir davanın hallini temin edecek bir kanundur... O da dil davasının halli..." diye konuştu.[4]

Şükrü Kaya, her fırsatta Türkçeyi öteki dillerin tasfiyesinin bir unsuru olarak hep gündemde tuttu ve gereğini icra etti.

Hem Türkçe dışındaki dillerin konuşulmasının yasaklanması hem de köy, kasaba, dağ-taş adının değiştirilmesi yani Türkçeleştirilmesi değişmez bir devlet politikası olarak uygulanmıştır.

---

1 *TBMM ZC*, I/10-9.5.1337 (1921), sf. 269.

2 *TBMM ZC*, I/10-9.5.1337 (1921), sf. 270-271.

3 İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1968, Önsöz.

4 *TBMM ZC*, IV/23-14.6.1934, sf. 140.

'Temsîl' politikasının esasları

Kürtçe konuşanın cezalandırılmasını ve Kürtlerin sürülmesini öngören planın diğer maddelerinde 'temsîl'in yani asimilasyonun politikası şöyle detaylandırıldı:

– Bu program şark vilayetlerinde uygulanana kadar sıkıyönetimin sürmesi (madde 1),

– Planı uygulamak için Türkiye'nin beş Genel Müfettişlik bölgesine ayrılması (madde 2),

– Mahkemelere yerli (yani Kürt) hâkimin atanmaması (madde 3),

– Arazi yazımı ve nüfus sayımının yapılması (madde 6 ve 7),

– İsyan edenin isyanı bastırmak için yapılan masrafı ödemesi (madde 8),

– Şarka Türk memur atanması ve örfi idare bölgesinde görev yapanlara yüzde 75 zamlı maaşın verilmesi (madde 11),

– Silahların toplatılması (madde 13),

– Öncelik Dersim'e verilmek üzere yatılı ve özellikle kız okullarının açılması (madde 15),

– Hükümet binaları ve karakolların süratle inşa edilmesi (madde 18),

– Yolların inşa programının hazırlanması (madde 19),

– Van'a kadar demiryolu hattının döşenmesi (madde 20),

– Polisin ve jandarmanın etkin çalışmasının sağlanması (madde 24),

– Askere alınanların bölge dışına gönderilmesi ve askerlikte silah verilmemesi (madde 26) olarak sıralandı.[1]

Maddelerin gereğinin icrası hemen yerine getirilmeye başlandı. İki yıl sonrasında, 1927'de bugünün olağanüstü valilikleri olan umum müfettişlikler kuruldu ve Dersim'e yönelik yapılacakları belirlemek amacıyla, özel raporlama faaliyeti sürdürüldü.

Jandarma Genel Komutanlığı'nın 1932 yılında hazırladığı *Dersim* Raporu böylesi bir faaliyetin ürünü olup, içinde 2 Şubat 1926 tarihli Mülkiye Müfettişi Hamdi'nin, yine 1926'da Diyarbekir Valisi (bilahare Elâziz Valisi) Cemal'in [Bardakçı], 1930'da 1. Umumi Müfettişliğinin, 21 Aralık 1931'de 1. Umumi Müfettişi İbrahim Tali'nin, 1930 Plümer Harekâtını yöneten 3. Fırka Kumandanı Halis Paşa'nın, 18 Kasım 1931'de Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın raporlarına da yer verildi. Belli tespitlerin yapılmasının yanı sıra Türkleştirmenin programı Şark Islahat Planı'nın Dersim'e uygulanmasıyla ilgili öneriler de sıralandı.[2]

Ardından Dersim özelinde yaşananlar, devletin askerî gücüyle kendi vatandaşını imha etmesiydi.

Planın karakol olarak belirginleşen ve uygulanan imha ve bastırma ve şiddeti esas alan politikaya, 1967'de yapılan 'Doğu Mitingleri'nde karşı çıkılırken, gayet

1 Şark Planı-1925, sf. 35-39, 125-132, 210-211.

2 Jandarma Genel Komutanlığı Raporu, *Dersim*, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul-2000, sf. 167-202.

özlü tanımla 'Doğu insanının [Kürtlerin] vatandaşlık' talebi 'Doğulu mutlaka insanlığını, vatandaşlığını kabul ettirecektir' şeklinde ifade edilmiştir.[1]

'Türkçü ve Merkeziyetçi' politikaların icrası sonucunda her gün artan sosyal ve ekonomik maliyete rağmen, yıl 2012 halen Kürtlerin kimliğiyle 'eşit vatandaş' olma talebi hukuken karşılanmış değil!

Ermeni arazisi önce muhacire

İttihatçı hükümetin soykırım politikasına maruz olan Ermenilerden kalan 'metrûk arazi' planda Kürtleri parçalamanın bir unsuru olarak değerlendirildi.

Şark Islahat Planı'nın 5'inci maddesinde, şarkta Ermenilerden metrûk araziye Türk muhacirlerin ve 'yerli Türkler denilen Laz, Gürcü ve benzerlerin iskân edilmesi, Kürtlere Ermeni arazisinin satılmaması ve kiraya dahi verilmemesi, Kürtlerin garba sürülmesi öngörüldü. Hatta senelik maliyeti tahminen 7 milyon lira olmak üzere 50.000 muhacirin iskân edilmesi ve 10 yılda 500.000 muhacirin getirilmesi hedeflendi.[2]

Maddenin girişinde araziyle ilgili hüküm, "Van şehri ile Midyat arasındaki hattın garbında Ermenilerden metrûk arazi" şeklinde ifade edildi. Ayrıca muhacirler için iskân bölgesi şöyle belirlendi: Elâziz-Ergani-Diyarbekir, Elâziz-Palu-Kiğı, Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl Dağının şark ve cenubu ve Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarbekir-Garzan-Bitlis havzaları.[3]

Devletin gözünde sürülecek ve malı, mülkü tasfiye edilecek Kürt'le, memleketinde kalacak ve malıyla mülkü korunacak hatta arttırılacak Kürt arasındaki fark dikkate alındığında, bu 5'inci madde de ona göre düzenlenmiştir.

Diğer bir deyişle merkezi politikanın yerel desteğini arttırmak amacıyla 'işbirliği yapan' veya 'yandaş' Kürtler, elbette Ermeni arazisinden yararlanmıştır. Ayrıca İttihatçı hükümet teşvikiyle bu tarihe kadar Ermeni mülkünün yağmalanmasına yöredeki [bazı] Türk'ün, [bazı] Kürt'ün ve diğerlerinin katıldığı bir gerçek olup, zaten 1915'ten beri iskân edilen muhacire de parasız dağıtılmıştır.

1.3.3- 'Memleketin ırkı birliği' için iskân

Kürtlerin doğrudan varlığını hedefleyen gizli Şark Islahat Planı Eylül 1925'te ilgili encümende kabul edildikten sonra 30 Mayıs 1926'da 885 no'lu İskân Kanunu[4] ile Kürtlerin sürgünü gündeme getirildi.

---

1 Sadun Tanju, *Ulus*, Doğu Mitingleri, 24 Ekim 1967, aktaran, İsmail Beşikçi, age, sf. 24.

2 Şark Planı-1925, sf. 126-127.

3 Şark Planı-1925, sf. 126.

4 *TBMM ZC*, II/25-26 Mayıs ve 30 Mayıs 1926, sf.522, 649-653, 30 Mayıs 1926 tarihli zaptın sonunda 214 no'lu mazbata sf. 25-32.

Oysa daha üç-dört yıl önce her fırsatta resmî zevat, Kürtlerle kader birliği yapıldığını açıklamaktan geri kalmıyordu; nereden nereye gelinmişti.

Başvekil İsmet imzasıyla 31.12.1341 (1925) tarihinde Meclis'e sunulan layihanın esbabı mucibesinde (tasarının gerekçesinde) Türklerin ırki birliğinin güçlendirilmesinin aşiretler özelinde Kürtlerin sürgün edilmesine bağlı olduğu açık olarak ifade edilerek Kürtleri hedef göstermiştir:

> "Muhacir iskânı işler için evvelce tanzim edilmiş ve tatbik edilmekte bulunmuş olan nizamname, cumhuriyet mefkûre ve gayesine göre tadil ve ikmali muktazi (değiştirmek ve tamamlamak gerektiği) mevad ve nekayısı havi olduğundan (kapsadığından) şimdiye kadar kabul edilen kavaninde bu cihetler nazarı dikkate alınmış ve aynı gayeyi temin için hükümeti cumhuriyece daimi ve nafi (kalıcı) bir iskân siyaseti takibini kafil ve işbu layihai kanuniyenin birer faslı mahsus meyanına dâhil olacak olan Meclisi Âli'de derdesti tezekkür (borçlanma) kanuniyle evvelce Meclisi Âli millîce kanuniyeti tasdik kılınan 'Muhacirin iskân olundukları mahallerde beş sene müddetle mecburi ikametleri hakkında' ki kanun tertip kılınmış idi...
>
> Irki ve harsi (kültürel) ve medeni ilcaat (zorlama) karşısında ahali memleketin vahdetini (birliğini) temin etmek ve inzibati ve iktisadi (güvenlik ve ekonomik) zaruretleri hal ve izale etmek eylemek üzere dâhili memleketteki seyyar aşiretlerle alelumun göçebeler ve bazı kısım yerlilerin iskân ve nakilleriyle iştigal vazifesi de hasbelaidiye Dâhiliye Vekâletine tevdi edilmek icabetmiş..."[1]

Başvekil İsmet, memlekette ahalinin 'ırki ve harsi' birliği için muhacirlerin yanı sıra dâhildeki aşiretlerin yani Kürtlerin ve diğerlerinin zorunlu iskânının, yine olabilecek ırki ve harsi zorlamalara karşı tercih edildiğini açıktan yazdı. O gün ve bugün de, "Bu sınırlar içinde yaşayan herkese Türk denir" tanımı hatırlatılarak, etnik değil bu bir kültürel tanımlama vurgusu yapılsa da, zamanın Başvekili İsmet, kanun gerekçesinde tartışmasız ifade ettiği gibi, amaç ırki birliktir. Bu kadar net ifadeyle Türk milliyetçiliğinde ırki yönünün varlığı kabul edilmiştir.

Hem de benzer ırki birlik 1934'teki İskân Kanunu gerekçesinde de aynen yer alacaktır.[2]

Hatta Dâhiliye ve İskân encümenlerinin 6 Şubat 1926 tarihli müşterek mazbatasında da, "Memleketimiz nüfusunun hariçte bulunan ırkdaşlarımız ve Türk harsiyle istinat peyda etmiş (Türk kültürüyle dayanmış) bazı anasırla birtakım fedakârlık ihtiyar ederek..." şeklindeki ifadeyle[3] de özel olarak ırkdaşlara atıf vardır. Hem Başvekil'in kaleme aldığı kanun gerekçesinde hem de müşterek mazbatada ırk birliğinin önemine dikkat çekilmiştir.

Aslında kanun teklifinin geçmişi yaklaşık üç yıl öncesine, 28 Ağustos 1339'a (1923) kadar geriye gider. Denizli Mebusu Yusuf ve Necip Ali, gerekçesinde milletin birliğini tehdit eden seyyar, tahtacı ve kıptı aşiretler dâhil hepsini iskân edecek ka-

---

1 *TBMM ZC*, II/25-30 Mayıs 1926, sf. 649, zaptın sonunda 214 no'lu matzbata sf. 25.

2 *TBMM ZC*, IV/23-7 Haziran ve 14 Haziran 1934, sf. 67-77, 140-166 ve 7 Haziran 1934 tarihli zabtın sonundaki mazbata sf. 5-20.

3 *TBMM ZC*, II/25-30 Mayıs 1926, sf. 649, zaptın sonunda 214 no'lu matzbata sf. 27.

nun teklifinde bulundu. 5 maddelik teklifte, "ziraat ve ticaretin terakkisi" için seyyar aşiretlerin zorla iskânı ve buna uymayanların da cezalandırılması öngörüldü.[1]

Daha Cumhuriyet bile ilan edilmeden iki ay öncesinde merkezileşmeyi etkin kılmayı amaçlayan teklifle, Kürt ve Çingeneler özelinde zorunlu göç meclis gündemindedir.

Kürt ve Türk birliği ve kardeşliği politik tuzağına düşmeden iskân politikasının yerini iyi anlamak gerekir. 13 maddelik tasarı bir iki mebus dışında söz alınmadan 30 Mayıs 1926 tarih ve 885 no'lu İskân Kanunu olarak kabul edildi. Buna göre, muhacirlerin iskânından Dâhiliye Vekili sorumlu (madde 1) olup, "Türk harsına dâhil olmayanlar... anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler" (madde 2) denilerek, Çingeneler de açık hedef olarak gösterildi. Sürgün edilecekler devamı maddede yer aldı.

> "Madde 3- Dâhili memleketteki seyyar aşiretlerle alelumum (bütün) göçebelerin ve sıhhi esbap (nedenler) dolayısıyla nakli icabeden veya ormanlar dâhilinde vasıtai maişetten (ortalama geçinmeden) mahrum bulunan köylerin münasip ve müsait mahallere nakil ve iskânları ve evleri çok dağınık olan bazı köylerin münasip merkezler etrafında teksifi (yoğunlaştırılması) ve casusluklarından şüphe edilen eşhasın hudutlardan uzaklaştırılması, İcra Vekilleri heyeti kararıyle Dâhiliye Vekâletince icra edilir."[2]

3'üncü maddenin özeti:

1- Dâhildeki seyyar aşiret ve göçebeler yerleşik olmaları için sürülecek.

2- Dağınık köyler birleştirilecek.

3- Şüpheliler hudutlardan uzaklaştırılacak.

İttihatçılardan beri merkezileşme değişmez ana politika olarak kabul gördü ve uygulandı. Yazın yaylaya gidip hayvancılık yapmak ve kışın da köyüne gelmek, merkezi hükümetin men etmek istediği iktisadi bir faaliyettir. Bunların ne yiyip ne içeceği hiç dikkate alınmadan, "artık kimse göç etmeyecek, herkes zorunlu iskâna tabidir" düsturuyla merkezileşme, 'öteki'ni yani bu teklif kapsamıyla Kürtleri asimile etmenin bir ekonomi politiği olarak uygulanageldi.

Kanunun diğer maddeleri şöyle:

– Türkiye'ye mecburi gelenlerin (madde 4) ve T.C. vatandaşı Çingenelerin münasip yerlere iskân edileceği (madde 5),

– İskân edilenlere hane ve arazi verileceği (madde 6),

– Kanun gereği iskân edilenin iki aylık iaşesinin (madde 7) ve yeni kurulacak köylerde mera, pazar yeri ve cami ve kabristan yerlerinin parasız sağlanacağı (madde 8),

---

1 *TBMM ZC*, II/25-30 Mayıs 1926, 649-653, zaptın sonunda 214 no'lu mazbata sf. 26.

2 *TBMM ZC*, II/25-30 Mayıs 1926, 649.

– Gerekli emlâk ve arazinin hükümete ait olanların yanı sıra Rum ve Ermenilerden kalan emvâl-i metrûkeden karşılanacağı (madde 9),

– Hariçten geleceklerin beraberindeki emvâli gümrüksüz getirebileceği (madde 10),

– Muhacir ve mülteciler kabul edilişinden itibaren iki yıl askerlikten muaf tutulacağı (madde 11) şeklinde sıralandı.

Diğer iki madde yürürlük ve İcra Vekilleri Heyetinin sorumlu olduğu hakkındadır.

İttihatçı hükümetin Mayıs 1915'te Ermenileri sürmesi gibi, 1926 yılında da hükümet, 'ırki ve harsi birliği' için sürgünle iskân etmeyi gündemine aldı. Hedefte esas olarak aşiret söylemiyle Kürtler vardır; çünkü Şark Islahat Planı da Kürtlerin kimliğinin eritilmesi ve Türkleştirilmesi için hazırlanmıştır.

Sürülenin mülküne tasfiye

1927'de hükümetin, Şeyh Said Hareketi'ni bastırmanın ardından gündeme aldığı bir diğer politik gündem maddesi de Kürtlerin garba sürgünüdür. Zaten Şark Islahat Planı'na göre hazırlanan 885 no'lu İskân Kanunu da altı ay önce kabul edilmişti. 22 Aralık 1926 tarihinde 'Bazı Eşhasın Şark Menakıtından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun Layihası' meclise sunuldu[1] ve 18 Haziran 1927'de görüşüldü.

Şarkta yapılan ıslahata 'muzır eşhasa mensup ailelerin' bölgeden uzaklaştırılmasının zorunluluğuna değinilen layihanın maddeleri, encümenlerden gelen mazbataya göre yeniden düzenlendi ve söz alan olmadan 15 madde halinde kabul edildi. 18 Haziran 1927 tarih ve 1097 no'lu kanunda öncelikli amaç, Kürtlerin sürülmesi ve devamında mülkünün de tasfiyesidir.[2]

Bu haliyle, İttihatçı hükümetin 1915'te yaptığına aynen benzemektedir.

1097 no'lu kanun tam 61 yıl, 8 Kasım 1988 tarihine kadar yürürlükte kaldı.[3]

Ne kadar kişinin sürüleceği 1'inci maddede belirlenmiştir:

> "Madde 1- İdari, askerî ve içtimai esbaba binaen şark idarei örfi (sıkıyönetim) mıntıkasıyla Beyazıt vilayetinden bin dört yüz kadar [hükümet teklifinde bu rakam: 1500'dür] şahsın ve işbu eşhas aileleriyle seksen asi ailesinin ve menatıkı mezkûredeki ağır ceza mahkûmlarının garp vilayetlerine nakli için hükümete mezuniyet verilmiştir."[4]

1 *TBMM ZC*, II/28-25.12.1926, sf.124.

2 *TBMM ZC*, II/33-18 Haziran 1927, sf. 153-159.

3 27 Ekim 1988 tarih ve 3488 no'lu kanun, *Resmî Gazete*, 8.11.1988, sayı: 19983.

4 *TBMM ZC*, II/33-18 Haziran 1927, sf. 157.

Böylece Kürtlerden belirlenen 1480 ailenin ve ağır ceza mahkûmlarının garba sürülmesi kararlaştırılmıştır.

Devamı maddelerde sürgünün nasıl yapılacağına ve mülkün tasfiyesine ve iskâna yönelik hükümler yer aldı:

– Sürgün etme faaliyeti, 1927 yılının Ağustos ayı sonuna kadar tamamlanacak ve ekin işleri bulunan bazı aileler kasım ayı sonuna kadar kalabilecek (madde 2),

– Sürülenlerin hepsi borçlanma kanununa uygun olarak derhal adiyen iskân edilecek (madde 4),

– Bu aileler garpta gösterilen yerde iskâna tabi tutulacak (madde 5),

– Mahkûmların cezaları bittiğinde aileleriyle birlikte nakledilecek (madde 6),

– Sürülenler menkul emvâlini istediği gibi kullanabilecek (madde 7) şeklinde sıralandı.

Ayrıca sürülen Kürtlerin mülkünün nasıl tasfiye edileceği yöntemi, 8'inci ve 9'uncu maddelerde belirlendi.

Buna göre, nakledilen kişi, arazisi ve arazisindeki binasından başka bütün emvâli gayrimenkulünü iki senede tasfiye edecek, eğer bu sürenin sonunda kalan gayrimenkulü olursa hükümet açık artırmayla satacak ve bedelini sahibine verecektir. (madde 8)

Sürülen kişinin terk ettiği arazi ve arazideki binalar da Hazine'ye intikal edecek ve bunların değeri oluşturulan heyet tarafından takdir edilip sahibine tebliğ edilecek ve cetvelin bir sureti de İskân Müdiriyeti Umumisine gönderilecektir. (madde 9)

Takdiri Kıymet Heyetinin mukarreratına (kararlarına) itiraz edilebilecek ve mahkemece verilen karar kesin olacaktır. (madde 10)

Nakledilen kişinin terk ettiği mülkle ve alacağı toplamı, verilen emvâli gayrimenkûlenin değerinden mahsup edilecek ve fark olursa, yine gayrimenkul verilecek ve iskân bölgesinde emvâli gayrimenkulün değeri heyet tarafından belirlenecektir. (madde 11)

Sürgün edilenin parasal işlemini mal müdürü takip edecek (madde 12) ve kanunen icap eden bütün masraf İskân Müdiriyeti Umumiyesi tarafından (madde 13) karşılanacaktır.

Diğer iki madde yürürlük ve sorumlu memurla ilgilidir.

1927 yazında Cumhuriyet hükümeti, Kürtlerden 1480 ailenin ve ağır ceza mahkûmlarının garba sürgün edilmesini kanunen kararlaştırmıştır. Bunların mülkiyetinin iki yılda tasfiye edilmesi ve karşılığında, iskân edildiği yerde emvâli gayrimenkul verilmesi öngörülmüştür. Bu yapılanın, öz olarak 1915'lerde İttihatçı hükümetin Ermenilere, Rumlara ve 'öteki'lere yaptığından tek farkı, resmen ifade edildiğine göre Kürt'e sürüldüğü yerde gayrimenkul verilecek olmasıdır.

Devamında Kürt'ün el konulan arazisinin dağıtılması gündemdedir ve diğer yandan da şarka muhacirleri iskân etmeye devam edilmiştir.

Bazılarına dönme izni

Örfi idarenin 23 Teşrinisani (Kasım) 1927'de kaldırılmasından sonra hükümetin 30 Teşrinisani (Kasım) 1927 tarihli 'Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakilleri Hakkındaki Kanun Hükmünün Refine Dair Kanun Layihası' mecliste 6.12.1927'de görüşüldü. Başvekil İsmet imzalı, zabtın sonundaki layihanın (tasarının) esbabı mucibesinde (gerekçesinde), garba sürülenler arasında 'bilfiil alakaları olmadıkları halde orada ittihaz olunacak tenkil ve teskin (uzaklaştırma ve bastırma) tedbirleri arasında bazı ailelerin' olduğu itiraf edildi. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın, alınan tedbirlerin etkili olduğu ve örfi idarenin kaldırıldığı yönünde konuşmasından sonra layiha kanunlaştı.

6.12.1927 tarih ve 1178 no'lu bu kanuna göre, dönüşe kısmi izin verildi. Buna göre, 1097 no'lu kanun mucibince garp vilayetlerine sürülen eşhastan 'Şeyh Said Vakası' ve müteakip şakavet hadiseleri ile bilfiil alâkadar olmayanlardan, nakledildikleri yerde kötü hali görülmeyenler hakkında belirtilen kanun hükmünün refine (kaldırılmasına) İcra Vekilleri Heyeti mezundur yani yetkilidir (madde 1) denildi. Kanun neşrinden itibaren üç ay içinde dehalet etmeyen (teslim olmayan) firari eşhasın ailesi garpta sürgün olarak kalacaktır (madde 2) hükmü de getirildi. Diğer üç madde masrafın karşılanması ve neşrinde yürürlük ve İcra Vekilleri Heyetinin sorumlu olduğu hakkındadır.[1]

Maddeyle tüm garba sürülen Kürtlerle ilgili bir düzenleme yapılmıyor, sadece doğrudan Şeyh Said Hareketi'ne katılmayan ve götürüldükleri yerde kötü hali olmayanlar geri dönebilecek ve buna izin verecek olan da hükümettir. Bu eşhastan firari olanların ailelerinin geri dönmesi için, firarilere tanınan süre de üç aydır.

Üç aylık süre 12.5.1928 tarihli ve 1247 no'lu '1178 Numaralı Kanunun İkinci Maddesiyle Verilen Üç Aylık Müddetin Temdidine (uzatılmasına) Dair Kanun'la altı ay olarak değiştirilmiştir.[2]

Böylece, 18 Haziran 1927 tarihli ve 1097 no'lu kanunla sürülen Kürtlerden Şeyh Said Hareketi'ne doğrudan katılmayan ve sürüldükleri yerde kötü hali görülmeyenlerin dönmesine izin vermekle İcra Vekilleri Heyeti yani hükümet yetkili kılınmış olup, ayrıca bu halde ailesi sürülen firari kişinin yararlanması için tanınan süre ise altı aydır.

3 yıl sonra gelen af

Daha sonra hükümet yürürlüğe koyduğu kanunla, Şeyh Said Hareketi'ni tenkil (bastırma) sırasında 30 Mayıs 1928'e kadar geçen sürede, askerî kuvvetler ve devlet memurlarının yaptıkları suç olarak nitelendirilmemiş ve Şeyh Said Hareketi'ne katılanlardan sanık ve mahkûm olanlar da affedilmiştir.

1 *TBMM ZC*, III/1-6.12.1927, sf. 83-86.

2 *TBMM ZC*, III/4- 5 Mayıs ve 12 Mayıs 1928, sf. 41-42, 104.

7 Mayıs 1928 tarih ve 1239 no'lu 'Şark Mıntıkasında Muayyen Vilayet ve Kazalarda Ceraim Takibatı ile Cezalarının Tecili Hakkında Kanun'la ifade edildiği haliyle 'Şeyh Said vakası ve mütaakip şekavet hadiseleri dolayısiyle' örfi idarenin ilgasına 23 Teşrinisani (Kasım) 1927 tarihine kadar askerî kuvvetler ve memurun tenkil emrinde yaptıkları 'efal (işler) ve harekât' cürüm (suç) ve kabahat addolunamayacağı yani sayılamayacağı (madde 1) kabul edilmiştir. Böylece tenkil harekâtına katılan askerî kuvvetlerle, memurun yaptıkları hakkında soruşturma açılmaması sağlanmıştır.

Devamı 2'nci maddeyle de, örfi idarenin ilga edildiği tarihe kadar Diyarbekir, Elâziz, Van, Bitlis, Hakari, Mardin, Urfa, Siirt, Bayazıt ve Malatya vilayetleriyle, Besni, Hınıs ve Kiğı kazalarında 'efrat tarafından' yapılan cürüm ve kabahatler nedeniyle maznun (sanık) ve mahkûm olanların hakkındaki takibatın icrası veya hükümlerin infazı da tecil edilmiştir. (madde 2)

Böylece firarda olanlar dâhil, Şeyh Said Hareketi'ne katılan veya bununla suçlananlar hakkında da af çıkarılmıştır. İki hafta sonrasında 23 Mayıs 1928'de (aslında, mebusan zaptındaki tarih 7 Mayıs) kabul edilen 1316 no'lu kanunla, 'Şeyh Said Vakası ve müteakip... 23 Teşrinisani 1927'ye kadar' olan tarih, 1316 no'lu kanunun[1] neşir tarihi olan 30 Mayıs 1928 olarak değiştirilmiştir. 3'üncü maddeye göre, firarilerin yararlanması için verilen süreyse, kanunun neşrinden itibaren üç aydır.[2]

Böylece 'Şeyh Said Vakasına ve müteakip hadiseler' nedeniyle, yani Şubat 1925'ten 30 Mayıs 1928'e geçen dönemde tenkil harekâtına katılan askerle, memurların soruşturulmaması kararı alınırken, yerel halktan hadiselere katılan sanık ve mahkûm olanların da affedilmesi sağlanmış olmaktadır.

Benzer af Ağrı ve Zilan[3] bölgesindeki tenkil (uzaklaştırma, bastırma) hareketi sonrasında da gündeme geldi. Hareket bastırıldıktan aylar sonra, belli bir tarih verilerek, tenkil operasyonuna katılanların resmen suçlanamayacağı kanunla sağlandı.

20 Temmuz 1931 tarihli ve 1850 no'lu 'İsyan Mıntıkasında İşlenen Ef'alin Suç Sayılmayacağına Dair Kanun'la, 20 Haziran-1 Kanunuevvel 1930 (20 Haziran-1 Aralık 1930) tarihleri arasında,'Erciş, Zilân, Ağrıdağı havalisinde vuku bulan isyanla' bunun ardından 1. Umumi Müfettişlik mıntıkası ve Erzincan'ın Pülümür kazasında yapılan takip ve tedip (sürme) hareketi sırasında askerî kuvvetler, devlet

---

1 *TBMM ZC*, III/4-23.5.1928, sf. 284-241; fihriste *DÜSTUR*'da yazdığı gibi 1316 no'lu 'Şark mıntıkasında muayyen vilâyat ve kazalarda ceraim takibatı ile cezalarının tecili hakkındaki 1239 numaralı kanuna müzeyyel kanun' karşısında, sf. 245, 285 ve 348 yazılı. 245 ve 285'inci sayfa 21 Mayıs ve 23 Mayıs 1928 tarihli olup, konu olarak ilgisi bulunmamaktadır. 348'inci sayfa 24 Mayıs 1928 tarihli ve görüşülen teklif se, Şark İstiklal Mahkemesi'nde affedilen piyade binbaşı Selimiyeli Cemal Efendi hakkındadır. Cemal Efendiyle ilgili kanun no: 1328. Şeyh Said Hareketi'nde yargılananların cezasını teciliyle ilgili layihanın görüşüldüğü tarihse 60-62'nci sayfada 7 Mayıs 1928'dir. Meclis zabtında böylesine bir karışıklık var. N.O.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. Baskı, Ankara-1948, sf. 503-504 ve 686; *Resmî Gazete*, 14 Mayıs ve 30 Mayıs 1928, sayı: 888 ve 902; *TBMM ZC*, III/4-7.5.1928, sf. 60-62.

3 Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınında ise Zeylan olarak yazılmıştır; Zeylan ayaklanması, 20 Haziran-Eylül başı 1930. (Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972, sf. 287-304.)

memurları ve bunlarla birlikte hareket eden bekçi, korucu, milis ve ahali tarafından yapılan efal (işler) 'suç sayılamaz', kanun hükmü haline getirildi.[1]

Meclisteki görüşmeden anlaşılıyor ki, hükümetten teklif 20 Haziran 1930'dan 'kanun neşrine kadar geçen' süre, encümen tarafından değiştirilmiş ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, buradaki efalin eşkıyanın imhası olarak itiraz etse de süre, '20 Haziran-1 Kanunievvel (Aralık) 1930' dönemi olarak kabul edilmiştir.[2]

Zilan Hareketiyle ilgili bu kanundaysa, Şeyh Said Hareketinde olduğu gibi yerel halktan sanık ve mahkûm olanların affedilmesine yönelik düzenleme yapılmadı.

Ağrı sürgünü ve İran'la toprak alışverişi

Daha sonraki yıllarda da Kürtler, Ağrı'da 1930 yazında yapılan askerî operasyonların ardından yine garba sürüldü.

Zeylan'da 20 Haziran 1930'da başlayan askerî operasyonlar Eylül ayı başına kadar devam etti. Operasyonlardan sonra Ağrı'da [Kürtlerin] garba başlayan sürgünü Trabzon üzerinden yapıldı. Ağrı'dan Trabzon'a getirilen 350 kişi, İzmir ve Trabzon'a gönderildi.[3]

Haberde, İzmir ve Tekirdağ'a sürülen Kürtlerin, "buralarda medeni hayata alışarak göçebelikten kurtarılmalarına ve müstahsil hale getirilmelerine çalışılacaktır" yorumu da yapıldı.

Sürgünle gelen medeniyet ne demekse?

Trabzon'da Halikanlı Aşiretinden önce 1000 kişi, ardından 300 kişi sevk edildi ve sevki bekleyen 150 aile kaldı.[4]

Sürgün edilmek üzere Adana'dan İstanbul'a getirilen 50 kişilik 9 aile Çanakkale'ye gönderildi.[5]

Sürgün yapılırken bir yandan da 'sınır güvenliği' nedeniyle İran'la karşılıklı toprak alışverişi yapılarak, sınır yeniden çizildi.

Zeylan'da sürdürülen askerî operasyonlar 'Ağrıdağı üzerindeki askerî harekâtımız inkişaf ediyor' ve 'Tenkil harekâtı süratle ilerliyor' ve 'Muhasara çemberi daralıyor' ve 'Şakiler yer yer imha ediliyor' ve 'Zeylan deresindekiler tamamen imha edildi' manşetiyle haberleştirildi. Operasyonların sürdüğü sıra 1930 yılının Ağustos ayı ortasında, Kürt silahlı grupların geçişi gerekçesiyle sınırı düzeltmek amacıyla İran'la görüşmeye başlandı. Türk-İran Hudut Komisyonu Ağrı dağının çevresinde çalışmasını sürdürdü. 1934'te arazi üzerinde sınır tespiti yapıldı. 27

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 864; *Resmî Gazete*, 29 Temmuz 1931, sayı: 1859.

2 *TBMM ZC*, IV/3-20.7.1931, sf. 242-243.

3 *Cumhuriyet*, 23.9.1931, sf. 3.

4 *Cumhuriyet*, 19.11.1931 ve 25.11.1931, sf. 3 ve 2.

5 *Cumhuriyet*, 17.8.1932, sf. 2.

Mayıs 1937'de imzalanan antlaşmayla sınıra günümüzdeki biçim verildi. Buna göre Küçük Ağrı Türkiye tarafında kaldı, Van'ın Kotur bölgesinden verimli arazi verildi.[1]

Bu, Kürt'ün demokratik vatandaşlık talebine karşı güvenliği, şiddeti ve imhayı temel alan devlet politikasının vardığı noktadır. Resmî ideolojinin Lozan'da çizilen sınırın değişmediği iddiasının aslında yalan olduğunun da ifadesidir.

Ağrı'da İran'la yapılan sınır değişiminden 80 yıl sonra Hakkâri'de, Irak'la sınırın yeniden belirlenmesi yine gündeme getirildi. Düşük yoğunluklu savaşta PKK'ye karşı AKP hükümetinin gümrüklerden sorumlu Devlet Bakanı Hayati Yazıcı, alınacak tedbirlerden birinin de güvenlik gerekçesiyle "Irak'la sınırı yeniden belirlemek" olarak açıkladı. Bakan Yazıcı, Ağrı'daki değişimden ders almış olmalı ki, toprak vermekten ziyade sınırın Irak toprağı içinde kaydırılmasının düşünüldüğünü açıkladı.[2]

Bu, 80 yılda İttihatçı 'Türkçü ve merkeziyetçi' politikalarla Kürt sorununda bir arpa boyu yol alındığının ifadesidir.

'El konulan' toprağın dağıtılması

Geri dönüşe imkân veren 30 Mayıs 1928 tarihli düzenlemeden bir yıl sonrasında, el konulan arazisinin dağıtımında yaşanılan sorunların aşılması gündemdedir. Başvekil İsmet, 30 Mayıs 1929 tarihli 'Şark menatıkı dâhilinde mühtaç zürraa tevzi edilecek araziye dair 1/523 nolu kanun layihasının' esbabı mucibesinde, 18 Haziran 1927 tarihli ve 1097 no'lu kanunun 9'uncu maddesinde Hazine'ye intikal eden arazinin tevzi edildiğini (dağıtıldığı) ve bugüne kadar işlendiğini belirterek, bugün bu toprakları geri almanın iktisadi açıdan uygun olmayacağı için böyle bir düzenlemeye gerek duyulduğuna dikkat çekti. Görüşülüp kabul edilen 2 Haziran 1929'da 1505 no'lu 'Şark Menatıkı Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzi edilecek Araziye Dair Kanun'un amacı, 1097 no'lu kanuna göre Hazine'nin sürülen Kürtlerin el koyduğu araziden dağıtılanın geri alınmaması ve dağıtımının sürmesidir.

Kanun maddeleri, 1097 no'lu kanunun 9'uncu maddesi gereği Hazine'ye intikal etmesi lazım gelen araziden, köylü ve aşiret efradından, muhacire tevzi edilmiş olanlar, onlarda kalacaktır (madde 1), hükümet, 1097 no'lu kanun gereği sürülene arazinin vüsatine yani durumuna göre 500-2000 dönüm arazi verebilecektir (madde 2), tevzi edilmiş ve edilecek (dağıtılmış ve dağıtılacak) olan arazinin değeri mahalli rayice göre kaza ve vilayet idaresi tarafından tespit olunacak ve bu, 1331 (1915) yılındaki vergi değerinden 8 mislinden az, 10 mislinden fazla olamayacak-

1 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972, sf. 287-304; Editör Baskın Oran, age, sf. 362-363; *Cumhuriyet*, 14.8.1930 ve 17.8.1930, sf. 1, 3 ve 3; *Cumhuriyet*, 24.10.1930, sf. 1; *Cumhuriyet*, 26.1.1932, sf. 1 ve 3; *Cumhuriyet*, 19.6.1932, sf. 1 ve 4; *Cumhuriyet*, 15.12.1932, sf. 1.

2 25 Haziran 2010, hurriyet.com.tr sitesi, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=15131981

tır (madde 3), işbu kanun 1'inci müfettişlik mıntıkası dâhilinde ve lüzumu Heyeti Vekilece tasdik edilen yerlerde tatbik edilecektir (madde 4) olarak sıralandı.[1]

Kanunla toprak dağıtımı sadece şarkın sorunu değil tüm Türkiye'nin temel bir sorunu olduğu, beş yıl sonraki görüşmede de gündeme gelecektir.

16,2 milyonun 5 milyonu topraksız

Hazine'nin el koyduğu sürülen Kürtlerin arazisinin dağıtılmasıyla ilgili sorunları açmak amacıyla yürürlüğe konulan 1505 no'lu kanundan beş yıl sonra yine bu araziler sorunu tefsir konusu oldu.

Hükümet, 14 Haziran 1934 ve 200 no'lu tefsirle, 1505 no'lu kanunun 1. Müfettişlik Bölgesi dışında da uygulaması üzerindeki tereddüdü giderdi. Buna göre kanun, toprak dağıtma işlemini sağlamak amacıyla, 1. Müfettişlik Bölgesi dâhil, burasının dışında ve tüm Türkiye'de uygulanabilecektir. Manisa Mebusu Refik Şevket ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da, bu gidenlerin geri döndüğünü ifade etti.[2]

Bu konudaki tartışmaya 1934'te bile devam edildi, hem de yeni İskân Kanunu görüşmeleri öncesinde.

'Şark Mıntakaları Dâhilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanunun 4'üncü Maddesinin Tefsiri' hakkında Başvekâlet tezkeresi ve encümen mazbataları BMM'de 14 Haziran 1934'te görüşüldü. Başvekil İsmet'in 5.12.1933 tarihli teklif yazısındaki değerlendirmesini özetliyorum:

1505 no'lu kanunun 4'üncü maddesi gereği, 1. Müfettişlik Bölgesinde ve Heyeti Vekilece tasdik edilen yerlerde kanunun uygulanacağı belirtilmiştir. Kanun 1929 yılından beri uygulanmış ve Konya ile Muğla'da büyük çiftlikler istimlâk edilerek zürraaya (tarıma) tevzi edilmiştir (dağıtılmıştır). Şarkta ve garpta geniş araziler dururken yüz binlerce halk topraksızdır. Bu [1505 no'lu] kanunun amacı bu toprakları topraksız halka ve muhacire dağıtmaktır. İdari yönden uygulamada bazı sorunlar yaşanmıştır.

Tefsirle ilgili mecliste yapılan görüşme sırasında Manisa Mebusu Refik Şevket'in kanunun sadece şarkla sınırlı uygulanması lazım geldiği yönündeki ifadesine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, karşı çıkar ve topraklandırma sadece şarkın değil garbın da sorunu olduğunu belirterek, şöyle konuştu:

> "Bugün memleketin 5 milyon nüfusu [1935 Türkiye nüfusu 16,2 milyon] başkalarının topraklarında çalışmaktadır... Bazı vilayetlerin yarısından fazlasında köylü başkalarının elinde olan topraklarda çalışmaktadır. Bu toprağı nasıl ve ne suretle ele geçirmişler, şimdi tetkik edecek değiliz. Şimdi demek ki ellerinde tapuları vardır, ona riayet ediyoruz. Memleketin içinde başkalarının toprağında çalışan binlerce halk vardır. Bunları topraklandırmak, Türkü bu toprağın efendisi yapmak, bizim en birinci borcumuzdur."[3]

1 *TBMM ZC*, III/12-2 Haziran 1929, sf. 257-258.

2 *TBMM ZC*, IV/23-14 Haziran 1934, sf. 137-140.

3 *TBMM ZC*, IV/23-14 Haziran 1934, sf. 139.

Böylece Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 14 Haziran 1934 tarihi itibariyle 16,2 milyonluk Türkiye'nin 5 milyonunun başkalarının toprağında çalıştığını ve bu insanların topraklandırılması gerektiğini ifade etti.

Bu anlamda günümüz ifadesiyle toprak reformunun yapılması önerilirken, Hazine'nin bunu kanundaki ifadesiyle, sürülen Kürtlerin arazilerinde yoğunlaştırması, egemen zihniyetin karakterini somutlaştırmaktadır. Yıllarca konuşulan ve tek bir icraat bile yapılmayan toprak reformu, 1990'lar sonrasında artık konuşulmaz oldu.

1.3.4- İskânla 'medenileştirme'

1920'ler ve devamı, sistemin kurum ve kurallarıyla tamamlama ve yapılanma dönemidir: 'Tek'leştirme programına sürgünden 'Vatandaş Türkçe konuş'a, İskân Kanunu'na ve Dersim kırımına, Varlık Vergisi'ne ve 6-7 Eylül Yağması'na, köy-kent adlarını değiştirmeye kadar bir dizi esasta İttihatçı Türkçülük politikasıyla devam edildi.

1930'lar, özellikle Amasya'da kader birliği yapıldığı kayda geçirilen Kürtleri imha politikasında yoğunlaşmanın yaşandığı yıllardı; İttihatçılardan miras demografik mühendislik projesinin 'dilde, kanda ve kültürde' birliğine göre hazırlanan İskân Kanunu uygulamaya kondu.

Anadolu'da Türk nüfus yoğunluğunu artırma ve 'öteki'ni tasfiye etme temel politikası, İttihatçılardan mirastı. Sürgünler ve mübadele böyle bir merkezi 'tek'leştirmenin politik aracı olarak yaşandı. Böylece 1890'lardan beri Anadolu özelinde sürdürülen nüfusun demografik yapısının değiştirilmesi politikası sürdürüldü.

Sekiz yıl önce çıkarılan 'memleketin ırkı birliği' için 30 Mayıs 1926'da 885 no'lu İskân Kanunu yeterli bulunmamış ki, iskân için yeniden kanuni düzenlemeye gidildi.

1930'lara gelindiğinde resmen ifade edildiği biçimiyle 'dilde, kanda ve kültürde' birliği sağlamanın projesi olarak İskân Kanunu hazırlandı ve yürürlüğe kondu. Kanunla hem muhacirlerin hem de Kürtlerin egemen yaşam biçimi olan aşiretlerin iskânı ve bununla da, Türk nüfus yoğunluğunun arttırılması amaçlandı.

Nitekim CHP'nin Tunçeli politikalarının yakından takipçisi Tunçeli Mebusu Necmeddin Sahir Sılan, İskân Kanunu'nun Tunçeli özelinde uygulanmasının ardından 1943 yılında kaleme aldığı raporda iskân politikasının amacını şöyle ifade etti:

> "Eski zamanlarda sanıldığı ve alışıldığı gibi 'iskân' anlamına göre, yalnız sınırlarımız dışında ülkemize gelecek muhacirlerin yerleşme ve yerleştirilmelerine ait hükümlerle değil, yurdumuzda eski devir ve idarelerde yer almış, kurulmuş geri taazzuvlarla (yapılarla) zararları, telakkileri (anlayışı) dağıtmak ve kaldırmak, göçebe yaşayışlara son vermek, Türk Kültürünü benimsetmek ve yaymak gibi inkilâpçı esaslarla bezenmiş olan İskân Kanunu, türlü bakımlarla, yurt içindeki nakillerle kültür ve idare tedbirlerini de sağlamıştır."[1]

1 Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arsivi-1, *'Doğu Sorunu' Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939-1953)*, Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010, sf. 239.

Şark hakkında CHP'ye sürekli raporlar veren Bingöl (1939'da 6'ncı dönem) ve Tunçeli (1943'te 7'nci ve 1946'da 8'inci dönem) mebusu olan Necmeddin Sahir Sılan'ın kaleminden kanun amacı net olarak özetlendi:

1- Eski devir ve yapılara göre oluşmuş anlayışı dağıtmak ve kaldırmak.

2- Göçebe yaşayışlara son vermek.

3- Türk kültürünü benimsetmek ve yaymak.

4- Yurt içindeki sürgünlerle gerekli kültür ve idari tedbirleri almak.

1930'larda belirlenen ve ilk tatbikatı Dersim'de yapılan bu zihniyet, İttihatçılardan itibaren geçmiş 20 yıllık sürecin sonucunda oluşturulmuştur.

1910'lardaki sürgünle Ermenilerin ve 1920'lerde mübadeleyle Rumların nüfus yoğunluğu imha edildikten sonra, geride Müslüman ve gayri Türk olan Kürtler kalmıştır. Kürtlerin nüfus yoğunluğu sürgün ve yaşam bütünlüğü olan toprağı muhacir iskânıyla hedeflendi.

Kanunda bugün dahi ifade edildiği gibi 'Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı olan herkese Türk' denmesi gibi her tarafa çekilen bir tanımlama yapılmadan doğrudan doğruya Türk ırkı kullanıldı ve bu ırktan 'olanlar' ile 'olmayanlar' için nasıl bir iskân siyaseti izleneceğinin politikası belirlendi.

14 Haziran 1934 tarih ve 2510 no'lu İskân Kanunu[1] gerekçesinde amacın asimilasyon olduğu, Şark Islahat Planı'nın lügatındaki 'temsîl' kelimesi aynen kullanıldı.

Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik'in Şeyh Said Hareketinin ardından şarka yaptığı gezi sonrasında hazırladığı ve Başvekil İsmet'e sunduğu 14 Eylül 1925 tarihli raporunda, gezdiği vilayetlerdeki 1,3 milyon bölge nüfusunun yaklaşık 1 milyonunun Kürt olduğu, Kürtlerin sürgün edilmesi ve Kürtçenin yerine Türkçenin hâkim kılınması gerektiği belirtildi. Raporun devamında, Türklerin iskân edileceği bölgeler tek tek sıralandı ve asimilasyon Osmanlıca 'temsîl' olarak yer aldı.[2]

1920'lere kadar iskân

Tasarıyı meclise gönderen Başvekil İsmet yerine vekili Dr. Refik'tir.

Aslında Dr. Refik, Başvekil İsmet'in kabinesinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili'dir. 1932'de Başvekil Vekili olarak imza atan Dr. Refik, ancak İsmet İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra 25.1.1939-9.7.1942 dönemi Başvekili olacaktır.

Başvekil Vekili Dr. Refik'in 2 Mayıs 1932 tarihli İskân Kanunu tasarısının gerekçesinde Osmanlı'nın fetih politikaları dâhil 1930'lu yıllara gelen bir sürece yönelik analiz yapıldı. Gerekçede Osmanlı'nın Tanzimat, Balkan ve dünya harpleri dönemindeki iskân siyaseti şöyle değerlendirildi:

1 *Resmî Gazete*, 21 Haziran 1934, sayı: 2733, sf. 4003-4009.

2 Şark Planı-1925, sf. 91, 94, 96-101.

"Osmanlıların istilâ devirlerinde Türkün temsil ve inkişaf kudreti (yönetme ve gelişme gücü), Orhan Gazinin koyduğu esaslara ve Fatihin kanunlarına göre kurulan idare teşkilatından... aslî olan Türkü hâkim kılmağa ve muhiti Türkleştirmeğe ve geniş hudutlarda uç beylerinin... Türk kolonilerinin vücut bulmasına hizmet etmişti...

Hilâfetin Osmanlılara intikali din ve mezhep gayretleri ve muharebeleri, Müslümanlığın ciheti camia yerine geçmesi, İslamlaşan nüfus kütlelerini ve ahalisini Müslüman olan memaliki meftuhayı (fethedilen memleketlerde) Türklüğe temsîle (Türkleştirmeye) mani teşkil ediyordu...

Tanzimat Türk ve İslâm camiaları yerine din, lisan, ırk ve hissiyatı mütehalif (çeşitli) unsurların halita (karışması) halinde teşkil ettiği içtimai heyeti (metinde var: sunî bir Osmanlılık camiası) altında tutmağa iltizam etti (gerekti).

Dini ve emperyalist saltanatın memlekette idame ettiği idare mutlakanın bünyesi esasen millî temsil siyaseti tatbikına gayrimüsattir. Mutlakiyet kendi varlığını birbirlerile anlaşamıyan unsurların yan yana bulundurulmalarına ve birbirlerile bağdaşmayanlarına ve kaynaşmalarına istinat ettiriyordu. Onun için muhtelif kıtalardan gelen muhacir unsurlar hane hane Türk kasaba ve köyleri içine dağıtılarak eritilip temsîl (asimile) edilmeleri maksadı hiçbir zaman istihdaf edilmezdi (amaçlanmazdı). Muhtelif vilayetlere gelen bu halk blok halinde müstakil köy ve mahalle teşkil etmek üzere yerli Türklerin arasına bir ihtilaf unsuru olarak katılırdı. Bunlar yıllarca kendi dillerile mütekellim kaldılar (konuştular). Bütün Osmanlı devrinde Türkçeyi anadili olarak benimseyemediler. Türk ırkına ve harsına mensup muhacirler bile blok halinde ayrı yerleştirilmek yüzünden ırkdaşlarına bütün bir Osmanlı devrinde ısınamadılar, gittiler...

O tarihten meşrutiyete kadar... teşkil edilen muhacirin komisyonları ve idareleri umumiyetle harp gailelerini (sorunlarını) takip eden zamanlarda İstanbula ve vilayetlere akın eden muhacir ve mülteci kafilelerinin sevk, iaşe, ibateleri (barınmaları) ile meşgul oldu. Bunların Türk harsına ve milliyetine temessülü (asimile edilmesi) hiçbir zaman nazara alınmadı...

Balkan Harbi'nde ve Umumi Harp'te istilâya uğrayan memleketler hakkında hicret ve iltica edenlerin barındırılması için günü gününe acil tedbirler almak mecburiyeti devletçe esaslı bir iskân siyaseti takibine imkân bırakmadı."[1]

Başvekil Vekili Dr. Refik'in 1920'ler öncesi iskân politikasıyla ilgili gerekçede yaptığı değerlendirmeyi özetliyorum:

1- Osmanlıların istila devrinde Türkün yönetme gücü, Orhan Gazi ve Fatih'in koyduğu esaslara göre oluşturulan idare teşkilatıyla sağlandı.

2- Asıl olan Türkü hâkim kılmak ve muhiti Türkleştirmekti. Bu da, uç beylerin Türk kolonilerinin oluşmasına hizmet etti.

3- Hilafetin Osmanlı'ya geçmesi ve sonrasındaki "din ve mezhep gayretleri ve muharebeleri", dünya Müslümanlığının "camia yerine geçmesi", Müslümanlaşan nüfus kütleleri ve fethedilen memleketlerde Müslümanlık, Türkleştirmeğe engel oluyordu.

1 *TBMM ZC*, devre: IV, cilt: 23, 7 Haziran 1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no'lu mazbata sf. 1-2.

4- Tanzimatta 'Türk ve İslam' camiaları yerine din, dil ve ırk unsurlarının karışmasından sunî Osmanlılık topluluğu oluşturmaya gayret edildi.

5- "Dini ve emperyalist saltanatın" memlekete getirdiği sistem millî değildi. Mutlakiyet sistemi, birbirleriyle anlaşamayan unsurların yan yana bulunmasına, birbirleriyle kaynaşmasına dayanıyordu.

6- Böyle bir sistemden dolayı [Kafkaslar'dan ve Balkanlar'dan] gelen muhacirler, Türk köy ve kasabalarına dağıtılarak asimile edilmeleri amaçlanmadı. Muhacirler blok halinde köy ve mahallelere, Türkler arasına aykırılık unsuru olarak yerleştirildiler.

7- İskân edilen muhacirler, yıllarca kendi dillerini konuştular ve Türkçeyi anadil olarak kabul etmediler.

8- Osmanlı devrindeki bu iskân siyaseti nedeniyle, Türk ırkı ve kültüründen olan muhacirler bile ayrı olarak yerleştirildikleri için ırkdaşlarına ısınamadılar.

9- Tanzimattan meşrutiyete kadar kurulan Muhacir Komisyonları, harp sorunlarının yanı sıra İstanbul ve diğer vilayetlere akın eden muhacir ve mültecilerin beslenme ve barınma sorunlarıyla meşgul oldu. Bunların Türkleştirilmesi hiçbir zaman dikkate alınmadı.

10- Balkan ve Birinci Paylaşım savaşlarında gelen muhacir ve mültecilerin günlük sorunlarını çözmekle uğraşılması, esaslı bir iskân siyaseti izlenmesini engelledi.

Dr. Refik'in Osmanlı'nın 1920'ye kadar izlediği iskân siyaseti hilafet öncesi ve sonrası, Tanzimat ile Balkan ve Dünya Harbi dönemleri açısından değerlendirildi.

Buna göre, Hilafetin Osmanlı'ya geçmesi öncesinde, bölgenin Türkleştirilmesi ve uç beylerinde Türk kolonilerinin oluşturulması amaçlanıyordu. Fakat Hilafetin Osmanlı'ya geçmesi sonrasında, din ve mezhep savaşlarıyla 'dünya Müslümanlığı' Türkün yerine geçtiği için, fethedilen yerlerin Müslümanlaştırılması Türkleştirmeğe engel oldu.

Tanzimatla 'Türk ve İslam' yerine din, dil ve ırk unsurlarının karışımından sunî Osmanlılık oluşturulmaya gayret edildi.

Tanzimattaki bu kaynaştırma sisteminden dolayı, Kafkaslar ve Balkanlar'dan gelen muhacirlerin iskânında asimile edilmeleri amaçlanmadı ve Türkler arasına ayrılık unsuru olarak yerleştirildiler.

Bu halde muhacirler yıllarca kendi dillini kullandı ve Türkçeyi anadil olarak kabul etmediler. Türk ırkı ve kültüründen olan muhacirler bile ayrı iskân edildikleri için ırkdaşlarına ısınamadılar.

Tanzimattan meşrutiyete kadar olan dönemde kurulan Muhacir Komisyonları, İstanbul ve diğer vilayetlere iskân edilen muhacir ve mültecilerin beslenme ve barınma sorunlarıyla meşgul olmaktan bu insanların Türkleştirilmesini dikkate alamadı.

Balkan ve Dünya Harbi döneminde yine muhacir ve mültecilerin günlük sorunlarını çözmekle uğraşıldı ve esaslı bir iskân siyaseti izlenemedi.

Dr. Refik'in gerekçesine göre, Tanzimattan 1910'lara kadar sunî bir Osmanlı topluluğu yaratma politikası izlendiği için muhacir ve mültecilerin iskânında Türkleştirilmelerini esas alacak, kendi dillerini unutturacak ve Türkçeyi mecbur kılacak politikalar izlenmedi.

Yine 1910'lardan 1920'ye kadar Balkan ve Dünya Harbi yaşandığı sırada muhacir ve mültecilerin günlük sorunlarını çözmeye uğraşmaktan Türkleştirilmelerini esas alan bir politika izlenemedi.

1923-1932 dönemi iskân politikası

Başvekil Vekili Dr. Refik, gerekçede değerlendirmeye devam etti; Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve Cumhuriyet'in kurulması sonrasında, 1923'lü yıllardan 1932'ye kadar yapılanları şöyle aktardı:

> "Lozan sulhunun aktini ve Cümhuriyetin teessüsünü (kurulmasını) müteakıp muhacir, mübadil, mülteci ve harikzede yüz (100) binlerce halkın sevk, iaşe, iyva ve iskânları zarureti karşısında ihdas olunan (kurulan) Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ile bilâhare İskân Müdüriyeti Umumiyesi geçirmiş oldukları felâketler itibarile muhtelif sıfat ve isimleri taşıyan bu vatandaşlara evvelâ ailelerile birlikte hayatlarını sıryanet edecek tedbirlerle yardım etmek saniyen zarar ve ziyanlarını bir dereceye kadar telâfiye medar (karşılamaya yardımcı) olacak kanuni tertipleri tatbik eylemek yolunda yıllarca uğraştı ve sekiz sene süren mübadele, teffiz, temlik işlerinin intacı (sonuçlandırılması) hakkında geçen sene (1931 yılı) Büyük Millet Meclisinin kabul ve tasdikına iktiran eden 1771 numaralı kanunun tatbikatile bu işlerin de kati tasfiyesi tam bir senede ikmal edildi (tamamlandı).
>
> Bu dokuz yıl zarfında [1923'ten 1932'ye] Cümhuriyet Hükûmetince hal ve tesviyesine muvaffakiyet elveren dâhili birçok meselelerden sonra normal bir sistem tahtında millî bünyemizi korumağa, sağlamlaştırmağa... devlet eli ile işlemeğe Türk nüfusunu kemiyet ve keyfiyetçe inkişaflandırmağa (sayı ve durumunu geliştirmeğe) müteveccih (yönelik) bir nüfus siyaseti takip ve tatbikına sıra gelmiştir.
>
> 1927 umumi nüfus tahriri, takibi muktazi nüfus ve iskân siyasetinin esaslarını tesbit için kıymetli adedi malumatı vermektedir... Yürüklerin (Türkmenlerin) ve aşiretlerin (Kürtlerin) seyyar halden mukim (yerleşik) hale getirilmeleri de zirai ve sınai istihsalı artırmağa ve mahsulât ve masnuatı (ürün ve sanatı) meskûn hayatta ihtiyacı tekemmül eden (olgunlaştıran) kütleler arasında revaçlandırıp (değerlendirip) kıymetlendirmeğe medar (yardımcı) olacaktır."[1]

Dr. Refik'in yukarıdaki değerlendirmesini özetliyorum:

1- Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti ve İskân Müdüriyeti Umumiyesi, muhacir, mülteci, mübadil ve harikzede (evi yananlar) yüz binlerce halkın, sevki, beslenmesi ve yerleştirilmesi sorununu çözmek için yıllarca uğraştı.

1 *TBMM ZC*, devre: IV, cilt: 23, 7 Haziran 1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no'lu mazbata sf. 2-3.

2- Sekiz sene süren mübadele, gayrimenkulleri dağıtma ve verme işlemlerinin sonuçlandırılması için 1931'de çıkarılan 1771 no'lu kanun[1] yürürlüğe kondu; bir yılda işlemler tamamlandı.

3- 1923-1932 yılları arasında dâhili birçok meselenin çözülmesinden sonra, sistemi korumak amacıyla, sıra Türk nüfusunun durumu ve sayısal gelişmesi için yapılacaklar hakkında devlet siyasetini belirlemeye gelmişti.

4- Devletin Türk nüfusunu geliştirme siyaseti açısından 1927 nüfus sayımı çok önemli bilgiler vermektedir. Bilgiler Kürtlerin ve Türkmenlerin yerleşik hayata iskânında yardımcı olacaktır.

Dr. Refik, 1932 yılına kadar muhacir ve mültecilerin iskânında gerekli teşkilatlanmanın ardından muhacir ve mültecilerin beslenme ve barınma sorunlarının çözümü, metrûk gayrimenkullerin verilmesinden dağıtılmasına kadar işlemlerin yapıldığına dikkat çekti.

Dr. Refik'in yazdığına göre gündemde 1927 nüfus sayımından çıkarılan sonuca göre artık Kürtlerin ve Türkmenlerin yerleşik hayata iskânı vardır.

Dr. Refik, 'memlekette ırki birliği' hedefleyen 30 Mayıs 1926 tarih ve 885 no'lu İskân Kanunu'nun[2] uygulanması ve Şeyh Said Hareketi sonrası sürgün siyasetine yönelik değerlendirmede bulunmadı.

İskânla Türkleştirme

Başvekil Vekili Dr. Refik, tasarı gerekçesinde 1932 yılına kadar yapılan iskân siyasetiyle ilgili yaptığı değerlendirmeye, bu tarihten itibaren yapılacaklar üzerinde devam etti:

> "Bu suretle iskân işi harici ve dâhili iki safha arzeyler ve dâhili iskân safhası temdin (medenileştirme) ve temsîl (asimilasyon), memleketin muhtelif coğrafi, iklimi, iktisadi şartları haiz mıntıkalarında nüfus kesafetlerini (yoğunluğunu) tanzim ve tevzin (düzenleme ve denkleştirme) hususlarını da tazammun eder (içerir).
>
> Bu maksatları temin için merbut (sağlamak için ilişkin) İskân Kanunu projesiyle millî nüfus siyasetimizin esaslı, ilmî ve uzunca bir devre zarfında muttariden (tekdüze) tatbiki mümkün olacak veçhile (şekilde) ameli bir programa (bir program işine) istinat etmesini (dayanmasını) istihdaf ediyoruz (amaçlıyoruz).
>
> Millî hars ve medeniyetimize temessülü matlup olan (benzemesi istenilen) nüfus kütlelerile temsîl (asimilasyon) kudretini haiz olan nüfus anasırının konuş vaziyetleri ve iskân ve ikameti gerek maddi şerait, gerek millî bünyemizin korunması noktasından mahzurlu olan mahallerin ayrılması lüzumu nazara alınarak memleket dâhilinde 1, 2, 3, 4 numaralı iskân mıntıkalarının İcra Vekilleri Heyeti kararile tesbiti ve bir (1) numaralı mıntıkalara Türk nüfusunun teksifi (yoğunlaştırılması),

1 19 Mart 1931tarih ve 1771 no'lu 'Mübadele ve Teffiz İşlerinin Kat'i Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanun' toplam 22 maddedir. (*TBMM ZC*, III/26-19 Mart 1931, sf. 60-67; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 222-227; *Resmî Gazete*, 28 Mart 1931 tarih ve no: 1759.)

2 *TBMM ZC*, II/25-30 Mayıs 1926, 649-653.

iki (2) numaralı mıntıkalara temsili matlup nüfusun nakli ve iskânı (asimile edilecek nüfusun sürgün edilmesi ve yerleştirilmesi), 3 numaralı mıntıkaların hariçten gelecek ve kudreti maliyeleri muayyen (belirli) haddin fevkinde (üstünde) olan Türk muhaciri için serbestçe iskânlarına tahsisi, 4 numaralı mıntıkalar da iskân ve ikametin meni (yasaklanması) için Meclisten salahiyet teemmül olunmuştur (yetki düşünülmüştür).

Harici iskân safahatı cümlesinden olarak hariçten gelecek muhacirlerin...

Dâhili iskân safahatı cümlesinden olarak Çingene, göçebe, yürük [Yörük] ve aşiretlerin iskân şeraiti derpiş olunmuş (öngörülmüş), aşiretlerin hükmi şahsiyetleri ve şimdiye kadar muhtelif şekil ve namlar altında müktesep (kazanılmış) hak halini almış olan aşiri teşkilata ait her türlü müddeiyatı (iddiayı) selp ve ilga edecek (yok edecek ve kaldıracak) hükümler layihaya derç (eklenmiş) ve cemedilmiş (toplanmış) ve bunların filen ve maddeten inhilalini temin edecek (dağıtacak) tedbirlerin tatbiki için hükümete alınması istenmiştir.

Yine dâhili iskân safahatı cümlesinden olarak anadili Türkçe olmıyan nüfus terakümlerinin menine (nüfus yoğunluğunun yasaklanmasına) ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine ve bu suretle hars vahdetinin (kültür birliğinin) korunmasına ait tedbirlerin ittihaz (önlemlerin alınması) ve tatbiki (uygulanması) için hükümete kanuni salahiyet alınması düşünülmüştür. Bu meyanda ecnebilerin köylerde tesisi ikamet edememesini ve şehir ve kasaba hudutları dâhilinde ecnebi nüfusu adedinin nüfus yekûnunun yüzde 10'unu tecavüz eyliyememesini (geçmemesi) muntazamın hükümler tedvini (derlemek) ile millî bünyemizin korunması derpiş edilmiştir (öngörülmüştür)...

Yukarıda tafsilatı zikrolunan ve bütün esasat ve teferrukaile belli başlı ve devlet işi mahiyetini arzeden iskân temsîl ve temdin (asimilasyon ve medenileştirme) faaliyetlerinin tanzimi ve idaresi merkezde ve taşralarda işin ehemmiyetile mütenasip keyfiyetçe ve kemiyetçe tasarruflu teşkilata... Türk millî hars birliğinin işlene işlene tekâmülüne ve Türk vatanında istihsalin unsuru âlisi olan nüfusun kemiyet ve keyfiyetçe inkişâfına hâdim olacağına kuvvetli ümitler bağlayarak kanuniyetini teklif ve takdim eylediğimiz lâyihanın..."[1]

Dr. Refik'in tasarı gerekçesindeki değerlendirmesini özetliyorum:

1- İskân, harici ve dâhili olanlarla ilgili iki aşamada yapılacaktır.

2- Dâhili iskânın amacı temsîl ve temdin yani asimilasyon ve medenileştirme diğer bir deyişle asimilasyonla medenileştirmedir.

3- Bu kanunla, "millî nüfus siyasetimizin" gereği yerine getirilecektir.

4- "Millî bünyemizin korunması" için mahzurlu unsurlar imha edilecektir.

5- Kanunla, İcra Vekilleri Heyeti Türkiye'yi 4 iskân bölgesine ayıracaktır:

1 numaralı mıntıkalarda, Türk nüfus yoğunlaştırılacaktır.

2 numaralı mıntıkalara, asimile edilecek nüfus kitlesi sürgün ve iskân edilecektir.

3 numaralı mıntıkalara, hariçten gelecek Türk muhaciri iskân edilecektir.

1 *TBMM ZC*, devre: IV, cilt: 23, 7 Haziran 1934, sf. 67-77, zabtın sonundaki 189 no'lu mazbata sf. 3-4.

4 numaralı mıntıkalara, iskân ve ikamet etmek yasaktır.

Layihada bu dört bölge, kanunda (madde 2) üç bölge (gerekçedeki 2 ve 3. numaralı bölgeler birleştirildi) olarak düzenlendi ve böyle kanunlaştı.

6- Harici iskândan kasıt hariçten gelecek muhacirlerdir.

7- Dâhili iskândan kasıt, Çingene, göçebe, Yörük (Türkmenler) ve aşiretlerin (Kürtler) iskânı öngörülmüştür.

8- Aşiretlik (Kürtlerin) yapısını kaldırmak için gerekli tedbiri hükümet alacaktır.

9- Dâhilde anadili Türkçe olmayanların nüfus yoğunluğunun yasaklanmasına ve mevcutlarının dağıtılmasına ilişkin tedbirler alınacaktır.

10- Ecnebi nüfus iskânı nüfus toplamının yüzde 10'unu geçmeyecek şekilde yapılacaktır.

Kanunun amacının asimilasyon olduğu, Kürtlerin dilinin yasaklanması ve sürülmesi olduğu bu kadar net ifade edilmiştir.

11- İskân politikasında iki faaliyet esas alınacaktır: Birincisi temsîl (asimilasyon) ve ikincisi de temdin (medenileştirme) faaliyetidir.

12- İskânda temel amaç, Türk millî hars (kültür) birliğidir.

Dr. Refik, tasarı gerekçesinde 1920'ye kadarki muhacir ve mültecilerin iskânında Türkleştirmenin gereğinin yapılamadığı tespitini yaptı. Cumhuriyet'le birlikte 1932'ye kadarsa, muhacirlerin ve mübadillerin Türkleştirme siyasetine göre iskân edilip, metrûk gayrimenkulün dağıtıldığını ve kayıt işlemlerinin yapıldığı belirtildi.

1927 nüfus sayımından çıkarılan bilgiye göre Yörük ve aşiretlerin yani Türkmenlerin ve Kürtlerin yerleşik hayata iskânı gündemdedir. İskânda temel amaç, "Türk millî hars (kültür) birliğinin" sağlanması olup, bunun için de hem temsîl hem de temdin, yani asimilasyon ve medenileştirme faaliyeti esas alınacaktır.

Dr. Refik, tasarıyla ilgili yaptığı değerlendirmede bu amacı gerçekleştirmek üzere hazırlandığını vurguladı.

İskân politikasının merkezinde Türkleştirme vardır.

1930'larda CHP hükümetinin Kürtlere bu ırk birliğini esas alan 'Türkçü ve merkeziyetçi' politik bakışı aslında İttihat ve Terakki'nin 1915'lerdeki hatta 1890'larda Abdülhamid pratiğinden beslenen bir politikadır.

Kan birliği

Tasarıyla ilgili encümen mazbatalarındaki değerlendirmeler de, Dr. Refik'in tasarı gerekçesindeki sunumunu temel alan bir içeriktedir.

İskân Kanunu Muvakkat Encümeni'nin 27 Mayıs 1934 tarihli mazbatası da, esas gerekçeyi derinleştirir içeriktedir ve aynen aktarıyorum:

> "...Osmanlı İmparatorluğu türkü, başka soylar kazancına çalıştırarak onu yükseltmeyi kendisine ve yaşatmak istediği gemsiz buyrukçuluğuna nasıl bir çürük temel

edinmiş idise Türkiye Cümhuriyeti de bütün olgunluğunu Türk varlığından alarak onun dışında hiçbir şey görmemek üzere öz benliğini milletine dayanmakla yükselmektedir... Türkiye Cümhuriyeti de ancak gönül ve kafa birliği ile dil birliğini göz önüne alarak bir soyun tek çocuğu saydığı Türklüğün iç ve dış güçlerini biletip (birleştirip) yükselterek her şeyi ancak bu büyük Türke bağlamayı kendisine ülkü ve amaç yapmıştır... Öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış olanların ülkede yerleşerek onlara Türk kültürünü benimsetmek için devletin yapacağı işler bu kanunda açıkça gösterilmiştir... Türkiye Cümhuriyeti devletinde, Türküm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmalıdır... 11'inci madde yurtta 'dil, ekim (kültür), kan birliği' temin etmek maksadıyla konan bir maddedir... B [11'inci maddenin B fıkrası] bölmesi yabancı ekimlilerin veya Türk ekimli olupta Türkçeden başka dil konuşanların meydana getirmiş bulundukları müstakil köy, mahalle ve blokların veya işçi ve sanatçi zümrelerinin tamamen Türk ekimine ve kanına karışmalarının temin edilmesi hakkındadır. Memlekette ekim ve kan birliğini temin edecek olan bu kısım çok mühim olduğundan bu hususta hükümeti kuvvetli salahiyetlerle teçhiz etmek lüzumlu görülmüş ve hükümete bu işlerde lüzumunda, toptan olmamak kaydiye, göç ettirmek ve tabiiyetten de düşürmek salahiyetleri verilmiştir."[1]

Mazbatada maddelerle ilgili değerlendirmeye devam edildi ve temel politika, 'dil, kültür ve kan' birliğinin sağlanmasıdır. Dil ve kültürün yanına 'kan' da konarak, ırki birliğin hedeflendiği bu kadar net ifade edildi. Zaten sekiz yıl önce Başvekil İsmet, 30 Mayıs 1926 tarih ve 885 no'lu İskân Kanunu'nun layihasını meclise gönderdiğinde kaleme aldığı gerekçesinde, Türklerin ırki birliğinin temel alındığını beyan etmişti.[2]

1926'dan 1934'te İskân Kanunu'nun temel gerekçesi aynı, ırki birliğin yani kan birliğinin sağlanmasıdır. Bu kadar net ifade edilmesine rağmen, 'herkes Türk'tür demenin aslında etnik tanımlama olmadığını söylemek, en hafifinden herkesin aklıyla veya zekâsıyla alay etmektir.

'2 milyon Türk gelmeli'

Dr. Refik tasarının gerekçesinde de ifade ettiği gibi, iskânda hariçten geleceklerin yanı sıra dâhildeki nüfusun demografik yapısı da dikkate alındı. 'Türk millî hars birliği' amacı için, 1927 nüfus sayımı sonuçları dikkate alınıp toplumsal mühendislik projesi olarak hazırlanan yeni iskân siyasetinde asimilasyon ve medenileştirme faaliyetinde hedeflenen aşiretler (Kürtler), Çingeneler ve Yörükler (Türkmenler) olarak tasarıda sıralandı.

Kürtlerin nüfus yoğunluğunu eritmede Kürtlerin sürülmesinin yanı sıra hariçten gelecek muhacire özel bir önem verildi ve Ankara hükümeti muhacir gelmesini teşvik eder yönde politika izledi. Bunu, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya,

1 *TBMM ZC*, devre: IV, cilt: 23, 7 Haziran 1934, sf. 67-77, zaptın sonundaki 189 no'lu mazbata sf. 5-20.

2 *TBMM ZC*, II/25- 30 Mayıs 1926, sf. 649, zaptın sonunda 214 no'lu matzbata sf. 25.

14 Haziran 1934'te tasarının 3'üncü maddesi görüşülürken bir kez daha açıktan beyan etti:

> "Muhterem efendiler, bu kanun memlekette büyük bir davanın hallini temin edecek bir kanundur. Fakat kanunun iyi tali eseri olarak diğer bir davanın halli ile müştereken huzurunuza çıktı. O da, dil davasının halli. Onun içindir ki, kanun iki cihetten ve iki taraftan da alakayı celbetti... Arkadaşlarım, bu kanunun ismi her ne olursa olsun, kanunun ihtiva ettiği ve istihdaf ettiği (kapsamı ve amacı) gaye bir umranı dâhilidir (ülke içinin medenileştirilmesidir). Memleketin içinin istismarıdır ve vahdetinin teminidir (faydalanma ve birliğinin sağlanmasıdır). Bu evvelemirde nüfusla alakadardır, ikincisi muhaceretle alakadardır. Üçüncüsü dâhildeki seyyar aşiretlerle alakadardır. Dördüncüsü de; demin layihada mevzubahs olan topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla alakalıdır. Bu dört noktadan kanun tetkik edilecek olursa, görülür ki her dördüne de ayrı ayrı çare aranmıştır... Bundan sonra hariçten yakın etrafımızda iki milyona yakın halis Türk vardır. Bunların azar azar ana vatana gelmeleri adeta mukadderdir... Memleketin birçok noktalarına kırımdan, Moradan, Kafkasyadan gelen muhacirler yerleştirilmiş ve bunların memlekete çok faydalı birer istihsal elemanı olduklarını görmekteyiz. Bundan sonra gelecekler de böyle olacaklardır. Bir de dâhili iskân keyfiyeti var: Arzettiğim gibi memleketimizde bir milyondan fazla göçer vardır... Bu kanun tek dille konuşan bir düşünen ayni hissi taşıyan bir memleket yapacaktır (Alkışlar)."[1]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın net ifadesiyle, İskân Kanunu Türkiye'nin nüfus haritasını ve dolayısıyla dil davasını da halledecek bir projedir. Bunun için özellikle hariçten 2 milyon Türk nüfus ithali üzerinde önemle duruldu ve dâhilde göçer aşiretlerin de zorunlu iskânla 'tek dilli' hale getirilmesi hedeflendi.

T.C. vatandaşı herkesin anadilini unutup Türkçe konuşması, tasarı görüşülürken üzerinde önemle durulan bir konudur.

Herkesin evinde ve işinde Türkçe konuşması yönünde Dâhiliye Vekilinin aldığı kararların yerinde olduğunu belirten Samsun Mebusu Ruşeni, Türkçe konuşmayan 'yabancı soyluların' Türk milletine karıştırılması gerektiğine dikkat çekti.[2]

Anlıyoruz ki, 21'inci yüzyılda T.C. vatandaşı gayrimüslimlerle 'yabancı kişiler' denmesinin[3] geçmişi 1934 yılına kadar geriye gidiyor.

Nüfus haritası

14 Haziran 1934 tarih ve 2510 no'lu İskân Kanunu'nun 50 maddesi, Türkleştirme ve 'Türk millî hars birliğini' iskânla sağlama siyasetinin hükümleridir.[4]

---

1 *TBMM ZC*, IV/23-14 Haziran 1934, sf. 140-141.

2 *TBMM ZC*, IV/23-7 Haziran 1934, sf. 69-70.

3 Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 8.5.1974 tarih, Esas no: 1971/2-820, Karar no: 1974/505, aktaran, Yargıtay Kararlar Dergisi, yıl: 1975, ay: 8, sf. 16; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, sayı: 2006/1, tarih: 6.2.2006; AKP Hükümeti Devlet Bakanı Mehmet Ali Şahin, *Hürriyet*, 15 Mayıs 2006.

4 *TBMM ZC*, devre: IV, cilt: 23, 7 Haziran ve 14 Haziran 1934, sf. 67-77 ve 140-166; *Resmî Gazete*, 21 Haziran 1934, sayı: 2733, sf. 4003-4009.

Türkiye'de Türk kültürüne bağlılığa göre nüfus haritasını hükümet belirleyecek ve buna göre hazırlanacak programı da Dâhiliye Vekâleti uygulayacaktır. (madde 1)

'Türk kültürüne bağlılığa' göre muhacir ve aşiretlerin iskânından Dâhiliye Vekâleti sorumlu olup, Türkiye coğrafi olarak üçe ayrıldı (madde 2):

> "1 numaralı mıntıkalar: Türk kültürlü nüfusunun tekasüfü (yoğunlaştırılması) istenilen yerlerdir.
>
> 2 numaralı mıntıkalar: Türk kültürüne temsîli (asimilasyonu) istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.
>
> 3 numaralı mıntıkalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebeplerile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir."

Anarşistler, casuslar ve göçebe Çingeneler Türk kültürüne bağlı olmayanlar olarak sıralandı (madde 4) ve muhacirler de Türk ırkından olan ve olmayan ayrımına göre iskânının farklı olacağı (madde 7) belirtildi.

Resmen iskân politikasıyla hedef olarak tespit edilenin sürülmesi ve muhacirin yerleştirilmesi amaçlandığı için 'Türk ırkına' göre Türkiye'nin nüfus haritası çizildi.

Böylece Türkiye vatandaşlarından hedef alınan bölgelerin haritası ortaya çıkarıldı.

İttihatçı yüzde 10 kriteri

Dâhildeki sürgünle iskân, madde 8-11 arasındaki maddelerde düzenlendi. T.C. vatandaş Çingene ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri toplu olmamak üzere kasabalara serpiştirilerek iskân etmekten ve güvenlik açısından da sınır boylarından uzaklaştırmaktan Dâhiliye Vekili sorumludur. (madde 9)

Kürtler, aşiretlerin iskânı özelinde ele alındı. Kanunun aşiret sistemini kabul etmediği, aşiret reisliği, ağa ve şeyhlik ve beylik gibi statülerin kaldırıldığı ve bunların gayrimenkullerinin devlete geçtiği, bu gayrimenkuller muhacir ve mülteci ve sürülenlerle, az topraklı yerli çiftçilere dağıtılacağı, ağa ve şeyh ve aşiret reislerini sürme yetkisinin Dâhiliye Vekâletinde olduğu hükümleri de bir bir sıralandı.

İskân Kanunu Muvakkat Encümeni mazbatasında ifade edildiği biçimiyle 'dil, ekim (kültür) ve kan birliği'nin maddesini özet olarak aktarıyorum:

Madde 11- A: Anadili Türkçe olmayanların toplu halde bir şehir veya kasabaya yerleşmeleri yasaktır.

B: Türkçeden başka dil kullanıp Türk kültürüne bağlı olmayanlar; askerî, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle hükümetin ve Dâhiliye Vekilinin aldığı tedbirlere uymaya mecburdur.

C: Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen 'ecnebilerin' (kelime bu, ecnebi) nüfus payı, toplam nüfusun yüzde 10'unu geçemez.

Yüzde 10 nüfus oranına göre iskân, İttihatçı bir kriterdir.

İttihatçı hükümet, Ermenileri sürdüğünde Müslüman nüfusun yüzde 10 oranına göre dağıtılmasını emretti.[1]

1915'lerden 1930'lara aynı topraklarda, Türkleştirme amacıyla yüzde 10 kriterine göre sürgün zulmü. Yüzde 10 kriterine göre, 1915'te sürülenler genelinde Hıristiyanlar ve özelinde Ermeniler, 1930'larda sürüleceklerse Kürtlerdir.

Ermeni ve Rum toprağı

Tasarının 7 Haziran 1934'teki görüşülmesi sırasında söz alanlardan biri de, 1931'de *'Derebeyi ve Dersim'*, 1939'da *'Tunceli Medeniyete Açılıyor'* kitaplarının yazarı Kütahya Mebusu Naşit Hakkı'dır. Aşiretlerin tasfiyesini öngörün maddelerin önemine dikkat çeken Naşit Hakkı (Uluğ), 1925 yılı bütçe kanunuyla halkın topraklandırılmasını sağlayacak tedbirlerin alındığını ve 73.450 dönüm toprağın dağıtıldığını ve bugün devletin elinde köy, kasaba ve şehirlerde tapuya bağlanmamış, sahipsiz ve orta malı yerlerin kaldığını belirterek, bunların dağıtımını ve satımını önerdi.[2]

Naşit Hakkı'nın 'tapu kaydı yapılmamış, sahipsiz ve orta malı' olarak değerlendirdiği arazi, 21'inci maddenin A fıkrası kapsamında değerlendirildi. İskân edileceklere dağıtılacak toprağın nereden bulunacağıyla ilgili düzenleme 21'inci maddede yer aldı:

> "Madde 21- İskân edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunan çiftçilere ve sanatkârlara aşağıda yazılı topraklardan dağıtılır:
>
> A- Menşei ve nevi ne olursa olsun bütün millî topraklardan;
>
> B- Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları içinde bulunan mer'a, baltalık ve fundalık gibi orta malı olup hükümetçe ihtiyaçtan fazla görülen topraklardan;
>
> C- Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmıyan boş yerlerden;
>
> Ç- Devletçe görülecek lüzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda İcra Vekilleri Heyeti kararile, muvafık görülen yerlerden;
>
> D- Hükümetçe satın alınacak veya istimlâk olunacak çiftlikler ve topraklardan."

İskân Kanunu Muvakkat Encümeni mazbatasında 21'inci maddeyle ilgili açıklamada daha çok 21/A fıkrası üzerinde duruldu. Burada genel olarak

---

1 BOA. DH. ŞFR, 54/315, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 190; Genelkurmay, No: 1/1, Kls: 44, dosya: 207, F: 2-3, aktaran, Kâmuran Gürün, sf. 213; Katalog, BOA, DH.ŞFR, 54/122, 10 Haziran 1331-23 Haziran 1915 tarihli şifre; BOA, DH.ŞFR, 54/308 ve 54/315, 22 Haziran 1331-5 Temmuz 1915, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 189-190. Hatta bazen bu oran yüzde 5 olarak da dikkate alındı. (BOA, DH.EUM. 2. Şb, 68/75, aktaran, Osmanlı Belgeleri-2007, sf. 260; *Vakit* ve *Yeni Gazete* gazeteleri, 11 Şubat 1919 tarihli sayıları, aktaran, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006, sf. 122, 126, ve bundan sonra, Yozgat Davası.)

2 *TBMM ZC*, IV/23- 7 Haziran 1934, sf. 67-69.

'metrûkeden' olanlar şeklinde tanımlama yapıldı, elbette Ermenilerden kalan toprak ifadesi kullanılmadı. Ancak mübadil Rumların 6,5 milyon liralık toprağından bahsedildi.[1]

O günün ekonomik potansiyelinde Rumların, Müslüman mübadillere dağıtılan dışında 6,5 milyon liralık gayrimenkul kaldığı tespiti, olabildiğinden daha az bir miktar olarak belirlendiğini düşündürmektedir.

Kürtlerin sürüldüğü garpta iskân edileceği arazinin bir kaynağı da, daha öncesinde bir biçimde 'el konulan' metrûk gayrimenkuldür.

Tasfiye düzeni

1915'lerde 'öteki'nin mülkiyetinin tasfiyesi, yani Türkleştirilmesi işlemi 26 Eylül 1915 tarihli kanunla yapıldı. Bu kanun 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunla yapılan değişiklikle yeniden yürürlüğe konursa da, Kürtlere yönelik dâhili sürgünde yeni bir tasfiye sistemi oluşturuldu. İskân Kanunu'nda tasfiye sistemi 26-30'uncu maddelerinde düzenlendi. 26'ncı madde 3 numaralı mıntıkaya atıf yaptı. Kanunun 2'nci maddesinde belirlenen 3 numaralı mıntıkalar: "Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebeplerile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir". Bu mıntıkadan sürgün edilenlerin gayrimenkullerinin devlete geçeceği açıkça yazıldı:

> "Madde 26- 3 numaralı mıntıkalardan mecburi nakledilenler menkul mallarını birlikte götürebilirler. Bunların bıraktıkları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak devlete geçer. Tasarruf vesikasına bağlı olanların sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksa tapu değerlerinin dört katı üzerinden, tapu ve vergi değerleri olmıyanların emsalinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer 'istihkak mazbatası' verilir."

'İskân Kanunu Muvakkat Encümen Mazbatası'nda bu maddenin gerekçesinde, sürgün edilenlere gittikleri yerde meccanen (parasız) arazi verileceği için bu şekilde bir takasın öngörüldüğü beyan edildi. Sürgün edilene arazi ve gayrimenkul verilmesi de 17-21'inci maddeleriyle düzenlendi.

Takas işleminde sürgün edilenin devletin el koyduğu gayrimenkulün bedelinin belirlenmesinde 20 yıl öncesine İttihatçılar dönemine 1914'teki kayda atıf yapıldı. 1914 yılı öncesi yıllara ait vergi veya tapu değerinin dört katı üzerinden 'istihkak mazbatası' düzenleneceği belirtildi. Bu mazbataya göre arazi ve gayrimenkul verilmesi öngörüldü.

Devamında, devletin malları tasfiye etmeye mecbur olduğu (madde 27) ve sürgün edilen yerde verilen malla mahsup işlemi yapılacağı (madde 28) hükümleri yer aldı.

---

1 *TBMM ZC*, IV/23-7 Haziran ve 14 Haziran 1934, sf. 67-77 ve 140-166 ile 7 Haziran 1934 tarihli zaptın sonundaki 189 no'lu mazbata sf. 14-15.

İttihatçı politikaların mirası üzerine bina edilen 'kan birliğini' hedefleyen İskân Kanunu ile temellendirilen politikalarla gayri Türk nüfus ve gayri Türkçe dil yoğunluğu 1930'lardan 2000'lere sürekli azaltılmıştır.

1.3.5- Dersim, Tunç Eli'yle vuruldu

Şart Islahat Planı, en şiddetli bir biçimde 1937-1940 yıllarında Dersim'de Kızılbaş Kürtlere uygulandı ve sonrasında da devam etti! Şark Islahat Planı'nın Sünni Kürtlere yönelik tatbikatıysa coğrafi alan genişliği ve nüfusun daha fazla olmasına bağlı olarak 1920'lerden bugüne devam edegelmiştir!

'Devletin Tunç Eli'nin Dersim'i vuracağının ve imha edeceğinin' ifadesi olarak belirlenen 'Tunçeli' vilayet ismi devletin bilinçli bir tercihidir.[1] Kanunla[2] Tunçeli olarak verilen isim, bugüne kadar 'bir nokta' yok edilerek 'Tunceli' olarak söylendi veya yazıldı. Resmî kayıtlarda da böyle yapıldı; aslında bu resmen bir çarpıtmaydı.

Tunçeli vilayeti oluşturulmadan önce resmî olarak Dersim yok edildi.

Dersim vilayetine son verilmesiyle ilgili yasa teklifi mecliste 29 Mayıs 1926'da[3] görüşüldü. Dersim dışında Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca, Gelibolu, Genç, Ergani, Ardahan, Siverek, Kozan ve Muş vilayetlerinin de kaza haline getirilmesi teklif edildi. Ayrıca tasarıda bazı kazalar nahiye haline getirilirken, bazı nahiyeler de ilga edildi.

Başvekil İsmet imzalı ve 13 Mayıs 1926 tarihli tasarının gerekçesinde diğer vilayetlere göre özel bir değerlendirmeye tabi tutulan Dersim'le ilgili ifadeler, bugün de gündeme getirilen söyleme benzerdir:

> "Bu vilayet küçük, umrandan mahrum, imarata az kabiliyetli, maarifsiz halkı iptidai hayatta... bu yerin biçare halkına medeni bir hayat vermek, medeniyetin maddi ve ruhi huzuzatından (insanın hoşuna giden şeylerden) o zavallıları da mehmaemken (mümkün olduğu kadar) müstefit etmek (faydalanması) lazım gelir... Dersim'in ıslâhı hususunda... Dersim aynı zamanda haşarı bir çocuk gibi uygunsuz hallerde bulunduğu vakit kendisini terbiye edecek müessir (iz bırakacak) ve kuvvetli nigehbanlara (bekçilere) da muhtaçtır..."[4]

Osmanlı döneminde Mamuretülaziz'e bağlı sancak olan Dersim, 1920'de bir vilayettir, ama tasarının görüşülüp kabul edilmesiyle artık resmen Dersim vilayeti yok edilmiştir.

---

1 Nevzat Onaran, *Dersim, Tunç Eli'yle vuruldu, Evrensel*, 28-29 Ocak 2010.

2 25 Kanunuevvel (Aralık) 1935 tarihli ve 2885 no'lu kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, Ankara-1936, sf. 171; *Resmî Gazete*, 4 Kanunusani (Ocak) 1936, sayı: 3197.

3 *TBMM ZC*, II/25-29 Mayıs 1926, sf. 605-615, 622-624 ve ilgili 199 sıra no'lu mazbata zaptın sonunda ekli sf. 136-146.

4 *TBMM ZC*, II/25-29 Mayıs 1926, sf. 605-615, 622-624 ve ilgili 199 sıra no'lu mazbata zaptın sonunda ekli sf. 140-141.

Kürt ve Kızılbaş

İlga edilen Dersim vilayetinin idari yapısı olup, sırada Dersimlilerin Kürt ve Kızılbaş kimliği vardır. İmhanın planını ortaya çıkarmak için yoğun bir raporlama süreci yaşandı.

Jandarma Genel Komutanlığı'nın 1932 yılında hazırladığı *Dersim* Raporu, Mülkiye Müfettişi Hamdi'nin, Diyarbekir ve bilahare Elaziz Valisi Cemal'in [Bardakçı], 1. Umumi Müfettişliğinin, Plümer Harekâtını idare eden 3. Fırka Komutanı Halis Paşa'nın ve Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın raporlarını içeriyor. Bu ve diğer raporlarda zaman zaman 'Dağ Türkü' denilen ve 'Dağ Türkçesi' konuştuğu iddia edilen Dersimli Kürtlerin Kızılbaş dini kimliğine de dikkat çekilerek, ıslahı ve medenileştirilmesi yani tam Türkçesiyle imhası önerildi.[1]

Dersimlilerin Kürt kimliği aslında Türk denilerek ve Kızılbaş dinsel kimliği de aşağılanarak hedef haline getirilirken, medenileştirme, vergi toplama ve gençleri askere alma gibi, bugün de kimilerince tekrarlanan komik gerekçeler öne sürüldü. Özellikle Naşit Hakkı'nın 1931'deki '*Derebeyi ve Dersim*' ile 1939'daki '*Tunceli Medeniyete Açılıyor*' kitapları böylesi bir propagandanın ürünüdür. Mustafa Naşit Hakkı [Uluğ], 1931'deki kitabını yayımlamasının ardından yapılan ara seçimde TBMM'nin dördüncü dönem (1931-1935) Kütahya mebusu seçildi ve beşinci (1935-1939) dönem de mebustur. Naşit Hakkı'nın kitaplarından aynen aktarıyorum, bazen Seyit, bazen Seyid yazılmıştır:

– "Dersim'in dini vicdan işi değildir. Din Seyitlerin elinde bir geçim yoludur, zorbalık vasıtasıdır. Din, cennet ve cehennem burada satılır ve dağıtılır."

– "Seyit, Dersim'i asırlardan beri yemiş, kemirmiştir... Dersim Kızılbaş müslümandır."

– "Seyit Rıza... Meşrutiyetten evvel Ermeni komiteleriyle de birlikte çalışmış, Taşnaksiyon komitesine yazılarak onların gayelerine ant içmiş derlerdi."

– "Ben Seyid Rıza'yı görmedim, fakat Dersim'in kasabalısından bir Sivaslıdan dinledim... Sünnete bir ustura dokundurup biraz kan çıkarmakla insan Müslüman olur mu? Aile hayatları bizimkinden bambaşka... Bir kardeşin aldığı karıya diğeri bilâperva (korkmadan) tasarruftan çekinmez; namus telakkileri bize uymaz..."[2]

– "Seyid'e itaatsizlik edenlerin Allah tarafından çarpıldıkları cezaların... 'Kalbin bozulmazsa kız kardeşin bile sana helâldır' fetvası Seyidlerindir."

– "Seyid, aile haremine girmenin yolunu da bulmuştur."

---

1 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu:110, dosya gömleği: 740, sıra: 23; *Dersim*, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-2000; *Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara-2010, ve bundan sonra, Umumi Müfettişler -1936; Cemil Koçak, *Umûmi Müfettişler, 1927-1952*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003; Tunceli Vali K. Ragıp Gümüşpala, Tunceli'nde Aşiretler, 23.3.1936 ve Tunceli Halkı, 25.3.1936 raporları, aktaran, Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arşivi-3, Kürt Sorunu ve Devlet, Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947), Derleyen: Tuğba Yıldırım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, sf. 87, 90.

2 Naşit Hakkı, *Derebeyi ve Dersim*, 1931, sf. 30, 32, 49-51; *TPT*/IV-2, sf. 405-406.

– "Seyitler ellerini dokundurdukları her türlü günahtan mutahhar olacağına halkı inandırmışlardır... Alevi mezhebindeki ayinler Dersim köylerinde en iptidai ve bayağı şeklini almıştır, bunlar eski Türk hayatındaki şölenlerin bozmasıdır. Seyitler, köylüyü kadın, erkek toplarlar... Bu toplantılarda çalgı çalan, bir nevi oynıyan Seyitler merasim sonunda el, ayak ve omuzlarını halka öptürürler ve buna karşılık Seyit de kendi 'talip'lerini, kadın ve erkek ayırmaksızın kucaklar ve öper."

– "Tunceli'nin en fena itiyatlarından birisi esrara düşkünlüktür. Esrarı Seyitler yayar ve kullanırlar... Dersim kadınının esrar içtiği şayidir, 'dem tuttuk' diye övünürler... Dağ Türklerin âdeti, eski Türk âdetlerinin aynıdır."[1]

Ankara'nın resmî gözüyle Dersimli Kürtlerin Kızılbaş kimliğine bakış bu kadar nettir.

Ayrıca Dersimlilerin resmen 'Dağ Türk'ü ve 'Türk ve Turanî' olduğu iddiasıyla[2] Kürt olmadıklarıyla ilgili saçma sapan ırki tanımlamalar da yapıldı.

Ankara'nın mahsulü resmî ideoloji, Sünni İslam dini anlayışından dolayı aşağıladığı Dersimli'yi 'Türk' ya da 'Dağ Türk'ü' olarak tanımlamaktan da geri kalmadı.

Resmî ideolojinin bakışında yüceltilen Türk olduğu halde, Türk denilen Dersimli ise aşağılandı.

Munzur'dan Tunçeli'ye

1926'da il olarak varlığına son verilen Dersim'in yerine Başvekil İsmet İnönü imzasıyla sunulan 7 Eylül 1935 tarihli tasarıda Munzur vilayeti kurulması önerildi. Tasarının Bütçe Encümeni'nde görüşülmesi sırasında, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın müdahalesiyle vilayetin adı, 'Tunçeli' olarak değiştirildi ve bu şekilde yasalaştı.[3]

Dersim'de kırım otoritesini oluşturan 2884 no'lu 'Tunçeli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun' ve 2885 no'lu 'Beş Vilâyet Kurulması Hakkında Kanun' ile 2887 no'lu 'Tunçeli'nde Af ve Nüfusla, Askerlik İşlerine Dair Kanuna' göre ilgili maddelerde bahsedilen vilâyetin adı hep Tunçeli'dir.[4]

Cumhuriyet gazetesinin haberinde vilayetin adı, başlığında Tunceli, haritasında ise Tunçeli'dir.[5]

---

1 Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939, sf. 74-76, 109.

2 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu:1 15, dosya gömleği: 797, sıra: 16. Umumi Müfettişler -1936, sf. 133, 149,188; Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arşivi-4, *Dersim Harekatı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Derleyen: Tuğba Yıldırım, Muazzez Rervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011, sf. 31, 140, 186, 230, 237, 248, 292, 420.

3 *TBMM ZC*, V/7-25 Aralık 1935, sf. 175-182 ve zabıt sonunda 58 no'lu mazbata.

4 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, Ankara-1936, sf. 165-170 ve 171-172 ve 215-216; *Resmi Gazete*, 2 Kanunusani 1936, sayı: 3195 ve 4 Kanunusani 1936, sayı: 3197 ve 8 Kanunusani 1936, sayı: 3204.

5 *Cumhuriyet*, 18 Haziran 1937, sf. 1.

Oysa yasal herhangi bir değişiklik yapılmadan doğrudan 'Tunceli' olarak söylendi ve hatta TBMM zabıtlarına bile böyle yazıldı.

Ankara'daki sistemin gerçek niyetini ortaya koyan 'Tunçeli' yerine 'Tunceli' denilmesi veya yazılması, yanlışlık değil bir çarpıtmadır. Ankara resmiyeti, her şeyin kanundaki gibi söylenmesine ve yazılmasına dikkat ettiği halde, böylesi bir durumu görmezden gelmesi, işine öyle geldiği içindir, yoksa gerekli düzeltmeyi yapmaktan çekinecek değildir.

Dersim açık hedef

1936-1938'li yıllarda ve özellikle 1938'de alay ve tümenleriyle 7'nci, 8'inci ve 9'uncu Kolorduların kara harekâtı dışında, Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in de katıldığı tayyare filolarıyla[1] Dersim vuruldu. Zaten böylesi bir operasyon planlandığı için vilayetin adı 'Tunç-eli' konmuştu, devletin 'tunç eli' imha edecek diye.

100 günlük askerî harekâtın bütçesinin yaklaşık 1 milyon lira olarak belirlendiği dikkate alınırsa[2], o günkü kriz ortamında bütçe içi ve dışı kaynakla desteklenen kırımın ekonomik maliyeti önemli bir yekûn tutmuş olmalı.

Dersim, sadece Başvekil İsmet İnönü ya da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya veya kimi müfettişlerin raporlarında yer almakla kalmadı. Cumhurreisi Kamâl Atatürk, rejimin en önemli kurumu TBMM'nin açılışında sadece Dersim'i gündeme getirdi.

Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'nin açılış konuşmasında, memlekette huzur ve güvenin tesisi için rejimin yerleştiğini ve milletin layık olduğu huzura kavuşacağını belirterek, "Tunceli'ndeki (Tunceli yazıyor) icraatımız neticeleri, bu hakikatin yakın ifadesidir" değerlendirmesini yaptı.[3]

Atatürk, daha önceki yıllarda 1926, 1928 ve 1930'da meclis açış konuşmasında da genel olarak şark vilayetlerinin asayişinden bahsederken, 1935'te resmen vilayet olarak bulunmayan Dersim'in adını verdi:

> "İç idare teşkilâtımızı, yurdun doğu bölgelerinden başlıyarak genişletmek ihtiyacını duymaktayız. Yeniden iki genel ispektörlük (müfettişlik) ve yeniden bazı vilâyetlerin kurulması da lüzumlu görülmektedir. Bu arada Dersim bölgesinde esaslı bir ıslahat programının tatbiki de düşünülmüştür."[4]

---

1 *Cumhuriyet*, 30.9.1937, sf. 1, 3 ve 22.11.1937, sf. 5 ve 26.11.1937, sf. 7; *Nokta* dergisi, 28.6.1987, yıl: 5, sayı: 25, sf. 20-21.

2 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyet'inde Ayaklanmalar*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara, 1972, sf. 415.

3 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: 1, AKDTYK, Ankara-1989, sf. 411.

4 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: 1, AKDTYK, Ankara-1989, sf. 402

Gündemde program vardır. Başvekil İnönü'nün şark vilayetlerine yaptığı gezi sonrası yazdığı Kürt Raporu'nun Ağustos 1935'te birlikte görüşülmesinin ardından hükümetin yaptığı hazırlık, meclis açılışında Mustafa Kemal Atatürk tarafından açıklandı.

Kırımın yaşandığı 1938 sonuna kadar süren operasyonlar sonrasında 1 Kasım 1938'de TBMM'nin açış nutkunda da Dersim yine Atatürk'ün gündemindedir.

Rahatsız olduğu için Reisicumhur Atatürk'ün nutkunu Başvekil Celâl Bayar okudu:

> "Uzun yıllardan beri devam eden ve zaman zaman hâd bir şekil alan Tunçeli'ndeki (aynen Tunçeli yazıyor) toplu şekavet (eşkıyalık) hâdiseleri muayyen (belirli) bir program dâhilindeki çalışmaların neticesi olarak kısa bir zamanda bertaraf edilmiş (ortadan kaldırılmış) o mıntıkada bu gibi vakalar bir daha tekerrür (tekrar) etmemek üzere tarihe devrolunmuştur (bravo sesleri)."[1]

Dersim'de (Tunçeli) yaşanılan, Nutuk'ta iyi dilek ifadesini belirten cümlelerden sonra, öncelikle ele alınan ilk konudur.

Böylece 1938'den geriye bakıldığında, 1935'teki 'ıslahat'tan 'medenileşme'den kastedilenin 'kırım' olduğu ortaya çıkmaktadır.

Atatürk'ü sürekli bilgilendirdiğini ifade eden Başvekil Celâl Bayar, 29 Ağustos 1938'deki görüşmesini şöyle aktardı:

> "Elazığ'da ordu manevralarının son safhalarını takib ettim. Biliyorsunuz ki, bu manevralara tekmil modern teçhizatıyla üç kolordu ve iki süvari tümeni iştirak etti... Bilhassa ilave etmeliyim ki, bu kuvvetler daha evvel Dersimin sarp ve çetin kayalıklarında kendilerine verilen tedip vazifesini ifa etmişler... Ben görüşlerimi Cumhurreisi ve kahraman cumhuriyet ordularının eşsiz Başkumandanı Şef'im Atatürk'e arzettim. Orada iken Dersim'in tedip hareketi ve aynı zamanda imar ve ıslah programıyle meşgul oldum... Yapılan tedip hareketi katî ve müspet netice vermeğe başlamış ve son safhasına gelmiştir."[2]

Başvekil Bayar, operasyonda sona gelindiğini söylese de Eylül ayında da devam etti ve sonuç, Cumhurreisi Atatürk'ün nutkunda, "Dersim, tekrar etmemek üzere tarihe devrolunmuştur" şeklinde özetlendi.

Bu, egemen dilinde kırımın itirafıdır!

İdam yetkisi komutanda

Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun, öyle bir kanun ki, vali ve komutana idamı infaz etme yetkisi verildi (2884 no'lu kanun 33'üncü maddesi).

1 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt: 1, AKDTYK, Ankara-1989, sf. 424.

2 Nazmi Sevgen, *Celâl Bayar Diyor Ki, 1920-1950*, İstanbul, 1951, sf. 83-84.

Oysa 1924 Anayasası'na göre "idam hükmünü infaz etme yetkisi mecliste" (madde 26) olduğu halde, 2884 no'lu kanunla bir komutana böyle bir yetkinin verilmesi, memleketin yüksek menfaati gerekçesiyle yapıldı. Böylece komutana 1915'teki Tehcir Kanunu'nda olduğu gibi komutanın istediğini sürme yetkisine sahip olmasının yanı sıra bir de idamı infaz etme yetkisi verilmiştir.

Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun maddeleri tek tek okundu ve kabul edildi.[1]

Vali kumandana idamı infaz yapma yetkisi veren maddeyle ilgili Muğla Mebusu Hüsnü Kitabcı söz aldı ve bu maddenin, Teşkilât-ı Esasiye'nin "idam infazı doğrudan doğruya bizzat Meclisin salahiyeti dairesindedir" hükmü içeren 26'ncı maddeye aykırı olduğunu öne sürdü.[2]

Layihayı (tasarıyı) onaylayan Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Trabzon Mebusu Raif Karadeniz, uzun konuşması içerisinde aynen şöyle konuştu:

> "Yalnız memleketin yüksek menfaatını bir tarafa koyduk ve diğer tarafa da kanuni mevzuatımızı koyduk ve Teşkilât-ı Esasiye kanununa karşı beslenmesi lazım gelen perestiş ve hürmeti de (bağlılık ve saygıyı da) göz önünde tutarak düşündük ve bu neticeye vasıl olduk."[3]

Her şey bu kadar net izah ediliyor!

İdam infaz yetkisinin valiye verilmesiyle ilgili tartışma sırasında söz alan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, "Bu maddelerin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na muhalefeti cihetine gelince: İlim ve mütalea itibarile [Raif] Karadeniz arkadaşımızla beraberim" diye konuştu.[4]

Zabıt sonundaki 58 no'lu mazbatada yer alan Adliye Encümeni'nin 4 Aralık 1935 tarihli mazbatasında, valiye ve komutana verilen idam yetkisiyle ilgili tartışmanın yapıldığı ve sonunda böyle bir maddenin yer almasının oy çokluğu ile kabul edildiği belirtildi. Encümen azalarından Refik İnce (Manisa), N.T. Arıcan (Antalya), Fuad Sirmen (Erzurum) ve H. Ongun (İçel) idam yetkisiyle ilgili karşı oyun gerekçesini yazdı.[5]

Anayasayı çiğnemenin gerekçesi memleketin 'yüksek menfaati' olduğu şeklinde izah edildi!

Bu madde gereği isyanın lideri olarak tanıtılan ve kendi eliyle teslim olan Seyid Rıza yargılanıp idam edildi.

Seyid Rıza kendisi gitti Erzincan'da teslim oldu ve Elâzize götürüldü. Elâziz'de soruşturmanın ardından iddianame hazırlandı ve yargılamaya 12 Ekim 1937'de

1 *TBMM ZC*, V/7- 25 Aralık 1935, sf. 175-182.

2 *TBMM ZC*, V/7- 25 Aralık 1935, sf. 178.

3 TBMM ZC, V/7- 25 Aralık 1935, sf. 179.

4 *TBMM ZC*, V/7- 25 Aralık 1935, sf. 180.

5 *TBMM ZC*, V/7- 25 Aralık 1935, zabıt sonundaki 58 no'lu mazbata sf. 4-8.

başlandı ve yargılama 4 Kasım 1937'de bitti. Seyid Rıza ile 6 yoldaşı 15 Kasım 1937'de idam edildi.[1]

Hangi isyanın lideri, sonucunun ne olacağını bile bile kendi ayağıyla gider teslim olur?

Hani isyan vardı!

Cumhurreisi Atatürk'ün sonucu özetleyen nutkuna giden süreci belirleyen hazırlıklardan biri, yukarıda değindiğim Başvekil İsmet İnönü'nün raporudur.

Başvekil İnönü'nün şarkta yaptığı gezi sonrasında yazdığı rapor, 21 Ağustos 1935'te, Cumhurreisi Kamâl Atatürk Başkanlığında İstanbul-Florya'da yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında değerlendirildi.

Bu, gazete haberlerinde yer almasa da katılımcılar itibariyle bir nevi Yüksek Müdafaa Meclisi toplantısı olmalı. Yüksek Müdafaa Meclisi de, bugünkü Millî Güvenlik Kurulu'nun önceli olan kurumdur. Sonunda ilgili kanunların çıkarılması ve derhal tedbirlerin alınması kararına varıldı.

Başvekil İnönü'nün raporunda[2], Dersim için valiye idam yetkisi vermekten, valinin kolordu komutanı olmasına kadar sıralanan öneriler, tasarı olarak meclise sunuldu ve 25 Aralık 1935'te yasalaştı.[3]

Böylece Dersim'de (Tunçeli) astığı astık, kestiği kestik yetkisine sahip 4. Umûmi Müfettişlik icraatına başladı. Koçgiri kırımında Sakallı Nurettin'le beraber olan Hüseyin Hüsnü yani H. Hüsnü Abdullah Alpdoğan da[4] Tunçeli Müfettişi olarak atandı.[5]

Zaman zaman iş başındaki müfettişler Ankara'da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ile bir araya geldi[6] ve mevcut durum asayişten, nüfus dağılımına, CHP ve Halkevleri'ne kadar 10 madde halinde ele alındı. 8'inci 'siyasi elemanlar, menfi propaganda, icraat' ve 9'uncu 'teksif-şeffaflığı giderme-, dil, ırklar ve iskân siyaseti' maddeler programda varılan netliği ortaya koymaktadır. Bu, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından köylerin kalkınma programı olarak sunuldu.

---

1 *Cumhuriyet*, 13.9.1937, sf. 1; *Cumhuriyet*, 16.9.1937, sf. 3; *Cumhuriyet*, 21.9.1937, sf. 1 ve 4; *Cumhuriyet*, 6.10.1937, sf. 3; *Cumhuriyet*, 13.10.1937, sf. 1 ve 8; *Cumhuriyet*, 16.10.1937, sf. 1 ve 7; *Cumhuriyet*, 19.10.1937, sf. 1 ve 7; *Cumhuriyet*, 5.11.1937, sf. 1 ve 5; *Cumhuriyet*, 16.11.1937, sf. 1.

2 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, 5. baskı, İstanbul, sf. 54-57.

3 25 Aralık 1935 tarih ve 2884 no'lu kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, Ankara-1936, sf. 165-170; *Resmî Gazete*, 2 Kanunusani 1936, sayı: 3195.

4 İsmet Görgülü-1993, sf.313.

5 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 17, sf. 235-236 ve 10.1.1936 tarih ve 2/3847 tarihli kararname, aktaran, Cemil Koçak, age, sf. 230-232.

6 *Cumhuriyet* Gazetesi, 8 Aralık 1936, sf. 3.

1937 başında açıklanan umûmi müfettişlerin raporuna göre ise Dersim'deki 4. Umûmi Müfettişlik bölgesinde asayiş yüzde 99 oranında sağlandığına dikkat çekildi.[1]

Eğer kitaptaki bilgi tashih hatası değilse, nüfusa göre suçluluk oranıyla ilgili verilen oranlar çok farklı. Dersim nüfusu 107.000 ve 54 tane suç işlenmiş ve bununla ilgili suçlu sayısı da 130'dur. Suçluların nüfusa oranı da yüzde 13 değil, yüzde 0,12'dir. Buna göre, 1936 yılının Mayıs-Ekim döneminde Dersim'de her 1000 Dersimli'den ancak 1,2 kişisi suç işlemiştir.[2]

Bu verileri esas alan Emniyet Umum Müdürü'nün tespitine göre, genel olarak asayiş sorunu yüzde 99 azalmıştır. Asayişteki yüzde 99'luk düzelmenin sonucunda varılan nokta, her 1000 Dersimli'den ancak 1'inin suçlu olduğudur.

Bu halde sormak gerekiyor:

Peki, 4. Umumi Müfettişliğinin 1936 Mayıs-Ekim dönemi faaliyetiyle asayişin sağlanmasının ardından, Dersim kırımı için 1937 ve özellikle 1938 askerî operasyonları niye yapıldı?

Asayişin yüzde 99 sağlandığı itirafından dört ay sonrasında 4 Mayıs 1937'de Cumhurreisi Kamâl Atatürk riyasetinde Yüksek Müdafaa Meclisi, sürgünden köylerin tahribine bir dizi kararı aldı ve uygulamaya koydu.[3]

Müfettiş raporunda yüzde 99 asayiş sağlandığı tespiti, üç ay sonra Yüksek Müdafaa Meclisi tarafından berhava edildi. Yüksek Müdafaa Meclisi'nin kırım kararı için hazırlık yapıldığı sırada, Dersim'de Haziran ayında başlayan teslim olmalar, Seyid Rıza'nın Erzincan'a kendi ayağıyla gitmesiyle devam etti.[4]

Seyid Rıza'nın kendisinin teslim olması sonrasında Başvekil İsmet İnönü, mecliste Dersim'deki Tunçeli Harekâtıyla ilgili "265 kişi maktul (öldürüldü), 20 kişi yaralı, 27 kişi yakalandı, 849 kişi teslim oldu. 30 şehit (1 subay, 1 bekçi, kalan er), 51 yaralı (4 subay ve 1 bekçi)" diye bilgi verdi.[5]

Başvekilin bu değerlendirmesi sonrasında Seyid Rıza'nın ve arkadaşlarının yargılanmasına 12 Ekim'de başlandı ve 15 Kasım 1937'de hafta sonunda yapılan 'göstermelik duruşmanın' ardından hemen idam edildi.[6]

İsyan eden, sonunda kellesinin alınacağını bile bile ayağıyla gider teslim olur mu?

Birinci Paylaşım Savaşı'nda Rusları gerileten Seyid Rıza, son nefesini darağacında verdi.

İdam edilen ve Naşit Hakkı'nın kitabında ve diğer raporlarda karalanan Seyid Rıza, daha 10-15 yıl öncesinde Birinci Paylaşım Savaşı'nda Rusya'ya karşı direnişin

1 *Cumhuriyet*, 2.1.1937; Umumi Müfettişler -1936, sf. 29, 180.

2 Umumi Müfettişler-1936, sf. 150, 159.

3 Reşat Hallı, age, sf. Ek-4.

4 *Cumhuriyet*, 13.9.1937, sf. 1.

5 *Cumhuriyet*, 19.9.1937, sf. 1 ve 5.

6 İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, 2. baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul-1990, sf. 45-55.

lideridir. 1910'da Osmanlı Genelkurmay Başkanı ve Birinci Paylaşım Savaşı'nda 2. Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa anılarında, Seyid Rıza'nın girişimiyle Dersimliler'in Rusya'ya karşı direndiğini ve Rusların geriletildiğini yazdı.[1]

Bu, hedef imha olunca, her türlü çarpıtmanın mubah olduğu İttihatçı devlet geleneğinin bir örneği!

İmha 'MGK' planı

1929 ekonomik krizi sonrasında emperyalistler arasındaki çelişkinin arttığı ortamda, bir kararnameyle, asker-sivil ilişkisinde askerî vesayetin organı olarak değerlendirilen bugünkü Millî Güvenlik Kurulu'nun önceli Yüksek Müdafaa Meclisi'nin 24 Nisan 1933 tarihli talimatnameyle görev sahası belirlendi ve 10 Ağustos 1933 tarihli kararnameyle kuruldu. Oluşumuyla ilgili ifade şu: Yüksek Müdafaa Meclisi, "Erkânı Harbiye Reisliğinin (Genelkurmay Başkanlığının) de iştiraki ile Başvekilin (başbakanın) riyasetinde (başkanlığında) İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) adı altında toplanır." Gereğinde de Reisicumhur da 'bizzat' reislik eder.

Görevi de, "millî seferberlik bakımından vekillere (yani bakanlara) verilecek vazifeleri (görevleri) tespit etmek ve gerekli esasları hazırlamaktır. Yüksek Müdafaa Meclisi, bu görevi yerine getirebilmek için senenin muayyen zamanında birbiri ardı sıra toplantıları yapar" şeklinde belirlenmiştir.

Yani görevi: Yüksek Müdafaa Meclisi, hükümetin ve bakanların ne yapacağını tespit eder ve gerekli hazırlığı yapar; kapsamı bu kadar nettir.[2]

Dersim de bu kapsamdadır.

Yüksek Müdafaa Meclisi 19-21 Haziran 1935'te yaptığı toplantıda, millî seferberlik işleriyle ilgili bir üç senelik planı kabul etti.[3] İki yıl sonrasında toplantının gündemi doğrudan Dersim'dir. Yüksek Müdafaa Meclisi 4 Mayıs 1937 tarihinde Cumhurreisi Kamâl Atatürk riyasetinde yaptığı toplantıda, Dersim'de ne yapılacağıyla ilgili kabul gören planı özetliyorum:

1- Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerle 12 Mayıs'ta harekâta başlanacaktır.

2- Şimdilik 2000 kişi sürülecektir.

3- Köyleri tamamen tahrip edilecek ve aileleri sürülecektir.[4]

---

1 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, cilt: 1, Nehir Yayınları, İstanbul-1992, sf. 262.

2 MGK sitesinden, http://www.mgk.gov.tr/turkce/kurulus2.html; http://www.mgk.gov.tr/turkce/kurulus1.html; http://www.mgk.gov.tr/turkce/tarihce1.html

3 *Cumhuriyet*, 22.6.1935, sf. 1.

4 Reşat Hallı, age, sf. Ek-4.

Yüksek Müdafaa Meclisi'nin ilk önemli faaliyetlerinden biri de, askeriyeye ek kaynak sağlamak arayışıdır. Bunun için *Resmî Gazete*'de yayımlanmayan 2425 no'lu gizli bir kanun hazırlandı ve uygulamaya kondu.

2425 no'lu 'Millî Müdafaa Vekâletince 49,5 Milyon Liralık Taahhüdat İcrası Hakkında Kanun' sadece *Resmî Gazete*'de yayımlanmamış değildir; 2424 ve 2426 no'lu kanunların görüşüldüğü tutanak dikkate alındığında anlaşılıyor ki, aynı zamanda mecliste ne aleni ne de hafi celsede görüşülmemiştir.[1]

2425 no'lu kanunun içeriği ancak 68 yıl sonra bir soru önergesiyle öğrenilebildi.[2]

Gizli kanunla 49,5 milyon liralık kaynağın Maliye Vekilinin bono ihracıyla yani borçlanmayla karşılanması öngörülüyorsa da 23 Mayıs 1934'te TBMM'ye sevk edilen tasarının 29 Mayıs'ta kanunlaşmasıyla, tütünden içkiye, çaydan cama, damga pulundan sinema biletine ve pamuk ipliğine kadar pek çok üründen belli bir miktarda 'Millî Müdafaa Vergisi' alınmaya başlandı. Tütün ve içkilerden alınacak tahmini gelir 2 milyon liradır.[3]

Ayrıca yılın sonunda TBMM'de, Hava Kuvvetleri'nin teçhizatını artırmak için 21,5 milyon liralık kaynak sağlamak amacıyla Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi Kanunu ile 'tediyelerin asılları üzerinden yüzde 2' vergi alınması da kabul edildi.[4]

1936-1937 bütçesi 1 Haziran 1936'da yürürlüğe girdi, ama 12 gün sonrasında hemen 25 milyon 780 bin liralık ek bütçe yapıldı ve bunun 7,5 milyon lirası da yine Millî Müdafaa Vekâleti'ne tahsis edildi.[5]

Bütçe kalemleri, silahlanmaya yönelik bu kanunlarla önemli bir gelir sağlandığını ortaya koyuyor.

1934-1941 döneminde 'Müdafaa Pulu Hasılatı' toplamı 48 milyon 958 bin lirayı buldu. Ayrıca 'Olağanüstü gelirler' kalemi altında 1935-1943 döneminde 'Hava Kuvvetlerine yardım vergisi' adına yapılan tahsilat ise 96 milyon 126 bin liradır. 1941-1943 yılları arasında binalardan, posta hizmetlerinden ve ihracattan alınan savunma vergileri toplamıysa 73 milyon 493 bin liradır. Bunlar dışında 1937-1943 'uçak resmi' için 19 milyon 454 bin lira ve 'askerlik mükellefiyeti' için de 6 milyon 688 bin lira toplandı.[6]

Bu tür kaynak aktarmaların sonucunda Hava Kuvvetlerinin kadrosu 1937 senesine göre birkaç misli arttığı gazetede müjdeli haberdir.[7]

---

1 *TBMM ZC*, IV/22-3 Mayıs 1934, sf. 1-29 ve 5 Mayıs 1934, sf. 32-56 ve 7 Mayıs 1934, sf. 57-81.

2 TBMM Başkanlığı'nın 19 Mart 2002 tarih ve A.01.0.GNS.0.10.00.02-7/6576-14266/33627 sayılı yazısı.

3 *Cumhuriyet*, 23.5.1934, sf. 1, 5 ve 24.5.1934, sf. 1 ve 27.5.1934, sf. 3 ve 29.5.1934, sf. 3.

4 *Cumhuriyet*, 26.12.1935, sf. 1, 3.

5 *Cumhuriyet*, 12.6.1936, sf. 1.

6 İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, 1939-1940*, cilt: 11, Ankara, sf. 408, 412; İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, 1942-1945*, cilt: 15, Ankara, sf. 397, 400, 402.

7 *Cumhuriyet*, 14.1.1938, sf. 1.

Ayrıca 1938-1948 dönemini kapsayan 10 yıllık bir dönemde, 1938-1939 bütçesi döneminde ordunun güçlendirilmesi amacıyla Millî Müdafaa Vekili 125,5 milyon liralık bütçe için yetkili kılındı.[1]

Nitekim Türk Hava Kurumu 1 Haziran 1939 tarihine kadar 69,7 milyon lira topladı ve bunun 49,1 milyon lirası da orduyu güçlendirmek için harcandı.[2]

Dışarıda savaş tamtamlarının çaldığı bu dönemde Millî Müdafaa Vekâleti bütçe dışında kaynaklarla desteklendi. Ama bu finansman kaynaklarıyla güçlendirilen askerî güç dışarıya karşı kullanımı sadece planda kaldı ve doğrudan Dersimli'nin imhasında kullanıldı.

CHP=Devlet Partisi

Başvekil İnönü, dışarıya yansıdığı kadarıyla Atatürk Orman Çitliği, Hatay sorunu ve İtalya ile ilişkiler konusunda Cumhurreisi Kamâl Atatürk'le yaşadığı tartışma[3] sonrasında, önce izne ve ardından da 1925 Mart ayından beri koltuğunda oturduğu başvekillikten ayrıldı ve görevini, İktisat Vekili Celâl Bayar'a devretti.

Değişen Başvekil olup, bakanlardan ikisi hariç hükümet aynen görevinin başındadır. Başbakan sandalyesini korumamış olsa da değişen bir şey olmaz; çünkü iktidar, sistemin tek partisi CHP'nindir.

1923'ten beri tek parti CHP'nin iktidarı vardır ve bu, 1950'ye kadar devam etti.

Cumhurreisi Kamâl Atatürk, CHP'nin değişmez Genel Başkanı'dır.

Başvekil Celâl Bayar (25 Ekim 1937-11 Kasım 1938), CHP'nin Başkan Vekili'dir. Daha öncesinde Başkan Vekili ise İsmet İnönü'dür.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ise CHP Genel Sekreteri'dir.[4]

Fevzi Çakmak, dönemin değişmez Genelkurmay Başkanı'dır; o da büyük olasılıkla CHP'lidir. Gerçi sonrasında CHP ile yolu ayrıldı.

Tüzük gereği CHP il başkanları da hem vali hem de belediye başkanıdır.

Bir devlet operasyonu olan Dersim kırımı, dönemin tek partisi CHP'nin devlet icraatıdır.

Bayar, 25 Ekim-11 Kasım 1938 tarihleri ve 11 Kasım 1938-25 Ocak 1939 tarihleri arasında iki kez başbakanlık yaptı. Reisicumhur'un Atatürk olduğu ve Dersim kırımının yaşandığı Bayar'ın Başvekilliğinin birinci dönemindeki 11 bakanlıktan

1 *Cumhuriyet*, 21.5.1938, sf. 1 ve 8.

2 *Cumhuriyet*, 1.6.1939, sf. 3.

3 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, cilt: 1, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-2003, sf. 58-60; İnönü Hatıraları, sf. 251-252, 542-548.

4 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu: 79, dosya gömleği: 523, sıra: 7.

sadece iki tanesinin (Sıhhat ve İçtima Muavenet ile Ziraat Vekili) koltuğu değişmiştir, diğerleri koltuğunu aynen korumuştur.

Silahlar toplatıldı

Dersim'de hükümet icraatının bir maddesi de, Dersimlilerin elindeki silahların toplatılmasıdır. Bu yöndeki çağrıların sonunda Seyid Rıza'nın 11 Eylül 1937'de teslim olmasına[1] kadar devlete 2.737 silah teslim edildi ve ayrıca Ekim 1937'ye kadar 4.076'sı Tunçeli'nden, 789'u Erzincan'dan ve 126'sı Bingöl'den olmak üzere toplam 4.991 silah da ele geçirildi.[2]

Silah teslim etme ve ele geçirme faaliyetinin devam ettiği dikkate alınırsa, en iyimser tahminle 15-20 bin silahın teslim edilmesi veya ele geçirilmesi sonrasında, 1938'in Ağustos ve Eylül aylarında kırım yaşandı.

Raporların dilinde ifade edilen de 'imha'dır.

Nitekim 13 Ağustos 1938'de 7. Kolordu'nun Kırmızı Dağ'da yaptığı operasyonla ilgili Genelkurmay, "Haydutlarla yapılan müsademede 312'si imha edilmiş, 6 tüfek, 15 tabanca ele geçirilmişti" açıklamasını yaptı.[3]

312 kişi öldürüldü.

21 silah ele geçti.

Ölen her bir veya üç kişiye bir silah bile düşmeyen çatışmada haliyle binlerce insan imha edildi.

'Gizli nüfus' sayımı

Dersim'de kırıma varan operasyonlara yönelik hazırlık yapıldığı ve İskân Kanunu'nun kabul edildiği bir dönemde devletin karar verdiği bir konu da, gizli nüfus sayımıdır.

Hükümet önce 1935 Ekim ayında genel nüfus sayımı yapmak üzere gerekli kanundan bir ay sonra da gizli nüfus sayımıyla ilgili bir kanun çıkardı. İşte nüfusun demografik yapısını değiştirmenin politikasını içeren İskân Kanunu, bu iki kanun arasında çıkarıldı ve yürürlüğe kondu.

29 Mayıs 1934 tarih ve 2465 no'lu 'Umumî Nüfus Sayımı Hakkında Kanun'la, 1935 yılının Ekim ayında genel nüfus sayımı yapılması kararlaştırıldı.[4]

---

1 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu: 112, dosya gömleği: 745, sıra: 20; *Cumhuriyet*, 13.9.1937, sf. 1.

2 Reşat Hallı, age, sf. 407-409.

3 Reşat Hallı, age, sf. 456.

4 *TBMM ZC*, IV/22-29.5.1934, sf. 430-431; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1934, no: 2714, sf. 3876.

Ardından 5 Temmuz 1934 tarih ve 2576 no'lu 'Gizli Nüfusların Yazımı Hakkında Kanun'la da, nüfusta yazılmamış olanların yazılmasına ve ölen ve kaybolanların silinmesine ve evliliklerin kaydına karar verildi.[1]

Hatırlayalım ki, 2510 no'lu İskân Kanunu, tam bu iki tarih arasında 14 Haziran 1934'te yasalaştı.[2]

Hem gizli nüfus sayımı yapılmasına karar verildi, hem de Başvekil İsmet imzalı 3.7.1934 tarihli layihanın esbabı mucibesinde, zaten Kasım 1933-31 Mayıs 1934 tarihleri arasında yapılmış olan gizli nüfus sayımı sonuçları açıklandı. Bu halde söz konusu gizli nüfus sayımı kanunu çıkarılmadan önce gizli nüfus sayımı yapılmış ve sonucu açıklayan Başvekil İsmet, bunun hangi kanun ya da yönetmelik gereği yapıldığı hakkındaysa bilgi vermemiştir.

Kasım 1933-31 Mayıs 1934 tarihleri arasında yapılan gizli nüfus sayımına göre, 2.504.289 gizli doğum, 1.532.959 gizli ölüm ve 669.784 gizli evlenme tespit edilmiştir ve Türkiye'nin yazılı, yani kayıtlı bilinen nüfusuysa 15.640.019'dir.

Kanunun kabulünden sonra açıklandığı gibi gizli nüfusla ilgili sayıma 1 Eylül 1934 tarihinde başlandı.[3]

İki ayı aşkın sürede 3,5 milyon kişinin kaydı yapıldı. Yazım süresinin Haziran ayına kadar uzatılması kabul edildi.[4]

Başvekil İsmet'in açıkladığına göre Kasım 1933-31 Mayıs 1934 tarihleri arasında kanunsuz yapılan gizli nüfus sayımında 1,6 milyon olan yazılmayan nüfus toplamı, 1 Eylül-18 Kasım 1934 döneminde 3,5 milyona çıktı. Demek ki kanunlu sayım, nüfusu kayda almada hayli etkili olmuş.

Gizli nüfus sayımını, sadece doğumu yazmak ve öleni silmek olarak gerekçelendirmek gerekli olup ama yeter şart değildir.

Nitekim 2007 Ağustos ayında Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu, "Dönmelerin listesi elimde... 1937'de devlet bu dönmeleri ev ev tespit etmiş" derken devletin neyi bildiğini açıklamış olmaktadır. Halaçoğlu, Kürt Alevilerin Ermeni dönmesi ve Kürtlerin bir kısmının da aslında Türkmen olduğunu iddia etmişti.[5]

Anlaşılan o ki, Başvekil İsmet'in layihanın esbabı mucibesine yazmadığını Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu, yıllar sonra deşifre etmiş olmaktadır.[6]

---

1 *TBMM ZC*, IV/23-5.7.1934, sf. 450-451; *Resmî Gazete*, 15 Temmuz 1934, no: 2752, sf. 4146.

2 *TBMM ZC*, IV/23-14.6.1934, sf. 140-163; *Resmî Gazete*, 21 Haziran 1934, no: 2733, sf. 4003-4009.

3 *Cumhuriyet*, 26.8.1934, sf. 2 ve 2.9.1934, sf. 2.

4 *Cumhuriyet*, 19.11.1934, sf. 2 ve 28.11.1934, sf. 2.

5 *Hürriyet*, 22.8.2007, sf. 1, 6; *Vatan*, 19.8.2007; *Evrensel*, 20.8.2007, sf. 6; *Radikal*, 20 ve 21.8.2007; *Milliyet*, 21.8.2007; *Gündem*, 23.8.2007.

6 Nevzat Onaran, *1934 'gizli nüfus' fişlemesi*, *Evrensel eki Evrensel Hayat*, 2.9.2007, sf. 8 ve *Tiroj*, 15 Eylül-15 Kasım 2007, sf. 21-23.

1938 Ağustos ayında imha harekâtı yoğunlaştı.

Genelkurmay Başkanlığı'nın 26.7.1938 tarih ve 51 sayılı planı 6.8.1938 tarihinde Reisicumhur Atatürk, Başbakan Celâl Bayar ve bakanlar imzasıyla bir kararname olarak onaylandı.[1]

Onaylanan bu plan 'Hayat Harekât'ı olarak icra edildi. 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Kâzım Orbay, harekâtla ilgili Başbakanlığa 12-15 Ağustos 1938 ve 8-12 Eylül 1938 tarihlerinde gönderdiği telgraflarda adresi şöyle yazdı: "Hayat harekât, Başvekâlete Ankara."[2]

Ankara dilinde imhanın adı, 'hayat'tı.

10-17 Ağustos 1938'de yapılan harekâtta 4. Umûmi Müfettişliğin yaptığı tespite göre, yani 7 günde, "Binlerce insan sürgün edilmiş, haydutların da binlercesi imha edilmiş" ve köyleriyle, komları (havyan barınakları) tarlaları da yakılmıştır.[3]

Bu durum Eylül ayında da sürdü.

3. Ordu Müfettişliği'nin raporlarına göre, ordu tarafından Tunçeli'nde iki defada toplam olarak yani 17 günde (10-17 Ağustos ve 6-16 Eylül 1938) yapılan tarama harekâtının sonucu şöyle aktarıldı:

> "Tarama bölgesi içinden ölü ve diri 7954 kişi çıkarılmıştır.
>
> 4. Genel Müfettişlikten isimleri verilen 101 kişiden 73'ü ele geçirilmiştir.
>
> 1019 silah toplanmıştır."[4]

Reisicumhur Atatürk başkanlığında hükümetin onayladığı plana göre, 'imha edilen' 7 bin 954 kişiden toplanan silah sayısı 1019 ve bu halde 7 kişiye 1 silah düşüyor ve bunun adıysa "ayaklanma veya isyan..."

Dersim'deki imhayla ilgili devletin tuttuğu Kasım 1939 tarihli istatistiğe göre, 13 bin 806 kişi öldürüldü ve 2 bin 967 kişi yakalandı ve 14 bini aşkın kişi de garp illerine sürüldü.[5]

Bu bilgiler Başbakanı Recep T. Erdoğan tarafından 23 Kasım 2011'de yaptığı konuşmada da aktarılmıştı.[6]

---

1 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu: 112, dosya gömleği: 755, sıra: 16.

2 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu:111, dosya gömleği: 749, sıra: 1 ve 4 ve 6 ve 8 ve 9 ve kutu:111, dosya gömleği: 750, sıra: 27 ve 28 ve 29 ve 38 ve 41 ve 42.

3 Reşat Hallı, age, sf. 463.

4 Reşat Hallı, age, sf. 478.

5 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu: 111, dosya gömleği: 751, sıra: 30; BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, kutu: 87, dosya gömleği: 51, sıra: 6. Hasan Saltık Arşivindeki belge önce hazırlanmış olmalı, öldürülen Dersimli sayısı: 13.160. (Mehmet Bayrak, *Dersim-Koçgiri*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2010, sf. 172.)

6 Recep T. Erdoğan'ın konuşmasıyla ilgili site: http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-23.11.2011-tarihli-il-baskanlari-toplantisinda-yaptigi-k/16314

Dersim'le ilgili biraz bilgi veren Başbakan, Dersim'den 2011 yılına gelerek 'demokratik vatandaşlık talebinde bulunan Kürtlerin imhasına devam edileceğini bir kez daha tekrar etti ve KCK operasyonu yapan polis şefi tonunda konuşmasını sürdürdü.

Dün Dersimli Kürt Alevilerin yaşadığı kırımın aynısını, 2011'de tüm Kürtlere reva görmek vicdansızlıktır.[1]

Oysa Dersim'i (Tunçeli) içeren IV. Genel Müfettişi Korgeneral Ekrem Baydar'ın, 26.8.1947 tarihli raporuna göre, Dersim'den 15.000 kişi ve Erzincan'dan da 3000 kişi batıya sürülmüştü.[2]

1935 nüfus sayımına göre 1926'da ilga edilen Dersim'in ilçelerinin toplam nüfusu 108 bindir.[3]

Bu halde resmî rakamlara göre üç-beş yılda Dersim nüfusunun üçte biri devletin özel operasyonuyla imha edildi; bunun yarısı öldürülürken, yarısı da sürüldü.

Dersim'deki imha operasyonuna bizzat Reisicumhur Atatürk'ün Muhafız Alayı da katılmıştır.[4]

Devlet, bizzat yaptığı operasyonla vatandaşı Dersimlinin bir kısmını sürdü, bir kısmını da öldürdü.

Esasında Yunan işgaline karşı verilen Türk Kurtuluş Savaşı'nda bile, Dersim'deki devlet operasyonundaki kadar insan hayatını kaybetmemiştir!

Türk Kurtuluş Savaşı'nda 2 bin 542'si Büyük Taarruz'da olmak üzere toplam 9 bin 167 kişi öldü ve 31.173 kişi de yaralandı.[5]

Resmî iki rakam:

– T.C. vatandaşı 13 bin 806 Dersimli Kürt Alevisi bizzat devlet operasyonuyla öldürüldü.

– Türk Kurtuluş Savaşı'nda 9 bin 167 kişi yaşamını yitirdi.

Bu kadar...

İşte bu, İttihatçıların özellikle 1915 Ermeni soykırımıyla temellendirdiği 'merkeziyetçi ve Türkçü' politikanın 1938 Dersim'deki icraatının bir sonucudur.

Hükümetin kanun ve yönetmelik hazırlığıyla düzenli silahlı askerî gücü karşısında her Dersimli bir hedefti.

Bizzat ordunun operasyonlarıyla üç-beş yılda T.C. vatandaşı Dersim nüfusunun üçte biri öldürüldü veya sürüldü!

---

1 Nevzat Onaran, *Erdoğan'dan 'özür' ve imha*, *Tiroj*, Ocak-Şubat 2012, sayı: 54, sf. 22-24.

2 Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arşivi-4, *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Derleyen: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011, sf. 519.

3 İstatistik Umum Müdürlüğü, *Nüfus Sayımları 1927-1950*, İstatistik Özetleri: 8, Ankara-1953, sf. 7.

4 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu:111, dosya gömleği: 745, sıra: 18 ve 19.

5 Sabahattin Selek, *Millî Mücadele*, cilt 2, ek: 19.

Dersimli Kürt Alevisinin yaşadığının, 20 yıl önce Osmanlı Ermenistan'ında Ermenilerin ve 1940-1945 yılları arasında Almanya'da Yahudilerin yaşadığından ne farkı var?

1.3.6- Cumhuriyet'te 19'uncusu

1920'li yılların başında Anadolu'nun çoğulcu yapısına yönelik bakış 1921 Anayasasına yansırsa da, sonraki gelişmeler bu yönde olmadı. Kırılma süreci yaşandı ve bunun en temel metni de 1925'teki Şark Islahat Planı'dır. Buna göre Türkçeyi hâkim kılma ve merkezileşme projesi kapsamında şiddeti esas alan politika izlene geldi.

Emekli Kurmay Albay Reşat Hallı, Genelkurmay kayıtlarına göre hazırladığı '*Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*' kitabında, Cumhuriyet ilanı sonrasında 1924-1938 yılları arasında resmî ifadeyle '18 kez ayaklanma' yaşandığını yazdı:

1- Nasturi ayaklanması (12-28 Eylül 1924)

2- Şeyh Said ayaklanması (13 Şubat-31 Mayıs 1925)

3- Raçkotan ve Raman tedip harekâtı (9-12 Ağustos 1925)

4- Sason ayaklanmaları (1925-1937)

5- Birinci Ağrı ayaklanması (16 Mayıs-17 Haziran 1926)

6- Koçuşağı ayaklanması (7 Ekim-30 Kasım 1926)

7- Mutki ayaklanması (26 Mayıs-25 Ağustos 1927)

8- İkinci Ağrı harekâtı (13-20 Eylül 1927)

9- Bicar tekil harekâtı (7 Ekim-17 Kasım 1927)

10- Asi Resul ayaklanması (22 Mayıs-3 Ağustos 1929)

11- Tendürek harekâtı (14-27 Eylül 1929)

12- Savur tenkil harekâtı (26 Mayıs-9 Haziran 1930)

13- Zeylan ayaklanması (20 Haziran-Eylül başı 1930)

14- Oramar ayaklanması (16 Temmuz-10 Ekim 1930)

15- Üçüncü Ağrı harekâtı (7-14 Eylül 1930)

16- Pülümür Harekatı (8 Ekim-14 Kasım 1930)

17- Birinci Tunceli (Dersim) tedip 1937 harekâtı (20 Mart-19 Ekim 1937)

18- İkinci Tunceli (Dersim) tedip 1938 harekâtı (2 Ocak-16 Eylül 1938)[1]

Bu sıralamada yer almayan Cumhuriyet ilanı öncesinde Koçgiri'de de bir katliam yaşandı, gerekçe aynıydı. Daha öncesinde Osmanlı'da da böylesi büyük imha operasyonları yaşanmıştır.

1 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972.

1921 Anayasası'nın kabulünden bir buçuk ay sonrasında Mart-Mayıs 1921'de Merkez Ordusu Komutanı Nurettin'in askerî birlikleri ve Topal Osman çeteleri Koçgiri'de Kürtleri katletti.[1]

1937-1938'de Dersim kırımını gerçekleştiren askerî birliklerin komutanı ve 4. Umûmi Müfettişi Korgeneral Abdullah Alpdoğan da, Sakallı Nurettin emrinde Koçgiri katliamını ve Karadeniz'de Pontosluları 'temizleme' operasyonunu yapan[2] komutanlardandır.

Sivas valisi Ebubekir Hazım Tepeyran, Koçgiri'de Sakallı Nurettin'in nasıl katliam yaptığını ve 132 köyü nasıl yerle bir ettiğini anılarında yazdı. 200 silah toplanmış ve 272 kişi öldürülmüştü.[3]

Her olayın kendi özeli araştırıldığında 'ayaklanma' diye tanımlamanın asıl nedeni, yapılan askerî operasyonu gerekçelendirmenin ötesinde pek de bir anlamı yoktur.

1984'te PKK'nin kalkıştığı eylemlilikle başlayan ve 30 yıldır yaşadığımız askerî söylemle 'düşük yoğunluklu savaş', Genelkurmay'ın resmî sıralamasına göre 19'uncusudur.

Gerçi 30 yıldır süren savaşa, 'yoğunluğu düşük' demek bile kabul edilecek bir şey değildir.

Toplumsal maliyetin bu şekilde numaralandırılması ne denli kör siyaseti ve vicdansızlığı yaşandığımızı tartışmasız göstermektedir.

Kürtlerin eşit vatandaşlık talebine karşı şiddeti esas alan 'Türkçü ve merkeziyetçi' politikanın, sosyal ve ekonomik maliyeti sürekli artırdığı, yukarıdaki sıralama çok açık ve net olarak ortaya koymaktadır.

Devletin Osmanlı'dan bugüne Kürtlerin demokratik vatandaşlık talebine karşı denemediği tek yol kalmıştır; o da, Kürtleri 'görecek ve sesini' duyacak, yani 'eşit vatandaşlık hukukunu' sağlayacak yapısal değişikliği gerçekleştirmektir.

1 Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Peri Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2002, sf. 300-308; Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı*, Gürer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2009.

2 İsmet Görgülü-1993, sf.313.

3 Ebubekir Hazım Tepeyran, age, sf. 211-219.

2. BÖLÜM

'Tasfiye'nin ekonomi politiği

Kapitalist üretim ilişkisinin bir kutbunda emekçi/işçi, öbüründe sermayedar vardır. Bu, burjuva ekonomi politiğinin emek ve sermaye temel çelişkisini oluşturur.

Bir de sermayedar, kendi içinde sektörel dağılımına ve millî kökenine göre çelişkiyi barındırır ki, bu öbürüne göre tali konumundadır.

Osmanlı'nın son döneminde 1910'larda hatta 1890'larda başlayan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yoğunlukla devam eden süreç, aynı zamanda sermayenin tali çelişkisinin de derinleştiği bir dönemdi. Politik gücü elinde bulunduran ve Osmanlı devletine hâkim olan askerî bürokrasinin sermaye birikiminde terciḥi, kimliğini oluşturan Türk-Müslüman burjuvazisi olmuştur. Bunun ekonomi politiği, piyasaya egemen olmak için politik gücün fiilen ve doğrudan desteğiyle 'öteki'ni tasfiye etmek amacıyla ekonomiyi kontrol etme kavgasıdır.

Böyle kolayca izah edilse de, ortada şöyle bir gariplik vardır:

Sermayenin tali çelişkisinin tarafları, Osmanlı'nın ve kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin tebaası veya vatandaşı olarak aynı ekonomi politik sistemin de 'ortak' egemenidir.

'Türkçü ve merkeziyetçi' politikayla 'ben' Türk'e (Hiç şüphesiz 'ben'in etnik Türk kimliğinin yanı sıra Müslüman dini kimliği de vardır. Fakat etnik kimlik, 1920'lerde dini kimliğe kıyasla öne geçtiği için, Müslüman olup Türk olmayanlar da tasfiyenin ekonomi politiğinin kurbanı oldu.) göre 'öteki' şöyle belirlendi: Genelinde Hıristiyan özelinde Ermeni ve Rum ile 'zamanla' Musevi, kısaca tüm gayrimüslimler ve gayri Türkler.

Aslında bu ifade yanlıştır, 'tüm' değil 'bazı gayrimüslimler'in ekonomik gücü vardır. Bunun karşılığı da 'tüm' Müslüman Türkler değil, 'bazı Müslüman Türkler'dir. Çünkü bazı Türklerin ve bazı gayrimüslimlerin oluşturduğu sermayedarların

sömürdüğü işçi sınıfı da, dinsel olarak Müslüman ve Hıristiyanlardan ve Musevilerden oluşmaktadır.

'Bazı' Türklerin, 'bazı' gayri Türklerin ekonomik gücünü tasfiye süreci aynı zamanda bütünsel olarak 'millî bir boğazlaşmaya' ve 'tüm' gayrimüslimlerin tasfiyesini hedefleyen bir içerik aldığı da bir gerçektir. Zamanla sömürülen emekçi gayrimüslimlerin tasfiyesi gündeme gelmiştir.

'Ben, Türk' ve 'öteki, gayri Türk' ayracına göre yakın dönem iktisat tarihinin derinliğine gidildiğinde sektörlerin çoğunluğunda bazı gayri Türklerin egemen olduğu belirlendi.

Osmanlı'nın 19 yüzyılın son çeyreğinde 30 sektörden sadece 4 tanesinde Türklerin çoğunluğu vardır. Geriye kalan 26 sektörde gayri Türkler egemen konumdadır. Matbuat da eklendiğinde gayri Türklerin egemen olduğu sektör toplamı 27'ye çıkmaktadır.[1]

Sektörlerle ilgili 'Türkler veya gayri Türkler şeklindeki tanımlamanın yanlış olduğu dikkate alınacak olursa, sektörlerde egemenlik 'bazı' Türkler ya da 'bazı' gayri Türkler elindedir. Buna göre 31 sektörün 27'sinde 'bazı' gayri Türkler ve 4'ünde 'bazı' Türkler egemen konumdadır.

Türklerin ekonomik dağılımda sektörel payının azlığı, sistemin o güne kadarki Osmanlı'nın ekonomi politiğinin doğrudan sonucudur. Bu, gayri Türklerin uyanık veya işbirlikçi ya da piyangodan para kazandığı şeklinde izah edilemez.

1890'lar sonrasında Osmanlı ekonomi politiğinde Müslüman-Türk lehine uygulamaların sonunda, gayrimüslimler payı azaldı.

1915'e kadar geçen zaman gayrimüslimlerin aleyhine işledi ve 1915 yılı itibariyle sermaye ile emeğin etnik dağılımında 'Müslüman Türkler payı yüzde 15'e ulaştı. [2]

Dönemsel olarak 1913 ve 1915'lerden itibaren İttihatçı hükümetin ekonomi politiği, Müslüman kimliğinden ziyade Türk etnik kimliğinde yoğunlaştı. İlk belirgin uygulama mülkiyetin yapısında oluşturuldu; kitlesel sürgün politikasıyla 'mülk ve sahibi' ilişkisi kopartıldı. Bu mülkler, fiilen 'sahipsizlik' niteliğinden dolayı emvâl-i metrûke olarak tanımlandı. 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu böylesi bir fiili uygulamanın hükümlerini içerdi. Bina, tarla, bağ, bahçe, dükkân, han, mağaza, fabrika gibi mülkün sahibi insanlar fiilen mülksüzleştirildi. Böylece Anadolu'da mülksüzleştirilmiş insanlar ve 'sahipsiz' mülkler yaratıldı. Bunu takip eden süreç de mülkleri sahiplendirmek oldu. İşte buydu mülkünü kaybeden açısından tasfiyesi ve mülkü alan açısından da transferi.

---

1 İTSO-50 yıl, sf. 28-33.

2 Gabriel Bie Raundal, Deportment of Commerce, Government Printing Office, Washington D. C. 1926, sf. 161, aktaran *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul-1980, sf. 6-7; DİE, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin Elli Yılı*, Ankara-1973, sf. 143, aktaran, Rıfat N. Bali, age, sf. 197.

Türk milliyetçiliğinin ekonomi politiği, sermayenin yani mülkün ve mülkiyetin, istihdamın ve ekonomik sürecin dilinin Türkleştirilmesi olarak yaşandı. Bu, aynı zamanda 'öteki'ni tasfiyenin de ekonomi politiğidir.

İstihdamın Türkleştirilmesi, şirketlerde fiilen 'gayri Türkleri' işten çıkartmak ve kamuda çalışmanın koşulunu 'Türk olmak'a indirgemek olarak yaşandı.

İlk sektörel tasfiye, Avukatlık Kanunu özelinde 960 avukattan 529'unun ruhsatının iptaliyle uygulandı.

1924 Nisan ayında çıkartılan Mahamat (Avukatlık) Kanunu[1] ile Türk-Müslüman avukatlar lehine tasfiye yaşandı.

Kanunun 'maddei muvakkate' yani geçici maddesinde, kanun neşrinden itibaren iki ay içinde Adliye Vekilinin atadığı memurun riyasetinde oluşturulacak komisyonun, dava vekillerinin 'evsaf ve şeraitiye' sahip olup olmadıklarının inceleneceği ve sonucuna göre uygun olmayanların kaydının silineceği belirtildi. Barodan tasfiye de bu maddeye göre yapıldı.

İstanbul Barosu'nda dosyası incelenen 960 avukattan 431'inin çalışma izni yenilenirken, çoğunluğu gayrimüslim avukatların izinleri iptal edildi. Milliyetçilik kriterine göre Müslüman avukatlar da barodan atıldı: 587 Müslüman avukattan 313'ü yani yüzde 53'ü ve 162 Rum avukattan 42'si yani yüzde 25'i ve 144 Ermeni avukattan 39'u yani yüzde 27'si ve 60 Yahudi avukattan 34'ü yani yüzde 57'si ve 7 diğer inançlara mensup avukattan 3'ü yani yüzde 42'si mesleğine devam etme hakkı alabildi. Bu şekilde birçok avukat ahlaki, mesleki ve kamu görevi kriterine göre tasfiye edildi. Gayrimüslim avukatların pek kamu görevinde bulunmadıkları için esas olarak ahlaki ve mesleki kriteri açısından çalışma izinleri iptal edildi.[2]

1924'teki bu tasfiye sonucunda kısa zamanda hedefe ulaşılmıştır ve gayrimüslim avukatların meslekte yok denecek bir düzeye indirildiğini göstermiştir.

1939'da 1631 avukattan ancak 127'si gayrimüslimdir ve bunların 8'i hariç hepsi İstanbul'dadır. Gayrimüslim avukatların dağılımı şöyledir: 45'i Rum, 31'i Ermeni ve 52'si (bunun 4'ü İzmir'de, 3'ü Edirne'de, 1'i Bursa'da ve 1'i de Balıkesir'de) Yahudi'dir.[3]

Bu, avukatlık mesleğinde 15 yılda hedeflenenin ne denli gerçekleştiğinin de dökümüdür.

Avukatlardaki bu tasfiyeyle yargıda fiili bir durum yaratıldı.

Tasfiyeye devam edildi; kapitalist ekonominin en önemli piyasası borsanın bile Türkleştirilmesi hedefiyle 'öteki'nin tasfiyesi formülü geliştirildi. Bazı Rum ve Yahudi sermayedarların etkin olduğu borsanın Türklerin eline geçmesi sağlandı.

---

1 3 Nisan 1340 tarihli ve 460 no'lu kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, Ankara-1948, sf. 384-388.

2 Levi-Yahudiler, sf. 52-53; Rıfat N. Bali, age, sf. 225; Samim Akgönül, age, sf. 78-79.

3 Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul-2011, sf. 226-227.

16 Mayıs 1929'da çıkartılan Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'na (madde 6/1) göre, borsa acentesi kurmak isteyenlerin Türk vatandaşı değil, "Türk olması" koşulu getirildi. Bu koşul, Borsa Nizamnamesi'ne göre (madde 8/1), borsa acentelerinde çalışanlar için de geçerli kılındı.[1]

Ekonomiye bu Türkçü bakışın sonucudur ki şirketler, 'millî olan ve olmayana' göre ayrıma tabi tutuldu. İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti'nin 6 Kasım 1929 tarihli kararlarına göre, oda kapsamındaki firmalar "mevcud hususi, ecnebi ve gayr-i millî teşekküller" olarak gruplandırıldı.[2]

1920'lerde siyasette esen Türk milliyetçiliği rüzgârının, ekonomiye yansımasının sonucu olarak avukatlarda tasfiyeye hız verilirken, şirketler de millî ve gayri millî ayrıma gidilmesi bir tesadüf olmasa gerek. Bundan hareketle İzmir'de odaya kayıtlı şirketlerin 'özel mevcut' ve yabancı ve gayri millî olarak sınıflandırılması, odanın kendiliğinden iş edinmesinin ötesinde anlamı olmalıdır. Büyük olasılıkla böylesine sınıflandırmanın, İzmir dışında İstanbul gibi diğer önemli vilayetlerde de yapılmış olması mümkündür. Çünkü bu sınıflandırma, Türkleştirme eksenine göre merkezi ve sektör bazında iktisadi getiri sağlamak amacıyla "mal veya hizmet alış ve satışı" açısından değerlendirme fırsatı verecektir.

Bu süreçte iktidar ekonomi politikasıyla, devlet erkinin tüm gücünü kullanarak 'öteki'nin elinden 'zorla' aldığı ekonomik imkânı 'ben'in sermaye birikimine aktarmanın piyasasını yarattı ve geliştirdi. Birinden ötekine transfer ya da birinin ekonomik potansiyelini tasfiye dönemi, aynı zamanda bir yıkım sürecidir de. Üretim gücü açısından, birinin yıkılması diğerinin yükselmesi, iki artı iki, eşit dört gibi sonuç vermez; çünkü aynı zamanda üretim bilgisi de darbe almaktadır. Onun için böylesi tasfiye ve transfer döneminin, hatta devamında toplumsal ve ekonomik maliyeti hayli büyüktür.

Ekonomide Türk-Müslüman hâkimiyeti, Türk milliyetçiliğinin güçlendiği Birinci Paylaşım Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı sırasında gelişti. Uygulanan ekonomi politikayla sermayedar konumdaki 'vatandaşın' bir kesimi güçlendirilirken, diğer kesimi zayıflatılmış ve tasfiye edilmiş oldu. İkinci Paylaşım Savaşı ortamında kuruşun önemli olduğu koşullarda icra edilen Varlık Vergisi dahi böyle bir 'vergi alırken tasfiye etmek' hedefinin aracı olarak uygulandı.

2.1- Millî mücadelenin 'Türk iktisadı'

İstanbul'un iktisadi vaziyetini tetkik etmek üzere İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası (İTSO), 1924 yılı başında İstanbul İktisat Komisyonu'nu kurdu. Odadan, bürokrasiden, Osmanlı Bankası'ndan, mekteplerden ve borsadan bazı kişilerin katılımıyla oluşan komisyon 14 kişidir. Düyun-ı Umumiye Türk Delegesi Cavit,

1 Samim Akgönül, age, sf. 83.

2 İZTO, İdare-2, sf. 388.

Komisyon Reisi olarak kaleme aldığı takdim yazısında, 29 Ocak-26 Kasım 1924 arasında 104 kişinin görüşü alınarak Türklerin iktisadi hayatıyla ilgili değerlendirme yapıldığını belirtti.

Raporda yapılan tespitleri, alıntılar tırnak içinde olmak üzere özetliyorum:

Türkler iktisada yöneldi: İstanbul'un iktisadi faaliyetlerinde Türk unsuru, pek yakın zamana kadar hâkim durumda değildi. "Meşrutiyetin ilanından sonra başlayan uyanış hareketi", Harbi Umumi'de bir derece zorla himaye altında genişletilmiş, Mondros Mütarekesi'nin verdiği felaket ders, bu eğilimi desteklemiş; millî mücadelenin kazanılması, siyasi ve iktisadi engellerin kırılması ve diğer sebepler, "Türklerde iktisadiyata karşı mevcut olan eski nefret ve husumeti, büyük bir muhabbete dönüştürmüştür."[1]

Gayrimüslimler hâkimdi: Kapitülasyonlar, yabancılara vergi muafiyeti, yerli gayrimüslim tacirlerin bir fırsat bularak yabancı himayesine girdiği bir dönemde Türkler himayeden mahrum kaldı. Bunun sonucunda iktisadi hayat, tamamıyla gayrimüslim unsurların eline geçmiştir.[2]

'Milleti hâkime olan Türkler, ordu, idare, siyaset ve 'milleti mahkûme olan gayrimüslimler' de bütün iktisadi meselelerle meşgul oldu. Sanat, ticaret, sarraflık, aracılık gibi hizmetlerin hepsine gayrimüslimler hâkimdi, Türkler yoktu.[3]

Milleti 'hâkime' ya da 'mahkûme' ifadesini, Fransız Devrimi sonrasında, öncesi kadar kabul edilecek bir tanımlama olmadığını dikkate almamak, tabiiyet yani vatandaşlık ilişkisini tahrip etmekten başka bir sonuç doğurmayacaktır.

Tümden bir tanımlamayla gayrimüslimlerin egemen olduğu, ayrımcı bir dil olup, aslında o bütünün içinde 'bazı' gayrimüslimler hâkimdi. Bir de bu sonuç, 'bazı' gayrimüslimlerin özel gayretiyle sağlanmayıp, Osmanlı sisteminden kaynaklandığına da dikkat edilmelidir.

Harbin yarattığı imkân: Harbi umumide gayrimüslimlere karşı gösterilen güvensizlik ve himayeyle Türk unsuruna ticaret yolunda yürümesi için fevkalade imkânlar yaratıldı. Bu imkânlardan yararlananların çoğunluğu, harpten sonra israf ve eğlenceyle kazançlarını kaybetti. Mütareke İstanbul'da Türkler için iktisadi açıdan feci seneler oldu. Millî mücadele "Türk iktisadiyatının gelişmesini millî ülküler sahasına çekti." Ekseni Türklerden oluşan yeni bir iktisadi denge vücuda getirmek uzun senelere bağlıdır. Bunun için yeni nesiller yetiştirmek gerekir. Bu da önünde bir gaye, ciddi bir programla vücuda gelebilir.[4]

---

1 *Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Tarafından Tanzim Edilen Rapor*, 29 Kanunusani-26 Teşrinisani 1340, Osmanlıca'dan çeviren: Aynur Karayılmazlar, Sadeleştiren: Doç. Dr. Ekrem Karayılmazlar, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul-2006, sf. 17, ve bundan sonra, İTSO-1924 Raporu.

2 İTSO-1924 Raporu, sf. 17.

3 İTSO-1924 Raporu, sf. 19-20.

4 İTSO-1924 Raporu, sf. 20-21.

1924'te Birinci Paylaşım Savaşı'nın Osmanlı piyasasının Türkleştirilmesine fırsat yarattığı tespiti de yapıldı.[1]

Osmanlı'da iktidara, dünya savaşı başlamadan önce de sonra da Müslüman Türkler hâkimdi. Yani Türkler savaşla birlikte iktidara sahip olmadı zaten elindeydi, bu anlamda kazanılan bir şey yoktu. İktidara hâkim olan Türklerin İttihatçı hükümeti, yönetme gücünün imkânını savaş ortamında rakip gördüğü 'öteki'ni tasfiye için kullandı. Bu anlamda bir yaratılan fırsattan ziyade, aranan bahanenin bulunması vardır.

Oda millileşti: Ekonomide [bazı] gayrimüslimlerin egemen konumda olmasının bir sonucu olarak kuruluş çalışmalarına 21 Nisan 1880'de başlanılan Dersaadet Ticaret Odası'nın zabıtlarına göre katılımcıların çoğunluğu gayrimüslimdi. 14 Ocak 1882'de resmen açılan 22 kişilik oda yönetiminin sadece 5 tanesi Müslümandı. Oda yönetimindeki dağılım 1914 yılı başında da benzer durumdadır; yönetimdeki 24 kişiden 6'sı Müslümandır. 24 kişinin üçü Fransız, İtalyan ve Rus'tur.[2]

Mütareke döneminde, 1918 sonrasında oda, "gayri millî bir müessese" haline gelmiştir. 1918-1923 dönemi başında oda yönetimindeki 11 kişinin isimlerine göre 6'sı Müslümandır.[3]

Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası yönetimi ve niteliğine yönelik köklü analiz 1923 kongresi sonrası için yapıldı.

Oda yönetimi seçimi 6 Eylül 1339 (1923) tarihinde yapıldı ve heyet 8 Eylül 1339'da (1923) toplandı ve Kavala'da Belediye Reisliği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti heyeti idare azalığı yapan Kavalalı İbrahim Paşa'nın oğlu Hüseyin, 8 Eylül 1339'da (1923) odanın birinci reisi seçildi. Hüseyin riyasetinde 'oda millileştirildi'. Hüseyin riyasetinde teşekkül eden yeni heyeti, millî iradenin oda tarihinde açtığı bir dönem oldu. Raporda, "Oda, Hüseyin beyefendinin riyasetlerine kadar geçen müddet zarfında hemen daima gayrı Türklerin elinde kalmıştı denebilir. Oda ve idare heyetlerinde Türk unsuru için en büyük mertebe..." denildi.[4]

Oda başkanı olmadan üç yıl öncesinde İttihatçı Kavalalı İbrahim Paşa'nın oğlu Hüseyin, Anadolu'daki Mustafa Kemal önderliğindeki Türk Kurtuluş Hareketine, İstanbul'dan cephane ve istihbarat hizmetinde bulunan ve Teşkilât-ı Mahsusa elemanlarının oluşturduğu 'Millî Müsellah Kuvvetler Grubu' Yönetim Kurulunun yedek üyesiydi ve *Tasvir-i Efkâr* gazetesi sahibi Ebuzziya Velid ise üyeydi.[5]

Oda yönetimi için 30 Mart 1926'da, 10 Teşrinievvel (Ekim) 1927 ve 5 Temmuz 1928 tarihlerinde yapılan seçimde seçilenlerin isimlerinden hepsinin Müslüman

1 Zafer Toprak-1982, sf. 21; Sina Akşin-2001, sf. 417.

2 İTSO-50 yıl, sf. 22, 44-54, 62-63, 91, 183.

3 İTSO-50 yıl, sf. 232, 237.

4 İTSO-50 yıl, sf. 221, 236, 263-264.

5 Hüsamettin Ertürk-1969, sf. 123-125, 206, 233, 336; İsmet Görgülü-1993, sf. 204.

olduğu anlaşılıyor. Ayrıca Oda Meclisi için 16 Mayıs 1926'da ve 14 Aralık 1931'de seçilenler de Müslümandır.[1]

O güne kadar nasıl tarif edildiğiyle ilgili net bilgi ifade edilmemiş olsa da, 1932 kongresi itibariyle gerek yönetime gerekse meclise seçilmenin birinci koşulu 'Türk olmak'tır.

İTSO Umumi Kâtip Mehmet Vehbi'nin makalesine göre, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1932-1934 dönemiyle ilgili 1 Ocak 1932'de yapılacak seçimlerde, birinci ve ikinci derecede seçmen olmanın koşulu sıralanırken, '1. koşul: Türk olmak'tır. Oda meclisine aza olmanın koşulu da yine Türk olmaktır.[2]

Cumhuriyet'in 10'uncu yılında İTSO'nun dergisinde Cumhuriyet özel sayısı hazırlandı ve Mustafa Kemal, "Türk varlığının Türk millî kültürünün en büyük dehası" olarak tanımlandı.[3]

İstanbul Türk burjuvazisinin 1923'teki seçimle millileştirdiği Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası, yönetimdeki millileşme aslında genelinde ekonominin ve özelinde sermayenin Türkleştirilmesinin oda yönetimine yansımasıdır.

2.2- 3 milyon Rum ve Ermeni'nin emvâli

Rum emvâli mübadelede gelenlere, terk ettikleri malların karşılığı olarak verileceği için, muhacir ve mültecilerle diğerleri tercihen Ermeni emvâlinde iskân edildiler. İskân bölgesinde ihtiyaç duyulması halinde Rum emvâli de kullanıldı.[4]

Mübadeleden evvel 1923 öncesinde, 1914'lerden itibaren harice kovulan ve dâhile sürgün edilen Rumların emvâli de, Ermenilerin emvâliyle birlikte muhacir iskânı için kullanılmıştır. Nitekim bunun ilk tartışması Ege'de Balkan muhacirlerinin iskânı nedeniyle 6 Temmuz 1914'te Mebusan'da[5] yapıldı.

İskân politikası kapsamında Müslüman mübadil ve mülteciler ile bütün muhacirlerin yerleştirildiği gayrimenkuller, resmen ifade edildiği biçimiyle esas olarak Rum ve Ermenilerindir; ayrıca diğer 'öteki'lerin 'el konulan' malları da iktidar tarafından bu kapsamda kullanılmıştır.

1910'ların ilk yarısında İttihatçı hükümetin milliyetçi politikasıyla Trakya ve Ege sahilinden Yunanistan'a göç ettirdiği Rumların ardından kalanlar da 1920'lerde mübadeleyle gönderildi ve böylece İstanbul haricinde Anadolu Rumlardan 'temizlendi'.

---

1 İTSO-50 yıl, sf. 296-309.

2 *İTSO Mecmuası*, 1931-Teşrinisani, sayı: 11, sf. 433-434.

3 *İTSO Mecmuası*, 1931-Teşrinisani, sayı: 10, sf. 1-40.

4 İskân Tarihçesi, sf. 37, 53-54.

5 MMZC, 1330/1-26, 23 Haziran 1330, sf. 606-613.

Birinci Paylaşım Savaşı'nda harice sürgün ve 1920'lerde mübadeleyle birlikte 10 yılda tahmini olarak en azından 1,5 milyon Rum asırlardır yaşadığı toprağından kopartıldı.

İttihatçı hükümetin benzer imha operasyonunu, Rumlardan önce Anadolu'nun kadim halklarından Ermeniler yaşamış, 1910'lu yıllar ikinci yarısında canına kastedilmiş ve malı da gasp edilmiştir.

Osmanlı'nın 1914 nüfus sayımına göre, Katolikler dâhil Ermeni nüfusu 1 milyon 230 bin, Rum nüfusu 1 milyon 729 bin ve 187 bin Yahudi hariç genel olarak Hıristiyan nüfus toplamı 3,1 milyondur.[1]

Osmanlı'nın bu nüfus rakamıyla, Ermeni ve Rum patrikliğinin kendi cemaatinin nüfus rakamı arasında önemli sapma vardır. Patrikliklere göre Ermeni ve Rum nüfus toplamı 3,9 milyon civarındadır. Osmanlı'da 1912 yılına ait olmak üzere Ermeni Patrikliği'ne göre Ermeni nüfusu toplamı 1 milyon 915 bin, Fener Rum Patrikliği'ne göre Rum nüfusu 2 milyon 20 bindir.[2]

1914 yılıyla ilgili bir başka çalışmadaysa 5,1 milyon Hıristiyan nüfusun 1,8 milyonu Ermeni ve 2,2 milyonu Rum'dur. [3]

Nüfus verileriyle ilgili bu tartışmalı durum dikkate alındığında böylece 1920'lerin ilk yarısında en azından 3 milyonu aşkın genelinde Hıristiyan ve özelinde Ermeni ve Rum'un tüm malı ve mülkü, gerek mübadelede ve gerekse daha önce gelen Müslüman muhacirlere ve mütegallibeye ve bürokrasiye dağıtıldı veya yok pahasına satıldı.

Düşünmek gerek, 1927 sayımına göre Türkiye nüfusuysa 13 milyondu.

Aslında yapılan, devlet operasyonuyla Ermeni ve Rum'un mülkiyetinin tasfiyesi, yani Türkleştirilmesi'dir.

Devletin, 1910'lu ve 1920'li yıllarda muhacirle, mülteciye dağıttığı veya sattığı emvâlin tamamına yakınını, sürgünle 'imha' edilen ve mübadeleyle terki vatan eden bu 3 milyon Ermeni ve Rum ile 'öteki'lerin geride kalan emvâli oluşturdu.

İskân sırasında verilen sadece arazi veya tarla değil, bağ bahçe ve mesken olan binalar da dağıtılan veya satılan gayrimenkuller arasındadır.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 12 Kasım 1934'te Manisa Saylavı (mebusu) Refik İnce'nin sualini yanıtlarken, önemli miktarda arazinin dağıtıldığını ifade etti:

> "1923 tarihinden 1933 tarihine kadar Türkiye'ye gelen muhacirlerin miktarları mübadil 99.709 evde 379.913 kişidir. Muhacirlerin miktarı, yani mübadele mıntıkası haricinden gelenlerin miktarı 58.627 evde 248.392'dir. Bunun yekûnu ev olarak 157.836, nüfus olarak da 628.305'tir. Bunlara 107.564 ev, 16.315 arsa, 15.201 dükkân, 6.230.971 dönüm arazi verilmiştir. Mübadillere ayrıca kanun mucibince

1 Kemal H. Karpat, age, sf. 226.

2 Kevorkian-Paboudjian ile Alexandirs, aktaran, Fuat Dündar-2008, sf. 448-449.

3 Kevork Aslan, *Ermenistan ve Ermeniler*, İstanbul-1914, sf. 119, aktaran, Esat Uras, age, sf. 137.

verilen muhtelif renkli bonolar bunun haricindedir. Bu bonoların yekûnu da 6 milyon lira tutar... Kendilerine emvâli metrûkeden ve millî araziden toprak verildiği gibi istimlâk suretile ve 1505 no'lu kanuna göre, toprak verilmiştir. Bundan sonra çıkacak en mühim mesele, bundan sonra gelecek muhacirlere toprak bulmak keyfiyetidir. Çünkü devlet malı olarak pek az toprak kalmıştır... Demin de söylediğim gibi memlekete 923'ten 934 senesine kadar 1 milyona yakın Türk gelmiştir. Demek ki bizim 25 senede bir nüfusun tezauf edeceği (iki misli artacağı) hakkındaki kaideye bu kuvvetli elemanların tesiri ile 2 milyon Türk daha ilave edebileceğiz... bugün Türkiye Türkleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti hariçteki... kendi kardeşleri Türklerle de alakadardırlar... Türk muhacirleri haricinde büyük bir akına mani olacak gerek siyasi, gerek idari her türlü tedbirler alınmıştır."[1]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın bu soruya verdiği yanıt, aynen *Cumhuriyet* gazetesinin de haberidir.[2]

1 milyon Türk muhacirin geldiğine dikkat çeken Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın da belirttiği gibi, 3 milyon Ermeni ve Rum'un geride kalan emvâli, muhacirleri ve devletin uygun bulduğu kimseleri mülkleştirmede kullanılmıştır.

Muhacirlerin sorunlarıyla ilgili takriri yanıtlayan Başvekil İsmet, iskânda kullanılan emvâlin Ermeni ve Rumlara ait olduğunu resmen ifade etti.

3 Mart 1924'te Zonguldak Mebusu Halil'in Balkan Harbi'nden sonra Rumeli'nden gelen muhacirlere verilen emlâkin daha sonra tekrar vaziyet edilmesiyle yani geri alınmasıyla ilgili 28 Ocak 1924 ve 8 Mart 1924 tarihli soru önergesini Başvekil İsmet yanıtladı. Başvekil İsmet, gerek Ermenilerin dâhile naklinden ve gerek 'kendi rızalariyle Yunanistan'a giden veya kısmen dâhile naklolunan Rumlar"ın emvâli gayrimenkulünün 8 Eylül 1332 (21 Eylül 1916) tarihli Mütemevvilan Kanunu gereği Balkan Harbi'nden sonra gelenlere verildiğini beyan etti. Harbin bitimiyle dönen Ermeni ve Rumların emvâle sahip çıktığını ve böylece sorunlar yaşanmaya başladığını belirten Başvekil İsmet, bu tür istisnai muamelelerin Lozan Sulh Muahedesiyle hükümsüzlüğünün kabul edildiğini ve mübadillerin emvâliyle muhacirlerin yaşadığı sorunların aşılacağını vurguladı.[3]

8 Teşrinievvel 1340 (8 Ekim 1924) tarih ve 972 no'lu 'Bazı Muhacirine Tasfiyei Katiyeye Değin İcar Mukabilinde Emvâl İta ve Bedeli İcarının Tecili Hakkındaki Talimatnamenin Meriyete Vaz'ına Dair Kararnameyle' kabul edilen talimatnamede de, hükümet yedindeki emvâli gayrimenkûlenin Ermeni ve Rumlara ait olduğu (madde 11) belirtildi.[4]

Muhacire ya da mülteciye veya harpte evi zarar görene veyahut başkalarına verilen dağıtılan ya da satılan emvâli gayrimenkuller de Ermeni ve Rumlara aittir.

1 *TBMM ZC*, IV/25-12.11.1934, sf. 14-19.

2 *Cumhuriyet*, 13.11.1934, sf. 1 ve 6.

3 *TBMM ZC*, II/7-3 Mart 1340, sf. 69-70, ve tarihlerde karışıklık var, zabıt tarihi 3 Mart, oysa Başvekil İsmet'in cevap tarihi 13 Mart 1924 ve Mebus Halil'in bir soru önergesi tarihi de 8 Mart 1924.

4 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, 658-662.

Dâhiliye Vekilliği hem muhacirleri iskân ederken hem de muhacirlerin iskân edileceği arazi belirleme çalışmalarına devam etti. İskân için sahibi olan araziler üzerinde çalışma yapılamayacağına göre, "...devlet malı pek az toprak kalmıştır" diyen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın mecliste[1] ifade ettiği gibi metrûk yani o anlamda 'terk edilmiş' arazilerle ilgili çalışma yapılarak, 'Murad ve Van Gölü Havzası'nda 18,3 milyon dekar arazi belirlendi.

'Şark Islahat Planı' çerçevesinde Dâhiliye Vekilliği Nüfus Umum Müdürlüğü'nün 1935'teki *'Geçen 4 Yılda Yapılan ve Gelecek 4 Yılda Yapılacak İşler'* raporuna göre, Muş, Malazgirt, Varto, Patnos, Antep, Eleşkirt, Karaköse, Hınıs, Diyadin, Bingöl, Nemrut Dağı etekleri ile Van Gölü havzasında muhacirlerin iskân edileceği 18 milyon 350 bin dekar arazi tespit edildi.[2]

Muş ovası Başvekil İsmet İnönü'nün de dikkatini çekti ve 12 Temmuz 1935 tarihli günlüğüne buranın Kürtlere karşı mutlaka Türklerle doldurulması üzerinde durdu:

> "...Muş ovası boş kalırsa tehlikeli olur. İskân olursa Türklüğün sağlam temeli olur. Boş halinde, harici tehlikeden başka, er geç Kürtler burasını doldururlar. O zaman hakikaten Kürdistan yekpare olarak teşekkül eder... Özmen (sf. 168'de, Abidin Özmen, 1. Umumi Müfettiş, yayına hazırlayan notu) bugün güzel bir fikir söyledi. Seyyar doktorlar vasıtası ile Kürt mıntıkalarına girmek-Aklım yattı."[3]

Şarkta muhacirlerin iskânı için Ermenilerden metrûk 18,3 milyon dekar arazi tespit edildi. Bu arazinin tamamen muhacirlere iskânını önererek, Kürtlerin yerleşmesinin önlenmesi üzerinde duran Başvekil İsmet, 1. Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in söylediği ve aklının yattığını kapalı bir biçimde yazdığı "seyyar doktorlar vasıtası ile Kürt mıntıkalarına girmek" şeklinde kaleme aldığı öneri, bugün de zaman zaman gündeme getirilen Kürt kadınlarının kısırlaştırılması olduğu anlaşılıyor.

1930'lardan bugüne irade ve uygulama birliğinin varlığı, amaçlananın ne olduğunu yeterince ortaya koymaktadır.

Sürekli nüfusunu artırma gayretinde olan T.C. hükümeti için metrûk arazinin varlığı, hariçten yeni muhacirlerin gelmesini teşvikin aracı olarak kullanıldı.

Makedon sorunundan beri İttihatçılar, muhacir iskânına hem nüfusun hem de mülkiyetin Türkleştirilmesi olarak baktığı için mevcut politikalarla devletin stokunda biriken metrûk arazinin doldurulması için muhacir iskânına hep öncelik vermiştir. Cumhuriyet döneminde de benzer politika sürdürülmüş, muhacir iskânı 'merkezi ve millî' bir devlet politikası olarak Türkiye'ye muhacir akınını bir

1 *TBMM ZC*, IV/25-12.11.1934, sf. 15.

2 *Geçen 4 Yılda Yapılan ve Gelecek 4 Yılda Yapılacak İşler*, Dâhiliye Vekilliği Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekalet Matbaası, Ankara-1935, aktaran, Şark Planı-1925, sf. 173-174.

3 İnönü Defterleri-1, sf. 171.

anlamda teşvik etmiştir. Bu politikanın belirleyicisi Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'dır ve milyonları bulan muhacirden bahsetmektedir.

Muhacir iskânıyla ilgili 4 yılda yapılan ve sonraki 4 yılda yapılacak olan şöyle özetlenmiştir:

İskân edilecek araziyle birlikte buralara yerleştirilecek nüfusa yönelik plan gündemdedir.

1935'te yıllık 50 bin olmak üzere beş yılda 250.000 muhacir İskân edilebilir planı yapılmaktadır. Muş Ovasına Rusya ve İran'dan gelen ve Karadeniz'de toprağı olmayan 50.000 kişiyi doldurmak mümkündür. Diğer 200.000 göçmeni de Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya Türkleri teşkil eder. 50.000 aile ve 250.000 kişinin toplam masrafı, 15,2 milyon liradır. Ayrıca Türkiye'nin Trakya ve şark vilayetleri dışındaki illere de 1000 ailenin iskânı için beş sene için 1 milyon 125 bin liralık tahsisata ihtiyaç vardır.[1]

Planın yapıldığı yılda, 1935'te 51 bin civarında muhacir geldi, ama sonraki yıllarda aynı tempo sürdürülemedi. 1924'te 208.886 olan gelen yıllık mübadil ve mülteci toplamı, 1929'da 19 bine ve 1931'de 11 bine kadar gerilerken, 1934'te 34 bine çıktı. Sonraki yıllarda savaşın da etkisiyle azaldı.[2]

İttihatçılardan miras dışarıdan nüfus ithali, 1950'li yıllara kadar ve hatta daha sonrasında da gündeme getirilen resmî bir Ankara politikasıdır. Böylece hem Müslüman veya Türk nüfusunu arttırarak 'öteki'nin yoğunluğu eritilmiş hem de Ermeniler ve Rumlardan metrûk arazi ithal nüfusla doldurulmuştur.

2.3- İstihdamın Türkleştirilmesi

Türkleştirme operasyonunun bir parçası da istihdamdır. Bildik liberal iktisadi söyleme göre emek piyasasının Türkleştirilmesidir. Bu dönemde Türk ve Türk ırkı, resmî yetkililerin en önemli referans gösterdikleri tanımlamadır.

Nitekim 1924 Anayasası'nın kabulünden yaklaşık iki ay öncesinde, resmen ifade edildiği gibi T.C. vatandaşı olup da, etnik kökeni Türk ve dinen Müslüman olmayanlar resmen Türk dışında, gayri Türk olarak tanımlandı. İstanbul Mebusu Ali Rıza'nın, Cumhuriyet ilanı öncesinde şirketlerde Türk memur istihdamı hakkındaki 13 Ekim 1923 tarihli soru önergesini Nafıa Vekili Süleyman Sırrı, yaklaşık dört ay sonra yanıtladı. Vekil Süleyman Sırrı, Tramvay Şirketi, Tünel Şirketi, Şark Demiryolu, Elektrik Şirketi ve Terkos Su Şirketi'nde Türk ve gayri Türk istihdamı hakkında bilgi verdi. Gayri Türklerin işten çıkarılmasıyla ilgili uygulamanın sürdüğünü ifade etti.[3]

---

1 *Geçen 4 Yılda Yapılan ve Gelecek 4 Yılda Yapılacak İşler*, Dâhiliye Vekilliği Nüfus Umum Müdürlüğü, Başvekalet Matbaası, Ankara-1935, aktaran, Şark Planı-1925, sf. 178, 182-183.

2 İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı, 1940-1941*, cilt: 12, Ankara, sf. 88.

3 *TBMM ZC*, II/5-6 Şubat 1340, sf. 612-614.

Nafıa Vekilinin açıkladığı istihdamın Türkleştirilmesine yönelik politikanın 1926'da yoğunlaştırıldığı anlaşılıyor. Çünkü Ticaret Müdüriyeti, İzmir Ticaret Odası yönetiminden bu yönde doğrudan talepte bulundu. Bunun üzerine toplanan İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti, oda azalarının işyerlerinde istihdam edecekler hakkında devletin talebiyle ilgili 27 Haziran 1926'da yaptığı toplantıda aldığı 6 no'lu kararı şöyledir:

> "[İzmir] Ticaret Müdüriyetinden gelen bir tezkerede Türklerin müesseselerimizde istihdamlarını teshil (kolaylaştırmak) içün münasib bir şekil bulunması temenni edildiğinden bu hususda cereyan eden müzakere neticesinde oda azası beylerin her fırsatda meslekdaşlarımıza bu hususda teşvikatda bulunmasına ve ayrıca tüccar nezdinde resmî bir tazyik (baskı) yapılmasına imkân olmadığı taht-ı karara alınmışdır."[1]

İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti, bu kararıyla istihdamla ilgili devletin resmî kararını ilan ediyor. Buna göre:

1- [İzmir] Ticaret Müdüriyeti, odaya bir yazı gönderdi. Ticaret Müdüriyeti yazısında, doğrudan Türklerin istihdamı kolaylaştırma temennisinde yani isteğinde bulundu.

2- İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti yazıyı görüştü. İdare Heyeti, oda üyelerine bu hususta teşvikte bulunulması, ama bir baskı yapılmaması kararını aldı.

Devlet, ilgili birimiyle İzmir Ticaret Odası'ndan doğrudan talepte bulundu ve Türklerin istihdam edilmesini istedi. Odanın yazılan resmî kararı, gereğinin yapılması sırasında 'baskı yapmamak' şeklinde olsa da, fiili uygulamanın farklı olması mümkündür.

İzmir Ticaret Odası'na gönderilen Türklerin istihdam edilmesiyle ilgili devletin yazılı talebi, büyük olasılıkla İstanbul, Ankara, Adana veya Bursa gibi diğer odalara da gönderilmiştir.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun icra edildiği 1926 Türkiyesi'nde bu tür isteklerin yerine getirilmemesi mümkün mü?

İstiklâl Mahkemesi de orada, savcısı da...

Bu, Ticaret Müdüriyeti'nin İzmir Ticaret Odası'ndan ilk isteği değildir. Ticaret Müdüriyeti'nin bir buçuk ay önce gönderdiği yazısı da, Türk Ocaklarından Türkçe ders alınmasıyla ilgilidir.

İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti, 5 Mayıs 1926'da yaptığı toplantıda Türkçeyle ilgili alınan 4 no'lu kararı, "Türk Ocağı dâhilinde Türkçe Ticaret Dersleri tedris edileceğinden, Oda'nın bu hususda yardım etmesi hakkında Ticaret Müdüriyeti'nin tezkeresi okunarak cereyan eden müzakere neticesinde Oda'nın büdcesi müsaid olmadığından bu babda arzu edildiği şekilde yardım edilemeyeceği yalnız kursa

1 İzmir Ticaret Odası, *İdare Heyeti Defteri-I, 1926-1928*, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-7, İzmir-2008, sf. 74, ve bundan sonra, İZTO, İdare-cilt.

devam edecekler arasında kabiliyetli talebe bulunduğu takdirde ticaret mektebi muallimlerine günün münasib saatlerinde ders kabul etdirilerek muallimler içün verilmesi icab eden ücrete mukabil Oda'ca ufak bir muavenetin yapılması imkân dâhilinde olduğuna dair cevap yazılması" hakkındadır.[1]

Anlaşılan o ki [İzmir] Ticaret Müdüriyeti, İzmir Ticaret Odası'na Türk Ocaklarının Türkçe Ticaret Dersleri vereceğiyle ilgili gönderdiği yazı heyet tarafından görüşüldüğü ve bütçenin yetersiz olduğu ve istekli olanlar için belli bir destekte bulunulacağı hakkında cevabi yazı gönderilmesine karar verildi.

İzmir Ticaret Odası Meclisi de, çeşitli toplantılarında Türkçe hakkında birçok karar aldı. Oda meclisi, 28 Mayıs 1925'teki 81'inci toplantıda istidaların Türkçe yazılması, 17 Ağustos 1925'teki 93'üncü toplantıda oda bünyesinde Türkçe konuşulması, 6 Kanunisani (Ocak) 1926'daki 114'üncü toplantıda defterlerin Türkçe tutulması kararını kabul etti.[2]

İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti, 6 Teşrinisani (Kasım) 1929 tarihli kararlarından 5'incisinde de, yeni bir ayrımcılığa gitti ve şirketleri 'mevcud hususi, ecnebi ve gayri milli'[3] olarak sınıflandırdı.

İzmirli sermayedarların teşkilatı İzmir Ticaret Odası'nın yetkili organları, Türklerin istihdam edilmesi, Türkçenin hâkim dil haline getirilmesi ve şirketleri sınıflandırırken hem yabancı hem de gayri millî ayrım yapılması, odanın resmî ideolojiye göre ne denli uyum gösterdiğini ya da göstermek zorunda kaldığını ortaya koymaktadır.

1923-1930 döneminde istihdamın Türkleştirilmesinde hükümetin, yabancı ve T.C. vatandaşı gayrimüslimlere ait imtiyazlı şirketlerde çalışan yabancı ve gayrimüslimlerin işten çıkarılarak yerlerine Müslüman-Türklerin istihdam edilmesini sağlayan girişimleri oldu. Bu, etnik ve dinsel kriterlere dayalı bir ayrımcılıkla yürütüldü.[4]

'1'inci Madde: Türk olmak'

Devletin bir kurumunun işe alacağı kişi için öne sürdüğü 'Türk olmak' birinci şartını, 1920'lerin sonu ve 1930'lar Türkiyesi'nde sadece 'Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olmak' anlamında kullanıldığını iddia etmek saflık değilse, 'Türkleştirme' resmî politikasını maskelemekten öte bir anlamı yoktur.

1 İZTO, İdare-1, sf. 56.

2 İZTO, Karar-2, sf. 326, 264, 434.

3 İZTO, İdare-2, sf. 388.

4 Murat Koraltürk, age, sf. 229-264.

– Maarif Vekâletinin mekteplere alınacak talebeyle ilgili verdiği ilanda[1],

– Maarif Vekâleti orta mektepler için çeşitli branşlarda alınacak muallimlerde[2],

– Maliye Vekâleti, Maliye Müfettiş Muavinliği imtihanına girmek için[3],

– Gümrük Müfettiş Muavinliği müsabakası imtihanına katılmak için[4],

– Tütün İnhisarı İdaresi Umum Müdürlüğü Tütün Eksper Kursu alacağı 25 talebede[5],

– Hava Makinist Mektebine girecek talebelerde aranan[6],

– Eskişehir Hava Mektebi'ne gireceklerde[7],

– Matbuat Kanunu gereği gazete ve risale sahiplerinde [8],

– Ziraat Bankası yapacağı şeflik sınavında[9] aranan birinci koşul 'Türk olmak'tır.

Bazen Türk ve Türkiye aynı anlamda da kullanıldı.

Hilâliahmer Hasta Bakıcı Mektebine girecek genç hanımlarda aranan birinci koşul 'Türk tabaası [tebaası] olmak'[10] iken, İstanbul Tramvay Şirketi'ne alınacaklarda 'Türkiye tebaasından olmak'[11] şeklinde ilan edildi.

Devletin ismiyle birlikte resmiyete en uygun 'Türkiye Cumhuriyeti tebaasından olmak' tarzında tanımlama da yapıldı; gerçi ilandaki ifade 'tabaasından'dır.

– Yüksek Orman Mektebine girmek[12],

– İstanbul Küçük Sıhhat Memurları Mektebine girmek[13],

– İstanbul Fen Fakültesine girmek[14],

---

1 *Cumhuriyet*, 19.8.1929, sf. 4 ve 21.8.1929, sf. 4 ve 23.8.1929, sf. 5.
Maarif Vekili Cemal Hüsnü, yeni ders senesine girerken yaptığı konuşmada "Ve fikirleriniz yeni Türk dünyasının büyük yaratıcısı Gazimizin ideallerine makes olacaktır (yankılanacaktır). Sizler ellişer çocuk okutuyorsunuz... tertemiz Cumhuriyet çocukları yarın cihanda asil ırkının iddialarını isbat edecek bütün bir Türk dünyasıdır... Vazifenize başlarken bunları sizlere hatırlatmağı ve sizlerde doğan büyük Türk medeniyet âlemini selâmlamağı büyük bir şeref bilirim" dedi. (*Cumhuriyet*, 12.9.1929, sf. 1, 4.)

2 *Cumhuriyet*, 28.3.1930, sf. 8 ve 26.7.1931, sf. 7 ve 10.5.1932, sf. 6.

3 *Cumhuriyet*, 28.1.1930, sf. 5 ve 30.1.1930, sf. 7 ve 31.1.1930, sf. 7.

4 *Cumhuriyet*, 7.9.1929, sf. 5 ve 10.9.1929, sf. 7 ve 14.9.1929'da sf. 6.

5 *Cumhuriyet*, 13.9.1929, sf. 5 ve 4.8.1930, sf. 4 ve 22.8.1930, sf. 7.

6 *Cumhuriyet*, 15.7.1931, sf. 4 ve 1.7.1933, sf. 7 ve 28.6.1935, sf. 11.

7 *Cumhuriyet*, 2.7.1933, sf. 7.

8 *Cumhuriyet*, 26.7.1931, sf. 1, 4 ve 5.

9 *Cumhuriyet*, 15.12.1937, sf. 9.

10 *Cumhuriyet*, 23.8.1929, sf. 4 ve 25.8.1929, sf. 5 ve 27.8.1929, sf. 5.

11 *Cumhuriyet*, 8.9.1929, sf. 4 ve 9.9.1929, sf.4 ve 19.9.1929, sf. 5.

12 *Cumhuriyet*, 22.8.1929 sf. 6 ve 27.8.1929 sf. 5 ve 28.9.1929 sf. 6 ve 27.7.1931, sf. 6.

13 *Cumhuriyet*, 24.8.1929, sf. 4 ve 29.8.1929, sf. 5.

14 *Cumhuriyet*, 15.7.1931, sf. 4.

– Askerî Tıbbıyye Mektebine girmek[1] için aranan birinci şart, 'Türkiye Cumhuriyeti tabaasından olmak'tır.

Devlet kendi vatandaşlarında aradığı öncelikli resmî özellik 'Türk olmak' şeklinde tanımlanmış ve bunun ne anlama geldiğinin ifadesi, gayri Türk ve gayrimüslim Rum, Ermeni ve Musevi ve diğerlerinden bir vatandaşın 'memur' olamamasıyla yeterince izah edilmektedir.

Nitekim 788 no'lu Memur Kanunu'na göre, memur ve müstahdem olmanın 1'inci şartının 'Türk olmak' (madde 4 ve 5) olarak belirlenmiş olmasının sonucudur ki[2] gayrimüslim bir kişi memur olamadı.

Kamuda gayri Türklerin tasfiyesine ve Türklerin istihdamına yönelik resmî faaliyet, bizzat kanunla kalıcı hale getirildi. Bunun için 788 no'lu 'Memurin Kanunu'nun[3] 4'üncü maddesinde, "Memur olabilmenin 1'inci şartı Türk olmak" ve 5'inci maddesinde, "Müstahdem olmanın 1'inci şartı Türk olmak"[4] olarak belirlendi. Bunun içindir ki T.C. vatandaşı bir Hıristiyan veya bir Yahudi memur dahi yok.

Resmî olarak 'Türk olmak' koşulu öne sürülünce, ilandan anlaşıldığı kadarıyla özel sektör de bu sese kulak vermiş olmalı ki, aradığı koşulu o yönde netleştirmiştir.

İlana göre büyük bir fabrikada çalışmak üzere işçi alınacaktır. İlan başlığı: 'İşçi aranıyor'. İlanda koşullar belirlenirken, vurgulanan bir talep de, "İşçiler; Türk ve sıhhati tamamen yerinde olacak..." şartıdır.[5]

Sadece memurda değil, işçi olarak çalışacakta aranan öncelikli koşul da, vasıftan evvel 'Türk olmak'tır.

Türklerin yapacağı işler

1924'te memur statüsünde çalışanlardan gayri Türklerin işten çıkarılmasının, 1926'da Ticaret Müdüriyeti'nin İzmir Ticaret Odası'ndan istihdamda Türklerin teşvik edilmesi talebinde bulunmasının, 1930'lara doğru kamuda istihdam edileceklerde ve mekteplere girmede 'Türk olmak' şartının öncelikle belirtilmesinin ardından, meslek açısından genel kanuni bir düzenleme yapıldı.

11 Haziran 1932 tarih ve 2007 no'lu 'Türkiye'deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun' ile Türk vatandaşlarının yapacağı meslekler tek tek, ayak satıcılığı, çalgıcılık, bar oyunculuğu ve şarkıcılığı, baytarlık vs. olarak sıralandı. 5'inci maddeye göre, kanun neşrinden itibaren bir yıl içinde

1 *Cumhuriyet*, 22.8.1930, sf. 5 ve 24.8.1930, sf. 7.

2 *TBMM ZC*, II/23-15.3.1926, s.179-180.

3 *TBMM ZC*, II/23-18.3.1926, sf. 251-262.

4 *TBMM ZC*, II/23-15.3.1926, s.179-180.

5 *Cumhuriyet*, 4.7.1933, sf. 8 ve 5.7.1933, sf. 8 ve 7.7.1933, sf. 8.

ecnebiler işlerini terk etmeye mecburdur.[1] Kanunun yürürlüğe girmesi önce bir, ardından iki yıl ertelendi.[2]

Layihanın görüşülmesi sırasında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, izahatta bulundu ve "Umumi harpte kapitülasyonların bir taraflı ilgası üzerine bazı sanatlar Türklere hasredildi. Biz bu hakkın en büyüğünü Lozan'da kazandık. Lozan'da bazı sanatlar ve meslekleri vatandaşlara hasrettik. Son kalan birkaç kısım vardı, onları da bu kanunla ikmal ve itmam etmiş (tamamlamış) oluyoruz" diye konuştu. Vekil Şükrü Kaya, 'amme emniyetine taalluk eden' (kamu güvenliğine ilişkin) şoförlük, kapıcılık gibi işleri, hamallık gibi kamu hizmetiyle ilgili işleri ve az sermayeyle yapılan bazı iktisadi faaliyetleri bu kanunun dayandığı prensipler olarak beyan etti.[3]

1'inci maddeyle ilgili tartışmada bazı mesleklerin sayılmadığının belirtilmesi üzerine İktisat Encümeni Reisi ve İzmir Mebusu Rahmi, çok sanatların mevcut olduğunu ve bunun bir kısmının yazıldığını belirterek, "Yani memleketimizde bulunup da hariç mütehassıslara ihtiyaç göstermeksizin kendi vatandaşlarımızın yapabileceği sanatları tespit ederek bu sanatları Türklere hasretmeği düşündük" diye konuştu.[4]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya ve İktisat Encümeni Reisi ve İzmir Mebusu Rahmi'nin konuşmasında, kapitülasyon ve Lozan süreci hatırlatılarak, Türk vatandaşlarının yanı sıra bu sanatların Türklere ayrıldığı ifade edilmiştir.

Bu kanundan amaç, hem Türklerin istihdamı hem de öncelikle Yunanistan tabiiyetindeki Rumlar ve daha sonra diğer ecnebilerdir. Oysa daha iki yıl öncesinde Yunanistan tabiiyetinde olanlara çalışma imkânı tanınmıştı.

10 Haziran 1930 Ankara sözleşmesiyle İstanbul'da hazır bulanan Türk uyruğundaki Rumlara ve Batı Trakya'da hazır bulunan Yunan uyruğundaki Müslümanlara yerleşik ve etabili sıfatı tanındı ve bunların mülkiyet hakları da korundu. Ayrıca 30 Ekim 1930'da imzalanan İkâmet, Ticaret ve Seyrisefâin Antlaşmasıyla, iki ülke birbirinin uyruğundaki insanlara, diğer tarafın ülkesinde mülk edinme ve ticari faaliyette bulunma hakkı tanıdı.[5]

Bu kanundan beş yıl önce 1927 Ekim ayında yapılan nüfus sayımına göre 'Nüfusun tabiiyet itibariyle inkısamı'nda, 13 milyon 648 bin 270 toplam nüfusun 13 milyon 542 bin 795'i Türkiye tabiiyetinden olup, geri kalanın 26 bin 431'i Yunanistan, 11 bin 573'ü İtalya, 8 bin 480'i İran, 7 bin 448'i Bulgaristan, 6 bin 206'sı Rusya tabiiyetindendir.[6]

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 13, 2. basılış, Ankara-1950, sf. 519-520; *TBMM ZC*, IV/9-4 Haziran ve 11 Haziran 1932, sf. 64-68 ve 125-126.

2 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 120.

3 *TBMM ZC*, IV/9-4 Haziran 1932, sf. 65.

4 *TBMM ZC*, IV/9-4 Haziran 1932, sf. 66.

5 Editör: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, cilt: 1, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 346-349.

6 İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927, *Umumî Nüfus Tahriri*, Fasikül: 1, Ankara-1929, sf. XXXII, LXXXVIII.

Buna göre, daha iki yıl önce 10 Haziran 1930 ve 30 Ekim 1930 tarihli antlaşmayla Yunanistan tabiiyetinde olup yaşamını sürdüren 26 bini aşkın Rum'a tanınan çalışma hakkı, 11 Haziran 1932 tarih ve 2007 no'lu kanunla engellenmiş olmaktadır. Nitekim daha sonra 1964'te, 1930'daki antlaşmanın tümden iptaliyle Rumlar Türkiye'den sürüldü. Bununla İstanbul da Rumlardan temizlenmiş oldu.

Konu zaman zaman gazete haberi olarak gündeme getirildi.

Cumhuriyet Gazetesi, yürürlüğe girmesi bir yıl ertelenen 2007 no'lu bu kanun nedeniyle 1932 yılı sonuna kadar 700 Yunan tebaasından garson, ahçı, meyhanecinin, 600-700 İranlı kahveci ve tütüncünün, 400-500 Arnavut piyazcının, 400-600 Bulgar sütçü ve berberin (haber notu: Bulgar tebaasından olanın çoğu Bulgaristanlı Türk) işini bırakması gerektiğinin haberini verdi.[1]

2007 no'lu bu kanunla ilgili talimatname 22 Mayıs 1934'te yayımlandı ve yasanın yürürlüğe gireceği 21 Temmuz 1934 tarihine kadar işini bırakacak 3000 ecnebinin bulunduğu belirlendi.[2]

Demek ki, hedefte 3000 yabancı kişi var!

İstanbul Belediyesi zabıtası sadece ecnebilerin değil, bekâr ve sabıkalı olanların da işlerini bırakmasıyla ilgili bir faaliyet içindedir. Ecnebilerin çalışamayacağı işlerle ilgili kanunun Beyaz Rusları kapsamadığı haberlerinin yalan olduğu belirtilerek, polis, Beyaz Rusların çalışamayacağını tebligatla bildirmeye başladı.[3]

Belli tartışmalar yaşanmış olmalı ki, belediye 1927 sayımına göre 6000'i aşkın Rusya tabiiyetindeki insanların çalışamayacağını tebligata başlamıştır.

Kanun adında ve maddelerinde 'Türk vatandaşı' ifadesi kullanılsa da, mevcut ortamda fiilen Türk'ün istihdam edilmesini öncelikli şart haline getirmiş, Rumların, Beyaz Rusların, Bulgarların hatta Arnavut pizzacıların bile tasfiye edilmesi hedeflenmiştir.

'T.C. vatandaşısın, amma Türk değilsin'

İstihdamın Türkleştirilmesinde 1924'te gayri Türklerin işten çıkarılması ve devletin bir kurumunun işe alacağı kişide aradığı 'Türk olmak' koşulunun ardından 'Türk vatandaşların' yapacağı işlerin kanunlaşması sonrasında Türk ırkından olmadan istihdam edilmenin ne demek olduğunu yaşayanlar anlattı.

İstihdamdaki ayrımcılıkla ilgili T.C. vatandaşı Tokatlı Ermeni Hagop Sivaslıyan ve Yahudi Eli Şaul'un kendi şahitliğini aktarıyorum.

Sivaslıyan'ın hayali, merkezi idari sisteminin 'vilayet, vali-kaza, kaymakam-nahiye, nahiye müdürü' sıralamasında en alt basamaktaki nahiye müdürü olmak.

1 *Cumhuriyet*, 20.10.1932, sf. 2.

2 *Cumhuriyet*, 27.5.1934, sf. 2.

3 *Cumhuriyet*, 14.6.1934, sf. 4 ve 12.8.1934, sf. 2.

Sivaslıyan nahiye müdürlüğü hayalini, bu makamın ilga edildiği bir dönemde 1992'de açıkladı. Tıp eğitimi almış olmasına ve haftalık gazete çıkarmasına rağmen, nahiye müdürü olmayı düşündüğünü belirten Sivaslıyan, istihdamda gayri Türkler aleyhine yapılan resmî ayrımcılığı, haddini bilmez bir profesöre nasıl izah ettiğinin hikâyesini şöyle anlattı:

> "Gazeteciler Cemiyeti'nde Ermeni sorunu ile ilgili bir söyleşi vardı, meseleleri tartışıyoruz. Birinci sınıf, ikinci sınıf vatandaşlık gibi bir tartışma oluyor. Bir sayın profesör, 'Hagop bey, niye böyle oluyor, hangi ayrılıklarımız var?' diye sordu. Bütün haklardan gayrimüslimlerin de yararlandıklarından söz etti. Güldüm. 'Ben' dedim, 'gazeteci, tıbbiye bitirmiş ama bu işi hiç yapmamış, iş sahibi biriyim. Şükür Allah'a, ekonomik açıdan da kimseye muhtaç değilim.' Bu arada ekonomik olarak iş alanlarının elimizde olduğunu söylüyordu. 'Ben' dedim, 'Ticaret falan istemiyorum. Ben nahiye müdürü olmak istiyorum. Öyle bir hobim var benim. Ve ben inanıyorum ki, Türkiye'de kaç tane nahiye müdürü varsa en iyisi olacağım. Ama olamıyorum. Olamadığıma göre bir sorun var.' 'Öyle mi?' dedi, 'evet öyle.' Fakat bunlar o kadar ufak şeyler ki, niçin düşünülmez? Zaten azala azala, Türkiye'de bugün 30-35 bin Ermeni ancak var. Ancak bunun içinden iki tane nahiye müdürü olsa, bir tane kaymakam olsa, bir tane vali olsa, ne olur; Türkiye batar mı?"[1]

Sivaslıyan, konuşmasının devamında Varlık Vergisi ve İkinci Dünya Savaşı'nda 20-40 yaş arasında gayrimüslimlerden 20 sınıfın birden askere alınması konusunda yaşanan ayrımcılığa (Şengül Kılıç, age, sf. 68-70) da dikkat çekti. Türkiye'de Türk ırkından olmadan yaşamanın ne demek olduğunun bir diğer şahidi Yahudi Eli Şaul, işe girmede vasıf yerine Türk ırkından olmanın tercih nedeni olduğunun hikâyesini şöyle anlattı:

> "Tek parti devrinde Türkiye'de bir Yahudi polis, bekçi, devlet memuru, nahiye veya bir kaza merkezinin kâtibi, bir Türk bankasının memuru, bir hükümet dairesinin memuru, illah olamazdı. Olamazdı, zira CHF'nin programına aykırı idi. CHF devrinde gayrimüslimlerle beraber Yahudiler de askere alınırdı. Fakat ellerine silah teslim edilmezdi. Amele taburlarını teşkil ederlerdi. Hatta mesela ortaokulda okurken askerlik dersinde dersi veren yüzbaşı beni dışarı çıkardı. Hatıralarımda bu vakadan bahsettim. Eşim Yıldız, Amerikan Koleji'nde okurken sonra hastabakıcı olmak istemişti. Hadiseyi burada izah etmek doğru olur. İzmir Amerikan Koleji'ndeki en çalışkanlarından 10 kişi İstanbul Amerikan Koleji'nin misafiri olarak İstanbul'a gönderilmişlerdi. Yıldız da onlarla beraber. İstanbul'da Amiral Bristol Amerikan Hastanesi'ni gezdiler. Orada iken birkaç arkadaşı hastabakıcı olmak istedi. Sordular, araştırdılar ve en nihayet kendilerine doldurmaları için bir evrak verdiler. Yıldız soruları doldurmaya başlamıştı. Derken hastabakıcı olacak namzetin Türk ırkından olma şartı verdikleri kâğıtta yazılı. Yıldız kâğıdı parça parça ettikten sonra kendilerine iade etmişti. Zaten bu şart gazetelerde açık açık yazılırdı. Hastabakıcı olma ilanlarından şartlardan bir tanesi namzetin Türk ırkından olmasıydı."[2]

---

1 Şengül Kılıç, *Biz ve Onlar, Türkiye'de Etnik Ayrımcılık*, Metis Yayınları, 1. Basım, İstanbul-1992, sf. 65.

2 Rıfat N. Bali, age, sf. 525.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Ermeni Hagop Sivaslıyan ve Yahudi Eli Şaul, Türk ırkından olmadığı için neler yaşadığının tanıklığını bu şekilde aktardı. Net anlaşılıyor ki, devlette işe girmede aranan 1'inci koşul 'Türk olmak' aslında 'Türk ırkından olmak'tır!

Devlet memurluğu için T.C. vatandaşı olmak gerekli, ama yeterli değildir. Çünkü resmen ifade edilen o ki, memur olman için hem T.C. vatandaşı hem de Türk ırkından olman gereklidir!

3. BÖLÜM

Emvâl-i metrûke piyasası

İttihatçı hükümet, 1915'te sürülen Ermenilerin geride kalan emvâlini, metrûk olarak nitelendirecek ilgili mevzuatı oluşturdu. Sahibi idaresinde olmayan her malın yağmalanması gibi, Ermeni mülkleri de bu akıbeti yaşadı.

Bazı tasarıda veya tasarının esbabı mucibesinde veya yasada ifade edildiği gibi emvâl-i metrûke, esas olarak Ermeni ve Rumlardan ve diğer 'öteki'lerden kalan taşınır ve taşınmaz mallardan oluştu.

Emperyalistler arası Birinci Paylaşım Savaşı ortamında İttihatçı hükümetin, 'Türkçü ve merkeziyetçi' rotasında izlediği politikanın Ermeniler dışında kurbanı olan Rumların ve diğerlerin de emvâli vurgun yedi.

Osmanlı döneminde Âyan'dan Ahmet Rıza, İttihatçı hükümetin sürdüğü Ermenilerin geride kalan mallarını emvâl-i metrûke olarak tanımlayıp işlem yapmasına karşı çıktı.

Âyan'da 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun yürürlük maddesinin değiştirilmesi amacıyla verdiği önerge hakkında görüşmenin yapıldığı 13 Aralık 1915'te konuşan Ahmet Rıza, bunun 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin "herkesin malının ve mülkünün korunacağı ve değeri peşin ödenmedikçe kimsenin malının alınamayacağı" hükmünü içeren 21'inci maddesine aykırı olduğuna dikkat çekti. Ahmet Rıza, mevcut İttihatçı Tasfiye Kanunu ile Ermeni mallarının yağmalanacağını açıkladı.[1]

Bu uyarıya rağmen, İttihatçı hükümet fiili uygulamasına devam etti.

Tasfiye Kanunu'nun icra edilmesinin ardından, Osmanlı hükümetinin 8 Ocak 1920 tarihli kararnamesiyle, emvâli iade ve vurgunu tazmine yönelik girişimi kadük kaldı. 1923 sonrasında Büyük Millet Meclisi, İttihatçı emvâl-i metrûke mev-

1 *MAZC*, 1331-1332/1-10, 30 Teşrinisani 1331 (13 Aralık 1915), sf. 134.

zuatını yeniden yapılandırdı. 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu, 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunla günün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlendi. Böylece İttihatçıların başlattığı emvâl-i metrûkeyi transfer etmeye yani fiilen yağmalamaya kalınan yerden devam edildi.

Transfer etmenin yöntemi, muhacir iskânı ve yerel ahaliye dağıtmak ya da satmak olarak uygulandı.

Cumhuriyetin sistem olarak kurumsallaştığı bir dönemde, Anadolu'nun her köşesinde var olan emvâl-i metrûke iktisadi bir kaynak olarak zenginleşmenin kaynağı olarak kullanıldı.

Düne kadar 'Ermeni'nin, Rum'un ya da bir başkasının' mevcut bulunan bağ, bahçe, değirmen, fabrika, mağaza, ev gibi emvâli, bir gün sonrasında sahipsiz olarak, orada bulunan veya gönderilen bir başkasının olacağı merkezi politikalar devreye sokuldu. Böylece transfer edilenin zenginleşmesine kaynak yaratıldı.

Bu kaynağın bir kısmı, devletin konut, bina ve ihtiyaç duyduğu arazinin karşılanması için istimlâk edildiği anlamında, devlete kaynak transferi sağlanmıştır.

Transferin devamında tapulandırma bu sürecin son icraatıdır. Öyle de oldu, artık emvâlin yeni kullanıcıları tapulu sahibidir.

Özellikle 1920'lerin ikinci yarısında, devletin her kurumundan, bireye kadar herkesin, merkezi olarak belirlenen transfer yöntemine göre talep ettiği Anadolu'da emvâl-i metrûke piyasası oluştu.

Hatta devlet, dünya ekonomik krizinin yoğunlaştığı 1920'lerin sonunda ve 1930'ların başında, emvâl-i metrûkenin 'sahipleri adına emanet hesabında' toplanan parayı bütçeye aktarmaktan da çekinmeyecektir.

İttihatçı Tasfiye Kanunu 8 Kasım 1988'e kadar 73 yıl boyunca yürürlükte kaldı.

Danıştay 8'inci Dairesi'nin 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici kanun ve 15 Nisan 1339 (1923) tarih ve 333 no'lu kanunun 1961 Anayasası'na aykırı olduğu gerekçesiyle yaptığı başvuruyu değerlendiren Anayasa Mahkemesi, 22 Nisan 1963 tarihinde 'aykırı' olmadığı kararını verirken, ilgili gerekçesinde şu yorumda bulundu:

> "Zira gerek 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici kanunun, gerekse 15 Nisan 1339 (1923) tarihli ve 333 sayılı kanun hükümlerinin koyduğu esas bu kanunlarda yazılı şekillerde firari ve mütegayyip bulunan veya başka yerlere naklolunan şahısların bu hallerinin vuku bulduğu anda, taşınmaz mallarının, ilgisine göre Maliye veya Evkaf Hazinelerinin mülkiyetine otomatik bir surette geçmiş bulunacağı yolundadır." [1]

Kanun öylesine mekanik yorumlandı ki, tasfiyeyi otomatik olarak gerçekleştirdiğine dikkat çekildi. Böylesi 'otomatik' ifade, İttihatçıların literatüre bir katkısı olsa gerek.

---

1 Esas No: 1963/41, Karar No: 1963/94, Karar Tarihi: 22.4.1963; *Resmî Gazete*, tarih/sayı: 31.7.1963/114689.

3.1- Hükümet önce dağıttı, sonra sattı

Metrûk emlâkin dağıtılmasını öngören bir tasarı Halifeliğin kaldırılmasından sonra ve 1924 Anayasası'nın kabulünden önce görüşüldü ve yasalaştı.

Erzurum Mebusu Rüştü Paşa ve rüfekası, Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'nun 8'inci maddesinin değiştirilmesini öngören teklifi[1], hükümetin verdiği zararın tazmini amacıyla emvâl-i metrûkenin dağıtılmasını[2] önerdi.

Bununla ilgili olarak Mübadele, İmar ve İskân Encümeni Mazbatasında memlekette vuku bulan isyanlar ve düşman istilası nedeniyle halkın mutazarrır (zarar görmüş) olduğu ve hükümet tarafından halkın zayiatları nisbetinde (oranında), taşınmaz mallardan emlâk ve arazinin dağıtılması önerildi. Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası da, aynı öneriyi uygun buldu. Encümen mazbatasında şu tespit yapıldı:

> "Memleketimizde bazı yerlerinde vukubulan isyan dolayısıyla birçok hanumanların (ocakların) söndüğü ve bir hayli mâsum halkın mutazarrır oldukları (zarar gördükleri)... hükümet tarafından tahrib olmuş bir hayli emlâk mevcud olduğu muhakkak bulunduğundan bu esbap ve vesaik ile (sebep ve belgeyle) zarardide olan halkın mehmaemken (mümkün olduğu kadar) zararlarını emvâli metrûkeden artacak olan emlâk ve arazinin kendilerine bir nispet dâhilinde tevzii (dağıtılması) suretiyle tahvin lazım olduğu kanaati Encümenimizde tahassul eylemiştir (oluşmuştur)."[3]

Birinci maddeyle ilgili yoğun tartışma yaşandı.

Sivas Mebusu Halis Turgut, Erzurum, Sivas, Kayseri'de tahrip edilmiş birçok ebniyeler (binalar) bulunduğunu hatırlatması üzerine Ali Cenani'nin (Gaziayıntep) cevabı "Valiler yıktı" oldu. Halis Turgut, valilerin şahsi çıkarları için yıkmadığını memleketin imarı için yapıldığını, ama yine de 80-100, hatta 150 kadar muhitte adamların evleri yıktığını anlattı.

Emlâkin harap olduğu üzerinde duruldu ve Malatya Mebusu Reşit Ağa (Tutanakta Ağa olarak yazıyor. N.O.) önceliğin muhacire verilmesini ifade ederken, Eskişehir Mebusu Emin de, "Emlâki metrûke hükümetin malıdır. Satmaya mezundur" diye konuştu.

Karesi (Balıkesir) Mebusu Vehbi, Kayseri örneğinden bahsetti ve memleketin imarı maksadıyla vali ile belediyenin bazı evleri yıktığı ve ev sahiplerine de, "Size filan yerden ev vereceğiz" dediklerini ve Sivas'ta da benzer durumun yaşandığını hatırlatarak, yerli ahaliden ihtiyaç sahiplerine verilmesini önerdi.[4]

Beyazit Mebusu Şefik, yurdu harab olan ve evi yıkılan ahaliye önceliğin verilmesi gerektiğini söyledi. Kayseri Mebusu Ahmed Hilmi de, Kayseri'de bir mahallenin cezaevi yapmak için yıkıldığını ve buradaki insanların Maliye'ye birçok

1 *TBMM ZC*, II/3-12.11.1339, sf. 345.

2 *TBMM ZC*, II/7-13.3.1340, sf. 411-420.

3 *TBMM ZC*, II/7-13.3.1340, sf. 411.

4 *TBMM ZC*, II/7-13.3.1340, sf. 412-414.

müracaatı olmasına karşın halen sokakta yaşadığını ve Karahisari Şarki'de (Şebinkarahisar) de hükümetin gördüğü lüzum üzerine benzer yıkımların yaşandığını hatırlatarak, hükümetin bir an önce çözüm bulmasını gündeme getirdi.[1]

Adliye Vekili ve İzmir Mebusu Mustafa Necati, hem İmar Vekâleti Vekili hem de Adliye Vekili olarak, tasarı lehinde değerlendirmede bulundu. Mustafa Necati, İmar Vekâleti Vekili olarak, emlâki metrûkenin mübadeleye tabi olan kısmını gelen ahaliye kanunen verilmesi zorunluluğuna işaret etti ve diğer kısmı için de mecliste karar verilebileceğini belirterek, düşmanın İzmit ve Karamürsel'de yakarak yaptığı tahribat hakkında bilgi verdi. Mustafa Necati, bu sefer Adliye Vekili olarak da, kanunun emvâl-i metrûkenin muhacire verilmesini öngördüğünü ve bunun da yapıldığını ve gerekli düzenlemenin hazırlanması halinde muhtacine de verilebileceğini ve Vilayeti Şarkiye muhacirlerinin de İskân edildiğini ifade etti.[2]

Erzincan Mebusu Sabit, önergesinde emlâki metrûkeye, arazi metrûkenin de eklenmesi gerektiğine dikkat çekti. Çünkü Muş, Van, Bitlis ve saire gibi yerlerde emvâl-i metrûkeden bir şey kalmadığını belirten mebus Sabit, arazi metrûkeden verilmesi halinde hem zaiyatların karşılanacağını hem de arazinin bakımının olacağını anlattı. Bunun üzerine Maliye Vekili Abdülhalik (Kangırı), arazinin hükümete ait olduğunu ve arazinin verilemeyeceğini söyledi. Uzun tartışmanın sonucunda birinci madde oylandı ve kabul edildi.[3]

> "Madde 1- Mübadaleye gayritabi [sürülen yani Ermeni] eşhasa ait olup hükümet yedinde (idaresinde) bulunan metrûk emlâk ve arsa, düşman, usat (asiler) ve hasbellüzum (gerektiği için) hükümet tarafından hedim (yıkılmış), tahrip (bozulmuş) veya harb dolayısiyle ihrak edilmiş (yanmış) olan emlâk sahiplerine, muhtaç olanlar tercih edilmek şartiyle zayiatlarının derecesi nispetinde tevzi ve temlik olunur (dağıtılır ve verilir)."

Maddede yazıldığı gibi emvâl-i metrûk literatürüne bir tanımlama daha eklendi. Mübadillerden sonra bir de 'mübadeleye gayritabi eşhas', yani 'mübadele edilmemiş kişi' ifadesiyle, 1915 sonrasında genelinde tüm sürülenleri ve özelinde Ermenileri kasteden bir tanımlama daha yapıldı.

15 Nisan 1339 (1923) tarih ve 333 no'lu kanunun 6'ncı maddesindeki, sebebi ne olursa olsun 'kaybolan veya uzaklaşan hatta izinsiz İstanbul'a giden' kişilerin mallarının tasfiye edileceği hükmü dikkate alındığında, 'mübadeleye gayritabi eşhastan' en geniş anlamda kanunen 'sürgün edilen ve kaçan ve kaybolan ve uzaklaşan' kişiler ifade edilmiş olmaktadır.

Böylesi geniş bir tanımlamada etnik köken itibariyle Müslümanların mağdur olması da mümkün, ama bu istisnai durum olup, esas gayrimüslim olan kişiler ve mülkü dikkate alınmıştır.

---

1 *TBMM ZC*, II/7-13.3.1340, sf. 414-415.

2 *TBMM ZC*, II/7-13.3.1340, sf. 416.

3 *TBMM ZC*, II/7-13.3.1340, sf. 417-419.

Mübadele kanunuyla Yunanistan'la Türkiye arasındaki anlaşma gereği Yunanistan'a giden Rumlara mübadil denildi. Oysa Rumlar, mübadele kanunu öncesinde geçmişi 1914'e kadar geçen bir dönemde de harice ve dâhile sürülmüştü.

Fakat 27 Ocak 1923 tarihli Yunanistan'la imzalanan Mübadele Antlaşması'nın 3'üncü maddesi gereği, 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren Osmanlı'dan 'giden' Rumlar ve Osmanlı'ya Yunanistan'dan 'gelen' Müslümanlar mübadele kapsamında sayıldı.[1]

İstanbul haricinde Anadolu'daki dâhile sürülen Rumlar da, mübadele kapsamında olduğu için sürülen Rumların bu tarihe kadar dağıtılmış ve satılmış olan dışında kalanlar antlaşmaya göre mübadil Rum emvâli olarak değerlendirildi ve buna göre işleme tabi tutuldu.

Bunlardan önce 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli geçici kanunla sürgün edilenle birlikte, değişik gerekçeyle taşınmaz malını bırakıp gitmek zorunda kalan kişiler, 'mübadeleye gayritabi eşhas' ya da 'gayrimübadil eşhas' yani mübadeleye tabi olmayan kişi olarak tanımlandı.

Aslında 1920'lerin ortasında emvâl-i metrûkeyle ilgili resmî olarak yapılan tanımlama, Rumlar için mübadil ve Ermeniler ve diğer sürülenler için de 'mübadeleye gayritabi eşhas' ya da 'gayrimübadil eşhas'tır.

Ayrıca mübadele öncesinde Karadeniz'de Pontoslular ve Trakya'da Rumlar da sürgün edildi ve bir kısmı da resmî ifadeyle 'Yunanistan'a kaçtı'. Bu anlamda, Pontoslularla Rumların bir kısmı da gayrimübadil eşhastır. Pontoslular ve Rumların bu durumu Kasım ve Aralık 1918'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'da ve Ekim 1921 ile Haziran 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde tartışıldı.

Birinci maddeyle, emlâki tahrip edilen, yakılan ve hükümet veya yerel idare tarafından yıkılan kişilere, hükümetin idaresinde bulunan 'mübadeleye gayritabi eşhasa' ait mallardan nispeti oranda gayrimenkul verilerek, yapılan zaiyatın telafisi amaçlandı.

Ardından 2'nci madde de okundu ve kabul edildi:

> "Madde 2- Bu suretle tevzi ve temlik edilecek (dağıtılacak ve verilecek) emvâli gayrimenkûlenin bedelâtı bilâhara Maliye bütçesinden istihsal olunacak tahsisata mahsup olunur."[2]

2'nci maddeyle, emlâk verilenlerin ekonomik durumunun iyi olmayacağından hareketle, hükümet tarafından bu kişilere dağıtılacak ve verilecek gayrimenkulün bedelinin Maliye bütçesinden mahsup edilerek ödenmesi öngörüldü.

Devamı üç maddeyse, talimatname hazırlanması, yürürlük ve icrasından sorumlu memur hakkındadır.[3]

---

1 Lozan-2, sf. 1, 17.

2 *TBMM ZC*, II/7-13.3.1340, sf. 420.

3 *TBMM ZC*, II/7-13.3.1340, sf. 420.

Görüşmenin sonunda 5 maddelik tasarı, 13 Mart 1340 (13 Mart 1924) tarih ve 441 no'lu 'Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlâkin Emval ve Emlâki Düşman, Usat ve Hasbellüzum Hükümet Tarafından Tahribedilmiş Olanlara Nisbet Dâhilinde Tevzii Hakkında Kanun' olarak kabul edildi.[1]

Kanunla emlâki tahrip edilmiş ve muhtaç olana, hükümetin idaresindeki gayrimenkulün dağıtılması ve bir kısmının da verilmesi öngörüldü.

Bir yıl sonra gelen değişiklik

Bir yıl sonrasında kanunda değişikliğe gidildi. Başvekil Ali Fethi, layihanın (tasarının) gerekçesinde harp nedeniyle zarar ziyan toplamın 2 milyar lirayı bulduğunu yazarken, layihanın hazırlandığı dönemde Maliye Vekili olan Kangırı Mebusu Mustafa Abdülhalik ise, zararın 1 milyar lira ve devletin elindeki emlâkin değerinin de 400 milyon lira olduğunu belirterek, zarara göre tazminin mümkün olamayacağını ifade etti. Mersin Mebusu Niyazi de (441 no'lu) kanunun tatbik edilmediğini ve bunu Muvazenei Maliye Encümeninde Maliye vekiline sorduklarını, onun da 1'inci madde sonundaki 'tevzi ve temlik olunur' hükmünün satış işlemini engellediğini söylediğini aktardı. Aynı layihanın gerekçesinde fiyatlandırmanın 1331 (1915) senesi kıymetinin dikkate alınacağı ve ödemeyi de Hazine'nin yapacağı ifade edildi.[2]

441 no'lu kanunun 1'inci maddesi, bir yıl sonrasında 15 Nisan 1341 (1925) tarih ve 622 no'lu kanunla değiştirildi:

> "Madde 1- Mübadeleye gayritabi eşhasa ait olup hükümet yedinde bulunan metrûk emlâk ile arsalar hükümetçe alelûsul (usulüne göre) füruht edilerek (satılarak) esmanı (bedeli) düşman, usat ve hasbellüzum (gerektiği için) hükümet tarafından hedim ve tahrip (yıkılan ve bozulan) veya harp dolayısile ihrak edilmiş (yanmış) olan emlâk sahiplerine –muhtaç olanlar tercih edilmek şartile– zayiatlarının derecesi nisbetinde tevzi olunur (dağıtılır)."[3]

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik, devletin elindeki emlâkin değeri 400 milyon lira derken herhangi ayrım yapmadı. Kanunda bahsedilense 'mübadeleye gayritabi eşhas'la Ermenilerden kalan emvâldir. Bu halde çıkan sonuç, Ermenilerden kalan emlâkin değerinin 400 milyon lira olduğudur.

Hükümetin verdiği zararı karşılamak, savaşta evi yanmış ve yıkılmış olanın zararını tazmin etmek amacıyla ihtiyacı olana Ermeni emvâlinin 'tevzi ve temlik olunur' (441 no'lu kanunun 1'inci maddesi) yani 'dağıtılması ve verilmesi' hükmü, 662 no'lu kanunun birinci maddesiyle, 'satılarak, parasının zararı oranda dağıtılması' olarak değiştirildi.

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 336.

2 *TBMM ZC*, II/18-15 Nisan 1341, sf. 56-62.

3 *TBMM ZC*, II/18-15 Nisan 1341, sf. 62.

Satışa yönelik düzenlemeyle ilgili değişiklik de 2'nci maddede yapıldı. Dağıtılacak malların bedelinin Maliye bütçesinden karşılanacağı hükmü, 15 Nisan 1341'de yeniden düzenlendi. (madde 2)

622 no'lu kanunun 1'inci maddesinde satılan emvâlin bedelinin belirtilen muhtaç sahiplerine zararı oranında dağıtılması ifade edilirken, 2'nci maddeyle de bir kısım emvâlin yine zararı olanlara dağıtılması ve bunun ödemesinin de Maliye tarafından yapılması öngörülmüştür.

İşlem satış da olsa kaynağa yönelik düzenlemede 'Maliye bütçesinden istihsal olunacak tahsisattan' ifadesiyle devletin Maliyesi adres olarak gösterildi.

Satışta parayı Maliye'den ayrılan tahsisattan emanet hesabına yatıran hükümetin, bu parayı gayrimenkulü satın alandan tahsil edeceğiyle ilgili herhangi bir ifadeye de yer verilmedi. Anlaşılan o ki, Maliye parayı ödeyecek, ama bunun tahsilâtı hakkında net ifade bulunmuyor.

Gayrimenkulün satışında 1331 yani 1915 yılı başındaki kayıtlı değeri dikkate alınacak ve toplam bedel karşılığında Maliye Vekâleti bütçesinden kişi adına ayrılan kaynak, ödenecek tarihe kadar faizli olarak Ziraat Bankası'na yatırılacaktır. (madde 2)

Peki, niye gayrimenkulün kıymetinin belirlenmesinde 1920 veya 1923 değil de 1915 yılı dikkate alındı?

1915, savaşın yeni başladığı ve Ermeni sürgününün yoğun yaşandığı yıl olup, 1915'ten 1925'e savaş koşullarında enflasyonun hayli yükseldiği dikkate alınırsa, gayrimenkulün kanun gereği belirlenen fiyatı o günkü koşullara göre çok ucuz olacağını bile bile böylesi bir tespitte bulunuldu. BMM'deki görüşmelerde de bu durum gündeme getirildi.

15 Nisan 1341 (1925) tarih ve 622 no'lu 'Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlâkin Emval ve Emlâki Düşman, Usat ve Hasbellüzüm Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nisbet Dâhilinde Tevziine Mütedair' 13 Mart 1340 (1924) tarihli Kanun'un 1'inci ve 2'nci Maddelerini Muaddil (eş değer) Kanun'la yapılan değişikle, ifade edilen malların, belirtilen konumda olan insanlara mevcut usule göre zararı oranında dağıtılacağı ve satılacağı hükmüne göre yeniden düzenlendi.[1]

Böylece 622 no'lu kanunla, 441 no'lu kanun 1'inci ve 2'nci maddeleri yeniden düzenlendi. Hükümetin 'mübadeleye gayritabi eşhasa ait' gayrimenkulleri dağıtması hükmü, bir yıl sonra satılması ve zararı oranında dağıtılması olarak değiştirildi. 662 no'lu kanun 4 madde olup, diğer iki maddesi neşrinde yürürlükte olacağı ve icra memuru hakkındadır. 441 no'lu kanunda Heyeti Vekile yani hükümet, icrasından sorumluyken, bu 622 no'lu kanunla Maliye Vekili olarak değiştirildi. (Bakınız, *Belge 5- Hükümet 1924'te Dağıttı, 1925'te Sattı.)*

1 15 Nisan 1341 tarih ve 622 no'lu kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 327; *Resmî Ceride*, 23 Nisan 1341, sayı: 96.

13 Mart 1340 (1924) tarih ve 441 no'lu kanunun 3'üncü maddesi gereği 6 Temmuz 1340 (1924) tarihli ve 30 Eylül 1340 (1924) tarihli iki talimatname yürürlüğe kondu. Talimatname, emlâki tahrip olanların üç ay içinde müracaat etmesi ve bununla ilgili mazbata hazırlanması, Tevzi ve Taksim Komisyonu'nun vereceği emlâkle ilgili tasarruf senedatının düzenlenmesi, hükümet yedindeki emlâk ve arsaların kıymetinin tespit edilmesi gibi hükümler içerdi.[1]

13 Mart 1924 tarih ve 441 no'lu kanun 8 Kasım 1988'e kadar tam 64 yıl yürürlükte kaldı. Bu 441 no'lu kanunun ardından emvâl-i metrûkeyle ilgili bir başka yasa daha kabul edildi. Meclisteki görüşmede Ayvalık ve Ege, mübadeleden dolayı gündeme geldi. Mübadelede gelenlerin zorluklar içinde yaşadığına dikkat çekildi. Mübadele nedeniyle geleceklere gayrimenkul dağıtımı 16 Nisan 1340 (1924) tarihli 488 no'lu 'Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun'la sağlandı.[2]

Kanun 10 maddedir. Kanunla mübadillere ellerindeki resmî tasarruf senedi veya belgeye göre mukayyet kıymetinin yüzde 20'si oranında emvâli gayrimenkûle dağıtılması ve 50 bin liradan fazla emlâki olanlara, 50 binin üzeri mübadele işlemi bitene kadar bir şey verilmemesi öngörüldü.

Mecliste yapılan kanuni düzenlemeye göre, Hazine'nin el koyduğu ve böylece hükümet idaresinde olan 'mübadeleye gayritabi eşhasın' yani sürgün edilen Ermeni'nin emvâli, hükümetin bir uygulamasından ve savaş nedeniyle zarar görene ve emlâki tahrip edilene, duruma göre ya dağıtıldı ya da bedelinin Maliye tarafından ödenmesi koşuluyla satıldı. Böylece zararın tazmini amaçlandı. 441 ve 662 no'lu kanunlara göre, bu kişilerin zararı dikkate alınarak satılan emlâkin değeri de Maliye bütçesinden karşılandı. 1915 yılı başındaki kayıtlı değerine göre belirlenen emlâkin bedeli de Ziraat Bankası'nda biriktirildi. 1928'den itibaren bu para T.C. hükümeti bütçesine aktarıldı.

3.2- Türk sermayedara metrûk emvâl

Emvâl-i metrûkeyi Türk sermaye birikimini güçlendirmek açısından bir kaynak olarak değerlendirmek amacıyla bir kanun hazırlandı. Bununla emvâl-i metrûkenin belediyelere, ticaret ve sanayi odalarıyla borsalara satışı sağlandı.

Bu kurumların hizmeti iyi binalarda vermesinin yanı sıra, bunlarla hükümet ya da Sanayi ve Maadin Bankası'nın gerek kendi başına gerekse birlikte yapacağı bir fabrika yatırımı veya bir başka kuruma, emvâl-i metrûkeden gerekli gayrimenkulün satılması da amaçlandı.

Bu tür malların belirtilen kurumlara ya da ihtiyaç sahibine satışı, fiyatının nasıl belirleneceği sorusunu da yeniden gündeme getirdi.

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 648-654; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 657-658.

2 *TBMM ZC*, II/8-16.4.1340, sf. 784-796.

İstanbul Mebusu Dr. Hakkı Şinasi'nin emvâl-i milliye ve metrûkeden olan emlâkı vakfiye sureti füruhtu (satışı) hakkında kanun (2/534) teklifi[1] Kavanini ve Muvazenei Maliye[2] ve Başvekalet tezkeresiyle (3/563 no'lu) Evkaf encümenlerine havale[3] edildi.

Başvekâlet tezkeresiyle teklif, ticaret ve sanayi odalarıyla açılacak borsalar ve tesis olunacak fabrikalar için tahsisine lüzum görülecek emvâl-i milliye ve metrûke ile emlâk ve arsaların bedeli mukabilinde itası (verilmesi) hakkında 1/775 no'lu kanun layihası (tasarısı) olarak düzenlendi.[4]

Zaptın sonundaki mazbata 12.12.1341 tarihli Başvekil İsmet imzalı layihanın gerekçesinde, odaların yetersizliğine dikkat çekildi:

> "... Binaenaleyh bir an evvel vazıı kanunun berveçhi (olarak) arz maksadı ve memleketin menafiinin gösterdiği istikâmet dâhilinde odaların teşkilat ve tesisatını ikmal ve faaliyete girmek icabetmektedir. Halen bu odalarımızın bir kısmı bugün için deruhde ettikleri vazifenin ehemmiyet ve azameti ve istizam ettiği teşkilat ve tesisat ile mümkünütelif (uzlaşması mümkün) olamayacak küçük veya harap binalar dâhilinde bulunmakta ve bir kısmı da belediye veya devairi hükümetin ufak ve gayri müsait odalarında esaslı tesisat ve her türlü istikrar şeraitinden mahrum bir halde kalmaktadır. Bu meyanda İstanbul, İzmir, Adana, Konya gibi mühim merakizi ticariye odaları da bu vaziyetlerden harice çıkabilmiş değildir... Mamafih memleketin her tarafında memnuniyet ile görülmekte olan intibah ehemmiyet ve kıymetleriyle mütenasip şekillerde oda binaları inşaa veya tedariki için umumi bir cereyan ve emel tevlit etmiştir."[5]

Ticaret ve sanayi odaları vs. yanı sıra kısa konuşmalarla Tayyare Cemiyeti, Himayei Etfal, Türk Ocakları, Muallimler Birliği vs. de dâhil olup olmadığı soruldu.

Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası Muharriri Şakir (Çatalca) dâhil olduğunu söyledi. Maddedeki 'mecalisi idarece' Şakir Bey takririyle 'idare heyetlerince' olarak değiştirildi. Görüşmeler sonunda üç maddelik layiha kabul edildi ve ikinci kez görüşmesi de yapıldı.[6]

1'inci maddedeki bedelin belirlenmesi konusu yeniden gündeme geldi. Ticaret Vekili Ali Cenani (Gaziayıntap), Aydın Mebusu Mithat'ın "idare heyetlerince takdirini" hatırlatınca da, "Müzayede ile yapılacaktır" açıklamasını yaptı ve oylama sonunda madde kabul edildi.

> "Madde 1- Menafii umumiyeye hadim (hizmet gören) müessesat ile belediyelere ve ticaret ve ticaret ve sanayi ve ziraat odalariyle borsalara ve hükümet veya Sanayi ve

1 *TBMM ZC*, II/21-14.1.1926, sf. 156.

2 *TBMM ZC*, II/21-25.1.1926, s. 243.

3 *TBMM ZC*, II/22-3.2.1926, sf. 33.

4 *TBMM ZC*, II/22-15.2.1926, sf. 209-210.

5 *TBMM ZC*, II/22-15.2.1926, sf. 209, zaptın sonunda 59 no'lu mazbata, sf. 14-17.

6 *TBMM ZC*, II/22- 22 Şubat 1926, sf. 265-267.

Maadin Bankası tarafından gerek resen (kendi başına) ve gerek iştirak suretiyle vücuda getirilecek fabrika ve müessesata (kuruluşlara), emvâli milliye ve metrûkeden veya mazbut vakıflardan lüzumu görülecek arazi ve arsalar İcra Vekilleri Heyeti kararıyle İdare Heyetlerince takdir olunacak bedel mukabilinde satılabilir."[1]

Bu maddeyle, ismi belirtilen kurumlara ve bunların gerek kendi ya da birlikte kuracakları fabrika yatırımı ile diğer kuruluşlara da arazi ve arsa satışı öngörüldü.

Böylece Türk sermayedarının oluşumunda hükümetin elindeki Ermeni ve Rum gayrimenkulünden yararlanması artık bir yasa gereği yerine getirildi. Türk özel sektörün sermaye birikiminin 1920'lerdeki yetersizliği dikkate alındığında, böyle bir sermaye transferiyle önemli imkân yaratılmış olmalı.

Ayrıca ifade edilen kurumlara satılacak gayrimenkulün fiyatını İdare Heyeti belirleyecektir. Böylece emvâl-i metrûke, ülkenin kalkınmasında bir kaynak olarak değerlendirildi.

Diğer iki madde yürürlük ve icra memurluğuyla ilgili olup toplam üç maddelik layiha 22 Şubat 1926 tarih ve 748 no'lu 'Emvâli Milliye ve Metrûkeden veya Mazbut Vakıflardan Bazı Müessesat ile Belediyelere Satılabilecek Arazi ve Arsalar Hakkında Kanun' kabul edildi.[2]

Kanunla, Türk ve gayri Türk ayrımının çalışma hayatında yaşandığı bir dönemde böylesi bir düzenlemeyle Türk sermayedarının odalar şeklinde örgütlenmesi ve fabrika kurmasına gerekli arazi ve arsa 'üretilmesi' ve satılması imkânı sağlandı.

1925 sonrası getirilen bu gibi teşvikin de katkısıyla yerelde bankacılık faaliyetinde belli bir canlanma yaşandı.

Savaştan çıkmış bir ülke olarak 1924 sonrası ekonomi politikasıyla kurumlaşma teşvik edildi ve gerek yerel ölçekte gerekse Türkiye çapında faaliyet göstermek üzere pek çok banka kuruldu. 30'u 1924-1930 arasında olmak üzere 1924-1955 döneminde tam 62 banka[3] faaliyete başladı:

1924 yılında Ankara'da Türkiye İş Bankası (bugün Türkiye'nin en büyük bankalarından biri) ve İzmir'de Akhisar Tütüncüler Bankası (daha sonra adı önce Türkiye Tütüncüler Bankası ve sonra Yaşarbank oldu ve 1999'da devlet el koydu), 1925 yılında İstanbul'da Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası (1933'te Sümerbank'a devredildi ve özelleştirilen Sümerbank'a 1999'da devlet el koydu), İstanbul'da Türk Ticaret ve Sanayi Bankası (1932'de faaliyeti sona erdi), Karaman'da Karaman Çiftçi Bankası (1934'te faaliyeti sona erdi) ve İstanbul'da İstanbul Esnaf Bankası (1934'te faaliyeti sona erdi) gibi pek çok banka kuruldu.

---

1 *TBMM ZC*, II/22- 22 Şubat 1926, sf. 266.

2 *DÜSTUR*, 3.Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 420-421; *Resmî Ceride*, 7 Mart 1926, no: 315.

3 Dr. Öztin Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, Gerçek Yayınevi, 3. baskı, İstanbul-1992, sf. 88-92.

1926'da 3 banka, 1927'de 7 banka [aralarında devletin 1999'da el koyduğu Eskişehir Bankası ve İktisat Bankası (kuruluş adı Denizli İktisat Bankası, 1999'da devlet el koydu), devletin kurduğu ve sonra Halk Bankası'da devrettiği Türkiye Emlâk Kredi Bankası (kuruluş adı Emlâk Eytam Bankası)], 1928'de 7 banka, 1929'da 4 banka ve 1930'da birisi Merkez Bankası olmak üzere iki banka faaliyete başladı.

Türk Ocaklarına ve diğerlerine

Kamu yararına hizmet eden kurumlar da dikkate alındı.

Şarkikarahisar Mebusu Ali Sururî binası olmayan Türk Ocaklarına satılacak binalarla ilgili teklif önce Muvazenei Maliye Encümeni'nde ele alındı.[1]

Teklif bir yıl sonra 16 Haziran 1927'de de meclis gündemindedir.

Giresun Mebusu Hakkı Tarık, Mualimler Birliği ve Himayei Etfal'in de Türk Ocakları gibi menafii umumiyeye hadim olduğunu (kamu yararına hizmet ettiğini) hatırlatması üzerine, Ali Sururî ve arkadaşları maddedeki 'binası olmayan Türk Ocakları' ibaresini 'hususi binası olmayanlar' şeklinde değiştirerek, ona göre teklif hazırladı. 1'inci madde, kamu yararına hizmet eden kurumların özel binası yoksa mahallindeki mevcut emlâkten münasip birer binanın İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, bedel karşılığında verilmesi öngörüldü. Böylece madde kabul edildi. 2'nci madde de, bina bedelinin 8 taksitte ödenmesi kararlaştırıldı. Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik de, bugüne kadar satışın 8 taksitle yapıldığını söyledi. Diğer iki madde yürürlük ve sorumlu icra kurumu hakkındadır.[2]

Böylece 16 Haziran 1927 tarihli ve 1080 no'lu 'Menafii Umumiyeye Hâdim Müessesattan Hususi Binası Olmayanlara Birer Bina Satılmasına Dair Kanun'la kamu hizmeti veren kurumların, faaliyetini sürdüreceği emvâl-i metrûkeden birer gayrimenkûle sahip olması sağlandı.

3.3- 1915 kıymetinden satış

Yıllardır satılan emvâl-i metrûke fiyatının nasıl belirleneceği sorusu yine gündemdedir. Satılan gayrimenkulün fiyatını belirlemeye yönelik genel bir kanun hazırlandı.

Mart 1926 itibariyle, 1915'lerde 'sürgün edilenden' ve 1920'lerde 'kaçan ve kaybolandan' kalan taşınmaz malların satışıyla ilgili 26 Eylül 1915 tarihli geçici kanun ve 15 Nisan 1923 tarihli kanun ve diğerlerinde birçok maddede düzenleme yer aldığı halde, 'satılan malın fiyatı ne olacak?' sorusuna yeniden yanıt arandı.

1 *TBMM ZC*, II/26-9.6.1926, sf. 274.

2 *TBMM ZC*, II/33-16.6.1927, sf. 72-76.

Satışta esas yöntem kanun ve yönetmeliklerde ifade edildiğine göre müzayede, yani açık artırmaydı. Görünüşte 'satış' yapıldı, ama aslında işlem 'satış' değildi ki, yeniden satış fiyatı ne olacak sorusuna yanıt aranıyor oldu ya da daha o kadar mülk var ki, bunların hangi fiyatla satılması gerektiğine dair yeniden yöntem arayışına gidildi.

Mübadeleye gayritabi eşhastan metrûk olup hakkı iskânı haiz olanlara ve verilecek emvâli gayrimenkûle hakkında 1/785 no'lu kanun layihası ve ilgili encümen mazbataları[1] gündeme alındı.

Tasarıyla ilgili gerek başvekil gerekse encümen[2] mazbatalarında, 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanun gereği mübadeleye gayritabi eşhasa [yani sürgün edilen Ermeni ve 1923 öncesi sürülen Rumlar] ve mübadillere [1923 sonrası Rumlara] ait malların, muhacir ve mültecilere verildiği ve istirdat edilmemesi (geri alınmaması) için 28 Haziran 1341 (1925) tarihli talimatnamenin 1'inci maddesinin düzenlendiği ve emvâl-i metrûkenin dağıtımının süreceği ve bunun bedelinin Borçlar Kanunu mucibince aile reisi namına borç kaydedileceği belirtildi. Bu halde yeni düzenlemenin yapılmasının gereğine işaret edildi.

Görüşmelerde ilk söz alan Karesi (Balıkesir) Mebusu Ali Şuuri, memlekette iki türlü emvâl bulunduğunu ve bunlardan birinin 'Rumlardan kalan' ve diğerinin de 'gayrimübadillere [Ermenilere] mahsus olan emlâk ve arsalar' olduğunu söyledi. Bu emvâl-i metrûkenin muhacir ile mültecilere dağıtıldığını ve yapılacak yeni düzenlemeyle de bunun değiştirilmek istendiğini belirten Ali Şuuri, "Bunun arazi kısmını Maliye Vekâleti bizzat füruht ediyor (satıyor) ve idare ediyordu. 13 Mart 1340 tarihli bir kanunu [441 no'lu] yaptık. Bunun meali 'gayrimübadil eşhastan metrûk olan emvâlin binbir felâket ve musibet gören harikzedelere (malı, mülkü yanmış) muhtaç olanlar tercih edilmek şartiyle tahsisi kaziyesi idi.' Gün geçtikçe muğlak bir mesele Heyeti Vekileyi ve hükümeti muziç (rahatsız eden) bir vaziyette ilka ettiği (koyduğu) için '... harikzedeler, zararları nispetinde hissemend olsun' dendi. Bu kanunun müeddası (manası) bundan ibarettir. Şimdi bulunan şekil, harikzedelerin hukukunu ref etmek (kaldırmak) için icat edilmiş bir tarik (yol) oluyor. Vakıa mevaddı kanuniye baştan aşağı okunacak olursa bunun bir istibdal (değiştirme) meselesi, bir tasfiye meselesi olduğunu inkâr etmek güç olur" diye konuştu.[3]

Ali Şuuri, ne varsa hepsinin hükümete verilmesini ve hükümetin de iskân mıntıkası oluşturarak dağıtmasını, iskân mıntıkası olmayan yerdeki emvâl-i metrûkenin de Hazine'ye para getirecek şekilde değerlendirilmesini önerdi.

1339'dan (1923) beri bu emvâli gayrimenkûle hakkında 8-10 kanun yapıldığını ve halen yeni kanun yapılma ihtiyacının bulunduğunu belirten Malatya Mebusu

1 *TBMM ZC*, II/22-24.2.1926, sf. 291.

2 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf.72-88, mazbatalar zabıt sonunda olup, Başvekil İsmet imzalı layihanın tarihi 21.12.1341'dir.

3 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf.72-73.

Reşit, bu gayrimenkullerin muhacir ile mültecilere 1331 (1915) yılındaki fiyattan verilmesini önererek, ".. güya (sanki) öyle zan tevlit ediliyor (düşüce üretiliyor) ki, bir milyar, iki milyar bir emvâli metrûke terk edilmiştir. Bendenize kalırsa bu, dâhili ve hârici suitesir (kötü tesir) yapacaktır. Bunu hükümetten rica ederim, kül halinde alsın, götürsün. Badema bu kürsüye emvâli metrûke hakkında bir şey getirmesin (bravo sesleri, alkışlar)" dedi.[1]

Dâhiliye Vekili Cemil (Tekirdağ), bu meselenin bir daha meclis gündemine gelmeyecek şekilde çözümlenmesinin istendiğini, bunların 13 Mart 1340 tarihli [441 no'lu kanunla] ve 15 Nisan 1340 tarihli [1341 olması gerekiyor; 622 no'lu 13 Mart 1340 tarihli 441 no'lu kanunun birinci ve ikinci maddelerini muadil kanun] iki kanun ve bir de mübadillerle ilgili İmar, İskân ve Mübadele Kanunu yaptıklarını hatırlatarak, konuşmasını şöyle sürdürdü:

> "... Fakat eşhası mütegayyibeden (kaybolmuş kişiden) metrûk olan emvâlin mültecilere ve muhacirlere, gayrimübadillere verilen kısmının ne suretle hal ve tasfiye edileceğini tespit eden umumi ahkam yoktur. Gayrı mübadillere ve mübadillerden kendi hakkından fazla mal almış olanlara bu borçlarını ne suretle ödettireceğini tespit eden Borçlanma Kanunu'nu Meclisi Âli kabul buyurdu. Bu, iskân, tefviz (dağıtma veya bedel karşılığı satma) muamelatının esasından üçte birini halledecektir. Yani eşhası mütegayyibe emvâli kimlere ve ne suretle verilir. Verilen bu emvâlin parası ne suretle istiyfa olunur? Bunu tespit etmektedir. Gayrimübadillere verilen eşhası mütegayyibe emvâli birinci madde hükmiyle verilir... Harikzedeler 15 Nisan 1340 [doğrusu 1341] tarihli kanun mucibince emlâkin 1331 senesi kıymeti nispetinde bir paraya tesahup edeceklerdir (sahip olacaklardır) ve kanun o yolda sarih edilmiştir."[2]

Dr. Mazhar Müfit (Aydın), Dâhiliye Vekili açıklamalarının yeterli olduğunu ve harikzedelerin evden çıkarılması durumunun kendilerini düşündürdüğünü ve harikzedelere evlerin Borçlanma Kanunu mucibince verilmesinden hem milletin hem de devletin yararlı çıkacağını belirtirken, İzmir Mebusu Kamil de, harikzedelere evlerin borçlanma kanunu kapsamında verilmesinin mahzurları üzerinde durdu.

8 senedir satılıyor

Reşit (Malatya), bu emvâl-i metrûkenin 1331 (1915) senesindeki kıymetiyle fiyatlandırıldığını ve vaktiyle 30 bin kuruş olarak yazılan yerin bugün 30 bin lira olduğunu ve 1.500 liraya, 50 bin liralık mal verildiğini belirterek, neden böyle yapıldığını sordu.[3]

---

1 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf.73.

2 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf.73-74.

3 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf. 74-76.

Dâhiliye Vekili Cemil de, 1331 (1915) kıymetini Muvazenesi Maliye Encümeninin ilave ettiğini belirterek, şimdi de onun değiştirilmek istenmesini eleştirdi.[1]

Osman Kadri (Muş) iki-üç kanun yapıldığını belirterek, "Arkadaşlardan birinin teklifi üzerine harbi umumide zarar ve ziyanları sabit olanlara Ermeni emvâl-i metrûkelerinin arsaları verilsin veyahut mevcut olan emlâkleri tevzi edilsin (dağıtılsın) denmişti. Buna harikzedeler de inzimam etti (katıldı). İkinci defa bir kanun yapıldı. Üçüncü olarak Ziraat Bankası'nın bunların neması verilsin denildi ve dördüncü olarak da bu kanun gelmiştir" dedi. Osman Kadri, savaşta halkın üç kısma ayrıldığını, dâhile iltica eden şark mültecilerin bir kısmının memleketine avdet ettiğini, bir kısmının da memleketine gitmeden kendisine bir mesken yaptığını ve üçüncü kısmının da şurada-burada dolaşmakta olduğunu ifade etti.[2]

Dâhiliye Vekili Cemil, kanunun memlekette kimlerin nasıl iskân edileceğiyle ilgili bir kanun olmadığını ve kanunun yalnız eşhası mütegayyibeye (kaybolana) ait emvâlin ne suretle verileceğiyle ilgili olduğunu anlattı. Emvâl-i metrûkenin satışının devam edildiğine dikkat çeken Vekil Cemil, şöyle devam etti:

> "Bunlar Maliye Vekâletince müzayede ile satılmaktadır ve hatta sekiz sene müddetle satılmaktadır. Bu kanun yine eşhası mütegayyibe emvâlini satıyor. Ve kanunen hakkı iskânı haiz olanlara tercihan satıyor. Fark şudur: Parasını sekiz senede değil, yirmi senede tediye etmek üzere bugünkü kıymeti üzerinden parasını verecek ve o para da, diğer harikzedelere tevzi edilmek üzere Ziraat Bankası'na verilecektir. Bunda hükümet hiç mahzur görmemektedir. Bu kanunun farkı peşin satışla ve sekiz sene müddetle satılan emvâl, 20 senede ödenmektedir. Kanunun ihdas ettiği fark bundan ibarettir... Bu kanun çıkmadan evvel ancak zenginler alabilmekte idi, fakat bu kanun zülumdile olanlara bir hakkı rüçhan (öncelik hakkı) vermektedir."[3]

Fiyatlandırmaya yönelik politika üzerinde yoğunlaşan tartışmanın uzaması üzerine söz alan Maliye Vekili Hasan, vaziyetin şarkta ve garpta harikzedenin iskânına tahsis edilen süknanın (bina ve yapıların) hükümetçe satılmasına ve onların tahliye edilmesine imkân bırakmadığını ve satılmadığını da belirtti. Vekil, süknanın satılıp umum harikzede hesabına Ziraat Bankası'na yatırılmasına da mani idarinin mevcut bulunduğunu anlattı.[4] Layihanın (tasarının) görüşülmesi emvâl-i metrûke hakkında hayli bilgilendirici oldu. (Bakınız, *Ek 3- TBMM'de emvâl-i metrûke satış fiyatının 1915'teki değerinden belirlenmesiyle ilgili kanun tasarısının görüşülmesi.)*

'Nedir o manii idari?' diye sorulması üzerine Maliye Vekili, manii idareyi, oturanların çıkarılamaması ve süknanın (binaların) satılmaması olarak belirtip, Türkiye'nin emvâli gayrimenkul bakımından dünyanın zengin ülkelerinden biri olduğuna dikkat çekti.

---

1 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf. 76.

2 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf. 76.

3 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf. 76-77.

4 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf. 81.

Tartışma harikzedeler ve muhacirlerle, bunların fiyatlandırılması üzerinde yoğunlaştı.

İlgili takrirler okundu ve 1'inci madde encümene geri gönderildi.[1]

Beş maddelik tasarı 781 no'lu 'Mübadeleye Gayritabi Eşhastan Metruk Olup Hakkı İskânı Haiz Olanlara ve Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun'[2] olarak kabul edildi ve 29 Mart 1926'da yürürlüğe kondu. (Bakınız, *Belge 6- Satış Fiyatı 1915 Kıymetine Göre Belirlenecek.)*

13 Mart 1926'da yeniden gündeme alındı ve toplam beş maddelik tasarının görüşülmesine geçildi ve maddeler okunarak, oylandı ve kabul edildi.

> "Madde 1- Mübadaleye gayri tabi eşhastan [sürülenlerden yani Ermenilerden] metruk olup 13 Mart 1340 ve 15 Nisan 1341 tarihli [441 no'lu ve 662 no'lu] kanunlar ahkâmına tabi bulunan emlâk ve arsalar ile 15 Nisan 1339 tarihli [333 no'lu] kanun mucibince Hazineyi Evkaf namına kaydı icra kılınan icareteynli musakkafat ve müstagallat (kira geliri ve hasılatı olan vakıf malı binalar, bağ, bahçe ve tarlalar) ve 1341 senesi Muvazenei Umumiyi Kanununun yirmi üçüncü [23'üncü] maddesi V fıkrası mucibince idarei hussiyelere (vilayetteki özel idare) terk edilmiş olan emvâli gayrimenkûleden mübadeleye tabi olanlardan [Rumlardan] maada (başka), kanunen hakkı iskânı haiz olanlara adiyen iskân veya tefviz tarikiyle verilmiş ve bundan böyle verilecek emvâli gayrimenkûle ile muharebelerde meskenleri harap olanların ikametlerine tahsis edilen haneler istirdat olunmayıp üçüncü madde mucibince takarrür edecek (kararlaştırılacak) bedel, 14 Kanunusani 1926 tarihli [716 no'lu] borçlanma kanunu mucibince kendilerinden istifa olunur (alınır).
>
> Bu kabil emvâli gayrimenkûleden 13 Mart 1340 ve 15 Nisan 1341 tarihli [441 no'lu ve 622 no'lu] kanunlar ahkâmına tâbi bulunanların 1331 [1915] senesindeki kıymeti mukayyedeleri (deftere geçmiş) ashabı hesabı (sahiplerinin hesabı) carilerine geçirilmek üzere Maliye Hazinesine bırakılarak, üst tarafı Ziraat Bankasına verileceği gibi ciheti vakfa ve idarei hususiyelere ait bulunanların istifa edilecek (alınacak) bedellerinden kezalik 1331 (1915) kıymeti mukayyedelerinden (değerinden) fazlası miktarı Hazinei vakfa ve idare hususiyelere ita olunur (verilir).
>
> Bu suretle mesken alan harikzedeler, kanunun mahsusuna tevfikan harikzede ve hasarzedelere ait olarak Ziraat Bankasına mevdu (emanet edilmiş) mebaliğdeki hakkı iştirakini iskat eder (kapatır).
>
> Şu kadar ki, işbu kanun mucibince mesken verilecek harikzedelerin tahtı tasarruflarında başkaca meskenleri bulunmamak ve işgal ettikleri meskenlerin kıymeti hazıraları yirmibeş bin lirayı mütecaviz olmamak (geçmemesi) meşruttur (şarttır)." [3]

Hayli uzun ve zor anlaşılır bir madde. Bu 1'inci maddenin 1'inci fıkrasında gayrimenkullerle ilgili önce bir belirleme yapıldı:

---

1 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf. 86-88.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 655-657; *Resmî Ceride*, 29 Mart 1926 ve no: 334.

3 *TBMM ZC*, II/23-13.3.1926, sf. 160.

1- Mübadeleye gayritabi eşhastan, yani 1915 sonrası genelinde tüm sürülenlerden ve özelinde Ermenilerden metrûk 13 Mart 1924 tarih ve 441 no'lu kanuna ve 15 Nisan 1925 tarih ve 662 no'lu kanuna tabi, zarar görene dağıtılacak ve satılacak emlâk ve arsalar,

2- 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 no'lu kanuna göre kira geliri ve hâsılatı olan Hazine-i Evkaf yani Vakıflar İdaresi adına kaydedilen vakıf malı binalar, bağ, bahçe ve tarlalar,

3- Mübadeleye tabi olanlardan yani Rumlardan başka 1341 yılı bütçesinin 23'üncü maddesinin V fıkrası gereği vilayetlerin 'idarei hususiyeleri'ne yani Özel İdareye verilen, 1915 sonrası genelinde tüm sürgün edilenlerden ama esas olarak Ermenilerden kalan gayrimenkuller,

4- Vaktiyle yani daha önce adi iskânla veya bedel karşılığı verilmiş ve verilecek olan gayrimenkuller,

5- Harpte meskenleri harap olanların ikametlerine tahsis edilen ve geri alınmayacak haneler olarak sıralandı.

1'inci maddede 'mübadeleye gayritabi' yani mübadeleye tabi olmayan denilerek 1915 sonrasında sürgün edilenler yani Ermeniler ve diğerlerinden kalan mallar ifade edilirse de, Rum malları da 2'nci maddeyle kanun kapsamındadır.

Kanunun 2'nci maddesinde, mübadil Rumlardan kalan malların müsait olmayan mahallerde gayrimenkullerden (13 Mart 1340 (1924) tarih ve 441 no'lu kanunla getirilen düzenlemeden sonra) mübadillere tahsis edilmiş ve bundan sonra edilecek olanların kıymeti kadar gayrimenkul, bir başka yerden mübadil Rum emvâl-i metrûkesinin Dâhiliye Vekâletince ayrılacağı ve Maliye Vekâleti ile Evkaf Müdüriyeti Umumiyesi ve İdarei Hususiyeler (Özel İdareler) emrine verileceği belirtildi.

Ziraat Bankası da devrede

Bu gayrimenkullerle ilgili kanunun 3'üncü maddesine göre kararlaştırılacak bedel, 14.1.1926 tarihli ve 716 no'lu Borçlanma Kanunu gereğince kendilerinden alınacak.

781 no'lu kanunun 1'inci maddesinin 2'nci fıkrasında, satılacak bu gayrimenkullerle ilgili fiyatlandırmada iki gruplandırma yapılıyor.

Birincisi, 'mübadeleye gayri tabi' kişilerden metruk 441 no'lu ve 662 no'lu kanunlara tabi gayrimenkullerin satış fiyatından 1915'teki kıymeti, sahibi adına Maliyeyi Hazinedeki emanet hesabına verilecek ve artan kısmı da Ziraat Bankası'na yatırılacak.

İkincisi, vakfa ve vilayetlerin Özel İdaresine ait bulunan gayrimenkullerin alınacak bedellerinin 1915 yılındaki değerinin (net ifade edilmese de, Tasfiye Kanunu gereği bu 1915 yılı değeri, sahibi adına emanet hesabına yatırılacak) fazlası Hazinei Vakfa ve Özel İdarelere aktarılacaktır.

Gayrimenkul fiyatı, kanunun 3'üncü maddesine göre İdare Heyeti tarafından o gayrimenkulün satıldığı zamanki kıymetine göre belirlenecektir.

Maddenin görüşülmesi sırasında 'hini tahsisteki kıymet'in yani 'dağıtıldığı zamanki kıymeti'nin sorulması üzerine Dâhiliye Vekili Cemil, dağıtımın yapıldığı gündeki kıymet olduğunu belirterek, bu kaydın maksadını, "Balkan Harbi'nde... bir ev tahsis edilmiş, o ev yanmıştır veyahut ufak bir yer tahsis edilmiş, o adam inşaat yapmıştır. O zaman tahsis edildiği kıymeti Meclisi İdareler takdir edecektir" şeklinde açıklamada bulundu.[1]

Dâhiliye Vekili örneklemede Balkan Harbi'yle 1912-1913'lere gittiğine göre, bir yandan da heyetlerin nasıl belirleme yapacağını ve çalışacağını ifade etmiş oluyordu.

781 no'lu kanuna ve diğer bazı kanun maddelerine göre, gayrimenkul satışı ve bunlarla ilgili ödemenin yapıldığı ve hâsılat parasının yatırıldığı kurum Ziraat Bankası'dır.

Bunun için 1920'li yıllarla ilgili Ziraat Bankası arşivinin içerdiği bilgiler önemlidir. Bu arşivin açılması halinde gayrimenkul işlemleri açısından daha iyi bilgilenme imkânı yaratılmış olacaktır.

1915'e gidiş

781 no'lu kanunun 3'üncü maddesi ve 1'inci maddedeki muğlak ifadeye rağmen, fiyatlandırma esas olarak 1331 (1915) yılı değerine göre yapılacaktır:

1- Kanunen, gayrimenkulün 'terk edilmezden' önceki sahibi adına Maliye'deki Emanet Hesabına 1915'teki yazılı kıymeti kadar ödeme yapılacaktır.

2- Kanunda atıf yapılan 15 Nisan 1341 (1925) tarih ve 622 no'lu kanunun 2'nci maddesinde, fiyatlandırmanın 1915 başındaki kıymetine göre yapılacağı net olarak ifade edilmiştir.

3- Nitekim daha sonra yürürlüğe konulan 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 7'nci maddesi ve bu maddenin 2 Haziran 1929 tarih ve 146 no'lu tefsiri de nettir; fiyatın 1915 kıymetine göre belirleneceği hükmündedir.

Ayrıca evi harap olan ve yanan yani hasarzedelere ve yangınzedelere, satılacak meskenlerle ilgili kolaylık sağlandı.

Ayrıca kanun maddesinde, başka meskeni olmaması ve işgal ettiği meskenin bedelinin 25 bin liradan fazla olmaması şartıyla yangınzede ve hasarzedeye meskenin verileceği (781 no'lu kanun, madde 1/4 fıkrası) ve aldığı mesken bedelini Ziraat Bankası'ndaki emanet edilmiş meblağdan iştirakiyle kapatacağı (781 no'lu kanun, madde 1/3 fıkrası) kaydedildi.

Böylece belirtilen koşullara sahip olan kişiler 1915'teki değeriyle o taşınmaz malı satın aldı.

1 *TBMM ZC*, II/23-13.3.1926, sf. 160.

Bu tarihe kadar satılan gayrimenkullerin durumu ne olduğuyla ilgili bir ifade bulunmamaktadır.

Gayrimenkul satışıyla ilgili ödeme, 14 Ocak 1926 tarih ve 716 no'lu Tedeyyün (Borçlanma) Kanunu gereği yapılacaktır; kanunun[1] 1'inci maddesinde, ödemenin nasıl yapılacağı şöyle düzenlenmiştir:

> "Madde 1- Bilumum muhacir, mubadil ve mültecilere ve aşiret efradına 20 Nisan 1329 (3 Mayıs 1913) tarihinden itibaren hükümet tarafından meccanen (parasız) olanlardan maada (başka) hem ne suretle olursa olsun verilen ve atiyen (ilerde) ahkâmı kanuniye ve nizamiyeye tevfikan (uygun) verilecek olan emlâk ve arazi ve tohumluk ve hayvan ve âlâtı ziraiye ve sermaye bedelleri tarihi italarındaki (ödenmesi) vaziyet ve kıymetlerine nazaran aile reisleri namına borç olarak tahakkuk ettirilerek işbu kanunun neşri tarihinden sonra gelecek ikinci senenin hitamından (sonundan) itibaren iki senede istifa olunur (ödenir).
>
> Ancak aldıkları emlâk harp ve istila sebepleriyle harap olmuş veya yanmış olanların bu yüzden maruz kaldıkları zarar derecesinde borçları tenzil edilir (azaltılır)."[2]

Buna göre, 3 Mayıs 1913'ten beri parasız olarak hükümet tarafından dağıtılanlar dışında, her ne suretle olursa olsun verilen ya da kanun, nizamname gereği verilecek olan emlâk, arazi, tohumluk ve hayvan bedelleri aile reisi namına borç olarak kaydedilecek. Bu borç, kanunun neşrinden sonra gelecek iki yılda ödenecek ve ödeme anında harp ve istila nedeniyle doğan zarar da, bedelden düşülecektir.

Demek ki, ödeme iki yılda yapılacaktır.

Yine bu 716 no'lu kanunun 2'nci maddesinin atıf yaptığı 18 Nisan 1341 (1925) tarih ve 627 no'lu 1341 (1925) Senesi Muvazenei Umumiye (Bütçe) Kanununun[3] 23'üncü maddesi A fıkrasına göre dağıtılacak ve satılacak arazi miktarı en fazla 200 dönüm olacaktır ve V fıkrasına göre de, 'mübadeleye gayritabi eşhasın' metrûk bütün gayrimenkulü vilayetlerin 'idarei hususiyeleri'ne (İl Özel İdarelere) devredilmiştir.

781 no'lu kanunun diğer iki maddesi, yürürlük tarihi ve icra edecek vekille ilgilidir.

1341 (1925) yılı bütçesinde toprak dağıtımına 23'üncü maddesi B fıkrasında yer verildi.[4]

1925 yılı bütçesinin 23'üncü maddesine göre, emlâki milliyeden peşin bedelle Maliye Vekili'nin satış yapması öngörüldü. Maddenin B fıkrasında "İçinde ve civarında toprağa muhtaç erbabı ziraat mevcut olmıyan arazi milliye ile devlete ait bağ, bahçe, fındıklık, zeytinlik gibi gayri menkulât takarrür edecek (taşınmaz mallar karar verilecek) bedeli azamî on senede mukassatan alınmak (taksitli olmak) üzere bilmüzayede (açık artırmayla) taliplerine satılabilir" denildi.

---

1 *TBMM ZC*, II/21-14.1.1926, sf. 161-167.

2 *TBMM ZC*, II/21-14.1.1926, sf. 161.

3 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 335-429.

4 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 338.

1925 yılı bütçesinin 23'üncü maddesi B fıkrasına göre, toprağa muhtaç fındıklık, bahçe, zeytinlik gibi gayrimenkulün açık artırmayla 10 sene taksitli satılması uygun bulundu.

1925 yılından itibaren, resmî ifadeyle 'sürülen, kaçan veya kaybolan' kişinin emvâl-i metrûkenin de bir kısmını oluşturduğu emlâki milliyeden toprak satışı öngörüldü.

1943'te Devlet Şûrası 1915'i hatırlattı

Devlet Şûrası, Başvekâlete gönderdiği 19 Temmuz 1943 tarihli yazısında, 1505 sayılı kanun gereğince yapılmakta olan istimlâklerde, vergi veya tapu kıymetinin bulunmaması halinde ne yolda hareket edilmesi gerektiğiyle ilgili belirlemeye gittiğini bildirdi. Devleti Şûrası'nın oluşturduğu komisyonun hazırladığı mazbata, Devlet Şûrası Umumi Heyeti tarafından 12 Temmuz 1943 tarihinde kabul edildi.

Komisyon mazbatasını özetliyorum:

1505 no'lu kanunun 3'üncü maddesi gereği yapılan istimlâklerde, tevzi edilmiş ve edilecek (dağıtılmış ve dağıtılacak) olan arazinin değeri, mahalli rayice göre Kaza İdare tayin ve Vilayet İdare heyetlerince tespit olunacak ve bu miktar, 1331'deki (1915) mukayyet (kayıtlı) vergi kıymetinden 8 misliden aşağı ve 10 misliden yukarı olamayacak. Böylece tayin edilen bedel hükümetçe eshabına tesviye veya Ziraat Bankası'na teslim olunarak arazi hükümet namına tescil edilecek.

Bedelin belirlenmesinde esas olarak Kaza İdare Heyeti ve Vilayet İdare Heyeti yetkili kılınmış ve vergi veya tapu kıymetinin en aşağısı ya da yukarısı nispeti de tayin edilmiştir. Eğer arazinin vergi veyahut tapu kıymetinden hiçbirinin olmaması halinde, emsalin vergi ya da tapu kıymetinin dikkate alınacağına dair kanunda (1505 no'lu kanunu kastediyor) bir hüküm yoktur. Kanun arazi kıymetinin tespitinde, vergi ve tapu kıymetinin olmaması halinde mahalli rayici prensip olarak kabul etmiş ve belirlenen miktarın da, 1331'deki (1915) mukayyet (kayıtlı) vergi kıymetinden 8 misliden aşağı ve 10 misliden yukarı olamayacağı şeklinde sınırlandırmıştır. Mahalli rayice göre kıymetin belirlemesini kaza ve vilayet idare heyetlerince ve belirlenen aşağı, yukarı nispete göre tayin ve tespit edilmesi ittifakla kabul edilmiştir.[1]

1925'te Ermeni emvâli Özel İdare'nin

27 Mayıs 1915 tarihli Sürgün Kanunu hükmünce sürülmüş olan eşhasın yani Ermenilerin Hazinei Evkaf (Vakıflar) adına kayıt edilmiş emvâli, 1341 (1925) yılı bütçesinin 23'üncü maddesi V fıkrası gereği İdarei Hususiyelere (Özel İdarelere) devredildiği şöyle ifade edildi:

---

1 Devlet Şûrası Komisyonu, 12 Temmuz 1943 tarih, no: 43150 ve K: 158 no'lu kararı, aktaran, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, kutu: 124, dosya: 882, sıra: 7, sf. 3-5..

"Mübadeleye gayri tabi eşhası hükmiyeden metrûk bilcümle emvâli gayrimenkûle kâffei (bütün taşınmaz emvâl) hukuk ve vecaibile (borçlu) bulundukları vilayetlerin idarei hususiyelerine (özel idarelerine) devredilir."[1]

1925 yılı bütçesinin 23'üncü maddesi V fıkrasındaki bu hükme göre, sürülen Ermenilerden kalan bütün gayrimenkuller, bu tarih itibariyle vilayetlerdeki özel idarelere devredilmiş oldu.

1,5 milyon Rum malı yetmedi mi?

Özel İdarelere devredilen gayrimenkulün bir kısmı iskân hakkı olanların işgaline geçtiği gibi, Rum emvâl-i metrûkesi müsait olmayan yerlerde de mübadiller bu tür emvâle yerleştirildi. İşgal edilenler tahliye edildiği takdirde birçok kimseler açıkta kalacağı gibi, Rum emvâli müsait olmayan iskân mıntıkalarına muhacir yerleştirmek imkânı kalmayacaktır. Bu yüzden 13 Mart 1926 tarih ve 781 no'lu kanun, doğabilecek bir krizi önlemek amacıyla uygulamaya kondu.[2]

Memleketin savunmasının sağlanması ve mübadillerin yerleştirilmesi maksadıyla, Hazine'nin yetkisinde bulunan bütün emvâli gayrimenkulün kimin olduğu dikkate alınmaksızın, devletçe iskânları gerekli görülen bütün hak sahiplerinin yerleştirilmesi ve iskân edilmiş olanların hayat düzenlerinin bozulmaması için devlet daireleri arasında takas ve mahsup işlemi yapıldı.[3]

781 no'lu kanunla, mübadileyle gelenlerin gayrimenkul ihtiyacını karşılamak amacıyla sürgün edilen Ermenilerden kalan emvâlin de kullanılarak bir krizin önlenmesinin hedeflendiği yorumuna katılmak mümkün değildir.

Antlaşma gereği mübadele 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren Osmanlı'dan giden Rum'u ve gelen Müslümanı kapsadı.[4]

Rum nüfusu hakkındaki Osmanlı'nın 1914 nüfus sayımına göre 1,7 milyon[5], Fener Rum Patrikliğine göre 1912'de 2 milyon[6] ve bir başka çalışmaya göre 1914'te 2,2 milyon[7] rakamlarla birlikte, mübadelede İstanbul'un hariç tutulduğu ve harpte can kaybı olduğu dikkate alınırsa, 1923 öncesi kovulanlar da dâhil edildiği için en azından tahminen 1,5 milyon civarında Rum'un kalan malının ve mülkünün 18 Ekim 1912 sonrası gelenler dâhil tahminen 500 bin civarında Müslümanın mülk talebini karşılayamayacağı kaygısıyla, özel olarak Ermenilerden kalan emvâlin de dâhil edilmesi, aslında yerelde yapılan yağmanın boyutunu da yeterince ortaya koymaktadır.

1 18 Nisan 1341 (1925) tarih ve 627 no'lu '1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 339; Resmî Ceride, 23 Nisan 1341 (1925), sayı: 96.

2 İskân Tarihçesi, sf. 71-72.

3 İskân Tarihçesi, sf. 73-74.

4 Lozan-2, sf. 17.

5 Kemal H. Karpat, age, sf. 226.

6 Alexandirs... aktaran, Fuat Dündar-2008, sf. 449.

7 Kevork Aslan, *Ermenistan ve Ermeniler*, İstanbul-1914, sf. 119, aktaran, Esat Uras, age, sf. 137.

Hazine'nin 1920 öncesinde dağıttığı ve sattığı gayrimenkullerin mübadele ve sürgün edilen Rum ile sürgün edilen Ermenilerden metrûk olduğu bizzat 8 Teşrinievvel 1340 (8.10.1924) tarih ve 972 no'lu kararnameyle kabul edilen talimatnamenin 11'inci maddesinde ifade edildi.[1]

Ayrıca iki yıl sonrasında, emvâli metrûkenin satışıyla ilgili bir de komisyon kurulmasına yönelik düzenleme yapıldı.[2]

TBMM'nin bir yıl sonraki kararında da, satışın Hazine'ye borçlanılarak yapıldığını ve vadesi gelen taksidin ödemesinde 'ita edecekleri istikrazı dâhili tahvilâtı kupon vaziyetinin tamam olmasının zaruri ve tabii olduğu'nu yani ödeme sırasında tahvil kuponlarının tam olması gerektiğine dikkat çekildi.[3]

Fiyatlar katlandı, ama

Savaş koşullarında fiyatların hızla arttığı dikkate alındığında, İstanbul özelinde tüketici fiyatları 1914-1918'de 15,30 misli, 1915-1918'de 12,75 misli, savaş sonrasındaki fiyatların gerilemenin de etkisiyle 1914-1926'da 14,85 misli ve 1915-1926'da 12,37 misli artmıştır.[4]

1920'nin ikinci yarısında esas olarak 1915'teki kayıtlı değeriyle yani rayiç bedeli altında bir fiyatla satışı öngören bu düzenlemeyle, o gün ifade edildiği biçimiyle gayrimenkulü 'terk' eden sahibine daha az paranın verilmesi hedeflenmiştir.

Özetle 1920'lerin ortasında İstanbul tüketici fiyatlarının 12,37 misli artmasına karşın, gayrimenkul fiyatlandırmasında 1915 kıymetinin dikkate alınmış yani genel olarak fiyatlardaki 12,37 misli artış yok sayılmış olup, gayrimenkulün '12,37 lira yerine 1 liraya' satılmasıyla 'gerçek sahibi'ne daha doğrusu sahibi adına emanet hesabına az gelir aktarılmasına neden olunmuştur. Daha sonrasında 'terk' eden sahibi adına biriken paralar, Maliye'deki emanet hesabına yatırılacak ve 1928'de çıkarılan bir kanunla da bütçeye kaynak olarak aktarılacaktır.

13 Mart 1926 tarih ve 781 no'lu kanun 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kaldı.[5]

62 yıl yürürlükte kalan 781 no'lu kanuna göre, Hazine'de kaç tane hesap açılmıştır?

Kaç tane ve ne kadar gayrimenkul satılmıştır?

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 658-662.

2 11 Ağustos 1926 tarih ve 2718 no'lu 'Satılacak Gayrimenkul Emvâli Milliyenin Müzayede ve İhale Muameleleri İçin Komisyon Hakkında Kararname' için, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1636.

3 23 Haziran 1927 tarih ve 364 no'lu 'Takasiti Muayyene ile Hazineden Emlâk ve Arazi Tefevvüz Eden Medyunlar Hakkında Heyeti Umumiye Kararı' için, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 8, 2. basılış, Ankara-1946, sf. 972; *Resmî Ceride*, 6 Ağustos 1927 ve sayı: 652.

4 Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, 1469-1998, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara-2000, sf. 22.

5 27 Ekim 1988 tarih ve 3488 no'lu kanun, *Resmî Gazete*, 8 Kasım 1988, no: 19983.

Bu hesaplarda ne kadar para toplanmıştır?

Toplanan bu paradan gerçek mal sahibi olan kaç kişiye ne kadar ödeme yapılmıştır?

Ayrıca Vakıflar adına Ziraat Bankası'na yatırılan para ne kadardır?

Soruların yanıt bulması, ancak Ziraat Bankası kayıtları ve Tasfiye Komisyonu sürgün defterlerinin üzerindeki yasağın kaldırılmasıyla mümkün olacaktır.

3.4- 1914'e dönük kamulaştırma ve tapuya kayıt

Meclis, 1926 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarında 'sürgün edilen veya kaçan ya da kaybolan' kişilerden kalan emvâl-i metrûkeyle ilgili yeni kanunlar çıkardı ve yürürlüğe koydu.

1926'nın ikinci çeyreğinde mübadeleyle ilgili altı maddelik 791 no'lu 'Mübadeleye Tabi Eşhas Zimmetindeki Matlubatın İstifası Hakkında Kanun'[1] ve üç maddelik 802 no'lu 'Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkındaki 16 Nisan 1340 Tarihli Kanuna Müzeyyel (ek) Kanun'[2] ve ayrıca dört maddelik 836 no'lu 'Vefaen Beyi ve Ferağ veya Teminat İrae Olunan Emvâli Gayrimenkûlenin İcra Kanunu Mucibince Müzayede ve Füruhtlu Hakkında Kanun'[3] kabul edildi ve yürürlüğe kondu. Bu 836 no'lu kanun 8 Kasım 1988'e kadar tam 62 yıl yürürlükte kaldı.

1926 yılının Mayıs ayında yürürlüğe giren bir başka kanunla, bu tür mallarla ilgili fiyatlandırmada 1915'in esas alınması gibi, kamulaştırılan gayrimenkullerde de 1914'e kadar geriye giden bir düzenleme yapıldı.

Yasayla, 1914 yılından itibaren idarenin (yani belediye, valilik vs..) kamulaştırmaya yönelik tüm tasarruflarına (el koymasına) yasal bir düzenleme getirildi.

Bu bir anlamda da, idarenin o tarihe kadar yaptığı kamulaştırmanın fiilen işgal olduğunun ilanıdır.

Yasayla ilgili tasarının meclise gönderilme tarihi Aralık 1922'ye kadar geriye gider; tasarı üç yılı aşkın süre encümenlere gitti ve geldi.

Ankara hükümeti bu yönde hayli önce girişimde bulunduysa da 1926 yılına kadar tasarı kanunlaşamadı.

Tevsii (genişletme) turuka (yollara) mukabil emvâl-i metrûkeden verilen emlâkin belediyece sureti tediyesine dair (1/37) no'lu kanun layihasıyla ilgili

1 *TBMM ZC*, II/23-15 Mart ve 22 Mart 1926, sf. 165 ve 305-306; *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 7, 2. tabı, sf. 690-691; *Resmî Ceride*, 3 Nisan 1926 ve no: 338.

2 *TBMM ZC*, II/22-10.2.1926, sf.129 ve II/23-20.3.1926, sf.164 ve II/24-7.4.1926, sf.72; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, sf. 717; *Resmî Ceride*, 22 Nisan 1926 ve no: 353.

3 *TBMM ZC*, II/25-12.5.1926, sf. 75-78; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, sf. 905; *Resmî Ceride*, 29 Mayıs 1926 ve no: 384.

Dâhiliye, İskân ve Muvazenei Maliye encümenleri mazbataları 16 Mayıs 1926'da meclis gündemindedir.[1]

Memleketin imarı maksadiyle 1330 (1914) senesinden itibaren yeni yol veya meydan çalışması veya genişletilmesi alelûmum memleket insarı maksadıyla hükümetçe ve belediyelerce hedmettirilen (yıktırılan) mebani (binalar, yapılar) hakkındaki tasarı görüşüldü.[2]

Tasarının 1'inci maddesi okundu:

> "Madde 1- 1330 (1914) senesinden itibaren yeni yol ve meydanlar açılması veya genişletilmesi veya alelûmum memleket imarı maksadıyla hükümet ve belediyelerce hedmettirelen (yıktırılan) hususi mebani eshabına (özel bina sahibine) 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanununun 2. maddesi mucibince hükümete intikal eden emvâli gayrimenkûleden verilmiş olan mebaninin (binanın) kayıtları namlarına icra (yapılır) ve tapuları ita olunur (verilir)."

Madde oylandı ve kabul edildi.

Binası yıkılan kişiye, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 2'nci maddesi gereği Hazine'nin el koyduğu binalardan biri, tapu kaydı yapılarak verilecektir. (madde 1)

Maddeyle hükümet ve belediyenin yeni yol veya meydan yapması gibi gerekçeyle evi yıkılan kişiye, Hazine'nin 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 2'nci maddesi gereği el koyduğu emvâli gayrimenkûleden bina verildi. Hazine'nin elindeki bu binalar, 1915 sonrasında sürülen genelinde Hıristiyanlardan ve özelinde Ermeni ve Rumlardan kalan emvâl-i metrûkeden olduğu için aslında sürülen kişiye aitti. Sürülene ait bina, 1'inci maddeyle, hükümet ve belediyenin evini yıktığı kişiye hem tapuda adına kaydının yapılması hem de tapusunun hazırlanması şartıyla verilmiş oluyordu.

Böylece Osmanlı'dan kalan tapu kaydı delinmiş oldu.

Oysa emvâl-i metrûkeden dağıtılan ve satılanların tapulandırılması resmen 1928'in ikinci yarısında başlanacaktı, ama 1926'da binaların ve yapıların kullanıcılar adına tapulandırılmasına başlanmış oldu.

Hatta kanun tasarısının geçmişi 4.12.1922'ye kadar geriye gittiği dikkate alınacak olursa, hükümetin 15 Nisan 1923'te Tasfiye Kanunu'nun bazı maddelerini değiştirip yürürlüğe koymadan önce bile metrûk binaları dağıtmaya başladığı ve bunu da tapulandırmayı düşündüğü ortaya çıkmaktadır.

Sırada 2'nci madde vardır.

> "Madde 2- Mezkûr mebaniye (belirtilen binaya) mukabil verilmiş olan emlâkin bugün tahakkuk ettirilecek bedelleri ait oldukları belediyeler namına zimmet kaydolunarak 10 mütesavi (eşit) taksitle 10 senede belediyelerce Maliyeye tediye olunur (ödenir)."

1 *TBMM ZC*, II/25-16.5.1926, sf. 157.

2 *TBMM ZC*, II/25-29.5.1926, s. 582.

2'nci maddeyle de, binaların bugün tahakkuk ettirilecek değeri, ait olduğu belediye tarafından 10 taksitte 10 yılda Maliye'ye ödenmesi öngörüldü.

2'nci maddede taşınmaz malların fiyatının nasıl belirleneceğiyle ilgili net hüküm bulunmadığına göre, burada eğer fiilen el konulan 1914 yılındaki kayıtlı değeri değilse, 781 no'lu yasada belirtilen 1915'teki değeri dikkate alınacaktır.

Diğer iki madde, yürürlük tarihi ve icra memuruyla ilgilidir.

Zabıt ekindeki mazbataya göre 4 Kanunuevvel 1338 (4 Aralık 1922) tarihli tasarı Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf ve Dâhiliye Vekili Ali Fethi imzalı olup, encümenlerin inceleme tarihleri 1923'le 1926 arasında değişiyor. Dâhiliye Encümeni Mazbatası tarihi 15.12.1339, Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası 16.2.1340, İskân Encümeni Mazbatası 9.12.1341 ve Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası 15.5.1926 tarihlidir.

Maddeler hiç tartışılmadan okundu ve 862 no'lu 'Memleketin İmarı Maksadıyla 1330 Senesinden İtibaren Yeni Yol ve Meydan Açılması veya Genişletilmesi Alelûmum Memleket İmarı Maksadıyla Hükûmetçe ve Belediyelerce Hedmettirilen Mebani Hakkında Kanun' 29 Mayıs 1926'da kabul edildi.[1]

8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kalan kanununun 1'inci maddesinde 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu'na yönelik referans, bu yapıların Ermenilere ve diğer sürgün edilenlere ait olduğunun ifadesidir. Kanunun yürürlük tarihi olan 19 Haziran 1926'ya kadar, 1914'ten itibaren Osmanlı'da ve Türkiye'de İttihatçılardan 19 Haziran 1926'ya kadar iktidarda bulunan hükümetlerin ve belediyelerle diğer kamu kurumlarının meydan ve yol yapmak için 1330'a (yani 1914'e) kadar geriye giden uygulamaları bir anlamda kanuni niteliğe kavuşturulmuş oldu.

3.5- Ermeni malı 'kan bedeli' olarak dağıtıldı

Sürgün edilenin mallarının, kamu ve yerli ahali tarafından el konulması ve bunun yasal düzenlemesinin yapılması dışında özel kanunla bazı İttihatçı ailelere verilmesi de gündeme geldi.

Kanunda belirtilen ifadeyle 'Ermeni malları', Ermeni soykırımının faili olarak bilinen İttihat ve Terakki'nin liderlerinin ailesine verildi. Osmanlı hükümeti kararıyla yargılama sonucunda idam edilenlere ve yurtdışında öldürülen İttihatçı liderlerin ailelerine, Ermeni malları kan bedeli olarak dağıtıldı.[2]

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1201; *Resmî Ceride*, 19 Haziran 1926 ve no: 402.

2 Nevzat Onaran, *1926'daki 'metrûk emvâli' gayrimenkuller*, *AGOS*, 27 Mayıs 2005, sf. 2.
Saygıyla andığım Hrant Dink, makaleyi gazetesinde yayımlamadan önce Neşe Düzel'e verdiği röportajda detay vermeden konudan bahsetti. (*Radikal*, 23 Mayıs 2005, sf. 6.) Karanlıkta kalan bir konu, *AGOS*'taki bu makalemle ilk kez gündeme getirilmiş oldu. N.O.

Ermeni malı verilmesini öngören düzenleme, 2 Şubat 1927'de bir Bakanlar Kurulu kararıyla[1] değil, 31 Mayıs 1926'da kabul edilen ve 27 Haziran 1926'da yürürlüğe giren 882 no'lu kanunla yapılmıştır. Bakanlar Kurulu kararı ise, yasa gereği şahıslar adına yapılan bir düzenlemeyi içeriyor.

Oysa kanunun kabulünden üç hafta sonra başlayan İzmir Suikastı Davası (26 Haziran 1926) ve ardından Ankara yargılamalarıyla, içerdeki İttihatçılar, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı. Dr. Nâzım, eski Maliye Nazırı Cavit, eski Maarif Nazırı Ahmet Şükrü dâhil çoğunluğu BMM'nin birinci dönemi mebusu olan 16 İttihatçıya idam cezası verildi; bunlardan 15'i infaz edildi ve gıyabında idam cezası verilen bir kişi de intihar etti. Ayrıca üç tetikçi de idam edildi.[2]

Ankara'da İttihatçılara ikili tavır.

Önce dışarıda öldürülmüş İttihatçıların ailesine mal mülk verildi. Ardından Türkiye'de yaşayan İttihatçılar yargılamanın ardından idam edildi. Böylece CHF dışında kalan İttihatçılar tasfiye edilirken, dışarıda öldürülen veya İstanbul'da yargılamanın ardından idam edilen ya da intihar etmiş İttihatçılar ise kahramanlaştırıldı.

İçinde Yusuf Akçora (İstanbul), Cevat Abbas (Bolu), Süleyman Sırrı (Yozgat), İlyas Sami (Muş), Mehmet Emin (Şarkikarahisar) gibi mebusların bulunduğu 62 imzayla 29.12.1341 (1925) tarihli Başvekil İsmet imzasıyla tasarı meclis başkanlığına sunuldu ve 29-31 Mayıs 1926'da yapılan görüşmeyle bazı değişiklikle kabul edildi.[3]

Ermeni malı verilecek İttihatçı aile listesinde İttihat ve Terakki'nin Talat ve Cemal dışında, bilinen üçlü kliğinden Enver'in ismi yer almadı.

Başvekil İsmet imzalı, tasarının gerekçesinde aynen şu ifadeler yer aldı:

> "Memleketimizin daima selâmeti atiyesini (geleceğini) ve milletimizin terakki (ilerlemesini) ve tefeyyüzünü (yükselmesini) ve saadetini emel ve düsturu (kuralı) hareket ittihaz (kabul) etmiş olmalarından naşi (sebebiyle) suikasta maruz kalarak şehit edilen erkan ve ricali memleketin milletin yedi emanetine mevdu (emanet) eytam ve eramilinin (yetimler ve dullar) ekseri ahvalde duçarı fakrü zaruret oldukları görülmektedir.
>
> Büyük mefkureler arkasında nihayet hayatlarını feda eden zevatı aileyinin aile ve evlatlarını tehvini âlâmı (kederlerini hafifletmek) için onları mükafatlandırmak emsalini teşci (benzerlerine cesaret ve gayret verme) ve milletin hissi şükranını izhar ve teyit eder. İşte bu mütalaa ile merbut layihai kanuniye kaleme alınmıştır."

1 Murat Bardakçı, *Sabah*, 4 Şubat 2007, sf. 22.

2 Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu, İzmir Suikasti'nin Perde Arkası*, Temel Yayınları, İstanbul-2003, sf. 12.

3 *TBMM ZC*, II/25-19 Mayıs, 29 Mayıs, 30 Mayıs ve 31 Mayıs 1926, sf. 270, 601-605, 645-646, 680-682, 697, 728-729; tasarının 193 no'lu encümen raporu, 29 Mayıs 1926 tarihli oturum ekinde sayfa 132-135.

Osmanlı'yı harbe sokan ve bildik sonucu yaşatan bu İttihatçılar yönetimindeki İttihat ve Terakki'nin hükümeti değilmiş gibi büyük övgüler diziliyor, kanun gerekçesinde.

Hükümetin ve Kavanini Maliye'nin 'emvâli milliyeden 50 bin lira' teklifini, Muvazenei Maliye 20 bin lira olarak değiştirdi ve layiha, emvâli milliyeden 20 bin lira olarak meclise geldi. 29 Mayıs 1926'da yapılan görüşmede Reis, 1'inci maddeyi okuttu. Ermeni Suikast Komitesi tarafından şehit edilen rical ve ailesi olarak 10 kişinin ismi sıralandı (listede, Erzincanlı Hafız Abdullah ve Muş Mutasarrıfı Servet isimleri yoktu; bu isimler önergeyle eklendi) ve bunlara, "emvâli milliyeden 20 bin lira" değerinde emlâk verilmesi önerildi.

Görüşmede ilk söz alan Sinop Mebusu Recep Zühtü, bunların bir kısmının ailelerine servet denecek mal ve mülk bıraktığını, fakat idaresiz ellerde israf edildiğini belirterek, memleketin her tarafı, birçok fedakârın eytamı ile (yetimiyle) dolu olduğuna dikkat çekti. Recep Zühtü, 1'inci maddedeki "emvâli milliyeden 20 bin lira kadar emlâk..." ifadesinin "firari Ermeniler emvâli metrûkesinden verilir" şeklinde değiştirilmesini önerdi. Giresun Mebusu Tahir, Recep Zühtü'nün Ermeni emvâli verilsin önerisi üzerinde durdu ve Ermeni emlâkinin satılıp bedelinin evi yanana ve harap olana verilmesi için kanun neşredildiğini hatırlatarak, "O halde onlara da verilirse ne olacaktır? Önümüze gelene bağışlıyoruz" diye konuştu. 'Emlâki milliye' yerine 'Ermenilerden metrûk emvâlden' verilmesi yönünde takrirler oylandı ve kabul edildi. Teklifte ismi olmayan ve listeye eklenmesi için Erzincanlı Hafız Abdullah ve Muş Mutasarrıfı Servet hakkında takrirler verildi.[1]

30 Mayıs 1926'da layihayı görüşmeye devam edildi. 1'inci madde 'Ermenilerden metrûk emvâlden' olarak değiştirilmiş halde okundu ve böylece kabul edildi. Ayrıca 10 kişilik listeye, önerilen Erzincanlı Hafız Abdullah ve Muş Mutasarrıfı Servet isimleri de eklendi ve böylece 12 kişilik liste oluşturuldu. Diğer maddeler hakkında söz alan olmadığı için hemen oylandı ve kabul edildi.[2]

Layihayla ilgili ikinci oylama 31 Mayıs 1926'da yapıldı ve aynen geçti.[3]

31 Mayıs 1926 tarih ve 882 no'lu 'Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen veya Bu Uğurda Suveri Muhtelife ile Düçarı Gadrolan Ricalin Ailelerine Verilecek Emlâk ve Arazi veya Tazminat Hakkında Kanun' dört maddedir.[4]

Kanun, 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kaldı.[5]

---

1 *TBMM ZC*, II/25- 29 Mayıs 1926, sf. 601-605.

2 *TBMM ZC*, II/25- 30 Mayıs 1926, sf. 645-646, 680-682.

3 *TBMM ZC*, II/25-31 Mayıs 1926, sf. 697, 728-729.

4 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1439; *Resmî Ceride*, 27 Haziran 1926 ve sayı: 405.

5 *Resmî Gazete*, 8 Kasım 1988 ve sayı: 19983.

Kanunun 1'inci maddesinde 'Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen rical' olarak 12 kişinin ismi sıralandı:

"Talât Paşa, Cemal Paşa, Cemal Azmi Bey, Bahattin Şakir Bey (Bazı metinlerde Osmanlıcadan günümüz Türkçesine aktarırken Bahaddin veya Bahaeddin olarak da yazılıyor), Cemal Paşa'nın Yaveri Süreyya Bey, Cemal Paşa'nın Yaveri Nusret Bey, Sait Halim Paşa, Muş Mutasarrıfı Servet Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, muhakemesinin hini cereyanında firar ve intihar eden Dr. Reşit Bey, Erzincanlı Hafız Abdullah Bey" (Bakınız, *Belge 7- İttihatçı Ailelere Ermeni Malı.*)

Yasanın 1'inci maddesi aynen şöyledir:

> "Madde 1- Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen veya bu uğurda süveri muhtelifede ifnayı hayat eden (hayat tüketen) merbut cetvelde isimleri muharrer ricalden her birinin, nafakası üzerine vacip iken terkettiği efradı ailesi mecmuuna, İcra Vekilleri Heyeti kararıyle yirmi bin liraya kadar kıymette Ermenilerden metrûk emvâli gayrimenkûle mütesaviyen (eşit olarak) taksim edilerek temlik ve efradı aileden her birine hissesine isabet eden miktar için meccanen (parasız) tapu senedi ita olunur (verilir). İşbu suretle verilecek emvâli gayrimenkûle on sene müddetle satılamaz."

Osmanlı hükümetinin kararlığıyla İstanbul'da yargılama sonunda idam edilen Urfa Mutasarrıfı Nusret ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ile Erzincanlı Hafız Abdullah ile intihar eden Dr. Reşit dahi Ermeniler tarafından öldürülen veya 'bu uğurda hayat tüketen' kişiler olarak kanunda yer aldı.

Kanunla 20 bin lira değerinde Ermeni malının parasız olarak İttihatçıların ailelerine verilmesi sağlandı. (madde 1)

Kanun maddesinde öne sürülen tek koşul, Ermeni malı verilen aileler 10 yıl süreyle bunları satamayacak, ondan sonra isterlerse satabilecekler.

Hükümet sürgün edilen Ermenilere ait elindeki gayrimenkullerin listesinden seçtiğini kanunla belirtilen ailelere transfer etti.

Kanunda ismi belirtilen İttihatçı ailelere verilen 20 bin lira değerinde Ermeni malının bedeli de, yine Ermeni malları dâhil emvâl-i metrûkenin satışından sağlanan hasılattan ödenmesi öngörüldü. (madde 2)

Diğer bir deyişle verilen mal da Ermeni'nin, bu malın bedeli olarak yapılacak ödeme de yine Ermeni malı satışı hâsılatından karşılanacaktır.

Diğer iki madde yürürlük ve sorumlu memur hakkındadır.

Takrir-i Sükûn ikliminde, yaşayan İttihatçılar tasfiye edilirken, ölü İttihatçılar kahramanlaştırıldı ve ailelerine de mal transferi yapıldı.

Önce maaş bağlanmıştı

Ermeni mallarının bu ailelere kanunla dağıtılması ve içerideki İttihatçıların yargılanıp idam edilmezden evvel, dışarıda öldürülen İttihatçıların ve içeride

idam edilenlerin aile fertlerinin her birine vatana hizmet tertibinden maaş da bağlandı. İlk maaş bağlanan Urfa eski Mutasarrıfı Nusrat'ın ailesidir.[1] Bayburt Tehcir Davası'nda yargılanan Nusret, 5 Ağustos 1920'de idam edildi.[2]

25 Aralık 1920'de, 13.10.1336 (1920) tarihli BMM Reisi M. Kemal imzalı 'Urfa Mutasarrıfı sabıkı Nusrat Bey ailesine maaş tahsisine dair kanun layihası' meclis gündemindedir. Birinci maddede, tehcirden dolayı İstanbul'da idam edilen Nusrat Bey'in zevcesine ve üç çocuğuna 'hedimatı vataniye' yani vatana hizmet tertibinden 1000 kuruş maaş verilmesi önerildi. Tunalı Hilmi, Musa Kâzım ve diğerleri hep şehitlik üzerine konuşmalar yaptı. Yozgad Mebusu Süleyman Sırrı, tehcirden dolayı suçlu bulunarak idam edilmiş olana maaş bağlanmasının siyaseten doğru olmadığını söylemekle kaldı. Üç maddelik layiha 35 redde karşılık, 64 oyla kabul edildi; Hüseyin Avni (Erzurum), Ziya Hurşid (Lazistan), Süleyman Sırrı (Yozgad) reddedenler arasındadır.[3]

25 Aralık 1920 tarih ve 80 no'lu kanunla Nusrat Bey'in ailesine 1000 kuruşluk maaş tahsis edildi.

İki yıl sonra da Yozgat Tehcir Davası'nda verilen idam cezası 7 Nisan 1919'da infaz edilen eski Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ailesine maaş bağlanması teklifi gündemdedir.

Kayseri Mebusu Ahmed Hilmi'nin verdiği kanun teklifi 14 Ekim 1922'de meclis görüşüldü. Layihanın gerekçesinde Urfa Mutasarrıfı Nusrat'ın ailesine maaş bağlanması hatırlatıldı. Eski kaymakam Kemal'in refikası ve üç çocuğuna aylık 2000 kuruş maaş tahsis önerildi. Genellikle teklif lehinde söz alındı. 14 Ekim 1922'de layiha 7 mebusun çekimser ve155 mebusun evet oyuyla kabul edildi. Reisin sonucu açıklamasının ardından, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, "Yaşasın İttihatçılar.." diye bağırdı. 271 no'lu 'Boğazlıyan Kaymakamı Esbakı Kemal Bey'in Ailesine Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun'la millî şehit olarak tanımlanan Kemal Bey'in ailesine vatana hizmet tertibinden 2000 kuruş maaş bağlandı.[4]

İçeride tehcir davalarından yargılanan ve idam edilen Urfa eski mutasarrıfı Nusrat (veya Nusret) ile Boğazlıyan eski kaymakamı Kemal'in ailesine maaş bağlanmasının ardından, yine maaş bağlanacak İttihatçılar sıradadır.

Ardahan Mebusu Halit Paşa ve 98 arkadaşının verdiği teklifte Sadrı Esbak Talat Paşa'nın, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın, Bahaddin Şakir'in ve Trabzon Valisi Cemal Azmi'nin yad illerde şehit edildiği belirtilerek, yakınlarına vatani hizmet

1 Osmanlıcadan günümüz Türkçesine çevirirken bazı isimlerde ifade birliği yoktur; Nusrat da bunlardan biri, Nusret de yazıldı; kanun ve layihada yazılan ismi değiştirmedim. N.O.

2 *Tercüman-ı Hakikat*, 5 Ağustos 1920, sf. 3 ve *Takvim-i Vekayi*, 8 Ağustos 1336, no: 3923, aktaran, Tehcir ve Taktil, sf. 665-673; Yrd. Doç. Dr. Bayram Akça, *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey*, Atatürk KDTYK, Ankara-2007, sf. 87-93.

3 *TBMM ZC*, I/7-25.12.1336, sf. 6-10, 27.

4 Yozgat Davası, sf. 47-49; *TBMM ZC*, I/23-14.10.1338, sf. 404-408; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 90.

tertibinden maaş bağlanmasına yönelik düzenlemenin yapılması önerildi. Görüşmenin sonunda 3 maddelik 478 no'lu 'Onüç Zate Hidematı Vataniye Tertibinden Maaş tahsisi Hakkında Kanun' 13 Nisan 1924'te kabul edildi.[1]

Kanunun 1'inci maddesinde isimleri aşağıda belirtilenlere maaş bağlandı ve bunun aylık toplamı 140 liradır:

1- Cemal Paşa'nın zevcesi Seniha'ya (15 lira) ve kerimesi (kızı) Kâmûran'a (5 lira) ile mahdumu (oğlu) Necdet'e (5 lira) ve Behçet'e (5 lira),

2- Talat Paşa'nın zevcesi Hayriye'ye (25 lira) ve büyük hemşiresi (kız kardeşi) Hayriye'ye (15 lira),

3- Bahaddin Şakir'in zevcesi Cenan'a (15 lira) ile mahdumu Alp'e (5 lira) ve Celasin'e (5 lira),

4- Trabzon Mebusu İzzet'in zevcesi Afet'e (10 lira) ile mahdumu Abdullah'a (5 lira) ve Abdürrahman'a (5 lira),

5- Kütahya Mebusu Haydar'a (25) lira verilmesi sağlandı.

Maaş bağlanan bu İttihatçı aile listesinde de, Enver Paşa'nın ailesinden hiçbir kimsenin adı yer almıyor.

Hatta 5 Nisan 1924'te önergenin sahibi Ardahan Mebusu Halit Paşa konuşurken, Ergani Mebusu İhsan, Enver Paşa'nın çocuklarını hatırlattı, ama üzerinde durulmadı.[2]

Bu İttihatçılar, memleketi savaşa sokmaktan ve başta tehcir olmak üzere birçok icraatı nedeniyle soruşturmaya tabi tutulmuştur. Hatta 19-22 Ekim 1919'da Amasya'da buluşan İstanbul ve Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Sivas'tan gelen heyetlerin imzaladığı protokolde tehcir suçlularının yargılanması kabul edilmişti. Ama BMM Ankara'da açıldıktan ve İstanbul Hükümeti tasfiye edildikten sonra Ankara hükümeti, gerek iç gerekse dış konjonktürde İttihatçıları yargılama politikasından vazgeçti. Ardından da Osmanlı'yı yıkıma götürenlerin ailelerine önce maaş bağlandı ve ardından da 20 bin lira değerinde Ermeni emvâli verildi.

Oysa bir dönem Osmanlı hükümeti yani İstanbul Hükümeti, Almanya'da olduğu bilinen bu İttihatçı önderlerin iadesi için tezkere hazırlamış ve bu kişilerden bazıları Osmanlı Meclis-i Mebusan tarafından sorgulanmış ve bazıları da sorgulanacak listede olup, kaçtığı için soruşturulamamıştır.

5 Mayıs 1919'da Babiali Hukuk Muşavirliğinden Hariciye Nezaretine gönderilen tezkerede, Almanya'ya firar etmiş Sadr-ı esbak Talat, esbak Harbiye Nazırı Enver, Bahriye Nazırı Cemal, Maarif Nazırı Doktor Nâzım, Trabzon Vali sâbıkı Cemal Azmi, İttihad ve Terakki Merkez-i Umumi Azası Bahaeddin Şakir, Polis

1 *TBMM ZC*, II/8- 5 Nisan ve 12 Nisan 1340, sf. 301-302, 558-563; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 415-416.

2 *TBMM ZC*, II/8- 5 Nisan 1340, sf. 301.

Müdiri Bedri ve esbak Emniyet Umumiyet Müdiri Aziz efendilerin iade edilmesi talep edilmiştir. [1]

Gerçi tezkere tarihi Mayıs 1919, ama metindeki tarihler karışık, Haziran, Temmuz ve Ağustos 1335 tarihlerinden de bahsedildi.

Sonuç olarak Ankara'da, bir dönem suçlanan ve Osmanlı'yı yıkıma götüren İttihatçılar resmen kahramanlaştırıldı ve ailelerine hem maaş bağlandı hem de Ermeni emvâli hibe edildi.

3.6- Mübadil Rum emvâli de hükümetin

Rumlar 1914 baharından itibaren öncelikle Trakya ve Ege'de harice ve daha sonra harp sırasında dâhile sürüldü. Harp sırasında Rum sürgünü, Karadeniz dâhil kıyılardan içeri doğru yapıldı.

Sürülen Rumların geride kalan malı ve mülkü önce 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu kapsamında ve ardından 21 Şubat 1916 tarihli talimatnameyle tasfiyeye tabi tutuldu.[2]

İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanistan tarafından işgali ve 9 Eylül 1922'de kurtarılmasının ardından Yunanistan ile Türkiye arasında 27 Ocak 1923'te imzalanan[3] mübadele antlaşması sonrasında, karşılıklı mülkiyetlere devlet el koydu ve mübadillere dağıttı ve sattı.

Böylece Rum malının tasfiyeyle başlatılan Türkleştirilmesine mübadeleyle devam edildi.

Aynı şekilde Yunanistan da, Müslüman ve Türklerin geride kalan malına el koydu ve Türkiye'den gelen mübadil Rumlara dağıttı ve sattı.

Türkiye ve Yunanistan'ın antlaşmasıyla zorla sürülen insanların geride kalan malları sınırın bir tarafında Türkleştirildi, diğer tarafında ise Yunanlılaştırıldı.

Antlaşması gereği 18 Ekim 1912'den itibaren Yunanistan'a 'giden' Rum ve Osmanlı'ya 'gelen' Müslüman ve 1923 sonrası gidip-gelenler birlikte dikkate alındığında mübadeleden en azından 2 milyon insan etkilendi.[4]

Tahminen 2 milyon insanın 1,4-1,5 milyonu Hıristiyan Ortodoks Rum, 500-600 bini Müslüman ve Türk'tü.

Türk ve Yunan milliyetçiliğinin kesiştiği mübadeleyle yaşanan böylesine büyük bir insanlık dramıydı.

---

1 BOA. HR. HMŞ. İŞO, 180/2, aktaran, Osmanlı Belgeleri-1915, sf. 237-244.

2 Konuyu, birinci ciltte '3.5- Rumlar, harice ve dâhile sürüldü' ve '4.2.2- Rum mülküne de tasfiye' başlığı altında inceledim. N.O.

3 Lozan-2, sf. 1, 17.

4 Kemal H. Karpat, age, sf. 226; Kevorkian-Paboudjian ile Alexandirs, aktaran, Fuat Dündar-2008, sf. 448-449; Kevork Aslan, *Ermenistan ve Ermeniler*, İstanbul-1914, sf. 119, aktaran, Esat Ura, age, sf. 137.

Mübadillerin emvâli gayrimenkulünün mübadele edilmeyen ahaliye satılması ve verilmesiyle ilgili yasal düzenleme 1928 yılının ilk çeyreğinde yapıldı.

Daha öncesinde kanunların bazı maddelerinde Rumlardan kalan gayrimenkullerin de satılması ve dağıtılmasıyla ilgili 781 no'lu kanunun 2'nci maddesinde olduğu gibi yapılan düzenleme yetersiz bulunmuş olacak ki ayrı bir kanun hazırlandı.

Türkiye'de mübadelede giden Rum nüfusun gelen Müslüman nüfustan fazla olması nedeniyle kalan gayrimenkullerin muhacire, bilinen adıyla gayrimübadillere ve yerli ahaliye de verilmesi gündeme geldi.

Oysa bazı bölgelerde de Rum emvâli yetersiz bulunarak, sürülenlerden yani Ermenilerden kalan emvâlin de mübadillere verilmesi uygun bulunmuş ve bunun için 781 no'lu kanun[1] hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştu. Kanunun 1'inci maddesinde 'mübadeleye gayritabi' eşhasın emvâlinin mübadillere verilmesine imkân yaratılmıştı.

TBMM'nin 8 Mart 1928 tarihli oturumun sonunda 14.1.1928 tarihli ve Başvekil İsmet imzalı, mübadeleye gayritabi ahaliye verilecek emvâli gayrimenkûle hakkında 1/87 no'lu kanun layihasının gerekçesinde, Yunanistan'la akdolunan 1.12.1926 tarihli anlaşmayla devletin uhdesine geçen emvâli gayrimenkulün dağıtılması üzerinde duruldu. Teklif dört madde olup, görüşüldü.[2]

Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Ali Cenani bütçe encümeni namına ve mebuslar birinci maddeyi tartıştı. Maddeler üzerinde görüşmelerde, tartışma ne miktarda verileceği, eşit mi olacak vs. konularında yoğunlaştı. Tartışma sırasında İstanbul Mebusu Hüseyin, gayrimübadillerin yüzde 80'inin 14 seneden (yani 1914 yılından) beri bir santim dahi gayrimenkul almadığını ifade etti.

Görüşmeye daha sonra 31 Mart 1928'de de devam edildi ve tasarı yasalaştı.[3]

> "Madde. 1- Yunan hükümetiyle akdedilen 1 Kanunuevvel (Aralık) 1926 tarihli itilafname mucibince devlete intikal eylemiş olan emvâli gayrimenkûleyi müsavi şerait ve nispet dâhilinde aynen veya bedelen hak sahiplerine vermeye hükümet mezundur.
>
> Madde 2- Birinci madde mucibince ayin veya bedelin şerait ve nispeti İcra Vekilleri Heyetince tayin ve tesbit olunur."

Maddelerle ilgili söz alan olmadı, okundu oylandı ve kabul edildi.

Diğer iki madde yürürlük tarihi ve kimin icra edileceğiyle ilgilidir.

---

1 *TBMM ZC*, II/23-13.3.1926, sf. 160; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 655-657; *Resmî Ceride*, 29 Mart 1926 ve no: 334.

2 *TBMM ZC*, III/3-8 Mart ve 15 Mart 1928, sf. 16 ve 45-50, hükümet teklifi ve encümen mazbataları, 8 Mart 1928 tarihli zabtın sonundadır.

3 *TBMM ZC*, III/3-31.3.1928, s. 82-83.

Toplam dört maddelik 31 Mart 1928 tarih ve 1217 no'lu 'Mübadeleye Gayritabi Ahaliye Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun' 4 Nisan 1928'den itibaren uygulandı.[1]

Böylece Türkiye'den Yunanistan'a göç eden mübadillerden kalan gayrimenkullerin mübadil olmayanlara yani gayrimübadillere 'aynen veya bedelen vermeye' yani verilmeye ve satmaya onay verildi. Bu işlemi yapmakla hükümet yetkili kılındı.

3.7- Lozan'dan sonra da 'el koyma'

Emvâl-i metrûkeye Hazine tarafından 'el konulması' işlemi, resmî olarak Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihinden öncesi ve sonrası için güya ayrımına tabi tutuldu. Bu amaçla bir yönetmelik de hazırlandı.

Lozan Antlaşması, her ne kadar Ağustos 1923'te mecliste görüşülür kabul edilirse de, uluslararası niteliğinden dolayı yürürlüğe girme tarihi 6 Ağustos 1924'tür. Hatta bu tarih de Haziran 1926'da belirlenmiştir; garip ama resmen böyle.

Antlaşmada mülkiyet düzenlemeleri nedeniyle, ilk öncesinde nasıl bir uygulama yapıldığı bilinmiyor denemez, tek yöntem var, el koyma ve tasfiyedir. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 'astığı astık, kestiği kestik' düzeninde, huzuru sağlamak gerekçesiyle herkesin kolaylıkla soruşturmaya uğradığı, hatta İstiklâl Mahkemesi'nde idam cezası verildiği bir sırada, Lozan'ın yürürlük tarihi ve bununla ilgili hükümler belirlendi.

13 Haziran 1926 tarih ve 3753 no'lu 'Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval, Düyun ve Matlubatlarının Tasfiyesi Hakkındaki Kanunun Sureti Tatbikına Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında Kararname ile Kabul Edilen Talimatname' ile bir düzenleme yapıldı.[2]

Buna göre, 6 Ağustos 1924 Lozan'ın yürürlük tarihi olarak belirlendi.

Mülkün niteliğinin emvâl-i metrûke olup olmadığını sahibinin 'sürülmesi, kaçması veya kaybolması' konumuna göre belirleyen 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici kanun ve 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanun hükümlerinin Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 öncesinde uygulanacağı ve sonrasında uygulanamayacağı resmî olarak ifade edildi. 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 no'lu kararnameyle kabul edilen talimatnamenin ilk maddesi şöyledir:

> "Madde 1- Lozan Muahedenamesinin (antlaşmasının) akalliyetlere (azınlıklara) müteallik (ilgili) ahkâmına nazaran mezkûr muahedenamenin (belirtilen antlaşmanın) mevkii meriyete vaz'ı (yürürlük) tarihi olan 6 Ağustos 1340 (1924) tarihinden sonra emvâli metrûkeye vaziyet edilmemesi icab eder."

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 125; *Resmî Gazete*, 4 Nisan 1928 ve sayı: 855.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. Baskı, Ankara-1944, sf. 1549-1550.

1'inci maddeye göre, metrûk emvâle, Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihi olan 6 Ağustos 1924'ten evvel vaziyed edilecek, ama sonra ise vaziyet edilmeyecektir. Bu resmî hüküm net anlaşılır gibi, ama 2'nci madde de önemli:

> "Madde 2- Vaziyed yani emvâlin metrûkiyetine hükümetçe resmen kesbi ıtla (bilgi edinmişse) 6 Ağustos 1340 tarihinden evvel (önce) vâki ile (olmuş gibi) muamele intaç olunur (işlemi sonuçlandırılır)."

Bu maddeyle, 6 Ağustos 1924 tarihinden sonra da vaziyet edilmeyeceği hükmü (madde 1) şöyle ilga ediliyor:

Hükümet, resmen bilgi edinmesi halinde 6 Ağustos 1924 tarihinden evvel olmuş gibi vaziyet etme işlemini (madde 2) yapacaktır. Buna göre hükümet, 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 no'lu kararnamenin yayımlandığı tarihte dahi, bir emvâlin sahibiyle ilgili bilgi edindiği gerekçesiyle el koyabilecektir.

Burada şifre, 'bilgi edinmektir'.

1'inci maddede emvâle Lozan'ın yürürlük tarihinden 6 Ağustos 1924'ten sonra vaziyet edilmeyecek hükmü, hükümetin resmen bilgi edinmesi halinde vaziyed edileceği 2'nci maddesiyle ilga edildi.

Bir yıl sonrasında 17 Temmuz 1927 tarih ve 5451 no'lu kararnameyle[1] 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 tarihli kararnameyle kabul edilen talimatnamenin, 1'inci ve 2'nci maddeleri değiştirildi ve tek madde haline getirildi.

Madde aynen aşağıdadır:

> "Madde 1- 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) ve 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunlar mucibince (gereğince) Lozan Muahedesinin (antlaşması) mevkii meriyete vaz'ından mukaddem (yürürlüğe konulmasından önce) emvâli metrukeden addi lazımgelen (sayılan) emvâli gayrimenkûle (taşınmaz mallar) hakkında, emvâli metrûke suretiyle (terkedilmiş mallarla ilgili) muamele ifasına (işlemlere) devam olunur.
>
> Şu kadar ki, mezkur muahedesinin (bahsi geçen Lozan Antlaşması'nın) mevkii meriyete vaz'ından (yürürlüğe konulduğu) tarihe kadar hükümetçe tasarrufuna iptidar edilmemiş (el konulmamış) olduğu halde, mahallerine avdet edenlerin (dönen sahipleri) tarafından işgal veya idare edilmekte olan emvâli metrukeye bir idari tedbir olmak üzere hükümetçe müdahale edilmez."

1926 yılındaki talimatnamenin 2'nci maddesinde hükümetin o emvâlin sahibiyle ilgili bilgi edinmesi halinde yine el konulacağı hükmü, bir yıl sonrasında aynı sonuca varmak üzere değiştirildi.

1927'deki değişiklikle talimatnamenin 1'inci maddesi 1'inci fıkrasında, Lozan'ın yürürlük tarihine göre el koymanın formülü şöyle bulundu:

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 8, 2. basılış, Ankara-1946, sf. 1068-1069; sadeleştiren Salâhaddin Kardeş'in 11 Haziran 2007'deki Tehcir ve Uygulamaları Sunumu, www.maliye.gov.tr/Mayem/new/sx/Etkinlikler/konferans/tehcir/Slaytlar,pps-

13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) ve 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunlar yani Tasfiye Kanunu gereğince, Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulduğu 6 Ağustos 1924'ten önceki dönemde emvâl-i metrûkeden sayılan emvâli gayrimenkûle hakkında hükümet el koymaya devam edecektir. Buna göre, bir emvâlle ilgili 6 Ağustos 1924 tarihinden evvel 'emvâl-i metrûke' sayılıyor şeklindeki herhangi bir şey yeterli bulunmaktadır.

Bunun tek istisnası devam 2'nci fıkrada yer alıyor:

Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulduğu 6 Ağustos 1924'te hükümetin el koymadığı ve dönen sahibi tarafından kullanılmakta olan emvâle hükümet müdahale edemez. Sahibinin başında bulunduğu malla ilgili doğrudan 'emvâl-i metrûke' denmesi, saklı niyetin dışa vurumu olsa gerek. İstisna gibi görünen bu ifade aslında, sahibi başında olmayan her emvâl, 'emvâl-i metrûke'dir, hükümet el koyabilir denmektedir.

Bu hüküm aslında, daha evvel 333 no'lu kanunda aynen yer almıştı.

15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunun 6'ncı maddesine göre, sahibinin başında olmadığı her emvâle, metrûktur denilerek el konulması imkânı yaratılmıştı.

Lozan'ın yürürlük tarihi sonrasında sahibi başında olmayan her emvâle, hükümet el koyabilecektir.

Bu anlamda 13 Haziran 1926 ve 17 Temmuz 1927 tarihli talimatnamelerin ilk iki maddesine göre herhalde hükümetin el koyması mümkün olabilecektir.

13 Haziran 1926 tarih ve 3753 tarihli kararnameyle kabul edilen talimatnamenin 3'üncü maddesi de şöyle:

> "Madde 3- Vazıyed yani emvâli metrûkiyetine hükümetçe resmen kesbi ittila (bilgi edinmiş) 6 Ağustos 1340 tarihinden sonra vuku bulmuş ise atideki (gelecekteki) eşkâle göre muamele ifa edilir.
>
> A- Emvâli mezkûre ashabı (malın adı geçen sahibinin) malının bulunduğu mahalde ise kendisine, mevcut olmayıp vekili var ise vekiline iade ve teslim olunur. Vekili dahi bulunmadığı surette ashabı namına ahkâmı umumiyei devlete tevfikan hükümetçe idare edilir."

Bu 3'üncü madde, bir yıl sonrasında 17 Temmuz 1927 tarih ve 5451 no'lu kararnameyle 2'nci madde A fıkrası olarak şöyle değiştirildi:

> "Madde 2- Birinci maddenin ikinci fıkrası mucibince müdahale edilmemesi lazım gelen emvâli metrûke hakkında, aşağıdaki şekillere göre işlem yapılır:
>
> A- Emvâli metrûke sahiplerine iade olunur."

1926'daki A fıkrasındaki 'sahibi ve vekiline iade ve teslim olunur' hükmü, 1927'de sadece 'sahiplerine iade olunur'a dönüştürüldü. Böylece 1926 yılındaki talimatnameyle (madde 3/A fıkrası) getirilen 'malın sahibi vekili iade ve teslim etme' hükmünden, 1927'de yapılan değişiklikle 'vekil' yok sayılarak, sadece sahibi-

ne iade edileceği (madde 2/A fıkrası) hükmü getirilmiştir. Bununla vekilin yapacağı işlemler yok sayılmış ve böyle bir sınırlamaya gidilmiştir.

Peki, sahibi yoksa ya da kişi malın kendisine ait olduğunu belirlemede yetersiz kalırsa veya sahibi yok, ama vekili varsa ne olacak?

Kuşkusuz aranan gerekçe bulunmuş olacak, hükümet el koyacaktır.

Böylece yine sonuç değişmiyor, hükümet el koyabilecektir.

Mahkemeye gidip kazanan var mı?

13 Haziran 1926 tarihli talimatnamede 'madde 3/B' fıkrası, 17 Temmuz 1927 tarihli değişiklikle sadece 'madde 2/B' fıkrası oldu. Bu fıkrası aynen aşağıdadır:

> "B- Bu kabil emvâli gayrimenkulei metrûke, muhacirine tahsis (ayrılmış) veya tefviz edilmiş ise (bedel karşılığında satılmışsa), tahsis olunduğu tarihteki kıymeti, kâin (mevcut) bulunduğu mahalde peşin para ile vakı emlâk satışları fiyatına göre İdare Heyetlerince takdir olunarak ashabına (sahibine) tesviye olunur (ödenir)."

Değişiklikle 1927'deki madde 2/B fıkrasına göre emvâl-i metrûke muhacire verildiği tarihteki kıymeti, yok peşin parayla satıldıysa da İdare Heyetlerince takdir olunan bedel sahibine ödenecektir. Sahibi dışında vekiline ödeme filan yok, doğrudan sahibine ödeme var. O günkü koşullarda sahibinin gelip, "bu mal benimdi" deyip parasını aldığı örneği yaşanmış olabilir mi?

Maddenin 2/C fıkrası da değiştirilmedi, aynen aşağıdadır:

> "C- Mezkûr emvâl (bahsi geçen mallar) satılmış ise ashabı (sahibi), bedeli mebii (satış bedeli) ancak şeraiti füruht (satış şartları) dairesinde istifa edebilir (ödenir). Buna muvafakat göstermediği surette (uygun bulmadığı takdirde), ahkâmı kanuniyeye (genel kanun hükümleri) tevfikan (uyarınca) hüküm istihsal eylemek üzere muhakimi aidesine müracaatla muhtardır (mahkemelere karar alma yolunu tercih edebilir)."

Değişiklikle 1927'deki madde 2/C'ye göre, eğer bu mallar satılmışsa, satış bedeli sahibine ödenecek ya da mal sahibi, uygun bulmadığı takdirde genel kanunlar çerçevesinde isterse mahkemeye müracaat edebilecektir.

O tarihte mahkemeye giden olduğu bilinmez, ama daha sonra malının başında olduğu halde, mahkemeye gittiğinde bile emvâl, sahibine iade edilmemiştir. Malın sahibine iade edilmemesini ve hükümetin el koymasını uygun bulan ilgili Anayasa Mahkemesi kararı[1] vardır.

13 Haziran 1926 tarih ve 3753 no'lu kararnameyle kabul edilen talimatnamenin, 4'üncü maddesi, bir yıl sonrasında 17 Temmuz 1927 tarih ve 5451 no'lu kararnameyle 3'üncü madde oldu ve aynen kaldı:

---

1 Anayasa Mahkemesi, Karar tarihi: 22/4/1963, Esas no: 1963/41, Karar no: 1963/94.

"Madde 4 (17.07.1927'deki değişiklikle 3'üncü madde oldu)- Bulunduğu mahalden firar ve tagayyüp etmemiş (kaçmamış ve kaybolmamış) ve müfarakat dahi eylememiş (bulunduğu yerden uzaklaşmamış) ve fakat âhar (başka) mahalde emlâk ve araziye sahip bulunmuş olanların emvâli (malları) hakkında Tasfiye Kanunlarının tatbiki hiçbir suretle caiz görülmemiş olduğundan, vaz'ı kanuniyi (yürürlüğe konulan kanunu) yanlış telakki etmek (yorumlamak) neticesi olarak yapılmış muamelat (işlemler) mevcut ise, meselâ İstanbul'da mütevellit (doğan) ve mukim (ikamet eden) ve nüfusunda mukayyed (kayıtlı) ve bir tarafa tagayyüp etmemiş (kaybolmamış) bir şahsın (kişinin) esbabı temellükten (mülk edinme yollarından) her hangi biriyle İstanbul harici mahalde sahip olduğu emvâle (mallara) vazıyed edilmiş (el konulmuş) ise, onların dahi bu meyanda düzeltilmesi ve iadesi muktazi (gerekir) ve zaruridir (zorunludur)."

Kaçmamış, kaybolmamış, hatta bulunduğu yerden uzaklaşmamış olanların ve bu durumdaki kişilerin başka yerde sahip olduğu emvâline Tasfiye Kanunu gereği el konulması ve işlem yapılması uygun değildir. Eğer Tasfiye Kanunu yanlış yorumlanarak işlem yapılmışsa, örneğin İstanbul'da doğan ve ikamet eden ve kaybolmamış bir kişinin, İstanbul dışında edindiği mülke el konmuşsa, bu işlemin de düzeltilmesi ve bu malın iadesi zorunludur.

17 Temmuz 1927'deki değişikliğin 3'üncü maddesi de, eski talimatnamenin, bu talimatnameye aykırı olmayan hükümlerinin geçerli olduğu hakkındadır.

Kanun talimatnameyi aşar

Nitekim 13 Haziran 1926 tarihli olup, 17 Temmuz 1927 tarihli kararnameyle değiştirilen 'Ahar Mahallere Nakledilen Emval, Düyun ve Matlubatlarının Tasfiyesi Hakkındaki Kanun Sureti Tatbikına Dair Olan Talimatname' 28.8.2006 tarih ve 2006/10933 sayılı yönetmelik gereğince yürürlükten kaldırıldı.[1]

5 Ekim 2006 tarihine kadar yürürlükte kaldıysa da, ilgili talimatnameden hemen sonra 24 Mayıs 1928'de çıkarılan 1331 no'lu kanunla[2] esas olarak 6 Ağustos 1924 sonra da, emvâlin vaziyet edilebileceği yani el konulabileceği hükmü net olarak ifade edilmiştir.

Hukuki düzenlemede kanun, talimatname hükümlerine kıyasla önceliği olacağı dikkate alındığında da, 1331 no'lu kanuna göre Hazine el koymaya devam edeceği sonucu çıkmaktadır.

1331 no'lu kanunun 6'ncı maddesi 2'nci cümlesinde, sürgün edilenlerin taşınmaz mallarının, kanunun yürürlüğe girdiği 30 Mayıs 1928 tarihine kadar bedeli karşılığı satılmamış veya satılması için ayrılmamış olanların Hazine adına kaydedileceği hükmüyle, yönetmeliğin muğlak ifadesinin yanı sıra 'mallar iade edilir'

1 *Resmî Gazete*, 5 Ekim 2006 tarih ve no: 26310.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. Baskı, Ankara-1948, sf. 732-734.

ifadesi de geçersiz kılındı. 1331 no'lu kanunun 7'nci maddesi de, Hazine'nin el koymasının devamıyla ilgili düzenlemeyi içeriyor.

Zaten 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunun 6'uncu maddesindeki "Her ne suretle olursa olsun tagayyüp (kaybolmuş) veya müfarekat (uzaklaşmış) ve yahut memalik-i ecnebiye (yabancı memlekete) ve meşguleye veya İstanbul ve mülhakatına (bağlı yerlere) firar edenlerin" mallarına el konulacağı hükmü gerçek amacının net ifadesidir. Bu hüküm, Lozan'ın yürürlük tarihinden sonra da vaziyet edileceğinin aranan kanun maddesidir.

Emvâle el koymanın birinci koşulu 'sahibinin emvâlinin başında olmaması' ve ikinci koşulu da maddede yazılmayan 'öteki'lerden olmasıdır.

Zaten hem benzer genelgeler hem de fiili olarak uygulamalar emvâle el koymanın sürdüğünü ortaya koymaktadır. Böyle olduğunun bir belgesi de Anayasa Mahkemesi'nin aldığı 22 Nisan 1963 tarihli kararıdır.

13 Haziran 1926 tarihli talimatnameyi, 17 Temmuz 1927 tarihli kararnameyle değiştirilen 'Ahar Mahallere Nakledilen Emval, Düyun ve Matlubatlarının Tasfiyesi Hakkındaki Kanun Sureti Tatbikına Dair Olan Talimatname'ye ve 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanuna göre emvâle vaziyet etme, iade etmeme ve sahibinin emvâle sahip çıkabileceği gibi ortak hükümlerin önemi şudur:

Ermeni emvâli gündeme geldiğinde resmî ideolojinin tezi, Lozan Antlaşması'nın 64'üncü maddesi ve ilgili iktisadi maddeler gereği durum kesin olarak sonuca kavuşturulmuş olduğu iddiasındadır.

Oysa gerek bu Lozan'ın yürürlük tarihiyle ilgili yönetmelik, gerekse 622 no'lu, 781 no'lu ve 1331 no'lu gibi kanunlarda emvâlin sahibi adına paranın biriktirilmesi gibi her şeye rağmen sahibini dikkate alan hükümler, resmî ideoloji taraftarlarınca iddia edilmiş olsa da, meselenin kapanmadığını göstermektedir. Sadece devlet, kanuni ve fiziki gücüyle emvâle tamamen el koymakta ve iade etmemektedir. Nitekim 1331 no'lu kanunun 7'nci maddesinde mevcut mevzuata göre malın iade durumu gündeme geldiğinde dahi iade edilmemesi, ama parasının verilmesi öngörülmüştür. Bu gibi hükümler, resmî ideolojinin 'Lozan'da bu mesele kapanmıştır' iddiasını geçersiz kılmaktadır.

Zaten Lozan Antlaşması hakkında yapılan incelemeye göre, aslında Lozan maddelerinde resmî iddianın tersine önemli düzenlemeler yer aldı. Özellikle 'Uyrukluk' başlığı altındaki 30-36'ncı maddelerinde ve 'Mallar, Haklar ve Çıkarlar' başlığı altındaki 65-72'nci maddelerinde yapılan düzenlemeyle emvâl-i metrûkeyle ilgili hükümlere yer verildiğine ve 1964 yılına kadar vatandaşlığı korunan Ermenilerin el konulan mallarının kendilerine iade edilmesinin garanti altına alındığına, ama Türkiye'nin bunun gereğini yapmadığına dikkat çekildi.[1]

1 T. Akçam-Ü. Kurt, sf. 108, 126-140.

3.8- 73 yıl yürürlükte kaldı

Anayasa Mahkemesi kararında, Lozan'ın yürürlük tarihi 6 Ağustos 1924'ten sonra Tasfiye Kanunu ile emvâle el konulmayacağı gibi yönetmeliğin 'örtülü' hükmüne rağmen, İstanbul'da yaşayan ve 1 Mart 1942'de ölen Maryam Urkapyan'ın gayrimenkulüne el konulmaktan geri kalınmadı.

80 yılı aşkın yürürlükte kalan bu yönetmelik ancak 28 Ağustos 2006 tarih ve 2006/10933 sayılı yönetmelik gereğince yürürlükten kaldırıldı.[1]

Sürgün edilen veya kaybolan kişilerin gayrimenkullerinin tasfiyesini öngören ve 23 Aralık 1876 tarihli Kanun-i Esasi'ye yani Anayasaya göre, İttihatçı iktidar döneminde kabul edilen ve yürürlüğe konulan 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici Tasfiye Kanunu, 1921 ve 1924 anayasaları döneminde de yürürlükte kaldı. Bu kanunun Anayasa Mahkemesi kararına göre 1961 Anayasası'na da aykırı olmadığına karar verildi.

Kanunun 1982 Anayasası döneminde yürürlükte olduğu dikkate alınacak olursa aynı Tasfiye Kanununun, beş anayasa döneminde uygulama imkânı bulması, bir irade ve uygulama birliği olduğunun ifadesidir.

Öyle bir kanun ki, anayasalar değişse de aynı hükümler geçerli olabildi!

Ermeni, Rum ve genel olarak 'öteki'nin mülkiyetinin tasfiyesine yani mülkiyetinin Türkleştirilmesine imkân veren yasalar 1988 yılına kadar uygulandı. 100 yıllık mülkiyet transfer mevzuatının gerekli yolu bulacağına olan güvenin ifadesi olarak pek çok yasa 8 Kasım 1988'de yürürlükten kaldırıldı.

Elbette 1988'den sonrasında tasfiye işlemlerinin yapılmadığını ifade etmek de mümkün değildir.

İttihatçı iktidarın 26 Eylül 1915 tarihli bilinen adıyla Tasfiye Kanunu, bir ara 8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle ilga edilse de, 14 Eylül 1922'den itibaren yeniden yürürlükte olduğu dikkate alınacak olursa, 73 yıl yürürlükte kalan bir kanundur.

27.10.1988 tarih ve 3488 no'lu 'Uygulanma İmkânı Kalmamış olan Kanunların Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun'la[2] ilga edilen yasalardan biri de Tasfiye Kanunu'dur.

Kanun üç madde olup, birinci maddesinde yürürlükten kaldırılan kanunlar sıralandı. Başbakan Turgut Özal hükümetinin meclise gönderdiği tasarının yasalaşmasıyla, 7.6.1336 (1920) tarih ve 6 no'lu kanundan, 11.7.1986 tarih 3309 no'lu kanuna kadar yüzlerce kanun yürürlükten kaldırıldı:

– 15.4.1339 tarihli 333 no'lu Âhar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyun Matlubatı Metrûkesi 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Kanunu Muvakkatin Bazı Mevaddı ile 20 Nisan 1338 (1922) tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu'nu Muaddil Kanun.

---

1 *Resmî Gazete*, 5 Ekim 2006 tarih ve no: 26310.

2 *Resmî Gazete*, 8.11.1988, sayı: 19983.

Bu, 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanun, İttihatçı iktidarın 13 Eylül 1331 tarihli kanunda değişiklik yapıp, yeniden yürürlüğe koyduğu kanundur.

– 16.4.1339 tarihli 337 no'lu Vefaen Bey'ü Ferağ veya Teminat Suretiyle Emvâli Gayrimenkulleri Merhun Olup Tediyei Deyn Edemiyen Medyunların Emlâk ve Düyunu Hakkında Kanun.

– 13.3.1340 tarih 441 no'lu Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlâkin Emval ve Emlâki Düşman, Usat ve Hasbellüzum Hükümet Tarafından Tahribedilmiş Olanlara Nisbet Dâhilinde Tevzii Hakkında Kanun.

– 11.1.1926 tarih 711 no'lu Tapu Daireleri Hududu Haricindeki Emvâli Gayrimenkûleye Ait Muamelâtı Tasarrufiyenin Sureti İcrasına Dair Kanun.

– 13.3.1926 tarih 781 no'lu Mübadeleye Gayritabi Eşhastan Metruk Olup Hakkı İskânı Haiz Olanlara ve Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun.

– 20.5.1926 tarih 862 no'lu Memleketin İmarı Maksadıyla 1914'ten Beri Yeni Yol ve Meydan Yapılması Maksadıyla Emvâli Gayrimenkul Hakkında Kanun.

– 31.5.1926 tarih 882 no'lu Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen veya Bu Uğurda Suveri Muhtelife ile Düçarı Gadrolan Ricalin Ailelerine Verilecek Emlâk ve Arazi veya Tazminat Hakkında Kanun.

– 1.6.1926 tarih 887 no'lu Emvâli Gayrimenkûle Tadilat Komisyonlarının Süreti Teşkili Hakkında Kanun.

13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli sürgün edilenlerin mallarını tasfiye etmeyi amaçlayan geçici kanunun 73 yıl yürürlükte kalmasına karışın, bilindiği adıyla tehcir yani 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli Sürgün Kanunu yaklaşık 3,5 yıl yürürlükte kaldıktan sonra 4 Kasım 1918'de ilga edilmiş, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu ise gündeme alınmamıştır.[1]

Ayrıca tapulandırma işleminin hızlandırmasını ve emvâl-i metrûkenin iade edilmemesini amaçlayan Mayıs 1928'de kabul edilen kanun da 17 yıl yürürlükte kaldı.

24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu 'Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikan Teffiz veya Âdiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair Kanun' 10 Temmuz 1945'te 4796 sayılı 'Mübadele ve Tefviz İşlerinin Kesin Tasfiyesi Hakkında Kanun'un 8'inci maddesi gereği ilga edildi.[2]

4796 no'lu kanunla, ayrıca 488 no'lu Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun, 791 no'lu Mübadeleye Tabi Eşhas Zimmetindeki Matlubatın İstifası Hakkında Kanun ve 1771 no'lu Mübadele ve Teffiz İşlerinin Kat'i Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanun da ilga edildi.

Kanunla alacağı olanlar için de özel bir uyarıda bulunuldu. 10.7.1945 tarih ve 4796 no'lu kanunun 4'üncü maddesinde, ilgili komisyonun dilekçede belirtilen

1 *MMZC*, 1334/1-6 ve 11, 24 Teşrinievvel ve 4 Teşrinisani 1334 sf. 46 ve 114-116.

2 Enver Tekoğlu, *Hukukta Hususi Kanunlar ve Hazine İle Olan Davalarda Uygulanan Hükümler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul-1956, sf. 456-458.

adrese bildirildiği tarihten ve adresi gösterilmemişse ilan yoluyla tebligat tarihinden başlayarak beş yıl içinde alınmayan paraların devlete kalacağı ifade edildi.

Bu 4796 no'lu kanun ile 28.5.1928 tarih ve 1331 kanunla ilgili 23.3.1929 tarih ve 1407 no'lu ek kanun da 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kaldı.[1]

Sürgün edilenin veya savaş ortamında gitmek zorunda kalanların mallarıyla ilgili Cumhuriyet döneminde pek çok kanun çıkarıldı ve uygulandı. İhtiyaç duyulmaması halinde de bir bir ilga edilmiş oldu, 8 Kasım 1988'de yapıldığı gibi.

1 *Resmî Gazete*, 8 Kasım 1988 ve sayı: 19983.

4. BÖLÜM

Mülkün ve nakdin transferi

1920'den sonrasında Bakanlar Kurulu kararıyla, Rum ve Ermenilere ait emvâl-i metrûkeden olan ev, han, bağ, bahçe, arsa, arazi, tarla ve fabrika vatandaşa, muhacire, memurlara, askeriyeye, İttihatçı ailelere, sefaretlere, çeşitli kurumlara, sermayedara ve ticaret odalarına ya dağıtıldı veya satıldı veyahut da kapanın elinde kaldı.

Emvâl-i metrûkenin sadece gayrimenkul olanı değil, Tasfiye Komisyonu'nun satış ve kiradan tahsil ettiği kaynak da sermaye birikiminin finansmanı için kullanıldı. Hatta 13 Temmuz 1926'da Bakanlar Kurulu, emvâl-i metrûke cari hesabından Anadolu Otomobil ve Otobüsleri TAŞ'ye yüzde 5 faizle kredi verilmesine karar verdi.

1923-1929 döneminde adiyen iskân edilenlere 5 milyon dönüm (metinde birim yok) arazi, bağ ve bahçe, 88 bin 700 hane ve 4,3 milyon da ağaç dağıtıldı.[1]

Mülkiyetin 'terk edilmiş' hale gelmesi politikalarının yoğunlaştığı 1915'lerden 1930'lara gelindiğinde, Anadolu'da durumun ne halde olduğunu bizzat dönemin Başvekili İsmet İnönü'nün kaleminden öğrenmek mümkün.

Başvekil İsmet İnönü'nün, 1935 yazında gezdiği bölgelerde kaleme aldığı bir konu da emvâl-i metrûkedir.

İnönü günlük notlarında, Muş Ovası'ndan Maçka'ya, Samsun'a Erzincan'a kadar metrûk arazilerin bulunduğunu yazmasının yanı sıra, iskân ve muhacir sorunlarıyla ilgili de değerlendirmelerde bulundu:

– 12 Temmuz 1935: "Muş ovası boş kalırsa tehlikeli olur. İskân olursa Türklüğün sağlam temeli olur. Boş halinde, harici tehlikeden başka, er geç Kürtler burasını doldururlar. O zaman hakikaten Kürdistan yekpare olarak teşekkül eder."[2]

1 İskân Tarihçesi, sf. 138.

2 İnönü Defterleri-1, sf. 171.

– 13 Temmuz 1935: "Muş Ovası'ndan geçiş. Sirok köyüne kendiliğinden yerleşen Kürtler (Mukti'den)... Muş Ovası boş kalırsa Kürtler dolduracaktır... İskân pek fena. Araziler hâlâ kendi malları değil. Çayırlık kâmilen ilk gelenlere taksim olunmuş. Suret-i umumiyede masraf az. Ahali çok düşkün ve çok şikâyetçi. Malazgirt... Tutak... Katavin Dağı... Patnos... Karaköse... Su yok. Arazi iyi. Ahali Kürt..."[1]

– 26 Temmuz 1935: "Maçka. Orta mektep isterler. Metruk arazi, Rumlardan kalma. 30.000 dönüm var..."[2]

– 31 Temmuz 1935: "Erzincan...

a- Dersim'de askerî valilik. Karargâh halinde...

b- Askerî kumandanlardan alınacak valiler... Muhacir iskân için Erzincan Ovasında 200.000 dönüm arazi varmış. Posof kazısına bir heyet göndermeleri için yazdım..."[3]

– 4-5 Ağustos 1935: "Samsun... Defterdar: Tahsilat yüzde 81,34. Mübadil 10 güne kadar bitecek. Metrûke taksimi. Takdir-i kıymet binada ve arazide fazladır. Üç sene beklemek kaydını düzeltmeli... Terme: Borçlanma ile metrûke arazisinin tevzii ..."[4]

Başvekil İnönü'nün Temmuz 1935'te şarkı ve Karadeniz'i gezerken gördüğü ve öncelikle muhacirin iskânı için kullanılmasını önerdiği metrûk arazinin, tarlanın varlığına dikkat çekti. Oysa o tarihe kadar hükümetin idaresinde olan bu emvâl-i metrûkeden gayrimenkullerin Müslümanlara, muhacirlere, sermayedarlara, devletin memuruna, Türk Ocakları'na ve devletin diğer kurumlarına, İttihatçı ailelere verilmesi, dağıtılması ve satılması, ilgili kanun ve talimatnamelere göre gerçekleştirildi.

Bu kanunlardan belirleyebildiklerim aşağıdadır:

1- 13 Mart 1340 (1924) tarih ve 441 no'lu ile 15 Nisan 1341 (1925) tarih ve 622 no'lu kanunlarla, emlâki tahrip edilmiş ve muhtaç olana, metrûk gayrimenkulün dağıtılması ve satılması öngörüldü.[5]

2- Mübadele nedeniyle geleceklere gayrimenkul dağıtımı, 16 Nisan 1340 (1924) tarihli 488 no'lu 'Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun'la sağlandı.[6]

3- 22 Şubat 1926 tarih ve 748 no'lu kanunla, emvâl-i metrûkenin Türk sermaye birikimini güçlendirmek açısından ticaret ve sanayi odalarıyla borsalara ve ayrıca belediyelere satışı kabul edildi.[7]

---

1 İnönü Defterleri-1, sf. 172.

2 İnönü Defterleri-1, sf. 182.

3 İnönü Defterleri-1, sf. 185-186.

4 İnönü Defterleri-1, sf. 189-191.

5 441 no'lu kanun için, *TBMM ZC*, II/3-12.11.1339, sf. 345; *TBMM ZC*, II/7-13.3.1340, sf. 411-420; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 336 ve 622 no'lu kanun için, *TBMM ZC*, II/18-15 Nisan 1341, sf. 56-62; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 327; *Resmî Ceride*, 23 Nisan 1341, sayı: 96.

6 *TBMM ZC*, II/8-16.4.1340, sf. 784-796.

7 *TBMM ZC*, II/22-15.2.1926, sf. 209-210; *TBMM ZC*, II/22- 22 Şubat 1926, sf. 265-267; *DÜSTUR*, 3.Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 420-421; *Resmî Ceride*, 7 Mart 1926, no: 315.

4-13 Mart 1926 tarihli ve 781 no'lu kanunla, ismi verildiği biçimiyle Ermeniler ve Rumlardan metrûk gayrimenkulün 1915 yılı kayıtlı değerinden satılması öngörüldü.[1]

5- 31 Mayıs 1926 tarih ve 882 no'lu kanunla, ifade edildiği gibi Ermenilerden kalan metrûk emvâlin, öldürülen ve idam edilen kimi İttihatçıların ve mutasarrıfın ailesine verilmesi sağlandı.[2]

6- 16 Haziran 1927 tarih ve 1080 no'lu kanunla, metrûk binaların Türk Ocakları, Mualimler Birliği ve Himayei Etfal gibi kamu yararına hizmet eden kurumlara satılması veya kiralanması kabul edildi.[3]

Bunlarla ilgili Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde (BCA) katalog taramasında transferi sağlayan bazı Bakanlar Kurulu (Fon kodu: 30..18.1.1 ve 30..18.1.2) kararı veya Muamelat Genel Müdürlüğü (Fon kodu: 30.10.0.0) evrakı aşağıdadır.

4.1- Müslümanlara

– *Meskenlerin satılması*: 23 Kanunusani (Ocak) 1923'te Bakanlar Kurulu, İzmir'deki emvâl-i metrûkeden olan meskenlerin işgal edenlere icar tahakkuk ettirilmesini ve bunların dışındakilerin müzayedeye çıkarılmasını kararlaştırdı.[4]

– *Bağların kiralanması*: Bakanlar Kurulu, 15 Kanunuevvel (Aralık) 1923 ve 19 Mayıs 1924 tarihinde İzmir, Manisa ve Aydın'daki emvâl-i metrûkeden incir ve üzüm bağlarının, kira bedelinin dörtte birinin tahsili, geri kalanının tecili koşuluna göre açık artırmayla kiraya verme kararı aldı. Aydın'da tecil koşulu sadece bir yıldır.[5]

– *Toprak dağıtımı*: Bakanlar Kurulu'nun 8 Teşrinievvel (Ekim) 1924 tarihli kararı, "topraksız çiftçiye emlâkı milliyeden toprak verilmeye başlanması ve emvâl-i metrûkenin dağıtımı için yönetmelik hazırlanması" hakkındadır.[6]

– *Manisa'da bağ satımı*: 10 Nisan 1927'de Bakanlar Kurulu, Manisa'da emvâl-i metrûkeden olan bağların satış bedelinin 8 taksitle alınması kararını aldı.[7]

– *Bozok'ta arazi satımı*: 1 Haziran 1927'de Bakanlar Kurulu, Bozok-Çakmak köyünde Ermeni emvâl-i metrûkesinden kalan 500 dönüm araziyi açık artırmayla satmaya karar verdi.[8]

---

1 *TBMM ZC*, II/23-6.3.1926, sf. 86-88; *TBMM ZC*, II/23-13.3.1926, sf. 160-161; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 655-657; *Resmî Ceride*, 29 Mart 1926 ve no: 334.

2 *TBMM ZC*, II/25-19 Mayıs, 29 Mayıs, 30 Mayıs ve 31 Mayıs 1926, sf. 270, 601-605, 645-646, 680-682, 697, 728-729; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1439; *Resmî Ceride*, 27 Haziran 1926 ve sayı: 405.

3 *TBMM ZC*, II/26-9.6.1926, sf. 274; *TBMM ZC*, II/33-16.6.1927, sf. 72-76.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2201, dosya: 103-2, yer no: 6.47..1.

5 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 76, dosya: -- yer no: 8.42..18 ve sayı: 530, dosya: 135-44, yer no: 9.26..7.

6 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 971, dosya: 132-13, yer no: 11.48..3.

7 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 4996, dosya: 135-107, yer no: 23.21..19.

8 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 5249, dosya: 135-110, yer no: 24.34..12.

– *Çiftçiye tütün iade*: Bakanlar Kurulu'nun 11 Kanunusani (Ocak) 1923 tarihli kararıyla, İzmir ve çevresinden ayrılan Hıristiyan tütün çiftçilerinin mallarını alan Müslüman çiftçilerin, kendi zimmetlerinden fazla olarak ambara teslim olunacak miktarın emvâl-i metrûkeden sayılmayıp çiftçiye iadesi uygun bulundu.[1]

4.2- Muhacirlere

– *Mübadillere verilmesi*: 13 Şubat 1924'te Bakanlar Kurulu, mübadeleye tabi ahaliden olup daha önce gelmiş ve gelecek olanlara ellerindeki tasarruf senetlerine göre yüzde 17,5 oranında emvâl-i metrûke verilmesine karar verdi.[2]

Ayrıca 19 Mayıs 1927 tarihli Muamelat Genel Müdürlüğü evrakı da, "Mübadeleye tabi ahaliye verilecek emvâl-i gayri menkûle kanununun maddelerinde değişiklik yapılmasına dair Ardahan Mebusu Tahsin'in kanun teklifi" hakkındadır.[3]

– *Elazığ'da fabrikada iskân*: Bakanlar Kurulu'nun 7 Kanunuevvel (Aralık) 1925 tarihli kararıyla, Gürcistan ve Ermenistan'dan gelecek göçmenlerin iskânı için Elazığ'daki emvâl-i metrûkeden fabrikaların satışına izin verildi.[4]

– *Mülteciye mesken*: 11 Temmuz 1921'de Bakanlar Kurulu, mültecilerin oturdukları emvâl-i metrûke hanelerinden muhacirin ödeneğinden icar almak suretiyle çıkarılmamaları kararını aldı.[5]

– *Dağıtılan metrûk emvâl*: 2 Mayıs 1932 tarihli Muamelat Genel Müdürlüğü evrakı, "Emvâli metrûkeden muhacir ve mubadillere dağıtılan emvâli gayri menkûle" hakkındadır.[6]

– *Gayrimübadile arazi*: 22 Mart 1934'te Bakanlar Kurulu, Ankara İtilafnamesi gereğince, Hazine'ye intikal eden metruk gayrimenkullerden bir kısmının Türk gayrimübadillere tahsis edilmesine karar verdi.[7]

– *Toprak dağıtımı*: 20 Kanunusani (Ocak) 1935 tarihli Muamelat Genel Müdürlüğü evrakı, "Rumlar tarafından terk edilen toprakların da millî toprak sayılarak muhacirlere dağıtılması" hakkındadır.[8]

– *Erzincan ovası*: 18 Teşrinievvel (Ekim) 1935 tarihli Muamelat Genel Müdürlüğü evrakına göre, Erzincan ovasının ıslahı, su getirilmesi ve muhacir yerleştirilmesi hakkında rapor hazırlandı.[9]

---

1 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2164, dosya: 210-9, yer no: 6.45..4.

2 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 291, dosya: ----, yer no: 9.14..8.

3 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya: 451, yer no: 3.16..1.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2913, dosya: ----, yer no: 16.79..8.

5 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 1062, dosya: 135-8, yer no: 3.30.13.

6 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya: 13538, yer no: 140.2..11.

7 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, sayı: 2522, dosya: 2-280, yer no: 43.12..16.

8 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya: 13539, yer no: 140.2..12.

9 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya: 16414, yer no: 158.110..1.

4.3- İttihatçı ailelere

Ermeni soykırımında en başta emir veren İttihatçı hükümet nazırlarından, vali, kaymakam ve diğer devlet görevlilerinden Osmanlı mevzuatına göre yargılanıp idam edilenin ve intihar edenin ve dışarıda bazı Ermeni eylemciler tarafından öldürülenlerin ailelerine, yürürlüğe konulan 882 no'lu kanundan sonra alınan Bakanlar Kurulu kararıyla Ermenilerden kalan mülklerden verildi:

1- *Erzincanlı Hafız Abdullah*: 2 Şubat 1927'de Bakanlar Kurulu kararıyla, Erzincan'da Şuhe ve Kani köylerinde Ermenilerden kalma bir tarla ve bir ev, "Ermeni komiteleri tarafından şehit edilen" Erzincanlı Hafız Abdullah'ın eşi Hatice Hanıma [Erzincan Tehcir Davası'nda karar 28 Temmuz 1920'de verildi, 29 Temmuz'da Erzincanlı Hafız Abdullah Avni idam edildi.[1]] tahsis edildi.[2]

2- *Boğazlıyan Kaymakamı Kemal*: 2 Şubat 1927'de Bakanlar Kurulu, Ermenilerden geride kalan ve Vakıflar İdaresine devredilmiş bulunan bir apartmanı ve bir evi Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in varislerine [Yozgat Tehcir Davası'nda yargılama sonunda 7 Nisan 1919'da idam edildi.[3]] tahsisine ve temlikine karar verdi.[4]

3- *Bahaeddin Şakir*: Bakanlar Kurulu'nun 13 Şubat 1927 tarihli kararı, "Ermeniler tarafından terk edilmiş olup Vakıflar İdaresi'ne devredilmiş bulunan Şişli'de bir evin, Ermeni Komitacılar tarafından öldürülen Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in varislerine temliki" hakkındadır.[5]

4- *Muş Mutasarrıfı ve Trabzon Valisi*: 15 Haziran 1927'de Bakanlar Kurulu, Ermeni komitacıları tarafından 'şehit edilen' Muş Mutasarrıfı Servet ile Trabzon Valisi Cezmi Azmi'nin ailelerine verilecek malların tespitini kararlaştırdı.[6]

5- *Ankara Valisi Reşit*: 3 Temmuz 1927'de Bakanlar Kurulu, Ermeni komiteciler tarafından şehit edilen Ankara Valisi Dr. Reşit'in ailesine bir dükkânın temlikini kabul etti.[7]

6- *Cemal Paşa*: 30 Ağustos 1927'de Bakanlar Kurulu kararı, İstanbul-Beyoğlu'nda Viçin Hokoçyan'dan kalma dükkân ve arsa Ermeni komitacılar tarafından şehit edilen Cemal Paşa'nın varislerine dağıtılması hakkındadır.[8]

---

1 Tehcir ve Taktil, sf. 160-161, 212 ve 691-694.

2 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 4699, dosya: 137-74, yer no: 23.7..1.

3 Tehcir ve Taktil, sf. 212, 711-714; Yozgat Davası, sf. 47-49.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 4710, dosya: 137-75, yer no: 23.7..12.

5 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 4716, dosya: ----, yer no: 23.7..18.

6 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 5331, dosya: 137-78, yer no: 25.38..4.

7 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 5394, dosya: ----, yer no: 25.41..7.

8 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 5559, dosya: 137-79, yer no: 25.49..8.

7- *Cemal Paşa'nın Yaveri Nurter*: 30 Ağustos 1927'de Bakanlar Kurulu, Ermeni komitacılar tarafından şehit edilen Cemal Paşa'nın yaveri Nurter'in[1] varislerine İstanbul'dan gayri menkul verilmesine karar verdi.[2]

8- *Cemal Paşa'nın Yaveri Süreyya*: 28 Mayıs 1928'de Bakanlar Kurulu, Ermeni komitacılar tarafından şehit edilen Cemal Paşa'nın yaveri Süreyya'nın varislerine İstanbul-Kadıköy'de Vakfa ait apartman hissesinin bir kısmının verilmesini kararlaştırdı.[3]

9- *Talât Paşa*: 7 Kanunuevvel (Aralık) 1927'de Bakanlar Kurulu, 'firari Ermeni' Aram Fındıkcıyan'dan kalma ve Vakıf İdaresine ait apartman Ermeni komitacılar tarafından katledilen Talât Paşa'nın eşi Hayriye'ye terkini kabul etti.[4]

Ayrıca 16 Eylül 1929'da Bakanlar Kurulu kararı, Talat Paşa'nın hanımının müracaatı üzerine Talat Paşa'nın kız kardeşi Kamile Hanıma emvâl-i metrûkeden olan Araphacı mahallesindeki dükkânların verilmesi hakkındadır.[5]

10- *Urfa Mutasarrıfı Nusret*: 25 Kanunuevvel (Aralık) 1927'de Bakanlar Kurulu kararıyla, Ermeniler tarafından şehit edilen Urfa eski Mutasarrıfı Nusret'in varislerine [Urfa eski mutasarrıfı Nusret, yargılamanın ardından 5 Ağustos 1920'de idam edildi.[6]] İstanbul-Beyoğlu'nda emvâl-i metrûkeden olan hanın bir kısmının hissesi tahsis edildi.[7]

Ayrıca Bakanlar Kurulu'nun 12 Şubat 1930 tarihli bir başka kararıyla, Nusret'in ailesine 5000 liralık emlâkin verilmesi uygun bulundu.[8]

11- *Dr. Reşit*: Bakanlar Kurulu 12 Şubat 1930'da, Ermeni komitacılar tarafından şehit edilen Dr. Reşit'in (Diyarbekir valisi) ailesine [Beşiktaş'ta intihar etti.[9]] bir dükkân ve bir evin verilmesi kararını aldı.[10]

Ayrıca iki Bakanlar Kurulu kararı:

1- Bilecik Belediye doktorunun oğlu için teklif kabul edilmedi: Bakanlar Kurulu'nun 13 Teşrinisani (Kasım) 1927 tarihli kararıyla, Ermeni komitacılar tarafından şehit edilen Bilecik Belediye Doktoru Cafer oğlu Mehmed Ferid'in aile-

1 Cemal Paşa'nın Yaveri Nusret'dir. *TBMM ZC*, II/25- 30 Mayıs 1926, sf. 645-646, 680-682 ve *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1439.

2 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 5570, dosya: 137-80, yer no: 25.49..19.

3 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 6671, dosya: 137-87, yer no: 29.34..6.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 5924, dosya: ----, yer no: 26.67..13.

5 BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, kutu: 5, dosya gömleği: 47, sıra: 15.

6 Tehcir ve Taktil, sf. 212, 665-673; Yrd. Doç. Dr. Bayram Akça, age, sf. 87-93.

7 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 5973, dosya: 137-85, yer no: 27.70..3.

8 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, sayı: 8870, dosya: 137-102, yer no: 8.8..2.

9 Tehcir ve Taktil, sf. 76; Bilâl N. Şimşir-1976, sf. 52, 55.

10 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, sayı: 8855, dosya: 137-101, yer no: 8.7..7.

sine emlâk ve arazi verilmesi teklif edildi. Teklif, 8 Şubat 1928'de Bakanlar Kurulu kararıyla uygun bulunmadı; çünkü bu kişilerin ismi belirtilen cetvelde yoktu.[1]

2- Üç aileye hisseli: 5 Mart 1927'de Bakanlar Kurulu, Ermeni komitacılar tarafından şehit edilen kişilerin ailelerine verilen taşınmazlardan 20.000 liranın üstünde değer taşıyanların üç ailenin birleşerek hisseli şekilde almasını uygun buldu.[2]

4.4- Sermayedara

– *Ziraat Bankası*: Bakanlar Kurulu'nun 3 Ağustos 1924 tarihli kararıyla, Ziraat Bankası binası inşası için Ankara-Balık Pazarında emvâl-i metrûkeden arsa tahsis edildi.[3]

– *Adana Pamuk Borsası*: Bakanlar Kurulu'nun 25 Ağustos 1924 tarihli kararı, "Adana'da emvâl-i metrûkeden bir binanın Pamuk Borsasına satılması" hakkındadır.[4]

– *Tütüncüler Bankası*: Bakanlar Kurulu 21 Eylül 1924'te, Akhisar Tütüncüler Bankası TAŞ'ye tütün fidesi yetiştirmek üzere emvâl-i metrûkeden bir tarla ile bir mağazanın devrine ve ferağına karar verdi.[5]

– *Elazığ'da metrûk fabrika*: 30 Ağustos 1925'te Bakanlar Kurulu, "emvâl-i metrûkeden olan Elazığ İplik Fabrikası'nın, Elazığ pamuk ekimini himaye için kurulmuş olan şirkete temliki" kararını aldı.[6]

Bakanlar Kurulu kararında, 30 Ağustos 1925'te 'kurulmuş' denilen şirketin daha sonraki 11 Teşrinisani (Kasım) 1925 tarihli kararında daha yeni 'kurulacağı' ifade edildi.

11 Teşrinisani (Kasım) 1925'te Bakanlar Kurulu, pamuk ziraatını himaye için Elazığ'da kurulacak şirket hizmetine verilmek üzere 'terk edilmiş' Ermeni malı iplik fabrikasının bu şirkete tahsisine karar verdi.[7]

– *Emvâl-i metrûke hesabından kredi*: 13 Temmuz 1926 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, "Anadolu Otomobil ve Otobüsleri TAŞ'ye Hazinenin emvâl-i metrûke cari hesabından sağlanacak yüzde 5 faizli kredi hakkında kanun"la ilgilidir.[8]

– *Malatya'da şirkete arsa*: 29 Kanunuevvel (Aralık) 1926'da Bakanlar Kurulu, Malatya Teşebbüsat-ı Sınaiyye Türk Anonim Şirketi'nin çeşitli fabrikalarıyla işçile-

1 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı. 5816, dosya: ----, yer no: 26.62..6 ve sayı: 6160, dosya: 137-86, yer no: 27.79..15.

2 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 4846, dosya: 155-35, yer no: 23.14..8.

3 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 765, dosya. 254-45, yer no: 10.38..2.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 833, dosya: 133-31, yer no: 10.41..10.

5 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 915, dosya: 210-22, yer no: 11.45..11.

6 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2420, dosya: ----, yer no: 15.54..14.

7 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2778, dosya: 135-78, yer no: 16.72..13.

8 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 3769, dosya: ----, yer no: 19.41..10.

rinin ikameti için gerekli emvâli metrûkeden 80 parça arsanın bedeli karşılığında şirket adına satılması kararını aldı.[1]

Bakanlar Kurulu, işçilere mesken için arsa satılmasına karar verdi, ama bir buçuk yıl sonra bir başka kararında da şirketin kurulacağı ifade edildi.

5 Ağustos 1928'de Bakanlar Kurulu kararıyla, merkezi Malatya'da olmak üzere kurulacak Teşebbüsat-ı Sınaiye Türk Anonim Şirketi'ne emvâl-i metrûke satılması uygun bulundu.[2]

– *Ergani Bakır'a arsa*: 10 Nisan 1927'de Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararı, "emvâl-i metrûkeden olan Kaller Mahellesi'ndeki arsalar ile Kalhane civarındaki su değirmenin Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi'ne satışı" hakkındadır.[3]

– *Çakıroğlu Arif'e arsa ve bina*: Bakanlar Kurulu 22 Kanunusani 1928'de, Samsun'da emvâl-i metrûkeden olan bir bina ve arsanın Çakıroğlu Arif'e Teşviki Sanayi Kanunu gereğince satılmasına karar verdi.[4]

– *İzmir Borsası'na bina*: Muamelat Genel Müdürlüğü, 29 Mart 1925'te İzmir'de bulunan emvâl-i metrûkeden iki binanın İzmir Borsası'na kiraya verilmesine dair kararname suretini gönderdi.[5]

– *Ticaret odalarına bina*: Muamelat Genel Müdürlüğü'nün 9 Mart 1926 tarihli evrakı, "emlâk-i metrûkeden bazı binaların ticaret odalarına tahsisi" hakkındadır.[6]

– *Kömür madeni*: 23 Kanunusani (Ocak) 1923'te Bakanlar Kurulu, Ereğli'deki 63 no'lu kömür ocağının uzun bir süredir işletilmesinden dolayı emvâl-i metrûkeden sayılacağı ve ocak sahibi Mehmed Arif'in hakkının sabit olduğu kararını aldı.[7]

İzmir Ticaret Odası'na metruk kefaletleri

İzmir Ticaret Odası Meclis Karar Defterleri ortaya koyuyor ki, dönemin tüccarları emvâl-i metrûkeye sahip olmuştur. Şirket veya şahsı adına emvâl-i metrûke kefaletleri oda kaydında sınıfını belirlemek için oda meclisi tarafından değerlendirilmiştir.

İzmir Ticaret Odası Meclisi'nin kararlarında yer alan 'emvâl-i metrûke kefaleti' hakkında odadan aldığım bilgi aynen aşağıdadır:

> "Ticaret odasının emvâl-i metrûke idaresi ile doğrudan ilişkisi ve yetkisi yoktu. Bazen sadece değer tespitlerinde bilirkişi olarak başvurulması mümkündür (böyle bir

1 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 4573, dosya: ----, yer no: 22.81..17.

2 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 6961, dosya: 184-70, yer no: 30.48..15.

3 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 5003, dosya: ----, yer no: 23.22..6.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 6150, dosya: 135-29, yer no: 27.79..5.

5 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: -----, dosya: 13322, yer no: 139.996..2.

6 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: -----, dosya: 13329, yer no: 139.996..9.

7 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2202, dosya: ----, yer no: 6.47..2.

kayıt yok ancak bu mümkündür). Tüccarların odaya emvâl-i metrûke kefaletnamesi göstermesinin nedeni, şirketinin üzerine kayıtlı bir emvâl-i metrûke tapusu olursa, o şirketin sermayesinden sayılacağı için, ilgili şirketin oda kaydında sınıfı belirlenirken, sermayesinin gerçekliği açısından belirtilen emvâl-i metrûkenin değerinin kabul edilip edilmeyeceği riyaset divanı kararı ile olurdu. Buradaki kayıtlar, yapılan bu işleme ait kabulleri göstermektedir."

İzmir Ticaret Odası Meclisi'nin emvâl-i metrûke kefaletiyle ilgili kararlar şunlardır:

- 5 Teşrinisani 1338 (Kasım 1922): "Odada 4. sınıfta mukayyed Uşak Zahire ticarethane sahibi Hüseyin Hüsnü imzasıyla 501.000 guruşluk emvâl-i metrûkeye aid zeytün eşcarı kefaleti" tasdikine ekseriyet-i ara ile karar verildi.[1]

- 12 Kanunievvel 1338 (Aralık 1922): "Odaca tasdik edilegelen emvâl-i metrûkeye âid bil-cümle kefâletnamelerin adem-i tasdikiyle ve bu yolda makam-ı vilayete bu husûsda bir takrîr verilmesine" karar verildi.[2]

- 20 Kanunievvel 1338 (Aralık 1922): "Emvâl-i metrûke kefaletnâmelerinin 'Oda'da (...) sınıfda mukayyed tüccardan olduğu' suretiyle tasdikine,

- Emvâl-i metrûke kefaletnâmelerinin 'hâl-i hâzırına şâyân-ı kabul olduğu' (bugünkü değerinden kabul edildiği) suretiyle tasdikine" karar verildi.[3]

- 8 Kanunisani 1339 (Ocak 1923): "Sapancalı Baki Bey'in Yenişehirli Mehmed Ata Bey'e 56.000 guruşluk emvâl-i metrûke bağ kefaleti,

1- Abdullah Ömer Efendi'nin İbrahim Arif Efendi'ye 500 liralık emvâl-i metrûke bedel-i icar kefaleti,

2- Lipovaç Biraderlerinin Berberzâde Hafız Ali Efendi'ye 124.178 guruşluk emvâl-i metrûke kefaleti,

3- Kadızâde Hafız Ahmed Efendi'nin Alyoti Biraderlerine 10.000 liralık emvâl-i metrûke kefaleti,

4- Alâiyelizade Kadri ve Halim Efendilerin Bakkalzâde Hüsnü Efendi'ye 600 liralık emvâl-i metrûke afyon kefaleti,

5- Abidinzâde Subhi Bey'in Palamut Şirketine 225.000 guruşluk emvâl-i metrûke kefaleti,

6- Alâiyelizade Mahmud Bey'in 3.980 liralık emvâl-i metrûke üzüm taahhüdü,

7- Alâiyelizade Mahmud Bey'in 5.133 liralık emvâl-i metrûke afyon taahhüdü,

8- Alâiyelizade Mahmud Bey'in 5.000 liralık emvâl-i metrûke afyon taahhüdü,

9- Dramalı Muhiddin Efendi'nin Bahri Efendi'ye 31.000 guruşluk emvâl-i metrûke bağ kefaleti,

1 İZTO, Karar-1, sf. 48.

2 İZTO, Karar-1, sf. 50; ayın kaydı Kanunievvel olarak yapılmıştır.

3 İZTO, Karar-1, sf. 52.

10- Alâiyelizade Kadri ve Halim Efendilerin 173.980 guruşluk emvâl-i metrûke palamut taahhüdü" kabul görüldüğünden müttefikan karar verildi.[1]

- 21 Kanunisani 1339 (Ocak 1923): "Miralayzâde Kazım Beyin Resneli Nâzım Beye 41.000 guruşluk emvâl-i metrûke bağ kefaleti,

- Kapudanzâde Ali Haydar Efendinin 21.500 guruşluk emvâl-i metrûke bedel-i îcâr kefaleti,

- Çeşmeli Hacı Beyzâde ve Remzi biraderlerin Celebzâde Hasan Kadri Efendinin müştereken 3.000 liralık emvâl-i metrûke kefaleti," kabul görüldüğünden müttefikan karar verildi.[2]

- 25 Mart 1339 (1923): "Hacı Vâfirzâde Muammer Efendinin 1.500 liralık emvâl-i metrûke ispirto kefaleti,

1- Müteahhid Nuri Beyzâde Mustafa Efendinin 1.500 guruşluk emvâl-i metrûke bağ kefaleti,

2- Müteahhid Nuri Beyzâde Mustafa Efendinin 500 guruşluk emvâl-i metrûke bağ kefaleti,

3- Fescizâde Selim ve Ziya beylerin 3.948 lira kıymetinde 9 aded emvâl-i metrûke bağ kefaleti,

4- Balcızâde Hakkı Bey'in Aydınlı Rıza Efendiye 275 liralık emvâl-i metrûke mağaza icarı kefaleti," kabul görüldüğünden müttefikan karar verildi.[3]

– 29 Mart 1339 (1923): "Abdülhalîm ve Şürekâsının Kadir Beyzâde Hamid Bey'e 3.500 liralık emvâl-i metrûke kefaleti,

1- K. Lipovaç Biraderleri ve Şürekâsı Şirketi'nin Berberzâde Hafız Ali Bey'e 100.000 guruşluk emvâl-i metrûke icar kefaleti,

2- Hüseyin Saydani Efendi'nin Giridli Hasanoğlu Ahmet Efendi'ye 18.000 guruşluk emvâl-i metrûke bağ kefaleti,

3- Benyamin Kohen Efendi Leon ve Mois Kohen efendilere 4.250 guruşluk emvâl-i metrûke mağaza icarı kefaleti,

4- Russo ve Melamet efendilerin Bensiyon Bohor Russo Efendiye 26.000 guruşluk emvâl-i metrûke mağaza icarı kefaleti,

5- Moralızâde Abdî Bey'in İhsan Acamî Efendi'ye 12.000 guruşluk emvâl-i metrûke mağaza icarı kefaleti,

6- Abbaszâde Abdülkadir Efendi'nin Osman Nuri ve Halil Efendioğlu Emin efendilere 500 liralık emvâl-i metrûke bağçe icarı kefaleti,

7- Miralayzâde G. Fahri Efendi'nin Doktor Mahzar Bey'e 1.500 liralık emvâl-i metrûke kefaleti,

8- Hafız Ali ve Hacı Hüseyin Biraderle, Uncu Hüseyin, Uncu Hacı Hüseyin Efendilerin Cemil Beyzâde Ferid Bey'e müştereken 43.312,5 liralık emvâl-i

1 İZTO, Karar-1, sf. 60-64.

2 İZTO, Karar-1, sf. 66-68.

3 İZTO, Karar-1, sf. 74-76.

metrûke fabrika icarı kefaleti" tasdik edilmiş ve heyetçe şâyân-ı kabul görülmüş olmakla ittifâk-ı ârâ ile karar verilmiştir.[1]

- 8 Kanunisani 1340 (Ocak 1924): "Makam-ı vilayetden şehir ve kasabalardaki emvâl-i metrûke-i ve gayr-i menkûlenin suret-i idâre ve icarlarına dair Maliye Vekâlet-i celilesinden vârid olan (gelen) telgraf sureti mütâlaa olunarak mündericâtına (içeriğine) ıttıla (bilgi edinmek) hasıl olmağla dosyasında hıfzına (korunmasına)" müttefikan karargir oldu.[2]

- 15 Kanunisani 1340 (Ocak 1924): "İtalya tebasından Nikola Manyeti ile Moris Manyeti efendilere âid olub emvâl-i metrûke ambarlarında bulunan tütünlerin esmân-ı muhammenesi (tahmini değeri) olan 15.000 liralık ve Piyer Loti Efendi tarafından mümza (imzalı) kefalet senedinin reddine" ekseriyetle karar verildi.[3]

4.5- Bürokrasiye

– *Maaşı emvâlle ödeme*: İngiliz Konsolos Vekili R.W. Urquhart, 21 Temmuz 1923'te İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği raporda, memurlarla ilgili, "Subaylar ve erat aynı şekilde perişan hale düşmüştür: Geçtiğimiz 10 ay içinde subaylara birikmiş maaşlarının ancak çok küçük bir kısmı nakit olarak ödenebilmiş, fakat (maaşların) bir kısmı da Emvâl-i Metrûke Komisyonu tarafından ellerine mal olarak verilmiş ve böylece (subaylar) eski mobilya ticaretine başlamışlardır" bilgisini aktarmıştır.[4]

– *Memura ev*: Muamelat Genel Müdürlüğü'nün 3 Eylül 1924 tarihli evrakı, "Memurlara verilecek olan emvâl-i metruke evleri" hakkındadır.[5]

– *Memura kiralanır*: 18 Mayıs 1927'de Bakanlar Kurulu, Balıkesir ve Adana'da memurların işgallerinde bulunan emvâl-i metrûkeye ait evlerin irad-ı gayri safilerini üç misli üzerinden icar bedeli alınmasına karar verdi.[6]

4.6- Devletin kurumlarına

– *Ereğli'de kömür madeni hükümetin*: 16 Eylül 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, "Ereğli Kömür Havzasındaki Rum ve Ermenilerin azınlık teşkil ettikleri ocaklarda, hükümete intikal eden hukukun uygulanma şekline dair yönetmelik" hakkındadır.[7]

1 İZTO, Karar-1, sf. 78-80.

2 İZTO, Karar-1, sf. 112.

3 İZTO, Karar-1, sf. 114.

4 FO 424/258, E 8317/199/44, aktaran Aktar, Varlık Vergisi, sf. 39-40.

5 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya: 274, yer no: 27.158..4.

6 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı. 5193 dosya: ----, yer no: 24.31..16.

7 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2485, dosya: 190-46, yer no: 15.58..1.

– *Akşehir'de devir*: 3 Temmuz 1921'de Bakanlar Kurulu, Akşehir'de bulunan emvâl-i metrûkenin Maliye Vekâleti'ne devri kararını aldı.[1]

– *2 milyonluk satış*: Muamelat Genel Müdürlüğü'nün 14 Kanunisani (Ocak) 1928 tarihli evrakı, "Emvâl-i metrûkenin 2 milyon liralık kısmının derhal satılması" hakkındadır.[2]

– *Resmî dairelere bina*: Bakanlar Kurulu, 3 Nisan 1924'te muhacirlerin oturduğu büyük emvâl-i metrûke binalarının boşaltılarak, devleti masraftan kurtarmak üzere resmî daire olarak kullanılmasına ve 11 Teşrinisani (Kasım) 1929'de, emvâl-i metrûke binaların bir kısmının resmî dairelere tahsisine karar verdi.[3]

– *Okul, mabet özel idarenin*: 18 Mart 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Emvâl-i Metrûke Kanunu'na göre gayrimüslim toplumların çeşitli sebeplerle ellerinden çıkan okul, mabet ve hayır müesseselerinin özel idarelere devri uygun bulundu.[4]

– *Ankara Garnizonu'na fabrika*: Bakanlar Kurulu 14 Haziran 1925'te, Ankara-Bendderesi'nde emvâl-i metrûkeden olan Kozme Ekmek Fabrikası satışından vazgeçilerek, kamulaştırılmasına ve Ankara Garnizonu'na tahsis edilmesine karar verdi.[5]

– *Diyarbekir'de 7. Kolordu'ya arazi*: Bakanlar Kurulu, Diyarbekir'de Çarıklı köyündeki emvâl-i metrûkeden sayılan arazinin 7. Kolordu istihkâm ve köprücü kıtaatına terkini kararını 5 Ağustos 1925'te aldı.[6]

– *Hazine adına kayıtlı*: 10 Haziran 1925'te Bakanlar Kurulu, Hazine adına kayıtlı emvâl-i metrûkenin açık artırma ile satışa çıkarılması karşılığı olarak yatırılacak teminatı Hazine'nin kabul etmesine karar verdi.[7]

– *Gaziantep İktisat Müdürlüğü'ne bina*: 24 Haziran 1925'te Bakanlar Kurulu kararıyla, emvâl-i metrûkeye ait Sahakyan Hanı binasının, Gaziantep İktisat Müdürlüğü'ne tahsisi onaylandı.[8]

– *İzmir Dilsiz ve Körler Mektebine bina*: 1 Temmuz 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Rum emvâl-i metrûkesinden olup İskân Müdüriyeti'ne verilmiş olan binanın İzmir Dilsiz ve Körler Mektebine tahsisi ile okula ait binaya müdüriyetin nakli uygun bulundu.[9]

---

1 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 1039, dosya: 135-7, yer no: 3.29..10.

2 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya: 13536, yer no: 140.2..9.

3 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi ve sonrası, sayı: 426, dosya: 133-21, yer no: 9.21..4 ve sayı: 8541, dosya: ----, yer no: 6.55..5.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 1669, dosya: 135-70, yer no: 13.16..20.

5 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2125, dosya: 135-74, yer no: 14.39..17.

6 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2311, dosya: 135-77, yer no: 15.49..3.

7 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2062, dosya: 135-73, yer no: 14.36..14.

8 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2166, dosya: 133-56, yer no: 14.41..18.

9 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2193, dosya: 145-15, yer no: 14.43..5.

– *İzmir'de okul*: Muamelat Genel Müdürlüğü'nün 29 Kanunisani (Aralık) 1925 tarihli evrakı, "İzmir'de okul olarak kullanılmakta olan Rum ve Ermeniler tarafından terk edilen bazı evler takdir olunacak bir ücretle il özel idaresine devri" hakkındadır.[1]

– *Trabzon'da bina ve arsa*: 29 Temmuz 1925'te Bakanlar Kurulu, Trabzon Ticaret Mektebi'ne tahsis edilen, Tuzluçeşme'de emvâl-i metrûkeden Somaidioğlu Borika'ya ait bina ve arsaların Ticaret Vekaleti'ne terkine karar verdi.[2]

– *Trabzon'da okula bina*: 21 Teşrinisani (Kasım) 1927'de Bakanlar Kurulu kararıyla, Trabzon Erkek Öğretmen Okulu binası ile buna bağlı tatbikat okulu arasındaki mevcut ve mübadeleye tabi Rum asıllı Todori Barikloblide'ye ait binanın adı geçen okul idaresine devri uygun bulundu.[3]

– *Edirne Belediyesine kiralanır*: 6 Nisan 1926'da Bakanlar Kurulu, Edirne'de emvâl-i metrûkeden olan ve Hazine adına kayıtlı bulunan Fındıklıyan Un Fabrikası'nın 10 yıl süreyle ve pazarlıkla Edirne Belediyesi'ne kiraya verilmesine karar verdi.[4]

– *Konya'da okul*: Bakanlar Kurulu 2 Temmuz 1924'te, Konya Lisesi karşısındaki Ermeni Kazaros'a ait ev ve bahçenin bedeli karşılığında lise namına istimlâk edilmesi ve 29.9.1926'da, Konya'daki Kız Orta, Kız Öğretmen, İkinci Ana, Rehber-i Hürriyet ve İlk Tatbikat Okulları olarak kullanılan bazı emvâl-i metrûkenin Maarif Vekâleti emrine terkini kararını aldı.[5]

– *Arsalar belediyenin*: Bakanlar Kurulu, 17 Teşrinisani (Kasım) 1926'de Birinci Dünya Savaşı'nda düşman istilasına maruz kalan Bitlis kasabasının imar edilmesi için emvâl-i metrûkeden olan 50 parça arsanın mahalli belediyeye satılmasına ve 20 Teşrinisani (Kasım) 1927'de Nevşehir'de Rumlarca terk edilmiş arsaların belediyeye devrine karar verdi.[6]

– *Gayrimenkuller hükümetin*: 16 Ağustos 1920'de Bakanlar Kurulu kararıyla, Maraş'taki Ermenilerin gayrimenkullerinin hükümetçe idare edilmesi uygun bulundu.[7]

– *Çorum'da tarla*: 8 Teşrinievvel (Ekim) 1924'te Bakanlar Kurulu, Çorum Ziraat Mektebi yakınında bulunan metrûk arazinin halka numune tarla yapmak üzere adı geçen okula devrini uygun buldu.[8]

---

1 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya: 13529, yer no: 140.2..2.

2 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 2288, dosya: ----, yer no: 14.47..20.

3 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 5880, dosya: 145-52, yer no: 26.65..9.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 3471, dosya: 105-16, yer no: 18.26..9.

5 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 667, dosya: ----, yer no: 10.33..4 ve sayı: 4174, dosya: 145-31, yer no: 21.61..18.

6 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 4349, dosya: 83-20, yer no: 21.70..12 ve sayı: 5849, dosya: 83-35, yer no: 26.63..19.

7 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 157, dosya: 135-1, yer no: 1.8..19.

8 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 976, dosya: 217-4, yer no: 11.48..8.

– *Adana'da iki bina*: Bakanlar Kurulu Adana'da Ermeni Bahçeci oğlu Kasap Palos'a (diğer kararda Panos) da ait iki binadan birini 5 Mayıs 1926'da Adana Bölge Ticaret Müdürlüğü'ne ve diğerini Hazine malı binanın 11 Mayıs 1926'da Adana Mıntıkası Sanayi ve Mesai Müdürlüğü'ne tahsisine karar verdi.[1]

4.7- Türk Ocağı ve diğer kurumlara

16 Haziran 1927 tarih ve 1080 no'lu kanunla Türk Ocağı gibi kamu yararına hizmet veren kurumlara metrûk gayrimenkulün satılması sağlandı. Bu kanun çıkmadan önce ve sonra Bakanlar Kurulu kararıyla gayrimenkul satılmasına karar verildi.

– *Trabzon İdman Ocağı'na emlâk*: 3 Ağustos 1924'te Bakanlar Kurulu kararına göre, Trabzon'da emvâl-i metrûkeden olan bir bahçe, bir bina ve arsanın uygun fiyatla Trabzon İdman Ocağı'na satılması uygun bulundu.[2]

– *Mualimler Birliği'ne bina*: Muamelat Genel Müdürlüğü'nün 24 Kanunievvel (Aralık) 1925 tarihli evrakı, Mualimler Birliği'ne emvâl-i metrûkeden uygun bir binanın verilmesi hakkındadır.[3]

– *Amasya'da Musiki Heyetine bina*: 27 Kanunisani (Ocak) 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Amasya Musiki Heyetinin faaliyetlerini sürdürdüğü emvâl-i metrûke binanın adı geçen heyete kiraya verilmesi uygun bulundu.[4]

– *Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne emlâk*: Bakanlar Kurulu'nun 5 Haziran 1927'de aldığı iki karar, Malatya'da Bapuhti mezrasında mübadeleye gayr-i tabi şahıslardan [Ermenilerden] metrûk bir tarlanın ve Eskişehir'de Belediye civarında bulunan mübadeleye gayr-i tabi kişilerden [Ermenilerden] metruk iki arsanın Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne satılması hakkındadır.[5]

Türk Ocağı'na satış

Bakanlar Kurulu kararıyla, Türk Ocağı'nın Konya'dan Bursa'ya Adana'ya, Arapgir'e kadar pek çok şubesine emvâl-i metrûkeden dükkân, bina, otel gibi gayrimenkulün uygun bedelle satılmasına karar verildi.

1- *Konya*: Bakanlar Kurulu 27 Kanunusani 1341'de (Ocak 1925) Konya'daki 1185 numaralı emvâl-i metrûkeden dükkânın Konya Türk Ocağı'na[6],

1 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 3580, dosya: 133-74, yer no: 19.31..19 ve sayı: 3563, dosya: 133-73, yer no: 19.31..2.

2 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 760, dosya: 148-2, yer no: 10.37..17.

3 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya: 1363, yer no: 140.3..3.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 1467, dosya: ----, yer no: 12.72..17.

5 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 5293, dosya: ----, yer no: 24.36..7 ve sayı: 5294, dosya: 135-112, yer no: 24.36..8.

6 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 1498, dosya: ----, yer no: 12.74..8.

2- *Denizli*: Bakanlar Kurulu 27 Kanunusani 1341'de (Ocak 1925) Denizli Çarşı Caddesinde bulunan emvâl-i metrûkeden binanın Denizli Türk Ocağı'na[1],

3- *Bayburt*: Bakanlar Kurulu 12 Teşrinievvel (Ekim) 1926'da Bayburt'ta emvâl-i metrûkeden bir kısım arsanın Bayburt Türk Ocağı'na[2],

4- *Bursa*: Bakanlar Kurulu 19 Mayıs 1340 (1924) tarihinde Bursa Türk Ocağı'nın kullandığı Ermenilere ait gayrimenkullerin takdir edilecek bedelle ocağa[3],

5- *Ödemiş*: Bakanlar Kurulu 19 Mayıs 1340 (1924) tarihinde Ödemiş'te Ermenilerden kalan temsil ve müsamere salonunun takdir edilecek fiyatla Ödemiş Türk Ocağı'na[4],

6- *Tarsus*: Bakanlar Kurulu 19 Mayıs 1340 (1924) tarihinde Tarsus'ta Ermenilerden kalan binaların bedeli karşılığında Tarsus Türk Ocağı'na[5],

7- *Arapgir*: Bakanlar Kurulu 26 Kanunusani (Ocak) 1927'de Arapgir'de Gürcistan ve Ermenistan'dan gelecek muhacirlerin iskânına ayrılmış olan bir bina ile üç dükkânın Arapgir Türk Ocağı'na[6],

8- *Adana*: Bakanlar Kurulu 16 Mart 1340 (1924) tarihinde Adana'da Rumlardan kalan sinema ile Osmanlı Otelinin Adana Türk Ocağı'na[7],

9- *Diğerleri*: Bakanlar Kurulu, 2 Temmuz 1340 (1924) tarihinde bazı yerlerde terk edilmiş Rum emlâkından bir kısmının uygun bir bedelle oradaki Türk Ocağı'na[8] satılmasına karar verdi.

Bakanlar Kurulu satış dışında oradaki Türk Ocağı'na kiralama ve mülk olarak verme kararları da aldı:

1- *Kirlama*: Bakanlar Kurulu'nun 27 Kanunusani 1341 (Ocak 1925) tarihli kararıyla, Ermeni mallarının satışının kanunlaşmasına kadar üç adet terk edilmiş binanın Türk Ocaklarına kiraya verilmesi uygun bulundu.[9]

2- *Mülk olarak verme*: 1 Nisan 1341 (1925) tarihinde Bakanlar Kurulu, emvâl-i metrûkeden olan bazı bina, arsa ve emlâkin Türk Ocaklarına temlikine (verilmesine) karar verdi.[10]

---

1 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 1499, dosya: ----, yer no: 2.74..9.

2 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 4217, dosya: 135-93, yer no: 21.64..1.

3 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 537, dosya: ----, yer no: 9.26..14.

4 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 538, dosya: ----, yer no: 9.26..15.

5 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 539, dosya: ----, yer no: 9.26..16.

6 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 4679, dosya: 135-102, yer no: 22.87..1.

7 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 398, dosya: ----, yer no: 9.19..16.

8 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 679, dosya: ----, yer no: 10.33..16.

9 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 1487, dosya: ----, yer no: 12.73..17.

10 Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, sayı: 1887, dosya: 79-11, yer no: 13.27..20.

4.8- Bulgar ve İtalyan elçiliğine

Bakanlar Kurulu'nun 6 Teşrinisani (Kasım) 1929 tarih ve 8514 no'lu kararnamesi İtalya ve Bulgaristan elçiliğine arsa verilmesi hakkındadır:

> "Aşağı Ayrancı'da Çankaya caddesi üzerinde İtalyan Sefaretine tahsis olunan emvâl-i metrûkeden mütebaki kalan merbut krokide mevkii gösterilen tahminen üç bin küsur metro miktarındaki arsanın Bulgaristan Sefaretine tahsisi, Hariciye Vekaleti'nin iş'arına atfen, Maliye Vekaleti'nin 27.10.1929 tarih ve 5103 no'lu tezkeresiyle yapılan teklif üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 6.11.1929 tarihli içtimaında tesvip ve kabul olunmuştur."[1]

4.9- 1928 bütçesine 300 bin lira 'sürgün parası'

Emvâl-i metrûkenin Müslümandan muhacire, sermayedara, devlet bürokratına ve kurumlarına satılmasının veya verilmesinin yanı sıra, bu mülklerin gerçek sahibi olan genelinde tüm sürülenler ve özelinde Ermeni adına 'Emanet Hesabında' tutulan paralar veyahut emvâl-i metrûke satışından sağlanan gelir devletin bütçesine aktarıldı.

Bu aktarılacak miktar, 1928 yılında 300 bin lira olarak belirlendi. Bunun dışında metrûk gayrimenkul satış hâsılatı 1925'te ve sonrasında da önemli bir yekûn tutmuştur. 1929 dünya krizi koşullarında gerek biriken paradan bütçeye kaynak transferi gerekse metrûk gayrimenkulün satış hâsılatı, bütçe finansmanı açısından önemli bir gelir kalemi olmuştur.

1929 krizinin Türkiye'nin ekonomik kapasitesinde neye mal olduğunu görmek mümkündür.

1923 yılında cari fiyatlarla 952,6 milyon lira olan Türkiye'nin gayrisafi millî hâsılası, sonraki yıllarda artarak 1926'da 1 milyar 650,5 milyon liraya çıkarken, 1927'de 1 milyar 471,2 milyon liraya geriledi ve devamı iki yıldaki artışla 1929'da 2 milyar 73,1 milyon liraya çıktı. Fakat 1929 yılına göre 1930'da yüzde 23,8 oranında azalarak 1 milyar 580,5 milyon liraya inen gayrisafi millî hâsılada, gerileme eğilimi son üç yılda da devam etti ve 1933'te 1 milyar 141,4 milyon liraya indi. 1933'te 1,1 milyar lira düzeyine gerileyen Türkiye'nin yarattığı bütün gelirler toplamı, 1924 yılında 1,2 milyar liraydı. Yani krizin etkisiyle ekonomide 10 yıl öncesi düzeyine gerileyen ciddi bir daralma yaşandı. 1948 fiyatlarıyla Türkiye ekonomisi, 1924'ten itibaren 1926'ya kadar yıllık ortalama yüzde 15 civarında büyüdü, ama 1927'de ise yüzde 12,8 oranında küçüldü. 1928'de yüzde 11 ve 1929'da yüzde 21,6 olan büyüme oranı, 1930'da yüzde 2,2 ve 1931'de yüzde 8,7 olarak gerçekleşti. 1929 krizinin

1 BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, kutu: 6, dosya gömleği: 53, sıra: 18; Katalog, BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, sayı: 8514, dosya: 114-52, sıra: 6.53..18.

etkisinde her şeye rağmen büyüme trendini sürdüren Türkiye ekonomisi, 1932 yılında yüzde 10,7 oranında küçüldü.[1]

Türkiye ekonomisinin 1924-1933 dönemindeki performansını 1929 dünya ekonomi krizinin önemli oranda etkilediğini göstermektedir.

Hükümetin 1929 ekonomik krizi öncesinde kanuni düzenlemelerle yaptığı, 1925'te emvâl-i metrûke satış hâsılatı ve 1928'de emanet hesabında biriken para transferi, 1929 sonrasında da devam eden bütçe açısından önemli iki gelir kalemidir.

Emvâl-i metrûke satışının 1915 yılı fiyatından yapılacağıyla ilgili kanuni düzenleme dikkate alınacak olursa, bunun sonucu olarak tahsilâtın da düşük düzeyde gerçekleşeceğini düşünmek gerekir. Doğaldır ki, bu halde biriken gelir de az olacaktır.

Malını istemeden bırakmak zorunda kalanlar adına düzenlenen cari hesapta para toplamaya 1940'da da devam ediliyor olacak ki, Yargıtay kararında, biriken bu paradan alacağı olana ödemenin yapılmasını uygun buldu.

Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu 9 Ekim 1940 tarihinde, "1- Değişmeye tabi olmayan kaçak ve kayıp kişilerdeki alacaklarını bu kişilerin Hazine'deki cari hesaplarından almamış olan alacaklıların genel hükümlere göre ileri sürecekleri istemlerinde Hazine hasım olur. 2- Bu hallerde kaçak kişinin cari hesabında alacağı bulunduğu takdirde sabit olan borcunun bu alacaktan ödenmesi gerekir" kararını verdi.[2]

Yargı kararında mübadele edilmeyen, ama resmî ifadeyle 'sürülen ve kaçan ve kaybolan' şahsın ilgili kanunlar gereği adına emaneten tutulan paradan, borçlarının ödeneceği ve kalanın da 1349 no'lu kanunla bütçeye irat kaydedileceği ve bu tür davalarda Hazine'nin taraf olacağı belirtildi.

Yargıtay bu kararıyla 1940'da emanet hesabında para olduğunu ortaya koydu. Ayrıca böyle bir karar, bu yıla kadar bütçeye kaynak aktarımının sürmüş olabileceğinin, ayrıca bundan sonra da aktarımın devam ettiğini göstermektedir.

1928'de emvâl-i metrûke hesabından kanunla bütçeye aktarılan kaynak 300 bin liradır.

24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 7'nci maddesi gereği, emvâlin hiçbir şekilde hak sahibine iade edilmeyeceği ve yerine parasının verileceği hükmünün yanı sıra, tapu kaydının yapılacağı yönünde yasal düzenlemenin hazırlandığı sırada, gündemdeki bir diğer konu emanet hesabında tutulan 'Emvâl-i metrûke hesabı'nın tasfiyesidir.

---

1 Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Göstergeleri 1923-2002*, Ankara-2003, sf. 585, 615.

2 Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu, 9.10.1940 tarih ve E: 1938/47, K: 1940/80 kararı, aktaran, Av. Enver Tekoğlu, *Hukukta Hususi Kanunlar ve Hazine ile Olan Davalarda Uygulanan Hükümler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul-1956, sf. 444; http://www.kararevi.com/karars/243202.

Emvâlin eski sahibi adına 'Emanet Hesabına' irat kaydı Tasfiye Kanunu 2'nci ile 3'üncü madde, 441 ve 662 no'lu kanun 2'nci madde, 781 no'lu kanun 1'inci madde ve 1331 no'lu kanun 6'ncı ile 7'nci madde gereği yapıldı.

Kanunla bu hesapta biriken paranın bütçeye transferi sağlanmıştır.

Öncesinde matrah belirleme

Haziran 1926'da önemli bir kanuni düzenleme yapıldı. Buna göre, ilgili komisyonlarla gayrimenkullerin vergi matrahının belirlenmesine gidildi. Bu, bir yönden gayrimenkulün vergilendirilmesi açısından matrahın bilinmediğinin de bir sonucu ve diğer yönden matrahı belirleyecek komisyonun gayrimenkulden ne kadarının emvâl-i metrûkeden olduğunun bilinmesini de sağlayacak olması açısından da önemlidir.

Emvâli gayrimenkûle tadilat komisyonlarının sureti teşkili hakkında kanun tasarısı (1/928), Dâhiliye ve Kavanini Maliye encümenlerine havale edildi[1] ve mazbata gündeme alındı[2] ve görüşülmesi Haziran ayının ilk[3] gününde yapıldı.

Başvekil İsmet'in imzasının bulunduğu layiha 15 Nisan 1926 tarihli olup, taşınmaz malların vergi matrahı olan kıymetinin belirlenmesini sağlamak için ilgili komisyonların kurulacağı ifade edilen gerekçede, "Bilâvasıta vergilerimiz meyanında emvâli gayrimenkûlenin vergi matrah olan kıymetleri ve evsafı sairesi tahriri umumi ile tayin ve tespit olunduktan sonra vergideki alestikiyetin muhafaza ve temini için işbu matrahlarda husule gelen harekâtın vergiye icra ettiği tesiratı da komisyonu mahsuslarınca tayin ve tespit etmek lazımdır" değerlendirmesi yapıldı.

Vilayet, kaza ve köylerde emvâli gayrimenkûle vergilerinin tadilatını yapacak komisyonların nasıl oluşturulacağını düzenleyen birinci maddeyle ilgili kısaca bir-iki soru soruldu ve hemen oylandı, kabul edildi.

> "Madde 1- Emvâli gayrimenkûleye ait mükellefiyet matrahlarındaki harekâtın vergi kuyudunda istilzam ettiği (gerektiği) tadilatı ifa ile mükellef komisyonlar, vilayet ve kaza merkezlerinde varidat kâtibinin riyaseti tahtında biri idare heyeti, diğeri cemiyeti umumiye veya mecalisi belediye tarafından hariçten intihap olunacak iki azadan mürekkeptir. Tahakkuk şuabatı (şubeleri) mevcut olan mahallerde tadilat komisyonlarına tahakkuk memuru riyaset eder. Köylere ait olan emvâli gayrimenkûle vergilerinin tadilatı, tahakkuk memuru muavini veya varidat kâtibinin riyaseti tahtında olmak üzere köy ihtiyar meclisi meyanından müntehap (seçilmiş) bir azadan mürekkep komisyon marifetiyle icra olunur."[4]

1 *TBMM ZC*, II/24-19.4.1926, sf. 129.

2 *TBMM ZC*, II/25-26.5.1926, sf.522.

3 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 14-16; mazbatalar, zabıt sonunda, sf. 55-58.

4 *TBMM ZC*, II/26-1 Haziran 1926, sf. 14-15.

İtirazları düzenleyecek komisyonların oluşturulması 2'nci maddede ve tadil ve istinaf (üst makam) komisyonların görev süresi de 3'üncü maddede düzenlendi ve bu maddeler de tartışılmadan kabul edildi.

Araziyi yazacaklarla ilgili düzenleme 4'üncü maddede yapıldı ve 5'inci maddede de itiraz hükmüne yer verildi. 8'inci maddede ise, 1302 tarihli Emlâk Vergisi Nizamnamesiyle, 1326 tarihli Musakkafat Kanunu'nun 1326 tarihli tahriri umumi ve 1329 tarihli ana defteri nizamnamelerinin mülga olduğu yani kaldırıldığı hükmü yer aldı.

Vergilendirmeyle ilgili olarak 1910'lara kadar geriye giden kayıtlar üzerinde duruldu.

Dikkate alınan 15 Eylül 1326 yani 28 Eylül 1910 tarihli binalar ve 3 Nisan 1329 yani 16 Nisan 1913 tarihli ana defter emlâk kaydı, bir yönüyle daha sonraki süreç açısından mülkiyetteki değişimi de ortaya koyabilecek içeriktedir.

Diğer iki madde de yürürlük tarihi ve icra memuruyla ilgilidir.

Bu, devamındaki maddeler olmak üzere toplam 10 maddelik 887 no'lu 'Emvâli Gayrimenkûle Tadilat Komisyonlarının Süreti Teşkili Hakkında Kanun' 1 Haziran 1926'da kabul edildi.[1]

Kanunla gayrimenkulün vergilendirilmesine yönelik genel bir düzenlemenin, emvâl-i metrûkenin tümden tasfiyesini amaçlayan ve vesikaları tapuya dönüştüren yasanın yürürlüğe girmesinden önce yapılması dikkat çekicidir.

'100 misli, 10 bin misli' vurgun

Gerçi tapu senedi kaydının bulunmadığı gayrimenkulden ne kadar vergi alınacağını belirlemek de hayli zor olduğu için yerel komisyonların oluşturulmasına özel önem verildi.

Bundan iki yıl sonrasında da, bu tür malların sahiplerine iade edilmeyeceği ve 1915 yılındaki değeri üzerinden bedeliyle ilgili ödemeyi Maliye'nin yapacağı hükümlerinin yasalaştığı bir sırada, emvâl-i metrûke hesabının tasfiyesi de gündeme geldi.

Emvâl-i metrûke hesabı carilerinin 'bütçeye irad kaydına dair (1/217) numaralı kanun layihası' ve Bütçe Encümeni mazbatası gündeme alındı[2] ve tasarı 5 madde olup, maddeler tartışılmadan kabul edildi.

Birinci madde şöyledir:

> "Madde 1- 31 Mayıs 1928 nihayetinde emvâli metrûke hesabı carilerinin (cari hesaplarının) matlup (alacak) bakiyeleri 1928 senei maliyesi varidat (gelir) bütçesinin hâsılatı müteferrika (muhtelif gelirler) faslına irat kayıt ve bademe (bundan sonra) vaki olacak (ortaya çıkacak) hâsılat hakkında aynı veçhille (şekilde) muamele olunur (işlem yapılır)."[3]

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1454-1455; *Resmî Ceride*, 30 Haziran 1926 ve no: 408.

2 *TBMM ZC*, III/4-23 Mayıs 1928, sf. 287.

3 *TBMM ZC*, III/4-24 Mayıs 1928, sf. 353.

Bununla, 31 Mayıs 1928 tarihi itibariyle emvâl-i metrûkeyle ilgili emanet hesabında bulunan 'alınmamış paralar' bütçeye gelir kaydedilecek ve bundan sonra ortaya çıkacak hâsılat hakkında da aynı işlem yapılacaktır.

> "Madde 2- Birinci madde mucibince hâsılatı müteferrika faslına alınacak mebaliğden üç yüz (300) bin liraya kadar miktarın 1928 senei maliyesi Maliye Vekâleti bütçesinde açılacak bir faslı mahsusa tahsisat olarak kayd ile sene zarfında emvâli metrûke masarifi iadere ve teşkilatı için sarfa (harcama yapmaya) Maliye Vekili mezundur."[1]

2'nci maddeye göre, 222 milyon 30 bin 788 lira olan 1928 gelir bütçesinin (ki bütçe başlangıçta 207,2 milyon lira olarak kabul edildi) 300 bin lirası yani kanundaki genel tanımıyla 'sürgün edilen veya kaybolan ya da kaçan veyahut uzaklaşan' kişi adına, malın bedeli olarak emanet hesabında biriken paradan karşılandı. Kanuni gerekçesi, emvâl-i metrûkenin idaresi ve masraflarının ödenmesidir.

3'üncü maddeyle de, 1928 mali yılında 'Emvâl-i Metrûke Teşkilatı'na ait kadroların İcra Vekilleri Heyetinin onayından sonra tatbik edileceği hükmü getirildi. Kanun 1 Haziran 1928'den itibaren geçerli olacağı 4'üncü maddeyle düzenlendi ve 5'inci maddesi de Maliye Vekili'nin sorumlu olduğu hakkındadır.

Toplam 5 maddelik tasarı 1349 no'lu 'Emvâli Metrûke Hesabı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydine Dair Kanun' olarak 24 Mayıs 1928'deki oylamada 316 mebustan 178'inin oylamaya katılmasıyla kabul edildi.[2]

Gerçek sahibinin emvâlini bir daha geri almasını imkânsız kılan kanuni düzenlemeyle, 24 Mayıs 1928'den itibaren emvâl sahibinin biriken parasını da geri alması imkânsız kılınmış oldu.

1928-2011 döneminde devletin gelir bütçesi 1344 misli artarak, 220 milyon liradan 296,8 milyar liraya[3] yükseldiği dikkate alınacak olursa, bu basit hesapla 300 bin liranın 2011 yılı itibariyle değeri 404,7 milyon liradır. Eğer TL'den altı sıfır atılmamış olsaydı bu miktar 404,7 trilyon liradır. Diğer bir deyişle 1928'den 2011'e bütçenin sadece artış hızına göre yapılan kaba hesapla, 2011 yılı itibariyle malı gasp edilen kişiler adına emanet hesapta toplanan paranın 404,7 milyon lirası bütçeye sadece bir yılda kaynak olarak aktarılmıştır.

1928 bütçesine 300 bin lira aktarılmasını sağlayan emanet hesabında toplanan paranın ne kadar olduğunu bilen var mı?

Bu para ne kadar malın satılması karşılığında toplandı, bilen var mı?

Yoksa bütün bunlar millî sır kapsamında mı?

Bu konuyla ilgili olarak Maliye Vekili'nin 1922'de yaptığı değerlendirme, fikir edinmeye imkân veriyor.

---

1 *TBMM ZC*, III/4-24 Mayıs 1928, sf. 353.

2 *TBMM ZC*, III/4-24.5.1928, s.353, 386; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, ciltte kanun sıra no'su 228'dir; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1928, no: 902.

3 Maliye ve Gümrük Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, *Vergi İstatistikleri Yıllığı*, 1982-1991, sf. 3; http://www.bumko.gov.tr/TR,164/merkezi-yonetim-butce-dengesi-donusum-tablosu--2000-201-.html

Meclis'te İzmir'deki yangın ve vurgunun tartışılması sırasında Maliye Vekili Hasan Fehmi, Ermeni sürgününü hatırlatarak, şöyle devam etti:

> "Tehcir neticesinde mal sandıklarına irat kaydedilen miktar ile kaybedilen paranın miktarı nedir? 100 misli, 10 bin mislidir. Bu gayri tabilik karşısında şimdi heyeti vekileniz varidatı devlet diye hükümetinizi temin ederse bundan fazla ne istersiniz? Emvâli metrûkeden bundan fazla ne istersiniz. Santimi santimine bunu idare etmek ihtimali yoktur. Efendiler Meclisi Âli'de dahi bunu yapacak kuvvet bendeniz zannedemem. Seyirci vaziyetinde kalacaktır. Binaenaleyh tedbiri acil arz ettiğim gibidir. Acil ve seri kararları ittihaz etmek için bir mahkeme göndermek lazımdır."[1]

Maliye Vekili bu anlatımıyla, yaklaşık altı yıl öncesinde mal sandıklarına irat (gelir) kaydedilenle, kaybolan mal arasında 100, hatta 10 bin misli fark bulunduğu ifadesiyle, talanın boyutunu ortaya koymuştur.

Diğer bir deyişle, malın değeri 100'dü veya 10 bindi, irat olarak kaydedilense 1, yani malla para arasında 100'de veya 10 binde 1 gibi bir mukayese yapılmaktadır.

İtiraf eden Maliye Vekili ve 100 de alınsa, 10 bin de, vurgun hayli büyüktür.

Vurguna rağmen biriken hesaptan öncelikle 300 bin lira alındı. Peki, daha sonraki yıllarda emanet hesabından bu şekilde aktarım sürdü mü?

Mevcut bütçe kanunlarında bununla ilgili detayı ortaya çıkarmak mümkün olmamaktadır.

Bir diğer önemli soru da, bu şekilde emanet hesabında kaç kişiye ait hesap tutulmuştur?

Emvâl-i metrûke satış hâsılatı

Emanette biriken paranın transfer edildiği bütçenin bir diğer önemli kaynağı da, emvâl-i metrûke satışından aktarılan paradır.

Lozan'ın mecliste görüşülüp kabul edilmesinin ardından Cumhuriyet ilanı sonrasında Anayasa ve benzeri önemli kanunların yürürlüğe konması kadar bir diğer önemli konu da, gerekli kaynağın bulunmasıdır. 1920-1923 işgal ve Türk Kurtuluş Savaşı koşullarında bütçe açığının yaşandığı bir dönemde finansman acil bir ihtiyaç. Bu arayışta olan hükümet, 1928'de emvâl-i metrûke sahibi adına emanetteki parada aktarma yapmadan evvel, 1925'te emvâl-i metrûkenin satışının hâsılatının bütçeye kaydını kanunlaştırdı. Bu aktarımın yapılması için devamı yıllara ait bütçe kanunlarında da yer aldı.

18 Nisan 1341 (1925) tarih ve 627 no'lu '1341 Senesi Muvazenei Umumiye Kanunu'na[2] göre, masraf 183,9 milyon lira ve varidat 153 milyon liradır (madde 1 ve 2). Bu kanunun 24'üncü maddesi aynen şöyle:

---

1 *TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1140.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 335-429.

"Madde 24- Menatık ve kabiliyeti iskânlarına veya arazi ve emlâkin vaziyetlerine nazaran mübadillerin istifadeleri mümkün olmadığı tahakkuk ederek tevzi ve teffiz edilmeyen (dağıtılmayan ve satılmayan) mübadillere ait emvâli metrûkeden dört buçuk milyon liraya kadar olan miktarını Dâhiliye Vekâletinin muvafakatile Maliye Vekâleti 23'üncü madde mucibince fürühta mezundur (satmaya yetkilidir)."[1]

24'üncü maddede atıf yapılan 23'üncü maddeye göre, Maliye Vekâleti emlâki milliyenin bedeli peşin veya atide (ileride) esasları tanzim edilecek (düzenlenecek) talimatnameye göre füruhtuna mezundur (satmaya yetkilidir).

Maliye Vekâleti, 1925 bütçesine gelir sağlamak için 24'üncü maddeye göre, 4,5 milyon liralık mübadil metrûk emvâli satma kararı aldı. 4,5 milyonluk satış dâhil 1925 bütçesinde 'Emlâki milliye hâsılatı, 11,2 milyon liradır'. Ayrıca 'Füruht olunan eşya bedeli' olarak öngörülen tahmini gelirse 1,5 milyon liradır.[2]

1925 Türkiyesi'nde hükümetin elinde bu kadar satılacak var olan eşyanın kaynağını tahmin etmek hiç de zor değil.

Mecliste 11 Nisan 1925'te 4,5 milyon liralık 'tevzi ve teffiz' edilmeyen mübadil Rumların metruk emvâlinin satılmasıyla ilgili 24'üncü madde hakkında yapılan görüşmede, hem sürgün edilen Ermenilerin emvâl-i metrûkesinin de satılması hem de mübadil ve muhacirlerin mağdur edilmemesi üzerinde duruldu.[3]

3 Mayıs 1928'de kabul edilen 1231 no'lu ' Senei Maliyesi Muvazenesi Umumiye Kanunu'[4] 24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 no'lu kanundan önce yürürlüğe girdiği için bu 300 bin liralık gelirle ilgili mevzuat gösterilmiyor.

Ama 19 Mayıs 1929 tarih ve 1456 no'lu '1929 Mali Senesi Bütçe Kanunu'nda[5] daha ayrıntılı bir düzenleme yapılmıştır.

1929 bütçesinde 'Emlâk hâsılatı'nın mevzuat kaynağıyla ilgili sayılan 10 kanundan ikisi yazılmıştır, ama tarih yanlışlarıyla birlikte. Bunlar, '28 [24] Mayıs 1928 tarihli ve 1345 [1349] no'lu Emvâli metrûke hesabı carilerinin bütçeye irat kaydına dair' ile '28 [24] Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu Mübadil, gayrimübadil, muhacir ve saireye kanunlarına tevfikan teffiz veya âdiyen tahsis olunan gayrimenkul emvâlin tapuya raptına dair' kanunlarıdır. Fakat bu iki kanunla ilgili öngörülen bütçe gelirinin ne kadar olduğuyla ilgili mevcut 10'uncu cildin devamında herhangi bir bilgi bulunmuyor. Satılacak emvâl bedelinde ise yalnızca Muhasebe Kanunu'na atıf yapılıyor.

Fakat 19 Temmuz 1931 tarih ve 1848 no'lu '1931 Mali Senesi Bütçe Kanunu'nda[6] ise, 'Satılan emval ve emlâk hasılatı' kalemiyle ilgili mevzuat kısmında emvâl-i metrûkeyle ilgili neredeyse tüm kanun ve tefsirler tek tek sıralandı.

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 339; İskân Tarihçesi, sf. 61.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 351.

3 *TBMM ZC*, II/17-11 Nisan 1341, sf. 223-235.

4 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, Ankara-1948, sf. 173-219; *Resmî Gazete*, 8 Mayıs 1928 ve no: 883.

5 *DÜSTUR*, 3. Tertip, 10'uncu cildin devamı, sf. 1172-1223; *Resmî Gazete*, 28 Mayıs 1929 ve no: 1201.

6 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 639-667: *Resmî Gazete*, 25 Temmuz 1931 ve no: 1856.

Buradaki veriler başlangıç Bütçe Kanunu'na ait bilgilerdir, yılsonu gerçekleşmeleri farklı olacağından bunun dikkate alınması gerekmektedir.

87 milyonluk satış

1928 yılı Bütçe Kanunu'nda başlangıç bütçesi 207,2 milyon liradır. Bunun 6,9 milyonluk 'Beşinci kısım: Devlete ait müessesat' gelirlerin 2,9 milyonu 'emlâk hâsılatı' ve 700 bin lirası da 'Satılacak emvâl bedeli'dir.

220,4 milyon liralık 1929 yılı başlangıç bütçesinin yaklaşık 7,8 milyon lirası da 'Beşinci Kısım: Müesseseler hâsılatı ve menafii' olup, bunun yani 7,8 milyon liranın 3,1 milyonu 'Emlâk hâsılatı' ve 700 bin lirası da 'Satılacak emvâl bedeli' kalemlerine aittir.

222,6 milyonluk 1930 bütçesinde ise 'emlâk hâsılatı 2,9 milyon lira' ve 'satılacak emvâl bedeli de 600 bin liradır.[1]

186,7 milyon liralık 1931 yılı başlangıç bütçesinin 4,1 milyonu 5'inci kısma ait olup bunun 1,9 milyon lirası 'Satılan emvâl ve emlâk hâsılatı'dır.

Tüm bunlar, en azından 1930'ların başında emvâl-i metrûke hesabının bütçenin önemli gelir kaynakları arasında yer aldığının göstergesidir.

Bütçelerdeki 'emlâk hasılatı' ve 'satılan emvâl bedeli' kalemlerinin 1926-1938 döneminde, bütçe kanunundaki tahmini değeri 22,1 milyon lira; fakat yıl içerisinde tahakkuk ettirilen yani satışı yapılansa 86,6 milyon lirayı bulduğu halde tahsilâtsa 33 milyon lirayı aştı.

Diğer bir deyişle bütçe kanunlaşırken emvâl-i metrûke ve diğer emlâktan 22,1 milyon liralık satış öngörülmüş, fakat yıl içinde yapılan satışsa yaklaşık 87 milyon lira olarak gerçekleşmiş; ama tahsilâtsa 33,2 milyon lirada kalmıştır.

Buna göre, tahmini değerin üzerinde bir tahsilât gerçekleştirildi. 1926-1938 döneminde tahakkuk, yıllık 4,5 milyon lira ile 8,7 milyon lira arasında değişirken, 1926'da 3,3 milyon lira olan 'satılan emvâl ve emlâk hasılatı' 1928'de 5,3 milyon lira ve 1930'da 4,5 milyon lira düzeyinde gerçekleşti ve sonraki yıllarda azalarak 1934'te 1,2 milyon liraya geriledi, sonraki yıllarda artarak 1938'de 1,8 milyon liraya kadar yükseldi. 1926-1938 döneminde 'satılan emvâl ve emlâk hasılatı' tahsilatı toplamı 33,2 milyon lirayı buldu.[2]

1930'lu yılların sonunda bile 1931'deki satışın tahsilâtı gündemde olup, bununla ilgili arayışlar *Cumhuriyet*'te haberdir.[3]

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 11, 2. basılış, Ankara-1954, sf. 310-314; *Resmî Gazete*, 25 Mayıs 1930 ve no: 1502.

2 İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, cilt: 11, Neşriyat No: 159, Ankara, sf. 409.

3 *Cumhuriyet*, 23.6.1938, sf. 1.

Bu 33,2 milyon liralık tahsilâtın tamamı 'emvâl-i metrûke' yani Ermenilerden, Rumlardan ve diğerlerinden geride kalan 'terk edilmiş' emvâl hâsılatı olmasa da, Rum emvâliyle ilgili belirtilen rakam hayli düşük miktardadır.

'Dil, ekin ve kan birliğinin' hedeflendiği kanun gerekçesinde açıkça yazılan ve kanunda 'Türk ırkı'ndan bahsedilen 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 no'lu İskân Kanunu'yla ilgili tasarı için hazırlanan 27 Mayıs 1934 tarihli İskân Kanunu Muvakkat Encümen Mazbatası'nda, iskâna tabi tutulacaklara verilecek topraklar hakkında Rumlardan kalan metrûk topraklarla ilgili bir değerlendirme yapıldı.

Mazbatada, Rumlardan kalan emvâl-i metrûkenin 6,5 milyon lira kadar olduğu ve bunun 1,5 milyon lirasının itfa edildiği yani ödendiği, 5 milyon liranın da Rumlardan kalan binalardan oluştuğu ve Rumlardan birkaç 100 bin liralık metrûk toprağın da kaldığı belirtilerek, bu toprakları millî topraklardan ayırmaya gerek olmadığı kaydedildi.[1]

Mübadillere dağıtıldıktan sonra kalan 6,5 milyon lira olduğu tespit edilmiş olmaktadır; yoksa Rumlardan kalan emlâk tutarı bu rakamdan çok fazla olacağını tahmin etmek hiç de abartma olmayacaktır.

1930'larda bütçeye gelir sağlamaya yönelik düzenlemeye devam edildi. 26 Aralık 1931 tarih ve 1905 no'lu 'Menkul ve Gayrimenkul Emval ile Bunların İntifa Haklarının ve Daimi Vergilerin Mektumlarını Haber Verenlere Verilecek İkramiye Hakkında Kanun'la[2], vergilendirilmemiş taşınır ve taşınmaz malları ihbar edene değerinin yüzde 7,5 ile yüzde 30 arasında değişen oranda ikramiye verileceği belirtildi. Böylece bu tür malların hem kayda alınması hem de vergilendirilmesi amaçlandı.

1929 krizi öncesi ve sonrasında, 1926'daki emvâl-i gayrimenkulün vergilendirilmesi ve 1928'deki merkezi ve tek bütçe oluşturmak açısından emvâl-i metrûkenin hesabı carilerinin bütçeye gelir kaydedilmesi, merkezi iktidarın hem vergi gelirini artırma gayretinde olduğunu hem de gayrimenkulün tasarrufiyesi açısından belli bir düzeye gelindiğini göstermektedir.

4.10- Metrûk gayrimenkulün satışı

Rum ve Ermenilerin geride bıraktığı metrûk mülkün idaresinden dağıtımına ve satımına kadar tüm işlerden sorumlu müdürlükler de devletin bürokratik kurumları arasında faaliyettedir. Hükümetin 20 Teşrinisani (Kasım) 1929 tarih, 8582 no'lu kararnamesi İstanbul'daki ve 7 Haziran 1931 tarih, 11196 no'lu kararnamesi İzmir'deki Emvâli Metrûke Müdürlükleri hakkındadır.[3]

1 *TBMM ZC*, IV/23-14 Haziran 1934 tarihli zaptın sonunda ekli 189 no'lu mazbata sf. 14.

2 www.hukuki.net/kanun/1905.13.text.asp

3 BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, kutu: 6, dosya gömleği: 57, sıra: 6 ve kutu: 20, dosya gömleği: 37, sıra: 19.

Kararnamelerle İstanbul Emvâli Metrûke Müdürü İsmail Hakkı'ya suistimalle ilgili verdiği bilgiden dolayı 500 lira verilmesi öngörülürken, İzmir Metrûk Mallar Müdürlüğü'nde bulunan ve satılamayan kitapların Ankara'ya Maarif Vekâleti emrine gönderilmesi uygun bulunmuştur.

İstanbul Emvâli Metrûke Müdürlüğü, Mart 1931'e kadar fiilen faaliyet sürdürdü ve sonrasında kapatıldı.

İstanbul Emvâli Metrûke Müdürlüğü'ne atanan İsmail Hakkı'nın gündeminde emvâl-i metrûke satışları vardır ve satışları devam ettirme gayretindedir.[1]

İsmail Hakkı, ancak bu görevde üç gün kaldı ve Maliye Vekâleti'nden defterdarlığa gelen bir emir üzerine Emvâli Metrûke Müdüriyeti lağvedilerek, Millî Emlâk Dairesi görevlendirildi. Oysa İsmail Hakkı, Maliye müfettişlerince işten el çektirildiği halde, Şûrayı Devlet kararıyla müdüriyete yeni atanmıştı.[2]

Müdüriyet kapandığı için 25 memur da açıkta kaldı.[3]

Ankara'da Türkiye-Yunanistan görüşmesinin yapıldığı bir sırada, *Cumhuriyet* gazetesi, gayrimenkullerle ilgili durumu, "İstanbul haricindeki Yunan emlâki şimdiden Ziraat Bankası'na devredilmiştir" diye haberleştirdi. Ziraat Bankası, bono mukabilinde gayrimübadillere teffiz etmek (satmak) üzere bu Yunan emlâkini vaziyet etmeye başladı.[4]

Devamı haberde ifade dikkat çekicidir; çünkü 'mütegayyip Yunanlı'dan bahsedilmektedir. Resmî olarak kanun veya talimatnamede, Ortodoks Rumlar veya Yunanlılar için yapılan genel tanımlama mübadildir. 'Firar ve mütegayyip' eden denirken, genel kullanılırdı, oysa beş gün sonraki *Cumhuriyet* gazetesinin haberi başlığı, 'Mütegayyip Yunanlı emlâkine vaz'ıyet edilmesi takarrür etti' yani 'Kayıp Yunanlı'nın emlâkine el konulması kararlaştırıldı'dır.[5]

Logo altından yan manşet olan kısa haberin girişi aynen şöyledir:

> "Hususi istihbaratımıza nazaran, İstanbuldaki mütegayyip olup ta vekil tarafından idare edilmekte bulunan Yunanlı emlâkine vaziyetedilmesi takarrür etmiştir. Takriben 250 parça olan bu emlâk, Defterdarlıkça tesellüm (teslim alma) ve gayrimübadillere Tevziat Komisyonu emrine devredilmek üzeredir. Bu emlâkin varidatı, Garbi Trakyadaki malları iade edilmeyen Türk tebaasına tevzi edilecektir (dağıtılacaktır)."

Haberin devamında, beş gün önceki devretmeye değinilerek, hükümetin Anadolu'daki Yunanlı emlâkini, bono mukabilinde gayrimübadillere teffiz edilmek üzere Ziraat Bankası'na devredilmek suretiyle gayrimübadillerin vaziyetlerinin ıslaha başlandığı belirtildi.

1 *Cumhuriyet*, 23.2.1931, sf. 2.

2 *Cumhuriyet*, 1.3.1931, sf. 1.

3 *Cumhuriyet*, 19.3.1931, sf. 4.

4 *Cumhuriyet*, 7.3.1929, sf. 1.

5 *Cumhuriyet*, 12.3.1929, sf. 1.

Gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da hükümet idaresinde olan emlâkle ilgili sınırlı bilgi verilmektedir.

Emvâlin dağıtılması öngörülen gayrimübadillerin oluşturduğu Gayrimübadiller Cemiyeti Reisi Faik Nüzhet, yaptığı açıklamada, Türkiye'de Yunan emlâkinin 7 milyon lira kadar olduğunu ve bunların da Ziraat Bankası tarafından açık artırmayla satılacağını beyan etti.[1]

İzmir Emlâki Milliye Müdürü Rüştü, bu Yunanlı emlâkin mekânıyla ilgili daha net bir ifade kullandı ve "Yalnız İzmir mıntıkasında müzayedeye çıkarılacak Yunan emvâlinin kıymeti 4 milyon lira tahmin edilmiştir. Listesi Takdiri Kıymet Komisyonunda, İzmir'den gayri yerlerde de 2,5 milyon lira kıymetinde Yunan emlâki vardır" açıklamasını yaptı.[2]

Üç yıl sonra, İskân Kanunu layihasıyla ilgili 27 Mayıs 1934 tarihli Muvakkat Encümen Mazbatası'nda kullanılan ifade Yunanlı olmayıp, Rumlardır ve Rumlardan kalan emvâl-i metrûkenin de 6,5 milyon lira değerinde olduğu ifade edildi.[3]

Bu anlamda kalan 6,5-7 milyon liralık bir miktarda Yunanlı emlâkinden bahsediliyor. Ermenilerden kalan emlâk hakkında böylesi bir miktardan pek bahseden olmamıştı, bazı genel ifade etme dışında. Emlâk satışında mevzuatta belirtildiği biçimiyle Rumlardan ve Ermenilerden devlete kalan 'emvâl-i metrûke'nin satılmasına öncelik verildiği hatırlanırsa, belirtilen bu miktarın gerçek değerinden daha küçük olduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim 1926-1938 yılları arasında dağıtılanlar dışında, emvâl-i metrûke de dâhil millî emlâktan 86,6 milyon liralık satış yapılmıştır.

Yunanlı emlâkinin 1932'de gayrimübadillere satılması gündemdedir.

'Ziraat Bankası satacak' başlığıyla verilen haberde, İstanbul'da hükümetin idaresine geçen Rum (dikkat, dil, Yunanlı'dan Rum'a döndü) emlâkinden gayrimübadillere tahsis edilenlerin Ziraat Bankası marifetiyle satılığa çıkarılmasına Maliye Vekili karar vermiş, ama Gayrimübadiller Cemiyeti Reisi İsmail Müştük, cemiyete bununla ilgili bilgi verilmediğini açıkladı.[4]

Ziraat Bankası'nda 107 mebus

O yılların Ziraat Bankası yönetimi, bir nevi küçük bir 'BMM veya bir hükümet kabinesi' gibi.

'Türkiye Ziraat Bankası İdare Meclisinden başlığıyla verilen ilanda, 11 Teşrinisani (Kasım) 1934 tarihinde Ankara'da banka merkezinde, 1933 yılı banka işlem-

1 *Cumhuriyet*, 11.9.1931, sf. 1.

2 *Cumhuriyet*, 17.9.1931, sf. 1.

3 *TBMM ZC*, IV/23-14 Haziran 1934 tarihli zaptın sonunda ekli 189 no'lu mazbata sf. 14.

4 *Cumhuriyet*, 18.10.1932, sf. 2.

lerini değerlendirmek ve 2 murakkıp (denetçi) seçmek gibi altı maddelik gündemi görüşmek üzere toplanacağı duyuruldu.[1]

İlanda 'Vilayetler ve murahhaslar' başlığı altında verilen listede tam 112 kişinin ismi vardı. Vilayet vilayet bütün isimler sıralandı. 112 kişilik listeden sadece Sivrihisar Belediye Reisi Abidin (Eskişehir), Cavit İhsan (çiftçi, Seyhan), Kazım Zeki (çiftçi, Seyhan), Ateşzade Hasan (çiftçi, Seyhan) ve Kırzade Şevki (tüccar, Trabzon) dâhil 5 kişi farklı kimlikte olup, geriye kalan 107 murahhasın (delegenin) hepsi mebus. Vilayetin mebusu, aynı zamanda Ziraat Bankası'nda o vilayetten İdare Meclisi murahhasıdır (delegesidir).

Böylece hem mebuslara ek gelir imkânını hem de böyle bir yönetimin bankayı nasıl idare edeceğini ve ne gibi kararlar alacağını fazla düşünmeye gerek var mı?

1931-1935 dönemi mebus sayısı 347.[2]

Buna göre 347 mebusun 107'si Ziraat Bankası murahhası; İş Bankası ve diğer kamu kurumları da düşünüldüğünde, demek ki mebus olmanın yanında böyle bir de murahhaslık görevi ifa edilmektedir.

Ziraat Bankası İdare Meclisi üyesi bazı mebuslar, aynen ilanda, "Afyon Naifa Vekili Ali [Çetinkaya]; Balıkesir TBMM Reisi Kâzım [Özalp] Paşa Hz.; Eskişehir mebus Emin [Sazak]; Gaziantep mebus Kılıç Ali; Gümüşhane mebus Hasan Fehmi [Ataç]; İzmir [Adliye] Vekil Saraçoğlu Şükrü ve mebus Mahmut Esat [Bozkurt]; Kütahya mebus CHF Kâtibi Umumisi Recep [Peker]; Malatya Başvekil İsmet [İnönü] Paşa Hz.; Siirt mebus Mahmut [Soydan]; Yozgat mebus Süleyman Sırrı [İçöz]" şeklinde yazılmıştır.

107 mebusun biri Başvekil İsmet, iki vekil Nafıa Vekili Ali ve Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, biri TBMM Reisi Kâzım, bir diğeri de CHF Kâtibi Umumisi Recep'tir.

İdari meclisi bu şekilde oluşturulan Ziraat Bankası devredilen Yunan emlâki ile metrûk gayrimenkulü satma gayretindedir. Ziraat Bankası'nın vilayet ve kazalardaki şubesinin 1932 ve 1935 yılları arasında verdiği ilanlarda genel olarak satış yapılmasının yanı sıra özel olarak gayrimübadillerin elindeki bonolara göre satış yapılacağı da belirtildi.

Ziraat Bankası'nın gayrimenkul satışıyla ilgili bazı ilanları:

Aydın (incir bahçeleri satılacak)[3] ve Antalya (hane, dükkân, mağaza, portakal bahçesi satılacak)[4] ve Niksar (Hazineye intikal eden un fabrikası satılacak)[5]

1 *Cumhuriyet*, 13.10.1934, sf. 7; *TPT*/IV-2, sf. 12, 91, 227, 234, 250, 317, 314, 409, 416, 514, 597.

2 *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IV. dönem (1931-1935)*, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, sf. XVII.

3 *Cumhuriyet*, 8.2.1932, sf. 5.

4 *Cumhuriyet*, 3.4.1932, sf. 7.

5 *Cumhuriyet*, 20.10.1932, sf. 7.

ve Zonguldak (metruk emvâlden gayrimenkuller satılacak)[1] ve Çanakkale (arsa ve tarla satılacak)[2] ve Mersin (buz ve çırçır fabrikası, dükkân ve tarla satılacak)[3] ve İzmir (mağaza, hane, bahçe, dükkân, Kereste Kutu Fabrikası, Buz Fabrikası, Pamuk Yağ ve Pirina Fabrikası, kahvehane, arsa, depo, bina satılacak)[4] ve İstanbul (dükkân, hane, garaj, bahçe, apartman, mağaza, arsa, gazino, sahilhane, fabrika, han satılacak).[5]

Ziraat Bankası, gayrimenkul satışıyla doğrudan ilgilenen konumda olduğu için, bu anlamda o yıllara ait arşivin araştırılmasında kaç tane ve ne kadarlık satış olduğunu ve kimlerin aldığını öğrenmek imkânı olacaktır.

İzmir'de 4 milyonluk 'Yunan emlâki'

'Türkiye Ziraat Bankası İzmir Şubesinden' veya 'İzmir Ziraat Bankasından' başlığıyla verilen gayrimenkul satış ilanı dışında İzmir'de yüzlerce gayrimenkul liste halinde satışa çıkarıldı.

'İzmir'deki Yunan emlâki' başlığıyla verilen haberde, "İzmir'de satılacak Yunan emlâkinin listesi tespit olunmuştur. Bu listeyi neşrediyoruz" denildi. *Cumhuriyet*'te 18 Eylül 1931'de yayımlanmaya başlanılan liste, 19 Eylül, 23 ve 24 Eylül olmak üzere dört gün sürdü.[6]

24 Eylül 1931'deki liste sonunda 'mabadı var' yani 'sonrası, devamı var' bilgisine rağmen sonraki günlerde listeyi yayımlamaya devam edilmemiştir.

18 Eylül'de 50 gayrimenkul, 19 Eylül'de 44 gayrimenkul, 23 Eylül'de 94 gayrimenkul ve 24 Eylül'de 46 gayrimenkul olmak üzere toplam 234 gayrimenkulün müzayedeyle satışı öngörülmüştür. Satılacak gayrimenkuller listesinde hane, dükkân, arsa, yalı, bahçe, zeytinlik, fabrika ve mağaza yer aldı.

---

1 *Cumhuriyet*, 5.8.1933, sf. 2.

2 *Cumhuriyet*, 16.5.1934, sf. 7.

3 *Cumhuriyet*, 4.10.1934, sf. 10; *Cumhuriyet*, 15.12.1935, sf. 8.

4 *Cumhuriyet*, 15.1.1932, sf. 6; *Cumhuriyet*, 21.1.1932, sf. 7; *Cumhuriyet*, 3.2.1932, sf.5; *Cumhuriyet*, 18.2.1932, sf. 8; *Cumhuriyet*, 22.2.1932, sf. 6; *Cumhuriyet*, 20.3.1932, sf. 7; *Cumhuriyet*, 15.4.1932, sf. 7; *Cumhuriyet*, 10.6.1932, sf. 5; *Cumhuriyet*, 6.2.1933, sf. 7; *Cumhuriyet*, 18.5.1934, sf.7; *Cumhuriyet*, 19.9.1934, sf. 7; *Cumhuriyet*, 15.11.1934, sf. 6; *Cumhuriyet*, 15.12.1935, sf. 9.

5 *Cumhuriyet*, 1.11.1932, sf. 6; *Cumhuriyet*, 13.12.1932 ve 18.12.1932, sf. 7; *Cumhuriyet*, 17.12.1932, sf. 7; *Cumhuriyet*, 23.1.1933 ve 30.1.1933, sf. 7; *Cumhuriyet*, 1.2.1933 ve 6.2.1933, sf.7; *Cumhuriyet*, 23.2.1933, sf. 6; *Cumhuriyet*, 10.3.1933 ve 17.3.1933, sf. 7; *Cumhuriyet*, 1.4.1933 ve 9.4.1933, sf. 7; *Cumhuriyet*, 4.5.1933 ve 10.5.1933 ve 26.5.1933, sf. 7; *Cumhuriyet*, 6.6.1933 ve 26.6.1933, sf. 7; *Cumhuriyet*, 1.7.1933 ve 30.7.1933, sf. 7; *Cumhuriyet*, 10.8.1933, sf. 6; *Cumhuriyet*, 3.9.1933, sf. 7; *Cumhuriyet*, 16.10.1933, sf.7; *Cumhuriyet*, 23.11.1933, sf. 7; *Cumhuriyet*, 5.12.1933, sf. 7; *Cumhuriyet*, 23.1.1934, sf. 8; *Cumhuriyet*, 7.2.1934, sf. 7; *Cumhuriyet*, 30.3.1934, sf. 7; *Cumhuriyet*, 14.4.1934, sf. 7; *Cumhuriyet*, 21.5.1934, sf. 7; *Cumhuriyet*, 16.6.1934, sf. 7; *Cumhuriyet*, 13.9.1934, sf. 8; *Cumhuriyet*, 22.11.1934, sf. 9; *Cumhuriyet*, 3.12.1934, sf. 7; *Cumhuriyet*, 17.1.1935 ve 25.1.1935, sf. 7; *Cumhuriyet*, 3.2.1935, sf. 10.

6 *Cumhuriyet*, 18.9.1931, sf. 4 ve 19.9.1931, sf. 4 ve 23.9.1931, sf. 6 ve 24.9.1931, sf. 6.

Listede gayrimenkulün 'V.K: Varidatına (gelirine) göre kıymeti, M.K: Muhammen (tahmini satış) kıymeti, S.İ: Senelik icaresi (kirası), M: Mevkii (adres)' bilgisine yer verildi. Listede Darağaçı Tramvay Caddesinde Demirmehmetçik ve Makara ve Şark ve Radoplu ve Marğela, Alsancak'ta Karakol ve Hacıbekir ve Hacıpaşa gibi Karşıyaka'da Eskibanka ve Eşref ve Helvacı ve Donanmacı Muradiye gibi sokaklarda ve Kemal Paşa Caddesi ile İsmet Paşa Mevkilerde bulunan gayrimenkuller olarak sıralandı. Muhtemel ki, gayrimenkuller gibi 1931'deki bu cadde ve sokak isimlerinden pek çoğu değişmiştir.

Listede adresi belirtilen gayrimenkullerden Un Fabrikası 100 bin liraya ve Buz Fabrikası 75 bin liraya[1], Kereste Fabrikası 75 bin liraya ve Prina Fabrikası 15 bin liraya[2], sinema 55 bin liraya ve borsa binası 70 bin liraya[3], yalı 11 bin liraya ve hane 9 bin liraya[4] tahmini kıymetle satışa çıkarıldı.

Eylül 1931 itibariyle açıklandığına göre Türkiye'de kalan Yunan emlâkinin toplamı 7 milyon liralık olup, bunun 4 milyon liralık kısmı İzmir'dedir.[5] Bu halde anlaşılan o ki, İzmir'deki 4 milyon liralık gayrimenkul listelenmiş ve satışa çıkarılmıştır.

Satılacak bu gayrimenkullerin sahibi İzmirli Rumlar, önce 1914'lerde harice sürüldü ve ardından İzmir Yunanistan işgalinden kurtarıldıktan sonra Yunanistan'a gitti, ama 30 Ocak 1923 tarihli antlaşmayla[6] İstanbul Hariç 'Hıristiyan-Rumlar mübadil olarak kabul edildiği için malı ve mülkü de Türkiye'ye (madde 2, 8 -10) kaldı. Böylece mübadele antlaşmasıyla, fiili duruma gerekli 'hukuki' gerekçe de yaratılmış oldu.

Yunanistan'da 'Türk gayrimenkulü'

30 Ocak 1923 tarihli antlaşma gereği Yunanistan'da Batı Trakya hariç 'Müslümanlar mübadil kabul edildi ve malı ve mülkü de Yunanistan'a kaldı. Fakat Muhtelit Mübadele Komisyonu Türk Heyeti Murahhasası, Yunanistan'da kalan bu gayrimenkuller hakkında 1 Ağustos 1929 tarihi itibariyle "yeddi tasarruf ve intifalarında bulunan (sahip olduğu ve faydalandığı)" kısımlar için 15 gün içinde malumat verilmesi ve ilgili vesikaların gönderilmesiyle ilgili olarak 227 kişinin ismini açıkladı.[7]

---

1 *Cumhuriyet*, 18.9.1931, sf. 4.

2 *Cumhuriyet*, 19.9.1931, sf. 4.

3 *Cumhuriyet*, 23.9.1931, sf. 6.

4 *Cumhuriyet*, 24.9.1931, sf. 6.

5 *Cumhuriyet*, 11.9.1931, sf. 1 ve 17.9.1931, sf. 1.

6 Lozan-2, sf. 1-31.

7 *Cumhuriyet*, 15.5.1934, sf. 7 ve 5.6.1934, sf. 7. (Yunanistan'daki bu Türk gayrimenkûlü listesiyle ilgili ne gibi sonuç alındığının haberini bulamadım. N.O.)

Emlâki olanlar hakkında oluşturulan listede Selanik'ten 78 kişinin, Florina'dan 25 kişinin, Hanya'dan 21 kişinin, Kandiye'den 18 kişinin, Yanya'dan 17 kişinin, Golos'tan 9 kişinin, Koniça ve Voştina'dan 7'şer kişinin, Yerapetra ile Sakız ve Midilli'den 6'şar kişinin, Serez'den 5 kişinin, Drama ve Alasonya'dan 4'er kişinin, Grebene ve Preveze ve Resmo ile Lângaza'dan 3'er kişinin, Kardiça ve Kışkış ile Tırhala'dan 1'er kişinin ismi sıralandı. Bazen tek isim, bazen de karısı ve yeğenler de dâhil birlikte yazılan listede, Hasan, Hüseyin, Cazibe, Fatma gibi isimlerin yanı sıra Wilhelmin Ferit B. Viktorya, Mehmet Papuçalakis B. ve Hasan Kerimakis Ef. ve Davit Keside Ardis ve İbrahim Karakasakis B. gibi isimler de yer aldı.

İstanbul'da 10 milyonluk emlâk kaçağı

Kaydı yapılmamış emlâkle ilgili çalışmalar belli bir noktaya varmış ki, İstanbul'da hem de iki ay gibi kısa bir zamanda arsa, dükkân ve emlâk gibi pek çok gayrimenkulün kaydının yapılmamış olduğu tespit edildi.

'6000 parça mektûm (gizli) emlâk meydana çıkarıldı' başlığıyla verilen haberde, değişik zamanlarda araştırmalar yapıldığı, hatta fuzuli işgal altında kalan emlâkin kalmadığı kanaatinin oluştuğu, ama yine de bazı ihbarların yapıldığı vurgulandı. Hatta hükümetin yeniden metrûk emlâk bulunur ümidiyle muhbirlere ikramiyeler vaat ettiğini, ama yine de istenilenin sağlanamadığını belirterek, şöyle devam edildi:

> "Birkaç kişilik komisyon Maliye Tahsil Şubelerinde tetkik yaparak etabli vesikası almış olanların emlâk ve akarlarının mevcudunu tesbit etmiş bir, iki ay gibi kısa bir zaman içinde yapılan bu muamele arsa, dükkân ve emlâk olmak üzere 6000'e yakın metrûk emlâki meydana çıkarmış ve bunların Maliye'ye devrine başlanmıştır. Maliye bunları da bono mukabilinde gayrimübadillere satacaktır. Bu 6000 parça malın kıymeti on milyon lirayı mütecavizdir. İşin garip tarafı bu emvâlin şimdiye kadar nasıl ötekinin, berikinin elinde kalıp hazineye haber verilmemiş olmasıdır."[1]

Haberin spotunda bu 6000 emlâkin 12 milyon lira olan kıymeti, haber içinde 10 milyon lira olarak verilmiştir. Sonuç olarak sırf İstanbul'da iki ayda 10 milyon lira kıymetinde bir emlâkin varlığı ortaya çıkarıldı. Bu halde, Anadolu'da veya İzmir'de 6,5-7 milyon liralık gayrimenkul varlığının da kaçaklarla birlikte daha da artması mümkündür.

1933 başında 6000 emlâk tespit edilmesinden beş yıl sonrasında İstanbul Vilayeti Millî Emlâk İdaresi, emrindeki emlâki milliye dosyalarının hepsini Emlâk Bankası'na devretti.

İstanbul'da devredilen emlâk miktarı 20.000 olup, bunların devir işlemleri tamamlandıkça satılacak ve parası da hükümete aktarılacaktır.[2]

1 *Cumhuriyet*, 27.1.1933, sf. 1.

2 *Cumhuriyet*, 5.12.1938, sf. 2.

Burada devir konusu emlâkin niteliği hakkında bilgi verilmemekle birlikte, bu yıllarda hükümetin satışı gündemde olan metrûk emlâktir.

Cumhuriyet, 10 ay sonraki kısa haberinde bir başka önemli haberi gündeme taşıdı. 'Firarilere ait emlâkin listesi' başlığıyla verilen haberde, "Memleketimizde firar eden eşhasa ait emlâkin bir listesi bundan bir müddet evvel hazırlanmıştı. Fakat yeni yeni yapılan bazı ihbarlar bu emlâk listesinin noksan olduğunu gösterdiğinden alakadar makam listesinin tekrar tanzimine karar vermiştir. Bunun için her polis merkezi kendi mıntıkası dâhilinde tetkikat yapacak ve böyle emlâk bulunduğu takdirde vilayete bildirecektir. Söylendiğine göre bu sayede yeni yeni birçok emlâk meydana çıkmış olacaktır" bilgisine yer verildi.[1]

Anlıyoruz ki, 1933 Ekim itibarıyla bütün eksikliğine rağmen, hükümetin elinde 'firarilerin' adı ve bunlara ait malın ve mülkün de listesi vardır. Kanuni olarak 'firar ve mütegayyip' denildiği için, buna göre firari Ermeni ve Rum ya da diğerlerinin listesi hazırlanmıştır ve hükümetin elindedir.

Cumhuriyet'in bir başka haberine göre, 1934 yılı başında İstanbul ve İzmir'de müzayedesi yapılmayan 3,5 milyon liralık Yunan emlâki vardır.

İzmir'de Ziraat Bankası'nın Yunan emlâkini bonolar karşısında gayrimübadillere satılması işleminin hayli geç yapıldığına işaret edilen habere göre, İzmir'de henüz müzayedesi icra edilmeyen metruk emlâkin toplam kıymeti 2 milyon lira. Aynı şekilde İstanbul'da ise müzayedesi yapılmayan 1,5 milyon liralık Yunan emlâki bulunmaktadır. Maliye Vekâleti bonoların kıymetini düşürmemek için yeni tevziat yapmamaktadır, ama yeni bir düzenleme yapması beklenmektedir.[2]

'Firari emlâk kalmadı' başlığıyla verilen haberde, Mübadele Komisyonu'nun listeyi Tapu İdaresine tebliğ ettiği belirtildi. Haberi özetliyorum:

19 Ekim 1934'te Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun lağvı üzerine firari Rumlarla ilgili yeni bir aşamaya girilmiş oldu. Çünkü bugüne kadar bir sorun yaşandığında, tapudan komisyona müracaat ediliyordu, fakat komisyon lağv edilince yetkili bir makam kalmamış oldu. Komisyon bu tarihe kadar hangi Rum firari hangisi değil ayrımına göre malıyla ilgili oluşturduğu listeyi tapu müdürlüklerine bildirdi, böylece firari malının meydana çıkarılmasından bahsedilemez. Artık komisyon lağvına kadar el konulmamış emlâkten mal sahiplerinin ve sadece çocukları olan mirasçılarının yararlanmasına müdahale edilmeyecektir, isterlerse sahip çıkabilecek veya satabileceklerdir.[3]

Yeni durumla ilgili bilgi veren haberin bu iyimser yorumu ne kadar uygulanabildi ve Rumlar malına sahip olabildi mi?

---

1 *Cumhuriyet*, 21.10.1933, sf. 2.

2 *Cumhuriyet*, 10.1.1934, sf. 2.

3 *Cumhuriyet*, 24.10.1934, sf. 1 ve 5.

Satış ilanları

Ziraat Bankası'ndan önce İstanbul Emvâli Metrûke Müdüriyeti, idaresindeki mülklerin satışını ilanla yaptı. İlanlarda müzayede tarihi, katılım koşulu ve tüm gayrimenkullerin fiyatı hakkında bilgi verildi. Her birinde pek çok metruk gayrimenkule yer verilen ilanlardan seçmeler:

– Kasımpaşa-Hacıferhat ve Üsküdar-İhsaniye mahallesinde emlâk[1],

– Beykoz'da 8500 liraya demirli şilep ve Beyoğlu-Galata'da listesi verilen eşya[2],

– Mahkemece terekesine (mirasına) vaziyet olunan Ohannes Aleksanyan efendinin Boğaziçi-Maslak caddesinde 7500 metre murabbaı arazi ve Beyoğlu-Sarı Lûtfi Mahallesi Sünbül Sokak'taki 14.000 liraya hane[3],

– Fatih-Dülgezzade Mahallesi Karaman ve Nalbant sokaklarındaki 2000 liraya oda ve bodrum katı[4],

– Bebek-Bebek caddesinde 12.650 lira bedelle dört arsa[5],

– Bebek-Bebek caddesinde 10.100 lira bedelle dört arsa[6],

– Büyükada-Yalı Mahallesi Liman Çıkmaz'ında 2370 liraya depo, mağaza, dükkân ve hane[7],

– Beyoğlu-Hüseyinağa Mahal-Küçükduvarcı Sokakta 2100 liraya iki gayrimenkul[8],

– Üsküdar-Altunizade-Osmaniye Mahallesi Cedit Fuat Bey Sokak'ta 4400 liraya emlâk ve Kabataş-Havuz İttisalinde 750 liraya değirmen ve edevat[9],

– 9 dükkân, 7 ev, 1 gazino (Heybeliada), 1 kilise, yani 3'ü Küçükpazar'da, 4'ü Burgazada'da, 1 tanesi Büyükada, Heybeliada, Tarabya, Mercan, Fener, Edirnekapı, Tophane gibi semtlerde toplam 18 emlâk[10],

– Üsküdar-Altunizade-Osmaniye Mahallesi Cedit Fuatbey Sokakta 4400 liraya köşk[11],

– Boğaziçi-Çengelköy-Bekârderesi Sokak'ta 1555 liraya bahçeli hane[12],

– Galata-Mehmetpaşa-Testereciler ve Kalafatyeri Sokakta mülkler[13],

---

1 *Cumhuriyet*, 10.8.1929, sf. 4.

2 *Cumhuriyet*, 16.8.1929, sf. 5.

3 *Cumhuriyet*, 21.8.1929, sf. 4.

4 *Cumhuriyet*, 13.10.1929, sf. 5.

5 *Cumhuriyet*, 3.12.1929, sf. 5 ve tekrarı 12.12.1929, sf. 6.

6 *Cumhuriyet*, 10.12.1929, sf. 5.

7 *Cumhuriyet*, 11.1.1931, sf. 5.

8 *Cumhuriyet*, 18.1.1931, sf. 7.

9 *Cumhuriyet*, 30.1.1930, sf. 5.

10 *Cumhuriyet*, 1.2.1930, sf. 8 ve tekrarı 4.2.1930, sf. 7.

11 *Cumhuriyet*, 5.3.1930, sf. 5.

12 *Cumhuriyet*, 25.3.1930, sf. 7.

13 *Cumhuriyet*, 9.10.1930, sf. 6.

– Feriköy-Baruthane Caddesinde 1150 liraya dükkân, Kınalıada-Zeytinlik'te 1515 liraya bahçeli hane ve Kasımpaşa'da 500 liraya ahşap dükkân[1] gibi bazı satış ilanları *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlandı. İlanlar altında müzayede tarihi, katılım koşulu ve tüm gayrimenkullerin fiyatı hakkında bilgi de verildi.

Ayrıca mal müdürlükleri, Emniyet Emlâk Müessesesi ile Emlâk ve Eytam Bankası da gayrimenkul satış ilanları verdi. Bu ilanlardan seçmeler:

– Bakırköy Mal Müdürlüğü ilanı: Bakırköy Tren Yolu, İstanbul Caddesi, Hatboyu Sokak ve adresi verilen değişik yerlerde 17 arsa satılığa çıkarıldı ve mal sahibi isimleri Teodos Yani, Petro Veledi Makro, Eleni, Ohanes.[2]

– Kadıköy Mal Müdürlüğü ilanı: Bir sayfa ilanda 119 gayrimenkul (hane, dükkân, köşk, bahçe, arazi vs) Suadiye, Sahrayıcedit, Göztepe, Merdivenköy, İçerenköy, Bostancı, Çatalçeşme, Hasanpaşa mahallelerinde gayrimenkuller.[3]

– İstanbul Büyük Postane civarlarında 200.000 lira bir han.[4]

– Maçka'da 120.000 liraya 12 katlı bir apartıman ve Taksim'de 80.000 liraya 6 katlı bina ve bir mağaza.[5]

– Maçka'da 125.000 liraya apartıman ve Haliç'te 50.000 liraya depo.[6]

– Beşiktaş'ta deniz üstünde bir depo ve 4 katlı bina.[7]

– İzmir'de 75.000 liraya satılık çiftlik.[8]

– Galata'da, Büyükada'da, Heybeliada'da, Şişli'de satılık emlâk, üçü gazino, köşk, bina olmak üzere 30 gayrimenkul.[9]

– Büyükada'da, Heybeliada'da, Kasımpaşa'da, Laleli'de, Kandilli'de 19 satılık gayrimenkul.[10]

1930'larda Ziraat Bankası şubeleri de dahil benzer gayrimenkul satış ilanları yıllarca sürdü.

Bu tür ilanların sonucu ki 1929'da 6,4 milyon lira olan 'emvâl ve emlâk hâsılatı' 1930'da 8,7 milyon lira, 1931'de 6,7 milyon lira, 1932'de 7,4 milyon lira, 1933'te 6,1 milyon lira, 1934'te 6,3 milyon lira ve 1935'te 7,4 milyon lira olarak gerçekleşti. Fakat tahsilâtsa daha düşük düzeyde kaldı.[11]

Metrûk emlâk satıldı, ama nedense tahsilâtı yapılamadı.

---

1 *Cumhuriyet*, 1.3.1931, sf. 7.

2 *Cumhuriyet*, 14.2.1931, sf. 5.

3 *Cumhuriyet*, 2.4.1932, sf. 5.

4 *Cumhuriyet*, 1.2.1932, sf. 6.

5 *Cumhuriyet*, 11.2.1932, sf. 7.

6 *Cumhuriyet*, 25.2.1932, sf. 8.

7 *Cumhuriyet*, 26.3.1932, sf. 6.

8 *Cumhuriyet*, 23.5.1932, sf. 7.

9 *Cumhuriyet*, 4.2.1934, sf. 8.

10 *Cumhuriyet*, 25.3.1934, sf. 7.

11 İstatistik Umum Müdürlüğü, *1939-1940 İstatistik Yıllığı*, cilt: 11, Neşriyat No: 159, Ankara, sf. 409.

4.11- İskândan, emvâle yolsuzluk

Mülkiyet transferinin yoğunlukla yaşandığı bu dönemde iskân, emvâl-i metrûke ve tapu müdüriyeti ile defterdarlıklarda müdüriyetten alt kademe memurlara kadar pek çok çalışan hakkında yapılan tahkikat ardından tutuklama ve yargılamalar oldu. *Cumhuriyet* gazetesine yansıyan bazı yolsuzluk haberleri şöyledir:

– *Hazine'nin 7000 davası*: Maliye Vekâleti, Hazine'nin leh ve aleyhinde ne kadar dava olduğunu Muhakemat Müdüriyeti'ne sordu. Maliye'nin aldığı yanıt nettir, Hazine'nin 7000 davası vardır.[1]

– *6,2 milyon sorgusu*: Divanı Muhasebat, bir müddet evvel sabık İstanbul defterdarlarından bazılarına, evrakı müsbitesi bulunmayan sarfiyattan milyonlarca lira zimmet tahakkuk ettirilmiştir. Bu meyanda (arada) Kibrit İnhisarı Umum Müfettişi esbak Defterdar Avni'den 6 milyon lira, Ziraat Bankası İdare Meclisi Azası Raşit'ten 200.000 lira talep edilmektedir. Mesele Şûrayı Devlete (Danıştay'a) intikal etmiştir. Sabık defterdarlar, itirazla tetkik yapılmasını istemişlerdir.[2]

– *İstanbul Defterdarı*: İstanbul Defterdarı Şefik ve Emlâki Metrûke Müdürü İsmail Hakkı, bir Ermeni'nin emvâli metrûkeye kayıtlı otomobilini kullanmaktan ve otomobilin Ermeni şoföründen 500 lira tamir masrafının alınması Maliye Müfettişi tahkikatıyla tespit edildikten sonra dosya Şûrayı Devlete (Danıştay) gönderilmiştir.[3]

– *Trabzon'da tutuklama*: Trabzon'da Mülkiye Müfettişlerinin tahkikatı üzerine iskân, tapu, arazi alım ve satımı muamelatında görülen yolsuzluk hasebile Trabzon Tapu Başkâtibi, Merkez Tapu Memuru, Pulathane Mal Memuru, Varidat Kâtibi ve Ziraat Memuru tevkif edilmiştir (tutuklanmıştır). Vakfıkebir Kaymakamının takip etmekte olduğu Pulathane İskân Dairesi'ndeki ehemmiyetli suistimal üzerine yeniden sabık mebus Rahmi Bey'in kardeşi avukat Rasim, Serez mübadillerinden Abdürrahim ve Pulathane'de mübadil işlerinden dolayı tevkif edilen üç kişidir.[4]

– *Aydın Defterdarına ceza*: Aydın Defterdarı Osman Nuri ve bir grup memur hakkında ihtilas (çalma, çırpma) cürmiyle açılan dava İzmir Ağır Ceza Mahkemesi'nde görüldü. Sanıklar: Aydın Defterdarı Osman Nuri, Tahsil Memuru Şemsettin, Tahsildar Tahsin, Ahmet, Kamil, Nazmi, Varidat Mümeyyizi Salih, Muhasebe Kâtibi Hilmi ve Ali Rıza, Kazanç Kâtibi Cafer. Tutuklular: Şemsettin Salih, Asım, Ahmet, Kamil, Tahsin.[5]

Aydın'daki 10 bin liralık suistimal davasında karar verildi.

---

1 *Cumhuriyet*, 7.2.1929, sf. 2.

2 *Cumhuriyet*, 10.12.1929, sf. 2.

3 *Cumhuriyet*, 28.11.1930, sf. 1.

4 *Cumhuriyet*, 10.3.1930, sf. 2.

5 *Cumhuriyet*, 13.5.1930, sf. 2.

Aydın Defterdarı Osman Nuri'ye 30 lira ağır para ve 6 ay hapis cezası verildi ve tecil edildi. Paranın tahsili yanı sıra diğer sanıklara verilen ceza 3 ay ile 5 sene 10 ay arasında değişiyor.[1]

– *Samsun'da tutuklama*: Samsun İskân Müdür Muavini sabıkı İrfan, sahte evrak tanzim etmek iddiasıyla Samsun mahkemesi kararı ile İzmir'de tutuklandı.[2]

– *İskânda tutuklamalar*: İskân meselesiyle ilgili olarak İstanbul Maliye Başmüfettişliği'ne yapılan ihbar sonucunda 15 kişinin ifadeleri alındı.[3]

Mülkiye Başmüfetişi Hacı Hüsnü'nün, birkaç yüz liraya emlâk-i metrûke ve iskândan evler aldığı ve ötekine berikine sattığı anlaşılmaktadır. İki memur tevkif edildi.[4]

Mülkiye müfettişinin tahkikatı sürüyor. Dün de biri kadın 4 kişi tevkif edildi. Kadın dışındaki üç kişi, evvelce poliste bulunmuş, emvâl-i metrûke işlerine vakıftır. Kadının muhacir sıfatıyla vilayet ve iskân idarelerine gidip uydurma senetlerle ev almağa uğraştığı bildirildi. Tutuklananlar toplamı 8 kişi oldu ve iskân idaresinde işten el çektirilmedik tek memur kalmadı.[5]

Sabık İstanbul İskân Başmemuru ve Kırklareli Tapu Memuru olarak çalışan Sabri Bey de tevkif edildi.[6]

– *Sahte evrak*: 21 evin sahte muamele ile verildiği tespit edildi. 41 parça emvâlin sahte evrakla satıldığı belirlendi ve üç kişi daha tevkif edildi.[7]

– *Emvâl-i metrûkede tahkikat*: Maliye Müfettişleri, Emlâki Metrûke İdaresinde tahkikat yaptı. Memurlardan İhsan ve sadık beylere el çektirildi. Bunlardan biri metrûk binanın vaziyet meselesini geçiştirirken, diğeri de dosyayı uzun süre sakladı. Emvâl-i metrûkede yolsuzluk için üç Maliye Müfettişi memur edildi.[8]

– *Hazine 270 bin liranın peşinde*: Hazine, müteahhidlerden 270.000 lira istiyor. Müteahhid Hacı Ömerzade Mustafa, merhum madenci Arif ve arkadaşları aleyhine açılmış olan bir davaya dün bakıldı. İddia edildiğine göre, suçlular harbi umumi senelerinde, askeriyeye mallar verdikleri iddiasıyla sahte mazbatalar tanzim etmişler ve sonradan bu mazbataların bir kısmını satmışlardır.

Hazine bu yüzden uğradığı 270.000 lira zararını istemektedir. Davanın evrakının bir kısmı da Adliye yangınında yanmış olduğundan, yenileme muamelesi yapılmıştır. Dünkü celsede, bu işin tahkikatını yapan Maliye Müfettişlerinden

1 *Cumhuriyet*, 18.9.1930, sf. 4.

2 *Cumhuriyet*, 10.6.1930, sf. 2.

3 *Cumhuriyet*, 15.9.1932, sf. 2.

4 *Cumhuriyet*, 16.9.1932, sf. 2.

5 *Cumhuriyet*, 19.9.1932, sf. 1.

6 *Cumhuriyet*, 28.9.1932, sf. 2.

7 *Cumhuriyet*, 20.9.1932, sf. 2 ve 28.9.1932, sf. 2.

8 *Cumhuriyet*, 30.12.1932, sf. 2 ve 8.1.1933, sf. 2.

Lütfi'nin çağrılmasına, önceki müfettişlerden Celadet ve Ömer'in nerede olduklarıyla ilgili Emniyete tezkere yazılmasına karar verildi.[1]

1915'te Ermeni sürgünüyle başlayan ve 1923'lerde mübadeleyle daha da artan mülksüzleştirme sürecinde Hazine'nin vaziyet ettiği metrûk emvâl ve gayrimenkullerin dağıtılması ve satılmasına yönelik bazı uygulamaların, soruşturma veya yargılama konusu olması kaçınılmaz bir gerçek. Ama bunun toplam soruşturma ve yargılamadaki payı ve sonraki dönemdeki konumu hakkında değerlendirme yapmak için gerekli bilgiye ulaşmak, yanıtı kolayca verilemeyecek kocaman bir soru!

1 *Cumhuriyet*, 25.4.1936, sf. 6.

5. BÖLÜM

Transfer hikâyeleri

Tasfiye Kanunu ile el konulan mülklerden bazısı özelinde neler yaşandığını bu bölümde inceleyeceğim. Bunlardan birisi Çankaya Köşkü'nün bugünkü arazisidir.

Köşk için alım satım işlemleri yapıldı, ama kimin sattığı ve niye sattığı hakkında bilgi yeterli değildir. Bunun gerçeğini köşkün arazisinin bulunduğu yerdeki çiftlik sahibinin torunu Edward J. Çuhacı "Çankaya Köşkü'nü, Kasapyan Ailesi hiçbir kimseye satmamıştır" şeklinde yazdı.

Ardından yine isim benzerliği değilse İstanbul Şişli'deki Atatürk Müzesi'nin bulunduğu arazi de Kasapyanların.

Halki'de yani Heybeliada'da Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Deniz Lisesi öğrencilerinin yıllardır eğitim gördüğü bina, 1831'de eğitime başlayan Elen Ticaret Akademesi'nindi; bu akademi, Rum Ticaret Mektebi olarak da biliniyor.

23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'nin toplanması için seçilen bina Ermenilere ait Sanasaryan Mektebi olup, sonraki yıllarda yıkılmıştır.

Sanasaryan Mektebinin İstanbul'daki hanı da yıllarca Emniyet Müdürlüğü binası ve ardından İstanbul Adliyesi'nin ek binası olarak kullanılmaya devam edildi. 2011 yılı sonunda hanı geri almak üzere Ermeni Patrikhanesi dava açtı, mahkemesi sürerken oldubittiyle Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kiraya verildi.

1915'in devamında bir diğer arazi de Surpagop Ermeni Mezarlığıdır.

Orhan Kemal eserlerinde 'öteki'

Edebiyatın ve sanatın tüm dallarında Anadolu halklarının yaşadıklarının genelde görmezden gelinmesi araştırılması gereken bir konu olup, görmekte ısrarlı

olan yazarlardan biri de Orhan Kemal'dir; Anadolu'da yaşayan herkese eserlerinde yer vermiş bir yazardır. Arasında Kanlı Topraklar, Bereketli Topraklar Üzerinde, Ekmek Kavgası, Kaçak gibi romanlarının da yer aldığı 15 eserini inceleyen Mustafa Aslan, "Onun yapıtlarının zenginliğini, güçlülüğünü oluşturan yönlerden biri de budur. Ermenilere de öykü ve romanlarında dünya görüşüne uygun olarak gereken yeri vermiştir. Uzam olarak Çukurova ve İstanbul'u seçen Orhan Kemal, doğal olarak buralarda yaşananları yapıtlarına taşımıştır, ayrımcılık yapmadan. Özellikle yakın tarihimizi ilgilendiren konular..." değerlendirmesini yaptı. Orhan Kemal'in eserlerinde 'öteki'nin yaşamını Mustafa Aslan, 'insanın gavuru Müslümanı olmaz', 'emperyalizmin oyunu ve Ermeni çeteleri', 'Ermeni tehciri ve ...' 'malların yağmalanması ve el koyma' gibi temalara göre inceledi.[1]

Mustafa Aslan'ın 'Yağma ve el koyma' başlık altında kaleme aldığı kısmı olduğu gibi aktarıyorum:

> "Baba Evi'nde kiracı olarak oturdukları evin Rum ya da Ermenilere ait olduğunu belirtir anlatıcı/yazar. Bu evin alt katında giden ev sahibi Ermeni'nin malları bir odaya konmuş ve mühürlenmiştir. Yazarın annesi komşu kadınların ısrarlarına dayanamayarak bu eşyaları dağıtır.
>
> Akşam eve geldiğinde babası önce annesini bir güzel döver, arkasından da boşar. –Gerçi daha sonra nikah tazelerler– Bütün bunların nedeni Ermeni mallarını dağıtmasıdır. Çünkü karısının yaptığı suçtur, hükümetin Ermeni mallarını koruma altına almak için koyduğu mührünü bozmuştur ve hapse atılabilir.
>
> 'Söyle, diye babam gene gürledi, ' ne cesaretle yaptın bu işi? Düşünmedin mi, düşünmedin mi ki benim şerefim, haysiyetim söz konusu? Ya yarın seni alır hapsederlerse? Ya yalnız seni değil, beni de seninle birlikte mahkemelere sevk ederlerse? Bu ne cehalettir, ya Rabbi bu ne düşüncesizliktir! Hükümetin mührü nasıl bozulur, buna nasıl cesaret edilir?' (Baba Evi, sf. 19)
>
> Ermeni mallarının nasıl yağmalandığını yapıtlarında çok güzel verir. Birçok zenginliğin altında yağmalanan, el konan bu mallar vardır. Hatta bu el koyma işler kimi siyasiler tarafından yapılmıştır.
>
> 'Bu fabrikayı baban mı yaptırdıydı? Ermeni malı. Partimizin sayesinde ele geçirip palazlanınca, sana onu temin edenlere karşı yan mı çiziyorsun?' (Kanlı Topraklar, sf. 16)
>
> Küçük Adamın Romanı dizisinin ikincisi olan Avare Yıllar'da Adana'ya Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra döner kahramanımız. Ermeni asilzadesine ait olduğu söylenen bir ayna verirler.
>
> 'Sonra bir de kırık ayna olacak... Tozunu şöyle bir üfürürsünüz. Bir Ermeni asilzadesine aitmiş...' (Avare Yıllar, sf. 35)
>
> El konulan ya da yağmalanan Ermeni topraklarıyla ilgili cinayetler işlenir. Hanımın Çiftliği, Kanlı Topraklar ve Kaçak yapıtlarında bu konuya değinir. Hanımın Çiftliği'nde Muzaffer Bey öldürülür. Kaçak'ta ise yine toprak sorunu nedeniyle benzer görüntülerle karşılaşırız. Sahipsiz kalan topraklara nasıl el konulduğunu 'mevzuatın müsait' olmasıyla açıklar, Kaçak'ta.

1 Mustafa Aslan, *Berfin Bahar* dergisi, Haziran 2008, sayı: 124, aktaran, http://orhankemal.org/links/467.htm

'Mevzuat' müsaitti. Sahipsiz toprakları kim sırtı sıra on yıl sürer, eker, işlerse topraklar onun olabilirdi... Muzaffer Bey'in sahipsiz topraklara devlet kayıtlarıyla sahip çıkma arifesinde oluşu, köylüyü harekete getirmiş, bir gece şehirden dönerken pusu kurup canına kıymışlardı...' (Kaçak, sf. 96)"

Mustafa Aslan incelemesini, "Orhan Kemal öteki kimlikler gibi Ermeni kimliğini de yapıtlarında vermiştir. Tehcir ve Ermeni mallarının yağmalanması konusunda da dünya görüşüne uygun bir tavır göstermiştir. Türk-Ermeni çatışması konusunu da sömürgecilerin bir oyunu olarak görmüştür. O halkların kardeşliğini savunan bir yazardır. Etnik kimlikler arasında çatışma taraftarı değildir, tüm yapıtlarında açıkça görebiliyoruz. Tersine kardeşçe bir arada yaşamayı savunur hep. Orhan Kemal'e göre, Ermeniler büyük devletlerin oyununa gelmiş işgalcilerle işbirliği yapmışlardır. Ermenilerin öldürülmesi kadar, Türklerin Ermeni çetelerince öldürülmesini de yapıtlarında vermiştir" değerlendirmesiyle bitirdi.

5.1- Kasapyan Çiftliği'nden Çankaya Köşkü'ne

Bakanlar Kurulu'nun 12 Mayıs 1935 tarihli kararıyla, Çankaya Köşkü içindeki mobilyası ve arazisiyle birlikte 285 bin liraya satın alındı.[1]

Kimden?

Bakanlar Kurulu'nun bu kararından yıllar sonra Soner Yalçın, 25 Mart 2007'de *Hürriyet* gazetesinde tarih köşesinde Çankaya Köşkü'nün satın alınmasının hikâyesini yazdı.

Sanki gönüllü bir satan, bir de alan varmış gibi.

Soner Yalçın'ın makalesi üzerine Kasapyanlar'dan Edward J. Çuhacı, Soner Yalçın'a bir mektup yazdı. *Hürriyet*'te yayımlanmayan Edward J. Çuhacı'nın mektubunda Çankaya Köşkü'nün 'Alan kim? Satan kim' geçmiş hikâyesi çok kısa olarak kaleme alınmıştır:

"1- Annemin kızlık ismi: Roz Kasapyan. Doğum yeri: Ankara, 1896-2001. Babasının (yani dedemin) ismi Ohannes Kasapyan. Doğum yeri: Ankara, 1857-1944.

2- Çankaya Köşkünü Kasapyan Ailesi hiçbir kimseye satmamıştır. Devrin hükümeti yalnız o köşkü değil, bütün mallarını ve mülklerini ellerinden alıp ağustos 1915 yılında tüm aileyi sürgüne sevk etmişlerdir. Benim babam (Ankara doğumlu, 1887-1930) o tarihlerde ecnebi bir şirketin sahibi olduğu demiryolunda çalışması vesilesiyle, tüm aileyi Ankara'dan (Konya yoluyla) İstanbul'a kaçırmıştır.

3- Ayrıca Kasapyan ailesinin sahip olduğu mülkler arasında Keçiören'deki bağ evi vardı ve bu bağa da Vehbi Koç ailesi sahip olmuştur. Bundan birkaç sene evvel (belki 15 veya daha fazla) İstanbul gazetelerinden birinde bu bağ evinin resmi çıkmıştı ve bu evi Vehbi Koç müzeye çevirmişti ve annem rahmetli Vehbi Bey'e bir mektup yazmıştı. Vehbi Bey de anneme o bağ evinin renkli bir fotoğrafını yollamıştı. Annem bu bağ

1 BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, kutu:54, dosya gömleği: 36, sıra: 10.

evinde çocukluk yıllarını geçirmiştir. Bize daima o günlerden bahsederdi.

4- Ayrıca Ankara'da dedemin ailesi ve kardeşleri kendi paralarıyla bir (Ermeni Katolik) kilise inşa etmişlerdi ki, bu kilise de yıkılmıştır.

5- Dedemin ailesi, kardeşleriyle birlikte Ankara keçisinin tiftiğini (Angora Wool) İngiltere'ye ihraç edermiş...

Ben İTÜ'nün mimarlık fakültesinden 1954 senesinde mezun oldum. Yedek subaylık görevimi bitirmemi müteakip evlendim ve 1957 şubat ayında eşimle Kanada'ya muhacir olarak geldim...

Edward J. Çuhacı"[1]

Falih Rıfkı Atay da, Mustafa Kemal'in Çankaya'daki havuzlu küçük köşkünün sahibinin İngiliz yapağı tüccarı olduğunu yazdı.[2]

Çankaya Köşkü Bakanlar Kurulu kararıyla 1935'te alındı, ama öncesinde de hizmet vermeye devam etmiş olup, burası köşk olmadan evvel Kasapyanlar'ın bir çiftliğidir; ta ki 1915'e kadar.

Her Ermeni ailesi gibi Kasapyan Ailesi de 1915'te can derdine düşmüş ve malına, mülküne de el konmuştur. Çankaya Köşkü'nün bulunduğu arazi de Kasapyanlar'ın 'el konulan' varlıklardan biridir.

Türkiye'de askerliğini yaptıktan sonra gitmek zorunda kaldığını belirten Kasapyanlar'ın torunu Edward J. Çuhacı mektubunda, 1915'te sürülen ailesinin elinden bu çiftliğin alındığını ve Keçiörendeki bağ evine de Vehbi Koç'un sahip olduğunu yazdı.

Çuhacı, "Kasapyan ailesinin hiçbir ferdi Kasapyan çiftliğini satmadı" ifadesiyle gerçeği net olarak ifade etmiştir.

Peki, sahibi mülkünü satmadıysa, kim nasıl aldı?

5.2- Şişli'deki müze binası da Kasapyanlar'ın

Mustafa Kemal'in 1919'da Samsun'a çıkmadan önce ikamet ettiği, Hüseyin Rauf'dan (Orbay) İsmet'e (İnönü), Kâzım Karabekir'e, Ali Fuat'a (Cebesoy) kadar pek çok kişiyle görüşme yaptığı için 'Mustafa Kemal'in kurtuluş planlarını hazırladığı ev' olarak bilinen ve bugün Atatürk Müzesi olan Şişli, Halaskâr Gazi Caddesi'ndeki bina da Kasapyan ailesinin.[3]

Eğer isim benzerliği değilse, Ankara'daki Cumhurbaşkanlığı Köşkü ve Şişli'deki ev Kasapyan Ailesi'ne aittir.

---

1 *AGOS*, 20 Nisan 2007, sf. 1 ve 3.

2 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul-1998, sf. 352.

3 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal, 1881-1919*, cilt I, Remzi Kitabevi, 4. baskı, İstanbul-1969, sf. 349; Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, 1899-16 Mayıs 1919*, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1998, sf. 160-169.

Binanın kaymaklı alışveriş hikâyesi şöyle:

Mustafa Kemal, Akaretler'deki evden sonra, madam Annik Kasapyan'dan Şişli'deki evini 16 Aralık 1918'de kiraladı ve taşındı. (Sadi Borak, age, sf. 161, 202.)

Bugünkü müzenin bulunduğu yer 1899'da arsa. Bu arsanın bir tarafı Mihran oğlu Vartan arsası, diğer iki tarafı vakıf malı arsa ve dört tarafı yoldur. Arsanın ilk sahibi Gazuros oğlu kuyumcu Artin. Arsa 1899'da, Ankaralı Ermeni Kasapyan Osep tarafından 10.000 kuruşa (100 liraya) alındı. 11 yıl sonra bina yapıldı.

Binanın tapudaki kaydı şöyledir:

Sahibi: Osmanlı Devlet-i Âliyesi'nin Ermeni Katoliği milletinden Kifork oğlu Kasapyan Osep Efendi.

Tapu tarihi: 4 Mart 1326 (17 Mart 1910).

1910'da yapılan evin yanına 1917 Kasım ayında ek otomobil tamirhanesi inşa edildi.

Mustafa Kemal, eve taşındığında sırada binanın sahibi vefat eden Kasapyan Osep'ın eşi Annik (Onnik de yazıyor) Kasapyan'dır.[1]

1917'den sonra 11 yılda ne yaşandıysa anlatılmadan 1928'e geçildi.

Peki, bu 11 yılda ne oldu?

Bina ve tamirhane 1928 yılı başında, eski vali ve sonrasında milletvekili Tahsin'in (Uzer) eşi Hatçe Mediha (Uzer) tarafından 8.000 liraya satın alındı. Hatçe Mediha, binayı ipotek ettirerek, 10 Nisan 1928'de Emlâk ve Eytam Bankası'ndan 5.000 lira kredi aldı ve 5 yıl vadeli kredinin faizi yüzde 9 ve komisyonu da yüzde 3'tü.[2]

Hatçe Mediha'nın 28 Mayıs 1928'de belediyeye başvurusuyla binanın bulunduğu arsa üzerinde keşif yapıldı, o tarihte otomobil tamirhanesi yıkılmıştır. Yapılan keşif sonucunda arsa iki parçaya ayrıldı ve buna göre imarı düzenlendi.[3]

Bunlardan 2 numaralı harita üzerindeki 346 arşın 97 cm. miktarındaki yer Hatçe Mediha üzerinde kaldı, 1 numaralı harita üzerindeki yer bugünkü müzebina da 28 Mayıs 1928'de İstanbul Belediyesi tarafından 20.000 lira karşılığında Hatçe Mediha'dan (Uzer) satın alındı. Binanın Şehremanetince (belediyece) satın alınma nedeni, bu tarihi binanın İnkılâp Müzesi haline getirilmesi içindir.[4]

Arsa üzerinde keşif yapıldığı tarih ve belediyenin alış tarihi: 28 Mayıs 1928.

Oysa binanın müze olmasıyla ilgili ilk girişimler belediye tarafından satın alınmadan üç yıl önce başlamıştır. Binaya hatıra plakası koymak ve plakaya yazılacak metni saptamak için bir kurul oluşturuldu. Kurul, ilk iş olarak 14.7.1925'te binanın sahibi Tahsin (Uzer) beye başvurarak, plaka için kendisinden müsaade

1 Sadi Borak, age, sf. 161-162.

2 Sadi Borak, age, sf. 163.

3 Sadi Borak, age, sf. 163.

4 Sadi Borak, age, sf. 163.

istedi. Tahsin, teklifi kabul etti. Kapısına "Gazi Mustafa Kemal Paşa vatanın kurtuluşu 1335 (1919) senesinde bu evde hazırladı" levhası, 14 Kasım 1925'te asıldı.[1]

Bina 1943'te müze olarak ziyarete açıldı. 1955 Ağustos ayında binada tamirat yapıldı.[2]

Yukarıdaki anlatılanı özetlersem:

– İstanbul Belediyesi 1925'te müze yapmak için girişimde bulundu.

– Bina Ermeni soykırımında Erzurum Valisi Tahsin'in (Uzer) eşi Hatçe Mediha (Uzer) hanım tarafından 8.000 liraya satın alındı. Alış tarihi 1925 ve 1928 olarak yazılıyor.

– Kimin, nasıl sattığı bilgisi yoktur.

– Hatçe Mediha, 10 Nisan 1928'de Emlâk ve Eytam Bankası'ndan 5.000 lira kredi aldı ve banka da binayı tapuda ipotek etti.

– Hatçe Mediha, 28 Mayıs 1928'de belediyeye başvurdu ve imar durumuyla ilgili keşif yaptırdı. İstanbul Belediyesi, iki parselden 1 no'lu olanı 28 Mayıs 1928'de 20.000 liraya satın aldı.[3]

– Bina 1943'te [15.6.1942'de] müze olarak açıldı.

Sonuç olarak, Hatçe Mediha kârlı bir alışveriş yapmıştır; Sadi Borak'ın kitabında verdiği bilgiye göre, 8 bin liraya almış ve sadece Mustafa Kemal'in kiraladığı evin de olduğu parseli İstanbul Belediyesi'ne 20 bin liraya satmıştır.

Bu kârlı alış ve satışta, tapudaki sahibi Ermeni Kasapyanlar'dan birisinin adının hiç geçmemesi nasıl işlem yapıldığını yeterince anlatmaktadır.

5.3- Elen Ticaret Akademisi'nden Deniz Kuvvetleri'ne

1910'lar başında Halki'de yani Heybeliada'da üç önemli eğitim kurumu vardı; Rum Ticaret Mektebi olarak da bilinen Elen Ticaret Akademisi (Eliniki Emboriki Sxoli tis Halkis), Ruhban Okulu ve Bahriye Mektebi'dir. Elen Ticaret Akademisi'nin geçmişi 1831 yılına kadar geriye gidiyor. Ekümenik Patrikhane, Elen Ticaret Akademisi'ni 1831'de ve Ruhban Okulu'nu ise 12 yıl sonra 1843'te kurdu.[4]

---

1 Sadi Borak, age, sf. 164-165.

2 Sadi Borak, age, sf. 165.

3 Tahsin Uzer'in eşinin 1928'de mi yoksa 1925'te mi aldığını veya belediyenin keşifle alış tarihini netleştirmek ve daha geniş bilgi almak üzere, 5 Nisan 2012'de Müze'ye gittim. Kapıdaki görevli telefon etti, yukarı kattaki birisine. Görevli sorularımı tekrarladı ve aldığı yanıtı aktardı; yukarı kattaki sorumlunun, burada geçmişle ilgili bilgi olmadığını ifade ettiğini bana söyledi. Duvardaki fotoğraflara ve metinlere baktım. 'Atatürk İnkılâbı Müzesi' adıyla 15 Haziran 1942'de açıldığını öğrendim.
Müzeden bilgi alamadığım için, Hatçe Mediha'nın binayı alış ve belediyeden keşif isteme ile belediyeye satış tarihlerindeki karışıklığı netliğe kavuşturamadım. N.O.

4 Akademi hakkında bilgilenmemi sağlayan N.U.'ya teşekkür ederim. N.O.

Elen Ticaret Akademisi, Meryem Ana Manastırının bahçesi içinde inşa edilen bir binada eğitime başladı. Panayia Kamariotisa adı ile bilinen manastırın tarihi Doğu Roma İmparatorluğu'nun Komennoslar devrine dayanmaktadır. Akademide verilen dersler; din, Rumca, Türkçe, Fransızca, İngilizce, matematik, tarih, coğrafya, ticaret, felsefe, fizik, tabbiyat tarihi, kompozisyon, resim ve kaligrafi idi. Eğitim süresi dört yıl olan Akademi'nin 1881'de 150 öğrencisi vardı.

İttihatçı hükümet, Birinci Paylaşım Savaşı sırasında manastır dâhil okul binasına el koydu ve okul binasını Bahriye'ye tahsis etti.

Tarihçi Ahmet Refik, harp dönemi anılarında, İttihatçı hükümetin okul binasına el koymasından gasp olarak bahsetti.[1]

Patrikhane, Akademi binasını Mart 1919'da geri aldı.

Akademinin tesisleri kız yetim yurdu, ilkokul ve meslek okulu olarak yeniden faaliyete başladı. 1926 yılında Millî Eğitim Bakanlığı, ilkokul ve meslek okulunu kapattı.

Artık Akademi binası, Patrikhane'den alınması ve kamulaştırılması istenilen bir resmî faaliyetin hedefi durumundadır.

'Sanatoryum olsun' kampanyası

Cumhuriyet gazetesi, 14 Nisan 1929'da binanın sanatoryum olsun haberini yan manşetten verdi:

'Gazetemizin bir hizmeti' üst başlığı ve 'Heybeliada'daki Çarkçı Mektebi binası neşriyat ve takibatımız neticesinde Rumlardan istirdat ediliyor' başlıklı haberde, veremin arttığına ve bunun için bir sanatoryuma ihtiyaç olduğuna dikkat çekildi. Uygun bina da Rumlardan istimlâk edilen ve mütarekede [Damat] Ferit'in geri verdiği Heybeliada'daki Çarkçı Mektebi'dir. Tamiratı için 100.000 lira harcanan binanın dosyasını ilgili birimlere gönderen Adalar Mal Müdürü, gayrimenkulün hükümete ait olduğunu belirtti.[2]

Cumhuriyet fikri takip yaptı. Anlaşılan o ki sanatoryum konusu geride kalmıştır. Haber, mülkün Hazine adına kaydedilmesi, Rum cemaatine geri verilmemesiyle ilgilidir, özetliyorum:

İstanbul Defterdarlığı, kanuni bir surette istimlâk edilmiş olan Çarkçı Mektebi'ni fuzuli işgalden kurtarma gayretindedir. Yunan Maslahatgüzarı Hariciye Vekâleti nezdinde girişimde bulundu ve burasının emvâli metrûkeden olduğu iddiasıyla meseleyi Mübadele Komisyonu'na intikal ettirdi. Oysa burası emvâli metrûkeden değildir; çünkü umumi harpte 1917 veya 1918'de Rum cemaatinden istimlâk edildiği halde 1929'da nasıl olur da emvâli metrûkeden sayılır? Defterdar-

1 Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında İki Komite, İki Kıtal*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1998, sf. 201.

2 *Cumhuriyet*, 14.4.1929, sf. 1.

lık durumu inceledi ve harpte istimlâk edildiğini görerek vaziyet ettiğini belirtti. İstimlâkten sonra 100.000 liralık tadilat ve inşaat yapılmıştır. Binanın istimlâk evrakı da Bahriye Nazırı evrakı arasındadır.[1]

Bahriye Nazırındaki evrakla ilgili başka bilgi yoktur. İstimlâk edildiği iddia edilirken, hangi tarihte ne kadar ödeme yapıldığı hakkında bilgi verilmemektedir.

Her neyse, bu arada Rum Eytemhanesi, 5. Hukuk Mahkemesinde Heybeliadadaki Çarkçı Mektebi'ni geri almak talebiyle dava açtı.[2]

Üç gün sonra *Cumhuriyet* yine konuyu işledi. Haberde gayrimenkulün geçmişiyle ilgili bilgi verildi ve anlaşılan o ki, istimlâk parası da ödenmemiştir.

"Bu bina Yunanlıların müdahalesiyle Rumlara verilmemelidir. Mektep 10 senedir emvâl-i milliyedendir" ve "Muhterem Hariciye ve Maliye vekillerinden vaktiyle kanunen istimlâk edilmiş olan bu binayı kurtarmalarını rica ediyoruz" iki spotlu haberde, bir yetkili geçmişle ilgili neler yaşandığı konusunda bilgi verdi.

Binanın istimlâk edildiği, bankaya yatırılan paranın bina sahipleri tarafından alınmadığı, İngiliz işgalinden sonra Bahriye Çarkçı Mektebi'nin boşaltıldığı, o zaman da hükümetin istimlâk bedelini geri aldığı, fakat valiliğin 1924'te patrikhaneye gönderdiği yazıda, "Vakıa istimlâk bedeli istirdat edilmiştir (geri alınmıştır). Fakat hükümetçe binaya 100 küsur bin liralık ilaveler ve tadiller yapılmıştır. Bu parayı iade ediniz" dendiği hatırlatıldı. Devamını özetliyorum:

Hükümetçe bina 1920'de tahliye edildi ve Adalarda kadastro çalışmaları sırasında binanın Hazine adına tapusu çıkarıldı. Bunun üzerine bir polis gidip, binanın boşaltılmasını istemesinden sonra konu Yunan heyeti tarafından komisyonda gündeme getirildi. Defterdar Şefik, Adalar Mal Müdürlüğü'nün konunun geçmişini araştırdığını ve istimlâkin usule muvafık olduğunu belirterek, binanın Hazine'ye ait olduğunu ve fuzuli işgalden dolayı para alacaklarını da söyledi.[3]

Valinin 1924'te Patrikhaneye gönderdiği belirtilen yazının belgesine hiçbir şekilde yer verilmedi haberde.

Bu arada, haberdeki tanımıyla 'Fener Başpapazlığı' Heybeliada Rum Mektebi binasına tesahup etmek (sahip çıkmak) için Mübadele Komisyonu'na müracaat etmiştir.[4]

Heybeliada Rum Mektebi için Muhtelit Mübadele Komisyonu'ndaki Yunan heyeti muhtıra vermiş ve muhtıra "kullanılan lisan" itibariyle adabı nezakete gayri kabili telif görülerek Türk heyeti tarafından reddedilmiştir.[5]

İki ay sonra İstanbul'a gelen Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın değerlendirdiği konulardan biri de verem hastanesi olup, bununla ilgili "Verem hastanesinin bir

1 *Cumhuriyet*, 7.11.1929, sf. 1 ve 6.

2 *Cumhuriyet*, 8.11.1929, sf. 2.

3 *Cumhuriyet*, 11.11.1929, sf. 1 ve 3.

4 *Cumhuriyet*, 18.3.1930, sf. 2.

5 *Cumhuriyet*, 21.3.1930, sf. 2.

an evvel yapılması şüphesiz ki lazımdır. Hastane inşası etrafında gazetelerde çıkan münakaşaları takip ediyorum. Bu hususta *Cumhuriyet* [gazetesi] de emanet vazifesini yapmaktadır" diye konuştu.[1]

Ticaret Akademi binası iki yıl sonra da yine gündemdedir. El koyma işlemi tamamlanmış gibi aktarılan haberi özetliyorum:

Cemal Paşa'nın istimlâkten sonra Çarkı Mektebi haline getirildiğini ama sonra Rumlara geri verilen binanın tapu kayıtları ve istimlâk işlemlerinde yapılan tetkikat sonucunda emlâki milliyeye ait olduğu tespit edilmiştir. Maliye Vekâleti bu durumu alakadar makamlara bildirmiştir. Defterdarlık tahliye muamelesiyle ilgili olarak resmî işlemlere başlamıştır. Tahliyeden sonra binanın büyük bir mektep veya hastane olması kabul edilmiştir.[2]

1940'lardaki 'pazarlık'

Cumhuriyet'in resmî yaklaşımı esas alan haberciliğine göre, 1930'ların başında Akademi binasını geri alma işini tamamlanmak üzere olduğu iddia edilse de, davalık durum 1940'lara kadar sürdü.

1923'ten sonra Fener Rum Patrikhanesi'nin yasal şahsiyetini resmen tanımama gerekçesiyle Ruhban Okulu ve Akademi'nin vakıf olarak mülkiyet sorunu yaşanmaya devam etti.

Oysa bu iki vakıf Osmanlı hukukuna göre faaliyet göstermişti, ama Cumhuriyet hukuk sisteminde mülkiyet sorunu 1940'a kadar yaşandı; Hazine mülkleri almak istiyordu.

Hazine, 1941'de Ruhban Okulu ve Akademi mülkiyeti aleyhine dava açtı.

Temmuz 1942'de Ruhban Okulu'nun tapuya kayıt edilmesi şartıyla, Akademi binası ve iki kilise Hazine'ye verildi. Ruhban Okulu tapusunu ise 1953 yılında alabildi.

Böylece savaşta İttihatçı hükümetin el koymasıyla başlayan ve davalık olma durumunun ardından Akademi binası ve iki kilise Hazine adına tescil edildi.

Bugün Hazine'nin 1942'de tapusunu aldığı Akademi binasının kapısında 'DKK Deniz Lisesi Komutanlığı' yazıyor.

Akademi binasının 1831'den 2012'ye 181 yıllık hikâyesi işte böyle.[3]

---

1 *Cumhuriyet*, 31.5.1930, sf. 4.

2 *Cumhuriyet*, 26.11.1932, sf. 2.

3 Heybeliada Sanatoryumu ve Akademi binasını görmek için 4 Eylül 2012'de adaya gittim. Binlerce hastaya hizmet veren sanatoryumun metrûk halini ve eski Akademi binasını gördüm. Sanatoryumun bahçe kapısı sağlam değil, ama kapı üzerindeki 'T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Heybeliada Sanatoryumu' yazısı aynen öyle duruyor. Heybeliada Gönüllüleri Derneği ve İnönü Vakfı işbirliği ile düzenlenen İnönü Müzesi'ndeki 'Halki'den Yansımalar: Kartpostallarda Ada' sergisini gezdim. Ticaret Mektebinin 1831'de açıldığını okuyunca, mezunu olduğum İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin 1936'de eğitime başladığını hatırladım. N.O.

Adalar hükümet konağı

İstanbul Adalar Kaymakamlık binası ve konutu emvâl-i metrûkedendir.

1900'lerde yapıldığı tahmin edilen Hacapulos köşkü, bir bodrum kat üzerinde ahşap üç katlı bir binadır. Dünya Harbi'nde Hazine'nin el koymasının ardından harp sonrasında 'Büyük Emperyal Otel' olarak kullanıldı. Büyükada'da Çankaya Caddesi 44 no'lu adresteki köşk, 1929 yılından itibaren hükümet binası olarak kullanılmaya başlandı. Bugün Adalar Kaymakamlık binasıdır. Büyükada Çankaya Caddesi Albayrak Sokak'taki kaymakamın 1929'dan itibaren kullandığı ev de o dönemde İstanbul İl Özel İdaresi adına kayıtlı emvâl-i metrûkedendir. Bina 1996-1998 yıllarında aslına uygun olarak restore edilmiştir.[1]

İnönü Müze Evi

Heybeliada'daki üç katlı bahçeli Mavromatik Köşkü, 1934 yılında İsmet İnönü'ye 'geçmiştir.' Halen İnönü Vakfı'nın malı olup, İnönü Müze Evi olarak, Adalar Vakfı ve İnönü Vakfı protokolü ile ziyarete açık tutulmaktadır.[2]

5.4- Sanasaryan Hanı'nın asırlık davası

Anadolu'da kurtuluş arayışının ilk teşkilatı olan Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da emvâl-i metrûkelerden Ermeni Sanasaryan Mektebi'nde toplandı. Daha sonraki yıllarda bu okul binası yıktırıldı ve yerine bugünkü Atatürk Endüstri Meslek Lisesi yapıldı.[3]

Erzurum Kongresi'nin yapıldığı bina bugün yok, devamında yapılan Sivas Kongresi binası[4] ise ayaktadır.

Erzurum'daki kongrenin toplandığı Ermeni Sanasaryan Mektebi Vakfı'nın İstanbul'da gelir sağladığı gayrimenkulü, hal arasında söylendiği biçimiyle Sansaryan Hanı'dır. Ermeni sürgünüyle el konulan han, harp sonrasında boşaltıldı ve 1920'lerde İstanbul valiliği yine el koydu. Mahkeme süreci yaşandı ve davayı Ermeni Patrikhanesi kazanırsa da, sonrasında hanı yine Hazine aldı.

---

1 http://www.adalar.gov.tr/default_B0.aspx?content=1029

2 http://heybeli.adarehberi.net/index.php/genel-bilgi/heybeliada-uzerindeki-tarihi-mekanlar.html ve http://www.adalar.gov.tr/default_B0.aspx?content=1029

3 Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi Birinci Kitap Erzurum Kongresi*, sf. 77; Dr. Haluk Selvi, *Millî Mücadelede Erzurum, 1918-1923*, Atatürk KDTYK Yayınları, Ankara-2000, sf. 109.

4 Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi İkinci Kitap Sıvas Kongresi*, sf. 22.

Han uzun yıllar birçok insanın canının alındığı, işkence gördüğü önce İstanbul Emniyet Müdürlüğü ve ardından İstanbul Emniyet Müdürlüğü 2'nci Şube binası oldu.[1]

Mondros Mütarekesi sonrasında, Ermeni Patrik Vekili Cevahirciyan, Dâhiliye Nezaretine müracaat ederek, Erzurum Ermeni Mektebi Vakfı'ndan olan 'Sanasaryan Hanı'nın üç yıldır polis müdüriyeti olarak kullanılmasından dolayı 3.600 lira kira bedeli istedi.[2]

Başvurudan beş ay sonra binanın istimlâk edilmesinden vazgeçildiği ve iadesinin gündemde olduğu anlaşıldı.

Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti'nin 19 Mart 1919 tarihli evrakı, "Ermeni cemaatının emvâl-i gayrimenkûlesinden Sanasaryan Hanı'nın Osmanlı hükümeti tarafından istimlâk edilmesi fikrinden vazgeçilir" hakkındadır.[3]

İstimlâk edilmeyeceğine göre iadesi gündemdedir.

Ayrıca bu dönemde hanla ilgili projeler de gündeme getirildi.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Umumi Kâtibi Vehbi, oda ve borsanın kiracı olmaktan kurtarılması için çalışır, hedefinde Sanasaryan Hanı vardır. Evvelce Polis Müdüriyeti tarafından işgal edilmiş olan 4. Vakıf Han civarındaki Sanasaryan Hanı'nın emvâli milliye veya metrûkeden olduğu hakkında tahkikat yaparak oda riyasetine 7 Eylül 1341 (1925) tarihinde bir rapor verdi ve rapor kabul edildi.[4]

Raporla ilgili başkaca bilgi bulunmamaktadır.

Anlaşılan hanı İTSO alamamış, ama Zahire Borsası'nın kullanması gündeme gelmiştir.

Avukat Necati, İstanbul Valiliğine, Zahire Borsası Meclisi İdare Riyasetine, *Akşam* ve *Cumhuriyet* gazetesine ve ilgili kurumlara ihtarname gönderilmesi amacıyla Beyoğlu 4. Kâtibi Adilliğine (noterine) başvurdu. İstanbul 4. Vakıf Hanında Mukim Sanasaryan Vakfı Vekili Avukat Necati'nin Beyoğlu 4. Kâtibi Adilliğine (noterliğine) başvurusu (aynen, alıntı, imla hatalarıyla birlikte):

> "Efendim,
>
> İstanbul bahçe kapısında Şeyh Mehmet gilani mahallesinde yalı köşkü caddesinde 42 ve 44 ve mükerrer 46 ve mahalli mezkûrde (belirtilen) emir ve mahallesinde demirkapı caddesinde 5 ve mukarrer 8 adet beşer numara ile mürakkam (numaralanmış) sanasaryan hanı denmekle maruf tahtında müteaddit mağazaları müştetnil (mustatil: uzayan) han tapu sicilinde ve kadastro kaydında sanasaryan vakfı

1 Hasan Basri Alp, 27 Ocak 1945'te Sanasaryan'daki işkencede öldürüldü. (Vedat Türkali, *Güven*, Birinci cilt, 2. Baskı, Gendaş Kültür, İstanbul-1999.) Bu satırların yazarı da, en sonu Nisan 1981'de olmak üzere, bu polis merkezi Sanasaryan'da birçok kez zorunlu ikamete tabi tutuldu.

2 *Yeni İstanbul*, 9 Teşrinisani 1334 (9 Kasım 1918), numro: 1, aktaran, İbrahim Ethem Atnur, *Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvâlinin İadesine bir Bakış*, Toplumsal Tarih, Eylül 1994, sf. 45.

3 Katalog, BOA, DH.UMVM, 158/44, 19 Mayıs 1335 (1919).

4 İTSO-50 yıl, sf. 294.

uhdesinde mukayyet icarei vahideli (vakıf mallarının kısa müddetle aylık, senelik kiralanması) vakf akar olduğu halde emvâli metrûkeden addı ile zabtına kıyam edilmesinden dolayı..."

Avukat Necati'nin itirazı şu:

İstanbul Asliye 2. Hukuk Mahkemesi, vilayetin 'el koyma' kararını ertelediği halde, 5 Aralık 1928 tarihli *Akşam* gazetesi Sanasaryan Hanı'nın Zahire Borsası olarak kullanılacağını yazdı ve araştırdım böyle olacağını öğrendim. Vilayetin el koyması bile mahkeme kararıyla 'tehir' edilmişken han zahire borsası olarak kullanılamaz.[1]

Avukat Necati, itirazına olumlu yanıt alamamış olmalı ki, mahkeme hanın İstanbul Valiliğinin olduğuna karar verdi ve bu da Ermeniler tarafından protesto edildi.

Sanasaryan Hanı davasında vilayetin olduğu yönünde karar verilmesi ve 'Tokakliyan Otelinin' de emvâl-i metrûkeden olup olmadığının tetkik edilmesi, Ermeniler arasında memnuniyetsizlik yaratmıştır. Dün bir grup Ermeni Kumkapı'daki Patrikhane'ye giderek Patrik Naroyan Efendi ile Cismani Meclis'in istifa etmelerini ve yeniden seçimin yapılmasını talep etmişlerdir. Naroyan Efendi bu talebin Cismani Mecliste tetkik edileceğini, şimdiden müsbet ve menfi bir şey söyleyemeyeceğini bildirmiştir.[2]

Sanasaryan Hanı davası temyize gönderildi. Vakıfnamede, hanın idaresinin zamanın Patrikhanesine ait olduğu yazılıdır.

Hanın niye Patrikhanenin olamayacağı tezi şöyle haberleştirildi:

Bugün hükümet patriği tanımamaktadır ve 'Başpapaz' ise yalnız dini işlerle meşguldür.[3]

Sonunda üç seneden beri devam eden Sanasaryan Hanı davası, 2. Hukuk Mahkemesi'nde Ermeni Cemaati lehinde sonuçlanmıştır. *Norlur*, *Jamanak*, *Arevelik* gibi bütün Ermeni gazeteleri davanın bu suretle neticelenmiş olmasının, cemaat arasında pek ziyade hüsnü tesir husule getirdiğinden ve Cumhuriyet mahkemelerinin adaletinden lisanı takdir ve memnuniyetle bahsetmektedirler.[4]

Sanasaryan Hanı davası Patrihane lehine sonuçlanmasına karşı, vilayet bu kararı temyiz etme hazırlığındadır.[5]

Dava sürdü ve sonunda Başvekâlet devreye girdi.

Başvekâletin Dâhiliye Vekilliği'ne 24 Temmuz 1936 tarih ve 6/2700 no'lu yazısında, İstanbul'daki Surp Agop Mezarlığı ve Sanasaryan Hanı meselelerinin sulhu için gereğinin yapılmasını istedi.[6]

1 *Cumhuriyet*, 10.12.1928, sf. 5.

2 *Cumhuriyet*, 3.11.1929, sf. 2.

3 *Cumhuriyet*, 18.3.1930, sf. 2.

4 *Cumhuriyet*, 2.4.1932, sf. 2.

5 *Cumhuriyet*, 5.4.1932, sf. 2.

6 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 193, dosya: 325, sıra: 8, sf. 23.

Sulh işleminde taraf konumda olmadığı halde Vakıflar Umum Müdürlüğü, taraf olmak için başvurusunu yineledi.

Vakıflar Umum Müdürü'nün Başvekâlete gönderdiği 198375/208 no'lu yazısında, "18 Temmuz 1936 tarih ve 189036/126 sayılı yazımızda" da belirtildiği gibi, Sanasaryan Hanı ihtilafında yapılacak sulhda Vakıflar İdaresinin taraflar arasında olması gerektiğini beyan etti.[1]

Sonunda sulh emriyle Sanarasyan Hanı Hazine'nin oldu. Uzun yıllar İstanbul Emniyet Müdürlüğü 2'nci Şubesi olarak hizmet veren han, birkaç yıldır ve bugün 2012 yılı itibariyle İstanbul Adliyesi ek binasıdır.

'İşte tapu, Hanımızı verin'

1930'lardan sonra Sanasaryan Hanı, İstanbul Adliye Binası olarak kullanılmaya devam ettiği 2011 yılı sonunda yine dava konusu oldu.

Sanasaryan Vakfı Mütevellisi Türkiye Ermeni Patrikliği tarafından, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve İstanbul İl Özel İdaresi dava edildi. 12 Aralık 2011 tarihinde İstanbul Nöbetçi Asliye Hukuk Mahkemesi Hâkimliğine yapılan başvuru dilekçesinde, taşınmazın başkasına devir ve temlikini önleyici ihtiyatı tedbir konulması ve Sanasaryan Vakfı adına tapuya tesciline karar verilmesi talep edildi.[2]

Fatih Kaymakamlığı Tapu Müdürlüğü 29 Aralık 2011'de (yevmiye no: 24929), ihtiyatı tedbir işlemini yaptığını İstanbul 13. Asliye Hukuk Mahkemesi'ne bildirdi. Davanın görülmesine devam ediliyor.

Dava dilekçesinde üzerinde durulan en önemli delil, Sanasaryan Hanı'nın tapu kaydıdır:

> "Taşınmaz aslı Tapu Sicil Müdürlüğü arşivinde tasdikli tercümeden de anlaşılacağı (Ek-1) gibi 'Mülkiyet üzere altında beş mağazası bulunan söz konusu hanın tamamı Milkon Gümüş Gerdan Efendi oğlu Kirkor uhdesinde iken adı geçenin vasisi olan Prusya Devleti Uyruklu Sanasaryan ismi ile anılan Ermeni milletinin fakir çocuklarının eğitim ve öğretimleri ve yemekleri için vakfettiği ve vakfiyetine hükmedildiği ilişik tasarruf belgelerinden anlaşılmış olduğundan vakfı adına tespit edilmiş' denilerek 26 Mayıs 1929 tarihinde Sanarasyan Vakfı adına tapuya tescil edilmiştir."

26 Mayıs 1929 tarihi itibariyle Sanasaryan Hanı tapusu Sanasaryan Vakfı adına kayıtlıdır.

Dilekçede, bugüne nasıl gelindiğini anlatmak için geçmişteki dava sürecine de değiniliyor:

İstanbul İl Özel İdaresi, 1341 (1925) senesi Evkaf Bütçe Kanunu 4'üncü maddesi gereği, İstanbul Asliye 2'nci Hukuk Mahkemesi'nde Ermeni Patrikhanesi

1 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 193, dosya: 325, sıra: 8, sf. 19-20.

2 Avukat Ali Elbeyoğlu ve Avukat Süleyman İş, dava konusunda bilgilendirdi, teşekkür ederim. N.O.

aleyhinde dava açtı ve kesinleşen Hukuk Genel Kurulu kararıyla hanın yönetimi İl Özel İdaresine geçti.

İl Özel İdaresi, 12.6.1950 tarihinde 3776 ve 9.8.1950 tarihinde 5424/3 sayılarıyla Tapu Sicil Müdürlüğü'ne müracaat etti ve Sanasaryan Hanı'nın adına tescilini talep etti.

Tapu Sicil Müdürlüğü, İl Özel İdaresinin başvurusunu, 'tapu siciline göre malikin Sanasaryan Vakfı olduğu' gerekçesiyle reddetti.

Bunun üzerine İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı, İstanbul Grup Tapu Sicil Müdürlüğüne itiraz etti. Grup Müdürlüğü de aynı gerekçelerle talebi reddetti.

Bu sefer İstanbul Valiliği, 8.8.1951'de İstanbul Grup Tapu Sicil Müdürlüğü kararına karşı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'ne itiraz etti. İlgili komisyonun Medeni Kanun'un 642'nci maddesince uygun bulması sonucunda, 1952 yılında Sanasaryan Hanı tapusu, İl Özel İdaresi adına tescil edildi.

Dilekçede hanın geçmişi aktarılmaya devam edildi:

642'nci maddenin konuyla doğrudan ilgisi bulunmadığı gibi, bu madde gereği yapılacak tescilde mahkeme kararı olması gerekmektedir, oysa bir mahkeme kararı da bulunmamaktadır.

Yıllar sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü, 7044 ve 3533 sayılı kanunlar gereğince tapu kaydının üzerine yapılması talebinde bulunarak açtığı dava sonucunda Sanasaryan Hanı Vakıflar Genel Müdürlüğü adına tescil edildi.

Dava dilekçesinde, Sanasaryan Hanı'nın geçmiş süreci hakkında bu aktarımın devamında, İl Özel İdaresi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü adına yapılan tescil işleminin Medeni Kanun'un 1025'inci ve 103'üncü maddesine ve Tapu Sicil Tüzüğünün 78'inci maddesine ve detaylı anlatılan bazı yargı kararlarına aykırı olduğuna dikkat çekildi.

Sanasaryan Vakfı'nın temsile yetkili mütevellisinin Ermeni Patrikhanesi olduğu, taşınmazla ilgili davalarda hasım olarak gösterildiğine ve hakkında hüküm oluşturulduğuna işaret edildi.

Dilekçede sunulan eklerde, 'Tasarruf hakları ile sahipleri' evrakında 'Mutasarrıfın ismi ve şöhreti: Sinasarpan Vakfı' ve 'Tahrir heyetinin umum muameleyi özet olarak tasdikleri evrakında, 'sahiplik/malik cinsi ile tasarrufun kime ait olduğu ve hisseli ise miktarı yazılacaktır: Vakıf olarak mütevellisi Ermeni Patrikhanesi tasarrufundadır' yazılmıştır.

Eklere göre, hanın sahibi: Sinasarpan (Sanasaryan) Vakfı ve bunun mütevellisi de Ermeni Patrikhanesi'dir.

Bu eklerle 2011 yılı sonunda yapılan başvuruyla açılan davanın görüşülmesine devam edilirken sürpriz bir gelişme oldu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir mahkemesi daha kararını vermeden Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü, Sanasaryan Hanı'nı ihaleyle kiraya verdi ve böylece Müdürlük (önceli olan Hazine-i Evkaf), 1915'te hana fiilen el koydu-

ğunu bir kez daha hatırlatmış oldu. Sanasaryan Hanı, 18 Temmuz 2013'te yapılan ihaleyle Özgeylani İnşaat'a kiralandı.[1]

1881'den bugüne

Avukat Hovhannes Şahnazar'ın Sanasaryan Vakfı ve hanı hakkında 1939'da kaleme aldığı değerlendirmesinden[2] aktarıyorum:

Rusyalı Sanasaryan ve Yeğyantz 1881'de Erzurum'da Sanasaryan okulunu açtı ve daha sonra İstanbul'da da gelir getirecek Sanasaryan Hanı'nı aldı. Bu iki insanın Sanasaryan Vakfı hakkında şartı, Sanarasyan adıyla kurulan okulun içinde Ermeni cemaatinden fakir çocukların eğitilmesidir. 1914'te Erzurum'da okul kapatıldı ve 1915'te Sivas'a nakledildi, ama harbin başlamasından dolayı kapatıldı.

1915-1920 döneminde devlet savaş gerekçesiyle hana el koydu.

1920-1928 döneminde han Patrikhane yönetiminde oldu.

İstanbul İl Özel İdaresi'nin han gelirlerine haciz koymasıyla, Patriğin geliri alması yasaklandı ve mahkeme süreci başladı.

İstanbul 2. Asliye Mahkemesi 3 Mart 1932'deki kararı, Ermeni Patrikhanesi lehine oldu.

Yargıtay kararını 3 Mayıs 1932'de verdi.

15 Mayıs 1935 tarihli Asliye Mahkemesi kararı, Patriğin aleyhine ve İl Özel İdaresi lehine oldu ve Yargıtay da 4 Kasım 1935'te kararını verdi.

Oysa Sanasaryan Hanı, Tapu Defterinde Sanasaryan Vakfı adına kaydedilmiştir ve mütevellisi de Ermeni Patrikhanesi'dir.

Patrikhane davayı 1937'de kaybetti.

Devamı 1950'li yıllarda, Hazine adına nasıl tescil edildiği de 12 Aralık 2011 tarihli dava dilekçesinde aktarıldı.

Sanasaryan'ın ortaya çıkardığı

Sanasaryan Hanı dava dilekçesi ve eklerinde belirtildiği gibi, 26 Mayıs 1929 tarihi itibarıyla hanın tapuda kayıtlı sahibi Sanasaryan Vakfı'dır.

Yine mevcut kayıtlara göre Sanasaryan Vakfı'nın mütevellisi de, Ermeni Patrihnesidir.

---

1 *http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=sanasaryanda-ihale-tezghie&haberid=5316 ve http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=itirazlara-ragmen-sanasaryan-kiraya-verildi&haberid=5393.*

2 Avukat Hovhannes Şahnazar, *Sanasaryan Vasiyeti Davası Hukuki Araştırma*, Gütenberg Matbaası-G.N. Makascıyan, 1939, Ermenice aslından çeviren: Şake Büyüksimkesyan.

Oysa 1950'li yıllarda İstanbul İl Özel İdaresi'nin, Sanasaryan Hanı'nın adına tescil edilmesi talebi, İstanbul Tapu Sicil Müdürlüğü ve İstanbul Grup Tapu Sicil Müdürlüğü tarafından reddedildi, gerekçesi de, 'Halen malik Sanasaryan Vakfı'dır' oldu.

İl Özel İdaresi'nin talebi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirildi ve 1952 yılında tapu İl Özel İdaresi adına tescil edildi.

Dava dilekçesinde de belirtildiği gibi, İstanbul İl Özel İdaresi adına tescil edildiği halde, tapuda malik Sanasaryan Vakfı'dır.

Bu, Osmanlı döneminde kaydı bulunan ve gerek 1915'lerde gerekse daha sonra mülkiyet transferi gerçekleştirilen ve tapusu değiştirilen diğer mülkler içinde örnek alınacak kadar önemli bir bilgilenmeyi sağlamaktadır.

Önemli olan Osmanlı dönemi tapu kaydını bulup ortaya çıkarmaktır.

Mahkeme sürecine ve tapu kaydına rağmen, idari ve keyfi uygulamaya da devam edilmektedir.

1915'te idari bir kararla gaspedilen Sanasaryan Hanı'nın 2013'te ihaleyle kiraya verilmesi de, T.C. mahkemesinin tapu kaydına göre vereceği kararı daha da önemli kılmaktadır.

5.5- Surp Agop Ermeni Mezarlığı 'kararla' belediyenin

Ermeni cemaatinin 70 yıllık Surp Agop Mezarlığı, orada yatanların 'sahipliğine ve şahitliğine' rağmen 'metrûk' nitelendirilmesinden sonra Belediye Kanunu gereği İstanbul Belediyesi kendisinin olduğunu ilan etti. Her yaptığı büyük bir kıvançla anlatılan Osmanlı Padişahı Fatih Mehmet'in o araziyi Ermeni Patrikhanesi'ne verdiğinin ilamı bile, 1930'larda çıkarılan kanunun bir maddesi karşısında hükümsüz kaldı.

Önce Ermeni Patrikhanesi ve ardından Beyoğlu Kilisesi Mütevelli Heyeti taraf olarak dava açtı; sonuç değişmedi, belediye kazandı. Dava süreci altı yıl sürdü. İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ, Surp Agop Mezarlığı davasını kazandı, ama 'aferini' hakkında açılan yolsuzluk ve görevini kötüye kullanma davası oldu. Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ hakkında isnat edilen suçlardan biri de Ermeni Patrikhanesi ile sulh yapmak için Dâhiliye Vekâletinden izin almamasıdır. Muhittin Üstündağ, bu davadan çok hafif bir ceza ile kurtuldu, ama gayri kanuni aldığı iddia edilen 7068 liralık huzur hakkını ödemesine karar verildi.

Belediye Kanunu sonrasında mezarlıklarla ilgili nizamname Şûrayı Devletçe (Danıştay) tasdik[1] edilmeden üç ay önce İstanbul Belediyesi Surp Agop Ermeni Mezarlığı için harekete geçti.

1 *Cumhuriyet*, 16.6.1931, sf. 4.

İstanbul Valisi ve Belediye Reisi Muhittin, yeni Belediye Kanunu metrûk mezarlıkları belediyelere vermesine karşın Ermeni Patriğin mahkemeye gittiğini, ama tapu idaresinin de kendileri gibi düşündüğünü açıkladı.[1]

Belediye işi tapudan bağlamış, içi rahat.

Burasıyla ilgili Beyoğlu Kaymakamı Sedat riyasetindeki heyetin yaptığı belirlemeye göre kıymeti 2,4 milyon liradır.[2]

Mevcut yer kıymetli olunca başka talipleri de oldu. İlgili mevzuat mezarlıkların belediyeye devrini öngörse de Evkaf İdaresi teslim etmediği için Dâhiliye Vekâleti'ne başvurarak kendisine teslim edilmesini istedi.[3]

Mahkeme sürecinde tartışma Fatih'e kadar geriye gitti.

Galata Mahkemesi'nde görülen davada Ermeni kilisesi vekilleri, Sultan Fatih tarafından mezarlık yapılmak üzere arazinin Ermeni Patriği'ne verildiğinin ilamını gösterdi. Belediye vekilleri de, burasını Fatih'in oğlu Beyazıd'a verdiğini iddia etti.[4]

Bir yılın sonunda mahkemenin belirlediği bilirkişinin raporu İstanbul Belediyesi lehinedir.[5]

Müderris Ahmet Refik de, mahkemede Hazinei evrakta bulunan 579 numaralı vesikaya göre, mezarlık bölgesinin Beyazıt Veli Evkafına ait olduğunu söyledi.[6]

4. Hukuk Mahkemesi, Belediye Kanunu'nun 160. maddesi gereği metrûk mezarlıkların bilcümle belediyeye devredildiğini belirterek, Ermeni cemaati namına Patrik Mesrup Efendi'nin açtığı davanın reddine karar verdi.[7]

Sonunda belediye davayı kazandı ve Patrikhane temyize başvurdu.

Temyiz mahkemesinin verdiği karar: Ermeni Patrikhanesi Ermeni Cemaatini temsil edemez. Belediye kararın gelmesi halinde tapuya müracaat hazırlığı yapmaktadır.[8]

Ermeni Patrikhanesi temyiz için tashihi karar talebinde bulundu ve ayrıca temyizin karar vermesine kadar yürütmeyi durdurma için dava açtı. Mahkeme yürütmeyi durdurma kararı verdi ve İstanbul Belediyesi de bu karara karşı dava açtı, ama belediyenin talebi reddedildi.[9]

1 *Cumhuriyet*, 14.3.1931, sf. 1.
2 *Cumhuriyet*, 12.3.1931, sf. 1.
3 *Cumhuriyet*, 26.3.1931, sf. 2.
4 *Cumhuriyet*, 23.7.1931, sf. 4.
5 *Cumhuriyet*, 1.5.1932, sf. 2.
6 *Cumhuriyet*, 20.5.1932, sf. 1, 4.
7 *Cumhuriyet*, 20.7.1932, sf. 1.
8 *Cumhuriyet*, 8.3.1933, sf. 6.
9 *Cumhuriyet*, 29.3.1933, sf. 5.

Altı ay sonra Mahkemei Temyiz son yaptığı tetkik neticesinde, eski kararında 'Ermeni Patrikhanesi, cemaati temsil edemez'de ısrar ederek evrakı İstanbul Hukuk Mahkemesi'ne geri gönderdi.[1]

3 Aralık 1933'te İstanbul Adliyesi'nde çıkan yangınla yanan 4 milyon evrak arasında[2] Surp Agop Mezarlığı davası evrakı da vardır.

Fakat İstanbul Adliyesi yangınında yanan dosya yenilenmiş ve 4. Hukuk Mahkemesine verilmiştir.[3] Mahkemede taraflar iddialarını tekrar etti.[4]

4. Hukuk Mahkemesi, Patrikhane'nin Ermeni milletini temsilen salahiyeti olmadığına, aynı zamanda mezarlık arsasının da Ermeni cemaatinin malı bulunmadığına karar verdi. Böylece belediye talebi doğrultusunda karar verilmiş oldu.[5]

Mahkeme kararı sonrasında hemen mezarlığın devri için girişimlerde bulunan İstanbul Belediyesi, parça parça satmayı plandı.[6] Hemen bir gün sonra, Ermeni Patrikhanesi'nden sonra Surp Agop Mezarlığı için Beyoğlu Ermeni Kilisesi Mütevelli Heyeti de belediyeye karşı dava açtı.[7]

1. Hukuk Mahkemesi kararına göre, mezarlık belediyenin, garaj, dükkân, bina gibi şeyler de kilise mütevelli heyetinin olacak.[8]

İstanbul Belediyesi, Surp Agop Mezarlığı arsası üzerinde yapılmış olan garaj ve mağazaları da almak için karşı dava açtı. Belediye, mahkemede ayrıca üç sene evvel devrini istediğini ama malikâne nedeniyle bu kadar sürenin geçtiğini ve bu sürede de arazi fiyatlarının düştüğü için zarar ettiğini ve bununşa 20.000 lira olduğunu iddia etti.[9]

Bütün mezarlık alanı 56.000 metrekare olan Surp Agop davasını belediye kazandığı için, arazideki işgaliye ve geçen üç yıllık süreyle ilgili olarak Ermeni cemaati taahhüd ettiği 10.000 lirayı ödemedi.[10]

Beyoğlu Ermeni Kilisesi Mütevelli Heyeti tarafından Surp Agop Mezarlığı'yla ilgili açılan davanın belediye lehine neticelenmesi üzerine, belediye memurları 51.900 metro murabbaı arazinin sınırını belirledi. Bu nedenle caddeye bakan kapılar mühürlendi. Kiliseye 'Gülüstan Kazinosu' ve yanındaki küçük kahve ile Amerikan Garajı akar sağlamak üzere bırakıldı.[11]

---

1 *Cumhuriyet*, 11.10.1933, sf. 2.

2 *Cumhuriyet*, 4.12.1933, sf. 1, 5 ve 5.12.1933, sf. 5.

3 *Cumhuriyet*, 30.5.1934, sf. 2.

4 *Cumhuriyet*, 19.7.1934, sf. 2.

5 *Cumhuriyet*, 27.11.1934, sf. 6.

6 *Cumhuriyet*, 3.12.1934, sf. 2.

7 *Cumhuriyet*, 4.12.1934, sf. 3.

8 *Cumhuriyet*, 18.12.1934, sf. 2.

9 *Cumhuriyet*, 22.1.1935, sf. 2.

10 *Cumhuriyet*, 15.2.1935, sf. 2.

11 *Cumhuriyet*, 18.4.1935, sf. 2.

Oysa Vakıflar Umum Müdürlüğü Hukuk Müşavirliği'nin, İstanbul Cumhuriyet Müddei Umumiliğine (Savcılığına) 27 Mayıs 1938 tarihli başvurusunda Surp Agop Mezarlığı'nın arazisinin ölçüsü 51.981 karemetredir.[1]

İstanbul Belediyesi'nin 29 Aralık 1936 tarih ve 878 sayılı Dâhiliye Vekâletine gönderdiği yazısında, Patrikhane ile sulh yapılmak yönündeki talebini iletti:

Surp Agop Mezarlığı için önce Patrikhane, ardından Ermeni Mütevelli Heyeti dava açtı. Belediye Kanunu'nun 160. maddesine göre, Surp Agop Mezarlığı belediyeye intikal etti. Yüksek makamlarından alınan 31 Temmuz 1936 tarihli tezkere ile Ermeni heyeti ile belediye arasında ihtilafın ortadan kaldırılması için sulh edilmesi tebliği iletildi. Belediye ile evkaf arasındaki ihtilaf için de saylavlardan (mebuslardan) mürekkeb bir heyetin bakması uygun bulundu.[2]

Surp Agop davasının belediye lehine sonuçlanması ve sulh talebinde bulunması sonrasında İstanbul Belediyesi vekilleri, Ermeni Patrikhanesi aleyhine 180.000 liralık tazminat davası açtı.[3]

Karşılıklı davaların sonunda Surp Agop Mezarlığı arazisinin bir kısmının patrikhaneye bırakılmasına karar verildi ve arazinin bölünmesiyle ilgili komisyon çalışmaya başladı.[4]

Belediye Başkanına yolsuzluk davası

Anlaşılan o ki, Ermeni cemaati mezarlığını almak için dava eden ve kazanan İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ, Mayıs 1937'den Nisan 1939'a kadar geçen iki yılda yargılanan sanık konumundadır.

Temyiz Mahkemesi dün [27 Nisan 1938] sabahtan akşama kadar otobüs yolsuzluğu, Surp Agop mezarlığı davaları nedeniyle eski İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ'ı dinledi. İsnad edilen suçlar:

Belediyeye intikal eden Surp Agop Mezarlığı için muhtelif davalar kazanıldığı halde, Ermeni cemaat ile sulh yapılması için Dâhiliye Vekâleti'nden müsaade alınmadan ve sulhname tasdik edilmeden tatbik edilmesidir. Otobüs meselesi ise, otobüs talimatnamesinin meclisten geç geçirilmesidir.[5]

Muhiddin Üstündağ'la ilgili Dâhiliye Vekâleti tarafından yaptırılan tahkikat sonucu hazırlanan raporda ciddi suçlamalar vardır. Dâhiliye Vekâleti Hukuk Müşaviri E. Ergüven, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği 31 Mayıs 1938 tarihli (sayı yok) raporunu özetliyorum:

Teftiş Heyetinin 20 Mayıs 1938 tarih ve 28 sayılı fezlekesi ve merbutları (ekleri) tetkik olundu:

---

1 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 193, dosya gömleği: 325, sıra: 8, sf. 3.

2 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 193, dosya gömleği: 325, sıra: 8, sf. 16-17.

3 *Cumhuriyet*, 5.7.1935, sf. 2.

4 *Cumhuriyet*, 19.5.1937, sf. 2.

5 *Cumhuriyet*, 28.4.1939, sf. 1, 3.

İstanbul Vali ve Belediye Reisi Muhittin Üstündağ hakkında:

1- Kazanılmış 180.000 liralık belediye zararına feragat ettiği ve vazifesini suistimal ettiği için TCK'nın 240. maddesini,

2- Belediye Meclisi, sulh kararını tasdik için Dâhiliye Vekâleti'ne göndermediği için TCK'nın 40. maddesini,

3- 1287,5 metro murabbalık bina arsası ve 1287,5 metro murabbalık diğer yeri mahalli belediye namına tescil ettiğinden TCK'nın 230. maddesini,

4-Ermeni Heyeti Temsiliyesi ile vazifesini ihmal ettiğinden TCK'nın 230. maddesini ihlal etmiştir.

Kanaatımız:

1- Patrik hakkındaki dava takip edilmedi.

2- Belediye meclisince verilen sulh kararının vekâletçe tasdikine sunulmaması içtihad hatasıdır.

3- Sulhla belediye şu veya bu hakkını Ermeni cemaatine vermiştir.

Bir karara raptedilmek üzere evrakın Şûrayı Devlete (Danıştay) gönderilmesine müsaade buyurulması arz edildi.[1]

İkinci raporla, kimlerin yargılanacağı belirlendi. Dâhiliye Vekâleti Hukuk Müşaviri E. Ergüven, Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği 2 Haziran 1938 tarihli (sayı yok) raporunda da, Teftiş Heyetinin 24 Mayıs 1938 tarih ve 9, 22, 18 ve 32 sayılı fezlekesi ve merbutları (ekleri) tetkik olunduktan ve İstanbul vilayeti otobüs meselesinde gayri kanuni işlemleri 15 madde halinde sıralandı. Mevkiinde bulunan İstanbul Vali ve Belediye Reisi Muhittin Üstündağ, eski belediye reis muavinleri Hamit Oskay ve Ekrem Sevencan, Fen İşleri Müdürü Hüsnü Keseroğlu, Belediye Hesap İşleri Müdürü Kemal Tolgay, Varidat Müdürü Neşe Tolgay, Emniyet 6. Şube Müdürü Faik'in yargılanması istendi ve evrakın Şûrayı Devlete (Danıştay) gönderilmesine müsaade buyurulması arz edildi.[2]

Muhiddin Üstündağ sanık olarak mahkemededir. 23 Haziran 1938'de Temyiz 4. Ceza Dairesi, Muhiddin Üstündağ hakkındaki iddiaları ve müdafaayı dinledi.[3]

Muhiddin Üstündağ'a yalnızca sulh işini Dâhiliye Vekâleti'ne sormadan tasdik ettiğinden 50 lira ceza verildi ve bu ceza da tecil edildi.[4]

Oysa Üstündağ hakkında raporlarla ne iddialar ileri sürülmüştü!

Eski vali ve belediye başkanı Muhittin Üstündağ, Dâhiliye Vekâleti'nin açtığı davayı ucuz atlattı, ama aleyhindeki yeni dava başını ağrıtacak niteliktedir.

M. Üstündağ'ın Vilayet Encümenine riyaset eylediği zamana aid olmak üzere 7068 lira bir hakkı huzur almıştır. Bu paranın gayri kanuni verildiği anlaşıldığı için

1 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 193, dosya gömleği: 325, sıra: 8, sf. 40-43.

2 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 193, dosya gömleği: 325, sıra: 8, sf. 28-39.

3 *Cumhuriyet*, 24.6.1939, sf. 9.

4 *Cumhuriyet*, 9.7.1939, sf. 1, 8.

kendisinden istirdadı kararlaştırılmış, eşhas zimmeti hesabına almıştır. Tebligat yapılacak 7068 lira Üstündağ'dan istenecektir.[1]

5.5.1- Vakıflar'dan 'bana verin' itirazı

Surp Agop Mezarlığı, 70 yıldır Ermenilerin ölülerini defnettikleri bir mezarlık. Ama bir kanun, mezarlıktaki yatanların şahitliğine rağmen 'metrûk' saydığı için belediye el koydu, davalara rağmen sonuç değişmedi. Belediye mezarlığı alınca, bu sefer de Vakıflar devreye girdi: "O arazi bizimdir."

Komedi.

Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün Başvekâlete gönderdiği yazısını özetliyorum:

Beyoğlu Şehid Muhtar caddesinde 70/3 ve 70/4 no'lu yerler Bayezid Vakfına ait olup, Ermeniler izinsiz olarak 70 küsur senedir ölü defnetti. Asıl sahibi Vakıflar İdaresi iken İstanbul Belediyesi müdahale etti. Belediye ile Ermeni Patrikhanesi arasındaki davaya o zaman iştirak edilmedi, bir sürü ihtilaflara bir yenisinin daha ilavede acele edilmemesine karar verildi. Belediye namına yapılan fuzuli bir tasarruftur, asıl yerin sahibi Vakıflar İdaresidir.[2]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekâlete gönderdiği 30 Nisan 1938 tarih ve 3890/3-2-7 no'lu yazısında, ihtilafın mahkemelerle senelerce uzamasına meydan vermemek için, Belediye ile Evkaf arasındaki bu sorunun hallinin hakeme havale edilmek suretiyle tahkim yoluyla halli muvafık olacağı bildirildi.[3]

Vakıflar Umum Müdürü, başvurusunu tekrar etti.

Vakıflar Başvekâlet'e gönderdiği (tarih yok) 12660 no'lu yazısında, 3 Mayıs 1938 tarihli emirlerin karşılığı olduğunu belirterek, 50.694 metre kare Surp Agop Mezarlığı'nın Vakıflar'a ait olduğu iddiasını tekrarladı.[4]

Vakıflar Umum Müdürlüğü Hukuk Müşavirliği, 27 Mayıs 1938 tarihli (sayı yok) yazısıyla, İstanbul Asliye Birinci Ceza Mahkemesi'nin 16 Mayıs 1938 tarih ve 938-1671 no'lu müzakeresine cevaben İstanbul Cumhuriyet Müddei Umumiliğine başvurdu.[5] Vakıflar Umum Müdürlüğü iddiasını tekrarladı ve mezarlığın kendilerine verilmesini istedi.

Başvekâlet, Dâhiliye Vekâleti, Vakıflar Umum Müdürlüğü, İstanbul Belediyesi arasından yapılan yazışmaların sonunda, Surp Agop Mezarlığı, yatan Ermenilerin

1 *Cumhuriyet*, 20.7.1939, sf. 2.

2 Vakıflar Umum Müdürülüğü'nün Başvekâlet'e gönderdiği tarihsiz ve 6462/50 no'lu yazısı. Yazılışlerine sevk tarihi: 21.4.1938, aktaran, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 193, dosya gömleği: 325, sıra: 8, sf. 10-13

3 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 193, dosya gömleği: 325, sıra: 8, sf. 6-7.

4 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 193, dosya gömleği: 323, sıra: 8, sf. 1-2.

5 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 193, dosya gömleği: 325, sıra: 8, sf. 3-4

sahipliği ve şahitliği yetmedi, Vakıflar Umum Müdürlüğü'nün talebine rağmen sonuç değişmedi ve İstanbul Belediyesi'nin oldu.

5.5.2- Vehbi Koç: Mezarlığı 250 bine aldım

İstanbul Belediyesi'ne geçtikten sonra arsa alanlardan Vehbi Koç, Surp Agop Mezarlığı arsasını satın alma ve Divan Oteli'ni yapmanın hikâyesini yazdı; bu kısmı özetliyorum:

Bugünkü Divan Oteli'nden başlayarak Harbiye'ye kadar olan kısım Surp Agop Mezarlığı idi. Belediye bunları satmaya karar vermiş, açık arttırmaya çıkardı. Divan'ın şimdi bulunduğu yer köşe başıydı, 130.000 liraya satıldı, öteki arsalar da 80.000 liraya alıcı buldu. Sonradan aklımız başımıza geldi 130.000 liraya alan Tatari'lerden 250.000 liraya ben aldım. Niyetim altını otomobil mağazası ve üstünü de apartman yapmaktı. Tam o sıra Hilton işe başladı. Bunun üzerine biz de otel yapmaya karar verdik. 1956 Ocak ayında Divan Oteli'ni açtık. İsmi de 22 yazarın bulunduğu jüri tarafından seçildi.

Belediye Divan Oteli için 5 kat izin vermişti. CHP'li olmam nedeniyle iki yıl uğraşmam sonunda 7 kat için izin verildi. İzin katı sonrasında dedikodu başladı. Başbakana rüşvet verdiğime kadar gitti. Güya İş Bankası'nda 50 milyon lira mevduatım varmış ve bu paraları çekeceğim tehdidinde bulunmuşum filan gibi. CHP'li olduğum için 1958'e kadar işlerimi etkileyen zorluklar baskılar yaşadım.[1]

Bu, Vehbi Koç'un Ermeni mezarlığına bir otel hikâyesidir.

Acaba Vehbi Koç, Müslüman mezarlığına otel yapabilir miydi?

Acaba İstanbul Belediyesi, mezarlık Müslümanların olsaydı satabilir miydi?

5.6- Agit Ağa işgalindeki Ahtamar'ın Hazine'ye tescili

Van'da, Muş'ta Ermeniler sürüldükten sonra kalan mallar yörenin egemeni ağalar tarafından yağmalandı. Hatta Agit Ağa, yıllardır işgal ettiği Ahtamar'ın tapusunu bile almak için uğraştı.

Yıllar sonra ortaya çıktı ki, kilise tapusunu alan dahi olmuş!

Van'ın Gevaş (Vastan) kazasına bağlı Dokuzağaç köyü doğumlu Mehmet Feyyat, 1957 yılında savcı olarak göreve başladı. Çerkezköy Savcısı iken çalışmalarıyla dikkat çeken ve 'Yılın Hukukçusu' seçilen Mehmet Feyyat, 1973-1977 döneminde İstanbul CHP senatörüdür. 12 Eylül 1980 sonrasında avukatlık yapan emekli savcı

1 Vehbi Koç, *Hayat Hikayem*, Çeltüt Matbaacılık San. Ve Tic. AŞ, 4. basım, İstanbul-1983, sf. 91-92, 137.

Mehmet Feyyat'ın hayat hikâyesi '*Savları, Gözlemleri ve Mücadeleleriyle 88 Yılın Öyküsü Halkın Savcısı*' ismiyle kitaplaştırıldı.[1]

Kendisine etnik kimliğinden dolayı 'Kurmanç Mehmet Feyyat'[2] dendiğini belirten Mehmet Feyyat, anılarında Van'da Ermeni mülklerinin nasıl talan edildiğine de yer verdi. Kendilerine ait tarlanın da Ermenilerden kalan mülklerden olduğunu ifade eden Mehmet Feyyat'ın anlatımını alıntılar tırnak içinde özetliyorum:

> "Ermenilerden kalan araziler Hazine tarafından parça parça satışa çıkarılmıştı. Ben bebekken babam 1926'larda, şu anki arazimizi Hazine'den satın almış. Herkes mahalli feodaller, beyler, şeyhler ve seyitler alay edermiş babamla, 'Hazine'ye ait araziye para verilir mi, zapt et gitsin' diye. Zaman geldi bu araziler zor kullanarak elde edenlerin üzerlerinde kaldı. 1940'lardan sonra da, bu arazileri alan herkes, 'Babamdan kalmıştır' diye, rüşvetle adlarına tescil etti.
>
> 'O yörede hazineye kalmış ve sahibi belli olmayan gayrimenkullere babamdan başka para verip de satın alan bir başkası yok, varsa da çok nadirdir. Topraklar ya zapt edilmiştir ya da mahkeme kararıyla tescil edilmiştir. İkisi de yanlıştır. Kimsenin babasından kalmamıştır, Ermeni'den kalmadır bu taşınmaz varlıklar.' Biz bugüne kadar hiçbir faydasını görmedik topraklarımızın."[3]

Mehmet Feyyat anılarında anlatımını, Van'daki Ermenilerin mülkleri hakkında bilgi verirken Ahtamar adasının Hazine adına kaydının nasıl yapıldığıyla sürdürdü. Mehmet Feyyat'ın Ahtamar adasıyla ilgili daha önceki anlatımlarına kitapta aynen yer verildi:

> "1952 yılına kadar Akdamar (yani Ahtamar) adası sahipsiz kaldı, İşkirtli Agit Ağa tarafından kullanıldı.
>
> 1950'lerde Akdamar adasında koyun otlatan Van'ın Gevaş ilçesi İşkirt Köyü sakini Agit Ağa, koyunlarını sandallarla adaya taşıyordu. Mevcut kiliseye de otlarını yığıyordu. Bunu 1950'lerde Musa Anter'in çıkardığı 'Diclenin Sesi' adlı haftalık gazetede yazdım. Aradan 54 yıl geçti. Yine bu konuyu gündeme getirme gereği hissettim.
>
> Uzun yıllar Agit Ağa adada koyunlarını otlatmaya devam etti. Medeni Kanunun 639. maddesi gereğince zilyetlik davası açarak adayı kendi adına tapuya geçirmeye karar verdi ve mahkemelere başvurdu.
>
> Ben o zaman hukuk fakültesi öğrencisiydim, bu sorunun üzerine gittik. Akdamar adası, Tapu Kadastro Genel Müdürü Mümtaz Tarhan'ın ilgisi ve ağabeyim tapu memuru İhsan Feyyat aracılığıyla hazineye intikal ettirildi. Mümtaz Tarhan, daha sonra Demokrat Parti milletvekilliği de yaptı.
>
> Adanın Hazine'ye devri sağlandı, ama o zaman Ermenilerden kalan taşınmaz mallar yörenin hatırı sayılır aileleri adına kaydettirildi. Bugün mirasçılar da o arazileri halen kullanıyor.

1 Mehmet Feyyat, *Savları, Gözlemleri ve Mücadeleleriyle 88 Yılın Öyküsü Halkın Savcısı*, Yayına Hazırlayan: Vecdi Çıracıoğlu, Scala Yayıncılık, 2012.

2 Mehmet Feyyat, age, sf. 129.

3 Mehmet Feyyat, age, sf. 20-21.

Ermenilerin gitmesinden sonra kiliseler özel idare ve şahsa ait taşınmaz mallar da hazineye devredildi.

Ermenilere ait diğer taşınmazlar yörenin varlıklı aileleri adına tescil edildi. Çok azı ihale ve satış suretiyle olmak üzere kahir çoğu uyduruk kararlarla tescil edilmiştir.

Benim de babam Hacı Feyyat, 1926'da ihale yoluyla 600 dönüme yakın arazi satın almış ve halen mirasçıları tarafından kullanılıyor."[1]

Ahtamar, Agit Ağa'nın elinden kurtarılırsa da, işgalden tam olarak kurtarılamaz!

Ahtamar'a kadar eli uzanan Agit Ağa birçok Ermeni mülkünün kaydını üzerine yaptırmış olmalı.

Kinyas Ağa da Ermeni arazisine el koydu

Mehmet Feyyat, Van'daki ağaların elindeki toprağın bir kısmını Ermenilerden kalan mülklerin oluşturduğuna bizzat şahittir. Kitapta adı verilerek mülkünün geçmişi hakkında bilgi verilen kişi 1965-1980 dönemi Van mebusu olan Kinyas Kartal'dır.[2]

Mehmet Feyyat'ın anlatımını özetleyerek, alıntıları tırnak içinde aktarıyorum:

"Van'da Ermenilerden kalan Hazine arazileri hep talan edildi mahkeme kararıyla. Herkes babamdan dedemden kalmadır diye tapu etti. Kinyas Kartal'ın sülalesi de 1920'lerden sonra göç etmiş, Van'a Rusya'dan. Rusya'daki Kürtlerden, Kinyas Kartal sülalesi Bürükan Aşiretindendir, bir kısmı da Kars'a göç etmiştir. 1950'lerde Kinyas Kartal, zilyetinde olan kullandığı arazileri mahkemeye verdi ve dedemden kalmadır diye tapu etti. Van'da Kinyas Bey Anadolu Kulübünde oturuyor, eski bakanlarla, Ferit Melen ve arkadaşları orada. Bütün malları Kinyas Beyin üzerine tapu eden hâkim de yanı başında oturuyor. Sataşmak için Kinyas Kartal'a hitabe, 'Ne zaman Van Gölündeki balıkları ihaleye vereceksin' dedim. Şaşırdı, 'Ne ihalesi yahu?' dedi. 'E Van Gölü senin üzerine tapulu değil mi? Balıklara kadar senin' diye konuşmaya devam ettim. Kinyas Kartal yine başladı, 'İstanbullular seni başımıza bela gönderiyorlar' diye konuştu. Yanlarına oturdum. 'Van Gölü'ndeki Çarpanak Adası sizin üzerinize tapulu değil mi, Van'da bu kadar toprak?.. Siz kaçta geldiniz Van'a? 1920'de. Mahkemede ne demişsin? Dedemden kalma!.. Yahu Allah'tan kork, orası hep Ermeni malı. Deden Ermeni değil. Ya Ermeniliği kabul edeceksin, o tapuların sağlam olabilmesi için ya da yalancı şahitliği' diye konuştum. Dedi ki, 'Ben Ermeniliği kabul etmem, yalancı şahitliği kabul ederim...' Biraz sessizlik oldu. Sözü gene alıp taşı gediğine koydum: 'Sende değil, sana o tapuyu veren hâkimde kabahat!..' Emekli hâkim hemen yerinden kalkıp gitti."[3]

1 Mehmet Feyyat, age, sf. 21-23.

2 *TBMM Albümü 1920-1991*, TBMM Genel Sekreterliği Yayınları NO: 1, Ankara-1994, sf. 345.

3 Mehmet Feyyat, age, sf. 231-232.

13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu gereği Hazine'nin el koyduğu Ermenilerin geride kalan mülkünün yağmalanması sonrasında tapulandırmaya 1920'ler sonunda başlandı ve Mehmet Feyyat'ın anlatımına göre 1950'lerde yoğunlaştı.

Hüsamettin Ağa'dan miras 'Yedi Kilise'

Anadolu Ermenilerinin tümünü 'hasım' ilân eden 24 Nisan 1915 tarihli imha telgrafından sonra mülkün yağması 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'yla yapıldı.

Tasfiye Kanunu'nun 2'nci maddesinde, kilisenin dâhil olduğu vakıf mallarının Hazine-i Evkaf'a ve diğer taşınmaz malların Hazine-i Maliye namına kaydının yapılması ve ardından satılması emredildi.

Bu kanuni emrin ne kadarının gerçekleştiğini Tasfiye Komisyonu (Tasfiye Kanunu 6'ncı madde) esas ve cari defterlerinde bulmak mümkünse de, bugüne kadar bu defterlerin tek satırı gün yüzüne çıkmadı ya da çıkarılmadı.

Ermeni vakıf mallarının Evkaf adına kaydedilmesi ve sonrasındaki yağmada kilisenin dâhil özel şahısa tapulandırıldığı ortaya çıktı.

Van'ın Yukarı Bakraçlı köyünde bulunan ve 'Yedi Kilise' olarak bilinen kilisenin restorasyon işlemleri için yapılan araştırmanın sonucunda ortaya çıktı ki, kilise dâhil arazinin tapusu Hüsamettin Ağa'ya aittir.

Nitekim Hüsamettin Ağa'nın torunu gazeteci Fatih Altaylı, kilisenin dedesinden miras kaldığını ve istenmesi halinde satabileceğini belirterek, konuşmasını şöyle sürdürdü:

> "Kilisenin tapusu bende. Dedeme aitti orası. Dedemden babama kaldı, babam ölünce de bana kaldı. 40-50 yıl önce dedem oradaki kiliseleri tamir ettirmişti yıkılmasın diye. Bir daha kimse ellemedi, öylece kaldı. Köy de bize ait. Ama ne gidiyorum ne görüyorum, haberim yok. Van'a uzun süredir gitmedim. Bu olaydan da sizin sayenizde haberim oldu.
>
> Restorasyon için yasal prosedür neyse ona uyarım. Bunun için beni ne kimse aradı, ne de bir şey sordu. Haberim yok, hiçbir şeyden. Ne gerekiyorsa izin veririz. Satın diyorlarsa satarız. Yani ne istiyorlarsa onu yaparız. Kilise orda duruyor, ben ne yapacağım kiliseyi. Yani kiliseyi tamir edecek param da yok benim. Yapsınlar dursun orada."[1]

Sormazlar mı, kilise nasıl mülkün oldu ve satıyorsun?

Vicdanın bu kadar mı kör?

1 Sümeyra Tansel, *Taraf*, 22.9.2012, aktaran, http://www.taraf.com.tr/haber/ne-olacak-fatih-in-kilisesinin-bu-hali.htm ve http://akunq.net/tr/?p=18558

1914-1915'lerde askerini Alman generale ve maliyesini Alman markına teslim eden İttihatçı hükümetin ekonomi politiğinin temel unsurlarından biriydi, 'öteki'nin mülkünün tasfiyesi.

1915'ten bugüne yaşanan yağma da bunu yeterince ortaya koymaktadır.

Hıristiyanlığın kutsal mekânı kilisenin de herhangi bir mülkten sayılması ve ona göre bir kişi adına tapulandırılması, yaşanan vahşetin boyutunu yeterince ortaya koymaktadır.

6. BÖLÜM

Tapulandırma ve evrakı imha

Mülkiyetin sahipliğiyle ilgili 1915'lerden beri yaşanmakta olan fiili durumun hukuki sürecinin tamamlanması, mülkiyetin 'yeni sahibine' kayıt edilmesiyle ve tapu senedi verilmesiyle sağlanacağı için hükümet, mülkiyeti tapulandırmaya da özel bir önem verdi. Çünkü genel olarak mülklerin tapusu, hatta kullanıcı üzerine yazılı bir kaydı dahi bulunmamaktadır.

Tapu kaydının olmadığı gibi zaman zaman da tapu dairelerinde çıkan yangınlar, mülklerin geçmişteki kaydını yok ettiği için elinde mevcut bir vesika bulundurana tapulandırmayı kolaylaştıran bir yönünün olduğunu da hatırlamak lazımdır.

1924'lerde tapu dairelerinde yangınlar o kadar çok yaşanıyor olmalı ki, 'vaka-i adiyeden' olarak değerlendirildi. Denizli'nin Çal kazasında vergi ve tapu kayıtlarının yanması, Denizli Mebusu Yusuf ve Necip Ali tarafından bir soru önergesiyle 5 Nisan 1924'te Meclis gündemine taşındı.[1]

Tapu kayıtlarının korunması yangın önergesinden iki yıl sonra yine meclis gündemindedir. Aydın Mebusu Mithat, 7 Temmuz 1926'da Aydın ili tapu kayıtlarının kopyalarının alınarak asıllarının Hazine-i Evrak'a iadesi ve Aydın'da bulunduğu müddetçe yangından korunması talebini içeren önergesini Meclis Başkanlığı'na verdi.[2]

Tapu kayıtlarının yanması sonraki yıllarda da devam etti.

Anadolu'da 1960'lı ve 1970'li yıllarda pek çok yerde olduğu gibi, memleketim Malatya-Hekimhan-Hasançelebi'ye kadastro gelmeden 10-15 yıl önce nüfus ve tapu kayıtlarının bulunduğu binada yangın çıktı.

1 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya no: 6357, yer no: 6.37..15.

2 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya no: 6701, yer no: 8.46..2.

1920'lerin sonunda tapulandırmaya yönelik kanuni düzenlemenin ardından 1930'lu yılların ilk yarısında uygulamaya hız verildi. Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'nün Başvekalet'e gönderdiği 17 Mart 1937 tarih ve 118/109/757 no'lu yazısına göre, 1932-1936 döneminde İskân Dairelerinden Tapu Dairelerine 745.686 dosya gönderildi, bunun 684.202'sinin tapu kaydı yapıldı ve geriye 61.484 gayrimenkul kaldı.[1]

Osmanlı dönemi tapu kayıtları bile millî güvenliğin konusu olarak değerlendirildi.

Osmanlı tapu arşivlerinin bilgisayar ortamına alınıp devlet arşivlerine devri projesiyle ilgili fikri sorulan Millî Güvenlik Kurulu'ndan 'Tapu Kadastro'da muhafaza edin ve kullanıma sınırlı açın' uyarısı geldi.

MGK Seferberlik ve Savaş Hazırlıkları Planlama Daire Başkanı Tuğgeneral Tayyar Elmas, 26 Ağustos 2005 tarihinde gönderdiği yazıda, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nü, "Buralardaki bilgiler asılsız soykırım ve Osmanlı Vakıfları mülkiyet iddiaları gibi konularda istismara yol açabilir" şeklinde uyardı. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü ise itiraf gibi açıklamada bulundu, "MGK yazışmaları rutin."[2]

Benzer resmî uyarılar önce de yapıldı; MGK ilgili daire başkanından beş yıl önce bizzat Devlet Bakanı Prof. Dr. Şuayip Üşenmez, 29 Haziran 2001 tarih ve 2001/7 no'lu genelgesiyle özellikle 1924 öncesi tapu kaydının verilmemesi konusunda valisinden kaymakamına, tapu müdür ve memurlarına kadar bütün kademe memurları uyardı.[3]

Tapu kayıtlarının ortaya çıkarılmak istenmemesi, 'bilinmesi istenilmeyen ve gizlenmek istenilen' bir şeylerin olduğunu ortaya koymaktadır; yoksa Osmanlı'nın tapu kaydı, millî güvenliğin konusu olabilir mi?

Peki, T.C. Devlet Bakanı Prof. Dr. Şuayip Üşenmez ile MGK Seferberlik ve Savaş Hazırlıkları Planlama Daire Başkanı Tuğgeneral Tayyar Elmas neyin bilinmesini neden istemiyor?

Bilinmesi istenmeyen tapu kaydıyla ilgili kanuni düzenleme, 1920'li yıllar sonunda yoğunlaştı. 1915'ten itibaren dağıtılan ve satılan gayrimenkulün tapuya kaydı hakkında yürürlüğe konulan kanunlarla ilgili hükümler aşağıdadır:

1- 1914'ten itibaren yol ve meydan açılması için binası kamulaştırılan kişiye, emvâl-i metrûkeden gayrimenkul verilecek ve adına tapusu da hazırlanacaktır. (29 Mayıs 1926 tarih ve 862 no'lu kanunu, madde 1)

2- Mübadilin elindeki teffiz vesikası karşılığında tapu senedi verilecektir. (24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunu, madde 1)

---

1 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 123, dosya gömleği: 879, sıra: 6.

2 *Hürriyet*, 19.9.2006, sf. 1, 24; *Hürriyet*, 26.9.2006.

3 http://haritapu.org/1/genelgeler/2001_7.htm. ve http://www.milliemlâk.org/cmevzuat/detay/886/

3- Mübadil ve gayrimübadil, muhacir, mülteci ve aşiret efradına, harikzedelere verilen muvakkat tasarruf vesikaları karşılığında, birinci derecede ipotekli tapu senedi verilecektir. (24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanun, madde 2)

4- Tapuda kaydı bulunan damı olan yerler, bağ ve bahçe veya arsayı 15 yıldır ve diğer araziyi 10 yıldır tasarrufunda bulunduran zilyedi namına tapu senedi verilecektir. (2 Haziran 1929 tarihli ve 1515 no'lu kanun, madde 1)

5- Tapuda kaydı bulunan gayrimenkulü aralıksız olarak 10 sene süreyle mülkiyetinde bulundurana, haklı sebep olmadıkça itiraz edilemeyecektir. (17 Şubat 1926 tarih ve 743 no'lu Medeni Kanun, madde 638)

6- Tapuda kaydı bulunmayan gayrimenkulü 20 yıldır aralıksız mülkiyeti olarak kullanan kişi adına tapu kaydı yapılacaktır. (743 no'lu Medeni Kanun, madde 639/1)

7- Tapu sicilinde kaydı anlaşılamayan veya sahibi 20 sene önce vefat ettiği için gaipliğine karar verilmiş kişi adına kayıtlı gayrimenkulü, 20 yıldır kullanan adına tapuya kayıt edilecektir. (743 no'lu Medeni Kanun, madde 639/2)

8- Devletin tasarrufunda ve mülkiyetinde olan araziyi işgal eden kişiye, yasada öngörülen toprak verilecek ve adına tescil edilecektir. (22 Aralık 1934 tarih ve 2644 no'lu Tapu Kanunu, madde 6/1 ve 6/2)

Tapu Kanunu'nda 6'ncı maddedeki, devletin tasarruf ve mülkiyetindeki arazinin kullanan adına tapulandırılması hükmü, Kadastro Kanunu'nda da yer aldı. (15 Aralık 1934 tarih ve 2613 no'lu Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/G)

9- Gayrimenkulün kayıtlı olup olmadığına veya müruru zamanın aşılıp aşılmadığına bakmadan gayrimenkulün tasarruf hakkını satın alan veya mülk edilen vesikalarla, bilirkişi sözleriyle anlaşılan kişi adına kaydı yapılacaktır. (2613 no'lu Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/E)

10- Mirasçısı olmayan gayrimenkuller, o bölgedeki Kadastro Komisyonu tarafından devlet adına kayıt edilecektir. (2613 no'lu Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/F)

11- Köylerdeki metrûk yani vakfa ait Hıristiyan mezarlıklar köyün şahsiyeti namına tescil edilecektir. (2644 no'lu Tapu Kanunu, madde 24)

1920'lerin ikinci yarısında bu kanun ve ilgili madde hükümlerine göre, dağıtılan, satılan ve yağmalanan gayrimenkuller 'yeni sahipleri veya kullanıcıları' adına tapuya kayıt edildi. Böylece mülkün transferi süreci de tamamlanmış oldu.

6.1- 'Mülkün yüzde 70-80'i kayıtsız'

Emvâl-i metrûke transferinin yoğunlukla yaşandığı 1920'lerde, mevcut gayrimenkulün yüzde 70-80'inin tapu senedi yoktur. Yani 100 gayrimenkulden 70-80

tanesi kayıtsızdır, sahibi vardır, ama devlette kaydı yoktur. Bu durum, bizzat Başvekil İsmet tarafından 1926 Haziran ayında açıklandı.

'Tapu Daireleri Haricinde Elden Ele Geçen Emvâli Gayrimenkûlenin Tapu Senedine Raptı Hakkında Kanun Layihası (1/963)' gündeme alındı[1] ve 1 Haziran 1926 tarihli zaptın sonunda tasarıyla ilgili encümenlerin ve Başvekil'in mazbataları vardır.

Başvekil İsmet imzalı ve 15 Mayıs 1926 tarihli tasarının gerekçesinde, aynen şu değerlendirme yapıldı:

> "Senetsiz tasarruf yüzünden ahali arasında pek çok ihtilafat ve münazaat (ağız atışması ve çekişme) hadis olmakta olduğu halde bazı ahvalde bilâsenet (senetsiz) tasarruf olunan yerlerin tapu senedine raptına kavanin ve nizamatı mevzuanın müsait olmamasından naşi (sebebiyle) ihtilafat ve münazaatı vakıa izale edilememektedir.
>
> Gerçi esbabı selâsei tasarrufiyeden birine müsteniden on sene ve daha ziyade bilânizam (düzensiz) tasarruf olunduğu sabit olduğu arazi için velev sahibi evveli namına senede merbut olsa (senedi bulunsa) bile tapu idarelerinin tensikat ve teşkilatına dair 17 Temmuz 1323 tarihli Nizamnanemin 19'uncu bendi mucibince mutasarrufları (tasarruf eden) namına tapu senedi ita kılınmakta (verilmekte)...
>
> Türkiye'de senetsiz tasarrufatın yüzde yetmiş, seksen (yüzde 70, 80) raddesine baliğ olmakta bulunduğu anlaşılmaktadır... on sene ve daha ziyade tasarruf olunduğu indettahakkuk sabit olduğu halde zilyetleri namına tapu senedine raptı muvafıkı hal ve maslahat görülerek birinci madde ona göre tertip edilmiştir. Senetsiz tasarrufun men'i... on sene ve daha ziyade temellük ve tasarruf olunduğu veyahut müddeti temellük ve tasarruf on seneye baliğ olmamakla beraber tasarrufun nizadan arî bulunduğu (kavgasız, çekişmesiz) tahakkuk eyleyen yerlerin dahi zilyetleri namına senede raptını teminen ikinci madde tanzim edilmiştir."[2]

Başvekil İsmet, layihayı BMM'ye gönderdiği yazısında, gayrimenkulleri kayda geçirmenin gerekçesini anlatırken, şunları ifade etti:

1- Senetsiz tasarruf yüzünden pek çok sorunlar yaşanıyor.

2- Senetsiz tasarruf olunan yerlerde tapu senedi verilmesiyle ilgili mevzuat yetersizdir.

3- 17 Temmuz 1323 (30 Temmuz 1907) tarihli Nizamnamenin 19'uncu maddesine göre, bir araziyi 10 sene ve daha fazla süreyle kullanan adına tapu senedi verilir, hatta önceki sahibi adına tapu senedi bulunsa dahi.

4- Türkiye'de kullanılan gayrimenkulün yüzde 70 ve 80'i senetsiz yani kaydı yoktur.

5- 10 sene ve daha ziyade tasarruf ettiğinin sabit olması halinde o kişiye tasarruf senedi verileceği, 1'inci maddede düzenlendi.

---

1 *TBMM ZC*, II/25-17 Mayıs ve 24 Mayıs 1926, sf. 191, 455.

2 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no'lu mazbata sf. 50-52.

6- 10 senedir kavgasız ve çekişmesiz tasarruf edilen yerin zilyedi namına tapu senedi verileceği 2'nci maddede yer aldı.

Gerekçesi böyle açıklanan layihanın 1. maddesi şöyle düzenlenmiştir:

> "Madde 1- Tapu senedine merbut ve kaydı mevcut olduğu halde tapu daireleri haricinde bey'i (satması) ve ferağ (devir) ve taksim ve intikal gibi bir sebeple elden geçmiş yerlerden zilyetlerinin müddeti temellük ve tasarrufları 10 seneye baliğ olduğu indettahkik (araştırma sonunda) anlaşılan emvâli gayrimenkûle için malik ve mutasarrıfları namlarına tapu senedi verilir."

Buna göre, gayrimenkulü 10 senedir kullandığı anlaşılan kişi adına tapu senedi verilecektir. Böylece o gayrimenkulün de devlette bir kaydı olacaktır.

Gayrimenkulü kullanım süresi 10 sene olduğu veya olmadığı haline göre zilyede tapu senedi verilmesi 2'nci maddede düzenlendi:

> "Madde 2- Esasen tapu senedine merbut ve kaydı olmayan emvâli gayrimenkûleden birinci maddede gösterilen eshaptan dolayı elden geçip de zilyetlerinin müddeti temellük ve tasarrufu on seneye baliğ olduğu veyahut müddeti temellük ve tasarruf on seneye baliğ olmamakla beraber hudut ve tasarruf ihtilafından âri bulunduğu tahakkuk edenler için dahi zilyetleri namına tapu senedi ita kılınır."

2'nci maddeyle, gayrimenkulün 10 yıldan az bir süredir dahi ihtilaf yaşamadan kullanılması halinde de zilyede tapu senedinin verilmesi öngörülmüştür.

Toplam 6 madde olan tasarı kanunlaşamadı.

Tasarı, 10 ay sonrasında Başvekil İsmet'in 13.4.1927 tarihli tezkeresiyle hükümete iade edildi.[1]

Emvâl-i metrûkeyle ilgili bir sorun yaşandığı değerlendirmesinin ardından zaten yüzde 70-80'in senetsiz olduğu tespiti yapıldı ve bir biçimde 10 yıl ve daha az bir süre kullanana tapu senedi verilmek istendi, ama daha sonra hükümet tarafından tasarı geri çekildi.

Tasarı hazırlanırken mutlaka arazi mülkiyetinin durumu ve yaşanılan sorunlar birlikte değerlendirildiği halde, 10 ayda ne olduysa hükümet karar değişikliğine gitti, tasarıyı geri çekti ve kanunlaşmasını istemedi.

Arazilerin kayıtlı hale getirilmesi bir yıl sonra yine gündeme geldi. 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 kanunla gayrimenkullerin tapu kaydının yapılması için yeni hükümler getirildi.

20 milyon tapusuz

Başvekil İsmet'in senetsiz tasarrufun yüzde 70-80 tespitini yaptıktan üç yıl sonrasında durumun pek de değişmediği anlaşılıyor. Kadastro kanunu olmadığı

1 *TBMM ZC*, II/31-14.4.1927, sf. 144-145.

için hükümetin 'senetsiz tasarruf' edinmeyi düzenlemeyle ilgili Şûra-yı Devlet'e (Danıştay) gönderilen nizamnamede belirtildiğine göre, 1929 yılında 20 milyon parça tapusuz arazi bulunmaktadır.[1]

Sürgün ve mübadele edilenlerden kalan gayrimenkullerin tespiti ve kaydı sorunu yaşanıyor olacak ki, 1930'lu yıllarda Maliye Vekâleti Millî Emlâk Müdürlüğü, Hazine'de olmayıp özel kişilerde olan emvâli gayrimenkullerle ilgili yaptığı açıklamada, ihbarda bulunacakları ödüllendireceğini açıkladı.

Millî Emlâk Müdürlüğü'nün 'Hazinenin Gizli Kalmış Hak ve Menfaatlerini İhbar Edenlere İkramiye Verilmesine Dair Olan 1905 Sayılı Kanun'la ilgili 10.1.1932 tarih ve 321 sıra no'lu ve 80/8600 no'lu açıklaması şöyle:

> "Kanunu Medenînin umumî hükümlerine ve tasfiye ve emvâli metrûke kanunlarına yahut muahedeler ahkâmına göre Devlete intikal etmesi lâzım geldiği veya muayyen hak sahiplerine tefviz veya tezi [tevzi] edilmek (satmak ve dağıtmak) üzere Devlet emrine mevdu olması (emanet edilmesi) icabettiği halde Hükûmetin ıttılâı (öğrenmesi) ve takibi haricinde mektum (gizli) kalmış menkul, gayrimenkul her nevi emval ile bu emvâlin intifa hakları (gelirinden faydalanma) veyahut yine Devlete ait olması lâzım gelen senede merbut ipotekli ve ipoteksiz alacaklar, bankalar ve mümasil müessesattaki mevduat, emanet, esham ve tahvilât ve sigortalardan olan matlubatı (alacağı) usulen ihbar edenlere sureti yukarıya çıkarılan 1905 numaralı Kanun hükmüne tevfikan ikramiye verilir."[2]

1915'lerden, 1920'lerden 1932'ye gelindiği halde, devlet gayrimenkuller hakkında gerekli bilgilenmeyi ve kayıt düzenini sağlayamamış olmalı ki, Millî Emlâk Müdürlüğü, devlete ait olması gerekirken halen başkaları tarafından kullanılan gayrimenkuller hakkında ihbar yapılmasını teşvik etmek gayretindedir.

Ayrıca bu tebliğden iki hafta önce 26.12.1931'de kabul edilen 1905 no'lu 'Menkul ve Gayrimenkul Emval İle Bunların İntifa Haklarının ve Daimi Vergilerin Mektumlarını Haber Verenlere Verilecek İkramiye Hakkında Kanun'un 1'inci maddesinde kalem kalem verilecek ikramiyenin neler olacağı belirlenmiştir.[3]

1'inci maddede, 5000 liradan, 100.000 lirayı aşacak şekilde 5 gruplandırma yapılan emvâl menkûle yüzde 30-7,5 ve gayrimenkûle yüzde 20-7,5 arasında değişen oranlarda ikramiye verilmesi öngörüldü.

Gayrimenkullerin kayıt durumu ve yazılması zaman zaman mecliste tartışma konusu oldu.

1926-1927 yılı Tapu Müdüriyeti Umumiyesi Bütçesi görüşmelerinde Karesi Mebusu Vehbi, Ankara'da yapılan tahrir üzerinde durdu ve bunun vergi yani gelir sağlamak için yapıldığını öne sürdü. Maliye Vekili Hasan (Trabzon) da, Vehbi'nin kendi evinin de yazıldığını hatırlatması üzerine, tapu ile kadastronun karıştırıldı-

1 *Cumhuriyet*, 16.9.1929, sf. 2.

2 http://www.milliemlâk.gov.tr/_mevzuat/_genel tebligler/GenelTeblig321.htm

3 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 13, sf. 40, aktaran, http://www.hukuki.net/kanun/1905.13.text.asp

ğını ve kadastro çalışmalarını iki senedir sürdüğünü, bunun 50 sene daha sürebileceğini belirterek, layihala ilgili çalışmanın devam ettiğini ve tasarının Mösyö Hekte'ye gönderildiğini ifade etti.[1]

Kimin olduğu bilinmeyen araziler

1927-1928 yılı Tapu ve Kadastro Müdüriyeti Umumi Bütçesi görüşmelerinde arazinin yazılması yani tapu işleminden önce senetli hale getirilmesi üzerinde duruldu; Kastamonu Mebusu Ali Azmi bu önemli konuyu gündeme getirdi ve senetsiz tasarrufatın senede raptının yapılmasının zorunluluğunu beyan etmesi üzerine Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik'in yanıtı, "İmkânı olanı yaparız efendim. Senetsiz tasarrufatın senede raptı düşünülecek meseledir. Doğrudan doğruya idari bir kararla olacak bir şey değildir" kısa ve özlü oldu.[2]

1928-1929 yılı Tapu ve Kadastro Müdüriyeti Umumiyesi Bütçesi görüşmelerinde, tartışılan konu, arazilerin kaydı meselesidir.[3]

Gaziantep Mebusu Reşit söz aldı, 50-69 seneden beri kime ait olduğu bilinmeyen arazinin bulunduğunu belirterek, bir an önce tahrir yapılmasını (kaydedilmesini) önerdi.

Giresun Mebusu Tahir de, kadastro yapılmasının üzerinde durarak, "Malumu âlinizdir ki, milletin hukukunu temin edecek olan kuyuttur (kayıttır). Tapuların kaydı, bu eldeki kayıt defterlerinden bulunacaktır. Defterler olmayınca hukuk temin olunamıyor. Meselâ defterler yanıyor, kayboluyor. Yahut şunun bunun eline geçiyor... bu defterler bir usule ve nizama konulmaya muhtaçtır" değerlendirmesini yaptı.

Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü (İzmir) ise, yıllardır çalışan bir Harita Dairesinin bulunduğunu ve çalıştığını belirterek, "Tapu İdaresi altı aydan beri on para sarfetmeksizin bütün kuyudatını fihriste istinat ettiriliyor ve fihristler köy ve mahalle esasına istinaden yapılmaktadır" diye konuştu.

1930'ların başındaki taşınmaz mülkiyeti nama yazılı yani kayıtlı, senetli hale getirememe sorunu, sonraki yıllarda bir biçimde düzenlenen senetlerin tapuya dönüştürülememesi sorunu olarak yaşandı.

Öylesine bir süreç yaşandı ki bugün dahi Diyarbakır, Urfa, Iğdır gibi binlerce dönüm arazinin belli ellerdeki yoğunluğu belki de mülkiyetin kayıt sorununun halen ne boyutta olduğunun bir göstergesi olsa gerek. Urfa'da bir işletmeye yani bir aileye ait olduğu belirtilen arazi miktarı 1 milyon 571 bin dekardır.[4]

---

1 *TBMM ZC*, II/25-15 Mayıs 1926, sf. 145-146.

2 *TBMM ZC*, II/31-10 Nisan 1927, sf. 46-47.

3 *TBMM ZC*, III/3-21 Nisan 1928, sf. 188-193.

4 Devlet İstatistik Enstitüsü, *2001 Yılı Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler Anketi Geçici Sonuçları Bülteni*, Ankara-2003, Tablo 2- İşletme büyüklüğüne göre işletme sayıları ve işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi.

1926'da Malatya Mebusu Başvekil İsmet'in, genelinde toprağın yüzde 70-80'inin tapu senedinin olmadığı tespitinden sonra tam 55-60 yıl boyunca, Malatya'da hem senetsiz kullanım hem de senetlerin tapuya dönüştürülmesi sorunu yaşanmış olup, kadastro ancak 1980'lerde geldi.

6.2- Tapular fotoğraflı olacak

Hükümetin kanunda belirtilen ihtiyaç sahibine önce dağıttığı ve bir yıl sonrasında sattığı mallar olsun ya da genel olarak taşınmaz malın sahipliği konusunda yaşanılan sorunlar nedeniyle tapu kayıtlarında fotoğraf kullanılmasının zorunluluğu sınırlı da olsa bir kanunla kabul edildi, 1926 yılının Ocak ayında. Böylece gayrimenkulün kime ait olduğunun belgelenmesine imkân yaratılacak ve tasarı gerekçesinde belirtilen sahtekârlıklar önlenecektir.

Gayrimenkullerin tasarrufiyesinde tapu senedi ve kayıtlarına fotoğraf ilsak (yapıştırma) olunmasına dair (1/711) layiha gündeme alındı ve maddeler görüşüldü.[1]

6 Kanunusani (Ocak) 1926 tarihli zabtın sonunda bulunan mazbatada meclise 30 Kanunuevvel 1341 (30 Aralık 1925) tarihli Başvekil İsmet imzasıyla gönderilen tasarının esbabı mucibesinde, tapu kayıtlarında sahibinden habersiz alım-satım, rehin bırakma işlemi sırasında sahtekârlıkların olduğu belirtilerek, tapu kayıtlarına fotoğraf yapıştırılması zorunluluğu üzerinde durulmaktadır:

> "Yakın zamanlarda imanı ve muhtarların resmî mühürleri taklit edilerek ashabının (sahibinin) haber ve malumatı olmaksızın birkaç parça mülkün birçok para mukabilinde rehin veya beyi ferağı vukubulmuştur... sahtekârlıklara cüret olunmaktadır. Bu gibi müessifenin (kötü olayların) önüne geçilmesi maksadiyle bir tedbiri âcil ittihazının elzemiyeti mülâhaza edilmiş ve bu da emlâk arazi ashabının nezdinde bulunacak hüviyeti varakaları ve tapu senedatı ile kayıtlarına kendilerinin birer fotoğraflarının ilsak ve tasdik edilmesine mütevekkif bulunmuş..."

Tapu Encümeni Mazbatası da 3.1.1926 tarihli olup, gerekçesi hükümetin değerlendirmesiyle benzer içeriktedir.

Tasarıyla ilgili ilk söz alan Aydın Mebusu Tahsin, birçok yerde fotoğrafçılığın bile isminin geçmediğini belirterek, bu istemin gerçekleşemeyeceğini iddia etti.

Giresun Mebusu Hakkı Tarık, bu tür itirazların geçersiz olduğunu belirterek, kanunda "... ilsak olunmasını arzu eyledikleri takdirde.." ifadesine dikkat çekti.

1'inci madde, tartışma sonrasında yeniden düzenlenmek üzere geri çekildi.

1'inci maddenin yeni düzenlemesinde madde 1'deki 'fotoğraf yapıştırmanın isteğe bağlı' hükmü çıkarıldı, 'zorunlu' hale getirildi ve evvelce emvâl-i gayrimenkûleye temellük (mülk edinmiş) ve teferruğ etmiş (bir mülkün tapu işini

1 *TBMM ZC*, II/21-4.1.1926, sf. 29 ve 6.1.1926, sf. 67-69.

kendi üzerine almış) olanların fotoğraf vermeleri arzularına tabi olduğu şeklinde değişiklik yapıldı.[1]

Tartışmaların sonunda madde aynı içerikte ve tek cümle olarak düzenlendi ve kabul edildi. Diğer maddelerde tartışma 1'inci madde kadar olmadı.

Böylece 8 maddelik 727 no'lu 'Emvâl-i Gayrimenkûlenin Muamelâtı Tasarrufiyesinde Tapu Senedatı ile Kayıtlarına Âlakadaranın Fotoğrafları İlsak Olunmasına Dair Kanun' 30 Kanunusani (Ocak) 1926'da kabul edildi.[2]

> "Madde 1- Emvâli gayrimenkûleye ait olan her nevi muamelâtı tasarrufiye için tapu dairelerine müracaatla tapu senedatı istihsal edecek olanlar ile evvelce emvâli gayrimenkûle temellük (mülk edinenler) ve teferruğ edenler (tapusunu üzerine alanlar) tapu senedatı ile kayıtlarına fotoğraf ilsak olunmasına arzu eyledikleri takdirde 4 ve 6 ebadında üç nüsha fotoğraflarını tapu dairelerine tevdi edeceklerdir."

Konya Mebusu Musa Kâzım, bu kanunun kabulü sonrasında Medeni Kanun görüşülürken, tapu işlemlerinde bazı kimselerin mahalle namına olanı kendi adına şahsileştirdiğini ve sahip çıktığını belirterek, "Şimdi ne oluyor? Mahallenin en mutemet tanınan bir adamı namına tapuya raptediliyor. Halbuki menafii mahallenin namına sarfediliyor... mahallerin tasarruf ettiği ahvalde; nûkut da vardır, emvâli gayrimenkûle de vardır..." açıklamasını yaptı.[3]

Böylece Musa Kâzım, bir nevi mülkiyet transferinin yapıldığına dikkat çekti.

Gayrimenkullerin birisine ait olduğunun belgelenmesi açısından tapuda fotoğraf yapıştırılmasıyla ilgili düzeleme yapılmazdan önce, tapu dairelerinin görev sahası dışındaki işlemler de bir kanunla düzenlendi.

Ayrıca tapu dairelerihududuharicindekiemvâli gayrimenkûleye ait muamelâtı tasarrufiyenin icrasına dair (1/773) numaralı kanun tasarısı ve Tapu Encümeni Mazbatası gündeme alındı, hiç tartışma ve söz alan olmadan kabul edildi.[4]

> "Madde 1- Ashabının talebi vukuunda her tapu dairesi kendi hududu haricinde kâin (mevcut), ilişiği ve manii kanunisi olmadığı mahallerinden sorularak tahakkuk eden emvâli gayrimenkûleye müteallik muamelâtı dahi icraya mezundur."

Maddeyle, tapu dairesinin kendi sınırları dışındaki gayrimenkûle işlem yapması öngörüldü. Genel olarak gayrimenkulün kaydının bulunmadığı ortamda böylesi bir düzenleme hiç tartışılmadan kabul gördü.

Birinci maddenin ardından, 'neşrinden itibaren geçerlidir' ve 'Maliye Vekili icra eder' hükümlerini içeren üç maddelik 11 Kanunusani (Ocak) 1926 tarih

1 *TBMM ZC*, II/21-23.1.1926, sf. 235-240.

2 *TBMM ZC*, II/21-30.1.1926, sf. 296-300; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 202-203; *Resmî Ceride*, 9 Şubat 1926 ve no: 293.

3 *TBMM ZC*, II/23-13.3.1926, s.152-155.

4 *TBMM, ZC*, II/21-2 ve 4 Ocak ve 11 Ocak 1926, sf. 4 ve 44-45 ve 104-105.

ve 711 no'lu 'Tapu Daireleri Hududu Haricindeki Emvâli Gayrimenkûleye Ait Muamelâtı Tasarrufiyenin Sureti İcrasına Dair Kanun' kabul edildi.[1]

Kasım 1988'e kadar yürürlükte kalan bu 711 no'lu kanunla, taşınmaz malın sahipliği konusunda yaşanılan sorunların önüne geçilmesiyle ilgili tapuda yapılan hizmetlerde düzenleme yapıldı.

Ayrıca kamunun kendi elindeki gayrimenkûlün yanı sıra, terk edilen taşınmaz malları kiraya vererek gelir sağlanması da hedeflendi.

20 Kanunuevvel 1341 (20 Aralık 1925) tarih ve 2901 no'lu 'Gayrimenkul emvâl-i metruke ve milliyenin sureti icarları hakkında tanzim ve tevdi olunan talimatnamenin meriyete vaz'ı hakkında kararname kabul edilen talimatname' toplam 25 madde olup, kamunun tasarrufunda bulunan 'emvâli gayrimenkûlei milliye ile metrûke'nin müzayedeyle kiraya verilmesine yönelik düzenlemeyi içeriyor.[2]

Talimatname, muhammen bedelinin 5 bin liraya kadar olan taşınmaz malların aleni açık artırmayla, bu miktarın üzerinde olanların kapalı zarf usulüyle kiraya verileceği ve müzayede müddetinin azami bir ay olacağı (madde 2-4), kiralama süresinin bir aydan az ve 25 yıldan fazla olamayacağı ve 25 yılın üzerindeki süreyi meclisin onaylamasının şart olduğu (madde 5), yıllık 500 liraya kadar olan kiranın mahallelerince ve 500 lirayı aşan kiranın Hazine onayıyla yapılacağı (madde 6), üç senenin üzerindeki icar için Hazine'den onay alınacağı (madde 7), kiralama işlemlerinin mal müdürü riyasetinde ilgili memurların katılımıyla oluşturulacak komisyon denetiminde olacağı (madde 10), ödemenin peşin olabileceği gibi her üç ayda bir de yapılacağı (madde 14), bazı kiralama işlemlerinin Heyeti Vekile kararıyla (madde 18) ve bazılarının da Maliye Vekaleti tasdikiyle olacağı (madde 21) şeklinde hükümler içeriyor.

Böylece aşarın Şubat 1341'de (1925) kaldırılması sonrasında tarım sektöründen elde edilen vergi gelirinde doğan açığın, bu kararnamede öngörülen düzenlemeyle karşılanması hedeflenmiş olabilir.

6.3- Ermeni ve Rum emvâline 'tapu'

Başvekil İsmet'in gayrimenkulün yüzde 70-80'inin tapu kaydının olmadığını belirtmesinden iki yıl sonra konu yine gündeme geldi. Mülkiyetin transferi açısından kayıt etmek işini ciddi olarak hükümet gündemine almış bulunmaktadır.

Başvekil İsmet 15 Mayıs 1926'da gayrimenkulün yüzde 20-30'unun kaydının bulunduğunu söylemesinden önce ve sonrasında İcra Vekilleri Heyeti yani hükümet, tapu senedi verilmesini 1925 başından itibaren gündemine aldı.

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. baskı, Ankara-1944, sf. 172; *Resmî Ceride*, 24 Kanunusani 1926 ve no: 279.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, Ankara-1944, sf. 137-140.

İcra Vekilleri Heyeti'nin 25 Ocak 1925 tarih ve 1457 no'lu kararnamesi ile 10 Mayıs 1926 tarih ve 3594 no'lu kararnamesi, senetsiz tasarruf edilen gayrimenkullere tapu senedi verilmesi hakkındadır.[1]

Gayrimenkullerin kullanıcılar üzerine tapu kaydını yapmaya Mayıs 1926 tarihi itibariyle binalardan başlandı.

1914'ten beri hükümetin ve belediyenin yol yapımında ve meydan açmak amacıyla binası yıkılanların mağduriyetini gidermek amacıyla 29 Mayıs 1926 tarih ve 862 no'lu kanunun 1'inci maddesiyle, Tasfiye Kanunu gereği el konulan gayrimenkulden bu kişilere emvâl-i metrûkeden verilen binaların tapu kaydının yapılması öngörüldü.[2]

Tapuya kaydetme iki yıl sonra özel bir kanunla ele alındı ve uygulandı.

Sürgün edilen Ermenilerden veya mübadil ve sürgün edilen, ama antlaşma gereği yine de mübadil sayılan Rumlardan ya da 'kaçan veyahut kaybolan' kişilerden kalan malların 1915'teki fiyatıyla ilgili satışından dağıtılmasına kadar bir dizi uygulamaya yönelik kanuni düzenlemenin ardından bu malların vesikalarının, yani yeni sahipleri üzerine kayıt edilerek tapu senedi verilmesi hükümet gündemindedir.

1928 yılı Mayıs ayında Büyük Millet Meclisi'nde, yeni yıla ait bütçe görüşmelerinin etkisiyle bir ayda tam 132 tane tasarı kanunlaştı. Bunlardan bir tanesi de tapulandırmaya ve diğeri de emvâl-i metrûke gelirlerinin bütçeye kayıt edilmesiyle ilgilidir.

21 Mayıs 1928'de 'Teffiz veya Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptı Hakkında Kanun Layihası' meclise sunuldu. Tasarı 24 Mayıs'ta görüşüldü ve 1331 no'lu 'Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir Vesaireye Kanunlarının Tevfikan Veya Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair Kanun' olarak kabul edildi.[3]

Kanunun dört özelliği vardır:

1- Taşınmaz malların 'eski' sahiplerine iadesi kesin olarak engellenecektir.

2- Mallar, kullananlar ya da satın alanlar veya işgal edenler adına kayıt edilecek ve tapu senedi verilecektir.

3- Tapulandırma işleminin masrafı Hazine tarafından ödenecektir.

4- Hazine vazıyed etmeyi (el koymayı) sürdürecektir.

Hazine'nin ne kadar ödeme yaptığı sorusuna yanıt vermeden, bu tür mallarla ilgili hesabın yine aynı gün kabul edilen 24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 no'lu kanunla

1 BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 öncesi, kutu: 19, dosya gömleği: 32, sıra: 13, dosya no: 19-541 ve kutu: 12, dosya gömleği no: 72, sıra: 7, dosya no: 246-17.

2 *TBMM ZC*, II/25-29.5.1926, s. 582; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1201; *Resmî Ceride*, 19 Haziran 1926 ve no: 402.

3 *TBMM ZC*, III/4-21 Mayıs ve 23 Mayıs ve 24 Mayıs 1928, sf. 221 ve 288 ve 354-355.

tasfiye edilip, bütçeye gelir kaydedilmesi de Maliye'nin yapacağı belirtilen ödemenin aslında yapılmayacağının ifadesidir.

24 Mayıs 1928'de tapulandırmayı öngören tasarının birinci maddesi okundu ve kabul edildi.

> "Madde 1- Mübadeleye tabi ahaliye verilecek emvâli gayrimenkûle hakkındaki 16 Nisan 1340 (1924) tarihli ve 488 numaralı kanun ile 8 Teşrinisani 1339 (8 Kasım 1923) tarih ve 368 numaralı [Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Teşkilat ve Masarifi Hakkında Kanun] ve 13 Mart 1926 tarih ve 781 numaralı [Mübadeleye Gayritabi Eşhastan Metruk Olup Hakkı İskânı Haiz Olanlara Verilmiş ve Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun] kanunlarla kendilerine gayrimenkul emvâl teffiz ve icar edilmiş veya edilecek (verilmiş ya da satılmış ve kiralanmış veya kiralanacak) olan ve teffiz ve icar muameleleri Dâhiliye ve mülga İskân Vekâletince aleûsul (usulüne göre) tasdik olunan (onaylanan) mübadillerin ellerindeki teffiz vesikalarına mukabil tapu senedi verilir. Mübadiller yedindeki vesaiki tasarrufiyeden kıymetli tapulara mukabil kendilerine verilen veya verilecek olan emval yüzde elliden, kıymetsiz tapulara mukabil yüzde kırktan ve tasfiye talepnamelerine müsteniden (dayanan) kefaletnamelere mukabil yüzde yirmiden fazla olamaz." [1]

1'inci maddenin ilk cümlesini şöyle özetlemek mümkündür:

1- Gayrimenkuller, hem Ermenilerin hem de Rumların geride kalan taşınmaz mallarıdır.

2- Mübadil, gayrimenkulü alma veya kiralama ya da kiralayacak olma işlemleriyle ilgili, Dâhiliye Vekâleti'nin ve mülga İskân Vekâleti'nin onayladığı teffiz vesikası alacaktır.

3- Mübadile elindeki teffiz vesikası karşılığında tapu senedi verilecektir.

Böylece mübadilin elindeki kendi adına kayıtsız olan taşınmaz mallar, kayıtlı hale getirilecektir.

1'inci maddenin ikinci cümlesine göre, mübadillerin ellerindeki vesika ve tapuya göre verilen ve verilecek olan emvâl hakkında üçlü bir ayrım yapılmıştır:

1- Kıymetli tapular karşılığında yüzde 50'den,

2- Kıymetsiz tapular karşılığında yüzde 40'tan,

3- Tasfiye talepnamelerine müsteniden (dayanan) kefaletnameler karşılığında yüzde 20'den fazla olamaz.

Artık emvâl-i metrûkenin tasfiyesinin yazılı hale getirilmesi, tümden tasfiyesi ya da diğer bir deyişle transferi gündemdedir.

Tasarının 2'nci maddesiyle ilgili Balıkesir Mebusu Fahri'nin bu maddeye göre, "...yalnız Ermeni emvâli verilmek lazımdır.." yönündeki kısa konuşmasına Dâhiliye Vekili ve Muğla Mebusu Şükrü Kaya, "Efendim İstibdal Kanunu muci-

1 *TBMM ZC*, III/4-24 Mayıs 1928, sf. 354.

bince Rum emvâli de verilebilir. Kaffei (bütün) emlâk temlik olunacaktır (verilecektir) ve tapuya raptolunacaktır" şeklinde kısa yanıt verdi.[1]

2'nci maddeyle, dışarıdan gelenler değil, memleket içinden insanlar da dikkate alındı:

1- Memleketinde mal terk etmeyen mübadil ve gayrimübadillere,

2- Muhacire,

3- Mülteciye,

4- Aşiret efradına [en geniş anlamda yerleşik olmayanlar, esas olansa Kürtler],

5- Harikzedelere [441 no'lu ve 622 no'lu kanunlar gereği], dağıtılan gayrimenkul karşılığında verilen muvakkat tasarruf vesikaları karşılığında, birinci derecede ipotekli tapu senedi verilecektir. (madde 2)

Böylece 2'nci maddeyle 'muvakkat tasarruf vesikası' verilecekler, dışarıdan gelenler ve içeriden olanlar şeklinde ikili ayrıma tabi tutuldu. Dışarıdan gelenler, mal terk etmeyen mübadil ve gayrimübadille, muhacirlerdir ve içeriden olanlarsa, mülteci, aşiret efradı ve yangınzedelerdir.

Karşılığında tapu senedi verilen vesika, 1'inci maddede 'teffiz vesikası' ve 2'nci maddede 'muvakkat tasarruf vesikası'dır.

2'nci maddede, öncesinde gayrimenkul dağıtıldığı için tasarruf vesikası verilenlerden birisi de aşiret mensubudur; yani yerleşik hayatı olmayanlar, anlaşılan o ki esas hedeflenense Kürtlerdir.

Tasarının kanunlaşmasıyla, eldeki tüm vesikaların tapu senedi olarak değiştirilmesi amaçlanmış olmaktadır.

Bu, mülkiyetteki dağıtma veya satışla oluşan fiili durumun kanunen Türkleştirilmesidir. Kanunun varlığı hukuki tanımlama için gerekli, ama yeter şart değildir.

Aynı zamanda bu, mülkiyetin tapuda da Türkleştirilmesidir.

Mülkiyette artık yeni bir dönemdir; evvelki sahipleriyle ilişkinin kopartılması kayıtlı hale getirilmektedir. Böylece mülkiyette fiilen ve resmen tapu değişikliği dönemi kanunen ve resmen başlatıldı.

Kanunun diğer maddelerinin içeriği şöyledir:

– Vesikalarıyla 6 ay gibi bir sürede başvuran mübadillerin tapu işlemlerinin yapılacağı (madde 3),

– Valinin ve Dâhiliye Vekilinin belli miktardaki kıymetlerle ilgili vesikaları tapulandıracağı (madde 4),

– Kanunun yürürlüğe girmesiyle mübadillerin işlemlerinin bir yılda bitirileceği (madde 5),

– Tapu senetlerinden harç ve vergi alınacağı (madde 8),

– Kişilerin sahiplendiğinden farklı beyanda bulunması halinde emvâlin geri alınacağı (madde 9) gibi hükümler yer aldı.

1 *TBMM ZC* III/4- 24 Mayıs 1928, sf. 354.

Ermeni ve Rum emvâli Hazine'nin

6 ve 7'nci maddeler, o tarihe kadar sürgün edilenlerin ve mübadillerin taşınmaz malları açısından Hazine üzerine geçirilmesi tapulandırılması ve ödemenin de Maliye tarafından yapılması gibi önemli hükümler içerdi.

Yine emvâl-i metrûkelerin Hazine'ye intikali gündemdedir. 6'ncı maddeyle Hazine'ye intikalde Ermeni ve Rum emvâliyle ilgili şöyle bir ayrım yapıldı:

1- Mübadeleye tabi kişilerden metrûk olanlar (Rumlardan kalan emvâl-i metrûke) hariç olmak üzere tüm emvâl-i metrûke yani Ermenilerden kalan mallardan, bu kanunun yürürlük tarihine kadar dağıtılmış ve satılmış ya da dağıtılacak ve satılacak olanlardan başkası Hazine'ye intikal edecektir, yani Hazine adına kayıt edilecektir.

2- Dâhiliye Vekâleti'nin onayıyla, mübadeleye tabi eşhasa (yani Rumlara) ait olup bugüne kadar dağıtılmamış ve satılmamış ya da dağıtmak ve satmak için ayrılmamış gayrimenkuller harab olacağına yine Hazine'ye devredilecektir. Bu mallar, gayrimübadil kişilere iskân için verilmiş mallar karşılığında mahsup işlemine tabi tutulacaktır.

6'ncı madde diyor ki: Ermenilerden kalan satılmamış ve dağıtılmamış mallar ile mübadil Rumlardan kalan dağıtılmamış ve satılmamış mallar Hazine adına kayıt edilecektir.

15.4.1339 (1923) tarih ve 333 no'lu kanunla 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici kanunun 2'nci maddesinde yapılan değişiklikle, 'kaçan veya kaybolan veya uzaklaşan' yani sahibi başında olmayan her emvâlin Hazine'ye, benzer şekilde kirası ve geliri olan vakıf mallarının da Evkaf İdaresi'ne kaydının yapılacağı hükmü getirilmişti. Buna rağmen, 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunla yeniden yine 'Hazine'ye intikal etme veya devretme' zorunluluğuna dikkat çekildi.

Demek ki, Hazine'ye intikal etmemiş gayrimenkullerin varlığı tespit edilmiş veya düşünülmüş olmalı ki, 1928 Mayıs ayında yine kanun maddesi olarak düzenleme gereği duyulmuştur.

Sahibine bedeli Maliye ödeyecek

7'nci madde, hiçbir şekilde emvâlin hak sahibine iade edilmemesini ve Maliye tarafından bedelinin ödenmesini öngörüyor:

1- Gayrimenkuller, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) ve 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunlara göre Hazine tarafından el konulmuş ve konulacak olan taşınmaz mallardır.

2- Bu gayrimenkuller, halen ya mübadiller için ayrılmış veya satılmış ya da Hazine idaresinde olabilir.

3- Gayrimenkuller, müstahiklerine yani hak sahiplerine iade edilmeyecektir.

4- İade edilmeyen bu gayrimenkulün bedeli, 15 Nisan 1341 (1925) tarihli (622 no'lu) kanuna uygun olarak 1915'teki kıymetine göre Maliye tarafından hak sahibine ödenecektir.

Fakat bu bedelin, malı alandan tahsil edileceği ifadesine yer verilmez.

Kanuna göre mallar satılıyor, ama ödemeyi yapmayı taahhüt edense Maliye yani devlet; böyle bir satış işlemi.

Belki de, kanunun 1'inci ve 2'nci maddeleri gereği de, belirtildiği şartlarda eldeki bütün vesikaların tapu senedine dönüştürülmüş olması mümkündür.

Toplam 12 maddelik (Bakınız, *Belge 8- Dağıtılan ve Satılan Mallara Tapu Senedi.*), 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu 'Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikan Teffiz veya Âdiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair Kanun' 30 Mayıs 1928'de yürürlüğe girdi.[1]

24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanun, 10 Temmuz 1945 tarih ve 4796 no'lu kanunun 8'inci maddesiyle yürürlükten kaldırıldı.[2]

Bu kanunla ilgili 23.3.1929 tarih ve 1407 no'lu ek kanun da, 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kaldı.[3]

Ankara'da Rum malı istisna

Bugüne kadar verilmiş teffiz ve muvakkat tasarruf vesikalarının nasıl tapu senedine dönüştürüleceği konusu, 12 Ağustos 1928 tarih ve 6994 no'lu kararnameyle kabul edilen 11 maddelik nizamnamede, kişiler adına tapulandırılmayan gayrimenkullerin Hazine'ye intikal edeceğine ve teffiz ve adi iskân vesikasına istinaden tapu senedi verileceğine yönelik düzenlemelere yer verildi.[4]

Nizamnamede Ankara özeliyle ilgili ayrı düzenleme yapıldı 9'uncu maddede. Buna göre, 10 Mayıs 1925 tarihli Heyeti Vekile kararı ile Ankara merkezi iskân mıntıkası hariç tutuldu ve bu, 22 Şubat 1928 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararı ile desteklendi. Bunun için Ankara'da bulunan Rum emvâlinin kıymetlerine muadil (eş değer) başka yerlerde emvâl sair gösterilebilecektir. Bu tarihten sonra Ankara'da tahsis ve teffiz muamelesi (ayırma ve satma işlemi) yapılamayacağı gibi memurinin ikametine (memurlara konut) veya devairi resmîyeye (resmî dairelere) veya menafii umumiyeye (genel menfaat gereği) tahsis edilmiş (ayrılmış) binaların da teffizi (satılması) caiz (uygun) olamayacaktır.

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 732-734; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1928 tarih ve no: 902.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 734; Enver Tekoğlu, *Hukukta Hususi Kanunlar ve Hazine İle Olan Davalarda Uygulanan Hükümler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul-1956, sf. 456-458.

3 27 Ekim 1988 tarih ve 3488 no'lu kanun, *Resmî Gazete*, 8 Kasım 1988, no: 19983.

4 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 782-784; *Resmî Gazete*, 29 Ağustos 1928, no: 976.

Nizamnamenin 1'inci maddesinde, mübadil, gayrimübadil, muhacir ve sairin 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 1'inci maddesinde belirtilen vesikalar, doğrudan doğruya tapu işlemine tabi olacaktır.

Yine 1331 no'lu kanunun 1'inci maddesinde belirtilen mübadil yüzde 50, yüzde 40 ve yüzde 20 nispetlerinden fazla kısmı Borçlanma Kanunu'na göre borçlandırılacak ve bu kısımlar için de ipotekli tapu düzenlenecektir. (Nizamname, madde 2)

Ayrıca adi iskânla verilmiş emvâl için muvakkat tasarruf vesikaları ibraz edene ipotekli tapu senedi (Nizamname, madde 3) ve vesikaları verilmemiş emvâl için de hazırlanan İskân İdareleri muvakkat tasarruf karşılığında da tapu senedi (Nizamname, madde 4) verilecektir.

Kesin iade edilmeyecek

1331 no'lu kanunla, artık sürgün ve mübadele edilenlerden kalan emvâl, kanuna uygun olarak satılan kişiler ya da Hazine adına kayıt edilecek. Eğer malın önceki gerçek sahibi hak kazanırsa dahi, iade edilmeyip bunun 1915'teki bedeli Maliye tarafından ödenecektir.

Bu kanuna göre kayıtlı hale getirme işlemini tamamlamak amacıyla, 10 ay sonra ek kanunla yeni bir düzenleme yapıldı.

24 Mayıs 1928 tarihli kanunun birinci maddesinde adı geçen kanunlarla ilgili olarak, 'mütagayyip yani kaybolduğu' iddia edilen kişilere ait evlerin, satılsın ya da satılmamış olsun bu evleri işgal eden kişilere verileceği (ve bir anlamda tapu senedine kaydedileceği) ifade edildi.

Toplam üç maddelik 23 Mart 1929 tarih ve 1407 no'lu 'Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikan Teffiz veya Âdiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair 28 [24] Mayıs 1928 tarih ve 1331 numaralı Kanuna Müzeyyel Kanunla' metruk evlerin Borçlar Kanunu gereği verilmesi sağlandı.[1]

Belirtildiği üzere 13 Mart 1926 kanununun neşrinden evvel harikzede (yangınzede) ve mülteci olarak, mübadeleye tabi (Rumlardan) ve kaybolan kişilerden kalan evlerden, 30 Mayıs 1928'e kadar satılmış ya da satılmak üzere iskân edilen kişilere verilmiş binalar, Borçlar Kanunu gereği bu kişilere mülk olarak verilecektir.

Ayrıca 1331 no'lu kanunun 6'ncı maddesindeki "Bu kanunun meriyeti [30 Mayıs 1928] tarihine kadar tefviz edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş" olan hükmü, 18 Mart 1929 tarih ve 142 no'lu tefsirle, şöyle yorumlanmıştır:

İlgili kişilerin müracaatlarında belgeye dayanan doğrulama ve tespit etme aşamasını geçirmiş ve Tefviz Komisyonu kararına yaklaşmış olmasını ifade etmektedir. [2]

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 10, 2. baskı, Ankara-1953, sf. 292; *Resmî Gazete*, 30 Mart 1929 ve no: 1154.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 10, 2. baskı, Ankara-1953, sf. 291; *Resmî Gazete*, 26 Mart 1929 ve no: 1151.

Malların gerçek sahibiyle ilgili hüküm yetersiz bulunmuş olacak ki, uygulamaya yönelik sorunlara açıklık getirmek amacıyla hükümet 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 7'nci maddesinin kapsamının ne olduğuyla ilgili olarak 2 Haziran 1929 tarih ve 146 no'lu tefsir hazırlandı. 7'nci madde, vaziyet edilmiş ve edilecek olan malın hiçbir şekilde müstahikine yani hak kazanmış sahibine iade edilmeyip, 15 Nisan 1341 (1925) tarih ve 622 no'lu kanuna göre 1915'teki değerinin Maliye tarafından ödeneceği öngörüldü.

İşte bu madde hükmüyle ilgili tefsirde, malların sahiplerine iade edilmemesi ve Hazine'de kalması koşulu netleştirildi:

1- *Hazine vaziyet edecek*: 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) ve 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunlara göre Hazine, Mayıs 1928'e kadar taşınmaz mallara el koymadıysa bile el koymaya devam edecektir.

Mayıs 1928'de yine Hazine'nin el koymaya devam edeceği belirtildiği halde, 19 Mart 1931 tarih ve 1771 no'lu kanunun[1] 13'üncü maddesinde de, Mart 1931 tarihi itibariyle Dâhiliye Vekâleti emrinde bulunan bütün gayrimenkullerin de Hazine'ye devri öngörülmüştür.

Buna göre, Hazine'de olması gerekirken diğer başka kurumların da el koyduğu veya tasarrufunda bulunduğu gayrimenkullerin varlığı anlaşılmış olmaktadır. Bunun içindir ki, 1931 Martında bile devletin bir başka kurumundan Hazine'ye devredilecek gayrimenkulden bahsedilmektedir.

2- *İade edilmeyecek*: Bu mallar, kanunlar gereği tahsis edilmiş veya satılmış veya Hazine adına el konulmuş olsun, hiçbir şekilde sahibine yani 'gerçek' sahibine aynen iade edilmeyecek, ancak Şûrayı Devlet yani Danıştay kararıyla iade edilebilecektir. Diğer bir deyişle böylece Lozan'ın yürürlük tarihi sonrasında da resmen ve kesin olarak Hazine'nin el koymaya devam edeceği ilan edilmiş olmaktadır.

3- *Sahiplerine de verilmeyecek*: 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanun, yürürlüğe girdiği 30 Mayıs 1928 tarihi öncesinde ve sonrasında, malını almasıyla ilgili yapılan işlemler geçersiz kılınacak ve hak edecek konumda olsalar dahi verilmeyecektir.

4- *1915'teki değerinden ödeme yapılacak*: Mal sahibine ya da mal hak edecek kişiye, 15 Nisan 1341 (1925) tarih ve 622 no'lu kanun gereği 1331 yani 1915 yılı başındaki değerine göre ödeme yapılacaktır.[2]

Başvekil İsmet'in 1926 yılında ancak gayrimenkullerin yüzde 20-30'unun tapu kaydının bulunduğu ifadesi dikkate alındığında[3] elbette çok az sayıda gayrimenkul sahibine para ödenecektir; çünkü satılan veya dağıtılan her gayrimenkulün tapu kaydı bulunmamaktadır.

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 224; *Resmî Gazete*, 28 Mart 1931 ve no: 1759.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 10, 2. baskı, Ankara-1953, sf. 921; *Resmî Gazete*, 8 Haziran 1929 ve no: 1210.

3 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no'lu mazbata sf. 50-52.

Gayrimenkul kaydı yüzde 20-30'larda bulunduğuna göre, Maliye'nin çok az kimseye ödeme yapacağı sonucu çıkmaz mı?

O günkü koşullarda gayrimenkul tapu kaydı olmayana Maliye'nin ödeme yapacağını düşünmek saflık olacaktır.

.Mayıs 1928 itibariyle hiçbir biçimde malını alamayacak kişiye, '1915 değerinden de olsa ödeme yapılacak' hükmünün, kanunen ve hukuken ne kadar anlamı var?

Bu hükümün icrasında bir zaman sınırı konmuş olabilir mi?

Zaten 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanun 1945'te ilga edildiğine göre, bundan sonrasında ne olacaktır?

Maliyeden ödemesi yapılmayan paranın talep edilmesi hükmü, tamamen hükümsüz kılınabilinir mi?

622 no'lu kanunun 2'nci maddesi gereği, ödemenin 1915'teki değerinden ve Maliye tarafından yapılacak olması[1] satış işleminin niteliğini net ortaya koyuyor. Bu halde mallar şahsa satılırken, ödemeyi yapansa devlettir.

24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun genel olarak bu haliyle, sahibi mübadil ve 'sürgün edilen veya kaçan ya da kaybolan veyahut uzaklaşan' olarak tanımlanan kişilere ait taşınmaz malları tapu kaydıyla yeni bir kimliğe kavuşturacak hükümler içeriyor.

Sorular yanıt bekliyor:

Kanunla 1928 Mayıs öncesi ve sonrasında ne kadar tapu senedi verildi?

Mayıs 1928 sonrasında kaç tane gayrimenkûle Hazine adına el kondu?

Maliye'den ne kadar ve kaç müstahike yani hak sahibine ödeme yapıldı?

Ne kadar hak sahibi başvuru yaptı, ne kadarına neden ödeme yapılmadı?

Şûrayı Devlet: El konmalı

20 Nisan 1338 (1922) tarih ve 224 no'lu kanunun 1'inci maddesinin son fıkrasındaki "Ancak bunlardan avdet edenlerin (dönenlerin) emvâli gayrimenkulleriyle emaneten Mal Sandığı'na teslim edilmiş olan mebaliğ kendilerine iade olunur" hükmüyle, dönene malının ve emanetteki parasının iade edilmesi öngörülmüştü.[2] Dönenlerin malını ve parasını iade etmeye imkân veren bu 224 no'lu kanun, bir yıl sonra 15 Nisan 1339 tarih ve 333 no'lu kanunun 7'nci maddesi gereği ilga edildi.[3]

Avdet edene malının ve parasının ödenmeyeceği sistemi uygulandı, ta ki 1928'e kadar.

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1341, sf. 327; *Resmî Gazete*, 23 Nisan 1341, no: 96.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 34-35.

3 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 65-67.

24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun[1] 7'nci maddesiyle ilgili yapılan 2 Haziran 1929 tarih ve 146 no'lu tefsirde[2], 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli kanunlar gereği vaziyed edilen malların, Şûrayı Devletçe (Danıştay) hüküm verilmedikçe sahibine iade edilmeyeceğine dikkat çekildi.

Bu tefsirin de o gün için öyle yapıldığı anlaşılıyor. Çünkü Şûrayı Devlet, 6 Ocak 1955'teki kararında aslında malın hiçbir şekilde iade edilmeyeceğini itiraf etmiştir:

> "Davacıların ötedenberi mallarının başında bulunmadıkları ve ecnebi memleketlerinde oturdukları 26.2.1340 (1924) tarihli vaziyed kararile sabittir... 1939 yılına kadar Türk tabiyetini muhafaza ettikleri Hariciye ve Dâhiliye vekâletlerinin yazılariyle açıklanmıştır...
>
> Tasfiye Kanun[unun] ve talimatnamelerinin bu hükümlerine göre memlekete avdet etmek suretiyle mallarını işgal ve idare etmekte olanlara ait emvâli metrûkeye hükümetçe halen dahi vaziyed edilebileceği tabii bulunduğundan, davacıların gayrimenkullerine 26.2.1340 tarihinde elkonulduktan sonra tabiiyetleri bakımından yanlış ve hukuka aykırı esaslara müstenit anlayış ve bildirişler üzerine muhtelif tarihlerde alınan kararlarla vaziyed işleminin ref'i cihetine gidilmiş olması (kaldırılması) da, memlekete avdet etmemiş ve mallarına hiç vaziyed olunmamış emsallerine kıyasen bunlar için fazla bir hak temin ve teşkil edemeyeceği cihetle gayrimenkulleri hakkında idarenin elkoyma işlemi tesisine mani hukuki bir sebeb addolunmaz. Bu sebeple Maliye Vekâletince evvelce ittihaz edilen ref'iyet kararlarının kaldırılması suretiyle tesis edilen vaziyed muamelesinde kanuna aykırı bir cihet görülmediğinden mesnedden ari bulunan davanın reddine."[3]

1915'lerden ve 1920'lerden 30-40 yıl sonra bile 1955'te Şûrayı Devlet, T.C. vatandaşı konumunda olanların emvâli geri alma talebinin gereğinin yapılmayacağı, emvâlin hiçbir şekilde gerçek sahibine iade edilmeyeceği ve edilmemesi gerektiği yorumunu yaptı.

Malına el konulan kişi, 1939 yılına kadar T.C. vatandaşı.

Şûrayı Devlet, buna rağmen yine de malına 'el konması kanunlara uygundur' dedi.

Mülkiyetin transferi işlemi bu kadar aleni ve net yapıldı.

Hatta yorum o kadar ileri götürüldü ki, T.C. vatandaşı da olsan, "hiç vaziyed olunmamış emsallerine kıyasen" bile el koymak gerekir kararına varıldı.

6.4- 'Kayıtlı' gayrimenkulün zilyede tapulanması

Emvâl-i metrûkenin gerçek ve tüzel kişilerle kamuya transferi sürecinde kayıtlı hale getirme yani tapu senedi düzenleme işleminde, 'bir gayrimenkulü, elinde

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt. 9, 2. Baskı, Ankara-1948, sf. 732-734.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 10, 2. Baskı, Ankara-1953, sf. 921.

3 Şûrayı Devlet 6. Daire, E: 54-1828, K: 55-9, T: 6.1.1955, aktaran Av. Enver Tekoğlu, *Hukukta Hususi Kanunlar ve Hazine ile Olan Davalarda Uygulanan Hükümler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul-1956, sf. 445.

tutan veya sahibi olsun/olmasın fiilen kullanan kimse' olarak tanımlanan zilyetlik de dikkate alındı. Elinde tefviz vesikası olmayan, ama taşınmazları öngörülen süredir kullananlara tapu senedi verilmesi amacıyla, 1929 Haziran ayında kabul edilen kanunla, yeni bir düzenlemeye gidildi.

2 Haziran 1929 tarihli ve 1515 no'lu 'Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Kaybetmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanunu' tasarısı maddeleri mecliste tek tek okunup oylandı ve kabul edildi; hiçbir mebus söz alıp tek kelime konuşmadı.[1]

Kanunla belli süre tasarrufu altında bulundurmuş olan zilyedine tapu senedi verilmesi amaçlandı. Her ne kadar kanun isminde 'tapu kayıtlarından hukuki kıymetini kaybedenlerin tasfiyesi' varsa da, doğrudan bir maddeye yer vermeden, bir gayrimenkulün kaydının yani tapudaki yazılanın 'hukuki kıymetinin' kaybedilmesi ifade edilmek istenmiştir. Kastedilen tapudaki kaydın hukuki kıymetini kaybetmesi, o gayrimenkulün elden ele geçerek sonunda kullanan üzerine kaydının yapılmasıdır. Bu anlamda esasında keyfi bir gerekçe yaratmaktır; yoksa gayrimenkul kimin üzerine kayıtlıysa onundur.

Zaten bu durum kanun gerekçesinde de belirtilmiştir; Meclis zabıtının sonundaki 261 no'lu mazbatada, Başvekil İsmet, kanunun esbabı mucibesi hakkında şunları kaleme aldı:

> "Tapu defterlerinde mukayyet (kayıtlı) gayri menkul mallardan takriben yüzde otuzu gayri resmî satış, hibe taksim gibi sebeplerle elden ele geçerek hukuki kıymetlerini zayi (kayb) etmişlerdir. Tapu teşkilatının bidayetinden beri geçen yarım asrı mütecaviz bir müddet zarfında devletçe umumi bir tapu tahriri icra edilmemiş ve gerçi Cümhuriyet Hükümetince bu lüzum takdir olunarak beş seneden beri memleketin bazı taraflarında da planlı kadastro yapılmakta ve gayrimenkul mallar hakiki sahipleri namına kayıt ve tescil olunmakta ise de bu ameliyelerle sicilin tesisi zamana mütevakkıf (bağlı) olması hasebile kadastro sahaları haricinde bulunan mahallerdeki gayrimenkul malların da vuku bulacak müracaatlar üzerine hakiki sahipleri namına kaydını teshil ve kanunu medeninin gayrimenkul mallara müteallik ahkâmının tatbikini temin için bazı ahkâm vaz ve tedvinine (kitap haline getirmek) ihtiyaç hissedilmiş ve bunun için birinci madde kaleme alınmıştır..."

Başvekil İsmet, layihanın gerekçesinde, tapu defterlerindeki kayıtların yüzde 39'unun bir gerekçeyle hukuki kıymetini kaybettiğine ve tapu kayıtlarının eksikliğine de dikkat çekti. Buna göre kayıtlı gayrimenkulün yüzde 30'unun kaydı, gayriresmî satış ve hibe gibi nedenlerle elden ele geçerek hukuki kıymetini kaybettiği için kayıt işleminin yeniden yapılmasının gereğine işaret edildi. Anlaşılan o ki, yağmanın boyutundan tapudaki kayıt bile hukuki kıymetini kaybetti.

Layihayla ilgili 30 Mayıs 1929 tarihli Adliye Encümeni Mazbatasında da, "Tapu defterlerinde mukayyet (kayıtlı) olan bir takım musakkafat ve arazinin kanunen muteber olmıyan satış ve sair sebeplerle kayit sahiplerinden başkalarının vaz'iyet

1 *TBMM ZC*, III/12-2 Haziran 1929, sf. 279-280, zaptın sonunda 261 no'lu mazbata: *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 10, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 896; *Resmî Ceride*, 9.6.1929 ve no: 1211.

ve tasarrufu altında bulundukları ve bunların ellerinde senet bulunmadığından fiili tasarruflarının tanınması imkânı olmadığı... Kanunu medeninin neşir tarihi olan 4.10.1926 tarihine kadar bu lâyihada gösterilen sebeplerle hukuki kıymetlerini kaybetmiş olan tapu defterlerindeki kayıtların tasfiyesine ve zilliyet eşhasına tasarrufunu tevsika hadim olan (belgelemesine hizmet eden) bu layihanın tadilat veçhile kabulüne..." denildi. 2.6.1929 tarihli Maliye Encümene Mazbatasında da, Adliye Encümeninin Medeni Kanun'un yürürlüğüyle ilgili yaptığı mütalaasına katıldığına dikkat çekildi.

Adliye Encümeni mazbatasında net ifade edilmiştir ki, Medeni Kanun'un yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926 tarihi öncesi tapu kayıtlarından hukuki kıymetini kaybettiği düşünülen tapu kayıtları tasfiye edilecektir.

Sadece yüzde 15-20'si kayıtlı

Zaten Başvekil İsmet, 1926 yılında gayrimenkulün yüzde 70-80 kayıtsız, yani ancak yüzde 20-30'unun kaydının olduğunu belirtmişti.[1]

Başvekil İsmet'in değerlendirmesine göre, Türkiye'deki mevcut gayrimenkulün yüzde 20-30'unun kaydı var ve bu kayıtlı gayrimenkulün yüzde 30'unun kaydı hukuki kıymetini kaybetmiştir. Bu halde gayrimenkulün 20-30'u kayıtlı ve bunun üçte birinin de kaydı geçersiz durumdadır. Buna göre ancak Türkiye'deki gayrimenkulün ancak yüzde 15-20'sinin kaydının bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

1515 no'lu kanunda amaç gayet nettir; birisi adına 'kayıtlı' olan gayrimenkulü kullanan kişiler namına kaydının yapılması ve tapu senedinin düzenlenmesi hedeflenmektedir; bu da 1'inci maddede düzenlenmiştir:

> "Madde 1- Tapu defterlerinde mukayyet (kayıtlı) olupta gayriresmî surette aharın (başkasının) mülkiyetine geçen ve Kanunu Medeninin mer'iyeti tarihine [4 Ekim 1926] kadar müsakkaf (damı olan yapılar) ve bu hükümde bulunan bağ ve bahçe veyahut arsaların onbeş, diğer arazinin on sene malik sıfatıyla nizansız (kavgasız) ve hüsnüniyetle (iyi niyetle) tasarruf altında bulundurulanları zilyedleri (bir taşınmaz malı elinde tutan veya kullanan) namına tapu dairesince tescil ile tapu senetleri verilir.
>
> Şu kadar ki kayıt tarihinden itibaren üç sene zarfında alâkadarların mahkemeye birinci fıkradaki iktisap sebepleri aleyhine dava açmağa salahiyetleri vardır."

Birinci maddeyi özetliyorum:

1- Gayrimenkuller tapu defterine kayıtlıdır.

Buradaki gayrimenkul en geniş anlamda kullanılmış olup, emvâl-i metrûkeyi de kapsamaktadır. Diğer bir deyişle 1923 öncesi sürülenden ve 1923 sonrası 'fi-

1 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no'lu mazbata sf. 50-52.

rar ve tegayyüp' edenden kalan ve devletin el koyduğu metrûk emvâl de kapsama dâhildir.

2- Bu gayrimenkuller, gayriresmî yolla birisinin mülkiyetine geçmiş olabilir.

3- Mülkiyete geçme, Medeni Kanun'un yürürlük tarihi 4 Ekim 1926'dan önce olmalıdır.

Diğer bir deyişle Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden yani 4 Ekim 1926'dan önce, en geniş anlamında kayıtlı gayrimenkul dikkate alınmış olmakla, devletin dağıtması ve satması dışında gayrimenkulü 'işgal edip' tüm kullananlara kanuni bir hüküm yaratılmıştır.

4- Damı olan yerler, bağ ve bahçe veyahut arsayı 15 yıldır ve diğer araziyi 10 yıldır kullananlar dikkate alınacaktır.

5- Bu sürede kavgasız ve iyi niyetle bu tasarrufu tasarruf eden zilyede tapu senedi verilecektir.

Bir diğer deyişle de, Adliye Encümeni mazbatasında da net belirtildiği gibi hukuki kıymetini kaybettiğine karar verilen tapu kayıtları da tasfiye edilecektir.

Ancak yüzde 20-30'u kayıtlı olan gayrimenkulün bir kısmının kaydı da hukuki kıymetini kaybettiği için silinecektir.

6- Zilyede tapu kaydı tarihinden itibaren üç yılda, kayda itiraz edenler dava açabilecektir.

Kanun maddesinde kayıtsız gayrimenkul dikkate alınmamıştır. Bundan anlaşılan o ki, kayıtsız gayrimenkul yağmasına baştan resmen onay verilmiş olmaktadır.

Herkesin can derdinde olduğu koşulların yaşandığı ortamda, bir biçimde 15 sene veya 10 yıl o gayrimenkulü kullanan adına tapu senedi verilmesi öngörülmüştür.

1515 no'lu kanunun bu 1'inci maddesi, 'sürenin daha az olacağı' farkıyla 22 Aralık 1934 tarih ve 2644 no'lu Tapu Kanunu'nun[1] 22'nci maddesinin 2'nci fıkrasında yer aldı. Bu fıkraya göre, Medeni Kanun'un yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926'dan önce, 1515 no'lu kanunun 1'inci maddesinde belirtilen 'kayıtlı gayrimenkulleri' kullanım süresinin 15 ve 10 seneden daha az olabileceği öne sürüldü; fakat bu sürenin ne kadar olacağıysa belirtilmedi. Hükümden anlaşılıyor ki, 15 ve 10 seneden daha az zilyedinde tutana da tapuda kayıt ve tapu senedi verme imkânı yaratılmıştır.

1515 no'lu kanunun devamı maddesinde, bir gayrimenkulle ilgili iki ve daha fazla kişi adına kayıt yapılması halinde mahkeme kanalıyla çözümlenmesinin nasıl yapılacağı hükmüne yer verildi.

> "Madde 2- Aralarında tedavüle istinat etmeksizin, bir gayrimenkul için, iki veya daha ziyade kimseler namına tapuda kayıt yapılmış olduğu görülür ise kayıtlarına muvakkat şerh verilerek nihayet iki ay zarfında mahkemeye müracaat etmek için kendilerine tebligat icra olunur. Bu müddet içinde mahkemeye müracaat edilmediği takdirde tapu memuru hangisinin malik olması lazım geldiği hakkındaki noktai nazarını izah ederek keyfiyetin karara raptını re'sen mahkemeden talep eyler. Bu

1 *Resmî Gazete*, 29.12.1934 tarih ve sayı: 2892, sf. 4595-4597.

kabil davalardaki harç ve masraflar tecil edilerek ileride haksız çıkan taraftan istifa olunur (alınır)."

Buna göre, zilyedlerin tapu kaydına geçici şerh konulacak ve kendilerine iki ayda mahkemeye müracaat etmeleri bildirilecek. Bu sürede başvuru olmadığı takdirde tapu memuru hangisinin malik olacağına karar verecek ve kararın kesinleşmesi için mahkemeye başvurulacak. Tapu kaydından dolayı görülen bu davalarda masraf haksız çıkan taraftan alınacaktır.

Kanun toplam 5 maddedir.

3'üncü maddesi gereği kanunun uygulanmasında yaşanacak sorunların çözümlenmesi amacıyla Bakanlar Kurulu'nun 14.5.1930 tarihli 9331 no'lu kararnamesiyle kabul edilen 'Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Kaybetmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanunun Tapu İdarelerince Sureti Tatbiki Hakkındaki Nizamname' 2 Temmuz 1930'da *Resmî Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.[1]

Nizanmnamede bir başkası adına kayıtlı gayrimenkulün, fiili bir uygulamayla (satın alma, bağışlama, takas vs. işlemlerle) mülkiyetine sahip olan kişinin, yasada belirlenen süre kullanması halinde, o mülkiyeti kendi adına nasıl kaydedeceğinin ve tapu senedini nasıl alacağının koşulları 17 maddede bir bir sıralandı.

Hatta bu kayıtlı gayrimenkulün o kadar çok elden ele geçmiş olabileceği öngörülmüş olmalı ki, nizamnamenin 10'uncu maddesinde "Namına tescilini talep eden son zilyedin tasarruf müddeti" denilerek, daha öncesindeki kullanan kişilerin varlığına dikkat çekilmiştir. Bunun için birden fazla kayıt ve zilyet durumu dikkate alınarak yaşanılacak sorunun kanunun 2'nci maddesiyle çözümü öngörülmüştür.

Medeni Kanun'la tescil

Zilyetlik durumu Medeni Kanun'da özel olarak düzenlendi.

17 Şubat 1926 tarihli ve 743 no'lu Türk Kanunu Medenisi'nin 'ayni haklar' kısmında gayrimenkul mülkiyetinin düzenlenmesiyle ilgili hükümlere yer verildi.

Kayıtlı ve kayıtsız gayrimenkulün zilyed adına kaydı kanunun 638'inci ve 639'uncu maddelerinde düzenlendi.

'Müruruzaman' yani zaman aşımı başlığı altında 'âdi ve fevkalâde müruruzaman' olarak düzenlendi.

'Âdi müruruzaman' başlığı altında kanun maddesi aynen şöyledir:

"Madde 638- Muhik (haklı) bir sebep yok iken tapu sicilinde uhdesinde malik sıfatiyle mukayyet (kayıtlı) bulunan bir gayrimenkulü fasılasız ve nizasız (aralıksız ve kavgasız) on sene müddetle ve hüsniyetle yedinde bulunduran kimsenin o gayrimenkulün üzerinde hakkına itiraz olunamaz."

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 10, 2. baskı, Ankara-1953, sf. 897-901; *Resmî Ceride*, 2.7.1930 ve no: 1536.

638'inci maddeye göre, tapu sicilinde kayıtlı bulunan gayrimenkulü aralıksız ve kavgasız olarak 10 sene süreyle iyi niyetle mülkiyetinde bulunduran kimseye, haklı bir sebep olmadıkça itiraz edilemeyecektir.

Tapuda kayıtlı gayrimenkulü 10 yıl kullanan adına yani zilyedine tapu kaydı yapılacaktır. Kayıtlı sahibinin itirazı olabilmesi, ancak haklı bir sebebe dayanması gerekmektedir.

Devam maddede 'kayıtsız gayrimenkuller' dikkate alındı.

'Fevkalâde müruruzaman' başlığı altında kanun maddesi aynen şöyledir:

> "Madde 639- Tapu sicilinde mukayyet (kayıtlı) olmayan bir gayrimenkulü nizasız ve fasılasız (kavgasız ve aralıksız) yirmi sene müddetle ve malik (sahibi) sıfatı ile yedinde (mülkü olarak) bulundurmuş olan kimse, o gayrimenkulün kendi mülkü olmak üzere tescili (kaydının yapılması) talebinde bulunabilir.
>
> Tapu sicilinde maliki (sahibi) kim olduğu anlaşılmayan veya yirmi sene evvel vefat etmiş yahut gaipliğine hüküm (kaybolduğuna karar) verilmiş bir kimsenin uhdesinde mukayyet (sorumluluğunda kayıtlı) olan bir gayrimenkulü aynı şerait altında yedinde bulunduran (mülk edinen) kimse dahi o gayrimenkulün, mülkü olmak üzere tescilini (kaydının yapılmasını) talep edebilir.
>
> Tescil ancak hâkimin emriyle olur."

639'uncu maddenin 1'inci fıkrasına göre, tapuda kaydı bulunmayan gayrimenkulü 20 yıldır kavgasız ve aralıksız mülkiyeti olarak kullanan kişi, adına tapu kaydı yapılmasını talep edebilecektir.

Medeni Kanun'un 639/2 fıkrasına göre, tapu sicilinde kaydı anlaşılamayan veya sahibi 20 sene önce vefat ettiği için gaipliğine karar verilmiş kişi adına kayıtlı gayrimenkulü, 20 yıldır kullanan adına tapuya kayıt edilmesi öngörülmüştür.

Bu tapu kayıt işleminin yapılmasında hâkimin kararı yeterli bulunmuştur. 15.12.1934 tarih ve 2613 no'lu Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nda[1] Kadastro Mahkemesi'nde tek hâkimin görev yapacağı ve bu hâkimin de en az beş yıl Hukuk Mahkemesi reisliği yapması öngörülmüştür. (madde 12, 14)

Ancak 9.3.1955 tarihli ve 6333 no'lu kanunla yapılan değişiklikle "Tescil ancak hâkimin emriyle olur" fıkrası kaldırılmış, "Hususi kanun hükümleri mahfuzdur" cümlesi eklenmiştir.[2]

Önce hâkim emriyle, daha sonra mahkeme kararıyla tescil işlemine şahit olan Çerkezköy savcısıyken 'Yılın Hukukçusu' seçilen Vanlı Mehmet Feyyat anılarında, 1940'lı yıllardan sonra Van'da Ermenilerden kalan Hazine arazilerine sahip olanların Medeni Kanun'un 639'uncu maddesi gereği tescil işlemi yaptırdığını ve gayrimenkulü adına kaydettirdiğini anlattı. Mehmet Feyyat, herkesin 'arazi babamdan,

1 *Resmî Gazete*, 23.12.1934 tarih, sayı: 2887, sf. 4557-4560.

2 Prof. Dr. Kemal Oğuzman-Doç Dr. Şener Akyol, *Medenî Kanun-Borçlar Kanunu, Tatbikat Kanunu*, Fakülteler Matbaası, İstanbul-1978, sf. 213.

dedemden kaldı' diye yalan söylediğini ve böylece herkesin tapu sahibi olduğunu ifade etti.[1]

Genelinde sürülenlerden ya da bir biçimde sahibi başında bulunmayanlardan ve özelinde Ermenilerden geride kalan mülkünün yağmalanması sonrasında tapuya kaydetmeye 1920'ler sonunda başlandı ve Mehmet Feyyat'ın anlatımından anlaşılan o ki 1950'lerde yoğunlaştı.

6.5 – Tapunun Türkleştirilmesi

24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu ile 2 Haziran 1929'da ve 1515 no'lu kanunlar gereği tapuya kayıt etme faaliyeti yeterli bulunamamış ya da eksikler tespit edilmiş olacak ki, yeni bir kanun daha yürürlüğe kondu.

Emvâl-i metrûkeden gayrimenkulü de kapsadığı için dağıtılmış veyahut satılmış taşınmaz malların yeni sahibi ile zilyedi adına kayıt edilmesi ve tapu senedi düzenlenmesi tapunun Türkleştirilmesi, özünde mülkiyetin tapuda kanunen Türkleştirilmesi'dir. Bu işlem, hukuki olmaktan öte, fiilen zorla yapılan mülkiyet transferine yönelik kanuni ifadedir.

5 Şubat 1931'de meclis gündemine gelen tasarı, 19 Mart 1931'de yapılan görüşme sonunda kabul edildi[2] ve 1771 no'lu 'Mübadele ve Teffiz İşlerinin Kat'i Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanun' toplam 22 madde olup, 28 Mart 1931'de yürürlüğe girdi.[3]

1771 no'lu kanunun bir yıllık uygulaması Başvekil Vekili olarak Dr. Refik tarafından olumlu olarak değerlendirildi. Başvekil İsmet'in kabinesinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili olan Dr. Refik, sonradan 14.6.1934 tarih ve 2510 no'lu İskân Kanunu olarak kabul edilen tasarının 2 Mayıs 1932 tarihli gerekçesine Başvekil İsmet yerine imza attı.

Osmanlı'dan 1932 yılına kadar geçmiş iskân politikasının değerlendirildiği gerekçede, Cumhuriyet ilanı sonrasında yüz binlerce muhacir ve mübadilin iskân edildiği sorunlarını çözmek için uğraşıldığı belirtilerek, 1771 no'lu kanunun bir yıllık uygulamasıyla sorunların çözümlendiğine dikkat çekildi.[4]

1771 no'lu kanunla, gerek 26 Eylül 1915 tarihli gerekse 15 Nisan 1923 tarihli kanunlarla öngörülen Tasfiye Komisyonu benzeri bir Tasfiye Heyeti kurulması benimsendi.

Mecliste okunan ve kabul edilen layihanın 1'inci maddesi kesin tapulandırma üzerinde durdu:

---

1 Mehmet Feyyat, age, sf. 21-23, 231-232.

2 *TBMM ZC*, III/26-19 Mart 1931, sf. 60-67.

3 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 222-227; *Resmî Gazete*, 28 Mart 1931 tarih ve no: 1759.

4 *TBMM ZC*, devre: IV, cilt: 23, sf. 67-77, 140-166, 7 Haziran 1934 tarihli zabtın sonundaki 189 no'lu mazbata sf. 2-3.

"Madde 1- 16 Nisan 1340 (1924) tarih ve 488 numaralı mübadeleye tabi ahaliye verilecek emvâli gayrimenkûle hakkındaki kanunun ikinci maddesinin son fıkrasında yazılı had dâhilinde 1331 numara ve 28 [24] Mayıs 1928 tarihli mübadil, gayrimübadil ve muhacirlere tahsis olunan gayrimenkullerin tapuya raptına dair kanunun birinci maddesinde gösterilen nisbetler kat'i tasfiyeye esastır.

Bu nispetler dâhilinde mevcut hükümlere tevfikan (uygun olarak) ittihaz edilmiş (belirlenmiş) olan teffiz (satış) kararları kat'i ve muteberdir. Bu kanunun neşrinden sonra teffiz kararı ittihaz olunamaz (kabul edilemez)."

Bu maddeyle, 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 1'inci maddesinde belirtilen kıymetli tapular karşılığında yüzde 50, kıymetsiz tapular karşılığında yüzde 40 ve tasfiye talepnamelerine müsteniden (dayanan) kefaletnameler karşılığında yüzde 20'den fazla olamaz kuralına göre verilen emvâlle ilgili tapulandırma tasfiyeye esastır. Ayrıca bedeliyle emvâl alma kararı geçerli olup, kanunun yürürlüğe girmesinden sonra tefviz kararı kabul edilmeyecektir. Böylece bedeli karşılığında emvâl satılması işlemine son verilmek amaçlanmaktadır.

Kanunun 2'nci, 3'üncü ve 4'üncü maddelerinde mübadillerle ilgili düzenlemeye yer verildi.

'Yurdu yabancıdan temizledik'

TBMM'de tasarı müzakere edilirken Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya söz aldı, mübadillere emvâl dağıtımı ve yaşanılan sorunlar hakkında bilgi verdi ve mübadelenin amacını şöyle açıkladı:

"... Lozan muahedesi müzakere edilirken Yunanistan'la bir de mübadelei ahali mukavelesi aktedilmiştir. Mübadelei ahalinin Türk noktai nazarından esası, yurdumuzu yabancı nüfuz ve nüfustan kurtarmaktı. Tarihimiz malûmdur. Memleketimizin, ana yurdumuzun her tarafı bir zamanlar hissei şayialı mülk gibi bir takım istihkak davalarına maruz oluyordu (Bravo sesleri)... Bir milletin en birinci borcu, bir hükümetin en yüksek vazifesi memleketi dâhilinde milliyet birliğini temin etmektir. Lozan'da aktedilen mübadelei ahali mukavelesinin esası bu gayeye matuftur ve bu gaye de istihsal edilmiştir (Bravo sesleri)."[1]

1930'lar Türkçülüğün yoğunlaştırıldığı yıllar olup, bu politikanın aktörlerinden Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da, mübadeleyle yapılanı yurdun yabancılardan temizlenmesi olarak açıklamakla, mübadil Ortodoks Rumların halen T.C. vatandaşı olduğu dikkate alınacak olursa, gerçek niyet daha iyi anlaşılacaktır.

Şükrü Kaya'nın temizleme operasyonu sadece insani olmayıp, mülkiyetteki yabancıları temizlemeye yönelik bir harekâttır.

1 *TBMM ZC*, III/26-19 Mart 1931, sf. 60.

Taksitler ödenmeyecek

22 maddelik 1771 no'lu kanunla, borç taksitlerinden tapuda işlemlerin harçsız olacağına kadar pek çok düzenleme yapıldı.

Borç taksitlerinin ödenmemesi hükmü getirildi. Adi İskâna tabi olanların kanun neşrine kadar ödenmeyen borç taksitleri artık tahsil edilmeyecek ve tahsil edilen para da iade edilmeyecektir. (madde 6)

1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye'yi de etkilediği koşullarda artık borç taksitlerin ödenmeyeceği yönündeki bir karar, mülkiyetin fiilen yapılan transferinin bitirilmesine yönelik adım olacaktır.

Bunlara verilecek tapulardan harç alınmayacaktır. Adi iskân ve teffiz suretile olsun mübadillere, muhacirlere, harikzedelere verilen malların tapuya raptı, tapu harcından istisna edilmiştir ve bu gibi malların tapuları hemen verilecektir. (madde 7)

Daha önceki 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli kanunlarda emvâl-i metrûkenin tasfiye işlemini gerçekleştirmek üzere kurulan Tasfiye Komisyonu mülkiyetin sahibi açısından tasfiyesi faaliyetini gösterirken, kanunun 8'inci maddesindeki "Kat'i tasfiyeye memur olmak üzere Dâhiliye ve Maliye vekâletlerince tayin edilecek beş zattan mürekkep bir Tasfiye Heyeti teşkil olunur" hükmüyle, Tasfiye Heyeti öngörüldü. Anlaşılan o ki, Tasfiye Komisyonu bizzat emvâlinin tasfiyesinin teşkilatıydı, Tasfiye Heyeti de emvâlin transferinin tamamlanmasının teşkilatı olacaktır.

Mübadillerin, kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren 3 ay zarfında Teffiz Komisyonlarının verdiği istihkak (hakediş) mazbatalarının bu komisyon reisine verip bunun karşılığında makbuz almaları işlemlerini yaptırması, mazbatası olmayanların başvurması ve aksine yaptırmayanların haklarını kaybedeceği hükmü 9'uncu maddede yer aldı.

Kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren 6 ayda, Teffiz Komisyonundan alınan istihkak mazbatalarının Tasfiye Heyeti tarafından incelenmesinin ardından mazbataların sahipleri namına tasfiye vesikası düzenleneceği ve bunun da Maliye Vekili tarafından imzalanacağı öngörüldü. (madde 10)

Bu vesikaların bir makbuz karşılığında sahiplerine verilmesi bir zorunluluktur.

Ayrıca kanunda, tasfiye vesikalarının üç tertip kuponlu olacağı (madde 11), bu vesikaların devir ve cirosunun mevcut kanunlara tabi olduğu (madde 12) ve bunların Hazine tarafından bir deftere yazılacağı (madde 14) gibi hükümler de yer aldı.

1931'de de Hazine'ye devir

1771 no'lu kanunun yürürlük tarihi olan 28 Mart 1931'den sonra teffiz işlemi yapılmayacağı hükmü 1'inci maddenin son fıkrasında yer aldı. İşbu kanun gereği

tapu kaydı yapılan dışında kalan Dâhiliye Vekâleti emrindeki bilumum gayrimenkul Hazine emrine devredilecektir. (madde 13)

13'üncü maddede bir istisna getiriliyor, o da 'gayrimübadil Türklerdir. Genelinde gayrimübadiller denirdi, ama yasa maddesinde 'gayrimübadil Türk' denmesi dikkat çekicidir.

Kanunla eldeki vesikaların kesin olarak tapuya dönüştürülmesi hedeflendi.

Zaten Hazine'nin kullanımındaydı, ama bu kanun maddesiyle bugüne kadar dağıtımı yapılmamış tüm gayrimenkuller, artık kesin olarak Hazine'nindir.

26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nun 2'nci maddesi gereği gerçek kişilerin emvâli Hazine ve vakıflara ait olan da Evkaf namına kaydı yapılacaktı. Demek ki, 13'üncü maddeye göre, "Dâhiliye Vekâleti emrinde bilumum gayrimenkul emvâl Hazine emrine devredilir" ifadesiyle, bir biçimde Dâhiliye'nin elindeki emvâl de Hazine'ye aktarılmış oluyordu.

Dâhiliye Vekâleti, 1771 no'lu kanunun iyi tatbik edilmesi amacıyla, bir talimatname yayımladı.[1]

Buna göre, bu kanundan, elinde istihkak mazbatası bulunan, üç ay zarfında müracaatla istihkak mazbatası alacak olan ve kendilerine iskânı adi suretle evvelce emval tahsis edilmiş muhacirler yararlanacak.

28 Mart 1931'den sonra artık teffiz işlemi yapılamayacağı için diğer teffizi yapılmayan (dağıtılmayan) gayrimenkuller Hazine emrine geçmiş olacaktır.

1771 no'lu kanun gereği bir malın muhacire adi iskân suretile verilmiş ve teslim edilmiş olması, o muhacirin sabit iskân hakkının olması demektir.

Adi iskâna tabi tutulanlar malın kıymetine itiraz edebilecek, tahsis edilen mallar istihkaklardan fazla muhacir borçlanabilecek ve borç tahsil edilecek, veraset işlemleri de Medeni Kanun'a göre yapılacaktır.

Hazine alacağına erteleme ve af

Hazine'den bedellerini taksitle ödemek üzere gayrimenkul ve daha başka alanların ve daha başka emvâl ve zirai üretim için arazi alanların, borçlarını düzenlemeye yönelik üç maddelik 21 Mart 1931 tarih ve 1773 no'lu 'Hazineden Taksitle Gayrimenkul Mal Satın Almış Olanların Taksit Bedellerinin Tecili Hakkında Kanun'[2] 26 Mart 1931'de yürürlüğe girdi. Kanunun son iki maddesi, yürürlük ve icrasında sorumlu makam hakkındadır.

1929 krizinin yaşandığı bir ortamda 1'inci maddesinde Hazine'nin tüm alacağının tahsiline yönelik yeniden yapılanmaya gidildi:

"Madde 1- Bedelleri taksitle ödenmek üzere Hazine'den her türlü ziraate muhassas

1 *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1931, sf. 3.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 12, Ankara-1931, sf. 228-229; *Resmî Gazete*, 26 Mart 1931 ve sayı: 1758.

arazi ile mahsulâtı ziraiyeyi ihzar, imal (hazırlayan, üreten) ve tasfiye eden veya faaliyeti mahsulâtı arziye (toprak ürünü) ile alâkadar olan imalâthane, tasirhane (tohumlardan yağ çıkaran atölye), fabrika ve mümasillerini iştira edenlerin veya bir mesken veya irat getirmeyen arsaları satın alanların, ihale tarihinden itibaren bedellerinin tesviyesi (ödenmesi) için kabul edilen sekiz taksitten ne kadarı kalmış ise bu mütebaki (kalan) taksitler, bir misli ilavesi suretile ve fakat müddetin mecmuu azami (toplam süresi) on iki seneyi geçmemek ve tecil edilen mebaliğden senevi yüzde beş faiz alınmak şartile tecil olunmuştur (ertelenmiştir)."

Böylece maddeyle Hazine, fabrika, arsa vs gayrimenkul alanların borçlarını senelik yüzde 5 faizle 12 yıl erteledi.

Herhangi bir gayrimenkul değil, fabrika satışı ve bunun ödemesi bile kanun maddesinde yer aldı.

Borçlarda böyle bir ertelemeye gitmenin ardından, sadece meskenle ilgili kalan borçlar da bir kanunla affedildi.

Mübadillere, iltica edenlere, muhacirlere ve harp ya da işgal nedeniyle dâhile gelenlere belli vesikalar karşılığında verilen ya da satılan gayrimenkullerin tapulandırılması işlemlerine son verilmesini amaçlayan bu kanunun yürürlüğe girmesinden 4 ay sonrasında çıkarılan 21 Temmuz 1931 tarih ve 1866 no'lu 'Mübadele ve Tefviz İşlerinin Kat'i Tasfiyesi ve İntacı Hakkındaki 19.3.1931 tarih ve 1771 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun'la[1] yalnız meskenle ilgili borçlar affedilmiştir:

"Madde 1- Mübadele ve tefviz işlerinin kat'i tasfiyesi ve intacı hakkındaki 19.3.1931 tarih ve 1771 numaralı kanunun 2'nci maddesi veçhile istihkaklarından fazla mal tefevvüz etmiş (almış) olup fazlasını borçlanan veya borçlanmak vaziyetinde bulunan mübadillerin ve harp ve işgal dolayısile dâhile iltica eden veya her hangi bir sebeple naklolunanların (sürülenlerin) yalnız meskene mahsus olmak üzere iskânı adî derecesine kadar olan borçları affolunmuştur."

Hazine'nin özellikle 1920'lerin yarısından itibaren metrûk olanlar da dâhil tüm gayrimenkul satışından doğan alacağıyla ilgili gerek ertelemeye gerekse affetmeye yönelik kanuni düzenlemeler yapıldı.

Kanunla ödemede yaşanılan sıkıntıya, eldeki bilgilere göre birileri adına kayıtlı malları satan devlet, yine kendi aldığı kararla bu alacağını affetti.

Ermeni ve Rum emvâli

1771 no'lu kanunun iyi tatbik edilmesi amacıyla, Dâhiliye Vekâleti önce bir tamim[2] ve ardından da bir talimatname[3] yani önce genelge, sonra yönetmelik yayımladı.

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt:12, Ankara-1931, sf. 985; *Resmî Gazete*, 30 Temmuz 1931 ve no: 1860.

2 *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1931, sf. 3.

3 *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1931, sf. 3.

Vesika karşılığı dağıtılan, satılan malların Ermeni ve Rum malları olduğu belirtilen tamimle şu hükümler getirildi:

1- 28 Mart 1931 tarihine kadar tüm teffiz işlemleri geçerlidir.

2- 1331 no'lu kanunun 1'inci maddesi gereği borçlanmayanlar 28 Haziran 1931 tarihine kadar tasfiye vesikası almak zorundadır.

3- Bakiye istihakkı kalanlar, 28 Haziran 1931'e kadar bunları makbuz karşılığında Teffiz Komisyonu Reislerine vereceklerdir.

4- İstihkak mazbatası almayanlar, kanun neşrinden itibaren üç ay zarfında Teffiz Komisyonlarına müracaatla istihkak mazbatası almaya mecburdurlar.

5- Genellikle muhacirlere adiyen iskân suretile verilmiş olan mallar, gerek eşhası mütagayyibe ve gerekse mübadil Rum emvâli gerekse Maliye'ye ait millî mallardan olsun, verildikleri adamların uhdelerinde ipka edilecek (kalacak) ve meccanen (parasız) temlik olunacaktır (verilecektir).

Buradaki 'eşhası mütagayyibe' yani kayıp kişiler, 1923 öncesi sürülmüş olan Ermenileri de kapsamaktadır. Çünkü 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanunun 6'ncı maddesi gereği yapılan genel tanımlamaya 1923 öncesi sürülenler de dâhil edilmiş olmaktadır.

6- Adiyen tahsis edilen emvâlin artık hiçbir veçhile istirdadı (geri alınması) mevzuu bahs olunamaz; ancak tahsis olunan mallar, tayin edilen bedelden fazlaysa, bu fazla miktar kadar borçlandırılacaklardır.

7- Bu tarihe kadar tahsil edilen borç dışında diğer alacaklar tahsil edilmeyecek, alınan paralar da geri verilmeyecek.

1931 baharında böylece muhacirlerin iskân ve tasfiye işlemlerine kapsamlı bir düzenleme süreci yaşandı. Amaç satılan veya dağıtılan vesikalara göre tapu işlemini yapmak ve Hazine'nin tahsil edemediği borcu silmek ve geride kalan malı Hazine'ye devretmektir.

1920'lerin ikinci yarısından itibaren emvâl-i metrûkenin ve millî emlâkin fiilen dağıtılması ve satılmasına yönelik faaliyet, 1930'lar başında kesin tapulandırmada yani kanunen Türkleştirmede yoğunlaştı. Bununla mülkiyet transfer sürecinin kesin tamamlanması amaçlanmıştır.

6.6- Tapu Kanunu'yla yağma ve tapulama

1920'lerin sonunda yürürlüğe konulan kanun ve ilgili talimatnamelerle emvâl-i metrûkenin dağıtılması ve satılması ve yağmalanması sonrasında, sahipleri adına kaydetme ve mevcut kayıtları da yenileme faaliyeti yoğunlaştırıldı. 1930'lu yılların ortasındaysa gayrimenkullerle ilgili kadastro ve tapu konusunda iki önemli kanuni düzenleme daha yapıldı. Bunlar 49 maddelik 15 Aralık 1934

tarih ve 2613 no'lu Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu[1] ile 40 maddelik 22 Aralık 1934 tarih ve 2644 no'lu Tapu Kanunu'dur.[2]

Zaten bu iki kanun, yılın bir diğer önemli yasası 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 no'lu İskân Kanunu'ndan sonra yürürlüğe konması açısından da önemlidir. İçeriği itibariyle bu üç kanun arasında önemli bir bütünlük vardır.

Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nun 45'inci maddesinde belirtilen nizamname, nedense ancak bir yıl sonrasında hazırlanabildi.[3]

Doğaldır ki, bu iki kanunla tapu kaydının artırılması ve kadastro çalışmasının hızlandırılması amaçlandı. Böylesine amaç birliği olan iki yasa neredeyse aynı günde yürürlüğe girdi; bu, elbette bir gereklilikti.

Birinci Paylaşım Savaşı'nda İttihatçı hükümetin sürgün politikasının ardından emvâl-i metrûkenin dağıtılması ve satılmasıyla başlayan süreç, 1920'ler sonunda o gayrimenkulü kullanan adına tescil edilmesiyle devam etti. Anlaşılan o ki, devletin el koyduğu emvâl-i metrûke dışında, sıra ya da yeniden yapılan tanımlamayla devletin tasarrufundaki araziye gelmişti. Tapu ile kadastro kanunlarıyla devlet tasarrufundaki arazilerin izin alınarak işgal edilmesini ve işgal eden adına tapu kaydının yapılmasını sağlayan bir sistem öngörüldü. Sadece tasarrufundaki değil, devlet mülkiyetindeki topraktan benzer bir şekilde işgal edilmesine de hükmedildi. Bir anlamda getirilen sisteme yeni bir yağma dönemi demek de mümkündü.

Ayrıca ardından kaydın yapılmasında da oradaki bilirkişi konumdaki eşrafın sözünün yeterli görülüp gayrimenkulün kaydının buna göre yapılması, böylesi bir süreçte yerelin konumunu öne çıkarmaktadır.

'Türk vatandaşlarının' yararlanacağı devletin mülkiyetinde olan ve olmayan arazi hakkında düzenleme Tapu Kanunu'nun 6'ncı maddesinde yapıldı. Benzer hüküm, Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nun 22'nci maddesinin bir fıkrasında da yer aldı.

Devlet tasarrufundaki arazinin işgali öncesinde 'Türk vatandaşları'ndan isteyenin 'toprağı işgal etmesi' için izin alması zorunluluğu, 6'ncı maddenin son fıkrasında belirtildi.

Devletin mülkiyetinde olmayıp tasarrufunda olan 'sahipsiz ham toprağı' işgal edenler adına, İdare Heyetlerinin tayin ve tasdik ettiği iskân oranı kadar olan miktar, bu kişilerin hiç toprağının olmaması şartıyla [parasız] verilecek ve namına tescil edilecektir. Eğer bu işgal eden kişinin toprağı varsa ve işgal edilen bölge de

1 *Resmî Gazete*, 23.12.1934 tarih, sayı: 2887, sf. 4557-4560, sitesi, http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2887.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2887.pdf

2 *Resmî Gazete*, 29.12.1934 tarih, sayı: 2892, sf. 4595-4597, sitesi, http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2892.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2892.pdf

3 Kadastro ve Tapu Tahriri Nizamnamesini Mer'iyete Koyan Kararname, 5.12.1935 tarih ve 2/3642 sayılı kararname, *Resmî Gazete*, 19.12.1935, sayı: 3186, sf. 5853-5858.

iskân oranını geçmiyorsa, bu iskân oranına kadar olan kısım da parasız verilecektir. Böylece devletin tasarrufundaki toprağı işgal eden kişi adına, işgal ettiği arazi tapuda kayıt edilecektir. (Tapu Kanunu, madde 6/1)

Madde hükmünde belli bir çelişki bulunmaktadır. İşgal eden kişinin toprağının olmaması şartı öne sürülürken, devamında toprağının olması halinde yine parasız verilmesi öngörülmüştür. Bu halde, toprağı olan ve olmayan kişi devletin tasarrufundaki araziyi işgal ettiğinde, maddede belirtilen miktar kadarını adına tescil ettirme imkânı yaratılmış olmaktadır.

Fıkranın devamında iskân oranına tabi olmayacak arazi belirlemesi de yapıldı; devletin mülkiyetinde olmayıp tasarrufundaki arazide belli bir masrafla tarla ve bağ haline getirilmiş toprak miktarı ne kadar olursa olsun parasız verilecek ve kullanan kişi adına tescil olunacaktır. (Tapu Kanunu, madde 6/1)

Devletin mülkiyetinde olan arazinin işgaliyle ilgili düzenleme de 6'ncı maddenin 2'nci fıkrasında yer aldı.

Devletin 'hususi mülkiyetinde' olan araziye ağaç dikerek bağ, bahçe yapan kimseye o yerin verilmesinde (kanun maddesinde arazi sınırlaması yok) Mahalli İdare Heyeti'nce onaylanması halinde, o bağ ve bahçenin vergi kıymetinin yüzde 8'i alınmak suretiyle o yerin işgal eden namına tescil edilmesi öngörülmüştür. (Tapu Kanunu, madde 6/2)

6'ncı maddenin son fıkrasında yukarıdaki işlemin nasıl yapılacağına yönelik bir düzenlemeye yer verildi. Buna göre 6'ncı maddenin 1'inci ve 2'nci fıkralarında belirtilen araziyi işgal etmek isteyenler, bu kısmın mevkiini, sınırını ve miktarını gösterir bir beyannameyle mahallin 'en büyük mülkiye memuruna' başvurup ilmühaberi yani gerekli izini aldığı takdirde bir sene içinde o yerin imarına tercih hakkı kazanmış olacaktır. Ayrıca 6'ncı maddenin 2'nci fıkrasında belirtilen tapuya tescil işlemi, 19'uncu madde gereği ödeminin ilk taksiti yapıldıktan sonra yerine getirilecektir. (Tapu Kanunu, madde 6/3)

Tapu Kanunu yürürlüğe girmeden ve mülki amirden izin almadan önce işgal eylemini yapanlarla ilgili hüküm de bir geçici madde olarak düzenlendi.

Kanundaki tek geçici madde bu olup, Tapu Kanunu yürürlüğe girmeden önce tarla, bağ ve bahçe haline getirilmiş, ama işlemi bitmemiş araziler için de 6'ncı madde hükümlerinin geçerli olacağı ifade edildi. (Tapu Kanunu, Muvakkat Madde)

Tapu Kanunu 6'ncı maddesindeki bu hüküm, Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nun 22'nci maddesinin G fıkrasında biraz farklılıkla aynen yer aldı. Bu madde 22/G fıkrası, 6'ncı maddeye kıyasla daha kısa ve fazla detaylı değildir; fakat özünde yapılmak istenilen aynıdır.

Fıkrada da devletin tasarrufundaki araziyi işgal edene parasız verilmesi ve adına tapuya kaydedilmesi öngörüldü. Bu işlemini yapmakla oradaki Kadastro Komisyonu yetkili kılınmıştır.

Tek istisnası, devletin tasarruf ve mülkiyetindeki araziyi işgal edenlerin mülki amirden izin alınma şartının olmamasıydı. (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/G)

Toprak reformu niye yapılamadı?

Devletin tasarrufunda olan ve bir nevi yağmalandırılan arazinin emlâki milliyeden veya emvâl-i metrûkeden olup olmadığı tartışması saklı kalmak kaydıyla, Tapu Kanunu'nda devlet tasarrufundaki ve mülkiyetindeki arazinin bu denli öngörülen dağıtma işleminin (madde 6/1 ve 2) bir toprak reformu olarak yapılması elbette mümkündü.

Toprak reformunun esasında büyük toprak sahiplerinin toprağının dağıtılması olduğunu unutmadan böyle bir konuya dikkat çekiyorum.

Büyük toprak sahiplerinin toprağının dağıtılması bile değil, kanunda öngörüldüğü gibi devletin tasarrufunda ve mülkiyetindeki arazinin dağıtılmasıyla kırsaldaki yoksul köylüye belli bir yaşama imkânı yaratılmış olunurdu, ama olmadı.

Eğer devletin tasarruf ve mülkiyetindeki arazi kırsalda topraksız ve yoksul köylüye dağıtılmış olsaydı, feodal üretim ilişkisinin daha hızla çözülmesi sağlanabilir ve mütegallibenin zorbalığı hadi bitirilir denmese de kırılabilirdi.

Ama bu yapılmamıştır, yapılamamıştır.

Çünkü 1915 sonrası oluşturulan egemenlerin sınıfsal ittifakı ve iktidar olma zihniyeti, böylesi bir toprak reformunu yapmaya engeldir, onun için de gündeme dahi gelmemiştir.

Bu dahi, 1930'larda mevcut sistemin, kırsalda topraksız ve yoksul köylüye karşı feodal ağalar ve mütegallibeyle ittifak yaptığını, izah etmekte yeterli karineyi oluşturmaktadır.

Kayıtlı/kayıtsız gayrimenkulün yeniden tescili

Tapu Kanunu'nun 6'ncı maddesinde, devletin tasarrufunda ve mülkiyetinde araziyi işgal edene tapulandırma işleminden ayrıca, bir gayrimenkulün devlet veya bir gerçek kişi adına kayıtlı olup olmadığına bakmadan kullanan adına tapulandırılması da öngörülmüştür.

Daha önce 2 Haziran 1929 tarihli ve 1515 no'lu 'Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Kaybetmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanun'un[1] 1'inci maddesinde kayıtlı gayrimenkulün bağ ve bahçede 15, diğer arazide 10 sene malik olan zilyede tapu senedinin verilmesi öngörülmüştü.

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 10, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 896; *Resmî Ceride*, 9.6.1929 ve no: 1211.

Benzer düzenleme belli bir zaman sınırı olmadan ve gayrimenkulün kayıtlı/kayıtsız olmasına bakılmadan Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nda yeniden yapılmıştır.

Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nun 22'nci maddesinin E fıkrasında Kadastro Komisyonu'nun, gayrimenkulün kayıtlı olup olmadığına veya müruru zamanın aşılıp aşılmadığına bakmadan yapacağı görev şöyle ifade edildi:

> "Tefevvüz (gayrimenkulün tasarruf hakkını satın alan) veya tedavül (elden ele geçen) tarikile temellük edilegeldiği (yoluyla mülk edinildiği) vesikalar ile yahud vukuf erbabının (bilirkişinin) sözlerile anlaşılan gayrimenkul mallar esasen tapu senedine bağlı olub olmadığına ve tasarruf müddetinin müruru zaman haddine varıb varmadığına bakılmıyarak sahibi namına kaydolunur." (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/E)

Bu hükme göre gayrimenkulün kayıtlı/kayıtsız ayrımını yapmadan kayıtlı gayrimenkulde 10 sene ve kayıtsız gayrimenkulde 20 sene olan kullanma süresinin (Medeni Kanun, madde 638 ve 639) aşılıp/aşılmadığına bakmadan,

1- "Tefevvüz (gayrimenkulün tasarruf hakkını satın alan) veya tedavül (elden ele geçen) tarikile" mülk edinilen gayrimenkuller,

2- Vesikalar ya da bilirkişinin sözlerinden anlaşılan gayrimenkuller, o anki sahibi namına kayıt edilecektir.

İtilaf olması halinde sorun, Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nun 4'üncü faslındaki ilgili maddelerinde (madde 27-34) öngörülen hükümlere göre çözümlenecektir.

Maddede 'gayrimenkul mallar' denilerek, en geniş anlamında gayrimenkulle ilgili bir ifade kullanılmış olması dikkat çekmektedir. Buna göre binadan bağ, bahçeye ve tarlaya kadar hepsi kapsama alınmış olmaktadır.

Böylece madde 22/E fıkrasıyla, kadastro işlemi yapılırken gayrimenkulün tapuda kaydı olup olmadığına bakılmadan 'vesikalar ya da bilirkişinin beyanatıyla' o anda sahibi kimse onun adına gayrimenkulü kayıt etme imkânı yaratılmış oldu.

Gayrimenkulün emvâl-i metrûkeden olması da mümkündür; bunu yasaklayan bir hüküm bulunmamaktadır.

Sahibi belli değilse devletin

Mirasçısı olmadığı için devlete kalan arazinin kullanılması halinde ne yapılacağı da Tapu Kanunu'nun 7'nci maddesinde belirtildi.

Buna göre mirasçısı olmadığı için devlete kalan arazide 20 hektarı geçmeyen miktara sahip olan kimsenin tebliğ tarihinden itibaren iki senede, o miktara ait vergi kıymetinin yüzde 50'sini ödediği zaman ihaleye kabul edileceği ve bu hük-

mün, mesken olarak kullanılan binalar için de geçerli olduğu ifade edildi. (Tapu Kanunu, madde 7)

Bu 7'nci maddede belirtildiği şekilde kullanılan gayrimenkulün kayıtlı olması da mümkündür; çünkü Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nun 22'nci maddesinin F fıkrasına göre, mirasçısı olmayan gayrimenkuller, o bölgedeki Kadastro Komisyonu tarafından devlet adına kayıt edilecektir. (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/F)

Ayrıca yine 22'nci maddenin bir başka fıkrasında da, yapılacak ilanlar ve araştırma sonucunda sahibi bulunmayan gayrimenkullerin devlet adına kaydedileceği ve bu malların 10 yıla kadar hak sahibi çıktığında namına kaydının düzeltileceği ve satılmışsa bedelinin verileceği belirtildi. Bu işlemi yapmakla da, Kadastro Komisyonu yetkili kılınmıştır. (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/H)

Emvâl-i metrûkenin ardından 1930'ların koşullarında sahibinin 10 yılda çıkmaması durumuna göre, devlet adına önemli miktarda gayrimenkulü kaydetme imkânı yaratılmış olmalı.

Sonuç olarak Tapu Kanunu, mirasçısı olmadığı için devlete kalan ve kayıt edilen binalar dâhil gayrimenkuller madde hükmünde belirtildiği gibi zilyedine de verilmesi öngörülmüş olmaktadır.

Kadastro Komisyonu'nun görevi

Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu gereği çalışma yapılacak bölgede önceden beyannamelerle gayrimenkuller hakkında bilgi toplanacak.

Kanunla Kadastro Komisyonu kurulması sağlandı. (madde 10)

Buna göre komisyonun, kadastro ve tahrir mıntıkalarında müdürün reisliğinde, Kadastro Mektebinden mezun olup da kadastro işlerinde en az beş sene istihdam olunmuş bir kişi, görülecek lüzum üzerine komisyona iltihak ettirilecek fen memuru, belediyesi olan yerlerde belediye meclislerince ve belediye olmıyan yerlerde ihtiyar meclislerince seçilecek iki kişi, lüzum görülen yerlerde bir orman fen ve evkaf memurundan oluşması öngörüldü.

Komisyonun gayrimenkul sahiplerine dağıttığı beyannameler bir ayda doldurulup gerekli evrak da eklendikten sonra belediye veya muhtarın tasdik edeceği (madde 19) ve zamanında verilmeyen beyannamelerle ilgili inceleme yapılacağı (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 20/C) belirtildi.

Beyannameyi toplayan Kadastro Komisyonu'nun görevi 22'nci maddede belirlendi. 22'nci maddeyle ilgili yukarıda aktardığım hükümler (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/E, F, G ve H) dışındaki diğer görevleri şöyle sıralandı:

1 - Tetkik yapılacak semt, mevki ve mahalleyi belirleyip, oradaki ilgilileri işe başlamadan 15 gün evvel haberdar edecek. (madde 22/A)

2- İlgililer tetkik sırasında hazır bulunmazsa beyanname ve bağlı vesikalara ve varılacak kanaate göre gayrimenkulün sahibini tayin edip kaydını yapacak. (madde 22/B)

3- Vesikaları olmayan beyannameler üzerine vukuf erbabınca (bilirkişilerce) verilecek izahlarla yapılacak tetkiklere göre gayrimenkulü sahibi adına kayıt edecek. (madde 22/C)

4- Gayrimenkulün tapu sicillindeki sahibi veya varisleri namına kaydını yapacak ve eğer gayrimenkul üzerinde bir hak mevcutsa onu da sicile yazacak. (madde 22/D)

Devamı 23'üncü maddede zilyetle ilgili hükme yer verildi. Hükümetin yaptığı satışta 'hudud üzerinde yapılmış' olması halinde fazla kısım miktarı yüzde 10'u geçmiyorsa parasız zilyet adına kayıt edilecek, aksine bu miktar 10'u geçiyorsa zilyet kabul ederse borçlanacaktır.

Fakat kanun maddesinde bir istisna getiriliyor, o da 1925 yılı bütçesinin 23'üncü maddesinin A fıkrasına göre topraksız halka dağıtılan ve verilen gayrimenkullerdeki fazlalık ilgili kanunlar gereği zilyet adına kaydedilecektir.

Tapuya fotoğraf yapıştırılacak

Tapu işlemlerinde sorun yaşamamak için tapuda fotoğraf yapıştırılması zorunluluğu bir maddeyle düzenlendi. Oysa tapuda ve benzeri işlemlerde fotoğraf yapıştırılması zorunluluğu 30 Ocak 1926 tarih ve 727 no'lu 'Emvâli Gayrimenkûlenin Muamelâtı Tasarrufiyesinde Tapu Senedatı ile Kayıtlarına Âlakadaranın Fotoğrafları İlsak Olunmasına Dair Kanun'la[1] getirilmişti, ama Tapu Kanunu'nda da bir maddeyle yeniden düzenlendi.

Tapu Kanunu'nun 22'nci maddesine göre, kadastro veya tapu kaydı yapılan yerlerde tapu senedi ve kayıtlara fotoğraf yapıştırılacağı ve bu halde belediye veya köy ilmühaberi (belgesi) aranmayacağı öngörüldü. (Tapu Kanunu, madde 22/1)

22'nci maddenin "Kanunu Medeninin mer'iyeti tarihine [4 Ekim 1926] kadar musakkaf ve hükümde olan bağ ve bahçe ve arsaların on beş, diğer arazinin on seneden daha az bir müddet içinde husul bulmuş (meydana gelmiş) olan iktisap (kazanma) sebeplerine veya Kanunu Medeninin mer'iyetinden sonra düşürülmüş olan kayıdlara müstenit (dayanan) tasarruf muameleleri için dahi böyle yapılır" hükmüyle (Tapu Kanunu, madde 22/2), önemli bir 'farklılıkla ifade edilmeden 2 Haziran 1929 tarih ve 1515 no'lu kanunun 1'inci maddesini hatırlatan bir düzenleme yapıldı.

22'nci maddede alıntı yapılan bu cümlede, 1515 no'lu kanundaki Medeni Kanun'un yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926 tarihi öncesi tasarruf hakkı süresinde önemli bir değişiklik yapıldı.

---

1 *TBMM ZC*, II/21-30.1.1926, sf. 296-300; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 202-203; *Resmî Ceride*, 9 Şubat 1926 ve no: 293.

Bu hükme (madde 22/2) göre, Medeni Kanun'un yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926'dan önce 1515 no'lu kanunun 1'inci maddesinde belirtilen 'kayıtlı gayrimenkullerin' kullanım süresinin 15 ve 10 seneden daha az olabileceği öne sürüldü; fakat bu sürenin ne kadar olacağıysa belirtilmedi. Bu hükümden anlaşılıyor ki, tapuda kayıtlı gayrimenkulleri 1515 no'lu kanunun 1'inci maddesinde ifade edilen 15 ve 10 seneden daha az zilyedinde tutana da tapuda kayıt ve tapu senedi verme imkânı yaratılmıştır.

Hem Medeni Kanun'un yürürlüğe girmeden önce gayrimenkulü 15 ve 10 yıldan daha az kullanan adına hem de Medeni Kanun yürürlüğe girdikten sonra yapılan kayıtlarda, mutlaka fotoğraf yapıştırılacağı belirtildi.

Ayrıca 22'nci maddesinin devamında fotoğraf vermeyenlerde belediye veya köy ilmühaberi aranacağına işaret edildi. (Tapu Kanunu, madde 22/3)

Hıristiyan mezarlıkları

Köylerdeki metrûk mezarlıklar, vakfa ait mezarlıklar köyün şahsiyeti namına tescil edilecek. (Tapu Kanunu, madde 24)

Artık mezarlıkta bulunanların yakınlarının geri dönemeyeceğine hükmedilmiş olmalı ki sıra mezarlıklara gelmişti.

Metrûk mezarlığın Müslümana ait olacağını düşünmek mümkün olamayacağına göre, maddede kastedilen Hıristiyanlardan geride kalan mezarlıklardır.

Sormazlar mı, bu mezarlıklar niye metrûk oldu?

Peki, kaç köy adına kaç tane metrûk mezarlık kaydedildi?

Ayrıca kanunda yabancıların mal edinmeleri de dikkate alındı.

Yabancı gerçek kişilerin intikal işlerinin mahkemelerin tasdik ettiği veraset senetlerine göre yapılması öngörüldü. (Tapu Kanunu, madde 37)

Bu kanunla, daha öncesi tapu nizamnameleri ve zeylerindeki ve Medeni Kanun ile Borçlar Kanunu'nun fotoğraf yapıştırılmasıyla uygun olmayan hükümleri kaldırıldı. (Tapu Kanunu, madde 38)

1930'da yeni durum

Tapu Kanunu ile Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'yla 1934 yılı sonunda oluşturulan sistem şu:

– Devlet tasarrufundaki arazi, işgal eden namına tapuda kayıt edilecektir. (Tapu Kanunu, madde 6/1)

– Devlet mülkiyetindeki arazi, işgal eden namına tapuda kayıt yapılacaktır. (Tapu Kanunu, madde 6/2)

– Öngörülen hükümlere göre kayıtlı veya kayıtsız gayrimenkulün tapuda kaydı, belirtilen koşullara göre kullanan adına yazılacaktır. (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/E)

– Mirasçısı olmadığı için devlete kalan arazi ve binaların da belli koşulla kullanıcıya satışı yapılacak. (Tapu Kanunu, madde 7)

– Sahibi bulunamayan gayrimenkuller de devlet adına kaydedilecek ve 10 yılda sahibinin çıkması halinde devir edilecek, eğer satılmışsa parası verilecektir. (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/H)

– Medeni Kanun'un 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmesinden önce, tapuda kaydı bulunan damla örtülü yapılar, bağ, bahçe ve arsalar 15, diğer araziler 10 yıldan daha az (madde bir belirleme yok) kullanan adına tapuya kaydedilecektir. (Tapu Kanunu, madde 22/2)

– Metrûk yani vakfa ait Hıristiyan mezarlıklar köyün şahsiyeti namına tescil edilecek. (Tapu Kanunu, madde 24)

Her bir hükümle ilgili soruya yanıt aramak gerekmektedir.

Devletin tasarrufundaki ve mülkiyetindeki araziden ne kadarı, kaç kişiye işgalle tapulandırıldı?

Kayıtlı veya kayıtsız gayrimenkulden ne kadarı kullanan adına tapulandırıldı?

Mirasçısı olmadığı gerekçesiyle devlete kalan arazi ve binalardan ne kadarı zilyedine tapulandırıldı?

Sahibi bulunmayan gayrimenkullerden ne kadarı devlet adına kaydedildi ve 10 yılda ne kadarı sahibine iade edildi?

Aslında tapu ve kadastro kanunlarıyla getirilen bu hükümler, 1915 sonrasında emvâl-i metrûke özelinde yaşanan dağıtmanın ve satmanın ardından tapulandırma sonrasında, 1930'larda mümkündür ki emvâl-i metrûkeden kalanlar da dâhil bina, bağ, bahçe, arsa, arazi özelinde yeniden işgal edenden kullanan kişiler adına tapuya kaydetme dönemi başlatıldığını göstermektedir.

6.7- Devletin evrak imha operasyonu

Gayrimenkullerle hem tapulandırma hem de hukuki kıymetini kaybetmiş tapuların imhası faaliyeti aynı anda sürdürüldü. Hukuki kıymetini kaybettiği gerekçesiyle bazı tapu kayıtlarının imhasıyla ilgili kanuni düzenleme 1929 yılı ortasında yapıldı.

2 Haziran 1929 tarihli ve 1515 no'lu 'Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Kaybetmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanun' ile kanuni olmayan yolla bir başkasına geçen gayrimenkullerin önemli kısmı tapu kaydının hukuki kıymetini kaybettiği için, bu kayıtların tasfiyesi öngörüldü.[1]

1 *TBMM ZC*, III/12-2 Haziran 1929, sf. 279-280; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 10, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 896; Resmî Ceride, 9.6.1929 ve no: 1211.

Böylece tapu kaydına yönelik imha faaliyetine sonrasında da devam edildi.

1930'lu yıllar devletin yapılanmasında evrak temizliğinin de yapıldığı bir dönem olarak yaşandı. Resmen 'kıymetini kaybetmiş' nitelemesi, evrakın imhasının gerekçesi olarak sunuldu.

Bunun için kanunlar ve yönetmelikler hazırlandı ve uygulandı.

Hukuki kıymetini kaybetmiş tapu kayıtlarının imhasıyla başlayan temizlik operasyonu, devlet ve vatandaş ilişkisindeki tüm kayıtları içerir bir niteliğe kavuştu.

Evrakta temizlik yapılmaya başlandığı dönemde Türkiye adliye teşkilatının iş hacminin üçte birini yerine getiren İstanbul Adliyesi'nde çıkan yangınla Adliye Vekili'nin verdiği bilgiye göre 1,5 milyon dosya ve kıymeti harbiyesi olmayan binlerce evrak yanmıştır.

Geçmiş evrakla ilgi CHP hükümetinin resmî bakışını ortaya koyması bakımından Bulgaristan'a 50.000 okka evrakın satılmasını da hatırlamak gerekir.

Bulgaristan'a evrak satışı işgüzar bir memurun yaptığı iş değildir. Bizzat Maliye Vekâleti ve Defterdarlığın resmî girişimiyle gerçekleştirilen ihaleyle yapılan bir satıştır.

Resmen evrakın yakılması da emredilmiştir. Başvekâlet, Maliye Vekâletine 'acele' notuyla gönderdiği 2 Haziran 1936 tarihli yazıda binlerce evrakın yakılması emrini vermiştir.

Evrak imhasının gerekçesi, sadece kıymetini kaybetmiş olması mı?

1915'te başlayan ve devam eden, Ermenilerin ve Rumların ve 'öteki'lerin mülksüzleştirildiği ve mülkiyetin Türkleştirildiği ve yeni tapu kaydının yapıldığı ve senedinin verildiği sırada, gündemin önemli konularından biri de resmî evrak imha operasyonudur.

Peki, mülkiyetin transferi evrakı, böylesi bir uygulamadan istisna tutulmuş olabilir mi?

Türk milliyetçiliğinin zirve yaptığı bir sırada, Osmanlı'dan kurtuluş gerekçesiyle nice önemli evrakı Bulgaristan'a satan zihniyetin mülkiyetin geçmiş belgesine ne yapmış olabileceğini biraz düşünmek yeterlidir!

Evrak temizliği

Takrir-i Sükûn atmosferinde siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel açılardan 1920'ler ortasında yoğunlaştırılan kurumsallaşma faaliyeti 1930'larda belli bir düzeye geldi. Kurumsallaşmanın bir yansıması da devletin elindeki evraka oldu. Evrak ayıklanmasına gidildi, gerekli olan ve olmayan şeklinde. Aslında yapılan evrakta temizlik operasyonuydu.

Talat, Enver ve Cemal gibi İttihatçılar Almanya'ya kaçtığı sırada gerek İttihat ve Terakki gerekse devletin belli birimlerinde evrak temizliği yapıldı. Bu süreç,

ideolojik ve politik hedef birliği nedeniyle 1920'lerde de devam etmiş olmalı ki, bugüne kadar İttihat ve Terakki'nin, Teşkilât-ı Mahsusa'nın resmî bir belgesi ortaya çıkarılmış değildir.

1930'lardaki evrak temizliğinin geldiği boyut, artık tapu ve mülkiyet kayıtlarıydı.

Evrakta temizlik operasyonuyla ilgili ilk kararnamelerden biri 29 Mayıs 1929 tarihli ve çok kısadır, "Tapu kayıtlarından kanuni sebeblerle kıymetini gaip edilmiş olanların tasfiyesi h.k." şeklinde elle yazılmış bir metindir.[1]

Bunu aynı içerikte 14 Mayıs 1930 ve 30 Haziran 1932 tarihli kararnameler izledi. 1515 no'lu kanun gereği tapu dairelerinde öngörülen çalışmanın yapılması yönündedir.[2]

Adliyede 4 milyon evrak yandı

Böylesi bir evrak imha operasyonu olduğu dönemde, İstanbul Adliyesi'nde büyük bir yangın oldu.

İstanbul Adliyesi 2-3 Kanunusani (Aralık) 1933 gecesi tamamen yandı. Adliyenin bütün evrakı kül oldu.[3]

Sonraki günkü haberin başlığı, 'Yanan evrak 4 milyondan fazla' olup, habere göre icra dosyaları 350 bin.[4]

Başvekâlet tarafından hazırlanan 11 Kanunusani (Aralık) 1933 tarihli yangın raporunda, İstanbul Adliyesi'nin Türkiye Adliye Teşkilatı'nın iş hacminin üçte bir, kadro bakımından onda bir paya sahip olduğu, tamiratı için 300.000 lira gerektiği, müddeiumumilikçe (savcılıkça) tahkikatın devam ettiği belirtildi.[5]

Konya Mebusu Refik, 17 Aralık 1933'te verdiği soru önergesiyle yangını meclis gündemine getirdi. Adalet Vekâleti Vekili Zekai (Diyarbekir), 25 Aralık 1933 tarihli oturumda bu soru önergesini yanıtladı.[6]

Vekil Zekai, önce yangın hakkında bilgi verdi:

> "Ayın üçünde [3 Aralık 1933] yangın çıktı ve önemli miktarda evrak tahrip oldu. Bir hademe de yanmıştır. Tahkikat devam ediyor. Odacı Etem, mesaisi (saat 5,5 veya 6,5'ta) bittikten sonra ısındığı mangalı tahta dolabın içine koyması ve mangaldan çıkan kıvılcımlarla yangın başlıyor. Saat 8 sularında o gece nöbetçi Mustafaoğlu Ahmet pencereden çıkan alevleri görüyor ve polisi arıyor."

---

1 BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, kutu: 4, dosya gömleği: 32, sıra: 13.

2 BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, kutu: 10, dosya gömleği: 30, sıra: 18 ve kutu: 29, dosya gömleği: 48, sıra: 18.

3 *Cumhuriyet*, 4.12.1933, sf. 1 ve 5.

4 *Cumhuriyet*, 5.12.1933, sf. 5.

5 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 27, dosya gömleği: 156, sıra: 4, sf. 2.

6 *TBMM ZC*, IV/19-25.12.1933, sf. 127-133.

Adliye Vekili Şükrü Saraçoğlu adına soruyu yanıtlayan Zekai (Apaydın) ise Millî Müdafaa Vekili'dir.[1]

Vekil Zekai, yanan evrakla ilgili şu dökümü verdi:

1. Ticaret Mahkemesi 12.000 dosya

1. ve 2. Hukuk Mahkemesi 9.700 dosya

3. Hukuk Mahkemesi 500.000 dosya

5. ve 6. Hukuk Mahkemesi 835.000 dosya

1. ve 2. İflas ve İcra dairelerinde 170.000 dosya

Ağır, asliye sulh ceza mahkemelerinde 65.000 dosya

Mahkemesinde artık kıymeti harbiyesi olmayan evrak

Vekilin bu açıklamasından sonra Konya Mebusu Refik söz aldı, yangının mesulleri olarak Papuççu Etem ve kapıcı Ahmet ve odacı Saim'in gösterildiğini, bunun kabul edilemeyeceğini belirterek, "50 kuruş gece nöbeti alan Etem'in üzerine yıkılıyor. Yüz binlerce vatandaşın hukukunun himayesi Papuççu Etem üzerine bırakılmıştır. Bunun gerçek sorumlarının bulunmasını vekil beyden rica ediyorum" diye konuştu.

Mebus Refik ise, bilinmeyeni gündeme getirdi ve "Adliye binasının önünde benzin deposu varmış ve buraya bir hayli benzin konmuştur. Bunun sebebini bir türlü anlayamadım" diye sordu.

Hedefte Evrak Hazinesi var

Evrakın imhasıyla ilgili resmî evrakın dilini değiştirmeden, sadeleştirmeden aynen aktarıyorum.

Şûrayı Devlet (Danıştay) Reisi, Başvekâlete gönderdiği 11 Nisan 1935 tarih ve 8845 no'lu yazısında, yok edilecek eski evrak hakkındaki nizamname mucibince İstanbul Evrak Hazinesi'ndeki eski Şûrayı Devlet evrakını gözden geçirmek üzere giden heyetin raporunu, 'cedvelunu ve krokiyi' sundu.[2]

11 Nisan 1935 tarihli 'Eski Şûrayı Devlet Evrak ve Defterlerinden Saklanması Lazım Gelenler İçin Yapılan Tedkiykat Raporu'nu özetliyorum:

Resmî evrak ve defterlerden lüzumsuz olanların yok edilmesi hakkındaki nizamname hükmüne göre Heyetimiz, eski Şûrayı Devlet'e ait evrakı ayırmak için Başvekâlet Evrak Haznesinde 20 gün çalıştı.

Nizamname, 1926 senesi nihayetine kadar birikmiş evrakın ayrılmasını emrediyor.

---

1 *Dünden Bugüne Başbakanlık, 1920-2004*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2004, sf. 225.

2 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 17, dosya gömleği: 94, sıra: 19, sf. 32-35.

Bu evrak ve defterler Osmanlı Şûra-yı Devleti'nin teşekkül tarihi olan 1283'ten (1867'den) ilga tarihi olan 1338 (1922) yılına kadar olan dönemde 55 yıllık muamelatı ihtiva ediyor.

Evrak üzerinde tedkikat icrasının imkânsızlığının anlaşıldığı gibi bir yandan da yeni nizamname hükümleri vardı. Şûrayı Devlet'te 60'a yakın defter ve 110.000 kalem kayıt vardı. Bu kayıtlar birer tedkik ve muatalaa ile bunların muhafazası münasib olanlar deftere alınmıştır.

Muhafaza ve yok edilecek evrak ve defterlerin mahiyeti (alıntı tırnak içinde):

1- Osmanlı Şûra-yı Devlet memurlarından bir kısmına aid zati sicil dosyaları.

2- Cezaya aid memurin muhakemat evrakı.

3- "16 Mart 1336 tarihinden sonraki zamana aid muamelat kanunen keenlemyekün addedilmiş olduğundan bunlar dahi yok edilecek olan evrak arasına bırakılmışdır."

4- "Kezalik memaliki metrukedeki maadin ve sair umuru nafıa imtiyazatına ve saireye aid evrak dahi nazara alınmamış ve imhaları muvafık görülmüşdür. Bunlar bizden ahden ayrılmış memleketlere aid olmak muhafazası lüzumsuz olduğundan sarfı nazar, bunlar hakkında günün birinde o memleketlere sahib olmuş hükümetler tarafından bazı malumat sorulsa bile o malumatı vermemek yanlış bir hareket olamayacağı mülahaza edilmişdir."

5- "Mahakim zabıt ve ilamlarının ihtiva eden bidayet, istinaf ve temyiz mahkemelerinin 1324 (1908) senesine kadar olan zabıt ve ilam defterlerinin de muhafazası gerekli ve fazla olarak depoda mevcud düstur, kavanin mecmuaları gibi bazı eski kitabların da yok edilmeyerek saklanması veya satılması münasib görülmüşdür."

Netice:

1- Muhafazası lazım gelen evrakın mahiyeti:

A- Bugün T.C. dâhilinde kalan yerlere aid maden ve bazı nafıa muamelatı evrakı ve kararları.

B- Mahkûmiyetle neticelenmiş memur evrakı.

C- "Bugün Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bulunan yerlere aid akaliyetlere ve ecnebilere mahsus mekteb, kilise, emlâk ve arazı ve saire evrakı."

D- Nizamname mucibince henüz müruruzaman haddinden sonra 5 seneyi geçirmemiş hukuku umumiye davası evrakı.

2- Yok edilmesi münasib görülen evrak:

- Müskirat (alkollü içkiler) cezayi nakidleri hakkında mahkeme kararları,
- Evkafa ait tamirat vs. işler,
- Emlâk takdiri kıymetlerine karşı itirazlar,
- Vaziyeti değişen memurlara maaş verip vermeme,
- Tekaüd ve eytam ve muhtacin maaşları işleri,

- Reji işleri,

- Memurların cevazı (izin) istihdamları, memurun tensikat işleri,

- Fabrika inşasına ruhsat verme işleri,

- "Anasırı gayrimüslimenin kilise, mektep ve vakıf işleri (İstanbul'da aid olanlarla Musevilere taalluk edenler tamamen alınmıştır)",

- "Tabiiyet işleri",

- "Nüfus tashihleri",

- Muhtelif müessesat büdcelerinin ve masraflarının tasdiki işleri,

- Her türlü anonim şirketlerin nizamnamelerinin Nafıa Dairesince tedkik ve tasdiki,

- Fabrika inşasına ruhsat verilmesi işleri,

- "1330 senesinden sonra Divanı Muhasebat ilamlarına karşı itiraz işleri",

- Bütün devlet dairelerini alakadar edip de o zaman teamülen Şûrayı Devletin de tedkik ve tasdikından geçirilmesi esası kabul edilmiş olduğu anlaşılan her çeşit evrak.

Rapora ek:

1- Evrak mahzeni krokisi

2- Şûrayı Devletin evrakın mahfuz bulunduğu dolap ve muhtevası

3- Mülga Osmanlı'nın Şûra-yı Devlet Heyeti Umumiyesinin ve Mülkiye Dairesinin memurin muhakematına aid lüzumu muhakeme kararları: 1332-1336 yani 1916-1920 dönemine ait listeler.[1]

Anlaşılan o ki, Osmanlı'nın tabiiyet işlerinden, nüfus düzeltmesine, kurumların bütçelerin kadar bütün devletin kaydında temizleme operasyonu ardından kıymetini kaybetmiş olanların imhası amacıyla yoğun bir faaliyet vardır.

Komisyon iş başında

Şûrayı Devlet Reisi'nin, 6 Şubat 1936 tarih ve 4545 no'lu yazısı, 11 Nisan 1935 tarihli ve 8845 sayılı tezkerenin zeyli olarak Başvekâlet'e gönderildi ve Osmanlı Şûra-yı Devlete ait olup, muhafaza edilecek evrakı ceman 3077 takım olup yerleştirildiği belirtildi.[2]

Bunun üzerine Başvekâlet Lüzumsuz Evrakı Tetkiketme Merkezi Komisyonu Reisi, Başvekâlete gönderdiği 1 Haziran 1936 tarihli yazısında, Şûrayı Devlet Reisliğinin 11 Nisan 1935 ve 6 Şubat 1936 tarih ve 8845, 4545 sayılı tezkereleriyle gönderilmiş defterler ve evrakın tetkik edildiğini belirtilerek, İstanbul'a gidilmesi için gerekli izin talebinde bulundu.[3]

1 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 17, dosya gömleği: 94, sıra: 19, sf. 37-75.

2 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 17, dosya gömleği: 94, sıra: 19, sf. 30-36.

3 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 17, dosya gömleği: 94, sıra: 19, sf. 17-26.

1 Haziran 1936'da cevaben Başvekil Müsteşarlığı'ndan, Şûrayı Devleti Reisliği'ne gönderilen yazıda, bir komisyonun oluşturulduğu ve bunun İstanbul'a gidip Şûrayı Devlet evrak ve defterleri üzerinde çalışma yapacağı bildirildi.[1]

İstanbul'a gidecek komisyonla ilgili Başvekil Müsteşarının, Dâhiliye, Hariciye, Millî Müdafaa ve Maarif vekâletlerine gönderdiği 1 Haziran 1936 tarih ve 6/1904 no'lu yazısında, lüzumsuz evrakı ve defteri incelemek üzere 6 Haziran 1936 tarihinde İstanbul'a gidecek memurun izinli sayılması ve harcırahın vekillikçe karşılanmasını istedi.[2]

İstanbul'a giden Başvekâlet Lüzumsuz Evrakı Tetkiketme Merkezi Komisyonu Başvekâlet Muamelat Umum Müdürü Haydar Günver Reisliği'ndeki komisyonun diğer üyeleri: Dâhiliye Vekâleti Vilayetler İdaresi 3. Şube Müdürü Ahmet, Hariciye Vekâleti Umum Evrak Müdürü H. Aral, Millî Müdafaa Vekâletinden Nazıf, Maarif Vekâleti Kütüphaneler Müdürü H.F. Turgal, Şûrayı Devlet 1. Sınıf Kâtibi Baha. Komisyonun Başvekâlet'e gönderdiği 16 Haziran 1936 tarihli yazısını özetliyorum:

Komisyon 6 Haziran'da İstanbul'a hareket etti. Şûrayı Devlet Riyaseti'nin 11 Nisan 1936 tarih ve 8845 no'lu tezkeresinde belirtildiği ve heyetin mazbatasında yazıldığı gibi evrak tesbit ve tefrik edildi. 166 evrak ve dosya hıfzedilmek (saklamak) üzere ayrıldı. Komisyonumuzun uzun zaman bu işle iştigali mümkün olmadığı için mütehassıs Tasnif Komisyonunun tetkikinden sonra lüzumsuz evrakın imhası cihetine gidilmelidir. Şimdilik bütün evrakın muhafazasına karar verildi.[3]

Kasım ayına gelindiğinde halen komisyonun oluşturulması ve çalışması gündemdedir.

Şûrayı Devlet Reisi, Başvekâlete gönderdiği 18 Kasım 1936 tarihli ve 35.125 no'lu yazısı, 166 evrak dosyasının saklanması, birçok evrak sandığı içinde hukuki ve siyasi kıymetini kaybetmiş pek çok evrak vardır ve bunların tetkik edilerek yok edilmesi ve çalışmanın sürmesi için bir komisyon oluşturulması hakkındadır.[4]

Komisyonun İstanbul'a gidip gelmesi yazışması devam etse de, evrakın imha edilmesi hakkında fiili bazı adımlar da atılmıştır.

'Tapudaki evrakı yakın'

Bir yandan komisyonun İstanbul'a gidip gelmesi tartışması yaşansa da, bir yandan da bazı evrakın yakılarak imha edilmesi emri verildi.

Başvekâlet, Maliye Vekâleti'ne 'acele' notuyla gönderdiği 2 Haziran 1936 tarihli yazıda, lüzumsuz evrak ve defterlerin yok edilmesi tarzı hakkındaki nizamname

1 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 17, dosya gömleği: 94, sıra: 19, sf. 16.

2 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 17, dosya gömleği: 94, sıra: 19, sf. 16'n devamı olark ek.

3 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 17, dosya gömleği: 94, sıra: 19, sf. 4-14.

4 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 17, dosya gömleği a: 94, sıra: 19, sf. 1.

hükümlerine göre oluşturulan komisyonun hazırladığı zabıta göre, belirtilen evrakın yakılması için gereğinin yapılmasını rica etti.

Yakılacak bu evrakın asıllarının bulunduğu da belirtildi.

Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü'nde, Tapu Umum Müdürlüğü Muamelat Birinci Mümeyyizi (iyiyi, kötüyü ayıran) ile sicil kalemi ve memur tahakkuk mümeyyizden oluşturulan komisyonun 7 Mayıs 1936 tarihli yazısı ve 12 Mayıs 1936 tarihli zabıt varakasında, 1340 (1924) yılı öncesine ait olup yakılması istenilen evrak dökümü şöyledir:

- 40.000 Arap harfli boş tapu senedi (7 Mayıs 1936 tarihli yazıdan),
- 4000 harcırah evrakı,
- 400 istatistik cedveli,
- 300 küsur memur sicil evrakı,
- 100 adet karton evrak olarak sıralandı.[1]

Osmanlıca evrak 1960'larda da gündemdedir.

15 Mayıs 1961 tarih ve 5/1220 no'lu ve 2 Haziran 1964 tarih ve 6/3134 no'lu ve 28 Mayıs 1965 tarih ve 6/4708 no'lu kararnameler, Osmanlıca ve diğer evrak hakkındadır.

Kararnamelerle, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü arşivinde mevcut Arap harfli tapu kayıtlarının Latin harfe çevrilmesi ve yangın, zelzele ile su baskını gibi afetlere maruz kalan ilçelerdeki kayıtların tanzimiyle ilgili istihdam edileceklerin çalışma koşulları belirlendi.[2]

Bulgar'a 200 balya evrak satışı

Evrak imhası için tasnifin nasıl yapıldığının en iyi örneği Bulgaristan'a satılan evrakın hikâyesidir. 200 balya evrak ihaleyle Bulgaristanlı bir müteahhide satıldı.

Satılan evrak Sirkeci tren istasyonuna taşınırken sokaklara döküldü. Bunlardan bazıları İnkılâp Müzesi ve Tarih Encümeni azasının eline geçmesi üzerine mesele anlaşıldı.[3]

Tarih Encümeni Reisi ve Darülfünun Edebiyat Fakültesi Reisi Köprülüzade Fuat'ın bununla ilgili beyanatı şöyledir:

> "Maarif Vekâletinin bu mesele etrafında nazari dikkatini celbettik, işi takip ediyoruz. Fakat hiçbir yerde ve hiçbir asırda böyle iki yüz balyelik evrakın satılmasına teşebbüs edildiği görülmemiştir. Bu evrakın süprüntü olduğu iddia edilmiş ise de müşahedelerimiz bunun aksini ispat etmiştir. Mühim evrak manavların elinde do-

1 BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, kutu: 17, dosya gömleği: 94, sıra: 11, sf. 3.

2 BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, kutu: 160, dosya gömleği: 26, sıra: 8 ve kutu: 178, dosya gömleği: 30, sıra: 18 ve kutu: 186, dosya gömleği: 28, sıra: 20.

3 *Cumhuriyet*, 19.5.1931, sf. 2.

laşıyor. Ezcümle Beyazıt'ta bir manavın elinde kıymetli bir ebru görülmüştür. Manav bunu çocukların elinden beş kuruşa almış. Hazinei evrakı kimse, hatta biz bile tarihi tetkikat için ve alâkadar memurların refakatinde giremezken bunların balye halinde satılması bir cürümdür."[1]

Cumhuriyet, meselenin takipçisidir 21 Mayıs'ta da konuyu işledi. Haberini özetliyorum:

Satılan evrak arasında 200-300 yıl evveline ait mühim vesikalar vardır ve okkası 3 kuruş 30 paraya satılmıştır. Evrakın satılmasını emreden Maliye Vekâleti, tahkikat için müfettiş görevlendirdi. Evrakın satışına Defterdarlık karar verince, bunları kıymetli ve kıymetsiz olanı tefrik etmek için Ankara'da Nev'i Beyin riyasetinde tapu memurları Kâzım ve Hidayet beylerin katılımıyla bir komisyon oluşturuldu. Nev'i ve Kâzım evrakın kıymetli olduğuyla ilgili Defterdarlığa müracaat etti ve hatta Kâzım bey tasnif mesuliyetini yüklenemeyeceğini söyleyerek, vazifeyi kabul etmedi.[2]

Evrakla ilgili bu işlemler yapılırken, dönemin Maliye Vekili, Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik'dir.[3]

Bir gün sonraki haberdeyse evrakın okkasının 3 kuruştan satıldığı belirtilmiştir.[4]

Sorumlu gösterilen Maliye'den bir yetkilinin açıklaması vardır:

Maliye Vekâleti Teftiş Heyeti Reisi Adil, Hazinei evrakının kıymetli ve kıymetsiz olarak tasnif edildikten sonra, kıymetsiz olanların satıldığını ve bunlar arasında kıymetli vesikaların bulunduğunun anlaşıldığını beyan etti. Defterdarlığın Maliye Vekâleti'ne gönderdiği raporuna göre, tasnif işini yapan memurları tayin eden Maliye Vekâleti Levazım Müdüriyeti sorumludur.[5]

Satılan evrak arasında Viyana seferinin hesapları da varmış.[6]

Maliye Vekâleti Teftiş Heyeti Reisi Adil, müfettiş Celâl'in tetkikatına nezaret etti ve elden çıkan evrak arasında kıymetli olanların bulunduğunu beyan etti.[7]

Evkaf Müdürü Vamık Şükrü, tapu idaresinde mevcut 2000 kadar kıymetli vakfiyenin bu evrak arasında satıldığını iddia etmiştir.[8]

Vesikaların Bulgaristan'dan geri getirilmesi resmî makamlarca tartışılmış olsa da, girişimlerin sonuçsuz kalacağı *Cumhuriyet* haberinden anlaşılmaktadır.

---

1 *Cumhuriyet*, 20.5.1931, sf. 1 ve 4.

2 *Cumhuriyet*, 21.5.1931, sf. 2.

3 *Dünden Bugüne Başbakanlık, 1920-2004*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2004, sf. 224-225.

4 *Cumhuriyet*, 22.5.1931, sf. 1 ve 4.

5 *Cumhuriyet*, 24.5.1931, sf. 2.

6 *Cumhuriyet*, 25.5.1931, sf. 5.

7 *Cumhuriyet*, 27.5.1931, sf. 4.

8 *Cumhuriyet*, 31.5.1931, sf. 2.

Vesikaları alan Bulgar, bunların bir kısmını Bulgar Tarih Enstitüsüne ve Bulgar Evrak Hazinesi'ne sattığı için iade edemeyeceğini açıkladı.[1]

Satılan evrakın ancak 53 çuvalı Sirkeci Gümrüğüne geldi.[2]

Bulgaristan'dan gelen evrak için gümrük resmi istenmektedir.[3]

Gümrük Müdüriyeti gümrük resmi istemekte ısrarlıdır.[4]

Tarihi evrakın Bulgaristan'a satılmasına müsaade eden sabık Maliye Müsteşarı Ali Rıza, sabık İstanbul Defterdarı Şefik, emlâk müfettişlerinden Saffet ve diğer birkaç memur hakkında Devlet Şûrasınca lüzumu muhakeme kararı verilmesi üzerine yargılanmalarına başlandı. Mahkeme, Devlet Şûrası'nın kararını 'noksan görmüş' ve bunun giderilmesi için dosyayı iade etmiştir.[5]

Okkası 60 paraya Bulgar'a satılan ve ardından İstanbul'a getirilen ve üç aydan fazla gümrükte bekletildikten sonra müzeye teslim edilen evrakın tasnifine başlanmıştır.[6]

Yargılama sonunda ceza verilmiş olsa da, ne olur ki, giden evrak geri gelecek mi?

TBMM'de Bulgaristan sorusu

Cumhuriyet gazetesinin konuyu gündeme getirmesinden sonra 6 Haziran 1931'de konu meclis gündemindedir. Manisa Mebusu Refik Şevket'in, İstanbul Hazinei Evrakın satıldığıyla ilgili hazırladığı sekiz soruyu Maliye Vekâleti'ne sordu. Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Çankırı) sorulara verdiği yanıtta, evrak tasnifini Maliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdürlüğü'nün yaptığını ve halen tasnif edilmeyen vesikanın da bulunduğunu belirtti. Maliye Vekili, kıymeti haiz olmayan evrakın yakılmak yerine satılmasının düşünüldüğünü, bunun için tapudan 2, Defterdarlıktan 2 ve tasfiyeyi hesabattan 1 kişi olmak üzere toplam 5 kişinin satılacak evrakı ayırma işlemini yaptığını anlattı. Satışın müzayede ile yapıldığını kaydeden Vekil, evrak satışıyla ilgili başlatılan tahkikatın henüz bitmediğini ve Bulgaristan'dan da satılan evrakın geri istendiğini ifade etti.[7]

Manisa Mebusu Refik Şevket, dokuz ay sonra konuyu 27 Şubat 1932 tarihli soru önergesiyle, yine meclis gündemine getirdi ve müfettişlerin tahkikat raporu ile evrakın iade edilip edilmediğini sordu. Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik (Çankırı), tahkikat evrakının Şûrayı Devlet'te olduğunu ve Bulgaristan'ın 53 çuval evrakı da sefa-

1 *Cumhuriyet*, 26.10.1931, sf. 2.

2 *Cumhuriyet*, 22.3.1932, sf. 1.

3 *Cumhuriyet*, 22.4.1932, sf. 2.

4 *Cumhuriyet*, 29.4.1932, sf. 3.

5 *Cumhuriyet*, 19.7.1933, sf. 2.

6 *Cumhuriyet*, 21.7.1932, sf. 2.

7 *TBMM ZC*, IV/2-6.6.1931, sf. 40-41.

rete teslim ettiğini, İstanbul'a geldiğinde tetkik edileceğini beyan etmesi üzerine söz alan Refik Şevket, "Müzayedeyle satılan evrakın tamamı 53 çuval mı?" diye sordu.

Vekil, kanun gereği satışın yapıldığını belirterek, "Müfettişlerimiz, işe yarıyanı yaramıyanı tetkik etmeden bu evrakı sattıkları için memurları kusurlu görmüşlerdir" diyerek, seferatteki evrakın İstanbul'a gelmesi halinde çuvallar içinde ne olduğunun bilineceğini ifade etti.[1]

Manisa Mebusu Refik Şevket, sormaya devam etti ve 15 Kasım 1932 tarihli önergesiyle konuyu bir kez daha Maarif ve Maliye vekâletlerine sordu. Maarif Vekili Reşit Galip (Aydın), evrakın nasıl korunduğuyla ilgili geçmişi hakkında bilgi verdikten sonra Bulgaristan'dan 53 çuval evrakın Sultanahmet Medresesi'nde korunduğunu ve tasnif edilmesi için çalışıldığını anlattı. Refik Şevket, kısaca sarih cevap alamadığı beyanı üzerine Vekil Reşit Galip, evrakın Bulgaristan'da tasnif edilip bir kısmının Papalık kütüphanesine verilmesiyle ilgili bilgisinin olmadığını söyledi. Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik de, 25.5.1929'da oluşturulan 5 kişilik komisyonun tasnifi sonrasında satışın yapıldığını beyan etti. Tekrar söz alan Manisa Mebusu Refik Şevket, geçen Mart ayında Maliye Vekilinin tahkikat raporunun Şûrayı Devlet'te olduğu beyanına rağmen 7 ay sonra Teşrinisani (Kasım) ayına kadar geçen sürede halen tahkikat safhası ile meşgul olunduğunu hatırlatarak, tahkikatın bir an evvel sonuçlandırılmasını istedi.[2]

1.000.000 vesika Bulgaristan'da

Peki, Bulgaristan'dan tüm vesikalar geri alınabildi mi? Hayır, alınmadı.

74 yıl sonra Prof. Dr. Halil İnalcık, evrakın Bulgaristan'dan alınamadığını ve bugün Sofya'nın Osmanlı konusunda bir araştırma merkezi olduğu hikâyesini şöyle anlattı:

> "Ve Bulgaristan'da kâğıt fabrikası işleten bir Belçikalı firması talip oluyor; dört vagon Osmanlı vesikası Bulgaristan'a gidiyor. Ocaklara atılacak, Bulgarlar akıllı, o sırada bunun önemini anlıyorlar. Bizde de, nur içinde yatsın İbrahim Hakkı Konyalı bir gazete makalesinde devleti uyarıyor; imparatorluğun tapusu Bulgarların elinde; ateş ocaklarına atılacak diye. Devlet büyükleri, tabii bunu hangi memurun yaptığını bilmiyor. Elçiler harekete geçiyor, Bulgarlara notalar veriliyor. Vagonların geri gönderilmesini Bulgarlar erteliyor. Vesikaları seçerek bir milyon kadar belgeyi alıyor ve gerisini gönderiyorlar. Daha önce gittiğimde 1969'da, arşivi görmek istemiştim, ama Bulgarlar sokmamıştı beni. Bulgarlar bu arşiv sayesinde Sofya'yı Osmanlı tetkiklerinin merkezi haline getirmek için *Cibal* diye uluslararası Osmanlı arşiv komitesi kurdular. Fransa'da uluslararası arşiv teşkilatına Osmanlı Vesika Tetkiklerinin merkezi olarak Sofya'yı gösterirler."[3]

1 *TBMM ZC*, IV/6-10.3.1932, sf. 32-33.

2 *TBMM ZC*, IV/10-26.11.1932, sf. 46-49.

3 *Tarihçilerin Kutbu, Halil İnalcık Kitabı*, söyleşi: Emine Çaykara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul-2005, sf. 147.

Halil İnalcık, Bulgaristan'a evrak satışını, hem konuyu hatırlatırken hem de anlatırken devlet büyüklerinin bu olayı bilmiyormuş gibi göstermesi yanlıştır.

Bu evrakın nasıl satıldığının hikâyesini kısaca yukarıda özetledim.

Oluşturulan ilgili komisyon, evrak temizleme gerekçesiyle bir kısmını yakıyor, bir kısmını da ihaleyle Bulgaristanlı bir müteahhide satıyor.

Durum budur.

Evrak satışından CHP hükümeti haberdar mı?

Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik, satışın müzayedeyle 5 kişilik bir komisyon tarafından yapıldığını ve kendisinin haberdar olduğunu açıkladı.

Evrakın hepsi getirildi mi?

Maliye Vekili 1931'de mecliste vesikaların getirileceğini söylerse de, 74 yıl sonra gerçeği Prof. Dr. Halil İnalcık, 1 milyon Osmanlı belgesinin Bulgaristan'da olduğunu ve Sofya'nın Osmanlı araştırmaları açısından bir merkez olarak görüldüğü bilgisini verdi.

Osmanlı vesikasına bu şekildeki resmî bakış, diğer evrak imhasında nasıl davranmış olduğu konusunda yeterince bilgi vermektedir.

Anadolu'da evrak yangını örneği: Hekimhan

Evrak imhasında böylesi bir süreç sadece 1930'la sınırlı kalmadı. Evrak imha operasyonuna hukuki kıymetini kaybetmiş tapu kayıtlarının imhasıyla başlandı ve devam edildi. Zamanla bu, hükümetin ilgili mevzuat çerçevesinde yaptığı operasyonla sınırlı kalmadı; bunun dışında Anadolu'nun nüfus ve tapu kayıtları yerelde çıkan yangınlarla da 'imha edilmiş' oldu.

Özellikle ABD'nin yeşil kuşak operasyonundan beslenen sivil faşist saldırıların arttığı 1960 ve 1970'li yıllarda, Anadolu'nun pek çok kasabasında ne tesadüf ki tapu ve nüfus kayıtlarının bulunduğu binalarda yangınlar çıktı. Bizim yörenin kayıtlarının tutulduğu Malatya-Hekimhan'da da böyle bir yangın oldu 1960'ların sonunda.

Bugün resmî dairelerin verdiği nüfus belgelerinde kayıtlarda doğum tarihiyle ilgili yanlışlıklar vs dışında, bazı aile kütüklerin dökümünde sorunlar yaşanıyor; olmayan kişi 'var' ya da var olan kişi 'yok' gibi yazılabiliyor.

Hatta yangın nedeniyle aile kütüğüne yönelik tam bilgi dökümü çıkarılamadığı için miras işlemlerinde ciddi sorunlar yaşanmaya devam ediliyor.

7. BÖLÜM

Atatürk'ün bağışladığı serveti

24 Kasım 1934'te meclisin bir kanunuyla Reisicumhur Kemal, Atatürk soyadını aldı ve Şubat 1935'ten sonra Reisicumhur'un adı değişip Kamâl oldu. Buna göre 5 Şubat 1935'ten itibaren Reisicumhur Kamâl Atatürk'tür.

Öldüğünde de adı ve soyadı, Kamâl Atatürk'tür. Nitekim Mayıs 1935'te yapılan CHP kongresinde kabul edilen prensiplerin adı da Kamâlizm'dir. Cumhurreisi Kamâl Atatürk, Haziran 1937'de 154.729 dönüm arazi, 10 fabrika, 5 imalâthane gibi daha pek çok gayrimenkulü kapsayan servetini Hazine'ye bağışladı. Atatürk öldüğünde, banka hesapları ile hisse senetleri yatırım toplamı da 3 milyon liraya yaklaşmıştır.

Atatürk'ün servetinin bilinen kaynağını, Hindistan Müslümanları'nın Ankara'ya gönderdiği 600.000 lira civarındaki para oluşturdu. Bundan Büyük Taarruz hazırlığı için Maliye Vekilliğine verilen borç para tahsil edildi ve bu parayla İş Bankası'nın kurulması sağlandı.

İsmet İnönü, başvekil olduğu bu dönemle ilgili olarak Atatürk'le yaptığı çiftlik tartışmasına da değinerek, çiftliklerin "büyük ölçüde hükümet yardımı ile Hazine yardımı ile meydana gelmiş" olduğunu yazdı anılarında.[1]

7.1- Cumhurreisi Kamâl Atatürk

Soyadı kanunu yürürlüğe girdikten sonra, Cumhurreisi Kemal, kanunla 'Atatürk' soyadını aldı. Tasarı mecliste 24 Kasım 1934'te görüşüldü ve kabul edildi. Üç maddelik 2587 no'lu 'Kemal Öz Adlı Cumhur Reisimize Verilen Soyadı Hakkında

1 İnönü Hatıraları, sf. 544-545.

Kanun'un 1'inci maddesi aynen şöyle, "Kemal öz adlı Cümhur Reisimize Atatürk soy adı verilmiştir" olup, diğer iki madde de yürürlük ve icrasından TBMM'nin sorumlu olduğu hükmündedir.[1]

2587 no'lu kanun *Resmî Gazete*'de 27 Kasım 1934'te yayımlandı ve yürürlüğe girdi.

Ayrıca 17 Aralık 1934 tarih ve 2622 no'lu '24 Kasım 1934 tarih ve 2587 no'lu Kanunla Kemal Öz Adlı Türkiye Cumhur Reisine Verilen Atatürk Adının veya Bunun Başına ve Sonuna Söz Konarak Yapılan Adların Hiçbir Kimse Tarafından Alınmayacağını Buyuran Kanun'la, Atatürk'ün ad ve soyad olarak kullanılması yasaklandı.[2]

2622 no'lu kanun da *Resmî Gazete*'de 24 Aralık 1934'te yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Buna göre Türkiye Cumhurreisi'nin resmî adı ve soyadı, Kemal Atatürk'tür.

1935 seçimi nedeniyle Atatürk'ün nüfus cüzdanı görsel malzeme olarak kullanılan haberde isim ve soy isim: Kemal Atatürk.[3]

İlk kez Kamâl ismi, 4 Şubat 1935'te, CHP mebus adaylarının belirlenmesiyle ilgili haberde kullanıldı.[4]

Partinin namzedlerinin belirlenmesinden sonra Atatürk'ün açıklaması 'Türk ulusundan itimat isterim' başlığıyla haberleştirildi ve Atatürk fotoğrafının altında isim olarak 'Ulu önder Kamâl Atatürk' yazıldı.[5]

5 Şubat 1935 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin birinci sayfasındaki 'Atatürkün öz adı' başlığıyla verilen kutu haberi olduğu gibi aktarıyorum:

Anadolu Ajansı bildiriyor:

> "Bugünkü tebliğde Önder Atatürkün özadının Kamâl olarak yazılmış olduğunu gördük. Bu hususta yaptığımız tahkikten böyle yazılışın sebeb ve temeli anlaşıldı.
>
> İstihbaratımıza nazaran, Atatürkün taşıdığı Kamâl adı arabca kelime olmadığı gibi, arabca Kemal kelimesinin delâlet ettiği manada da değildir.
>
> Atatürkün muhafaza edilen özadı, türkçe 'ordu ve kale' manasına olan 'Kamâl'dir. Son 'â' üstündeki tahfif işareti 'l'i yumuşattığı için telaffuz hemen hemen arabca 'Kemal' telâffuzuna yaklaşır. Benzeyiş bundan ibarettir."[6]

Başyazılarda 5 Şubat'ta Kamâl Atatürk ve 6 Şubat'ta ise Mustafa Kamâl Atatürk ve mebus seçimlerini değerlendirmede Reisicumhur Kamâl Atatürk diye yazıldı.[7]

---

1 *TBMM ZC*, IV/25-24.11.1934, sf. 34-35; *Cumhuriyet*, 25.11.1934, sf. 1, 5.

2 *TBMM ZC*, IV/25-17.12.1934, sf. 202-203.

3 *Cumhuriyet*, 23.1.1935, sf. 1, 4.

4 *Cumhuriyet*, 4.2.1935, sf. 1, 5.

5 *Cumhuriyet*, 5.2.1935, sf. 1, 5.

6 *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1935, sf. 1.

7 *Cumhuriyet*, 5 Şubat ve 6 Şubat ve 9 Şubat 1935, sf. 1.

1935 cumhurreisi seçiminde Kamâl Atatürk, yine Reisicumhurluğa seçildi. Haberin başlığı aynen şöyle: 'Büyük Başbuğ tekrar ulus Başbuğuna seçilirken...'[1]

CHP'nin 9 Mayıs 1935'te Ankara'da yapılacak kongresi için, CHP Genel Başkanı Kamâl Atatürk imzasıyla partililere yönelik tebliği yayımlandı.[2]

Atatürk, CHP Genel Başkanı olduğu sırada aynı zamanda T.C. Cumhurbaşkanıdır.

Dönemin sermayedar teşkilatı İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası mecmuası, isim değişikliğini sayfalarına taşıdı. 'Türkiye Cümhürreisi, Cümhuriyet Halk Partisi Büyük Önderi Kamâl Atatürk' alt yazılı fotoğrafı kapağın hemen arkasında yer aldı.[3]

Doğum yılı 1880'miş, ama 1881 yapılmış

Adının Kamâl olarak değiştirilmeden önce doğum yılında da bir değişiklik yapılmıştır.

Bugün Atatürk'ün doğum tarihi 1881 yılı olarak biliniyor.

Oysa bu tarih yani doğum yılı, 1934 yılına kadar 1880'miş.

Tasvir-i Efkâr gazetesi Ser muharriri (Başyazarı) Velit'in gönderdiği 21 soruya Mustafa Kemal'in yaveri Cevat [Abbas Gürer] yanıt verdi, 13.10.1919 tarihinde.[4]

21 sorunun 17'ncisi, Mustafa Kemal'in yaşamı hakkındadır.

"Rumi 1296 (1880)'de Selanik'te doğmuş, rüşdiye öğrenimini Selanik'te..." olarak verilen bilgide, Mustafa Kemal'in doğum yılı 1880'dir.

Fakat Mustafa Kemal'in doğumu hakkında Nutuk'un 1934'teki baskısında bulunmayan bilgi 1989 baskısında dipnotta, "1934'te düzenlenen nüfus cüzdanından bu yana: 1881" şeklinde yer aldı.

Buna göre, Mustafa Kemal'in 1934 yılına kadar 1880 olan doğum yılı, 1934'ten itibaren 1881 olarak değiştirildi.

Bunun hangi gerekçeyle ve nasıl yapıldığı hakkındaysa başkaca bilgi verilmemiştir.

Şah'tan Hitler'e mesajlar

İngiltere Kralı Majeste Edward'ın, Litvanya Cumhurbaşkanı'nın, İran Şahı Pehlevi'nin, Romanya Kralı'nın, Fransa Cumhurbaşkanı'nın, ABD Başkanı Roosvelt'in, Afgan Kralı'nın gönderdiği mesajda hitap Kamâl Atatürk'tür.[5]

---

1 *Cumhuriyet*, 2.3.1935, sf. 1.

2 *Cumhuriyet*, 11.4.1935, sf.1.

3 *İTSO Mecmuası*, 1935-Nisan-Mayıs, sayı: 4-5.

4 Nutuk/1934-3, sf. 169-172 ve Nutuk/1989-3, sf. 1547-1551, belge 144.

5 *Cumhuriyet*, 10.9.1936, sf. 1, 4; *Cumhuriyet*, 28.2.1937, sf. 3; *Cumhuriyet*, 25.4.1937, sf. 5; *Cumhuriyet*, 15.5.1937, sf. 3; *Cumhuriyet*, 16.5.1937, sf. 3; *Cumhuriyet*, 10.7.1937, sf. 1, 3; *Cumhuriyet*, 17.7.1937, sf. 1.

Irak Kralı Birinci Ghazi'ye ve Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz İbnissüud'a gönderilen mesajda imza Kamâl Atatürk'tür.[1]

K. Atatürk imzalı mesajlarına cevabi Japonya İmparatoru ve Almanya Başvekili Adolf Hitler'den gönderilen mesajda hitap Kemal Atatürk'tür.[2]

Belçika Kralı'na, ABD Başkanı Roosvelt'e, Meksika Cumhurbaşkanı'na, Afgan ve Romanya krallarına gönderilen mesajlara atılan imza K. Atatürk'tür.[3]

İsim konusunda tam birlik yoktur.

Kamâlizm

Başvekil İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celâl Bayar, *Cumhuriyet*'e birer makale yazdı.

İktisat Vekili Celâl Bayar rejimle ilgili tanımlamada 'Kamâlist'i dava veya rejim'[4] ve Başvekil İsmet İnönü makalesinde ise Cumhurreisi Kemal Atatürk[5] diye yazmıştır.

Tekin Alp de 'Kamâlizm ve Ana yasamız'ı yazdı.[6]

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Cumhurreisi Kemal Atatürk'e telgraf gönderdi ve cevabi telgraf da Kemal Atatürk imzalıdır.[7]

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 9 Mayıs 1935'te Ankara'da yapılan 4. Büyük Kurultay'ında partinin güttüğü bütün esaslar, Kamâlizm prensipleri olarak tanımlandı.[8]

Atatürk'ün kurultay nutku, Parti Genel Başkanı ve Ulu Önder Atatürk'ün söylevi olarak haberleştirildi.[9]

Edirne Saylavı (mebusu) Şeref Aykut'un kitabının ismi Kamâlizm'dir.[10]

CHP'nin 1 Haziran 1939'da yapılan 5. Kongresi'nde, kabul edilen tanımlama ise Kemalizm'dir. [11]

Atatürk'ün ismi değişiklikle Kamâl olduğu halde, Kemal de kullanılmaya devam edilmiştir.

Hatta Kamâlizm görmezden gelinmiş ve tercih edilip kullanılan Kemalizm olmuştur.

---

1 *Cumhuriyet*, 22.3.1935, sf. 3; *Cumhuriyet*, 25.3.1935, sf. 3.

2 *Cumhuriyet*, 4.5.1938, sf. 3.

3 *Cumhuriyet*, 19.11.1936, sf. 3; *Cumhuriyet*, 16.7.1937, sf. 3; *Cumhuriyet*, 29.9.1938, sf. 7; *Cumhuriyet*, 23.10.1938, sf. 3.

4 *Cumhuriyet*, 19.12.1936, sf. 8; *Cumhuriyet*, 6.2.1937, sf. 1, 6.

5 *Cumhuriyet*, 5.2.1937, sf. 1.

6 *Cumhuriyet*, 11.2.1937, sf. 5.

7 *Cumhuriyet*, 29.8.1938, sf. 1, 7.

8 *CHP Programı*, Ulus Basımevi, Ankara, sf. 2.

9 *Cumhuriyet*, 10.5.1935, sf. 1, 11.

10 Şeref Aykut, *Kamâlizm*, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, İstanbul, 1936.

11 *CHP Programı*, Ulus Basımevi, Ankara, sf. 2.

Sağlık haberleri Atatürk ve Büyük şef gibi tanımlamalarla verildi.[1]

Atatürk'ün ölüm haberinde isim, Atatürk ya da Kemal Atatürk olarak yazıldı.[2]

1935-1938 dönemi itibariyle durum şudur:

1- İsminde Mustafa kullanılmıyor, sadece Kemal'dir.

2- Atatürk soyadı, kanunla verildi.

3- Cumhurreisi Atatürk'ün 5 Şubat 1935'ten itibaren ismi resmen Kamâl'dir. *Cumhuriyet* gazetesi haberine göre isim değişikliğiyle ilgili mahkeme süreci yaşanmamıştır.

4- Adı ve soyadı Kamâl Atatürk olduğu halde, Atatürk gönderdiği mesajların altına bazen K. Atatürk veya Kemal Atatürk'ü yazmaya devam etti.

5- Bugün de nüfus cüzdanı görüntülerinde adı ve soyadı: Kamâl Atatürk'tür.

6- Düşünce bütünlüğünün adı da Kamâlizm'dir.

Bu halde Kamâl Atatürk değil, Mustafa Kemal Atatürk ya da Kemal Atatürk ve Kamâlizm değil Kemaliz demek doğru mudur?

7.2- Mustafa Kemal, Maliye'ye borç verdi

İsim değişikliği ve soy ismi verilmesi öncesinde Mustafa Kemal'in, 1937 Haziran ayında Hazine'ye bağışladığı birikiminin geçmişi 1920'lere kadar geriye gidiyor.

İcra Vekilleri Heyeti'nde, büyük taarruz öncesinde gerekli finansmanın nasıl sağlanacağı tartışması vardır. İhtiyaç duyulan kaynak 600.000 liradır. Maliye'de görünürde tahsisat vardı, ama kasada kuruş yoktu. Maliye Vekili çare bulamayacağını kati olarak söyledi.

Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım (Özalp), Başkomutan Mustafa Kemal'in kendi emrinde bulunan ve Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen paradan 600.000 lira verilmesi için Mustafa Kemal'den müsaade istedi ve böylece para alındı ve kullanıldı.[3]

Hesaptan Maliye'ye verilen paradan harcanan kısım Mustafa Kemal'e iade edilmiştir.[4]

600.000 liranın hikâyesini Atatürk'ün Riyaset-i Cumhur Umumi Kâtibi Hasan Soyak şöyle aktardı:

> "Açtığı çetin mücadeleye yardım maksadıyla Hindistan'dan şahsına yekûnu takriben 500-600 bin lira kadar tutan bir para gönderilmişti. O, bu paranın 500.000

1 *Cumhuriyet*, 22.10.1938, sf. 1; *Cumhuriyet*, 10.11.1938, sf. 1.

2 *Cumhuriyet*, 11.11.1938.

3 Kâzım Özalp-1, sf. 233.

4 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 559.

lirasını Büyük Taarruz'dan önce Maliye'nin karşılayamadığı bazı hususi masraflar için Batı Cephesi Komutanlığı emrine vermişti... Zaferden sonra 500.000 liranın 380.000 lirası İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kendisine iade olunmuştu. Atatürk bu paranın memleket hesabına en hayırlı, en faydalı şekilde nerede ve nasıl-kullanılabileceğini düşünüyordu: bu sırada kendisine bir millî bankanın kurulması zaruretinden bahsedilmiş... Binaenaleyh birden kararını verdi; elindeki 250.000 lirasını temel sermaye olarak bu işe tahsis etti..."[1]

Hindistan Hilafet Komitesi'nin gönderdiği para yardımı, Maliye Bakanlığı'nın kayıtlarına ve Hazine'ye girmemiş; Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde durmuş ve Osmanlı Bankası'na yatırılmıştır. Paranın tümü Osmanlı Bankası'ndaki bir hesapta topluca muhafaza edilmiştir.[2]

Celâl Bayar da, paranın Mustafa Kemal'in şahsına gönderildiğini ifade etti.[3]

Maliye Bakanlığı yayınına göre, Hindistan Hilafet Komitesi'nin Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'ya gönderdiği 125.000 İngiliz liralık yardım Mustafa Kemal Paşa adına Osmanlı Bankası'na yatırıldı. Çeşitli nedenlerle çok az kısmı harcandı ve savaştan sonra da Maliye Bakanlığı'nın kullandığı kısım tekrar Osmanlı Bankası'na yatırıldı ve bu para da İş Bankası'nın kuruluş sermayesini oluşturdu.[4]

Askerliğini yedek subay olarak yaptığı Birinci Paylaşım Savaşı sırasında 4. Ordu Kumandanı ve Bahriye Nazırı Cemal'in Özel Kâtibi olan Falih Rıfkı (Atay), 1923-1927 dönemi Bolu mebusudur. Falih Rıfkı, mebusluğunun ilk yılında Yakup Kadri ile beraber meclis bahçesindeyken, "Hidemat-ı vataniyesine (vatan hizmetine) mükâfaten (karşılığı olarak) Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine 1 milyon lira ihda edilmiştir (bağışlanmıştır)" kanun teklifini imzaladığını, ama Gazi'nin "Hiç haberim yok" dediğini ve teklifi getirttirip, yırtıp attığını yazdı Çankaya'da.[5]

Büyük Taarruz'la ilgili *Nutuk*'ta detaylı bilgiye yer veren Mustafa Kemal, Ankara hükümetine verdiği borçla ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.[6]

Sonuç ve birkaç nokta:

1- Büyük Taarruz için gerekli kaynağı karşılamak üzere Mustafa Kemal'in Maliye'ye verdiği borcu Kâzım Özalp 600.000 lira ve Rıza Soyak 500.000 olarak yazdı.

---

1 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul-1973, c: II, sf. 684, aktaran, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Hazırlayan: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. basım, İstanbul-2001, sf. 4, ve bundan sonra, İş Bankası.

2 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 559.

3 İş Bankası, sf. 4-5.

4 Fikret Ünal, Muzaffer Tıraş, Zafer Kükrer, *1920-1929 Bütçe Kanunları*, Başbakanlık Basımevi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını No: 1978/190, Ankara-1979, sf. 19.

5 *TPT*/II-3, sf. 143-144; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş, İstanbul-1998, sf. 453-454.

6 Nutuk/1987-2, sf. 885-905.

2- Rıza Soyak 380.000 lirasının ödendiğini yazarken, 120.000 liranın kaldığını mı ifade ediyor, net değil.

3- Hintli Müslümanlar, hangi gerekçeyle Mustafa Kemal'in şahsına para gönderdi?

4- Maliye Bakanlığı yayınıysa paranın Ankara'ya gönderildiğini yazdı.

5- Mustafa Kemal hesabında tutulan paradan, 1922'deki taarruz için devletin aldığı para Maliye Bakanlığı tarafından Mustafa Kemal'e aynen ödendi.

Daha sonra bu parayla İş Bankası'nın kurulduğunun hikâyesini anlatan çok oldu.

Hindistan Hilafet Kongresi parayı, Rıza Soyak'a ve daha başkalarına göre Mustafa Kemal'in şahsına, Maliye Bakanlığı'nın yayınına göre de Ankara'ya göndermiştir.

Bu kadar senenin sonunda paranın kime ne için gönderildiğiyle ilgili Hindistan ve İngiltere kaynağından hiç bahsedilmemesi önemli bir sorundur.

Hindistan Hilafet Komitesi parayı neden, Anadolu'daki harekete değil de, hareketin lideri Mustafa Kemal'in şahsına gönderdi?

O dönemde, Mustafa Kemal'in Hindistan'daki Müslümanlarla şahsına para gönderilmesini sağlayacak kadar bir ilişki içinde olduğu neye göre iddia ediliyor?

7.3- İş Bankası'na 457.400 lira

Büyük Taarruz öncesi hükümet, gerek duyduğu kaynağı Mustafa Kemal'in özel hesabında bulunan 600.000 lirayı borç olarak aldı ve sonra da bunu ödedi. İşte Mustafa Kemal'in elindeki bu para İş Bankası'nın kuruluş sermayesinin önemli kaynağını oluşturdu.

İş Bankası 1.000.000 liralık sermayeyle kuruldu. Mustafa Kemal, bankanın 250.000 liralık hissesini peşin satın aldı. Ayrıca 26 Ağustos 1924 tarihinde bankadaki 2 numaralı hesabına 207.400 lira yatırılmıştır. Böylece Mustafa Kemal, hissesi 250.000 lira ve hesabına yatırılan 207.400 lira ile birlikte bankaya 457.400 lira katkıda bulunmuştur. Başlangıçta bazı vergilerden istisna olması gibi İş Bankası'na önemli ayrıcalıklar verildi.[1]

İş Bankası'nın Anayasası olan Esas Mukavelenamesi'ni dönemin Ticaret Vekili Hasan (Saka) hazırladı.[2]

Mukavelede önemli bir ayrıntı, "8. maddesi: Yalnız nama muharrer hisse senetleri sahiplerinin Türk olması şarttır" şeklinde düzenlenmiştir.[3]

Buna göre hissedarlar Türkiye vatandaşı olsa da, 'Türk ve gayri Türk' diye sınıflandırıldı.

1 İş Bankası, sf. 5, 117.

2 İş Bankası, sf. 15, 57.

3 İş Bankası, sf. 189, dipnot 3.

1945'teki 127.760 adi hisse senedi toplam 7.003 gerçek kişinin elinde olup, 8. madde gereği, gerçek kişilerden 6.889'u 'Türk' 114'ü ise 'gayri Türk' tür.[1]

Böylece sermayedar da ırki ayrıma göre kayda alınıyor.

Banka bu kadar milliyetçidir!

Bankaya İttihatçı 'kan'

İş Bankası'nın 37 kurucusu arasında Mustafa Kemal ve Celâl (Bayar) dâhil pek çok eski İttihatçı vardı, ismi belirlenen 14 kişidir.[2]

Kurucuların özgeçmişine yönelik araştırma yapılmış olsa, kurucu politikacı ve tüccarların hemen hemen hepsinin büyük olasılıkla İttihatçı olduğunun ortaya çıkması hiç de şaşırtıcı olmayacaktır. İttihat ve Terakki geçmişte kalmışsa da, şüphe yok ki, kurucuların belki de hepsi yeni Cumhuriyet Halk Fırkası mensubuydu.

Bunlardan biri de Çankaya'daki Atatürk Köşkü'nün ve Atatürk Orman Çiftlik arazisinin Mustafa Kemal, Pembe Köşk'ün ise İsmet adına satın alınmasında aracılık etmiş Ankaralı tüccar Aktarzade Rasim'dir. İttihat ve Terakki'nin isteği üzerine Aktarzade Rasim, İstanbul'a zahire ve hububat sevkiyatı yapmıştı.[3]

Rasim Aktar, Vehbi Koç'un kayınpederi Aktarzadeler'den Sadullah'ın kardeşidir.[4]

İş Bankası kurucularının İttihatçı olmasından başka, İttihatçıların kurduğu İtibar-ı Millî Banka da İş Bankası'na katıldı; böylece 'sermayede' güç birliği sağlandı.

İş Bankası İdare Meclisinin 16 Nisan ve 21 Nisan 1927'deki toplantılarında alınan karar gereği, İttihatçıların İtibar-ı Millî Bankası'nın, İş Bankası'na katılmasına onay verildi. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, İttihatçılar tarafından 1 Ocak 1917 tarihli İrade-i Seniye'ye dayanılarak 11 Mart 1917'de 4 milyon liralık sermayeyle İstanbul'da kuruldu. 21 Şubat 1917 tarihli kanunla da bankaya bazı imtiyazlar tanındı. Bankanın hissedarlarından biri de İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi olup, 15.000 hissesi vardır.[5]

İtibar-ı Millî Banka, Birinci Paylaşım Savaşı sonrasında siyasi gücünü ve desteğini yitirmiş olmasına karşın, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında mali konumunu koruyabilmiştir. 1926'da Maliye Vekâleti ve diğer resmî kuruluşlar nedeniyle sermayesinin 1/3'ünü devlet kontrol ediyordu. Banka sermayesinin yüzde 50,68'i yani 2.027.220 lirası ödenmiştir.[6]

1 İş Bankası, sf. 189.

2 İş Bankası, sf. 51-53, 59, 62-67, 70.

3 İş Bankası, sf. 53.

4 Vehbi Koç, age, sf. 14.

5 İş Bankası, sf. 21, 55, 112.

6 İş Bankası, sf. 113.

29 Haziran 1927 tarihli sözleşme gereği, İş Bankası 1 Temmuz 1927 tarihinden itibaren İtibar-ı Millî Banka'nın kanuni halefi oldu.[1]

Kurdukları iki bankayı birleştiren eski İttihatçı ve yeni Halk Fırkacılar, böylece iktisadi Türkçülüğün önemli bir unsuru olarak gördükleri banka için önemli adımı atmış oldular.

Özel harpçilerin banka 'teftişi'

İş Bankası sermaye kullanımıyla sadece iktisadi Türkçülüğün değil, milliyetçi politikaların ifasının da bankasıdır.

İş Bankası'nın 21 Şubat 1955'te Lefkoşa ve 16 Ekim 1959'da Magusa şubeleri faaliyete geçti.[2]

Birkaç yıl sonra bu şubeler Ankara'nın Kıbrıs politikasının önemli merkezi haline geldi.

Genelkurmay Özel Harp Dairesi Lojistik Şube Müdürü ve Ankara'daki Merkezi Teşkilatın Başkan Yardımcısı Binbaşı İsmail Tansu'nun yazdığına göre, İş Bankası'nın Lefkoşa şubesi, Ankara'dan gönderilen özel harpçi subayların çalışma yaptığı merkez üs konumundadır. Ankara'da Kıbrıs için oluşturulan Türk Mukavemat Teşkilatı'nın lideri Yarbay Rıza Vuruşkan, Ali Conan adıyla hazırlanan pasaportla Kıbrıs'a gitti. Vuruşkan ve yardımcısı yüzbaşı Mehmet Özden, Türkiye İş Bankası Lefkoşa şubesinin hesaplarını teftiş maskesi ile müfettiş olarak gönderildi. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun aracılığıyla Türkiye İş Bankası Genel Müdür Yardımcısı Bülent Osma ile temas kuran Tansu, yaptığı görüşmeyi aktardı. Osma, İş Bankası Lefkoşa Şube Müdürü Dündar Nişancıoğlu'ya gerekli talimatı vereceğini belirterek, "Kıbrıs millî davamıza hizmet bizi şereflendirir" diye konuştu. Tansu'nun Nişancıoğlu ile ilgili yorumu, İş Bankası Lefkoşa Şube Müdürü Dündar Nişancıoğlu, görevli bir Türk Mukavemat Teşkilatı üyesi gibi örgüt kurulması çabalarına heyecanla katıldı. Rauf Denktaş da Ankara'da kampta silahlı eğitim gördü.[3]

Ankara'dan Kıbrıs'a giden özel harpçi subaylar, sadece banka müfettişi olarak değil, aynı zamanda öğretmen, ilköğretim müfettişi, konsolos, basın ataşesi, vaizlik gibi maske görevlerle de gönderilmiştir.[4]

Bu, iktisadi yatırımın nasıl politik aracı haline getirildiğinin mikro bir örneğidir!

---

1 İş Bankası, sf. 115.

2 İş Bankası, sf. 331.

3 Emekli Albay İsmail Tansu, *'Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu'*, Minpa Matbaacılık ve Tic. Ltd. Şti, Ankara, sf. 61-63, 69-70, 80, 103-111.

4 Ecevit Kılıç, *Özel Harp Dairesi*, Güncel Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul-2007, sf. 97.

7.4- Nakit ve senetler 3 milyon

İş Bankası'nda '1 no'lu hesap TBMM' ve '2. no'lu hesap: Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa' adına açıldı. Hesabın ilk durumu şöyleydi: TBMM hesabında 110.000 lira ve Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa hesabında 207.400 lira vardı. 1927'de mareşallikten emekli olan Mustafa Kemal'in emeklilik hesabı da 649 no'lu hesap olup, ölümüne kadar bu hesapta 19.566,80 lira toplandı.[1]

Ayrıca "4 no'lu mükerrer Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve 5 no'lu Gazi Paşa Hazretleri" hesapları da vardır. 1 Temmuz 1925'te açılan 5 no'lu hesap 22 Ağustos 1926'da, 2 no'lu hesaba devredilmiştir. 4 no'lu mükerer hesap da 25 Temmuz 1925-28 Şubat 1939 tarihleri arasında aktif olup, bu hesaptan 2 no'lu hesaba devredilen 53.453,18 liradır.[2]

2 no'lu hesap çok hareketlidir, 26 Ağustos 1924'te 207.400 lira, 1 Temmuz 1925'te 362.145 lira, 1 Ocak 1927'de -2.949,93 lira (hesap ekside), 1 Temmuz 1927'de 704.418,58 lira, 1 Temmuz 1937'de 979.437,81 lira ve bir yıl sonra 1 Temmuz 1938'de 1.441.260,21 lira ve 31 Aralık 1938'de 1.446.872,03 lira oldu.[3]

Atatürk öldüğünde nakit ve hisse senedi varlığı şöyledir:

A- NUKUT HESAPLARI BAKİYESİ

2 no'lu hesap bakiyesi: 1.446.872,03 lira

4 no'lu [mükerrer] hesap bakiyesi: 53.453,18 lira

649 no'lu tekaütlük hesabı: 19.556,80 lira

B- ESHAM VE TAHVİLAT MEVCUDU

I- İş Bankası hisse senetleri:

- Nama muharrer: 62.900 hisse (beherinin 10 lira itibari kıymeti vardır)
- Hamiline ait: 56.225 hisse (beherinin 10 lira itibari kıymeti vardır)
- Müessis (kurucu) hisse senedi: 569 adet

II- Zonguldak Maden Kömür İşleri TAŞ hisse senetleri:

- Nama muharrer: 12.750 hisse (beherinin 10 lira itibari kıymeti vardır)
- Hamiline ait: 12.250 hisse (beherinin 10 lira itibari kıymeti vardır)
- Müessis hisse senedi: 125 adet[4]

Yukarıdaki nakit ve hisse ile tahvil mevcudu toplamı 3 milyon liraya yaklaşıyor:

1- Nakit üç hesap toplamı 1.519.882,01 liradır.

2- Kurucu, İş Bankası 569 ve Zonguldak Maden Kömür İşleri TAŞ 125 adet hissenin birim fiyatı verilmemiştir.

---

1 İş Bankası, sf. 86, 88, 98.

2 İş Bankası, sf. 88, 93-94.

3 İş Bankası, sf. 86, 89-90, 98.

4 İş Bankası, sf. 88-89.

3- İş Bankası ve Zonguldak Maden Kömür İşleri TAŞ'ın nama ve hamiline hisse toplamı 144.125 olup, 10 liralık itibari kıymetten toplam değeri 1.441.250 liradır.

Bu halde kurucu hisseler tutarı hariç, İş Bankası'ndaki üç nakit hesabın ve hisselerin toplamı 2 milyon 961 bin 132 lira 1 kuruştur.

Atatürk'ün İş Bankası'nda üç hesabı daha vardır. Ayrıca açılıp kapatılan iki hesabı daha vardır.[1]

İş Bankası araştırmasında bu üç hesap ve açılıp kapanan iki hesapta para hareketine yönelik değerlendirme yapılmamıştır.

Kamâl Atatürk'ün vasiyeti

Atatürk, bu mevcudun nasıl kullanılmasını istediğini vasiyetinde belirtti.

Atatürk'ün vasiyetiyle ilgili hep tartışma yaşandı.

Millî Eğitim Bakanlığı'nın sitesinde T.C. Ankara 3'üncü Sulh Hukuk Mahkemesi 938/95 sayılı evrakta yer alan Atatürk'ün vasiyeti olarak konulan 6 madde aynen şöyledir:

Dolmabahçe

5.9.938/P.tesi

Malikolduğum bütün nutuk ve hisse senetleriyle Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvâlimi Cumhuriyet Halk Partisi'ne atideki şartlara, terk ve vasiyet ediyorum:

1. Nutuk ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2. Her seneki gibi nemadan, nispetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3. Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek, ayrıca para verilecektir.

4. Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5. İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

6. Her sene nemâdan mütebaki miktar yarı yarıya, Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir.

K. Atatürk[2]

Millî Eğitim Bakanlığı'nın sitesindeki bu vasiyet metni, Ankara 3'üncü Sulh Hukuk Mahkemesi'nin ve 28.11.1938 tarih ve 938/95 sayılı evrakıyla[3] aynıdır. Millî Eğitim Bakanlığı sitesinde vasiyet metni altında Mustafa Kemal Atatürk olan imza, mahkemenin evrakındaysa sadece 'K. Atatürk'tür.

1 İş Bankası, sf. 89.

2 http://www.meb.gov.tr/belirligunler/10kasim/yazilar/vasiyet.htm

3 http://www.ozarpat.net/resimlerim/vasiyet_onay.jpg

İnönü'ye 365.000 lira

İsmet İnönü Başvekil, Mustafa Kemal Atatürk Cumhurreisi. Cumhurreisi, Başvekil'e kendi özel hesabından her ay düzenli ödeme yaptırıyor.

'4 mükerrer no'lu hesap'tan Ocak 1927-Ekim 1937 tarihleri arasında Başvekil İsmet İnönü'ye her ay muntazaman yapılan ödeme önce 1.000 lira, sonra 3.000 liradır. Ayrıca İsmet'e Mustafa Kemal'in 2 no'lu hesabından, 7 Aralık 1924 tarihli mektup emri ile ilki 22 Ocak 1925 tarihinde olmak üzere, Aralık 1926 (dâhil) her ay 1.000 lira ödeme yapıldı. İsmet İnönü'ye yapılan ödemeler toplamı[1] şöyledir:

Atatürk'ten İnönü'ye aylık nakit

Dönem	Hesap no	Aylık	Dönem içi toplam
Ocak 1925-Aralık 1926	2 no'lu hesap	1.000 TL	toplam 24.000 TL
Ocak 1927-Aralık 1928	4 no'lu hesap	1000 TL	toplam 24.000 TL
Ocak 1929-Eylül 1937	4 no'lu hesap	2.000 TL	toplam 210.000 TL
Ekim 1937	4 no'lu hesap	3.000 TL	toplam 3.000 TL
Kasım 1937-Kasım 1938	2 no'lu hesap	3.000 TL	toplam 39.000 TL
TOPLAM			toplam 300.000 TL

Ayrıca Başvekil İsmet'e gerek 2 no'lu gerekse 4 no'lu hesaptan değişik zamanlarda Aralık 1924-1926 Nisan döneminde 65.150 TL daha ödeme yapılmış olup, bu halde Atatürk'ün İş Bankası'ndaki hesaplarından İsmet İnönü'ye yapılan ödemeler toplamı 365.150 liradır. Başvekil İsmet tarafından 2 no'lu hesaba 17 Haziran 1925'te 50.000 lira yatırıldı.[2]

Cumhurreisi Atatürk, önce Başvekil olan sonra sadece mebus olan İsmet İnönü'ye 365 bin lirayı aşan bir ödemeyi kendi özel hesabından yapması hangi gerekçeyle açıklanabilir?

Kılıç Ali, Yakup Kadri, Yunus Nadi

Özel hesaptan ödeme yapılan sadece İsmet İnönü değildir.

Mustafa Kemal'in, İş Bankası'ndaki 2 no'lu hesabından ödeme yapılanlardan biri de Erzurumlu müteahhit Nafiz'dir. 27 Temmuz 1927-5 Mayıs 1930 döneminde tam 12 seferde Nafiz'e yapılan ödemelerin toplamı 150.752,81 liradır.[3]

1 İş Bankası, sf. 95, 97, 616-617.

2 İş Bankası, sf. 97, 616.

3 İş Bankası, sf. 620-621.

Ayrıca Afet İnan, Afyon Mebusu Ali (Çetinkaya), Sabiha Gökçen, Yakup Kadri, Yunus Nadi, Zühtü ve Kılıç Ali, Mustafa Kemal'in özel hesabından ödeme yapılan kişilerdendir.[1]

Bu hesaba önemli miktarda para yatırma hareketleri de oldu. Atatürk'ün İş Bankası'ndaki 2 no'lu hesabına Devlet Hava Yolları'ndan 19 Mayıs 1936 tarihinde bir seferde 250.000 lira yatırıldı. Ayrıca bu hesaba 'İstanbul Ticaret ve Sanayi Bankası'dan 22 Ocak 1927'de 50.000 lira ve İstanbul Türk Ticaret ve Sanayi Bankası'ndan 18 Mayıs 1927'de 150.000 lira ve 19 Mayıs 1927'de 100.000 lira olmak üzere üç seferde yatırılan toplam para 300.000 liradır.[2]

1927 Ocak-Mayıs döneminde 300.000 lira yatıran bankanın ismi yanlış yazılmış olabilir mi? Çünkü 'İstanbul Türk Ticaret ve Sanayi Bankası' isminde banka yoktur.

1925'te İstanbul'da kurulan 'Türk Ticaret ve Sanayi Bankası' vardır ve bu da faaliyetine 1932'de son vermiştir.[3]

Mustafa Kemal'in 2 no'lu özel hesabı 1924-1939 döneminde hayli hareketlidir.[4]

7.5- 'Hazine'ye bağışlıyorum'

Reisicumhur Atatürk, Başvekâlet İsmet İnönü'ye gönderdiği tezkereyle çiftlikleri dâhil tüm servetini Hazine'ye bağışladı. İlgili tezkere 12 Haziran 1937'de meclis gündemine alındı ve başvekille birçok mebus, Atatürk'ün bu tavrı hakkında değerlendirmede bulundu.

TBMM'nin 12 Haziran 1937'deki oturumunda Reisicumhur Atatürk'ün tasarrufunda bulunan bütün çiftliklerini Hazine'ye ihda buyurduklarına (hediye ettiklerine) dair Başvekâlet tezkeresi BMM'de okundu.[5]

Başvekil İsmet İnönü'nün BMM Yüksek Reisliğine hitaben kısa sunuş yazısından sonra okunan Atatürk'ün gönderdiği tezkere (Bakınız, *Belge 9- Kamâl Atatürk'ün Bağışladığı Servetin Tezkeresi TBMM'de.*) aynen şöyledir:

> T.C. Riyaseti
>
> Başvekâlete
>
> Malûm olduğu üzere, ziraat ve ziraî iktisad sahasında fennî ve amelî tecrübeler yapmak maksadile, muhtelif zamanlarda, memleketin muhtelif mıntakalarında müteaddid (birçok) çiftlikler tesis etmiştim (kurmuştum).
>
> 13 sene devam eden çetin çalışmaları esnasında faaliyetlerini; bulundukları iklimin yetiştirdiği her çeşid mahsulâttan başka her nevi ziraat sanatlarine de teşmil eden bu müesseseler; ilk senelerde başlayan bütün kazançlarını inkişaflarına sarfede-

1 İş Bankası, sf. 612, 622-623, 629-630.

2 İş Bankası, sf. 612, 617.

3 Dr. Öztin Akgüç, *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul-1992, sf. 88-90.

4 İş Bankası, sf. 612-630.

5 *TBMM ZC*, V/19-12 Haziran 1937, sf. 245, 266-276, 295.

rek büyük, küçük müteaddid fabrika ve imalâthaneler tesis etmişler, bütün ziraat makine ve âletlerini yerinde ve faydalı şekilde kullanarak bunların hepsini tamir ve mühim bir kısmını yeniden imâl edecek tesisat vücude getirmişlerdir. Yerli ve yabancı birçok hayvan ırkları üzerinde çift ve mahsul bakımından yaptıkları tetkikler neticesinde bunların muhite en elverişli ve verimli olanlarını tespit etmişler, kooperatif teşkili suretile veya ayni mahiyette başka suretlerle civar köylerle beraber faydalı şekilde çalışmalar, bir taraftan da iç ve dış piyasalarda daimî ve sıkı temaslarda bulunmak suretiyle faaliyetlerini ve istihsallerini bunların isteklerine uydurmuşlar ve bugün her bakımdan verimli, olgun ve çok kıymetli birer varlık haline getirmişlerdir.

Çiftliklerin, yerine göre, arazi ıslah ve tanzim etmek, muhitlerini güzelleştirmek, halka gezecek, eğlenecek ve dinlenecek sıhhî yerler, hilesiz ve nefis gıda maddeleri temin eylemek, bazı yerlerde ihtikârla fiilî ve muvaffakiyetli mücadelede bulunmak gibi hizmetleri de zikre şayandır.

Bünyelerinin metanetini ve muvaffakiyetlerinin temelini teşkil eden geniş çalışma ve ticarî esaslar dâhilinde idare edildikleri ve memleketin diğer mıntakalarında da mümasilleri tesis edildiği takdirde tecrübelerini müsbet iş sahasından alan bu müesseselerin; ziraat usullerini düzeltme, istihsalâtı artırmak ve köyleri kalkındırma yolunda devletçe alınan ve alınacak olan tedbirlerin hüsnü intihab ve inkişafına çok müsaid birer âmil ve mesned olacaklarına kani bulunuyorum ve bu kanaatle tasarrufum altındaki bu çiftlikleri, bütün tesisat, hayvanat ve demirbaşlarile beraber Hazineye hediye ediyorum.

Çiftliklerin arazisi ile tesisat ve demirbaşlarını mücmel olarak gösteren bir liste ilişiktir.

Muktazi kanuni muamelesinin yapılmasını dilerim.

K. Atatürk

KAYNAK: *TBMM ZC*, devre: V, içtima yıl: 2, cilt: 19, 12 Haziran 1937, sf. 266-267.

Atatürk, gönderdiği metnin sonunda bir kanuni düzenlemeyle bağış işleminin yapılmasını hatırlatıyor, ama mecliste böyle bir kanun hazırlanmadı.

Anlaşılan Hazine'ye Atatürk'ün bağışlama iradesi yeterli bulundu.

7.5.1- Atatürk'ün serveti

Atatürk'ün mal listesini aynen aktarıyorum:

Orman çiftliği

Ankara'da Orman Yağmurbaba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesut, Çakırlar çiftliklerinden vücut bulmuş orman çiftliği.

Yalova['da] Millet ve Baltacı çiftlikleri.

Silifke'de, Tekir ve Şövalye çiftlikleri.

Dörtyol'da portakal bahçesi ile Karabasamak çiftliği.

Tarsus'ta Piloğlu çiftliği.

I- Bunlarda mevcud arazi:

A) 582 dönüm çeşitli meyve bahçeleri.

B) 700 dönüm fidanlıklar (Buralarda meyveli meyvesiz muhtelif yaşlarda ve çeşitlerde 650.000 fidan vardır).

C) 400 dönüm Amerikan asma fidanlığı (Burada 560.000 kök bağ çubuğu vardır).

D) 220 dönüm bağ, (Burada 88.000 aded bağ omacası vardır).

E) 375 dönüm çeşitli sebze yetiştirmeye elverişli bahçe.

F) 220 dönüm 6.600 ağaçlı zeytinlik.

H) 17 dönüm 1.654 ağaçlı portakallık.

I) 15 dönüm kuş konmazlık.

K) 100 dönüm park ve bahçe.

L) 2.650 dönüm çayır ve yoncalık.

M) 1.450 dönüm yeni tesis edilmiş orman.

N) 148.000 dönüm kabili ziraat arazi ve mer'alar.

154.729 dönüm arazi.

II- Bina ve tesisat:

A) 45 aded büyük ve küçük idare binası ve ikâmetgâh bütün mefruşat ve demirbaşlarıyla beraber.

B) 7 aded 15.000 baş koyunluk ağıl.

C) 6 aded Aydos ve Toros yaylalarında tesis edilen mandralar.

D) 8 aded at ve sığırlara mahsus ahır.

E) 7 aded umumi ambar.

F) 4 aded samanlık ve otluk.

H) 6 aded hangar ve sundurma.

I) 4 aded lokanta, gazino ve eğlence yerleri, lunapark.

K) 2 aded çeşitli imalât yapan furun,

L) 2 aded çiçek ve tezyinat nebatı yetiştirmeye mahsus ser.

51 yekûn bina.

III- Fabrika ve imalâthaneler:

A) Bira fabrikası: Senede 7.000 hektolitre çeşitli bira yapacak kabiliyette, bütün müştemilâtile ve bütün işletme levazımı ve mütedavil kıymetlerle beraber.

B) Malt fabrikası: Senede 7.000 hekto litre biraya kâfi gelebilecek miktarda malt imaline kabiliyetli, bütün müştemilâtı ve işletme levazımı ile beraber.

C) Buz fabrikası: Günde 4 ton buz yapma kabiliyetinde, bütün müştemilâtı ve işletme levazımı ile beraber.

D) Soda ve gazoz fabrikası: Günde 3.000 şişe soda ve gazoz yapma kabiliyetinde, bütün müştemilâtı ve mütedavil kıymetleriyle beraber.

E) Deri fabrikası: Senede 14.000 bin [bu bin yazım hatası olmalı] çeşitli deri imaline elverişli, bütün müştemilât ve mütedavil kıymetleriyle beraber.

F) Ziraat âletleri ve demir fabrikası.

H) Biri Ankarada, diğeri Yalovada olmak üzere iki modern süt fabrikası.

Her ikisi günde ayrı ayrı 15.000 litre pastorize süt ve 1.000 kilo tereyağ işlemek kabiliyetindedir. Bunlar da müştemilât ve işletme levazımı ve mütedavil kıymetlerile beraber.

İ) Biri Ankarada, diğeri Yalovada iki vasi yoğurt imalâthanesi.

K) Şarab imalâthanesi: Yılda 80.000 litre şarab imaline elverişli bütün müştemilat ve mütedavil kıymetlerile beraber.

L) İki taşlı elektrikle işler bir değirmen, bütün müştemilâtı ve mütedavil kıymetlerile beraber.

M) İstanbul'da bulunan çeltik fabrikasının yüzde 40 hissesi.

N) Biri Orman çiftliğinin, biri Tekir çiftliğinin olmak üzere her biri 15.000'er kilo kaşar, 1.000 teneke beyaz peynir, 600 teneke tuzlu yağ yapmağa elverişli iki imalâthane, bütün işletme levazımatile beraber.

IV) Umumî tesisat:

A) Biri Ankarada, diğeri Yalovada iki tavuk çiftliği.

B) Yalovadaki çiftliklerde iki hususi iskele ve liman tesisatı.

C) Üçü Ankarada ve ikisi İstanbulda beş satış mağazasının bütün tesisat ve demirbaşları.

D) Orman çiftliğinde: Hususi sulama tesisatı, kanalizasyon, telefon tesisatı, elektrik tesisatı, küçük beton köprüler, hususi yollar, içme su tevzita [tevziat] şubesi.

Yalova Çiftliğinde: Hususi su tesisatı, telefon tesisatı, elektrik tesisatı, küçük beton köprüler ve yollar.

E) Silifke Tekir Çiftliğinde: Hususi sulama tesisatı, beton köprüler (tutanakta sıra kayması var. N.O.): Orman Çiftliğinde kurulu çiftlik müzesi ve ufak mikyasta hayvanat bahçesi tesisatı. Bunların işletme levazımı ve bütün demirbaşları.

V) Canlı umumî demirbaş:

A) 13.100 baş koyun (Kıvırcık, Merinos, Karagül, Karaman ırklarile bunların melezleri).

B) 443 baş sığır (Simental, Hollanda, Kırım Jersey, Görensey, Halep, yerli ırklarile bunların melezleri, yani üretilen Orman ve Tekir cinsleri).

C) 69 baş at. İngiliz, Arab, Macar, yerli ve bunların melezleri koşum ve binek atları. 58 çoban merkebi.

D) 2.450 baş tavuk (Legorn, Rodyland ve yerli ırklar).

VI) Umumî cansız demirbaş:

A) 16 aded traktör, 13 harman ve biçer döver makinesi ve bilcümle ziraat işlerini görmekte bulunan zırai alât ve edevatın tamamı.

B) 35 tonluk bir aded deniz motoru (Yalova Çiftliğinde)

C) 5 aded çiftliklerin nakliye işlerinde çalıştırılan kamyon ve kamyonet.

D) 2 aded çiftliklerin umumi servislerinde çalıştırılan binek otomobili.

E) 19 aded çiftliklerin umumi servislerinde çalıştırılan binek ve yük arabası.

KAYNAK: *TBMM ZC*, devre: V, içtimai sene: 2, cilt: 19, 12 Haziran 1937, sf. 267-268.

Bunlar, Atatürk'ün önemli bir servet birikiminin olduğunun listesidir.

Çiftlikler hariç, diğer mallar arazi, bina ve tesisat, fabrika ve imalâthane, umumi tesisat ve umumi cansız demirbaş gibi altı başlık altında toparlandı.

7.5.2- İnönü: Şahsi tasarrufu

Başvekil İsmet İnönü, Atatürk'ün tezkeresi okunduktan sonra söz aldı ve şöyle konuştu:

> "Muhterem arkadaşlar; şimdi büyük sevinç ve heyecanla dinlediğimiz Atatürkün teberrüü (bağış) yüksek kıymeti üzerinde ehemmiyetle durulacak çok mühim bir hadisedir. Yüksek heyetinizin ve bütün memleketin dikkatini celbedecektir ki Hazineye intikal etmekte olan bu çiftlikler değeri milyonlar ifade eden bir servet halindedir. Bu çiftlikleri Atatürk senelerden beri şahsi tasarrufu ve bilhassa şahsi emeğile vücude getirmiştir...
>
> Çiftliklerin maddeten olan yüksek kıymetleri ancak bu kanaatile ve şahsi çalışma ile temin edilmiştir. Bu eserler meydana çıktıktan ve yüksek değerde oldukları anlaşıldıktan sonra Atatürk bunların maddî kıymetlerini bir lâhza bakmaksızın onları kâmilen Devletin istifadesine terk etmesi, bütün vatandaşların bu nokta üzerinde dikkat ve şükranlarını celbetmeğe lâyık görülecektir. (Şiddetli alkışlar, yaşasın sesleri)...
>
> Arkadaşlar; Atatürkün, bu eserleri vücude getirdikten sonra bunları Hazine'ye hiçbir bedelsiz ve karşılıksız terketmesinde esaslı, büyük ve siyasi bir ideali vardır... Hükümet huzurunuzda ve millet huzurunda bu çiftliklerin bedelsiz ve her türlü şartsız Hazineye terk olunmasındaki yüksek kıymeti tebarüz ettirmekte (görünmekte) hakiki bir sevinç duymaktadır... Bu çiftlikleri Atatürk, Cumhuriyet Halk Fırkasının malı olarak saklıyordu. Şimdi Hazine'ye terk etmesi, bir defa çiftliklerin köylüler için bir mekteb, teşvik edici bir vasıta halinde kullanması devlet elinde ameli noktai nazardan daha kolay ve daha mümkün olacağını ümid etmesindendir.
>
> İkincisi; Cümhuriyet Halk Fırkasının bugün memlekette faaliyeti Hükümetten ayrı bir siyasi teşekkül olmaktan çıkmış, Hükümetle mümteziç (kaynaşmış) milletin ve Devletin müşterek bir müessesesi haline getirmiş olmasındadır... Atatürk bizim en kıymetli hazinemizdir, onun şan ve şerefini biz vatanın kudreti ve şerefini biz vatanın şanü şerefi sayıyoruz." (Bravo sesleri sürekli alkışlar).[1]

Başvekil İsmet İnönü, mecliste böyle konuştu, ama anılarında, gerek Ankara Orman Çiftliği gerekse bira fabrikası hakkında tartışmalı duruma dikkat çekti.

Başvekil İsmet İnönü, Cumhurreisi Atatürk'le yaptığı görüşmede gündemdeki çiftliklerle ilgili, hükümetin ve Hazine'nin yardımı ile çiftliklerin bu hale geldiğini söylediğini yazdı.[2]

---

1 *TBMM ZC*, V/19-12 Haziran 1937, sf. 268-269.

2 İnönü Hatıraları, sf. 544-545.

1937'de böyle konuşan Başvekil İsmet, yine aynı makamdayken, tam dört yıl önce Haziran 1933'te ise Cumhurreisi Mustafa Kemal'e ait emvâlin hediye ve takdim edildiğini[1] de açıklamıştı.

Bu halde, biri 1933'te diğeri 1937'de olmak üzere iki kez bağışlama işlemi yapılmıştır.

7.5.3- 'Milyonlar kıymetinde'

Başvekil İsmet İnönü'den sonra Mehmed Somer (Kütahya), Refik İnce (Manisa), Örğe Evren (Balıkesir), Hüsnü Kitabcı (Muğla), Rasih Kaplan (Antalya), Nakiye Elgün (Erzurum), Ruşeni Barkın (Samsun), Berç Türker (Afyonkarahisar), Durak Sakarya (Gümüşane), Muhittin Baha Pars (Ordu), Yaşar Özey (Manisa), Benal Arıman (İzmir), Cemal Hüsnü Taray (Bolu), Hali Menteşe (İzmir), İsmail Memed Uğur (Sivas) söz alıp konuştu.

Başvekil İsmet İnönü ve Kütahya Mebusu Mehmed Somer, Atatürk'ün bağışladığı servetinin milyonlar lira kıymetinde olduğunu ifade etti. Söz alıp konuşan mebuslar, Atatürk ve Türklük üzerine ve kalkınmayla ilgili değerlendirmelerde bulundu, Atatürk için 'Büyük Millî Şefimiz' ve 'Başbuğ' ifadeleri kullanıldı.

Mebusların konuşmalarından[2] aynen aktarıyorum:

– Mehmed Somer (Kütahya): "Arkadaşlar çok kısa arzedeceğim: muhterem İnönünün saydığı şeylerden fazla kıymetli bir şey söylemeğe imkân yoktur. Atatürk, düşman istilasına maruz kalmış olan memleketimize kuvvetli bir ordu verdi, İnönü gibi kıymetli bir şahsiyetin idaresinde hükümet tesis etti. Millete kültür, tarih, lisan, her şey hediye etti. Milleti medenileştirdi, yükseltti... Binaenaleyh bu sefer yüksek şahsiyetinin, faaliyetinin neticesi olarak meydana getirdiği milyonlar kıymetindeki bu serveti Hazineye terk etmekle kendisinin ne kadar yüksek bir adam olduğunu ve servetin fevkinde bir insan olduğunu bir daha millete göstermiştir."

– Refik İnce (Manisa): "Arkadaşlar çok ahlaki ve hakikaten bugün yaşayanlara yarın yaşayacaklara verilmiş emsalsiz bir ders karşısında bulunuyoruz. Bunun hocası Atatürk, talebesi bugün bizler, fakat her zaman bugünkü millet ve yarınki millet evladları... Atatürk çiftliklerini, fabrikalarını, şusunu busunu zannederim ki, bizim gibi birer mülk telakki etmiyor, o mülkü dahi bizim tanıdığımız gibi şahsiyetimizin muhafazası için bir vasıta değil, milletine icabında fayda vermek için toplanmış ve vücude getirilmiş bir vasıta olarak kullanıyor."

– Örğe Evren (Balıkesir)[3]: "Arkadaşlar, Büyük Millî Şefimiz Atatürkün çiftlikleri diye anılan halbuki ilk tesis edilmesi tasavvur edildiği andan itibaren, teessüs

1 *TBMM ZC*, IV/16-12.6.1933, sf. 205, zabıt sonunda 323 no'lu mazbata.

2 *TBMM ZC*, V/19-12 Haziran 1937, sf. 269-274.

3 Mebusun tam ismi: Ahmet Süreyya Örgeevren. (*TBMM Albümü, 1920-1991,* Ankara-1994, sf. 61.)

ve tekemmül devreleri içinde kazançlı ve bütün memlekette toprakla uğraşan ve topraktan memleket hayatını kıymetini kuvvetlendirmek gayesini istihdaf eden Türk çocuklarına en iyi ve en emniyetbahş bir örnek teşkil eden kütle zaten Türkündü. Çünkü Atatürk Türkündü ve Türk Atatürkündü... Atatürk Türkün içinden çıkan, Türkü temsil eden; bütün varlığını Türke veren kudsal bir varlık..."

– Hüsnü Kitabcı (Muğla): "Muhterem İsmet İnönünün beyanlarından anlıyoruz ki Atatürk birçok çorak yerlerde mamureler vücude getirilebileceğini göstermek için çetin çalışmalar yaptı, gayretler gösterdi... Türke senin önünde halledemeyeceğin çetin bir iş yoktur, akidesini vermek içindi... Eğer Atatürk, İsmet İnönü hükümetinin devren alacağı bu çiftlikleri daha mükemmel bir tarzda veya hiç olmazsa halihazır vaziyetinde muhafazasına ihtimal vermeseydi, elbette bunları vermezdi... Yüce Atamazın önünde huzuru ile eğilmek vazifemdir. (Bravo sesleri, alkışlar)."

– Rasih Kaplan (Antalya): "Bütün şeref sahalarında Türke, hepimize başbuğluk eden Atatürk, çok sevdiği milletinin kalkınma işlerinde de daima başbuğluk etmiş ve daima rehberlik etmiştir... Arkadaşlar, dünya uluslarına karşı 10'uncu yıl dönümünde söyledikleri büyük nutukta Atatürk, Türk ulusu, sen tarih ve ırk itibarile her ulusun fevkinde bir ulussun her ulusun fevkindeki mevkiini tutmak için ilerle demiştir."

– Nakiye Elgün (Erzurum): "Ne mutlu Türk milletine ki kendisini kurtaran yaşatan yürüten Atası ona sevgisini kendi varını vermekle tebarüz ettirmek istiyor. Türk milleti için bundan büyük mükafat, bundan büyük ve değerli ne tasavvur edilebilir?"

– Ruşeni Barkın (Samsun): "Büyük hükümet şefimiz İsmet İnönünün büyük sözlerinden sonra söz söylemek çok güçtür... Atatürk varlık, hayat, kurtuluş inkilabcısı, fakat ayni zamanda bugün yaptığı işle de diğer yeni bir inkilabcı olduğunu da bize gösteriyor. Ferd yok, cemiyet var; bu düsturu eskiden beri işitiyoruz. Fakat bu düstur nereye kadar dayanır ve nasıl yaşar? Onu da bugün bize öğretti."

– Berç Türker (Afyonkarahisar)[1]: "Sayın arkadaşlar, bendenizin hatipliğim yoktur. Müsaade buyurun, Atatürk ismini işittiğim zaman kalbim muhabbet, sevda ve perestişle dolar... Atatürk bu memleketi, bu milleti kurtardı ve bunu yaptıktan sonra Türk milletinin bir hazine olduğunu bilirdi... İşte Atatürkün büyük eseri bu milleti uykusundan uyandırdı... Bugün ekaliyetler bağırıyorlar, ne mutlu bize ki Türküz, diyorlar. Bendeniz de bunlara iştirak ediyorum. Sonra bir takım ecnebiler; sizi yeminle temin ederim, vallahi, billahi; ne mutlu size ki Türksünüz, diyorlar. Bizim memlekette böyle bir nizam, intizam ve muhabbet bulamıyoruz, diyorlar. Allah bu milleti yaşatsın, Atatürkü yaşatsın, büyük devlet adamımız İsmet İnönünü yaşatsın. (Bravo sesleri, alkışlar)."

1 Mustafa Kemal, Bandırma vapuru ile Karadeniz'e çıktığında İngilizler tarafından geminin vurulacağını ihbar eden kişi Osmanlı Bankası Genel Müdürü Osmanlı tabiyetinden Berç Keresteciyan'dır. Sonra Türker, soyadını alacaktır. Berç Türker, üç dönem mebusluk yaptı. (Sadi Borak, age, sf. 269-270; *TPT*/V-2, sf. 5-6)

– Halil Menteşe (İzmir): "Arkadaşlar, Atatürke yakışan bu yeni ve büyük feragat, vatanperverliğin bu ülüvvü cenabmisalinin önünde mebhut ve müteheyyiç bulunuyorum. Onun için fazla söz söylemeğe haleti ruhiyem mütehammil değildir."

Cumhurreisi Kamâl Atatürk'ün servetini Hazine'ye bağışlaması, mebusların yaptığı konuşmada çok önemli bir gelişme olarak değerlendirildi.

7.5.4- 'Yapılan bir vazifedir'

Antalya Mebusu Cemal Tunca ve 16 arkadaşının Atatürk'ün çiftliklerini devlete ihda etmesi (bağışlaması) münasebetiyle, meclisin samimi hislerinin ve teşekkürlerinin sunulmasına dair takriri okundu ve kabul edildi.

Takrirde Atatürk'den 'Büyük kurtarıcımız Atatürk' ve 'Ulu Halâskârımız' şeklinde bahsedildi. Reis, "Riyaset, Meclisi Âlinin şükranlarını Atatürke arzedecektir" diye konuştu.[1]

Meclisin 12 Haziran 1937'de Trabzon'da bulunan Atatürk'e gönderdiği mesaj:

Atatürk

Reisicumhur

Memleketin izrai kalkınmasına yardım olmak üzere yıllardan beri bizzat uğraşarak yetiştirdiğiniz çiftlikleri ve içinde bulunan fabrika, hayvanat, alât ve sairenin kâffesini ziraatin inkişaf ve tekâmülü uğrunda hükûmetçe alınmakta olan tedbirlerin muvaffakıyetini kolaylaştırmak gayesile ihda buyurdukları hakkındaki haber Kamutayda derin heyecan uyandırmış ve hisselerinin ve derin teşekkürlerinin yüksek huzurunuza sunulmasına ittifakla karar verilmiştir.

Derin saygılarımla arzederim.

B.M. Meclisi Reisi

Mustafa Abdülhalik Renda[2]

14 Haziran 1937'de meclisin Atatürk'e gönderdiği telgrafa, Atatürk'ten gelen cevabi telgraf okundu:

Bay Abdülhalik Renda

BMM Reisi-Ankara

Yapılan bir vazifedir. (Şiddetli alkışlar)

Atatürk[3]

Bu kadar.

1 *TBMM ZC*, V/19-12 Haziran 1937, sf. 275-276.

2 *Ayın Tarihi*, Temmuz 1937, sf. 44. (Bu mesajı TBMM Zabıt Ceridesi'nde bulamadım. N.O.)

3 *TBMM ZC*, V/19-14 Haziran 1937, sf. 295; *Ayın Tarihi*, Temmuz 1937, sf. 45.

Meclisin gönderdiği ve TBMM Zabıt Ceridesi'nde bulunmayan telgrafa Atatürk'ün cevabı ise sadece üç kelimeden ibarettir.

Başvekil İsmet İnönü de, aynı gün 12 Haziran 1937'de Atatürk'e bir telgraf gönderdi. İnönü, 15 yıldır biriktirdiği servetini bağışlamasının önemli olduğunu ifade etti telgrafında. Atatürk, İnönü'ye yolladığı "Başvekil İsmet İnönüye, Hatırlarsınız, Türk köylüsü Türkün efendisi olduğunu söylediğim zamanı" ifadesiyle başlayan telgraf, "Ben icabettiği zaman en büyük hediyem olmak üzere Türk Milletine canımı vereceğim" cümlesiyle bitti ve imza: Kamâl Atatürk'tü.[1]

Atatürk'ün servetini bağışlamasını *Cumhuriyet*'te Yunus Nadi, 'Büyük reisin millete ihdası' başlığıyla kaleme aldığı makalesinde, Ankara'daki Orman Çiftliği'nin büyük bir gayretle önemli bir düzeye geldiği anlatıldı ve yazının son cümlesi, "O alabildiğine etrafımızı aydınlatan bir güneştir" oldu.[2]

Kamâlist ve Kemalizm, aynı dönemde kullanıldı. *Ulus*'tan Kemal Ünal, Kamâlist Türkiye'den ve *Son Posta*'dan E. Talû, Kemalizm'den bahsetti makalesinde.[3]

7.5.5- Servetin kaynağı?

Atatürk'ün Hazine'ye bağışladığı servetin kısaca dökümü:

1- *Çiftlikler*: 7'si orman olmak üzere 13 çiftlik ve 1 portakal bahçesinde mevcut 154.729 dönüm arazi ve çiftliklerde 1,3 milyon fidan, zeytin, portakal ve bağ çubuğu.

2- *Bina ve tesisat*: 45 idare binası ve 46'sı da ağıl, mandıra, ambar, fırın, lokanta, gazino, lunapark, sera gibi tesisat.

3- *Fabrika ve imalâthaneler*: 10 fabrika (bira, malt, buz, soda va gazoz), 5 imalâthane (yoğurt, şarap, peynir ve yağ imalâtı) ve 1 değirmen.

4- *Umumi tesisat*: İki tavuk çiftliği, iki iskele, beş satış mağazası ve çiftliklerde demirbaş eşya ile altyapı yatırımları.

5- *Canlı umumi demirbaş*: 13.100'ü koyun olmak üzere toplam 16.120 baş canlı demirbaş (koyun, sığır, tavuk, at, merkeb).

6- *Umumi cansız demirbaş*: 16 adet traktör, 13 adet harman ve biçerdöver makinesi ve bilcümle ziraat işlerini görmekte bulunan zırai alât ve edevatın tamamı, 35 tonluk bir deniz motoru, çiftlikte 5 adet kamyon ve kamyonet, 2 adet binek otomobili ve 19 adet binek ve yük arabası.

Liste, hayli kazançlı yatırım ve işletme programı yapıldığının ifadesidir.

---

1 *Ayın Tarihi*, Temmuz 1937, sf. 44-45.

2 *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1937, aktaran, *Ayın Tarihi*, Temmuz 1937, sf. 69-70.

3 *Ulus*, 16 Haziran 1937 ve *Son Posta*, 16 Haziran 1937, aktaran, *Ayın Tarihi*, Temmuz 1937, sf. 71-73.

Orman çiftliklerinin dışında bir fabrikanın, bir imalâthanenin, bir ağılın, bir tavuk çiftliğinin ismi ve nerede bulunduğunun bilgisi verilmiyor. Yatırımların hangi tarihte yeni mi yapıldığı yoksa satın mı alındığı hakkında da bilgi yok.

1920'lerden 1937'ye 17 yılda İş Bankası hesabı ile hisselerin (kurucu hisseler tutarı hariç) 3 milyon liraya yaklaşan yekûnu, 154.729 dönüm arazi, 10 fabrika, 5 imalâthane, 13.100 koyun ve diğerleri önemli birikim sağlandığının birer kalemidir.

1937 yılı Türkiyesi'nde ise bütçe geliri 323 milyon lira, gayrisafi millî hâsıla 2 milyar lira ve kişi başına gelir de 86 dolardır. Atatürk'ün çiftliklerinde 16 traktörün bulunduğu 1937'den üç yıl sonra 1940'da Türkiye'deki mevcut traktör sayısı ancak 1070'dir.[1]

Başvekil İsmet İnönü ve Kütahya Mebusu Mehmet Somer'in milyonlar lira kıymetinde dediği servetin kaynağı hakkında, Başvekil İsmet İnönü Atatürk'ün şahsi tasarrufu olduğunu söyledi.

Bilinen bir kaynak, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Hindistan Müslümanlarının gönderdiği iddia edilen para, ki bu da 600.000 liradır[2] ve diğeri de Cumhurreisi maaşıdır.

Listede 'Erzurum'da bir ev' ve 'Trabzon'da bir köşk' gibi gayrimenkuller belirtilmemiştir. Muamelat Genel Müdürlüğü'nün 27 Kanunusani (Ocak) 1926 tarihli evrakı, "Erzurum halkı adına Cumhurbaşkanı'na hediye edilen evin tapusunu ve anahtarını takdim etmek üzere bir heyetin yola çıktığının Başvekalet'e bildirildiği" hakkındadır.[3]

Erzurumluların hediye ettiği ev, büyük olasılıkla Erzurum Kongresi'nin yapıldığı Sanasaryan Mektebi binası gibi emvâl-i metrûkeden bir gayrimenkuldür.

Nitekim 1937 Haziranında Cumhurreisi Atatürk, Başvekil İsmet İnönü'ye gönderdiği ve mecliste okunan telgrafta, "Trabzon hususi idaresinin (yani İl Özel İdaresinin) bana kıymetli bir hediyesi olan köşküme geldim" ifadesinde de belirtildiği gibi Trabzon'da hediye edilen bir köşktür.[4]

1925 yılı bütçesi kanunun 23/V fıkrasına göre, vilayetlerde genelinde 'sürülen ve kaçanlardan' ve özelinde Ermenilerden kalan gayrimenkuller, İl Özel İdaresine devredildi.[5]

Atatürk'ün Hazine'ye bağışladığı servetin önemli bir kısmı Erzurum'daki ev ve Trabzon'daki köşk gibi 'yöre halkı' adına hediye edilmiş ya da bir kısmı da emvâl-i metrûkeden satın alınmış olmalıdır.

---

1 Prof. Dr. Ekrem Pakdemirli, *Cumhuriyet Döneminin Ekonomik Büyüklükleri (1923-2002)*, TOBB, sf. 12, 80.

2 Kâzım Özalp-1, sf. 233; Hasan Rıza Soyak, age, c: II, sf. 684, aktaran, İş Bankası, sf. 4; Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 559.

3 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya: 112, yer no: 1.1..12.

4 *TBMM ZC*, V/19-12 Haziran 1937; sf. 275-276.

5 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1934, sf. 339.

Bu durum, Başvekil İsmet imzalı ve 10 Haziran 1933 tarihli 'Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin Kanunu Medeninin 452'nci maddesi dairesindeki tasarruflarının, mahfuz hisseler hakkındaki hükümden müstesna olduğuna dair 1/750 numaralı kanun layihasının' esbabı mucibesinde şöyle ifade edildi:

> "Vatanın kurtarılması ve istiklaline kavuşması davasının büyük timsali ve Türkiye'nin yeni bir devlet olarak kurulması işinin başarıcısı bulunan Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin şahsiyetlerine saygı ve bağlılık nişanesi olmak üzere kendilerine hakiki ve hükmi birçok şahıslar tarafından emvâl ve emlâk hediye ve takdim edilmiştir. Geçirdiğimiz büyük ve tarihi devrin istisnai hususiyetlerinden doğan bu mahiyetteki malların tabii hallerin icabına göre tesbit edilen kanunu medenideki kayit ve şartlar dairesinde vâsiyet hükümlerine tâbi olmasını Büyük Reisimiz doğru bulmayarak bu serveti yine inkilâbın derinleşip kökleşmesinde ve millî gidişin ileri hamlelerle kuvvetlendirilmesinde tayin buyuracakları kayitler altında tasarruf edilmek üzere reisi bulundukları Cümhuriyet Halk Fırkasına vasiyet tarikile bırakmak arzusundadırlar."[1]

Adliye Encümeni de, Başvekil İsmet'in tasarının gerekçesinde kullandığı ifadeye benzer değerlendirme yaptı:

> "...cihan tarihinde benzerine pek az rastlanan ve Türklüğün çok eski ve pek şanlı varlığının yüksek asaletile uygun olarak yani baştan kurulup dal budak salması işini başaran ve bu çetin dava uğrunda rastladığı her müşkülü yenen Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin büyük şahsiyetlerine karşı derin bir saygı nişanesi olarak kendilerine armağan edilen mal ve mülkleri C.H. Fırkasına vasiyet tarikile bırakmak yolunda gösterdikleri bu yüksek arzu encümenimizce büyük saygılarla karşılanmıştır."[2]

Gerek Başvekil İsmet'in kaleme aldığı gerekçede gerekse Adliye Encümeni'nin mazbatasında, bu mal ve mülkün Cumhurreisi Mustafa Kemal'e armağan ve hediye edildiği belirtildi.

İnönü, dört yıl sonra Atatürk'le arasındaki çiftlikler meselesi yüzünden yapılan tartışmayı aktardığı anılarında, Atatürk'ün servetinin kaynağının büyük ölçüde Hazine olduğunu yazdı.[3]

Layiha 2 Haziran 1933'te mecliste görüşüldü ve 2307 no'lu 'Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin Kanunu Medeninin 452'nci Maddesine Göre Olan Tasarruflarının, Mahfuz Hisseler Hakkındaki Hükümden Müstesna Olduğuna Dair Kanun' olarak kabul edildi. Kanun *Resmî Gazete*'de 19 Haziran 1933'te yayımlanarak yürürlüğe girdi.

Kanunun 1'inci maddesi şöyledir:

> "Madde 1- Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin Kanunu Medeninin 452'nci maddesi dairesindeki tasarrufları, mahfuz hisseler hakkındaki hükümden müstesna olup bütün mallarında muteberdir."[4]

---

1 *TBMM ZC*, IV/16-12.6.1933, sf. 205, zabıt sonunda 323 no'lu mazbata.

2 *TBMM ZC*, IV/16-12.6.1933, sf. 205, zabıt sonunda 323 no'lu mazbata.

3 İnönü Hatıraları, sf. 544-545.

4 *TBMM ZC*, IV/16-12.6.1933, sf. 205.

Diğer iki madde yürürlük ve sorumlu makam hakkındadır. Mustafa Kemal'in malı ve mülkünün istisna tutulduğu Türk Kanunu Medenisi'nde ilgili madde de aynen şöyledir:

> "Madde 452- Füruu (geride kalmış), baba ve anası, erkek ve kız kardeşi yahut karısı veya kocası sağ iken vefat eden murisin (miras bırakanın) ölüme bağlı tasarrufları, bu kimselerin mahfuz hisseleri miktarından fazla olan mallarında muteberdir.
>
> Bu mirasçılardan kimse bulunmazsa, muris, bütün mirasta tasarruf edebilir."

Kanunun 453'üncü maddesinde, mahfuz hisse "Füru için miras hakkının dörtte üçü; baba veya ana için yarısı; kız ve erkek kardeşin her biri için dörtte biri ve karı veya koca için kanuni mirasçılar ile içtima halinde mirasta mülkiyet hakkı olan miktarın tamamı veya kendisinden başka mirasçı bulunmadığı takdirde yarısı" olarak sıralandı.

Bu halde 2307 kanunla, Mustafa Kemal'in bütün tasarrufundan mirasçılarının yararlanması, 452'nci maddeden müstesna tutularak, engellenmiş olmaktadır.

Bu 12 Haziran 1933 tarih ve 2307 sayılı yasa hükmünü, Atatürkçü Düşünce Derneği Bilim Danışma Kurulu Başkanı Prof. Dr. Ali Ercan, Atatürk'ün servetini resmen Hazine'ye, yani Türk milletine bağışlamak olarak değerlendirdi. Nakit parasıyla ilgili olarak da Ali Ercan, Atatürk vefat ettiğinde İş Bankası 4 [649 olacak] numaralı emekli hesabında biriken paranın sadece 19.566 lira olduğunu ifade etti.[1]

Ali Ercan, 4 no'lu (aslında bu 649 no'lu) tekaütlük hesabındaki 19.556,80 lirayı belirtirken, İş Bankası 2 no'lu hesabındaki 1.446.872,03 lira ve 4 no'lu hesabındaki 53.453,18 lira nakit mevcudu[2] görmezden geldi. Ayrıca Atatürk'ün servetini Hazine'ye bağışlama işlemi 12 Haziran 1937'de gerçekleştirilecektir.

Layihanın gerekçesinde Başvekil İsmet'in de yazdığı gibi hediye etmek olmasa, 1920'ler ve 1930'lar Türkiyesi'nde sıfırdan bu kadar değişik sektörlerde yeni bir fabrika veya tesis ya da çiftlik kurmak hiç de kolay olmasa gerek.

Yoksa Reisicumhur Mustafa Kemal, 1920'lerin ortasında hangi gerekçeyle "Dörtyol'da bir portakal bahçem olsun" diye düşünmüş olabilir ki?

Orman çiftlikleri listesinde yer alan 'Tarsus'taki Piloğlu Çiftliği Müdürü Muhtar'a Reisicumhur Mustafa Kemal'in İş Bankası'ndaki 2 no'lu hesabından ilki 31 Mayıs 1925'te 2000 lira olmak üzere 24 Mart 1926 tarihine kadar 11 seferde toplam 20.565,88 lira para gönderilmiştir.[3]

1926'da Cumhurreisi Mustafa Kemal, bu çiftliği hangi saikle almış ve yatırıma devam etmiş olabilir?

Bu soru diğer yatırımlar için de geçerlidir.

---

1 http://www.add.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1722:arsiv&catid=61:ariv&Itemid=136.

2 İş Bankası, sf. 88-89.

3 İş Bankası, sf. 620.

Servet listesi arasında yer alan 'Silifke'de Tekir ve Şövalye Çiftlikleri'nden hangisi olduğu belirtilmez, ama Atatürk'ün İş Bankası 2 no'lu hesabından 'Silifke'de Hazine Çiftliği Müdürü Nazım'a 14 Haziran 1925-5 Ekim 1926 döneminde 23 seferde gönderilen para toplam 80.331,85 liradır.[1]

Bu çiftlik Mustafa Kemal'in özel mülküyse para neden 'Silifke Hazine Çiftliği Müdürü Nâzım' adına gönderildi?

Servet listesinde 'Yozgat'ta bir çiftlik' ismi yer almadı, ama 'Yozgat Mebusu ve Çiftlik Müdürü Hasan Tahsin'e 5 Mayıs 1925-25 Ocak 1928 döneminde Atatürk'ün İş Bankası'ndaki 2 no'lu hesabından 25 seferde 136.545,69 lira aktarılırken, karşılığında iki seferde yatırılan para da 12.382,77 lira olup, bu halde çiftliğe gönderilen para net 124.162,92 liradır.[2]

Demek ki bu çiftlik önce alındı, sonra elden çıkarıldığı için servet listesinde yer almamış olabilir.

Atatürk'ün İş Bankası hesabındaki hesap hareketlerine göre ismi geçen çiftlik yatırımlarının 1925'lerde yapılmış olduğu anlaşılıyor. Hangi saikle o dönemde böylesi bir çiftlik yatırımı ve satın alma kararı alınmış olabilir?

Benzer soruları diğer yatırımlar için de düşünmek mümkün. Servetin kaynağı hakkındaki mevcut bilgi yeterli değildir.

—

7.6- İnönü'yü Başvekillikten eden tartışma

Eylül 1937'de çiftlikler meselesi, Başvekil İsmet İnönü ve Cumhurreisi Kamâl Atatürk arasında ilişkinin gerginleştiği ve tartışmanın sonunda, İnönü'nün Başvekilliği bırakmak zorunda kalmasına neden olduğu konulardan biridir.

Başvekil ve Cumhurreisi arasında Eylül 1937'de çiftlik konusu nasıl sorun olabildi? Çiftlikler ve bira fabrikası dâhil tüm serveti 12 Haziran 1937'de Cumhurreisi Atatürk tarafından bizzat Hazine'ye bağışlandığına göre, üç ay sonrasında neden böyle bir tartışma yaşandı?

Anlaşılan o ki, 1937'nin yaz boyu bu konu hep tartışıldı.

İsmet İnönü Yugoslavya'dan döndüğünde bir vekilin "Ankara'da Orman Çiftliği'nin Ziraat Vekâleti tarafından satın alınması konuşuluyor" dediğini ve bunun üzerine Atatürk'le görüştüğünü yazdı anılarında. Atatürk, Ziraat Vekâleti'nin çiftliği almak istediğini ve meselenin konuşulduğunu söylediğini belirten İsmet İnönü, devamını şöyle kaleme aldı:

> "Ben buna itiraz ettim... Büyük ölçüde hükümet yardımı ile Hazine yardımı ile meydana gelmiş bir eseri tekrar Hazine'ye satmak muamelesi bizim için doğru olmaz. Ne olacak bu çiftlik, diye sordu. Ne olacak, bunu alacaklar bir gün, dedim. Yolunu devlet yapar, suyunu devlet getirir, ağacını devlet diker, sonra eser meyda-

1 İş Bankası, sf. 621.

2 İş Bankası, sf. 614-615.

na gelince bunu değerlendirir satarsın. Özel bir maldır diye bu yürür gider, bırakmazlar... Vereyim öyle ise, nereye vereyim, dedi. Hazine'ye ver doğrudan doğruya dedim. Vereyim sözünü o söyledi. O halde ben vereyim dedi. Bu muamele böyle takarrür etti aramızda. Ali Çetinkaya öğrendiği zaman beni gördü. Atatürk çiftliği Hazine'ye veriyormuş, dedi. Evet, öyle kararlaştırdık, dedim... Aslında çiftliği elden çıkarmanın bir sebebi de zarar etmesi. Ondan kurtulmak için satış muamelesi düşünülüyor. Çetinkaya mümkün değil, çok müteessir olmuştur, dedi, doğru bir şey değil bu..."[1]

Başvekil İsmet İnönü Yugoslavya gezisinden döndükten sonra yaptığı tartışmayı bu şekilde aktarıyor.

İnönü'nün Yugoslavya gezisi 1-7 Temmuz 1937 tarihleri arasında yapıldı.[2]

Atatürk'ün serveti 12 Haziran 1937'de bağışlandığına göre Temmuz ayında böylesi bir tartışma nasıl yaşandı?

Bununla da sınırlı kalmadı, Eylül ayında da çiftlik tartışması sürdü.

İsmet İnönü, çiftliklerle ilgili görüşmeyi bu şekilde aktarırsa da, başvekillikten ayrılmasının tartışması 17 Eylül 1937'de gündüz ve akşam yapıldı.

İstanbul'da olan Atatürk, 17 Eylül 1937'de Ankara'ya döndü.[3]

17 Eylül'de köşke giderken Atatürk ve İnönü arasında Atatürk Orman Çiftliği'ndeki bira fabrikası tartışması yaşandı. Atatürk çiftliği Hazine'ye bağışlarken bira fabrikasının kendisinde kalmasına karar vermiştir. İstanbul'daki rakibi Bomonti Bira Fabrikası da davalıktır. Bomonti Bira Fabrikası'nın imtiyaz süresi bittiğinde devletçe devralınacaktır. Atatürk, Bomonti Bira Fabrikasının devrinden sonra, Atatürk Orman Çiftliği'ndeki bira fabrikasıyla bir sözleşme yapılarak, bira üretiminde ve satışında tekel haline getirilmesini istiyordu. İnönü ise bu projeye karşı çıkıyordu.[4]

Oysa 12 Haziran 1937'de Atatürk'ün Hazine'ye bağışladığı servetin listesi içerisinde çiftliklerin yanı sıra bira, malt, buz, soda ve deri fabrikası da vardır[5], ama tartışma konusu olansa bira fabrikasıdır.

17 Eylül günü Atatürk, Atatürk Orman Çitliği'ne gidip soruşturdu. Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Hasan Rıza Soyak, Atatürk'e Bomonti Bira Fabrikası'nın imtiyaz sahibinin ve İdare Meclisi Reisinin Ahmet İhsan Tokgöz olduğunu ve İnönü'nün eniştesi Kudüslü Abdülrezzak'ın da İdare Meclisinde aza olduğunu anlattı. Ayrıca Soyak tarafından, Atatürk Orman Çitliği'ndeki bira fabrikasının ürettiği biraların fıçılarla İstanbul-Haydarpaşa'ya taşınıp şişelenmesi halinde

1 İnönü Hatıraları, sf. 544.

2 *Ayın Tarihi*, Ağustos 1937, sf. 44.

3 İnönü Defterleri-1, sf. 244; İnönü Hatıraları, sf. 548.

4 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, cilt: 1, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-2003, sf. 58-59.

5 *TBMM ZC*, V/19-12 Haziran 1937, sf. 267-268.

Bomonti'ye rakip olacağı belirtildi ve Atatürk de, Soyak'ın yaptırdığı soruşturma sonucunda projenin başarılı olacağına inandı.[1]

Ayrıca Atatürk'e İnönü'nün kardeşi Hasan Rıza Temelli'nin bu [Bomonti Bira Fabrikası] şirketin çıkarlarını savunmakta olduğu söylentisi de aktarıldı.[2]

İnönü anılarında tartışmaya değindi. Bomonti Bira Fabrikası'nın Danıştay'da dava açtığını ve dava bitmeden devir işleminin yapılamayacağını ifade ettiğini belirten İnönü, devamını şöyle yazdı:

> "Bir gün vekil bana geldi dedi ki, Orman Çiftliği ile [Orman Çiftliği'ndeki] bira fabrikası üzerine bir mukavele yapmaya imkân yoktur. Hukuki vaziyet odur ki, bütün bu tasarruflar Atatürk adınadır. Onun için bu inhisar mukavelesinin vekâletle Atatürk arasında yapılması lazımdır. Bunun üzerine ben, Atatürk'le konuştum. Vaziyet bu dedik. Mal sahibi olan tasarruf sahibi olan sizinle vekâlet (bakanlık) arasında, inhisar mukavelesi yapılmak lazım. Güldü Atatürk. Nasıl olacak, dedi. Bu olmayacak, dedim. Karşı karşıya geçeceğiz de devlet reisi ile hükümet olarak inhisar mukavelesi yapacağız, olmaz bu dedim. Çiftlik hikâyesi vaziyet bu. Bundan sonra Nyon mukavelesi..."[3]

17 Eylül 1937'deki gardan dönerken gündüz yapılan tartışmanın ardından, akşam buluşmak üzere ayrıldıklarını belirten İnönü, Şubat 1939 tarihli günlüğüne bu tartışma notlarını yazdı. Günlük notu, tartışmanın bir yönü hakkında da bilgi vermektedir. Cumhurreisi Atatürk'ün hükümet vekâletleriyle doğrudan kurduğu ilişkinin boyutudur. İnönü'nün değerlendirmesi şöyledir:

> "Son seneler hükümet azasının ayrı ayrı kendisine çok bağlı olmasını düşünüyor. Bunun için iptidai usuller kullanmak istedi.
>
> Hülasa, Eylül 1937 kavgası oldu. Bu kavgada haksızlık, esasında Atatürk'ündü. Tatbikata idaresizlik ve haksızlık ikimiz arasında bana düştü.
>
> Haksızlık ona aitti şunun için: Aramızda geçen bir devlet işini sonra görüşürüz dedikten sonra, akşam masada halletmek yani gündüzden tasarladığı mülahazaları ve sebepleri imposition şeklinde karar olarak tebliğ etmek ve bu vesile ile sevmediği birkaç vekili tahkir etmek istedi. Evvela sakin idim sükûnetle geçiştirmek istedim. Halindeki tecavüz manasının arttığını gördükçe sabrım tükendi. Sonra şiddetle mukabele ettim. Mukabelemin şiddeti onu sükûnete getirdi... Sonra Hatay ve Nyon meselesini de söyledi. Dil [aslında, Tarih] kongresi için İstanbul'a giderken trende beraber bir kahve içtik. 'Ne olacak?' dedi. Ben evvela çok müteessirdim. Ağlayacak vaziyette idim... 'Bir fasıla verelim.' Ben: 'Hay hay size müteşekkir olurum'... İstanbul'a beraber gittik. Tren de kalabalık vekiller filan var. Neşeli görünerek çıktık."[4]

1 Cemil Koçak, age, sf. 60.

2 İnönü Hatıraları, sf. 545, yayına hazırlayan notu.

3 İnönü Hatıraları, sf. 545.

4 İnönü Defterleri-1, sf. 251-252.

17 Eylül 1937 tarihindeki bu tartışmadan evvel, İnönü ile Atatürk arasında 10-14 Eylül 1937 tarihleri arasında yapılan Nyon Konferansı ve Hatay meselesi de tartışma konusu olmuştur.

Nyon Konferansı'nın gündemi Akdeniz'de korsanlığı önlemektir. Konferansta bulunan Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'a Cumhurreisi Atatürk ve Başvekil İnönü'nün verdiği talimatlar tam aksi yöndedir. Atatürk, İngilizlerle birlikte anlaşmanın imzalanmasını, İnönü ise İtalyanlara karşı fiili düşmanlık olacak bu gibi durumdan kaçınmasını istedi. Sonunda Atatürk'ün talimatıyla antlaşma imzalandı. İnönü, anılarında tartışma konusu olan bu Nyon'la ilgili gelişmeleri de aktardı.[1]

Hatay yüzünden 1936 ve 1937 yıllarında Fransızlarla savaşın göze alındığını belirten İnönü, kendisinin ise böyle düşünmediğini ve mahzurlu bulduğunu belirtti.[2]

İnönü, başvekillikten ayrılmaya, 17 Eylül 1937'de Atatürk'le aralarında geçen çiftlik ve bira fabrikası konularıyla ilgili sert tartışmanın ardından, 18 Eylül akşamı Tarih Kongresi'ne katılmak için Atatürk'le beraber Ankara'dan İstanbul'a trenle giderken birlikte karar verdiklerini ve 25 Ekim 1937'de başvekillikten ayrıldığını yazdı.[3]

Böylece daha önce kısa dönemli iki kez başvekil olan İnönü, Hatay Meselesi, Nyon Antlaşması ve Çiftlik Olayı üzerine Atatürk'le yaptıkları tartışmanın ardından, 4 Mart 1925'ten 25 Ekim 1937 tarihine kadar 12 yıl 7 ay 21 gün aralıksız yaptığı başvekillikten ayrıldı. Artık İktisat Vekili Celâl Bayar yeni başvekildir.

Atatürk, 1937 Haziranında aralarında Orman Çiftliği ve bira fabrikasının bulunduğu servetini Hazine'ye bağışladı. Peki, bu halde, üç ay sonra Eylülde Başvekil İnönü ve Cumhurreisi Atatürk arasında çiftliği 'alın' ya da 'almayız' veya 'birada inhisar' tartışması nasıl yaşanabildi?

Bağışlanan servetin tartışması neden oldu? Bu sorunun da cevaplanması gerekiyor.

Bir de Cumhurreisi Kamâl Atatürk ile Başvekil İsmet İnönü arasındaki tartışma konusu sadece bu yazılanlar mı?

Nyon meselesi ve Hatay ile bağışlanan bira fabrikası meselesini, zaten tartışmanın bir tarafı İsmet İnönü de yazdı anılarında.

İsmet İnönü'nün yazmadığı tartışma konularını bulup çıkartmak gerekmektedir.

Araştırmak gerek; çünkü İnönü, tartışmanın ardından kesintisiz yaklaşık 13 yıl sürdürdüğü Başvekillikten oldu.

1 İnönü Hatıraları, sf. 542-543; Cemil Koçak, age, sf. 53-57.

2 İnönü Hatıraları, sf. 540-542.

3 İnönü Hatıraları, sf. 547-548.

8. BÖLÜM

Millî tasfiye politikası

Birinci Paylaşım Savaşı süresince Ermenilerin önemli bir nüfusu ve Rumların da genel olarak deniz kıyısında ve özellikle Ege'de ve Karadeniz'de yaşayanlarının sürülmesi ardından geride kalan mülklerini tasfiye etmek amacıyla ilgili kanun ve talimatnameler yürürlüğe kondu. Böylece sürülen 'öteki'nin sadece beşeri değil, ekonomik ve kültürel varlığının da tasfiyesi hedeflenmiştir. Oluşturulan bu kanuni mevzuata göre Hazine'nin resmen gasp ettiği bu mülkler, zamanla dağıtıldı, satıldı ve bir kısmına yerelden insanlar el koydu.

1923'teki Yunanistan-Türkiye mübadele anlaşmasıyla Rumların Türkiye'de kalan mülkleri öncelikle Yunanistan'dan gelen Müslümanlara ve Türklere verildi, geride kalanlar da satıldı veya dağıtıldı.

1915'lerde temellendirilen ve Cumhuriyet'le birlikte 1930'lara giden süreçte netleştirilen tasfiye politikası, 'öteki'nin dağıtılan, satılan veya insanların zilyedindeki mülkün tapuya kaydıyla bütünlüklü bir şekilde uygulanmış oldu.

1915'teki Tehcir Kanunu ve 1925'teki Takrir-i Sükûn Kanunu ikliminde 'ırkı' varlığı esas alan sürgün ve iskân politikasıyla 'öteki'nin varlığını tasfiye, temel Türkçü politika olarak belirlendi ve uygulandı.

1915'lerden beri icra edilen millî tasfiye politikası, 1942 Varlık Vergisi, 6-7 Eylül 1955 imhası ve yağması, 1960'larda Rum Sürgünü ve İmroz'un Rumsuzlaştırılması, 1970'lerde gayrimüslim vakıf mülkünün gaspıyla uygulanageldi.

Elbette 1920'lerden bugüne bu süreç yalnızca Ermeni ve Rumlarla sınırlı yaşanmadı; 'ben' Türk ve Sünni Müslüman tanımına göre Kürtler, Aleviler, Süryaniler, Ezidiler ve Anadolu'nun diğer kadim halkları 'tekçi' gömleği giydirmenin hedefindeydi.

Türkiye'nin uluslararası düzeyde Kıbrıs'taki konumunu güçlendirmek adına bizzat devletin bir organizasyonu olarak gerçekleştirilen 6-7 Eylül 1955 imhası,

İstanbul'da Rum ve Ermeniler özelinde tüm Hıristiyanların ve Musevilerin mallarına yönelik bir yağma harekâtıdır.[1]

Kıbrıs'ı, Türkiye ve Yunanistan iç sorun olarak değerlendirerek kendi azınlıklarını vurdu. 1960'lardan itibaren Kıbrıs gerekçesiyle Türkiye-Yunanistan arasında gerginleşen ilişkinin faturası, Türkiye vatandaşı Hıristiyan Ortodoks Rumlara ve Yunanistan vatandaşı Müslüman Türklere kesildi.

8.1- Vergiyle imha

1940'lı yıllara gelindiğinde, Türk milliyetçiliğinin ekonomi politiğinin bir diğer operasyonu varlıktan vergiydi. İkinci Paylaşım Savaşı'na katılmayan Türkiye'de, mevcut kaynak sıkıntısını karşılamak gerekçesiyle, varlığa daha doğrusu 'adamı'na göre vergi belirlendi ve tahsil edildi.

Varlık Vergisi mükellefleri vatandaşlık esasına göre değil, resmî ideolojinin Türk milliyetçiliği kıstasına göre Müslüman ve 'öteki' olarak resmen gruplandırıldı ve ardından vergi gayrimüslimlere bindirildi.[2]

1942 yılına kadar 'emvâl-i metrûke uygulamasıyla' uzun sürede tasfiye edilen 'öteki'nin mülkü, Varlık Vergisi'yle hemen elinden çıkartılması sonucuna vardırılan bir işleme tabi tutuldu.

İstanbul'da vergiyi toplamak üzeren resmî olarak belirlenen komisyon üyelerinden bir kısmı da 'eski İttihatçıdır.'[3]

Vergi mükellefi önce Müslüman 'olan ve olmayan' yani gayrimüslim ayrımının ardından, varlıklarına göre de farklı oranlarda vergi ödemeye tabi tutuldu.

1940'lı yıllarda Varlık Vergisi uygulandığı sıra İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte, Müslüman olanla olmayanın vergisi arasındaki farkı, "Yan yana iki dükkânda çalışan, aynı kirayı veren, aynı istidatta olan Müslim ve gayrimüslim iki vatandaşa tarh ettiğimiz vergilerin arasındaki ölçüsüz fark, verginin ilanı günü foyamızı meydana vurmuştu" diye yazdı.[4]

---

1 *Yüksek Adalet Divanı Kararları, II. Bölüm, Yassıada 1960-1961*, Esas No: 1960/3, 6/7 Eylül Olayları Dâvası Kararı Gerekçesi, sf. 1-43; Dilek Güven, *6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2005, sf. 34-50; 6-7 Eylül olayları sırasında Sıkıyönetim Adli Müşaviri Fahri Çoker'in Arşivi, *6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2005; Fatih Güllapoğlu, *Tanksız Topsuz Harekât*, Tekin Yayınevi, 1. Basım, İstanbul-1991, sf. 102-105; Emekli Albay İsmail Tansu, *'Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu'*, Minpa Matbaacılık ve Tic. Ltd. Şti, Ankara, sf. 180; Hikmet Bil, *Kıbrıs Olayı ve İçyüzü*, Belde Yayınları, İstanbul, sf. 83-116 ve 127-137; M. Hulûsi Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, Bağlam, Yayıncılık, İstanbul-1993; Mehmet Arif Demirer, *6 Eylül 1955 Yassıada 6-7 Eylül Davası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul-1995.

2 Faik Ökte, Eski İstanbul Defterdarı, *Varlık Vergisi Faciası*, 1. baskı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul-1951; Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001; Ali Sait Çetinoğlu, *Varlık Vergisi 1942-1944, Ekonomik ve Kültürel Jenosid*, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2009.

3 Faik Ökte, age, sf. 59.

4 Faik Ökte, age, sf. 15.

Hatta Faik Ökte, 1947'de yazdığı ve 1951'de yayımladığı bu kitabında, Varlık Vergisi'nin sayılabilecek iktisadi nedenlerine "şoven milliyetçiliğin, ırkçılığın damgası vardır" gerekçesini[1] de eklemekten kaçınmadı.

17 maddelik 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 no'lu 'Varlık Vergisi Kanunu' 12 Kasım 1942'de yürürlüğe girdi. 4305 no'lu ve 4501 no'lu ve 4530 no'lu kanunlarla 19288 no'lu kararnameyle kabul edilen mükelleflerin tespiti ve iş mahallerine gönderilmesi hakkında talimatname, Varlık Vergisi'yle ilgili mevzuatı oluşturdu. Kanun 15 Mart 1944'e kadar yürürlükte kaldı.[2]

İstanbul'da 62 bin 575 mükellefe tahakkuk eden vergi 349 milyon 718 bin 812 liradır. Komisyonun mükellefler arasında Müslüman (fevkalâde, beyannameli, iratlılar, büyük çiftçi) ve gayrimüslim (fevkalâde, beyannameli, iratlılar, seyyarlar/günlük gayrisafi kazançlar, hizmet erbabı) ayrımına göre, 62 bin 575 mükellefin yüzde 6,7'si Müslüman ve yüzde 86,9'u gayrimüslim olup, geriye kalan da her iki gruptan karışıktı. 349 milyon 718 bin 812 liralık verginin 25 milyon 600 bin 409 lirası (yüzde 7,3'ü) Müslüman, 289 milyon 656 bin 246 lirası (yüzde 82,8'i) gayrimüslim mükellefe tahakkuk ettirildi. Bu şekilde ayrıma tabi tutulmadan toplanacak vergiyse 34,5 milyon liradır. Fevkalâde grubunda Müslümanların 37 bin 597 lira olan ortalaması, gayrimüslimlerde 74 bin 120 lira; beyannamelilerde ise 3 bin 386 liraya 8 bin 232 lira ve iratlılardaysa bin 566 liraya 3 bin 19 liradır.[3]

Yani her 1000 mükellefin 67'si Müslüman, 869'u gayrimüslim ve 64'ü karışıktı. Mükellef belirlenirken dahi bu kadar ayrımcı yaklaşılmıştı. Ödenecek vergi ortalaması Müslümanda 1 lira ve gayrimüslimde 2 liraydı. Daha çok gayrimüslim vergi mükellefi daha çok vergi vermek zorundaydı. Bunun gerekçesini sadece 'mevcut savaş ortamı nedeniyle kaynak sağlamak' açıklaması yeterli olmayacaktır. Çünkü T.C.'nin vatandaşları arasında ayrımcı kritere göre belirlediği vergiyle gayrimüslimlerin ekonomik gücünün tasfiyesi hedeflenmiş ve gerçekleştirilmiştir. Daha öncesinde İttihatçılar döneminde bizzat mülkü elinden alınan gayrimüslim, bu sefer de ödemeye zorunlu tutulduğu vergiyle, yine mülkünü elden çıkarmak zorunda kalmıştır. Sonuç değişmiyor, gayrimüslimin mülkü tasfiye ediliyordu.

Kanunla 114 bin 368 mükelleften istenen toplam vergi 465 milyon 384 bin 820 liraydı. İstanbul'un mükellef toplamında yüzde 54 olan payı, vergideyse yüzde 75,1'di. Şubat 1944 itibariyle tahakkuk ettirilen verginin 314 milyon 920 bin 940 lirası tahsil edildi ve bunun yüzde 70'i İstanbul'dan sağlandı. Tahakkuk eden verginin yaklaşık 110 milyon lirası ise tahsil edilemedi.[4]

1 Faik Ökte, age, sf. 211.

2 Faik Ökte, age, sf. 217-228.

3 Faik Ökte, age, sf. 65-66, 102-103.

4 Faik Ökte, age, sf. 102-103, 237.

Vergi 1942 yılının Kasım ayından itibaren toplandı. 1941 yılının bütçe gelirinin yaklaşık 640 milyon lira olduğu dikkate[1] alınacak olursa, 1941 bütçesinin yarısı bir ay gibi kısa bir sürede tahsil edildi.

Varlık Vergisi'nin de etkisiyle 1942 yılı bütçe geliri 1941'e göre 330 milyonluk artışla 978 milyon liranın üzerine çıktı.

2057 gayrimüslim sürüldü, 21'i öldü

Varlık Vergisi Kanunu'nun 12'nci maddesinin 4'üncü fıkrasına göre, vergisini bir ay zarfında ödemeyen çalışma kampına gönderildi.

Vergisini ödeyemediği için Aşkale ve Sivrihisar'a sürülmek üzere kampa alınan 2057 kişidir. Çalışma kampında 21 kişi öldü. Çalışma kampına gönderilenlerin hepsi gayrimüslim mükelleflerdir, Müslüman grubu mükellefleri hakkında kampta çalışma zorunluluğu yoktu.[2]

Vergisini ödemeyen mükellef de bu denli farklı işleme tabi tutulmuştur.

1915 sürgününde Suriye çölünde doğan Sarkis Çerkezyan, Ermeni soykırımından sonra Varlık Vergisi'nin de şahidi olarak, dönemin Millî Şefi İsmet İnönü'nün İttihatçı kimliğini hatırlatarak, eylemsel bütünlüğe dikkat çekti; anlatımını özetliyorum:

1942'de gayrimüslimlerin mallarına el koymak için Varlık Vergisi'ni çıkardılar. İstanbul'da birçok hanın sahibi Ermeni ve Rum'du, hepsini aldılar. Sirkeci'de eskiden Emniyet Müdürlüğü binası, Sanasaryan Hanı [önceden Hazine el koymuştu] da el konulan mülklerdendi. Millî Şef, İttihat ve Terakki'nin yaptığı her şeyi yaptı. Teyzemin oğlu Hırant, Beşiktaş'ta eczanede çalışıyordu, 10.000 lira Varlık Vergisi geldi ve ödemesi imkânı yoktu; onu da patronu ödedi ve o da Aşkale'ye gitmekten böylece kurtuldu, ama 20 Sınıf askerliğe alınmaktan kurtulamadı.[3]

Takuhi Tovmasyan da, Varlık Vergisi'nin dedesini felç ettiğini yazıyor; özetliyorum:

Dedem Ğazaros'un Yedikule Kale Kapısında gazinosu varmış. Rum bahçıvanların yevmiyeyle çalıştırdıkları Arnavut mevsimlik işçilerin gelip gittikleri, doktorların, hastane görevlilerinin sabah, akşam uğrak yeriymiş gazino. Dedem Ğazaros'un işleri iyiymiş, ta ki Varlık Vergisi çıkana kadar. Gazinosunu satıp Varlık Vergisi'ni ödemek zorunda kalmanın verdiği üzüntüyle, "dedeme inme inmiş ve iki evin babası o palabıyıklı Ğazaros Efendi" yatalak olmuş.[4]

---

1 Maliye ve Gümrük Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, *Vergi İstatistikleri Yıllığı*, 1982-1991, Ankara-1992, sf. 3.

2 Faik Ökte, age, sf. 154, 157-158.

3 Sarkis Çerkezyan, *Dünya Hepimize Yeter*, Hazırlayan: Yasemin Gedik, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003, sf. 125-126.

4 Takuhi Tovmasyan, *Yemek-Anı, Sofranız Şen olsun, Ninelerimin Mutfağından Damağımda, Aklımda Kalanlar*, Aras Yayıncılık, 5. baskı, İstanbul-2008, sf. 35-37.

Bir de Varlık Vergisi'nin Müslüman mükellefi örneği, hem o günün hem de sonraki dönemin önemli sermayedarı.

Vehbi Koç, 1 milyon lira olan vergiyi 600.000 liraya indirdiğinin hikâyesini şöyle yazdı:

Şükrü Saraçoğlu Başbakan, Fuat Ağralı Maliye Bakanı, Varlık Vergisi Kanunu çıkardılar. İlk hamlede bana 350.000 lira vergi takdir edilmişti. Sonra şuradan buradan yazılan vergilerle bana düşen vergi 1.000.000 lira olarak belirlendi. Uzun uğraşmalardan sonra, mükerrer yazıldığını ispat ederek Varlık Vergisi'ni 600.000 liraya indirdik ve hepsini de ödedik.[1]

Varlık Vergisi'nde T.C. vatandaşından ikisinin yaşadığı şudur:

Gayrimüslim mükellef felç oluyor ya da kampa sürülüyor, Müslüman mükellefse vergi miktarını ilişkileriyle indirebiliyor.

Bu bile adamına göre vergi ya da ayrımcılık hatta ırkçılık değilse nedir?

8.2- İstanbullu Maryam kaçmasa da 'firari'

1930'lar ve daha sonraki süreçte emvâl-i metrûkeyle ilgili Lozan'ın yürürlük tarihi önemli bir kriter olarak resmen sunuldu. Lozan'ın yürürlük tarihiyle ilgili hüküm de öyle kaleme alındı ki, fiilen mallara hükümet adına el koymaya devam edildi. Bunun detayını yukarıda açıkladım.[2]

Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihini belirleyen ve buna göre emvâl-i metrûkeyle ilgili işlem yapmaya imkân veren yönetmelik, 80 yılı aşkın yürürlükte kaldı. Güya Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihi olan 6 Ağustos 1924'ten sonra emvâle hükümetin el koymayacağı gibi 'lafzen' yapılan hükme rağmen, Hazine el koymaya devam etti. Nitekim Anayasa Mahkemesi de 1963'teki bir kararında, el koymanın yasal dayanağı olan 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) ve 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunların bazı maddelerinin ve aslında kanunun tümünün de 1961 Anayasası'na aykırı olmadığı yönünde bir karar verdi, hem de Danıştay'ın başvurusu üzerine.

Boğos Urkapyan, 1 Mart 1942 tarihine kadar İstanbul-Pangaltı, Çimen Sokak No: 51'de oturan ve orada ölen annesi Andon kızı Maryam Urkapyan'a ait Üsküdar'daki gayrimenkulünün 1952 yılında Çevri Usta Vakfı namına tescil edilen kararın iptal edilmesi için Danıştay'da açtığı dava üzerine Danıştay 8'inci Dairesi de Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.

Boğos Urkapyan'ın annesi Andon kızı Maryam Urkapyan 1942 yılına kadar İstanbul'da yaşayıp öldüğü halde Üsküdar'daki gayrimenkulüne el konduğu için açtığı dava Anayasa Mahkemesi'ne kadar gitti.

---

1 Vehbi Koç, *Hayat Hikâyem*, Çeltüt Matbaacılık San. ve Tic. AŞ, 4. basım, İstanbul-1983, sf. 65.

2 Konuyu bu ciltte, 2. dönemde '3.7- Lozan'dan sonra da 'el koyma', başlığı altında inceledim. N.O.

Danıştay, [13 Eylül] 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanunun 1'inci ve değişik 2'nci maddesiyle 15 Nisan 1339 (1923) tarihli ve 333 no'lu kanunun 6'ncı maddesinin Anayasa'nın 10'uncu, 11'inci ve 36'ncı maddelerine aykırı olduğunu ve bu yönden incelenmesi talebinde bulundu. Anayasa Mahkemesi'nin 22 Nisan 1963 tarihli kararı aynen şöyledir:

> "13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) günlü geçici kanunun 1 ve değişik 2'nci maddeleriyle 15 Nisan 1339 (1923) günlü ve 333 sayılı kanunun 6'ncı maddesi hükümlerinin Danıştay'da açılmış bulunan davanın konusu bakımından Anayasa'ya aykırı olmadığına, Başkan Sünuhi Arsan ve üyelerden Rifat Göksu, İsmail Hakkı Ülkmen, Şemsettin Akaçoğlu, İbrahim Senil ve Lûtfi Ömerbaş'ın muhalefetleri ile ve oy çokluğu ile 22/4/1963 gününde karar verildi.
>
> Başkan: Sünuhi Arsan
>
> Başkanvekili: Tevfik Gerçeker
>
> Üyeler: Rifat Göksu, İ. Hakkı Ülkmen, Lütfi Akadlı, Şemsettin Akçaoğlu, İbrahim Senil, İhsan Keçecioğlu, Salim Başol, Celâlettin Kuralınen, Hakkı Ketenoğlu, Ahmet Akar, Muhittin Gürün, Lütfi Ömerbaş, Ekrem Tüzemen"[1]

Anayasa Mahkemesi'nin 6'ya karşı 9 oy çokluğuyla aldığı kararına (Bakınız, *Belge 10- İttihatçı Tasfiye Kanunu 1961 Anayasası'na Aykırı Değildir.*) göre, İttihatçı iktidarın oluşturduğu sistem, 1961 Anayasası'na göre de geçerlidir. Lozan'ın 6 Ağustos 1924'teki yürürlük tarihinin önemi Anayasa Mahkemesi kararı gerekçesinde tekrar edildi:

> "13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli geçici kanunla 15 Nisan 1339 (1923) tarihli ve 333 sayılı kanunun kapsamına giren Türk Tebaası hakkında ise, 6 Ağustos 1340 gününde yürürlüğe konulan Lozan Antlaşmasında özel hükümler bulunduğundan, o tarihten sonra ihtiyar edecekleri hareketleri ve fiili durumları ne olursa olsun bu kanunların uygulanmasına imkân yoktur. Ancak bunlardan Lozan Antlaşmasının yürürlüğünden önce firari veya mütegayyip girmiş [olmuş] (kaçmış veya kaybolmuş) olanlar hakkında söz konusu kanunların uygulanması gerekeceğinden şüphe edilemez... bir şahsın, firari veya mütegayyip olup olmadığının tesbiti işine 6 Ağustos 1340 (1924) tarihinden evvel başlanmamış ve bu tarihten önce bir vaziyet kararı verilmemiş olması, esasen bu tarihten önce kanun gereğince ilgili Hazine uhdesine geçmiş olan mallarının hukukî durumu üzerinde hiç bir etki yapamaz."

Buna rağmen, mahkeme kararında dava konusu olan İstanbul'da yaşayan ve 1 Mart 1942'de ölen T.C. vatandaşı Andon kızı Maryam Urkapyan'ın gayrimenkulüne el konulmasının yasal olduğu sonucuna vardı.

Hem Lozan'dan sonra el konulmayacağı hükmü tekrar edildi, hem de Maryam Urkapyan'ın malına el konulduğu şeklinde çelişkili ifadelere yer verildi. Nitekim bu işlemle ilgili idari davanın açılamayacağı gerekçesi de şöyle açıklandı:

---

1 Anayasa Mahkemesi, 22 Nisan 1963 tarih, Esas no: 1963/41, Karar no: 1963/94, aktaran, Resmi Gazete, 31.07.1963, sayı: 11468, sf. 1-5, site adresi: http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11468.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11468.pdf

"Zira olayda söz konusu malın mülkiyeti, Vakıflar İdaresine bir idarî tasarruf sonucu geçmiş olmayıp, firar ve tegayyübün sonucu olarak ve kanun hükmü ile geçmiş bulunmaktadır.

Olayda, idarî dâva konusu tasarruflar ise, firar ve tegayyübün tesbiti amacı ile yapılan işlemlerle bu işlemlere dayanan ve ilgilinin firari veya mütegayyip kişi olduğunu belirten karardır...

Zira Anayasa'da, yurdu, Birinci Dünya Harbi'nin buhranlı zamanlarında terketmiş bulunan Türk tebaasının, firari veya mütegayyip şahıs sayılmalarına engel olabilecek herhangi bir hüküm yoktur."

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması, İstanbul'da yaşaması ve ölmesi dikkate alınmadan malına el konulmaktan geri kalınmadı.

İşte bu fiili durum, kanunun gereği olabilir, ama işlemin hukuki olduğunu gösterir mi?

Emvâl-i metrûke kanunlarının, bugün dahi, uygulanmasını gerektiren olayların varlığını kabul eden Sünuhi Arsan (Başkan), üyeler Rifat Göksu, İbrahim Senil, Lütfi Ömerbaş muhalefet şerhinde, "Mülkiyetin intikaline ilişkin hükümlerin uygulanmasından doğan hukukî sonuçların, idari yargıya konu teşkil edip etmeyeceklerine karar vermek Danıştay'a ait bir yetkidir. Mahkememizin bu cihetі çözümleyemeyeceği kanısındayız" ifadesinin ardından, yasada malların hemen vaziyet edilmesinin mümkün olmadığı yönündeki hükmü üzerinde durdu (3'üncü bentteki şerhe üye İ. Hakkı Ülkmen de katıldı):

"3- Çoğunluğun kararında bahsedilen 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) günlü kanunla 15 Nisan 1339 (1923) günlü kanunda firariliğin ve mütegayyipliğin vuku bulduğu anda, ilgililere ait gayrimenkullerin kendiliğinden Hazinenin veya Evkafın mülkiyetine geçtiği hakkında bir hüküm mevcut değildir. 13 Eylül 1331 günlü kanunun l'inci maddesinde ahar mahallere nakledilen şahısların (metinde: 15 Nisan 1339 günlü ve 333 sayılı kanunun 6'ncı maddesi ile firarî ve mütegayyipler de nakledilenler hakkındaki hükümlere tabi tutulmuşlardır) terketmiş oldukları emvâlin komisyonlarca tasfiye edilecekleri ve aynı kanunu, sözü geçen 333 sayılı kanunla değişik 2'nci maddesinde de bu şahısların gayrimenkullerinin (metinde: ilgisine göre) Hazine veya evkaf namlarına kayıtlarının icra edileceği açıklanmıştır ve hükmen intikal söz konusu edilmemiştir. Yalnız 146 sayılı tefsir kararında '... vaziyet edilen ve edilecek emvâli gayrimenkullerin Hazine namına kaydedilmiş hükmünde olduğu ...' ibaresi yer almıştır...

Bu intikâlde idarî safhalar vardır. Zira hükme intikal eden mallara idarece fiilen el konulması, tapuya kayıt muamelelerinin yaptırılması ve kanunun emri gereğince tasfiyelerinin yapılması lâzımdır. İntikal ancak bu suretle tekemmül etmiş sayılabilir. Bu amaçla yapılan işlemler, idarî tasarruflardır. Bundan başka mülkiyetin hükmen intikali kesin ve değişmez bir intikal değildir. Gerçekten mallarına el konan bir şahsın firari ve mütegayyip olmadığı anlaşılınca mallarının kendisine iade edilmesi gene emvâli metrûke kanunlarının hükümleri icabıdır..."

İstanbullu Maryam Urkapyan'ın kaçak olmadığı için dava konusu malın varislerine verilmesi gerektiği fikrinin şerhte belirtilmesi, kararın tartışmalı yönünü daha da artırıyor.

Şerhin devamında, yasa gereği bu tür davalarda Hazine'nin hasım taraf, kişinin 'kaçma ve kaybolma' haliyle ilgili davalarda da yargı merciinin Danıştay olacağı hatırlatılarak, mülkiyetin vaziyet edilmesinin 'şahsın firari veya mütegayyip olduğunun tespiti şartına bağlı' olduğuna dikkat çekildi:

> "Olayda davacı, murisinin firari ve mütegayyip olmadığını iddia ederek mallarına el koyma işleminin iptalini istemiştir. Danıştay, mülkiyetin intikaline ilişkin hukuki durumun incelenmesini görevi içinde görerek bu konuda karar vermeden önce, uygulayacağı hükümlerin Anayasa'ya aykırı olup olmadığının Mahkememizce karara bağlanmasına lüzum görmüştür. Bu incelemenin yapılması zaruridir."

Anayasa Mahkemesi Başkanı ve beş üyesi, 'firari ve mütegayyip' olma halinin üzerinde duran şerhiyle, kararı ve dolayısıyla belirtilen kanunların uygulanmasını da tartışmalı kılıyor.

Bu tartışmaya rağmen, gayrimenkûle el konulabilmiş ve Anayasa Mahkemesi de bu el koymaya imkân veren yasayı Anayasaya uygun bulmuştur.

Harem'den Cevri kalfa

Maryap Urkapyan'ın 1 Mart 1942'ye kadar içinde yaşayıp öldüğü halde, Üsküdar'daki gayrimenkulü 1952 yılında Çevri Usta Vakfı namına tescil edilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün sitesindeki belge örneğine göre vakfın adı Cevri Usta Vakfı'dır.[1] Vakıflar Genel Müdürlüğü sitesinde Cevri Usta Vakfı'yla ilgili belgenin kapağı, girişi ve dört sayfası örnek olarak gösteriliyor. Belirtilen yıl hicri 1233 ve miladi 1815. Bunun dışında bugün itibariyle bu vakfın merkezi nerede, ne tür faaliyet gösterdiğiyle ilgili tek satır bulunmuyor.

Anayasa kararında Çevri, vakıflarla ilgili belgede Cevri yazıyor.

Cevri Usta yani Cevri Kalfa, Osmanlı Sarayı Haremi'nden olup, İstanbul'da biri Eminönü ve diğeri Üsküdar'da olmak üzere iki tane çocuklara eğitim vermek amacıyla sıbyan mektebi yaptırdığı da ifade ediliyor.[2]

Mevcut İttihatçıların temellendirdiği sistemle, İstanbullu Maryam Urkapyan'ın gayrimenkulü, gaspın ardından böyle bir vakfa hibe edilerek, harem kalfası vakfı ihya edilmiştir.

Devlet adına bir vatandaşın mülkünü, bir başkasının vakfına verme işlemi, kanun gücüyle gasp etmek değilse, nedir?

---

1 http://www.vgm.gov.tr/arsiv/vakfiye.html

2 http://www.kenthaber.com/I1Detay.aspx?ID=414

8.3- T.C. vatandaşı resmen 'yabancı'

Mevzuattaki genel tanımlamaya göre, sahibi 'sürgün edilen veya kaybolan ya da kaçan veyahut uzaklaşan' yani mübadil (Rum) veya gayrimübadil (Ermeni) kişiye ait taşınmaz malların tasfiye sürecinde, bildik adıyla azınlık vakıflarının mülk edinmesinde 1970'lerin başında resmen gündeme getirilen sorunlar, bugüne kadar çözümlenmiş değildir.

Yargıtay, 1974'te verdiği kararında azınlık-cemaat vakıflarının T.C. vatandaşı olan kurucularını 'Türk olmayanlar' olarak tanımladı. Ama 1942'de vakıflarla ilgili böylesi bir tanımlama yapılmazsa da vakfın elindeki gayrimenkûle el kondu. Tanımlama farklılığı varsa da, sonuç değişmiyor.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 8 Mayıs 1974 tarihinde Balıklı Rum Hastanesi'nin vasiyet yoluyla taşınmaz mal edinemeyeceği ve 'Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişilerin mal edinmeleri yasaklanmış' olduğu kararını verdi, aynen aktarıyorum:

> "1- Eşhası Hükmiyenin Emvâli Gayrimenkûleye Tasarrufu Hakkındaki Kanuna göre Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır.
>
> 2- Tapu Kanununun 35. maddesi ile yabancı tüzel kişiler taşınmaz mal edinmekten yoksun bırakılmışlardır.
>
> 3- Lozan Antlaşmasına göre Türkiye'deki yabancı tüzel kişiler için karşılıklı muamele şartı öngörülmüş ve bu nedenle Tapu Kanununun 5. maddesinde, bazı koşullarla yabancılara ait dini, ilmi ve hayri müesseselerin usulüne göre edindikleri taşınmazların tescil olunabileceği hükmü kabul edilerek kazanılmış haklar korunmuştur.
>
> 4- Vakıf niteliği kazanan cemaatlere ait hayri, ilmi ve bedil amaç güden kuruluşların düzenlenmiş vakıfnameleri bulunmadığı için Vakıflar Kanununun 44. maddesi gereğince verdikleri beyannamelerin 'Vakıfname' olarak kabulü zorunludur. Beyannamelerinde bağış kabul edecekleri belirtilmeyen hayır kurumları, doğrudan doğruya veya vasiyet yoluyla taşınmaz mal edinemezler. Çünkü vasiyeti kabul, yararına vasiyet yapılana ait bir haktır. Vakıf eden, vakıfnamesinde izin vermedikçe onun iradesi dışına çıkılıp mal kabul edilemez...
>
> Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır."[1]

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 8 Mayıs 1974'teki kararında, T.C. vatandaşı gayrimüslimler, "Türk olmayanların meydana getirdiği tüzel kişiler... yabancı tüzel kişiler..." şeklinde ayrımcılığa tabi tuttu.

Ayrımcılığın sonucu olarak 'Türk olmayanların' kurduğu tüzel kişilerin yani vakıfların mal edinemeyeceğine hükmedildi. Diğer bir deyişle Türk olanların kurduğu vakıfların mal edinebileceği kararını vermiş oldu.

Irki ayrımcılık yargı kararıyla bu noktaya kadar vardırıldı.

---

1 Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 8.5.1974 tarih, Esas no: 1971/2-820, Karar no: 1974/505, aktaran, Yargıtay Kararlar Dergisi, yıl: 1975, ay: 8, sf. 16.

Yine Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu, 1974'teki bu kararından tam 32 yıl öncesinde 2 Aralık 1942 tarihli kararında Ermeni Hastanesi Vakfının konu olduğu davada, "Türk olmayanların kurduğu vakıf" olarak tanımlama yapmadı ve doğrudan davayı ele aldı.

1319 (1903) senesinden beri hastanenin kullanımında olan gayrimenkulün Bardik Gülbenkyan'ın namına kayıtlı olduğu ve bu kişinin de 'firari ve mütegayyip' olması (kaçması ve kaybolması) nedeniyle yasanın 44'üncü maddesinin uygulanamayacağı ve vakıf defterine kaydedilemeyeceği kararı üçte iki çoğunlukla verildi.[1]

Demek ki, Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu'nun üçte birine göre, konu olan taşınmaz mal vakfın defterine kayıt edebilecektir.

Mevcut hukuk bu denli tartışmaya açık bir nitelikte uygulanmaktadır.

Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu, 2 Aralık 1942'de Ermeni Hastanesi Vakfı'nın kurucularının kimliğinden hareketle böyle bir karar vermiyor, doğrudan 'firar ve mütegayyip' olan Bardik Gülbenkyan'ın malını defterine kaydedemeyeceği sonucuna varıyor.

Yargıtay bir yandan da kararını siyasileştiriyor; çünkü 1319 (1903) yılından beri vakfın kullanımında olan, ama Bardik Gülbenkyan adına kayıtlı gayrimenkulle ilgili vakıf ve Bardik Gülbenkyan ilişkisini muvazaaten (danışıklı işlem) olarak değerlendirip, gayrimenkulün Millî Emlâk idaresinde kalmasına karar veriyor.

1942'de cemaat vakıflarının kesinlikle mal edinemeyeceği kararı vermeyen Yargıtay, 1974'te Türk olmayanların vakıflarının kesinlikle mal edinemeyeceği kararını veriyor.

32 yılda değişen işte bu, T.C. vatandaşları arasında ayrımcılık yapıldı ve yargı da kararıyla, Türk milliyetçiliğinin temellendirdiği resmî ideolojinin bu ayrımcı görüşlerini yargı kararı haline getirdi.

1974'ten 2006'ya

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 8 Mayıs 1974 tarihli kararında, T.C. vatandaşı gayrimüslimlere, "Türk olmayanlar" diyerek ayrımcılığa tabi tutmuştur.

Bu karardan tam 32 yıl sonra da aynı ayrımcılık yapıldı.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu'nun 6 Şubat 2006 tarihli *Yabancı Uyruklu Gerçek Kişiler ile Yabancı Ülkelerde Kurulu Tüzel Kişiliğe Sahip Ticaret Şirketlerinin Türkiye Cumhuriyeti Sınırı İçinde Taşınmaz Edinmeleri Uygulamalarına İlişkin İnceleme Raporu*'nda, T.C. vatandaşı Ermeni, Rum gibi kişilere ait vakıflar 'Cemaat Vakıfları' olarak incelenmiştir. 'V. Bölüm'de Yabancı Tüzel Kişi-

1 Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu, 2.12.1942, Esas no: 1942/8, Karar no: 1942/24, aktaran, mk:@MSITStroe:C:\Program%20Files\KAZANCI\ibb\contents.chm::/ibgk-1942-8.htm

lerin Türkiye'de Taşınmaz Edinmeleri' başlığında 'Yabancı Tüzel Kişiler' olarak, 1- Yabancı ticaret şirketleri, 2- Yabancı dernek ve vakıflar ile cemaat vakıfları da kapsama alınmıştır.[1]

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Türk ve Müslüman olmayanların vakfına 'yabancı tüzel kişi' demekle fiilen ve resmen ayrımcılık yapmıştır.

T.C. Cumhurbaşkanlığı raporundan üç ay sonra aynı ayrımcı bakış AKP hükümetinin vakıflardan sorumlu bakanı Mehmet Ali Şahin tarafından tekrar edildi. Bakan Şahin, "Bugüne kadar yabancı vakıf ve cemaatler konusunda AB ile sorun yaşadık" yorumunu yaptı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün verdiği T.C. vatandaşı Rum, Ermeni, Musevi, Süryani, Keldani yani cemaat vakıflarıyla ilgi olarak. T.C. vatandaşlarına ait 161 cemaat vakıf listesini açıkladı.[2]

2006 yılında T.C. Cumuhurbaşkanlığı ve T.C. Bakanı, T.C. vatandaşı gayrimüslimlerin vakfını 'yabancı vakıf ve cemaatler' demede birleşti.

Gerek T.C. Cumhurbaşkanlığı gerekse T.C. Bakanı Mehmet Ali Şahin, T.C. vatandaşı gayrimüslimleri 'yabancı' olarak tanımlamakla, Anayasa'da ve kimi yasalarda, "vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkese Türk denir" ifadesinin hem yalan hem de 'T.C. vatandaşı=Türk' demek olduğunu resmen ifade etmiş olmaktadırlar.

Bu, kelimenin tam da anlamıyla hem ayrımcılık hem de bölücülüktür.

Hatta tüm resmî söyleme rağmen, dinen [Sünni] Müslüman olmayan da, 'Türk' değildir.

Hani laiklik ve vatandaşın hukukuna göre birey tanımı yapılıyordu?

İttihatçılardan beri resmî ideolojinin değişmeyen tezi, 'Türkiye Türklerindir!' ırki söylemidir.

8.4- 1410 vakıf mülküne 'el koyma'

Vakıflar, 1935 yılındaki Vakıflar Kanunu'na göre 1936 yılında elindeki mülklerin listesini Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verdi. Sonraki yıllarda vakfedilen mülkler bu listeye eklendi ve onun ilgili tapu işlemleri yapıldı; gelir kaynağı olarak da değerlendirildi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1970'li yıllarda Müslümanlara ya da Türklere ait vakıflar hariç, sadece cemaatlere yani Hıristiyanlara ve Musevilere ait vakıflara yönelik ayrımcı bir uygulamaya gitti. 1936 yılından 1970'li yıllara kadar cemaat vakıflarına bağışlanan mülkler, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 'eski sahiplerine iade edilmesi' amacıyla dava konusu edildi; çünkü bu cemaat vakıflarının mülk edinmesi yasak(mış).

1 T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, 6.2.2006 tarih ve 2006/1 no'lu raporu.

2 *Hürriyet*, 15 Mayıs 2006, sf. 27.

1964'te İstanbul Rumlarının harice sürülmesinin ardından cemaat vakıflarının gayrimenkullerine 1936 Beyannamesinde olmadığı gerekçesiyle el konulmasının hemen öncesinde, 1841 yılından beri hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet'te Hıristiyan dini eğitim veren Heybeliada Ruhban Okulu 9 Temmuz 1971'de[1] kapatıldı. Böylece Hıristiyan-Ortodoks din görevlisi yetiştirme imkânı ortadan kaldırıldı.

Okulun açılması talebi de, yıllardır gözardı edilegeldi.

Son yıllarda hükümetten bakanların hatta bazen başbakanın bile bugün-yarın açılacak yönündeki demeçlerine rağmen, Ruhban Okulu'nda halen eğitime başlanabilmiş değil.

T.C. vatandaşının idare ettiği cemaat vakıflarına, tapusunu almasını sağlayan ve gayrimenkulleri yıllardır tasarruf etmesine imkân veren mevzuat, bu sefer de ne garip ki bu mülkleri 'geri almanın' temel dayanağıydı.

Sonunda 1410 gayrimenkul, cemaat vakıflarının elinden 'zorla' alındı. Bu, İttihatçıların 1915 yılında temellendirdiği mülkiyeti Türkleştirme yağmasının yeni bir operasyonu olarak yaşandı; bir devlet politikası olarak uygulandı. Bunun içindir ki, 2006 yılında bile Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu ve Devlet Bakanı Mehmet Ali Şahin, cemaat vakıflarını yabancılara ait tüzel kişiler olarak tanımladı.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararından 30 yıl sonrasında Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde mevzuatta yapılan değişikliklerle, bazı gayrimenkuller vakıflara iade edilmiş olsa da, bu sorun halen bitirilmiş değildir.

Ayrıca cemaat vakıflarının 1936 Beyannamesi dışında edindiği mülklerin dava konusu edilmesi dışında, İzmir'de Gandon ailesinin ve Mor Gabriel Manastırı'nın tapulu mülkünün Hazine'ye tescili de yargı kararıyla yapılmıştır.

'36 Beyannamesi Kurbanları'

AGOS gazetesinin bu konudaki araştırması, cemaat vakıflarının tasarrufundaki gayrimenkulleri 'zorla' almanın '12 Eylül Hukuku'yla yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Gazete Ermeni Cemaati vakıflarından bu şekilde devletin geri aldığı veya aldırdığı gayrimenkulleri '36 Beyannamesi Kurbanları'[2] olarak araştırdı:

Selamet Han (1955-1994)[3], Beyoğlu'nda İGS Binası (1952-1999)[4], Gedikpaşa Ermeni Protestan İlkokulu (1928-1980)[5], Tuzla Kampı (1962-1983)[6], Gedikpaşa

1 Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, sf. 288-297.

2 Gayrimenkuller yanındaki tarih, o mülkün hangi yıllar arasında vakıf tarafından kullanıldığını gösteriyor. İstanbul-Eminönü, Şeyh Mehmet Ceylani Mahallesinde bulunan Selamet Han, 1955-1994 yılları arasında Yedikule Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfı'nın uhdesinde kaldı. Vakıflar Genel Müdürlüğü davayı 1994'te kazandı ve mülkü aldı.

3 *AGOS*, 9 Nisan 1999, sf. 2.

4 *AGOS*, 5 Mart 1999, sf. 1 ve 13 Ağustos 1999, sf. 2.

5 *AGOS*, 16 Nisan 1999, sf. 2.

6 *AGOS*, 23 Nisan 1999, sf. 2; İHD İstanbul Şubesi Irkçılık ve Ayrımcılığa Karşı Komisyon, *Tuzla Ermeni Çocuk Kampı*, İHD, Ankara-2000.

Ermeni Protestan Kilisesi'nin dört tane gayrimenkulü (1946-1981 ve 1954-1982)[1], Mıgırdiç Alyanakoğlu'nun hastaneye vasiyet ettiği altı gayrimenkul[2], Babikyan Kızkardeşlerinin Moda'daki evi[3], Kuruçeşme Kilisesi'nin evi (1962-1979)[4], Azak ailesi vasiyeti olan üç ev (1963-1976 ve 1964-1993) ve bir dükkân (1961-1991)[5], Kişmo Dinçtosun'un hibe ettiği gayrimenkuller[6], Hatun Arşaluys Lusinyan vasiyeti[7], Mari Siranuş Cıknavoryan vasiyeti[8], Kumkapı Dışı Surp Harutyun Mektebi Vakfı'na ait dükkân[9], Kumkapı Meryemana Kilisesi'ne ait bahçeli ev[10], Piyangodan çıkan ev (1967-1995)[11], Yeniköy Kilisesi arsası[12], Feriköy Vakfı'na ait Develi Apartmanı ve arsası[13], Bomonti Mıhitaryan Okulu[14], Eftik Manyas vasiyetnamesi[15], Surp Kevork'un Bilezikçi Sokak'taki binası[16], Vahram Karabet Madat vasiyetnamesi[17], Ermeni Hastanesi Vakfı malları[18].

Hayal kırıklığı

Sırf Ermeni cemaatinin değil Rum, Bulgar, Süryani ve Musevi cemaat vakıflarının 1936 Beyannamesi'ne sonradan eklenen gayrimenkuller de, devletin aynı uygulamasına tabi tutuldu. Vakıflar mülklerini geri almak için yargı yoluna gitti.

Yıllarca süren davalar ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye aleyhinde verdiği kararlar sonucunda ve Vakıflar Yasası'nda yapılan değişikle bazı mülkler iade edildi.

Yasadaki değişiklikle sorunu tümden çözecek düzenleme yerine 'bazı iyileştirmeler' yapılmış olsa da Vakıflar Genel Müdürlüğü yasanın gereğini bile vaktinde yerine getirmeyen kurum olmuştur.

---

1 *AGOS*, 30 Nisan 1999 sf. 2 ve 7 Mayıs 1999, sf. 2.
2 *AGOS*, 14 Mayıs 1999, sf. 2.
3 *AGOS*, 21 Mayıs 1999, sf. 2.
4 *AGOS*, 28 Mayıs 1999, sf. 2.
5 *AGOS*, 4 Haziran 1999, sf. 2.
6 *AGOS*, 11 Haziran 1999, sf. 2
7 *AGOS*, 18 Haziran 1999, sf. 2.
8 *AGOS*, 25 Haziran 1999, sf. 2.
9 *AGOS*, 2 Temmuz 1999, sf. 2.
10 *AGOS*, 9 Temmuz 1999, sf. 2.
11 *AGOS*, 16 Temmuz 1999, sf. 2.
12 *AGOS*, 23 Temmuz 1999, sf. 2
13 *AGOS*, 30 Temmuz 1999, sf. 2.
14 *AGOS*, 6 Ağustos 1999, sf. 2.
15 *AGOS*, 3 Eylül 1999, sf. 2.
16 *AGOS*, 10 Eylül 1999, sf. 2.
17 *AGOS*, 17 Eylül 1999, sf. 2.
18 *AGOS*, 24 Eylül 1999, sf. 2.

Nitekim 2009 yılında Vakıflar Yasası'nda yapılan değişiklik sonrasında Rum, Ermeni, Süryani ve Bulgar vakıfları gayrimenkulleri için hazırladığı dosyaları, yasa gereği 27 Ağustos 2009 tarihinden önce teslim etti. Vakıflar Genel Müdürlüğü, uzun bir süre hiçbir vakfa olumlu veya olumsuz yanıt vermediği için Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi ve mektebi avukatı Atilla Tanırnan ve Bulgar Eksarhanesi Vakfı avukatı Burak Varoğlu da dava açtı.[1]

Vakıfların bu şekilde dava açtıkları sırada, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden cemaat vakıflarına gönderilen yanıt hayal kırıklığı yarattı. Vakıflıköy Surp Asdvadzodzin Kilisesi Vakfı'nın 27 mülk ve Diyarbakır Surp Giragos Kilisesi Vakfı'nın 190 mülk için yaptığı başvurudan bir tanesi bile kabul edilmedi. Vakıflıköyü Vakfı avukatı Sebu Aslangil'in açıklamasına göre, 27 başvurudan 17'si reddedildi ve 10 tanesi için de ek belge istendi.[2]

Aylar sonra vakıfların tüm başvurusuna Vakıflar Genel Müdürlüğü yerine hükümetten, Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'tan gelen yanıt hayal kırıklığını daha da artırdı. Cemaat vakıflarının talep ettiği 1410 taşınmazdan sadece 96 tanesi (yüzde 6,8'i) iade edilecekti, geri kalan 1314 taşınmazın dosyası çeşitli gerekçeler öne sürülerek reddedildi. İade edilecek 96 gayrimenkulün, 68 tanesi 11 Rum vakfına, 25 tanesi 8 Ermeni vakfına, 2 tanesi 2 Musevi vakfına ve 1 tanesi de 1 Bulgar vakfına ait olup, Süryani vakıflarının hiçbir dosyası dahi kabul edilmedi. Verilen yanıtın hakkaniyetli olmadığını ve 1936 Beyannamesi'ndeki mülklere bile el konduğunu hatırlatan Azınlık Vakıfları Temsilcisi Laki Vingas, "Bu mülklerden biri de Galata Rum Okulu. Cemaat, 1989 yılına kadar okulu kullandı; o yıl Hazine'ye geçen bu mülkle ilgili şimdi size bağışlayanın belgesini getirin diyorlar" diyerek, yaşadıkları soruna dikkat çekti.[3]

1936 Beyannamesi'nde bulunan mülkün dava konusu edilmesi de yaşandı. Kuzguncuk Surp Kirokor Lusavoriç Kilisesi Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Etvard Ayvazyan da, 1936 Beyannamesi'nde bulunan Lusavoriç okulu binasına el konduğunu ve mahkeme sürecinin sonunda yeniden vakfa verildiğini belirterek, nihayet tapusunu da aldıklarını söyledi.[4]

1936 Beyannamesi gerekçesiyle vakıflardan alınan mülkün çok azı iade edildi:

45 dönümlük Ortaköy Mezarlığı'nın[5] ve Bomonti Mıhitaryan Okulu'nun[6] ilgili cemaat vakfına, Beyoğlu'ndaki binanın Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı'na[7], Beyoğlu'ndaki İGS binasının ve Moda'da bir evin Yedikule Surp Pırgiç Hastanesi

1 *AGOS*, 25 Aralık 2009, sf. 6.

2 *AGOS*, 12 Mart 2010, sf. 5.

3 *AGOS*, 19 Mart 2010, sf. 5.

4 *AGOS*, 25 Aralık 2009, sf. 7.

5 *AGOS*, 18 Haziran 1999, sf. 1, 11.

6 *AGOS*, 25 Haziran 1999, sf. 1, 11 ve 6 Ağustos 1999, sf. 3.

7 *AGOS*, 12 Ocak 2007, sf. 1, 11.

Vakfı'na[1], Büyükada'daki Rum Yetimhanesi'nin Patrikhane'ye [2], Bilezikçi Sokak'taki binanın Samatya Surp Kevork Kilisesi Vakfı'na[3], beş gayrimenkulün Bozcaada Kimisis Teotoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı'na[4] ve Selamet Han'ın Surp Pırgiç Hastanesi Vakfı'na[5] iade edilmesine karar verildi.

Ancak yüzde 10'u iade edildi

Uluslararası Hrant Dink Vakfı, Ermeni vakıflarının mülkiyet sorunlarıyla ilgili, Avrupa Birliği ve Açık Toplum Vakfı-Türkiye'nin desteğiyle, yürütmekte olduğu proje kapsamında 6-7 Ağustos 2012 tarihinde Kınalıada'da yapılan atölye çalışmasında, yeni Vakıflar Yasası'na göre vakıfların yaptığı mülk iade başvuruları ve geri alınan mülkler hakkında değerlendirmede bulunan Avukat Sebu Aslangil, yeni düzenlemelerin mülkiyet sorunu olan taşınmazların sadece yüzde 10'luk bir kısmının sorununu çözdüğünü ve gidilmesi gereken daha çok yol olduğuna dikkat çekti. Uluslararası Hrant Dink Vakfı'ndan Özgür Leman Eren de, İstanbul'daki Ermeni vakıflarının mülkiyet sorunları hakkında yaptıkları araştırmaya göre talepte bulunulan mülklerden ancak yüzde 10'unda sorunun çözüldüğünü ve bunun yarısının da mahkeme kararıyla sağlandığını söyledi.[6]

Aslında vakıflar açısından, ellerinden 'zorla' alınan mülkü yıllarca kullanmamasından dolayı oluşan gelir kaybının tazmini de, ayrıca bir alacak davası konusu, ama şu anda vakıflar malını gere almak derdinde.

Gandon firari değil, amma 'belgesiz'

26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli kanunların uygulanmasında gerçek kişilerle ilgili Lozan Antlaşması'nın 6.8.1340 olan yürürlük tarihini belirleyen talimatname, Gandon Ailesi aleyhine açılan davada dikkate alınmadı. [7] Gerçi talimatnamenin yazım dili bu denli net ifade edilmese de, uygulamada sonuç değişmedi, idari olarak el konulması uygun bulunmuşsa, o mala Hazine adına vaziyet etmesinin kanuni gerekçesi bulunmuştur.

15 Nisan 1923 tarihli ve 333 no'lu kanunun 6'ncı maddesine göre kişi, Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihi öncesinde 'firari ve mütegayyip (kaçan ve kaybo-

1 *AGOS*, 29 Haziran 2007, sf. 1, 11 ve 14 Eylül 2007, sf. 1, 11; ayrıca, *AGOS*, 4 Mart 2005, sf. 1, 11 ve 11 Mart 2005, sf. 1.

2 *AGOS*, 11 Temmuz 2008, sf. 2 ve 15 Ekim 2010, sf. 6 ve 3 Aralık 2010, sf. 6.

3 *AGOS*, 5 Haziran 2009, sf. 5.

4 AGOS, 23 Ekim 2009, sf. 6.

5 *AGOS*, 25 Şubat 2011, sf. 9.

6 http://www.hrantdink.org/?Detail=551

7 Gandon Ailesinin davası hakkında bilgilenme imkânı sağlayan Mehmet Emin Atay'a teşekkür ederim. N.O.

lan)' olması halinde malına Hazine adına el konulması hükmü, mukataalı taşınmazda bundan farklı olarak Vakıflar Kanunu'na göre ayrı bir uygulama yapıldı; Vakıflar Kanunu'nun yürürlük tarihi dikkate alındı.

İzmir'de İngiliz uyruklu Gandon ailesine ait mukataalı bir taşınmaz malın, yani zemin vakfa ait olup üzerindeki gayrimenkulün tapusunun da vakıf adına tescil edilmesi istemiyle açılan dava, Yargıtay'ın bozma kararından sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü lehine sonuçlandı. İşte böylece davanın sonucunda Gandon ailesine ait taşınmaz mal da toprak sahibi vakıf adına tapulandırıldı.

Dava süreci 6.5.1985'te Vakıflar Genel Müdürlüğü adına İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün İzmir Asliye Hukuk Hâkimliği'ne başvurusuyla başladı.

Başvuruda, İzmir ili Alsancak Mahallesi'nde belirtilen adresindeki taşınmazın mukataalı bulunduğu Bezmi Alem Valide Sultan Vakfı adına Vakıflar Genel Müdürlüğü namına tapu tesciline ve bu hisse üzerindeki yabancı uyruklu kişiler adına mevcut tapu kaydının iptaline karar verilmesi istendi.

Taşınmaz sahibi Gandon ailesinin işlemlerini tevkil (vekâlet) yoluyla yurtdışından yürüttüğü belirtilen başvuru dilekçesine göre, bu taşınmazın satılması işlemi üzerine vakıf hakkının zedelenmemesi için İzmir Asliye 10. Hukuk Mahkemesi'nden 26.4.1985 tarihinde 1985/138-93 D. İş. Sayılı ihtiyati tedbir kararı alındı, aynı gün tapuya ibraz edildi ve dava açıldı.

Ayrıca ilgili taşınmazın maliki bulunan ve 6.8.1340 tarihli Lozan Antlaşması'ndan önce 1922'de ülkeyi terk eden yabancı uyruklu kişilerden olan davalının (Gandon ailesinin) murisleri adına kayıtlı bulunan tapu kaydının iptal edilmesi ve taşınmazın Bezmi Alem Valide Sultan Vakfı adına tescil edilmesi talep edildi.

İzmir Asliye 5. Hukuk Mahkemesi, 8 Nisan 1986 tarihinde davanın reddine karar verdi.[1]

Mahkeme kararıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü talebi yerinde bulunmadı. Mülkiyetin tapusu İngiliz uyruklu Gandon ailesinde olması da mahkeme kararıyla onaylanmış oldu.

Ardından Yargıtay 1. Hukuk Dairesi 9 Aralık 1986 tarihli kararıyla, Gandon ailesi lehine ve Vakıflar Genel Müdürlüğü aleyhine olan mahkeme kararını bozdu.[2] Yargıtay 1. Hukuk Dairesi bozma kararında, dava konusunun Vakıflar Kanununun yürürlük açısından değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekti.

1. Hukuk Dairesi kararında, 5.6.1935 tarih ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 29/1'inci fıkrası gereği ve Gandon ailesinin 1935'ten 1955 yılına kadar tasarruf durumunu kanıtlayacak deliller ve vergilerin ödenip ödenmediği gibi belgeleri dikkate alarak soruşturma yapmadan mahkeme tarafından hüküm verilmesi isabetsiz bulundu. Devamında mevcut kira sözleşmelerinin 1970 sonrasına ait olduğu ifade edildi.

1 İzmir Asliye 5. Hukuk Mahkemesi, 8.4.1986 tarih, E: 1986/347 ve K: 1986/352.

2 Yargıtay 1. Hukuk Dairesi, 9.12.1986 tarih, E: 1986/9255 ve K:1986/12997.

Yargıtay 1. Hukuk Dairesi kararında, dava konusunun kişinin Lozan'ın yürürlük tarihi itibariyle malının başında bulunup bulunmadığına göre değil de, 1935'te yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu'na göre değerlendirme yapması istendi.

1. Hukuk Dairesi'nin kararı üzerine İzmir Asliye 5. Hukuk Mahkemesi 29 Haziran 1989 tarihinde, dairenin bozma kararına uyarak, 1935-1955 yılları arasında davalı tarafın yani Gandon ailesinin taviz bedelini ödediğine dair herhangi belge ibraz edememiş olduğundan hareketle, taşınmazın tapusunun iptaline ve mukataalı taşınmaz malın Bezmi Alem Valide Sultan Vakfı olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü adına tapuya tesciline karar verdi.[1]

Gandon ailesi'nin 1926, 1927, 1931 ve 1956 yıllarında İzmir'de bulunduğunu ortaya koyan İngiltere İstanbul Başkonsolosluğu'nun 4 Kasım 1987 tarihli evrakını sunmuş olması da, mahkeme tarafından yeterli bulunmadı.

Bu belge üzerine mahkeme kararında, Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihiyle ilgili hüküm açısından Gandon ailesinin durumunda bir uyumsuzluk bulunmadığı ve firari olmadığı tespiti yapılarak, 5.6.1935 tarih ve 2762 sayılı Vakıflar Yasası'nın yürürlük tarihinden 1955 yılına kadar vergilerin ödenip ödenmediği açısından noksan soruşturma nedeniyle mahkeme kararının bozulduğu belirtildi. Devamında Vakıflar Yasası'nın 29/1'inci fıkrasında 24.9.1983 tarihli ve 2688 sayılı yasayla yapılan değişiklik hükmü de dikkate alınarak, mevcut durumun değerlendirilmesinde taşınmazın vakfa rücu edilmesi kararı verildiği ifade edildi.

Hatta başvuru dilekçesinde 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanunun tarihi 13.9.1331 (Rûmî takvime göre 9'uncu ay eylül değil, teşrinisani yani kasım) ve 15.4.1339 tarih ve 333 sayılı kanun da 331 olarak yazılması gibi yanlışlıklar da, mahkeme kararında aynen yer aldı.

Dosyayı yeniden görüşen Yargıtay 1. Hukuk Dairesi 15.5.1990 tarih ve 1990/6629 sayılı kararında, taşınmazın Vakıflar Genel Müdürlüğü adına tapu tesciliyle ilgili mahkemenin ikinci kararını oybirliğiyle onadı.

Böylece bina sahibi Gandon ailesinden, yıllarca devletin vergisini ve arazi sahibi vakfın alacağını talep etmemesini sorun etmeyen yargı, 1989 yılında Gandon ailesinin 1935-1955 yılları arasında belirtilen 'ödemeleri' yaptığını gösteren belge sunamadığı için binanın Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verilmesine karar verdi.

Firari olmayan Gandon ailesinin tapusu elindeki mülkü, İzmir Asliye 5. Hukuk Mahkemesi'nin ilk önce "Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne iade edilemez" kararı, Yargıtay 1. Hukuk Dairesi'nin bozması üzerine "Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne iade edilir" şeklinde değiştirildi. Aranan kanuni gerekçe Vakıflar Kanunu'nda bulunmuştu.

Mor Gabriel'in 'yok' olan iki evrakı

Sahibinin başında olmadığı ya da olamadığı veya sadece cemaat vakıfları için 1936 Beyannamesi'nde olmayan, ama sonradan vakıfnamelere eklenen mülkün

1 İzmir Asliye 5. Hukuk Mahkemesi, 29.6.1989 tarih, esas no: 1987/594 ve karar no: 1989/682.

Hazine'ye transferi, bugüne kadar bir gerekçeyle ilgili kanun ve yönetmeliğe göre yapılageldi. Fakat 2012 Türkiyesi'nde bir ilke imza atıldı; mülk sahibinin hem mülkünün başında bulunduğu hem de 1936 Beyannamesi'nde yer aldığı ve elinde tapusu olduğu halde, mülkün Hazine'ye transferi Türk yargı kararıyla gerçekleştirildi.

2008 yılında Mardin'in Midyat ilçesinde kadastro çalışması yapıldı ve mülk sahiplerine tapusu verildi. Buna göre Mor Gabriel Vakfı arazisinin tapusunu aldı. Fakat Yayvantepe, Eğlence ve Çandarlı köyü muhtarları, Mor Gabriel Manastırı'nın kendilerine ait araziyi işgal ettiği iddiasıyla Hazine'ye başvurdu. Bunun üzerine Hazine, manastırın işgal ettiği arazinin Hazine'ye tescil edilmesi için Midyat Kadastro Mahkemesi'nde 'tapu tescili' davası açtı.[1]

Dava sürecini Midyat Kadastro Mahkemesi'nin 24 Haziran 2009 tarihinde verdiği kararından özetleyerek aktarıyorum:

Davacı Hazine, Midyat'ta manastırın tapusunu aldığı 101 no'lu adada 12 parselin kıraç, taşlık ve kayalık olduğu iddiasıyla devletin hüküm ve tasarrufu altında olacak bu tür yerlerle ilgili, kadastroda davalı adına yapılan tespite itiraz davası açtı.

Davalı 'Midyat Süryani Deyrulumur Morgabriel Manastır Vakfı', manastırın M.S. 397'de kurulduğunu ve vakfın Osmanlı döneminde statüsünü koruduğunu ve ardından da tüzel kişilik kazandığını, söz konusu tarım arazisinin vakfın mülkiyet ve zilyetliğinde kullanıldığını belirtti. Ayrıca davalı, dava konusu edilen arazinin 1936'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bildirildiğine ve Arazi Tahrir Kanunu gereği 1937 yılından beri vergisinin ödendiğine ait belgelerini mahkemeye sundu.

Mahkeme 6.6.2009 tarihinde Guharabeyare, Dora Deri ve Nizara Razza mevkilerinde ilgili parsellerde yaptığı keşifte, bilirkişi Abdülkerim Demir ve Mahmut Türkcan ile tanıklar Ali Özdemir, Ömer Tuncel, Gevriye Korkmaz'ı dinledi. Ayrıca 8.6.2009 tarihli Fen ile 10.6.2009 tarihli Ziraatçı bilirkişi raporları, diğer bilirkişi ve tanık beyanları birbirini doğrular yönde oldu. Fen Bilirkişi raporunda ilgili tarlaların yüzölçümü toplamı 273 bin 441,7 metrekare, yani 273,4 dönümdür.

Davalı manastırın sunduğu belgelere ve savunmaya, bilirkişi ve tanıkların beyan ve raporlarına göre mahkeme 24.6.2009 tarihli kararında, davacı Hazine'nin başvurusunu reddetti:

> "Davalı Midyat Süryani Deyrulumur Morgabriel Manastır Vakfı... Vakıflar Yasası 44. Maddeden yararlanılmıştır. Buna göre 44. maddeye göre davalı vakıf süresinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne sahip olduğu 22 adet taşınmazın listesini 'beyanname' ile bildirmiştir. Davalı Manastır Vakfı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne vakfiye yerine geçmek üzere bildirdiği işbu dosyada dava konusu edilen 12 adet taşınmazın mülkiyetini 'yasa (Vakıflar Yasası) gereği' iktisap etmiştir. İşbu dosyada dava konusu edilen 12 adet taşınmaz da davalı Manastır Vakfı'nın beyanname ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bildirdiği 22 adet taşınmazın içerisinde yer almaktadır. Davalı manastır vakfı dava konusu 12 adet taşınmazın mülkiyetini Kadastro Yasası

1 Radikal, 16.6.2012, aktaran, http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1091276&CategoryID=77

13 ve 14. Maddeler mucibince zilyetlikle değil 'yasa (Vakıflar Yasası) gereği' iktisap ettiğinden dolayı Kadastro Yasası'nda öngörülen kuru arazide 100 dönümlük edinme sınırına da tabi olmayacaktır... dava konusu taşınmazların vergilerini davalı Manastır Vakfı'nın 1937 yılından bu yana ödediği... dava konusu taşınmazların ormandan kıraçtan Hazine'den kazanılma yerler olmadığı... davalının Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verdiği 17.7.1935 tarihli beyanname, davalının 1937 tarihli dava konusu taşınmazların vergisini ödediğini gösteren vergi kayıtları, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 23.3.2009 tarihli cevap yazısı ve ekleri, mahallinde yapılan keşif, mahalli bilirkişi beyanları, tanık beyanları, Fen Bilirkişi Raporu, Ziraat Bilirkişi Raporu ve tüm dosya kapsamından anlaşılmakla sübut bulmayan davanın reddi yönündeki aşağıdaki hüküm kurulmuştur."[1]

273 dönümü aşkın arazi, kadastrodan sonra mahkeme kararıyla da Mor Gabriel Vakfı'nındır.

Hazine, mahkeme kararına itiraz etti.

Yargıtay 20. Hukuk Dairesi 7 Aralık 2010 tarihli kararında, Midyat Kadastro Mahkeme kararını bozdu ve arazinin Hazine adına tapulanmasını talep etti.[2]

Daire kararında, davalı Midyat Süryani Deyrulumur Mor Gabriel Manastır Vakfı vekili, söz konusu taşınmazların 1936'da beyannameyle Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bildirildiğini ve Arazi Tahrir Kanunu hükümlerine göre 1937 yılından itibaren vergilerinin ödendiğini belirtirse de, hem 1936'daki bildirimle hem de 1937'den beri verginin ödendiği kaydıyla ilgili belgenin ibraz edilmediğini yazdı.

100 dönüm üzerindeki taşınmazın 3402 sayılı Kadastro Kanunu'nun 14'üncü maddesi gereği, kıraç arazide 100 dönümden fazla yerin vakıf adına tescil edilmesi olanağı bulunmadığı kaydedilen kararda, "Hal böyle olunca, davacı Hazine'nin davasının kabulüne karar verilmesi gerekirken, aksine düşünce ile yazılı olduğu gibi hüküm kurulması usul ve yasaya aykırıdır" denildi.

Yargıtay 20. Hukuk Dairesi, Midyat Kadastro Mahkemesi'nin kararında dosyada dikkat çektiği söz konusu 12 taşınmazın hem 1936 Beyannamesi'nde bildirildiğini hem de 1937'den itibaren vergisinin ödendiğini belirten iki evrakın dosyada olmadığı kararıyla asrın kararını vermiştir.

Zaten Yargıtay 20. Hukuk Dairesi, bu iki evrakın dosyada bulunmadığından hareketle, 3402 no'lu Kadastro Kanunu'nun 'Tapuda kaydı bulunmayan taşınmaz malların tespiti'yle ilgili 14'üncü maddesine göre mal sahibinin "A- 31/12/1981 tarihine veya daha önceki tarihlere ait vergi kayıtları" göstermesi hükmünü[3] de baştan geçersiz kılmış olmaktadır.

Oysa Midyat Kadastro Mahkemesi, dosyada var olan 1936 Beyannamesi ve 1937'den beri verginin ödendiğine dair iki evrak ve bilirkişi raporlarına ve Ka-

1 Midyat Kadastro Mahkemesi; 24.6.2009 tarih ve 2009/11 no'lu esas ve 2009/28 no'lu kararı.

2 Yargıtay 20. Hukuk Dairesi 7.12.2010 tarih, 2010/13416 no'lu esas ve 2010/15347 no'lu kararı.

3 21.6.1987 tarih ve 3402 no'lu Kadastro Kanunu, *DÜSTUR*, 5. Tertip, cilt: 26, sf. 229; *Resmî Gazete*, 9.7.1987, sayı: 19512.

dastro Kanunu'nun 14/A fıkrasına göre, Hazine'nin açtığı davayı reddederek, 273 dönümü aşkın arazinin Mor Gabriel Manastır Vakfı'nın olduğuna karar vermişti.

Ama Yargıtay 20. Hukuk Dairesi, dosyada 1936 beyannamesi ve 1937'den beri verginin ödendiğine dair iki evrakın olmadığı iddiası ve yasanın 14/A fırkasını görmezden gelerek verdiği kararda Hazine'yi haklı bularak, mahkeme kararını bozdu.

Davayı yeniden gören Midyat Kadastro Mahkemesi, 10 Ekim 2011 tarihli kararında, Yargıtay 20. Hukuk Dairesi'ne karşı arazilerin Mor Gabriel Manastırı'nın olduğu önceki kararında direndi.[1]

Hazine bunu da temyiz etti.

Direnme kararı nedeniyle dosya bu sefer Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'na gitti. Davayla ilgili son sözü söyleyen Kurul, 13.6.2012'deki kararında Midyat Kadastro Mahkemesi kararını bozdu.[2]

Bunun üzerine Mor Gabriel Manastırı Vakfı avukatları, davaya konu iki evrakı tamamlayarak karar düzeltme talebinde bulundu.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Mor Gabriel Manastırı'nın karar düzeltme başvurusunu reddetti.[3]

Midyat Kadastro Mahkemesi'nin dosyada değerlendirdiği 1936 Beyannamesi ve 1937'den beri vergi ödendiğiyle ilgili iki evrak, vakıf avukatları tarafından dosyada Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'na sunulmuş olsa da, dikkate alınmadan verilen kurul kararına göre, Mor Gabriel Manastırı'nın yüzlerce yıldır sahibi olduğu ve ekip-biçtiği 273 dönümü aşkın arazi artık Hazine'nindir.

Bu, bir asırdır uygulanan İttihatçı tasfiye sisteminin bir gereği olarak, 'öteki'nin mülkünün transferine verilen idari kararın hukukileştirilmesinden başka bir şey olmadığının 2012 yılı örneğidir!

8.5- Sahibi 'gaip' mülkün devlete intikali

1920'ler sonunda ve 1930'ların ilk yarısında gayrimenkulün tapu kaydının yapılmasına yönelik kanuni düzenlemeler yapıldı. Mevzuatla ilgili bu hazırlığın bir unsurunu da, devletin mülkünün kaynağının nelerden sağlandığı konusu oluşturdu. Bu ilk kez 15 Aralık 1934 tarih ve 2613 no'lu Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu[4] ile 22 Aralık 1934 tarih ve 2644 no'lu Tapu Kanunu'nda[5] yer aldı.

---

1 Midyat Kadastro Mahkemesi, 10.10.2011 tarihinde verdiği 2011/38 no'lu esas ve 2011/87 no'lu kararı.

2 Baskın Oran, 26 Haziran 2012, http://www.agos.com.tr/mor-gabriel-dosyasindan-kaybolan-evrak-1886.html

3 *Radikal*, 16 Kasım 2012, sf. 4.

4 *Resmî Gazete*, 23.12.1934 tarih, sayı: 2887, sf. 4557-4560.

5 *Resmî Gazete*, 29.12.1934 tarih, sayı: 2892, sf. 4595-4597.

Bu iki kanunda devletin mülkünün kaynağı, mirasçısı belli olmayan (Tapu Kanunu, madde 7; Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/F) ve yapılacak ilanlar, araştırma sonucunda sahibi bulunmayan gayrimenkuller (Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu, madde 22/H) olarak sıralandı.

Daha sonrasında mirasçısı ve sahibi belli olmayan gayrimenkullerle ilgili tanımlama, nizamnamede sonradan sahibi 'gaip' olan şeklinde tanımlandı.

Devlete kalan gayrimenkullerle ilgili hüküm, Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nda sadece iki fıkrada yer almışken, bu kanun gereği çıkarılan nizamnamede daha geniş bir değerlendirmeye tabi tutuldu.

Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nun 45'inci maddesinde belirtilen nizamname ancak bir yıl sonrasında hazırlanabildi. Kadastro ve Tapu Tahriri Nizamnamesi'nin[1] bir maddesi devlet namına kaydedilecek gayrimenkullerle ilgilidir.

Toplam 52 maddelik nizamnamenin 29'uncu maddesi aynen aşağıdadır:

> "Madde 29 - Sahibi bilinmiyen gayrimenkullerle ölü ve diri olduğu belli olmıyanların ve mirasçısı da bulunmıyanların gayrimenkulleri Devlet namına kaydolunur.
>
> Mirasçıları bulunduğu ve asliye mahkemelerince gaibliğine karar verilmediği takdirde gayrimenkul o kimse namına kaydolunur. Gaibliğine karar verilmiş ise bu karar hükmü tatbik olunur."

Bu maddede devlet namına kaydolacak gayrimenkullerle ilgili iki koşul öne sürüldü:

1- Sahibi 'ölü ve diri' olduğu belli olmayan,

2- Mirasçısı da bulunmayan gayrimenkuller, Hazine adına kaydedilecektir.

Birinci paragrafta bu tarz bir belirme yapılmış olsa da, aslında ikinci paragrafta anlaşılıyor ki, Asliye Hukuk Mahkemelerince gayrimenkul sahibiyle ilgili 'gaip' yani 'kayıp' kararı verilmesi halinde, o gayrimenkulün sahipsiz olduğuna karar verildiği için de doğrudan devletin olacaktır.

Gayrimenkul sahibinin 'gaip' olacağının kararının, mahkeme kararını ilan eden Kadastro Komisyonu'nun cetveline itiraz edilmemesi durumuna göre belirlenmesi öngörüldü. (Nizamname, madde 33 ve 34)

Böylece devlete kalan gayrimenkulle ilgili, Tasfiye Kanunu ile emvâl-i metrûke dışında yeni bir tanımlamaya gidildi, 'sahibi gaip' olan gayrimenkuller şeklinde.

Nizamnamenin yürürlüğe konduğu 19 Aralık 1935 yılına kadar Tasfiye Kanunu temelinde mülkiyetin sahibinin, 'firar ettiği, mütegayyib veya tagayyüb olduğu' yani (kaçtığı, uzaklaştığı veya kaybolduğu) şeklindeki yapılan genel tanımlama, kadastroda 'gaip'lik olarak dikkate alındı.

Ortada bir mülk var, ama sahibi ne ölü ne de diri bilinmedi için idari bir işlemle sahibinin gaip olduğuna hükmedilerek, mülkün de Hazine'ye intikali sağlandı.

---

1 *Resmî Gazete*, 19.12.1935, sayı: 3186, sf. 5853-5858.

Hazine adına kayıt işlemi sonraki yıllarda da gündeme geldi.

21 Haziran 1987 tarih ve 3402 no'lu Kadastro Kanunu[1] hakkında Maliye ve Gümrük Bakanlığı Millî Emlâk Genel Müdürlüğü tarafından 11 Şubat 1989 tarihinde ilgili birimlere gönderilen tebliğde emvâl-i metrûkeden gayrimenkullere de dikkat çekildi.

Yıllar sonra yine 1915'ten itibaren devletin el koyduğu emvâl-i metrûkenin, tamamen devlete kalan taşınmazlardan olduğu yani artık Hazine'nin malı olduğu talimatnameyle valilik ve kaymakamlığa bizzat bir kez daha bildirildi. Ayrıca kullanan kişiye yani zilyed namına tapulandırma işlemine devam edilmesi de istendi.

Maliye ve Gümrük Bakanlığı Millî Emlâk Genel Müdürlüğü, 11 Şubat 1989 tarihli '3402 sayılı Kadastro Kanunu'nun Millî Emlâk Mevzuatı Yönünden Getirdiği Bazı Yeni Hükümler' ve '3402 sayılı Kadastro Kanunu'nun Millî Emlâki İlgilendiren Hükümleri ile İlgili Açıklamalar ve Yapılacak İşlemler' hakkındaki tebliğde[2] kanunla ilgili hükümlere açıklık getirildi.

Tebliğde kanunla ilgili dikkat çekilen önemli bir konu zilyetlik ve devlete kalan taşınmaz mallar hakkındadır:

1- Tebliğde dikkat çekilen 21 Haziran 1987 tarih ve 3402 no'lu Kadastro Kanunu'nun 14'üncü maddesinin 1'inci fıkrasına göre, 'tapu kaydı olmayan' ve suluda 40 dönüm ve susuzda 100 dönüm toprağı en azından 20 yıldır kullandığını vesikalarla veya tanıkların şahitliğiyle belgeleyen kişi adına tapuda kaydının yapılması öngörüldü.

Oysa 2 Haziran 1929 tarih ve 1515 no'lu kanunun 1'inci maddesinde, zilyed adına tapulandıracak gayrimenkulün 'kayıtlı olması' hükmü vardı. Hatta 5 Aralık 1934 tarih ve 2613 no'lu Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'nda da, kayıtlı ve kayıtsız gayrimenkulün zilyedi adına tapulandırılması öngörüldü. (madde 22/E)

Buna göre zilyet adına tapuda kaydı yapılacak gayrimenkulün, 1929'da 'kayıtlı' ve 1934'te 'kayıtlı ve kayıtsız' olması kuralı, 1987'de 'kayıtsız' olarak değiştirildi. Artık gündemde, devlete kalan gayrimenkulün yağmasını önlemek ve korumak vardır.

2- Tebliğde aktarılan 3402 no'lu kanunun 18'inci maddesinin 2'nci fıkrasında, zilyet adına tapulandırılamayacak gayrimenkuller belirtildi. Bu fıkrada, "Orta malları, hizmet malları, orman ve devletin hüküm ve tasarrufu altında olup da bir kamu hizmetine tahsis edilen yerler ile kanunları uyarınca devlete kalan taşınmaz mallar tapuda kayıtlı olsun olmasın kazandırıcı zaman aşımı yolu ile iktisap edilemez (kazanılamaz)" hükmü yer aldı.

---

1 *DÜSTUR*, 5. Tertip, cilt: 26, sf. 229, *Resmî Gazete*, 9.7.1987, sayı: 19512.

2 Maliye ve Gümrük Bakanlığı Millî Emlâk Genel Müdürlüğü'nün 11.2.1989 tarihli tebliği, sayı: Mile 2. Şb. 3245-2716/4659, aktaran, http://milliemlâk.gov.tr/_mevzuat/_genel_tebligler/GenelTeblig_151.htm

1989'da zilyet adına tapulandırılacak gayrimenkulün istisnası, devlete kalan ve devlet adına kaydı yapılan veya yapılmayan gayrimenkuldür.

70 yıl önce 1929 yılında 1515 no'lu kanunda zilyet adına kayıt işlemi için böyle bir istisna getirilmemişti. 1515 no'lu kanundakine benzer hüküm 1934'te bir biçimde tekrar edildi.

22 Aralık 1934 tarih ve 2644 no'lu Tapu Kanunu'yla, devletin tasarrufunda ve mülkiyetinde olan araziyi işgal eden (madde 6/1 ve 6/2) ve mirasçısı olmayan devlete kalan arazi ve binanın kullanıcı (madde 7) zilyede tapulandırılması kabul edilmişti.

1929 ve 1934'te devletin tasarrufu ve mülkiyetinde olan gayrimenkulün zilyet adına tapulandırılmasına imkân veren mevzuat; 1987 yılı itibariyle değiştirildi ve devlet adına kayıtlı olsun veya olmasın devlete kalan gayrimenkulün zilyet adına tapulandırılması yasaklandı.

Sürülenin malının tasfiyesi için devlet adına el koymayı düzenleyen Tasfiye Kanunu'nda değişiklik yapan 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanun 8 Kasım 1988'de ilga edildikten sonra emvâl-i metrûkeyle ilgili kanunun yürürlükte bulunmadığı bir sırada 3402 no'lu kanunla, devlete kalan gayrimenkulden zilyetlikle mal edinmek hükmen yasaklandı.

Demek ki artık yöntem değişikliği gündemdeydi, öyle de yapıldı.

1987'de zilyet adına tapulandırılacak gayrimenkulle ilgili, 70 yıl öncesine göre tamamıyla tam tersi kurallar getirdi ve 1930'lara kıyasla yağmanın kapsamı kanunen daraltıldı.

Devlete kalan gayrimenkulün kaynağı

Maliye ve Gümrük Bakanlığı Millî Emlâk Genel Müdürlüğü tebliğinde devlete kalan taşınmaz mallar şöyle gruplandırıldı:

> "- Emvâl-i metrûke kanunları gereğince devlete intikal eden [1915'te sürülen Ermenilerden ve diğerlerinden kalan] taşınmaz mallar (tebliğ notu: Bu kanunların kapsamına giren bir taşınmazın kişi adına tesbit ve tescil edilebilmesi için noter onaylı satış senedi ibrazı zorunludur).
>
> - Mübadil [ve harice ve dâhile sürülen] Rumlara ait taşınmaz mallar.
>
> - Batıya nakledilenlere [garba sürülen Kürtlere] ait taşınmaz mallar (tebliğ notu: Bununla 2510 sayılı İskân Kanununa göre doğudaki yasak ve idareten boşaltılmış bölge halkından batıya nakledilenlere ait olup da nakledilmeleri nedeniyle Devlete intikal eden mallar kasdedilmektedir.).
>
> - 431 sayılı Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmani'nin T.C. Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun gereğince devlete kalan taşınmaz mallar.
>
> - Medeni Kanunun 448'inci maddesince [mirasçı bırakmaksızın vefat edenlerin] devlete intikal eden mallar.
>
> - Medeni Kanunun 636'ncı maddesi [yeni arazi teşekkülü] gereğince oluşan yine arazi."

Tebliğe göre devlete kalan gayrimenkulün önemli bir kaynağını, 'devletin tebaası veya vatandaşı olan kişilerden' yani sürgün edilen Ermenilerden, 1920 öncesinde dâhile ve harice sürülen ve 1923 sonrasında mübadele edilen Rumlardan ve şarktan garba iskân için sürülen Kürtlerden ve diğer 'öteki'lerden kalan taşınmaz mallar oluşturdu.

Yakın dönemde emvâl-i metrûkeden devlete kalan taşınmaz malın, yukarıdaki tebliğde yer alan 3402 no'lu kanunun 18'inci maddesinin 2'nci fıkrasına göre 'tapuda kayıtlı olsun olmasın kazandırıcı zaman aşımı yolu ile iktisap edilemez' hükmüne göre zilyetlikle başkasına geçemeyeceğine dikkat çekildi.

Oysa 1934 sonunda yürürlüğe giren Tapu Kanunu'nda böyle bir sınırlandırma yoktu.

1930'lar öncesinde emvâl-i metrûkenin transferinde böylesi bir sınırlandırma da yapılmamıştı.

Tüm bu değişikliklere rağmen, kadastro işleminin 1930'lara kıyasla yaygınlaştığı bugünkü koşullarda bile gayrimenkulü zilyet adına tapulandırma yasaklanmadı.

'Kayıtlı sahibin gaipliği'

Mülk sahibinin 'gaip' olduğu ifadesi, 2012 Mayıs ayında Kadastro Kanunu'nda yapılan değişiklikte aynen yer aldı. 2012'de, 1935'tekine kıyasla hem mülkün sahipliği hem de kimin adına kaydedileceği konularında farklı tanımlamaya gidildi. Artık mülkün 'sahibi gaip olan' yerine 'kayıtlı sahibi gaip olan' ve 'doğrudan devlet namına kaydedilir' yerine de '20 yıldır zilyedinde bulundurana kaydedilir' şeklinde değiştirildi.

21.6.1987 tarih ve 3402 no'lu Kadastro Kanunu'nun birçok maddesinde zamanla değişiklik yapıldı.

Kadastro Kanunu'nda başlığı 'Tapuda kayıtlı taşınmaz malların tespiti' olan 13/B-c fıkrası 3.5.2012 tarih ve 6302 no'lu kanunla (madde 4) değiştirildi.

Kanun maddesinin tapuda kayıtlı gayrimenkulün sahibiyle ilgili 13/A fıkrasında kayıt sahibi, mirasçısı ve mirasçısı da tayin edilemezse 'kayıt sahibi' adına ve 13/B fıkrasında ise, kayıt sahibi ya da mirasçısı dışında zilyet bulunması haline yönelik düzenlemeye yer verildi. 13/B-c fıkrasında ise, 'kayıt sahibinin 20 yıl önce gaipliğine hüküm verilmiş ve tapu kaydı da karışıksa, 20 yıldır zilyet bulunan kimse' adına kaydedilmesi öngörüldü.

Böylece bu fıkrayla mülkün kaydı var, ama 20 yıl öncesinde bu kayıt sahibinin 'gaip' olmasına hüküm verilmesi halinde, 20 yıldır kullananın adına o mülkün kaydının yapılacağı ifade edildi.

Diğer bir deyişle 3402 no'lu Kadastro Kanunu'nun 13/B-c fıkrasıyla adrese dayalı nüfus sisteminin olduğu 2012 Türkiyesi'nde tapuda mülkün kayıtlı sahibi bazı kişilerin kaybolabileceğine hükmedildi.

Bu fıkrayla kayıt sahibiyle yapılan belirleme şöyledir:

1- Kayıt sahibinin 'gaipliğine hüküm verilmiş'dir.

2- Kayıt sahibinin 'tapu sicilinde malikin kim olduğu anlaşılamamış'dır.

Devamında da kayıt sahibi bu durumda olan gayrimenkul, 20 yıldır zilyet bulunan kimse adına kaydedilecektir.

Böylece kayıtlı mülkün de zilyet adına kaydına hüküm getirildi.

Kim, nasıl ve neye gayrimenkulün kayıt sahibinin 'gaip' olduğuna hüküm verecektir?

'Tapu sicilinden malikin kim olduğunun anlaşılamamış' olması da, sicilin ne halde olabileceğinin ya da olduğunun bir ifadesidir.

Buna göre Mayıs 1992 öncesi veya tarihi itibariyle, bir gayrimenkûle malik olarak zilyet bulunan kimse adına o taşınmazın kayıt edilmesi, transferinin yapılması imkânı yaratıldı.

8. 6- Emanet hesabındaki para

1915'lerde 'nakledilen' yani 'sürgün edilen' ve 1920'lerde 'firar, tagayyüp ve müfarekat' yani 'kaçan, kaybolan ve ayrılan' olarak tanımlanan kişinin malı ve mülkü yani ekonomik varlığı, 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli ve diğer kanun ile nizamname ve talimatname gereği tasfiye işlemine tabi tutuldu.

Bu faaliyet, esasında mülkiyetin Türkleştirilmesidir.

Kişinin malı, alacağı ve borcunu idare işlemlerini Tasfiye Komisyonu yerine getirdikten sonra, kalan paranın emaneten Mal Sandıklarına ya da Ziraat Bankası'na yatırılması öngörüldü. Güya daha sonra 'emanet hesabındaki' paranın da malın sahibi olan bu kişiye verilecekti. Ayrıca bazı yasa maddesinde paranın sahibine verilmesi hükmü de yer aldı.

Kanunen böyle madde hükmü olsa da, reel hayatta bunun karşılığı olmamış olacak ki, 'emanet hesabında' biriken paranın, 24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 no'lu kanunla T.C. bütçesine kaynak olarak aktarılması sağlandı.

Emanet hesabıyla ilgili 1915'lerde ve 1920'lerde çıkarılan kanun ve talimatnamelerin ilgili maddeleri aşağıdadır. Kişi adına açılan 'emanet hesabı' esas olarak Mal Sandıklarında tutuldu, ama bu kurum bazen de Ziraat Bankası olarak belirtildi.

Mal Sandıklarına emaneten verilecek

1- 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli 'Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Sebebiyle Başka Yerlere Gönderilen Ermenilere Ait Mülk ve Arazinin İdare Şekli Hakkında Yönetmelik'in 5, 8, 9 ve 22'nci maddesinde[1],

1 Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-3, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 139-142, 433-438.

2- 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli 'Kanunu Muvakkat Mucibince Âher (başka) Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl (malı), Düyun (borcu) ve Matlubatı (alacağı) Metrûkesi Hakkında Kanunu Muvakkat' yani bildik adıyla Tasfiye Kanunu'nun 3'üncü maddesinde[1],

3- 20 Nisan 1338 (1922) tarih ve 224 no'lu 'Memaliki Müstahlasadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emvâli Menkûle ve Gayrimenkullerinin İdaresi Hakkında Kanun'un 1'inci maddesinde[2],

4- 15 Nisan 1339 (1923) tarihli ve 333 no'lu '14 Mayıs 1331 tarihli Kanunu Muvakkat Mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emvâl, Düyun ve Matlûbat-ı Metrûkesi Hakkındaki 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu Muvakkatın Bazı Mevadını Muaddel (eş değer) ve 20 Nisan 1338 tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu Nasih (iptal eden) Kanun'un 1'inci maddesiyle 13 Eylül 1331 tarihli kanunun değiştirilen 2'nci maddesinde[3],

5- 29 Nisan 1339 (1923) tarih ve 2455 no'lu kararnameyle kabul edilen '13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkat ile İşbu Kanunun Bazı Mevaddını Muaddil 15 Nisan 1339 tarihli Kanunun Suveri Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatname'nin 20'inci maddesinde[4] tasfiye işlemi sonunda kalan paranın emvâl-i metrûkenin 'sahibi adına emaneten' Mal Sandıklarına teslim edilmesi ve sahibine ödenmesi ya da emaneten gelir kaydedilmesi hükmüne yer verildi.

Ayrıca 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli '13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatın Suveri İcraiyesi Hakkında Nizamname' zeyline göre 'Esas Defterinde' kaydı yapılacak hesaptan biri de 'Mal Sandıkları Hesabı Carisi'dir.[5]

Ziraat Bankası'nda hesaba yatırılacak

1- 8 Şubat 1331 (21 Şubat 1916) tarihli 'Rumlardan Metrûk Emvâlin İdare ve Mufazasına Dair Talimatname'nin 4'üncü maddesinde[6],

2- 15 Nisan 1341 tarih ve 622 no'lu 'Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlâkin Emval ve Emlâki Düşman, Usat ve Hasbellüzüm Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nisbet Dâhilinde Tevziine Mütedair' 13 Mart

---

1 *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. Tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740; *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Hazırlayan Karakoç Sarkis, 10 Temmuz 1324-15 Mart 1336, İstanbul-1936, sf. 678-679.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 3, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 34-35.

3 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 65-67.

4 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 2. baskı, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara-1953, sf. 77-82.

5 *Takvim-i Vekayi*, 28 Teşrinievvel 1331, sayı: 2343 ve tashih sayı: 2345'ten aktaran, hazırlayan: Karakoç Sarkis, *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Cihan Kitaphanesi-1936, sf. 687-691 ve Nizamname Zeyli, sf. 691-697.

6 BOA, DH.HMŞ, 12/82, 20 Mart 1334 (20 Mart 1918), *Rum Emvâl-i Metrûkesinin Suret-i İdare ve Mufazasına Dair 8 Şubat 331 Tarihli Talimatname ve Zeyli*, İstanbul, Bab-ı Âli Caddesinde Garoyan Matbaası, 1334.

1340 tarihli [441 no'lu] Kanunun Birinci ve İkinci Maddelerini Muaddil Kanun'un 2'nci maddesinde[1],

3- 13 Mart 1926 tarih ve 781 no'lu 'Mübadeleye Gayritabi Eşhastan Metruk Olup Hakkı İskânı Haiz Olanlara ve Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun'un 1'inci maddesinde[2] paranın Ziraat Bankası'na yatırılması öngörüldü.

Para sahibine iade edilecek

24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu 'Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikan Teffiz veya Âdiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair Kanun'un 7'nci maddesinde, emvâlin iade edilmeyip parasının sahibine ödenmesi hükmü yer aldı.[3]

Emanet hesabından nasıl ödeme yapılacağıyla ilgili ne kanun ne de talimatname olmadığı için, sadece bir hüküm olarak kalmıştır.

Bu hesaptan da pek ödeme yapılmamıştır. Nitekim İttihatçı hükümetin nazırlar arası komisyonun hazırladığı 28 Şubat 1918 tarihli raporda da emvâli tasfiyeye tabi tutulanlara karşılığının ödenmediği ifade edildi.[4]

Mülkü, alacağı ve borcu yani ekonomik varlığı tasfiyeye tutulan kişi adına emanet hesabıyla ilgili yukarıdaki maddelere göre işlem yapıldı.

Başvekil İsmet'in 1926'da açıkladığı gibi gayrimenkullerin tapu kaydının yüzde 20-30 civarında olduğu[5] koşullarda, gayrimenkul tapu kaydı olmayan, malını ya da emanet hesabındaki parasını talep edebilmiş midir?

1331 no'lu kanun gereği, Mayıs 1928 itibariyle hiçbir biçimde malını alamayacak kişiye, '1915 değerinden de olsa ödeme yapılacak' hükmünün, kanunen ve hukuken ne kadar anlamı var?

Maliyeden ödemesi yapılmayan paranın talep edilmesi hükmü, tamamen hükümsüz kılınabilinir mi?

Elbette şu soruların cevabı da hayli önemlidir:

Ne kadar kişi adına emanet hesabı açıldı ya da Mal Sandığına para yatırıldı?

Emanet hesabından ne kadar, kaç kişiye ödeme yapıldı?

Emanet hesabında biriken ve bütçeye aktarılan kaynak ne kadar?

Emanet hesabından bütçeye kaynak aktarımı kaç yıl sürdü?

Elbette yanıt bulunmadıkça sorular azalmaz artar.

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 6, Ankara-1341, sf. 327; *Resmî Gazete*, 23 Nisan 1341, no: 96.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 655-657; *Resmî Ceride*, 29 Mart 1926 ve no: 334.

3 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 732-734; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1928 tarih ve no: 902.

4 BEO, 4505/337831, aktaran, T. Akçam-Ü. Kurt, sf. 23.

5 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no'lu mazbata sf. 50-52.

1940'da alacak davası

Mal edinmenin dışında emanette toplanan 'emvâl-i metrûke' sahibi adına paralar da yargı konusu oldu.

Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu'nun 9 Ekim 1940 tarihli kararında, dava konusunu 26 Eylül 1915 tarihli, 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu, 622 no'lu, 781 no'lu ve 1349 no'lu kanunlar açısından inceledi.

Davanın özeti şu:

Kaçak ve kayıplardan alacağı olan kişi, Hazine'deki emanet hesabından alacağıyla ilgili genel hükümlere göre ileri sürebilecekleri istemlerinde Hazine hasım olur ve ilgili alacağın da bu emanet hesabından ödenmesi gerekir.

Dava konusu olan Ermeni bir kişinin gayrimenkulüdür.

Davayla ilgili özeti ve kararı aynen aktarıyorum:

"Dava:

Emvâli metrûke hesabı carileri 1349 numaralı kanun mucibince bütçeye irat kaydedilmiş bulunduğu cihetle firarî ve mütegayyip Ermeni eşhasın borçlarından dolayı bu kanunun meriyetinden sonra Maliye Hazinesine husumet teveccüh etmiyeceği yolunda ittihaz edilegelmiş olan kararlara mübayin (karşı) olarak ahiren böyle bir borcun mütegayyibin emvâline izafetle Hazineden tahsiline müteallik bir hükmün tasdikine karar verilmiş ve bu suretle kararlar arasında mübayenet (çelişki) husule gelmiş olduğundan bahsile keyfiyetin tevhidi içtihat yoliyle halli lüzumu Temyiz Dördüncü Hukuk Dairesi Riyasetinin 11.10.938 tarih ve 2995/217 numaralı müzekkeresiyle istenilmesine mebni 9.10.940 tarihinde toplanan Heyeti Umumiyeye elli iki zatın iştirak ettiği...

Neticede;

Mübadeleye gayritabi olup firar ve tegayyüp eden eşhasın nukudiyle (parasıyla) menkul ve gayrimenkul emvâl-i metrûkesi (terk ettiği taşınır ve taşınmaz malı) bedel ve kıymetleri 17 [13] Eylül [1]331 (26 Eylül 1915) ve 15 Nisan [1]339 (1923) tarihli kanunlarla 622 ve 781 numaralı kanunlara tevfikan sahipleri namına açılan hesabı carilere emaneten irat kayıt ve namlarına yapılan masraflar da bu hesaba dercedilmekte olduğu gibi Hükümet bu kabil şahısların metrukatını (terk ettiği malları) bu kanunlar mucibince tasfiyeyi deruhte etmekte ve eşhası merkume aleyhine açılan davalarda husumetin anlara izafetle Hazineye tevcihi bu kanunların ve tasfiyenin icabından ve bu suretle eşhası merkumenin sabit olan borçları hesabı carilerindeki matlupları (alacakları) nisbetinde (oranında) tesvîyeye (ödemeye) tabi bulunmaktadır. Borçları hesabı carilerindeki matlublarından (alacaklarından) tamamen tesviye edildikten (ödendikten) ve tasfiye muamelesi icra kılındıktan sonra hesabı carilerinde matlup (alacak) bakıyyeleri kaldığı takdirde bu bakıyyenin ne olacağını 1349 numaralı kanunun birinci maddesi tayin yani emvâl-i metrûke hesabı carilerinin matlup (alacak) bakıyyeleri Hazineye irat kaydolunacağını tasrih eylemiştir (açıklamıştır).

İmdi henüz sabit olan alacaklarını firari ve mütegayyibin hesabı carisindeki matlubundan (alacağından) istifa etmemiş alacaklıların ahkâmı umumiyeye tevfikan hakkı mutalebeleri (hakkını isteme) mevcut oldukça ve bunlar tesviye edilmedikçe

(ödenmedikçe) Hazineye irat kaydedilecek hesabı carî matlup bakıyyesi mevzuubahis olamayacağına ve gerek bu kanundan ve gerekse esbabı mucibe mazbatalarından bu kabil alacaklıların hakları ıskat edildiği (hükümsüz kılındığı) istidlal olunamadığına (bir delile dayanmadığına) ve bu gibi alacakların sakıt olduğuna (hükmünün kalmadığına) dair ayrıca bir kanun da bulunmadığına binaen bu kabil ahvalde firari ve mütegayyiplere izafetle Hazine hasım olacağına ve alacağın sübutu (sabit olduğu) ve firarinîn de matlubu (alacağı) bulunduğu takdirde bu matluptan (alacaktan) istifa olunması lazım geleceğine mevcudun üçte iki ekseriyetiyle karar verildi."[1]

Yargıtay karar özeti:

1- Firar ve tegayyüp (kaçan ve kaybolan) şahısların (ki dava konusu Ermeni) malları tasfiye edilecek.

2- Firar ve tegayyüp (kaçan ve kaybolan) şahısların parası ve menkul ve gayrimenkul malları bedeli, 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) ve 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunlarla 622 ve 781 no'lu kanunlar gereği o şahıslar adına emaneten açılan hesaba kayıt edilecek.

3- Firar ve tegayyüp (kaçan ve kaybolan) şahıstan alacağı olan, o şahıs adına toplanan emanet hesabından alacak tahsilâtı yapılabilecek.

4- Emanet hesabının bütçeye aktarılması kanun hükmü gereği Hazine, firar ve tegayyüp olan şahsın alacağını tahsil edebilecek.

5- Alacağın tahsilinden sonra eğer o şahıs adına emanet hesabında para kalırsa o da 1349 no'lu kanunun 1'inci maddesi gereği bütçeye aktarılacak.

1940'larda bu tür davanın görülmüş olması, bu tarih itibariyle emanet hesabının halen aktif olup işlemin devam edildiğini göstermektedir. Ayrıca bu, 1349 no'lu kanun gereği emanet hesabından bütçeye kaynak aktarılmasının sürdüğünün de kararıdır.

Loizidu davası ve 2004 telaşı

Emanet hesabı bir mebusun soru önergesi üzerine 2004'te yine gündemdedir.

İstanbul Milletvekili Emin Şirin, TBMM Başkanlığı'na, Bayındırlık ve İskân Bakanı Zeki Ergezen'in yanıtlaması istemiyle 5 Ekim 2004 tarihli yazılı soru önergesi verdi. Önergede kanun metni ve no'su doğru yazılmış, ama tarih yanlış, kanun tarihi 20 Nisan 1338 (1922) olacaktır.

Belirtilen 20 Nisan 1338 (1922) tarihli ve 224 no'lu 'Memaliki Müstahlasadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emvâli Menkûle ve Gayrimenkullerinin İdaresi

1 Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu, 9.10.1940 tarih ve E: 1938/47, K: 1940/80 kararı, aktaran, http://www.kararevi.com/karars/243202; Av. Enver Tekoğlu, Hukukta Hususi Kanunlar ve Hazine ile Olan Davalarda Uygulanan Hükümler, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul-1956, sf. 444; mk:@MSITStroe:C:\Program%20Files\KAZANCI\ibb\contents.chm::/ibgk-1938-47.h...

Hakkında Kanun'udur. 1'inci maddesi, işgalden kurtarılan bölgelerde 'firar ve gaybubetine mebni (kaçmasından ve kaybolmasından ötürü) sahipsiz kalmış' mülkün idaresinin hükümete geçtiği ve bu kişinin mülküyle ilgili paranın emaneten Mal Sandıklarına verileceği hakkındadır.

AKP'den İstanbul'dan mebus seçilen ve önergesini verdiğinde AKP'den istifa etmiş olan Emin Şirin, esas olarak 224 no'lu kanunun 1'inci maddesini dikkate alıyor.[1]

224 no'lu kanunun 5 maddesinin hepsini tam olarak aktaran Emin Şirin, bu yasanın Başbakanlık Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün 29.09.2001 tarih ve B.02.0.0014/3.00.0694 sayılı, 2001/7 no'lu genelgesine dayanak teşkil ettiğini belirterek, bakan Ergezen'den aşağıdaki soruları yanıtlamasını istedi:

> "1- Kanunun 1. maddesine göre mal sandıklarında emanet hesapları açılması gerekmektedir. Bu maddenin gereği yerine getirilmiş midir?
>
> 2- Genelgede bahsedilen, 'gayrimenkullerin eski malik veya mirasçılarının tapu kaydı taleplerinin yerine getirilmediği takdirde, kendilerine kanunun 1. maddesindeki emanet hesabındaki bedellerin ödenmesi gerekmez mi?
>
> Bu emanet hesabındaki bedeller kendilerine ödenmediği takdirde, malik veya mirasçıların tapu tescil davası açmaları ve bu davaları kaybettikleri takdirde konuyu AİHM'ye taşımaları nasıl önlenecektir?
>
> Diğer bir deyişle, ortaya yeni 'Loizidu' davalarının açılmasının önüne nasıl geçilecektir?
>
> 3- Bu kanun kapsamında emanet sandıklarına devredilen menkul ve gayrimenkullerin tadadi dökümü nedir?"[2]

2001/7 no'lu genelgede bahsedilen 6 Ağustos 1924 tarihi, kanuna ait olmayıp, Lozan Antlaşması'nın yürürlük tarihidir. Bu tarih de, 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 no'lu 'Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval, Düyun ve Matlubatlarının Tasfiyesi Hakkındaki Kanunun Sureti Tatbikına Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında Kararname ile Kabul Edilen Talimatname' ile belirlenmiştir.[3]

Talimatname, kişinin 'firar ve mütegayyip' yani 'kaçma ve kaybolma' hali 6 Ağustos 1924 tarihi öncesine aitse malına el konulacağı aksine işlem yapılmayacağı hükmündeyse de, bir biçimde aranan gerekçe bulunarak resmen mallara el konulmaya devam edilmiştir.

Emin Şirin, Kıbrıs'ta yaşanan Loizidu davasına atıf yaparak, benzerinin Türkiye'de yaşanıp yaşanmayacağını öğrenmek istiyor, hatta bakanlığı uyarmak gayretindedir.

---

1 20 Nisan 1922 tarih ve 224 no'lu kanunu, 1920-1923 yıllarına ait 2. cilt 1'inci dönemde '2.1.2- Dönen malını aldı (mı?)' başlığı altında inceledim. N.O.

2 *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem: 22, cilt: 64, yasama yılı: 3, 11 Kasım 2004, sf. 247-248.

3 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 7, 2. Baskı, Ankara-1944, sf. 1549-1550.

Titiana Loizidu, Kuzey Kıbrıs'ın Girne kentindeki evi için açtığı davada AİHM, Türkiye'yi 1 milyon 120 bin Euro tazminata mahkûm etti. Titiana Loizidu, 1974'ten beri gidemediği eviyle ilgili olarak, "Girne'deki evimi kullanmak istiyorum" demiş.[1]

Türkiye bu tazminatı Loizidu'ya ödedi.[2]

Kararın bir başka boyutu daha var. AİHM'deki davanın bir tarafı Kıbrıs devleti vatandaşı, diğer tarafı ve mahkûm olan Türkiye. Bu da Türkiye'nin, Kıbrıs'ta Kıbrıs vatandaşı Titiana Loizidu'nun evini kullanmasını engellediğinin ve işgal ettiğinin de bir kararıdır. Türkiye de tazminatı ödemekle, işgalci konumunu kabul etmiş olmaktadır.

Bayındırlık ve İskân Bakanı Zeki Ergezen'in mebus Şirin'in bu sorularına verdiği 10 Kasım 2004 tarihli cevabı aynen aşağıdadır:

> "20.04.1338 tarihli ve 224 sayılı Kanun ile; düşman istilasından kurtulan yerlerde, sahibinin firar veya kaybolması sebebiyle sahipsiz kalmış olan taşınırlarının Hükümetçe satılması ve taşınmazların Hükümetçe idaresi suretiyle elde edilecek kira ve ürün gelirlerinin, yapılan giderler düşüldükten sonra, bakiyesinin sahipleri adına açılacak emanet hesaplarına kaydedilmesi ve geri dönen şahıslara ait taşınmazlarla emanet hesabında bulunan bu paraların kendilerine verilmesi kabul edilmiştir.
>
> 224 sayılı Kanunda 15.04.1339 tarihli ve 333 sayılı Kanunla değişiklik yapılmış ve bu kanunla; nakledilenlerin bıraktıkları taşınmazlardan vakıf olanların Vakıflar İdaresi, diğerlerinin Hazine adına tescili ve bu idareler tarafından takdir edilecek bedellerin sahipleri adına emanete alınması kabul edilmiştir.
>
> Kanunun bir başka hükmü ise, her ne şekilde olursa olsun kaybolan yahut işgal altında olan memleket ve yabancı diyarlar ile o tarihte işgal altında olan İstanbul ve bağlı yerlerine kaçan kişilerin taşınır ve taşınmazları ve sair hakları için de aynı işlemin yapılmasını öngörmektedir.
>
> 333 sayılı Kanunda, 24.05.1928 tarihli ve 1331 sayılı Kanun ile değişiklik yapılmış ve bu Kanunun 6. maddesi ile; mübadeleye tabi şahıslardan metruk olanlar hariç olmak üzere, bütün emvâl-i metrûkenin, bu Kanun yürürlüğe girdiği tarihe kadar tefviz edilmiş veya edilmek üzere olanlar hariç, Maliye Hazinesine intikal edeceği, aynı Kanunun 7. maddesi ile, el konulan taşınmazlar iade edilmeyerek bunların bedellerinin, dönmeleri durumunda sahiplerine ödeneceği, ancak bu şahısların hak sahibi olduklarını mahkeme kararıyla ispatlayacakları belirtilmiştir.
>
> 1331 sayılı Kanunda değişiklik yapan 24.05.1928 tarihli 1349 sayılı Kanunla; nakledilen, firar eden, kaybolan kişilerin mülkü iken Vakıflar ve Hazine adına tescil edilen taşınmazlara ait olup emanet hesabında bulunan paralar Hazineye intikal etmiştir.
>
> Mal sandıkları ve emanet hesapları 24.05.1928 tarihli ve 1349 sayılı Kanunla tasfiye edildiğinden, bugün için mal sandıklarından ve emanet hesaplarından söz etmek mümkün değildir."[3]

---

1 *Hürriyet*, 2 Mayıs 2003, sf. 18 ve 4 Aralık 2003, sf. 16; *Radikal*, 4 Aralık 2003.

2 *Radikal*, 6 Aralık 2003.

3 *TBMM Tutanak Dergisi*, dönem: 22, cilt: 64, yasama yılı: 3, 11 Kasım 2004, sf. 249-250.

Bakan Zeki Ergezen, mebus Emin Şirin'in sorularını yanıtlarken birkaç noktada yanlış aktarımda bulundu:

1- 15 Nisan 1339 (1923) tarih ve 333 no'lu kanunla 224 no'lu yasada bir değişiklik yapılmadı, yasa tamamen ilga edildi, 7'nci maddesiyle.[1]

2- 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu 'Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikan Teffiz veya Âdiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair Kanun'[2] ile 15 Nisan 1339 (1923) tarih ve 333 no'lu kanununda değişiklik yapılmadı.

13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli bilinen adıyla Tasfiye Kanunu, 15 Nisan 1339 (1923) tarih ve 333 no'lu kanunla günün şartlarına göre bazı maddeleri değiştirildi. Kanunun özü, 'öteki'nin mülkiyetinin tasfiyesini esas alan bir sistemi yeniden düzenlemiş olmasıdır.

333 no'lu kanun tüm maddeleriyle 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kaldı.[3]

333 no'lu kanun mülkiyeti transfer etmenin, 1331 no'lu kanun da bunu tapuya kayıt işlemini yapmanın kanunudur.

24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanun, 10 Temmuz 1945 tarih ve 4796 no'lu kanunun 8'inci maddesiyle yürürlükten kaldırıldı.[4]

3- 24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 no'lu 'Emvâli Metrûke Hesabı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydine Dair Kanun[5], yine aynı gün kabul edilen 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunda bir değişiklik yapmamıştır.

24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 no'lu kanun, emanet hesabında toplanan paranın bütçeye gelir kaydedilmesinin kanunudur. Nitekim 1349 no'lu kanunla emanet hesabındaki 300.000 liranın 1928 bütçesine aktarılması öngörülmüştür. (madde 2)

Anlaşılan o ki, bu paranın aktarma işlemi sonraki yıllarda da devam etmiştir.

4- Bakan Ergezen'in 10 Kasım 2004 tarihi itibariyle, çıkardığı sonuç, "Mal Sandıkları ve emanet hesapları 24.05.1928 tarihli ve 1349 sayılı kanunla tasfiye edildiğinden, bugün için Mal Sandıklarından ve emanet hesaplarından söz etmek mümkün değildir" şeklindedir.

1349 no'lu kanunla, emanetteki paralar bütçeye aktarılmaya başlanmıştır, bunun ne kadar sürdürüldüğü yanıtlanması gereken bir sorudur.

---

1 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 8 Mart 1339-29 Temmuz 1339, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 65-67.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 732-734; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1928 tarih ve no: 902; *TBMM ZC*, devre: III, içtimai sene: 1, cilt: 4, 21 Mayıs ve 23 Mayıs ve 24 Mayıs 1928, sf. 221 ve 288 ve 354-355.

3 *Resmî Gazete*, 8.11.1988, sayı: 19983.

4 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 734; Enver Tekoğlu, *Hukukta Hususi Kanunlar ve Hazine İle Olan Davalarda Uygulanan Hükümler*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul-1956, sf. 456-458.

5 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, ciltte kanun sıra no'su 228'dir; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1928, no: 902; *TBMM ZC*, III/4-24.5.1928, s.353, 386.

1928 tarihi itibariyle emanet hesapları tam olarak tasfiye edilmemiştir, nitekim yukarıda detayını aktardığım Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu'nun 1940 yılında dahi emanetteki hesaptan bahsedilmiş olup, bu hesaptan ilgili alacağın ödenmesi uygun bulunmuştur.

Bakan Zeki Ergezen, mebus Emin Şirin'i rahatlatmış olabilir, ama gerekli bilgilendirmeyi yapmamıştır; sorular yanıtsız kaldı.

1940'lı yıllarda aktif olan Emanet Hesabı, acaba daha kaç yıl aktif oldu?

Hesaptan bütçeye ne kadar kaynak aktarıldı?

8.7- Tasfiyenin bugünü

Zamanın Başvekili ve Malatya Mebusu İsmet'in 1926'da bir tasarının gerekçesinde belirttiği gibi taşınmaz malların genelinde yüzde 70-80'inin tapu senedinin yani resmî hiçbir kaydının olmaması sorunu[1] sonraki yıllarda da devam etti.

Memleketim Malatya-Hekimhan-Hasançelebi'ye tapu ve kadastro ancak 1980'lerin sonunda geldi. Malatya-Hekimhan'a, nüfus ve tapu kayıtlarının bulunduğu yerdeki yangının ardından 15-20 yıl sonra tapu-kadastronun gelmesi, belki de bir rastlantıydı!

Ne gariptir ki 1960 ve 1970'li yıllarda Malatya-Hekimhan dışında Anadolu'nun pek çok yerinde de benzer yangınlar yaşandı.

Hekimhan'da bugün dahi resmen birçok insanın doğum tarihi, ailenin kaç kişi olduğu hakkında kütük bilgisine ulaşmak mümkün değildir. Yangınlar sadece 1960'lar sonrasının bir vakası da değildir.

Daha öncesinde 1920'li yıllarda tapu kayıtlarının yanması gündemdedir.

Denizli-Çal'da vergi ve tapu kayıtlarının yanmasını Denizli Mebusu Yusuf ve Necip Ali 5 Nisan 1924'te ve Aydın Mebusu Mithat da, Aydın vilayetindeki tapu kayıtlarının yangından korunması talebini 7 Temmuz 1926'da Meclis gündemine taşıdı.[2]

Yerel düzeyde yangınlarla geçmişe ait bilgiler yok edilmiş olsa da, merkezi olarak bu tür bilgilerin korunduğunu resmî tarih tezinin teşkilatı Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, "Dönmelerin listesi elimde... 1937'de devlet bu dönmeleri ev ev tespit etmiş" diyerek itiraf etmişti.[3]

'Dönmeler' listesini hazırlayan devlet tapu kaydını da bir yerlerde tutmuş olmalı.

---

1 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no'lu mazbata sf. 50-52.

2 Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya no: 6357, yer no: 6.37..15.; Katalog, BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, sayı: ----, dosya no: 6701, yer no: 8.46..2.

3 *Hürriyet*, 22.8.2007, sf. 1, 6; *Vatan*, 19.8.2007; *Evrensel*, 20.8.2007, sf. 6; *Radikal*, 20 ve 21.8.2007; *Milliyet*, 21.8.2007; *Gündem*, 23.8.2007.

Ermeniler ve Rumlardan başka Yahudiler de, özellikle 1930'larda Trakya'da İstanbul'a ve Ege'de İzmir'e toparlanması operasyonunu, İsrail'e göçü ve bunun ekonomik tasfiyesini yaşadı.

1920'lerden itibaren Kürtlerin demokratik vatandaşlık talebi karşısında resmî inkâr politikasının sosyal ve ekonomik maliyeti de yaşanmaya devam edilmektedir.

Genel olarak Hıristiyanlar ve özel olarak Rumlara yönelik uygulamalar nedeniyle Lozan'da Ankara heyeti tarafından hiç gündeme alınmayan Kıbrıs sorunu, özellikle 1950'lerin ortasından itibaren artık iç politika malzemesidir. Böylece, Türkiye'deki Hıristiyan Ortodoks Rum ve Yunanistan'daki Müslüman Türk, vatandaşı olduğu devletin resmen 'mütekabiliyet' gerekçesiyle 'öteki'si konumundadır. Ortodoks Rum ve Müslüman Türk de can ve mal güvensizliğini birlikte yaşadı.

Dersim'de tasfiye

Tunçeli'yi kapsayan IV. Genel Müfettişi Korgeneral Ekrem Baydar'ın 26.8.1947 tarihli İçişleri Bakanlığı'na, Tarım Bakanlığı'na ve Sağlık Bakanlığı'na gönderdiği rapora göre, 1938 harekâtı esnasında ve sonrasında yalnız Tunçeli halkından 15.000 kişi ve Erzincan ili halkından 3.000 kişi batıya sürüldü. Tunçeli halkından batıya sürülenlerin yüzde 10'u arazi sahibi olup, yüzde 90'ı ise topraksız köylüdür.[1]

Müfettiş Korgeneralin açıkladığına göre Tunçeli'den sürülen 15.000 Dersimli'nin yüzde 90'ı yani 13.500'ü topraksız köylüdür. Zaten Dersim'de, Kürdistan coğrafyasındaki kadar toprak yoğunlaşmasına sahip ağalar olmamıştır. Devletin mala ve mülke yönelik analizleri de, sınırlı imkânlar hakkında bilgi içermektedir.

Dersimli sadece sürgün edilmedi, askerî operasyonlarda resmî rakamlara göre 14 bin civarında Dersimli de öldürüldü.[2]

Üç-beş yılda resmî rakamlara göre Dersim nüfusunun üçte biri bizzat devletin askerî operasyonlarıyla imha edildi; yarısı öldürülürken, yarısı da sürüldü.

Bunların hepsi de T.C. vatandaşı Dersimliydi.

Diğer bir deyişle devletin askerî harekâtıyla T.C. vatandaşı Dersimlinin bir kısmı öldürüldü, bir kısmını da sürüldü.

Hozat Kaymakamı İhsan Özalp'ın Necmeddin Sahir Sılan'a gönderdiği 10.10.1944 tarihli raporuna göre, Similke, Orzuk, Ağzunik, Segedik, Haçeli, Türktaner, Hozakpur köylerinden batıya sürülenlerin geride bıraktığı eşyalar satıldı. Tahmini değerin üzerindeki satışla, daha fazla gelir sağlandı. Her bir köy için 350 ile 5050 lira arasında değişen tahmini kıymete sahip eşyalar, 731 (5 parça) lirayla

1 Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arşivi-4, *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Derleyen: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011, sf. 519, 521.

2 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu: 111, dosya gömleği: 751, sıra: 30; Hasan Saltık Arşivindeki belge önce hazırlanmış olmalı, öldürülen Dersimli sayısı: 13.160. (Mehmet Bayrak, *Dersim-Koçgiri*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2010, sf. 172.)

43.683 (34 parça) lira arasında satıldı. Türktaner'de 62 parça eşyanın satış fiyatı da 15.904 lirayı buldu.[1]

Yazanı belli olmayan ve Pülümür'le ilgili 1942 yılına ait raporda, kazanın hududu, mülkiye teşkilatı, nüfusu, ırkı, asayişi, iktisadi durumu, gezici aşiretleri, maarif ve sağlık durumları hakkında değerlendirmelere yer verildi. Sürülenlerin arazisinin tasfiyesinin yasal bir zorunluluk olduğuna dikkat çekildi:

> "Garba gidenlerin arazilerinin bir kısmı tapulu ve bir kısmı tapusuzdur. Kanun mucibince garba gidenler[in] bir sene zarfında mallarını tasfiye etmeleri veya vekilleri tarafından tasfiye edilmesi mecburiyeti vardır. Bir sene zarfında tasfiye edilmediği takdirde iş maliyeye intikal eder. Ve Hazine tarafından tasfiye işinin yapılması icab etmektedir."[2]

Pülümür raporunda kanun ismi verilmeden, hükümet gerekçesinde amacı Türkiye'de 'dilde, kanda ve kültürde' birliğin sağlanması olarak belirlenen 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 no'lu İskân Kanunu'nun 26'ncı maddesine atıf yapılmaktadır; kanun hükmüne göre, sürgün edilenlerin gayrimenkulü devlete intikal edilmektedir. Kanunun 17-21'inci maddelerinde de sürgün edilene gayrimenkul verilmesi hükümlerine yer verildi.

Bu kanunun uygulanmasıyla ilgili Tunçeli Mebusu Necmeddin Sahir Sılan 1943 yılındaki Tunçeli raporunda, Dersim'deki tasfiye işlemini şöyle değerlendirdi:

> "...garba nakledilenlerin (sürülenlerin) müstakil veya hisseli bütün gayrimenkullerinin, hangi bölgede bulunursa bulunsun ve ne tarzda tasarruf edilmiş olursa olsun, senetli ve senetsiz tasarruf edilmiş olduklarına bakılmayarak kayıtsız ve şartsız devlete intikal ettirilmesi ve bu hükmün, yeni kanunun neşrinden önce garba nakledilmiş olanların müstakil veya hisseli gayrimenkullerine de teşmil olunması ve bu gayrimenkullerin devlete intikal ettirilmesine karşılık olarak bu gibilerin gönderildikleri yerlerde parasız toprak, yapı ve vasıta tahsisi suretile müstahsil hale getirilmesi ve buna müteferri diğer hükümlerin bu esaslarla mütenazır olarak gerçekleştirilmesi en doğru tedbir olarak telakki edilmektedir."[3]

Yukarıdaki raporların ortaya koyduğu gerçek şudur:

Ermeni sürgününde olduğu gibi Dersimli Kürt Aleviler garba sürüldüğünde taşınır ve taşınmaz malına el konup tasfiye edilmiştir. Mallarının hemen satılmasının ardından arazilerin de bir yıl içinde tasfiye edilmesi yasal bir hüküm gereğidir. Sürülenlerin gayrimenkulleri bir yıl içinde resmen tasfiye edilmemesi halinde doğrudan Maliye vaziyed edecektir.

1935'ten sonra başlayan devletin imha operasyonlarıyla, Dersimli'ye hem canının hem de malının tasfiye edildiği bir süreç yaşatılmıştır.

---

1 Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arşivi-4, age, sf. 373.

2 Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arşivi-4, age, sf. 143.

3 Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arsivi-1, *'Doğu Sorunu' Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939-1953)*, Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010, sf. 242-243, 245.

İmroz ve Bozcaada

Lozan'da 12'nci maddesine göre hazırlanan 25.6.1927 tarih ve 1151 no'lu 'Bozcaada ve İmroz[1] Kazalarının Mahalli İdareleri Hakkında Kanun'la her iki adaya özel bir statü verildi.[2]

Kanun adında kaza dense de, kanun maddelerinde nahiye olarak dikkate alınıyor.

İstihdam edilecek memurun yerli halktan tayin edilmesi (madde 2), nahiyeleri yönetecek 'Nahiye Meclisi'nin seçimle belirlenmesi (madde 3) gibi yerinden yönetimi sağlayacak hükümler kanunda yer aldı.

Kıbrıs gerekçesiyle Türkiye, 16 Eylül 1964'te 30 Ekim 1930 tarihli İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması'nı tek yanlı olarak feshetmesi sonrasında Rumlar sadece İstanbul'dan değil, İmroz ve Bozcaada'dan da gitti.[3]

İstanbul'u, İmroz'u ve Bozcaada'yı 'terk eden' Rumların bıraktığı mallar 1964 kararnamesiyle 10 yıl süreyle sahibi çıkmaması halinde Hazine'ye devredildi. Ankara'ya göre 200 milyon dolar ve Atina'ya göre de 500 milyon dolar (fiyatlandırmanın ilk tapu kaydına göre mi, 1990'lardaki rayiç bedele göre mi yapıldığı belirtilmemiş) olarak tahmin edilen Rum mallarının yüzde 40'ı yani 80-200 milyon dolarlık kısmı Hazine adına kaydedildi.[4]

1964 tarihli kararname, 3 Şubat 1988 tarihli 12592 sayılı kararnameyle Başbakan Turgut Özal hükümeti döneminde kaldırıldı ve taşımazların sahipleri adına tescili imkânı doğdu. Fakat 1991'de Hazine'nin ikinci kez itirazıyla mahkeme aşamasında davalar kilitlendi ve Rumların mallarını satmaya yönelik imkân ortadan kaldırıldı.[5]

Aradan yıllar geçtiği halde 2012 yılında dahi Beyoğlu, Şişli ve Adalar ile İmroz'da sokak aralarında dolaşıldığında, binaların ve bahçelerin ne durumda olduğunu görmek mümkündür. 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin merkezinde olan Kıbrıs, iki tarafın kendi azınlığına karşı iç politikasının malzemesi haline getirildi.

Faturanın sonucunda 1927 yılının 13 milyonluk Türkiyesi'nde resmî tasnife göre 'anadilim Rumca' diyen 120 bin civarındaki Rum'dan[6] 2010'da 75 milyonluk toplam nüfusta 3-5 bin Hıristiyan Ortodoks Rum kaldı. Öte yanda Yunanistan vatandaşı Müslüman Türkler nüfusundaki erimeyse, Türkiye'deki Hıristiyan Ortodoks Rum nüfusunun azalması boyutunda olmadı.

---

1 Adanın adı Gökçeada olarak değiştirildi.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 8, sf. 983; Resmî Gazete, 20.7.1927 tarih, sayı: 638.

3 Samim Akgönül, age, sf. 262-272, 283; Hülya Demir-Rıdvan Akar, age, sf. 60, 52, 148-153.

4 Baskın Oran'ın 19-25 Ekim 1986 tarihli *Yeni Gündem*'deki makalesi, aktaran, Hülya Demir-Rıdvan Akın, age, sf. 160.

5 Hülya Demir-Rıdvan Akın, age, sf. 164, 166.

6 İstatistik Umum Müdürlüğü, *28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri*, Fasikül: 1, Ankara-1929, sf. LXXIV.

Savaş ve Kürtler

Kürtler, 1910'ların sonunda ve 1920'lerin başında politik süreci Türklerle ittifak halinde yaşadı. Fakat 1920'lerin ortasından itibaren bu ittifak bozuldu ve artık Kürtler, Tehcir Kanunu'nun bir tür benzeri olan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ürünü Şark Islahat Planı'yla asimilasyon politikasının hedefidir. Şiddet ve sürgün politikaları birlikte uygulandı.

Devletin önce bizzat bazı aşiret ailelerini belli bölgelere iskân etmesi olarak yaşanan sürgün, özellikle 1937-1938 kırımının yaşandığı Dersim özelinde ve günümüzdeki savaş nedeniyle Dersim'e ek olarak Diyarbakır, Batman, Şırnak, Hakkâri, Van gibi tüm şark illerinde halen devam etmektedir.

12 Eylül'ün ardından 1980'lerin birinci yarısından itibaren Diyarbakır'dan Hakkâri'ye, Antep'ten Ağrı'ya, Malatya'dan Van'a, Urfa'dan Erzurum'a bölge özelinde 'düşük yoğunluklu savaş' ortamında insanlar, yerini yurdunu bırakıp terk etmek zorunda kalmıştır.

Kitlesel göç, önce kırdan en yakın şehre, daha sonra Akdeniz, Marmara ve İç Anadolu illerine ve devamında yurtdışına kadar sürdü.

1990'larda binlerce köyün boşaltılmasıyla milyonlarca Kürt sürgün edildi. Bunun sonucu olarak kentler işsizliğin ve doğal olarak da pek çok sosyal sorunların merkezi haline gelmiştir.

Ayrıca askerî operasyonlar gereği kırsal kesim, orman yangınlarıyla da tamamen insansızlaştırılmıştır. İnsanlar toprağında yaşayamaz, yaylaya gidemez, toprağını işleyemez ve evine barkına bakamaz duruma getirilmiştir.

30 yıldır süren 'yüksek yoğunluklu savaşın' beşeri ve ekonomik maliyeti her gün artmaya devam etmektedir.

Süryaniler

'Düşük yoğunluklu savaşta' insansızlaştırmanın aktörlerinden korucular, devletin eline verdiği silahı mülkiyet edinmenin aracı olarak kullandı. Şırnak-İdil ilçesindeki Süryanilerin yaşadığı Sarıköy'de tüm mala ve mülke el koyan korucular, ancak jandarmanın operasyonuyla işgal ettikleri köyden çıkartıldı.[1]

Bu dönemde Süryanilerin sorunları, geri dönenlerin gayrimenkullerine sahip olamaması, bazılarının da Hazine adına kaydedilmesi, hak sahiplerinin vatandaşlıktan çıkarılması olarak yaşanmaya devam etti.[2]

Nitekim 1992'de 'güvenlik gerekçesiyle' boşaltılan 130 haneli Diyarbakır-Dicle'nin Kelekçi köyünde 6 aile AİHM'e açtığı davayı kazandı ve ardından da köyüne ancak 12 yıl sonra dönebildi.[3]

1 *Sabah*, 13.9.2004.

2 Avrupa Süryani Birliği Yönetim Kurulu Üyesi Tuma Çelik, *AGOS*, 20 Temmuz 2007.

3 *Vatan*, 21 Ekim 2004.

Bu, dava dışarıda AHİM'de kazanıldığına göre, içerideki hukukun vatandaş Süryani'nin canı ve malını koruyamadığının da bir sonucudur.

Türkiye'nin ilk Süryani milletvekili, BDP Mardin Milletvekili Erol Dora, Lozan Antlaşması'nda gayrimüslim vatandaşların azınlık olarak tanımlandığını ve Hıristiyan olan Süryanilerin de Lozan'dan kaynaklanan haklarının bulunduğunu söyledi. Süryanilerin hukuken azınlık olduğu halde, ama fiiliyatta eğitim gibi haklardan yararlandırılmadığını belirten Dora, diğer azınlık Rum, Ermeni ve Musevi'nin ilkokuldan lise düzeyine kadar kendi anadilinde eğitim kurumlarının bulunduğuna, Süryanilerin ise okullarının olmamasının aslında bir çelişki olduğuna dikkat çekti. Dora, şöyle devam etti:

> "Azınlıkların, yani Ermeni, Rum ve Yahudilerin Anadolu'nun her yerinde Lozan'dan kaynaklanan kendi özel okulları vardı. Ancak bugün Anadolu'da, Türkiye'de İstanbul hariç hiçbir okulları kalmamıştır. Süryaniler o tarihlerde hep doğuda yaşadıklarından dolayı bu haklarının bilincinde değillerdi. Süryanilerin de okulları vardı zamanında. Mesela Mardin'deki okul 1928 tarihinde, Lozan'dan beş sene sonra kapatılmıştır. Diğer azınlıkların okulları da kapatılmıştır. Şu an yalnız İstanbul'dakiler yaşıyor. Süryanilerin de İstanbul'da okulları olmuş olsaydı o tarihlerde, bana göre onlar da yaşıyor olacaktı."

Anayasa çalışması çerçevesinden Süryanilerin ilk kez kendi taleplerini Ankara'da dile getirdiğini belirten Dora, demokratik, sivil, yasaklardan arındırılmış bir anayasanın önemine değinerek, böylece insanların zorunlu vatandaşlıktan gönüllü vatandaşlığa dönüşeceğini ifade etti. Bugün Türkiye'nin en büyük sorununun Kürt sorunu olduğunu vurgulayan Dora, Süryanilerin köyünü toprağını terk ettiği bir zamanda kadastro çalmasıyla birçok mülkün Hazine adına kaydedildiğine dikkat çekti ve şöyle devam etti:

> "Zamanında bölgede kadastro geçmediğinden dolayı insanlar fiili olarak kendi gayrimenkullerine sahiplerdi. Tapulandırma ve kadastro çalışmalarıyla birçok gayrimenkullerin orman ve hazineye yazılması onları mağdur eden bir konudur. Süryaniler, bölgenin, Mezopotamya'nın en eski halkıdırlar ve daha önce sahip oldukları gayrimenkullerin tekrar kendilerine iadesi sorununa eğilmenin önemli olduğunu düşünüyorum. Bu konudaki taleplerini bu tür sempozyumlarla, yargıya giderek dile getirmeye çalışıyorlar. Bu konuda Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün ve hatta bakanlığın bazı inisiyatifler geliştirmesi gerektiğine inanıyorum. Bu biraz da Ankara ile ilgili bir olaydır."[1]

Düşük yoğunluklu savaşta askerî ve polis teşkilatının yardımcısı durumundaki korucuların, boşaltılan ve boşalan köylerdeki emlâki ve araziyi kullanımı, bir süre sonra da hak sahiplerine verilmemesiyle ilgili yaşanan sorunların çözümünde mahkeme kararlarının bile dikkate alınmamasının yarattığı can ve mal güvenliği sorunu birlikte yaşanmaya devam edilmektedir.

1 Birgün, 26 Mart 2012, aktaran, http://www.birgun.net/politics_index.php?news_code=1332750501&day=26&month=03&year=2012

Kürtler, Süryaniler gibi bölgenin bir diğer kadim halkı Ezidiler de aynı sıkıntıyı yaşar durumdadırlar.

Aleviler

Geçmişten bugüne 'Türk-İslam sentezinin' dini asimilasyonu sadece Hıristiyanlarla sınırlı değildir, resmen Aleviler de 'öteki'dir. Asimilasyon yani Sünnileştirme politikası devletin resmî kurumu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bizzat koordine ettiği resmî bir faaliyettir.

Hatta 12 Eylül sonrasında ve bugün de olduğu gibi Cemevi resmen yasakken, pek çok Alevi köyüne olduğu gibi köyüm Hasançelebi'ye de bir cami yaptırıldı ve Sünni din görevlisi de atandı. Bu politik süreçte Aleviler, öncelikle canının ve ardından da malının derdinde olmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı sonrasında Dersim kırımının ardından 1960'larda ve devamında ABD'nin Yeşil Kuşak teorisinin Türkiye uyarlaması olarak sivil faşistlerin sokakta, evde insanları hedef aldığı bu dönemde birçok yerin yanı sıra özel olarak da Malatya, Sivas, 24 Aralık 1978 Maraş ve Çorum'da devrimciler ve Aleviler imha edildi.

Devamında 2 Temmuz 1993 Sivas yangını ve 12 Mart 1995 İstanbul-Gazi Mahallesi ve Ümraniye kitle katliamları yaşandı. Bunlar, Alevilerin kırda yaşadığı can ve mal güvensizliğinin kentlerde devam ettirilmesiydi.

Ardından yapılan soruşturma ve yargılama sonucunda, hiçbir imhanın üzerindeki perdenin kaldırılamamış olması, devletin resmî asimilasyon politikasının rolünü net ortaya koymaktadır.

2012 yaz aylarında Adıyaman'dan Erzincan'a ve pek çok yerleşim yerinde Alevilerin evine konan işaretler, önümüzdeki dönemde icra edilecek planın ilk sinyalleridir. Bugüne kadar işaretlerle ilgili devletin resmî kurumlarının sessizliği, plana verilen bir onay değilse nedir?

Tapuya dikkat genelgesi

1926 sonrasında hatta 1963'teki Anayasa Mahkemesi kararında da, yönetmeliğin açıklık getirdiği Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924 tarihi üzerinde duruldu ve el konulması yönünde karar verildi. Oysa mal sahibinin hep İstanbul'da yaşaması yani kaçmamış ve kaybolmamış ve İstanbul'da ölmüş haliyse dikkate alınmadı.

Nitekim devletin uygulamalarının devamlılığı bakımından, 'malların iade edilmesiyle' ilgili yönetmelik hükmünün geçersiz kılındığı, yine bir bakanlık genelgesinde de net olarak ifade edildi.

12 Eylül askerî darbesinin ardından kurulan Bülend Ulusu hükümetinin 31 Ekim 1983'te Maliye Bakanlığı ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yabancı İşler Dairesi Başkanlığı'na gönderdiği genelge, sekiz yıl sonra yeniden gündemdedir. Bu, Bülent Ecevit hükümetinde Devlet Bakanı ve MHP Yozgat Mebusu Prof. Dr. Şuayip Üşenmez tarafından 29 Haziran 2001'de 2001/7 no'lu genelge olarak tüm vali ve kaymakamlara, Tapu ve Kadastro Bölge Müdürlüklerine, Tapu Sicil Müdürlüklerine, Kadastro Müdürlüklerine yeniden gönderildi.[1]

Genelgede, mübadil (değiştirilen), mütegayyip (kaybolmuş), mufarekat (terkeden) ve firari (kaçak) kişilerin taşınmaz mallarının devlete geçtiği hükmü hatırlatılarak, herhangi tapu işleminin yapılmaması, bilgi, belge ve tapu kaydının verilmemesi istendi. (Bakınız, *Belge 11-12 Eylül Hükümetinin 2001'de Tekrar Yayımlanan Genelgesi.*)

Millî Emlâk Genel Müdürü Halit Demir, 26 Temmuz 2001'de Devlet Bakanı Prof. Dr. Şuayip Üşenmez'in genelgesini 81 ilin valiliğine gönderdi ve yapılacaklar konusunda uyardı.[2]

Genelgeyle 1924 yılı öncesi tapular konusunda ilgili birimler uyarıldı. "Yabancı gerçek ve tüzel kişilerin 1924 yılı ve öncesine ait kayıtlar ile ilgili herhangi bir işlem talebinde bulunmaları halinde, öncelikle kayıt maliklerinin mübadil, mufarakat (terk eden), firari (kaçak) veya mütegayyip (kaybolmuş) olup olmadığı mahalli mülki amirliklere başvurularak araştırılacaktır" denilen genelgede, yapılacaklar dört madde halinde sıralandı:

> "1- Gerçek veya tüzel kişilere, mübadil, mütegayyip, firari ve mufarakat edenlere ait tapu kayıtlarına ilişkin bilgi ve belge verilmesi de dâhil, tapu işlem taleplerinin hiçbir şekilde karşılanmaması, taleplerinin Genel Müdürlüğe yönlendirmesi için bilgi vermekle yetinilmesi,
>
> 2- Kadastrosuna başlanılacak veya devam eden çalışma alanlarında, sözü edilen kişilere ait tapu kayıtlarına dayalı olarak kayıt malikleri ve halefleri veya zilyetliğe istinaden bu kişiler adına herhangi bir tespit yapılmaması, bunlara ilişkin yer gösterme veya benzeri talebe bağlı hiçbir işlemin karşılanmaması,
>
> 3- 6 Ağustos 1924 tarihi öncesi tesis edilen kayıtlarla ilgili herhangi bir talep anında kaydın kadastroya tabi tutulup tutulmadığı ile herhangi bir parsele uygulanıp uygulanmadığının araştırılarak, uygulanmış ise revizyonlarının yazılması, herhangi bir parsele uygulanmamış ise kaydın kapatılması,
>
> 4- Mahkemelerin kayıt örneği veya kaydın tespitine yönelik taleplerinde, kaydın kadastroya tabi tutulup tutulmadığının, tabi tutulmuşsa herhangi bir parsele revizyon görüp görmediğinin ve malik veya mirasçılarının mubadil, mufarakat, firari veya mütegayyip kişilerden olup olmadığının sicil ve belgelere göre araştırılarak, bu hususlarda tespit edilen bilgilerin bir üst yazı ile ilgili mahkemeye bildirilmesi gerekmektedir."

---

1 http://www.tkgm.gov.tr./ana.php?Sayfa=genelgedetay&Id=249 ve http://haritapu.org/1/genelgeler/2001_7.htm. ve http://www.milliemlâk.org/cmevzuat/detay/886/

2 Millî Emlâk Genel Müdürlüğü'nün 26 Temmuz 2001 tarih ve B.07.0.MEG.0.9./3245-9003/27514 sayılı yazısı.

Bu gibi durumlarda hemen konunun Yabancı İşler Daire Başkanlığı'na intikal ettirileceği ve verilecek talimata göre işlem yapılacağı bildirildi.

Bildik 'yabancı uyruklular' gibi tanımın yer aldığı ve 'sürgün edilen veya kaçan ya da kaybolan veyahut uzaklaşan' kişilerin mallarıyla ilgili uygulama birliğinin ifadesi olan genelgede, halen Hazine ya da kullanan kişi adına tescil edilmemiş taşınmaz mallarının varlığından bahsedilerek, bunların sahipleri üzerine işlem yapılmaması istendi.

Resmen talep edilen geçmişte devletin bir icraatı sonucunda gasp edilen mülkle ilgili herhangi bir işlem yapılmamasıdır.

SONUÇ

1924'ten 1930'a 'yeni' tapu

Ankara, saltanatın ilgasından sonra Cumhuriyet ilanıyla İstanbul'dan kopuşunu pekiştirdi. Ardından halifeliğin kaldırılmasından ve 1924 Anayasası'nın kabulünden sonra sistemi kurumsallaştırmaya yönelik bir dizi karar alındı ve uygulandı.

1910'larda siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda temeli atılan Türk milliyetçiliği ideolojisi esasına göre 1920'lerde inşa edilen 'modernite faaliyeti' 1930'larda önemli bir düzeye ulaştı. Resmen 'devrim veya reform' olarak tanımlanan 'modernite hareketleri', 1920'lerin ortasında yürürlüğe konulan ve 'devletin şiddetini' yapısal kılmanın kanunu Takrir-i Sükûn koşullarında yapıldı.

Takrir-i Sükûn icraatını, Reisicumhur Mustafa Kemal ülkede dirlik ve düzenin sağlandığı, milletin uygarlaşması için yararlanıldığı, ayaklanmanın ortadan kaldırıldığı, şapkanın giyildiği, tekke ve zaviyelerin kapatıldığı[1] ve Başvekil İsmet de, "dört yılda 100 yıla sığmayacak eserler" yapıldığı[2] şeklinde değerlendirdi.

1915 yılının Tehcir Kanunu gibi muhalif her sesi imhanın kanunu Takrir-i Sükûn'un 'şiddet ortamında', hem bilinen inkılâp kanunları hem de Kürtleri imhanın programı Şark Islahat Planı yürürlüğe kondu ve mülkiyetinin Türkleştirilmesinin icrası yoğunlaştırıldı; mülkiyet transferinin kanuni düzenlemeleri peş peşe yapıldı.

Cumhuriyet ilanı sonrasında ilk önce, emlâki tahrip edilen, yakılan ve hükümet veya yerel idare tarafından yıkılan kişilere, hükümetin idaresinde bulunan 'mübadeleye gayritabi eşhastan' yani sürgün edilen Ermenilerden ve 'öteki' sürülenlerden kalan mallardan zararın nispeti oranda gayrimenkul verilmesi öngörül-

1 Nutuk/1987-2, sf. 1190-1195.

2 *Cumhuriyet*, 5.3.1929, sf. 1.

dü. Böylece 13.3.1924 tarih ve 441 no'lu kanunla savaşın verdiği zararın tazmini amaçlandı. Bu kanunda 15 Nisan 1925 tarih ve 622 no'lu kanunla yapılan değişiklikle, satılacak gayrimenkulün bedelinin Maliye bütçesinden ödenmesi öngörüldü.

Böylece sürgün edilenlerden kalan ve devletin 'el koyduğu' mallar, ya dağıtıldı ya da satıldı, ama ödemeyi devlet Maliyesi yaptı.

Gerek 622 no'lu ve 781 no'lu kanuna gerekse 1331 no'lu kanuna göre, satılacak gayrimenkulün bedelinin belirlenmesinde 1331 yani 1915 yılındaki değeri esas alındı.[1]

Oysa 1915-1926 döneminde İstanbul tüketici fiyatları 12 misli artmıştı.[2]

Satış işleminde ödemeyi Maliye'nin yapmasının sonunda pek çok tahsilât sorunu yaşanmış olacak ki, meskenle ilgili devlet alacağı, 21.7.1931 tarih ve 1866 no'lu kanunla affedildi.

Türk sermayedarların odalar şeklinde örgütlenmesi ve fabrika kurmasına gerekli 'arazi ve arsa üretimi' de 22 Şubat 1926 tarih ve 748 no'lu kanunla sağlandı.[3]

Ermeni malının yağmalanmasında Ermeni soykırımının failleri de unutulmadı.

Enver Paşa hariç, İttihat ve Terakki'nin önde gelen önder ve bazı bürokratlardan her birinin ailesine 20 bin lira değerinde Ermeni malının 'kan bedeli' olarak dağıtılması, 29 Mayıs 1926 tarih ve 882 no'lu kanunla yapıldı.[4]

Ayrıca bu ailelerin fertlerine devlet maaşı da bağlandı.

Emvâl-i metrûkenin satışından elde edilen ve malın sahibi adına 'emanet hesabında' toplanan para bir süre sonra bütçeye kaynak olarak aktarıldı.

24 Mayıs 1928 tarih ve 1349 no'lu kanunla satışlarla emanet hesabında toplanan paranın 300 bin lirası, 222 milyon lirayı aşan 1928 yılı gelir bütçesine kaydedildi.[5] Sonraki yıllarda da emanet hesabından para aktarmaya devam edildi.

1928-2011 dönemi bütçe büyüklüğü dikkate alınarak yapılan basit hesaplamaya göre, 'emanet hesabından' 1928'de bütçeye aktarılan 300 bin lira 2011 yılı değeri itibariyle 404,7 milyon liradır.

1925 yılından itibaren sürülenlerin geride kalan mallarından oluşan emvâl-i metrûke satışlarından sağlanan para da aktarıldı. 1925 yılında emvâl-i metrûke satışından hedeflenen satış hâsılatı 4,5 milyon liraydı. Gerek emanet hesabında biriken para gerekse emvâl-i metrûke satışından sağlanacak hâsılat, hiç kuşkusuz 1929 ekonomik krizde önemli bir finansman imkânıydı. 1926-1938 döneminde, Hazine'nin el koyduğu emvâl-i metrûke dâhil emlâk satış hasılatı 87 milyon liraya yaklaştı.

---

1 *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 655-657; *Resmî Ceride*, 29 Mart 1926 ve no: 334.

2 Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*, 1469-1998, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara-2000, sf. 22.

3 *DÜSTUR*, 3.Tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 420-421; *Resmî Ceride*, 7 Mart 1926, no: 315.

4 *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1439; *Resmî Ceride*, 27 Haziran 1926 ve sayı: 405.

5 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. basılış, ciltte kanun sıra no'su 228'dir; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1928, no: 902.

1920'ler sonuna gelindiğinde gündemde, dağıtılan ve satılan emvâl-i metrûkeyi tapuya kaydetme vardır.

Başvekil İsmet'in gayrimenkulün yüzde 70-80'in kaydının olmadığı[1] tespitini yaptığı bu dönemde hükümetin emvâl-i metrûkeyle ilgili kanuni faaliyeti, tapu senedi vermekte yoğunlaştı.

24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanuna göre, dağıtılan veya satılan mallarla ilgili vesikalar tapu senedine dönüştürülecek, kesinlikle mal sahibine iade edilmeyecek ve bunun dışında kalan mallar da Hazine adına kaydedilecektir.

Bir yıl sonrasında 2 Haziran 1929'da ve 1515 no'lu kanunla da, tapuda kaydı bulunan arsaları 15 yıl ve diğer arazileri 10 yıldır kullanana tapu senedi verilmesi ve böylece kullanan adına kaydedilmesi sağlandı.

İki yıl sonraki 19 Mart 1931 tarih 1771 no'lu kanunla belirlenen eksikliklerin giderilmesi ve tapulandırılmanın tamamlanması amaçlandı.

* * *

1915 sonrası on yılda Anadolu'da Hıristiyan nüfusu tasfiye edildi. Tasfiye, 1915'te başlayan sürgün ve 1923'te mübadeleyle ve ayrıca sürgün sonrasında Türkiye haricinde kalan insanların girişini engelleyen düzenlemelerle devam etti.

Osmanlı 1914 nüfus sayımında 1,3 milyon olan Ermeni nüfusu, Ermeni Patrikhanesi'ne göre 1,9 milyon ve bir başka çalışmada da 1,8 milyondu. Rum nüfusu da 1914 sayımında 1,7 milyon, Fener Rum Patrikliği'ne göre 2 milyon ve diğer çalışmadaysa 2,2 milyondu.[2]

1915 sonrası 10-15 yıl içinde sürgün ve mübadeleyle, Hıristiyan nüfusundan Ermeni ve Rum nüfusu özelinde en azından 3 milyonu Anadolu'dan tasfiye edildi. Bunların geride kalan mallarına Hazine el koydu ve ardından da transferi sağlandı.

Emvâlin tasfiyesiyle diğer bir deyişle mülkiyetin fiili ve tapuda kanuni Türkleştirilmesiyle ilgili 1915'ten itibaren yürürlüğe konulan mevzuatı (Bakınız, *Belge 12- Emvâl-i Metrûke Mevzuatı.*) şöyle özetlemek mümkündür:

Emvâl-i metrûkenin sahibi: Hazine'nin el koyduğu emvâl-i metrûkenin sahibi hakkında 1915'lerde 'nakledilen' tanımlaması, genelinde Hıristiyanlarla diğer sürülenler ve özelinde Ermeniler ile Rumları kapsadı.[3]

---

1 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no'lu mazbata sf. 50-52.

2 Kemal H. Karpat, age, sf. 226-227; Kevorkian-Paboudjian ile Alexandirs... aktaran, Fuat Dündar-2008, sf. 448-449; Kevork Aslan, *Ermenistan ve Ermeniler*, İstanbul-1914, sf. 119, aktaran, Esat Uras, age, sf. 137.

3 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu; 30 Mayıs 1915 tarihli İttihatçı hükümet kararı (BOA, MV, 198/24.); Ermenilerle ilgili 10 Haziran 1915 tarihli iki talimatname (Birinci Dünya Harbi, Klasör: 361, E. Dosya No: 1030, Y. Dosya No: 1445, Fihrist No: 1-4, aktaran Genelkurmay ATASE, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005, sf. 132-133, 139-142, 428, 430-431 ve 433-438.); 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu (*DÜSTUR*, Tertib-i Sanî, cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740.); Rumların malı hakkında, 8 Şubat 1331 (21 Şubat 1916) tarihli talimatname ve 20 Mart 1334 (1918) tarihli tarifname (BOA, DH.HMŞ, 12/82.).

21 Teşrinievvel 1334 (21 Ekim 1918) tarihinde Dâhiliye Nezareti'nin şifresiyle sürgündekilerin dönmesine müsaade edilmesinin ardından 18 Kanunuevvel 1334 (18 Aralık 1918) tarihli kararnamede, esas olarak Ermeni ve Rumların dönüşü ve emvâlinin iadesine yönelik hükümlere yer verildi.

8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnamedeyse 'nakledilen eşhas' yani sürülen kişi tanımı yapıldı.[1]

Osmanlı sonrası ve Cumhuriyet öncesinde emvâl-i metrûkenin sahibiyle 'firar ve gaybubet' yani 'kaçan ve kaybolan'[2], 'müfarekat' yani 'uzaklaşan' [3] şeklindeki tanımlama, Cumhuriyet sonrasında 'mübadeleye gayritabi eşhas' yani 'sürülenler'[4] veya 'mübadeleye tabi eşhas' ya da 'gayrimübadil eşhas'[5] olarak yapıldı.

2 milyon mübadil: Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan antlaşmaya göre yapılan mübadeleyle büyük bir insanlık dramı yaşandı; milyonlar toprağından koparıldı.

27 Ocak 1923'te imzalanan mübadele antlaşması[6] gereği, 18 Ekim 1912'den itibaren Yunanistan'a 'giden' Rum ve Osmanlı'ya 'gelen' Müslüman ve 1923 sonrası gidip-gelenler birlikte dikkate alındığında, mübadeleden en azından 2 milyon insan etkilendi.

Tahminen mübadeleden etkilenen bu 2 milyonun 1,5 milyonu Hıristiyan Ortodoks Rum, 500 bini Müslüman ve Türk'tü. Mübadele antlaşmasına göre, Türkiye ve Yunanistan karşılıklı olarak 'gönderdiği nüfusun' mülküne el koydu.

Böylece 1914'ten itibaren 1920'lere kadar harice ve dâhile sürülen Rum malının tasfiye edilmesiyle başlatılan Türkleştirmeye mübadeleyle devam edildi.

Mübadeleyle mülkler, sınırın bir tarafında Türkleştirildi, diğer tarafında Yunanlılaştırıldı.

Ermeni ve Rum emvâli: 1930'lara gelindiğinde dağıtılan ve satılan emvâlin gerçek sahibi, resmen nakledilen ya da gayrimübadil eşhas (sürgün edilen), firar (kaçan), gaybubet (kaybolan) ve müfarekat (uzaklaşan) ile mübadil olarak tanımlanan genelinde Hıristiyan ve özelinde Ermeni ve Rumlardı. Rumlar 1914 sonrasında harice ve dâhile sürüldü, ama 1923'teki Mübadele Antlaşması'yla 18 Ekim 1912'den itibaren harice sürülenler de mübadil sayıldı. Buna göre Rumların 1923 öncesindeki sürgünden metrûk malları, 1923'ten sonra mübadil emvâli olarak tanımlandı.

Metrûk emvâlin Ermeni ve Rumlara ait olduğu bazı kanun ve talimatnamelerde ve açıklamalarda aynen yer aldı:

---

1 8 Ocak 1920 tarihli kararname madde 1, 5-7, 9, 15-19, 21, 23, 26 ve 30.

2 20 Nisan 1338 tarih ve 224 no'lu kanunun 1. maddesi.

3 15 Nisan 1339 tarih ve 333 no'lu kanunun 6. maddesi.

4 13 Mart 1340 ve 441 no'lu kanunun, 15 Nisan 1341 tarih ve 622 no'lu kanunun ve 13 Mart 1926 tarih ve 781 no'lu kanunun 1. maddesi.

5 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 6. maddesi.

6 Lozan-2, sf. 1, 17.

1- Mart 1924'te soru önergesini yanıtlayan Başvekil İsmet, gerek Ermenilerin dâhile naklinden ve gerek kendi rızalarıyla Yunanistan'a giden veya kısmen dâhile sürülen Rumların emvâli gayrimenkulünün 1920 öncesinde muhacire verildiğini ifade etti.[1]

2- 8 Ekim 1924 tarih ve 972 no'lu kararnameyle kabul edilen talimatnamenin 11'inci maddesinde, hükümet yedindeki emvâli gayrimenkûlenin Ermeni ve Rumlara ait olduğu belirtildi.[2]

3- 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 1'inci ve 6'ncı maddesinde belirtildiği gibi tapu senedi verilecek ve Hazine'nin uhdesine geçen gayrimenkuller, Ermeni ve Rumlardan kalan emvâldir.[3]

4- Dâhiliye Vekâleti'nin 1771 no'lu kanunun uygulanması amacıyla, yayımladığı talimatnamede ve tamimde belirtildiği gibi, vesika karşılığı dağıtılan ve satılan emvâl Rum ve Ermenilere aittir.[4]

5- Gerek Osmanlı Meclis-i Mebusanda gerekse Büyük Millet Meclisi'nde emvâl-i metrûkeyle ilgili yapılan kimi görüşmelerde emvâlin Ermeni ve Rumlara ait olduğu zabıtlarda da ifade edildi.[5]

*Hazine dağıttı ve satt*ı: Sürülenin emvâli doğrudan Hazine'ye devredilmesinin ardından, tasfiye etmek amacıyla kurulan Tasfiye Komisyonlarınca hazırlanan mazbatalara göre mahkeme kararıyla tasfiye edilmesinin ardından o mallar Hazine adına kayıt edildi. Hazine'ye devredilen veya adına kayıt edilen taşınmaz mallar, hükümetin idaresinde olarak, mevzuata göre, dağıtıldı ve satıldı. Taşınır mallarsa, ilgili komisyon kararıyla öncelikle satışa tabi tutuldu.[6]

Tapulandırma: Satılan veya dağıtılan emvâlin belgesi teffiz ve tasarruf vesikalarına karşılık ve zilyedler namına tapu kaydı yapıldı. Bir anlamda mülkün 'yeni

1 *TBMM ZC*, II/7-3 Mart 1340, sf. 69-70.

2 *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 658-662.

3 *TBMM ZC*, III/4- 24 Mayıs 1928, sf. 354-355; *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 9, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 732-734.

4 *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1931, sf. 3; *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1931, sf. 3.

5 *MMZC*, 3. devre, içtimai sene 5. cilt: 1, sf. 103-116, 143-150, 159-162, sf.285-301; 3.4.1340 tarih ve 459 no'lu kanun tasarısının görüşülmesi, *TBMM GCZ*, cilt: 4, sf. 428-431; 24.5.1928 tarih ve 1331 no'lu kanun tasarısının görüşülmesi, *TBMM ZC*, III/4-21 Mayıs ve 24 Mayıs 1928, sf. 221 ve 354-355.

6 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli Ermenilerin mülkü hakkındaki talimatnamenin 5, 16 ve 18. maddesi; 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanunun 2, 3, 6 ve 8. maddesi; 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli tüzüğün 1, 5, 17 ve 18. maddesi; Osmanlı Hükümeti'nin 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnamesi, 1, 4, 6, 8-10, 13-14, 26 ve 31. maddesi; 20.4.1338 (1922) tarih 224 no'lu kanunun 1. maddesi; 31.10.1338 (1922) tarih ve 1954 no'lu kararnamenin 1. maddesi; 15.4.1339 (1923) tarih ve 333 no'lu kanunun 2 ve 6 maddesi; 29.4.1339 (1923) tarih ve 2455 no'lu kararnameyle kabul edilen talimatnamenin 2, 3, 6, 8, 11, 13, 15, 20 ve 21. maddesi; 13.3.1340 (1924) tarih ve 441 no'lu kanunun 1. maddesi; 15.4.1341 (1925) tarih ve 622 no'lu kanunun 1 ve 2. maddesi; 13.3.1926 tarih ve 781 no'lu kanunun 1. maddesi; 31.5.1926 tarih ve 882 no'lu kanunun 1 maddesi; 24.5.1928 tarih ve 1331 no'lu kanun 1, 6 ve 7. maddesi; 4.5.1928 tarih ve 1331 no'lu kanun 7'nci maddesiyle ilgili 2.6.1929 tarih ve 146 no'lu tefsir.

sahipleri' adına kayıt edilmesi faaliyetidir. Tapudaki kaydın 'yenilenmesi' işlemi, esasında mülkiyetin tapuda kanunen Türkleştirilmesidir.[1]

1915'lerde tapu delindi: 1920 yılı öncesinde emvâl-i metrûke mevzuatına göre sürülen her bir kişinin malına Hazine el koydu. Satılan ve dağıtılan bir kısım emvâlin tapu kaydı değiştirildi, yeni kullanıcılar üzerine tapulandırıldı. Böylece bir gerçek de ortaya çıkmıştı ki, mülkün tapu kaydı da değiştirilmiş ve mülkiyet devri yapılmıştı, yani Osmanlı tapusu delinmiştir![2]

Para emanet hesabında: Menkul ve gayrimenkul emvâlin kiralanması ve satışı nedeniyle oluşan paranın, sürülen mal sahibi adına önce Mal Sandığı'na yatırılması yönündeki hüküm, daha sonra Maliye'de emanet hesabında toplanır şeklinde değiştirildi. Resmî adı 'Emvâli Metrûke Hesabı Carileri'ndeki yani emanet hesabındaki para, 24.5.1928 tarih ve 1349 no'lu kanunla 1928'den itibaren bütçeye gelir olarak aktarıldı.[3]

Ayrıca paranın yatırılacağı kurum olarak Ziraat Bankası da bazı yasa ve talimatnamelerde yer aldı.[4]

Tasfiye Komisyonu: Emvâl-i metrûkenin tasfiyesi işleminde, malların listelenmesinden alacağın ve borcun belirlenmesine, takip edilmesine ve davaların izlenmesine kadar bir dizi görevi yerine getirmekle görevli Tasfiye Komisyonları oluşturuldu. Osmanlı'da 42 Tasfiye Komisyonu görev yaptı. Oysa 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanun gereği Cumhuriyet döneminde Tasfiye Komisyonu kurulduğu ise hiç bilinmiyor.[5]

---

1 29 Mayıs 1926 tarih ve 862 no'lu kanunun 1. maddesi; 4 Nisan 1926 tarihli ve 743 no'lu Türk Kanunu Medenisinin 638 ve 639. maddesi; 4.5.1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 1 ve 2. maddesi; 2.6.1930 tarih ve 1515 no'lu kanunun 1. maddesi; 19.3.1931 tarih ve 1771 no'lu kanunun 1. maddesi; Millî Emlâk Genel Müdürlüğü'nün 11.2.1989 tarih ve 3402 no'lu Kadastro Kanunuyla ilgili tebliği.

2 18 Aralık 1918 tarihli kanunname, 10. maddesi; 8 Ocak 1920 tarihli kararname, 1, 4, 5, 6, 10 ve 26. maddesi.

3 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli Ermeni mallarıyla ilgili talimatnamenin 5, 8, 9 ve 22. maddesi; 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanunun 2 ve 3. maddesi; 26 Teşrinievvel 1331/8 Kasım 1915 tarihli tüzüğün 17. maddesi; 20.4.1338 (1922) tarih ve 224 no'lu kanun 1. maddesi; 15.4.1339 (1923) tarih ve 333 no'lu kanunun 1. maddesi; 29.4.1339 (1923) tarih ve 2455 no'lu kararnameyle kabul edilen talimatnamenin 20 ve 22. maddesi; 13.3.1926 tarih ve 781 no'lu kanunun 1. maddesi; 24.5.1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 7. maddesi; 24.5.1928 tarih ve 1349 no'lu kanunun 1 ve 2. maddesi; 24.5.1928 tarih ve 1331 no'lu kanun 7'nci maddesiyle ilgili 2.6.1929 tarih ve 146 no'lu tefsir; ayrıca Maliye Vekili Hasan Fehmi'nin 29.11.1922'deki değerlendirmesi (*TBMM GCZ*, 3-29.11.1338, sf. 1140).

4 Rum mallarıyla ilgili 8 Şubat 1331 (21 Şubat 1916) tarihli talimatnamenin 4. maddesi; 15 Nisan 1341 (1925) tarih ve 622 no'lu kanun 2. maddesi; 13 Mart 1926 tarih ve 781 no'lu kanunun 1. maddesi.

5 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanunun 1, 3-8 maddesi; 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli tüzüğün 1, 3, 5-8, 11-13, 15 ve 19. maddesi; 8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnamenin 17, 20 ve 23. maddesi; 31.10.1338 (1922) tarih ve 1954 no'lu kararnamenin 1. maddesi; 15.4.1339 (1923) tarih ve 333 no'lu kanunun 1, 2 ve 4. maddesi; 29.4.1339 (1923) tarih ve 2455 no'lu kararnameyle kabul edilen talimatnamenin 2, 6-11, 13-15, 17, 21 ve 23. maddesi.

Tasfiye Komisyonu'ndan önce Haziran 1915'ten itibaren Emvâl-i Metrûke Komisyonları oluşturuldu. Osmanlı'da 33 Emvâl-i Metrûke Komisyonu görev yaptı.[1]

Sürgün defterleri: Tasfiye Komisyonunun emvâl-i metrûkeyle ilgili yaptığı tüm işlemi 'esas ve cari' deftere kaydedildi. Bunlar, kapsamı itibariyle sürülen her bir insanın kimliği ve emvâli hakkında bilgiyi içermesi itibariyle esasında sürülen milyonlarca kişinin kaydının yer aldığı defterlerdir. Kiliselerdeki mevcut eşya ve demirbaşların da kaydı yapıldı. Tasfiye Komisyonu 1915 ve 1923 sonrasında görev yaptığına göre, bu dönemdeki işlemler sürgün defterlerinde kayıtlı, ama defterlerin bir sayfası bile gün yüzüne çıkmadı.[2]

Kısaca, bu kanuni döküm göstermektedir ki, ekonominin ve sermayenin Türkleştirilmesi, feodal üretim ilişkilerinin veya emperyalist sermayedar grupların değil, 'öteki' sermayedarın tasfiyesi temelinde bina edildi.

Tüm bunlar ortaya koymaktadır ki, geçmişte veya bugün bildik sanayi, ticari ve banka sermayedar gruplarının sermaye birikiminde mutlaka 1915 ve sonrası yağmasının önemli payı vardır.

1 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli Ahvâl-i Harbiyye ve Zarûret-i Siyâsiyye Dolasısıyla Mahâll-i Âhere Nakilleri icrâ Edilen Ermenilere âid Emvâl ve Emlâk ve Arâzinin Keyfiyet-i İdâresi Hakkında Talimatname'nin 1-3, 5, 7, 8, 16, 23-25, 27-30, 32-34 maddesi.

2 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915 tarihli) Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalâde-i Siyasiye Dolayisiyle Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İaşesiyle Hususat-i Saireleri Hakkında Talimatnamenin 7 ve 14. maddesi; 28 Mayıs 1331 (10 Haziran 1915) tarihli Ahvâl-i Harbiyye ve Zarûret-i Siyâsiyye Dolasısıyla Mahâll-i Âhere Nakilleri İcrâ Edilen Ermenilere âid Emvâl ve Emlâk ve Arâzinin Keyfiyet-i İdâresi Hakkında Talimatname'nin 5-7, 12, 17, 18 ve 21. maddesi; 26 Teşrinievvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli tüzüğün 2, 16 ve 19. maddesi ve tüzüğün zeyli Emvâli Metrûke Tasfiye Komisyonlarının Esas Defteri; 29.4.1339 (1923) ve 2455 no'lu kararnameyle kabul edilen yönetmeliğin 2, 4, 19 ve 23. maddesi.

GENEL SONUÇ

1915'ten 1930'lara ve bugüne: 'Türkiye Türklerindir'in ekonomi politiği

Cumhuriyet demokrasiyle var olmadı. İttihatçıların 1910'larda yaptığı gibi Anadolu'nun çoğulcu kimliği resmen 'tehdit' görüldü.

1920'lerde başlayan halifeliğin kaldırılmasından eğitim birliğine, ticaret ve medeni ve ceza kanununa, tekkelerin kapatılmasına, şapka giymeye, Latin harfini kabul etmeye kadar bir dizi 'modernite faaliyeti'nin önemli bir kısmı Takrir-i Sükûn'un 'huzurunda' yani tüm muhalefetin tasfiye edildiği atmosferde sürdürülmüştür.

Cumhuriyetin 10'uncu yılında "Ne mutlu Türküm diyene!" şiarıyla sembolize edildiği gibi 'ben buyum' diyen Cumhuriyet, 1930'larda kurumsal kimliğini Kemalizm (daha sonra 1935'te Kamâlizm) olarak tanımladı.

Kemalizm, 1910'larda İttihatçıların 'Türkçü ve merkeziyetçi' çizdiği rotanın 1930'larda ulaştığı zirveydi.

İttihatçılarla Kemalistler arasında 'organik' bir devamlılık vardır.

* * *

1915'lerden beri değişmeyen İttihatçı politik ayraç 'ben' Türk ve [Sünni] Müslümana göre 'öteki' Hıristiyanlar ve gayri Türklerdi.

Ülkenin birliğinin güçlendirilmesinde ve korunmasında, nüfusun demografik yapısının 'ırkı birliğe' göre harmanlanmasında, İttihatçılardan miras sürgün ile dışarıdan muhacir celbi, temel iskân politikasıydı.

'Irki birlik' ve 'kandaşlık' amacı kanunlarda ve nutuklarda gizlenmedi, resmen ifade edildi.

1920'lerin ikinci yarısından itibaren memlekette ırki birlik için, 'temsîl ve temdin' yani 'asimile etme ve medenileştirme' ya da 'asimilasyonla medenileştirme' aynı Türk milliyetçiliğinin temel iki unsuruydu.

1915'lerde İttihatçıların 'Türkçü ve merkeziyetçi' rotasını, 1930'larda Kemalistler 'temsîl ve temdin' yani 'Türkiye Türklerindir' olarak netleştirdi...

Bu da o yıllarda ancak Hitler'i kıskandırırdı.

'Asimilasyon' çoklu kimliği 'tek'leştirme, medenileştirme de 'Türkleştirme' olarak programlandı ve bu politikayla hazırlanan 1926'da 885 no'lu ve 1934'te 2510 no'lu İskân Kanunlarıyla 'memlekette ırki birlik' hedeflendi.

Başvekil İsmet'e göre muhacir ve aşiret iskânı, memleketin 'ırki ve harsi ve medeni' birliği için temel politikaydı.[1]

Bu 'ırki birlik' hedefi, 1934'teki İskân Kanunu'nda resmen adı da konarak 'temsîl ve temdin' olarak programlandı.

14 Haziran 1934 tarih ve 2510 no'lu İskân Kanunu gerekçesinde, iskânın dâhili ve harici iki safhasının bulunduğu belirtilerek, "...dâhili iskân safhası temdin ve temsîl (medenileştirme ve asimilasyon), memleketin muhtelif coğrafi, iklimi, iktisadi şartları haiz mıntıkalarında nüfus kesafetlerini (yoğunluğunu) tanzim ve tevzin (düzenleme ve denkleştirme) hususlarını da tazammun eder (içerir)... Yine dâhili iskân safahatı cümlesinden olarak anadili Türkçe olmıyan nüfus terakümlerinin menine (nüfus yoğunluğunun yasaklanmasına) ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine... devlet işi mahiyetini arzeden iskân temsîl ve temdin (asimilasyon ve medenileştirme) faaliyetlerinin tanzimi ve idaresi" olarak ifade edildi.[2]

Resmen dikkat çekildiği gibi Türkiye'de ırki birliğin temel politikası, 'temsîl ve temdin'di...

2510 no'lu İskân Kanunu'nun 11'inci madde gerekçesinde, 1927 nüfus sayımından çıkartılan 'millî nüfus siyasetine' göre amacın 'dil, ekim (kültür) ve kan birliği'ni sağlamak olduğu da resmen yazıldı.[3]

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, iskânın harici ayağını 'ırkdaşları getirmek' olarak açıkladı.[4]

Gerekçenin devamında ve kanunun içeriğinde 'temsîl ve temdin'in ekonomi politiği, beşeri, kültürel ve ekonomik tasfiye olarak somutlaştırıldı.

2510'lu İskân Kanunu'yla Türkiye resmen parçalandı:

1- Türkiye coğrafyası "Türk kültürlü nüfusunun tekasüfü (yoğunlaştırılması) istenilen yerler" ve "Türk kültürüne temsîli (asimilasyonu) istenilen nüfusun nakil

1 30 Mayıs 1926 tarih ve 885 no'lu İskân Kanunu tasarısının gerekçesi, *TBMM ZC*, II/25- 30 Mayıs 1926, 649-653, zaptın sonunda 214 no'lu mazbata sf. 25-32.

2 *TBMM ZC*, IV/23-7 Haziran 1934, sf. 140-166, zaptın sonundaki 189 no'lu mazbata sf. 3-4.

3 *TBMM ZC*, IV/23-7 Haziran 1934, sf. 140-166, zaptın sonundaki 189 no'lu mazbata sf. 1-4 ve 11-12; *Resmî Gazete*, 21 Haziran 1934, sayı: 2733, sf. 4003-4009.

4 Şükrü Kaya, *Sözleri-Yazıları, 1927-1937*, Birinci Kitap, Toplayan: Ekrem Ergüven, Dâhiliye Hukuk Müşaviri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1937, sf. 173-178.

ve iskânına ayrılan yerler" ve de "Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepler ile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerler" (madde 2) olarak,

2- Türkiye nüfusu da "anadili Türkçe" ile "Türk ırkından" olan ve olmayana (madde 11 ve 13) göre ayrıma tabi tutuldu.

'Temsîl ve temdin' yani Türk'ün ve Türkçenin yoğunlaştırılması için 'öteki'ni tasfiyeyi amaçlayan İskân Kanunu'ndaki bu parçalanma, hukukuyla ve sosyal politikasıyla 'birleştirildi'.

Beşeri tasfiyeyle, nüfusun demografik yapısının değiştirilmesi ve kültürel tasfiyeyle, Türkçenin tek hâkim dil olması ve ekonomik tasfiyeyle, mülkiyetin Türkleştirilmesi olarak programlaştırıldı.

Bu, 'Türkiye Türklerindir' zihniyeti Cumhuriyet hükümetlerinin değişmez ana programı olarak kabul gördü ve uygulandı.

Resmî vatandaş kimliğinde herkesin milliyeti Türk ve dini Sünni Müslümandır... Bugünkü Cemevi özelinde Alevilikle ilgili tartışmanın temelinde de bu zihniyet vardır...

* * *

Türkçülüğün zirve yaptığı 1930'larda 'temsîl ve temdin'in esas olarak ilk uygulandığı coğrafya Dersim'dir...

Dersim'de imha programı Genelkurmay'ın talebi üzerine Reisicumhur Atatürk ve Başbakan Celâl Bayar ve bakanlar tarafından 6 Ağustos 1938'de onaylandı[1] ve hemen icrasına başlandı.

Dersim'deki operasyona bizzat Reisicumhur Atatürk'ün Muhafız Alayı da katılmıştır.[2]

1938 yılının Ağustos ve Eylül aylarında bu plan 'Hayat Harekât' adıyla icra edildi.[3]

Dersimlinin yaşadığı kırım, Ankara dilinde 'hayat'tı...

T.C. vatandaşından oluşan Dersim nüfusunun üçte birinin yarısı öldürüldü, yarısı sürüldü[4]...

Askerî operasyonlarla Dersimli Kürt-Alevilere yapılan kırımdı...

Anlaşıldı ki 'temsîl ve temdin'in faşizmden hiçbir farkı yoktu!..

---

1 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu: 112, dosya gömleği: 755, sıra: 16.

2 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu:111, dosya gömleği: 745, sıra: 18 ve 19.

3 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu:111, dosya gömleği: 749, sıra: 1 ve 4 ve 6 ve 8 ve 9 ve kutu:111, dosya gömleği: 750, sıra: 27 ve 28 ve 29 ve 38 ve 41 ve42.

4 BCA, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü, kutu: 111, dosya gömleği: 751, sıra: 30; BCA, Bakanlar Kurulu Kararları-1928 sonrası, kutu: 87, dosya gömleği: 51, sıra: 6; Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arşivi-4, *Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950)*, Derleyen: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2011, sf. 519; Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972, sf. 463; Hasan Saltık Arşivi, aktaran, Mehmet Bayrak, *Dersim-Koçgiri*, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2010, sf. 172.

Dersim'deki devlet operasyonu *Cumhuriyet*'in başyazarı Yunus Nadi tarafından "Maksad tenkil değil temdindir" başlıkla kaleme alındı.[1]

Spotu ise şöyleydi:

> "Hükümet er geç bu cahil dağlılara hayatı namuskârane çalışarak kazanmanın şerefli ve zevkli bir yaşayış olduğunu ispat etmiş bulunacaktır."

Demek ki madalyonun bir yüzü devlet eliyle kırım, diğeri devlet eliyle medenileştirmeydi!..

Yunus Nadi, bir ay sonrasında makalesini 'Tarihe gömülen Dersim'e dair' başlığıyla yazdı.[2]

Dersim'deki kırıma kalemşorlar o kadar methiyeler sıraladı ki, hatta '*Tunceli Medeniyete Açılıyor*' başlığıyla kitaplaştırıldı bile.[3]

Resmen 'medenileştirilen' Dersim'in dağı taşı Dersimlilerden 'temizlendi'...

4 yıl önce Trakya Yahudilerden 'temizlenmişti'[4]...

17 yıl önce Karadeniz Pontoslulardan 'temizlenmişti'[5]...

23 yıl önce de Anadolu Ermenilerden 'temizlenmişti'...

Türk milliyetçiliği, 20-25 yılda Ermeni soykırımıyla[6] başlayan bu pratiğinin sonucudur ki, rengini aldığı ırkçılık damarından faşizmi kolayca içselleştirmiştir...

Millî ve dinsel temalarla demokrasi soslu faşizm, resmî ideoloji olarak uygulana geldi...

---

1 *Cumhuriyet*, 18.6.1937, sf. 1 ve 6.

2 *Cumhuriyet* 18.7.1937, sf. 1 ve 6.

3 Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939.

4 *Cumhuriyet*, 6-9 Temmuz 1933 ve 11-12 Temmuz 1933 ve 15-17 Temmuz 1933; Levi-Yahudiler, sf. 100-130; Rıfat N. Bali, age, sf. 243-265; Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları*, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001, sf. 71-99.

5 *TBMM GCZ*, 2-29.10.1337, sf. 403-409; *TBMM GCZ*, 2-22.11.1337, sf. 434-442; *TBMM ZC*, I/16-12.1.1338, sf. 31-33; *TBMM GCZ*, 2-16.1.1338 ve 17.1.1338 ve 19.1.1338, sf. 622-642; *TBMM GCZ*, 3-10.6.1338, sf. 369-400; *TBMM GCZ*, 3-19.8.1338 ve 21.8.1338 ve 26.8.1338, sf. 651-740; Pontus Meselesi, sf. 125-140, 190-260, 387-397, 400-408.

6 24 Nisan 1915 tarihli telgraf (BOA, DH.ŞFR, 52/96, 97 ve 98.); 27 Mayıs 1915 tarihli Tehcir Kanunu; 30 Mayıs 1915 tarihli İttihatçı hükümet kararı (BOA, MV, 198/24.); 10 Haziran 1915 tarihli iki talimatname; 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu; Dâhiliye Nazırı Talât'ın Diyarbekir vilayetine gönderdiği şifre (BOA, 54/406.); 8 Ocak 1920 tarihli Kararname; 15 Nisan 1923 tarih ve 333 no'lu kanun; Taner Akçam, *'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'*, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2008; Sarkis Çerkezyan, *Dünya Hepimize Yeter*, Hazırlayan: Yasemin Gedik, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003; Vahakn N. Dadrian, *Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid*, Türkçesi, Yavuz Alogan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1995; Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller, Toplu Makaleler*, Kitap-1, çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2004; Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, *Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı, Toplu Makaleler-2*, çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005; Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımı Tarihi, Balkanlar'dan Anadolu ve Kafkasya'da Etnik Çatışma*, çeviren: Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008; Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, *'Tehcir ve Taktil', Divan-ı Harb-i Örfi, İttihad ve Terakki'nin Yargılanması, 1919-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008. Ayrıca, Ermeni soykırımını çalışmamın 1. cildinde inceledim. N.O.

Bu, 1920'li yılların ikinci yarısından itibaren devletin şiddeti yapısallaştırdığı ve muhalefetin tasfiye edildiği bir atmosferde uygulanan 'modernite hareketlerinin' karakterini de netleştirmiş olmaktadır...

* * *

'Temsîl ve temdin=Türkiye Türklerindir'in ekonomi politiği, 1920'lerden beri yürürlükte olan sermayenin ve ekonominin Türkleştirilmesi, İttihatçı program temelinde uygulandı...

Program bütünlüğünün sonucundadır ki, 1910'lar sonrasında 20 yılda ekonominin yapısı yüzde 100 oranında değiştirildi; Ermeni ve Rum sermayedarının tamamına yakını tasfiye edildi ve sermaye, Türk'ün egemenliğinde yoğunlaştırıldı...

1915'te Osmanlı sanayi sermayesinde Müslüman Türklerin yüzde 15 olan payı, Hıristiyan Ortodoks Rumlarda yüzde 50, Ermenilerde yüzde 20, Yahudilerde yüzde 5 ve yabancılarda yüzde 10'du. Sanayideki emeğin dağılımındaysa Müslüman Türkler yüzde 15, Hıristiyan Ortodoks Rumlar yüzde 60, Ermeniler yüzde 15 ve Yahudiler yüzde 10 paya sahipti.[1]

1915'lerden 1930'lara izlenen ekonomi politiğin sonucudur ki, önce Rumların sürüldüğü ve ardından İstanbul dışındaki tüm Rumların mübadeleyle Yunanistan'a gitmek zorunda kaldığı ve Ermenilerin soykırımla Anadolu'dan silindiği dikkate alınırsa, 1930'larda sanayi sermayesi ve emeğinde Türk-Müslüman payının yüzde 80-90'lara çıktığını öngörmek hiç de abartma olmayacaktır.

Oysa daha 20 yıl öncesinde 1915'lerde Müslüman-Türk'ün sanayi sermayesinde ve emeğinde payı yüzde 15'ti.

Bu anlamda Türk sermaye birikimi, kapitalizm öncesi egemeni feodal ekonomik gücün yani toprak ağalarının tasfiyesiyle değil, esas olarak Müslüman-Türk sermayedar ve toprak ağaların ittifakı temelinde Hıristiyanların ekonomik gücünün tasfiyesiyle sağlanmıştır.

1930'lardan itibaren böylesi tasfiyenin önemli bir aracı da, devlet kapitalizmini esas alan ya da diğer bir deyişle devlet eliyle özel kapitalizmi teşvik etmek olarak tanımlanacak devletçi kapitalist ekonomi politikaydı.

1930'lar dünyasında ekonominin dinamik sektörü sanayide böylesi bir tasfiye ve transfer süreci hayli maliyetli olduğu için, Türk sanayileş(eme)me sorununun temelinde de esas olarak İttihatçı tasfiye politikası vardır.

1930'ların Türk-Müslüman ticaret sermayedarı, bugünün finans kapital oligarşisidir...

* * *

1 Gabriel Bie Raundal, Deportment of Commerce, Government Printing Office, Washington D. C. 1926, sf. 161, aktaran, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul-1980, sf. 6-7; Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin Elli Yılı*, Ankara-1973, sf. 143, aktaran, Rıfat N. Bali, age, sf. 197.

Mülkiyetin transfer ya da tasfiye sürecini ve kimin ne kadar malının ve mülkünün gasp edildiğini veya kimin ne kadar mala ve mülke el koyduğunu veyahut satın aldığını araştırmak ve öğrenmek için Tapu ve Kadastro, Vakıflar Genel Müdürlüğü, vilayetlerdeki İl Özel İdaresi ve Hazine arşivi açılmalıdır.

Para hareketinin adresi de Ziraat Bankası ve Mal Sandıkları açısından Maliye Bakanlığı arşividir.

Elbette Genelkurmay Başkanlığı Arşivi de önemli bir başka adrestir.

* * *

1915'lerden 1930'lara gelindiğinde, sürgün edilenin geride kalan metrûk emvâlinin yağmalanması, dağıtılması ve satılması sonrasındaki gündem, mülkiyetin yeni sahiplerine tapu kaydının yapılmasıdır...

Tapu kaydını yenileme faaliyetinin yoğunlaştığı bu dönemde, geçmiş Osmanlı dönemi evrakında yapılan tasnifle gereksiz olanlar yakıldı; hatta bir kısım da Bulgaristan'a satıldı...

Metrûk emvâlin Türkleştirilmesini sağlayan 26 Eylül 1915 ve 15 Nisan 1923 tarihli tasfiye kanunları, 8 Kasım 1988'e kadar yürürlükte kaldı.[1]

Emvâl-i metrûkeyle ilgili kanunlar 73 yıl sonra yürürlükten kaldırılsa da, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün genelgesi ya da Maliye Bakanlığı Millî Emlâk Genel Müdürlüğü'nün tebliğiyle[2] 'öteki'nin mülkünü tasfiye etmeye ve tapulandırmaya yönelik politikalar sürdürüldü...

Mülkiyetin Türkleştirilmesini sağlayan kanunların, 1961 Anayasası'na da aykırı olmadığına bizzat Anayasa Mahkemesi tarafından karar verildi. Böylece 1876 yılı Anayasası'na göre çıkarılan Tasfiye Kanunu, 1921, 1924, 1961 ve 1982 anayasaları döneminde de icra edildi.

1970'lere gelindiğinde tasfiye gündeminde Hıristiyan ve Musevilere ait cemaat vakıf mülkleri vardır...

1974 yılında T.C. vatandaşının yönetiminde olduğu Ermeni ve Rum ve diğer cemaat vakıflarının yıllardır kullandığı 1410 mülk yargı kararıyla tasfiye edildi. Uzun mücadelenin sonunda 2012'lerde bazı vakıf emvâlinin iade edilmesine rağmen mağduriyet giderilmiş değildir.[3]

* * *

Mustafa Kemal'in onayıyla resmî Türkiye Komünist Partisi'nin kurulduğu[4] ve Bolşevik Rusya'dan cephane ile kredi alındığı[5] bir ortamda, Ankara'nın merkezi pla-

1 27 Ekim 1988 tarih ve 3488 no'lu kanun, *Resmî Gazete*, 8 Kasım 1988, no: 19983.

2 Maliye ve Gümrük Bakanlığı Millî Emlâk Genel Müdürlüğü'nün 11.2.1989 tarihli tebliği, sayı: Mile 2. Şb. 3245-2716/4659, aktaran, http://milliemlâk.gov.tr/_mevzuat/_genel_tebligler/GenelTeblig_151.htm

3 AGOS, 19 Mart 2010, sf. 5; http://www.hrantdink.org/?Detail=551

4 Feridun Kandemir, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul-1965; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul-2000, sf. 551-559.

5 Alptekin Müderrisoğlu-1990, sf. 542-550; Kâzım Özalp-1, sf. 219.

nıyla[1] 28 Ocak 1921'de Türkiye Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katliyle başlayan resmî ideolojinin 'komünistleri imha' çizgisi, Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle[2] ve ABD'nin Yeşil Kuşak Teorisi'yle 1950'ler ve sonrasında bir yandan Komünizmle Mücadele Derneği[3] ile diğer yandan sokağa salınan faşistlerle, faşizmi yapısallaştıran Türk milliyetçiliğin önemli bir karakteri haline gelmiştir...

* * *

Ve 2012'de bir dava...

1881'de Erzurum'da Ermeni çocukların eğitim gördüğü Sanasaryan Mektebi'ne İstanbul'da gelir getiren Sanasaryan Hanı'na[4] 1915'lerde İttihatçı hükümet el koydu. 1920'den 1928'e kadar Ermeni Patrikhanesi yönetiminde olan Sanasaryan Hanı'na İstanbul İl Özel İdaresi, 1915'lerdeki el koymanın devamı olarak mülkiyetin ve idaresinin kendisinde olduğunu iddia etti. Mahkeme süreci yaşandı ve sonunda 1950'li yıllarda İstanbul İl Özel İdaresi'nin, Sanasaryan Hanı'nın adına tescil edilmesi talebi, İstanbul Tapu Sicil Müdürlüğü ve İstanbul Grup Tapu Sicil Müdürlüğü tarafından reddedildi, gerekçesi de, 'Halen malik Sanasaryan Vakfı'dır' oldu.

İl Özel İdaresi'nin talebi, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirildi ve 1952 yılında tapu İl Özel İdaresi adına tescil edildi.

Uzun yıllar İstanbul Emniyet Müdürlüğü binası olan Sirkeci'deki Sanasaryan Hanı 2013 yılının ilk çeyreği itibariyle İstanbul Adliyesi'nin ek binasıdır.

Ermeni Patrikhanesi 2011 yılı sonunda, Sanasaryan Hanı iade edilmesi talebiyle dava açtı.[5]

Dava dilekçesi ve eklerinde belirtildiği gibi, 26 Mayıs 1929 itibariyle hanın tapuda kayıtlı sahibi Sanasaryan Vakfı'dır. Yine mevcut kayıtlara göre Sanasaryan Vakfı'nın mütevellisi de, Ermeni Patrikhanesi'dir.

Bu, Osmanlı döneminde kaydı bulunan ve gerek 1915'lerde gerekse daha sonra mülkiyet transferi gerçekleştirilen ve sonradan tapusu da değiştirilen diğer mülkler için de örnek alınacak yeni bir durumdur...

Önemli olan mülkiyet kaydının bulunup ortaya çıkartılmasıdır.

---

1 *TBMM, Gizli Celse Zabıtları*, cilt: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, sf. 325-343.

2 Editör: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, 1919-1980*, cilt: 1, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul-2002, sf. 528-550.

3 Avni Özgürel, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu sorularına verdiği yanıt, TBMMM Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 15.10.2012, sf. 1-12, aktaran, http://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/docs/tutanak_son/28_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/15.10.2012/Avni%20%C3%96zg%C3%BCrel-15.10.2012.pdf; Ahmet Şık, OOOkitap, 'Dokunan Yanar', Postacı Yayınevi, İstanbul-2011, sf. 29-30.

4 Avukat Hovhannes Şahnazar, *Sanasaryan Vasiyeti Davası Hukuki Araştırma*, Gütenberg Matbaası-G. N. Makascıyan, 1939, Ermenice'den çeviren: Şake Büyüksimkesyan.

5 Avukat Ali Elbeyoğlu ve Avukat Süleyman İş, dava konusunda bilgilendirdi, teşekkür ederim. N.O.

Bu, hiç de kolay değildir; çünkü 1926'da mülkün ancak yüzde 20-30'unun kaydı vardır[1]...

Sanasaryan Hanı'nın davası halen devam ediyor...

Mülkiyetin tapu kaydına göre süren davanın mahkeme kararı beklenmeden, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü fiili bir kararıyla 18 Temmuz 2013'te yaptığı ihaleyle hanı kiraya verdi.[2]

Bu halde Sanasaryan Hanı'nın tapu kaydına göre, mahkemenin lehte veya aleyhte vereceği karar, önümüzdeki süreç açısından çok daha önemli olacaktır.

* * *

İttihatçı mevzuata göre, 'öteki'nin malının yağmasıyla başlayan mülkiyet transferi aslında asırlık sorundur...

Mülkiyet transferinde kiliseyi 'özelleştirip' tapusunu alan Müslümanlar bile oldu; 2012 Türkiyesi'nde bunu da gördük.[3]

Bilindiği kadarıyla 1915'lerden bugüne mülkiyet sorunuyla ilgili son yıllarda vicdanın sesini dinleyen sadece iki örnek yaşandı.

Siirt-Eruhlu Behzat Bilek (Berzan Boti) ve Gevaş-Keretaş köyünden Sıdık Sümer, tapuyu 'tersten' delme girişiminde bulundu.

Siirt-Eruhlu Behzat Bilek (Berzan Boti), İsveç Parlamentosu'nda düzenlediği basın toplantısında, 1915 kırımında ailesine kalan mülkün tapusunu Asuri-Süryani Soykırımı Araştırma Merkezi kuruluşunun başkanı Sabri Atman'a teslim etti. Tarihsel utanca son vermenin barış içinde yaşamanın tek koşulu olduğunu belirten Boti, mülkün kırım sırasında Süryanilerden alınmış olduğunu öğrendiğini, iki yıl önce merkezle ilişkiye geçtiğini söyledi. Eruh-Çimencik köyünde üzerine tapulu bulunan tarlayı merkeze devrettiğini açıklayan Boti, 1915'te bir kısım Süryanilerin öldürüldüğünü, bir kısmının da zorla Müslümanlaştırıldığını ve mallarına da el konulduğunu ifade etti.[4]

Bir diğer vicdanlı ses de tarlanın sahibini arıyor. Gevaş'a bağlı Keretaş köyünde yaşayan Sıdık Sümer, babasından miras kalan topraklarını iade etmek istediğini söyledi. Sümer, "Babam, 'Bu toprakların asıl sahibi biz değiliz, Ermeniler' derdi. Gerçeği öğrendiğimde çok utandım. 13 dönüm arazimi gerçek sahiplerine iade etmek istiyorum" diye konuştu.[5]

Bu iki örnek dâhi, yaşanılanın yalın ve tereddütsüz ikrarıdır.

Hiç kuşkusuz gasp edilen, alın terin ürünü malın ve mülkün tazmini bir haktır!..

---

1 *TBMM ZC*, II/26-1.6.1926, sf. 13, zaptın sonunda 208 no'lu mazbata sf. 50-52.

2 *http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=sanasaryanda-ihale-tezghi&haberid=5316 ve http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=itirazlara-ragmen-sanasaryan-kiraya-verildi&haberid=5393.*

3 Sümeyra Tansel, Taraf, 22.9.2012, aktaran, http://www.taraf.com.tr/haber/ne-olacak-fatih-inkilisesinin-bu-hali.htm ve http://akunq.net/tr/?p=18558

4 *AGOS*, 22 Mayıs 2009, sf. 1 ve 5.

5 *AGOS*, 17 Aralık 2010, sf. 9.

Ama öncelikle, bir asır önce İttihatçıların küstürdüğü komşularımızla barışmalıyız!..

* * *

İttihatçıların temellendirdiği Türk milliyetçiliğinin 'temsîl ve temdin=Türkiye Türklerindir' rotası, 'Türk-[Sünni] İslam' pusulasıyla izlenegeldi...

1937-1938 Dersim kırımı sonrasının ekonomik ve siyasal hayatı:

12 Kasım 1942: Varlık Vergisi'yle Hıristiyanların ve Musevilerin ekonomik varlığı imha edildi.[1]

1940'lar ve 1951: Nâzım Hikmet ve Hikmet Kıvılcımlı'nın da cezalandırıldığı 1938-Harp Okulu ve Donanma Komutanlığı Davası[2]... Hasan Basri Alp işkencede öldürüldü[3]... Sabahattin Ali katledildi[4]... 1951 TKP ve aydınları imha operasyonu[5]...

18 Şubat 1952: Türkiye, emperyalist kampın soğuk savaşında NATO'ya girdi[6]...

6-7 Eylül 1955: Kontrgerilla operasyonuyla Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin işyeri ve eviyle, kilise ve okulları yağmalandı[7]...

16 Eylül 1964: Rumlar İstanbul'dan harice sürüldü[8]...

1959-1968: 12 bin köyün adı değiştirildi[9]...

16 Eylül-19 Kasım 1967: Diyarbakır, Silvan, Siverek, Batman, Tunçeli, Ağrı ve Ankara'da "Doğulu [Kürt] mutlaka insanlığını, vatandaşlığını kabul ettirecektir" sloganıyla 'Doğu Mitingleri' yapıldı[10]...

---

1 Faik Ökte, Eski İstanbul Defterdarı, *Varlık Vergisi Faciası*, 1. baskı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul-1951; Ayhan Aktar, age, sf. 135-212.

2 Asım Bezirci, *Nâzım Hikmet*, Evrensel Basım Yayın, 4. baskı, İstanbul-1996, sf. 32-42; Emin Karaca, *Sosyalizm Yolunda İnadın ve Direncin Adı Kıvılcımlı*, Gelenek Yayınları, İstanbul-2001, sf. 29-39.

3 Vedat Türkali, *Güven*, Birinci cilt, 2. Baskı, Gendaş Kültür, İstanbul-1999.

4 Asım Bezirci, *Sabahattin Ali*, Evrensel Basım Yayın, 5. basım, İstanbul-1997, sf. 60-75.

5 *1951 TKP Tevkifatı*, BDS Yayınları, İstanbul-2000; Sevim Belli, *Boşuna mı Çiğnedik? Anılar*, Belge Yayınları, İstanbul-1994; Hikmet Akgül, *Şoför İdris, Anılar*, Yar Yayınları, İstanbul-2004; Faik Şekeroğlu'nun anıları için Deniz Spatar, *Şeker Ağabey'le sonunda tanıştım* ve M. Halim Spatar, *Sansaryan Han'dan geçenler*, Cumhuriyet Dergi, 31 Ağustos 2003, sf. 10-12.

6 Editör: Baskın Oran, age, sf. 550.

7 *Yüksek Adalet Divanı Kararları, II. Bölüm, Yassıada 1960-1961*, Esas No: 1960/3, 6/7 Eylül Olayları Dâvası Kararı Gerekçesi, sf. 1-43; Dilek Güven, *6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2005, sf. 34-50; 6-7 Eylül olayları sırasında Sıkıyönetim Adli Müşaviri Fahri Çoker'in Arşivi, *6-7 Eylül Olayları*,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2005; Fatih Güllapoğlu, *Tanksız Topsuz Harekat*, Tekin Yayınevi, 1. Basım, İstanbul-1991, sf. 102-105; Emekli Albay İsmail Tansu, *'Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu'*, Minpa Matbaacılık ve Tic. Ltd. Şti, Ankara, sf. 180; Hikmet Bil, age, sf. 83-116 ve 127-137.

8 Samim Akgönül, age, sf. 87-88, 337; Editör: Baskın Oran, age, sf. 732-733; Hülya Demir-Rıdvan Akar, age, sf. 39-40, 52-60 ve 164.

9 İçişleri Bakanlığı, *Köylerimiz*, Ankara-1968, Önsöz.

10 İsmail Beşikçi, *Doğu Mitingleri Analizi, 1967*, Yurt Kitap-Yayın, 1. Baskı, Ankara-1992.

15-16 Haziran 1970: İstanbul-İzmit hattında genel grevle sanayinin çarkı durduruldu[1]...

1960 ve 1970'ler: Bağımsızlık ve sosyal kurtuluş mücadelesine karşı NATO'nun planladığı Amerikan Yeşil Kuşak Projesi'yle kontrgerilla operasyonları yoğunlaştırıldı ve faşistler sokağa salındı... THKP-C'li Mahir Çayan ile dokuz yoldaşı Kızıldere'de katledildi[2]... THKO'lu Deniz Gezmiş ile iki yoldaşı Ankara'da idam edildi[3]... TKP/ML-TİKKO'lu İbrahim Kaypakkaya Diyarbakır'da işkencede öldürüldü[4]...

1970'li yıllardan itibaren 1936 Beyannamesi'nde bulunmadığı gerekçesiyle Hıristiyan ve Musevi vakıfların gayrimenkullerine el kondu[5]...

1 Mayıs 1977: Kontrgerilla timi İstanbul-Taksim'de yüz binlere silahla saldırdı...

24 Aralık 1978: Maraş'ta Alevi ve devrimci kıyımı[6]...

24 Ocak 1980: Krizin faturasını halka ve emekçiye kesmenin IMF kararları yürürlüğe kondu[7]...

---

1 Doç. Dr. Alpaslan Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, Odak Yayınları, 2. baskı, Ankara-1974, sf. 469-485; Yıldırım Koç, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi, Gerçek Yayınevi, 1. baskı, İstanbul-1998, sf. 80-86, 119-122; Nevzat Onaran, *15-16 Haziran ve Nisan Eylemleri, Özgürlük Dünyası*, Haziran 1989, sayı: 8, sf. 52-65; *15-16 Haziran Olayları* maddesi, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, cilt: 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayınıdır, İstanbul-1998, sf. 451-455.

2 Turhan Feyizoğlu, *Mahir, On'ların Öyküsü*, Ozan Yayıncılık, İstanbul-2002. Ayrıca Mahir Çayan'ın tezleri için bakınız: Mahir Çayan, *Bütün Yazılar*, Boran Yayınevi, İstanbul-2004.

3 Halit Çelenk, *İdam Gecesi Anıları*, 14. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul-2002; Nihat Behram, *Darağacında Üç Fidan*, Gendaş, 5. basım, İstanbul-1998; *THKO Davası*, Akyüz Yayınları, İstanbul-1991. Ayrıca Mamak Askerî Cezaevindeki tutsak THKO'luların kaleme aldığı ve Hüseyin İnan'ın düzenlediği 'Türkiye Devriminin Yolu' için bakınız: A. Tuncer Sümer, *Devrim Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun Kuruluşu ve Kısa Mücadele Öyküsü*, Evrim Yayınevi, İstanbul-2012, sf. 536-597. Nurhak'ta iki yoldaşıyla birlikte öldürülen THKO'lu Sinan Cemgil için bakınız: Turhan Feyizoğlu, *Nurhak Dağları'ndan Sonsuzluğa Sinan*, Ozan Yayıncılık, İstanbul-2000.

4 Nihat Behram, *Ser Verip Sır Vermeyen Bir Yiğit*, 12. basım, Everest Yayınları, İstanbul-2008. Ayrıca İbrahim Kaypakkaya'nın tezleri için bakınız: İbrahim Kaypakkaya, *Seçme Yazılar*, Umut Yayımcılık, İstanbul-2004.

5 *AGOS*, 9 Nisan 1999 ve 30 Nisan 1999 ve 28 Mayıs 1999 ve 25 Haziran 1999 ve 30 Temmuz 1999 ve 6 Ağustos 1999 ve 24 Eylül 1999 ve 25 Aralık 2009 ve 12 Mart 2010 ve 19 Mart 2010; Av. Yuda Reyna, Av. Ester Morena Zonana, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, 1. baskı, İstanbul-2003.

6 H. Nedim Şahhüseyinoğlu, *Yakın Tarihimizde Kitlesel Katliamlar*, İtalik Kitapları, Ankara-1999; Aziz Tunç, *Maraş Kıyımı*, Belge Yayınları, İstanbul-2011.

7 Yalçın Doğan, *IMF Kıskacında Türkiye, 1946-1980*, 3. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul-1987, sf. 143-176; Bilal Çetin, *Soygun, 'Hayali İhracatın Boyutları'*, Bilgi Yayınevi, 3. basım, Ankara-1989, sf. 58-65; Nevzat Onaran, *Zincirin İki Halkası 24 Ocak Ve 12 Eylül, Özgürlük Dünyası*, Eylül 1988, sayı: 1, sf. 14-24; *24 Ocak Kararları ve Sendikalar* maddesi, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, cilt: 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayınıdır, İstanbul-1998, sf. 510-511.

12 Eylül 1980: 12 Eylül askerî faşizmle, sosyal kurtuluş mücadelesi bastırıldı, bütün demokratik ve sendikal teşkilatlar kapatıldı ve on binlerce devrimci tutsak edildi[1]…

2 Temmuz 1993: Sivas'ta Aleviler, devrimciler ve aydınlar yakıldı[2]…

1990'larda Kürt tehciri: Binlerce köyden milyonlarca Kürt sürüldü[3]…

1999-2001: IMF direktifiyle 20 bankanın on milyarlarca dolarlık vurgunu halka fatura edildi[4]…

28 Aralık 2011: Roboskili gençler F-16'larla bombalandı[5]…

Ve 30 yıllık 'düşük yoğunluklu' savaş…

Anadolu halklarının ve emekçilerinin asırlık talebi: Özgürlük ve adalet…

1 Askerî darbeyle polis merkezinde ve askerî karargâhlarda gözaltı süresi resmî olarak üç aya çıkarıldı. Böylece askerî cezaevinde yaşanılanlar hariç olmak üzere, gözaltında resmen işkence süresi 90 gün olarak belirlendi. Bu satırların yazarı da, o dönemi bizzat yaşayan yüz binlerce tanıktan ve sanıktan biridir.

2 Hüseyin Karababa, *Sivas Davası*, İlkim Bas. Yay. Dağıtım, Ankara-2008; Pir Sultan Abdal Kültür Derneği, *Pir Sultan Abdal Kültür Sanat Dergisi*, Haziran 2006, sayı: 62.

3 Dilek Kurban, Deniz Yükseker, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünalan, A. Tamer Aker, *"Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, TESEV Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2008, sf. 36; Yılmaz Ensaroğlu, Dilek Kurban, *Kürtler Ne Kadar Haklı? Türkiye'nin Batısı Kürt Sorunu'na Bakıyor*, TESEV Yayınları, İstanbul-2011, sf. 19.

4 T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı'nın IMF'ye gönderdiği 9 Aralık 1999 tarih ve B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/500-90584 sayılı, 10 Mart 2000 tarih ve B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/00/ sayılı, 22 Haziran 2000 tarih ve B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/500 sayılı, 30 Ocak 2001 tarih ve B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/500 sayılı, 3 Mayıs 2001 tarih ve B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/500 sayılı yazıları; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDKK), *Yıllık Rapor*, 2000; BDKK, *Gelişme Raporu-I*, 2001; BDDK, *Gelişme Raporu-VI*, 2003; BDDK, *Gelişme Raporu-VII*, 2003; Nevzat Onaran, *Ankara'nın Bankaları 'Yapılandırma' Operasyonu*, SAV, Almanak2000+1, sf. 245-264.

5 BDP Mersin Milletvekili Ertuğrul Kürkçü'nün TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Raporundaki Muhalefet Şerhi, http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2013/raporlar/ertugrul_kurkcu_muhalefet_serhi.pdf

BELGELER

Belge 1- Kurtarılan Bölgedeki Mallar Hükümetin

20 Nisan 1338 (1922) tarihli ve 224 no'lu

Memaliki Müstahlasadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emvâli Menkûle ve Gayrimenkullerinin İdaresi Hakkında Kanun

Madde 1- Düşman istilasından kurtulan mahallerde eshabının (sahiplerinin) firar ve gaybubetine mebni (kaçmasından ve kaybolmasından dolayı) sahipsiz kalmış olan emvâli menkûle hükümetçe usulü dairesinde bilmüzayede füruht (açık artırmayla satma) ve emvâli gayrimenkûle ile mezruat (ekilmiş arazi) keza hükümetçe idare edilerek, esman ve bedeli icar ve hasılatı sairesi mesarifi vakıa badettenzil (indirimden sonra) emanet hesabına kaydedilmek üzere mal sandıklarına tevdi olunur (verilir).

Ancak bunlardan avdet edenlerin (geri gelenlerin) emvâli gayrimenkulleriyle emaneten mal sandığına teslim edilmiş olan mebaliğ kendilerine iade olunur.

Madde 2- İşbu kanunun tarihi mer'iyetinden (yürürlüğe girme tarihinden) mukaddem (önce) tanzim kılınan (düzenlenen) vekâletnamelere istinaden usul ve taammülü dairesinde vâkı olan ukud (akitler, şartlar) muteber olup kanunun tarihi mer'iyetiden itibaren ukudu mezkûreden mütevellit hukuk ile bu ukuda istinat eden veazifi vekalet hükümete intikal etmiştir.

Madde 3- Sahipsiz emval ve metrukat (miraslar) ve mezruata (ekinler) fuzuli müdahale edenler işbu kanunun tarihi neşrinden bir hafta sonraya kadar hükümete teslim etmeğe mecburdur. İmtina edenler idareten men haklarından takibatı kanuniye ifa olunur.

Madde 4- Emvâl-i metrûkeden mektum olanlarını (gizli tutulanları) ihbar edelere meydana çıkan malın bedelinin yüzde 10'u ihbariye olarak verilir.

Madde 5- İş bu kanun ahkâmı ahvali harbiye veya siyasiye ilcasiyle (savaş veya siyasi zorlama) sair mahallerde firar veya gaybubet ettikleri hükmen sabit olan eşhasın emvâli menkûle ve gayrimenkûle ve mezruatları hakkında caridir.

Madde 6- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 7- İşbu kanunun icrayi ahkamına Maliye ve Dâhiliye ve Adliye vekilleri memurdur.

KAYNAK: *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 3, 8 Mart 1338-28 Şubat 1339, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 34-35; *TBMM ZC*, devre: 1, içtimai sene: 3, cilt: 19, 20 Nisan 1338, sf. 303-321.

Belge 2- Tasfiye Kanunu Yürürlükten Kaldırıldı

16 Rebi ul Ahır 1338 ve 8 Kânun-u Sani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli*

Âher Mahallere Nakledilmiş Olan Eşhasın 17 Zilkaade 1333 [26 Eylül 1915] Tarihli Kararname Mucibince Tasfiyeye Tabi Tutulan Emvâli Hakkında Kararname

Madde 1- Âher mahallere nakledilen eşhasın (sürülen kişinin) emvâl ve düyun ve matlûbat-ı metrukesi (terk ettiği malı ve borcu ve alacağı) hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli kanun-u muvakkat bunun suret-i icraiyesi hakkındaki 30 Zilhicce 1333 ve 26 Teşrin-i Evvel 1331 (8 Kasım 1915) tarihli nizamname ahkâmına tevfikan (uygun olarak) Maliye ve Evkaf hazineleri namlarına kayıtları icra kılınıp da elyevm hazineteyn (Maliye ve Vakıflar hazinesi) uhdesinde (sorumluluğunda) bulunan emval-i gayrimenkûle malik veya mutasarrıf-ı evvelleri (önceki kullanıcıları) ber-hayat (hayatta) bulundukları halde hazineteyn tarafından malları kendilerine idareten hemen teslim ve ba'dehu (daha sonra) onların namlarına kayıtları tashih olunur (düzeltilir), mezkûr hazineler namlarına henüz kayıtları icra edilmemiş bulunanlar malik ve mutasarrıf-ı evvelleri ber-hayat (hayatta) oldukları halde onların uhdesinde ibka (sorumluğunda kalanlar) ve hazineteyn tarafından malları kendilerine teslim olunur. Sahib-i evvellerinden vefat etmiş olanların emvâl-i gayrimenkûlelerinin hazineteyn namlarına kayıtları icra edilmiş olsun olmasın verese veya eshab-ı intikallerine (intikal eden sahiplerine) hazineteyn tarafından hemen teslim ve bâ'dehu onların namlarına muamele-i intikalleri icra olunur (intikalleri yapılır)."

Madde 2- Birinci maddede beyan olunan emvâl-i gayrimenkûleden menafi-i umumiye (genel menfaat) için usul ve kavaidine tevfikan istimlak edilmiş (uygun olarak kamulaştırılmış) olanlar hakkındaki muamelat-ı istimlakiye muteber ve işbu muamelatın netayici (işlemlerin sonuçları) mezkûr usul ve kavaide tabidir.

Madde 3- Birinci maddede beyan olunan emvâl-i gayrimenkûleden seferberlikte vaz'ı yed edilecek emlâkin ve mebaniye (binalara) dair 15 Cemaz-i ül Evvel 1334 ve 7 Mart 1332 tarihli kanuna tevfikan vaz'ı yed edilmiş olanlar hakkında kanun-u mezkûr caridir.

Madde 4- Birinci maddede beyan olunan emvâl-i gayri menkûleden Hazine-i Maliye veya Hazine-i Evkaf uhdesine geçenler hakkında işbu hazinelerce bey' veya ferağ (satışı veya mülkiyet devri) suretiyle vuku bulan tasarrufatı (meydana gelen işlemleri) mezkûr emvâl-i gayrimenkûlenin (adı geçen taşınmaz malın) sahib-i evvelleri (önceki sahipleri) kabul etmedikleri halde mallarını istirdat edebilirler (geri alabilirler). İşbu kararnamenin neşrinden mukaddem mal sahipleri tarafından alınmış bedel var ise ret ve iade edilir. Eşhas-ı mezkûre (adı geçen kişi) kabul edip etmediklerini işbu kararnamenin tarih-i mer'iyetin itibaren iki sene zarfında alelusul (usulüyle) ispat-ı hüviyet ederek kâtib-i âdil (noterler) maarifetiyle Defter-i Hakani İdarelerine (Tapu Sicil İdarelerine) ve Defter-i Hakani İdareleri dahi son malik ve mutasarrıflarına (kullanıcılarına) tebliğ ederler. Müddet-i mezkûre zarfında Defter-i Hakanî İdarelerine beyanname tebliğ ettirilmemesi tasarrufat-ı vak'ayı (oluşan tasarrufları) kabul makamına kaimdir (geçerlidir). Kabulleri halinde ilk bey'-i ve ferağ (ilk satış ve mülkiyet devri) bedeli kendilerine i'ta ve evvelce almış oldukları akçe var ise mahsubu icra olunur ve adem-i kabulleri (kabul etmemeleri) halinde emvâl-i mezkûre idareten kendilerine teslim ve bâ'de kayıtları kendi namlarına tashih edilmekle beraber mal sahipleri tarafından alınmış bedel var ise anın red ve iadesine kadar o mal teminat addedilir.

Madde 5- Naklolunan eşhasın deynleri (borçları) mukabilinde merhun veya vefaen mefruğ (rehin edilmiş veya geri almak amacıyla başkasına bırakılmış) veya teminat olarak irae edilmiş (gösterilmiş) olan emvâl-i gayrimenkûleleri, işbu kararnamenin tarih-i meriyetinden evvel (önce) deynin adem-i tesviyesinden (borcun ödenmemesinden) dolayı bil-müzayede bey' veya ferağ edilerek (satışı veya mülkiyetin devredilerek) müşterileri uhdesine Defter-i Hakanî (Tapu Sicil) İdarelerince kayıtları tashih edilmiş olduğu halde muamelât-ı vakıa muteberdir. Bervech-i bâlâ (yukarıda olduğu gibi) kayıtları henüz tashih edilmemiş olan emvâl-i gayrimenkûlenin muamelât-ı müteakıbesi (kalan işlemleri) ancak işbu kararnamenin tarih-i meriyetinden itibaren altı ay mürurundan (geçmesinden) sonra takip ve intac olunur (sona erdirilir).

Madde 6- Nakledilen eşhasın yalnız bir cüzz-ü şayi'ına (herkesçe bilinen ortaklar arasında bölüşülmüş kısımına) malik veya mütesarrıf (sahip veya kullanıcı) olup Hazineler uhdesine usulen kayıtları icra edilmemiş olan emvâl-i gayrimenkûlenin sair hissedaranı ile Maliye ve Vakıf Hazineleri ve âhere temlik ve ferağ edilmiş ise (başkasına verilmiş ve devredilmişse) mahlük'ûn lehleri veya mefruğ-u lehleri beynlerinde sebk eden dava üzerine o malın 1 Kânun–u Evvel 1329 tarihli kararname mucibince kazaen (mahkeme kararıyla) taksimi veya müzayede suretiyle şuyunun izalesi (ortaklığın giderilmesi) hakkında icra ve ikmal edilmiş olan muamelat muteberdir. Gerek kısmet (taksim) suretiyle gerek bil müzayede bey' ve ferağ (satış ve mülkiyet devri) suretiyle olan izale-i şuyu' (ortaklığın

نومرو ٣٣٤ — آخر محلاره نقل ايدلمش اولان اشخاصك ١٧ ذى‌القعده ١٣٣٣ تاريخلى قرارنامه موجبنجه تصفيه‌يه تابع طوتيلان اموالى حقنده قرارنامه

١٦ ربيع‌الاخر ١٣٣٨ — ٨ كانون‌ثانى ١٣٣٦

[تقويم وقايع ايله نشر واعلانى : ١٩ ربيع‌الاخر ١٣٣٨ — ١٢ كانون‌ثانى ١٣٣٦ نومرو ـ ٣٧٤٧]

محمد وحيدالدين

ماده : ١ — آخر محلاره نقل‌ايديلن اشخاصك اموال وديون ومطلوبات متروكه‌سى حقنده‌كى ١٧ ذى‌القعده ١٣٣٣ و١٣ ايلول ١٣٣١ تاريخلى قانون موقت ايله بونك صور اجرائيه‌سى حقنده‌كى ٣٠ ذى‌الحجه ١٣٣٣ و ٢٦ تشرين اول ١٣٣١ تاريخلى نظامنامه احكامنه توفيقاً ماليه واوقاف خزينه‌لرى نامارينه قيدلرى اجرا قلنوبده اليوم خزينتين عهده‌سنده بولنان اموال غير منقوله مالك ويا متصرف اوللرى برحيات بولندقلرى حالده خزينتين طرفندن مالارى كنديلرينه ادارةً همان تسليم وبعده آنلرك نامارينه قيدلرى تصحيح اولنور ومذكور خزينه‌لر نامارينه هنوز قيدلرى اجرا ايدلمه‌مش بولنانلر مالك ويا متصرف اوللرى برحيات اولدقلرى حالده آنلرك عهده‌سنده ابقا وخزينتين طرفندن مالارى كنديلرينه تسليم اولنور. صاحب‌اوللرندن وفات‌ايتمش‌اولانلرك اموال‌غيرمنقوله‌لرينك خزينتين نامارينه قيدلرى اجرا ايدلمش اولسون اولماسون ورثه ويا اصحاب انتقاللرينه خزينتين طرفندن همان تسليم وبعده آنلرك نامارينه معاملهٔ انتقاليه‌لرى اجرا اولنور .

ماده : ٢ — برنجى ماده‌ده بيان اولنان اموال غير منقوله‌دن منافع عموميه ايچون اصول وقواعدينه توفيقاً استملاك ايدلمش اولانلر حقنده‌كى معاملات استملاكيه معتبر واشبو معاملاتك نتايجى مذكور اصول وقواعده تابعدر .

ماده : ٣ — برنجى ماده‌ده بيان اولنان اموال غير منقوله‌دن سفر برلكده وضع يد ايديلمه‌جك اماكن ومبانى‌يه دائر ١٥ جمادى‌الاول ١٣٣٤ و٧مارت ١٣٣٢ تاريخلى قانونه توفيقاً وضع يد ايدلمش اولانلر حقنده قانون مذكور احكامى جاريدر .

ماده : ٤ — برنجى ماده‌ده بيان اولنان اموال غير منقوله‌دن خزينهٔ ماليه ويا خزينهٔ اوقاف عهده‌سنه گچنلر حقنده اشبو خزينه‌لرجه بيع ويا فراغ صورتيله وقوع بولان تصرفاتى مذكور اموال غير منقوله‌نك صاحب اوللرى قبول ايتمدكلرى حالده مالارينى استرداد ايده‌بيلرلر اشبو قرارنامه‌نك نشرندن مقدم مال صاحبلرى طرفندن آلنمش بدل

giderilmesine) bi'r-rıza vaki olmuş ise (istekli olmuşsa) malik veya mutasarrıf-ı evvel (önceki kullanıcısı) işbu kararnamenin tarih-i meriyetinden itibaren iki sene zarfında dördüncü madde mucibince Defter-i Hakanî (Tapu Sicil) İdaresine beyanname tebliğ ettiği halde, kısmet tamamen ve müzayede ile izale-i şuyu' (ortaklığı giderme) muamelesi yalnız nakledilen şahsın hissesi hakkında iptal ve emvâl-i mezkûrenin malik veya hazırlarla malik veya mûtasarrıf-ı sabıklar beyninde şayian müşterek olmak üzere kayıtları tashih olunur ve bu tashihin müstelzim (gerekli, luzümlu) olacağı redi nukud muamelesi alelusul ifa olunur. Müzayede ile izale-i şuyu' muamelesi nakledilen eşhasın hissesi hakkında iptal olunduğu halde diğer hissedar kendine beyanname tebliğ olunduğu tarihten itibaren on beş gün zarfında ve dördüncü maddede münderic (içinde bulunan) usul dairesinde Defteri Hakanî (Tapu Sicil) İdaresine beyanname tebliğ eylediği takdirde izale-i şuyu' muamelesi bilumum hissedaran hakkında batıl olur.

Bu suretle kaydı mezkûr (söz konusu) idarelerce ol vechile tashih olunur (o yolda düzeltme yapılır) ve bu tashihin müstelzim olacağı (gerektirdiği) red-i nukut (para iadesi) muamelesi alelusul ifa edilir. Kısmet ve izale-i şuyu'a müteallik (taksim ve ortaklığın giderilmesiyle) muamelât henüz neticelenmemiş ise işbu kararnamenin tarih-i meriyetinden itibaren altı ay nihayetine kadar bulunduğu noktada tevkif edilir (durdurulur). Mehl-i mezkûrun inkızasında (bu süre sona erince) malik veya mutasarrıf-i sabıklarına (önceki kullanıcılarına) yeniden tebligat-ı kanuniye ifa kılındıktan sonra muamelât-ı mesbuka (arkada, geride) kaldıkları noktadan takip ve intac edilir (sonuçlandırılır).

Madde 7- Naklolunan eşhastan nakil için hükümetçe her yerde verilen emir tarihiyle işbu kararnamenin tarih-i meriyeti beynindeki (arasındaki) müddet zarfında vefat edenlerin verese veya eshab-ı intikalden (mirasçıları veya kendilerine geçecek) kimseleri bulunmadığı halde müteveffalara (ölüye) ait olması lâzım gelen emvâl-i gayrimenkûle hakkında mahlûl (varisi ölen sahipsiz mal) ahkâmı cari olur. Ancak bu gibi emvâl-i gayrimenkûleye mukabil devletçe naklolunan eşhasın cemaat ve müessesat-ı hayriyelerine kanun-u mahsus ile tayin olunacak miktarda muavenet-i maliyede bulunulacaktır.

Madde 8- Hazineteyne (Vakıflar ve Maliye hazinelerine) ait emvâl-i gayrimenkûlenin hazineteyne aidiyeti müddetince bedel-i icar ahzı (kira bedeli kabul edilen), mahsulât-ı arziye (toprak mahsulatı) evraki suretiyle veya sair suretlerle istihsal edilen varidat-ı safiyesi emvâl-i mezkûrenin imar ve muhafazası için ihtiyar edilen masarif ve emvâl-i gayrimenkûlenin vergi ve mürettebat-ı resmiye-i sairesi bad-el tenzil (indirildikten sonra) hazineteyn tarafından malik veya mutasarrıf-ı evvellerine verilir.

Madde 9- Hazineteyne ait emvâl-i gayrimenkûleye hazineteyne aidiyeti müddetince ika edilen (yapılan) tahribat failleri tarafından tazmin olunur. Failleri malûm olmadığı yahut failleri malûm olup da tazmine adem-i kudretleri (tazmine güçleri yokken) tahakkuk eylediği halde tazminat devletçe ifa olunur. İşbu tazminat tamamen tahrip edilenler için vergi idarelerince mukayyet kıymet-i mu-

hammineleri (kayıtlı tahmini değeri) ve kıymet-i muhammine-i mukayyedeleri (kayıtlı tahmini değeri) olmayanlar için nakledilen eşhasın yed-i izale edildiği gündeki usulen tahakkuk edecek olan kıymeti tesviye edilmek suretiyle ita edilir. Mevcût arsa ve arazi ve enkazın kıymet-i mukayyede veya mukaddereden hisse-i musibeleri bedel-i zamândan (tazminat bedelinden) tenzil olunur, kısmen tahrip edilenler için fıkra-i anifede mezkûr kıymetlere ârız olan noksan miktarı tazminat verilir.

Madde 10- Hazineteyne ait olup âhere bey' veya ferağ edilmemiş (başkasına satışı veya mülkiyet devri yapılmamış) bulunan emvâl-i gayrimenkûle üzerinde hükümet tarafından ve âhere bey' ve ferağ edilen (başkasına satışı ve mülkiyet devri yapılan) emvâl-i gayrimenkûle üzerinde müşteri veya mefruğ-u lehleri (müşteri veya mülkiyet devri yapılan kişiler) tarafından ihdas edilmiş olan mebanî (binalar, yapılar) ve eşcar (ağaçlar) ve sair zevaid-i muttasile-i (diğer ayrıca satılamayan) müstakarrenin (sabit şeylerin) kaimen kıymet-i hazırası (hazır kıymeti) üzerinde bulunduğu gayrimenkulün kıymet-i hazırasından noksan veya ona müsavi ise gayrimenkulün malik veya mutasarrıf-ı evveli muhayyerdir (seçebilir). İsterse zevaidi kaimen kıymetlerini üç sene zarfında takasit-i seneviye ve mütesaviye ile tesviyeyi taahhüt ederek temellük eder ve gayrimenkul zevaidi ile beraber malik veya mutasarrıf-ı evvele idareten teslim edilir. İsterse gayr-i menkulü kıymet-i hazırasıyla zevaid (fazlası) sahibine bey' veya ferağ eyler ve gayri menkul zevaid sahibi yedinde ibka olunur (bırakılır). Zevaid-i mezkûrenin (sözü geçen fazlalığın) kaimen kıymetleri gayrimenkulün kıymetinden ezyed olduğu halde hakk-ı hıyar zevaid sahibine aittir. İsterse gayrimenkulü kıymet-i hazırasıyla satın alır, isterse zevaidi kaimen kıymet-i hazıralarını üç sene zarfında takasit-i senesiye ve mütesaviye (eşit olarak) ile tesviyeyi taahhüt edecek olan gayrimenkulün sahip veya mutasarrıf-ı evveline bey' eyler. Gayr-i menkulü şık-ı sanî mucibince zevaid sahibi satın aldığı surette, Hazineye bedel-i bey' veya ferağ olarak evvelce vermiş olduğu meblâğ derhal malik veya mutasarrıf-ı evvele verilir. Ancak, işbu bedel gayrimenkulün kıymet-i hazırasından dûn ise üst tarafının zevaid sahibi tarafından sahip veya mutasarrıf–ı evvele üç sene zarfında takasit-i seneviye ve mütesaviye ile tesviyesi taahhüt olunur. Malik veya mutasarrıfı evvelin veya zevaid-i muttasıla sahibinin ber minval-i muharrer tahakkuk edecek borçları mukabilinde bunun menşei olan gayrimenkul teminat irae edilmiş addolunarak kaydına ol vechile işaret edilir.

Madde 11- Malik veya mutasarrıf-ı evvel (önceki kullanıcısı) madde-i sabıka mucibince (önceki madde gereğince) zevaidi (fazlalığı) almaktan müşteri veya mefruğ-u lehler veya hükümet gayr-i menkulü istinkâf ettikleri halde (kaçınması durumunda), tarafeynden (taraflardan) birinin talebiyle emvâl-i gayri menkûlenin deyn mukabilinde (borç karşılığında) teminat iraesi hakkındaki 1 Reb-ül Âhır 1331 ve 25 Şubat 1328 tarihli Kanunun onuncu maddesi mucibince Defter-i Hakanî (Tapu Sicil) İdareleri tarafından gayr-i menkul ma' zevaid (taşınmaz mal fazlalığıyla birlikte) bil müzayede bey' veya ferağ olunur (satılır veya devredilir) ve

bedel-i müzayede zevaid ile (fazlalıkla) gayr-i menkulün kıymet-i hazıraları nispetinde eshabı beyninde tevzi ve taksim edilir.

Madde 12- Onuncu madde mucibince kıymet itasıyla mükellef olanlar taahhüt ettikleri meblâğı bervech-i (aynen) peşin tesviye edebilirler. Ancak, mezkûr maddelerdeki mehillerden istifa etmek istedikleri halde kıymetleri için hıyn-ü tesviyeye kadar faiz nizamı yürütülür.

Madde 13- Hazineteyne ait emvâl-i gayrimenkûle üzerinde zevaid-i muttasıla-i gayri mustakire (ayrılması mümkün olmayan fazlalıklar) vücuda getirilmiş ise işbu zevaidin kal'i gayr-i menkûle muzır olmadığı takdirde zevaid sahibi bunu kal' ve ahz edebilir (koparıp ve alabilir). Kal'i (sökmesi) gayrimenkûle muzır (zararlı) olduğu ve gayrimenkulün malik veya mutasarrıf-ı evveli zevaid-i mezkûreyi kaimen kıymet-i hazıralarını bir sene zarfında tesviye ile temellük etmedikleri takdirde zevaidin sahibi kal'den mütevellit zararı tazmine mecbur olmaksızın zevaidi kal' ahz edebilir (söküp kaldırabilir).

Madde 14- Hazineteyne ait olup da malik veya mutasarrıf-ı sabıklarının meskeni veya mahall-i sanat ve ticareti olan emvâl-i gayrimenkûlenin icarı (kıralanması) hakkındaki mukavelât malik veya mutasarrıfları tarafından kabul olunmadığı takdirde sahibinin hükümete müracaati tarihinden itibaren müstecirlere (kiracılara) on gün müddet-i mehil verilerek emvâl-i mezkûre idareten tahliye ettirilir. Emvâl-i gayrimenkûleden öteden beri kiraya verilerek istimal olunanlara (kullanılanlara) müteallik icar ve isticar mukavelâtı hın-i akitten (sözleşmenin yapımdığı tarihten) itibaren üç seneyi tecavüz etmemek şartıyla muteber ad ve bunlara ait mukavelât eshabına devir olunur. Şu kadar ki, bunlardan hın-i icarda (kira sırasında) ecr-i mislinden (kira tutarından) hums (beşte bir) derecesinde noksan ile icar edilmiş oldukları tebeyyün edenlerin (belirlenenlerin) bedel-i icarları ecr-i misillerine iblâğ ve müstecirler (kiracılar) işbu ecr-i misli vermek istemezlerse me'cur (kiralanan) idareten tahliye olunur.

Madde 15- Naklolunan eşhasa ait olup hükümetçe vaz-ı yed edildiği (hükümet adına el konduğu) halde henüz satılmamış bulunan emvâl-i menkûle aynen sahiplerine iade olunur.

Madde 16- Bil-müzayede satılmış olan emvâl-i menkûlenin bedelât-ı müzayedesinden badettasviye (indirildikten sonra) kalacak mikdarı tamamen nakledilen eşhasa verilir. Satılan emvâl-i menkûleden eshabı malûm olmadığı cihetle köy veya mahalle namına kaydedilmiş olanların esmanı (tutarı) köy ve mahalle ahalisinden müstahaklarına tevzi edilmek üzere Heyet-i İhtiyariyelerine tevdi olunur. İşbu kararnamenin iktisab-ı meriyet ettiği (yürürlüğe girdiği) tarihe kadar varisi (mirasçısı) olmadığı halde vefat etmiş olanlara ait emvâl-i menkûle bedelâtı cemaatinden bikes (kimsesiz) ve bivaye (yoksul) olanlara tevzi edilmek üzere rüesa-i ruhaniyeye verilir. Müzayedenin müstacelen (acele olarak) vukuundan mütevellit noksan kıymet devletçe tazmin olunur. Müzayede haricinde kalarak ötekinin berikinin yeddi gaspına geçmesinden dolayı naklolunan eşhasın duçar oldukları hakiki zararların

tazmini gasıplara aittir. Gasp malûm olmadığı (gasp edenin bilinmediği) yahut malûm olup da tazmine adem-i kudreti tahakkuk eylediği ve emvâl-i mağsubede müstehlik bulunduğu (gaspedilen malın tüketilmiş bulunması) halde bu gibi emvâl-i mağsube (gasp edilen mallar) dahi devletçe tazmin olunur.

Madde 17- Mahalli âhere nakledilmiş olan eşhas namına Tasfiye Komisyonlarınca tahsil edilmiş olan mebaliğ kendilerine verilir. Mebaliğ-i mezkûreden esasen faizi faiz mukavelesine tabi bulunan paranın tahsili tarihinden men leh-ül hakka tediyesi (hak sahiplerine ödenmesi) zamanına kadar faiz-i nizamiyi tecavüz etmemek üzere mukavelede meşrut (öngörülen) faiz ilâve edilir.

Madde 18- Mahalli âhıra nakledilmiş olan eşhasta matlûbatı (alacağı) olup da henüz istifai matlûp etmemiş (alacağı ödemeyi istememiş) olanlar ahkâm-ı umumiyeye tevfikan istifai matlûp etmekte muhtardırlar (serbesttirler).

Madde 19- Nakledilen eşhasın emvâl-i menkûle ve gayrimenkûlesi hakkında ikame edilmiş olan istihkak davaları henüz ikmal edilmediği veya bu babda verilen ilâmat henüz kesb-i katiyet etmediği halde işbu kararnamenin tarih-i meriyetinden itibaren iki sene müddetle davaları ruyeti ve müddet-i kanuniyelerin cereyanı tevkif edilir. Mezkûr iki sene müddetin inkızasında müddeiler tarafından eşhas-ı mezkûreye alelusul tebligat icra ettirildikten sonra evvelce ikame edilmiş olan davalar ikmal ettirilir ve tevkif edilen müddetler yeniden cereyana başlar. Bu gibi davalar hakkında sadır olan ilâmat kaziye-i mahkeme teşkil etmiş ise bunların kendi hukukunu muhil olduğunu (ihlal edildiğini) iddia eden malik veya mutasarrıf-ı evvel işbu kararnamenin tarih-i meriyetinden itibaren altı ay zarfında itiraz-ül gayr (gıyabında verilen karara karşı açılan dava) için kanunen muayyen kavaid dairesinde davayı ruyet ettirebilirler (gördürebilirler).

Madde 20- Tasfiye Komisyonlarınca muayyen bir şahıs namına olarak satılmış olan emvâl-i menkûleden bazısı kendilerine ait olduğundan bahisle eşhas-ı sair taraflarından işbu kararnamenin tarih-i meriyetinden sonra ikame olunacak davalarda husumet komisyonu mazbatasında müddeaya (iddialar) emvâl kimin namına muharrer (yazılmış) ise ona teveccüh eder (yönlendirilir). Deâvi-i mezkûrenin sübutu üzerine satılan malın bedeli olarak mazbatada muharrer olup müdde-i aleyhe tesviyesi muktezi bulunan meblâğın ve mazbatada emvâlin mecmunun bedeli muharrer ise işbu mecmundan müddeiye ait malın hissesine isabet eden miktarın tahsiline hükm olunur.

Madde 21- Mahalli âhere nakledilmiş olan eşhasın leh ve aleyhindeki kâfe-i (bütün) hukuktan dolayı nakil için hükümetçe her yerde verilen emir gününden işbu kararnamenin tarih-i meriyetine kadar geçen müddet gerek mürur-u zamanın gerek bilumum kanuni müddetlerin hesabında nazar-ı itibara alınmaz.

Madde 22- Dördüncü ve altıncı ve on dokuzuncu maddelerde muayyen iki sene müddetin inkızasından (bitmesinden) mukaddem (önce) gayrimenkulün bulunduğu mahalle avdet eden malik veya mutasarrıf-ı evveller diğer tarafça kâtib-i âdil (noter) marifetiyle bir ihtarname tebliğ ettirmek suretiyle mevad-ı

mezkûrenin (belirtilen maddelerin) bahşettiği hukuku istimale davet olunabilirler. İşbu ihtarnamenin tebliği tarihinden itibaren doksan gün zarfında mezkûr maddelerde muayyen şekilde istimal-i (kullanma) hukuk edilmediği halde mehl-i muayyen hitam bulmuş addolunarak buna mürettip ahkâm cari olur.

Madde 23- Nakledilmiş olan eşhasın matlûbatı (alacağı) için Tasfiye Komisyonlarının ikame ettikleri davalar esnasında, eşhas-ı saire (diğer kişiler) tarafından serd olunup (ileri sürülüp) ispatından izhar-ı acz edilen (ispatı mümkün olmadığından) def'ilerinden (ötelenmesinden) dolayı teklif edilerek eşhas-ı menkûlenin adem-i huzuru (menkul sahibi kişinin hazır bulundurulamaması) sebebiyle bilfiil icrası mümkün olmayan yeminler mezkûr eşhas-ı saire tarafından bu defa yeniden mehakim-i umumiyeye bil müracaa' (genel yargılamaya müracaatla) nakledilen eşhasa teklif olunabilir. Bu takdirde yemini eda veya yeminden nükul şıklarına göre o noktadan sonraki muamelât-ı vaka ipka (korunur) veya ilga edilmek (kaldırılmak) suretiyle mukteziyat-ı kanuniye ifa olunur.

Madde 24- İşbu kararanamede mevzu-u bahs olan mesailden mütevellit olup (ortaya çıkıp) da kavanin-i hususiyede (özel kanunlana) tabi olan ve o kavanin-i hususiyede bir merci-i hal gösterilmeyen veya bu kararnamenin tarih-i meriyetinde henüz ikame edilmemiş (açılmamış) olan deâvi bidayeten (davaya başlama) ve ind-el- istinaf (başlangıçta) hükm-ü ibtidainin (ilk hükmü) feshi suretinde istinafen (yeniden) ait olduğu muhakim-i umumiyede Sulh Hakimleri Kanuniyle muayyen usul-ü muhakeme mucibince fasl-ı hasın edilir (halledilir).

Madde 25- İşbu kararnamede idareten icrası beyan olunan muamelâta kanaat etmeyenlerin merac-i ve mahakim-i (merci ve makamlara) aidesine hakk-ı müracaatları (müracaat hakkı) mahfuzdur.

Madde 26- İşbu kararnamede münderiç olan (yer alan) 'hazineteyne ait emvâl-i gayrimenkûle' tabirinden maksat Hazine-i Maliye veya Hazine-i Evkaf namına kaydı icra edilmiş olsun olmasın nakledilen eşhasın terk ettikleri bilcümle gayr-i menkulattır (bütün taşınmaz mallardır).

Madde 27- İşbu kararnamede mevzu-u bahs olan muamelât ile onlara müteallik deâviden dolayı Defter-i Hakanî (Tapu Sicil) İdareleri ve kâtib-i âdiller (noterler) ve mahkemelerce harç ve resim ve Hicaz Demiryolu ianesi ve masarif-i muhakeme alınmaz.

Madde 28- İşbu kararname mucibince muavenet (yardım) ve tazminat olmak üzere devletçe tediye edilecek (ödenecek) mebaliğin suret-i tesviyesi (ödeme usulleri) Maliye Nazeretince tayin ve tespit edilecektir.

Madde 29- İşbu kararnamede malik ve mutasarrıf-ı evvele (sahip ve önceki kullanıcıları) mütallik olarak zikredilen ahkâm bu malik veya mutasarrıf-ı evvelin vekil veya vasisi veya velisi ve şayet malik veya mutasarrıf-ı evvel vefat etmişse varis veya sahib-i intikali ve yahut varis veya sahib-i intikalin vekil veya vasisi veya velisi hakkında dahi kavaid-i umumiye dairesinde caridir.

Madde 30- Âher mahallere nakledilmiş olan eşhasın emvâl ve duyun ve matlûbat-ı metrukesi hakkında 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 tarihli Kanun-u Muvakkat ile bu kanunun suret-i icraiyesi hakkındaki 30 Zilhicce 1333 ve 26 Teşrin-i Evvel 1331 tarihli Nizamname mülgadır.

Madde 31- İşbu kararname ahkâmı birinci maddede gösterildiği üzere Hazine-i Maliye ve Hazine-i Evkaf namlarına kaydolunup da şimdiye kadar eski sahipleri adına kaydı tashih edilmiş olan emvâl-i gayrimenkûleye de geçerlidir.

Madde 32- İşbu kararname yevm-i neşrinin ferdasından itibaren merî-yül–icradır (yürürlüğe girer).

Madde 33- İşbu kararnamenin icrasına Dâhiliye ve Adliye ve Maliye ve Ziraat ve Evkaf nazırları memurdur.

AÇIKLAMA: (*) Kararname yayımlandığında, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Antlaşması'na göre Osmanlı'nın özel sürgün bölgesi Suriye ve Musul işgal edildiği için yeni çizilen sınırının dışında kaldı. Bu halde mağduriyeti gidermeye yönelik kararname hükümlerinin sınırlı kalacağı gerçeğini unutmamak gerekir. Sürgündekilerin döneceğiyle ilgili 18 Aralık 1918 tarihli kanunnamede (madde 15) bu sınırlandırmaya özel dikkat çekilmişti.

KAYNAK: T*akvim-i Vekayi*, 19 Rebi ul Âhır 1338-12 Kânun-u Sani 1336 (12 Ocak 1920), no: 3747'den aktaran, *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. tertip), cilt: 11, 10 Teşrinievvel 1334-15 Mart 1336, İstanbul-1928, sf. 553-561.

Belge 3- İttihatçı Tasfiye Kanunu Yeniden Yürürlüktedir

15 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli iki kanun birden

15 Nisan 1339 (1923) tarihli ve 333 no'lu

14 Mayıs 1331 tarihli kanunu muvakkat mucibince âher mahallere nakledilen eşhasın emvâl, düyun ve matlûbat-ı metrukesi hakkındaki 13 Eylül 1331 tarihli kanun-u muvakkatın (2) bazı mevadını muaddel (eş değer) ve 20 Nisan 1338 tarihli emvâl-i metrûke kanunu (3) nasih (iptal eden) kanun (1)

Madde 1- Âher mahallere nakledilen eşhasın emvâl ve duyun ve matlûbat-ı metrukesi (sürülen kişinin terk ettiği mallar ve borca ve alacağı) hakkındaki 17 Zilka'de 1333 ve 13 Eylül 1331 tarihle kanun-u muvakkatin (2) ikinci maddesi bervech-i âti (aşağıdaki gibi) tadil olunmuştur (değiştirilmiştir):

"Birinci maddede beyan olunan eşhasın hin-i nakillerinde (nakil edildiği zaman) mutasarrıf bulundukları (tasarruf ettikleri ve kullandıkları) icâreteynli müsakkafat (peşin parayla alındığı halde, yine de vakfa düşük miktarda kira ödeme-

ye devam edilen damla örtülü binalar) ve müstagallât-ı (gelir getiren bağ, bahçe, han, hamam gibi) vakfiyenin (vakıf mallarının) Hazine-i Evkaf ve emvâl-i gayri menkûle-i sairenin (diğer taşınmaz mallar) Hazine-i Maliye namlarına kaydı icra edilerek (adına kaydedilerek) her iki kısım emvâl-i gayri menkûlenin takdir olunacak bedellerinden badettasfiye (tasfiye edildikten sonra) kalacak miktarı mezkûr hazinelerce ashabı (sahibi) namına emaneten irat kaydolunur. Emvâl-i mezkûreye (adı geçen mallara) dair tahaddüs edecek (meydana çıkacak) bil'umum deâvide (bütün davada) Hazineler hasım olur ve bu mallarda tasarrufun ispatında muvazaadan âri (danışıklı işlemlerden temiz) olmak şartıyla tapu senedatı gayri vesaik (tapu senedi dışındaki belgeler) muteber tutulur. Eşhası mebhusenin (sözü geçen eşhasın) tarihi infikâklerinden (yerinden ayrılma tarihinden) itibaren otuz gün evvelki müddet zarfında icra ettikleri ferağ (mülkün tasarruf ve sahip olma hakkını başkasına terketme işlemi) ve yahut tarihi infikaklerinden (ayrılış tarihinden) bir sene evvelki teferruğ (Hazine'nin hissedar olduğu gayrimenkulun şüpheli ihaleyle satılması ve tapu işleminin de yapılması) muamelelerinde muvazaa (danışıklı) ve gabini fahişin (alışverişte aldanmanın) vücudu bil'muhakeme sabit olduğu takdirde ukudu (şartlar, akitler) vakıa fesh ve iptal olunur. Evrak ve vesaik-i mutebereye müstenit bir akid olmaksızın fuzulen işgal edilen gayrimenkul emvâl-i metruke komisyon kararıyla on beş gün zarfında en büyük mülkiye memuru tarafından tahliye ettirilir."

Madde 2- Kanunu mezkûrun dördüncü maddesi ber'vech-i âti tadil olunmuştur:

"Emvâl-i metrukeye istihkâk (hakkı) ve infikâk eden (ayrılan) eşhas zimmetinde matlûbat (alacağı olduğunu) iddia edenlerden Türkiye'de mukim olanlar birinci madde mucibince müteşekkil komisyonların işbu kanunun tarihi mer'iyetinden ve henüz teşekkül etmemiş olanların her mıntıkada tarih-i teşekkülünden itibaren dört ve memalik-i ecnebiyyede bulunanların altı ay zarfında asalaten veya vekaleten bil'müracaa alacaklarını kayıt ve kabul ettirmeğe ve her nevi tebligata mahal olmak üzere komisyonun inikat ettiği (kurulduğu) beldede bir ikametgâh irae eylemeğe (göstermeye) mecburdurlar. Bu müddetin mürurundan sonra ikame edilecek davalar hakkında ahkâm-ı ummiyye (genel hükümler) cari olacak ise de bu gibi deâvide (davada) müdde-i (davacı) aleyhin ind'el itiraz (itiraz olunca) yeminden nükûlüne (vazgeçme) ta'likan (şarta bağlama) hüküm itasından hükkam (hakimler) memnudur (yasaktır). İş bu kanunun tarihi mer'iyetine değin hasren ind'el itiraz (itiraz olunca) yeminden nükûle ta'likan istihsal edilip de henüz tamamen icra edilmemiş olan ilâmat-ı gıyabiye (giyabi ilamlar) keenlemyekûn (hükümsüz) olup eshabı (sahipleri) iş bu kanuna tevfikan takib-i davada muhtardır (serbesttir). İş bu komisyonlar her mahalde tarh-i teşekküllerinden itibaren âzami bir sene müddetle ifa-i vazife ederler. Bu müddetin hitamında muamelesi intaç olunamayan mevad (konular, maddeler), bera-i intaç nev'ine göre ait olduğu mahakim ve devaire devir olunur."

Madde 3- Kanun-u mezkûrun yedinci maddesi ber'vech-i âti tadil olunmuştur:

"İnfikâk eden (yerinden ayrılan) eşhasın emvâl-i metrûkesine işbu kanunun neşrinden mukaddem mehakim (önce mahkemeler) ve devair-i resmiye (resmî daireler) tarafından vazedilmiş olan ihtiyati hacizler keenlemyekun (hükümsüz)

olup haczi vazedenler veya mehakemede derdest-i rüyet (devam edilen, görülen) davası olanlar işbu kanunun ahkamına tabî olacaklardır. İcraî hacizler ahkam-ı kanuniye dairesinde ikmal ve intaç olunur (sonuçlandırılır). Bu şahısların lehine derdest-i ruyet olan (görülen) davalar Hazineler tarafından kezalik ahkam-ı umumiyeye tevfikan takip ve itmam edilirler (tamamlanır)."

Madde 4- Kanun-u mezkûrun sekizinci maddesi ber'vech-i âti tadil olunmuştur (aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir):

"Komisyonların suret-i teşekkülü ile bu kanunun ahkâm-ı sairesinin suret-i tatbikıyye ve icraiyyesi (uygulanması ve yürütülmesi) işbu kanunun tadilatı dairesinde bir talimatname ile tayin edilecektir."

Madde 5- Kanun-u mezkûrun dokunucu maddesi mülgadır.

Madde 6- Her ne suretle olursa olsun tagayyüp veya müfarekat ve yahut memalik-i ecnebiye ve meşguleye veya İstanbul ve mülhakatına firar edenlerin (çevresine kaçanların) emvâl-i menkûle ve gayrimenkûle ve dûyun ve matlûbatı hakkında dahî mezkûr 13 Eylül 1331 tarihli kanun-u muvakkat (4) ile işbu tadilât ahkâmı tatbik olunur.

Madde 7- 22 Şaban 1340 ve 20 Nisan 1338 tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu (5) mülgadır.

Madde 8- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 9- İşbu kanunun icrasına Şer'iye ve Evkaf, Adliye, Dâhiliye ve Maliye vekilleri me'murdur.

TASFİYE KANUNU'NUN ESKİ-YENİ HALİ

13 Eylül 1331 tarihli Tasfiye Kanunu'nun, 15 Nisan 1339 (1923) tarihli 333 no'lu kanunla yapılan değişiklikle birlikte yeni hali

Madde 1 *(13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)*- 14 Mayıs 1331 tarihli kanunu muvakkat hükmünce âher (başka) mahallere nakledilen eşhası hakikiye ve hükmiyyenin (gerçek ve tüzel kişilerin) terk etmiş oldukları emvâl (malları) ve matlubat (alacağı) ve düyun (borcu), bu husus için müteşekkil (meydana getirilen) komisyonların her şahıs için ayrı ayrı tanzim edecekleri mazbatalar üzerine mahkemelerce tasfiye edilir.

Madde 2 *(15 Nisan 1339 tarihli 333 no'lu kanun 1. madde)*- Birinci maddede beyan olunan eşhasın hin-i nakillerinde (nakil edildiği zaman) mutasarrıf bulundukları (tasarruf ettikleri ve kullandıkları) icâreteynli müsakkafat (peşin parayla alındığı halde, yine de vakfa düşük miktarda kira ödemeye devam edilen damla örtülü binalar) ve müstagallât-ı (gelir getiren bağ, bahçe, han, hamam gibi) vakfiyenin (vakıf mallarının) Hazine-i Evkaf ve emvâl-i gayri menkûle-i sairenin (diğer taşınmaz mallar) Hazine-i Maliye namlarına kaydı icra edilerek (adına kaydedilerek) her iki kısım emvâl-i gayri menkûlenin takdir olunacak bedellerinden badettasfiye (tasfiye edildikten sonra) kalacak miktarı mezkûr hazinelerce ashabı (sahibi) namına

نومرو ٣٣٣

٣٣٣

آخر محلده نقل ايديلن اشخاصك اموال ، ديونه و مطلوبات متروكه سى حقنده كى ١٣ ايلول ١٣٣١ تاريخلى قانونه موقتك[2] بعض مواديني معدل و ٢٠ نيسان ١٣٣٨ تاريخلى اموال متروكه قانونى[3] ناسخ قانونه[1]

(٢٨ شعبان ١٣٤١ ، ١٥ نيسان ١٣٣٩)

ماده ١ — آخر محلده نقل ايديلن اشخاصك اموال و ديون و مطلوبات متروكه سى حقنده كى ١٧ ذى‌القعده ١٣٣٣ و ١٣ ايلول ١٣٣١ تاريخلى قانون موقتك[2] ٢نجى ماده‌سى بروجه آتى تعديل اولونمشدر :

« ١نجى ماده‌ده بيان اولنان اشخاصك حين نقللرنده متصرف بولندقلرى اجاره‌ئيلى مستغلات و مستغلات وقفيه‌نك خزينهٔ اوقاف و اموال غير منقولهٔ سائره‌نك خزينهٔ ماليه نامله‌رينه‌قيدى اجرا ايديله‌رك هر ايكى قسم اموال غير منقوله‌نك تقدير اولنه‌جق بدللرندن بعدالتصفيه قاله‌جق مقدارى مذكور خزينه‌لرجه اصحابى نامنه امانةً ايرا. قيد اولنور . اموال مذكوره‌يه دائر تحدث ايده‌جك بالعموم دعاويده خزينه‌لر خصم اولور و بو مالرده تصرفك اثباتنده مواضعه‌دن عارى اولمق شرطيله طابو سندلرينك غيرى وثائق دخى معتبر طوتولور . اشخاص مبحوثه‌نك تاريخ انفكاكلرندن اعتباراً نهايت اوتوز كون اولمق مدت ظرفنده اجرا ايتدكلرى فراغ و ياخود تاريخ انفكاكلرندن بر سنه اولمق تفرغ معامله‌لرنده مواضعه و غبن فاحشك وجودى بالمحاكمه ثابت اولديغى تقديرده عقود واقعه فسخ و ابطال اولنور . اوراق و وثائق معتبره‌يه مستند بر عقد اولمقسزين فضولاً اشغال ايديلن غير منقول اموال متروكه قوميسيون قراريله اون بش كون ظرفنده اك بيوك ملكيه مأمورى ظرفندن تخليه ايتديريلير . »

ماده ٢ — قانون مذكورك ٤نجى ماده‌سى بروجه آتى تعديل اولنمشدر :

« اموال متروكه‌يه استحقاق و يا انفكاك ايدن اشخاص ذمتنده مطلوبات ادعا ايدنلردن تورکیاده مقيم اولانلر ١نجى ماده موجبنجه متشكل قوميسيونلرك اشبو قانونك تاريخ مرعيتندن و هنوز تشكل ايتممش اولانلرك هر منطقه‌ده تاريخ تشكلندن اعتباراً درت و

---

١ تورکیا بيوك ملت مجلسى قوانين مجموعه‌سى : جلد : ١ : ص : ٤٠٧

٢ دستور ٤ ترتيب ثانى ٤ جلد : ٧ : ص : ٧٣٧

٣ ممالك مستخلصه‌دن فرار و يا غيبوبت ايدن اهاليلرك اموال منقوله و غير منقوله‌لرينك اداره‌سنه متدائر (قانون نومروسى : ٢٢٤)

emaneten irat kaydolunur. Emvâl-i mezkûreye (adı geçen mallara) dair tahaddüs edecek (meydana çıkacak) bil'umum deâvide (bütün davada) Hazineler hasım olur ve bu mallarda tasarrufun ispatında muvazaadan âri (danışıklı işlemlerden temiz) olmak şartıyla tapu senedatı gayri vesaik (tapu senedi dışındaki belgeler) muteber tutulur. Eşhası mebhusenin (sözü geçen eşhasın) tarihi infikâklerinden (yerinden ayrılma tarihinden) itibaren otuz gün evvelki müddet zarfında icra ettikleri ferağ (mülkün tasarruf ve sahip olma hakkını başkasına terketme işlemi) ve yahut tarihi infikaklerinden (ayrılış tarihinden) bir sene evvelki teferruğ (Hazine'nin hissedar olduğu gayrimenkulün şüpheli ihaleyle satılması ve tapu işleminin de yapılması) muamelelerinde muvazaa (danışıklı) ve gabini fahişin (alışverişte aldanmanın) vücudu bil'muhakeme sabit olduğu takdirde ukudu (şartlar, akitler) vakıa fesh ve iptal olunur. Evrak ve vesaik-i mutebereye müstenit bir akid olmaksızın fuzulen işgal edilen gayrimenkul emvâl-i metruke komisyon kararıyla on beş gün zarfında en büyük mülkiye memuru tarafından tahliye ettirilir.

Eski madde 2 (13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)- Birinci maddede beyan olunan eşhasın (bildirilen kişilerin) hîn-i nakillerinde (nakil edildiği zaman) mutasarrıf bulundukları (tasarruf ettiği mallarının), icâreteynli musakkafat (hem peşin hem de ileride alınacak kira ile kiralanabilen üzeri damla örtülü binalar) ve müstağalatt-ı (ve gelir getiren bağ, bahçe, han, hamam gibi) vakfiyenin (vakıf mallarının), Hazine-i Evkaf ve emvâl-i gayrımenkûle-i sâirenin (diğer taşınmaz malların) Hazine-i Maliyye namlarına kayıdları icrâ edilerek her iki kısım emvâl-i gayr-i menkûlenin mezkûr Hazineler tarafından verilecek bedellerinden badettasfiye (tasfiye edildikten sonra) kalacak miktar eshabına (sahibine) îta olunur (verilir).

(22 Eylül 1332 tarihli kanunla 2'nci madde birinci fıkraya ek ibare hakkında) Şu kadar ki başka mahallere naklolunan bahsi geçen kişilerin yerleştirildikleri mahallerde, gecelemeleri ve ikametleriyle geçimlerini temin edebilecek derecede emlâk ve Hazineye intikal eden arazi ve Hazine arazisinden bedelsiz mesken ve arazi verilmek suretiyle yardım yapılabilir.

Emvâl-i mezkûreye (adı geçen mallara) dair tahaddüs edecek (meydana çıkacak) istihkak (hak ediş) ve sâir deâvide (sair davalarda) Defter-i Hâkanî (Tapu Sicil) memurları hasım olur ve bu mallarda tasarrufun isbatında muvazaadan ârî olmak şartı ile (danışıklı işlemlerden temizlenmesiyle) senadât-ı Hâkaniyyenin gayrı vesâik (tapu senedinden başka belgeler) dahi muteber tutulur (geçerlidir).

Eşhas-ı mebhûsenin (sözü geçen eşhasın) tarih-i nakillerinden onbeş gün evvelki müddet zarfında icrâ ettikleri muamelât-ı ferağiyye (mülkün tasarruf ve sahip olma hakkını başkasına terketme işlemleri) ve muvazaa (danışıklı) veya gabn-i fâhişin (alışverişte aldatmanın) vücudu (varlığı) bilmuhakeme (mahkemeyle) sabit olduğu taktirda ukud-u (şartlar, akitler) vâkıa fesh ve iptal olunur.

Madde 3 *(13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)*- Zikrolunan şahısların nukut (nakitler, paralar) ve emvâl-i menkûleyi metrûkesile mevduat ve matlubatı (alacağı) birinci maddede zikr edilen komisyon reisi veya vekili tarafından cemi (toplanır) ve

istirdat (geri alınır) ve tahsil ve dava (tahsil ve dava edilir) ve emvâl-i metrûkeden münâza-ün fih (davalı) olmayanlar bilmüzayede füruht (satış) ile hasıl olan mebaliğ sahipleri namına emaneten Mal Sandıklarına tevdi olunur (yatırılır).

Madde 4 *(15 Nisan 1339 tarihli 333 no'lu kanun 2. madde)*- Emvâl-i metrûkeye istihkâk (hakkı) ve infikâk eden (ayrılan) eşhas zimmetinde matlûbat (alacağı olduğunu) iddia edenlerden Türkiye'de mukim olanlar birinci madde mucibince müteşekkil komisyonların işbu kanunun tarihi mer'iyetinden ve henüz teşekkül etmemiş olanların her mıntıkada tarih-i teşekkülünden itibaren dört ve memalik-i ecnebiyyede bulunanların altı ay zarfında asalaten veya vekaleten bil'müracaa alacaklarını kayıt ve kabul ettirmeğe ve her nevi tebligata mahal olmak üzere komisyonun inikat ettiği (kurulduğu) beldede bir ikametgâh irae eylemeğe (göstermeğe) mecburdurlar. Bu müddetin mürurundan sonra ikame edilecek davalar hakkında ahkâm-ı ummiyye (genel hükümler) cari olacak ise de bu gibi deâvide (davada) müdde-i (davacı) aleyhin ind'el itiraz (itiraz olunca) yeminden nükûlüne (vazgeçme) ta'likan (şarta bağlama) hüküm itasından hükkam (hakimler) memnudur (yasaktır). İş bu kanunun tarihi mer'iyetine değin hasren ind'el itiraz (itiraz olunca) yeminden nükûle ta'likan istihsal edilip de henüz tamamen icra edilmemiş olan ilâmat-ı gıyabiye (giyabi ilamlar) keenlemyekûn (hükümsüz) olup eshabı (sahipleri) iş bu kanuna tevfikan takib-i davada muhtardır (serbesttir). İş bu komisyonlar her mahalde tarh-i teşekküllerinden itibaren âzami bir sene müddetle ifa-i vazife ederler. Bu müddetin hitamında muamelesi intaç olunamayan mevad (konular, maddeler), bera-i intaç nev'ine göre ait olduğu mahakim ve devaire devir olunur.

Eski madde 4 (13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)- Emvâl-i metrûkeye istihkak (hakkı olan) veya nakil olunan eşhas zimmetinde matlûbat (alacağı olduğunu) iddia edenlerden Memâlik-i Osmaniyyede mukîm olanlar işbu kanunun tarih-i mer'iyetinden itibaren iki ve Memâlik-i Ecnebiyede bulunanlar dört ay zarfında komisyonlara asaleten veya vekâleten bilmüracaa (müracaat ederek) alacaklarını kayıd ve kabul ettirmeye ve her nevi tebligata mahal olmak üzere komisyonun inıkad ettiği (kurulduğu) beldede bir ikametgâh irae eylemeye (göstermeye) mecburdurlar.

Bu müddetin mürurundan (sürenin geçmesinden) sonra ikame olunacak (açılacak) davâlar hakkında ahkâm-ı umumiye câri (genel hükümler geçerli) olacağı gibi deâvi-i mezkûrede (söz konusu davalarda) haklı çıkanlar işbu kanuna tevfikan (gereğince) tasfiye edilmiş olan emvâl-i metrûkeye müracaat edemezler.

Madde 5 *(13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)*- Komisyonlar her nevi matlubat (alacağın) ve düyunun (borcun) beyyinât-ı (delillerinin) lazimesini (gerekçesini) taharri ederek tahkik (doğruluğunu araştırarak) ve bunlardan sahih (gerçek) gördüklerini kabul ile kaydettikten ve emvâl-i metrûkeye müteallik (ilgili) istihkak davalarını badelişare (yazıyla bildirdikten sonra) ashabını mahkeme-i iadesine sevkeyledikten sonra her şahsın muvazenei emvâl ve hesabatını (mal ve hesabının denkliğini) natık (beyan eden) ayrı ayrı mazbatalar tanzim ederek bunların sureti musaddakalarını (onayını) icab eden mahallere talik (belli bir zaman asmak, gös-

termek) suretile alakadarana tebliğ ve nüsah-ı asliyelerini evraki müteferriası ile (hepsiyle) birlikte müddei-i umumiye (savcıya) isal ederler (ulaştırırlar). Müddeî-i umumi bu mazbataları tescil talebi ile medyunun (borçlunun) naklinden evvelki kanuni ikametgâhın mensup olduğu bidayet (asliye) hukuk mahkemesine tevdi eyler. Ashâb-ı matlup (alacak sahibi) mazbatalara karşı tarihi ilandan itibaren on beş gün zarfında mahkemi iadesi huzurunda itiraz edebilir.

Müddeti mezkürenin (belirtilen sürenin) hitamında mahkeme, müddeî-i umumi hazır olduğu halde tedkikat-ı lazimeyi (gerekli incelemeyi) ifa (yapar) ve itiraz vaki olmuş ise mu'terizi (itiraz eden) ve komisyon reisini veya vekilini müstacelen (çabucak) davetle itiraz ve müdafaalarını istima ettikten (dinledikten) ve lüzum göreceği tadilatı yaptıktan sonra her mazbatayı bittescil ilam halinde maddei atiyyeye (aşağıdaki madde) tevfikan icra olunmak üzere komisyonlara ita eyler (verir). Bu ilamların ihtiva ettiği hükümler kabili itiraz ve iade ve istinaf ve temyiz değildir (itiraz ve iade ve temyiz edilemez ve yeniden başvurulamaz).

Madde 6 *(13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)*- İktisabı kat'iyet eden (kesinleşen) ilamat ahkamına göre medyunların (borçluların) düyunu mümtaza ve gayr-i mümtazesinin (imtiyazlı ve imtiyazsız borçlar) mevcutlarından tamamen ve kifayet etmediği (yetmediği) takdirde düyunu mümtazası (imtiyazlı borçlar) tercih edilmek üzere garâmeten (tasfiye halinde yetmeyen parayı, alacaklılar oranında paylaştırma) tesviyesi (ödenmesi) tasfiye komisyonlarına ve bunların hitamı in'ikadında icra dairelerine aittir.

Madde 7 *(15 Nisan 1339 tarihli 333 no'lu kanun 3. madde)*- İnfikâk eden (yerinden ayrılan) eşhasın emvâl-i metrûkesine işbu kanunun neşrinden mukaddem mehakim (önce mahkemeler) ve devair-i resmiye (resmî daireler) tarafından vazedilmiş olan ihtiyati hacizler keenlemyekun (hükümsüz) olup haczi vazedenler veya mehakemede derdest-i rüyet (devam edilen, görülen) davası olanlar işbu kanunun ahkamına tabî olacaklardır. İcraî hacizler ahkam-ı kanuniye dairesinde ikmal ve intaç olunur (sonuçlandırılır). Bu şahısların lehine derdest-i ruyet olan (görülen) davalar Hazineler tarafından kezalik ahkam-ı umumiyeye tevfikan takip ve itmam edilirler (tamamlanır).

Eski madde 7 (13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)- Naklolunan eşhasın emvâl-i metrukesine işbu kanunun neşrinden mukaddem (önce) mehâkim ve devâir-i resmiyye tarafından vaz edilmiş (konulmuş) olan ihtiyatî ve icrâî hacizler keenlemyekûn (yok sayılmış) olup haczi vaz edenler (koyanlar) işbu kanun ahkâmına tâbi olacaklardır. Eşhâs-ı mezkûre (adı geçen şahıs) aleyhine mahâkimde elyvem derdest-i rüyet (devam eden, görülen) davâsı olanlar komisyonlara müracaatta veya ahkâm-ı umumiyyeye tevfikan (gereğince) takib-i davada muhtardırlar (serbesttirler).

Komisyonlara müracaat etmeyenler hakkında dördüncü maddenin son fıkrası ahkamı cari olacaktır. Bu şahısların lehine derdest-i rüyet olan dâvâlar ko-

misyon reisi veya vekili tarafından kezalik ahkâm-ı umumiyye tevfikan takib ve itmam edilir (tamamlanır).

Madde 8 *(15 Nisan 1339 tarihli 333 no'lu kanun 4. madde)*- Komisyonların suret-i teşekkülü ile bu kanunun ahkâm-ı sairesinin suret-i tatbikıyye ve icraiyyesi (uygulanması ve yürütülmesi) iş bu kanunun tadilatı dairesinde bir talimatname ile tayin edilecektir.

Eski madde 8 (13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)- Komisyonların suret-i teşekkülü ile bu kanunun ahkâm-ı sâiresinin suver-i tatbikiye (uygulama tarzı) ve icrâiyyesi bir nizamname ile tâyin edilecektir.

Madde 9 *(15 Nisan 1339 tarihli 333 no'lu kanun 6. madde)*- Her ne suretle olursa olsun tagayyüp veya müfarekat ve yahut memalik-i ecnebiye ve meşguleye (yabancı ve işgal edilmiş ülkelere) veya İstanbul ve mülhakatına firar edenlerin (çevresine kaçanların) emvâl-i menkûle ve gayrimenkûle ve dûyun ve matlûbatı hakkında dahî mezkûr 13 Eylül 1331 tarihli kanun-u muvakkat (4) ile işbu tadilât ahkâmı tatbik olunur.

15 Nisan 1339 tarihli 333 no'lu kanun 5. madde: 9. madde mülgadır.

Eski madde 9 (13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)- İşbu kanuna tevfikan Evkaf ve Maliye Hazineleri namlarına kayıtları icrâ kılınan icâreteynli musakkafat ve müstagalât-ı vakfiye ile emvâl-i gayri menkûle-i sâire (diğer taşınmaz mallar) muhacirîn nizamnamesine (Muhacirler Tüzüğüne) tevfikan muhacîrine meccânen (parasız olarak, bedava) tefviz ve tevzi olunabilir (dağıtılır ve bölüştürülür).

Madde 10 *(15 Nisan 1339 tarihli 333 no'lu kanun 7. madde)*- 22 Şaban 1340 ve 20 Nisan 1338 tarihli Emvâl-i Metrûke Kanunu (5) mülgadır.

Madde 11 *(15 Nisan 1339 tarihli 333 no'lu kanun 8. madde)*- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Eski madde 11 (13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 12 *(15 Nisan 1339 tarihli 333 no'lu kanun 9. madde)*- İşbu kanunun icrasına Şer'iye ve Evkaf, Adliye, Dâhiliye ve Maliye vekilleri me'murdur.

Eski madde 10 (13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkat)- Bu kanunun icrasına Evkaf ve Dâhiliye ve Adliye ve Maliye Nazırları memurdur.

DİPNOTLAR

1- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, cilt: 1, S-sayfa 407.

2- DÜSTUR, Tertib-i sani, cilt 7, sayfa 737.

3- Memalik-i Müstahlise'den firar veya gaybubet eden ahalinin emvâl-i menkûle ve gayri-i menkûlelerinin idaresine mütedair kanun numarası: 224.

4- DÜSTUR, Tertibi sani, cilt 7, sayfa 737.

5- Kanun Numarası 224.

Madde 2'ye EK: Bu kanunun ikinci maddesine hemen birinci fıkranın devamına bir fıkra eklenir. Bununla ilgili 22 Eylül 1332'de (2 Ekim 1916) tarihli kararname gereği 13 Eylül 1331 Tarihli Tasfiye Kanun-u Muvakkatini ikinci maddesinin birinci fıkrasına ibare-i atiye ilave edilmiştir:

"Şu kadar ki mahall-i âhera naklolunan eşhası merkumeye (adı geçen) mahall-i müretteblerinde (sıralanmış, dizilmiş) beytutet (geceleme) ve ikametleri ile maişetlerini (geçinmek için gerekli şey) temin edebilecek derecede emlâk ve arazi-i mahlûle (Hazine'ye geçen mülk) ve emiriyeden meccanen (parasız bedava) mesken ve arazi verilmek sureti ile de muavenet (yardım) olunabilir." (*Meclisi Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Aliye Sevkleri Hakkında 5. Şubece İcra Kılınan Tahkikat*, 3. devre, içtima senesi: 5, sene:1334, cilt: 1, sf. 71).

KAYNAK: 15 Nisan 1339 (1923) tarihli ve 333 no'lu kanun, *DÜSTUR*, 3. Tertip, cilt: 4, 8 Mart 1339-29 Temmuz 1339, 2. basılış, Ankara-1953, sf. 65-67; *TBMM ZC*, devre: I, içtimai sene: 4, cilt: 29, 14 Nisan ve 15 Nisan 1339, sf. 138-146 ve 159-175; 333 no'lu kanun Osmanlıca Türkçesi ile, Hazırlayan Karakoç Sarkis, *T.C. Sicill-i Kavanini, Kısm-ı Evvel*, cilt: 1, 24 Nisan 1336-31 Teşrinievvel 1341, İstanbul-1926, sf. 174-176; 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli muvakkat kanun, *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, No: 2303'ten aktaran *DÜSTUR*, Tertib-i Sanî (2. tertip), cilt: 7, Dersaadet-1336, sf. 737-740; *Sicilli Kavanini*, cilt: 16, Hazırlayan: Karakoç Sarkis, İstanbul-1936, sf. 678-679; 13 Eylül 1331 tarihli kanunla ilgili mazbata, *Meclisi Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divan-ı Aliye Sevkleri Hakkında 5. Şubece İcra Kılınan Tahkikat*, 3. devre, içtima senesi: 5, sene:1334, cilt: 1, sf. 65-71.

Belge 4- Tasfiye Kanunu Talimatnamesi

29 Nisan 1339 tarih ve 2455 no'lu kararnameyle kabul edilen

13 Eylül 1331 Tarihli Kanunu Muvakkat ile İşbu Kanunun Bazı Mevaddını Muaddil 15 Nisan 1339 tarihli Kanunun Suveri Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatname

Madde 1- Naklolunan (sürgün edilen) veya her ne suretle olursa olsun bulundukları mahalden mahalli âhere (başka yere) gitmek suretiyle tagayyüp veya müfarakat eden (kaybolan veya uzaklaşan) eşhasa ait emvâli gayrimenkûlenin bulunduğu (her kazada) işbu talimatnamenin (yönetmeliğin) resmen tebliğ edildiği-

nin ertesi günü o mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından yine o mahallin en büyük mal memurunun tahtı riyasetinde vergi ve tapu ve nüfus idarelerinden ve mahalli zabıtasından ve mevcut ise evkaf idarelerinden alınacak bir memurdan heyet teşkil olunur (kurulur).

Madde 2- Heyet naklolunan veya her ne suretle olursa olsun müfarakat ettikleri mahalle veya kura heyeti ihtiyariyesi veya zabıtası marfiyetiyle bittahkik (soruşturularak) anlaşılacak eşhası hakikiye ve hükmiyeye (gerçek ve tüzel kişilere) ait icareteynli müsakkafat ve müstegallâtı vakfiye ile sair emvâli gayrimenkûlenin ayrı ayrı olarak müstacelen ikişer nüsha defterini tanzim ve bir nüsha komisyona tevdi edilecektir (verecektir). İşbu talimatnamenin tarihi tebliğinden itibaren bir ay zarfında deftatiri mezkûre tanzim ve ita edilmediği (düzenlenmediği ve verilmediği) surette vâkı teehhürün (gecikmenin) her günü için memurini mumaileyhimin (yukarda adı geçen memurların) maaşlarından üçer yevmiye nispetinde katiyat (kesinlikle) icra edilecektir. Her defter emvâli gayrimenkûlenin sokak veya mevkiini ve rakamı ebvap (kapı rakamı) veya tahrir (yazım) numarasını ve kıymei tahririyesini (kıymetini yazarak) ve hisseli ise miktarını ve heyeti hazırası ve sahipleri esamesini (kaydını) havi olacaktır (kapsayacaktır). Ahalisinin kâmilen (tamamen) müfarakatı (uzaklaşması) hasebiyle elyevm hali kalmış olan kuraya (köylere) ait defterlerin tanziminde vergi esas defterlerindeki sıra ve tertip nazarı itibare alınır. Defterler bulunamadığı surette komisyonlarca tahrir ve tesbit edilerek umumen Hazinei Maliye namına kayıtları icra edilir.

Madde 3- 15 Nisan 1339 tarihli kanunun altıncı maddesinde zikrolunan eşhastan metruk emvâli gayrimenkûle tarihi mezkûrdan itibaren Maliye ve Evkaf hazinelerinin uhdei (üzerine) tasarruflarına geçmiştir.

Madde 4- Maddei sabıka (önceki madde) ahkâmına tevfikan (uygun olarak) tanzim olunan defterlerin ziri (aşağısı) heyet tarafından imza olunarak emlâk ve arazii metrukenin kıymetleri Müsakkafat (binalar) Kanunu tatbik olunan yerlerde tahrir kayıtlarına ve kanunu mezkûr ahkâmı tatbik olunmayan yerlerde bin üç yüz otuz senesindeki [1914 yılındaki] vergi kıyemi esasiyesine ve bin üç yüz otuz senesinden sonra inşa edilenlerin ise ahvali âdiyeye (normal durumlarına) göre tâyin ve takdir edilir.

Madde 5- 13 Eylül 1331 tarihli kanuna tevfikan Maliye ve Evkaf hazineleri namına doğrudan veya hükmen icra edilecek kayıtlardan harç ve resim alınmaz.

İkinci fasıl

Komisyonların sureti teşekkülleri ile vazife ve salâhiyetlerine dairdir

Madde 6- Lüzum görülen mahallerde 13 Eylül 1331 [26 Eylül 1915] ve 15 Nisan 1339 [1923] tarihli kanunlarda muayyen (belli) vezaifi (görevleri) ifa etmek (yerine getirmek) üzere komisyonlar teşkil olunacaktır. Her komisyon Maliye Vekaletinin tâyin edeceği bir reis ile bir âza ve Adliye Vekâleti tarafından müntahap

(seçilmiş) diğer bir âzadan terekküp eder. İşleri mühim ve kesir olan yerlerde komisyona Maliye Vekâletinden ilâveten âza tâyini caizdir.

Madde 7- Tasfiye mesailine katiyen müdahale etmemek üzere komisyonlarda istihdamına lüzum görülecek memurin ve ketebe (kâtipler) kadrosu Maliye Vekâletinden badettasdik (tasdikinden sonra) memurları komisyonlar tarafından tâyin olunur.

Madde 8- Muamelâtın kılletine (işlemlerin azlığı) mebni (nedeniyle) komisyon teşkiline lüzum görülmeyen mahallerde nakledilen eşhasa müteallik (ilişkin) tasfiye muamelâtının ihzarı (hazırlanması) ve olbaptaki mazbataların tanzimi o mahalle en yakın yerde teşekkül eden komisyona aittir. Komisyon işbu muamelâtı tahkiki düyun hususatı müstesna olmak üzere reis tarafından tevkil edilecek (vekil tayin olacak) bir veya müteaddit (yardım eden) zata tevdi edebilir. Tasfiye mazbataları 13 Eylül 1331 tarihli kanunun beşinci maddesi mucibince medyunun (borçlunun) mufarakatten (uzaklaşmadan) evvelki kanuni ikametgâhının mensup olduğu hukuk mahkemesince tescil edilir.

Madde 9- Komisyon reislerine emvâli metrûke hâsılatından beşer ve âzaya da dörder lirayı tecavüz etmemek üzere Maliye Vekaletince takdir olunacak ücreti yevmiye verilir. Maddei sabıka (önceki madde) mucibince komisyon reisine niyabeten (vekillik) ifayı vazife edecek zevata da dört lirayı ve başkâtiplere üç lirayı ve ketebeye iki lirayı tecavüz etmemek üzere verilecek ücuratı yevmiye komisyonlar tarafından tâyin ve takdir ve Maliye Vekaletince tasdik olunur. İşbu ücuratı yevmiye maaşat misilli harb vergisine tabidir.

Madde 10- Komisyonun vezaifi kanuniye ve müteferriasının (teferruatlı) muntazaman ve muttariden (düzgün) ifasını temin ve münferiden görülecek işleri ihtisaslarına göre âzaya tevzi etmek ve icabeden hususatı zabıt veya makbuz varakları gibi evrak ile tevsik ettirmek (belgelemek) reisin cümlei vezaifindendir.

Madde 11- Eşhası mezkurenin nukut ve emvâli menkûlei metrûkesiyle (terk ettiği para ve taşınır malıyla) mevduat ve matlubatının (alacağının) cem (toplamı) ve istirdat (geri alınması) ve tahsili ve indeliktiza (gerekirse) dâva ikamesi (açılması) ve emvâli metrûkei menkûlenin bilmüzayede (açık artırmayla) füruhtu (satışı) ve komisyonun dairei vezaifine dâhil olan sair hususatın takip ve tesviyesi hakkında icap eden mukarrerat (kararlar) komisyonlarca ittihaz ve kanunun üçüncü maddesi mucibince bizzat reis veyahut âza meyanında (arasında) ba-tezkere (tezkereyle) veya hariçten ba-vekâletname (vekaletnameyle) reisin tevkil (tayin) edeceği zat tarafından icra olunur.

Madde 12- Mübadeleye tabi eşhastan metruk emvâli gayrimenkûle müstesna olmak üzere diğer emvâli gayrimenkûlei metrûke badettasfiye memurini maliyeye devrolunarak emlâki emiriye misilli mecalisi idare (idare meclisi) marifetiyle idare olunur. Muntazam irat getirmeyen ve muhafazasında müşkülat görülüp müşrif harap olacağı mahsus bulunan emvâli gayrimenkûle mal memurlarının gösterecekleri lüzuma istinaden meclisi idarelerce müzayede edilerek ihalei katiyetleri Hazineden istizan edilir (izin alınır).

Madde 13- İşbu talimatnamenin mevkii mer'iyete vazından (yürürlüğe girmesinden) mukaddem (önce) hükümetçe teşkil edilmiş heyetler tarafından tanzim ve ifa kılınan bilûmum evrak ve muamelât Tasfiye Komisyonlarına devir ve tevdi edilecektir. Evrakı müdevvere (devretmiş) meyanında müfarakat eden eşhas zimmetinde matlubat veya emvâli metrûkeye istihkak iddialarını havi (içeren) müstediyat (dilekçede) mevcut olduğu halde maddei âtiyeye (aşağıdaki madde) tevfikan noksanları ikmal ve merasimi saire icra edildikten sonra bilkabul muamelâtı lâzımeleri (gereği) ifa edilir (yapılır).

Madde 14- Müfarakat eden eşhas zimmetinde matlubat iddia edenler komisyon riyasetine bir istidaneme (dilekçe) vermekle ve senedat ve sair vesaikını ve bilvekâle (vekaletle) müracaat halinde vekâletnameyi veya bunların sureti musaddakalarını (tasdiğini) raptetmeğe ve komisyonun inikat ettiği (kurulduğu) beldede tâyin ve irae edilecek (gösterilecek) ikametgâhlariyle müddeialeyhlerin (aleyhte iddiaların) sıfat ve nakilden evvelki ikametgâhlarını ve deynin (borcun) cihetini (sebebini) beyan ve tasrih eylemeğe (açıklamaya) mecburdurlar. Müstedilere (dilekçe verene) komisyon mühürüyle mahtum (mühürlenmiş) olarak dayin (alacaklı) ve medyunun (borçlunun) isimlerini ve matlubatının (alacağının) mecmuu (toplam) miktarını ve istidaya merbut evrakın nevi ve aded ve tarihlerini (... ayının ...nci günü müracaat edilmiştir) ibaresini havi makbuz varakası verilir. Menkul ve gayrimenkul emvâli metrûkeye istihkak iddia eden her şahıs komisyona bilmüracaa istihkak davasında bulunduğunu beyan ettikten sonra bunu müsbit olarak alacağı vesika ile mahkemeye müracaat eder. 15 Nisan 1339 tarihli kanunun ikinci maddesinde muayyen olan müddetlerden istifade zımnında müddei (davacı) ve müddialeyh (aleyhindeki iddia) ve dava hakkında izahatı lazimeyi (gerekli açıklamayı) havi (içeren) telgrafnamelerle dahi medyunun (borçlunun) naklinden evvelki ikametgâhının mensup olduğu komisyona müracaat edebilir. Şu kadar ki mezkur kanunun bahşetmiş olduğu hukuktan müstefit (faydalanan) olabilmek için hakkında müracaat vâki olan medyuna (borçluya) ait tasfiye muamelesinin komisyonca ikmaliyle mazbatasının tanziminden evvel işbu maddenin fıkaratı sabıkası (önceki fıkraları) ahkamına tevfikan evrak ve vesaiki lazimenin bilita (vererek) matlubatın (alacağın) kayıt ve kabul ettirilmesi iktiza eyler (gerekir). Maddei mezkurede musarrah (açıkça belirtilmiş) müddetlerin mürurundan sonra ikame edilecek davalar hakkında ahkamı umumiye cari olacak ise de bu gibi deâvide müddeialeyhin (aleyhte iddia) indelitiraz (itiraz edince) yeminden nüküle (vazgeçme) talikan (şartı) hüküm itâsından (vermesinden) hükkam (hâkimler) memnu olduğu gibi esbabı hükümden madut (sınırlı) olmayan istiktap (kontrol etmek) veya tatbikat icrasına talikan hüküm itasından dahi memnu olacağı cihetle şayet bu yolda ilamat sadır olursa ilâmatı mezkure ile emvâl-i metrûkeye müracaat olunamaz. Evvelce itâ edilmiş olup henüz tamamen veya kısmen icra edilmemiş olan bu gibi ilamatı gıyabiye keenlemyekün olup ashabı 15 Nisan 1335 [1339 olması lazım] tarihli kanun mucibince takibi davada muhtardır.

Madde 15- Hususatı âtiye komisyonların teşekkülleri mütaakıp ifade edecekleri vezaif cümlesindendir.

A- Birinci madde mucibince tevdi olunacak cetvelde münderiç muamelatı ferağiye hakkında tahkikat icra ve ledelhace (gerek görüldüğü) evrakı müsbitesini (ispatlayıcı) celp ve tetkik ederek bunlardan muvazaa veya gabni fahiş (alışverişte kazıklama) vukuu mahsus olanların fesih ve iptali için mahkemeye müracaat etmek.

B- Evrak ve vesaiti mutebereye (belgelere) müstenit (dayanan) bir akit olmaksızın fuzulen işgal edilen gayrimenkul emvâli metrûkenin tahliyesine ve eşhası merkumeye (adı geçen) Hükümetçe vaktiyle taviz edilmiş (verilmiş) olan her türlü imtiyazat ve ruhsatlardan mütevellit (doğan) hukuk (haklar) dahi Hükümet intikal ettiğinden bunlara vukubulan müdahalatın menine (önlenmesine) karar ita ile 15 Nisan 1339 tarihli kanunun birinci maddesi mucibince ifayı muktezası (gereğinin yapılması) için mahallin en büyük memuruna müzekkere vermek.

C- Müfarakat eden eşhasa ait olup hükümetçe tahtı muhafazaya (korunmaya) alınmış olan nukut ve eşya ile eşhası mezkûreye ait sair bilcümle emval ve muamelâta vazıyed eylemek.

D- Bankalara ve sair müessesata ve efrada müracaatla infikak eden (yerinden ayrılan) eşhas tarafından bırakılmış olan nukut ve emvâlin hesabatını talep ve bunların merhun (rehin bırakılmış) olanların gayrısını (dışındakilerini) istirdat (geri almak) ve merhunat (rehinliler) hakkında ahkâmı umumiyeye tevfikan teşebbüsat icra etmek.

E- Emvâli menkûlei metrûkeye fuzulen vazıyed edilmiş olan eşhasın kanunun birinci maddesi ahkamı dairesinde meni müdahaleleriyle haklarında tatbikatı kanuniye icrası mahalli en büyük mülkiye memuruna ait olduğundan bu kabil hususat için de B fıkrası mucibince muamele ifa etmek.

F- Emvâli gayrimenkûlenin fuzuli işgal müddetine ait olup sahibi aslisi veya vekili tarafından istifa olunamayan (tahsil edilemeyen) ücreti takip ve tahsil eylemek.

G- Müfarakat eden eşhasın emvâli metrûkesine mevzu haczi ihtiyatiler 15 Nisan 1339 tarihle kanunun üçüncü maddesi mucibince keenlemyekûn (yok hükmünde) olduğundan haciz vazeden mehakim ve devairi resmiyeye (resmî dairelere) malûmat itasiyle (verilmesiyle) emvâli metrûkeye vazıyed etmek.

H- Vesaiti mümküne (mümkün olan vasıtalarla) ve suveri münasebe ile (münasip yollarla) taharriyat (yazışmalar) ve tahkikat (soruşturmalar) icra ve ele geçmiş evrak ve senedatı ve defatiri ticariyeyi tetkik ederek (inceleyerek) neticei tahkikat ve tetkikatta (soruşturma ve inceleme sonucunda) müfarakat eden eşhasın sair kimselerde matlupları (alacağı) olduğu anlaşılan hukuk (haklar) ve mebaliği (paralar) istifa ve tahsile ve ledelhace (gerektiğinde) ikamei davaya teşebbüs etmek ve eşhası merkume (adına geçen) lehine derdesti rüyet olduğu haber alınan deâviyi 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 numaralı kanunun üçüncü maddesi mucibince takip ve intaç eylemek.

Madde 16- Nakolunan eşhas ile 15 Nisan 1339 tarihli kanunun altıncı maddesinde zikrolunan eşhasın tarihi müfarakatlarından nihayet 30 günden evvelki müddet zarfında gerek asaleten ve gerek tanzim etmiş oldukları vekâletnamelere istinaden usul ve teamülü dairesinde vâkı olun ukut (akitler, anlaşmalar) muteber olup ancak tarihi infikaktan sonra ukudu mezkureden mütevallit hukuk ile ukude istinat eden vezaifi vekâlet hükümete intikal eder.

Madde 17- Devair (daireler) ve müessesat (kurumlar) ve bankalar ve kâtibiadiller (noterler) ve efrat maddei sabıkanın üçüncü fıkrası hükmüne tevfikan komisyon reisleri tarafından istenilen hesabatı ve nukut veya senedatı ve indelicap (gerekince) bunları müspit evrak ve senedat ve mekatibi (mektuplar) derhal itaya mecburdurlar.

Madde 18- Komisyonlar müfarakat eden eşhas zimmetinde matlubat iddia edenlerin tetkiki mutalebatında (taleplerinin incelenmesinde) medyunların ele geçmiş defatiri ticariyesi bulunduğu halde onlarla mukayese icra, mehakim ve devairi resmiyede hat (yazı) ve hatem (mühür) veya imzalarını havi evrak ve iddialarını müeyyit (doğrulayan) vesaik mevcut ise bunları celp, eşhası mezkure ile muamelatta bulunan mevsukulkelim (sözlerine güvenilir) zevatın malûmatına müracaat şahadetle ispatı müddea (iddia edilen) mücaz (uygun) olan ahvalde edayı şahadet edeceklerin ifadatını dinledikten sonra huzuru mahkemede edayı şahadetleri zımnında isimlerini mazbataya derç ve teshilât bonoları gibi muvazaalı senedatı ticariyenin kesretle (çoğunlukla) tedavil ettiği mahallerde bu kabil senedat hakkında tahkikatı amika (derin) icra etmekle mükelleftirler.

Madde 19- Kiliselerde mevcut eşya ve tesavir (tasvirler, resimler) ve kütübü mukaddese (kutsal kitaplar) septi defter olunarak (defterlere yazılarak) muhafaza edilecektir. Mekteplerde maabidin (ibadet edilecek yerler) ve bilûmum mektep levazımının (kullanım) hakkı istimalleri Maarif idarelerine devrolunur. Bunlara ait akarat (gelirler) ve arazi Hazineye aittir.

Madde 20- Eşhası merkumeye ait olup fakat ashabı malûm olmayan emval esmanı (değeri, bedeli) eşyanın bulunduğu köy ve mahalle namına kaydedilecektir. Ancak eşhası merkumeye aidiyatı anlaşılmayan emvâli metrûke esmanı doğrudan doğruya mal sandıklarına irat kaydedilir.

Madde 21- Komisyonlar emvâli menkûlenin bilmüzayede füruhtunda münasip olan zaman ve mekânı nazarı dikkate almak suretiyle emvâli mezkûrenin mümkün olduğu mertebe kıymeti hakikiyeleriyle satılmasına gayret edeceklerdir.

Madde 22- Bedalâtı müzayedesi (artırma bedelleri) envaı (çeşitleri) itibariyle beş bin [5000] lirayı tecavüz eden emvâli menkûlenin füruhtında ihale için Hazineden mezuniyet istihsalı (izin alınması) emvâli gayrimenkûlenin tahrir ve tesbitiyle takdir olunan bedelinin ashabı hesabı carisine kaydından sonra emri idaresinin memurini (idaresi görevinin) Maliyeye devir ve tevdii muktazidir (gerekir). Şukadar ki eşhası merkumenin (adı geçen) hini infikâkiklerinden (ayrılışından) itibaren emvâli gayrimenkulleri emâlaki emriye meyanına ithal olunduğuna na-

zaran hasılat ve bedelâtı icariyeleri emanet hesabına alınmayıp doğrudan doğruya varidat bütçesindeki tertibi mahsususana irat kayıt edilecektir.

Madde 23- Komisyonlarca tutulacak defatiri hesabiye bir esas defteriyle bir de emvâli metrûke hesabı cari defatirinden ibaret olup bu iki defterin numuneleri ve sureti istimallerini (kullanılmasını) mübeyyin (açıkça bildiren) tarifname işbu talimatnameye raptedilmiştir. Komisyonlar lüzum görecekleri defatiri muaveneyi (yardımcı) istimal ederler (kullanırlar). Hesabatın muntazaman ve tarifnamede münderiç kavait (kaideler) dairesinde tutulmasını teminen komisyon reisi kuyut ve defatiri mütemadiyen tahtı teftiş ve murakebede (denetlemede) bulunduracak ve hesabın ademi intizamından tevellüt edebilecek bilûmum nevakıs (eksikliklerin) ve suitimalâtın (kötü kullanmanın) mesuliyeti reise raci olacaktır (rücü edilecektir).

Madde 24- İşbu talimatname tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 25- 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 numaralı kanunun dördüncü maddesi mucibince tanzim olunan işbu Talimatname icrayı ahkamına Adliye ve Maliye vekilleri memurdur.

(İcra Vekilleri Heyeti imzası)

KAYNAK: *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 4, 8 Mart 1339-29 Temmuz 1339, 2. baskı, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara-1953, sf. 77-82.

Belge 5- Hükümet 1924'te Dağıttı, 1925'te Sattı

13 Mart 1340 (1924) tarihli ve 441 no'lu kanun ve 15 Nisan 1341 (1925) tarihli ve 622 no'lu kanun

13 Mart 1340 tarihli ve 441 no'lu Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlâkin Emval ve Emlâki Düşman, Usat ve Hasbellüzum Hükümet Tarafından Tahribedilmiş Olanlara Nisbet Dâhilinde Tevzii Hakkında Kanun

ve

15 Nisan 1341 tarih ve 622 no'lu 'Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlâkin Emval ve Emlâki Düşman, Usat ve Hasbellüzüm Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nisbet Dâhilinde Tevziine Mütedair' 13 Mart 1340 tarihli Kanunun Birinci ve İkinci Maddelerini Muaddil Kanun

Madde 1- Mübadaleye gayritabi eşhasa ait olup Hükümet yedinde (idaresinde) bulunan metruk emlâk ve arsa, düşman, usat (asiler) ve hasbellüzum (gerektiği için) Hükümet tarafından hedmü tahrip (yıkılmış, bozulmuş) veya harb dolayısiyle ihrak

edilmiş (yanmış) olan emlâk sahiplerine, muhtaç olanlar tercih edilmek şartiyle, zayiatlarının derecesi nisbetinde tevzi ve temlik olunur (dağıtılır ve verilir).

Madde 1 (*15 Nisan 1341 tarihli değişiklik*)- Mübadeleye gayritabi eşhasa ait olup hükümet yedinde bulunan metruk emlâk ile arsalar hükümetçe alelûsul (usulüne göre) füruht edilerek (satılarak) esmanı (bedeli) düşmen, usat ve hasbellüzum hükümet tarafından hedim ve tahrip (yıkılmış ve bozulmuş) veya harp dolayısile ihrak edilmiş (yanmış) olan emlâk sahiplerine –muhtaç olanlar tercih edilmek şartiye– zayiatlarının derecesi nisbetinde tevzi olunur (dağıtılır)

Madde 2- Bu suretle tevzi (dağıtılacak) ve temlik edilecek (mülk olarak verilecek) emvâli gayrimenkûlenin bedelâtı Maliye bütçesinden istihsal olunacak tahsisattan mahsup olunur.

Madde 2 (*15 Nisan 1341 tarihli değişiklik*)- Bu suretle tevzi edilecek (dağıtılacak) olan emvâli gayrimenkûlenin 1331 senesi bidayetindeki (başlangıcındaki) kıymeti mukayyedleri (kayıtlı değeri) bilâhare Maliye bütçesinden istihsal olunacak tahsisattan ashabı (sahip) hesabı carisine kayit ve ithal ve satılan emlâk ve arsaların bedeli, erbabı istihkaka (hak eden kişiye) tevzi edilinceye (dağıtılıncaya) kadar, faiz mukabilinde Ziraat Bankasına tevdi olunur (teslim edilir).

Madde 3 *- Hasar görenlerin ve muhtaç olanların tetkik ve tahkiki ahvali ile zayiatları derecesinin tesbiti ve bu kanunun süveri tatbikiyesi hükümetçe olunacak talimatname ile tayin olunur.

Madde 4- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 3 (*15 Nisan 1341 tarihli değişiklik*)- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 5- İşbu kanun icrasına Heyeti Vekile memurdur.

Madde 4 (*15 Nisan 1341 tarihli değişiklik*)- İşbu kanun icrasına Maliye Vekili memurdur.

AÇIKLAMA: 622 no'lu kanun adında, 441 no'lu kanunun adı farklı yazılmıştır.

(*): 3'üncü madde aynen kaldı.

KAYNAK: 13 Mart 1340 tarih ve 441 no'lu kanun, *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 5, 2. basılış, Ankara-1948, sf. 336; değişiklik 15 Nisan 1341 tarih ve 622 no'lu kanun *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 6, Ankara-1341, sf. 327; *Resmî Gazete*, 23 Nisan 1341, no: 96; *TBMM ZC*, devre: II, içtimai sene: 2, cilt: 7, 13 Mart 1340, sf. 411-420; *TBMM ZC*, devre: II, içtimai sene: 2, cilt: 18, 15 Nisan 1341, sf. 56-62.

Belge 6- Satış Fiyatı 1915 Kıymetine Göre Belirlenecek

13 Mart 1926 tarihli ve 781 no'lu

Mübadeleye Gayritabi Eşhastan Metruk Olup Hakkı İskânı Haiz Olanlara ve Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun

Madde 1- Mübadaleye gayritabi eşhastan [sürülenlerden yani Ermenilerden] metruk olup 13 Mart 1340 ve 15 Nisan 1341 tarihli [441 no'lu ve 662 no'lu] kanunlar ahkamına tabi bulunan emlâk ve arsalar ile 15 Nisan 1339 tarihli [333 no'lu] kanun mucibince Hazineyi Evkaf namına kaydı icra kılınan icareteynli musakkafat ve müstagallat (kira geliri ve hasılatı olan vakıf malı binalar, bağ, bahçe ve tarlalar) ve 1341 senesi Muvazenei Umumiyi Kanununun yirmi üçüncü [23'üncü] maddesi V fıkrası mucibince idarei hussiyelere (vilayetteki özel idare) terk edilmiş olan emvâli gayrimenkûleden mübadeleye tabi olanlardan [Rumlardan] maada (başka), kanunen hakkı iskânı haiz olanlara adiyen iskân veya tefviz tarikiyle verilmiş ve bundan böyle verilecek emvâli gayrimenkûle ile muharebelerde meskenleri harap olanların ikametlerine tahsis edilen haneler istirdat olunmayıp üçüncü madde mucibince takarrür edecek (kararlaştırılacak) bedel, 14 Kanunusani 1926 tarihli [716 no'lu] Borçlanma Kanunu mucibince kendilerinden istifa olunur (alınır).

Bu kabil emvâli gayrimenkûleden 13 Mart 1340 ve 15 Nisan 1341 tarihli [441 no'lu ve 622 no'lu] kanunlar ahkamına tabi bulunanların 1331 [1915] senesindeki kıymeti mukayyedeleri (deftere geçmiş) ashabı hesabı (sahiplerinin hesabı) carilerine geçirilmek üzere Maliye Hazinesine bırakılarak, üst tarafı Ziraat Bankası'na verileceği gibi ciheti vakfa ve idarei hususiyelere ait bulunanların istifa edilecek (alınacak) bedellerinden kezalik 1331 (1915) kıymeti mukayyedelerinden (değerinden) fazlası miktarı Hazinei vakfa ve idare hususiyelere ita olunur (verilir).

Bu suretle mesken alan harikzedeler, kanunun mahsusuna tevfikan harikzede ve hasarzedelere ait olarak Ziraat Bankasına mevdu (emanet edilmiş) mebaliğdeki hakkı iştirakini iskat eder (kapatır).

Şu kadar ki, işbu kanun mucibince mesken verilecek harikzedelerin tahtı tasarruflarında başkaca meskenleri bulunmamak ve işgal ettikleri meskenlerin kıymeti hazıraları yirmibeş [25] bin lirayı mütecaviz olmamak (geçmemesi) meşruttur (şarttır).

Madde 2- Mübadil Rum emvâli metrûkesi müsait olmayan mahallerde 13 Mart 1340 tarihli kanunun neşrinden sonra mübadillere tahsis olunmuş ve bundan sonra tahsis olunacak birinci madde muharrer (yazılı) emvâli gayrimenkûleye mukabil aynı kıymette mübadil Rum emvâli metrûkesi Dâhiliye Vekaletince tefrik ve alınan malın ciheti aidiyetine göre Maliye Vekâleti ile Evkaf Müdüriyeti Umumiyesi ve İdarei Hususiyeler emrine ita olunur (verilir).

Madde 3- Birinci ve ikinci maddeler mucibince verilen ve verilecek olan emvâli gayrimenkûlenin tesbit bedeli ve muameleri istibdali hini tahsisteki kıymetle icra olunur. Bu kıymetin takdiri mahalleri İdare Heyetlerine aittir.

Madde 4- İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 5- İşbu kanunun ahkâmını icraya Maliye ve Dâhiliye vekilleri memurdur.

AÇIKLAMA: 13 Mart 1926 tarih ve 781 no'lu kanunun birinci maddesinin muğlak hükmüne rağmen, gayrimenkulün fiyatının tespit edilmesinde, kanunun atıf yaptığı 15 Nisan 1341 tarih ve 622 no'lu kanunun 2'nci maddesiyle (ve 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanunun 7'nci maddesi ve bu maddeyle ilgili 2 Haziran 1929 tarih ve 146 no'lu tefsirde) gayrimenkulün değerinin belirlenmesinde dikkate alınacak fiyat, 1331 (1915) yılı kıymetidir.

KAYNAK: *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 655-657; *Resmî Ceride*, 29 Mart 1926 ve no: 334; *TBMM ZC*, devre: II, içtimai sene: 3, cilt: 23, 6 Mart ve 13 Mart 1926, sf. 72-88 ve 160-161.

Belge 7- İttihatçı Ailelere Ermeni Malı

31 Mayıs 1926 tarihli ve 882 no'lu

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen veya bu uğurda suveri muhtelife ile düçarı gadrolan ricalin ailelerine verilecek emlâk ve arazi hakkında kanun

Madde 1- Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen veya bu uğurda süveri muhtelifede ifnayı (tüketme) hayat eden merbut cetvelde isimleri muharrer ricalden her birinin, nafakası üzerine vacip iken terkettiği efradı ailesi mecmuuna, İcra Vekilleri Heyeti kararıyle yirmi bin liraya kadar kıymette Ermenilerden metrûk emvâli gayrimenkûle mütesaviyen (eşit olarak) taksim edilerek temlik ve efradı aileden her birine hissesine isabet eden miktar için meccanen (parasız) tapu senedi ita olunur. İşbu suretle verilecek emvâli gayrimenkûle on sene müddetle satılamaz.

Madde 2- Birinci madde mucibince verilecek emvâli gayrimenkûle bedelleri emvâli metrûke hasılatından mahsup olunur.

Madde 3- İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 4- İşbu kanunun icrasında İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehit edilen rical:

Talat Paşa

Cemal Paşa

Cemal Azmi Paşa

Bahattin Şakir Bey

Cemal Paşanın Yaveri Süreyya Bey

Cemal Paşanın Yaveri Nusret Bey

Sait Halim Paşa

Muş Mutasarrıfı Servet Bey

Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey

Muhakemesinin hini cereyanında firar ve intihar eden Dr. Reşit Bey

Erzincanlı Hafız Abdullah Bey

KAYNAK: *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 7, 2. tabı, Ankara-1944, sf. 1439; *Resmî Ceride*, 27 Haziran 1926 ve sayı: 405; *TBMM ZC*, devre: II, içtimai sene: 3, cilt: 25 Mayıs, 29-31 Mayıs 1926 tarihli görüşmeler, sayfa 601-605, 645-646, 680-682, 697, 728-729.

Belge 8- Dağıtılan ve Satılan Mallara Tapu Senedi

24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanun

Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikan Teffiz veya Âdiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair Kanun

Madde 1- Mübadeleye tabi ahaliye verilecek emvâli gayrimenkûle hakkındaki 16 Nisan 1340 (1924) tarihli ve 488 numaralı kanun ile 8 Teşrinisani 1339 (1923) tarih ve 368 numaralı [Mübadele, İmar ve İskân Vekaletinin Teşkilat ve Masarifi Hakkında Kanun] ve 13 Mart 1926 tarih ve 781 numaralı [Mübadeleye Gayritabi Eşhastan Metruk Olup Hakkı İskânı Haiz Olanlara Verilmiş ve Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun] kanunlarla kendilerine gayrimenkul emval teffiz ve icar edilmiş veya edilecek (verilmiş ya da satılmış ve kiralanmış veya kiralanacak) olan ve teffiz ve icar muameleleri Dâhiliye ve mülga İskân Vekâletince alelûsul (usulüne göre) tasdik olunan (onaylanan) mübadillerin ellerindeki teffiz vesikalarına mukabil tapu senedi verilir. Mübadiller yedindeki vesaiki tasarrufiyeden kıymetli tapulara mukabil kendilerine verilen veya verilecek olan emval yüzde elliden, kıymetsiz tapulara mukabil yüzde kırktan ve tasfiye talepnamelerine müsteniden (güvenerek) kefaletnamelere mukabil yüzde yirmiden fazla olamaz.

Madde 2- Memleketinde mal terketmiyen mübadillerle, gayrimübadil, muhacir, mülteci, aşiret efradı ve harikzedelere (evi ve eşyaları yanmışlara) iskân ve borçlanma kanunları mucibince âdiyen verilen gayrimenkul emval için ita olunan muvakkat tasarruf vesikaları tebdil edilerek (değiştirilerek) ashabı (sahibi) namına ve Hazine menfaatine birinci derece ipotekli tapu senedi verilir.

Madde 3- Bu kanunun meriyeti tarihinden itibaren altı ay zarfında emval tefevvüzü (gayrimenkulun tasarruf hakkını üzerine almak) için evrakı müsbiteye müsteniden (evrakla ispat eden) müracaatta bulunmayan (ama başvuru yapmayan) mübadillerin müracaatları mesmu değildir (kabul edilemez). Ancak bu müddet zarfında Muhtelit Mübadele Komisyonuna müracaat etmiş olanların mübadillikleri mezkûr komisyonca bilâhara kararlaştırıldığı taktirde bu madde hükmü karar tarihinden başlar.

Madde 4- Tapu ve vergi kıymetleri iki bin lira ve mukadder (yazılı) kıymetleri on bin liraya kadar olan gayrimenkul emvâli valilerin tasdikına iktiran etmek (valiye tasdik ettirmek) şartiyle vilâyetin Teffiz Komisyonları sureti katiyede teffize mezun olup bu suretle teffiz olunan emval tapuya raptolunur. Daha ziyade kıymeti haiz olan emvâlin sureti katiyede teffizi ve tapu senedinin itası Dâhiliye Vekâletinin tasdikına mütevakkıftır (bağlıdır).

Madde 5- İşbu kanunun meriyeti tarihinden itibaren mübadillere ait muamelâtın bir sene zarfında ikmali (tamamlanması) mecburidir. Ancak üçüncü maddenin son fıkrasında mezkûr eşhasa ait muamelât Muhlelit Komisyon kararı tarihinden muteberdir.

Madde 6- Mübadeleye tabi eşhastan metruk olanlar hariç olmak üzere bilûmum (tüm) emvâli metrûkenin bu kanunun meriyeti tarihine kadar teffiz edilmiş (bedeli karşılığı verilmiş) veya edilmek (verilmek) üzere bulunmuş olanlardan maadası (başkası) Hazinei Maliyeye intikal eder. Mübadeleye tabi eşhasa ait olup da şimdiye kadar usulü dairesinde teffiz veya tahsis olunmıyan emvalden harabiye duçar olacağına (harap durumuna geleceğine) Dâhiliye Vekaletince karar verilen emval, gayrimübadil eşhasa ait iken hasbellüzum iskân emrine verilmiş olan emvâle mahsuben kezalik Hazinei Maliyeye devrolunur.

Madde 7- 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) ve 15 Nisan 1339 (1923) tarihli kanunlara tevfikan (uygun olarak) vazıyed edilmiş (el konulmuş) ve edilecek emvâli gayrimenkûle gerek mübadillere tahsis ve teffiz edilmiş (bedeli karşılığında satılmış) olsun gerek Hazine uhdesinde bulunsun hükmen tahakkuk edecek (belirlenecek) müstahiklerine (hak kazanmış kişilere) iade edilmeyip ancak kıymeti mukaddereleri (belirlenmiş yazılı bedeli) 15 Nisan 1341 (1925) tarihli [622 no'lu] kanuna tevfikan Hazinei Maliyeden tesviye olunur (ödenir).

Madde 8- Bu kanuna tevfikan verilecek tapu senetleri için harç ve damga ve diğer rüsum istifa olunur (ödenir). Ancak mübadillerin bizzat ikametlerine mahsus meskenlerine ait harç damga ve diğer resimler üç senede ve üç taksitle tahsil edilir. Bu tecil tapu senetlerinin derhal itasına mâni olamaz.

Madde 9- Müttefevvizlerin (taşımaz malları alan kişilerin) uhdelerinde bulunduğu (üzerine aldığını) bataahhütname (taahhütname ile) beyan eyledikleri emval o miktarda olmadığı veyahut aslen uhdelerinde emvâli gayrimenkûle bulunmadığı 5 sene zarfında tahakkuk edenlerin istihkaklarından fazla miktarı emvâli sairesinden ve vefatı halinde veresesinden ve varsa kefillerinden istirdat (geri alınır) ve Dâhiliye Vekaletinin işariyle (yazısıyla) tapuları iptal olunacağı gibi bunlar hakkında 16 Nisan 1340 (1924) tarih ve 488 numaralı kanunun dördüncü maddesi ahkamı tatbik olunur.

Madde 10- 16 Nisan 1340 tarih ve 488 numaralı kanunun yedinci maddesi ile 14 Kanunusani 1926 tarih ve 716 numaralı Borçlanma Kanununun beşinci maddesinin son fıkrası mülgadır.

Madde 11- Bu kanun 1 Temmuz 1928 tarihinden muteberdir.

Madde 12- Bu kanunun ahkamını icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

KAYNAK: *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 9, Kasım 1927-Ekim 1928, 2. baskı, Ankara-1948, sf. 732-734; *Resmî Gazete*, 30 Mayıs 1928 tarih ve no: 902; *TBMM ZC*, devre: III, içtimai sene: 1, cilt: 4, 21 Mayıs ve 23 Mayıs ve 24 Mayıs 1928, sf. 221 ve 288 ve 354-355.

18 Mart 1929 tarih ve 142 no'lu tefsir

28 [24] Mayıs 1928 tarih ve 1331 numaralı kanunun 6'ncı maddesinin tefsiri

28 [24] Mayıs 1928 tarih ve 1331 numaralı kanunun (6)ıncı maddesinde mevcut (Bu kanunun mer'iyet tarihine kadar tefviz edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş) kaydı, mer'iyet tarihine kadar istihkaka müsteniden (dayanarak) vâkı müracaatların tevsik (doğruluğunu belgeyle ispatlayan) ve tesbit safhalarını geçirmiş ve yalnız Tefviz Komisyonunun kararına iktiranı kalmış (yaklaşmış) olması lüzumunu ifade eder.

KAYNAK: *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 10, 2. baskı, Ankara-1953, sf. 291; *Resmî Gazete*, 26 Mart 1929 ve no: 1151.

23 Mart 1929 tarih ve 1407 no'lu

Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikan Teffiz veya Âdiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair 28 (24, NO) Mayıs 1928 tarih ve 1331 numaralı kanuna müzeyyel (ek) kanun

Madde 1- 13 Mart 1926 tarihli kanunun neşrinden evvel harikzede ve mülteci sıfatiyle kanuni istihkaklarına binaen mübadeleye tabi eşhastan metruk evlere

resmen iskânı yapılmış olanlardan hükümetçe 30 Mayıs 1928 tarihine kadar mütagayyip (kaybolan) eşhasa ait evlere nakledilen ve teffiz muamelesi icra edilmiş veya edilmek üzere bulunmuş olanların işgal etmekte bulundukları binalar Borçlar Kanunu mucibince kendilerine temlik olunur (verilir).

Madde 2- Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3- Bu kanunun icrasında Dâhiliye ve Maliye vekilleri memurdur.

KAYNAK: *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 10, 2. baskı, Ankara-1953, sf. 292; *Resmî Gazete*, 30 Mart 1929 ve no: 1154.

2 Haziran 1929 tarih ve 146 no'lu tefsir

1331 numaralı kanunun 7'nci maddesinin tefsiri

28 [24] Mayıs 1928 tarih ve 1331 numaralı Temlik Kanununun yedinci maddesi ile 13 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli kanunlara tevfikan vaziyed edilmiş olunan ve edilecek olan emvâli gayrimenkûle Hazine namına kaydedilmiş hükmünde olduğu ve ashabının (sahibinin) bunların ancak 1331 senesi iptidasındaki (başındaki) kıymeti mukayyedleri üzerinden hakları mahfuz (saklı) tutulduğu cihetle bu emvâlin bilhâra ister muhtelif kanunlar mucibince tahsis, tefviz edilmiş, ister satılmış veya Hazine uhdesinde muhafaza edilmiş olsun, 13 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli kanunların tatbiki aleyhine Şûrayı Devletçe (Danıştay) bir hüküm verilmedikçe ashabına aynen iadesi imkânı kanunu olmadığı gibi 28 [24] Mayıs 1928 tarihli kanunun gerek neşrinden evvel, gerek neşrinden sonra hükmen tahakkuk etmiş veya edecek müstehaklarına (hak etmişlerine) da aynen iadesine cevaz verilmeyerek ancak ashabına veya hükmen tahakkuk eden veya edecek olan müstahaklarına bu emvâlin 15 Nisan 1341 tarihli kanuna tefvikan 1331 senesi iptidasındaki (başlangıcındaki) kıymeti mukayyedelerinin verilmesi ve bunda da 15 Nisan 1341 tarih ve 622 numaralı kanun ahkamına nazarı itibara alınması maksuttur (istenmektedir).

KAYNAK: *DÜSTUR*, 3. tertip, cilt: 10, 2. baskı, Ankara-1953, sf. 921; *Resmî Gazete*, 8 Haziran 1929 ve no: 1210.

Belge 9- Kamâl Atatürk'ün Bağışladığı Servetin Tezkeresi TBMM'de

DEVRE : V | CİLD: 19 | IÇTİMA : 2

T. B. M. M.

ZABIT CERİDESİ

Yetmiş beşinci inikad

12 - VI - 1937 Cumartesi

Mündericat

	Sayıfa
1 — Sabık zabıt hulâsası	246
2 — Müzakere edilen maddeler	246
1 — Türk gemi kurtarma anonim şirketi teşkili hakkındaki 2070 sayılı kanunla müteşekkil şirketin tasfiyesi ve imtiyaz mevzuunu teşkil eden hizmetlerin İktısad vekâletine bağlı hükmî şahsiyeti haiz bir idareye devri hakkında kanun lâyihası ve İktısad, Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/768)	246
2 — Ecnebi memleketlerde hizmet etmekte olan memur ve müstahdemlerin maaş, ücret ve tahsisatlarının tediye sureti hakkındaki kanunda değişiklik yapılmasına dair 1/592 sayılı kanun lâyihası ve Maliye encümeni mazbatasile maaşatm tevhid ve teadülü hakkındaki 1452 ve 1498 sayılı kanunlara ek 1843 sayılı kanunun 2 nci ve 4 ncü maddelerinin değiştirilmesine dair 1/657 numaralı kanun lâyihası ve Bütçe encümenleri mazbatası	246
3 — Buğdayı koruma karşılığı kanununun bazı maddelerini değiştiren 2643 sayılı kanunun 5 nci maddesinin tefsiri hakkında Başvekâlet tezkeresi ve İktısad, Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (3/377)	247:248,282:283
4 — Samsun sıtma mücadelesi sıhhat memurlarından Abdüssamed Seçkin hakkında Arzuhal ve Adliye encümenleri mazbataları (5/40)	248
5 — Ankara ve civarı su tesisatının tamamlanması için 260 000 liranın sarfına mezuniyet verilmesi hakkında kanun lâyihası ve Bütçe encümeni mazbatası (1/877)	248,283,283:286
6 — Devlet memurları aylıklarının tevhid ve teadülüne dair olan kanuna bağlı 2 numaralı cetvelin Maarif vekâleti kısmında değişiklik yapılması hakkında kanun lâyihası ve Bütçe encümeni mazbatası (1/878)	248:249
7 — Muamele vergisi kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkında kanun lâyihası ve İktısad, Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/832)	249:262,266,283,286:289
8 — Kazanç vergisi hakkındaki 2395 sayılı kanunla 1890, 1980 ve 2882 sayılı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun lâyihası ve İktısad, Maliye, Adliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/830)	262:266,283,289:292
9 — Çok çocuklu hâkimlere verilecek yardım paradile ikramiye hakkında kanun lâyihası ve Bütçe encümeni mazbatası (1/874)	276:278
10 — Vakıf memba sularile orman ve zeytinliklerin işletilmesi için Vakıflar umum müdürlüğüne müteadavil sermaye verilmesine dair kanun lâyihası ve Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/845)	278:281
11 — Askerî ve mülkî teâmül kanununa ek kanun lâyihası ve Millî Müdafaa, Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/851)	281:282
3 — Tezkereler	266
1 — Reisicümhur Atatürkün, tasarruflarında bulunan çiftliklerini Hazineye ihda buyurduklarına dair Başvekâlet tezkeresi	266:274
4 — Takrirler	275
1 — Antalya mebusu Cemal Tunca ve arkadaşlarının, Atatürkün çiftliklerini Devlete ihda buyurdukları münasebetile Kamutaym samimî hislerini ve teşekkürlerinin sunulmasına dair takriri	275

T. B. M. M.

ZABIT CERİDESİ

Yetmiş altıncı inikad

14 - VI - 1937 Pazartesi

Mündericat

	Sayıfa
1 — Zabıt hulâsaları	294
A - Sabık zabıt hulâsası	294
B - Son zabıt hulâsası	316:317
2 — Havale edilen evrak	294
3 — Riyaset Divanının Heyeti Umumiyeye mazuzatı	295
1 — Çiftliklerini millete ihda buyurduklarından dolayı Kamutaydan Atatürke çekilen telgrafa gelen cevabi telgraf	295
2 — Türkiye ile İran arasında aktolunan muahede ve mukavelelerin kabulü dolayısile Kamutaydan İran Millet Meclisi Reisliğine çekilen telgrafa gelen cevabi telgraf	295
3 — Antalya mebusu Dr. Cemal Tuncanın, Meclisin ikinci teşrinin birinci pazartesi gününe talikine dair takriri	316
4 — Müzakere edilen maddeler	295
1 — Rumeli demiryolları işletme nizamnamesinin ziya ve hasar tazminatmamüteallik birinci bab 29, 37, 42 ve ikinci bab 20 nci maddelerindeki hadlerin tadiline dair kanun lâyihası ve Nafıa encümeni mazbatası (1/821)	295:296
2 — 1871 sayılı kanunun 2 nci maddesinin tadili hakkındaki 2442 sayılı kanuna müzeyyel kanun lâyihası ve İktısad ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/865)	296,297,311,317:320
3 — Türkiye ve Mısır Hükûmetleri arasında 7 nisan 1937 tarihinde imzalanan dostluk ve ikamet muahedeleri ile tabiiyet mukavelesinin tasdiki hakkında kanun lâyihası ve Hariciye encümeni mazbatası (1/819)	296,311,320:323
4 — Diyarbekir istasyonundan İrak ve İran hududlarına kadar yapılacak demiryolları hakkında kanun lâyihası ve Nafıa ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/876)	296:297,311,323:326
5 — Dahili istihlâk vergisi kanununa müzeyyel 2448 sayılı kanunda değişiklik yapılamasına dair kanun lâyihası ve Gümrük ve inhisarlar ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/866)	297:302,311, 326:329
6 — Gümrük tarife kanununu değiştiren 2255 sayılı kanuna bağlı cetvelin 695 B, C pozisyonlarında yazılı resimlerin indirilmesi hakkında kanun lâyihası ve Gümrük ve inhisarlar ve Bütçe encümenleri mazbataları (1/867)	302:303,311, 329:332
7 — Sancağın mülkî tamamiyetini tekeffüle, Türkiye - Suriye hududunun teminine dair muahede ve anlaşmanın ve bunlar ile beraber imza ve teati olunan beyanname, mekteb ve protokollerin tasdiki hakkkında kanun lâyihası ve Hariciye encümeni mazbatası (1/879)	303:311,311, 333:335
5 — Beyanat	311
1 — Başvekil İsmet İnönünün Hükûmetin dahili ve harici siyaseti hakkında beyanatı	311:316 336:338

Belge 10- İttihatçı Tasfiye Kanunu 1961 Anayasası'na Aykırı Değildir

ANAYASA MAHKEMESİ KARARI

Resmî Gazete tarih/sayı: 31.7.1963/11468

Esas No: 1963/41

Karar No: 1963/94

Karar Tarihi: 22/4/1963

İtirazda bulunan: Danıştay Sekizinci Dairesi

İtirazın konusu: 13 Eylül 1331 tarihli (Ahar mahallere nakledilen eşhasın emval ve düyun ve matlûbatı metrûkesi hakkındaki) geçici kanunla bu kanunun bazı maddelerinin ve 20 Nisan 1338 tarihli emvâli metrûke kanununu değiştiren 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı kanunun Anayasa'nın 10, 11 ve 36'ncı maddelerine aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

Olay: Boğos Urkapyan tarafından annesi ölü Andon kızı Maryam Urpakya'nın 1 Mart 1942 tarihine kadar İstanbul'da oturduğu ve bu tarihte Pangaltı'da Çimen Sokak 51 numaralı evde öldüğü halde yetersiz bir tahkikata dayanılarak firari ve mütegayyip eşhastan sayılıp sahibi bulunduğu Üsküdar İcadiye Mahallesindeki taşınmaz malının Vakıflar İdaresince vaziyet olunarak 1952 tarihinde Çevri Usta Vakfı namına tescil edildiği iddiasiyle vaziyet işleminin ve tescil muamelesinin iptaline karar verilmesi için Danıştay'da açılan dâva üzerine, Danıştay Sekizinci Dairesince halen yürürlükte bulunan ve emvâli metrûke mevzuatı adı verilen 13 Eylül 1331 tarihli kanunla 15 Nisan 1339 tarihli 333 sayılı kanunun Anayasa'nın 36'ncı maddesinde yer alan mülkiyet ve miras haklarını kökünden kaldırdığı ve yine Anayasa'nın 10 ve 11 inci maddelerine aykırı bulunduğu cihetle bu hususta Anayasa Mahkemesince bir karar verilmesi için, Anayasa'nın 151 inci ve Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri hakkındaki 44 sayılı Kanunun 27 nci maddelerine dayanılarak dâvanın durdurulmasına ve dosyanın Anayasa Mahkemesine gönderilmesine karar verilmiştir.

İnceleme: Anayasa Mahkemesi İçtüzüğünün 15'inci maddesi uyarınca yapılan ilk incelemede, dâva ve cevap dilekçeleriyle Danıştay Kanun Sözcüsünün düşüncesi ve dâva ile ilgili kâğıtların incelenmesine lüzum görüldüğünden bunlarla birleştirilerek gönderilmesi için dosyanın Danıştay'a geri çevrilmesine 21/11/1962 tarihinde karar verilmiş ve Danıştay Başkanlığınca, sözü geçen kâğıt örnekleri ile birlikte dosyanın 14/2/1963 tarihinde Anayasa Mahkemesine gönderilmesi üzerine yapılım incelemede, itirazın, Anayasa'nın 151 ve 44 sayılı kanunun 27'nci maddelerine uygun olduğu görüldüğünden esasın incelenmesine dair verilen 20/2/1963 tarihli karar üzerine düzenlenen rapor Danıştay 8 inci Dairesinin ka-

rarı ve ekleri kâğıtlarla bahse konu emvâli metrûke mevzuatı, Anayasa'nın ilgili hükümleriyle Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu raporu ve görüşme tutanakları okunduktan sonra gereği görüşülüp düşünüldü:

Gerekçe:

l- Önce, itirazın konusu olan 13 Eylül 1331 tarihli geçici kanunla 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı kanunun bugün için ne gibi durumlarda uygulanmalarının mümkün bulunduğunun araştırılması gereklidir.

Gerçekten Ortodoks dininden olan Türk tebaası Rumların malları hakkında sonradan Yunan Hükümeti ile yapılan çeşitli andlaşmalarda özel hükümler kabul edilerek bu kanunların dışına çıkartılmış olmaları bakımından haklarında artık anılan kanunların uygulanması söz konusu değildir.

Bunların dışında kalan ve yukarıda adı geçen kanunların kapsamına giren Türk Tebaası hakkında ise, 6 Ağustos 1340 gününde yürürlüğe konulan Lozan Andlaşmasında özel hükümler bulunduğundan, o tarihten sonra ihtiyar edecekleri hareketleri ve fiili durumları ne olursa olsun bu kanunların uygulanmasına imkân yoktur. Ancak bunlardan Lozan Andlaşmasının yürürlüğünden önce firari veya mütegayyip girmiş olanlar hakkında söz konusu kanunların uygulanması gerekeceğinden şüphe edilemez.

Zira gerek 13 Eylül 1331 tarihli geçici kanunun, gerekse 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı kanun hükümlerinin koyduğu esas bu kanunlarda yazılı şekillerde firari ve mütegayyip bulunan veya başka yerlere naklolunan şahısların bu hallerinin vuku bulduğu anda, taşınmaz mallarının, ilgisine göre Maliye veya Evkaf Hazinelerinin mülkiyetine otomatik bir surette geçmiş bulunacağı yolundadır.

Bu yön 13 Eylül 1331 günlü geçici kanunun l inci ve değişik 2 nci maddelerinin açık ifadelerinden anlaşıldığı gibi, bilâhare yürürlükten kaldırılmış bulunan 1331 sayılı kanunun 7'nci maddesinin yorumlanmasına dair olan 2/6/1929 tarih ve 146 sayılı kararda (...13 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli kanunlara tevfikan vaziyet olunan ve edilecek olan emvâli gayrimenkûle hazine namına kaydedilmiş hükmünde olduğu ...) belirtilmek suretiyle kanun koyucu tarafından da açıkça ifade edilmiş ve bu kanunun uygulama şekillerini gösteren 29/5/1339 tarihli ve 2455 sayılı yönetmeliğin 3'üncü maddesinde de "15 Nisan 1339 tarihli kanunun 6'ncı maddesinde zikrolunan eşhastan metruk emvâli gayrimenkûle tarihi mezkûrdan itibaren Maliye ve Evkaf hazinelerinin uhdei tasarruflarına geçmiştir" denilmek suretiyle kanun hükümlerinin o tarihlerdeki anlayış tarzı da kesin bir surette ortaya konulmuş ve o zamandan beri de tatbikat bu yolda cereyan edegelmiştir.

Bu esasa göre, 6 Ağustos 1340 tarihinden önce fiili bir surette yukarıda yazılı durumlara girmiş bulunan şahıslar hakkında yapılan ve bundan sonra da yapılacak olan muamele; bunların mallarının, bu durumlara düştükleri tarihte Hazine veya Vakıflar İdaresi uhdesine geçmiş olup olmadığının tesbiti için o tarihlerde firari veya mütegayyip veya ahar mahalle naklolunan kimselerden olup olmadıklarının tâyini maksadıyle girişilen araştırmalarla, tesis olunan idarî işlemlerden

ibarettir. Bu işlemlerin bir safhası olarak sık sık adı geçen (Vaziyet muamelesi) veya (Vaziyet kararı) bu gibi gayrimenkullerin mülkiyetinin Maliyeye veya Vakıflar idaresine intikalini sağlayan hukukî ve kanunî bir unsur olmayıp, idarece bahis konusu şahsın firari, mütegayyip veya ahar mahalle nakledilen kimse olup olmadığının tesbiti için yapılan araştırmalar sonunda varılan neticeyi ve bu şahsa ait olup da kanun gereğince Hazine veya Vakıflar idaresine intikal etmiş bulunan gayrimenkullerin cins ve yerlerini topluca ifade ve vukuatı hülâsa için, tutulan bir usul gereğince, yazılan bir yazıdan ibarettir. Yukarıda da belirtildiği üzere böyle bir usul tutulması idarece ihtiyar edilmemiş olsa veya bu usule rağmen dosyasında böyle bir yazı bulunmasa dahi kanunda belirtilen duruma düşen şahısların mallarının bu duruma düştükleri tarihte, Hazine veya Vakıflar İdaresine kanun gereğince geçmiş olduklarının kabul edilmesi zaruridir.

Binaenaleyh Lozan Andlaşmasının yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1340 tarihinden önce firari ve mütegayyip duruma giren veya başka mahalle nakledilmiş bulunan bir kimsenin mallarının mülkiyeti, bu duruma girdiği tarihten itibaren, dosyasında o tarihte alınmış bir vaziyet kararı olsun, olmasın, ilgisine göre Maliye veya Evkaf uhdesine kanun uyarınca geçmiş bulunmaktadır.

Bu itibarla böyle bir şahsın, firari veya mütegayyip olup olmadığının tesbiti işine 6 Ağustos 1340 tarihinden evvel başlanmamış ve bu tarihten önce bir vaziyet kararı verilmemiş olması, esasen bu tarihten önce kanun gereğince ilgili hazine uhdesine geçmiş olan mallarının hukukî durumu üzerinde hiç bir etki yapamaz.

Bu bakımdan 6 Ağustos 1340 tarihinden evvel başka yere nakledilmiş veya firar veya tegayyüp eylemiş bir kimsenin malı, bu tarihten evvel hazineye veya Vakıflar İdaresine bir kanunla geçmiş bulunduğundan, bu tarihten sonra bu durumun belirtilmesi maksadiyle yapılan işlemler, gayrimenkul mülkiyetinin bu idarelere geçirilmesini değil, vaktiyle tahakkuk etmiş bulunan intikal muamelesinin belirtilmesi amacını gütmektedir.

Aksi düşünce, yani 6 Ağustos 1340 tarihinden önce firari veya mütegayyip duruma girmiş olduğu halde malları üzerinde her nasılsa idarî işlemlere başlanmamış bulunan kimseler hakkında Lozan Andlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihten sonra artık emvâli metrûke kanunlarının uygulanamayacağı düşüncesi, yürürlüğe girdiği tarihten sonraki hâdiselere uygulanması gereken andlaşma hükümlerinin, yürürlükten evvelki olaylara da sari olduğunun kabulü ve bunun sonucu olarak da Maliye ve Vakıflar hazinesinin daha önce iktisap etmiş olduğu mülkiyet hakkının iptal edilmesini icap ettirir ki, böyle bir hal, kanunların yürürlüğü konusundaki hukukî esaslarla bağdaştırılamaz.

6 Ağustos 1340 gününden sonra firar veya tegayyüp etmiş bulunanlara gelince:

Lozan Andlaşmasının yürürlüğe girdiği 6/8/1340 gününden sonra vukua gelen ve emvâli metrûke kanunlarınca ön görülen fiil ve hareketlere bu kanunların uygulanmasına imkân kalmamıştır. Nitekim 17/7/1927 günlü ve 5451 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı da bu esasları böylece tesbit ve tatbik etmiş bulunmaktadır.

Bu itibarla emvâli metrûke mevzuatının, 6 Ağustos 1340 tarihînden evvel tekevvün etmiş firar veya tegayyüp olaylarının usulü dairesinde bugün tesbiti halinde, uygulanması tabiî ve zarurî bulunmaktadır.

Bu cümleden olarak Medenî Kanunun yürürlüğünden önceki ölüm ve evlenme olayları dolayısiyle zamanında yürürlükte olan hükümlerin bugün için uygulanmakta olması, konunun daha iyi canlandırılabilmesi bakımından örnek olarak gösterilebilir.

Bu sebeplerle söz konusu 13 Eylül 1331 günlü geçici kanunla 15 Nisan 1339 günlü ve 333 sayılı kanunun, 6 Ağustos 1340 gününden önceki firar, tegayyüp veya başka yere nakil olayları dolayısiyle halen uygulanmalarının mümkün bulunduğu gerekçede oy çokluğu, esasta oy birliği ile kararlaştırılmıştır.

2- Danıştay Sekizinci Dairesi söz konusu iki kanunun tümünün Anayasa'ya aykırılığını ileri sürmüştür.

Yukarıda yapılan açıklamadan da anlaşılacağı üzere davacı hakkında uygulanan hükümlerin iki kanunun bütün maddeleri olmayıp 15 Nisan 1339 günlü ve 333 sayılı kanunun 6 ncı maddesi ve bu madde delaletiyle 13 Eylül 1331 günlü geçici kanunun l ve 333 sayılı kanunla değiştirilen 2 nci maddeleridir.

Anayasa'nın 151 nci maddesi ile Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri hakkındaki 44 sayılı Kanunun 27 nci maddesinde mahkemelerce bakılmakta olan bir dâva sebebiyle uygulanacak kanun maddelerinin Anayasa'ya aykırı görülmesi halinde Anayasa Mahkemesine itirazda bulunulabileceği kabul edilmiş olduğuna, Danıştay'da açılmış bulunan bu dâvada ise söz konusu kanunların bütün hükümlerinin değil, sadece yukarıda işaret edilen hükümlerin uygulanacağına göre Danıştay 8 inci Dairesince yapılan itirazın, 13 Eylül 1331 günlü kanunun l'inci maddesi ile değişik 2'nci maddesine ve 15 Nisan 1339 günlü ve 333 sayılı kanunun 6'ncı maddesine hasren incelenmesi gerektiği oy birliği ile kararlaştırılmıştır.

3- Davacının 29 Eylül 1962 günlü dâva dilekçesinde dâvanın konusu Boğos Urpakyan'ın (Nerede olduğunun bilinmediği yolundaki kifayetsiz bir tetkike istinaden firari ve mütegayyip eşhastan addedilerek) malları üzerinde Cevri Usta Vakfı adına yapılan (Vaziyet işleminin ve tescil muamelesinin), adı geçenin firari mütegayyip eşhastan olmadığı cihetle (iptaline) karar verilmesi şeklinde belirtilmiş bulunmakta ise de tapudaki tescil muamelelerinin iptali işlemi, idarî dâvaya konu teşkil edemeyeceğinden Danıştay'da açılmış bulunan dâvanın, davacının murisinin firari ve mütagayip bir şahıs olarak kabul edilmesi yolundaki idarî işleme yöneltilmiş sayılması zaruri bulunmakta ve sonuç olarak firar ve tegayyübü tesbit eden idarî işlemin iptali dâvası söz konusu olmaktadır.

Zira olayda söz konusu malın mülkiyeti, Vakıflar İdaresine bir idarî tasarruf sonucu geçmiş olmayıp, firar ve tegayyübün sonucu olarak ve kanun hükmü ile geçmiş bulunmaktadır.

Olayda, idarî dâva konusu tasarruflar ise, firar ve tegayyübün tesbiti amacı ile yapılan işlemlerle bu işlemlere dayanan ve ilgilinin (Firari) veya (Mütegayyip) kişi olduğunu belirten karardır.

Sözü edilen 13 Eylül 1331 tarihli geçici kanunun l ve değişik 2'nci maddeleri ile 15 Nisan 1339 tarihli kanunun 6'ncı maddesinin, Türk vatandaşı şahısların ne gibi hallerde firari veya mütegayyip sayılacaklarına dair olan hükümlerinde ise Anayasa maddelerine aykırılık arzeden bir husus mevcut değildir. Zira Anayasa'da, yurdu, Birinci Dünya Harbi'nin buhranlı zamanlarında terketmiş bulunan Türk tebaasının, firari veya mütegayyip şahıs sayılmalarına engel olabilecek herhangi bir hüküm yoktur.

Dâvacının miras bırakanına ait malın mülkiyetinin, Evkaf Hazinesine geçmesi, adı geçenin 6 Ağustos 1340 tarihinden önce firari veya mütegayyip durumda bulunduğunun sabit olması sortiyle, firariliğin veya tegayyübün vukuu ânında, yukarıda açıklanan kanun hükümleri gereğince başka bir işleme lüzum kalmaksızın tamamlanmış olacağından kanun hükmü ile ve yıllarca önce meydana gelmiş bir hukuki sonucun idarî yargıya konu teşkil etmesi mümkün değildir. Bu bakımdan sözü geçen hükümlerde Anayasa'ya aykırılık olup olmadığının araştırılmasına yer bulunmamaktadır.

Sonuç:

13 Eylül 1331 günlü geçici kanunun l ve değişik 2'nci maddeleriyle 15 Nisan 1339 günlü ve 333 sayılı kanunun 6'ncı maddesi hükümlerinin Danıştay'da açılmış bulunan dâvanın konusu bakımından Anayasa'ya aykırı olmadığına, Başkan Sünuhi Arsan ve üyelerden Rifat Göksu, İsmail Hakkı Ülkmen, Şemsettin Akçoğlu, İbrahim Senil ve Lûtfi Ömerbaş'ın muhalefetleri ile ve oy çokluğu ile 22/4/1963 gününde karar verildi.

Başkan: Sünuhi Arsan
Başkanvekili: Tevfik Gerçeker

Üyeler: Rifat Göksu, İ. Hakkı Ülkmen, Lütfi Akadlı, Şemsettin Akçoğlu, İbrahim Senil, İhsan Keçecioğlu, Salim Başol, Celâlettin Kuralmen, Hakkı Ketenoğlu, Ahmet Akar, Muhittin Gürün, Lütfi Ömerbaş, Ekrem Tüzemen

Muhalefet şerhi

A- Usul bakımından

l- Danıştay 8 inci Dairesinin bakmakta olduğu dâvanın mevzuu, davacının – firari olmadığını îddia ettiği– murisine ait gayrimenkula emvâli metrûke kanunları gereğince tatbik olunan (Vaziyet muamelesi) ile vakfı adına yapılan (Tescil)in iptalidir.

Dâvaya bakan Daire, firarilik vesaire sebepleriyle bir kimsenin malına elkonulmasını Anayasa'ya aykırı görmüş; emvâli metrûke kanunları diye anılan 13 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli kanunların iptali gerektiği kanaatiyle Mahkememize başvurmuştur.

Yapılan inceleme sonunda:

a) Bu kanunların, taallûk ettikleri hâdiselerde halen uygulanması gerektiğine;

b) İncelemenin, dâva ile ilgili 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı kanunun 6'ncı maddesiyle bu maddenin atıfta bulunduğu 13 Eylül 1331 tarihli geçici kanunun l'inci ve değişik 2 nci maddelerine hasredilmesine oybirliğiyle karar verilmiştir.

Dâva, emvâli metrûke kanunlarının tatbikatından doğmuştur.

Danıştay 8 inci Dairesinin, bu hâdisede, emvâli metrûke kanunlarının yukarıda yazılı maddelerine göre hüküm tesis edeceği Mahkememizce kabul edildiğinden müracaat, 22/4/1962 tarihli ve 44 sayılı kanunun 27 nci maddesinin l numaralı bendine uygundur. O halde, emvâli metrûke kanunlarının uygulanması mümkün görülen ve iptali istenen bu hükümlerinin Anayasa'ya uygun olup olmadığı hakkında Mahkememizin bir karara varması zaruridir.

Halbuki böyle olmamış; dâva konusu, çoğunlukla, (Firariliğin veya tegayyübün tesbitine matuf idari işlemin iptali) şeklinde kabul edilmiş; gene çoğunlukla (Gayrimenkul mülkiyetinin Evkaf Hazinesine geçmesi keyfiyetinin idarî dâva konusu olamıyacağı) kanaatine varılmış ve itirazın reddine dair hüküm bu sebeplere istinat ettirilmiştir.

Evvelâ: Dâvanın konusunu tâyin etmek davacıya aittir. Dâva bu konu içinde tetkik edilip karara bağlanır,

Dâva (Vaziyet ve tescil muamelelerinin iptali) talebiyle açılmıştır. Danıştay'da (Vaziyet ve tescil muamelelerine mesnet olan iki kanun hükmünün Anayasa'ya aykırılığı) sebebiyle Mahkememize başvurmuştur. Her iki kanunun yürürlükte olduğu kabul ve Danıştay'ın bu kanunların hangi hükümlerini tatbik edebileceği tâyin edildikten sonra varılabilecek karar, bu hükümlerin –iddia edildiği gibi– Anayasa'nın 10, 11 ve 36'ncı maddelerine aykırı olup olmadığını halleden bir karar olabilir.

Saniyen: Dâvanın, Danıştay'ın görevine giren bir dâva olup olmadığını araştırmak da Mahkememize düşmez. (Gayrimenkul mülkiyetinin Evkaf Hazinesine geçmesi keyfiyeti idarî dâva konusu olamaz) gerekçesiyle Mahkememiz, işin esasını tetkik etmekte olduğu anlaşılan Danıştay yerine geçerek görev konusunu halletmiş olmaktadır.

Mahkememizin, görev konusundaki düşüncesi ne olursa olsun Danıştay'daki (Vaziyet ve tescil muamelelerinin iptali) dâvası bu mevzuu içinde bir karara bağlanmak lâzımdır. Halbuki, Mahkememizce verilen karar, Danıştay'ın (geciktirici mesele) saydığı (Anayasa'ya aykırılık) konusunu tetkiksiz bırakmıştır.

Kaldı ki, aşağıda izah edilecek sebeplerle, çoğunluk mütalaasının kanun hükümlerine de uygun düşmediği kanaatindeyim.

2- a) 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı kanunun 6 ncı maddesinde de, 13 Eylül 1331 tarihli kanunu muvakkatin l inci ve 2 nci maddelerinde de (Firariliğin veya tegayyübün tesbiti)nin nasıl yapılacağı hakkında hüküm yoktur. Halbuki kararda (Bu maddelerin, Türk vatandaşı şahısların ne gibi hallerde firari veya mütegayyip

sayılacaklarına dair olan hükümlerinde Anayasa maddelerine aykırılık arzeden bir husus mevcut değildir) gerekçesi yer almaktadır, incelenen maddelerde bulunmayan (Firariliğin veya tegayyübün tesbiti işlemleri) ni dâva konusu diye kabul edip Anayasa'ya aykırılığını veya uygunluğunu karara bağlamakta isabet görmemekteyiz.

b) Çoğunluk: (Firari ve mütegayyip şahısların gayrimenkullerinin, bu hallerinin vuku bulduğu anda, emvâli metrûke kanunları gereğince Maliye ve Evkaf Hazinelerinin mülkiyetine geçtiği), (Vaziyet muamelesinin veya vaziyet kararının, mülkiyetin intikalini sağlıyan hukukî ve kanunî bir unsur olmadığı) kanaatindedir.

Halbuki, her iki kanun, kendiliğinden hukukî netice yaratacak nitelikte değildir. Ahar mahallere nakledilenler, bulundukları yerlerden tegayyüp, müfarakat veya firar edenler belli olmadıkça; bu durumları tahkikatla tesbit ve terkettikleri mallar tâyin edilmedikçe ve vaziyet kararı verilip tatbik edilmek ve aynı karara tevfikan tapuda Hazineler adına tescil muamelesi yaptırılmak suretiyle bu gibi şahısların mallarıyle olan hukukî rabıtaları kesilmedikçe mülkiyetin intikali bahis konusu olamaz. Zira, mülkiyetin naklini temin edecek mevzuat uygulanmış değildir. Gerek 24/5/1928 tarihli ve 1331 sayılı kanunun 7'nci maddesinde gerekse bu maddeye ait 146 sayılı tefsirde (Vaziyet edilmiş ve edilecek mallar) tabirlerinin kullanılmış olması da, emvâli metrûke kanunlarının tatbikatının ancak vaziyet karar ve muamelesiyle tezahür ettiğini açıkça göstermektedir. Ehemmiyetli olan cihet mülkiyetin intikal edip etmediğidir, intikalin hangi tarihte vuku bulmuş sayılacağı –Danıştay'daki dâva konusuna göre– tâli bir meseledir.

c) Vaziyet muamelesinin, mülkiyetin intikalinin lüzumlu bir şartı olduğu, Yunanistan ile yapılan mukavelenameler hükümlerinden daha açık bir surette anlaşılmaktadır:

1725 sayılı kanunla tastik edilen mukavelenamenin 12, 25 ve 28'inci maddeleri gereğince Rumlara ait bazı malların tam mülkiyetinin Türk Hükümetine geçeceği kabul edilmiştir. Ancak, mukavelenin yürürlüğe girdiği tarihte işgal edilmemişse vaziyet olunması Muhtelit Mübadele Komisyonunun tetkik ve tasvibinden sonra kaabil olacak; Komisyonun faaliyeti bittikten sonra hiçbir vaziyet yapılamayacaktır.

2374 sayılı kanunla tastik edilen mukavelenamenin 2 nci maddesinde de, Hükümetimizce fiilen işgal edilip iadesi Muhtelit Mübadele Komisyonu kararına iktiran mallar hariç olmak üzere Komisyon dağıldıktan sonra –malların avdet hakkından mahrum olanlara (Yanî firari Rumlara) aidiyeti sabit olsa bile– hiçbir vaziyet, işgal veya takyidi tedbir muamelesine tevessül edilemiyeceği yazılıdır.

Her iki mukavelenamede de intikale ait açık hükümler vardır. Fakat bu hükümlere uyularak bir işgal veya vaziyet yapılmadıkça, diğer tabirle mukavelenameler hükümleri fiilen uygulanmadıkça mülkiyetin intikali bahis konusu değildir.

Bütün bu sebeplerle, vaziyet muamelesinin ve bunun neticesi olarak Vakıflar İdaresi namına yapılan tescilin iptali taleplerinin dâva konusu yapılmasının kanunlara uygunluğunu kabul etmek zaruridir.

3- Mülkiyetin akitle, kanunu medeni 633'üncü maddesinde yazılı sebeplerle veya kanunla intikâl etmesi arasında bir fark yoktur. Eski malik, kanunu maddenin 933'üncü maddesine dayanarak (Tescilin terkini) ni istiyebilir.

Bir mala (Sahibi firaridir) diye vaziyet edilip Hazinelerden biri adına tescil yapılmışsa, hakikatta sahibi firari değilse bu tescil haksızdır. Terkini Kanunu Medeninin 638 inci maddesinde yazılı müddet içinde daima istenebilir. Hiçbir mahkeme, (Mülkiyetin intikali kanunla olmuştur) mülâhazasiyle, dâvanın esasını tetkikten imtina edemez.

Bu hâdisede tescilin iptali, tescile mesnet olan vaziyet kararının iptaline bağlıdır. Bu idarî kararın iptali dâvasının görüleceği yer de Danıştay'dır.

Mülkiyetin Vakıflar İdaresine geçmesi keyfiyetinin idarî dâva konusu olamayacağı gerekçesine dayanılarak Anayasa'ya aykırılık iddiasının tetkik edememesi Danıştay'ı 13 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 tarihli kanunların davacı hakkında doğru tatbik edilip edilmediğinin tetkikına zorlamış olmaktadır. Halbuki –eğer bu kanunların hükümleri Anayasaya aykırı ise– esasın incelenmesine lüzum olmadan vaziyet kararının iptali lâzım gelecektir.

B- Esas bakımından

1- 14/5/1331 tarihli (Vakti seferde icraatı Hükümete karşı gelenler için ciheti askeriyece ittihaz olunacak tedabir) hakkındaki geçici kanunla bazı kimseler, askerî makamlarca başka yerlere nakledilince bunların terkettikleri menkul ve gayrimenkul mallar için tedbir alınması gerekmiş, bu malların tasfiyesini derpiş eden 13 Eylül 1331 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle (Emvâl-i metrûke) rejimi doğmuştur.

Bu kanun hükümlerince: Bu şahısların terkettikleri menkul mallarla matlubat ve düyun mahkemelerce tasfiye edilecek; gayrimenkul mallarında –cinsine göre– Evkaf ve Maliye Hazineleri namına kayıtları yapılacak, Hazineler tarafından verilecek bedellerden badettasfiye kalacak miktarı sahiplerine ita olunacaktır.

2- Tegayyüp, müfarakat ve firar edenlerin malları, evvelâ 20 Nisan 1338 tarihli ve 224 sayılı kanuna tabi tutulmuştur. Bu kanun hükümlerine göre; menkul mallar satılacak, gayrimenkul mallar Hükümetçe idare olunarak, satış bedelleri ve kira paralariyle hasılat, masrafları indirildikten sonra, sahipleri namına emanet hesabına kaydedilecektir.

15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı kanunun 6'ncı maddesiyle bu kimselerin malları hakkında da 13 Eylül 1331 tarihli geçici kanunun ve 15 Nisan 1339 sayılı kanunla yapılan tadilâtın câri olacağı kabul edilmiştir.

1331 tarihli kanunda yapılan değişikliklere göre gayrimenkul mallar gene Maliye ve Evkaf Hazineleri namına kaydedilecek, takdir olunacak bedellerinden badettasfiye kalacak miktarı sahipleri namına emaneten irat kaydolunacaktır.

Bugün de tatbik edilmekte bulunan bu hükümlerin, sahiplerinin başka yerlere nakli, tegayyüp, müfarakat veya firarları dolayısiyle sahipsiz kalan malları zarardan korumak ve menkullerin satış bedellerini, gayrimenkullerin ise takdir olunacak bedellerini –borçlar ve masraflar indirildikten sonra– sahipleri namına emanet hesabına yatırmak suretiyle tasfiye edip onların, terkettikleri yerlerle hukukî rabıtalarını kesmek maksadiyle yürürlüğe konulduklarına şüphe yoktur. Bütün bu hükümlerde mülkiyetin özüne dokunan, hattâ bu hakkı zedeleyen hiçbir cihet ve binnetice Anayasa'nın 10, 11 ve 36 ncı maddesine aykırılık yoktur.

Yukarıda yazılı sebeplerle:

a) Anayasa'ya aykırılık iddiasının tetkiki;

b) 13 Eylül 1331 tarihli geçici kanunun 1 inci ve 333 sayılı kanunla değişik 2 nci maddeleriyle 15 Nisan 1339 tarihli ve 333 sayılı kanunun 6 ncı maddelerinde Anayasa'ya aykırılık bulunmadığından itirazın esasından reddi gerektiği mütalâasındayım.

Üye
Şemsettin Akçoğlu

Muhalefet şerhi

Danıştay 8 inci Dairesinin 8/10/1962 tarih ve 962/3287 sayılı kararına ekli dosyadaki evraktan anlaşıldığı üzere davacı Boğos Urpakyan, murisi olan anasının firari ve mütegayyip kişilerden sayıldığını ve gayrimenkul mallarına emvâli metrûke kanunları gereğince el konularak vakıf adına tescil edildiğini, halbuki murisinin firari ve mütegayyip olmadığını iddia ile vaziyet ve tescil işlemlerinin iptalini istemiştir.

Danıştay 8 inci Dairesinin, sözü geçen kararında, emvâli metrûke adı verilen kanunların çıkarılmaları sebebine ve uğradıkları değişiklikler ile bunların uygulanmasında görülen aksaklıklara temas edildikten sonra bu kanunların, Anayasa'nın mülkiyet hakkına ilişkin 36 ncı maddesine açıkça aykırı oldukları, mülkiyet ve miras haklarını kaldırdıkları ve böylece Anayasa'nın 10 ve 11 inci maddelerine de aykırı düştükleri, bu sebeplere dayanılarak yürürlükte bulunan 13/9/1331 tarihli geçici kanun ile bu kanunun bazı maddelerini değiştiren 15/4/1339 tarihli ve 333 sayılı kanunun, Anayasa'nın yukarıda yazılı maddelerine aykırı bulunduğu beyanla bu hususta mahkememizce bir karar verilmesi istenmiş bulunmaktadır.

Bu duruma göre, olayda, firariliğin ve mütegayyipliğin tesbiti işleminin Anayasa'ya aykırı olup olmadığının incelenmesi söz konusu değildir. Gerek davacı ve gerek 8'inci Daire tarafından bu konuda bir aykırılık ileri sürülmemiştir.

İncelenmesi gereken husus, dairenin kararında zikredilen iki kanunun, mülkiyetin intikaline ait hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olup olmadığıdır. Daire kararında gösterilen gerekçe ve Anayasa maddeleri, istemin bundan ibaret olduğu-

nu açıkça anlatmaktadır. 8'inci Daire, davacının iddiasına göre, emvâli metrûke kanunlarının hükümleri gereğince firarilik ve mütegayyiplik halinin tahakkuk edip etmediğini ve mülkiyetin intikalinin yerinde olup olmadığının incelenmesi gerektiği kanısına varmış ve bu iki konuda uygulanacağı hükümlerden mülkiyetin intikaline ilişkin olanların Anayasa'ya aykırı olup olmadıklarının mahkememizce bir karara bağlanmasına lüzum görmüştür.

Bu istem üzerine mahkememizce;

1) Söz konusu 13 Eylül 1331 günlü geçici kanunla 15 Nisan 1339 günlü ve 333 sayılı kanunun, 6 Ağustos 1340 tarihinden evvel tekevvün etmiş firar tegayyüp veya başka yere nakil hâdiseleri dolayısiyle halen uygulanmalarının mümkün olduğuna;

2) Türk vatandaşı şahısların ne gibi hallerde firari ve mütegayyip sayılacaklarına dair olan hükümlerde Anayasa'ya aykırılık arzeden bir husus bulunmadığına;

3) Mülkiyetin intikaline dair olan hükümler hakkında ise bu intikalin firariliğin ve mütegayyipliğin vukuu anında başka bir işleme lüzum kalmaksızın tahakkuk ve tekemmül etmiş olacağından ve bu suretle teşrii bir tasarruf sonucu olarak senelerce evvel tekevvün etmiş bir hukukî neticenin idarî yargıya konu teşkil etmesi mümkün bulunmadığından sözü geçen hükümlerde bu bakımdan Anayasa'ya aykırılık olup olmadığının araştırılmasına da mahal bulunmadığına;

Karar verilmiştir.

Muhalefet sebepleri

1) Emvâli metrûke kanunlarının, bugün dahi, uygulanmasını gerektiren olaylar vardır. Danıştay 8 inci Dairesinin, iptal isteminde bulunmasına sebep olan dâva, bunun açık bir delilidir. Bu itibarla sözü geçen kanunlar yürürlüktedir. Ancak bu kanunların halen uygulanabilecek hükümleri, çoğunluk kararında kabul edildiği üzere, sadece firariliğin ve mütegayyipliğin tesbitine ilişkin olanlardan ibaret değildir. Mülkiyetin intikâline dair olan hükümleri de uygulanabilir. Zira, aşağıda 3 No'lu bentde izah edileceği üzere, mülkiyetin intikali kendiliğinden vâki olmamakta ve bu intikalin kanuna uygun olup olmadığının bu konuda açılan dâvalar vesilesiyle Danıştay'ca incelenmesi gerekmektedir. Kararın bu kısmına bu gerekçe ile katılıyoruz.

2) Mülkiyetin intikaline ilişkin hükümlerin uygulanmasından doğan hukukî sonuçların, idari yargıya konu teşkil edip etmeyeceklerine karar vermek Danıştay'a ait bir yetkidir. Mahkememizin bu ciheti çözümliyemiyeceği kanısındayız. Zira bu yolda bir karar, sonucu itibariyle Danıştay'ın görevine müdahaleyi tazammun eder ki bu da mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlerin vicdani kanaatlerine göre karar verecekleri hakkındaki Anayasa'nın açık ve kesin hükümleri ile bağdaşamaz.

Gerçi Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri hakkında 44 sayılı kanunun 27 nci maddesine dayanılarak, mahkememize gelen Anayasa'ya aykırılık itirazlarında belirli bir kanun hükümlerinden hangilerinin bir dâvada

uygulanacağı mahkememizce tâyin edilmektedir. Ancak bu yetki, dâva konusu yapılan ve olayda olduğu gibi, mahkemenin görevi içinde görülerek incelenmesine karar verilen bir hukukî durumun o mahkemede dâva konusu teşkil etmiyeceğine karar vermeğe kadar teşmil edilemez.

3) Çoğunluğun kararında bahsedilen 13 Eylül 1331 günlü kanunla 15 Nisan 1339 günlü kanunda firariliğin ve mütegayyipliğin vuku bulduğu anda, ilgililere ait gayrimenkullerin kendiliğinden Hazinenin veya Evkafın mülkiyetine geçtiği hakkında bir hüküm mevcut değildir. 13 Eylül 1331 günlü kanunun l'inci maddesinde ahar mahallere nakledilen şahısların (15 Nisan 1339 günlü ve 333 sayılı kanunun 6'ncı maddesi ile firarî ve mütegayyipler de nakledilenler hakkındaki hükümlere tabi tutulmuşlardır) terketmiş oldukları emvâlin komisyonlarca tasfiye edilecekleri ve aynı kanunu, sözü geçen 333 sayılı kanunla değişik 2'nci maddesinde de bu şahısların gayrimenkullerinin (ilgisine göre) Hazine veya evkaf namlarına kayıtlarının icra edileceği açıklanmıştır ve hükmen intikal söz konusu edilmemiştir. Yalnız 146 sayılı tefsir kararında "... vaziyet edilen ve edilecek emvâli gayrimenkullerin Hazine namına kaydedilmiş hükmünde olduğu .." ibaresi yer almıştır.

Bu tefsir kararının, ilişkin bulunduğu [13 Eylül] 1331 günlü kanunun 7 nci maddesinin sonradan kaldırılmış olması dolayısiyle bugün hükmü kalmamıştır. Bu itibarla bugünkü tatbikatta etkisi olmamak icap eder. Bununla beraber taşıdığı yukarıki ibare esas olarak alınsa bile bundan emvâli metrûke kanunlarının, mülkiyetin intikaline dair olan hükümlerinin, ortada bir idarî tasarruf bulunmaması dolayısiyle idarî dâvaya konu teşkil edemiyecekleri sonucuna varılamaz. Bu intikâlde idarî safhalar vardır. Zira, hükme intikal eden mallara idarece fiilen el konulması, tapuya kayıt muamelelerinin yaptırılması ve kanunun emri gereğince tasfiyelerinin yapılması lâzımdır. İntikal ancak bu suretle tekemmül etmiş sayılabilir. Bu amaçla yapılan işlemler, idarî tasarruflardır. Bundan başka mülkiyetin hükmen intikali kesin ve değişmez bir intikal değildir. Gerçekten mallarına el konan bir şahsın firari ve mütegayyip olmadığı anlaşılınca mallarının kendisine iade edilmesi gene emvâli metrûke kanunlarının hükümleri icabıdır. Firarilik ve mütegayyiplik sabit olduğu takdirde ise aynı kanunlar gereğince malları iade edilmeyip hakkı bedele inkılâp eder. Gerek firariliğin ve mütegayyipliğin vâki olup olmadığına ve gerek malların geri verilmesine veya hakkın bedele inkılâp ettiğine, ihtilaf halinde, bir yargı mercii tarafından karar verilmek icabeder.

Nitekim 13 Eylül 1331 günlü kanunun 15/4/1339 günlü kanunla değiştirilen 2'nci maddesinde "Emvâli mezkûreye dair tahaddüs edecek bilumum deâvide Hazineler hasım olur." hükmü yer almış olup mutlak olan bu hüküm, mülkiyetin intikali de dâhil olmak üzere her çeşit işlemlerden doğan dâvaları kapsamaktadır. Bu dâvalardan firariliğin ve mütegayyipliğin tesbitinden ve mülkiyetin, intikalinden doğacak olanlarda görevli yargı mercii Danıştay'dır. Birinci kısım dâvalar için Danıştay'ın görevli olduğu çoğunluğun kararında da kabul edilmiştir. Mülkiyetin intikaline ait dâvalara gelince; gene 146 sayılı tefsir kararında "...13 Eylül 1331 ve 15 Nisan 1339 günlü kanunların tatbikatı aleyhine Şûrayı Devletçe bir hüküm verilmedikçe (Emvâlin) ashabına aynen iadesine kanuni imkân olmadığı .." açıkça belirtilmiştir. Bu ibare Danıştay'ın emvâli metrûke kanunlarının mülkiyetin inti-

kaline dair olan hükümlerini de uygulayacağını ve bu konuda karar vermeğe görevli olduğunu ifade eylemektedir ki bu da idare hukuku esaslarına tamamen uygundur. Çünki mülkiyetin intikali, âmme kanunları oldukları aşikâr olan emvâli metrûke kanunlarından doğar bir durumdur. Bu izahattan anlaşıldığı üzere sözü geçen tefsir kararı gereğince mülkiyetin kendiliğinden intikal ettiği kabul edilse dahi bu intikalin idarî dâva konusu yapılmasına, bu tefsir engel teşkil etmez.

Kaldıki, yukarıda belirtildiği üzere 146 sayılı tefsir kararı yürürlükte değildir ve emvâli metrûke kanunlarında bu tefsirde yer alan hükmen intikali teyid eden açık veya kapalı bir hüküm veya delâlet yoktur. Böyle olunca, bu intikalin, sözü geçen kanunların idarece uygulanması suretiyle vâki olduğunu kabul etmek zorunludur. Gerçekten, mülkiyetin intikal edebilmesi bir şahsın firari veya mütegayyip olduğunun tesbiti şartına bağlıdır. Bu şart tahakkuk etmedikçe belli bir şahsa ait gayrimenkullerin Hazineye veya evkafa kendiliğinden intikal edeceği savunulamaz.

Firarilik ve mütegayyiplik tesbit edilince idare gayrimenkûle el koyar, mülkiyetin usulü dairesinde intikalini sağlıyacak diğer işlemleri yapar ve malları tasfiye eder. İdarenin yaptığı bütün bu işlemler idarî tasarruflardır. Ve Danıştayın denetimine tabidir. Şu halde Danıştay'ın, ilgililerin idarî dâva süresi içinde açtıkları dâvalarda firariliğîn ve mütegayyipliğin tahakkuk edip etmediğini araştırması ve varacağı sonuca göre mülkiyetin intikal ettirilmesinin kanunlara uygun olup olmadığını karara bağlaması gerekir, İdare de bu karar dairesinde hukuki durumu ıslâh veya aynen ipka eder. Emvâli metrûke kanunlarının tümünden çıkan mâna budur, inceleme konusu olan dosyadan, idarenin olayda da bu şekilde hareket etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Danıştay'ın içtihatları ile beliren tatbikatı da bu merkezdedir.

Olayda davacı, murisinin firari ve mütegayyip olmadığını iddia ederek mallarına el koyma işleminin iptalini istemiştir. Danıştay, mülkiyetin intikaline ilişkin hukuki durumun incelenmesini görevi içinde görerek bu konuda karar vermeden önce, uygulayacağı hükümlerin Anayasa'ya aykırı olup olmadığının Mahkememizce karara bağlanmasına lüzum görmüştür. Bu incelemenin yapılması zaruridir.

Bu cihetin incelenmesine mahal bulunmadığı yolundaki çoğunluk kararına bu sebepler dolayısiyle muhalifiz.

Başkan: Sûnuhi Arsan
Üyeler: Rifat Göksu, İbrahim Senil, Lütgi Ömerbaş

Muhalefet sebeplerinin l ve 3 üncü bentlerine katılıyorum. Bu sebeple çoğunluk kararının o kısmına muhalifim.

Üye: İ. Hakkı Ülkmen

KAYNAK: Resmi Gazete, 31.07.1963, sayı: 11468, sf. 1-5, site adresi:

http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11468.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11468.pdf

Belge 11- 12 Eylül Hükümetinin 2001'de Tekrar Yayımlanan Genelgesi

Devlet Bakanı Şuayip Üşenmez, 12 Eylül 1980'de kurulan Bülend Ulusu Hükümeti'nin 31 Ekim 1983 tarihli genelgesini ilgili birimlere 29 Haziran 2001 tarih 2001/7 no'lu olarak yeniden gönderdi.

Genelge No: 2001/7

Genelge Tarihi: 29.06.2001

Konusu: Mübadil (değiştirilen), mütegayyip (kaybolmuş), mufarakat (terkeden) ve firari (kaçak) kişilerin taşınmaz malları.

MALİYE BAKANLIĞINA

İLGİ: 31.10.1983 tarih, 4-1-1-7/1456 sayılı genelge

İlgi genelge ile; mübadil (değiştirilen), mütegayyip (kaybolmuş), mufarakat (terkeden) ve firari (kaçak) kişilerin taşınmaz mallarının Devlete intikal ettiği, bu kayıtlar üzerinden herhangi bir tapu işleminin yapılmaması ve hiçbir bilgi, belge ve tapu kaydı verilmemesi gerektiği duyurulmuş olmasına karşın, Merkeze intikal eden olaylardan, bu konuda bazı aksaklıklar olduğu tespit edilmiştir.

Bilindiği üzere, 6 Ağustos 1340 (1924) tarihinden önce ülkemizden firar eden, kaybolan, ülkeyi terkeden, değişime tabi tutulan ve o tarihte taşınmaz malının başında bulunmayan kişilerin gayrimenkulleri (aynı tarihte vaziyet kararı olsun veya olmasın) Devletin uhdesine geçmiş bulunmaktadır.

Bu nedenle, bahsedilen nitelikte kişilere ait kayıtlar farklı tarihlerdeki kanun ve kararnameler gereği işleme tabi kayıt niteliğini kaybetmiştir. Tescil işlemleri tamamlanmamış olsa dahi tescilsiz iktisap şeklinde Devletin uhdesine geçen bu gayrimenkullerin eski malik ve mirasçıları Medeni Kanun'un 928 inci maddesine göre "ilgili kişi" sayılamayacaklarından tapu kaydı verilmesi dâhil, hiçbir tapu işlem talebinin kabul edilmemesi gerekir.

Bu itibarla; yabancı gerçek ve tüzel kişilerin 1924 yılı ve öncesine ait kayıtlar ile ilgili herhangi bir işlem talebinde bulunmaları halinde, öncelikle kayıt maliklerinin mübadil, mufarakat, firari veya mütegayyip olup olmadığı mahalli mülki amirliklere başvurularak araştırılacaktır. Araştırma sonucunda kayıt malikinin bu kişilerden olmadığının anlaşılması halinde talep konusu Merkeze intikal ettirilecek (Yabancı İşler D.Bşk.) ve talimata göre işleme yön verilecektir. Bahsedilen kişiler ile ilgili işlemlerde;

1) Gerçek veya tüzel kişilere, mübadil, mütegayyip, firari ve mufarakat edenlere ait tapu kayıtlarına ilişkin bilgi ve belge verilmesi de dâhil tapu işlem taleplerinin hiçbir şekilde karşılanmaması, taleplerinin Genel Müdürlüğe yönlendirmesi için bilgi vermekle yetinilmesi,

T.C.
BAŞBAKANLIK
TAPU VE KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Yabancı İşler Dairesi Başkanlığı

Sayı: B.02.0.0014/3.00-0694

Konu: .....

2) Kadastrosuna başlanılacak veya devam eden çalışma alanlarında, sözü edilen kişilere ait tapu kayıtlarına dayalı olarak kayıt malikleri ve halefleri veya zilyedliğe istinaden bu kişiler adına herhangi bir tespit yapılmaması, bunlara ilişkin yer gösterme veya benzeri talebe bağlı hiçbir işlemin karşılanmaması,

3) 6 Ağustos 1924 tarihi öncesi tesis edilen kayıtlarla ilgili herhangi bir talep anında kaydın kadastroya tabi tutulup tutulmadığı ile herhangi bir parsele uygulanıp uygulanmadığının araştırılarak, uygulanmış ise revizyonlarının yazılması, herhangi bir parsele uygulanmamış ise kaydın kapatılması,

4) Mahkemelerin kayıt örneği veya kaydın tespitine yönelik taleplerinde, kaydın kadastroya tabi tutulup tutulmadığının, tabi tutulmuşsa herhangi bir parsele revizyon görüp görmediğinin ve malik veya mirasçılarının mubadil, mufarakat, firari veya mütegayyip kişilerden olup olmadığının sicil ve belgelere göre araştırılarak, bu hususlarda tespit edilen bilgilerin bir üst yazı ile ilgili mahkemeye bildirilmesi,

Gerekmektedir.

Ayrıca, kadastro çalışmaları sırasında yabancı uyruklular adına zilyedliğe dayalı gayrimenkul tespiti yapılmadan önce konu Merkeze intikal ettirilecek (Yabancı İşler D.Bşk.) ve verilecek talimata göre işleme yön verilecektir.

İlgi genelge yürürlükten kaldırılmıştır.

Bilgi edinilmesini, belirtilen esaslar dairesinde işlem yapılmasını önemle arz ve rica ederim.

Prof. Dr. Şuayip ÜŞENMEZ
Devlet Bakanı

Dağıtım Gereği:
Valilik ve Kaymakamlıklar
Tapu ve Kadastro Bölge Müdürlükleri
Tapu Sicil Müdürlükleri
Kadastro Müdürlükleri
Bilgi:
Başbakanlık

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği

Adalet Bakanlığı

Dışişleri Bakanlığı

İçişleri Bakanlığı

Maliye Bakanlığı

KAYNAK: http://www.tkgm.gov.tr./ana.php?Sayfa=genelgedetay&Id=249; http://haritapu.org/1/genelgeler/2001_7.htm. ve http://www.milliemlâk.org/cmevzuat/detay/886/

Belge 12- Emvâl-i Metrûke Mevzuatı

1915 yılından itibaren mülkiyetin Türkleştirilmesiyle ilgili oluşturulan emvâl-i metrûkeyle ilgili mevzuatı şöyle sıralamak mümkündür:

I- 1915 ve sonrası

- 14 Mayıs 1331/27 Mayıs 1915 tarihli Vakti Seferde İcraat-i Hükümete Karşı Gelenler İçin Ciheti Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanunu Muvakkat

- 17 Mayıs 1331/30 Mayıs 1915 tarihli İttihatçı Hükümet kararı

- 28 Mayıs 1331/10 Haziran 1915 tarihli Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalâde-i Siyasiye Dolayisiyle Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilerin İskân ve İaşesiyle Hususat-i Saireleri Hakkında Talimatname

- 28 Mayıs 1331/10 Haziran 1915 tarihli Harp ve Olağanüstü Siyasi Durum Sebebiyle Başka Yerlere Gönderilen Ermenilere Ait Mülk ve Arazinin İdare Şekli Hakkında Talimatname

- 13 Eylül 1331/26 Eylül 1915 tarihli Ahar Mahallere Nakiledilen Eşhasın Emval ve Düyun ve Matlubatı Metrûkesi Hakkındaki Kanunu Muvakkat

- 26 Teşrinievvel 1331/8 Kasım 1915 tarihli 14 Mayıs 1331 Tarihli Kanunu Muvakkatın Suveri İcraiyesi Hakkında Nizamname

- Rum Emvâli Metrûkesinin Sureti İdare ve Muhafazasına Dair 8 Şubat 1331/21 Şubat 1916 tarihli Talimatname ve 20 Mart 1334/1918 tarihli Zeyli

- 18 Kanunuevvel 1334/18 Aralık 1918 tarihli Sevk Edilen Ermeni ve Rumların Geri Dönüşlerinde Mal ve Emlâkinin İadesi Kanunnamesi

II- 1920 ve sonrası

- 8 Ocak 1920 tarihli Âher Mahallere Nakledilmiş Olan Eşhasın 13 Eylül 1331 Tarihli Kararname Mucibince Tasfiyeye Tabi Tutulan Emvâli Hakkında Kararname

- 20 Nisan 1922 tarih ve 224 no'lu Memaliki Müstahlasadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emvâli Menkûle ve Gayrimenkûlelerinin İdaresi Hakkında Kanun

- 15 Nisan 1339/1923 tarih 333 no'lu 14 Mayıs 1331 tarihli kanunu muvakkat mucibince Âher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval, Duyun ve Matlûbat-ı Metrûkesi Hakkındaki 13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-u Muvakkatın Bazı Mevadını Muaddel ve 20 Nisan 1338 Tarihli Emvâli Metrûke Kanunu Nasih Kanun

- 16 Nisan 1339/1923 tarih ve 337 no'lu Vefaen bey ve Ferağ veya Teminat Suretiyle Merhun Olup Tediyei Deyin Edemeyen Medyunların Emlâk ve Düyunu Hakkında Kanun

- 29 Nisan 1339/1923 tarih ve 2455 no'lu 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu Muvakkat ile İşbu Kanunun Bazı Mevaddını Muaddil 15 Nisan 1339 tarihli Kanunun Suveri Tatbikiyesini Mübeyyin Talimatname

III- 1924 ve sonrası

- 13.3.1340/1924 tarih ve 441 no'lu Hükümet Yedinde sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlâkin Emval ve Emlâki Düşman, Usat ve Hasbellüzum Hükümet Tarafından Tahribedilmiş Olanlara Nisbet Dâhilinde Tevzii Hakkında Kanun (ve 15 Nisan 1341/1925 tarih ve 622 no'lu kanunla değiştirildi),

- 3.4.1340/1924 tarih ve 459 no'lu Temmuzdan 1339 Senesi Gayesine Kadar Bilcümle Matlubat ve Düyunu Hazinenin Sureti Mahsubuna Dair Kanun

- 488 no'lu Mübadaleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun

- 22 Şubat 1926 tarih ve 748 no'lu Emvâli Milliye ve Metrûkeden veya Mazbut Vakıflardan Bazı Müessesat ile Belediyelere Satılabilecek Arazi ve Arsalar Hakkında Kanun

- 13 Mart 1926 tarih ve 781 no'lu, Mübadeleye Gayritabi Eşhastan Metruk Olup Hakkı İskânı Haiz Olanlara ve Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkında Kanun

- 15 Mart 1926 tarih ve 791 no'lu Mübadeleye Tabi Eşhas Zimmetindeki Matlubatın İstifası Hakkında Kanun

- 7 Nisan 1926 tarih ve 802 no'lu Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvâli Gayrimenkûle Hakkındaki 16 Nisan 1340 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun

- 12 Mayıs 1926 tarih ve 836 no'lu Vefaen Beyi ve Ferağ veya Teminat İrae Olunan Emvâli Gayrimenkûlenin İcra Kanunu Mucibince Müzayede ve Fürühtu Hakkında Kanun

- 12 Mayıs 1926 tarih ve 862 no'lu Memleketin İmarı Maksadıyla 1330 Senesinden İtibaren Yeni Yol ve Meydan Açılması veya Genişletilmesi Alelûmum

Memleket İmarı Maksadıyla Hükûmetçe ve Belediyelerce Hedmettirilen Mebani Hakkında Kanun

- 29 Mayıs 1926 tarih ve 882 no'lu Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehit Edilen veya Bu Uğurda Suveri Muhtelife ile Düçarı Gadrolan Ricalin Ailelerine Verilecek Emlâk ve Arazi veya Tazminat Hakkında Kanun

- 13 Haziran 1926 tarih ve 3753 no'lu Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval, Düyun ve Matlubatlarının Tasfiyesi Hakkındaki Kanunun Sureti Tatbikına Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında Kararname ile Kabul Edilen Talimatname (17.07.1927 tarih ve 5451 sayılı kararnameyle değiştirildi)

- 24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir ve Saireye Kanunlarına Tevfikan Teffiz veya Âdiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvâlin Tapuya Raptına Dair Kanun (Kanunda 23 Mart 1929 tarih ve 1407 no'lu kanunla değişiklik yapılır ve 2 Haziran 1929 tarih ve 146 no'lu tefsirle de 7'nci maddesine açıklık getirilir)

- 24 Mayıs 1928 ve 1349 no'lu Emvâli Metrûke Hesabı Carilerinin Bütçeye İrat Kaydine Dair Kanun

- 2 Haziran 1929 tarih ve 1515 no'lu Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Kaybetmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanun

- 19 Mart 1931 ve 1771 no'lu Mübadele ve Teffiz İşlerinin Kat'i Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanun

- Anayasa Mahkemesi'nin 22.4.1963 tarih ve 1963/41 no'lu esas ve 1963/94 no'lu kararı

- Devlet Bakanlığının, 12 Eylül hükümetinin 29.6.2001'de yeniden yayımladığı 'firar ve tegayyüp' olanların 'tapu işlemlerini yapmayın' 2001/7 no'lu genelgesi

EKLER

Ek - 1

TBMM Gizli Celsede 8 Ocak 1920 tarihli kararnamenin yürürlükten kaldırılması kararıyla ilgili görüşme

DEVRE: I CİLT: 23 İÇTİMAİ SENE: 3

T. B. M. M.

GİZLİ CELSE ZABITLARI

14 Eylül 1338
102'nci inikat, 2'nci celse
(sf. 768-781)

Reis: Reisisâni Dr. Adnan Beyefendi
Kâtipler: Âtıf Bey (Kayseri)

REİS- Celse açıldı...

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili-Gümüşhane)- Harbi Umumi içinde yapılan tehcire ait bazı kararnameler mevcut idi... Devleti mutelife mümesillerinin İstanbul Hükümeti'ne vaki olan tazyiki üzerine 8 Kanunusani 1336 tarihinde bir

kararname neşredilmişti. Onun, mevkii meriyetten ref'i zamanı gelmiştir... Bu kanun maalesef bugüne kadar kanunlarımız arasında mevcut kaldı. 23 Nisan 1336 tarihinde reddedilip ve kaldırılıp atılacak kanunlardan birisi de bu idi. Bundan iki ay evvel zannederim Maliye Vekâleti tarafından bu kanunun mevkii mer'iyetten ref'i için bir layiha tanzim edilerek Heyeti Vekileye arz edildi...

MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1- 8 Kânunusâni 1336 tarihli kararnamenin refî hakkında lâyihai kanuniye.

REİS- Buyurun Hasan Fehmi Beyefendi.

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili-Gümüşhane)- Akalliyetler meselesi mevzuubahis olduğu zaman; bu mesele hakkında kabul ettiğiniz ve bugüne kadar tatbik ettiğiniz ahkâmı yine tatbik edin, başka bir şey istemiyoruz derlerse, buna karşı zannederim ki vereceğimiz hiç bir cevap kalmaz. Çünkü bu, bütün kavanin ve ahkâmı esasiyemizi çiğneyerek, tehcir edilen eşhasa yeni bir takım hukuk bahşediyor. Meselâ her hangi bir suretle Müslümanların uhdesine geçmiş olan emval ve emlâki derhal, bilâmuhakeme sahip olana veriyor ve bu kanun mucibince bundan tevellüt edecek maddi ve manevi bütün mesuliyeti maliyeyi de hazine ödemek mecburiyetinde kalıyor. Bunun ahkâmı kısmen tatbik edildi, kısmen de tatbik edilmedi. Fakat kanunun hükmü bakidir. Yine bu kanun mucibince mahlulat esası dahi kabul olunmayarak tehcir edilenlerden nesli münkati olanların emval ve emlâki cemaata veriliyor. Gerçi bu kararname Meclisin tasdikine iktiran etmiş bir kanun değildir. Fakat mevcut kararnamelerin ahkâmı fesih ve reddedilinceye kadar, bu da kanun hüküm ve kuvvetini haizdir ve kanunlarımız meyanında mevkii meriyette bulunuyor ve bu bapta müracaat edenlere de kanunun bazı mevaddı üzerinden muamele yapıyoruz. Bunun için 23 Nisan 1336 tarihinden itibaren bu kanunun ahkâmı mevkii meriyetten refolunmuştur demek pek doğru değildir. Bunun hükmünün ilgasını üç sene evveline tevcih etmek belki bazı teşevvüşatı mucip olur. Onun için şimdiye kadar ne olmuşsa olmuştur. Fakat hiç olmazsa hakkımızda sulh ciddiyetiyle mevzuubahis olmazdan evvel bu kanunu özümüzden atalım ve müdafaatı kanuniyemiz meyanından çıkaralım. Ondan sonra tasfiye kanunu üzerinde ne yapacağımızı düşünürüz. Bu kanun ahkâmının ref'i hakkındaki hüküm de şu olabilir:

"1- *Ahar mahalle nakledilen eşhasın tasfiyeye tabi tutulan emvâli hakkında 11 Rebiyülahir 1338 ve 8 Kânunusani 1336 tarihli kararname mevkii meriyetten refedilmiştir.*

2- *İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'iyül-icradır.*

3- *İşbu kanunun icrasına Heyeti Vekile memurdur.*"

Yani ufak bir lâyihai kanuniye ile bu uzun kararnameyi mevkii meriyetten refetmek lazımdır. Bunu bendeniz çok mübrem ve müstacel bir husus olarak görüyorum. Hattâ bu kararnamenin şimdiye kadar mevkii meriyette kalmasına da

kendi hesabıma müteessir ve müteessifim. Bu, zaten bir kararname olmakla, mevkii meriyetten kaldırılması için bir maddei kanuniye kabul etmekle mesele bitiyor.

Düveli mütelife mümessillerinin tazyiki ile İstanbul'da yapılan bu kararnamenin münderecat ve muhteviyatı hakkında zannederim bendenizden fazla izahat istemezsiniz. Eğer arzu buyurursanız izahat vereyim. Şunu da arz edeyim ki bu kararnamenin tatbikatı, kanunda mevcut olan ahkâmın onda biridir. Yani bir çok mevaddı tatbik olunmamıştır. Fakat bu kararname kanun olarak mevcut oldukça, halle tabii de bulundukça, tabii ahkâmını' bize tatbik ettirirler. Onun için ahkâmının bir an evvel reddi icabeder.

REİS- Hasan Fehmi Beyefendi; teklif ettiğiniz bu lâyihai kanuniye, Adliye Encümenindeki lâyihai kanuniyenin aynı mıdır?

HASAN FEHMİ BEY (Devamla)- Kelime itibariyle belki bir kelime aşağı, bir kelime yukarı olabilir işin ehemmiyetine binaen eğer Meclisi Âli arzu ederse Adliye Encümenindeki lâyihai kanuniyeyi de getirtebilir ve ondan sonra müzakereye devam ederiz... [1*]

...[2*]

HASİP BEY (Maraş)- O kararnamenin kalkması için böyle bir kanun teklif edilemez. O kararname esas itibariyle Meclisi Âlinin ruznamesine alınır, ondan sonra müzakeresine geçilir...

...

ALİ SÜRURİ BEY (Karahisarışarki)- Maliye Vekili Beyin teklifi yolundadır. Meclisin kararı vardır ki 16 Mart'tan evvel Devletçe mert olan gerek kavanin ve gerek kavanin hükmünde olan kararı muvakkatler.... (yoktur sesleri). Binaenaleyh bunu iskat etmek için böyle maddei kanuniyeye ihtiyaç yardır. Şimdi Heyeti Vekile Ali Cenanı Beyin teklifi veçhile işini gücünü bıraksın ne kadar kararname varsa hepsini toplasın teklif etsin. Yani bunun imkânı tatbiki var mıdır?

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili, Gümüşhane)- Efendim, gerek İstanbul'da 24 senesinden ta Ankara'da Büyük Millet Meclisi teşekkül edinceye kâdar yani 23 Nisan 1336 tarihine kadar neşredilen kararnamelerin adedi kadar çoktur ki Heyeti Celilenize mevcut kanunlarınızın yirmiden on dokuzu kararnamedir desem yanlış söylemiş olmam...

...

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir)- Efendim; bu gibi mesailin müzakeresine badi olan Meclisi Âlinizin hüsnü niyetidir. Meclisi Âliniz teşekkül ettiği zaman bilmecburiye mevcut kavaninin meriyülicra olması meselesi geçti. Bilâhare Maliye Vekili harp kazançları kararnamesini kabul ettireceğim diye fena bir çığır açtı. Meclisin bu babtaki efkâr ve amali, mâliyeye taalluk eden bir takım kararnamelerin tabii meriyülicra olması idi. Fakat hangileri idi? İsimleri ne idi? Tespit edemedi...

1-2 * Zabıtta kısaltma yaptığım yerlerde '..' şeklinde üç nokta kullandım. N.O.

ALİ CENANİ BEY (Gaziayıntap)- Efendim, gerek Ali Süruri Efendi, gerek Hasan Fehmi Bey arz ettiğim şekilde müzakerenin meseleyi tehir edeceğinden bahsediyorlar. Halbuki katiyen varit değildir. Bendeniz diyorum ki gerek bu lâyiha ve gerek bundan maada olan muvakkat kanun lâyihaları Meclise tevdi olunur, fakat bunların hepsinin birden çıkmasına hacet yoktur. Bu müstaceldir madem, evvelâ bunu müzakere ederiz, hatta bugün getirirler. Bendenizin arz ettiğim kararnameler hiç bir zaman kanun mahiyetini haiz değildir, Heyeti Celilenizden tasdik olunmadıkça kanun mahiyetini kesbedemez, zaten muvakkattir, kararnamedir...

İLYAS SAMİ BEY (Muş)- Efendim ortada bir esas vardır ki Ali Cenani Bey ve Meclisi Âli kamilen onun taraftarıdırlar. O da behemehal şu tasfiye kanununa müteallik maddenin bu günlerde her halde kalkması meselesidir. Buna Meclis her halde karar vermelidir...

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum)- Efendim; bendenizce bunun için kanun yapar ve diğer kararnameleri de Kanunu Esasinin 36'ncı maddesinân tefsirine bırakırsanız daha esaslı olur. Şimdi bu kanunu lağveder bir kanun yapmış olduğunuz gibi bu kanunun bugüne kadar meriyetini kabul etmiş ve muzır kanunları da kabul etmiş olursunuz. Halbuki bizim için zararlı olan kanunları, tefsir mahiyetinde Kanunu Esasinin 36'ncı maddesi mefadına göre bu kanunlar yapılabilir mi yapılamaz mı? İşimize gelen kanunları, yapılabilir deriz. İşimize gelmeyen kanunlar için ise şu ve şu ahval dolayısiyle tatbik edileme derseniz daha salim bir yolda gitmiş olursunuz. Bu suretle kanunun tesirini zail etmiş oluruz. Başka bir ahkâm da tevellüt etmez. Bendenizce bilhassa bu noktada, Adliye Encümeni, Kanunu Esasinin 36 ncı maddesinin dairei şümulünde midir, değil midir, bunu tetkik etsin. Dairei şümulü dâhilde değildir dedi mi o kararname yine merfudur. Çünkü öyle müşevveş bir vaziyete gireceğiz ki bugünden itibaren bu kararnamelerin lağvını kabul ederseniz bugüne kadar o kararnamelerle ihkakı hak etmiş insanlar vardır. Şimdiye kadar olmuş, bundan sonra olmasın demek esbabı mucibenin içerisine giremez. (Doğru sesleri) Halbuki tefsir olduğu zaman ledelhace yapılmış olan bir meseleyi 'bozmak mümkündür. Ben sizi temin ederim ki: Kanunu Esasinin 36'ncı maddesinin ruhu da budur...

...

REİS- Evet efendim, aslı Adliye Encümenindedir. Şimdi efendim, ortada bir lâyihai kanuniye vardır. Bir de bu lâyihanın bu gün müstacelen müzakeresi teklif olunuyor. Ali Cenani Beyefendinin sözleri üzerine mesele bir usulü müzakere bahsi açtırdı ve iş bir meselei müstehire şekline girdi. Burada bu meselei müstehire şeklinde söz alan bir çok arkadaşımız var. İsterseniz bu meselei müstehire kararname mi olsun veyahut olmasın diye müzakereye devam edelim. Veyahut arzu ederseniz Hasan Beyefendinin iki teklifi vardır. Bunları reyi âlinize koyayım. Sonra asıl meselenin müzakeresine başlıyalım. O zaman kararname gibi mi nedir anlaşılır. Efendim, bendenize kalırsa bu meselei müstehirenin müzakeresinin kifayetini reye koyalım. Eğer tasvibi âlinize iktiran ederse diğerlerini reyinize koyayım.

Efendim; meselei müstehirenin müzakeresinin kifayetini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Müzakere kâfi görülmüştür.

Şimdi Maliye Vekili Beyin iki teklifi vardır. Birisi müstacelen bu meselenin müzakeresidir. Bu gün müstacelen müzakeresini reyi âlinize arz edeceğim. Bu gün şimdi müstacelen müzakeresini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Bu meselenin ilk defa hasbellüzum hafiyen müzakeresini teklif ediyorlar. Bunu kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

O halde müzakereye başlıyoruz. Teklif buyurduğunuz maddei kanuniyeyi lütfen veriniz. Efendim, bir defa kanunun heyeti umumiyesini okuyalım.

Kanun Sureti

Madde 1 - Ahar mahallere nakledilmiş eşhasın tasfiyeye tabi tutulan emvâli hakkındaki 6 Rebiyülahır 1338 ve 8 Kânunusani 1336 tarihli kararname mevkii meryetten ref olunmuştur.

Madde 2 - İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 3 - İşbu kanunun icrasına Heyeti Vekile memurdur.

...

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum)- Bendeniz 36 ncı maddei kanuniyeyi keyfimize göre tefsir edelim demiyorum. Ancak Devlet ve Millet için mahzı zarar olan kanunların bugünden tefsiri lüzumunu dermeyan etmiş ve bunların 36 ncı madde dâhilinde olmadığını arzetmiştim. Halbuki buyurdular ki istediğimiz gibi kararnameyi kullanalım, yanlış anlamamışlar, bunu tashih etsinler. Sonra bu emvâli metrûke kanunun hangi hisle yapıldığını biliyoruz...

...

ZEKÂİ BEY.(Adana)- Efendim; bendeniz de Ali Cenani Beyi teyiden beyanı mütalaa edeceğim. Müfit Efendi Meclisçe kabul edilmiş bir emvâli metrûke kanunu bulunmasından dolayı ayrıca mevzu-bahis olan bir kararnamenin bir kararname ile veya bir maddi kanuniye ile refine hacet olmadığını ve 'bunun zaten kendi kendine mefsuh olduğunu söylediler. Halbuki mevzubahis olan Emvâli Metrûke Kanunu, yani geçenlerde Meclisi Âlinin kabul ettiği Emvâl-i Metrûke Kanunu, evvelce mevcut olan tasfiye kanununun yerine kaimdir. Bu şimdi refi istenilen kararname ise bütün bütün başka şeydir. Yani Meclisi Ali bu, Emvâl-i Metrûke Kanunu'nu kabul etmiş olmakla mevzubahis olan kararnameyi refetmüş değildir. Bunlar ayrı ayrı şeylerdir...

...

REİS- Efendim; müzakerenin kifayetini reyi âlinize arz ediyorum. Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsınlar... Kabul edilmiştir. Efendim, bu maddeye taalluk etmek üzere iki takrir vardır. İkisi de aynı mealdedir. Gaziayıntap Mebusu Ali Cenani Beyin tâkiririni okuyoruz :

Riyaseti Celileye

Ahar mahallece nakledilmiş eşhasın tasfiyeye taibi tutulan emvâli hakkındaki 16 Rebiyülahir 1338 ve 8 Kânunusani 1336 tarihli kararname Kanunu Esasinin 36'ncı maddesinin dairei şümulü haricinde olduğundan reddedilmiştir. Balâda muharrer kararnamenin kabulünü teklif ederim.

Gaziayıntap Mebusu
Ali Cenani

REİS- Efendim, Mardin Mebusu Necip Beyin takririni okutuyorum.

Riyaseti Celileye

Cereyan eden müzakerata nazaran zirdeki maddenin kabulünü teklif eylerim.

Mardin Mebusu Necip

Ahar mahallere nakledilen eşhasın emvâline dair 8 Kânunusani 1336 tarihli kararname Kanunu Esasinin 36'ncı maddesinin dairei şümulünde olmadığından reddedilmiştir.

14 Eylül 1338

REİS- Görüyorsunuz ki ikisi de ayni mealdedir, efendim...

...

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum)- Bu davaya bundan başka esbabı mucibenin imkânı yoktur. (Vardır sadaları).

Hüseyin Beyin buyurduğu diğer kararnamelere gelince:

Acaba diğer kararnamelerin Heyeti Celilece reddedilmiyeceği ne malum? Bugün ruznamemizde muallaktadır onlar.

Bizim işimize bugün geliyor, onu da reddederiz. Esbabı mucibesiz bu kanunun çıkmasına imkân yoktur. Bahusus bu kanun demin Hoca Müfit Efendinin buyurdukları gibi Heyeti Umumiyemizde böyle bir kanunun yapılması merduttur...

...

REİS- Efendim; Ali Cenani Bey takrirlerini tashih ettiler. Yani bu maddenin tadiline dair. Öteki de aynı mealdedir. Yalnız birisini reye vazedeceğim. Tekrar okuyorum.

Riyaseti Celileye

Ahar mahallere nakledilmiş eşhasın tasfiyeye tabi tutulan emvâli hakkındaki 16 Rebülahir 1338 ve 8 Kânunusani 1336 tarihli kararname reddedilmiştir.

Balâda muharrer kararnamenin kabulünü teklif ederim.

Gaziayıntap Mebusu
Ali Cenani

REİS- Efendim; kabul edenler, lütfen el kaldırsın. Takrir ekseriyeti azime ile kabul edilmiştir. Bu takrir kabul edilmekle kararname reddedilmiştir. Şimdi meselenin şekli kalıyor.

Henüz celsei hafiyede olduğu için tamamen kesbi katiyet etmiş değildir. Demin Maliye Vekili Beyin gösterdiği lüzum üzerine müzakereyi celsei hafiyede kabul etmiştiniz.

Tabii celse âleniyeye intikal edince kararnameyi bir arkadaş teklif etmiş olacak, kâtip bey tarafından okunacaktır. Bendeniz de reye vazedeceğim, kabul edeceksiniz; mesele bitecektir. (Doğru sesleri) Bu suretle mi olacak?

ALİ SÜRURİ EFENDİ (Karahisarışarki)- Karar şeklinde mi çıkacak?

REİS- Karar şeklinde.

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili-Gümüşhane)- Efendim; aleni celsede bir arkadaş bir teklif verir, o arkadaş falan tarihli kanunun müzakeresini teklif ederim der, okunur, reye konur, arkasından da bu takrir okunur, kabul edilir veya reddedilir gider. (Teklifi kim edecek sesleri)

REİS- Efendim; teklifi kim edecek deniyor.

HASAN FEHMİ BEY (Maliye Vekili-Gümüşhane)- Efendim; bendeniz teklif ederim.

REİS- Şimdi celsei hafiye için olan mesele bitmiştir. Celse-i hafiye bitip, aleniye geçilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir. Efendim celsei aleniyedir.

KAYNAK: *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, cilt: 3, 102'nci inikat, 14 Eylül 1338, 6 Mart 1338 (1922)-27 Şubat 1338 (1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın no: 267, Tarih dizisi: 18, Ankara-1985, sf. 768-781.

Ek - 2

TBMM'de Osmanlı 13 Eylül 1331 tarihli Tasfiye Kanununun değiştirilerek yeniden kabul edilmesinin görüşülmesi

DEVRE: I CİLT: 29 İÇTİMAİ SENE: 4

T. B. M. M.

ZABIT CERİDESİ

14 Nisan 1339

24'üncü içtima, 2'nci celse

(sf. 105, 129, 138-145)

Reis: Reisisani Ali Fuad Paşa

Kâtipler: Refik Bey (Konya), Hakkı Bey (Van)

MÜZAKERE EDİLEN MADDELER

3- Tasfiye Kararnamesinin ilgasına dair kanun lâyihası, memaliki müstahlasadan firar veya gaybubet eden ahalinin emvâli menkûle ve gayrimenkûlelerinin idaresi hakkındaki 20 Nisan 1338 tarihli Kanunun "birinci maddesine bir fıkra ilâvesine dair kanun lâyihası ve Kavanini Maliye Encümeni mazbatası, 20 Nisan

1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanununa tezyili istenilen kanun lâyihası, Emvâli Metrûke Kanununun beşinci maddesinin tadiline dair kanun lâyihası, 20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanununun ilgasına dair kanun lâyihası, Gayrimenkul emvâli metrûkenin satılıp satılmaması hakkında Heyeti Vekile arasında çıkan ihtilâfın halledilmesine dair icra Vekilleri Heyeti Riyaseti tezkeresi ve Adliye Encümeni mazbatası.

REİS- Şimdi efendim, Maliye Vekili Beyefendinin. teklif ettiği kanun geldi. Lâyihayı okuyoruz.

I. Layiha*

25.7.1338

T. B. Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

17 Zilkade 1334 tarihli Tasfiye Kararnamesinin ilgası hakkındaki 8 Kânunusani 1336 tarihli Kararnamenin lağvına dair tanzim kılınıp İcra Vekilleri Heyetinin 25 Temmuz 1338 tarihindeki içtimamda kabul edilen lâyihai kanuniye ile esbabı mucibe lâyihası ve mezkûr kararname rapten takdim kılınmıştır. İfayı muktazasiyle neticesinin işarına müsaadei devletlerini arz ve istirham eylerim efendim.

T. Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti
Reisi Hüseyin Rauf

Esbabı mucibe lâyihası

17 Zilkad 1334 tarihli Tasfiye Kararnamesinin ilgası hakkında 8 Kânunusani 1336 tarihli Kararname mütarekeyi mütaakıp İstanul Hükümetince ahval ve şeraiti mâlûme tahtında ve hukuku milliyeyi muhtel bir surette tanzim edilmiş mesailden olmakla mezkur kararnamenin bir an evvel mevkii icradan refi hususunu arz ve teklif eylerim.

Kanun lâyihası

MADDE 1- Ahar mahallere nakledilmiş olan eşhasın 17 Zilkade 1334 tarihli Kararname mucibince tasfiyeye tâbi tutulan emvâli hakkındaki (16 Rebiülâhir 1338 ve 8 Kânunusani 1336 tarihli Kararname lağvedilmiştir.

MADDE 2- İşbu kanun tarihi nesrinden muteberdir.

MADDE 3- İşbu kanunun icrasına Dâhiliye ve Adliye ve Maliye ve Evkaf vekilleri memurdur

T. Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf,
Şeriye Vekili Abdullah Azmi, Müdafaai Milliye V. Kâzım,
Adliye V. V. Behçet, Dâhiliye V. V. Ata, Maliye V. Hasan Fehmi,

Maarif V. Mehmed Vehbi, İktisat V. Sıh. Mahmud Esad Fuad,Sıh. ve Mua. İç. V. V. Fuad, Erkânı Harbiyei Umumiye V. V. Kâzım,
Hariciye V. (Kanun gibi teklifine muhalifim)Yusuf Kemal

II. Layiha*

26.8.1338

T. B. M. Meclisi Riyaseti Celilesine

30 [20] Nisan 1338 tarihli Emvâli metrûke Kanununun birinci maddesine fıkrai ahîre olmak üzere tanzim kılınıp İcra Vekilleri Heyetinin, 24.8.1338 tarihindeki içtimaında kabul edilen lâyihai kanuniye ile esbabı mucibe lâyihası raptan takdim kılınmıştır. İfayı muktazasiyle neticesinin işarına müsaadei devletlerini rica ederim efendim.

T. B. Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti
Reisi Hüseyin Rauf

Esbabı mucibe lâyihası

Meclisi Millîce tasdika iktiran edip mevkii tatbika vazolunan 20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanunu mucibince Hükümetçe idare ve bilmüzayede icareye raptı lâzımgelen emvâli gayrimenkûle pek mahlûliyeti tahakkuk etmedikçe ferağına imkânı kanuni olmadığı gibi bunların bedelâtı icaresi, masarifi tamiriyesini temin edemiyecek surette müsrifi harabolması ve hattâ bâzılarının kabili iskân olmaması hasebiyle icareye raptı da mümkün olamadığı ve bu suretle bir iki sene mürurunda bu kabîl emlâk ve akaarın tamamen yıkılarak enkaz halini iktisabedeceğinden, esasen idare ve siyaneti mümkün olamıyan emlâki mebhusenin avdet edecek ashap veya veresesinin de hiçbir suretle istifade ve iskânlarını temin edemiyeceği cihetle bunların bu suretle mahvı ve izaasından ise bilmüzayede taliplerine füruhtla esmanı hâsılasının ashabına liecliliade emaneten kaydedilmek üzere malsandıklarına tevdii daha faideli olacağı mülhakat memurini mülkiye ve maliyesiyle cereyan eden muhabereden anlaşılmış ve bu maksadı teminen kanunu mezkûre bir madde ilâvesi zaruri görülmüştür.

26.8.1338

Layihai kanuniye

20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanununun birinci maddesine fıkrai âtiye ilâve edilmiştir.

MADDE 1- Hükümetçe idare ve bilmüzayede icareye raptı lâzımgelen emvâli gayrimenkûleden bedelâtı icaresi masarifi tamiriyesi ve ihalen ve âtiyen iâshalbının istifadesini temin edemiyecek surette müsrifi harabolup mürur zamanla Hükümetçe idare ve siyaneti ve icareye raptı mümkün olamıyan emlâki metrûkenin bilmüzayede füruhtiyle esmanı hâsılası kezalik ashabı namına kaydolunur.

MADDE 2- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

MADDE 3- İşbu kanunun icrayı ahkâmına Maliye Vekili memurdur.

24 Ağustos 1338
T. Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf,
Şeriye Vekili Abdullah Azmi, Müdafaai Milliye V. Kâzım,
Adliye V. Rifat, Dâhiliye V. V. Mehmed Ata, Nafıa V. V. Reşad,
Hariciye V. V. Hüseyin Rauf, Maliye V. Hasan Fehmi,
Maarif V. Mehmed Vehbi, Erkânı Harbiyei Umumiye V. Kâzım,
İktisat Vekili Mahmud Esad, Sıhhat ve İçtimai Muavenet V. V. Fuad

Kavanini Maliye Encümeni mazbatası

Emvâli Metrûke Kanunu'nun birinci maddesine fıkrai ahire olmak üzere Heyeti Vekile tarafından tanzim olunan üç maddelik kanun encümenimizce bittetkik aynen kabul edilmiş olmakla Heyeti Umumiyeye arz ve takdim kılındı.

26 Teşrinievvel 1338
Kavanini Maliye Encümeni Reisi Hüseyin Avni (Erzurum)
Mazbata Muharriri Erzurum Mebusu Şükrü (Bolu)
Kâtip Necip (Mardin), Aza Rifat (Tokad),

III. Layiha*

24.12.1338

T. B. M. Meclisi Riyaseti Celilesine

20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanununa zeylen tanzim ve icra Vekilleri Heyetinin 24.12.1338 tarihindeki içtimaında kabul edilen lâyihai kanuniye ile MALİYE Vekâletinin esbabı mucibeyi havi 22 Teşrinisani 1338 tarih ve Hukuk Müşavirliği 40861578 numaralı tezkeresi sureti musaddakası leffen takdim kılınmıştır, ifayı muktazasiyle neticesinin işarına müsaade buyurulmasını istirham eylerim efendim.

T. B. Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti
Reisi Hüseyin Rauf

Esbabı mucibe

Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Celilesine

Mütarekeden sonra neşredilen ve 13 Eylül 1331 tarihli Tasfiye Kanuniyle Nizamnamesinin ilgasına mütedair olan 8 Kânunisani 1336 tarihli Kararname mevkii meriyette bulunduğu sırada Emvâli Metrûke Kanunu'nun neşrinden mukaddem mahalli âhara nakil veya düşman tarafına iltihak veyahut ilcaatı harbiye dolayısiyle firar veya gaybubet edenlerin terk eyledikleri emvâli menkûle ve gayrimenkûlelerinden gayrimeşru bir surette istifade emelinde bulunan birtakım kesanın eşkâli kanuniyeden bilistifade ikâmetgâhları meçhul olan merkumun

haklarında ikamei dâva ile ikülliyetli meblâğ iddia ve ilânat vasıtasiyle müddealarını bittabi ispat edememekle beraber Usulü Muhakemei Hukukiye Kanunu zeylinin on sekizinci maddesi mucibince ve ledelitiraz inkârı takdirinde kaybolan müddeaaleyhimin yeminden nükullerine talikan müddeabihin tahsili hakkında karar verilmesini talebetmelerine binaen mahkemelerce kanunun sarahatine bilittiba olveçhile müddeabihin tahsili tahtı hükme alınmış ve bu baptaki ilâmat da aynı usul dairesinde tebliğ ettirilmiş ve ilâmatı mezkûre mevkii icraya vazolunmuş ve olunmakta bulunmuş ve halbuki bu gibilerin metruk emvâline meriyeti iade edilen Tasfiye Kanunu ve Nizamnamesi ve Emvâli Metrûke Kanunu mucibince Hazinei Celilece peydayı alâka edilmiş ve binlerce ve belki yüz binlerce liranın bu suretle Hazinenin zararına olarak eyadii gayrimuhikkaya geçmesine meydan verilmesi gayricaiz ve bunun hak ve adle ircaı zaruri görülmüş ve mamafih bunlar içinde muhik olanlarının bulunması muhtemel ve hususu mezkûr hakkında itirazülgayır tarikine tevessül edilmesi gayrimümkün bulunmuş olmakla ilâmatı meakûreye müddeti kanuniyesi zarfında Hazine tarafından bilitiraz yeniden muhakeme icrası keyfiyeti temin olunduğu takdirde hem hukuku Hazine ve hem de hukuku ahali muhafaza edilmiş ve birtakım garip ve gayrimuhik muamelâtın önü alınmış olacağı teemmül edilmiş ve Emvâli Metrûke Kanununa zeyledilinek üzere bir maddelik bir lâyihai kanuniye tanzim ve merbutan takdim kılınmış olduğundan icabının icrası mâruzdur.

22 Teşrinisani 1338
Maliye Vekili Hasan Fehmi

20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanununa Müzeyyel Lâyihai Kanuniye

MADDE 1- Mütarekeden sonra mahalli âhara sevk olunmak veyahut firar ve gaybubet etmek suretiyle mahalli ikameti meçhul olanların aleyhinde ikame edilen deâvi hakkında Usulü Muhakemei Hukukiye Kanunu zeylinin on sekizinci maddesi mucibince verilen hükmü havi ilâmat makumunlehler tarafından Hazineye tekrar tebliğ edilecek ve deâvii mezkûrede husumet Hazinei müşarünileyhaya müteveccih olup tebliğ tarihinden itibaren Hazinece ilâmatı mezkûreye itirazı alel hüküm ve kanunen kabil ise istinaf veya temyiz edilebilecektir.

MADDE 2- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meridir.

T.B.M. Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf,
Şeriye V. Fehmi, Müdafaai Milliye V. Kâzım,
Adliye V. (Muhalifim) Rifat, Dâhiliye V. Ali Fethi,
Hariciye V. V. Hüseyin Rauf, Maliye V. Hasan Fehmi,
Erkânı Harbiyei Umumiye V. V. Kâzım, Nafıa V. Feyzi,
Maarif V. (Muhalifim) İsmail Safa, İktisat V. Mahmud Esad,
Sıh. ve Mua. İç. V. V. (Muhalifim) İsmail Safa

IV. Layiha*

1.1.1339

T. B. M. Meclisi Riyaseti Celilesine

20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanununun beşinci maddesini tadilen tanzim ve İcra Vekilleri Heyetinin 31.12.1338 tarihli içtimaında kabul edilen lâyihai kanuniye ile Maliye Vekâletinin erbabı mucibeyi havi 26 Teşrinisani 1338 tarih ve Hukuk Müşavirliği 1276/62028 numaralı tezkeresi sureti musaddakası leffen takdim kılınmıştır. İfayı muktazasiyle neticesinin işarına müsaade buyurulmasını istirham eylerim efendim.

T. B. Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti
Reisi Hüseyin Rauf

Esbabı Mucibe

İcra vekilleri Heyeti Reyaseti Celilesine

8 Teşrinisani 1338 tarih ve 6/1910 numaralı tezkerei celilei Riyasetpenalhilerine cevaptır:

Emvâli Metrûke Kanununun beşinci maddesinin tadili suretiyle Hukuk Müşavirliğince hususu mezkûr hakkında icabeden lâyihai kanuniye mukaddema tanzim ve 5 Teşrinisani 1338 tarih ve 1276 numaralı tezkere ile takdim edilmiş ve firar ve kaybubetin hükmen süflbutu hakkındaki kaydı kanununin tatbikatında bitaîmamiha menfi neticeler hâsıl olmasına ve binaenaleyh gayrikaibili tatbik bulunduğunun tahakkuk eylemesine mebni maddei kanuniyei mezkûredeki firar ve kaybıibet hususunun mahallî en büyük mülkiye memurunun tasdikine iktiran edecek tahkikatı mahalliyeye istinad edilmesi derpiş edilerek maddei mezkûre bu noktai nazardan da ıslah edilmiş ve memaliki meşguledeki emvâli gayrimenkûlenin memuru huzurunda ve kavanini devlet mucibince ferağı hakkında vukubulan muamelâtın muteber olması esası mukaddema kabul edildiğinden ve Adliye Vekâleti Celilesince serd edilen noktai nazar esası mezkûru tağyir edeceğinden ve hariçte vukubulan alım ve satım muamelâtı hakkında vekâleti müşarünileyhaca beyan olunan mütalâa ahkâmı mevzuai kanuniyeye muvafık olmakla beraber hariçte bu hususta teati edilen senedatta tahrir olunan ve fakat muvazaa olduğu şüphesiz bulunan bedeli ferağ veya semeni mübyi mali gayrimenkulun kıymeti derecesinde ve belki daha fazla olduğu ve mefruğunleh veya müşterilerin bedeli mezkûru ahkâmı mevzuai kanuniye mucibince talebe ve metruk emval esmanından alize salâhiyeti bulunduğu cihetle meselenin hallini temin edemiyeceğinden lâyihai mütekaddimede teklif olunduğu veçhile bu gibi muamelâtın keenlemyekûn addi zaruri bulunmuş olmakla mezkûr lâyihanın müstacelen Büyük Millet Meclisine takdimi esbabının istiknıali ehemmiyetle mâruzdur. Olbaptaki emri ferman hazreti menlehülemrindir.

26 Teşrinisani 1338
Maliye Vekili Hasan Fehmi

Lâyihai kanuniye

20 Nisan 1338 tarihli Emvâli metrûke Kanunu'nun beşinci maddesi berveçhi âti tadil edilmiştir:

MADDE 1- İşbu kanun ahkâmı ahvali harbiye veya siyasiye ilcasiyle sair mahallerde firar veya gaybubet ettikleri icra kılınacak tahkikat üzerine mahallî en büyük mülkiye memurunun tasdiki ile sabit plan eşhasın emvâli menkûle ve gayrimenkûle ve mezruatları hakkında dahi caridir. Bu gibi eşhasın firar ve gaybubetlerinden yirmi gün mukaddem ve onu velyeden evhamda emvâli menkûle ve gayrimenkûlelerini uhdelerinden ihracetmek veya emvâli mezüre üzerindeki hakkı temliklerini takyideylemek üzere icra eyledikleri bilûmum muamelât keenlemyekundür.

MADDE 2- İşbu kanun tarihi nesrinden itibaren meridir.

31.12.1338

T. B. M. Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf,
İktisat V. Mahmud Esad, Müdafaai Milliye V. Kâzım,
Dahliye V. Ali Fethi, Harciye V. V. Hüseyin Rauf,
Maliye V. Hasan Fehmi, Maarif V. İsmail Safa
Nafıa V. Feyzi, Sıh. ve Mua. İç. V. V. Dr. Tevfik Rüşdü
Şeriye V. Fehmi, Erkânı Harbiyei Umumiye V. V. Kâzım

V. Layiha*

13.1.1339

T.B.M. Meclisi Riyaseti Celilesine

Esbabı siyasiye ve ileacatı harbiye dolayısiyle firar ve kaybubet edenlerin emval ve düyunu netrukelerinin 13 Eylül 1331 tarihli Kanun mucibince tasfiyesi ve Emvâli Metrûke Kanununun lağvı hakkında tanzim ve icra Vekilleri Heyetinin 11.1.1339 tarihli içtimaında kabul edilen lâyihai kanuniye ile esbabı mucibe lâyihası sureti musaddakası leffen takdim kılınmıştır, ifayı muktazasiyle neticesinin işarına müsaade buyurulmasım istirham eylerim, efendim.

T. B. M. Meclisi İcra Vekilleri Heyeti
Reisi Hüseyin Rauf

Esbabı mucibe

Emvâli Metrûke Kanununun neşrinden ve Tasfiye Kanununun iadei meriyetinden mukaddem ve sonra mahalli âhara nakil veya ilcacatı harbiye dolayısiyle firar veyahut gaybubet edenlerin terk eyledikleri emvâli menkûle ve gayrimenkûlelerinden gayrimeşru bir surette istifade emelinde bulunan bitakım kesanın eşkâli zâhirei kanuniyeden bilistifade ikametgâhları meçhul olan merkumun hakkında ikamei dâva ile mebaliği külliye alacakları olduğunu iddia ve binnetice yeminden nükûle talikan istihsal eyledikleri ve etmekte bulunduk-

ları ilâmatı mevkii icraya vazederek idare ve tasfiyesi kavanini mezkûreye tâbi emvâli metrûkeye müracaat etmekle bulundukları ve bu suretle ikame edilen dâvaların yüzde 95 hilâfı hakikat olduğu ve hattâ buna mâni olacak tedabiri katiyei kanuniye ittihaz edilmediği takdirde pek az bir müddet zarfında emvâli metrûkenin eyadii gayrimuhikkaya geçeceği vukubulan mütervali işaratı resmimeden anlaşılmış ve istihsal edilen ilâmatın kısmen eşhası menkûleye ve bir kısmı firar veya tagayyübedenlere ait bulunmasına mebni eşhası menkûleye ait ilâmat için Tasfiye Kanununa tevfiki muamele edilmesi tabiî ise de Emvâli Metrûke Kanununun sureti tahririne nazaran bilvekâle vâki ukud müstesna olmak üzere firar veya tagayyübeden eşhas aleyhine ikame edilmiş ve edilecek deâvi hakkında Hazineye husumeti kanuniyenin müteveccih olacağına dair sarahati kâfiye bulunmamasından mahkemece Hazine vekillerine tevcihi husumet edilmemekte ve canibin ve havalisi ile sair mahallerdeki ahali gayrimüsliminin firar ve tagayyüpleri ilcaatı harbiye veya siyasiyeye müpteni olduğu pek zahir ve bunların kesretine mebni alellinfirad firar veya gaybubetlerinin ilcaatı mezkûreye müstenid olduğu hakkında hüküm istihsali muhal derecesinde müteassir iken Emvâli Metrûke Kanununun beşinci maddesi mucibince esbabı anifeye mebni firar veya gaybubetin hükmen şübutu yolundaki kaydı kanuniyeye tebaiyet mecburiyetine binaen metruk emvâle vaziyed ve onların idaresi imkânsız bulunmuş olmakla bereber mahalli âhara sevk edilenler ile ilcaatı harbiye ve esbabı siyasiyeye mebni firar veya tagayyübedenlerin emvâli hakkında ayn ahkâmın tatbikinden hem bir faide melhuz olmamakla bereber bu bapta birçok müşkülât tevlidetmekte bulunmuş olduğundan berveçhi mâruz ilcacatı harbiye veya esbabı siyasiyeye mebni firar edenlerle mahalli âhara tebid olunanların metruk emval ve düvununıın meriyeti iade buyurulan 13 Eylül 1331 tarihli Kanun ile Nizamname ve Talimatnamesi mucibince ve tevhiden tasfiye edildiği takdirde emvâli metrûkenin bu suretle eyadii gayrimuhikkaya geçmemesi keyfiyeti temin edilmekle beraber mezkûr emvâli metrûke muamelâtı bir müddeti kalîle ve muayyene zarfında itmam edileceğinden gayritabiî halata nihayet verilmesi itibariyle de pek büyük bir menfaati dâi olacağı cihetle merbut lâyihai kanuniye tanzim edilmiştir.

Layihai kanuniye

MADDE 1- 20 Nisan 1338 tarihli Kanun mucibince firar veya tagayyüb edenlerin emvâli ile bu kabil eşhas aleyhinde ikame olunmuş ve olunacak deâvive istihsal edilmiş ve edilecek ilâmat hakkında 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 tarihli Tasfiye Kararnamesi caridir.

MADDE 2- Karârnamei mezkûrun dördüncü maddesindeki mebdei müracaat, teşkil olunacak Tasvibe komisyonlarının her mahalde tarihi teşkilinden muteberdir.

MADDE 3- 20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanunu mülgadır.

MADDE 4- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meridir.

11.İ.1339
T. B. M. Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fehmi Hüseyin Rauf,
Şeriye V. Fehmi, Müdafaai Milliye V. Kâzım, Adliye V. (Muhalifim) Rifat,
Dâhiliye V. Ali Fethi, Hariciye V. V. Hüseyin Rauf, Nafıa V. Feyzi,
Maliye V. Hasan Fehmi, Sıh. ve İç. Mua. V. V. (Muhalifim) Dr. Tevfik Rüşdü,
Maarif V. İsmail Safa, Erkânı Harbiyei Umumiye V. V. Kâzım

VI. Tezkere*

11.12.1338

T. B. M. Meclisi Riyaseti Celilesine

Memlekette kalmak veya memleketi terk etmek istiyen anasırı gayrimüslimeden Rum ve Ermenilerin uhdelerinde bulunan emvâli gayrimenkûlelerini dûn bir fiyatla devir ve ferağ ederek ellerinden tamamen çıkarmaları mübadele ve zarar ve ziyan mesailinin tatbiki hususunu mütaassir bir selde ifrağ edeceyi kaviyyen melhuz bulunduğuna dair Maliye Vekaletinin 10 Kânunuevvel 1338 tarihli tezkeresi İcra Vekilleri Heyetinin 10.12.1338 tarihli içtimaında ledettezekkür İstanbuldaki Rumların evmali gayrimenkûlelerini satmaları Maliye Vekili ve sair mahallerdeki Rumların emvâli gayrimenkûlelerini satmamaları hususuna da Sıhhiye Vekili muhalif kaldığından halledilmek üzere bu iki cihetin Meclisi Âliye arzı takarrür etmekle ifayı muktazasiyle neticesinin işarına müsaade buyurulmasını istirham eylerim efendim.

T. B. M. Meclisi İcra Vekilleri Heyeti
Reisi Hüsevin Rauf
29.3.1339

Heyeti Umumiyeye

Emvâli metrûkenin usulü idaresine aidolmak üzere muhtelif tarihlerde Heyeti Vekilece bittanzim Adliye Encümenine havale buyurulmuş olan dört kıta lâyihai kanuniye yekdiğerinin lâzım ve mütemmimi olduğu cihetle encümenimizin tevarihi muhtelifede makut celselerinde Hükümetten izam kılınan memuru mahsus huzuriyle bittevhit mütalâa ve tetkik olundu.

Mezkûr lâyihalardan birincisi:

Ahar mahallere nakledilmiş olan eşhasının tasfiyeye tâbi tutulan emvâli hakkındaki 17 Zilkade 1333 tarihli Kanunu muvakkati müfidolan İstanbul Hükümeti'nce münteşir 8 Kânunusani 1336 tarihli kararnamenin mevkii meriyetten ilgasına,

İkincisi: Mütarekeden sonra maihallî âhara sevk olunmak veyahut firar ve gayibubet etmek suretiyle mahallî ikameti meçhul olanların aleyhinde ikame edilen deaıviden dolayı Usulü Muhakematı Hukukiye Kanunu zeylinin on sekizinci maddesi mucibince verilen hükmü havi ilânıatın mahkûmün lehler tarafından

Hazineye tebliğ ettirilerek hazinelerce ilâmatı mezkûre aleyhine turku kanuniyeye tevessül olunabilmesinin teminine;

Üçüncüsü: Emvâli Metrûke Kanununun beşinci maddesinin tadiline;

Dördüncüsü: Esbaibı siyasiye ve ilcacatı harbiye dolayısiyle firar ve gaybubet edenlerin veyahut âhar mahallere naklolunanların emval ve düyun ve matlûbatı metrûkelerinin 13 Eylül 1331 talihli "Mahallî âhara nakkledilen eşhas" hakkında kanun mucibince tasfiyesinin icrasiyle Emvâli Metrûke Kanununun tadiline mütedair olduğu ve levayhini mezkûnenin sebebi teklifi de firar ve tagayyübeden veya ilcacatı harbiye ve siyasiyeden nâşi mahalli âhara nakledilmiş olan eşhas aleyhine bissuhule ikamei dâva olunarak müsaadatı kanuniyeden bilistifade bâzı fuzuli müddeiiler mahkumunaleyh olan eşhası gaibenin indelitiraz yeminden nükûlüne veya istiktap icrasına talikan mahakimde istihsali hükmederek birçok emval ve emlâkin eyadii gayrimuhikkaya geçmekte olmasından ve avdet etmeleri melhuz ve muhtemel bile olmıyan işbu fırari veya gaip veyahut menkul has aleyhinde istihsal edilen hükümlerden dolayı Hazinei Beytülmale hakkı husumet teveccüh etmediğinden turuk ve derecatı kamuniyeye müracaatle vukuu melhuz müddeiyatı bâtılanın zımnında sâdır olan ahkâm ve ilâmıatın ıslâh ve tadiline imkân bulunmaması serveti metrukenin müstahak olmıyanların yedi intifama geçmekte olduğu ve bundan dolayı Usulü Muhakematı hukukiye zeyil kanununun onsekizinci maddesi mucibince gaibi anilmuhakeme olan firari ve gaip ve menkul eşhas aleyhinde istihsal edilmiş olan ahkâm ve mukarreratın hazinelerce turku kanuniyeye tevessül olunabilmesi için husumet itası ve Emvâli Metrûke Kanununun nakıs ve tatbikatının temini maksada nâkâfi olmasından ilgasının vücubu ve manii meriyeti olan kararname Büyük Millet Meclisince ret ve refedilmiş olmakla hasbennetice meriyeti kabul olunmuş olan 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 tarihli kanunun şâmil olduğu firar ve tagayyüp veya ahvali harbîye ve ilcacatı siyasiyeden nâşi ahar mahallere nakledilen veyahut her ne suretle olursa olsun infikak eden ve memaliki meşguleye giden levhasın emvâli metrûke ve duyun ve matlubatı hakkında icabı hale göre ahkâmı cedide vazından ibaret olduğu anlaşıldı.

Levayihi mezkûrenin hututu esasiye ve esbabı teklifiyesine ıttılâ hâsıl olduktan ve davet olunan Maliye Hukuk Müşavirine Emvâli Emîriye Müdürünün bu baptaki mütalâat ve müdafaatı şifahiyeleri, istima olunduktan sonra zatı mesele bittelhis esas tadilâtın meriyeti iade edilmiş olan 13 Eylül 1331 tarihli kanun üzerinde bugünkü lüzum ve ihtiyaç derecesiyle mütenasîlben icrasiyle metrûkanın zayi ve israfına ve birtakım eyadii gayrimulhikkaya geçmesine mâni olacak ve bir de memaliki meşguleye giden eşhasın havzai hükümeti dâhilinde kalan hukuku metrûkesinin Hükümete intikalini icabedecek veçhile teyidatı kanuniye vazından ve Emvâli Metrûke Kanununun meriyetten refine maksur olduğu nümayan ve 8 Kânunusani 1336 tarihli Tasfiye Kararnamesi de Meclisi Alice mukaddema reddedilmiş olduğu müsteban olarak 13 Eylül 1331 tarihli kanunun nâkis görülen ve bugünkü ihtiyacı tatmin etmiyen mevat ve fıkaratı üzerinde tadilât icrasiyle halli mesele lüzumu encümenimizde karargir olarak kanunu mezkûrun ikinci, dör-

düncü, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu maddeleri berveçhi âti kanunun birinci, beşinci maddeleriyle tadil ve altıncı maddesi ile yemiden bâzı ahkâm vazolunmuş ve yedinci maddesi ile Emvâli Metrûke Kanunu ilga edilmiş ve sekizinci ve dokuzuncu maddeleriyle de kanunun mebdei meriyet ve mercii tatbiki tâyin olunarak dokuz maddeden ibaret layihad kanuniyenin Heyeti Umumiyeye arzına müttefikan karar verilmiştir.

15 Nisan 1339
25'inci içtima, 1'inci celse
(sf. 150, 159-175)

Reis: Reisisani Ali Fuad Paşa

Kâtipler: Âtıf Bey (Kayseri), Hakkı Bey (Van)

...

MÜZAKERE EDELİN MADDELER

1- Tasfiye kararnamesinin ilgasına dair kanun lâyihası ve Kavanini Maliye Encümeni mazbatası, memaliki müstahlasadan firar veya gaybubet eden ahalinin emvâli menkûle ve gayrimenkûlelerinin idaresi hakkındaki 20 Nisan 1338 tarihli Kanunun birinci maddesine bir fıkra ilâvesine dair kanun lâyihası, 20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanununa tezyili istenilen kanun lâyihası, Emvâli metrûke Kanununun beşinci maddesinin tadiline dair kanun lâyihası, 20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanununun ilgasına dair kanun lâyihası, gayrimenkul emvâli metrûkenin satılıp satılmamalı hakkında Heyeti Vekile arasında çıkan ihtilâfın halledilmesine dair İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tezkeresi ve Adliye Encümeni mazbatası.

REİS- Evet efendim, netice anlaşılıncaya kadar ruznameye geçelim. Tasfiye hakkındaki Kanunu müzakere edelim.

Efendim kanunun heyeti umumiyesi hakkında söz istiyen var mı?

NAFİZ BEY (Canik)- Ara meselesi ne oldu efendim? Hitam buldu mu efendim?

REİS- Efendim reylerini istimal buyurmıyanlar lütfen istimal buyursunlar, istihsali ara hitam bulmuştur.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgad)- Ahar mahalle naklolunan veyahut tagayyübeden eşhasın emvâli menkûle ve gayrimenkûlesinin tasarrufu hakkında evvelce mevcudolan kanunu şu kanun ile tadil etmiş oluyoruz. Bendenizce bu emval metruk olsun, olmasın komisyonlara tevdi ediliyor. Komisyonlar bunu bilmüzayede icara veriyor, icara, verilen mülkün bedeli, sahibi namına emaneten idare ediliyor. Şu suretle sahibinin vürudında tabiî o bedelin sahibine iadesi lâzım geliyor.

Halbuki bu sene icara verilen mülk gelecek sene bütün bütün haraboluyor, tabiîdir ki, sahibi avdetinde evvelemirde Hükümete müracaat edecek, siz benim emvâlime tasarruf etmişsiniz. Bundan bedeli icar almışsınız diyecek. Bedeli icarını aynen kendisine iadesini istiyecek...

REİS- Heyeti umumiyesi hakkında daha başka söz istiyen var mı?

NAFİZ BEY (Canik)- Efendim emvâli metrûke meselesi memleketin umranı noktasından büyük bir derttir. Malûmuâlinizdir ki beş altı senelik hadisatı harbiye dolayısiyle memleketimizde birçok eşhas evini barkını terk ederek gitmiştir. Bunların emvâli alâhalihi kalmıştır ve bu emval Hükümet tarafından hüsnü idare edilemediğinden tahribedilmiştir ve bir taraftan da tahribedilmektedir. Buna misal olmak üzere zatıâlilerine gözünüzün önünde bulunan Ankara şehrindeki emvâli metrûkeyi arz edebilirim. Ankara'da emsali metruke olarak mevcudolan bağlar tamamen harabolmuştur. Gerek eşcarı müsmire, gerek binalar tahribedilmiştir. Şehir içindeki evler harabolmuştur. Taşrada da aynı hal olmaktadır. Camları sökülmüştür. Tavanı sökülmüştür. Binaenaleyh arsasından başka bir şey kalmamıştır.

RESUL BEY (Bitlis)- Pek doğrudur.

NAFİZ BEY (Devamla)- Bu emvâlin onda biri kalmamıştır. Memleketin umranı için büyük bir darbedir. Gerçi gidenler bırakıp gitmiştir. Fakat bu harabî, memleketin ümranı için noksan teşkil ediyor. Zaten Tasfiye Kanunu'nda bir madde vardır. Harabe yüz tutmuş olan mal satılır. Harabe yüz tutmuş değil, bunların kısmı âzami harabolduğu halde. Maliye Vekilinden soruyorum. Şimdiye kadar niçin satmamışlardır? Bunlar hiç olmazsa memlekette mütemekkin bir adamın eline geçer de memleketin ümranı temin edilmiş olur. Memleketin serveti umumiyesi tenakus etmekte ve memleket baştanbaşa harabezare dönmektedir.

Bugün İzmir gibi, Bursa gibi bâzı vilayetlerde tahribedilmemiş emvâli metrûkenin derhal satılmasını teklif ediyorum. Hiç olmazsa memlekette yersiz, yurtsuz olan kimseler emvâli metrûkeye tasarruf etmiş olurlar ve ümranı memleket muhafaza edilmiş olur. Tahribatın önüne geçmek imkânı yoktur...

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMÎ BEY (Gümüşane)- Efendim bendeniz Nafiz Bey arkadaşımıza kısa cevap vereceğim. Noksan kanundadır. Emvâli Metrûke Kanununun dördüncü, beşinci maddelerinde (tagayyübü hükmen sabit olan) cümlesi vardır. Bu, elimizi bağlıyor. Efendiler eldeki ahkâm bu kanunun yalnız idaresini Hazineye bırakıyor. Evkafla ilişiği olanın Evkafa, Hazine ile ilişiği olanını doğrudan doğruya Hazinei Maliyeye bırakmış olsaydı, Maliye şimdiye kadar bunları bir taraftan satar, bir taraftan da muhacirine tahsis ederdi. Bir taraftan da tahribatın önüne geçmiş olurdu. Arkadaşların buyurdukları harabiyet vâkıdır, mevcuttur. Eldeki kanun noksandır ve o kanunun noksanı ki arz ettiğim gibi tagayyübü hükmen sabit olanlardır fıkrasıdır. İşte bu fıkra, emvâli metrûke meselesini bu hali elime düşürmüştür.

ŞÜKRÜ BEY (Bolu)- Emvâli Metrûke Kanununda (hükmen sabit olanlar) dan maksud başka idi.

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY (Devamla)- 1338 senesinde kabul edilen Avans Kanununda bir madde teklif etmiştim ve onu Meclisi Âli de kabul etmişti. O da Haraba yüz tutup da iradı masrafına tekabül etmediği Meclisi idare mazbatasiyle anlaşılan emlâk satılır Efendiler mülhakattan, merkezden bütün memleketin her neresinden böyle bir teklif vâki oldu ise Maliye Vekâleti derhal nakde tahvil ediniz demiştir. Fakat o madde dahi, meclisi idare mazbatasiyle bizi mukayyet kılmıştır.

MEHMED BEY (Biga)- Arsalar da böyle midir?

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Arsalar esasen Emvâli Metrûke Kanunu mucibince hiç satılmıyan kısımdandır. Çünkü hakkı tasarruf ve mülkiyetini Emvâli Metrûke Kanunu Hazineye bırakmıyor. Tasfiye Kanununun iadei meriyeti olan 11 Eylülden itibaren hangi kısım Tasfiye Kanununa, hangi kısım Emvâli Metrûke Kanununa tâbidir diye azîm bir teşevvüs ve iltibas husule gelmiştir. İşte Adliye Encümeni Hükümetin iki maddeden ibaret olan kısa teklifini bu şekle getirmiştir. Bunda görülüyor ki, birinci maddede emvâli gayrimenkûleyi doğrudan doğruya Maliyeye devrediyor. Evkafla ilişiği olanı evkafa malediyor ve emsali gayrimenkûlenin sureti idaresi hakkında gayet basit birtakım esaslar tesbit ediyor. Sonra bu Emvâli Metrûke Kanununun noksanlığı neticesi yemine talikan alınan hükümler zaten emvâli gayrimenkûlede bir şey bırakmamıştır. Bu da Emvâli Metrûke Kanununun nakıs ve ihtiyaca kâfi olmadığından ve yine tekrar ediyorum, hukuk nazariyatı içerisinde kılı kırk yararak tagayyübeden eşhasın hukukunu temin yolunda, mütalâatı hukukiye neticesi çıban bu kanun, emvâli metrûkeyi bugün bu hale getirmiştir. Efendiler! Yunanistan bir Emvâli Metrûke Kanunu yapmıştır. Belki gazetelerde manzur oldu.

Pasaport alıp da çıbanlar, tekrar avdet edip de Yunan tâbiiyetine girseler dahi emvâli menkûle ve gayrimenkûlelerinden istifade hakkını Yunanistan vermiyor. Bu kadar şiddetli muameleler yaptığı halde biz burada iki, üç senedir Emvâli Metrûke Kanununu esasatı hukukiyemizin en ince ye rakik noktalarını dahi nazarı dikkate almak üzere çıkardık. Şimdi o kanun mucibince bütün memleketteki emvâli metrûke elbette idare edilemez. Bu kanun kabul edilirse bütün teşevvüsat kalkacak, bunlar Maliyeye geçecek ve bunları Hazine pek tabiî olarak satacak, mübadele edecek ve bu suretle vâki olan tahribata nihayet verecektir. Aynı zamanda meskeni, yurdu, yuvası olmıyanlar da bunlardan istifade edecek, memleketin servet ve ümranı da bu münasebetle mahfuz kalacaktır. Meseleyi Emvâli Metrûke Kanununun nâkıs olmasında ve en ince düşünülerek tagayyübedenlerin hukukunu temin edeceği yolundaki hassasiyette arayınız. Başka yerde aramayınız.

NAFİZ BEY (Canik)- Efendim bendenizin, bu kanunun aleyhinde idarei kelam ettiğimi anlamayınız. Lâyihanın tamamiyle lehindeyim. Bunu bütün mânasiyle kabul ediyorum. Hakikaten Kanunu Medenîmizde mevcudolan yeminden nükûlüne tâlikan karar, bu fevkaladelikle mazarrat tevlidetmiş ve Adliye Encümeni onu tashih etmiştir. Bu, şayanı kabuldür. Ben de kabul ediyorum. Yalnız mahallerinden mazbata gelmesine intizaren, memleketin tahribatına Hükümetin

müsaade etmesindedir. Gerçi böyle bir şey olduğunu ve meclisi idareden mazbata geleceği lüzumunu dermeyan buyuruyorlar, şimdiye kadar bu kusuru Meclisi Âliye arz ederek kanunlar yapabilirlerdi. Biz, bunlarla meşgul olmadığımız için bilmiyoruz...

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Efendim, Emvâli Metrûke Kanununun ıslahı için birinci teklif, bundan altı ay evvel, ikinci teklif dört ay evvel olmuştur. Meclisi Âlinin ruznamesinde mevcudolan ve encümenlerde tedahül eden işlerin kaç bin aded olduğunu Nafiz Bey arkadaşımız da bendeniz kadar bilir.

NAFİZ BEY (Canik)- Maksadını, tenkid değildir efendim, iyi bir neticeye raptedilmesidir.

REŞİD AĞA (Malatya)- Bu kanun kabul edildiği takdirde mazbata olmaksızın satabilecek misiniz?

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Satacağız, Hazineye intikal edecek.

REŞİD AĞA- Bamazbata.

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Evvelce onların hesabına muhafaza mecburiyetinde olduğumuzdan harabiyetinin sabit olması lâzımdı. Bu ise bir mazbata ile ispat ediliyordu. Şimdi ise doğrudan doğruya mülkiyeti Hazineye geçiyor, binaenaleyh, Hazine mülkünde keyfemayeşa (nasıl isterse) serbestir.

ŞÜKRÜ BEY (Bolu)- Arsalar da satılabilecek mi?

MALİYE VEKÎLÎ HASAN FEHMİ BEY- Tabiî efendim.

NUSRAT EFENDİ (Erzurum)- Zatıâlinize bir de tahrirî bir sual sorulmuş, cevabı safi alınamamıştır. Erzurum'da...

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Müsaade buyurun cevabını vereyim: Efendim; Erzurum'da Harbi Umumi içerisinde kumandan paşanın, vali beyin arzuları üzerine memlekette cadde açmak üzere birçok İslâm evleri, mağazaları yıkılmış ve bunlar İstimlâk Kanunu nazarı dikkate alınmaksızın ve hiçbir kimseye on para verilmeksizin bir emri keyfî ile yapılmıştır. Böyle bir emri keyfî ile yıkılmış ve cadde açılmış. Fakat bundan mutazarrır olan eşhasa da denmiş ki: Emvâli Metrûkeden olan binalardan sizin zararlarınızı ödeyeceğiz. O zamanki Maliye Nezareti böyle şey olmaz demiş, itiraz etmiş. Efendi Hazretlerinin sordukları mesele budur. Bunu burada birkaç defa izah ettim. Belki hatırıâlinize gelmiyor veyahut burada yoktunuz. Zatıâlinize bu kanun münasebetiyle tekrar burada izah ettim. Bu meyanda Evkafın da bir hamamını, yolu tevsi için yıkmışlar ve Pastırmacı Hanın Evkafa vermişler. Aynı muamele Sivas'ta da oldu. Kayseri'de de oldu ve belki Anadolu'nun çok yerlerinde olmuştur.

ALİ RIZA EFENDİ (Amasya)- Amasya'da. bütün bütün.

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Evet, Hazinenin itirazı doğru idi. Belki haklı idi. Çünkü belediye, yolları tanzim etmek için ebniyeleri istimlâk etmesi lâzımdı ve parası kîfayet etmediği takdirde idarei merkeziyeye müracaat ederek onun için de usul ve kavaidin temini lâzımdı. Böyle İstimlâk Kanununa tatbik

edilmeksizin vali beyin veyahut kumandan paşanın arzusu dâhilinde bu memlekette dört cadde açacağız diye bunu yapmaları bir cürümdü, bir mesele idi. Ve onu yaptıktan sonra ikinci bir şey, Hazineye intikal etmesi icabeden bir mülkü de böyle emrikeyfileriyle açtıkları zararlara mukabil vermek...

Bu mesele bugüne kadar böyle kalmıştır. Müslümanlar, o binalara vaziyed ediyorlar. Sahiptirler, istifade ediyorlar. Bâzı yerlerde akar kısmına Maliye müdahale etmiştir. Müdahale, kanunidir, haklıdır. Bu meselenin halli için yine bir lâyihai kanuniyeyi Meclisi Âlinize arz ettim. Zannederim Dâhiliye Encümenindedir. Bunda dedik; bu suretle velev bir emri idari ile alınıp yıkılmış İslam hanelerinin zararlarını telâfi için emvâli metrûkeden verilen binalara takdir edilecek bedel ile belediye borçlanır. Yirmi senede otuz senede belediye bu parayı mukassaten Maliyeye verir. Ebniyeleri yıkılan mutazarrır olan gerek eşhas, gerek evkaf, bunlar da bu suretle haklarımdan müstefidolurlar. O kanun eğer kabul buyurulursa... Dâhiliye Encümenindedir. Bu mesail esasından halledilmiş olacaktır. O kanun müzakere edilmeksizin kaldıkça bu ihtilâfat böylece kalacaktır.

NUSRAT EFENDİ (Erzurum)- Bu, müstesna bir muameleye tâbidir. Evvelce verilmiş, sonra badelistirdad Erzurumda teşekkül eden Hükümet, ciheti vakfiyeden, evkaftan bunu almış, evvelce Hükümet vakfa terketmiş iken bilâhare onu istirdadetmiştir. Vakıf bundan son derece mutazarrır olmuştur. Hattâ Şeriye Vekile Efendi Hazretlerinden de sormuştum. O vakit bana kâfi bir cevap vermemişti...

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Bendeniz vaziyeti izah ettim, istimlâk yapılmaksızın vali ve kumandan idari bir emrikeyfî ile bunu yapmışlar. Kanuna muvafık olmıyan bir icraat yapmışlar. Halkın evlerini yıkmışlar, ona mukabil de Hazineye aidolan binaları bu sizindir diye vermişler. Keyfî olarak bir vadinin veya kumandanın yaptığı bu muameleyi Hükümet, Devlet hesabına addeder de Hazine uhdesine alır mı? Rica ederim.

NUSRAT EFENDİ (Erzurum)- O zamanki vali burada mebus bulunuyor, İzmir Mebusu Tahsin Beydi...

...

REİS- İzmir Mebusu Tahsin Beyden sual edersiniz...

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Efendim Tasfiye Kanunu Mondros Mütarekesini mütaakıp mevkii meriyetten kaldırıldı. Onun yerine kaim olmak üzere lisana almıyacak bir hezeyanname yapıldı. Meclisi Âliniz onu reddettiniz. Tasfiye Kanununun meriyetini kabul ettiniz. Tasfiye Kanununun meriyeti 11 Eylül 1338 senesinde iade edildi, iade tarihine kadar yapılan muamelât Tasfiye Kanunu mevkii meriyette olmadığından pek tabiî muteberdir ve makbuldür, hiçbir şey yapılamaz. Tasfiye Kanununun iadei meriyetinden sonra zaten bu muameleyi yapmaya maddeten imkân yoktu. Yapılmış muamele varsa sehivdir. Tashih edilmek lâzımdır.

RASİM BEY (Elâziz)- Ondan evvelki muamele ne olacak?

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Ondan evvelki muamele Tasfiye Kanununun iadei meriyetinden evvel ne muamele yapılmışsa o muamele bir emrivâkidir. Çünkü Tasfiye Kanunu o vakit yoktu. O zamandaki ahkâm muteberdi. Hiçbir şeye dokunulamaz.

RASİM BEY (Elâziz)- Bu defa vâki olan, hani bir ayda çıksın diye vâki olan müsaade üzerine Mamuretülazizden çıkmış olan Hıristiyanların ele geçirmiş oldukları ilâmat veya komisyondan almış oldukları emvâli gayrimenkûlenin bu tarihte, yani Kânunusani 1339 sıralarında yine İslâmlara resmen muamelei feragıyesi yapılmıştır. Bunlar ne olacaktır?

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Elde iki hüküm vardır. Biri Tasfiye Kanunu, tehcir edilen eşhasa aittir. Biri de Emvâli Metrûke Kanunu ki, firar ve tagayyübeden eşhasa aittir. Bunların her ikisi de yekdiğeriyle tearuz teşkil ettiği gibi bunlar memlekette eşhasa göre, eşhasın vaziyetine göre hüküm veriyor, işte bu kanun onların ikisini tevhidederek Tasfiye Kanununun meriyetini temadi ettiriyor, Emvâli Metrûke Kanununu kaldırıyor. 11 Eylülden sonra. Tasfiye Kanununun iadei meriyetinden sonra eğer tehcir edilmiş ve vaktiyle Hazine namına kayıtlan ve tashih muamelesi icra edilmiş emvâle sahibolarak muamele yapmışlarsa yaptıkları muamele fâsiddir. Fakat zannetmiyorum ki, böyle bir muamele olsun. Tasfiye Kanunu Mondros Mütarekesinden sonra mevkii meriyetten kaldırılmış, tekrar Meclisi Alinizce iadei meriyetine karar verildikten sonra iadei meriyeti tarihine kadar geçen müddet zarfında mallarına sahiboldularsa Tasfiye Kanununun temini meriyetine kadar emvalleri üzerinde alım satım muamelesi tabiî yapılabilir...

...

OSMAN BEY (Kayseri)- Hasan Beyefendi! Bir adam ahar mahalle nakledilmiş, veresesine ait bir hane veyahut bir bağı, veresesi bir vekâletle ahar bir İslama satmış. Bunun muamelei feragıyesi icra edileceği esnada Heyeti Vekilenin idari bir kararıyle muamelei feragıyesi icra ettirilmemiş...

...

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Efendim; Anadoludaki gayrimüslimlere ait emvâli gayrimenkûlenin ferağ muamelesinin tehiri hakkındaki Heyeti Vekile kararı Meclisi Âlinize takdim edilmiştir. O hususta Meclisi Âliniz kararınızı izhar buyurursunuz. Ya o kararı çıkarırsınız veyahut o kararı Meclisi Âli tasvibeder. O karar Meclisi Âlidedir.

OSMAN BEY (Kayseri)- Ruznamede yoktur. Hâlâ gelmemiştir.

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- O karardan evvel kâtibiadilden musaddak bir vekâletname ile "Sattım. Parasını aldım. Takrire tevkil ettim" yolunda mutlak bir vekâletname varsa tapu idareleri muamele yapıyorlar.

ŞÜKRÜ BEY (Bolu)- Elyevm böyle midir?

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Elyevm böyledir.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgad)- Hakkı tasarrufu ihlâl eder mi Heyeti Vekilenin kararı? Hakkı tasarruf ne oldu?

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Beyefendi! Heyeti Vekilenin kararı hakkı tasarrufu ihlâl etmez. Tasfiye Kanunu bir kanundur ve bugün kalkmamıştır. Ve birinci maddede buna dair ahkâmı sariha vardır. Heyeti Vekile fevkalâde lüzum görerek bir karar ittihaz ettiği gün o karan Heyeti Celilenize sevk etmiş. Beş aydır duruyor...

...

Dr. MAZHAR BEY (Aydın)- Efendim öteden beri maatteessüf Hükümet denilen müessese yalnız kendi menfaatini istihsal ile mükellef gibi bir his tevlideden muameletla doludur. Türkiye Devletinin tarihi böyle olduğunu gösterdiği gibi bugün ve yine bu eşkâl muhafaza edilmektedir ve bugün bu kürsüde söylenilen sözler aynı mahiyette görülmüş, bu kanun, bir noktai nazardan mütalâa edilerek meydana getirilmiştir. Bilhassa bendeniz bir kısmına ilişeceğim ki yeminden nükûlüne talikan verilen hükümler aleyhinde Hükümeti kanun çıkarmaya sevk eden hâdise; bu maddeden istifade ederek bâzı eşhasın gayriahlâki harekâtının önüne geçmek ve hukuku umumiyeyi. hukuku hazineyi siyanet etmek kaydından ileri geliyor.

ŞÜKRÜ BEY (Bolu)- Hukuku hazine nedir canım?..

Dr. MAZHAR BEY (Aydın)- Birinci madde ile itibari malî kabul edileceğine göre arz ediyorum. Bugün memlekette 3-5-10-20 kişi bu gibi mevaddı kanuniyeden istifade etmek vaziyeti elîmesine düşmüş olabilir. Fakat bu usulü ilga ettiğiniz takdirde emin olunuz ki beyler! Bunun temin ettiği menfaati temin eder diğer bir maddei kanuniye daha ilâve etmedikçe bundan çok olarak on kişi yerine yüz Türk ve Müslimanı zarardide edeceksiniz, son zamanlarda İzmir'de bulunduğum hasebiyle ahval ve hâdisatın en karışık aksamını ihtiva eden noktada bulunduğum için bâzı ahval ve vakayia müsteniden bu iddiamı dermeyan ediyorum, İzmir birkaç yüz bin müteğayyip veyahut ihtiyar hicret etmiş insanı ihtiva eden bir mıntakadır ki bunların ekseriyeti azîmesi tüccarlıkla, komisyonculukla veya saire ile iştigal etmekte idi. Birkaç yüz bin gayrimüslimle, o kadar birkaç yüz bin Müsliman arasında hiç şüphesiz muamelâtı ticariye ve iktisadiyesi vardır. Bugün ellerinde birçoklarının böyle sözle, itimatla ve itibarla ceeryan etmiş muamelâtı ticariye sebebiyle alacak verecekleri vardır. Âdi senetlerle cereyan etmiş alacakları var, alelade mektuptan başka bir şeye istinadetmiyen mühim alacakları vardır. Bunlar mevcut mahakemat usulüne tebaen ihticaca salih vesaik addedilemediği için bu erbabı istihkak matluplarını tahsil edememektedirler. Yedindeki senedin hattını veyahut hâtemini tatbik etmek imkân haricindedir. Memleketler yanmış, defatir mevcut değil, bunların birçokları hiç şüphesiz büyük tüccarların bulunmaması ve büyük devair gibi, banka veyahut kâtibiadilde imzaları mesbuk olmadığı için ve diğer devairde dahi bulunması ihtimali mevcut değildir. Elhâsıl bu gibi esbab dolayısiyle bunlar mahakimde haklarını ihkak edemezler...

HAFIZ MEHMED BEY (Trabzon)- Noktai nazarınız doğrudur...

...

ADLİYE ENCÜMENİ MAZBATA MUHARRİRİ HAMİD BEY (Biga)- Efendim, burada Heyeti Celilerine arz ve takdim edilen lâyihai kanuniye, Hükümet tarafından muhtelif tarihlerde Heyeti Umumiyenize takdim edilen ve Heyeti Umumiyenizden Adliye Encümenine havale edilmiş olan levayahi kanuniyenin, encümenin muhtelif içtimalarında duridiraz müzakeresinden sonra tesbit edilmiş ve bir şekil verilmiş olan ahkâmdan ibarettir. Bunlardan birisi, Usulü Muhakematı Cezaiye Kanununun on sekizinci maddesinin zeyline dairdir ki, eşhası gaibe aleyhine yeminden nikûle talikan istihsal edilecek ahkâma âtiyen dahi mâni olunacak tedabiri kanuniye vaızı talebinden ibarettir. Çünkü eşhası gaibe, yani memlekete avdet etmemek niyetinde bulunan birtakım eşhas aleyhine ıstıtaatı Maliyesi noksan olan, meselâ bir eskici veya cüzi sermayeli bir esnaf, 20, 30, 50 bin liralık dâva ikame etmek suretiyle, yeminden nükûlüne talikan hüküm istihsal etmekte ve bu suretle emvâli metrûkenin eşhası diğere geçmesine sebebiyet vermekte bulunduğundan bunun için işbu müsaadei kanuniyenin bir maddei kanuniye ile tadili teklif edilmekte idi.

İkinci teklif; doğrudan doğruya firar veya ahvali harbiye dolayısiyle vatanını terk eden veyahut Hükümetin müsaadesi ile mahalli âhara nakleden eşhasın emvâli metrûkelerinin tasarrufu hakkında mahkemelerce firar veya gaybubet keyfiyetlerinin mahkemei şeriyelerce sübutundan sona ve bu kabîl eşhasın emvâli gayrimenkûlesine Hükümetçe vaziyedolunabilmek ve betahsis emvâli menkûleleri satıldığı halde emvâli gayrimenkûle üzerinde Hükümetin hiçbir gûna hakkı tasarrufu olmadığından, bir taraftan emvâli gayrimenkûle telef ve ziyaa mâruz kalmakta olduğu ve bu noktai nazardan serveti umumiyenin mahiv ve heba olduğu anlaşılmaktadır! İşte encümeniniz bu nıkatı nazardan icra ettiği tetkikat neticesinde gerek emvâli gayrimenkûlenin Hükümete intikalinde ve gerek bu emvâlin hüsnü istimalinde ve bilhassa bu emvâli gayrimenkûleye mukabil birtakım eşhasın ikame edebilecekleri dâvanın ispatından dolayı Hükümetin hukuku tasarrufa, hiçbir esbabı meşruaya ve mukaveleye müstenid olmaksızın bu gibi vukubulacak fuzuli tasarruf ve müdahalelerinin meni noktasından birinci madde tesbit edilmiştir.

Binaenaleyh encümenin hukuk noktai nazarından Heyeti Celilenize takdim ettiği lâyihai kanuniyede, yüz binlerce serveti ihtiva etmekte olan emvâli metrûkenin hukuku tasarrufiyesi tamamen temin edilmiş alacaktır. Asıl câyi mazar görülen cihet, yeminden mâkûle talûkan şimdiye kadar icra edilmiş olan ahkâmın badema ademitenfizi hakkındaki maddenin arz ettiğim veçihile birtakım eşhasın kendi siai maliyeleri haricinde ve fuzuli olarak müsaadatı kanuniyeden bilistifade istihsal etmiş oldukları hükümlerin ademi infazına işbu kanun ahkâmına tevfikan Tasfiye Komisyonuna bilmüracaa ihkakı hakkedebilmesidir.

SALİH EFENDİ (Erzurum)- Arkadaşlar, memleketin iktisadi ve ümranı noktai nazarından böyle sağlam bir kanun yapmak, bir karar ittihaz etmek elbette bizim için bir vazifedir, borçtur. Fakat emvâl-i metrûkeden memleket ve millet

istifade etmek için teklif edilen bu kanunda emvâl-i metrûkenin süratle satılıp alınmasına dair memleketin ümranına dair hiçbir şey yoktur...

...

HAMÎD BEY (Biga)- Encümen şu mütalâaya kaani olmuştur: Bir adamın iddia ettiği meblâğ, zahir haliyle münasibolmalıdır.

SALİH EFENDİ (Devamla)- Efendim, Türkçe bir darbı meselemiz vardır. "Para ile imanın kimde olduğunu Allah bilir." Bir de kendisi bilir...

...

REİS- Efendim, heyeti umumiye hakkındaki müzakerenin kifayetine dair bir takrir var. Müzakereyi kâfi görenler ellerini kaldırsın. Kâfi görülmüştür.

Maddelere geçilmesini kabul edenler ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir.

Ahar mahallere nakledilen eşhasın emval ve duyan matlubatı metrukesi hakkındaki 17 Zilkade 1333 ve 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu Muvakkatin bâzı mevaddı ile 20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanununu Muaddil Kanun

MADDE 1- Ahar mahallere nakledilen eşhasın emval ve düyun ve matlubatı metrulkesi hakkındaki 17 Zilkade 1333 tarihli ve 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu muvakkatin ikinci maddesi berveçhi âti tadil olunmuştur:

Birinci maddede beyan olunan eşhasın hin-i nakillerinde (nakil edildiği zaman) mutasarrıf bulundukları (tasarruf ettikleri ve kullandıkları) icâreteynli müsakkafat (peşin parayla alındığı halde, yine de vakfa düşük miktarda kira ödemeye devam edilen damla örtülü binalar) ve müstagallât-ı (gelir getiren bağ, bahçe, han, hamam gibi) vakfiyenin (vakıf mallarının) Hazine-i Evkaf ve emvâl-i gayri menkûle-i sairenin (diğer taşınmaz mallar) Hazine-i Maliye namlarına kaydı icra edilerek (adına kaydedilerek) her iki kısım emvâl-i gayri menkûlenin takdir olunacak bedellerinden badettasfiye (tasfiye edildikten sonra) kalacak miktarı mezkûr hazinelerce ashabı (sahibi) namına emaneten irat kaydolunur. Emvâli mezkûreye (adı geçen mallara) dair tahaddüs edecek (meydana çıkacak) bil'umum deâvide (bütün davada) Hazineler hasım olur ve bu mallarda tasarrufun ispatında muvazaadan âri (danışıklı işlemlerden temiz) olmak şartıyla tapu senedatı gayri vesaik (tapu senedi dışındaki belgeler) muteber tutulur. Eşhası mebhusenin (sözü geçen eşhasın) tarihi infikâklerinden (yerinden ayrılma tarihinden) itibaren otuz gün evvelki müddet zarfında icra ettikleri ferağ (mülkün tasarruf ve sahip olma hakkını başkasına terketme işlemi) ve yahut tarihi infikaklerinden (ayrılış tarihinden) bir sene evvelki teferruğ (Hazine'nin hissedar olduğu gayrimenkulun şüpheli ihaleyle satılması ve tapu işleminin de yapılması) muamelelerinde muvazaa (danışıklı) ve gabini fahişin (alışverişte aldanmanın) vücudu bil'muhakeme sabit olduğu takdirde ukudu (şartlar, akitler) vakıa fesh ve iptal olunur. Evrak ve vesaik-i mutebereye müstenit bir akid olmaksızın fuzulen

işgal edilen gayrimenkul emvâl-i metruke komisyon kararıyla on beş gün zarfında en büyük mülkiye memuru tarafından tahliye ettirilir.

REİS- Demin reye konan mesele vardır...

HAKKI HAMİ B. (Sinob) - Evet bundan yarım saat evvel, bir saat evvel yapılan istihsali ana neticesinde 136 mevcud olduğu anlaşılıyor...

...

REİS- Efendim! O zaman ekseriyet yoktur. Fakat şimdi bakıyorum ekseriyet var... Emvâli metrûke hakkındaki müzakereye devam ediyoruz. Söz efendim Hâşim Beyin... Buyurun Hâşim Bey.

HAŞİM BEY (Çorum)- Emvâli Metrûke Kanununun tadiline dair olan bu maddeyi Maliye Vekili Bey biraderimiz müdafaa ederken en mühim noktasına temas etmesini gözlüyordum. Maalesef temas buyurmadılar ve hayretimi celbetti. Müsaadeleriyle arz edeyim.

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Zatıâlileri temas buyurunuz.

HAŞİM BEY (Çorum)- Şimdi bu maddenin ilk fıkrasında müsakkafatı vakfiye diye bir kayıt var. Halbuki malûmuâliniz, müsakkafatı vakfiye iki nevidir. Birisi icarei vâhideli evkaftır. Bunlar ne pederden ne valideden ve ne de hiç kimse tarafından intikal etmediği gibi alınıp satılmaz da, bu gibi vakıflar doğrudan doğruya Evkaf idaresi ve mütevelliler tarafından idare olunur. İkinci nevi müsakkafatı vakfiye icareteynli olanlardır ki, bunun hem ebniyesi ve hem de zemini vakıftır. Bunlarını muayyen bir rüsumu vardır. Bu rüsum sene besene doğrudan doğrüya evkaf idaresine veriliyor. Musakkafatı vakfiyenin bir de mukaatalı olan nevi vardır. Bunun yalnız zemini vakıftır. Âdeta emlâki mevruse gibi vereseye alâmafarazallah intikal eder. Fakat (Maddeye, sedaları) fakat bil istiğlâl icareteynli olarak burada gösterilen mesele de Arazi Kanununa tâbidir. Ondan dolayı bilistiğlâl icareteynli olan vakıflar her halde Hazineye taallûk eder. Mukataalı vakıflar her halde Hazineye taallûk eder. Bugün Bursa'dan, İzmir'den, Trabzon'dan elhasıl birçok müterakki değerli memleketlerimizden tagayyübetmiş olan eşhasın umumiyet itibariyle demiyelim terk ettikleri vakıflar; icareteynli vakıflardandır... icaretenyli olan bu müsakkafatı vakfiye 300 milyon lira tutar beyefendiler. O kadar apartmanlar vardır. O kadar tüccar mağazaları vardır. lîeyeti umumiyesinin kıymeti hakikiyesi 250-300 milyon hattâ utanıyorum 500 milyon diyeceğim. Rica ederim, bunu Hazine doğrudan doğruya Evkaf idaresine temlik ediyor. Halbuki temlik edemez.

ALİ RIZA EFENDİ (Amasya)- Eder...

HAŞİM BEY- Ben bildiğimi söyliyeceğim, madde göstereceğim, gel sen de göster, bakalım. Bu şer'i olan muameledir. Başka bir şey değildir. Bu meseleyi cami, medrese zihniyetiyle görmeyiniz...

...

NUSRAT EFENDİ (Erzurum)- Efendim birinci maddenin ruhu, müddeaaleyhin yeminden nükûlüne talikan hükmün keenlemyekûn addedilmesinden ibarettir. (O ikinci madde sesleri) ikinci maddede mi? (Evet sesleri) O halde mütalâmı ikinci maddede arz ederim. Birinci madde hakkında da arkadaşımın şimdiki fikrine iştirak ediyorum. Şeriye Encümenine gönderilsin...

REİS- Efendim maddenin müzakeresinin kifayetini henüz reye koydum. Madde kabul edilmiş değildir. Süleyman Sırrı Bey (senedatı Hakaniye) tâbirinin (tapu senedatı) suretinde tadil edilmesini teklif ediyor.

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMİ BEY- Senetlerimizde matbu olan ibare de (tapu senedi) ibaresidir. Binaenaleyh tapu senedi deriz.

REİS- O halde efendim Süleyman Sırrı Beyin bu teklifini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir efendim! Binaenaleyh ikinci maddeye geçiyoruz...

...

MADDE 2- Kanunu mezkûrun dördüncü maddesi berveçhi âti tadil olunmuştur:

Emvâli metrûkeye istihkak veya infikâk eden eşhas zimmetinde matlubat iddia edenlerden Türkiye'de mukim olanlar birinci madde mucibince müteşekkil komisyonların işbu kanunun tarihi meriyetinden ve henüz teşekkül etmemiş olanların her mıntakada tarihi teşekkülünden itibaren dört ve memaliki ecnebiyede bulunanların altı ay zarfında asaleten veya vekâleten bilmüracaa alacaklarını kayıt ve kabul ettirmeye ve her nevi tebligata mahal olmak üzere komisyonun inikadettiği beldede bir ikametgâh irae eylemeye mecburdurlar. Bu müddetin mürurundan sonra ikame edilecek dâvalar hakkında ahkâmı umumiye cari olacak ise de bu gibi deâvide müddeaaleyhin indelitiraz yeminden nükûlüne talikan hüküm itasından hükkâm melunudur, işbu kanun tarihi meriyetine değin hasran indelitiraz yeminden nükûle talikan istihsal edilip de henüz tamamen icra edilmemiş olan ilâmatı gıyabiye keenlemyekün olup ashabı, işbu kanuna tevfikan takibi dâvada muhtardır, işbu komisyonlar her mahalde tarihi teşekküllerinden itibaren âzami bir sene müddetle ifayı vazife ederler. Bu müddetin hitamında muamelesi intacolunamıyan mevad berayı intaç nevine göre aidolduğu mahakim ve devaire devrolunur.

REİS- İkinci madde hakkında söz istiyen var mı?

NUSRAT EFENDİ (Erzurum)- Paşa Hazretleri bendeniz söz istiyorum.

REİS- Buyurun!

NUSRAT EFENDİ (Erzurum)- Efendim, demin arz ettiğim veçhile müddeaaleyhin yeminden nükûlüne talikan hükmün hükkam tarafından keenlemyekün addedilmesi meselesidir iki, maddenin ruhunu bu teşkil ediyor ve bu hâdisei fetvadır...

...

HAMİD BEY (Biga)- Malûmuâliniz hak her müddeinin hakkıdır. Fakat bu hakkı ancak mahkeme huzurunda ispat etmeye ve müddeinin dâvasını inkâr eden

müddeaaleyhlere veyahut mahkemede ispatı vücudetmiyen kimselere hak verilemez. Halbuki emvâli metrûkenin heyeti umumiyesi hakkında arz ettiğim veçhile memleketten çıkmış ve memlekete tekrar avdet etmek imkânı olmıyan eşhasın yeminden nükûlüne talikan alınan ahkâma dair Hoca Efendi Hazretlerinin istinadettikleri husus bu şekil ile gayrikabili teliftir. Binaenaleyh encümenin yaptığı şeyde ahkâmı şeriyemize münafi bir şey yoktur...

...

MUSA KÂZIM EFENDİ (Konya)- Efendim, bu maddenin "Elbeyyine lilmüddei" kaidei fıkhiyesi ile tearuzu yoktur. Çünkü inkârın tahakkukundan sonra yemin lâzımıgelir. İnkârdan sonra yemin lâzımdır. Binaenaleyh bu kaidei esasiye tarafeyni mevcut müddei ve muddeaaleyh hakkında tamamen baki ve caridir...

...

REİS- Efendim! Madde hakkında kifayeti müzakere teklif olunuyor. Maddenin müzakeresini kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir. Maddeyi, tadil için elimizde bir takrir yoktur.

Riyaseti Celileye

Müzakere kâfidir. Maddenin aynen kabulünü teklif eylerim.

Batum Mehmed Akif

REİS- İkinci maddeyi aynen reyi âlinize vazediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir.

Üçüncü maddeyi okuyoruz :

MADDE 3- Kanunu mezkûrun yedinci maddesi berveçhi âti tadil olunmuştur:

İnfikâk eden eşhasın emvâli metrûkesine işbu kanunun neşrinden mukaddem mahakim ve devairi resmiye tarafından vazedilmiş olan ihtiyati hacizler keenlemyekûn olup haczi raz edenler veya mahakimde derdesti rüyet dâvası olanlar işbu kanunun ahkâmına tâbi olacaklardır, îcrai hacizler ahkâmı kanuniye dairesinde ikmal ve intacolunur. Bu şahısların lehine derdesti rüyet olan dâvalar hazineler tarafından kezalik ahkâmı umumiyeye tevfikan takip ve itmam edilir.

REİS- Efendim üçüncü madde hakkında söz isteyen var mı? (Yok sesleri) Efendim, üçüncü maddeyi aynen reyi âlinize vazediyorum. Üçüncü maddeyi aynen kabul edenler lûtfen el kaldırsın. Aynen kabul edilmiştir. Dördüncü maddeyi okuyoruz.

MADDE 4- Kanunu mezkûrun sekizinci maddesi berveçhi âti tadil olunmuştur:

Komisyonların sureti teşekküliyle bu kanunun ahkâmı sairesinin suveri tatbikiye ve icraiyesi işbu kanunun tadilâtı dairesinde bir talimatname ile tâyin edilecektir.

REİS- Efendim dördüncü madde hakkında söz istiyen var mı? (Hayır sadaları) Dördüncü maddeyi aynen reyi âlinize vazediyorum. Dördüncü maddeyi aynen kabul edenler lütfen el kaldırsın.

Dördüncü madde aynen kabul edilmiş ve beşinci maddeye geçilmiştir.

MADDE 5- Kanunu mezkûrun dokuzuncu maddesi mülgadır.

REİS- Beşinci madde hakkında söz istiyen var mı?

ADLİYE ENCÜMENİ MAZBATA MUHARRİRİ HAMİD BEY (Biga)- Efendim, bu ilga edilen dokuzuncu madde kanunun aslında emvâli metrûkenin muhacirine tevzii hakkındadır. Kabul edilen ahkâm ile bu maddenin devamına artık imkân kalmamıştır. Binaenaleyh ilga edilen madde bundan ibarettir.

REİS- Efendim beşinci madde hakkında başka söz istiyen var mı? (Hayır sadaları)

Beşinci maddeyi aynen reyi âlinize vazediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Aynen kabul edilmiş ve altıncı maddeye geçilmiştir.

MADDE 6- Her ne suretle olursa olsun tagayyüp ve müfarekat veyahut memaliki ecnebiye ve meşguleye veya İstanbul ve mülhakatına firar edenlerin emvâli menkûle ve gayrimenkûle ve düyun ve matlubatı hakkında dahi mezkûr 13 Eylül 1331 tarihli Kanunu Muvakkat ile işbu tadilât ahkâmı tatbik olunur.

REİS- Efendim, altıncı madde hakkında söz istiyen var mı?

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgad)- Efedim, altıncı maddede "Her ne suretle olursa olsun tagayyüp veya müfarekat veya memalik ecnebiye ve meşguleye veya İstanbul ve mülhakatına firar edenler ilâh..." deniyor. Halbuki malûmu âliniz, bizde seyahat serbesttir. Bir adam İstanbul'a gitti. Şimdi acaba biz bunu firar mı addedeceğiz? Sureti resmiyede gitmiş ise ne olacak? Sonra İstanbul bugün resmen hâkimiyetimiz altındadır. Bu kaydın buraya sokulmasiyle işgalimizi âdeta sureti resmiyede inkâr etmiş olmuyor muyuz? Bu cihetten Maliye Vekili Bey bizi tenvir buyursunlar.

ADLİYE ENCÜMENİ MAZBATA MUHARRİRİ HAMİD BEY (Biga)- Efendim! Emvâli metrûkeyi bir kaidei umumiye altına koymak için bu madde konulmuştur. Bugün Hükümetin müsaadesiyle memleket haricine gidiyor, İstanbul'a gidiyor. Fakat bunların maksadı azimetleri siyasidir. Avdet niyetiyle değildir. Binaenaleyh mahakim ve devairi aidesi tarafından bunların emval ve emlâkinin işbu kanuna tevfikan haczedilmesine mahal kalmamak için bu maddeyi tertibettik ve binaenaleyh en mühim ve lüzumlu madde budur.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgad)- Bundan evvel berayi ticaret İstanbul'a gitmiş, yani İstanbul'un bizim dairei işgalimize intikaliden sonra İstanbul'a gitmiş

ve elyevm orada ticaretle meşgul bulunanlar vardır... Ona bir teklif at yapıp da müddeti muayyenede gelmezse ondan sonra.

ALİ CENANİ BEY (Gazianteb)- Memlekete onları bir daha mı getireceğiz?

MAZBATA MUHARRİRİ HAMİD BEY (Biga)- Hükmen gitmiş addolunur.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgad)- Seyahati serbest bıraktıktan sonra ticaret için İstanbul'a gitmiş olanların emvâline nasıl vaziyed ediyorsunuz ?

REFİK BEY (Konya)- Onlar gelmiyecektir...

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Devamla)- Efendim daha bir hafta evvel bir sulh projesi okuduk. Rumlar haydi mübadeleye tâbidir. Ona söz yoktur. Fakat anasırı saire, malûmuâliniz, akalliyetlerin hukuku diye bir madde okuduk ki... (Şiddetli patırdılar) (Gürültüler)

ALİ CENANİ BEY (Gazianteb)- Onları bir daha mı getireceğiz? Bırakın bunu.

...

MAZBATA MUHARRİRİ HAMİD BEY (Biga)- Efendim maddeyi izah edeyim. Yalnız müsaade buyurursanız bir madde arz edeyim. Anadolu'dan hicret edip Yunanistan'a gitmiş olan Rumlar kolayını bulmuşlar ve İstanbul'a gelmişlerdir. Kendilerinin İstanbul'da bulunması itibariyle emlâklerini tasarrufa kıyam etmişlerdir. Binaenaleyh madde buna mâni olmak içindir. (Kâfi, kâfi sesleri)

REİS- Efendim! Altıncı madde hakkında başka söz istiyen var mı? (Reye sadaları).

Altıncı maddenin müzakeresini kâfi görenler lütfen el kaldırsın! Müzakerenin kifayeti kabul edilmiştir. Yalnız altıncı madde hakkında Bolu Mebusu Şükrü Beyin bir takriri var, okuyoruz.

Riyaseti Celileye

15 Nisan 1339

İstanbul elyevm Hükümeti Milliye havzai hükümetinde dâhildir ve burada bulunanlar hakkında ahkâmı umumiye cereyan etmek lâzımgelir. Binaenaleyh, altıncı maddedeki İstanbul ve mülhakatı.. Fıkrasının tayyını teklif eylerim.

Bolu Şükrü

REİS- Efendim Bolu Mebusu Şükrü Beyin altıncı maddedeki İstanbul ve mülhakatı fıkrasının tayyı hakkında bir teklifi var. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmemiştir...

...

MALİYE VEKİLİ HASAN FEHMi BEY- Bunun için zaten kanun var.

MAZBATA MUHARRİRİ HAMİD BEY (Biga)- Efendim birinci madde mucibince zaten emvâli metrûkeye doğrudan doğruya tasfiye komisyonları vaziyed

eder. Hükümet sabıkan haiz olduğu salâhiyete binaen hareket eder. Komisyonlar zaten Süleyman Sırrı Beyin teklifleri veçhile hareket ederler. Bunlar için ahkâm vardır. Bu takrire de lüzum yoktur.

...

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgad)- Vazgeçiyorum.

REİS- O halde yedinci maddeye geçiyoruz,

MADDE 7- 22 Şaban 1339 ve 20 Nisan 1338 tarihli Emvâli Metrûke Kanunu mülgadır.

REİS- Efendim yedinci madde hakkında söz istiyen var mı?

HAMÎD BEY (Biga)- 22 Şaban 1341 olacak. Tashih olunsun (22 Şaban 1340 sadaları) Evet! 22 Şaban 1340 olacak.

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan)- Kanuna bakılır, tashih edilir efendim.

REİS- Efendim! Yedinci maddeyi aynen reyi âlinize vazediyorum. Aynen kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir.

MADDE 8- İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

REİS- Sekizinci maddeyi aynen kabul edenler lütfen el kaldırsın. Sekizinci madde aynen kabul edilmiştir.

MADDE 9- İşbu kanunun icrasına Şeriye ve Evkaf, Adliye, Dâhiliye ve Maliye vekilleri memurdur.

REİS- Dokuzuncu maddeyi aynen reyi âlilerine vazediyorum. Aynen kabul edenler lütfen el kaldırsın. Aynen kabul edilmiştir.

Kanunun heyeti umumiyesini reyi işari ile reyi âlinize vazediyorum. Kanunun heyeti umumiyesini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kanunun heyeti umumiyesi ekseriyetle kabul edilmiştir.

AÇIKLAMA: (*) Layihalara sıra numarası verdim ve bold yaptım. N.O.

KAYNAK: *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre: I, içtimai sene: 4, cilt 29, 14 Nisan ve 15 Nisan 1339, Ankara-1961, sf. 105, 129, 138-145, 150, 159-175.

Ek - 3

TBMM'de emvâl-i metrûke satış fiyatının 1915'teki değerinden belirlenmesiyle ilgili kanun tasarısının görüşülmesi

DEVRE: II CİLT: 23 İÇTİMAİ SENE: 3

T. B. M. M.

ZABIT CERİDESİ

6 Mart 1926
67'nci içtima, 1'inci celse
(Sf. 67, 72-88)

Reis: Ali Süruri Bey
Kâtipler: Hakkı Bey (Van), Talat Bey (Çankırı)
...

MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1- Mübadeleye gayrıtabi eşhastan metruk olup muhacir ve mültecilere adiyen iskân veya tefviz suretiyle verilen emvâlin istirdat edilmemesi hakkında (1/285) numaralı kanun lâyihası ve İskân ve Muvazenei Maliye Encümenleri mazbataları. (Zabtın sonunda merbuttur)

HİLMİ BEY (Artvin)- Efendim, Maliye Vekili Bey burada yok.

REİS- Efendim, kanunun heyeti umumiyesi hakkında söz isteyen var mı?..

İSMAİL KEMAL BEY (Çorum)- Efendim, Dâhiliye ve Maliye Vekilleri bulunmak lâzım gelir.

REİS- Efendim, Dâhiliye Vekili Bey hazır bulunuyorlar. Ruznameyi bütün vekâletlere tebliğ ediyoruz, Kendilerinin bulunması lâzım gelir. Meclisi Âli sureti hususiyede davetname göndermez,

YUSUF BEY (Denizli)- Efendim, kanunu müdafaa vazifesini Muvazene Maliye Encümeni yapar.

ALİ ŞUURİ BEY (Karesi)- Efendim, bu kanunun tanzimine amil olan arzunun ne olduğunu hayli araştırdım. Hükümetin esbabı mucibesinde gördüm ki kanuna tercih edilen bir talimatı tevsik için buraya gelmiştir. Memleketimizde iki türlü mal vardır. Biri Rumlardan kalan mal, diğeri de gayrimübadillere mahsus olan emlâk ve arsalar. Bunun arazi kısmını Maliye Vekâleti bizzat furuht ediyor ve idare ediyordu. 13 Mart 1340 tarihli bir kanun yaptık. Bunun meali gayrimübadil eşhastan metruk olan emvâlin binbir felâket ve musibet gören harikzedelere –muhtaç olanlar tercih edilmek şartıyle– tahsisi kaziyesi idi.

Gün geçti muğlak bir mesele Heyeti Vekileyi ve hükümeti muziç bir vaziyete ilka ettiği için "Bunların aynen tevziinden kaide hasıl olmayacaktır. Buna imkânı maddi yoktur, bilmüzayede faruht edilsin ve esmanı ziraat bankalarına yatırılsın, bunun fevaidinden harikzedeler, zararları nispetinde hissemend olsun" dendi. Bu kanunun müeddası bundan ibarettir. Şimdiki bulunan şekil, harikzedelerin hukukunu ref etmek için icat edilmiş bir tarik oluyor. Vakıa mevaddı kanuniye baştan aşağıya okunacak olursa bunun bir istibdal meselesi, bir tasfiye meselesi olduğunu inkâr etmek güç olur. Meselâ Edremit mıntıkasında mübadillere verilmesi lâzım gelen haneler dolduktan sonra gayrı mübadillerin terk ettikleri emlâk de varmış, orası iskân mıntıkası olduğu için mübadeleye tâbi olmıyan eşhastan haneler dahi oraya tahsis edilmiştir.

Fakat Balıkesir İskân mıntıkası olmadığı için orada mevcut olan emvâli metrûke orada boş durmaktadır. Edremit'ten Dâhiliye Vekâleti mal alacak, Balıkesir bunu ödiyecektir. Şu halde harikzedelerin hukukuna nereden tecavüz vaki olmuştur. Fakat birincisi madde okunacak olursa –ki hükümetin maddesinde var mı yok mu bitmiyorum– bilhassa Muvazenei Maliye Encümenine hitap ediyorum "Emvâli gayrimenkûleden 13 Mart 1340 ve 15 Nisan 1341 tarihli kanunlar ahkâmına tabi bulunanların 1331 senesindeki kiymeti mukayyedelerinin Ziraat Ban-

kasına itasına dair olan" diye, harikzedeleri, zaten musibetzede olan harikzedeleri iğnelemiş ve incitmiş öyle bir fakıra görülür ki bunu her halde Muvazenei Maliye Encümeninin izah etmesi lâzımdır.

Eski kanunda harikzedelere bahş edilecek fevaid bilmüzayede hasıl olacak esman idi. Şimdi (1331 senesi kiymeti mukayyedeleri Ziraat Bankalarına tevdi edilecektir) diyor. Binaenaleyh bir elden yine geriye alınmış oluyor. Harikzedelerin bundan hiç istifadesi yoktur. Bendenizin hatırıma varit olan bir mesele var. Ben kendi şahsıma, bilmem hakkım var mı? Harikzedelerin hukukundan ferağat ediyorum. Çünkü bunları böyle ümitler arkasında dolaştırmak, sâyılerini münkesir etmek, hükümet filanı verecek diye bekletmek lüzumsuzdur. Hükümete bir de suhulet irae etmek istiyorum. Harikzedelerin hukukundan ferağat edelim.

Mübadil eşhastan metruk olsun, gayrimübadil eşhastan metruk olsun. Ne varsa hepsini hükümete verelim. Hükümet iskân mıntıkası olan yerlerde hakkı iskânı haiz olan mübadil mi var, muhacir mi var, ne varsa bunları iskân etsin, bunları müstahsil bir hale getirsin, iskân mıntıkası olmayan yerlerde de Hazinei millete para getirecek emlâk var. Bunları satsın, bunların bedellerini ister Ziraat Bankasına versin, isterse Emlâk Bankasına versin veyahut Maliye Vekili Bey müzayadei maliyesini tehvin etsin (handeler) velhasıl ne yaparsa yapsın. Yoksa bu teklif edilen kanun bir şekli hal değildir.

Çok rica ederim. Bu kanun Heyeti Vekileye iade edilsin. Esaslı bir sureti hal bulunsun. Harikzedelerin avucuna on para gireceğine ben kani değilim. Bunları hiç olmazsa böyle kuru ümit arkasında koşmaktan varaste kılalım. Kendi yaralarına kendileri merhem arasınlar ve bulsunlar, teklifim budur. Kanunun iadesini rica ediyorum.

REŞİT BEY (Malatya)- Bendenizin maruzatım emvâli metrûkenin bir kısmı mübadeleye gayrı tabi olan mültecilere ve muhacirlere verilecektir. Yani onlar da harikzedegânlardır, başka kimse değildir. 1331 kıymeti mukayyedesiyle verilsin, her ne suretle verilirse verilsin, yalnız bendenizin maruzatım şundan ibarettir ki 1339 senesinden beri bu emvâli gayrimetrûke hakkında zannedersem, 8, 10 kanun yapıldı ve ayrı ayrı maddeler yaptık ve daima bu husus bu kürsüyü muallâda müzakere edilmektedir.

Yani yarım milyon, bir milyon lira kiymetinde olduğu halde daima böyle bu emvâli metrûke meselesinin bu kürsüyü muallâdan geçmesi hariçten güya öyle zan tevlit ediyor ki bir milyar, iki milyar bir emvâli metrûke terk edilmiştir, bendenize kalırsa bu, dâhili ve harici suitesir yapacaktır. Bunu hükümetten rica ederim, kül halinde alsın, götürsün. Bademe bu kürsüye emvâli metrûke hakkında bir şey getirmesin (bravo sesleri), (Alkışlar)

DAHİLİYE VEKİLİ CEMİL BEY (Tekirdağ)- Emvâli metrûke mesailinin kül halinde Hallini Reşit Bey ve Ali Süruri Bey teklif ediyorlar. Diyorlar ki emvâli metrûke mesaili bir daha meclisi âliyi işgal etmeyecek surette, esaslı surette halledilmeli. Emvâli metrûke mesailini hal ve tespit eden iki kanun vardır ki birisi 13 Mart

1340 tarihli kanun, diğeri de 15 Nisan 1340 (yıl 1341 olması gerekiyor, 622 no'lu kanundan bahsediyor N.O.) tarihli kanundur. Bir de imar, iskân ve mübadele kanunu vardır. O da mübadillere ait olan emlâk hakkındaki ahkâmı ihtiva etmektedir. Mübadillere ait olan emlâk ne suretle tefviz olunur, ne suretle verilir, bu tespit edilmiştir.

Ve Hükümet Meclisi Âlinin tespit ettiği o esas üzerinde yürümektedir. Fakat eşhası mütegayyibeden metruk olan emvâlin mültecilere ve muhacirlere, gayrı mübadillere verilen kısmının ne suretle hal ve tasfiye edileceğini tespit eden umumi ahkâm yoktur. Gayrı mübadillere ve mübadillerden kendi hakkından fazla mal almış olanlara bu borçlarını ne suretle ödettireceğini tespit eden borçlanma kanununun Meclisi Âli kabul buyurdu. Bu; iskân, tefviz muamelâtının esasından üçte birini hallediyor. Diğer sülüsünü de bu kanun halledecektir. Yani eşhası mütegayyibe emvâli kimlere ve ne suretle verilir. Verilen bu emvâlin parası ne suretle istiyfa olunur? Bunu tespit etmektedir. Gayrı mübadillere verilen eşhası mütegayyibe emvâli birinci madde hükmiyle verilir. Verilmiş olanların muamelei mahsubiyesi yapılır. Gayrı mübadillere verilirse ki Ali Süruri Bey o noktaya temas buyurdular. Meselâ Bursada Rum emvâli metrûkesi kifayet etmediğinden eşhası mütegayyibe emvâli verilmektedir. Fakat bu verilen emlâkin kıymetinde olmak üzere iskân mıntıkası olmıyan diğer menatıktaki Rum emlâkinden aynen maliyeye veriliyor ve satılıyor ve bunların parası Ziraat Bankası'na yatırılıyor. Bu kanun muameleyi tanzim ediyor ve şimdiye kadar bütün matbuatın ve halkın dedikodusunu ve tazallümünü icap ettiren yanlışlıklara ve yolsuzluklara mani oluyor. Eşhası mütegayyibe emvâlinden bir gayrimübadile ve kanunen hakkı iskânı haiz bir mübadile verilen malın parası borçlanma kanunu mucibince istifa olunur ve onun muhtesilehi neresi ise oraya verilecektir. Bu kanunla harikzedelerin hukuku zail olmuyor. Bir mal ki bunun müzayede ile satışından hasıl olacak para harikzedegâna verilecektir. Bu da üçüncü maddede tespit olunduğu veçhile kıymeti hazıra üzerinden takdir edilerek verilecektir; denildiği gibi harikzedelerin hukukuna hiç bir suretle taarruz vaki olmuyor. Yalnız bu muamelenin ne suretle yapılacağını tasrih ve tespit ediyor. Bu kanunda harikzedelere taalluk eden hiç bir cihet yoktur.

Bir arkadaşımız birinci maddenin bazı fıkrasında harikzedelere de bir kısım menfaat temini için tekâlif dermeyan edeceklerini söylemişlerdir. Kendileri o cihetı bu kürsüden dermayan buyuruyorlar. Heyeti Celileniz de tasvib buyurursa hükümet bunu kabul edecektir. Yani bu maddelere o tekalifin ilâvesini harikzedeler lehine kabul etmekteyiz. Harikzedeler; 15 Nisan 1340 (1341, N.O.) tarihli kanun mucibince emlâkin 1331 senesi kiymeti nispetinde bir paraya tesahup edeceklerdir ve kanun o yolda tasrih edilmiştir.

Muvazenei Maliye Encümeni de o fıkrayi bu sebepten naşi ilâve etmiştir. Yani Heyeti Celileden çıkan bir kanunun esasını ihtiva ettiği için harikzedelerden muhtaç olduklarından dolayı eşhası mütegayyibe emvâlinde oturanların, yine borçlanma kanunu ile o eve tesahup etmeleri ve yirmi senede borçlarını ödemelerini ve fakat Ziraat Bankası'nda toplanan paralardan hisse almamaları hükmü de teklif edilecektir. Hükümet bu noktaya da muarız değildir.

...

REŞİT BEY (Malatya)- Müsaade buyurursanız kısaca bir şey arz edeceğim. Emvâli metrûkenin 1331 senesindeki kıymeti mukayyedesiyle itasına dair bir kanun mevcuttur. Bu gibi emlâkin kıymeti mukayyedesiyle muhacirlere ve mültecilere verilmesine muvafakat ediyorum. Yalnız şu ciheti arz edeyim ki: Hükümet bu kanunu geri alsın demekten maksadım şudur: Hatta bunu geri almalı 1331 senesindeki kıymeti mukayyedesiyle verilen bu kanunu tadil etmelidir...

Çünkü yurtluk ve ocaklıktan alacaklara birer hane ve arsa verilir. Vaktiyle 31 senesinde otuz bin kuruş yazılmış, bugün orası 30 bin lira kıymet tutuyor bugün efendiler, l.500 lira yerine 50 bin liralık mal veriliyor da yine o adam razı olmuyor. Esbabı nedir? Hatta geçen gün tesadüf ettim ki bir adamın l.500-1.800 lira alacağı varmış bunun bu alacağına mukabil 42 bin liralık emlâk verildiği halde razi olmuyor. Çünkü onun kıymeti mukayyedesi [1]331'de 80 bin kuruştur. Ne demek diyor, benim 180 bin kuruş alacağım var böyle 42 bin kuruşluk bir şey almam diyor. Bundan dolayı o maddenin herhalde tayyi lâzımdır.

Yurtluk ocaklıktan alacaklı olanlara kıymeti mukayyedesiyle verilmeyip kıymeti muhammenesiyle verilmelidir. Bunun için bugün l.800 liralık yurtluk alacağı olanlara 50 bin liralık mal neden verilsin esbabı nedir? Onlara verilecek olan mal mültecilere verilsin, mübadeleye tabi olan muhacirlere verilsin, onun için hükümetin bu lâyihayı geri almasını ve güzelce tadil ederek getirmesini rica ederim.

DAHİLİYE VEKİLİ CEMİL BEY (Tekirdağ)- 1331 kıymetini hükümet teklif etmiş değildir. Muvazenesi Maliye encümeni de ilave edilmiştir. Şimdi de onu kıymeti hazirasiyle diye tebdil etmek istiyorlar...

...

HALİT BEY (Kastamonu)- Efendim, hatırımda kaldığına göre, ya geçen sene veya evvelki sene bu mübadele meselesi hakkında münakaşa cereyan ederken zannederim İmar Vekili Bey demişti ki: "Bilhassa İzmir'de İmar İskân Kanunu tatbik edilemiyor." Sebebi de: Birçok zinüfuz zevat oradaki mübadillere ait emlâki işgal etmişlerdir. Bunları çıkarmakta çok müşkülât vardır. Böyle bir şey zabıtlarda vardır, tetkik edilirse görülebilir. Ayni zamanda işitiyoruz. Hakikaten orada, birçok yerler zinüfuz zevat tarafından işgal edilmiştir. Şimdi bu kanun tatbik edilirse bir defa müzayede yok. Yirmi sene de müsaade var. Mademki böyledir müzayede yapılsın herkes iştirak etsin. Hem, kıymeti mukayyede ile vereceğiz. Hem de yirmi sene müsaade vereceğiz deniyor. Onun için rica ederim encümen ve Maliye Vekili Bey bununla alâkadar olsun. Bu kayıt kalksın.

DAHİLİYE VEKİLİ CEMİL BEY (Tekirdağ)- İzmir'de böyle bir hal yoktur. Mübadillere tahsis edilen mübadil emlâki ancak mübadillere verilebilmektedir. Orada mübadillerin ihtiyacından fazla ve satılırsa çok kıymeti haiz olan emlâk, geçen seneki [1925] Muvazenei Umumiye Kanununun 23'üncü maddesi hükmünce Maliye Vekâletine terk edilmiştir. Maliye Vekâleti bunları müzayede ile satmaktadır. Bunlar, bu kanun hükmüne dahi dâhil değildir. Halit Beye onu izah etmek

istiyorum. Bir kanunda mübadillere ait emlâk yoktur. İşaret buyurduğunuz mübadillere ait emval için bir şikayettir. Çünkü Maliye bu mübadillere ait olan emlâki dahi satmaktadır. Eşhası mütegayyibe emlâkinden harikzedelerin işgal ettiği varsa pek cüzidir. O şikâyet mübadillere ait olanlar için idi.

...

REİS- Efendim maddelere geçilmesi zaten asıldır...

MADDE 1- Mübadeleye gayrı tabi eşhastan metruk olup 13 Mart 1340 ve 15 Nisan 1341 tarihli kanunlar ahkâmına tabi bulunan emlâk ve arsalarla 15 Nisan 1339 tarihli kanun mucibince hazinei evkaf namına kaydı icra kılınan icareteyni musakkafat ve müstağilattan ve 1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanununun yirmi üçüncü [23'üncü] maddesinin (V) fıkrası mucibince idarei hususiyelere terk edilmiş olan emvâli gayri menkûleden mübadeleye tabi olanlardan maada kanunen hakkı iskânı haiz olanlara adiyen iskân veya tefviz tarikiyle verilmiş ve bundan böyle verilecek olan emvâli gayri menkûle istirdat olunmayıp üçüncü madde mucibince takarrür edecek bedeli 14 Kânunusani 1926 tarihli Borçlanma Kanunu mucibince kendilerinden istiyfa ve bu kabil emvâli gayri menkûleden 13 Mart 1340 ve 15 Nisan 1341 tarihli kanunlar ahkâmına tabi bulunanların 1331 senesindeki kıymeti mukayyedelerinin Ziraat Bankasına itasına dair olan ahkâm baki olduğu gibi icareteyli bulunanların istiyfa edilecek bedelleri hazinei vakfa ve idarei hususiyelere art bulunanların hedefleri de idarei hususiyelerine ita olunur.

...

DOKTOR MAZHAR BEY (Aydın)- Muhterem arkadaşlar, bilmiyorum, ya noktai nazarımızı izah veyahut hissiyatımız uzun uzadiye bu kanunu ve bu tadili iyice tetkik ve tahlile müsaade bahş olmamaktadır... Hasan Bey şüphesiz ki öyle yapacaktır ve ben de öyle yapacağımı zannediyorum. Efendiler, 1.000 lira kıymeti mukayyedesi olan bir evi 20 senede ve takside olduğuna binaen 50 bin lira bedel ve bir harikzedeye verdiğinden dolayı buruk bir nispetsizlik yapmış olacaktır. Diğer taraftan da bir şey vermemiş gibi âdeta zinüfuz adamlar şöyle alacak, böyle alacak diye buyurdular. Bilmiyorum, adaletsizlik bunun neresindedir. Bilmüzayede satılırsa; şu efendi bu efendi alırsa şu evlerin içinde bulunan l.000-2.000 kişi iki gün içinde bu ahali sokaklara atılırsa hikmeti hükümetle, adaletle daha ziyade kabili tevfik muamele mi yapılmış olacaktır?..

...

MALİY VEKİLİ HASAN BEY- Efendim, bendeniz bu mevzu üzerine söz söylemek lüzumunu hissetmiyorum. Bazı arkadaşlar mali noktai nazardan azıcık temas ettikleri için kısacık mâruzâtta bulunmak istiyorum. Mübadeleye gayritabi eşhastan metruk emvâli gayri metrûkenin hangi cihetle tahsis edilmiş olduğunu izaha lüzum yok. Bunun hakkında yekdiğerini velyeden iki kanun mevcuttur. O kanunların artık esbabı mucibesinden de bahsetmeye lüzum görmüyorum. Netice harikzedelerin şayanı teellüm olan ahvalini bir dereceye kadar tehvin maksadiyle Meclisi Âliye takdim edilmiş ve neticede yalnız bu kısım halkın zararına karşı bir kısım da menfaat temin edilmiştir.

Ancak zannedilmesin ki, bilhassa sükena kısmından hu hususta satış bedellerinden bir yük, bir para ele geçiyor. Böyle değildir. Vaziyet bir kere Şarkta, Garpta harikzedegânın iskânına tahsis edilmiş olan ve bizzarur harikzedegûn tarafından işgal edilen süknanın hükümetçe satılmasına ve onların tahliye ettirilmesine imkân bırakmamış, Heyeti Vekile kararıyla bu nevi süknanın satılmasından sarfınazar edilmiştir. Malûm olan ahvali maliyesi dolayısıyla yaşam merhamet bir vaziyette bulunan memurin sınıfı hakkında da gerek Ankara'da gerek diğer mıntıkalarda aynı muamele yapılmıştır.

Binaenaleyh harikzedegânın ve memurin devletin tahtı işgalinde bulunan emvâli metrûkeden gayrimübadillere ait olan süknalar satılmamaktadır. Herhangi bir sebep veya zaruretle dairei resmiye olmuş, mektep ittihaz edilmiş hulâsa menafii umumiyeye tahsis edilmiş aynı sınıftan emvâli gayrimenkûle de satılmamaktadır. Bu dört beş nevini orta yerden çıkarttıktan sonra kanun mucibince bilmüzayede satılıp satış bedelleri harikzedegân menfaatine Ziraat Bankası'na yatırılan şeylerin ne kadar cüzi olduğunu anlamakta Heyeti Celileniz tereddüt etmez zannederim. Vaki olan tadilât teklifi hakkında arkadaşlarım bendenizle istişare ettiler. Mali noktai nazardan bendeniz hiçbir mahzur görmedim. Çünkü bugünkü vaziyette esasen süknanın satılıp umum harikzedegân hesabına Ziraat Bankası'na yatırılmasına manii idari mevcuttur. (Nedir sesleri).

KÂZIM VEHBİ BEY (Ergani)- Nedir, o manii idari?

MALİYE VEKİLİ HASAN BEY (Devamla)- Bu harikzedegânın işgal ettikleri yerleri bilmüzayede satıp da sokağa atmak hükümetçe şayan ve kabili icra görülmemiştir.

...

MALİYE VEKİLİ HASAN BEY (Trabzon)- Efendim; Hasan Fehmi Beyin son fıkra olarak böyle takdiri kıymetle ve yirmi senede bedeli istiyfa edilmek üzere maddenin nihayetine bir fıkra ilâvesi hakkındaki mütalâasına bendeniz de iştirak ediyorum. Hükümet de iştirak eder; meseleyi biraz daha açacak olursam görülür ki böyle bir maddeye lüzum vardır ve hükümet de hiçbir vakit böyle bir şey düşünmemiştir.

Yani herhangi emri vaki ile işgal dolayısıyla birisi 150 bin liralık bir apartman işgal eder ve bu apartman kendisine (20) senede (20) taksitle verilir diye böyle bir şey düşünülmemiştir, bittabi sükna meselesi mevzubahistir. Onun için takdiri kıymetle ve yirmi sene bedel ile hangi yerde sakinse onun kendisine temliki mevzubahistir. Yoksa böyle büyük bir apartmanı dediği gibi değil, bir ailenin, kırk elli ailenin iskânına mahsus bir apartmanı herhangi harikzedegâni şagil farz ederek ona temlik etmeyi düşünmemiştik...

...

REİS- Efendim, reye konacak başka teklif yoktur. Maddeyi nazarı mütalaaya alınan tekliflerle beraber encümene veriyoruz.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane)- Reis Bey, söz istiyorum, 2'nci madde teklif edeceğim.

...

REİS- Müsaade buyurun, ikinci maddeye geçelim de öyle.

İSMAİL KEMAL BEY (Çorum)- Efendim, ikinci madde birinci madde ile alâkadardır. O tespit olunsun, ondan sonra...

MADDE 2 - Mübadil Rum emvâli metrûkesi müsait olmayan mahallerde 13 Mart 1340 tarihli kanunun neşrinden sonra mübadillere tahsis olunmuş ve bundan sonra tahsis olunacak birinci maddede muharrer emvâli gayrimenkûleye mukabil aynı kıymette mübadil Rum emvâli metrûkesi Dâhiliye Vekâletince tefrik ve alınan malın ciheti aidiyetine göre Maliye Vekâleti ile Evkaf Müdüriyeti Ummuiyesi ve İdarei hususiyiler emrine ita olunur.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane)- Efendim, bendeniz üçüncü madde olarak arz edeceğim. Bu madde geçsin.

REİS- Efendim, ikinci madde hakkında söz isteyen var mı? *(Hayır* sesleri)

ALİ ŞUURİ BEY (Karesi)- Birinci maddenin ne şekil alacağı meçhuldür. Bu maddenin diğerlerine tesir edeceği aşikârdır. Maddelerin tamamının Encümene gitmesi lâzımdır.

AHMET HAMDİ BEY (Bozok) Birinci madde ile hiç alâkası yoktur.

DAHİLİYE VEKİLİ CEMİL BEY (Tekirdağı)- Müsaade buyurursanız arz edeyim. İkinci maddenin birinci madde ile hiç alâkası yoktur. Bursa gibi bazı Akdeniz sahilindeki mahallerde olduğu gibi Rum emvâli kifayet etmiyor. Bunlara o mahalden eşhası mütegayyibeye ait emvalden verilmiştir.

Kendileri bu yerlerde iskân edilmiştir. Buna mübadil gönderilmeyen iskân mıntıkalarındaki Rum emvâli maliye emrine verilip satılacaktır. 13 Mart tarihli kanun mucibince verilenler ve bundan sonra verilecek olanlar mukabili olarak aynı kıymetteki emlâk Maliye Vekâleti emrine verilip satılacaktır. Binaenaleyh bu maddenin birinci madde ile hiç alâkası yoktur.

ALİ ŞUURİ BEY (Karesi)- Maddenin yukarıki fıkrasında birinci maddede muharrer ve altındaki satırlarda birinci ikinci madde diye bahis vardır. Bunun için diğer maddelerle olan irtibatı inkâr edilemez. Üçüncü maddede dahi –birinci ve ikinci maddelerde geçen– diyor, binaenaleyh maddelerin encümene gitmesi lazımdır. Teklif ediyorum, reye vaz ediniz.

REİS- Efendim, ikinci maddenin ve mütebaki maddelerin tehiri hakkında bir talep vardır. Reye arz ediyorum. Tehirini kabul edenler... Etmeyenler... Tehiri kabul edildi.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane)- Efendim, bendeniz dördüncü madde olarak bir madde teklif edeceğim (encümene gitsin sesleri).

MAARİF VEKİLİ NECATİ BEY (İzmir)- Efendim, bizim öksüz yurtları ve Darülfününa ait üç aylık bütçeler çıkmamıştır, Muvazenei Maliyeden gelmiştir. Müsaade buyurursanız çıkaralım.

REİS - Efendim, zaten tercih kararı vardır. Onları da okuyacağız.

KAYNAK: TBMM Zabıt Ceridesi, 2. devre, içtimai sene: 3, cilt: 23, 6 Mart 1926, sf. 72-88.

KAYNAKÇA

ARŞİV VE BELGELER

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi
T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları
Osmanlı Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi
Osmanlı Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
Genelkurmay ve ATASE Yayınları
İzmir Ticaret Odası 1922-1930 kaydı
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi
AGOS Gazetesi Arşivi
Diğer rapor ve resmî kayıtlar
Bazı gazete ve dergiler

BAŞBAKANLIK OSMANLI VE CUMHURİYET ARŞİVİ

BOA, DH.ŞFR, Dosya No/Gömlek No, tarih*
T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Belgeleri
Katalog, BOA, DH.ŞFR, Dosya No/Gömlek No, tarih*
T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Kataloğu
'Katalog' kelimesi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü katalog taramasında bulduğum belgenin asıl vesikasını incelemeden, yer alan özet bilgiyi aynen değerlendiğimi göstermektedir.
Osmanlı Belgeleri-2007*
Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1878-1920, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2007
Osmanlı Belgeleri-1995*
Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı, 1915-1920, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, Ankara-1995

OSMANLI MECLİSİ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ (MMZC)

MMZC, 1330/cilt-inikat, tarih*
MMZC, (İçtima-ı fevkalâde), devre: III, içtimai senesi: 1, cilt: 1 ve 2, 1 Mayıs-23 Haziran 1330 ve 24 Haziran-20 Temmuz 1330, inikat: 1-26 ve 27-47, TBMM Basımevi, Ankara-1991.
MMZC, 1330-1331/cilt-inikat, tarih*

MMZC, devre: III, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 1 Kânunuevvel 1330-31 Teşrinievvel 1331, inikat: 1-48, TBMM Basımevi, Ankara-1991.
MMZC, 1331-1332/cilt-inikat, tarih*
MMZC, devre: III, içtimai senesi: 2, cilt: 1 ve 2, 1 Teşrinisani-30 Kanunusani 1331 ve 1-29 Şubat1331, inikat: 1-27 ve 28-44, TBMM Basımevi, Ankara-1991.
MMZC, 1332-1333/cilt-inikat, tarih*
MMZC, devre: III, içtimai senesi: 3, cilt: 1 ve 2 ve 3, 1 Teşrinisani-9 Kanunusani 1332 ve 13 Kanunusani 1332-3 Mart 1333 ve 4 Mart-31 Mart 1333, inikat: 1-28 ve 29-47 ve 48-63, TBMM Basımevi, Ankara-1991.
MMZC, 1333-1334/cilt-inikat, tarih*
MMZC, devre: III, içtimai senesi: 4, cilt: 1 ve 2 ve 3, 1 Teşrinisani 1333-15 Kanunusani 1334 ve 17 Kanunusani-5 Mart 1334 ve 7 Mart-31 Mart 1334, inikat: 1-34 ve 35-63 ve 64-79, TBMM Basımevi, Ankara-1992 ve 1991.
MMZC, 1334/cilt-inikat, tarih*
MMZC, devre: III, içtimai senesi: 5, cilt: 1, 1 Teşrinievvel 1334-21 Kanunuevvel 1334, TBMM Basımevi, Ankara-1992.
MMZC, 1336/cilt-inikat, tarih*
MMZC, devre: IV, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 12 Kanunusani 1336-18 Mart 1336, TBMM Basımevi, Ankara-1992.
Mebusan 5. Şube Tahkikatı*
Meclis-i Mebusan, Encümen Mazbataları ve Tekalif-i Kanuniyye ile Said Halim ve Mehmet Talat Paşalar Kabineleri Âzalarının Divân-ı Âliye Sevkleri Hakkında 5. Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat, devre: III, sene: 1334, içtimai senesi: 5, cilt: 1, no: 503-523, TBMM Basımevi, Ankara.

OSMANLI MECLİSİ ÂYAN ZABIT CERİDESİ (MAZC)

MAZC, 1330/cilt-inikat, tarih*
MAZC, (İçtima-ı fevkalâde), devre: III, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 1 Mayıs-20 Temmuz 1330, inikat: 1-30TBMM Basımevi, Ankara-1993.
MAZC, 1330-1331/cilt-inikat, tarih*
MAZC, devre: III, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 1 Kanunuevvel 1330-31 Teşrinievvel 1331, inikat: 1-33, TBMM Basımevi, Ankara-1990.
MAZC, 1331-1332/cilt-inikat, tarih*
MAZC, devre: III, içtimai senesi: 2, cilt: 2, 23 Kanunusani-29 Şubat 1331, inikat: 26-42
TBMM Basımevi, Ankara-1990.
MAZC, 1332-1333/cilt-inikat, tarih*
MAZC, devre: III, içtimai senesi: 3, cilt: 1 ve 2, 1 Teşrinisani-13 Şubat 1332 ve 14 Şubat 1332-31 Mart 1333, inikat: 1-34 ve 35-54, TBMM Basımevi, Ankara-1990.
MAZC, 1333-1334/cilt-inikat, tarih*
MAZC, devre: III, içtimai senesi: 4, cilt: 1 ve 2, 1 Teşrinisani 1333-2 Mart 1334 ve 5 Mart-31 Mart 1334, inikat: 1-32 ve 33-46, TBMM Basımevi, Ankara-1990 ve 1991.
MAZC, 1334/cilt-inikat, tarih*
MAZC, devre: III, içtimai senesi: 5, cilt: 1, 10 Teşrinievvel-19 Kanunuevvel 1334, inikat: 1-16, TBMM Basımevi, Ankara-1990.
MAZC, 1336/cilt-inikat, tarih*
MAZC, devre: IV, içtimai senesi: 1, cilt: 1, 13 Kanunusani-5 Nisan 1336, inikat: 1-24
TBMM Basımevi, Ankara-1991.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ ZABIT CERİDESİ (TBMM ZC)

TBMM ZC, devre/cilt-tarih*

TBMM ZC, devre: I, içtimai sene: 1, cilt: 1, 23.4.1336-19.5.1336, TBMM Matbaası, Ankara-1959.
Türkiye Büyük Millet Meclisi I. devre (1920-1923), II. devre (1923-1927), III. devre (1927-1931), IV. devre (1931-1935) ve V. devre (1935-1939) zabıt ciltleri.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ CELSE ZABITLARI (TBMM GCZ)

TBMM GCZ, cilt-tarih*

TBMM GCZ, cilt: 1, 24 Nisan 1336-21 Şubat 1337, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1985.
TBMM GCZ, cilt: 2, 17 Mart 1337-25 Şubat 1338, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1985.
TBMM GCZ,, cilt: 3, 6 Mart 1338-27 Şubat 1339, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1985.
TBMM GCZ, cilt: 4, 2 Mart 1339-25 Teşrinievvel 1934, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1985.

TÜRK PARLAMENTO TARİHİ (TPT)

TPT/Meşrutiyet-cilt*

Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet, cilt: 1, TBMM Vakfı Yayınları:14, Ankara-1997.
Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet, cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları: 15, Ankara-1998,

TPT/dönem-cilt*

Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923, cilt: 1, TBMM Meclis Vakfı Yayınları: 4, Ankara-1994.
Türk Parlamento Tarihi, TBMM-II. dönem (1923-1927), cilt: 1, TBMM Vakfı Yayınları: 1, Ankara-1995.
Türk Parlamento Tarihi, TBMM-III. dönem (1927-1931), cilt: 3, TBMM Vakfı Yayınları: 10, Ankara-1995.
Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IV. dönem (1931-1935), cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları: 12, Ankara-1996.
Türk Parlamento Tarihi, TBMM-V. dönem (1935-1939), cilt: 2, TBMM Vakfı Yayınları: 26, Ankara-2001.
Türk Parlamento Tarihi'ne ait diğer ciltler.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI YAYINLARI

ATASE-cilt*

Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005.
Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2005.
Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2006.
Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 4, Genelkurmay

Basımevi, Ankara-2006.
Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 5, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2006.
Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 6, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2006.
Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 7, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2007.
Genelkurmay ATASE, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918, cilt: 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara-2008.

Kafkas Cephesi-cilt*

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı, cilt: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1993.
T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı, cilt: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1993.

Genelkurmay-Osmanlı Lojistik*

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, cilt: X, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1985.

Genelkurmay-1914 Yılı*

General Fahri Belen, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1964.

Batı Cephesi-2*

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, cilt: 2, kısım: 1, Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No: 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1963.
İç ayaklanmalar hakkında
Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara-1972.
Genelkurmay Harp Dairesi Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi, cilt: VI, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara-1974.

LOZAN KONFERANSI TUTANAKLARI

Lozan-cilt*

Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 2, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 3, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 4, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 5, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 6, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 7, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.
Lozan Barış Konferansı, tutanaklar-belgeler, Çeviren: Seha. L. Meray, cilt: 8, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2001.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN 'ERMENİLERİN YAPTIĞI MEZALİM VE KATLİAM' YAYINI

MEZALİM-cilt*

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, 1906-1918, cilt: 1, Ankara-1995.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, 1919, cilt: 2, Ankara-1995.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, 1919-1920, cilt: 3, Ankara-1997.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi, 1920-1922, cilt: 4, Ankara-1998.

KATLİAM-cilt*

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, 1914-1919, cilt: 1, Ankara-2001.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, 1919-1921, cilt: 1, Ankara-2001.

İZMİR TİCARET ODASI'NIN 1922-1930 KAYDI

İZTO, Karar-cilt*
İzmir Ticaret Odası, Meclis Karar Defteri I-II, 1922-1930, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-5, İzmir-2008.
İZTO, Zabıt-cilt*
İzmir Ticaret Odası, Meclis Zabıt Defterleri I-II, 1926-1930, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-6, İzmir-2008.
İZTO, İdare-cilt*
İzmir Ticaret Odası, İdare Heyeti Defteri I-II, 1926-1930, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz, İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-7, İzmir-2008.
İZTO, Komisyon*
İzmir Ticaret Odası, Komisyon Defteri, 1925-1929, Hazırlayan: Dr. Fikret Yılmaz,
İzmir Ticaret Odası, Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları-8, İzmir-2008.

DİĞER, RAPOR VE RESMİ KAYITLAR

Tehcir ve Taktil*

Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, 'Tehcir ve Taktil', Divan-ı Harb-i Örfi, İttihad ve Terakki'nin Yargılanması, 1919-1922, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2008.
Şark Planı-1925*
Mehmet Bayrak, Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı, Öz-Ge Yayınları, Ankara-2009.

İttihat ve Terakki-1916*

Ermeni Komitelerinin A'mâl ve Harekât-ı İhtilâliyyesi, İ'lân-ı Meşrutiyyet'den Evvel ve Sonra, Matbaa-i Orhahiyye, İstanbul-1332 (1916), Hazırlayan: H. Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1983.
Ayrıca, Talat Paşa, Ermeni Vahşeti, Hazırlayan: Nurer Uğurlu Örgün Yayınevi, 1. baskı, İstanbul-2005, kitabı içinde, Osmanlı Devleti Raporu Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi 1916.

Pontus Meselesi*

Pontus Meselesi, TBMM Hükümeti Matbuat Müdiriyeti-1922, Yayına hazırlayan: Dr. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 68, TBMM Basımevi, Ankara-1995

Umumi Müfettişler-1936*

Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936, Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara-2010.

Ayrıca;

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara-2003

A. Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, AÜSBF Yayınları, 2. Basılış, Ankara-1971.

Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2003

***Değerlendirilen kaynağın kısaltmasıdır**

KISALTMASI OLAN KİTAPLAR

ABD Elçisi Morgenthau

Henry Morgenthau, Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü, Çeviren: Attila Tuygan

Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005.

Alman Belgeleri

Wolfgang Gust, Alman Belgeleri Ermeni Soykırımı 1915-1916, Çeviren: Zekiye Hasançebi&A. Takcan, Belge Yayınları, İstanbul-2012.

Alptekin Müderrisoğlu-1990

Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Atatürk KDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara-1990.

Alptekin Müderrisoğlu-cilt

Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, cilt: 1, 2. baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul.

Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, cilt: 2, 2. baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul-1997.

Arif Cemil

Arif Cemil, Birinci Dünya Savaşında Teşkilât-ı Mahsusa, Hazırlayan: Metin Martı, Arma Yayınları, 2. baskı, İstanbul.

Bayur, cilt/kısım

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: I, kısım: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara-1991.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: I, kısım: 2, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara-1991.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: II, kısım: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: II, kısım: 2, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: II, kısım: 3, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: II, kısım: 4, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: III, kısım: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: III, kısım: 2, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: III, kısım: 3, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt: III, kısım: 4, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara-1991.

Bilâl N. Şimşir-1976

Bilâl N. Şimşir, Malta Sürgünleri, Milliyet Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1976.

Celâl Bayar-cilt

Celâl Bayar, Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş, cilt: 4, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997.

Celâl Bayar, Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş, cilt: 5, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997.

Celâl Bayar, Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş, cilt: 6, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997.

Celâl Bayar, Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş, cilt: 7, Sabah Gazetesi Kitapları, İstanbul-1997.

Cemal Paşa

Cemal Paşa, Hâtırat (1913-1922), Hazırlayan: Dr. Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İstanbul-2006.

Cemil Bilsel-cilt

M. Cemil Bilsel, Lozan cilt: 1 ve 2, Sosyal Yayınlar, İstanbul-1998.

Dadrian-1

Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller, Toplu Makaleler, Kitap-1, çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2004.

Dadrian-2

Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı, Toplu Makaleler-2, çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005.

Dadrian-3

Prof. Dr. Vahakn N. Dadrian, Ermeni Soykırımı Tarihi, Balkanlar'dan Anadolu ve Kafkasya'da Etnik Çatışma, çeviren: Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008.

Enver-cilt

Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, cilt: 1, 1860-1908, Remzi Kitabevi, 2. baskı, İstanbul-1972.

Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, cilt: 2, 1908-1914, Remzi Kitabevi, 2. baskı, İstanbul-1976.

Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, cilt: 3, 1914-1922, Remzi Kitabevi, 2. baskı, İstanbul-1978.

Ergün Aybars-1997

Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul-1997

Erik Jan Zürcher-2002

Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, 13. baskı, Ankara-2002.

Feroz Ahmad-2004

Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki, 1908-1914, Kaynak Yayınları, 6. Basım, İstanbul-2004.

Feroz Ahmad-1999

Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, Kaynak Yayınları, 4. Basım, İstanbul-1999.

Fevzi Çakmak-1

Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, Yayına Hazırlayan: Nilüfer Hatemi, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2002.

Fuat Balkan

Komitacı Fuat Balkan'ın Anıları, Hazırlayan: Turgut Gürer, Gürer Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008.

Fuat Dündar-2008

Fuat Dündar, Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, İletişim Yayınları, İstanbul-2008.

Galip Vardar-1960

Galip Vardar, İttihad ve Terakki İçinde Dönenler, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İnkılap Kitabevi, İstanbul-1960.

Halil Menteşe-1986

Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul-1986.

Hans-Lukas Kieser-2005

Hans-Lukas Kieser, Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet (1839-1938), Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 1. basım, İstanbul-2005.

Hikmet Özdemir ve 4 yazar

Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, Ermeniler: Sürgün ve Göç, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2004.

Hüsamettin Ertürk-1969

Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası, Anlatan: Emekli Suvari Albayı Hüsamettin Ertürk, Ararat Yayınevi, 3. baskı, İstanbul-1969.

İlber Ortaylı-2006

İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Alkım Yayınevi, 9. baskı, İstanbul-Mart 2006.

İnönü Defterleri-1

İsmet İnönü, Defterler (1919-1973), Yayına Hazırlayan: Ahmet Demirel, cilt: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2001.

İnönü Hatıraları

İsmet İnönü Hatıraları, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara-2006.

İskân Tarihçesi

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul-1932.

İsmet Görgülü-1993

İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993.

İş Bankası

Türkiye İş Bankası tarihi, Hazırlayan: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. basım, İstanbul-2001.

İTSO Mecmuası, yıl-ay, sayı

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası (İTSO) Mecmuası

İTSO-1924 Raporu

Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul Komisyonu Tarafından Tanzim Edilen rapor

29 Kanunusani-26 Teşrinisani 1340, Osmanlıca'dan çeviren: Aynur Karayılmazlar, Sadeleştiren: Doç. Dr. Ekrem Karayılmazlar, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul-2006

İTSO-50 yıl *

Hakkı Nezihi, Oda Tetkikat Şubesi Müdürü, 50 Yıllık Oda Hayatı, 1882-1932, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul-1932.

Kâmuran Gürün-1985

Kâmuran Gürün, Ermeni Dosyası, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara-1985.

Karabekir, Harp-cilt

Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbine Neden Girdik-1, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 5. basım, İstanbul-2000.

Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbine Neden Girdik-2, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 5. basım, İstanbul-2000.

Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbine Neden Girdik-3, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 5. basım, İstanbul-2000.

Kâzım Karabekir, Birinci Cihan Harbine Neden Girdik-4, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 5. basım, İstanbul-2000.

Karabekir, Paşaların Hesaplaşması

Kâzım Karabekir, Paşaların Hesaplaşması, Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2000.

Kâzım Özalp-1

Kâzım Özalp, Millî Mücadele (1919-1922), cilt: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara-1998.

Kâzım Özalp, Millî Mücadele, 1919-1922, cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1998

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923), Derleyen: Herkül Milas, Çeviren: Damla Demirözü, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2001.

Levi-Yahudiler

Avner Levi, Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, İletişim Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1998.

Liman Von Sanders

Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Hazırlayan: Resul Bozyel, Kesit Yayınları, İstanbul-2006.

Malta Belgeleri

Varteks Yegihayan, Malta Belgeleri, İngiltere Dışişleri Bakanlığı 'Türk Savaş Suçluları' Dosyası, çeviren: Julide Değirmenciler, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2007.

Mavi Kitap-cilt

James Bryce-Arnold Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele, 1915-1916, Çeviren: Ahmet Güner, cilt: 1, Pencere Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005

James Bryce-Arnold Toynbee, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele, 1915-1916, Çeviren: Attila Tuygan-Jülide Değirmenciler, cilt: 2, Pencere Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2006

Mehmet Hacısalihoğlu-2008

Mehmet Hacısalihoğlu, Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918), çeviren: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2008.

Mete Tunçay-1999

Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Basım, İstanbul-1999

Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir

Mete Tunçay, Cihat ve Tehcir, 1915-1916 Yazıları, Salyangoz Yayınları, 1. basım, İstanbul-2008.

Muhittin Birgen-cilt

Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de On Sene, Hazırlayan: Zeki Arıkan, cilt: 1 ve 2, Kitap Yayınevi, İstanbul-2006.

Murat Bardakçı-2008

Murat Bardakçı, Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi, Everest Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2008.

Nutuk/baskı yılı-cilt

Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, cilt: I, Devlet Matbaası, İstanbul-1934.

Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1989

Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, cilt: 1, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1986, Nutuk, cilt: 2, Ankara-1987 ve Nutuk, Belgeler, cilt: 3, Ankara-1989.

Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Ankara-1938,

Gazi Mustafa Kemal, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk KDTYK-AAM, Ankara-1989.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara-2003

Mustafa Kemal, Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999

Philip H. Stoddard-2003

Philip H. Stoddard, Teşkilât-ı Mahsusa, çeviren: Tansel Demirel, Arma Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003.

Rauf Orbay-cilt, sf.

Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım, cilt: 1, Emre Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2000.

Rauf Orbay, Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım, cilt: 2, Emre Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2000.

Sina Akşin-2001

Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, 3. basım, İstanbul-2001.

Süleyman Kâni İrtem-2004

Süleyman Kâni İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye (1908-1918), Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, 1. basım, İstanbul-2004.

Şerif Köprülü

Emekli Kurmay Yarbay Şerif Köprülü, Birinci Dünya Harbi Başlangıcında 3. Ordu Sarıkamış, Hazırlayan: Dr. Mustafa Görüryılmaz, Işık Eğitim Kültür Hizmetleri, Ankara-2007.

T. Akçam-Ü. Kurt-2012

Taner Akçam-Ümit Kurt, Kanunların Ruhu, Emvâl-i Metrûke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek, İletişim Yayınları, İstanbul-2012

Talat Paşa

Talat Paşa'nın Anıları, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2003.

Taner Akçam-2008

Taner Akçam, 'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur', İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2008.

Tunaya-cilt

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul-1998.

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul-2000.

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi, Birinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003, 2. baskı

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, İkinci Kitap, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz 2003, 2. baskı

Türkiye'de Etnik Çatışma-Yazar adı, soyadı

İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma, Derleyen: Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul-2005.

MAKALELER

Fikret Adanır, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi

Hilmar Kaiser, 1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları

Yozgat Davası

Yozgat Ermeni Tehciri Davası, Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Kitabevi, İstanbul-Nisan 2006.

Zafer Toprak-1982

Zafer Toprak, Türkiye'de 'Millî İktisat' (1908-1918), Yurt Yayınları, 1. baskı, Ankara-1982.

Zeki Sarıhan-cilt

Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, cilt: 1, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1993.

Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, cilt: 2, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1994.

Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, cilt: 3, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1995.

Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, cilt: 4, Atatürk KDTYK, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1994.

Ziya Yergök

Tuğgeneral Ziya Yergök, Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920), Hazırlayan: Sami Önal Remzi Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul-2007.

KISALTMASI OLMAYAN KİTAPLAR

A. Tuncer Sümer, Devrim Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun Kuruluşu ve Kısa Mücadele Öyküsü, Evrim Yayınevi, İstanbul-2012.

Ahmet Refik, Kafkas Yollarında İki Komite, İki Kıtal, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1998.

Ahmet Şık, OOOkitap, 'Dokunan Yanar', Postacı Yayınevi, İstanbul-2011.

Ali Fuad Erden, Suriye Hatıraları, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. basım, İstanbul-2003.

Ali Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2001.

Ali Fuat Cebesoy, Kuva-yı Milliye'nin İçyüzü, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002.

Ali Fuat Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul-2000

Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyet'e, cilt: 2, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-2002.

Ali Sait Çetinoğlu, Varlık Vergisi (1942-1944), Ekonomik ve Kültürel Jenosid, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2009.

Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti 80. Yıl Kronolojisi, Anadolu Ajansı Yayınları, Ankara-2003

Aram Andonyan, Balkan Savaşı, Ermenice'den çeviren: Zaven Biberyan, Aras Yayıncılık, 2. basım, İstanbul-2002.

Aram Andonyan, Gomidas Vartabed ile Çankırı Yollarında, Çeviren: Ali Çakıroğlu-Armand Baron, Belge Yayınları, İstanbul-2012.

Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya, Çeviren: Mutlucan Şahan, Aras Yayıncılık, 1. baskı, İstanbul-2005.

Asım Bezirci, Nâzım Hikmet, Evrensel Basım Yayın, 4. basım, İstanbul-1996.

Asım Bezirci, Sabahattin Ali, Evrensel Basım Yayın, 5. basım, İstanbul-1997.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, derleyen: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-2005

Av. Yuda Reyna, Av. Ester Morena Zonana, Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, 1. baskı, İstanbul-2003.

Avukat Hovhannes Şahnazar, Sanasaryan Vasiyeti Davası Hukuki Araştırma, Gütenberg Matbaası-G. N. Makascıyan, 1939, Ermenice aslından çeviren: Şake Büyüksimkesyan

Ayhan Aktar, Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm, İletişim Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2006.

Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları, İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun yayınları: Yıllık Rapor, 2000; Gelişme Raporu-1, 2001; Gelişme Raporu-VI, 2003; Gelişme Raporu-VII, 2003.

Bestami S. Bilgiç, Doğu Karadeniz Rumları: İsyan ve Göç (1919-1923), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2011

Bilal Çetin, Soygun, 'Hayali İhracatın Boyutları', Bilgi Yayınevi, 3. basım, Ankara-1989.

Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınevi, 1. baskı, Ankara-1974.

Birinci Türk Tarih Kongresi, Ankara: 2-11 Temmuz 1932, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010.

Biz İttihatçılar, kitabı içinde, Ahmet Rıza Hatıralar, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul-2009.

Bülent Bakar, Ermeni Tehciri, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2009.

Büşra Ersanlı, İktidar ve Tarih, Türkiye'de 'Resmî Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937), İletişim Yayınları, İstanbul-2003.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Yer Adları, Ankara-2006.

Devlet İstatistik Enstitüsü, Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, Tarihi İstatistikler Dizisi, cilt: 5, Ankara-1997.

Doç. Dr. Ahmet Eyicil, Doktor Nâzım Bey, Gün Yayıncılık, 1. basım, Ankara-2004.

Doç. Dr. Alpaslan Işıklı, Sendikacılık ve Siyaset, Odak Yayınları, 2. baskı, Ankara-1974.

Doç. Dr. Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü-Yanın No: 5, Van-1990.

Dora Sakayan, Bir Ermeni Doktorun Yaşadıkları Garabet Haçeryan'ın İzmir Güncesi, Çeviren: Atilla Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2005.

Dr. Georgios Nakracas, Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, 1922 Emperyalist Yunan Politikası ve Anadolu Felaketi, Çeviren: İbram Onsunoğlu, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003.

Ebubekir Hazım Tepeyran, Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Gürer Yayınları, İstanbul-2009.

Elçin Macar, Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi, İletişim Yayınları, İstanbul-2003.

Emin Karaca, Sosyalizm Yolunda İnadın ve Direncin Adı Kıvılcımlı, Gelenek Yayınları, İstanbul-2001.

Erdoğan Aydın, Osmanlı'nın Son Savaşı Turan Hayalinden Sevr'e, Kırmızı Yayınları, 2. baskı, İstanbul-2012.

Erik Jan Zürcher, Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925), İletişim Yayınları, İstanbul-2003.

Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul-1976.

Faik Ökte, Eski İstanbul Defterdarı, Varlık Vergisi Faciası, 1. baskı, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.

Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Bateş Atatürk Dizisi, İstanbul-1998.

Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin, Pozitif Yayınları, İstanbul-2005.

Feridun Kandemir, Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul-1965.

Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yayınları, 1. basım, İstanbul-2001.

Halit Çelenk, İdam Gecesi Anıları, 14. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul-2002.

Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul-2003.

Hikmet Akgül, Şoför İdris, Anılar, Yar Yayınları, İstanbul-2004.

Hikmet Bil, Kıbrıs Olayı ve İçyüzü, Belde Yayınları, İstanbul.

Hülya Demir, Rıdvan Akar, İstanbul'un Son Sürgünleri, Belge Yayınları, 4. baskı, İstanbul-1999.

İ. Hakkı Yeniay, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 1074, İstanbul-1964.

İbrahim Kaypakkaya, Seçme Yazılar, Umut Yayımcılık, İstanbul-2004.

İçişleri Bakanlığı, Köylerimiz, Ankara-1968.

İhsan Sabri Çağlayangil, Anılarım, 2. baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul-1990

İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul: 20-25 Eylül 1937, Türk Tarih Kurumu, Ankara-2010.

İlhan Tekeli, Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2008.

İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması, 1918-1919, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul-1998,

Kâzım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul-1995

Kemal Arı, Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul-2003.

Kemal Çiçek, Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917), Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2005.

Lev Troçki, Balkan Savaşları, çeviren: Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2012.

Mahir Çayan, Bütün Yazılar, Boran Yayınevi, İstanbul-2004.

Mahmut Goloğlu, Millî Mücadele Tarihi Beşinci Kitap Türkiye Cumhuriyeti 1923, Ankara-1971.

Mahmut Goloğlu, Millî Mücadele Tarihi Birinci Kitap Erzurum Kongresi.

Mahmut Goloğlu, Millî Mücadele Tarihi İkinci Kitap Sıvas Kongresi.

Mahmut Goloğlu, Millî Mücadele Tarihi Üçüncü Kitap Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara-1970.

Martin Gilbert, Churchill Bir Yaşam, Çeviren: Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2011

Mihail Rodas, Almanya Türkiye'deki Rumları Nasıl Mahvetti, Türkçesi: Evdokia Veriopulu, Belge Yayınları, İstanbul-2011

Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, Hazırlayan: Turgut Bleda, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul-1979.

Murat Koraltürk, Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi, İletişim Yayınları, İstanbul-2011

Naşit Hakkı, Derebeyi ve Dersim, 1931.

Naşit Uluğ, Tunceli Medeniyete Açılıyor, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1939.

Nedim İpek, Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2000.

Nezih Uzel, İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett Anlatıyor Atatürk'e Nasıl Vize Verdim, Selis Kitaplar, 1. baskı, İstanbul-2008.

Nihat Behram, Darağacında Üç Fidan Gendaş, 5. basım, İstanbul-1998.

Nihat Behram, Ser Verip Sır Vermeyen Bir Yiğit, 12. basım, Everest Yayınları, İstanbul-2008.

Osmanlı Bankası Armen Garo'nun Anıları, Çeviren: Attila Tuygan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2009.

Prof. Dr. Bingür Sönmez-Reyhan Yıldız, Ateşle Dönen Dünya: Sarıkamış, İkarus Yayınları, 4. Baskı, İstanbul-2008.

Prof. Dr. Salâhi R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara-1995

Prof. Dr. Suna Kili, Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul-2004.

Resneli Niyazi, Resneli Niyazi Hatıratı, Hazırlayan: Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, 1. basım, İstanbul-2003.

Rıfat N. Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945), İletişim Yayınları, 5. baskı, İstanbul-2001.

Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919), Kaynak Yayınları, 2. baskı, İstanbul-1998.

Samim Akgönül, Türkiye Rumları Ulus-Devlet Çağında Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci, Çeviren: Ceylan Gürman, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-2007.

Sarkis Çerkezyan, Dünya Hepimize Yeter, Hazırlayan: Yasemin Gedik, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-2003.

Sevim Belli, Boşuna mı Çiğnedik? Anılar, Belge Yayınları, İstanbul-1994.

Şükrü Kaya, Sözleri-Yazıları, 1927-1937, Birinci Kitap, Toplayan: Ekrem Ergüven, Dâhiliye Hukuk Müşaviri, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1937.

Taha Parla, Atatürk'ün Nutuk'u, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları, cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul-1994.

Takuhi Tovmasyan, Yemek-Anı, Sofranız Şen olsun, Ninelerimin Mutfağından Damağımda, Aklımda Kalanlar, Aras Yayıncılık, 5. baskı, İstanbul-2008.

THKO Davası, Akyüz Yayınları, İstanbul-1991.

Turhan Feyizoğlu, Mahir, On'ların Öyküsü, Ozan Yayıncılık, İstanbul-2002.

Turhan Feyizoğlu, Nurhak Dağları'ndan Sonsuzluğa Sinan, Ozan Yayıncılık, İstanbul-2000.

Vahakn N. Dadrian, Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid, Türkçesi, Yavuz Alogan, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1995.

Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. baskı Ankara-1994.

Vedat Türkali, Güven, Birinci cilt, 2. Baskı, Gendaş Kültür, İstanbul-1999.

Vehbi Koç, Hayat Hikâyem, Çeltüt Matbaacılık San. Ve Tic. AŞ., 4. basım, İstanbul-1983.

Yalçın Doğan, IMF Kıskacında Türkiye, 1946-1980, 3. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul-1987.

Yıldırım Koç, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi, Gerçek Yayınevi, 1. baskı, İstanbul-1998.

Yorgo Andreadis, Tamama Pontus'un Yitik Kızı, Türkçesi: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul-1997

Yrd. Doç Dr. Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'nden Türk Göçleri (1912-1913),

Atatürk KDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. basım, Ankara-1995.

Yrd. Doç. Dr. Bayram Akça, 1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey, Atatürk KDTYK, Ankara-2007.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Balcıoğlu, Birinci Dünya Savaşı'na Girişimizle İlgili Tartışmalar ve Yeni Belgeler, Tarih ve Toplum, Haziran 1993, sayı: 114.

Yüksek Adalet Divanı Kararları, I ve II. Bölüm, Yassıada 1960-1961.

Yves Ternon, Ermeni Tabusu, Çeviren: Emirhan Oğuz, Belge Yayınları, 1. baskı, İstanbul-1993.

GENEL DİZİN

6-7 Eylül 1955 imhası 541
8 Kanunusani 1336 (8 Ocak 1920) tarihli kararnameyle
  8 Ocak 1920 tarihli kararnameyle 25, 159
13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) tarihli Tasfiye Kanunu
  26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu 144, 146, 155, 158, 159, 160, 168, 385, 400, 462
24 Mayıs 1928 tarih ve 1331 no'lu kanun
  1331 no'lu kanun 466, 478, 480, 481, 572, 627
1915 kıymetinden satış 372
1924 Anayasası 204, 208, 215, 240, 288, 289, 292, 331, 353, 364, 582

A

Adana Pamuk Borsası 408
Ahd-ı Millî
  Misakı Millî 24
Amerikan Mandası 44
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 20, 24, 25, 28, 31, 33, 37, 38, 47, 48, 103, 197, 201, 289, 291
Anayasa Mahkemesi 363, 396, 398, 399, 545, 546, 548, 579, 594, 633, 649
Ankara İstiklâl Mahkemesi 276, 282, 283, 285, 386
Atatürk Müzesi 438, 441
Atatürk Orman Çiftliği 538
Âyan 17, 45, 362, 693
Azınlıklar Tali Komisyonu 297

B

Birinci Dünya Harbi 18, 547, 565, 584, 637, 696, 703
Bolşevik 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 256, 594
Bomonti Bira Fabrikası 538, 539
Boykot 249
Büyük Millet Meclisi
  BMM 18, 19, 25, 28, 29, 30, 33, 34, 37, 52, 55, 56, 57, 60, 121, 128, 152, 153, 156, 159, 184, 187, 197, 201, 245, 246, 276, 283, 289, 290, 293, 294, 351, 362, 366, 474, 586, 616, 654, 660, 662, 693, 695

C

Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu 550, 552

Ç

Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği 247
Çankaya Köşkü 438, 440, 441
Çevri Usta Vakfı 545, 548, 633

D

Divan Oteli 459
Diyanet İşleri Başkanlığı 204, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 579

E

Ekümenik Patrikhane 443
Elektrik Şirketi 215, 353
Elen Ticaret Akademisi 443, 444
Emvâl-i metrûke 107, 141, 142, 362, 408, 410, 418, 420, 422, 466, 547, 563, 640
Emvâl-i Metrûke Kanunu 89, 139, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 167, 169, 267, 268, 399, 413, 566, 611, 616, 656
Emvâl-i Metrûke Komisyonu 107, 117, 119, 175, 412, 588
Ereğli Kömür 412
Ermeniler 19, 24, 58, 59, 60, 81, 106,

110, 112, 114, 130, 132, 134, 148, 189, 191, 196, 199, 213, 214, 233, 237, 238, 242, 248, 259, 263, 265, 267, 268, 270, 277, 295, 324, 350, 353, 362, 366, 377, 381, 387, 388, 391, 404, 406, 407, 414, 440, 449, 458, 459, 542, 574, 584, 593, 596, 697, 700, 704, 705
Ermeni Patrikhanesi 58, 237, 438, 447, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 458, 584, 595
Ermeni tehciri 48, 81, 439
Erzurum Kongresi 24, 28, 42, 43, 47, 291, 438, 447, 534, 706

F

Fener Rum Patrikliği 58, 233, 350, 584

G

Gasp 607
Gavur İzmir 111, 254
Gayrimüslim 345, 545
Gizli nüfus 337, 338

H

Hakimiyet-i Milliye 38, 183, 202, 206
Harp Ganimetleri Komisyonu 119, 123
Hazine 21, 107, 114, 129, 130, 132, 133, 134, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 154, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 170, 171, 177, 180, 181, 182, 184, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 298, 307, 311, 312, 313, 367, 369, 373, 377, 381, 382, 384, 393, 397, 398, 400, 405, 413, 414, 415, 418, 435, 436, 437, 444, 445, 446, 447, 450, 451, 452, 459, 460, 461, 462, 464, 469, 473, 474, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 487, 490, 491, 492, 493, 513, 517, 518, 525, 526, 529, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 540, 541, 544, 545, 546, 547, 548, 552, 554, 555, 556, 558, 559, 560, 561, 562, 568, 569, 571, 572, 575, 576, 577, 578, 581, 583, 584, 586, 587, 594, 599, 602, 608, 609, 610, 611, 613, 617, 628, 630, 634, 635, 643, 663, 666, 670, 671, 672, 673, 674, 677, 678
Heybeliada Ruhban Okulu 552
Hıristiyan 24, 28, 51, 58, 59, 63, 65, 70, 87, 107, 114, 121, 132, 140, 192, 233, 234, 235, 237, 243, 247, 257, 263, 264, 271, 275, 294, 343, 350, 357, 391, 405, 430, 466, 500, 501, 542, 552, 574, 576, 578, 584, 585, 593, 594, 598
Hıyanet-i Vataniye Kanunu 285
Hititler 213, 215
Hronika 218, 223, 224

İ

İdam 330, 331, 333, 598, 705
İskân-ı Âşair ve Muhacirin Müdürü 265
İstanbul Hükümeti 28, 54, 55, 56, 57, 94, 153, 154, 155, 291, 390, 653, 667
İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 227, 346, 349, 448, 515, 701
İş Bankası 20, 31, 96, 205, 240, 275, 290, 295, 371, 428, 459, 511, 513, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 534, 536, 537, 595, 658, 695, 701, 703, 704, 706, 707
İtibar-ı Millî Banka 520, 521
İttihatçılar 30, 33, 36, 37, 38, 54, 325, 352, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 502, 520, 543, 705
İttihat ve Terakki 19, 23, 24, 27, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 58, 86, 122, 127, 156, 167, 201, 229, 230, 237, 257, 265, 266, 277, 320, 348, 385, 386, 387, 502, 503, 520, 544, 583, 697, 700, 702, 703, 704, 705
İzmir İktisat Kongresi 158, 199
İzmir Tasfiye Komisyonu 179
İzmir Ticaret Odası 112, 119, 179, 232, 346, 354, 355, 357, 409, 410, 693, 697

K

Kamâlizm 513, 516, 517, 589
Kan birliği 320
Kars Şûrası 93
Kemalizm 230, 516, 533, 589
Kuva-yı Milliye 31, 32, 36, 95, 103, 104, 128, 704
Kürtçe konuşana ceza 300
Kürtler 28, 233, 290, 292, 293, 295, 296, 299, 303, 306, 310, 314, 320, 321, 323, 342, 352, 402, 403, 476, 541, 577, 579, 599
Kürt Teali Cemiyeti 47

M

Mal Sandıkları 566, 572, 594
Meclis-i Mebusan 20, 23, 24, 25, 27, 48, 50, 51, 52, 53, 127, 144, 152, 197, 254, 366, 390, 586, 694
Medeni Kanun
(Türk Kanunu Medenisi) 204, 271, 272, 451, 466, 472, 484, 485, 486, 487, 491, 497, 499, 500, 501, 645
Milletler Cemiyeti 256, 257
Millî Eğitim Bakanlığı 298, 444, 523
Millî Emlâk Genel Müdürlüğü 562, 563, 580, 587, 594
Millî Güvenlik Kurumu 243
Millî Müsellâh 36, 125
Mondros Mütarekesi 23, 27, 30, 35, 55, 66, 92, 144, 162, 163, 199, 258, 347, 448
Mor Gabriel Vakfı 21, 558, 559
Muhacir 265, 304, 306, 316, 353, 400, 403, 474, 478, 479, 567, 572, 627, 629, 649
Mutki Aşireti 47

N

Nutuk 28, 32, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 56, 63, 66, 73, 74, 94, 95, 103, 104, 128, 131, 183, 258, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 291, 294, 330, 515, 518, 523, 582, 702, 707

P

Pontos
Pontus
Pontüs 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 78, 81, 82, 83, 84, 89, 90, 91, 257
Pontus İdman Kulübü 87

R

Rumlar 20, 21, 60, 61, 66, 69, 80, 81, 84, 89, 91, 93, 113, 132, 141, 189, 191, 198, 208, 213, 214, 237, 238, 248, 256, 259, 260, 263, 268, 273, 274, 275, 295, 351, 358, 359, 366, 373, 391, 405, 426, 430, 432, 576, 585, 593, 597, 682

S

Samsun Bölgesi İstiklâl Mahkemesi 67
Sanasaryan Hanı 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 544, 595, 596
Sivas Kongresi 24, 36, 37, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 66, 103, 104, 126, 447
Surp Agop Mezarlığı 449, 453, 455, 456, 458, 459
Sümerler 213
Sürgün 59, 60, 61, 63, 93, 145, 147, 148, 150, 151, 155, 157, 162, 165, 169, 170, 172, 174, 175, 177, 180, 299, 305, 307, 310, 325, 380, 385, 399, 400, 401, 469, 474, 588, 700

Ş

Şark Demiryolu 215, 353
Şark Islahat Planı 280, 289, 292, 295, 296, 297, 298, 299, 302, 303, 306, 314, 326, 341, 352, 577, 582, 697

T

Tabiiyet Şubesi 212
Takrir-i Sükûn 29, 204, 275, 276, 277, 278, 279, 283, 285, 286, 287, 288, 295, 354, 388, 393, 502, 541, 577, 582, 589

Tapu Kanunu 466, 485, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 560, 561, 563, 564
Tapunun Türkleştirilmesi 488
Tasfiye Komisyonu 107, 141, 148, 149, 156, 157, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 200, 383, 402, 462, 488, 490, 565, 587, 588
Tehcir Kanunu 69, 70, 90, 146, 155, 167, 168, 169, 178, 204, 277, 278, 299, 331, 541, 577, 582, 584, 592
Tekâlif-i Harbiye 19, 185, 186, 187, 190, 194, 195, 196, 198
Tekâlif-i Milliye Emri 182, 198
Temsîl ve temdin 288, 319, 590, 591, 593, 597,
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 278, 281, 282, 288, 705
Terkos Su Şirketi 215, 353
Teşkilât-ı Mahsusa 23, 31, 35, 36, 125, 254, 348, 503, 698, 702
Tevhid-i Efkâr 206, 284, 291
Toprak reformu 496
Tramvay Şirketi 215, 216, 353, 356
Tünel Şirketi 215, 353
Türk Gençler Birliği 254
Türkiye Komünist Fırkası 28, 197
Türkiye Türklerindir 209, 210, 211, 551, 589, 590, 591, 593, 597
Türkler 31, 38, 61, 122, 208, 209, 210, 212, 215, 216, 218, 220, 223, 230, 233, 288, 292, 293, 303, 316, 343, 344, 347, 348, 360, 576, 593, 702, 703
Türk Mukavemat Teşkilatı 521
Türk-Müslüman 142, 343, 345, 346, 593
Türk Ocağı 211, 354, 415, 416
Türk sermayedar 593
Türk Tarih Kongresi 214, 242, 705, 706
Türk Tarih Kurumu 24, 28, 29, 31, 51, 52, 59, 63, 132, 183, 214, 242, 259, 261, 263, 292, 573, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708

U

Uluslararası Hrant Dink Vakfı 555

V

Vagon Li 224
Vakıflar Genel Müdürlüğü 170, 297, 438, 450, 451, 548, 551, 552, 553, 554, 556, 557, 558, 559, 594, 596
Vakıflar Kanunu 551, 556, 557
Varlık Vergisi 238, 253, 255, 263, 313, 346, 358, 360, 412, 541, 542, 543, 544, 545, 592, 597, 704, 705

Y

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 21, 322, 549, 550, 552, 560
Yüksek Müdafaa Meclisi 297, 332, 333, 334, 335

Z

Ziraat Bankası 142, 143, 356, 368, 369, 375, 377, 378, 380, 383, 408, 426, 427, 428, 429, 432, 433, 434, 435, 565, 566, 567, 587, 594, 625, 687, 690
Zonguldak Maden Kömür İşleri 522, 523

KİŞİ ADLARI DİZİNİ*

A

Abdülkadir Kemali 34, 108
Abidin Özmen 266, 279, 352
Adnan Menderes 241
Agit Ağa 459, 460, 461
Ahmet İhsan Tokgöz 538
Ahmet Rıza
  Ahmet Rıza (Âyan) 362, 705
Ali Cenani 154, 155, 364, 370, 392, 655, 656, 657, 658
Ali Çetinkaya
  Kel Ali 538
Ali Ercan 536
Ali Fethi
  Ali Fethi Okyar
    Ali Fethi (Okyar) 63, 64, 66, 68, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 89, 90, 91, 108, 206, 367, 385, 663, 665, 667, 713
Ali Fuat
  Ali Fuat Cebesoy
    Ali Fuat (Cebesoy) 281, 283
Ali Rıza
  Ali Rıza (İstanbul mebusu) 36, 144, 215, 216, 353, 435, 510
Ali Şükrü
  Ali Şükrü (Trabzon mebusu) 78, 80, 82, 83, 108, 134
Arif Cemil 698

B

Bahaeddin Şakir 23, 390, 406
Başkomutan Mustafa Kemal 111, 182, 186, 187, 517
Berc Keresteciyan 42
Besim Atalay
  Besim Atalay (Kütahya mebusu) 108, 214, 301
Bülent Arınç 554

C

Celâl
  Celâl (Bayar) 31, 74, 122, 206, 210, 241, 254, 276, 330, 336, 339, 509, 516, 518, 520, 540, 591, 699
Celâleddin Arif 33
Cemil Çiçek
  Cemil Çiçek (TBMM Başkanı) 245, 246, 298
Churchill 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 295, 706

Ç

Çerkez Ethem 74, 78

D

Damat Ferit Paşa 36, 37, 47
Denikin 96, 97, 98, 99, 105
Dr. Mazhar
  Dr. Mazhar (Aydın) 114, 133, 163, 374
Dr. Nansen 256, 257, 259
Dr. Refik 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 488
Dr. Reşit 242, 388, 406, 407, 627

E

Edward J. Çuhacı 438, 440, 441
Eli Şaul 359, 360, 361
Erol Dora 578
Eşref Kuşçubaşı 31, 254
Etvard Ayvazyan 554

F

Faik Ökte 542, 543, 544, 597, 705
Falih Rıfkı 32, 38, 39, 41, 45, 111, 257, 258, 291, 441, 518, 705, 713
Fatih Altaylı 462
Fatin Rüştü Zorlu 521
Fethiye Çetin

Fethiye Çetin (avukat) 298
Fevzi (Çakmak) 111

G

Galip Vardar 700
Garabet Haçeryan 112, 113, 705
General Harbord 46

H

Hafız Mehmet
Hafız Mehmet (Trabzon mebusu) 66, 70, 72, 76, 90
Hagop Sivaslıyan 359, 361
Hakkı Hâmi
Hakkı Hâmi (Sinop mebusu) 72, 76, 85
Halide Edip
Halide Edip (Adıvar) 43, 291
Hamid
Hamid (Biga) 137, 163, 165, 166, 411
Hasan Fehmi
Hasan Fehmi (Gümüşane mebusu) 19, 81, 83, 89, 107, 113, 115, 116, 117, 118, 121, 136, 138, 140, 145, 153, 154, 159, 161, 162, 163, 164, 168, 170, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 199, 422, 428, 587, 653, 654, 655, 661, 662, 663, 664, 665, 667, 690
Hasan Tahsin 121, 122, 226, 537
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu 284
Hovhannes Şahnazar 452, 595, 704
Hrisostomos 111
Hüsamettin Ağa 462
Hüsamettin Ertürk 35, 36, 125, 348, 700
Hüseyin Avni
Hüseyin Avni (Erzurum mebusu) 55, 56, 71, 72, 76, 120, 129, 134, 137, 138, 140, 141, 154, 389, 662
Hüseyin Aygün
Hüseyin Aygün (Dersim mebusu) 245, 246
Hüseyin Hüsnü Abdullah (Aldoğan) 29, 64, 68, 71, 72, 80, 81, 82, 83, 84, 90, 91, 130, 206, 208, 219, 229, 255, 279, 291, 364, 386, 411, 428, 555, 569, 570, 572, 573, 597, 705
Hüseyin Rauf
Hüseyin Rauf Orbay
Rauf Orbay 24, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 95, 140, 143, 159, 160, 206, 278, 291, 385, 441, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 667, 714

İ

İbrahim Tâli
İbrahim Tâli (Öngören) 279
İlyas Sami
İlyas Sami (Muş mebusu) 83, 154, 386
İsmail Beşikçi 295, 303, 597
İsmail Subhi 114, 143
İsmet (İnönü)
İsmet İnönü
İsmet 102, 110, 111, 202, 222, 277, 280, 314, 328, 329, 332, 333, 336, 352, 402, 447, 513, 516, 523, 524, 525, 529, 530, 531, 533, 534, 537, 538, 540, 544, 700, 714

J

Justin McCarthy 68, 69

K

Kamâl Atatürk 228, 329, 332, 333, 334, 336, 513, 514, 515, 516, 517, 523, 525, 532, 533, 537, 540, 631
Kasapyanlar 440, 441, 443
Katil İlyas 74, 75, 76, 77
Kâzım Karabekir 27, 29, 42, 43, 44, 45, 53, 94, 95, 103, 276, 278, 281, 282, 283, 441, 701, 706
Kâzım Özalp 29, 111, 122, 124, 125, 126, 183, 517, 518, 534, 594, 701
Kılıç Ali 275, 428, 524, 525, 704
Kütahya Mebusu Ragıp 85

L

Laki Vingas 554
Lenin 29, 30, 96, 97, 99, 126
Lord Curzon 92, 94, 256, 259, 268, 294, 412

M

Maryam Urkapyan 399, 545, 546, 548
Mehmet Ali Şahin 21, 322, 551, 552
Mimar Sinan 212, 213
Mişon Ventura 51, 52
Montanga
  Montanga (İtalya delegesi) 109
Muhittin Üstündağ 453, 457
Musa Kâzım 20, 131, 135, 189, 191, 389, 472
Mustafa Abdülhalik
  Mustafa Abdülhalik (Renda) 187, 188, 191, 280, 281, 296, 298, 299, 314, 367, 372, 470, 509, 510, 511, 512, 532
Mustafa Kemal
  Atatürk 20, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 56, 57, 61, 66, 71, 72, 73, 91, 94, 95, 101, 103, 104, 111, 120, 123, 126, 128, 131, 152, 158, 182, 184, 186, 187, 197, 198, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 218, 227, 242, 247, 257, 258, 264, 273, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 294, 330, 348, 349, 390, 441, 442, 443, 515, 517, 518, 519, 520, 522, 523, 524, 525, 530, 531, 535, 536, 537, 582, 594, 698, 702, 705
Mustafa Sagir 104, 105
Mustafa Suphi 28, 29, 126, 197, 595

N

Naşit Hakkı
  Naşit Hakkı (Uluğ) 324, 327, 333, 706
Necip Ali
  Necip Ali (Denizli mebusu) 304, 464, 573
Neoklis Sarris 257, 258
Nihad Paşa
  Nihad Paşa (Elcezire Komutanı) 289, 290, 291
Nurettin
  Nurettin (Merkez Ordusu ve 1. Ordu Kumandanı) 28, 29, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 83, 84, 85, 90, 91, 110, 111, 116, 332, 342

P

Papaz Stavros Efremidis 61

R

Rauf Denktaş 521
Recep Peker 253
Refet (Bele) 32, 38, 39, 41, 45, 111, 257, 258, 291, 441, 518, 705
Refik Şevket
  Refik Şevket (Saruhan) 33, 83, 85, 165, 301, 312, 510, 511
Reşit Ağa
  Reşit Ağa (Malatya mebusu) 364
Rıza Nur 56, 268
Rıza Soyak 518, 519, 534, 538
Rıza Vuruşkan 521

S

Sarkis Çerkezyan 209, 544, 592, 707
Seyid Rıza
  Seyid Rıza (Seyit Rıza) 327, 331, 332, 333, 334, 337
Stamat Haçapolu 223
Süleyman Fethi 121, 122, 123
Süleyman Sırrı
  Süleyman Sırrı (Bozok mebusu) 132, 161, 166, 206, 215, 353, 386, 389, 428, 679, 683

Ş

Şâkir Paşa
  Şâkir Paşa (Dâhiliye Nazırı) 40
Şeyh Said 204, 229, 276, 278, 279, 280, 281, 285, 286, 296, 306, 308, 309, 310, 314, 318, 341
Şuayip Üşenmez 465, 580, 645
Şükrü Kaya 210, 211, 212, 218, 219, 228, 229, 250, 251, 252, 254, 260, 262,

263, 265, 266, 296, 300, 301, 302, 308, 310, 312, 313, 321, 322, 327, 328, 329, 331, 332, 336, 350, 351, 352, 353, 358, 445, 458, 475, 489, 590, 707
Şükrü Saraçoğlu 392, 428, 504, 545

T

Tevfik Rüştü
Tevfik Rüştü (Aras) 202, 540
Titiana Loizidu 571
Topal Osman 28, 29, 64, 85, 342

V

Vahidettin
Vahidettin (Padişah Vahideddin) 39, 45, 258, 705
Vehbi Koç 440, 441, 459, 520, 545, 707
Venizelos 110, 124, 256, 257, 259, 270, 272, 273, 274

Y

Yahya Galip
Yahya Galip (Kırşehir mebusu) 85, 108, 117, 130
Yakup Kadri 284, 291, 518, 524, 525
Yunus Nadi 206, 225, 524, 525, 533, 592
Yusuf Akçora 386
Yüzbaşı Bennett 41, 42, 258, 706

Z

Zeki Ergezen 569, 571, 572, 573
Ziya Hurşit
Ziya Hurşit (Lazistan mebusu) 69, 83, 84, 85, 301

* Dizin, kişi soyadına göre değil ilk adına göre düzenlenmiştir. Çünkü araştırılan dönemde soyadı kullanılmamaktaydı.

COĞRAFİ DİZİN*

A

Adana 87, 88, 125, 154, 180, 200, 221, 228, 234, 310, 354, 370, 408, 412, 415, 416, 439, 656

Amasya 20, 24, 25, 43, 47, 48, 49, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 80, 83, 84, 85, 87, 91, 127, 205, 291, 292, 313, 390, 415, 672, 678

Anadolu 19, 20, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 45, 46, 47, 48, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 66, 88, 91, 92, 94, 101, 102, 103, 104, 106, 108, 115, 117, 123, 124, 125, 127, 137, 139, 141, 157, 163, 179, 180, 189, 191, 194, 197, 199, 201, 202, 205, 206, 209, 213, 214, 215, 220, 232, 234, 235, 237, 238, 242, 248, 255, 256, 257, 258, 259, 263, 264, 265, 268, 275, 282, 284, 285, 287, 289, 291, 293, 294, 296, 299, 313, 341, 344, 348, 349, 350, 363, 366, 402, 408, 426, 427, 431, 438, 439, 447, 461, 462, 464, 512, 514, 519, 541, 573, 577, 578, 584, 589, 592, 593, 599, 672, 682, 697, 699, 701, 704, 705

Ankara 15, 19, 20, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 40, 42, 43, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 68, 73, 74, 78, 79, 82, 84, 86, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 114, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 131, 132, 139, 141, 142, 143, 147, 152, 155, 156, 157, 161, 164, 165, 167, 168, 172, 173, 180, 182, 183, 185, 187, 188, 190, 192, 193, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 206, 207, 209, 210, 213, 214, 216, 217, 220, 226, 228, 231, 233, 234, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 247, 249, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 280, 281, 282, 284, 285, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 309, 310, 311, 318, 322, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 334, 335, 339, 340, 341, 344, 345, 351, 352, 353, 354, 358, 367, 368, 369, 371, 376, 379, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 397, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 413, 418, 420, 422, 423, 424, 426, 428, 434, 440, 441, 442, 447, 461, 469, 470, 472, 473, 474, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 486, 488, 491, 492, 496, 499, 501, 504, 509, 513, 515, 516, 518, 519, 521, 523, 526, 529, 530, 533, 534, 537, 538, 540, 542, 544, 552, 565, 566, 567, 570, 572, 574, 576, 578, 582, 583, 584, 586, 591, 593, 595, 597, 598, 599, 601, 617, 623, 624, 625, 626, 627, 629, 630, 633, 654, 659, 670, 684, 690, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708

Antalya 105, 106, 107, 114, 140, 206, 331, 428, 530, 531, 532

Aydın 44, 107, 114, 118, 132, 133, 163, 299, 370, 374, 404, 428, 435, 436, 464, 471, 511, 573, 675, 689, 705

Ayıntap
  Gaziayıntap 83

B

Bağdat 101

Batı Trakya 257, 260, 264, 272, 358, 430

Batum 52, 99, 295, 680

Belkahve 110, 120, 123

Bingöl 279, 303, 314, 337, 352
Bitlis 40, 47, 61, 191, 213, 279, 280, 298, 300, 303, 309, 365, 414, 670
Boğazlıyan 74, 75, 388, 389, 406, 627
Bursa
Hüdavendigâr (Bursa) 80, 81, 83, 108, 111, 130, 161, 209, 234, 252, 345, 354, 415, 416, 670, 678, 687, 691

C

Canik
Canik (Samsun) 40, 63, 64, 68

Ç

Çanakkale 251, 254, 310, 429
Çorum 65, 75, 76, 83, 131, 164, 187, 236, 244, 279, 414, 579, 678, 685, 691

D

Dersim 28, 29, 64, 133, 204, 210, 245, 247, 265, 277, 278, 281, 288, 289, 298, 302, 313, 314, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 403, 574, 575, 577, 579, 591, 592, 597, 706
Deyr-i Zor 59
Dimetoka 255
Diyarbekir 40, 47, 234, 266, 279, 281, 289, 298, 299, 302, 303, 309, 327, 407, 413, 503, 592
Dörtyol 526, 536

E

Edirne 63, 86, 91, 133, 180, 200, 212, 231, 234, 249, 251, 252, 253, 254, 345, 414, 516
Elazığ
Mamuretülaziz (Elazığ) 40, 65
Ergani 298, 300, 303, 326, 390, 409, 690
Erzincan 40, 62, 65, 72, 82, 135, 244, 266, 279, 309, 331, 333, 337, 340, 365, 402, 403, 405, 406, 574, 579
Erzurum 20, 24, 27, 28, 40, 42, 43, 45, 46, 47, 52, 55, 56, 59, 71, 72, 76, 77, 82, 94, 95, 107, 115, 116, 120, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 137, 138, 140, 152, 154, 165, 180, 197, 200, 234, 266, 279, 291, 292, 331, 364, 389, 438, 443, 447, 448, 452, 530, 531, 534, 577, 595, 655, 656, 657, 662, 672, 673, 676, 679, 706
Eskişehir 61, 103, 104, 114, 120, 121, 138, 182, 206, 208, 292, 356, 364, 372, 415, 428, 702

G

Genç 217, 241, 255, 265, 298, 326
Giresun 60, 63, 65, 68, 81, 82, 84, 85, 87, 91, 191, 372, 387, 470, 471
Gümüşhane
Gümüşhane (Gümüşane) 68, 193, 266, 279, 428, 653, 654, 658, 691

H

Harput 61
Hasançelebi 244, 464, 573, 579
Hatay 58, 59, 232, 233, 246, 336, 539, 540
Hekimhan 300, 464, 512, 573

İ

İmroz 274, 541, 576
İzmir 20, 27, 30, 32, 38, 41, 47, 54, 60, 61, 62, 63, 83, 90, 91, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 127, 139, 141, 142, 152, 156, 158, 161, 179, 191, 198, 199, 202, 206, 221, 222, 231, 232, 234, 239, 244, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 265, 266, 276, 282, 283, 285, 291, 293, 310, 345, 346, 354, 355, 357, 358, 360, 365, 370, 371, 374, 386, 391, 404, 405, 409, 410, 413, 414, 422, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 436, 470, 530, 532, 552, 556, 557, 574, 670, 673, 675, 678, 688, 692, 693, 697, 698, 705
İzmit

İzmid (İzmit) 208, 209, 291, 292, 365, 598, 702

K

Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) 103
Karesi
  Balıkesir
    Karesi (Balıkesir) 34, 76, 364, 373
Kars 29, 93, 132, 133, 137, 247, 266, 279, 461
Kastamonu 34, 40, 79, 108, 118, 138, 184, 470, 688
Kayseri 59, 61, 79, 86, 163, 364, 389, 652, 669, 672, 674
Kerkük 103, 259, 293, 294, 295
Koçgiri 28, 29, 63, 64, 67, 112, 116, 332, 339, 341, 342, 574, 591
Konya 60, 61, 76, 83, 94, 114, 129, 131, 135, 137, 189, 191, 206, 219, 281, 312, 370, 414, 415, 440, 472, 503, 504, 659, 680, 682
Kozan
  Sis (Kozan) 191, 326
Kürdistan 102, 103, 257, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 299, 352, 402, 574

L

Lazistan 66, 69, 72, 77, 83, 84, 85, 118, 301, 389

M

Malatya 61, 65, 134, 236, 244, 276, 278, 298, 300, 309, 334, 364, 373, 374, 408, 409, 415, 428, 464, 471, 512, 573, 577, 579, 672, 686, 688
Maraş 65, 154, 236, 244, 298, 414, 579, 598, 654
Mardin 116, 266, 279, 298, 309, 558, 578, 657, 662
Mezopotamya 100, 101, 213, 214, 242, 289, 578
Musul 52, 101, 103, 144, 146, 152, 199, 257, 259, 280, 281, 293, 294, 295, 299, 609
Muş 83, 154, 266, 298, 300, 303, 326, 352, 353, 365, 375, 386, 387, 388, 402, 403, 406, 459, 627, 655

O

Ordu 28, 29, 32, 39, 40, 47, 60, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 82, 91, 98, 99, 100, 105, 111, 116, 129, 182, 185, 257, 281, 282, 334, 339, 518, 530, 696, 703
Osmaniye
  Cebel-i Bereket 61, 433

S

Samsun 24, 27, 38, 39, 40, 41, 42, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 104, 180, 200, 257, 258, 261, 322, 402, 403, 409, 436, 441, 530, 531, 706
Sarıkamış 698, 703, 704, 707
Sason 341
Siird
  Siird (Siirt) 107, 118, 134, 163

Ş

Şarkikarahisar 64, 65, 219, 372, 386

T

Tekirdağı
  Tekfurdağı (Tekirdağı) 691
Tokat 60, 63, 64, 65, 80, 83, 84, 85, 91, 130
Trabzon 40, 53, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 72, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 87, 90, 91, 108, 133, 134, 138, 163, 194, 234, 258, 266, 310, 331, 389, 390, 406, 414, 415, 428, 435, 469, 532, 534, 675, 678, 690
Trakya 30, 62, 209, 231, 237, 238, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 260, 264, 265, 266, 272, 279, 349, 353, 358, 366, 391, 430, 574, 592

V

Van 40, 62, 134, 213, 266, 277, 279, 298,

300, 302, 303, 309, 311, 352, 365, 459, 460, 461, 462, 487, 577, 659, 669, 684, 705

Y

Yozgat 60, 65, 74, 79, 92, 161, 166, 266, 324, 386, 389, 406, 428, 537, 580, 703

Z

Zonguldak 125, 351, 429, 522, 523

YURT DIŞI

A

Almanya 23, 24, 27, 35, 46, 47, 57, 92, 97, 106, 125, 243, 249, 250, 258, 265, 341, 390, 502, 516, 706
Avusturya 106

B

Berlin 249
Bulgaristan 237, 255, 256, 353, 358, 417, 502, 508, 509, 510, 511, 512, 594, 703

F

Filistin 62, 214, 254, 255
Fransa 30, 46, 106, 123, 124, 125, 126, 230, 256, 258, 269, 511, 515

İ

İngiltere
İngilizler 46, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 110, 125, 126, 256, 257, 258, 259, 268, 280, 281, 292, 294, 295, 441, 515, 519, 557, 702
İtalya 30, 106, 109, 123, 124, 125, 126, 209, 256, 258, 336, 358, 412, 417

L

Lefkoşa 521
Lozan 28, 30, 52, 92, 102, 103, 108, 109, 110, 123, 124, 154, 158, 182, 186, 199, 201, 202, 206, 211, 217, 228, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 281, 282, 283, 293, 294, 295, 299, 311, 317, 351, 358, 366, 381, 391, 393, 394, 395, 398, 399, 422, 430, 480, 489, 545, 546, 549, 555, 556, 557, 570, 574, 576, 578, 579, 585, 634, 635, 696, 699, 704

M

Makedonya 23, 256, 257, 702
Malta 92, 93, 94, 95, 96, 101, 104, 105, 129, 699, 702

P

Paris 95, 210

S

Selanik 431, 515
Sovyetler Birliği
Rusya
Bolşevik Rusya 126
Suriye 32, 59, 61, 124, 144, 146, 152, 199, 209, 214, 237, 244, 544, 609, 704

Y

Yunanistan 20, 27, 30, 32, 59, 60, 61, 62, 63, 68, 69, 91, 102, 106, 108, 109, 110, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 141, 158, 197, 206, 211, 233, 234, 237, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 268, 270, 272, 273, 274, 275, 349, 351, 358, 359, 366, 391, 392, 393, 426, 430, 489, 541, 542, 574, 576, 585, 586, 593, 639, 671, 682, 703

* Dizinde bazı ülke adıyla birlikte Osmanlı'da bazı bölge ve vilayet ile kasaba adı dikkate alınmıştır.